

Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

κι' αν στο κρυφὸ μυστικίον ζην πάντα τα πεδία σὺ
λογισμῶν κ' ἔργῳ κ' οὐκ ἐπὶ τὰς ἴσας τὰ μάτια
τὰ μάτια τῶτα να δ' ἴδεν μετ' τὸ μανέντι δάσος,
πῶρ ζάχνει σὺ τριγύρισα τ' ἀδύνατα ποδάγια
(κύβητα) μὲ γίδα τῆς λαμπρῆς μὲ γίδα τῆς βαγίονος.
τὸ δεινόστ πάτιμα δὲν ἀκνῶα δὲν ἴδα,
ἀτάρατῆ σὰν ἔχρον μ' ὅλα τὰ κάλοι π' ὄπη,
πῶρ μέροι τοσα φέροντα κ' μέγ' ἴνα κρυφία.
ἀλλ' ἴσα δὲν ἴμπορὸν ἴσασσο τῆ φορησῶ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΜΟΣ

Στὸ ἐξώφυλλο: Αὐτόγραφο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἀπὸ τοὺς Ἐλεύθερος Πολιορκισμένους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Π. Δ. Μαστροδημήτρη
Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία

Πρώτη Έκδοση, Θεσσαλονίκη 1974 - Δεύτερη Έκδοση, 'Αθήνα 1976

Τρίτη Έκδοση, 'Αθήνα 1978

Τέταρτη Έκδοση 'Εκδόσεις Δόμος, 'Αθήνα 1983

© ΔΟΜΟΣ Ο.Ε.

Στοιχειοθεσία - έκτύπωση

ΛΥΧΝΟΣ Ε.Π.Ε, Πλ Θεάτρου 24, 'Αθήνα

Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ἐκδόσεις Δόμος

Στὴν Ἑλένη καὶ τὸν Δημήτρη

Σ η μ ε ί ω σ η : 'Ο συγγραφέας ενημέρωσε τὸ βιβλίο του μὲ τὸ ἔντυπο ὕλικὸ ποὺ ἔφθασε στὰ χέρια του ὡς τὶς 30.4.'83.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Βραχυγραφίες τεχνικῶν ὄρων, περιοδικῶν κλπ	13
Βραχυγραφίες βιβλίων	15
Σημείωμα γιὰ τὴν τέταρτη ἔκδοση	19
Σημείωμα γιὰ τὴν τρίτη ἔκδοση	21
Σημείωμα γιὰ τὴ δεύτερη ἔκδοση	22
Προλογικὸ σημεῖωμα [α' ἔκδοση]	23

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

(Ἡ ἐπιστήμη τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ὑπὸ στενότερη καὶ εὐρύτερη ἔννοια, ἀντικείμενο, χῶρος, χρονικὰ ὅρια - περίοδοι, εἶδη καὶ κλάδοι τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας)	27
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ

(Ἡ Νέος Ἑλληνισμός: Οἱ ρίζες καὶ ἡ ἱστορικὴ του πορεία ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα Νέος, ἀρχαῖος καὶ βυζαντινὸς Ἑλληνισμός)	33
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η ΓΛΩΣΣΑ. ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

(Ἡ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, τάση καθαρισμοῦ, νεοελληνικὴ κριτικὴ)	39
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Ἵστεροβυζαντινὴ περίοδος: 10ος αἰῶνας - 1453	58
Ἵπὸ τὸ 10ο αἰῶνα ὡς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204)	58
ἽΑκριτικὸς κύκλος - «Βασίλειος Διγενὴς ἽΑκρίτας»	58
ἽἨθικοδιδασκτικὰ ποιήματα	60
Ἵπὸ τὸ 1204 ὡς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1453)	61
«Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως»	61
«Τὸ Χρονικὸν τῶν Τόκκων τῆς Κεφαλληνίας»	63
Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα	63
ἽἘμμετρὲς διασκευὲς μυθιστορημάτων κ.ἄ.	65

	Σελ.
Ἠθικοδιδασκτικά καὶ ἀλληγορικά ποιήματα	69
Ποιήματα ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φυτῶν καὶ τὸν κόσμον τῶν ζώων («Ἱστορίαι τῶν ζώων»)	72
Περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας: 1453-1821	75
Ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ὡς τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1453-1669)	75
Οἱ Ἑλληνες λόγιοι τῆς Διασπορᾶς	75
Θρῆνοι γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης. — Χρησμοὶ	79
Ἡ δημιουργικὴ λογοτεχνία τοῦ φραγκοκρατούμενου ἑλληνισμοῦ (Ρόδος, Ἐπτανήσους, Κύπρος, Πελοπόννησος, Κρήτη)	82
Ἀπὸ τὴν πτώσιν τῆς Κρήτης ὡς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν (1669-1821)	108
Ἡ πνευματικὴ παραγωγή καὶ κίνησις στὰ Ἐπτάνησα, τὴν Διασπορὰ καὶ τὰς τουρκοκρατούμενας περιοχάς — Οἱ Φαναριῶτες	108
Ἡ περίοδος τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ	113
Πρόδρομοι καὶ Ἐπτανήσιοι προσολωμικοὶ	115
Ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἕως σήμερον	121
Ἡ νεώτερη περίοδος τῆς λογοτεχνίας (ἀπὸ τὸν Σολωμὸν κέ.)	123
Ὁ Σολωμός, ὁ Κάλβος καὶ ἡ Ἐπτανησιακὴ Σχολή	123
Ὁ Ἑλληνικὸς Ρομαντισμός, οἱ Φαναριῶτες καὶ ἡ Ἀθηναικὴ Σχολή	130
Ἡ νέα Ἀθηναικὴ Σχολή (Ἡ γενιά τοῦ 1880)	139
Ἡ περίοδος τῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὸν Καβάφη ἕως σήμερον	148
Καβάφης, Σικελιανός, Καζαντζάκης καὶ ἄλλοι. (Ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή ὡς τὸ 1930)	148
Σύγχρονες τάσεις τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας	153

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Εἰδικότερες τάσεις καὶ ἐκπρόσωποι	176
Ἑλληνες κριτικοὶ τῆς λογοτεχνίας καὶ φιλόλογοι νεοελληνιστῆς	177
Κριτικοὶ τῆς λογοτεχνίας	177
Φιλόλογοι νεοελληνιστῆς	182
Ξένοι νεοελληνιστῆς (Ἀγγλία, Αὐστραλία, Αὐστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ἑλβετία, Ἡνωμένους Πολιτεῖες Ἀμερικῆς, Ἰταλία, Καναδάς, Ὀλλανδία, Οὐγγαρία, Ρουμανία, Σοβιετικὴ Ἐνωση, Σουηδία, Τσεχοσλοβακία)	194

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': ΚΕΝΤΡΑ ΕΡΕΥΝΩΝ, ΣΥΝΕΔΡΙΑ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Κέντρα ἐρευνῶν, Ἰδρύματα, Ἰνστιτοῦτα	237
Συνέδρια νεοελληνικῶν σπουδῶν	241

	Σελ.
Φιλολογικά και λογοτεχνικά περιοδικά	243
Βιβλιογραφίες - Εύρετήρια περιοδικών και σχετικές εργασίες	254

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλιογραφίες γενικές	261
Βιβλιογραφίες τοπικές	267
Βιβλιογραφίες προσώπων (λογοτεχνών)	272
Βιβλιογραφία τών νεοελληνικῶν φιλολογικῶν ψευδωνύμων	283

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ίστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας γενικές	287
Ίστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας τοπικές	291
Βιογραφικά λεξικά	292
Ίστορίες τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου (γενικές καὶ τοπικές)	293

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ (ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ)

Ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ	295
Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ	297
Ἡ μελέτῃ τῆς λογοτεχνίας στὰ πλαίσια τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας	299

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η ΕΚΔΟΤΙΚΗ

Κριτικές ἐκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων	305
Φιλολογικὲς ἐκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων	320
Ἄπαντα νεοελλήνων συγγραφέων	329
Ἄνθολογίες νεοελληνικῶν κειμένων	341
Ποίηση	344
Πεζογραφία	355
Ποίηση - πεζογραφία (Μεικτὲς ἀνθολογίες)	357
Ἄνθολογίες νεοελληνικῆς κριτικῆς, θεάτρου κλπ.	359

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αἰσθητικὲς μελέτες νεοελληνικῶν κειμένων	361
Ἑρμηνευτικὲς μελέτες νεοελληνικῶν κειμένων	371
Ψυχογραφικὲς μελέτες γιὰ νεοέλληνας λογοτέχνες	377
Ἑρμηνευτικὰ (καὶ μεθοδολογικὰ) βοηθήματα γιὰ σχολικὴ χρῆση	378

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ': ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

	Σελ.
Λεξικά	382
Γραμματικές	387
Συντακτικά	389
Μελετήματα για τή γλώσσα τών λογοτεχνών	390

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ': ΜΕΤΡΙΚΗ

Νεοελληνικές μετρικές και σχετικά μελετήματα	393
--	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Εύρετήριο προσώπων	397
Εύρετήριο τίτλων (έργων, περιοδικών, κλπ.)	429
Εύρετήριο τόπων, πραγμάτων, θεμάτων και ἔρων	441

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ κλπ

AEM	=	'Αρχεῖον Εὐβοικῶν Μελετῶν
AΘΛΘ	=	'Αρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ
βλ.	=	βλέπε
BMGS	=	Byzantine and Modern Greek Studies
BNJ	=	Byzantinisch - Neugriechische Jahrbucher
BZ	=	Byzantinische Zeitschrift
c, ci	=	circa
C.N.H S	=	Center for Neo-Hellenic Studies
γρ.	=	γράφει
ΔΙΕΕ	=	Δελτίον Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας
DOP	=	Dumbarton Oaks Papers
ΕΒΕ	=	'Εθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος
ΕΕΒΣ	=	'Επετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΕΕΚΣ	=	'Επετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν
ΕΕΦΣΠΑ	=	'Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
ΕΕΦΣΠΘ	=	'Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλο- νίκης
E I. E.	=	'Εθνικὸν Ἴδρυμα Ἐρευνῶν
ΕΛΑ	=	'Επετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Ε Α.Ι Α.	=	'Ελληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο
Ε Α Μ Ε.	=	'Ἐνωση Λειτουργῶν Μέσης Ἐκπαιδεύσεως
ΕΣΣΔ	=	'Ἐνωση Σοβιετικῶν Σοσιαλιστικῶν Δημοκρατιῶν
ΘΗΕ	=	Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία
Ι Μ.Χ Α.	=	Ἴδρυμα Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου
Ι.ΝΑ.Λ.Σ.Ο.	=	Institut National des Langues et Civilisations Orientales
JHS	=	Journal of Hellenic Studies
JÖB	=	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
JÖBG	=	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft
κέ.	=	καὶ ἐξῆς
Κ. Ν. Ε	=	Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν
ΜΕΕ	=	Μεγάλὴ Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία
ΝΕΒ	=	Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη
ν.ή	=	νέο ἡμερολόγιο
Ν Σ (n s)	=	Nuova Serie
ΟCP	=	Orientalia Christiana Periodica
ΟΕΔΒ	=	'Οργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων
ΟΕΣΒ	=	'Οργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων
ὅ π	=	ὅπου προηγουμένως (παραπάνω)
ΠΑΑ	=	Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
π.ή	=	παλαιὸ ἡμερολόγιο

RÉB	=	Revue des Études Byzantines
RÉG	=	Revue des Études Grecques
(R)SBN	=	(Rivista di) Studi Bizantini e Neoellenici
σ., σσ.	=	σελίδα, σελίδες
στ.	=	στήλη, στήλες
φ., φφ.	=	φύλλο, φύλλα
χ.χ.	=	χωρίς χρόνο

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΒΙΒΛΙΩΝ *

- Δημ. Βερναρδάκη, *Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος* = Δημητρίου Βερναρδάκη, *Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος*, ἦτοι Κ. Σ. Κόντου *Γλωσσικῶν Παρατηρήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀνασκευή*. Ἐν Τεργέστη 1884.
- Γιὰ τὸν *Σεφέρη* = *Γιὰ τὸν Σεφέρη*. Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὰ τριάντα χρόνια τῆς «*Στροφῆς*» Ἀθήνα 1961 (καὶ Ἀνατύπωση: «*Ἐρμῆς*», [Ἀθήνα] 1981).
- Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ* = Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τῆς πρῶτης ρίζης ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Ἑκτη ἔκδοση. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1975.
- Ἡ διδασκαλία τῆς σύγχρονης ποίησης στὴ Μέση Ἑκπαίδευση* = *Ἡ διδασκαλία τῆς σύγχρονης ποίησης στὴ Μέση Ἑκπαίδευση* Ἐκπαιδευτήρια Ζηριδῆ, Ἀθήνα 1978.
- Ἡ κριτικὴ στὴ νεότερη Ἑλλάδα* = *Ἡ κριτικὴ στὴ νεότερη Ἑλλάδα*. Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἰδρυμα Σχολῆς Μωραΐτη, Ἀθήνα 1981 [Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 13].
- Κ. Κρουμβάχερ, *Ἱστορία*, Γ' = Κ. Κρουμβάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1900 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδόσεις Βασ. Ν. Γρηγοριάδου, Ἀθήναι 1974)
- Κύκλος Σεφέρη* = *Κύκλος Σεφέρη*. Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας. Ἰδρυτής: Σχολὴ Μωραΐτη. Ἀθήνα 1980 [Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 10].
- Sp. Lambros, *Collection* = *Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers publiés pour la première fois d'après les manuscrits de Leyde et d'Oxford* Par Spiridion P. Lambros. Paris 1880.
- É. Legrand, *BGV*, I-X, Paris 1880-1913 = Émile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, tome I-X, Paris 1880-1913 (καὶ φωτοανατύπωση [σὲ 7 τόμους]: Ἐκδόσεις Βασιλείου Ν. Γρηγοριάδου, Ἀθήναι 1974).
- É. Legrand, *BH* = Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs . . .* (ἡ νεώτερη ἀπὸ τῆς φωτοανατυπώσεις: Bruxelles 1963)
- Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία* = Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1965 [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης].
- Π. Δ. Μαστροδημήτηρ, *Νεοελληνικά* = Π. Δ. Μαστροδημήτηρ, *Νεοελληνικά*. Μελέτες καὶ ἄρθρα. [Τόμ.] Α'. Ἐκδόσεις Νέας Πορείας, Θεσσαλονίκη 1975.
- Α. Ε. Μέγα, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Α' - Β' = Α. Ε. Μέγα, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*. Μέρους Α' Αἰῶνες γλωσσικῶν ἀλλοιώσεων ἧτοι πρῶται ἀρχαὶ καὶ πορεία τῆς γραφομένης νεοελληνικῆς γλώσσης (300 π.Χ. - 1750 μ.Χ.), ἐν Ἀθήναις 1925, Μέρους Β' Αἰῶνες γλωσσικῶν συζητήσεων (1750-1926), ἐν Ἀθήναις 1927.
- Memoria di Seferis* = *Memoria di Seferis*. Studi critici. A cura della Catedra di Neogreco. Leo S. Olschki Editore, Firenze MCMLXXVI [Università di Padova,

* Ἡ κατάταξις γίνεται μετὰ βάση τὸ ἐπίθετο τῶν συγγραφέων. Γιὰ τὰ ἀνώνυμα ἔργα λαμβάνεται ὑπόψιν ἡ πρώτη λέξις τοῦ τίτλου (ἐξαιρεῖται τὸ ἄρθρο). Ὅπως γίνεται φανερὸ ἀπὸ τῆς ἐγγραφῆς ποὺ ἀκολουθοῦν, δὲ βραχυγραφοῦνται ἐδῶ παρὰ μόνον οἱ τίτλοι ποὺ ἐπαναλαμβάνονται πιδ συχνὰ μέσα στὸ βιβλίον, ἢ ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι περισσότερο σχοινοτενεῖς.

Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia, Vol. LVII].

- Κ. Μητσάκη, *Εισαγωγή στη Νέα Έλληνική Λογοτεχνία* = Κ. Μητσάκη, *Εισαγωγή στη Νέα Έλληνική Λογοτεχνία. Πρωτοελληνικοί χρόνοι. Μέρος πρώτο 'Από τὰ τραγούδια τοῦ 'Ακριτικοῦ κύκλου ἕως τοὺς Θρήνους γιὰ τὸ πάροισμο τῆς Πόλης*. Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις. Θεσσαλονίκη 1973.
- Κ. Μητσάκη, *Πορεία* = Κ. Μητσάκη, *Πορεία μέσα στὸ χρόνο*. (Μελέτες νεοελληνικῆς φιλολογίας). Ἐκδόσεις Φιλιππότῃ, Ἀθήνα 1982 [Κριτικὴ - Μελετήματα, 6].
- Miscellanea Neograeca* = *Miscellanea Neograeca*. Atti del I Convegno Nazionale di Studi Neogreci, Palermo, 17-19 maggio 1975, Palermo 1976 [Atti della Accademia di Scienze Lettere e Arti di Palermo, Supplemento N. 8].
- Modern Greek Writers* = Edmund Keeley καὶ Peter Bien, *Modern Greek Writers*. Princeton University Press, [Princeton, New Jersey, 1972].
- Στεφ. Ξανθουδίδου, *Μελετήματα* = Στεφάνου Ξανθουδίδου, *Μελετήματα*. Ἐπιμέλεια Νικολάου Παναγιωτάκη - Θεοχάρη Δετοράκη. Μὲ προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ Δημάρχου Ἡρακλείου Μανόλη Καρέλλη. Ἐκδοσὴ Δήμου Ἡρακλείου. Ἡράκλειο 1980.
- Omaggio a Seferis* = *Omaggio a Seferis* Liviana Editrice in Padova, Padova 1970 [Università di Padova, Studi Bizantini e Neogreci, diretti da Filippo Maria Pontani, 1].
- Probleme der neugriechischen Literatur*. I-IV = *Probleme der neugriechischen Literatur* (= Berliner byzantinistische Arbeiten, Band 14-17), Akademie - Verlag, Berlin 1959 (I, IV) - 1960 (II-III).
- Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία* = Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821). Ἐν Ἀθήναις 1868 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδόσεις I. Χιωτέλλῃ, Ἀθήναι [1969]).
- Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα* = Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα*. Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης. Ἐν Ἀθήναις 1870 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδόσεις I. Χιωτέλλῃ, Ἀθήναι 1969).
- Γ. Σεφέρη, *Δοκιμές*, Α' - Β' = Γιώργου Σεφέρη, *Δοκιμές*. Δ' ἔκδοσῃ. Πρῶτος τόμος (1936-1947). Δεύτερος τόμος (1948-1971). [Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη]. Ἰκαρος. [Ἀθήνα 1981].
- Παναγ. Σούτσου, *Νέα Σχολή* = Παναγιώτου Σούτσου, *Νέα Σχολή τοῦ γραφομένου λόγου ἢ Ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐνοουμένης ὑπὸ πάντων*. Ἀθήναι 1853
- Studi Neoellenici* = *Studi Neoellenici*. Palermo 1975 [Università di Palermo, Istituto di Filologia Greca].
- Ἰωάννου Συκουτρῆ, *Μελέται καὶ Ἄρθρα* = Ἰωάννου Συκουτρῆ, *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, Ἐκδόσεις τοῦ Αἰγαίου, Ἀθήναι 1956 (καὶ Β' ἔκδοσῃ, φωτομηχανικὴ: Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἰδρυμα Σχολῆς Μωραΐτῃ, [Ἀθήνα 1982] (Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 14)).
- Ν. Β. Τωμαδάκη, *Νεοελληνικά*, Α' - Β' = Νικολάου Β. Τωμαδάκη, *Νεοελληνικά*. Δοκίμια καὶ μελέται. Τόμ. Α' - Β'. Ἀθήναι, 1953 καὶ 1983. [Ὁ Β' τόμος στὴ σειρά: «Ἀθηνᾶ». Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας. Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων, 22].
- Ν. Β. Τωμαδάκη, *Ἀπανθίσματα* = Νικολάου Β. Τωμαδάκη, *Ἀπανθίσματα*. Γραμματολο-

γικά και βιογραφικά τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. (Μελέται καὶ ἄρθρα). Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1962.

N. B. Tomadakis, *Miscellanea Byzantina - Neohellenica* = Nicola B. Tomadakis, *Miscellanea Byzantina - Neohellenica*. (Saggi, note, articoli, ricerche di Filologia, Letteratura e Storia Bizantina e Neogreca). Memor, Modena 1972.

Φῶτα δλόφωτα = Φῶτα δλόφωτα. Ἐνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν κόσμον του. Ἐπιμέλεια: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1981.

W. Wagner, *Medieval Greek Texts* = *Medieval Greek Texts: being a collection of the earliest compositions in vulgar greek, prior to the year 1500*. Edited, with prolegomena and critical notes, by Wilhelm Wagner. London 1870 (καὶ φῶτοανατύπωση: Amsterdam 1970).

G. Wagner, *Carmina* = *Carmina graeca medi aevi*. Editit Guilelmus Wagner. Lipsiae 1874 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἀθήνα 1961).

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ἡ χρονική ἀνεση μιᾶς δλόκληρης πενταετίας, πὸν μεσολάβησε ἀνάμεσα στὴν τρίτη καὶ τὴν τέταρτη ἔκδοση τῆς «Εἰσαγωγῆς» (1978-1983), καὶ οἱ ἐποικοδομητικὲς προτάσεις πὸν ἔγιναν κατὰ τὸ ἴδιο διάστημα γιὰ παραπέρα βελτίωση τοῦ ἔργου, μοῦ ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ προχωρήσω σὲ μιὰ νέα ἀναθεώρησή του, πὸν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία παρουσιάζεται τώρα τὸ βιβλίο. Ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ καὶ ὁ ἐνημερωμένος ἀναγνώστης πὸν παρακολουθεῖ τὶς διαδοχικὲς ἐξελικτικὲς φάσεις τῆς «Εἰσαγωγῆς», καὶ στὴν ἔκδοση αὐτὴν ἔδῳ ἔγιναν ἀνακατατάξεις τῆς ὄλης, συμπληρώσεις μὲ νέα τμήματα, προσθήκες μὲ καινούργια στοιχεῖα¹. Ὅλα αὐτὰ ἐπέβαλαν ὡς ἀναγκαῖα τὴν ἀναστοιχειοθέτηση τοῦ βιβλίου.

Μιλώντας γιὰ τὴ δεύτερη ἔκδοση (1976) τῆς «Εἰσαγωγῆς», ὁ Κ. Θ. Δημαρῶς εἶχε διατυπώσει σχετικὰ τὴν ἀκόλουθη γνώμη: «Καλὸ εἶναι αὐτὲς οἱ δουλειὲς νὰ μὴν βγαίνουν σὲ πολὺ μεγάλον ἀριθμὸ ἀντιτύπων, ὥστε ἔτσι, ἀπὸ τὴν μία στὴν ἄλλη ἐπανέκδοση, νὰ μποροῦν νὰ γίνονται ἀναθεωρήσεις, διορθώσεις, προσαρμογές, συμπληρώσεις» («Τὸ Βῆμα», 23.7.1976, σ. 2). Αὐτὸ ἔγινε καὶ στὴν τρίτη (1978) καὶ στὴν τωρινὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου.

Στὸ σημεῖωμα αὐτὸ ἐπιθυμῶ νὰ μνημονεύσω καὶ μιὰν ἄλλη ὑπόδειξη, πὸν ἔκαμε ὁ συνάδελφος Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, κρίνοντας τὴν τρίτη ἔκδοση (1978) τῆς «Εἰσαγωγῆς»: «Τελειώνω μὲ τὴν παράκληση αὐτὴ: ἡ δ' ἔκδοση νὰ ἀναγράφει καὶ τὶς φιλολογικὲς κριτικὲς (. . .) γιὰ τὶς κριτικὲς καὶ φιλολογικὲς ἐκδόσεις νεοελλήνων συγγραφέων. . .» («Διαβάζω», τευχ. 15, Δεκ. 1978, σ. 66). Προσπάθησα νὰ ἱκανοποιήσω καὶ τὸ αἶτημα αὐτὸ τῆς κριτικῆς (σὲ πρωτοβάθμια, ὡστόσο, φάση, καί, πάντως, ἐξαντλητικότερα στὸν τομέα τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων). Περιορισμένης ἔκτασης εἶναι ἡ ἔρευνα πὸν ἔγινε γιὰ τὴ συγκέντρωση βιβλιοκρισιῶν πὸν ἀφοροῦν τὶς ἐνότητες «Ἄπαντα νεοελλήνων συγγραφέων» καὶ «Ἀνθολογίαις νεοελληνικῶν κειμένων».

Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸ συνάδελφο καὶ φίλο Alfred L. Vincent γιὰ ὀρισμένες παρατηρήσεις του πάνω στὸ Β' Μέρος τῆς Γ' ἔκδοσης τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἡ

---

1. Ὁ ἐμπλουτισμὸς τῶν ὑποσημειώσεων τοῦ γραμματολογικοῦ μέρους, ἀλλὰ καὶ δλόκληρου τοῦ βιβλίου, μὲ τὴ συζήτηση ἐπιμέρους προβλημάτων τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας καὶ φιλολογίας, ἀποτελεῖ ἕναν τρόπο γιὰ νὰ ἐπεκταθοῦν τὰ ὄρια τῆς «Εἰσαγωγῆς», μὲ τὴν κάλυψη εἰδικότερων ζητημάτων, χωρὶς νὰ χάνεται ὁ γενικὸς-εἰσαγωγικὸς χαρακτήρας τοῦ ἔργου.

γνωστοποίηση τῶν ὁποίων ἀποτελέσει τὴν ἀφορμὴ γιὰ κάποιες ἄλλες βελτιώσεις. ἰδίως ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴν Αὐστραλία, τὴν συνάδελφο Ρούζενα Dostálová, γιὰ ὅσα στοιχεῖα μοῦ ἔδωσε σχετικὰ μὲ τὶς νεοελληνικὲς σπουδὲς στὴν Τσεχοσλοβακία, καὶ τὸν φίλο Παναγιώτη Πίστα γιὰ τὶς προτάσεις του σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ «Ἐρμηνευτικὰ (καὶ μεθοδολογικὰ) βοηθήματα γιὰ σχολικὴ χρῆση».

Ἀκόμη, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες πρὸς τοὺς φίλους ἐκδότες τοῦ βιβλίου Δημήτρη Μανρόπουλο καὶ Σπύρο Ντάβρη γιὰ τὴν πολὺ ἀνετη συνεργασία πὸν εἶχα μαζί τους.

Τελειώνοντας, θὰ ἤθελα νὰ ἀναφερθῶ στὸ Α' Μέρος τοῦ βιβλίου («Ἐπιστήμη καὶ ἀντικείμενο τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας») καὶ νὰ διευκρινίσω ὅτι καὶ πάλι τὸ τμήμα αὐτὸ ἐμπλουτίζεται ἀπὸ ἓνα γραμματολογικὸ διάγραμμα (Κεφάλαιο Δ': Ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή) πὸν ἐξυπηρετεῖ τὶς ἐποπτικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀναγνώστη ὡς ὀ λ ι κ ῆ ἄ φ ε τ η ρ ί α γιὰ τὸ ὑπόλοιπο καὶ μεγαλύτερο μέρος τῆς «Ἐισαγωγῆς».

Πεύκη, Πάσχα 1983

Π. Δ. Μ.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

“Όσα είχα σημειώσει στο προλογικό σημείωμα για τή δεύτερη έκδοση τής «Είσαγωγής στη Νεοελληνική Φιλολογία», ότι δηλαδή τὸ βιβλίο «ἀναθεωρήθηκε καὶ ξαναγράφτηκε ἀπὸ τὴν ἀρχή», ἰσχύουν περίπου καὶ γιὰ τὴ νέα αὐτὴ (τρίτη) έκδοση, ἢ ὁποία, ἄς σημειωθῆ, πραγματοποιεῖται σὲ διάστημα ἐνάμιση χρόνου. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐκφράζει ὁπωσδήποτε τὸ γεγονός, ὅτι ἡ «Είσαγωγή» κάλυψε ἓνα κενὸ πὸν πραγματικὰ ὑπῆρχε. Ἡ ἀνάγκη ἐξάλλου νὰ ἀναθεωρηθῆ καὶ νὰ ξαναγραφθῆ τὸ βιβλίο, προέκυψε ἀπὸ τὴ ζωντάνια τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης καὶ φυσικὰ τῆς ἴδιας τῆς λογοτεχνίας πὸν σχεδὸν καθημερινὰ ἐμπλουτίζονται μὲ νέα κείμενα, μελετήματα καὶ γενικὰ ἐνδιαφέροντες ἐκδόσεις. Ἡ χρονικὴ ἄλλωστε ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πρώτην έκδοση μου προσφέρει ὄλο καὶ περισσότερο τὴν ἄνυση νὰ ἐνημερώνω πληρέστερα τὴν «Είσαγωγή» σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ παρελθὸν καὶ νὰ περιορίζω συνεπῶς τὶς ἀναπόφευκτες γιὰ μὲ τέτοια συνθετικὴ προσπάθεια παραλείψεις καὶ ἀτέλειες, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔκανα ἤδη λόγο στὸ προλογικὸ σημείωμα τῆς πρώτης έκδοσης.

Κάπου θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκφράζουμε τὶς εὐχαριστίες μας στὸν «ἀνώνυμο» ἀναγνώστη γιὰ τὴν ἠθικὴ ἱκανοποίηση πὸν μᾶς προσφέρει παρακολουθώντας τὶς ἐκδόσεις μας: τὸ κάνω ἐδῶ. Καὶ φυσικὰ αἰσθάνομαι πάντα ὑποχρεωμένος πρὸς τοὺς συναδέλφους καὶ φίλους, πὸν δὲν παύουν εὐγενικὰ νὰ συντελοῦν μὲ παρατηρήσεις καὶ ὑποδείξεις στὴν ἀριτίστη ἐμφάνιση τοῦ βιβλίου· ἰδιαίτερα μνημονεύονται ὁ Γεώργιος Α. Χριστοδούλου, ὁ Φώτης Δημητρακόπουλος, ὁ Στέφανος Διαλησμάς καὶ ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, πὸν βοήθησαν μὲ προθυμία καὶ στὴ διόρθωση τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων.

Ἀθήνα, Ὀκτώβριος 1977

Π. Δ. Μ.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Καὶ μὲ τὴ δεύτερη ἔκδοσή της, πὸν πραγματοποιεῖται μέσα σὲ χρονικὸ διάστημα βραχύτερο ἀπὸ ὅσο εἶχα προβλέπει ἀρχικά, ἡ «Εἰσαγωγή» αὐτὴ ἐπιδιώκει νὰ ἀνταποκριθῆ κυρίως στὶς διδακτικὲς ἀνάγκες τοῦ μαθήματος τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας ἀπὸ μία εἰδικότερη ἄποψη: εἰσάγει τὸν σπουδαστὴ στὰ βασικὰ θέματα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, στὴν ἱστορία καὶ τὴ σημερινὴ κατάσταση τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν καί, παράλληλα, θίγει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ θεωρητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Τὰ ἀναλυτικὰ «Περιεχόμενα» (βλ. παραπάνω) πληροφοροῦν τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὴ δομὴ τοῦ βιβλίου.

Ἡ ἰδέα, ὥστόσο, μιᾶς νέας, τροποποιημένης καὶ ἐμπλουτισμένης ἔκδοσης, πὸν θὰ μπορούσε γενικότερα νὰ ἀποτελέσῃ χρήσιμο ὄργανο μελέτης καὶ γιὰ τοὺς νεοελληνιστὲς, ἄρχισε νὰ ἀπασχολῆ τὸν συγγραφέα ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ ὑπαγόρευσε τὴ σημερινὴ ἐπεξεργασία, πὸν ἐλπίζω ὅτι ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ προχωρημένη (ἂν καὶ πάντοτε ἐνδιάμεση) βαθμίδα ἀναθεώρησης καὶ ἐντάσσεται ἐξυπηρετικὰ στὸ σχέδιο μιᾶς ὀριστικότερης σύνθεσης.

Στὴν παρούσα φάση τὸ βιβλίον ἀναθεωρήθηκε καὶ ξαναγράφηκε ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἐπὶ πλέον, στὸ διάστημα πὸν μεσολάβησε εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐλέγξω ἀσφαλέστερα καὶ νὰ συμπληρώσω ὅλους τοὺς βιβλιογραφικοὺς τοῦ πίνακες, (οἱ ὅποιοι στὴν πρώτη ἔκδοση ὀφείλονταν καὶ σὲ εὐγενικὲς συλλεκτικὲς φροντίδες τῶν τριῶν πρώτων ἀπὸ τοὺς συνεργάτες πὸν μνημόνευα), ἀναζητώντας στὶς μεγάλες βιβλιοθήκες τῶν Ἀθηνῶν πολλὰ ἔντυπα πὸν δὲν ὑπῆρχαν στὰ ἀνάλογα ἰδρύματα τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου πραγματοποιήθηκε ἡ ἀρχικὴ σύνθεση τῆς «Εἰσαγωγῆς». Πρέπει πάντως νὰ σημειώσω ὅτι ὁ σημερινὸς βαθμὸς πληρότητας τοῦ βιβλίου θὰ ἦταν ὅπωςδήποτε χαμηλότερος, ἂν δὲν εἶχε προηγηθῆ ἡ ἔκδοση τῆς πρώτης μορφῆς του.

Κλείνοντας τὸ σύντομο αὐτὸ σημείωμα θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω ὅλους ἐκείνους πὸν μὲ τὶς ὑποδείξεις τους συνετέλεσαν στὴ βελτίωση τοῦ πρώτου σχεδίασματος τοῦ βιβλίου. Ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ κ. Κ. Θ. Δημαροῦ, τὸ βιβλιοκριτικὸ ἄρθρο τοῦ ὁποίου (βλ. «Τὸ Βῆμα», 12.7.1974, σσ. 1-2) ἀντιπροσωπεύει, ὅπωςδήποτε, τὸν ὀρθὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ ἐνημερωμένος ἀναγνώστης τὴν «Εἰσαγωγή» στὴν πρώτη μορφή της.

Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 1976

Π. Δ. Μ.

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

[α' έκδοση]

Προλογίζοντας τὴν «Εἰσαγωγή στὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία», κρίνω ἀπαραίτητο νὰ ὑπογραμμίσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὶς ἰδιότυπες δυσκολίες πὸν παρουσιάζει ἡ συγγραφὴ ἀνάλογον διδακτικοῦ ἐγχειριδίου καὶ πὸν συγκεφαλαιῶνται κυρίως σὲ μιὰ ἀντινομία προϋποθέσεων: ἐνῶ δηλαδὴ ἀπουσιάζει ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τὸ ἀντίστοιχο βιβλίον, συγκροτημένο ἐπάνω σὲ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὰς βάσεις καὶ προορισμένο γιὰ τὴ χρῆση τῶν εἰδικῶν, οἱ διδακτικὲς ἀνάγκες τῆς ἔδρας ἐπιβάλλουν τὴ σύνθεσίν του στὴ μορφή ἐνὸς πανεπιστημιακοῦ βοηθήματος —μέσα σὲ τακτὲς προθεσμίες.

Εἶναι ἐπομένως φυσικὸ νὰ διαπιστωθοῦν παραλείψεις καὶ ἀτέλειες, πολλὰς ἀπὸ τὶς ὁποῖες γνωρίζει ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου καὶ ἀποδέχεται ἀναγκαστικὰ τὴν ὑπαρξὴ τους στὴ φάση αὐτή. Ὡς γενικὸ παράδειγμα θὰ μπορούσε νὰ ἀναφερθῆ ἐδῶ ὅτι τὰ βιβλιογραφικὰ κεφάλαια, ὅπως θὰ παρατηρήσῃ καὶ ὁ ἀναγνώστης, δὲν πλαισιώνονται θεωρητικά: περιορίζονται σὲ ἓναν φόρτο λημμάτων, πὸν ὡστόσο ἐπιχειρεῖ νὰ καλύψῃ τὴν πρωτοβάθμια ἀνάγκη τῶν σπουδαστῶν νὰ ἐνημερωθοῦν σὲ ὀρισμένα βασικὰ βοηθήματα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἀντικειμένου τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης.

Ἐλπίζω ὅμως ὅτι αὐτὴ τὴν «πρῶτη γραφὴ», στὴν ὁποία ἐμφανίζεται τώρα ἡ «Εἰσαγωγή στὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία», θὰ διαδεχθοῦν ἄλλες, ἀπὸ κάθε ἄποψη ἀριότερες μορφές. Στὶς μελλοντικὲς φροντίδες πὸν προγραμματίζονται θὰ δοθῆ σημασία στὰ πορίσματα τῆς ἐνδιάμεσης διδακτικῆς πείρας, ἀλλὰ καὶ θὰ γίνων πολὺ ἐνπρόσδεκτες οἱ συμπληρώσεις καὶ βελτιώσεις πὸν θὰ θελήσουν νὰ ὑποδείξουν ὅσοι τυχὸν ἐξετάσουν τὸ σημερινὸ σχεδίασμα.

Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἐκείνους πὸν βοήθησαν ὥστε νὰ ἀποκτήσῃ τὸ βιβλίον τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πληρότητα στὴν τωρινὴ του μορφή: τὴν ἐπιμελήτρια τῆς Ἑκτάκτου Αὐτοτελοῦς Ἑδρας τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας κ. Ἐλένη Παχίνη-Τσαντσάνογλου, τοὺς βοηθοὺς τῆς ἴδιας ἔδρας κ. Βικτωρία Χατζηγεωργίου-Χασιώτη καὶ κ. Παναγιώτη Πίστα, τὸ φίλον κριτικὸν καὶ φιλόλογον κ. Ι. Μ. Χατζηφώτη καὶ τὸν πολὺ ἀποσχόμενον τελειόφοιτον σπουδαστὴ τῆς Φιλολογίας καὶ ἀριστο μαθητὴ μου κ. Ι. Α. Παπίγκη, στὸν ὁποῖο ὀφείλεται καὶ ἡ σύνταξη τοῦ εὑρετηρίου τῶν ὀνομάτων.

Ἄκόμη θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἣ ὁποία χαρακτήρισε τὴν «Εἰσαγωγὴν» ὡς διδακτικὸ ἐγχειρίδιο, καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐποπτείας τῆς Ὑπηρεσίας Δημοσιευμάτων τοῦ ἴδιου Πανεπιστημίου, ἣ ὁποία προχώρησε σὲ σχετικὲς ἐνέργειες ὥστε τὸ βιβλίον νὰ ἐκδοθῆ ἔγκαιρα, προκειμένου νὰ διανεμηθῆ στοὺς σπουδαστές, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ κυρίως ἀπευθύνεται.

[Θεσσαλονίκη, Ἀπρίλιος 1974]

Π. Δ. Μ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ
ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία εἶναι νέα καὶ αὐτόνομη ἐπιστῆμη· νέος καὶ αὐτοτελὴς ἐπιστημονικὸς κλάδος τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας. Ἡ διαμόρφωσή της ἤρθε ὡς συνέπεια καὶ ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν πού πραγματοποιήσαν Ἕλληνες καὶ ξένοι ἐπιστήμονες ἐπάνω σὲ πρόσωπα καὶ θέματα τῶν νεώτερων χρόνων, ὅταν θέλησαν νὰ ἐπεκτείνουν τὴ δραστηριότητά τους καὶ τὰ ἐνδιαφέροντά τους ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ παρελθὸν —μέσω τῆς μεσαιωνικῆς μας γραμματείας— στὸ χῶρο τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ¹. Καὶ τὸ φαινόμενο ἦταν φυσικὸ, γιατί ἤδη ἡ ζωὴ καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν νεώτερων Ἑλλήνων εἶχαν ἀρχίσει νὰ γίνονται ἀντικείμενο μελέτης καὶ ἔρευνας καὶ νὰ συσχετίζονται μὲ τὰ ἱστορικὰ τους προηγούμενα.

Στὴ σπουδῆ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἐπικράτησαν κάθε φορὰ καὶ διαφορετικὰ κριτήρια²: ἀρχικὰ τὰ κριτήρια αὐτὰ ἦταν γλωσσικὰ καὶ λαογραφικὰ καὶ τὰ ἐπέβαλλαν ἡ ἀρχαιογνωσία καὶ οἱ νέες τότε ἐπιστῆμες τῆς Ἐθνολογίας καὶ τῆς Λαογραφίας³. Ἐπειτα παρατηρεῖται ἡ ὑποταγὴ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστῆμης στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα (ἱστορισμὸς) καὶ τέλος ἐπικρατοῦν κριτήρια αἰσθητικὰ (ἀξιολόγηση τῆς μορφῆς).

Ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία εἶναι ἐπιστῆμη ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ, καὶ ὁ νεοελληνιστὴς, ὅταν τὴ σπουδάζει, θὰ ξεκινᾷ ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία καὶ θὰ ἐνδιαφέρεται ἄλλοτε γιὰ τὴν ἔκφραση καὶ τὴ γλώσσα καὶ ἄλλοτε γιὰ τὴν αἰσθητικὴ⁴.

Ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ὡς ἐπιστῆμης στὴν Ἑλλάδα ἀργήσε, βέβαια, νὰ πραγματοποιηθῆ. Μόλις ἀπὸ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1925-1926 καθιερώθηκε ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας στὰ πανεπιστήμια Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ὅπου ἰδρύθηκαν ἀνάλογες

---

1. Πρβλ. Gyula Moravcsik, «Ἑλληνολογία ἢ περὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν», *ΕΕΦΣΠΑ*, 20 (1969-1970) 317.

2. Βλ. καὶ παρακάτω, Μέρος Β', Κεφάλαιο Α'.

3. Πρβλ. Α. Ι. Βρανούση, «Νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές», *Κριτικὰ Φύλλα*, 1 (1971) 41 (καὶ σὲ αὐτοτελὲς φυλλάδιο, Ἀθήνα 1971, σ. 7).

4. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, «Σκέψεις ἐπὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας», *Νέα Ἑστία*, 28 (1940) 1001 (= *Νεοελληνικά*, Α', σσ. 16-17)

ειδικές ἔδρες. Ἀπὸ τότε καὶ ὡς τις μέρες μας ἔχει σημειωθῆ μεγάλη πρόοδος στὶς νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσῃ κανεὶς ὅτι οἱ διδάσκοντες σήμερα ἑλληνικὴ φιλολογία στὴ Μέση Ἑκπαίδευση ἔχουν ὅλοι διδαχθῆ τὰ Νέα Ἑλληνικά στὸ Πανεπιστήμιο —πράγμα πού δὲ συνέβαινε παλαιότερα—, ὅτι στὰ πανεπιστήμια Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, Ἰωαννίνων καὶ Κρήτης ὑπάρχουν σήμερα τρεῖς, τέσσερις, τρεῖς καὶ δύο, ἀντίστοιχα, εἰδικὲς «ἔδρες» πού θεραπεύουν τὴν ἐπιστήμη τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὅτι ἀνάλογες πανεπιστημιακὲς ἔδρες (Ἰνστιτοῦτα νεοελληνικῶν ἐρευνῶν ἢ Κέντρα νεοελληνικῶν σπουδῶν) ὑπάρχουν σὲ πολλὰ πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ ὅτι, ἀκόμη, αὐξάνεται συνεχῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν νεοελληνικῶν περιοδικῶν (στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ) καὶ τῶν ἄλλων εἰδικῶν ἐκδόσεων (βιβλιογραφίες κλπ.), μὲ τις ὁποῖες προωθοῦνται σημαντικὰ οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές σὲ κλίμακα διεθνή.

* * *

Ἔργο τῆς Φιλολογίας εἶναι ἡ ἔρμηνεία τῶν γλωσσικῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος. Νεοελληνικὴ Φιλολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας¹. Ὅταν λέμε Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία ἐννοοῦμε τὸ σύνολο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας, δηλαδὴ τὸ σύνολο τῶν ἐπάνωμων καὶ ἀνώνωμων μνημείων τοῦ ἐντεχνου γραπτοῦ (ἢ καὶ προφορικοῦ) λόγου πού ἔχουν γραφῆ σὲ γλώσσα νεοελληνική². Μὲ τὸν ὄρο Νεοελληνικὴ Γραμματεία ἐννοοῦμε τὸ σύνολο τῶν γραπτῶν μνημείων τῆς νεώτερης ἐποχῆς, ἐνῶ μὲ τὸν ὄρο Νεοελληνικὴ Γραμματολογία ὑποδηλώνουμε τὴν ἐπιστήμη ἐκείνη πού ἐξετάζει ἱστορικὰ καὶ ἐξελικτικὰ κάθε ἓνα χωριστὰ καὶ ὅλα μαζί τὰ εἶδη τοῦ ἐντεχνου λόγου (ποίηση - πεζογραφία - θέατρο κλπ.)³.

Ἰπὸ στενότερη ἔννοια νεοελληνικὴ φιλολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού ἐξετάζει τὴν ἱστορία, τὴν ἔκφραση (γλώσσα-μέτρο, ὕφος) καὶ τὸ περιεχό-

1. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία (Διάγραμμα Ἱστορίας)», *Γενικὴ Παγκόσμιος Ἑγκυκλοπαιδεία Πάπυρος-Λαρούς*, τόμ. 6, σ. 346 (καὶ αὐτοτελῶς, Ἀθῆναι 1965, σ. 5).

2. Πρβλ. Ἰωάννου Συκουτρῆ, «Φιλολογία καὶ Ζωή», στὸν τόμο *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, σ. 219 καὶ Τοῦ ἴδιου, «Ἡ διδασκαλία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», *Νέα Ἑστία*, 11 (1932) 399, σημ. 1 (= *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, σ. 242, σημ. 1).

3. Γενικὰ γιὰ τοὺς ὄρους *Γραμματεία* καὶ *Γραμματολογία* βλ. Ἰωάννου Συκουτρῆ, «Γραμματεία», *ΜΕΕ*, 8 (1929) 670β κέ. (= *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, 120 κέ) καὶ Τοῦ ἴδιου, «Γραμματολογία», ὁ π., 675γ κέ. καὶ 128 κέ., ἀντίστοιχα.

μενο τῶν προϊόντων τοῦ ἔντεχνου λόγου (δηλαδή τῶν ἔργων τῆς φαντασίας, πού εἶναι ἡ ποίηση, τὸ θέατρο, τὸ ἀφήγημα, κλπ.).

Ἰπὸ εὐρύτερῃ ἐννοίᾳ νεοελληνικῆ φιλολογίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού ἐξετάζει ἀδιακρίτως κάθε κείμενο λογοτεχνικῶν ἀξιώσεων, καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν εἶναι προϊόν τῆς φαντασίας, ἀλλὰ ἓνα κείμενο λ.χ. ἱστορικό, θεολογικό ἢ φιλοσοφικό, ἓνα νοταριακὸ ἔγγραφο ἢ ἓνα δημοσιογραφικὸ κείμενο γραμμένο λογοτεχνικά.

Ἀπὸ ὅσα ἐκθέσαμε παραπάνω ἐγίνε νομίζω σαφὲς ὅτι ἀντικείμενο τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας εἶναι τὰ γραμματειακὰ ἔργα καί, εἰδικότερα, τὰ ἔργα τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας, δηλαδή τὰ λογοτεχνικά ἔργα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ πού ἔχουν γραφῆ στῆ νεοελληνικῆ γλῶσσα.

Ὅταν ἀναζητήσουμε τὰ ὅρια τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ (καὶ ἐπομένως καὶ τὰ ὅρια τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας) στὸν 10ο μ.Χ. αἰῶνα, τότε χῶρος τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἶναι ἀρχικά (καὶ ὡς τὸ 1453) ὁ χῶρος τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Μετὰ τὸ 1453 καὶ ὡς τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, χῶρος ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ νεοελληνικῆ λογοτεχνία εἶναι ὁ χῶρος τοῦ ἀλύτρωτου ἐλληνισμοῦ (φραγκοκρατούμενου, βενετοκρατούμενου, τουρκοκρατούμενου), ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1821 (καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ 1922) καὶ ὡς τις μέρες μας ὁ χῶρος τῆς «κυρίως Ἑλλάδος». Κατὰ τὴν περίοδο 1453-1821 οἱ παραδουάβιες ἡγεμονίες καὶ οἱ χῶρες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης (κυρίως Ἰταλία, Γαλλία, Ἰσπανία, Γερμανία, Αὐστρία, Ἀγγλία, Κάτω Χῶρες, κλπ.), ὅπου μετὰ τὴν Ἀλωση βρῆκαν καταφύγιο οἱ Ἕλληνες λόγιοι τῆς Διασπορᾶς, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὁ χῶρος ὅπου παράλληλα ἀναπτύσσεται ἡ νεοελληνικῆ φιλολογία.

Ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων τῶν ἀρχῶν τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς λογοτεχνίας εἶναι δύσκολος. Κάθε χρονικὴ τομὴ εἶναι πάντα συμβατικῆ. Ἰπάρχουν μελετητὲς (= ἱστορικοὶ τῆς λογοτεχνίας) πού ἀνάγουν τις ἀρχὲς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὸν δέκατο (ἢ ἀκόμη πρὶν: στὸν ἓνατο) ἢ στὸν ἐνδέκατο μ.Χ. αἰῶνα. Οἱ περισσότεροὶ τοποθετοῦν τὸ ξεκίνημα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 11ου αἰῶνα, ὅταν δηλαδή ἐμφανίζεται τὸ πρῶτο γραπτὸ μνημεῖο σὲ δημῶδη (γρ. νεοελληνικῆ) γλῶσσα (Διγενὴς Ἀκρίτας). Μία δευτέρη ομάδα μελετητῶν θεωρεῖ τὸ ὀριακὸ ἔτος 1453 ὡς τὸ ἔτος τῶν ἀρχῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἄλλοι προτιμοῦν κριτήρια περισσότερο οὐσιαστικά καὶ φθάνουν στὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα, δηλαδή στὴν περίοδο τῆς ἀνθίσης καὶ τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Ἰπάρχουν, ἀκόμη, ἄλλοι μελετητὲς πού τοποθετοῦν στὰ 1708 (ἔτος πού ἐκδίδεται ἡ γνωστὴ ποιητικῆ

συλλογή "Αθηνα Εύλαβείας) τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας, ή, τέλος, εκείνοι που φθάνουν ως την εποχή του Σολωμού και την επανάσταση του '21¹.

Οί περίοδοι της νεοελληνικής λογοτεχνίας είναι οι εξής:

Α'. 'Η ύστεροβυζαντινή περίοδος: 10ος αιώνας μ.Χ.-1453.

α'. 'Από τον 10ο αιώνα μ.Χ. ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους (1204).

β'. 'Από το 1204 ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (1453).

Β'. 'Η μεγάλη περίοδος της Τουρκοκρατίας: 1453-1821.

α'. 'Από την άλωση της Κωνσταντινούπολης ως την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1453-1669).

β'. 'Από την πτώση της Κρήτης ως την ελληνική επανάσταση (1669-1821).

Γ'. 'Η περίοδος από την επανάσταση του 1821 έως σήμερα.

α'. 'Η νεώτερη περίοδος της λογοτεχνίας (από τον Σολωμό ως τον Καβάφη).

β'. 'Η σύγχρονη περίοδος της λογοτεχνίας (από τον Καβάφη ως τις μέρες μας).

Τα κυριότερα είδη της νεοελληνικής λογοτεχνίας είναι: η ποίηση, η πεζογραφία, το θέατρο, το δημοτικό τραγούδι.

Στο λογοτεχνικό είδος της πεζογραφίας ανήκουν κυρίως: το διήγημα, το μυθιστόρημα, το χρονογράφημα και το δοκίμιο. Στα λογοτεχνικά γένη της δημιουργικής πεζογραφίας πρέπει να εντάξουμε: τη μυθοποιημένη (ή μυθιστορηματική) βιογραφία, τα ταξιδιωτικά κείμενα, τη νεοελληνική επιστολογραφία και το απομνημόνευμα. 'Η νουβέλα (ιταλικά *novella*, γαλλικά *nouvelle*) ανήκει περισσότερο στο γένος του μυθιστορήματος και λιγότερο στο γένος του διηγή-

1. Για τα χρονικά όρια και τη γραμματολογική τοποθέτηση της νεοελληνικής φιλολογίας βλ. Ε. Κριαρά, «Οί έροι "μεσαιωνικός" και "νεοελληνικός" στη γραμματολογία μας», *Νέα Έστία*, 58 (1955) 986-988, Λίνου Πολίτη, «"Μεσαιωνικός" και "νεοελληνικός"», *αυτόθι*, 1307, Ε. Κριαρά, «'Η γραμματολογική τοποθέτηση της βυζαντινής δημόδους και της κρητικής λογοτεχνίας», *αυτόθι*, 1554-1557 και Του ίδιου, «Τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τελευταίας περιόδου της μεσαιωνικής ελληνικής γραμματείας» [Μετάφραση από το γερμανικό πρωτότυπο Αικατερίνης Δώδου], *αυτόθι*, 70 (1961) 1418-1427. Σχετική βιβλιογραφία βλ. στού Δημήτρη Παπᾶ, «Πότε αρχίζει ή νεοελληνική λογοτεχνία; Συμβολή στη λύση του ζητήματος τῶν διαχωριστικῶν ὀρίων τῆς μεσαιωνικῆς και νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας», *Probleme der neugriechischen Literatur*, I, σ. 106, σμμ. 1.

ματος. Πολλές φορές ἡ διάκριση τῆς νουβέλας ἀπὸ τὸ διήγημα εἶναι δύσκολη. Τὸ πεζοτράγουδο, τέλος, ποὺ εἶναι ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ τοῦ γαλλικοῦ ὄρου «proème en prose», ἀνήκει περισσότερο στὸ πρῶτο εἶδος (στὴν ποίηση)¹.

Ὅπως κάθε ἐπιστήμη, ἔτσι καὶ ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία ἔχει τοὺς ἐπιμέρους κλάδους τῆς, ποὺ εἶναι οἱ ἑξῆς: 1) ἡ βιβλιογραφία, 2) ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, 3) ἡ κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας, 4) ἡ ἐκδοτικὴ, 5) ἡ ἐρμηνεία καὶ αἰσθητικὴ ἀνάλυση, 6) ἡ γλωσσικὴ ἔρευνα καὶ κωδικοποίηση καὶ 7) ἡ μετρικὴ².

Βιβλιογραφία

Ι. Πανταζίδου, «Φιλολογία, γραμματολογία, λογοτεχνία», *Ἔστια* 1886, 545-548. — Γρηγορίου Ν. Βερναρδάκη, *Λόγος εισιτήριος περὶ φιλολογίας*, Ἐν Τεργέστη 1899. — Ἰωάννου Συκουτρῆ, *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, Ἐκδόσεις τοῦ Αἰγαίου, Ἀθῆναι 1956 (καὶ Β' ἐκδοση φωτομηχανικῆ: 1982). — Γ. Μ. Βαλέτα, «Νεοελληνικὴ φιλολογία», *ΜΕΕ*, τόμ. Ι' (Ἑλλάς), Ἀθῆναι [1964], σσ. 537-542. — Ε. Κριαρᾶ, «Ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία. (Τὰ ὄρια - μερικὰ χαρακτηριστικά)», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 5, ἀριθ. 3 (Ἰαν.-Φεβρ. 1951), σσ. 92-96. — Ν. Β. Τωμαδάκη, *Ἡ Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Ἡ παράδοσις - τὰ κριτήρια - ἡ παρακμὴ*. Ἐν Ἀθήναις 1951. — Τοῦ ἴδιου, *Νεοελληνικά. Δοκίμια καὶ μελέται*. Τόμ. Α', Ἀθῆναι 1953. — Τοῦ ἴδιου, *Κλείς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, ἦτοι Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, τόμ. Α', ἐκδοσις τρίτη, Ἀθῆναι 1965. — Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία (Διάγραμμα Ἱστορίας)*, Ἀθῆναι 1965. — Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀρχαιογνωσίαν καὶ τὴν Κλασσικὴν Φιλολογίαν*, Ἀθῆναι 1967 [Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἐταιρεία, *Μελέται καὶ Ἔρευναι*, ἀριθ. 15]. — Ι. Μ. Χατζηφώτη, «Εἰσαγωγικαὶ μελέται ἐπιστημῶν καὶ βιβλιογραφία», στὸν τόμο *Πανδέκτης Σπουδῶν*. Κωδικοποίησις βασικῶν γνώσεων. Ἀθῆναι 1969, σσ. 320-396. — Gyula Moravcsik, «Ἑλληνολογία ἢ περὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν. Ὁμιλία ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν (1963)», *ΕΕΦΣΠΑ*, 20 (1969-1970) 311-324. — Διον. Ἀ. Ζακυθνοῦ, «Κλασσικαί, Βυζαντιναὶ καὶ Νεοελληνικαὶ Σπουδαί», *ΠΑΑ*, 45 (1970) 127-137. — Α. Ι. Βρανούση, «Νεοελληνικὲς φιλολογικὲς

1. Ὁρθὰ ὁ Γ. Π. Σαββίδης χαρακτηρίζει τὸ πεζοτράγουδο ὡς «κατεξοχὴν νόθο εἶδος» («Τάνκα καὶ χάϊκου ἢ τὰ νυχτογασεμιά», *Τὸ Βῆμα*, 2.9.1972. σ. 1 (= *Πάνω νερά*, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1973, σ. 69)).

2. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ἡ Νεοελληνικὴ Φιλολογία ὡς ἐπιστήμη», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 1, ἀριθ. 6 (Αὔγ. 1945), σ. 19 (= *Νεοελληνικά*. Α', σ. 11) καὶ Ἰωάννου Συκουτρῆ, *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, passim.

σπουδές», *Κριτικά Φύλλα*, 1 (1971) 39-51 (και *αύτοτελῶς*, Ἀθήνα 1971). — Πέτρου Χάρη, «Ἐθνικὴ καὶ διεθνικὴ λογοτεχνία», *ΠΑΑ*, 46 (1971) 62*-77* (= *Παρουασός*, 14 (1972) 325-339, = Πέτρου Χάρη, *Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἴσκιος του*, Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1982, σσ. 9-27). — Γ. Βαλέτα, *Ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ παράδοση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ οἱ νεοελληνικὲς σπουδές*. Εἰσαγωγὴ στὴ «Βιογραφικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν» Ἀ/φῶν Παγουλάτου. Ἀνάτυπο. Ἀθήνα 1977.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ

Με τὸν γενικὸ ὄρο Ἑλληνισμὸς δὲν ἐννοοῦμε τοὺς Ἕλληνες μόνον φυλετικὰ (ὡς λαὸ καὶ ὡς ἔθνος), ἀλλὰ καὶ ἓνα σύνολο πολιτισμικῶν ἀξιῶν, ποὺ δημιουργήσε τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα στὸ πέρασμα πολλῶν αἰώνων, μέσα στὰ κάθε φορά τοπικὰ ὄρια τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου (βλ. παραπάνω). Ἀνάμεσα στὶς ἀξίες αὐτὲς περιλαμβάνονται: ἡ γλῶσσα, ἡ ἱστορία, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία, ἡ φιλολογία, καὶ μὲ ἓναν λόγο ὅ,τι μπορεῖ νὰ διαδοθῆ μὲ τὴν παιδεία, ὅ,τι γενικὰ καλεῖται ἐλληνικὸς πολιτισμὸς.

Ὁ εἰδικότερος ὄρος Νέος Ἑλληνισμὸς σημαίνει ἐπομένως ἓναν ἰδιαίτερο κόσμον νεοελληνικῶν πολιτισμικῶν ἀξιῶν-δημιουργημάτων τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ὅ,τι δηλαδὴ δημιούργησαν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες στὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ σημαίνει ἀκόμη καὶ τὸ ἴδιο τὸ νεοελληνικὸ ἔθνος.

Μεταξὺ τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας ὑπάρχει ἀμοιβαία σχέση καὶ ἐξάρτηση, διότι ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία εἶναι οὐσιαστικὴ μορφή ἐκφρασης καὶ ἐκδήλωσης τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ συγχρόνως ἡ ἴδια ἐκφράζει καὶ διερμηνεύει καίρια τὸν Νέο Ἑλληνισμό. Νέος Ἑλληνισμὸς καὶ νέα ἐλληνικὴ λογοτεχνία, ἐπομένως, ἐπηρεάζονται, ἐκφράζονται ἀμοιβαῖα καὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται¹.

Οἱ ρίζες τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὸ Βυζάντιο. Ἐκεῖ (γύρω στὸν 11ο μὲ 12ο μ.Χ. αἰώνα) σχηματίζονται οἱ πρῶτοι πυρῆνες τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Ὅπως σημειώσαμε καὶ παραπάνω, ἱστορικοὶ τῆς λογοτεχνίας μας ἀνάγουν τὴν ἀπαρχὴς τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας στὸν 10ο μ.Χ. αἰώνα, διότι τότε, μέσα δηλαδὴ στὴ βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἔχει ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται ἡ νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ νὰ ἐμφανίζονται τὰ δημοτικὰ ἐκεῖνα τραγούδια ποὺ ἔχουν ὡς θέμα τους τὴ ζωὴ καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος τῶν ἀκριτῶν (ἀπὸ τὸν ὄρο ἀκρο = σύνορα) τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ τραγούδια αὐτὰ ἀνήκουν στὸν λεγόμενον «ἀκριτικὸ κύκλον». Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ διέσωσε ἕως σήμερα ἡ προφορικὴ παράδοση. Ἐξάλλου,

---

1. Πρβλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν Λογοτεχνίαν*, τόμ. Α' [= Τὰ βιβλία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1], Ἀθήνα 1969, σ. 13.

ο ίδιος κύκλος τραγουδιών έδωσε ύλικό στόν άγνωστό μας ποιητή για τή δημιουργία του έπους του *Βασιλείου Διγενή Ακρίτα*, (10ος ή 11ος αιώνας), που είναι τó πρώτο γραπτό μνημείο τής νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η ύπαρξη, λοιπόν, τής νέας ελληνικής γλώσσας, τών ακριτικών τραγουδιών και του ακριτικού έπους επιβεβαιώνει τή γένεση και τó ξεκίνημα του Νέου Έλληνισμού από τó Βυζάντιο.

* *

Τό πρόβλημα τών άρχων του Νέου Έλληνισμού άπασχόλησε για πρώτη φορά τούς Έλληνες λογίους και ιστορικούς κατά τόν 19ο αιώνα, όταν τó θέμα τής καταγωγής τών νεώτερων Έλλήνων είχε έγείρει πολλές και έντονες συζητήσεις¹. Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος άναζήτησε πρώτος τις άρχές του νέου ελληνικού έθνους στους βυζαντινούς χρόνους· ή συνέχεια στην ελληνική γλώσσα και ή ύπαρξη τών δημοτικών τραγουδιών αποτελοΰσαν γι' αυτόν άριστα άποδεικτικά στοιχεία. Η συνέχεια στην ελληνική γλώσσα, ή εμφάνιση πολλών λογοτεχνικών δημοτικών έργων κλπ. έκαμαν άργότερα τόν Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο νά αναπτύξη τις ιδέες αυτές συστηματικότερα και νά δεχθῆ ότι οι άρχές του Νέου Έλληνισμού πρέπει νά άναζητηθοΰν μέσα στα έρείπια και στο χάος που δημιούργησε ή Δ' Σταυροφορία (1204 μ.Χ.). Προς τήν ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και ó Κωνσταντίνος Σάθας, ó όποιος προώθησε τις ιδέες αυτές και διεύρυνε τó περιεχόμενό τους. Τήν άποψη του Παπαρρηγόπουλου υιοθέτησαν και άλλοι νεώτεροι ιστορικοί, που παράλληλα με τή βυζαντινή μελέτησαν και τή νεοελληνική ιστορία (Κωνσταντίνος Άμαντος, Ίωάννης Βογιατζίδης, κ.ξ.). Η *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* του Άμάντου² περατώνεται στο έτος 1204, ενώ κατά τή γνώμη του Βογιατζίδη οι Παλαιολόγειοι χρόνοι (1261-1453) δέν αποτελοΰν τó τέλος του βυζαντινού, αλλά τήν άρχή του Νέου Έλληνισμού³.

Άρα τó έτος 1204 πρέπει νά έκληφθῆ ως ή συμβατική χρονική άφετηρία του Νέου Έλληνισμού. Τό συμπέρασμα αυτό έξάγεται από τις άπόψεις τών παραπάνω μελετητῶν, τις όποιες εκθέσαμε περιληπτικά.

Με τήν παράλληλη χρήση τής λαϊκής γλώσσας κατά τή χρονική περίοδο του 10ου-11ου αιώνα (ή και πιό πριν: από τόν 9ο άκόμη αιώνα), με τήν εμφάνι-

1. Βλ. Άπόστ. Ε. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, τόμ. Α' *Άρχές και διαμόρφωσή του*, έκδοση β', Θεσσαλονίκη 1974, σ. 46.

2. Τόμ. Α' (395-867 μ.Χ.), έκδοσις β', «ΟΕΣΒ», έν Άθήναις 1953 και τόμ. Β' (867-1204 μ.Χ.), έκδοσις β', «ΟΕΣΒ», έν Άθήναις 1957.

3. Οι παραπάνω άπόψεις τών Έλλήνων ιστορικών αναπτύσσονται αναλυτικότερα από τόν Άπόστ. Ε. Βακαλόπουλο, *ό.π.*, σσ. 46-47, όπου και ή βιβλιογραφία.

ση δηλαδή τῆς ἀκριτικῆς ποιήσεως καὶ τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἔχουμε, ὅπως εἶδαμε, τὴν αὐτὴ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, πού ἀποτελεῖ ἔκφραση καὶ ἐκδήλωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἔτσι ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἀρχίζει ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τὴν ὁποία, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή, θὰ παρακολουθήσουμε στὸ Δ' Κεφάλαιο.

Τὸ ἀκριτικὸ ἔπος τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα γίνεται, ἐπομένως, ἡ γέφυρα πού θὰ ἐνώση τὸν βυζαντινὸ ἑλληνισμό μετὸν νεώτερο καὶ θὰ τονίσῃ τὴν ἀδιάσπαστὴ ἐνότητά τους¹, ἐνῶ οἱ ἐπικοὶ ἥρωες Διγενῆς, Κωνσταντῆς, Ἀρμούρης κ.ἄ., ἀποτελοῦν τὰ σύμβολα τῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους².

Ἡ πνευματικὴ, λοιπόν, συνέχεια ἀπὸ τὸ Βυζάντιο πρὸς τὸν Νέο Ἑλληνισμό εἶναι δεδομένη καὶ ἀναμφισβήτητη. Σ' αὐτὸ συνηγοροῦν καὶ τὰ παρακάτω στοιχεῖα.

Οἱ σταυροφορίες, καὶ ἰδιαιτέρα ἡ Δ' (1204 μ.Χ.), ἐπιτάχυναν τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων καὶ συνετέλεσαν στὴ διαμόρφωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Κατὰ τὸν 13ο αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ χρησιμοποιοῦνται τὰ ὀνόματα Ἑλλάς καὶ Ἑλληνας, γιὰ νὰ γενικευθοῦν τὸν ἐπόμενον αἰῶνα. (Παράλληλα ἔχουμε, ἀπὸ τὸν 13ο κιόλας αἰῶνα³, τὴν ἐμφάνιση τῶν λέξεων Γένος (= ἔθνος) καὶ Γένος τῶν Ἑλλήνων, πού σημαίνει ὅτι ἀρχίζει ἡ ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τῶν νεώτερων Ἑλλήνων). Οἱ ξένοι χρησιμοποιοῦν τὰ ἔγγραφα τους τὶς ἀντίστοιχες λατινικὲς λέξεις *Graecia* καὶ *Graeci*.

Ἡ ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τῶν κατοίκων τοῦ φραγκοκρατούμενου ἑλληνισμοῦ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ λογοτεχνικά τους ἔργα. Οἱ μελετητὲς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, μετ' κριτήρια πάντοτε γλωσσικὰ καὶ μετὰ βάση συνήθως τὴ γλῶσσα τῶν κειμένων, προσπαθοῦν νὰ ἀνεύρουν στὶς φραγκοκρατούμενες ἑλληνικὲς χῶρες τὶς πατρίδες ὀρισμένων ἔργων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας⁴.

Στὴν ἑλληνικὴ διασκευὴ τοῦ δυτικῆς μυθιστορήματος *Πόλεμος τῆς Τρωάδος*, πού ἔγινε ἀπὸ ἄγνωστό μας Ἑλληνα ποιητὴ σὲ πολιτικοὺς στίχους κατὰ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνα, ἔχουμε τὶς πρῶτες ἐνδείξεις τῆς ἀπήχησής πού εἶχε στὴ λογοτεχνία ἡ ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ

1. Πρβλ. I. Μ. Χατζηφώτη, «Εἰσαγωγή στὴ Νεοελληνικὴ λογοτεχνία», *Μεγάλῃ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας Χάρη Πάτση*, τόμ. Α', σ. III.

2. Πρβλ. Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *δ.π.*, σ. 55.

3. Σὲ ἔγγραφο (= ἐπιστολὴ) τοῦ Ἰωάννου Γ' Δούκα Βατάτζη (1222-1254) βλ. Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *δ.π.*, σσ. 75 καὶ 88 καὶ τοῦ ἴδιου, *Ἡ πορεία τοῦ Γένους*, Ἀθήνα 1966 [Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων - Ὁ Νέος Ἑλληνισμός, Α'], σσ. 25-26.

4. Βλ. Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Α', σσ. 88-89.

φραγκοκρατία. Το μυθιστόρημα αυτό ξανάφερε στο νοῦ τῶν Ἑλλήνων τοὺς ὀμηρικούς ἥρωες καὶ τόνωνε τὸ ἔθνικό τους φρόνημα. Ἄς σημειωθῆ ἔδῳ ὅτι ἀπὸ τὸ ἴδιο μυθιστόρημα ἐμπνεύστηκε ἀργότερα καὶ ὁ ἄγνωστος μας Ἑλληνας ποιητῆς τὴν Ἄχιλληίδα ἢ Διήγησιν τοῦ Ἀχιλλέως (14ος αἰῶνας)¹.

Στοὺς ἐπόμενους (13ο-15ο) αἰῶνες (κυρίως στὸν 14ο) ἐμφανίζονται καὶ διαδίδονται καὶ τὰ πέντε γνωστά μας ἱπποτικά ἐρωτικά μυθιστορήματα: *Καλλίμαχος καὶ Χρυσοροδή, Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη, Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα, Ἰμπέριος καὶ Μαργαρόνα*. Τὰ μυθιστορήματα αὐτὰ ἔχουν γραφῆ σὲ δημοτικίζουσα γλῶσσα καὶ σὲ πολιτικό στίχο (δεκαπεντασύλλαβο) καὶ ἀποτελοῦν σημαντικὸν σταθμὸν στὴν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ ἐμφάνιση καὶ διάδοση τῶν μυθιστορημάτων αὐτῶν πρέπει νὰ συνδυάζεται πάντοτε μὲ τὴν ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς 13ο-15ο αἰῶνες.

Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι κατὰ τὸν 15ο αἰῶνα ὁ Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων (†1452) θὰ δηλώσῃ: Ἐσμὲν γὰρ οὖν ὧν ἠγείσθῃ τε καὶ βασιλεύετε Ἑλληνας τὸ γένος, ὡς ἢ τε φωνὴ καὶ ἢ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ², ἐνῶ ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος θὰ ὀνομάσῃ τὴν Κωνσταντινούπολη *ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων*³.

Ἡ πορεία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης (1453), δηλαδή κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκικῆς ὑποταγῆς (Τουρκοκρατία) καὶ ἀκόμη ὡς τοὺς χρόνους τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (τέλη 18ου - ἀρχὲς 19ου αἰῶνα)⁴, ὅταν μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21 ἀρχίζει ἡ πολιτικὴ ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ Κράτους⁵.

Ὅπως ἔδειξε ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος μὲ τὴν *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα στὸ Βυζάντιο καὶ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο στὴ νεώτερη Ἑλλάδα ὑπάρχει *ἀ δ ι ἄ κ ο π η σ υ ν ἔ χ ε ι α* (ἱστορικὴ ἐνότητα τοῦ Ἔθνους).

Κατὰ τὸ μακρὸ διάστημα τῆς δουλείας τοῦ Γένους καὶ τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς διατήρησε ζωντανὴ τὴν ἐθνικὴ του συνείδηση καὶ ἄσβεστη τὴ μνήμη τοῦ ἱστορικοῦ του παρελθόντος. Ἡ γλῶσσα καὶ τὰ τραγού-

1. Περισσότερα βλ. στοῦ Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *ὄπ.*, σσ 88-91.

2. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, τόμ. Γ', ἐν Ἀθῆναις 1926, σ. 247, 14-15.

3. [Σφραγτζῆς], σ. 418, 32 (Grecu).

4. Πρβλ. Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλου, «Ἡ καταγωγή καὶ ἡ πνευματικὴ συνέχεια τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους», *ΕΕΦΣΠΘ*, 10 (1968) 133.

5. Πρβλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *ὄ.π.*, σ. 11.

δια, οί θρύλοι και οί παραδόσεις, τὰ ἤθη και τὰ ἔθιμα, με τὴ διάρκειά τους ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἀκόμη χρόνους και ὡς τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21, (με τὴν ὁποία, ὅπως εἴπαμε, ἀρχίζει ὁ νεοελληνικὸς πολιτικὸς βίος), εἶχαν διαδραματίσει ἐνεργὸ ρόλο στὴ διατήρηση αὐτῆ.

Ἐπομένως, ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς εἶναι συνέχεια και ἐπιβίωση τοῦ ἀρχαίου και τοῦ βυζαντινοῦ. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀπόστολος Ε. Βακαλόπουλος στὴν *Ἱστορία του γιὰ τὸν Νέο Ἑλληνισμὸ*, κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸν 10ο ὡς τὸν 13ο μ.Χ. αἰῶνα οἱ πυρῆνες τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν και νὰ ἐπιδρῶν στα κέντρα και στὴν ὑπαιθρο τῆς ἐλληνικῆς Χερσονήσου και ἰδιαίτερα τῆς κυρίως Ἑλλάδος (ὅπου ποτὲ δὲ μειώθηκε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων), ἡ παράδοση ὀρισμένων δημοτικῶν τραγουδιῶν μᾶς ἐνώνει με τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα (οἱ ὑποθέσεις ὀρισμένων «παραλογῶν» θυμίζουν μύθους τοῦ ἀρχαίου θεάτρου και συνδέουν τὸ νεώτερο δημοτικὸ τραγούδι με τὴν ἀρχαία τραγωδία), ἐνῶ παράλληλα πρὸς τὰ ἀκριτικὰ φαίνεται ὅτι κυκλοφοροῦσαν και ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια, καθὼς και λόγια ἔργα (κυρίως μυθιστορήματα: ἡ βυζαντινὴ λ.χ. διασκευὴ τῆς μυθιστορίας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ γνωστὴ μας ὡς *Φυλλάδα τοῦ Μέγ' Ἀλέξανδρου*, πὺ μεταφράστηκε σὲ πολλὲς γλῶσσες και κυκλοφοροῦσε τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο και στὴ Δύση). Γενικά, κατὰ τὸν ἴδιο ἱστορικὸ, ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ και ἐπὶ αἰῶνες μεταβιβάζονταν οἱ ἀναμνήσεις τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος και συνεχίζονταν οἱ βαθιὲς και ἀργὲς ζυμώσεις πὺ μετέπλαθαν βαθμιαῖα τὸν βυζαντινὸ κόσμο σὲ νεοελληνικὸ. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλολογία και τέχνη ἐπιδρῶσε πᾶνω στὸν βυζαντινὸ κόσμο και ἀπὸ τὸ ἄλλο οἱ ἰδέες και οἱ παραστάσεις τοῦ ἀρχαίου και τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου εἶχαν τὴν προέκτασή τους και ἀσκοῦσαν τὴν ἐπίδρασή τους στὸ σχηματιζόμενο νεοελληνικὸ ἔθνος¹.

Τὴν ἐμφάνιση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ και τὴ σύνδεσή του με τὸν βυζαντινὸ και τὸν ἀρχαῖο τὴν παρατηροῦμε στα γράμματα και στὴν τέχνη και τῶν ἄλλων βυζαντινῶν αἰώνων² και ὡς τὴν πτώση τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (1453), ὅπου, ὅπως εἶδαμε, φθάνουν ὀρισμένοι μελετητὲς πὺ ἀσχολήθηκαν με τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης —στὴν προσπάθειά τους νὰ προσδιορίσουν τὶς ἀπαρχὲς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ και νὰ τὸν διακρίνουν ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ—, γιὰ νὰ τοποθετήσουν τὸ τυπικὸ ὄριο ἐναρξῆς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ³.

1 Γιὰ ὅσα σημειώνονται στὴν παραπάνω παράγραφο βλ. Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Α', σσ. 53-61, ὅπου και ἡ βιβλιογραφία.

2. Γιὰ τοὺς ὁποίους βλ. Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλου, ὅ π., σσ. 91 κέ.

3. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, «Σκέψεις ἐπὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας», *Νέα Ἑστία*, 28 (1940) 1002 (= *Νεοελληνικά*, Α', σ. 19).

Βιβλιογραφία

Ἀπόστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Α' Ἀρχές καὶ διαμόρφωσή του, Θεσσαλονίκη 1974. — Τοῦ ἴδιου, *Ἡ πορεία τοῦ Γένους*, Ἀθήνα 1966 [Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων - Ὁ Νέος Ἑλληνισμός, Α']. — Τοῦ ἴδιου, «Ἡ καταγωγή καὶ ἡ πνευματικὴ συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», *ΕΕΦΣΠΘ*, 10 (1968) 107-133 (καὶ στὰ ἀγγλικά: «Byzantinism and Hellenism. Remarks on the Racial Origin and the Intellectual Continuity of the Greek Nation», *Balkan Studies*, 9 (1968) 101-126) [ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀπάντηση στὸ ἄρθρο τοῦ Cyril Mango, «Βυζαντινισμὸς καὶ ρομαντικὸς ἑλληνισμὸς», *Ἐποχές*, τευχ. 46 (Φεβρ. 1967), σσ. 133-143, στὸ ὁποῖο (καθὼς καὶ στὸ ἄρθρο τῶν Ph. Sherrard καὶ J. Campbell, «Ἡ ἱστορικὴ ἀνάδυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους», *Σύνορο*, τευχ. 40 (Χειμῶνας 1966-1967), σσ. 250-267) ἀπάντησε μὲ τρεῖς ἐπιφυλλίδες του στὴν ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα* (23.3, 30.3 καὶ 6.4.1967) καὶ ὁ Ε. Π. Παπανοῦτσος. Γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Mango βλ. καὶ τὴ βιβλιοκρισίαν τῆς Ἄλκης Κυριακίδου-Νέστορος, στὸν *Φιλολόγο*, τευχ. 7 (Δεκ. 1966), σσ. 83-92]. — Γ. Π. Κουρνούτου, «Στοιχεῖα νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ», στὸν τόμο: Ὁργανισμὸς Ἐθνικοῦ Θεάτρου, *Δώδεκα διαλέξεις*. Σειρὰ Α', Ἀθήναι 1961 [Βιβλιοθήκη Ἐθνικοῦ Θεάτρου - Ἀριθ. 1], σσ. 89-104. — Philip Sherrard, «Ἡ ἰδέα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους», στὸν τόμο: *Δοκίμια γιὰ τὸν Νέο Ἑλληνισμό*, σειρὰ «σύνορο» - τόμος τέταρτος, Ἀθήνα 1971. — Ν. Β. Τωμαδάκη, *Νεοελληνικά*. Δοκίμια καὶ μελέται. Τόμ. Α', Ἀθήναι 1953. — Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν Λογοτεχνίαν*, τόμ. Α' [Τὰ βιβλία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1], Ἀθήναι 1969. — Χ. Γ. Πατρινέλη, *Πρόσωπα καὶ θέματα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*. (Ἄρθρα σὲ ἐγκυκλοπαιδεῖες), Ἀθήναι 1972. — Δημ. Γρ. Τσάκωνα, *Εἰσαγωγή εἰς τὸν Νέον Ἑλληνισμόν*. Κοινωνιολογία τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Ἀθήναι 1971. — Τοῦ ἴδιου, *Προβλήματα ἑλληνικότητος*, Ἀθήναι 1972. — Τοῦ ἴδιου, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1972. — Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, *Τὸ Εἰκοσιένα καὶ ὁ σύγχρονος ἑλληνισμός*, Ἀθήνα 1972 [Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων - Ὁ Νέος Ἑλληνισμός, Β']. — Ν. Βερνίκου, «Ἀνατομία τῆς νεοελληνικῆς ἰδεολογίας», *Δευκαλίων*, χρόνος 4ος, τευχ. 13 (Μάρτ. 1975), σσ. 34-50. — Διον. Ἀ. Ζακυθνοῦ, *Ἡ Τουρκοκρατία*. Εἰσαγωγή εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀθήναι 1957. Καὶ σὲ ἐπεξεργασμένη καὶ ἀναπτυγμένη μορφή: D. A. Zakythinis, *The Making of Modern Greece from Byzantium to Independence*. Translated with an Introduction by K. P. Johnstone. Blackwell, Oxford 1976.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Η ΓΛΩΣΣΑ. ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ἡ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας συντελεῖται σιγά-σιγά μέσα στό χώρο ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία κατὰ τοὺς πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑλωση αἰῶνες. Ἐνῶ ὅμως ἡ διαμόρφωση αὐτὴ ἦταν ἀποτέλεσμα πολλῶν αἰῶνων, ἡ λαϊκὴ γλώσσα, ὅπως εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ το-νίσουμε πολλές φορές ὡς τώρα, ἀρχίζει νὰ κἀνῃ τὴν ἐμφάνισή της σὲ λογοτεχνικά ἔργα ἀπὸ τὸν δέκατο (ἢ ἐνδέκατο) μ.Χ. αἰῶνα. Ἡ ἐποποιία τοῦ *Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα* (10ος-11ος μ.Χ. αἰῶνας), τὰ *Προδρομικὰ ποιήματα* (12ος μ.Χ. αἰῶνας) καὶ ὁ *Σπανέας*, πού ἀνήκει στὸν ἴδιον αἰῶνα, ἀποτελοῦν τὰ παλαιότερα μνημεῖα τοῦ νεοελληνικοῦ (δημοτικοῦ) λόγου κατὰ τὴν περίοδο τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Σὲ λαϊκὴ γλώσσα εἶναι γραμμένο τὸ *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* (τοῦ 14ου αἰῶνα), ἐνῶ μᾶλλον δημοτικὴ εἶναι καὶ ἡ γλώσσα στὴν ὁποία ἔχουν γραφῆ καὶ τὰ πέντε βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα, (γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος παραπάνω), πού ἀνήκουν χρονικὰ στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Στὰ ἀντιπροσωπευτικὰ αὐτὰ ἔργα, καθὼς καὶ σὲ ἄλλα μικρότερης λογοτεχνικῆς ἀξίας πού δὲν ἀναφέρονται ἐδῶ, ὑπάρχουν βέβαια καὶ στοιχεῖα ἀρχαϊστικά. Δηλαδή ἡ δημοτικὴ γλώσσα τῶν κειμένων αὐτῶν δὲν εἶναι ἀμιγῆς¹. Ἡ πρόοδος ὅμως πού εἶχε σημειωθῆ στὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας ἦταν μεγάλη καὶ προδίδεκε ὅ,τι θὰ ἀκολουθοῦσε στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες.

Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης, ὅταν τὸ σκοτάδι τῆς δουλείας θὰ σκεπάζει τὸν ἑλληνικὸν χώρον, θεματοφύλακες τῆς μεγάλης πνευματικῆς παρακαταθήκης τοῦ Ἑθνους θὰ γίνουν ἄλλες χώρες (ἑλληνικὲς, πού παρέμεναν ἀκόμη ἀδούλωτες, ἢ ξένες), στὶς ὁποῖες θὰ βροῦν καταφύγιο πολλοὶ Ἑλληνες λόγιοι τοῦ Βυζαντίου, πού θὰ συντηρήσουν τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, θὰ καλλιεργήσουν τὴ νεοελληνικὴ παιδεία καὶ θὰ προετοιμάσουν τὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση τοῦ Γένους καὶ τὴ λύτρωση τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸν μακροχρόνιον καὶ τυραννικὸν ζυγὸν τῶν Ὀθωμανῶν.

Ἔτσι στὴν Κρήτη, μετὰ ἀπὸ μίαν περίοδο προετοιμασίας (πού φθάνει ὡς τὰ

---

1. Πρβλ. Α. Ε. Μέγα, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Α', σσ. 321 καὶ 361.

τέλη περίπου του 16ου αιώνα), κατά την οποία γράφονται σε γλώσσα ανάμεικτη από δημοτικά και λόγια στοιχειά ποιήματα διδακτικά ή παραινετικά, σατιρικά, έρωτικά και ιστορικά¹, ακολουθεί περίοδος άκμης (τέλη του 16ου αιώνα - 1669), κατά την οποία γράφονται το ποιμενικό ειδύλλιο *Ἡ Βοσκοπούλα*, τὰ έργα του «Κρητικού Θεάτρου» *Ἐρωφίλη*, *Βασιλεὺς ὁ Ροδολίνος* (τραγωδίες), *Κατσοῦρμπος*, *Στάθης*, *Φορτουνάτος* (κωμωδίες), τὸ ποιμενικὸ δράμα *Γύπαρις ἢ Πανώρια*, τὸ θρησκευτικὸ δράμα *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ* καὶ τὸ ποιητικὸ μυθιστόρημα *Ἐρωτόκριτος*². Χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν ἔργων αὐτῶν εἶναι ὅτι «εἶναι γραμμένα στὸ καθαρὸ κρητικὸ ἰδίωμα, πού μὲ τὴ συστηματικὴ του καλλιέργεια ἀνυψώνεται τώρα, γιὰ πρώτη φορά, σὲ ἐξάίρετο ὄργανο λογοτεχνικῆς ἔκφρασης»³.

Στὴν Κύπρο, ἐξάλλου, κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, μετὰ ἀπὸ ὀρισμένα πεζὰ ἔργα πού γράφτηκαν σὲ λαϊκὴ κυπριακὴ γλῶσσα (*Ἀσίζες*, 14ος αἰώνας - *Χρονικὸν Λεοντίου Μαχαιρᾶ* καὶ *Χρονογραφία* Γεωργίου Βουστρωνίου, 15ος αἰώνας), ἔχουμε τὰ κυπριακὰ ἔρωτικά ποιήματα, γραμμένα ἐπίσης στὸ τοπικὸ δημοτικὸ ἰδίωμα καὶ ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ πετράρχισμοῦ.

Ἐξω ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰαννοῦ Λάσκαρι Κερκυραῖος λόγιος Νικόλαος Σοφιανός, πού ἔζησε (πρῶτο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα) καὶ πέθανε στὴν Ἰταλία (Βενετία), ἐνδιαφέρθηκε ιδιαίτερα γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ συνέλαβε τὴν ἰδέα νὰ τυπώσῃ βιβλία στὴ δημοτικὴ, γιὰ νὰ βοηθήσῃ στὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ τουρκοκρατούμενου Γένους⁴. Γιὰ τὸν παραπάνω σκοπὸ συνέταξε, πρῶτος αὐτός, γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς⁵, στὴν ὁποία «ἐσπούδασε νὰ ὑπαγάγῃ ὑπὸ μέθοδον καὶ κανόνισιν τὴν καθωμιλημένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἥτις — ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Σοφιανός— οὐδὲν ὡς κατωτέρα εἶναι τοῦ Πλάτωνος,

1. Γιὰ τὰ ποιήματα αὐτὰ βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σσ. 13-26.

2. Γιὰ τὰ ἔργα αὐτὰ τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας βλ. ἐπίσης Μ. Ι. Μανούσακα, *Ὅπ*, σσ. 27-53.

3. Μ. Ι. Μανούσακας, *ὁ.π.*, σ. 28.

4. Βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, σ. 142.

5. Ἡ γραμματικὴ αὐτὴ ἐκδόθηκε (ἀρχικὰ τὸ πρῶτο μέρος καὶ ἔπειτα καὶ τὰ τρία μέρη τῆς μαζι) πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Émile Legrand (Nicolas Sophianos, *Grammaire du grec vulgaire et traduction en grec vulgaire du traité de Plutarque sur l'éducation des enfants*. Publiées par —. Deuxième édition, Paris 1874 [Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néohellénique, Nouvelle Série, vol. 2, Athènes 1874]). Βλ. τώρα: Νικολάου Σοφιανοῦ, *Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης*. Ἐπιμέλεια-Εἰσαγωγή: Θανάσης Χ. Παπαδόπουλος. Ἐκδόσεις Κέδρος, [Ἀθήνα 1977]. (Ἐπανέκδοση τοῦ προηγούμενου βιβλίου (σσ. 167-291) μὲ ὑπόμνημα τοῦ ἐπιμελητῆ (σσ. 9-12) καὶ ἐκτενέστατη εἰσαγωγή (σσ. 13-165). Στις σσ. 295-310 ὁ πρόλογος τοῦ É. Legrand σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση).

τοῦ Δημοσθένους, καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, αἱ δὲ συγκροτοῦσαι αὐτὴν λέξεις οὐ μόνον ἀκραιφνεῖς καὶ γνήσιοι, καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων κατὰ βαθμὸν διαπεμφθεῖσαι, ἀλλὰ καὶ θαυμασιῶς ὀλιγοσύλλαβοι, καὶ ἐν τέλει ὅτι δι' ὀλίγων καὶ σταθερῶν κανόνων εὐκόλος ἢ ἐκμάθησις αὐτῆς ἀποβαίνει»¹. Ὁ Σοφιανὸς δημοσίευσεν (Βενετία, 1544) μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Πλουτάρχου *Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς* (ποῦ ὁ ἴδιος τὸ ὄνομασε *Παιδαγωγὸς*) καὶ σκόπευεν νὰ μεταφράσῃ στὴν καθομιλουμένη καὶ ἄλλα ἔργα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία καὶ νὰ συντάξῃ νεοελληνικὸ λεξικὸν². Ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης χαρακτηρίζει μὲ τὰ ἐπόμενα λόγια τὸν Σοφιανόν: «ἀνὴρ ἐγκρατῆς μὲν τοῦ ἕλληνος λόγου, σοφὸς δ' ἐν τοῖς μάλιστα καὶ πολυμαθῆς, καὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης οὐ μόνον ἐπιθερμὸς ὑπέρμαχος, ἀλλὰ καὶ γνώμων ἄριστος καὶ κριτῆς»³, ἐνῶ ὁ Α. Ε. Μέγας γράφει γι' αὐτόν: «Πρῶτος δὲ αὐτὸς ἐπεχείρησεν νὰ ὑποβάλλῃ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν εἰς γραμματικὸν σύστημα καὶ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν εἰς τὴν γραφομένην γλῶσσαν, μεταφράζων Ἑλληνας συγγραφεῖς»⁴. Δίκαια λοιπὸν ὁ Σοφιανός, γιὰ τὶς παραπάνω προσπάθειες, χαρακτηρίζεται ὡς ὁ πρῶτος «διαμορφωτῆς» τῆς νεοελληνικῆς⁵ καὶ ὁ πρόδρομος τοῦ μεγάλου ἀναμορφωτῆ τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας Ἀδαμαντίου Κοραῆ⁶.

Ὁ Σοφιανὸς στὴν προσφώνησιν τῆς μετάφρασης τοῦ *Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς* ἀναφέρει ὅτι κοινολόγησεν τὶς προθέσεις του καὶ συμβουλευθῆκε καὶ ἄλλους Ἕλληνας λογίους τῆς Βενετίας ποῦ συμφωνοῦσαν νὰ γίνουν μεταφράσεις κλασικῶν κειμένων στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς μνημονεύονται ὁ Ἀντώνιος Καλλιέργης, ὁ Κωνσταντῖνος Ράλλης, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ὁ Ἐρμόδωρος Λήσταρχος, ὁ Ἰάκωβος Τριβώλης, κ.ἄ.⁷ Ἀπὸ τοὺς παραπάνω ὅμως λογίους μόνον ὁ Ἰάκωβος Τριβώλης, ποῦ καταγόταν κι' αὐτὸς ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, υἱοθέτησεν στὰ κείμενά του τὴ λαϊκὴ γλῶσσα⁸. Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Τριβώλης ἔγραψε στὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ τύπωσεν στὴ Βενετία δύο ποιήματα: τὸ ἱστορικὸ στιχοῦργημα *Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα* καὶ τὸ ἐρωτικὸ ποίημα *Ἱστορία τοῦ ρε*

1. Βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα*, σ. 11.

2. Βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, σ. 142 καὶ τοῦ ἴδιου, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα*, σσ 11-12

3. Βλ. Δημ. Βερναρδάκης, *Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος*, σ. 124· πρβλ. Α. Ε. Μέγας, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Α', σ. 332.

4. Βλ. Α. Ε. Μέγας, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Α', ὁ.π.

5. Βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα*, σ. 15.

6. Πρβλ. Α. Ε. Μέγας, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Α', σ. 334.

7. Βλ. Ε. Legrand, ὁ.π., σσ. 91-92 καὶ 259-260, ἀντίστοιχα· πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα*, σ. 14.

8. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σ. 89.

τῆς Σκότζιας μὲ τὴν ρήγισσα τῆς Ἑγγλιτέρας, πού εἶναι ἔμμετρη διασκευὴ διηγήματος ἀπὸ τὸ «Δεκαήμερο» τοῦ Βοκακίου.

Στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες, ἀνάμεσα στὰ σημαντικότερα ἔργα πού συνετέλεσαν στὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὴν *Τέχνη Ρητορικῆς* (Βενετία, 1681) τοῦ Κρητικοῦ Φραγκίσκου Σκούφου καὶ τὴν *Διδαχὴς* (Βενετία, 1716) τοῦ Κεφαλλονίτη Ἡλίου Μηνιάτη. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα περιέχουν κείμενα ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς καὶ εἶναι γραμμένα στὴ δημοτικὴ γλώσσα.

Αὐτὰ σὲ γενικὲς γραμμὲς γιὰ τὴν πορεία καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας ὡς τὴν ἀρχὴν τοῦ 18ου αἰῶνα. «Αὐταὶ εἶναι αἱ πρῶται ἀρχαὶ — γράφει ὁ Α. Ε. Μέγας—, τὰ γενέθλια οὕτως εἰπεῖν τῆς γραφομένης Νεοελληνικῆς γλώσσας· αὕτη εἶναι ἡ πορεία καὶ ἀνάπτυξις αὐτῆς, μέχρις ὅτου περὶ τὸ 1700 μ.Χ. ὡς γνησίᾳ δημοτικῇ ἀνεδείχθη ὡς ἑλληνοπρεπὲς ὄργανον εἰς συνεννόησιν τοῦ Ἑθνους, εἰς μόρφωσιν τῶν νέων γενεῶν»¹.

* * *

Ἡ προσπάθεια γιὰ τὸν γ λ ω σ σ ι κ ὸ κ α θ α ρ ι σ μ ὸ (γρ. ἐξαρχαϊσμός) δημιούργησε στὴν Ἑλλάδα τὸ γ λ ω σ σ ι κ ὸ ζ ῆ τ ῆ μ α. Καὶ δημιούργημα τῆς προσπάθειας αὐτῆς τῶν καθαρολόγων ὑπῆρξε ἡ καθαρῆουσα. Στὴ δημιουργία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος συνέτεινε καὶ ἡ συντηρητικὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας, παρόλο πού δὲν ἔλειψαν καὶ ἀπὸ αὐτὴν οἱ φωτεινὲς ἐξαιρέσεις (Μελέτιος Πηγᾶς, Κύριλλος Λούκαρις, κ.ἄ.).

Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ ἐξῆς) ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας ἦταν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνάσταση τῆς προγονικῆς δόξας.

Ὁ Κερκυραῖος λόγιος Εὐγένιος Βούλγαρις (1716-1806), πού ἔγραψε τὰ πρῶτα του βιβλία σὲ ὑποδειγματικὴ καθαρῆουσα, χωρὶς ἀρχικὰ νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ ἔχθρα πρὸς τὴν λαϊκὴ γλώσσα ἢ νὰ ἐπιδιώκῃ ἐπαναφορὰ τῆς ἀρχαίας, ἔφθασε ἀργότερα νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν ἀπλὴ γλώσσα, νὰ γίνῃ ὁ ὑποκινητὴς τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ νὰ γράψῃ νέα ἔργα, στὰ ὁποῖα δὲν ἀπέφυγε τοὺς ἀρχαϊσμούς. Τὶς γλωσσικὲς ἀπόψεις τοῦ Βούλγαρι ἀκολούθησε καὶ ὁ Κερκυραῖος μαθητὴς του Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800), πού πέρασε στὸν συντηρητισμὸ (στὸν καθαρολογισμό, ὅπως λέει ὁ ἴδιος), ἀφοῦ προηγουμένως χρησιμοποίησε (στὰ κηρύγματα τοῦ τῆς Κέρκυρας) τὴν ἀπλὴ γλώσσα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ρητορικοῦ λόγου τοῦ Μηνιάτη.

Πρῶτος ἀπολογητὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας ὑπῆρξε ὁ ἐπίσης μαθητὴς

1. Βλ. Α. Ε. Μέγας, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Α', σ. 362.

τοῦ Βούλγαρι Ἰώσηπος Μοισιόδαξ. Τίς ἰδέες τοῦ τελευταίου γιὰ τὴ γλῶσσα ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς. Ὁπαδὸς ὅμως αὐτὸς τῆς «φυσικῆς» (= τῆς δημοτικῆς), ἀναγκάζεται τελικὰ (1791) νὰ ἐγκαταλείψῃ τίς ἀκραῖες γλωσσικὲς θέσεις του καὶ νὰ γράψῃ σὲ γλῶσσα «αἰρετῆ» (= μεικτῆ). Τίς ἀπόψεις τοῦ Καταρτζῆ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα μπορούμε νὰ τίς παρακολουθήσουμε σὲ μιὰν ἐπιστολικὴ συζήτηση ποὺ εἶχε στὰ 1789 μὲ τὸν Λάμπρο Φωτιάδη, σχολάρχῃ - διευθυντῆ τῆς Αὐθεντικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ ἔγραψε σὲ ἀρχαία γλῶσσα¹. Ἐνδιαφέροντα γιὰ τὸ θέμα μας εἶναι τὰ σχετικὰ ἔργα τοῦ Καταρτζῆ: *Γραμματικὴ τῆς Νεοελληνικῆς, Νεοελληνικὴ στιχογραφία, Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας* (σὲ δημοτικὴ γλῶσσα), κ.ἄ.

Κατὰ τὴν ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 περίοδο παρατηρεῖται ἔξαρση τῶν ἀγώνων γιὰ τὴ γλῶσσα, μὲ τὴ γνωστὴ «μάχη τῶν φυλλαδίων». Ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς (1762-1827) ἦταν ὁ πιὸ συντηρητικὸς ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους λογίους γιὰ τίς γλωσσικὲς του ἰδέες καὶ συγχρόνως ὁ πιὸ ἄσπονδος ἐχθρὸς τοῦ Κοραῆ, ἐνῶ οἱ Νεόφυτος Δούκας, Ἀθανάσιος Πάριος καὶ Στέφανος Κομμητᾶς ὑπῆρξαν οἱ περισσότερο ὀνομαστοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ ἀρχαϊσμοῦ καὶ τοῦ συντηρητισμοῦ. Ἀντίθετοι πρὸς τίς συντηρητικὲς ἀπόψεις τῶν τριῶν τελευταίων ἦταν ὅσοι προῆλθαν ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ (μαθητὲς ἢ ὀπαδοὶ του): ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς (ιδίως μὲ τὸ *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*), οἱ «Δημητρεῖς» Γρηγόριος Κωνσταντᾶς καὶ Δανιὴλ Φιλιππίδης, ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, κ.ἄ.

Στὸ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βιέννη τὸ 1790, γράφει ὁ Ρήγας γιὰ τὴ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ: «Ἡ αἰτία ὅπου μετεχειρίσθη ἀπλοῦν ὕφος, ἦτον διὰ νὰ μὴν προξενήσω μὲ τὴν γριφότητα τοῦ ἔλλητισμοῦ εἰς τοὺς ἄλλους, ἐκεῖνο ὅπου ὁ ἴδιος ἔπαθα σπουδάζοντας (. . .). Ὅθεν, ἀφορῶντας ὁ σκοπός μου εἰς τὸ νὰ ὠφελήσω τὸ Γένος μου, καὶ ὄχι πρὸς ἐπίδειξιν νὰ ἐπισωρεῦσω λέξεις εἰς αὐτό μου τὸ ἀπάνθισμα, ἔπρεπε νὰ τὸ ἐκθέσω μὲ σαφήνειαν, ὅσον τὸ δυνατόν, ὅπου νὰ τὸ καταλάβουν ὅλοι, καὶ νὰ ἀποκτήσουν μιὰν παραμικρὰν ἰδέαν τῆς ἀκαταλήπτου Φυσικῆς»². Τὸν ἐπόμενο χρόνον (1791) οἱ Δημητρεῖς Γρηγόριος Κωνσταντᾶς καὶ Δανιὴλ Φιλιππίδης ἐκδίδουν σὲ νεοελληνικὴ γλῶσσα τὸ ἔργο *Γεωγραφία Νεωτερικῆ περὶ τῆς Ἑλλάδος*, στὸ ὁποῖο ἀκολουθοῦν καὶ ἐφαρμόζουν τίς γλωσσικὲς ἰδέες τοῦ Καταρτζῆ. Ἀργό-

1. Ἡ ἀλληλογραφία Δημητρίου Καταρτζῆ καὶ Λάμπρου Φωτιάδη δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Κ. Ν. Σάθα (*Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα*, σσ. 154-176) καὶ τὸν Α. Ε. Μέγα (*Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Β', σσ. 23-33).

2. Βλ. Α. Ι. Βρανούση, *Ρήγας*. Ἔρευνα, συναγωγὴ καὶ μελέτη — «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 10, «Λετός», Ἀθήναι 1957, σ 268.

τερα (1805) ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος δημοσιεύει τὴν *Γραμματικὴ τῆς αἰολοδωρικῆς*, ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι ἡ νεοελληνικὴ εἶναι μία διάλεκτος τῆς ἀρχαίας γλώσσας (αἰολικὴ καὶ δωρικὴ) ὅπως καὶ ἡ ἄττικὴ. Τὶς ἀρχές τοῦ Χριστόπουλου γιὰ τὴν διάδοση τῆς δημοτικῆς υἱοθετεῖ καὶ ὁ Ἰωάννης Βηλαράς (1771-1823), πού τὸ 1814 τύπωσε στὴν Κέρκυρα σύντομο ἔργο μὲ τὴν ἐπιγραφή: *Ἡ ρομενικὴ γλῶσσα*. Στὸ βιβλίο αὐτὸ ὁ Βηλαράς ἐκθέτει τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ὀρθογραφικὸ του σύστημα καὶ τὶς γλωσσικὲς του θεωρίες καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν ἐφαρμογὴ τους ἐπάνω σὲ ποιήματα καὶ μεταφράσεις. Στὸ ἴδιο ἔργο ὁ Βηλαράς καταργεῖ τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία.

Ἔτσι φθάνουμε στὸν Ἀδαμάντιο Κοραῖ (1748-1833). Ὁ Χιώτης σοφὸς ἔφησε τὸ χρόνο νὰ κρίνῃ τὰ πράγματα καὶ θεώρησε καλὸ, σχετικὰ μὲ τὴν γλώσσα, νὰ ἀκολουθήσῃ (ἀνάμεσα στὸ δημοτικισμό τοῦ Μηνιάτη καὶ τὸν καθαρολογισμό τοῦ Θεοτόκη) τὴ «μ ἔ σ η ὀ δ ὀ»¹. Δηλαδή ὁ Κοραῖς στάθηκε ἀνάμεσα στὶς δύο ἀκρότητες (τῶν χυδαϊστῶν καὶ τῶν ἀρχαϊστῶν ἢ μακαρονιστῶν) καὶ ἔγινε ὁ στόχος τῶν ἐπιθέσεων καὶ τῶν δύο γλωσσικῶν παρατάξεων. (Τῇ γλωσσικῇ μεσότητι καὶ τὸν φιλελευθερισμὸ τοῦ ὁ Κοραῖς διατύπωνε μὲ τὰ ἐξῆς ἀξιώματα: «Μῆτε τύραννοι τῶν χυδαίων, μῆτε πάλιν δοῦλοι τῆς χυδαϊότητος αὐτῶν» — «... ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ πλέον ἀναπαλλοτριώτα τοῦ Ἔθνους κτήματα. Ἀπὸ τὸ κτῆμα τοῦτο μετέχουν ὅλα τὰ μέλη τοῦ Ἔθνους μὲ δημοκρατικὴν, νὰ εἴπω οὕτως, ἰσότητα»). Οἱ πρῶτοι, δηλαδή οἱ ὀπαδοὶ τῆς λαϊκῆς γλώσσας, γιὰ νὰ φωτισθῇ ὁ λαός, νόμιζαν ὅτι ἔπρεπε οἱ λόγοι τοῦ νὰ χρησιμοποιήσων τὴ γλώσσα του, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι, οἱ θιασῶτες τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, πρέσβευαν ὅτι μέσα ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλώσσα θὰ ἀναστηθῇ τὸ δοξασμένο ἀρχαῖο γένος². Ὅσῳ, ὁ σκοπὸς τοῦ Κοραῖ ἦταν νὰ δώσῃ στὸ ἔθνος τοῦ μιὰ γλώσσα πού θὰ ἦταν ἱκανὴ νὰ συντελέσῃ στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας του. Ὁ ἀπαίδευτος, πρέσβευε, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πραγματικὰ ἐλεύθερος ἄνθρωπος.

* * *

Ὁ Κοραῖς εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἔπρεπε νὰ μελετηθῇ μεθοδικὰ ἡ νεοελληνικὴ γλώσσα ὅπως σώζεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ καὶ ὅπως διατηρεῖται στὰ μεταγενέστερα γλωσσικά του μνημεῖα, νὰ συνταχθῇ νεοελληνικὸ λεξικὸ καὶ νεοελληνικὴ γραμματικὴ, νὰ συγκριθῇ ἡ νέα μὲ τὴν ἀρχαία γλώσσα, ἡ νέα γλώσσα νὰ ἀποτελέσῃ τὴ βάση τῆς ἐλληνικῆς καὶ νὰ διορθωθοῦν οἱ λαϊκὲς λέξεις στοὺς ἀρχικούς των τύπους («Διόρθωσιν ὀνομάζω τῆς γλώσσης, ὅχι μόνον τὸν μετασχη-

1. Βλ. Α. Ε. Μέγα, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος*, Β', σ. 49.

2. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σσ. 202-203.

ματισμὸν διαφόρων βαρβαρομόρφων λέξεων καὶ συντάξεων, ἀλλὰ καὶ τὴν φυλακὴν πολλῶν ἄλλων, τὰς ὁποίας ὡς βαρβάρους σπουδάζουσιν νὰ ἐξορίσωσιν ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, ὅσοι μετὰ προσοχῆς δὲν ἠρεύνησαν τὴν φύσιν τῆς γλώσσης», ἔγραφε). Ὅπως ὀρθά παρατηρεῖ ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς: «Τοῦ Κοραῖ ἡ θέση βρίσκεται πολὺ πλησιέστερα στῶν ὀπαδῶν τῆς λαϊκῆς γλώσσας, μὰ ἡ κλασικὴ του παιδεία δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ φθάσει ὡς τὶς ἄκρες συνέπειες τοῦ διαμορφωμένου πιά γλωσσικοῦ κινήματος: ἡ γλώσσα τῶν λογίων πρέπει νὰ εἶναι διορθωμένη καὶ πλουτισμένη»¹.

Ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω, ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς ὑπῆρξε ὁ πιὸ ἄσπονδος πολέμιος τῶν γλωσσικῶν ἀρχῶν καὶ θεωριῶν τοῦ Κοραῖ, ἐνῶ τὴν ἐπιστροφή στὸ ἐνδοξο παρελθὸν ζητοῦσε καὶ μία ἄλλη ὁμάδα συντηρητικῶν, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἦταν ὁ Θεσσαλὸς Στέφανος Κομμητᾶς, ὁ Ἡπειρώτης Νεόφυτος Δούκας καὶ ὁ Ἀθανάσιος Πάριος. Τὴ διακωμώδηση τῆς γλώσσας τοῦ Κοραῖ ἐπιχείρησε ὁ Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός, μὲ τὴ δημοσίευση (τὸ 1813) τῆς κωμωδίας του ποὺ εἶχε τὸν ἐνδεικτικὸ τίτλο *Κορακιστικά*.

Ἀντίθετα πρὸς τοὺς παραπάνω συντηρητικούς, στὸ στρατόπεδο τῶν φίλων τοῦ Κοραῖ ἀνήκουν οἱ ὀπαδοὶ τῶν γλωσσικῶν ἰδεῶν του: Νεόφυτος Βάμβας (1776-1865), ποὺ εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἀπλῆς καθαρεύουσας, Κωνσταντῖνος Κούμας (1777-1836), ὁ περισσότερο πιστὸς καὶ συνεπὴς ὀπαδὸς τοῦ Κοραῖ καὶ συγγραφέας τῆς δωδεκάτομης ἱστορίας ποὺ φέρει τὸν τίτλο *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων* (1830-1832), ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος (1780-1857), ποὺ μετέφρασε στὰ ἑλληνικὰ τὸν «Φιλάργυρο» τοῦ Μολιέρου μὲ τὸν τίτλο *Ἐξηνταβελώνης*, καὶ ὁ ἀδελφὸς του Στέφανος, ὁ Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος (1755-1830), οἱ ἐκδότες τοῦ περιοδικοῦ *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος* Ἀνθιμος Γαζῆς (1764-1828), Κωνσταντῖνος Κοκκινάκης (1781-1831), Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784-1860), κ.ἄ. Τὴν ἐπίδραση τοῦ Κοραῖ δέχονται καὶ δύο ἄλλοι λόγιοι: ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας (1764-1829), ποὺ προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὸν Κοραῖ καὶ γίνεται θερμὸς ὀπαδὸς τῆς λαϊκῆς γλώσσας, καὶ ὁ Θεόφιλος Κατρῆς (1784-1853)².

* * *

Μὲ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι ἀμεσώτατα συνδεδεμένο καὶ τὸ θέμα τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς. Ἡ γλώσσα ὑπῆρξε γιὰ ἓνα ἰδιαίτερα μακρὸ διάστημα τὸ μέγα καὶ ἀμετάθετο πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς. Ἡ ἱστορία τῆς

1. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *ΙΝΑ*, σ 203.

2. Γιὰ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σσ. 209-210

νεοελληνικῆς κριτικῆς ἀρχίζει με τὸν Κοραῖ¹. Τὸ γλωσσικὸ ἀπασχολεῖ τὴν κριτικὴ του στὸ ἔργο *Στοχασμοὶ αὐτοσχέδιοι περὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσας*, στὰ διάφορα *Προλεγόμενά* του καὶ σὲ ἄλλα ἔργα του: «... ἡ προσπάθεια τοῦ Κοραῖ νὰ διαμορφώσει τὴ λογία γλώσσα με βάση τὴν κοινή, εἶναι κείνη πού τελεσφόρησε καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἀνάπτυξη τῆς φιλολογικῆς μας γλώσσας...»² καί: «... τὸ πέρασμα τοῦ Κοραῖ ἀπὸ τὸν πνευματικὸ μας κόσμον προσέδωσε, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, στὴ γλώσσα μας σαφήνεια, ἀκρίβεια καὶ διαύγεια πού τῆς ἔλειπαν ἐντελῶς πρὶν...»³.

Ἄναγεννητικὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ μορφή τοῦ Βηλαρά, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, ὑποστήριξε με πάθος τὴ δημοτικὴ γλώσσα καὶ ἀπλοποίησε τὴν ὀρθογραφία της.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ἑπτανήσου δὲν ἀρκέστηκαν στὴ χρῆση τῆς δημοτικῆς· ἀφιέρωσαν στὴ γλώσσα καὶ μικρὰ δοκίμια, με τὰ ὁποῖα διατύπωσαν τὴν πίστη τους στὴ δημοτικὴ. Ἔτσι ὁ *Διάλογος* τοῦ Σολωμοῦ θὰ γίνῃ τὸ εὐαγγέλιο τῆς δημοτικῆς. Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ Σολωμὸς συγκρίνει τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα με ἀνάλογα φαινόμενα ἄλλων χωρῶν καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὅπως στὶς χώρες ἐκεῖνες ἔτσι καὶ στὴν Ἑλλάδα ἡ λαλουμένη ζωντανὴ γλώσσα πρέπει νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς νεκροὺς τύπους τῆς λογίας. Κατὰ τὸν Σολωμὸ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ γλώσσα εἶναι ἰσάξιος με τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ὅπως ἡ ἐλευθερία θὰ ἀπαλλάξῃ τὸν λαὸ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ δουλεία, ἔτσι καὶ ἡ γλώσσα θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ πνευματικὸ σκοτάδι⁴. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, γράφει ὁ Σολωμὸς στὸν *Διάλογο*: «... μήγαρις ἔχω ἄλλο στὸ νοῦ μου πάρεξ ἐλευθερία καὶ γλώσσα; Ἐκείνη ἄρχισε νὰ πατῇ τὰ κεφάλια τὰ τούρκικα, τούτη θέλει πατήσῃ ὀγλήγορα τὰ σοφολογιοτατίστικα, καὶ ἔπειτα ἀγκαλιασμένες καὶ οἱ δύο θέλει προχωρήσουν εἰς τὸ δρόμο τῆς δόξας, χωρὶς ποτὲ νὰ γυρίσουν ὀπίσω, ἂν κανένας Σοφολογιότατος κρώζῃ ἢ κανένας Τούρκος βαβίζῃ· γιατί γιὰ με εἶναι ὅμοιοι καὶ οἱ δύο». Καὶ ἀλλοῦ: «... τὲς λέξεις ὁ συγγραφέας δὲν τὲς διδάσκει, μάλιστα τὲς μαθαίνει ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὸ στόμα· αὐτὸ τὸ ξέρουν καὶ τὰ παιδιὰ. (...). Ὡστόσο σοῦ ξαναλέγω ὅτι ὁ διδάσκαλος τῶν λέξεων εἶναι ὁ λαός»⁵.

1. Βλ. Κ. Θ. Δημαρά, «Δημοτικισμὸς καὶ κριτικὴ. Δοκίμιο συνθέσεως», *Νέα Ἑστία*, 26 (1939) 1499α (τώρα στὸν συγκεντρωτικὸ τόμον τοῦ ἴδιου: *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, Ἑρμῆς, Ἀθῆνα 1982 [Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 7], σ. 303).

2. Κ. Θ. Δημαράς, *δ.π.*, ἀντίστοιχα.

3. Κ. Θ. Δημαράς, *δ.π.*, σ. 1499α, σημ. 2 (= *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, σ. 555).

4. Πρβλ. Γ. Θ. Ζώρα, *Ποίσεις καὶ πεζογραφία τῆς Ἑπτανήσου*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 14, «Ἀετός», Ἀθῆνα 1953, σσ. 41-42 [(= *Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα*, τόμ. Α', Ἀθῆνα 1960, σσ. 73-74)].

5. Τὰ παραπάνω ἀποσπάσματα εἶναι ἀπὸ τὴν ἐκδοση: Διονυσίου Σολωμοῦ, *Ἄπαντα*.

Ἐξάλλου, σὲ ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 1.6.1833 (π.ῆ.), ποὺ ἀπηύθυνε στὸν Γεώργιο Τερτσέτη, ὁ Σολωμὸς γράφει ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ στηριχθῆ στὴ γλῶσσα τῆς δημοτικῆς ποίησης, δηλαδὴ στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, καὶ ὕστερα νὰ ὑψωθῆ κατακόρυφα καὶ νὰ προχωρήσῃ ὡς τὴν τελειότητα («Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης ἐφαρμόζεται καὶ εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο ποὺ λέγει ὁ Μακιαβέλλης περὶ τῶν ἀνθρωπίνων θεσμῶν, ὅταν οὗτοι κατανοῦν εἰς διαφθοράν· ὅτι ἡ μόνη σωτηρία εἶναι ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν πρώτην κατάστασιν. Οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἑλλάδος ζητοῦν νὰ γυρίσουν πολὺ ὀπίσω, ἀλλὰ τοῦτο δὲν νομίζω, ὅτι εἶναι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν πρώτην κατάστασιν τῆς γλώσσης. Στοχάζομαι ὅτι διὰ ξεκίνημα πρὸς τὰ ἐμπρὸς πρέπει νὰ θεωροῦνται τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Θὰ ἐπιθυμοῦσα ὅμως, ὅποιος μεταχειρίζεται τὴν κλέφτικη γλῶσσα νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν τῆς καὶ ὄχι νὰ λαμβάνῃ μόνον τὸν τύπον τῆς. Μ' ἐννοεῖς; Εἰς τὴν ποίησιν πρόσεχε καλά, Τζώρτζη μου, ὅτι εἶναι καλὸν βέβαια νὰ ἔχη κανεὶς ὡς βάσιν αὐτὰ τὰ τραγούδια, ἀλλὰ δὲν εἶναι καλὸν νὰ σταματᾷ ἐκεῖ. Πρέπει νὰ ὑψώνεται κατὰ κορφά. Ἡ κλέφτικη ποίησις εἶναι εὐμορφῆ, ὡς ἀνεπιτήδευτος ἔκφρασις μὲ τὴν ὁποῖαν οἱ κλέφται ἐπαράστασαν τὴν ζωὴν τους, τὸ στοχασμὸ τους, τὰ αἰσθήματά τους· ἀλλὰ εἰς τὸ στόμα μας δὲν ἔχει πλέον τὸν αὐτὸν σκοπὸν· τὸ ἔθνος ζητεῖ ἀπὸ ἡμᾶς τὸν θησαυρὸν τῆς ἀτομικῆς μας ἰδιοφυῆς μὲ ἔνδυμα ἔθνικόν»)¹.

Ὅπως ἀναφέραμε καὶ παραπάνω, σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἑπτανήσιοι λογοτέχνες ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ γλῶσσα καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα σὲ αὐτοτελεῖ δοκιμίά τους². Μετὰ τὸν *Διάλογο* τοῦ Σολωμοῦ, ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Ἰακώβος Πολυλάς ἀσχολήθηκε περισσότερο συστηματικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ στὸ δοκίμιό *Ἡ φιλολογικὴ μας γλῶσσα. Σκέψεις Ἰακώβου Πολυλά. Ἐν Ἀθήναις 1892* (= *Ἀπαντα τὰ λογοτεχνικὰ καὶ κριτικὰ. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Δεύτερη ἔκδοσις συμπληρωμένη. Ἐκδόσεις Νίκη, Ἀθήνα 1959, σσ. 246-305*). Κορυφαία θέση στὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς κατέχουν τὰ *Προλεγόμενα* τοῦ Πολυλά, ποὺ προτάσσονται στὴ μεταθανάτια ἔκδοσις *Τῶν Εὐρισκομένων* τοῦ Σολωμοῦ (Κέρκυρα 1859), τὴν ὁποία ἐτοίμασε ὁ ἴδιος (ὁ Πολυλάς). Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ μνημονευθῆ καὶ τὸ μελέτημα τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου *Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ; Σκέψεις περὶ ἑλληνικῆς ποιήσεως* (ἐν Ἀθήναις 1859), μὲ τὸ ὁποῖο ἐπικρίθηκε ἡ ἔκδοσις Πολυλά. Ὁ Πολυλάς ἀπάντησε στὸν

Τόμος δεῦτερος *Πεζὰ καὶ Ἰταλικά*. Ἐκδοσις-Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, β' ἔκδοσις, Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1968, σσ. 12, 14.

1. Βλ. Γ. Θ. Ζώρα, *Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα*, δ.π., σσ. 74-75.

2. Τὰ πιδ σημαντικὰ ἀπὸ τὰ δοκίμια αὐτὰ συγκέντρωσε ὁ Γ. Θ. Ζώρας (δ.π., σσ. 195-374).

Ζαμπέλιο με ένα άλλο φυλλάδιο, που τυπώθηκε την επόμενη χρονιά (1860) στην Κέρκυρα με τον τίτλο *Πόθεν ή μυστικοφοβία του κ. Σπ. Ζαμπελίου*¹.

Ενώ αυτά συμβαίνουν στην Επτάνησο, στην Αθήνα κατά τον ίδιο αιώνα ή έντονη κριτική δραστηριότητα των εκπροσώπων της πνευματικής ζωής κορυφώνεται με τη διαμάχη ανάμεσα στους: Παναγιώτη Σούτσο - Κωνσταντίνο Ασώπιο, "Αγγελο Βλάχο - Έμμανουήλ Ροΐδη και Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο, Κωνσταντίνο Κόντο - Δημήτριο Βερναρδάκη και Γεώργιο Χατζιδάκι.

Ο καθαρολόγος Παναγιώτης Σούτσος εκδίδει το 1853 τη *Νέα Σχολή του γραφομένου λόγου*², που χαρακτηρίζεται ως μνημείο γλωσσικής ὀρθοδοξίας. Απάντηση στο παραπάνω ἔργο ἀποτελοῦν *Τὰ Σούτσεια*, που εκδίδονται ἀνώνυμα στην Αθήνα τὸν ἴδιο χρόνο ἀπὸ τὸν Κωνσταντίνο Ασώπιο (1785-1872). Πρόκειται για ἕναν ἀυστηρὸ κριτικὸ ἔλεγχο τῶν γλωσσικῶν ἀπόψεων τοῦ Σούτσου, για ἕνα ἔργο που ὁ Έμμανουήλ Ροΐδης χαρακτήρισε ἀργότερα (1877) ὡς τὸ «κύκνειον (...) ἄσμα τῆς παρ' ἡμῶν κριτικῆς»³.

Σὲ ὑψηλότερα ἐπίπεδα κινεῖται ἀργότερα (1877) ἡ νεοελληνικὴ κριτικὴ μετὴ διαμάχη Ἀγγέλου Βλάχου (1838-1920) καὶ Έμμανουήλ Ροΐδη, στην ὁποία παρεμβαίνει καὶ ὁ Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, ὁ ἔπειτα γαλλόφωνος ποιητῆς Jean Moréas. Ἐπιβάλλεται ὡστόσο νὰ σημειωθῆ ὅτι στην περίπτωση αὐτῆ ἡ φιλολογικὴ διαμάχη τῶν δύο ἀνδρῶν δὲν ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὴ γλώσσα, ἀλλὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ποίησης στην Ἑλλάδα⁴. Ὁ Ροΐδης, ὡς εἰσηγητῆς στὸν δραματικὸ ἀγῶνα τοῦ Φιλολογικοῦ συλλόγου «Παρνασσός» τὸ 1877, διατύπωσε στην ἔκθεσή του τὴ θεωρία ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε «περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα» για τὴν καλλιέργεια τῆς ποίησης («ποιητῆς ἀδύνατον εἶναι νὰ γεννηθῆ καὶ νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς μιᾶς οἰασθήποτε περιρρέουσας αὐτὸν ποιητικῆς ἀτμοσφαιρας»). Στὴ θεωρία αὐτῆ τοῦ Ροΐδη ἀπάντησε ὁ Ἀγγελος Βλάχος με μιὰ διάλεξή του

1. Τὰ κείμενα αὐτὰ (τοῦ Πολυλά καὶ τοῦ Ζαμπελίου) τὰ βρίσκει τώρα κανεὶς στὸν συγκεντρωτικὸ τόμο: *Σολωμός. Προλεγόμενα κριτικά Στάη - Πολυλά - Ζαμπελίου*. Ἐπιμέλεια Α. Θ. Κίτσου-Μυλωνά. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1980.

2. Παναγιώτου Σούτσου, *Νέα Σχολή τοῦ γραφομένου λόγου ἢ Ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐννοουμένης ὑπὸ πάντων*. Ἀθήναι 1853.

3. Βλ. Ε. Δ. Ροΐδου, *Περὶ συγχρόνου ἐλληνικῆς ποιήσεως*, ἐν Ἀθήναις 1877, σ. 23 (= Έμμανουήλ Ροΐδη, *Ἀπαντα*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἀλκη Ἀγγέλου. Τόμ. Β' (1868-1879). Ἐκδοτικὴ «Ερμῆς» Ε.Π.Ε., Ἀθήνα 1978 [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη - 1], σ. 301)· πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *δ.π.*, σ. 1501β καὶ σημ. 3 (= *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμός*, σσ. 307 καὶ 556-557), Παν. Μουλλά, «Ἡ διαμάχη Π. Σούτσου - Κ. Ασώπιου (1853) καὶ ἡ ἱστορικὴ συγκυρία», *Ὁ Ἑραριστής*, 11 (1974) 150 καὶ σημ. 33, καὶ τοῦ ἴδιου, «Ἡ ἀθηναϊκὴ πανεπιστημιακὴ κριτικὴ καὶ ὁ Ροΐδης», *Ἡ κριτικὴ στὴ νεότερη Ἑλλάδα*, σ. 73.

4. Για τὴν ἀντιδικία Βλάχου-Ροΐδη βλ. Κλέωνος Παράσχου, *Έμμανουήλ Ροΐδης*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1942, σ. 283.

(«Περὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἰδίως περὶ Γεωργίου Ζαλοκώστα») στὸν «Παρνασσὸ» (22.4.1877), στὴν ὁποία ἐξέφραζε τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ποίηση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἔμπνευση καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὑπῆρχε στὴν Ἑλλάδα κατὰλληλο κλίμα πὺ εὐνοοῦσε τὴν ποίηση. Ὁ Ροΐδης ἀνταπάντησε στὸν Βλάχο μὲ τὰ μελετήματα: «Περὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς κριτικῆς» (1877) καὶ «Περὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως» (1877).

Λίγα χρόνια ἀργότερα (1882-1884) τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἔρχεται πάλι στὴν ἐπικαιρότητα, καὶ μάλιστα μὲ μεγαλύτερη ὀξύτητα, μὲ τοὺς Κωνσταντῖνο Κόντο, Δημήτριο Βερναρδάκη καὶ Γεώργιο Χατζιδάκι καὶ μὲ τὰ περισπούδαστα ἔργα πὺ μᾶς ἄφησαν οἱ ἐπιφανεῖς αὐτοὶ λόγιοι. Ὁ πρῶτος ἐξέδωσε σὲ τόμο μιὰ σειρά *Γλωσσικῶν παρατηρήσεων* του (1882) —ὅπου φθάνει σὲ γλωσσικὲς ἀκρότητες καὶ ὑπερβολές—, πὺ φέρνουν στὴ μνήμη μας τὸν ἀττικισμό¹. Ὅπως ὁ Κ. Ἀσώπιος ἐπιχείρησε νὰ ἐλέγξει τίς γλωσσικὲς θέσεις τοῦ Σούτσου, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὸν ἔλεγχο τῶν *Γλωσσικῶν παρατηρήσεων* τοῦ Κόντου ἀνέλαβε ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ ἔργου *Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος* (1884)². Καθὼς σημειώνει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς: «Τὸ βιβλίο τοῦ Βερναρδάκη, μαχητικὸ, γεμάτο βιαιότητα, ἀλλὰ καὶ σοφία, προκάλεσε τὸν ἐνθουσιασμό τῶν ὀπαδῶν τῆς ζωντανῆς γλώσσας, καθιερώνοντας ἔτσι τὸν Κόντο ὡς ἀρχηγὸ τῆς καθαρεύουσας, ἐνῶ ὁ Βερναρδάκης παρουσιαζόταν ὑπέρμαχος τοῦ δημοτικισμοῦ»³. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος χρειάζεται νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1884, μὲ ἐνέργειες τοῦ Νικολάου Πολίτη, πὺ ὑπηρετοῦσε τότε ὡς τμηματάρχης τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, «καθιερώνεται μὲ νομοθετικὸ διάταγμα ἡ διδασκαλία τῆς νέας ἑλληνικῆς στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὴν περίοδο πὺ ἀρχίζει μὲ τὸν Σκοῦφο καὶ τελειώνει μὲ τὸν Δ. Παπαρηγόπουλο»⁴. Τέλος, στὸν γλωσσικὸ ἀγῶνα ἔλαβε μέρος, σχετικὰ νέος, καὶ ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις (1848-1941), πὺ τὸν ἴδιο χρόνο (1884) δημοσίευσε τὴ

1. Τίς ἀπόψεις τοῦ Κόντου —ὅπως διατυπώνονται στὸ ἔργο του *Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις*— γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς γλώσσας συνοψίζει ὁ Γεώργιος Ἀνδρ. Χριστοδούλου, στὸ βιβλίο του: *Κωνσταντῖνος Στ. Κόντος, 1834-1909*, [τόμ.] Α', Ἀθήνα 1979, σσ. 29-33.

2. Δημητρίου Βερναρδάκη, *Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος*, ἦτοι *Κ. Σ Κόντου Γλωσσικῶν Παρατηρήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀνασκευή*. Ἐν Τεργέστη 1884.

3. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *ΙΝΑ*, σ. 357.

4. Βλ. Ἀλκη Ἀγγέλου, «Ὁ Λασκαράτος στὴν Ἀθήνα», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 70 (1961), τεῦχ. 827 (Ἀφιέρωμα στὸν Λασκαράτο), Ἀθηναί, Χριστούγεννα 1961, σ. 32α (καὶ σὲ αὐτοτελὲς ἀνάτυπο, σ. 6α).

*Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς*¹. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἐρχόταν, πάλι, ὡς ἀπάντηση στὸν *Ψευδαττικισμό* ἔλεγχου τοῦ Βερναρδάκη. Ὁ Χατζιδάκις πίστευε πὼς ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἶναι ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας κοινῆς.

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα (1888) ὁ Γιάννης Ψυχάρης ἐκδίδει τὸ βιβλίο του *Τὸ Ταξίδι μου*, στὸ ὁποῖο ἐκφράζει τὸ γλωσσικὸ του πιστεύω καὶ τὸ ὁποῖο προκάλεσε σάλο καὶ ἀντίδραση καὶ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ νέους γλωσσικούς ἀγῶνες. Τὸ *Ταξίδι* ἐρχόταν σὲ μιὰν ὥρα ὅπου ὁ δημοτικισμὸς ὑποστηριζόταν θεωρητικὰ ἀπὸ πολλοὺς καὶ ἡ δημοτικὴ εἶχε ἐπικρατήσῃ στὸν ποιητικὸ λόγο καὶ γινόταν τὸ σύμβολο τοῦ γλωσσικοῦ ἀγῶνα². Μὲ τὸ *Ταξίδι* του ὁ Ψυχάρης συντέλεσε στὴν ἐπιβολὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ στὸν πεζὸ λόγο.

Τὸ 1893 ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῦῖδης ἐκδίδει *Τὰ εἰδῶλα*, βιβλίο γραμμένο στὴν καθαρεύουσα, στὸ ὁποῖο ὅμως ὁ συγγραφέας του ἐμφανίζεται ὡς διαιτητῆς, ἀνάμεσα στὶς δύο ἀντιμαχόμενες γιὰ τὴ γλῶσσα παρατάξεις (τῶν δημοτικιστῶν καὶ τῶν καθαρευουσιάνων), ποὺ παίρνει τὸ μέρος τοῦ δημοτικισμοῦ³. Μὲ τὴ μελέτη *Εἰδώλων κατάλυσις*, ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις ἐπέκρινε τὸ βιβλίο τοῦ Ροῦῖδη, στηριζόμενος σὲ ἐπιχειρήματα ποὺ τοῦ προσέφερε ἡ ἐπιστῆμη τῆς Γλωσσολογίας.

Πιστὸς μαθητῆς τοῦ Ψυχάρη ἐμφανίζεται ὁ Ἀλέξαντρος Πάλλης μὲ τὴ μετάφραση τῆς *Ἰλιάδας* στὴ δημοτικὴ (ἐκδόθηκε στὰ 1901). Στὸ ἐγχείρημά του αὐτὸ ὁ Πάλλης παρακινήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ξαναζωντανέψῃ τὸ ἀρχαῖο ἔπος. Ἀλλὰ στὴν προσπάθειαν αὐτὴ ἀπομακρύνθηκε πολὺ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο. Ὁ Πάλλης ὑποστήριξε μὲ ἀφοσίωση καὶ συνέπεια τὶς γλωσσικὲς ἀπόψεις τοῦ Ψυχάρη καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ δημοτικισμοῦ. Τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης, παρακινημένος ἀπὸ τὸν Πάλλη. Ὁ Ἐφταλιώτης, στὴ μετάφραση τῆς *Ὀδύσσειας*, δέχεται τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνάλογης μεταφραστικῆς ἐργασίας τοῦ Πάλλη (βλ. παραπάνω). Τὴν ἴδιαν, τέλος, στάση (μὲ τὸν Πάλλη καὶ τὸν Ἐφταλιώτη) στὸ γλωσσικὸ ζήτημα κρατᾶει καὶ ὁ Πέτρος Βλαστός.

Ἀντίθετα μὲ τὸν Πάλλη, τὸν Ἐφταλιώτη καὶ τὸν Βλαστό, οἱ λογοτέχνες Γεώργιος Βιζυηνός, Ἀριστομένης Προβελέγγιος καὶ Γεώργιος Στρατήγηγος, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ γράφουν πρὶν ἀπὸ τὸ ξεκίνημα τῆς λογοτεχνικῆς γενιᾶς τοῦ 1880 (βλ. παρακάτω) καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη, δὲν μπόρεσαν νὰ ἀφομοιώσουν ἐντελῶς τὴ νέα γλωσσικὴ διδασκαλία ποὺ ἐγκαινίαζε ὁ Ψυχάρης μὲ τὸ *Τα-*

1. Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι, *Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἢ βάσανος τοῦ ἐλέγχου τοῦ ψευδαττικισμοῦ*. Ἐν Ἀθῆναις 1884.

2. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σ. 358 καὶ τοῦ ἴδιου, «Δημοτικισμὸς καὶ κριτικὴ», ὁ π., σ. 151α (= *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, σ. 320).

3. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σ. 359.

ξίδι του¹. Στους λογοτέχνες αυτούς πρέπει επίσης να προστεθῆ ἡ περίπτωση τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ γιὰ τὸν πρόσθετο λόγο ὅτι αὐτός, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ γλῶσσα, κινεῖται σὲ ἓναν ἐντελῶς διαφορετικὸ πνευματικὸ χῶρο ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ Ψυχάρη².

Τις ἀπόψεις τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀκολούθησε μὲ μετριοπάθεια ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης, καθηγητῆς τῆς Γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (1926-1932), ποῦ μὲ τὸ διδακτικὸ καὶ τὸ συγγραφικὸ ἔργο του συντέλεσε ἀποφασιστικὰ στὸ νὰ καθιερωθῆ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ στὸν ἐπιστημονικὸ λόγο³.

Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν ἐδῶ καὶ τὰ ἐπόμενα: Ὁ Πάλλης δημοσίευσε ἀκόμη (τὴν ἴδια χρονιά ποῦ κυκλοφόρησε ἡ μετάφραση τῆς Ἰλιάδας) τὴ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης, ποῦ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τῶν συντηρητικῶν («Τὰ Εὐαγγελικά»)⁴. Τὴν ἴδια ἀντίδραση θὰ συναντήση δυὸ χρόνια ἀργότερα (1903) καὶ ἡ μετάφραση σὲ γλῶσσα μεικτῆ τῆς Ὁρεστέας τοῦ Αἰσχύλου ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σωτηριάδη («Τὰ Ὁρεστειακά»)⁵.

1. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σ. 361. Γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Βιζυηνοῦ βλ. Κ. Μητσάκη, *Ἀναδρομὴ στὶς ρίζες. Γεώργιος Βιζυηνός*. Ἐκδόσεις «Ἑλληνικὴ Παιδεία», Ἀθήνα 1977 [Μεσαιωνικὲς καὶ Νεοελληνικὲς Μελέτες, 2], σσ. 13-18, = *Πορεία*, σσ. 105-109 (σσ. 14 καὶ 106, ἀντίστοιχα: «θεωρητικὰ θερμὸς ὑπέριμαχος τῆς δημοτικῆς, στὴν πράξη ὅμως ἕνας μετριοπαθὲς καθαρευουσιάνος»).

2. Βλ. Π. Δ. Μαστροδημήτηρ, *Ὁ Ζητιάνος τοῦ Καρκαβίτσα*. Εἰσαγωγή - Κείμενο - Γλωσσάριο. Δεύτερη ἔκδοση βελτιωμένη. Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1982, σ. 19, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

3. Βλ. Μανόλη Α. Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ*, Πρῶτος τόμος: *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή μὲ 13 χάρτες καὶ 7 πίνακες*, Ἀθήνα 1938 (τώρα καὶ στὴ σειρά: *Ἀπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Τόμ. Γ' *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ. Ἱστορικὴ εἰσαγωγή (1938)*. Ἀνατύπωση μὲ διορθώσεις. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1981), [Μ. Α. Τριανταφυλλίδη], *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (τῆς δημοτικῆς)*, «ΟΕΣΒ», ἐν Ἀθήναις 1941 καὶ Τοῦ ἴδιου, *Μικρὴ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ*. Δεύτερη ἔκδοση (μὲ βελτιώσεις). Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτούτον Νεοελληνικῶν Σπουδῶν - Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1975.

4. Γιὰ τὰ «Εὐαγγελικά» βλ. Ἐμμ. Ι. Κωνσταντινίδου, *Τὰ Εὐαγγελικά*. Τὸ πρόβλημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν καὶ τὰ αἰματηρὰ γεγονότα τοῦ 1901. Ἐν Ἀθήναις 1976, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

5. Γιὰ τὰ «Ὁρεστειακά» βλ. Γιάννη Σιδέρη, *Τὸ Ἀρχαῖο Θέατρο στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Σκηρῆ*. Α' 1817-1932. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1976], σσ. 186-199 καὶ Τοῦ ἴδιου, «Τὰ Ὁρεστειακά». Ταραχὲς γιὰ νὰ μὴν παίζονται οἱ τραγωδίαι σὲ μετάφραση», *Θέατρο*, Περίοδος Β', τόμ. 6, τεῦχ. 33 (Μάρης - Ἰουνῆς 1973), σσ. 51-61 καὶ τεῦχ. 34/36 (Ἰούλ.-Δεκ. 1973), σσ. 89-99.

Πριν από την παράσταση του έργου αυτού απαγγέλθηκε από την ήθοποιό Μαρίκα Κοτοπούλη *Τὸ χαῖρε τῆς τραγωδίας*, ποίημα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ὁ ὁποῖος συγκέντρωσε ἐπίσης τὸ μένος τοῦ φοιτητικοῦ πλήθους καὶ κινδύνευσε νὰ χάσῃ τὴ θέση του στὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ὅπου ἐργαζόταν ὡς γραμματέας. Παράλληλα δημοσιεύονται, μὲ τὸν τίτλο *Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κ' ἡ ἐκπαιδευτικὴ μας ἀναγέννησις* (1902), διάφορα ἄρθρα τοῦ γιατροῦ Φώτῃ Φωτιάδῃ (1849-1936), τὸ 1907 ἀρχίζει νὰ ἐκδίδεται ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Μένου Φιλῆντα (1870-1934), καὶ τὸ 1908 δημοσιεύεται ἡ *Γλῶσσα καὶ ζωὴ* τοῦ μαθηματικοῦ Ἐλισαίου Γιανίδη (ψευδώνυμο τοῦ Σ. Σταματιάδῃ, 1865-1942). Τὴν ἴδια χρονιά (1908) ἰδρύεται ἀπὸ τὸν γιατρὸ Δημήτριο Σαράτση (1871-1951) «τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου» (μὲ διευθυντὴ τὸν Ἀλέξανδρο Δελμούζο, 1880-1956), στὸ ὁποῖο γίνεται ἡ πρώτη προσπάθεια νὰ ἐφαρμοσθῇ ὁ δημοτικισμὸς στὴν ἐκπαίδευση. Ἀκόμη, ἡ ἔκδοσις ἀπὸ τὸν γιατρὸ Δημήτριο Π. Ταγκόπουλο (1867-1926) τοῦ περιοδικοῦ *Ὁ Νουμᾶς* (τὸ πρῶτο φύλλο του κυκλοφορεῖ στίς 2.1.1903, ἐνῶ τὸ περιοδικὸ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκδίδεται καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ταγκόπουλου, δηλαδὴ ὡς τὸ 1931), ποῦ ἐξέφραζε τὶς γλωσσικὲς ἀπόψεις τοῦ Ψυχάρη, ἡ ἴδρυσις (τὸ 1905) τῆς ἐταιρείας «Ἡ Ἐθνικὴ Γλῶσσα» (ἰδρυτικὰ στελέχη της: ὁ Ἴων Δραγούμης (1878-1920), ὁ Μάρκος Τσιριμῶκος (1872-1939), ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας, ὁ Κωσταντῖνος Χατζόπουλος καὶ ὁ Γεώργιος Σωτηριάδης), τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» (1910), μὲ δικὸ του ἔντυπο (τὸ *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*), τῆς «Φοιτητικῆς Συντροφίᾶς» (1910), καὶ ἡ πραγματοποίησις τῆς γλωσσικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισις τοῦ 1917, ποῦ προῆλθε ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» καὶ εἶχε ὡς πρωτεργάτες της τοὺς Δημήτρη Γληνὸ (1882-1943), Ἀλέξανδρο Δελμούζο καὶ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, ἀποτελοῦν μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ γόνιμες δραστηριότητες ποῦ συνετέλεσαν ἰδιαίτερα στὴν παγίωσις καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ γενικότερα στὴν ἐπικράτησις τοῦ δημοτικισμοῦ.

Ἡ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια τοῦ 1917, ποῦ συνδέεται ἰδιαίτερα μὲ τὸν δημιουργικὸ ρόλο τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη, τοῦ Α. Δελμούζου καὶ τοῦ Δ. Γληνοῦ καὶ ἀποτέλεσε τὴν πρώτη θορακῆ κρατικὴ πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀνανέωσις, θὰ τερματισθῇ σύντομα.

Στὴ δεκαετία τοῦ 1920 τὰ γλωσσοεκπαιδευτικὰ πράγματα παρακολουθοῦν τὴ γενικότερα ἀσταθὴ πορεία τοῦ τόπου, μὲ ὀρισμένες ἐνδιαφέρουσες παρενθέσεις καὶ δημιουργικὲς ἀπαρχές (Μαράσειο Διδασκαλεῖο, ἴδρυσις πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης - 1925). Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ τέλη αὐτῆς τῆς δεκαετίας ὡς τὰ μέσα τῆς ἐπόμενης πυκνώνουν οἱ προϋποθέσεις μιᾶς πιὸ δημιουργικῆς πορείας καὶ βελτιώνονται οἱ ὅροι γιὰ τὴ συστηματικότερη μελέτη καὶ καλλιέργεια τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Δίπλα στὴ λογοτεχνικὴ καὶ ἡ φιλολογικὴ γενιὰ τοῦ '30 με-

ριμνά σοβαρά για την έρευνα της γλώσσας, ενώ οι περισσότεροι εκπρόσωποί της γράφουν μιάν επιμελημένη δημοτική και επαληθεύουν τις δυνατότητές της να ανταποκριθῆ στις ανάγκες της επιστημονικής και της φιλοσοφικής έκφρασης. Γύρω στὰ μέσα της δεκαετίας τοῦ 1930 οἱ ἰδεολογικὲς ζυμώσεις καὶ γενικὰ οἱ πνευματικὲς διεργασίες βρίσκονται σὲ ἔξαρση καὶ θὰ συνεχισθοῦν παρὰ τὶς φυσικὲς ἀναστολὲς τῆς δικτατορικῆς περιόδου 1936-1940.

Ἡ πολεμικὴ σύγκρουση καὶ ἡ κατοχὴ (1940/41-1944) θὰ προκαλέσουν τὴν ἀντίσταση στὸν κατακτητὴ καί, παράλληλα, τὴν ἀνάγκη μιᾶς βαθύτερης ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτογνωσίας. Οἱ συντροφίες, ἰδιαίτερα οἱ νεανικὲς, διαβάζουν καὶ συζητοῦν τὸ βιβλίο κυκλοφορεῖ ἀπὸ χέρι σὲ χέρι καὶ γίνεται ἴσως ἀντικείμενο στοργικότερου ἐνδιαφέροντος, καὶ φυσικὰ ὁ προβληματισμὸς πᾶνω στὸ θέμα τῆς γλώσσας καὶ στὶς εὐρύτερες συνέπειές του διαρκεῖ καὶ ἀνανεώνεται.

Στὶς μεταπολεμικὲς δεκαετίες ἡ σπουδὴ τῆς γλώσσας προχωρεῖ καὶ ἡ χρῆση τῆς δημοτικῆς εὐρύνεται, τουλάχιστον στὸ χῶρο τῶν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, τῆς φιλοσοφίας, τοῦ δοκιμίου, τῆς δημοσιογραφίας, κλπ. Φυσικὰ, γιὰ τὴν ποίηση καὶ τὴ δημιουργικὴ πεζογραφία, ποὺ ἔχουν προηγηθῆ κατὰ πολλὰς δεκαετίες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, εἶναι πιά ἀδιανόητος κάθε συσχετισμὸς μὲ τὴν καθαρεύουσα. (Ἡ παρουσία λόγιων τύπων καὶ ἐκφραστικῶν σχημάτων σὲ μερικὰ νεώτερα, ποιητικὰ κυρίως, κείμενα εἶναι ἐντελῶς ἄσχετη μὲ τὶς καθαυτὸ γλωσσικὲς πεποιθήσεις τῶν λογοτεχνῶν· πρόκειται βασικὰ γιὰ «μνημεις» ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ ἀπὸ κορυφαῖες στιγμὲς τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, ποὺ λειτουργοῦν γόνιμα μέσα στὴ νεώτερη ποιητικὴ αἴσθηση.)

Μὲ ὠρμες, λοιπόν, ἀντικειμενικὲς συνθήκες, ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1964 προβλέπει τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὴν ἐκπαίδευση (πρωτοβάθμια καὶ δευτεροβάθμια) μαζί μὲ μία εὐρύτερη ἀναπροσαρμογὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων, ὥστε τὸ διδακτικὸ ἔργο καὶ νὰ ἀνταποκριθῆ στὰ μορφωτικὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς μας καὶ οὐσιαστικὰ ἀνθρωπιστικὴ καλλιέργεια νὰ προσφέρη. Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα προσπάθεια συναντᾶει ὑπολογίσιμα ἐμπόδια καί, τελικὰ, ματαιώνεται τὸ 1967 μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ δικτατορικοῦ καθεστώτος. Καὶ μόνο ἔπειτα ἀπὸ δέκα σχεδὸν χρόνια θεσμοθετεῖται πάλι ἀπὸ τὴ δημοκρατικὴ πολιτεία ἡ εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης καθὼς καὶ ἡ χρῆση της σὲ ὅλους πιά τοὺς τομεῖς τοῦ δημόσιου βίου τῆς χώρας.

Βιβλιογραφία

Παναγιώτου Σούτσου, *Νέα Σχολή τοῦ γραφομένου λόγου ἢ Ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐννοουμένης ὑπὸ πάντων*. Ἀθήναι 1853. — *Τὰ Σούτσεια*, ἦτοι ὁ κύριος Παναγιώτης Σούτσος ἐν γραμματικοῖς, ἐν φιλολόγοις, ἐν σχολάρχαις, ἐν μετρικοῖς καὶ ἐν ποιηταῖς ἐξεταζόμενος. Ἐν Ἀθήναις 1853. — Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα*. Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης. Ἐν Ἀθήναις 1870 (καὶ φωτοανατύπωση, 1969). — *Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης*. Ὑπὸ Νικολάου Κονεμένου. Τυπογραφεῖον ὁ Κάδμος, Κερκύρα 1873 (= Κονεμένου, Ἄπαντα. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Τόμ. Α', Ἐκδόσεις «Πηγῆς», Ἀθήνα 1965, σσ. 33-81). — Κων. Σ. Κόντου, *Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν νέαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν*. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τῶν καταστημάτων Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, 1882. — Δημ. Βερναρδάκη, *Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος*, ἦτοι Κ. Σ. Κόντου *Γλωσσικῶν Παρατηρήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀνασκευή*. Ἐν Τεργέστη 1884. — Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι, *Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἐλληνικῆς ἢ βάσανος τοῦ ἐλέγχου τοῦ ψευδαττικισμοῦ*. Ἐν Ἀθήναις 1884. — *Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης Ἑλληνικῆς ὑπὸ Κ. Krumbacher* [σὲ μετάφραση Θεοφάνους Α. Κακριδῆ] καὶ ἀπάντησις εἰς αὐτὸν ὑπὸ Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, ἐν Ἀθήναις 1905 [Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ]. — Γ. Ν. Χατζιδάκι, *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τόμ. Α'-Β', ἐν Ἀθήναις 1905-1907 [Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ]. — Τοῦ ἴδιου, *Σύντομος ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, [Ἀθήναι 1915] (= Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ὠφελίμων Βιβλίων, ἀριθ. 21). — Α. Ε. Μέγα, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, Μέρος Α' Αἰῶνες γλωσσικῶν ἀλλοιώσεων ἦτοι πρῶται ἀρχαὶ καὶ πορεία τῆς γραφομένης νεοελληνικῆς γλώσσης (300 π.Χ.-1750 μ.Χ.)*, ἐν Ἀθήναις 1925, Μέρος Β' *Αἰῶνες γλωσσικῶν συζητήσεων (1750-1926)*, ἐν Ἀθήναις 1927. — Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, *Τὸ γλωσσικὸ μας πρόβλημα*. Πῶς ἐμφανίζεται τώρα καὶ ποῖα εἶναι ἡ ὀρθὴ λύσις του. Ἐν Ἀθήναις 1934. — Κ. Μ. Μιχαηλίδη, «Ὁ Βερναρδάκης καὶ τὸ γλωσσικόν», *Τὰ Νέα Γράμματα*, 1 (1935) 192-204 καὶ 487-499. — Μανόλη Α. Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ*. Πρῶτος τόμος: *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγὴ μὲ 13 χάρτες καὶ 7 πίνακες*, Ἀθήνα 1938 (= Ἄπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τόμ. Γ' *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ. Ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ (1938)*). Ἀνατύπωση μὲ διορθώσεις. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1981) καὶ Ἄπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, τόμ. 4-6, *Θεσσαλονίκη 1963* [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτούτον Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)]. — Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, «Λαογραφία καὶ

Δημοτικισμός», *Νέα Έστία*, 26 (1939) 1480-1488 [γενικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οί σσ. 1433-1526 του τόμου 26 τῆς *Νέας Έστίας*, πού συγκροτοῦν τὸ τεῦχος 309 (1.11.1939), τὸ ὁποῖο εἶναι ᾿Αφιέρωμα στὰ πενήντάχρονα τοῦ Δημοτικισμοῦ]. — Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Δημοτικισμός καὶ Κριτική», *αὐτόθι*, σσ. 1498-1511 (= *Έλληνικός Ρωμαντισμός*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1982 [Νεοελληνικά Μελετήματα, 7] σσ. 301-322 καὶ 554-563). — Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου - Διον. Ζακυθνοῦ - Ε. Π. Παπανούτσου, *Νεοελληνική κριτική*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 12, Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Ν. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι [1956]. — Ε. Κριαρᾶ, «Ἡ φιλολογικὴ γενεὰ τοῦ 30 στὸν τομέα τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων», *Ἐποχές*, τόμ. 3, τεῦχ. 9 (Ἰαν. 1964), σσ. 11-16. — Τοῦ ἴδιου, *Ἄρθρα καὶ σημειώματα ἑνὸς δημοτικιστῆ*, Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1979]. — Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ἡ γλῶσσα καὶ τὸ Εἰκοσιένα*. Λογιώτατοι, φαναριῶτες, κοτζαμπάσηδες, τίτλοι, ἀξιώματα καὶ προσαγορεύσεις. Ἀθήναι 1971. — Ι. Μ. Χατζηφώτη, *Τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα*. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ μερικὲς σκέψεις γιὰ τὴν ἐπίλυσή του. «Μίνωας», [Ἀθήνα 1972]. — Κώστα Παπαπάνου, *Οἱ ποιητικοὶ διαγωνισμοὶ (1851-1873) καὶ ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα*, Ἀθήνα 1973. — Ρ. Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877* [πολυγραφημένη διατριβή, Παρίσι 1976]. — Γιάννη Κορδάτου, *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος*. Γ' ἔκδοσι. Ἐκδόσεις Μπουκουμάνη, Ἀθήναι [1973]. — Ἀλέξη Δημαρᾶ, *Ἡ μεταρρυθμιση πὸν δὲν ἔγινε*. (Τεκμήρια ἱστορίας). Τόμ. Α' 1821-1892, τόμ. Β' 1895-1967. Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1973-1974. — Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, *Ἀλ. Πάλλη Μπροσός*, Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1975, σσ. ιγ'-ρκα'. — Ρένας Σταυρίδη-Πατρικίου, *Δημοτικισμός καὶ κοινωνικὸ πρόβλημα*, Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1976. — *Νέα Έστία*, τόμ. 100, τεῦχ. 1187 (< Ἀφιέρωμα: Λογοτεχνία καὶ Δημοτικισμός), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1976. — *Προβλήματα τῆς δημοτικῆς γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1976 [Τέχνη. Μακεδονικὴ Καλλιτεχνικὴ Ἐταιρεία]. — Ἄννας Φραγκουδάκη, *Ὁ ἐκπαιδευτικὸς δημοτικισμός καὶ ὁ γλωσσικὸς συμβιβασμός τοῦ 1911*, Ἰωάννινα 1977 [Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Δωδώνη: Παράρτημα ἀρ. 10]. — Μεσεβρινοῦ [= Ἀντῶνη Μυστακίδη], *Σωστὴ δημοτικὴ*. [Στὴ σειρά:] Τὰ Τετράδια τοῦ Ρήγα, Θεσσαλονίκη 1978. — *Γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα*. Κείμενα Γ. Βέλτσου, Κ. Δεσποτόπουλου, Ε. Κριαρᾶ, Γ. Μπαμπινιώτη, Σ. Πάνου, Μ. Σετάτου, Α. Τσοπανάκη. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, [Ἀθήνα 1979]. — Γ. Μπαμπινιώτη, *Νεοελληνικὴ κοινὴ. Πέρα τῆς καθαρευούσης καὶ τῆς δημοτικῆς*. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1979. — Γιάννη Καλιόρη, «Διδάγματα τοῦ ἀδιεξόδου. Μὲ τὴν εὐκαιρία τριῶν βιβλίων γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα [Κριαρᾶ, Μεσεβρινοῦ, Μπαμπινιώτη]», *Ἐποπτεία*, τεῦχ. 42 (Ἰαν. 1980), σσ. 47-90 (= Γιάννη Μ.

Καλιόρη, *Παρεμβάσεις*, Κέδρος, [Ἀθήνα 1981], σσ. 343-454). — *Ἡ δημοτικιστική ἀντίθεση στὴν κοραϊκὴ «μέση ὁδὸ»*. Βηλαράς. Ψαλλίδας, Χριστόπουλος κ.ἄ. Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ. [Ἐκδόσεις] Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1981. — *Ἡ κριτικὴ στὴ νεότερη Ἑλλάδα*. Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἰδρυμα Σχολῆς Μωραΐτη, Ἀθήνα 1981 [Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 13]. — Ἀγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη, *Ὁ δρόμος πρὸς τὴν Δημοτικὴν*. (Μελέτες καὶ ἄρθρα). Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1982 [Παιδαγωγικὴ καὶ Ἐκπαίδευση, 3].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Ἐπάρχει τάση γιὰ ἀναγωγή τῶν ἀρχῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὸν 10ο αἰῶνα, ἐπειδὴ ἀπὸ τότε ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα νεοελληνικά γλωσσικά στοιχεῖα στὰ λογοτεχνικά κείμενα (βλ. καὶ Κεφάλαιο Α'). Τὸν ἐπόμενο αἰῶνα, μὲ τὸν Διγενῆ Ἀκρίτα, ἐγκαινιάζεται σειρά ἔργων σὲ νεοελληνικὴ («δημώδη», καλύτερα) γλῶσσα, πού ἐντάσσονται στὴ λογοτεχνικὴ παράδοση τοῦ Ἔθνους καὶ γίνονται ἀντικείμενο μελέτης τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ἡ λογοτεχνικὴ αὐτὴ παραγωγή —περισσότερο ποιητικὴ— καλύπτει ὅλη τὴν περίοδο ὡς τὴν Ἀλωση (δηλαδή αὐτὴν πού χαρακτηρίσαμε Ἰστεροβυζαντινὴ: 10ος αἰῶνας - 1453).

Κατὰ τὴν ἐπόμενη μεγάλη περίοδο πού ὀνομάσαμε περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας (1453-1821), ὁ ἔλλησιμος δημιουργεῖ τὴ λογοτεχνία του κάτω ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Τούρκων —ἔπου ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτη—, τῶν Φράγκων καὶ τῶν Βενετῶν (Ρόδος, Ἐπτάνησος, Κύπρος, Πελοπόννησος, Κρήτη, κλπ.) —ἔπου παρατηρεῖται πνευματικὴ ἀνθιση (στὴν Κύπρο μὲ τὰ Κυπριακὰ ἐρωτικά ποιήματα καὶ ἰδίως στὴν Κρήτη, κατὰ τὸν δέκατο ἔκτο αἰῶνα) καὶ λογοτεχνικὴ ἀκμὴ (στὴν Κρήτη κατὰ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα, μὲ τὰ λαμπρὰ ἔργα τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου», μὲ τὴ Βοσκοπούλα καὶ τὸν Ἐρωτόκριτο)—, καὶ στίς λεγόμενες χῶρες τῆς Διασπορᾶς (ἰδίως στὴν Ἰταλία) —ἔπου θὰ καταφύγουν οἱ Ἕλληνες λόγιοι καὶ μὲ τὸ ἔργο τους θὰ συντελέσουν στὴν ἀφύπνιση τοῦ Γένους.

Ἡ τρίτη περίοδος, πού καλύπτει χρονικὰ τὸν δέκατο ἕνατο καὶ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα (ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἕως σήμερα), εἶναι ἡ νεώτερη περίοδος τῆς λογοτεχνίας. Ἡ Ἐπτανησιακὴ Σχολὴ μὲ τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Κάλβο, ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ, ἡ λογοτεχνικὴ γενιά τοῦ 1880 μὲ τὸν Παλαμᾶ, ὁ Καβάφης, ὁ Σικελιανός, ὁ Καζαντζάκης, ἡ λογοτεχνικὴ γενιά τοῦ 1930, ἡ ποίηση καὶ ἡ πεζογραφία, τὸ δοκίμιο καὶ τὸ θέατρο, καὶ μὲ ἕναν λόγο ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή δύο ὀλόκληρων αἰῶνων, ἀπὸ τὸν Σολωμὸ ὡς τίς μέρες μας, ἀνήκουν στὴ μεγάλη αὐτὴ περίοδο τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας καὶ θὰ γίνουν ἐδῶ ἀντικείμενο ἱστορικῆς ἐξέτασης.

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: 10ος ΑΙΩΝΑΣ - 1453

*Ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα ὡς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης
ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204)*

Ἀκριτικὸς κύκλος — «Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας»

Τὰ τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου¹, ποὺ ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀντιπροσωπεύουν μιὰ πρωιμότερη φάση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἀναφέρονται στὴ ζωὴ καὶ στὴ δράση τῶν ὑπερασπιστῶν τῶν συνόρων τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (τῶν ἀκριτῶν). Οἱ πράξεις τῶν ἡρώων αὐτῶν, ὅπως περιγράφονται στὰ ποιήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, πολλές φορές ἀγγίζουσι τὰ ὅρια τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Τὰ θέματα τῶν τραγουδιῶν τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου εἶναι τὰ θέματα τῆς ἡρωικῆς ποίησης ὅλων τῶν ἐποχῶν (στρατιωτικὰ κατορθώματα, ἵπποτικοὶ ἔρωτες, τιτανικοὶ ἀγῶνες, κλπ.)². Ὁ ρόλος ἐπομένως ποὺ διαδραμάτισαν οἱ ἀκρίτες στὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ βυζαντινοῦ Κράτους ἀπὸ τὶς ἀραβικὲς ἐπιδρομὲς (8ος-11ος αἰώνας) προσφέρει τὴν πρώτη ἐπικὴ ὕλη στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία.

Ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν ἀκριτικῶν ποιημάτων προῆλθε τὸ ἐκτενὲς ἐπικὸ ποίημα (ἔμμετρο ἔρωτικὸ μυθιστόρημα τὸ χαρακτηρίζουσι ὀρισμένοι εἰδικοί μελετητὲς) *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας*, ποὺ ἔχει παραδοθῆ σὲ πολλὰ παραλλαγές³. Οἱ

1. Συλλογὲς ἀκριτικῶν ἀσμάτων ὑπάρχουσι στὰ ἐπόμενα ἔργα: Στίλιπνοσ Π. Κυριακίδου, *Ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας*. Ἀκριτικὰ ἔπη - Ἀκριτικὰ τραγούδια - Ἀκριτικὴ ζωὴ. Ἐν Ἀθῆναις [1926] (= Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ὀφελίμων Βιβλίων, ἀριθ. 45), σσ. 117-150, Πέτρου Π. Καλονάρου, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας*. Τὰ ἔμμετρα κείμενα Ἀθηνῶν (πρῶην Ἄνδρου, μετὰ συμπληρώσεων καὶ παραλλαγῶν ἐκ τῆς διασκευῆς Τραπεζοῦντος), Κρυπτοφέρρης καὶ Ἐσκοριάλ. Νέα πλήρης ἐκδοσις μετ' εἰσαγωγῆς, ὑποσημειώσεων καὶ ὑπομνήματος ὑπὸ — Τόμ. Β', Ἀθῆναι 1941 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθῆναι 1970), σσ. 207-253, Henri Grégoire, *Ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας*. Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιία στὴν ἱστορία καὶ στὴν ποίηση. New York 1942, σσ. 201-285 (= ἀνθολόγησι ἐπικῶν τραγουδιῶν καὶ δεῖγματα τῶν διαφόρων «διασκευῶν»), Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια* (ἐκλογή), τόμ. Α', ἐν Ἀθῆναις 1962 [Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀριθ. 7], σσ. 3-118, κ. ἄ.

2. Πρβλ. Γ. Θ. Ζώρα, *Βυζαντινὴ ποίησις*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 1, «Ἀετός», Ἀθῆναι 1956, σ. 12.

3. Κρυπτοφέρρης (Grottaferrata), Escorial (Ἰσπανία), Τραπεζοῦντος, Ἄνδρου (τόρα Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος, ἀριθ. 1074), Ἄνδρου (πεζὴ διασκευὴ: τῶρα Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀριθ. 2): τοῦ ἔτους 1632, Ὁξφόρδης (= Lincoln College, ἀριθ. 24): τοῦ ἔτους 1670 (εἶναι ἡ ὁμοιοκατάληκτὴ διασκευὴ τοῦ ἱερομονάχου Ἰγνατίου Πετρίτση ἀπὸ τὴν Χίο). Μὲ βάση τὰ παραπάνω χειρόγραφα ἔχουσι γίνεσι οἱ ἐξῆς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου:

παραλλαγές αυτές αναφέρονται στα κατορθώματα των άκριτων των ανατολικών συνόρων του βυζαντινού Κράτους και ιδιαίτερα στις άνδραγαθίες του Βασιλείου Διγενή Ἀκρίτα. Στην παραλλαγή τῆς Κρυπτοφέρρης τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ διαιρείται σὲ ὀκτὼ βιβλία (Λόγους)¹, στὰ ὁποῖα μνημονεύονται οἱ πρόγονοι τοῦ ἥρωα, ἡ γέννησή του, οἱ ἥρωικές πράξεις του, οἱ ἐρωτικές περιπέτειές του, οἱ ἐχθροὶ καὶ τὰ κατορθώματά του, ἡ οἰκογενειακὴ ἐγκατάστασή του στὸν Εὐφράτη, ὁ θάνατός του, κ.ἄ. Ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας, ποὺ ὁ Νικόλαος Πολίτης χαρακτήρισε, (ἴσως ὑπερβολικά, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε ἐνδεικτικά), ὡς τὸ «ἐθνικὸν ἔπος τῶν νεω-

---

Πέτρου Π. Καλονόρου, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας*. Τὰ ἔμμετρα κείμενα Ἀθηνῶν (πρῶην Ἀνδρου, μετὰ συμπληρώσεων καὶ παραλλαγῶν ἐκ τῆς διασκευῆς Τραπεζοῦντος), Κρυπτοφέρρης καὶ Ἐσκοριάλ. Νέα πλήρης ἔκδοσις μετ' εἰσαγωγῆς, ὑποσημειώσεων καὶ κριτικοῦ ὑπομνήματος ὑπὸ —. Τόμ. Α'-Β'. Ἐκδοτικὸς οἶκος Δημητράκου, Ἀθῆναι 1941 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθῆναι 1970) — John Mavrogordato, *Digenes Akrites*. Edited with an introduction, translation and commentary. Oxford, at the Clarendon Press, 1956 (καὶ φωτοανατύπωση: Oxford University Press, 1963). — Erich Trapp, *Digenes Akrites*. Synoptische Ausgabe der ältesten Versionen. Wien 1971 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Byzantinistik, Institut für Byzantinistik der Universität Wien, Wiener Byzantinistische Studien, Band VIII). Γιὰ τὴν ἔκδοσιν Trapp βλ. τὴν ἀναλυτικὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ Linos Politis, «Digénis Akrites. A propos de la nouvelle édition de l'épopée byzantine», *Scriptorium*, 27 (1973) 327-351. Στὴ βιβλιοκρισίαν αὐτὴ καὶ ἰδίως στὴ μελέτῃ τοῦ ἴδιου συγγραφέα «L'épopée byzantine de Digénis Akritas. Problèmes de la tradition du texte et des rapports avec les chansons akritiques», *Atti del Convegno Internazionale sul tema: La poesia epica e la sua formazione*, Accademia Nazionale dei Lincei, Anno 367, Roma 1970, Quaderno 139, σσ. 551-581 (= Linos Politis, *Paléographie et littérature ebyzantine et néogrecque*. Recueil d'études. Variorum Reprints, London 1975, ἀριθ. XX). γίνεται λόγος γιὰ τὰ προβλήματα τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ Διγενῆ (σχέσεις ἀνάμεσα στὶς παραλλαγές) καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ «ἔπους» μετὰ τὰ τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου. Γιὰ τὴ δευτέρην παραλλαγή βλ. Ἰωάννης Καραγιάννη, Ὁ «Διγενῆς Ἀκρίτας» τοῦ Ἐσκοριάλ. (Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τοῦ κειμένου) Ἰωάννινα 1976 [Μελέτες στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Φιλολογία, 1] καὶ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, Ἀκριτικά. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐγκυρότητας τοῦ κειμένου Ε - Χρονολόγηση - Ἀποκατάσταση χωρίων - Ἐρμηνευτικά. Ἡράκλειο Κρήτης, [1979] (πρβλ καὶ τὸ μελέτημα τοῦ ἴδιου, «Παρατηρήσεις στὸν Ἀκρίτη», *Αριάνη*, 1 (1983) 41-57). Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀλεξίου περὶ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους συνοψίζονται στὰ ἐξῆς: Ἀρχικὴ «δημῶδης» σύνταξις τοῦ ἔργου στὴ γλώσσα τῶν «Προδρομικῶν ποιημάτων» καὶ τοῦ Μιχαὴλ Γλυκῆ (βλ. παρακάτω). Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ αὐτὴ σύνταξις λίγο ἀργότερα προῆλθε μετὰ διασκευαστικὴ ἐργασία ἡ σύνταξις τῆς Grottaferrata. (Χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀδέξιους ἐξαρχαϊσμούς, κακὴ στιχογραφία, φθορὰ τῶν τοπωνυμίων καὶ ὀνομάτων, καθὼς ἐπίσης καὶ πολλῶν χωρίων). Τὸ κείμενο τοῦ Escorial εἶναι φθαρμένο παλαιογραφικὰ καὶ γλωσσικὰ ἀνανεωμένο, ἀλλὰ διατηρεῖ πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς μορφῆς.

1. Οἱ ἄλλες παραλλαγές διαιροῦνται σὲ δέκα βιβλία.

τέρων 'Ελλήνων»¹, συγκεφαλαιώνει τὸ ἥρωικὸ πνεῦμα τῆς ἀκριτικῆς ποιήσεως.

Στὴ λαϊκὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς ἔχουν γραφῆ καὶ τὰ λεγόμενα *Προδρομικὰ ποιήματα*, ποῦ ἀνήκουν χρονικὰ στὸν ἐπόμενο (12ο) αἰώνα. Πρόκειται γιὰ τέσσερα σατιρικὰ ποιήματα (= θέματα) ποῦ ἀποδίδονται στὸν γνωστὸ βυζαντινὸ λόγιό Θεόδωρο Πρόδρομο (τὸν γνωστότερο ὡς Πτωχοπρόδρομο). Ὁ ἄγνωστός μας ποιητὴς — ἢ οἱ ἄγνωστοὶ μας ποιητὲς²— τῶν κειμένων αὐτῶν, ποῦ ἡ σημασία τους γιὰ τὴν ἱστορία, τὴ λαογραφία καὶ τὴ γλῶσσα εἶναι μεγάλη, ἀποτείνεται στοὺς αὐτοκράτορες Ἰωάννη Β' Κομνηνὸ (1118-1143) καὶ Μανουὴλ Α' Κομνηνὸ (1143-1180), ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα πρόσωπα, γιὰ νὰ τοὺς ζητήση χρηματικὴ βοήθεια. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ παραπάνω τέσσερα σατιρικὰ ποιήματα (274 ἀνομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι) ἔχει ὡς θέμα του τὴν κακία καὶ ἀνυπόφορη γυναίκα, στὸ δεύτερο (117 ἀνομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι) περιγράφεται ἡ πτώχεια τοῦ ποιητῆ, στὸ τρίτο (447 ἀνομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι) σατιρίζονται ἀπὸ τὸν μοναχὸ ποιητὴ οἱ ἡγούμενοι τοῦ μοναστηριοῦ ὅπου ἐμόναζε, ἐνῶ στὸ τέταρτο ποίημα (292 ἀνομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι) περιγράφονται τὰ βάσανα ποῦ περνοῦν οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων³.

Ἠθικοδιδασκτικὰ ποιήματα

Στὸν ἴδιο αἰώνα ἀνήκουν καὶ τρία ἄλλα ἔργα μὲ ἠθικοδιδασκτικὸ περιεχόμενο (συμβουλευτικὰ ἢ παραινετικὰ ποιήματα): οἱ *Στίχοι γραμματικοῦ Μιχαῆλ τοῦ Γλυκᾶ*, οὗς ἔγραψε καθ' ὃν κατεσχέθη καιρὸν ἐκ προσαγγελίας χαιρεκάκου τινός (581 δεκαπεντασύλλαβοι ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι, γραμμένοι —πιθανῶς τὸ 1159— σὲ δημῶδη γλῶσσα καὶ ἀπευθυνόμενοι στὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α' Κομνηνὸ, 1143-1180)⁴, ὁ *Σπανέας*, ποῦ θυμίζει τὸν *Πρὸς Δημόνικον*

1. *Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων*. Λόγος ἀπαγγελθεὶς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ τὴν 14 Ἰανουαρίου 1907 ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου. Ἐν Ἀθήναις 1907 (= *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα*, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920 [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Δημοσιεύματα Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀριθ. 1], σσ. 237-260).

2. Εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ δύο ἢ περισσότερους ποιητὲς ποῦ μιμήθηκαν τὴν τεχνικὴ καὶ τίς ιδέες τοῦ Θεοδώρου Πρόδρομου (βλ. Γ. Θ. Ζώρα, *Βυζαντινὴ ποίησις*, δ.π., σ. 28).

3. Τῶν *Προδρομικῶν ποιημάτων* ὑπάρχουν ἀρκετὰ χειρόγραφα (βλ. Κ. Μητσάκη, *Εἰσαγωγή στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία*, σσ. 102-108). Ἡ γλωσσικὴ ἀξία τῶν κειμένων αὐτῶν ὀδήγησε τὸν Κοραῖ στὸ νὰ τὰ συμπεριλάβῃ στὸν Α' τόμο τῶν *Ἀτάκτων* του (Παρίσι 1828, σσ. 1-37) [α' ἔκδοσις]. Νεώτερη καὶ πληρέστερη εἶναι ἡ ἔκδοσις τῶν ξένων νεοελληνιστῶν D. C. Hesselring καὶ H. Pernot (*Poèmes prodromiques en grec vulgaire*. Éditées par —. Amsterdam 1910, σσ. 30-83).

4. Τὸ κείμενο τοῦ ποιήματος παραδίδεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ χειρόγραφο 228 (φφ. 21Γ-

γνωστό παραινετικό λόγο του [Ἰσοκράτους] (ὁ συγγραφέας συμβουλεύει καὶ ἐδῶ κάποιον νέο γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ συμπεριφέρεται στὴν κοινωνία κλπ.) καὶ εἶχε εὐρύτατη διάδοση¹, καὶ ἡ Ἐπιτομὴ τοῦ Ἀμαρτωλοῦ παράκλησις (ποίημα δεκαἑξὶ συνολικὰ δεκαπεντασύλλαβων ἀνομοιοκατάληκτων στίχων—πιθανῶς ἀπόσπασμα ἐκτενέστερου ἔργου—, ὅπου ὁ ποιητὴς οἰκτίζει τὸν ἑαυτό του γιὰ τὶς ἁμαρτίες του καὶ παρακαλεῖ νὰ ἀξιωθῇ τῆ θείας σωτηρίας)².

Ἐκ τῆς 1204 ὡς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1453)

«Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως»

Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204) εἶχε τὶς ἐπιπτώσεις της καὶ στὸ χῶρο τῆς λογοτεχνίας. Μὲ τὴν πρώτη ἄλωση δύο μεγάλοι πολιτισμοί, ὁ βυζαντινὸς καὶ ὁ δυτικὸς, ἔρχονταν γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἄμεση ἐπαφὴ καὶ γόνιμη ἐπικοινωνία. Ἐπομένως ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τῆς περιόδου ἀπὸ τὸ 1204 ὡς τὸ 1453 ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα αὐτῆς τῆς συσχέτισης. Ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐπαφὴ τῆς Δύσης μὲ τὴ βυζαντινὴ Ἀνατολὴ προῆλθαν σημαντικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι τὸ *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, ἐκτενὲς ἱστορικὸ στιχοῦργημα 9235 ἰαμβικῶν δεκαπεντασύλλαβων ἀνομοιοκατάληκτων στίχων, ποὺ ἀναφέρεται κατὰ τρόπο χρονολογικὸ στὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Τὸ ἔργο ἔχει παραδοθῆ ἀνώνυμα. Συγγραφέας του πρέπει νὰ εἶναι κάποιος Φράγκος ποὺ ἤξερε ἑλληνικὰ. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτῆ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γενικὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει γραφῆ τὸ ἔργο (ἀντίθετο πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας), ἐνῶ ὑπάρχει καὶ ἡ ἄποψη ὅτι ἐνδεχομένως τὸ *Χρονικὸν* νὰ εἶναι μετάφραση ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο ἀκόμη γαλλικὸ πρότυπο. Ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ ἔργου πρέπει

24^v) τῆς Bibliothéque Nationale τῶν Παρισίων, ἀπὸ ὅπου τὸ ἐξέδωσαν ὁ Ἐ. Legrand (*BGV*, I, σσ. 18-37) καὶ ὁ Εὐδόξος Τσολάκης (*Μιχαὴλ Γλυκᾶ Στίχοι οὗς ἔγραψε καθ' ὃν κατεσχέθη καιρόν*, Θεσσαλονίκη 1959 [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης - Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Παράρτημα ἀρ. 3]).

1. Τοῦ Σπανέα ὑπάρχουν πολλὰ χειρόγραφα καὶ παραλλαγές (βλ. Κ. Κρουμβάχερ, *Ἱστορία*, Γ', σσ. 35-37, καὶ Κ. Μητσάκη, *Εἰσαγωγὴ στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία*, σ. 121, σημ. 1), τῶν ὁποίων ἡ βραχυτέρα ἀριθμεῖ 148 δεκαπεντασύλλαβων ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ ἡ ἐκτενέστερη 674. Ἐκδόσεις: G. Wagner, *Carmina*, σσ. 1-27, Ἐ. Legrand, *BGV*, I, σσ. 1-10. Περὶ σὺντομα γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ ἴδιου κειμένου βλ. στοῦ Κ. Κρουμβάχερ, *ὁ π.*, καὶ στοῦ Γ. Θ. Ζώρα, *ὁ π.*, σ. 25.

2. Τὸ σύντομο αὐτὸ κείμενο ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἐ. Legrand (*BGV*, I, σ. 17), ἀπὸ τὸ παρισινὸν χειρόγραφο 929 τῆς Bibliothéque Nationale.

νά τοποθετηθῆ στις ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα. Παρόλο που δὲ θὰ μπορούσε νὰ γίνη ιδιαίτερος λόγος γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀξία τοῦ ἔργου, ἐν τούτοις ἀπὸ ἀποψη ἱστορικὴ καὶ γλωσσικὴ τὸ *Χρονικὸν* εἶναι ἔργο ἀξιόλογο καὶ σημαντικόν. Διότι παρέχει ἱστορικὲς εἰδήσεις γιὰ τὴν πρώτη (1095) καὶ τὴν τέταρτη (1204) σταυροφορία, γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Φράγκους κλπ., καὶ διότι ἔχει γραφῆ στὴ λαϊκὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς. Ἐξάλλου, ἡ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε τὸ *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* πᾶνω σὲ ὀρισμένα ἔργα τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου εἶναι φανερὴ (Ἄλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, *Ὁ Αἰθῆντης τοῦ Μορέως*, 1850, Δημητρίου Βερναρδάκη, *Μαρία Δοξαπατρῆ*, 1858, Ἀγγελου Τερζάκη, *Ἡ πριγκηπέσσα Ἰζαμπώ*, 1945, κ.ἄ.).

Χειρόγραφα: Τὰ κυριότερα χειρόγραφα ποὺ παραδίδουν τὸ *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* εἶναι τρία: ὁ κώδικας 57 τῆς Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοπεγχάγης (Codex Hauniensis 57), ποὺ ἀντιγράφηκε γύρω στὰ 1375-1385 καὶ μᾶς προσφέρει τὴν πληρέστερη καὶ ἀρχαιότερη μορφή τοῦ κειμένου, ὁ Taurinensis Gr. B. II. 1, ποὺ ἡ ἀντιγραφή του πρέπει νὰ ἔγινε στὴν Κύπρο κατὰ τὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰώνα, καὶ ὁ Parisinus Gr. 2898, ποὺ ἀντιγράφηκε στὸ μοναστήρι "Ἅγιος Γεώργιος τῶν Κρημνῶν στὴ Ζάκυνθο ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1515 καὶ 1530. Τοῦ τρίτου κώδικα —ὁ ὁποῖος παρέχει τὴν ἀπλούστερη μορφή τοῦ κειμένου καὶ τοῦ ὁποῖου ὁ ἀντιγραφὴς μετριάζει τὸ ἀνθελληνικὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου τοῦ πρώτου κώδικα, παραλείποντας ἀκόμη καὶ στίχους του— ὑπάρχουν δύο ἀντίγραφα: οἱ κώδικες Paris. Gr. 2753, τοῦ 17ου αἰώνα, καὶ ὁ Bernensis Gr. 509, τοῦ 16ου αἰώνα. Τὸ ἔργο σώζεται καὶ σὲ τρεῖς ξένες διασκευὲς (γαλλικὴ, ἰταλικὴ, ἀραγονικὴ).

Νεώτερες ἐκδόσεις: John Schmitt, *The Chronicle of Morea, Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. A history in political verse, relating the establishment of feudalism in Greece by the Franks in the thirteenth century.* Edited in two parallel texts from the mss of Copenhagen and Paris, with introduction, critical notes and indices by —. London 1904 (καὶ φωτοανατυπώσεις: Groningen 1967, AMS Press, New York [1979]), Πέτρου Π. Καλονάρου, *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον κατὰ τὸν κώδικα τῆς Κοπεγχάγης μετὰ συμπληρώσεων καὶ παραλλαγῶν ἐκ τοῦ Παρισινοῦ. Εἰσαγωγή, ὑποσημειώσεις καὶ ἐπεξεργασία ὑπὸ —. Ἀρχαῖος ἐκδοτικὸς οἶκος Δημ. Δημητράκου, [Ἀθήναι 1940]¹, καὶ Harold E. Lurier, *Crusaders as Conquerors: The**

1. Ἡ ἐκδοση αὐτὴ εἶναι χρήσιμη γιὰ τὴν ἐπίλυση ὀρισμένων τοπογραφικῶν προβλημάτων τοῦ ἔργου. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου δὲν ἔχει κανένα ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ὁ Καλονάρος ἀνατυπώνει —χωρὶς νὰ τὸ δηλῶνῃ— τὸ κείμενο τῆς ἐκδοσης τοῦ Schmitt.

Chronicle of the Morea. Translated from the greek, with notes and introduction by —. Columbia University Press, New York and London, 1964¹. Στην έκδοση του Lurier ἐπιλύονται ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἱστορικά προβλήματα τοῦ ἔργου.

«Τὸ Χρονικὸν τῶν Τόκκων τῆς Κεφαλληνίας»

Στὸν ἐπόμενο (150) αἰώνα γράφτηκε καὶ τὸ ἐπίσης ἀνώνυμο ἔργο *Τὸ Χρονικὸν τῶν Τόκκων τῆς Κεφαλληνίας*, τὸ ὁποῖο ἀριθμεῖ 3923 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ ἀξία εἶναι κυρίως ἱστορικὴ καὶ γλωσσικὴ. Τὸ ἔργο παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Vaticanus Gr. 1831, φφ. 1Γ-80Γ, καὶ ὁ ἄγνωστός μας ποιητὴς του κατάγεται ἴσως ἀπὸ τὰ Γιάννενα καὶ εἶναι σύγχρονος μὲ τὰ γεγονότα πού περιγράφει: ἱστορεῖ τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ κόμητα τῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου καὶ δούκα τῆς Λευκάδας Λεονάρδου Α' Τόκκου ὡς τὶς ἐχθροπραξίες τοῦ διαδόχου καὶ δευτερότοκου γιοῦ του Καρόλου Α' Τόκκου κατὰ τοῦ Μυστρᾶ· δηλαδὴ τὴ χρονικὴ περίοδο περὶπου ἀπὸ τὸ 1375 ὡς τὸ 1422.

¹ Ἐκδόσεις: *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo*. Prolegomeni, testo critico e traduzione a cura di Giuseppe Schirò. Accademia dei Lincei, Roma 1975 [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. X].

Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα

Ἡ δυτικὴ ὁμως ἐπίδραση εἶναι περισσότερο φανερὴ σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἔμμετρα ἐρωτικὰ μυθιστορήματα, πού ἐμφανίζονται κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸν 13ο καὶ τὸν 15ο μ.Χ. αἰώνα (ἡ ἀκριβέστερη χρονολόγησή τους εἶναι δύσκολη) καὶ πού μᾶς ἔχουν παραδοθῆ χωρὶς ὄνομα συγγραφέα. Στὰ κείμενα αὐτά, πού εἶναι γραμμένα σὲ δεκαπεντασύλλαβο ἀνομοιοκατάληκτο στίχο καὶ ἀνάμεικτη ἀπὸ λόγια καὶ δημῶδη στοιχεῖα γλώσσα (δημοτικίζουσα), συνυπάρχουν ἡ λόγια βυζαντινὴ παράδοση καὶ ἡ δυτικὴ ἐπίδραση. Τὰ ἱπποτικὰ αὐτὰ μυθιστορήματα τῆς παλαιολόγειας ἐποχῆς ἔχουν ὡς πρότυπά τους δυτικὰ κείμενα καὶ ἀναφέρονται στὶς ἐρωτικὲς περιπέτειες τῶν ἡρώων τους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἔλαβαν τὰ ὀνόματά τους. Κατὰ χρονολογικὴ τάξη τὰ μυθιστορήματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: *Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη*, *Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα*, *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*, *Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα*, *Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα*. Τὸ τρίτο μυθιστόρημα εἶναι τὸ πιὸ σπουδαῖο, τὸ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ καὶ

1. Κρίσεις: H.-G. Beck, *BZ*, 57 (1964) 422-423, Peter Topping, *Speculum*, 40 (1965) 737-742, G. Spadaro, *Ἑλληνικά*, 19 (1966) 386-397.

συγχρόνως τὸ περισσότερο διαδεδομένο (αὐτὸ ἀποδεικνύει τὸ πλήθος τῶν χειρογράφων ἀπὸ τὰ ὅποια παραδίδεται)¹.

Δύο μυθιστορημάτων ἔχουν βρεθῆ τὰ πρότυπα: πρότυπο τοῦ Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα εἶναι τὸ μεσαιωνικὸ γαλλικὸ (= προβηγγικανὸ) μυθιστόρημα *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*, ἐνῶ τοῦ Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα τὸ γαλλικὸ ἵπποτικὸ μυθιστόρημα τοῦ 12ου αἰῶνα *Floire et Blanchefleur* (ἄμεσο ὅμως πρότυπο τοῦ ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἡ ἰταλική (= τοσκανική) διασκευή τοῦ γαλλικοῦ προτύπου *Il cantare di Fiorio e Bianciflore*, τοῦ 14ου αἰῶνα)².

Κριτικὴ ἔκδοση τεσσάρων μυθιστορημάτων (πλὴν τοῦ τρίτου ἀπὸ τὰ παραπάνω) ἔκαμε ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς (*Βυζαντινὰ ἵπποτικά μυθιστορήματα*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 2, «Ἀετός», Ἀθῆναι 1955). Τὸ πρῶτο μυθιστόρημα τὸ ἐξέδωσε (μετὰ γαλλικὴ μετάφραση), μετὰ τὸν Κριαρᾶ, καὶ ὁ Michel Pichard (*Le roman de Callimaque et de Chrysorrhoe*. Texte établi et traduit par —. Société d'Édition «Les Belles-Lettres», Paris 1956 [Collection byzantine, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé]), ἐνῶ τοῦ τρίτου ὑπάρχει ἡ (νεώτερη) ἔκδοση τῆς J. A. Lambert, née van der Kolf (*Le roman de Libistros et Rodamné*. Publié d'après les manuscrits de Leyde et de Madrid avec une introduction, des observations grammaticales et un glossaire. Par —. Amsterdam 1935).

Κριτικὴ διερεύνηση (γιὰ τὴν «ὀριστικὴ» τους ἔκδοση) στὰ κείμενα τριῶν μυθιστορημάτων ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα πέντε (*Λιβίστρος καὶ Ροδάμνη*, *Καλλιμάχος καὶ Χρυσορροή*, *Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα*) ἐπιχειρεῖται στὴ μελέτη: Μ. Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Τὰ μεσαιωνικὰ δημῶδη κείμενα*. Συμβολὴ στὴ μελέτη καὶ στὴν ἔκδοσή τους. Ἀθήνα 1977, ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία.

1. Γενικὰ γιὰ τὰ βυζαντινὰ ἵπποτικά μυθιστορήματα βλ. Μ. J. Manoussacas, «Les romans byzantins de chevalerie et l'état présent des études les concernant», *RÉB*, 10 (1952) 70-83. Γιὰ τὴν ἀπὸ τὸ 1945 ὡς τὸ 1960 σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. καὶ Otto Mazal, «Der griechische und byzantinische Roman in der Forschung von 1945 bis 1960. Ein Literaturbericht», *JÖBG*, 14 (1965) 83-124. Ἐπισκόπηση τῶν πρόσφατων ἐρευνῶν γιὰ τὰ ἵπποτικά μυθιστορήματα γίνεται στὴν ἐργασία τῆς Elizabeth M. Jeffreys, «The Popular Byzantine Verse Romances of Chivalry», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 14 (Νοέμβρ. 1979), σσ. 20-34.

2. Γιὰ τὰ πρότυπα τῶν δύο ἔργων βλ., ἀντίστοιχα, *Études sur la littérature grecque moderne*. Imitations en grec de nos romans de chevalerie depuis le XIIe siècle. Par M. A. Ch. Gidel. Paris 1866, σσ. 278-288 καὶ Giuseppe Spadaro, *Contributo sulle fonti del romanzo greco-medievale «Florio e Plaziaflora»*, Ἀθῆναι 1966 [= *Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, ἀριθ. 26], ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἐμμετρὲς διασκευὲς μυθιστορημάτων κ.ἄ.

Στὸν ἴδιο αἰῶνα (14ο) ἀνήκουν καὶ ὀρισμένα ἄλλα ἔμμετρα μυθιστορήματα (= ἔμμετρὲς διασκευές), πὺ ὡς βάση τους ἔχουν ἀρχαίους μύθους.

Ἡ Ἰλιάς — Ἰλιάδος *Ραψωδίαί ΚΔ'* — (8799 τροχαῖκοι ὀκτασύλλαβοι ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι) τοῦ Κωνσταντίνου Ἑρμονιακοῦ εἶναι μία παράφραση σὲ ἀπλή γλῶσσα τῆς Ἰλιάδας τοῦ Ὀμήρου. Τὴν ἐργασία αὐτὴ ἀνέθεσε στὸ στιχουργὸ τῆς αὐλῆς του ὁ δεσπότης τῆς Ἡπείρου Ἰωάννης Δούκας Κομνηνὸς Ἄγγελος (1323-1335). Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε ὀλόκληρο ἀπὸ τὸν Émile Legrand (*Ἰλιάδος Ραψωδίαί ΚΔ'. La guerre de Troie. Poème du XIVe siècle en vers octosyllabes par Constantin Hermoniacos. Publié d'après les manuscrits de Leyde et de Paris par —. Paris 1890 [= Bibliothéque Grecque Vulgaire, tome V]), ἀπὸ τοὺς κώδικες τοῦ 15οῦ αἰῶνα Vulcanius n° 93 (τοῦ Leiden), φφ. 284^r-388^v, Paris. Supplément Gr. n° 444, φφ. 8^r-111^r, καὶ Paris. Coislilianus n° 316, φφ. 21^v-163^v.*

Ὁ Πόλεμος τῆς Τρωάδος (11074 δεκαπεντασύλλαβοι ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι), ἔργο ἀνώνυμο, εἶναι σχεδὸν κατὰ λέξη μετάφραση (σὲ ἀπλή ἑλληνικὴ γλῶσσα) ἀπὸ τὰ γαλλικὰ τοῦ μυθιστορημάτος τοῦ Benoit de Sainte-Maure *La guerre — ἢ Le Roman — de Troie* (τοῦ 12οῦ αἰῶνα). Τὸ ἔργο παραδίδεται ἀπὸ πολλοὺς κώδικες¹ καὶ ἔχει ἐκδοθῆ ἀποσπασματικὰ ἀπὸ τὸν Δ. Ι. Μαυροφρῦδῃ (*Ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐκδομένη ὑπὸ —, τόμ. Α', Ἀθήνησιν 1866, σσ. 183-211*)².

Ὁ Βίος Ἀλεξάνδρου ἢ Ἀλέξανδρος ὁ Βασιλεὺς (6117 ἀνομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)³ εἶναι ἔμμετρη διασκευὴ [α'] σὲ λόγια γλῶσσα τοῦ

1. Paris. Coislilianus Gr. 344 (τοῦ 15οῦ αἰῶνα), ὑπ' ἀριθ. 3567 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ πανεπιστημίου τῆς Bologna (τοῦ 16οῦ αἰ.), Paris Gr. 2878 (τοῦ 16οῦ αἰ.), Paris Gr. 1732A (τοῦ 15οῦ αἰ.), Vindob. Theol. Gr. 244 καὶ ἰδιωτικῆς συλλογῆς Βρόντη (Ρόδος) ὑπ' ἀριθ. 2. Κανένα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ δὲν παραδίδει ὀλόκληρο τὸ ἔργο.

2. Ἀπὸ τὸν ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ κώδικα Paris. Gr. 2878 (850 περίπου στίχοι). Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου ἐτοιμάζει ὁ Μανόλης Παπαθωμόπουλος (βλ. τὴν ἐργασία του «Διορθώσεις στὸν "Πόλεμο τῆς Τρωάδος"», *Δωδώνη*, 5 (1976) 349-368 καὶ αὐτόθι, 8 (1979) 355-415).

3. Κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ γύρω ἀπὸ τὴ μυθιστορία αὐτὴ βιβλιογραφία ἔχει αὐξηθῆ σημαντικὰ (βλ. ἰδιαίτερα: Georg Veloudis, *Der neugriechische Alexander. Tradition in Bewahrung und Wandel von —. Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie der Universität München, München 1968 [Miscellanea Byzantina Monacensia, herausgegeben von Hans-Georg Beck, Heft 8], ὅπου γιὰ τὴν παράδοση τοῦ ἔργου ὡς τὰ νεώτερα χρόνια, καὶ τοῦ ἴδιου, *Alexander der Grosse. Ein alter Neugrieche. Ernst Heimeran Verlag, München [1969]*).*

μυθιστορηματικού *Βίου του Μεγάλου Ἀλεξάνδρου* του Ψευδο-Καλλισθένη. Ὁ *Βίος Ἀλεξάνδρου* παραδίδεται ἀπὸ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο ὑπ' ἀριθ. 408 καὶ ἐκδόθηκε ὁλόκληρος ἀπὸ τὸν W. Wagner (*Trois poèmes grecs du moyen-âge inédits recueillis*. Par —. Berlin 1881, σσ. 56-241)¹. Νεώτερη ἐκδοση τοῦ ἴδιου κειμένου ἔκαμε ὁ Siegfried Reichmann (*Das byzantinische Alexanderge-dicht nach dem codex Marcianus 408 herausgegeben*, Meisenheim am Glan, 1963). Τῆς διασκευῆς αὐτῆς ἔγινε ἀργότερα ἄλλη [β'] σὲ ὁμοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους (ὁμοιοκαταληξία ζευγαρωτῆ) —εἶναι γνωστότερη ὡς «Ριμάδα»: *Γέννησις, κατορθώματα καὶ θάνατος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδό-νος διὰ στίχου*²— καὶ μετὰ ἄλλη [γ'] (πεζὴ καὶ σὲ δημοτικὴ γλῶσσα), ποὺ γνώ-ρισε εὐρύτατη διάδοση ὡς *Φυλλάδα τοῦ Μεγ' Ἀλέξανδρου*. Μία πρώτη ἐκδοση τῆς πεζῆς διασκευῆς ἔγινε πιθανῶς στὸ βενετικὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικολάου Γλυκέος ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1670 καὶ 1682 (στὰ 1680;). Στὴ Βενετία ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο ξαναεκδόθηκε ἡ *Φυλλάδα* στὰ 1699. Ἀνατύπωση τῆς ἴδιας ἐκδοσης μὲ ἱστορικὴ εἰσαγωγή ἔκαμε ὁ Α. Α. Πάλλης (*Ἡ φυλλάδα τοῦ Μεγ' Ἀλέξανδρου, μὲ ἱστορικὴ εἰσαγωγή καὶ εἰκόνες ἀπὸ παλαιὰ περσικὰ καὶ Ἰνδικὰ χειρόγραφα*, Ἀθῆναι, 1935· β' ἐκδοση, Γαλαξίας, 1961 [καὶ ἄλλες ἀνατυπώσεις ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδοτικὸ οἶκο: 1968 κέ.]). Μιὰ ἄλλη ἐκδοση τῆς πεζῆς διασκευῆς ἔγινε πάλι στὴ Βενετία («Παρὰ Γασπάρω τῷ Γεράρδι») στὰ 1750³.

Ἡ *Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου* εἶναι ἐπίσης μετάφραση ἀπὸ δυτικὸ (ἰταλικὸ) πρότυπο. Ἀρχικὰ, κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ (3ος - 4ος μ.Χ. αἰώνας), ὑπῆρχε ἑλληνικὸ μυθιστόρημα μὲ τὸν τίτλο *Ἀπολλώνιος Τύ-ριος*, τὸ ὁποῖο, πρὶν χαθῆ, διασκευάστηκε στὰ λατινικὰ (*Historia Apollonii re-gis Tyrii*) καὶ ἔπειτα (ἀρχῆς τοῦ 14ου αἰώνα) μεταφράστηκε στὰ ἰταλικά, ἀπὸ ὅπου ἔγινε ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση. Ἡ *Διήγησις* εἶχε μεγάλη διάδοση κατὰ τὸ

1. Ἡ ἐκδοση μὲ πρόλογο τοῦ D. Bikélas (Paris, Mai 1881).

2. Ἡ παραπάνω διασκευὴ παραδίδεται ἀπὸ τὸν ὑπ' ἀριθ. 445 κώδικα (τοῦ 16ου αἰώνα) τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων καὶ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1529 —ἀκολούθησαν ἄλλες δεκατρεῖς ἐκδόσεις— ἀπὸ τὸν Ζακύνθιο λόγιο Δημήτριο Ζῆνο. Ἡ ἀξία τοῦ χειρογράφου εἶναι μικρὴ, γιὰ αὐτὸ εἶναι ἀντίγραφο μιᾶς (πιθανότατα τῆς πρώ-της) ἀπὸ τις 14 βενετικῆς ἐκδόσεις. Τὸ 1974 κυκλοφόρησε κριτικὴ ἐκδοση ἀπὸ τὸν Ἀγγλο νεοελληνιστὴ David Holton (*Διήγησις τοῦ Ἀλεξάνδρου. The tale of Alexander, the rhymed version*. Critical edition with an introduction and commentary by —. Θεσσαλονίκη 1974 [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 1]).

3. Ἀντίτυπο τῆς ἐκδοσης αὐτῆς σώζεται στὴ μονὴ Χιλανδαρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους (ἀριθ. ἐντύπου 113). Στὸ ἀντίτυπο αὐτὸ βασιζέται ἡ ἐκδοση τοῦ Γ. Βελουδῆ (*Ἡ Φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξανδρου. Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα*. Ἐπιμέλεια —. Ἐκδόσεις Ἑρ-μῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθῆνα 1977), γιὰ τὴν ὁποία βλ. τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ Γ. Γιατρομανωλάκη (*Διαβάζω*, τεύχ. 9 (Νοέμβρ.-Δεκ. 1977), σσ. 74-78).

μεσαίωνα και υπάρχουν δύο διασκευές της στα έλληνικά. Ἡ μία έχει γίνει σὲ 857 πολιτικούς ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ ἡ μεταγενέστερη (ἀπὸ τὸν Κρητικό Γαβριὴλ Ἀκοντιάνο) σὲ 1894 ὁμοιοκατάληκτους στίχους. Τῆς πρώτης διασκευῆς, ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Parisinus Gr. 390, φφ. 149^v-173^v, ἔχουν γίνει οἱ ἐπόμενες ἐκδόσεις: W. Wagner, *Medieval Greek Texts*, σσ. 63-90, Τοῦ ἴδιου, *Carmina*, σσ. 248-276, καὶ Antonius A. Janssen, *Narratio neograeca Apollonii Tyrii. Textus graecus prolegomenis commentariisque et translatione latina instructus*. Amstelodami 1954. Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου ἐτοιμάζουν ἡ Elizabeth Jeffreys καὶ ὁ M. A. Παπαθωμόπουλος¹. Τῆς δεύτερης ἐλληνικῆς διασκευῆς τὸ κείμενο (*Ριμάδα τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου*) εἶναι μεταγενέστερο. Περιέχεται σὲ χειρόγραφο τοῦ 15ου αἰώνα καὶ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ ἔτος 1534. Ὁ Ἀκοντιάνος μιμεῖται ἐλεύθερα τὸ ἔργο *Istoria d'Apollonio* τοῦ Φλωρεντινοῦ ποιητῆ Antonio Pucci (14ος αἰώνας).

Τὴν ἐπίδραση τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτα* ἔχει δεχθῆ ὁ ἄγνωστός μας ποιητὴς τοῦ μυθιστορήματος *Ἀχιλλῆϊς ἢ Διήγησις τοῦ Ἀχιλλέως*². Ἡρωας τοῦ μυθιστορήματος αὐτοῦ εἶναι ὁ Ἀχιλλέας, ποὺ μικρὴ μόνο σχέση ἔχει μὲ τὸν ὁμώνυμό του ὁμηρικό ἦρωα. Ἡ *Ἀχιλλῆϊς* εἶναι ἓνα ἐρωτικό μυθιστόρημα καὶ οἱ ἦρωές του ἔχουν καθαρὰ νεοελληνικὰ χαρακτηριστικά

Τὸ ἔργο σῶζεται σὲ τρεῖς διασκευές (δύο ἐκτενέστερες καὶ μία συντομότερη): τῆς Νεάπολης, τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Ὁξφόρδης (κώδικες: Neapolitanus Gr. III. B. 27, τοῦ 15ου αἰώνα, φφ. 15^r-59^r, 1820 δεκαπεντασύλλαβοι ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι. — British Museum, Additional n° 8241, τοῦ 15ου ἐπίσης αἰώνα, φφ. 7^r-71^r, 1320 δεκαπεντασύλλαβοι ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι. — Bodleianus Miscellaneus 286, τοῦ 16ου αἰώνα, φφ. 1^r-24^r, 761 δεκαπεντασύλλαβοι ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι). Ἐκδόσεις: Τῆς πρώτης διασκευῆς ἔχουμε τὶς ἐκδόσεις τοῦ W. Wagner (*Trois poèmes grecs du moyen-âge inédits recueillis*, σσ. 1-55) καὶ τοῦ Hesseling (κριτικὴ ἔκδοση): *L'Achilleide byzantine*. Publiée avec une introduction, des observations et un index par D. C. Hesseling. Amsterdam 1919. Τῆς δεύτερης διασκευῆς ὑπάρχουν δύο ἐπίσης ἐκδόσεις: τοῦ B. Haag (*Die Londoner Version der byzantinischen Achilleis*, München 1919) καὶ τοῦ D. C. Hesseling (δ.π., σσ. 91-125, χωρὶς ὅμως κριτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου). Τέλος, τῆς τρίτης διασκευῆς τὸ κείμενο ἐξέδωσαν ὁ K. N. Σάθας («Le roman d'Achille. Texte inédit en

1. Βλ. M. A. Παπαθωμόπουλου, «Medievalia», *Λαδώνη*, 2 (1973) 283-290.

2. Γιὰ τὰ διάφορα προβλήματα τῆς *Ἀχιλλῆϊδας* βλ. τὴ διατριβὴ τοῦ K. Μητσάκη, *Προβλήματα σχετικά μὲ τὸ κείμενο, τὶς πηγές καὶ τὴ χρονολόγησή τῆς Ἀχιλλῆϊδας*, Θεσσαλονίκη 1963.

grec vulgaire. Pur M. C. N. Sathas», *Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France*, 13 (1879) 126-175 [τὸ ἀνάτυπο, μὲ ἀυτοτελὴ σελιδαρίθμηση: Paris 1880]) καὶ ὁ Σπυρ. Π. Λάμπρος (*Νέος Ἑλληνομνήμων*, 15 (1921) 367-408).

Τῆς πρώτης διασκευῆς ὑπάρχει καὶ ἰταλικὴ μετάφραση: P. Stomeo, «Achilleide, poema bizantino anonimo», *Studi Salentini*, 7 (1959) 155-197.

Ἡ *Διήγησις Βελισαρίου*, πού ἀναφέρεται στὸν γενναῖο στρατηγὸ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ, εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τρεῖς διασκευές τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰώνα, ἡ ἀρχικὴ τῆς ὅμως μορφῆς πρέπει νὰ γράφτηκε κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 14ου αἰώνα (ἀνάμεσα στὰ 1390 καὶ 1399). Ἡ παλαιότερη (μὲ τὸν τίτλο *Διήγησις ὠραιότατῆ τοῦ θαυμαστοῦ ἀνδρὸς (ἐκείνου) τοῦ λεγομένου Βελισαρίου*) εἶναι ἀνομοιοκατάληκτη, παραδίδεται ἀπὸ τοὺς κώδικες Vindob. Theol. Gr. 244 (τοῦ 16ου αἰώνα), φφ. 227^r-245^r (556 δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι) καὶ Neapol. Gr. III. B. 27 (τοῦ 15ου αἰώνα), φφ. 59^v-74^v (580 δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι), καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν G. Wagner (*Carmina*, σσ. 304-321), μὲ βάση τὸ πρῶτο χειρόγραφο, καὶ ἀπὸ τὸν R. Cantarella («La Διήγησις ὠραιότατῆ τοῦ θαυμαστοῦ ἐκείνου τοῦ λεγομένου Βελισαρίου (di anonimo autore). Testo critico con una *Appendice*: Sulla fortuna della leggenda di Belisario», *SBN*, 4 (1935) 153-202), μὲ βάση καὶ τὰ δύο παραπάνω χειρόγραφα. Ἀπὸ τὸ δεύτερο χειρόγραφο καὶ μὲ εἰσαγωγή καὶ ἰταλικὴ μετάφραση ἐξέδωσε τὸ ἔργο καὶ ἡ Enrica Follieri («Il poema bizantino di Belisario»), *Atti del Convegno Internazionale sul tema: La poesia epica e la sua formazione*, Accademia Nazionale dei Lincei, Anno 367, Roma 1970, Quaderno 139, σσ. 583-651). Ἡ δεύτερη διασκευή (μὲ τὸν τίτλο *Ἱστορικὴ ἐξηγήσις περὶ Βελισαρίου*), ἐπίσης ἀνομοιοκατάληκτη (840 δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι), ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶ, παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ 16ου αἰώνα Paris. Gr. 2909, φφ. 91^r-114^r, καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν G. Wagner (*Carmina*, σσ. 322-347)¹. Τέλος ἡ τρίτη διασκευή (νεώτερη καὶ ὁμοιοκατάληκτη: 997 δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι) [τίτλος: *Ριμάδα περὶ Βελισαρίου ἢ Διήγησις εἰς τὰς πράξεις τοῦ περιβοήτου στρατηγοῦ τῶν Ρωμαίων μεγάλου Βελισαρίου*], παραδίδεται ἀπὸ τοὺς κώδικες τοῦ 16ου αἰώνα Paris. Gr. 1043, φφ. 1^r-23^v, καὶ Mutinensis Gr. α. G. 19 (ἀριθ. 241), olim III. A. 24, φφ. 1^r-84^r, καὶ ἐκδόθηκε πάλι ἀπὸ τὸν G. Wagner (*Carmina*, σσ. 348-378), ἀπὸ τὸ πρῶτο χειρόγραφο².

1. Γιὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτὴ βλ. Φ. Κουκουλέ, «Παρατηρήσεις εἰς τὰ *Carmina graeca medii aevi* τοῦ G. Wagner», *Λαογραφία*, 3 (1911) 378-381.

2. Συναφῶς πρὸς τὰ παραπάνω βλ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ G. Schirò, «L'ultimo semina-

Ἀπὸ ἓνα νέο χειρόγραφο, τὸν κώδικα τοῦ 16ου αἰώνα Neapol. Gr. III. C. 28, φφ. 1^r-8^v (:Διήγησις τοῦ θαυμαστοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς τοῦ λεγομένου Βελισσαρίου), ἐξέδωκε τὸ κείμενο τῆς Διηγῆσεως ὁ Ὁλλανδὸς νεοελληνιστὴς Arnold Fr. van Gemert¹. Τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφο (N₂), κατὰ τὸν van Gemert, «δίνει μιὰ ἀνομοιοκατάληκτη [392 δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι] παραλλαγή πού ἐκ πρώτης ὄψεως ἔχει μεγαλύτερη ὁμοιότητα μὲ τὸ N [= Neapol. Gr. III. B. 27] παρὰ μὲ τὸ B [= Vindob. Theol. Gr. 244]. . . , ἀλλὰ μοιάζει περισσότερο μὲ τὸ P [= Paris. Suppl. Gr. 1043 καὶ Mutin. Gr. α. G. 19 (ἀριθ. 241)] καὶ σὰ νὰ ἀποτελεῖ τὸ συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὸ N καὶ στὸ P (+ Γ [= Paris. Gr. 2909: διασκευὴ Γεωργιλᾶ]). (. . .). Μιὰ ἄλλη πιθανότητα εἶναι τὸ N καὶ τὸ N₂ νὰ διατήρησαν ἀνεξάρτητα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴ γραφὴ τοῦ πρωτότυπου»². Τὸ νέο χειρόγραφο προσφέρει, ὅπως σημειώθηκε, συνολικὰ 392 στίχους, οἱ ὅποιοι ἀντιστοιχοῦν στοὺς στίχους 1-354 τῶν N καὶ B, 5-475 τοῦ Γ, καὶ 1-592 τοῦ P³.

Κριτικὴ ἔκδοσις τῶν τεσσάρων διασκευῶν τῆς Διηγῆσεως Βελισσαρίου ἐτοιμάζουν οἱ Ὁλλανδοὶ φιλόλογοι A. F. van Gemert καὶ W. F. Bakker⁴.

Ἠθικοδιδασκτικὰ καὶ ἀλληγορικὰ ποιήματα

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν δύο κυρίως ποιήματα. Ἡ Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος καὶ ὁ Λόγος παρηγορητικὸς περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας.

Τοῦ πρώτου ποιήματος εἶναι ἄγνωστος ὁ ποιητὴς, καθὼς ἐπίσης ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς σύνθεσής του. Τὸ ποίημα παραδίδεται καὶ μὲ ἄλλους τίτλους (βλ. παρακάτω τίς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου) καὶ ἀναφέρεται σὲ κάποιον πλούσιο πού, ἐνῶ πτώχευσε καὶ πουλήθηκε ὡς δούλος, μὲ τὴ σύνεση καὶ τὴ σοφία του κατόρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ πάλι τὴν ἐλευθερία του. Ἡ Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος, πού εἶναι γραμμμένη σὲ μεικτὴ γλῶσσα καὶ ἀνομοιοκατάληκτους τροχαϊκοὺς ὀκτασύλλαβους στίχους, παραδίδεται ἀπὸ τοὺς ἐξῆς κώδικες: 1) Vindobonensis Theologicus Gr. 244 (τοῦ 16ου αἰώνα: 1515-1519), φφ. 104^v-108^v, 2) Neapol-

rio. Per una edizione della "Διήγησις" di Belisario», *RBSN*, N. S., 12-13 (XXII-XXIII), Roma 1975-1976, σσ. 1-32.

1. A. F. van Gemert, «The New Manuscript of the History of Belisarius», *Folia Neohellenica*, 1 (1975) 45-72.

2. Βλ. Arnold Fr. van Gemert, «Τὸ καινούργιο χειρόγραφο τῆς Διηγῆσεως Βελισσαρίου», *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines* [Βουκουρέστι, 6-12.9.1971], Bucuresți 1976, σσ. 78-79.

3. Βλ. A. F. van Gemert, «The New Manuscript of the History of Belisarius», *δ.π.*, σ. 46.

4. Βλ. τὸ μελέτημά τους: «Ἡ "Ἀχιλλεΐδα" καὶ ἡ "Ἱστορία τοῦ Βελισσαρίου"», *Ἑλληνικά*, 33 (1981), 82 σημ.*.

litanus Gr. III. A. a. 9 (τοῦ 16οῦ ἐπίσης αἰώνα: 1500-1520/1525), φφ. 25^v-33^v, 3) Parisinus Gr. 390 (τῶν ἀρχῶν τοῦ 16οῦ αἰώνα), φφ. 66^v-70^r, 4) ἰδιωτικῆς συλλογῆς Γ. Θ. Ζώρα, Ἀθήνα (τοῦ 17οῦ αἰώνα), φφ. 1^v-7^r, 5) Βυτίνας 1 (τοῦ 18οῦ αἰώνα), φφ. 392^v-403^r, καὶ 6) τὸν ἄγνωστο ὡς τώρα ἀθωνικὸ Λαύρας Γ 138 (2063), τοῦ 18οῦ ἐπίσης αἰώνα, φφ. 233^v-237^r.

Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ τελευταίου ἐκδότη τοῦ ἔργου (βλ. ἐδῶ τὴ μεθεπόμενη παράγραφο), τὰ κείμενα τῶν παραπάνω ἑξι κωδικῶν ἀπαρτίζουν τρεῖς ομάδες (= ἐπεξεργασίες). Στὴν πρώτη ἀνήκουν τὰ κείμενα τῶν δύο πρώτων χειρογράφων (939 καὶ 853, ἀντίστοιχα, στίχοι), στὴ δεύτερη τὰ δύο κείμενα τοῦ τρίτου χειρογράφου (361 καὶ 24, ἀντίστοιχα, στίχοι) καὶ στὴν τρίτη τὰ κείμενα τῶν τριῶν τελευταίων χειρογράφων (331 στίχοι τὸ τέταρτο καὶ 414 τὸ πέμπτο καὶ τὸ ἕκτο). Ἡ πρώτη ἐπεξεργασία ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν ἐκτενέστερη (αὐθεντικότερη καὶ ἀρχαιότερη) παραλλαγή τοῦ ἔργου (= παραλλαγή α), ἡ δεύτερη ἀπὸ μία συντομότερη (= παραλλαγή Ρ) — μὲ τὴν ὁποία συνδέεται καὶ τὸ μικρὸ κείμενο τοῦ φ. 66^r τοῦ ἴδιου χειρογράφου (=ἀπόσπασμα Ρ₁)— καὶ ἡ τρίτη ἐπεξεργασία (σύντομη καὶ χρονικὰ νεώτερη) ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ δύο παραλλαγές: μία τοῦ τέταρτου χειρογράφου (παραλλαγή Α) καὶ μία τῶν χειρογράφων πέμπτου καὶ ἕκτου (παραλλαγή Β). Κατὰ τὸν ἴδιο ἐκδότη, ἡ γραπτὴ παράδοση τῆς *Ἱστορίας Πτωχολέοντος* καλύπτει χρονικὰ ἓνα διάστημα τεσσεράμισι περίπου αἰῶνων (ἀρχὲς τοῦ 14οῦ - μέσα τοῦ 18οῦ αἰώνα· πιθανῶς καὶ λίγο μετὰ).

Ὡς τώρα ὑπῆρχαν οἱ ἐξῆς (κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ) φιλολογικὲς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου: *Περὶ τοῦ γέροντος τοῦ φρονίμου μουτζοκουρεμένου, ποίημα νῦν τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ἐν Παρισίοις χειρογράφου ἐκδοθὲν ἐπιμελεῖα καὶ διορθώσει Αἰμυλλίου Λεγρανδίου*. Ἐν Παρισίοις 1872 (= Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, N° 19) [ἀπὸ τὸν τρίτο κώδικα]. — *Recueil de chansons populaires grecques*. Publiées et traduites pour la première fois par Émile Legrand. Paris 1874 (= Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, Nouvelle Série, N° 1, Athènes 1874), ἀριθ. 126 [*Ὁ σοφὸς πρεσβύτης*], σσ. 257-285 (ἀπὸ τὸν πέμπτο κώδικα). — G. Wagner, *Carmina*, σσ. 277-303 (ἀπὸ τὸν πρῶτο κώδικα καὶ μὲ τὸν τίτλο: *Βίος καὶ Πολιτεία τινὸς δοκιμωτάτου καὶ σοφωτάτου γέροντος*)¹. — J. Schick, *Corpus Hamleticum*. Hamlet in Sage und Dichtung, Kunst und Musik, A («Sagengeschichtliche Untersuchungen»), τόμ. 5, μέρος 2,

1. Βλ. γιὰ τὸ στιχοῦργημα αὐτὸ καὶ τὴ μελέτη τοῦ J. Kalitsunakis, «Τὸ μεσαιωνικὸν στιχοῦργημα "Βίος καὶ πολιτεία τινὸς δοκιμωτάτου καὶ σοφωτάτου γέροντος"», *BZ*, 44 (1951) 304-314.

Leipzig 1938, σσ. 234-306 (συγκεντρωτική έκδοση του κειμένου από τους κώδικες πρώτο, τρίτο και πέμπτο). — Γ. Θ. Ζώρα, «Ίστορία του Πτωχολέοντος. (Έξ ιδιοκτήτου άνεκδότου παραλλαγής)», *Κριτικά Χρονικά*, 7 (1953) 267-295 (άπό τόν τέταρτο κώδικα). — Γ. Θ. Ζώρα, «Ίστορία του Πτωχολέοντος (κατά άνέκδοτον παραλλαγήν του νεαπολιτικοῦ κώδικος III. A. a. 9)», *ΕΕΒΣ*, 28 (1958) 414-443 (καί σέ αὐτοτελή έκδοση: Ἀθήναι 1959 [Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καί Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀριθ. 21]), άπό τόν δεύτερο κώδικα.

Πρόσφατα κυκλοφόρησε ἡ έκδοση τοῦ Γιώργου Κεχαγιόγλου: *Κριτική έκδοση τῆς Ίστορίας Πτωχολέοντος*. Θέματα ὑστεροβυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς λογοτεχνίας. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη 1978 [Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Παράρτημα ἀρ. 22], ὅπου έκδίδονται τά κείμενα καί τῶν ἑξί χειρογράφων, κριτικά άποκαταστημένα.

Τό δεύτερο ποίημα, ὁ *Λόγος παρηγορητικός περι δυστυχίας καί εὐτυχίας*, άποτελεῖται άπό 756 δεκαπεντασύλλαβους άνομοιοκατάληκτους στίχους, γράφτηκε γύρω στόν 13ο μ.Χ. αἰώνα καί ἔχει ὡς θέμα του τόν παλιό μύθο τῆς ὁδοιπορίας πρὸς τήν Τύχη¹. Ἐνας νέος, πού δοκίμασε στή ζωή του τή δυστυχία, άποφασίζει νά πάη νά τήν βρῆ, γιά νά πληροφορηθῆ τήν αἰτία γιά τήν ὁποία ταλαιπωρεῖ τούς ανθρώπους. Στό δρόμο βρίσκει τόν Χρόνο. Αὐτός τόν ἐφοδιάζει μέ συστατικό γράμμα πρὸς τή Δυστυχία. Τήν βρίσκει, ἐπακολουθεῖ συζήτηση, καί στό τέλος, άφοῦ ἡ Δυστυχία διάβασε καί τὸ γράμμα τοῦ Χρόνου, άποφασίζει νά τόν διαγράψῃ άπό τόν κατάλογο τῶν (ὑπηκόων) τῆς. Τόν ἐφοδιάζει ἐπίσης μέ μιάν ἐπιστολή πού άπευθύνεται πρὸς τήν ἀδελφή τῆς, τήν Εὐτυχία, ἡ ὁποία, ὅταν θά τόν συναντήσῃ, θά τόν κατατάξῃ ανάμεσα στους εὐνοουμένους τῆς. Τό ποίημα τελειώνει μέ παραινετικούς στίχους τόσο πρὸς τούς εὐτυχεῖς, πού δέν πρέπει νά τούς παρασύρῃ ἡ εὐτυχία, ὅσο καί πρὸς τούς δυστυχεῖς, πού δέν πρέπει νά χάνουν τὸ θάρρος καί τήν ἐλπίδα τους.

Ἐὸ *Λόγος παρηγορητικός περι δυστυχίας καί εὐτυχίας* περιέχεται στά χειρόγραφα: Bodleianus Misc. 282 (τοῦ 16ου αἰώνα), φφ. 1^r-22^v, καί ὑπ' ἀριθ. 35 (άλλοτε 1296) τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Λειψίας (τοῦ 15ου αἰώνα), φφ. 1^r-24^v. Ἐκδόσεις: Sp. Lambros, *Collection*, σσ. 289-321 καί Σπ. Λάμπρου, «Λόγος παρηγορητικός περι δυστυχίας καί εὐτυχίας κατά τόν κώδικα τῆς Λειψίας», *Νέος Ἐλληνομνήμων*, 3 (1906) 402-432δ.

1. Βλ. Γεωργίου Α. Μέγα, «Ὁ Λόγος παρηγορητικός περι δυστυχίας καί εὐτυχίας καί τά παραμῦθα τῆς πρὸς τήν τύχην ὁδοιπορίας», *Λαογραφία*, 15 (1953) 3-43.

Ποιήματα ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φωτῶν καὶ τὸν κόσμον τῶν ζώων («Ἱστορίαι τῶν ζώων»)

Ὁ κόσμος τῶν ζώων ἀποτελέσασκε ἀπὸ τὰ παλιὰ ἀκόμη χρόνια προσφιλὲς θέμα στοὺς συγγραφεῖς. Τὰ ἔργα ποὺ ἔχουν ὡς βάση διάφορες ἱστορίες γιὰ τὰ ζῶα γράφτηκαν μὲ ἀλληγορικὸ καὶ διδακτικὸ σκοπὸ. Περιγράφουν συνήθειες καὶ χαρακτῆρες τῶν ζώων καὶ γι' αὐτὸ ἀπέτελεσαν ἰδιαιτέρη κατηγορία λογοτεχνικῶν κειμένων ποὺ ἔλαβε τὴν ὀνομασία: «Ἱστορίαι τῶν ζώων». Στὴν κατηγορία αὐτή, καὶ γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε, ἀνήκουν τὰ ἐξῆς κυρίως ἔργα: Ὁ Φυσιολόγος, Διήγησις παιδιόφραστος [ἢ πεζόφραστος]¹ τῶν τετραπόδων ζώων, Ὁ Πουλλολόγος, Ὁ Πωρικολόγος, Ὁ Φαραολόγος, Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου.

Ὁ Φυσιολόγος ἔργο φυσιογνωστικοῦ περιεχομένου, εἶναι γραμμένος σὲ λαϊκὴ γλῶσσα. Πρόκειται γιὰ ἀνώνυμη διασκευὴ ἀπὸ παλαιότερο κείμενο. Παραδίδεται ἀπὸ τοὺς κώδικες Paris. Gr. 929, φφ. 325^r-403^r, καὶ Paris. Gr. 390, φφ. 71^r-104^r. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 1131 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ γράφτηκε κατὰ τὸν 14ο αἰώνα. Τὸ ποίημα διαιρεῖται σὲ ἐπιμέρους κεφάλαια, ὅπου ὁ ποιητὴς περιγράφει διάφορα ζῶα καὶ πτηνά. Στὸ πρῶτο μέρος κάθε κεφαλαίου ὁ ποιητὴς δίνει τὰ χαρακτηριστικὰ τοὺς γνωρίσματα, ἐνῶ στὸ δεύτερο κάνει «ἀναγωγὴν» στὰ ἀνθρώπινα, ἀφήνοντας ἔτσι νὰ διαφανῇ ἡ διδακτικὴ του πρόθεσις. Τὸ ἔργο, παρὰ τὴν ὀπωσδήποτε μικρὴ ποιητικὴ ἀξία του, γνώρισε μεγάλη διάδοσις, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τίς πολλὰς ἐκδόσεις του.

Ἐκδόσεις: «Étude sur un poème grec inédit intitulé Ὁ Φυσιολόγος. Par M. Ch. Gidel. Suivie du texte grec. Édité par M. Émile Legrand», *Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France*, 7 (1873) 188-296 καὶ *Le Physiologus. Poème sur la nature des animaux en grec vulgaire et en vers politiques*, publié pour la première fois d'après deux manuscrits de la Bibliothèque Nationale par Émile Legrand et précédé d'une étude littéraire par Ch. Gidel. Paris 1873 (= Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, N° 16), ὅπου περισσότερο γιὰ τὰ χειρόγραφα καὶ γιὰ τίς προηγούμενες ἐκδόσεις τοῦ Φυσιολόγου.

Ἡ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων ἀποτελεῖται ἀπὸ 1082 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ γράφτηκε τὸν 14ο αἰώ-

1. Γιὰ τὸ πρόβλημα παιδιόφραστος (= σὲ φράση ἀπλή) - πεζόφραστος (= σὲ φράση πεζή, σὲ λαϊκὴ γλῶσσα) βλ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, «Παιδιόφραστος», *Φίλτρα*. Τιμητικὸς τόμος Σ. Γ. Καψωμένου, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 275-290, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

να (1364), σὲ γλῶσσα ἀνάμεικτη ἀπὸ δημῶδη (κυρίως) καὶ λόγια στοιχεῖα. Τὸ ἔργο εἶναι ἀνώνυμο καὶ ἔχει διδακτικὸ καὶ σατιρικὸ χαρακτήρα: ὁ βασιλεὺς τῶν ζῶων (τὸ λιοντάρι) καλεῖ ὅλα τὰ ζῶα σὲ συγκέντρωση, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τοῦ ἀναφέρουν τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματά τους. Γρήγορα ὅμως ἀρχίζουν ἀνάμεσα τους οἱ ἀντεγκλήσεις καὶ οἱ κατηγορίες, ποὺ ὀδηγοῦν σὲ πόλεμο. . . Ὁ ποιητὴς, θέλοντας νὰ διδάξῃ, κλείνει τὸ ποίημα μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ μεταβληθοῦν ἀπὸ ὅποιαδήποτε δύναμη οἱ φυσικοὶ νόμοι. Τὸ κείμενο τῆς *Διηγῆσεως* παραδίδουν οἱ κώδικες: Parisinus Gr. 2911 (τοῦ 15ου αἰώνα), φφ. 1^r-37^r, Vindobonensis Theol. Gr. 244 (τοῦ 16ου αἰώνα), φφ. 90^r-98^r, Constantinopolitanus Gr. Seraglio 35 (τοῦ 15ου αἰώνα), φφ. 32^r-75^r, Petropolitanus Gr. 721 (τοῦ 17ου αἰώνα) — ἄλλοτε ὑπ' ἀριθ. 92 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τοῦ Λειμῶνος τῆς Λέσβου—, φφ. 188^v-218^r, καὶ Petrop. Gr. 202 (τοῦ 16ου αἰώνα), φφ. 1^r-29^r. Ἀπὸ τοὺς δύο πρώτους κώδικες ἐξέδωκε τὸ ποίημα ὁ G. Wagner (*Carmina*, σσ. 141-178)¹, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1972 ἔχουμε νέα ἔκδοση τοῦ κειμένου τῆς *Διηγῆσεως*, ποὺ ἔγινε μὲ βάση καὶ τὰ πέντε παραπάνω χειρόγραφα: «*Παιδιόφραστος διήγησις τῶν ζῶων τῶν τετραπόδων*». Critical edition. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the University of London by Vasiliki Tsiouni. Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, München 1972 [Miscellanea Byzantina Monacensia, Heft 15].

Στὰ ἴδια πλαίσια κινεῖται καὶ ὁ *Πουολόγος* (τὰ ζῶα ἐδῶ ἔχουν ἀντικατασταθῆ ἀπὸ τὰ πουλιά: ὁ βασιλεὺς ἀετὸς — μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν γάμων τοῦ γιοῦ του— τὰ καλεῖ σὲ συγκέντρωση καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἴδια ἱστορία ποὺ εἶδαμε καὶ στὸ προηγούμενο ἔργο). Τὸ κείμενο ἀριθμεῖ 668 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ εἶναι γραμμένο στὴ λαϊκὴ γλῶσσα. Ὁ *Πουολόγος* παραδίδεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα χειρόγραφα: Const. Gr. Seraglio 35, φφ. 87^r-115^r, Petropol. Gr. 202, φφ. 63^r-91^r, Vindob. Theol. Gr. 244, φφ. 84^r-89^r, Petropol. Gr. 721 (ἄλλοτε, ὅπως εἶδαμε, μονῆς Λειμῶνος Λέσβου ὑπ' ἀριθ. 92), φφ. 218^v-236^r, Escorialensis Gr. 496 (Ψ-IV-22), τοῦ 15ου αἰώνα, φφ. 196^r-197^v καὶ 202^r-213^r, ὑπ' ἀριθ. 701 τῆς ΕΒΕ (Ἀθηναϊκός), τοῦ 16ου αἰώνα, φφ. 217^r-234^r, καὶ χειρόγραφο ἰδιωτικῆς συλλογῆς τοῦ καθηγητῆ Γ. Θ. Ζώρα, τοῦ 18ου αἰώνα, φφ. 1^r-23^v. Ἐκδόσεις: G. Wagner, *Carmina*, σσ. 179-198 [ἀπὸ τὸν κώδικα Vindob. Theol. Gr. 244]², Γ. Θ.

1. Ὁ πρόλογος τοῦ ποιήματος ἀποκαταστάθηκε κριτικὰ ἀπὸ τὸν Εὐδοξο Θ. Τσολάκη («Παρατηρήσεις στοὺς πρώτους στίχους τῆς "Διηγῆσεως παιδιοφράστου τῶν τετραπόδων ζῶων"», *Ἑλληνικά*, 17 (1962) 318-324).

2. Γιὰ τὴν ἔκδοση Wagner βλ. Φ. Κουκουλέ, «Παρατηρήσεις εἰς τὰ *Carmina graeca*

Ζώρα, «Ὁ Πουλλολόγος (κατὰ νέαν παραλλαγὴν)», *ΕΕΒΣ*, 25 (1956) 173-206 (καὶ σὲ αὐτοτελῆ ἔκδοσι: Ἀθῆναι 1956, σσ. 48 [Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (ἀριθ. 10)]), Τοῦ ἴδιου, «Ὁ Πουλλολόγος (κατὰ τὸν Ἀθηναϊκὸν κώδικα 701)», *ΕΕΒΣ*, 30 (1960-1961) 150-167 (καὶ αὐτοτελῶς: Ἀθῆναι 1960, σσ. 32 [Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀριθ. 28]), *Ὁ Πουλλολόγος. Kritische Textausgabe mit Übersetzung sowie sprachlichen und sachlichen Erläuterungen*, von Stamatia Krawczynski. Akademie-Verlag, Berlin 1960 [Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin-Berliner byzantinistische Arbeiten, Band 22], καὶ Ἰσαβέλλας Ὀν. Τσαβαρῆ, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ «Πουλλολόγου»*, Ἰωάννινα 1979, σσ. 377-488 (ἡ ἔκδοσι στηρίζεται καὶ στὰ ἑπτὰ παραπάνω χειρόγραφα καί, ὅπως σημειώνει ἡ Τσαβαρῆ—βλ. σ. 9 τοῦ βιβλίου—, «πλησιάζει στὸ ἀρχέτυπο»).

Τὰ ἔργα *Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῶων καὶ Πουλλολόγος* ὁ κώδικας Const. Gr. Seraglio 35 τὰ ἀποδίδει στὸν Θεόδωρο Πρόδρομο.

Τὰ δύο ἐπόμενα ἔργα (*Πωρικολόγος καὶ Ὀφαρολόγος*), τοῦ 13ου καὶ 14ου, ἀντίστοιχα, αἰῶνα, εἶναι πεζὰ κείμενα καὶ ἔχουν χαρακτῆρα σατιρικὸ (παρωδοῦν τὴ γλῶσσα καὶ γενικότερα τὸ ὕφος τῶν διοικητικῶν ἐγγράφων τοῦ Βυζαντίου). Τὸ κείμενο τοῦ *Πωρικολόγου* περιέχεται στὰ χειρόγραφα: Vindob. Theol. Gr. 244, Paris. Gr. 2316, κ.ἄ.¹. Ἐκδόσεις: G. Wagner, *Carmina*, σσ. 199-202, καὶ Γ. Θ. Ζώρα, *Ὁ Πωρικολόγος (κατ' ἀγνώστους παραλλαγὰς)*, Ἀθῆναι 1958 [Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (ἀριθ. 18)]. Ὁ *Ὀφαρολόγος* περιέχεται στὸν κώδικα Ψ-IV-22 τοῦ Escorial καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Karl Krumbacher (*Das mittelgriechische Fischbuch von —. Mit einer Tafel. München 1903 [Separat-Abdruck aus den Sitzungsberichten der phil.-philol. und der histor. Klasse der Kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften 1903, Heft III, σσ. 345-380]*).

Τέλος, σατιρικὸ καὶ διδακτικὸ χαρακτῆρα ἔχει καὶ τὸ *Συναξάριον* τοῦ τιμημένου γαδάρου (τοῦ 15ου αἰῶνα), ποῦ ἀριθμεῖ 393 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ ἀναφέρεται μόνο σὲ τρία ζῶα (λύκο, ἀλεπού καὶ γάιδαρο). Τὸ ποίημα παραδίδεται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο Vindob. Theol. Gr. 244, φφ. 126^r-129^r, καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν G. Wagner (*Carmina*, σσ. 112-123).

medii aevi τοῦ G. Wagner», *δ.π.*, σσ. 373-375, καὶ Στεφ. Ξανθοῦδιδου, «Ἀντιπαρατηρήσεις εἰς τὰ τοῦ Wagner *Carmina graeca medii aevi*», *Λαογραφία*, 3 (1911) 619-620 (= *Μελετήματα*, σσ. 184-185).

1. Βλ. σχετικὰ Κ. Μητσάκη, *Εἰσαγωγή στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία*, σ. 153, σμ. 37.

Βιβλιογραφία

Κ. Κρουμβάχερ, *Ίστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1900 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδόσεις Βασ. Ν. Γρηγοριάδου, Ἀθήναι 1974). — Ἡλία Π. Βουτιερίδου, *Ίστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1924. — Ε. Κριαρᾶ, «Ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία (τὰ ὅρια - μερικὰ χαρακτηριστικά)», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 5, ἀριθ. 3 (Ἰαν.-Φεβρ. 1951), σσ. 92-96. — Τάσου Βουρνᾶ, «Προδρομικὲς μορφὲς τῆς λογοτεχνίας μας», στὰ βιβλία του: *Δοκίμια νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἱστορίας*, [Ἐκδόσεις] «Πυξίδα», Ἀθήνα 1956, σσ. 7-33 (= *Probleme der neugriechischen Literatur*, I, σσ. 127-144), καὶ *Ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ πορτραῖτα*, Ἐκδόσεις Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1981, σσ. 257-286. — Γ. Θ. Ζώρα, *Βυζαντινὴ ποίησις*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 1, «Ἀετός», Ἀθήναι 1956. — Λίνου Πολίτη, *Ποιητικὴ Ἀνθολογία*. Δεύτερη ἔκδοση ἀναθεωρημένη. Βιβλίον πρῶτον. *Ποιὴν ἀπὸ τὴν Ἄλωση*. Ἐκδόσεις «Δωδώνη», Ἀθήνα [1957]. — Hans Georg Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München 1971 [Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, 2. Teil, 3. Band]. — Κ. Μητσάκη, *Εἰσαγωγή στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία. Πρωτονεοελληνικοὶ χρόνοι*. Μῆρος πρῶτον Ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου ἕως τοὺς Θρηνοὺς γιὰ τὸ πάσιμον τῆς Πόλης. Θεσσαλονίκη 1973. — Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ίστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τίς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Ἐκτὴ ἔκδοση, Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1975.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ: 1453 - 1821

Ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ὡς τὴν κατάληψη
τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1453-1669)

Οἱ Ἕλληνες λόγιοι τῆς Διασπορᾶς

Ἀπὸ τὸν 14ο κιάλας αἰῶνα, κυρίως ὅμως μετὰ τὴν πτώση τῆς Πόλης (1453) — ἀλλὰ καὶ μετὰ: μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Χαλκίδας ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1470), τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου (1571) καὶ τὴν πτώση τῆς Κρήτης (1669)—, πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι θὰ καταφύγουν στὰ μεγάλα πνευματικὰ κέντρα τῆς Δύσης (Ρώμη, Φλωρεντία, Βενετία, Πάδοβα, Τεργέστη, Μιλάνο, Νεάπολη, Μεσσήνη, Φεράρα, Παρίσι, Βιέννη κλπ.) καὶ θὰ ἐπιδοθοῦν στὴ διδασκαλία τῶν ἑλληνικῶν

γραμμαμάτων¹, από την οποία θα προέλθουν σημαντικές μεταφράσεις έργων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος στή λατινική γλώσσα καί ἄλλα πρωτότυπα διδακτικοῦ περιεχομένου ἔργα (γραμματικὲς κ.ά.), πού θά συμβάλουν ἀποφασιστικά στήν ἐκμάθηση καί διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στή Δύση. Παράλληλα οἱ "Ἕλληνες αὐτοὶ λόγιοι θά εὐδοκίμησουν στή Δύση ὡς τυπογράφοι, ὡς ἐκδότες ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἄλλὰ καί ἄλλων κειμένων, ὡς διορθωτές, ὡς ἀντιγραφεῖς κωδίκων, κλπ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ Ἕλληνες λόγιοι θά συμβάλουν στήν Ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν στή Δύση², θά συντελέσουν ὥστε νὰ μείνῃ ζωντανὴ ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ παράδοση καί θά βοηθήσουν στὸ νὰ διατηρηθῇ τὸ πνεῦμα τῆς σταυροφορίας γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Πόλης (Βησσαρίων, Ἰανὸς Λάσκαρις, κ.ά.).

Οἱ σημαντικότεροι Ἕλληνες λόγιοι τῆς Διασπορᾶς εἶναι οἱ ἐξῆς:

Ὁ ἐπίσκοπος Νικαίας Βησσαρίων (τέλη τοῦ 14ου αἰώνα - 1472), ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα. Μαθητὴς τοῦ πλατωνικοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ-Πλήθωνος καί ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπιφανέστερα μέλη τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας στή σύνοδο τῆς Φερρᾶρας-Φλωρεντίας (1438-1439) γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, ὁ Βησσαρίων ἀναγκάζεται, γιὰ τὶς φιλενωτικὲς του τάσεις, νὰ παραμείνῃ στήν Ἰταλία καί μετὰ τὴ σύνοδο καί νὰ προσχωρήσῃ στήν Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἀπὸ τὴν ὁποία θά ἀναγορευθῇ καρδινάλιος καί ἀργότερα τιτουλάριος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1463). Ἡ εὐρύτατη παιδεία του καί τὰ πολλαπλά του προσόντα θά συντελέσουν ὥστε τρεῖς φορές νὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπικρατέστερους διεκδικητὲς τοῦ παπικοῦ θρόνου. Στὴν Ἰταλία ὁ Βησσαρίων ἐργάζεται ἐπίμονα γιὰ νὰ κινήσῃ τοὺς ἡγεμόνες τῆς χώρας αὐτῆς, ἀλλὰ καί τοὺς ἡγεμόνες ἄλλων κρατῶν τῆς Εὐρώπης, ἐναντίον τῶν Τούρκων καί θά κρατήσῃ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του γνήσιο τὸ ἑλληνικὸ φρόνημά του³. Στὴ Ρώμη ὁ Βησσαρίων διατηροῦσε τὸ περιφρημὸ «Scriptorium» (= ἐργαστήριον ἀντιγραφῆς

1. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς (μέσα τοῦ 14ου αἰώνα - 1415) λ.χ. —ὁ «πρῶτος φυγάς»— διδάσκει κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰώνα αὐτοῦ (1396-1399) τὰ ἑλληνικὰ γράμματα στή Φλωρεντία καί συγγράφει γραμματικὴ μὲ τὸν τίτλο Ἐρωτήματα, πού τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στή Βενετία τὸ 1484

2. Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ συμβολὴ στήν Ἀναγέννηση βλ. Διον. Ἀ. Ζακυθνοῦ, «Τὸ πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς συμβολῆς εἰς τὴν Ἀναγέννησιν», *ΕΕΦΣΙΑ*, 5 (1954-1955) 126-138 (= *Μεταβυζαντινὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθήναι 1978, σσ. 229-243) καί Κ. Ι. Γιαννακόπουλου (D. J. Geanakoplos), *Ἕλληνες λόγιοι εἰς τὴν Βενετίαν*. Μελέται ἐπὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Μετάφρασις Χ. Γ. Πατρινέλη. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1965

3. Βλ. τὸ ἐκλαϊκευτικὸ ἔργο τοῦ Ἀχ. Ἀ. Κύρου, *Βησσαρίων ὁ Ἕλλην*, τόμοι 2, Ἀθήναι 1947, ὅπου καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

κωδίκων), όπου, κάτω από το άγρυπνο βλέμμα του, οι "Έλληνες φυγάδες που συντηρούσε ο ίδιος άντέγραφαν τὰ κείμενα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ μετέδιδαν τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα στὴ Δύση. Στὰ 1468 ὁ Βησσαρίων θὰ δωρηθῆσιν τὴν πλούσια συλλογὴ του ἀπὸ ἑλληνικὰ χειρόγραφα στὴ βενετικὴ Πολιτεία, γιὰ νὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ τὰ διαβάσουν οἱ πολυπληθεῖς "Έλληνες που συνέρρεαν στὴν πόλη τῶν τεναγῶν, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα ἀριθμοῦσε τὰ περισσότερα μέλη ἀπὸ ἄλλες ἑλληνικὲς κοινότητες τοῦ ἔξωτερικοῦ. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, ἔγραφε ὁ Βησσαρίων στὸ δωρητήριο ἔγγραφο του πρὸς τὴν βενετικὴ Πολιτεία: «Ἀφήνω τὰ χειρόγραφα μου στὴν Βενετία ἕχι τόσο γιὰ νὰ ἐφοδιάσω τοὺς λογίους τῆς Δύσεως μὲ γνώσεις τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, ἀλλὰ γιὰ νὰ βοηθήσω τοὺς ὑπόδουλους συμπατριῶτες μου, που δὲν ἔχασαν μόνο τὸν τόπο τους, ἀλλὰ κινδυνεύουν νὰ γίνουν βάρβαροι καὶ σκλάβοι»¹.

Ὡς τὸ θάνατό του (πού τὸν βρῆκε στὴ Ραβέννα στὶς 18.11.1472), ὁ Βησσαρίων θὰ εἶναι ὁ μεγάλος προστάτης τῶν Ἑλλήνων λογίων τῆς Διασπορᾶς καὶ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ θὰ διαθέσει ὅλα τὰ προσωπικά του εἰσοδήματα.

Ὁ Θεόδωρος Γαζῆς (c. 1400-1475/8), ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, συγγραφέας «Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς» [σὲ τέσσερα βιβλία (*Theodori Introductivae grammatices libri quatuor*)], που ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία ἀπὸ τὸν Ἄλδο Μανούτιο στὶς 25.12.1495².

Ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις (1434-1501), ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους Ἑλληνες λογίους τῆς Δύσης. Διακρίθηκε ὡς διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σὲ πολλὲς ἰταλικὲς πόλεις (Μιλάνο, Νεάπολη, Μεσσήνη). Στὸ πανεπιστήμιο τῆς Μεσσήνης δίδαξε ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ πολλοὶ ἐπιφανεῖς Ἴταλοὶ οὐμανιστὲς ἔμαθαν κοντὰ του τὰ ἑλληνικὰ (Pietro Bembo, Angelo Gabrielli, κ.ἄ.π.). Ἡ ἑλληνικὴ γραμματικὴ του εἶναι τὸ πρῶτο τυπωμένο στὴ Δύση ἑλληνικὸ βιβλίον (30.1.1476)³.

Ὁ Μάρκος Μουσοῦρος (1470-1517), ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο τῆς Κρήτης, ὑπῆρξε σπουδαῖος ἑλληνιστὴς καὶ συνεργάτης τοῦ Ἄλδου στὴν ἔκδοση πολλῶν ἑλληνικῶν βιβλίων. Στὸν Κρητικὸ αὐτὸν λόγιον ὀφείλεται ἡ πρώτη ἔκδοση (editio princeps) τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Πλάτωνος (Βενετία, 1513). Στὴν ἔκδοση αὐτὴ ὁ Μουσοῦρος προτάσσει τὴν περίφημη Ὠδὴ εἰς Πλάτωνα, (γραμμμένη σὲ ἀρ-

1. Βλ. Κ. Ι. Γιαννακόπουλου, «Οἱ Ἑλληνες τῆς διασπορᾶς καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως», *Τὸ Βῆμα*, 22.8.1971, σ. 4.

2. Βλ. Émile Legrand, *BH*, 15ος καὶ 16ος αἰ, τόμ. 1, Παρίσι 1885, σσ. 41-42, ἀριθ. 17.

3. Βλ. É. Legrand, ὁ.π., σσ. 1-5, ἀριθ. 1 (Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτὼ τοῦ λόγου μερῶν. . .).

χαία ελληνική γλώσσα)¹, κείμενο ένδεικτικό τῶν αἰσθημάτων πού ἔτρεφε γιὰ τὸν ἀρχαῖο φιλόσοφο. Ὁ Μουσοῦρος δίδαξε ἑλληνική φιλολογία στὸ πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας καὶ στὴ Βενετία. Στὰ 1516 ὁ προστάτης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων πάπας Λέων ὁ Γ' (1513-1521), πού ἀνῆκε στὴ μεγάλη φλωρεντινὴ οἰκογένεια τῶν Μεδίκων, κάλεσε ἀπὸ τὴ Βενετία τὸν Μουσοῦρο, πού ἔφερε τότε τὸν τίτλο τοῦ «ἐπισκόπου Ἱεραπέτρας», γιὰ νὰ τὸν χειροτονήσῃ ἀρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας. Στὴ Ρώμη ὁ Μουσοῦρος βοήθησε τὸν Ἰανὸ Λάσκαρι (βλ. παρακάτω) νὰ ὀργανώσῃ τὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο, πού λειτούργησε ἀπὸ τὸ 1514 ὡς τὸ 1521 (ἔκλεισε δηλαδὴ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πάπα Λέοντος Γ').

Ἄλλος σπουδαῖος λόγιος τῆς Διασπορᾶς ἦταν ὁ Κωνσταντινουπολίτης Ἰανὸς Λάσκαρις - Ἰωάννης Λάσκαρις Ρυνδακηνὸς (1444/1445-1535), πού προερχόταν ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια τῶν Λασκάρειων τῆς Νικαίας. Ὁ Ἰανὸς, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἑλληνες, κατέφυγε στὴν Ἰταλία (Ρώμη). Ἐκεῖ ὁ Βησσαρίων τὸν ἀνέλαβε ὑπὸ τὴν προστασία του. Ἀργότερα θὰ πάῃ στὴ Φλωρεντία, ὅπου θὰ γίνῃ ἐγκάρδια δεκτὸς ἀπὸ τὸν Λαυρέντιο τῶν Μεδίκων (Lorenzo dei Medici). Ἡ ἴδρυση ἀπὸ τὸν τελευταῖο τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης (Biblioteca Laurenziana) στὴ Φλωρεντία ὀφείλεται στὶς συστάσεις τοῦ Λάσκαρι. Στὴ βιβλιοθήκη αὐτὴ ὁ Ἰανὸς διορίστηκε βιβλιοφύλακας καὶ γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς πραγματοποιήσε δύο ταξίδια στὴν Ἀνατολή (τὸ 1490 καὶ τὸ 1491) γιὰ τὴ συγκέντρωση ἑλληνικῶν χειρογράφων. Τὸν ἐπόμενο χρόνο (1492) ὁ Λάσκαρις διορίστηκε καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὸ πανεπιστήμιο τῆς Φλωρεντίας, ὡς διάδοχος τοῦ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη (1423-1511). Ὅταν, δύο χρόνια ἀργότερα (τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1494), ὁ Κάρολος Η' τῆς Γαλλίας θὰ περάσῃ τίς Ἀλπεις γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά του στὸ Βασίλειο τῆς Νεαπόλεως, πού σκόπευε νὰ τὸ χρησιμοποίησῃ ὡς ὀρμητήριο γιὰ μία σταυροφορία ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὁ Λάσκαρις θὰ συναντήσῃ τὸν Γάλλο βασιλιὰ καὶ τελικὰ θὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὴ Γαλλία. «Τοῦ μίλησα — ἀφηγεῖται ὁ Λάσκαρις — καὶ τοῦ προέβαλα αὐτὸ πού ἦταν γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ τῆς χριστιανοσύνης. Τὸν βρῆκα εὐνοικὰ διατεθειμένο (. . .). Αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος πού τὸν ἀκολούθησα στὴν Γαλλία»². Στὰ 1504, ὁ Λάσκαρις διορίζεται πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας στὴ Βενετία, ὅπου, ὅπως εἶδαμε, ὑπῆρχε ἡ πιὸ σημαντικὴ ἑλληνικὴ παροικία, καὶ τὸ 1509 ξαναγυρίζει στὴ Γαλλία. Ὅταν τὸ 1513 ἀνῆλθε στὸν παπικὸ θρόνο ὁ μαθητὴς του Ἰωάννης τῶν Μεδίκων, ὁ γνωστὸς πάπας Λέων ὁ Γ', ὁ Λάσκαρις

1. Βλ. Γρηγ. Μ. Σηφάκη, «Μάρκου Μουσοῦρου τοῦ Κρητὸς ποίημα εἰς τὸν Πλάτωνα», *Κρητικὰ Χρονικά*, 8 (1954) 366-388.

2. Βλ. τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο (— κείμενο διάλεξης) τοῦ Francis R. Walton, «Ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις καὶ ἡ ἐπιδημία τῆς Σταυροφορίας», *Τὸ Βῆμα*, 21.1.1973, σ. 4.

ἔσπευσε στὴ Ρώμη γιὰ τὴ διοργάνωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου. Ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὁ Λάσκαρις ἀφιερώθηκε στὴν ἰδέα τῆς σταυροφορίας ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἐνῶ ἡ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη τοῦ ὀφείλει πολλές ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τὴν ἔκδοση μιᾶς συλλογῆς ἑλληνικῶν Ἐπιγραμμάτων¹.

Στὴν πλειάδα τῶν Ἑλλήνων λογίων τῆς Διασπορᾶς ἀνήκει καὶ ὁ Κερκυραῖος μαθητῆς τοῦ Ἰαννοῦ Λάσκαρι στοῦ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο τῆς Ρώμης Νικόλαος Σοφιανός, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε ἐκτενὴς λόγος στοῦ Γ' Κεφάλαιου.

Τέλος πρέπει νὰ μνημονευθοῦν ἐδῶ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν: Γεωργίου Τραπεζουντίου (1396-1484), Ἀνδρονικοῦ Καλλίστου (1400-1486), Ἰωάννου Ἀργυροπούλου (1415-1487), ποὺ χρημάτισε ἐπὶ 14 ὀλόκληρα χρόνια (1457-1471) καθηγητῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στοῦ πανεπιστήμιου τῆς Φλωρεντίας, Μιχαήλ Ἀποστόλη (εἰ. 1422-1480/6), Δημητρίου Χαλκοκονδύλη (1423-1511), Ἀριστοβούλου (ἔπειτα Ἀρσενίου Μονεμβασίας) Ἀποστόλη (1468/9-1535), Ζαχαρία Καλλιέργη (εἰ. 1473 - λίγο μετὰ τὸ 1524), Δημητρίου Δούκα (εἰ. 1480-1527;), Δημητρίου Μόσχου (15ος αἰ.), Ἀντωνίου τοῦ Ἐπάρχου (1491-1571), Ματθαίου Δεβαρῆ (εἰ. 1505-1581), τοῦ Κρητικοῦ Φραγκίσκου Πόρτου (1511-1581), κ.ἄ.π.².

Θρήνοι γιὰ τὴν Ἄλωση τῆς Πόλης - Χρησιμοί

Ὅπως ἦταν φυσικό, τὸ γεγονός τῆς Ἀλώσεως προκάλεσε ἔντονον κραδασμό τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Ἡ συγκίνηση αὐτὴ ἀποτυπώνεται σὲ ὀρισμένα δημοτικὰ ἢ λόγια κείμενα, ποὺ ἐκφράζουν τὴν ὀδύνη ἀλλὰ καὶ τὶς ἐλπίδες τοῦ ἑλληνισμοῦ γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἐθνικὴ του ἀποκατάσταση. Ἀναφέρω ἐδῶ ἐνδεικτικὰ τὸ γνωστὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς Ἀγία-Σοφιάς.

Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι τὰ ἐξῆς³:

1. Βλ. Ἐ. Legrand, ὁ.π., σσ. 195-199, ἀριθ. 78. Νεώτερη ὀλοκληρωμένη ἔκδοση τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Λάσκαρι: Giano Laskaris, *Epigrammi greci*. A cura di Anna Meschini. Padova 1976 [Università di Padova, Studi bizantini e neogreci diretti da Filippo Maria Pontani, 9].

2. Γιὰ τοὺς Ἑλληνες λογίους τῶν παραπάνω σελίδων βλ. γενικότερα τὸ βιβλίο τοῦ Κ. Ι. Γιαννακόπουλου, *Ἑλληνες λόγιοι εἰς τὴν Βενετίαν*, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

3. Ἡ κυριότερη βιβλιογραφία γιὰ τοὺς θρήνους: Κ. Κρουμβάχερ, *Ἱστορία, Γ'*, σσ. 11-115. — Σπυρ. Π. Λάμπρου, «Μονοψάλαι καὶ Θρήνοι ἐπὶ τῇ ἄλωσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Νέος Ἑλληνομνημίων*, 5 (1908) 190-269. — Ἡλία Π. Βουτιεριδῆ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1927, σσ. 198-217. — Γ. Θ. Ζώρα, *Βυζαντινὴ ποίησις*, σσ. 36-43 (τῆς Εἰσαγωγῆς) καὶ 177-222 (ἀναδημοσίευση τῶν κειμένων ἀπὸ παλαιότερες ἐκδόσεις). — Γ. Θ. Ζώρα, *Περὶ τῆν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, Ἀθήναι 1959 (Σπου-

Ἔκδοσις *Κωνσταντινουπόλεως*. Στιχούργημα ἀπὸ 1045 δεκαπεντασύλλαβους (ἄλλοτε ὁμοιοκατάληκτους καὶ ἄλλοτε ἀνομοιοκατάληκτους) στίχους. Τὸ ποίημα γράφτηκε μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης ἀπὸ ἀγνωστο ποιητὴ (νεώτερες πάντως ἔρευνες ἀπέκλεισαν τὸν Ἐμμανουὴλ Γεωργιλᾶ τὸν Λιμενίτη, στὸν ὁποῖο ἀποδιδόταν παλαιότερα τὸ ἔργο). Τὸ κείμενο τοῦ θρήνου αὐτοῦ παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Paris. Gr. 2909 (τοῦ 15ου αἰώνα), φφ. 41^r-68^r. Νεώτερη ἔκδοσις: Ἐ. Legrand, *BGV*, I, σσ. 169-202.

Ἄνακάλημα τῆς *Κωνσταντινόπολης*. Ἀνώνυμο στιχούργημα ἀπὸ 118 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους, πού πρέπει νὰ γράφτηκε ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν ἄλωση. Τὸ ποίημα διασώζει ἕνα μονάχα κώδικας (ὁ Paris. Gr. 2873, φφ. 187^r-191^r), ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ ἐξέδωσε πρῶτα ὁ Ἐ. Legrand (*Les Oracles de Léon le Sage, La Bataille de Varna, La Prise de Constantinople*. Poèmes en grec vulgaire publiés pour la première fois d'après les manuscrits de la Bibliothèque Nationale par —. Paris 1875 [Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, Nouvelle Série, N° 5, Athènes 1875], σσ. 85-100). Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου ἔκαμε ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς (*Ἄνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης*. Τὸ κείμενο μὲ εἰσαγωγὴ, σχόλια καὶ γλωσσάριο. Β' ἔκδοσις συμπληρωμένη. Θεσσαλονίκη 1965· ἡ πρώτη ἔκδοσις: 1956). Τὸ Ἄνακάλημα (= θρήνος· ἀπὸ τὸ ἀνακαλιέμαι = θρηνώ) δὲν εἶναι κρητικὸ κείμενο, ὅπως πίστευαν παλαιότερα πολλοὶ μελετητές του, ἀλλὰ γράφτηκε στὴν Κύπρο, ὅπως ἀπέδειξε ὁ ἐκδότης του Ἐ. Κριαρᾶς, στηριγμένος στὴν ἐξέταση τῶν γλωσσικῶν στοιχείων τοῦ κειμένου. Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου δὲν ἔγκειται μόνον στὸ γεγονός ὅτι τὸ Ἄνακάλημα εἶναι ἕνα ἀξιόλογο μνημεῖο τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἕνα σημαντικὸ ποιητικὸ δημιούργημα.

Θρήνος τῆς *Κωνσταντινουπόλεως*. Ἀνώνυμο ἐπίσης στιχούργημα ἀπὸ 128 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους. Παραδίδεται ἀπὸ τρία χειρόγραφα: τὸν κώδικα 160 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἱεροσολύμων, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ ἐξέδωσε ὁ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς («Θρήνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *BZ*, 12 (1903) 267-272), τὸν κώδικα 279 τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τοῦ Βουκουρεστίου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ ἐξέδωσε ὁ Δ. Ροῦσσοσ

δαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [ἀριθ. 25]), σσ. 267-283 (ὅπου ἀναδημοσιεύεται μέρος τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ προηγουμένου μὲ προσθήκες). — Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I. *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin 1958, σσ. 548-550. — Erwin Fenster, *Laudes Constantinopolitanae*, München 1968 [Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, *Miscellanea Byzantina Monacensia*, Heft 9], ἰδίως σσ. 289-315.

(έφημ. *Πατρὶς Βουκουρεστίου*, ἔτος Γ', ἀριθ. φύλλου 3620, 29.5.1903)¹, καὶ τὸν Ἀθηναϊκὸν κώδικα 3113 (φφ. 262^r-263^v). Ἀπὸ τὸν τελευταῖο κώδικα ἐξέδωσε τὸ κείμενο τοῦ θρήνου ὁ Γ. Θ. Ζώρας («Ἄγνωστος παραλλαγή τοῦ "Θρήνου" τῆς Κωνσταντινουπόλεως (κατὰ τὸν Ἀθηναϊκὸν κώδικα 3113)», *Παρασμός*, 1 (1959) 329-342· καὶ αὐτοτελῶς: Ἀθῆναι 1959 (Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [ἀριθ. 24]), ἔπου, σὲ Παράρτημα, σσ. 19-25, ἀναδημοσιεύεται τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου τοῦ Βουκουρεστίου, κατὰ τὴν ἔκδοση Ρούσσου. Ἡ ἔκδοση Ζώρα, μετὰ τὸ Παράρτημα, καὶ στὸν συγκεντρωτικὸ τόμο: Γ. Θ. Ζώρα, *Περὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, σσ. 233-253).

Θρηῖνος τῶν τεσσάρων Πατριαρχείων. Ὁ θρηῖνος αὐτὸς (102 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι) εἶναι γραμμένος σὲ διαλογικὴ μορφή. Τὸ πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρηνολογεῖ στὰ ἄλλα τρία ὁρθόδοξα πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς τὴ δυστυχία πού τὸ βρῆκε, ἐνῶ αὐτὰ τοῦ θυμίζουσαν τὴν ἐπίσης θλιβερὴν κατάστασιν στὴν ὁποία βρέθησαν κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν ἄπιστων κατακτητῶν. Τὸ κείμενο τοῦ θρήνου αὐτοῦ περιέχεται στοὺς κώδικες: Bodleianus Misc. 302, φφ. 10^r-13^r, καὶ Marcianus cl. VII, n° 43, φφ. 129^r-137^r, καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Karl Krumbacher (*Ein dialogischer Threnos auf den Fall von Konstantinopel*. Von —. München 1901 [Separat-Abdruck aus den Sitzungsberichten der philos.-philol. und der histor. Classe der kgl. bayer. Akademie der Wissenschaften 1901, Heft III, σσ. 329-362]).

Ματθαίου μητροπολίτου Μυρέων: *Θρηῖνος καὶ κλαυθμὸς περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Πρόκειται γιὰ ἀπόσπασμα (στίχοι 2305-2764) τοῦ ἐκτενοῦς ἱστορικοῦ στιχοιργήματος τοῦ 17ου αἰῶνα (2860 πολιτικοὶ στίχοι): *Ἐτέρα ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων... ποιηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἀρχιερεῦσι πανιερωτάτου μητροπολίτου Μυρέων κυροῦ Ματθαίου... Ὀλόκληρο τὸ ἔργο γράφτηκε τὸ 1618 καὶ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1672². Νεώτερη ἔκδοση: Ἐ. Legrand, *BGV*, II, Paris 1881, σσ. 231-333³.*

Παπᾶ Συναδηνοῦ τοῦ Σερραίου: *Θρηῖνος*. Ὁ ἀκριβέστερος τίτλος τοῦ ποιή-

1. Οἱ κώδικες Ἱεροσολύμων καὶ Βουκουρεστίου διασώζουν τὴν παραλλαγή τοῦ *Θρήνου* τῆς Κωνσταντινουπόλεως πού κατέγραψε ὁ μητροπολίτης Γάζης Παΐσιος Λιγαρίδης.

2. Βλ. Ἐ. Legrand, *BH*, 17ος αἰ., τόμ. 2, Παρίσι 1894, σσ. 277-281, ἀριθ. 510.

3. Γιὰ τὸν Ματθαῖο Μυρέων καὶ τὸν *Θρηῖνο* του βλ. Δ. Ρούσσου, «Θρηῖνος περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ματθαίου Μυρέων», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 6 (1909) 495-499 καὶ D. Russo, *Studi istorice greco-romane*. Opere postume. Tomul I, Βουκουρέστι 1939, σσ. 159-179.

ματος είναι: *Περὶ τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων τὸ πῶς ἐκατασταθήκαμεν καὶ πῶς ἐχάσαμεν τὴν Πόλιν καὶ ὄλα τὰ ἀγαθὰ*. Τὸ στιχοῦργημα αὐτὸ ἔχει 160 δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους καὶ εἶναι μίμηση τοῦ θρήνου τοῦ Ματθαίου Μυρέων¹. Ἐκδόσεις: Σπυρ. Λάμπρου, «Ἀνέκδοτος θρήνος ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Ἐστία*, 22 (1886) 821-825, Τοῦ ἴδιου, «Μονωδίαὶ καὶ Θρῆνοι ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *ὁ.π.*, σσ. 250-256 —ἀπὸ τὸν αὐτόγραφο κώδικα ὑπ' ἀριθ. 153 (17ος αἰ.), φφ. 8^r-14^r, τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους— καὶ Πέτρου Πέννα, «“Ὁ Θρῆνος” ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σερραίου ἱερέως Συναδινοῦ», *Σερραϊκὰ Χρονικά*, τεύχ. Α', Ἀθῆναι 1938, σσ. 73-80.

¹Ἐξάλλου, ἂν στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση μιὰ σειρὰ χρησιμολογικῶν κειμένων προφήτευσ ἀπασιδόξα τὴν καταστροφή, μετὰ ἀπὸ αὐτὴν οἱ χρησιμοὶ ποῦ ἐμφανίζονται ἀντανακλοῦν τὴν πεποίθηση τοῦ Γένους γιὰ τὸν σύντομο τερματισμὸ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ποῦ θὰ πραγματοποιηθῆ μετὰ τὴν ἐπέμβαση θείων καὶ μυστικῶν δυνάμεων².

Ἡ δημιουργικὴ λογοτεχνία τοῦ φραγκοκρατούμενου ἑλληνισμοῦ (Ρόδος, Ἐπτανήσος, Κύπρος, Πελοπόννησος, Κρήτη)

Δημιουργικὴ ὅμως λογοτεχνία στὶς λεγόμενες χῶρες τῆς Διασπορᾶς καὶ στὶς τουρκοκρατούμενες ἑλληνικὲς περιοχὲς δὲν ὑπάρχει. Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει στὶς φραγκοκρατούμενες ἑλληνικὲς περιοχὲς ποῦ τελοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐπίδραση τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἔτσι στὴ Ρόδο ἔχουμε πολὺ νωρὶς (μέσα τοῦ 15ου αἰῶνα) τὴ γνωστὴ συλλογὴ ἐρωτικῶν ποιημάτων ποῦ φέρει τὸν τίτλο *Καταλόγια*³. *Στίχοι περὶ ἔρωτος καὶ ἀγάπης*, ποῦ παραδίδεται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο Additional n° 8241 (τοῦ 15ου αἰῶνα, φφ. 165^r-202^v) τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου τοῦ Λονδίνου καὶ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Wilhelm Wagner (*Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης. Das ABC der Liebe. Eine Sammlung rhodischer Liebeslieder, zum ersten Male herausgegeben, metrisch übersetzt und mit einem Wörterbuche versehen, von —. Leipzig 1879*)⁴. Ἡ ἴδια συλλογὴ (714 δεκαπεντασύλλαβοι ἀνομοιο-

1. Βλ. τὸ μελέτημα τοῦ Δ. Ρούσσου, «Παπᾶ Συναδηνὸς καὶ Ματθαῖος ὁ Μυρέων», *Νέα Ἐστία*, 24 (1938) 1229-1232.

2. Γιὰ τοὺς χρησιμοὺς γενικὰ βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Οἱ χρησιμοὶ στὴν νέα μας ἱστορία. Ἐράνισμα», *Ἐκλογή*, 3 (1947) 196-203.

3. *Καταλόγια* = δημοτικὸ (ἐρωτικὸ) τραγούδι.

4. Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοση ἔγινε ἀπὸ τοὺς D. C. Hesseling καὶ H. Pernot: *Ἐρω-*

κατάληκτοι στίχοι) είναι γνωστή και με άλλους τίτλους και ιδίως με τὸν τίτλο *Ἐρωτοπαίγνια*, τὸν ὁποῖο ἔδωσαν στὰ λυρικά αὐτὰ ποιήματα οἱ ἐκδότες τους Hesselring καὶ Pernot. Ὁ γνωστὸς κώδικας τῆς Βιέννης Vindob. Theol. Gr. 244 (τοῦ 16ου αἰώνα) διασώζει καὶ μία ἄλλη συλλογὴ ἀπὸ παρόμοια ἐρωτικά ποιήματα, ποὺ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἐ. Legrand (*Recueil de chansons populaires grecques*, σσ. 10-71)¹. Τέλος, σὲ ὀρισμένα φύλλα (118^r-121^r καὶ 124^v) τοῦ νεαπολιτικοῦ χειρογράφου III. B. 27 (τοῦ 16ου αἰώνα) περιέχονται ἕξι ποιήματα (τέσσερα σὲ ὀκτασύλλαβους καὶ δύο σὲ δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους) ἀνάλογα μὲ ἐκεῖνα τῶν δύο παραπάνω χειρογράφων (Λονδίνου καὶ Βιέννης)².

Ἐξάλλου, ὁ Ἑμμανουὴλ Γεωργιλλᾶς ὁ Λιμενίτης μᾶς ἔδωσε ἓνα ἔμμετρο χρονικὸ σὲ 644 δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους (οἱ 17 πρῶτοι εἶναι ἀνομοιοκατάληκτοι) γιὰ τὸ θανατικὸ (τὴν πανώλη) ποὺ ἔπесе στὴ Ρόδο στὰ 1498-1499. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἐξέδωσαν ὁ G. Wagner (*Carmina*, σσ. 32-52) καὶ ὁ Ἐ. Legrand (*BGV*, I, σσ. 203-225) ἀπὸ τὸν κώδικα Paris. Gr. 2909, φφ. 69^r-90^v.

Ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα (Κέρκυρα) κατάγεται ὁ Ἰάκωβος Τριβώλης (ἀκμάζει κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα), ποὺ, ὅπως εἶδαμε στὸ Γ' Κεφάλαιο, ἔγραψε σὲ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ τύπωσε στὴ Βενετία (τὸ 1528), ὅπου ζοῦσε, τὸ ἱστορικὸ στιχοῦρηγμα *Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα*. Στὸ ἔργο αὐτό, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 313 τροχαϊκούς—ὀρισμένοι εἶναι ἱαμβικοί—ὀκτασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους, ὁ ποιητὴς ὑμνεῖ τὰ κατορθώματα τοῦ ὁμώνυμου Βενετοῦ πλοιάρχου. Στὴ Βενετία τυπώθηκε (1543) καὶ τὸ ἐρωτικὸ ποίημα τοῦ Τριβώλη *Ἱστορία τοῦ ρε τῆς Σκότζιας μὲ τὴν ρήγισσα τῆς Ἑγγλιτέρας*, ποὺ εἶναι ἐπίσης γραμμένο στὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἀλλὰ σὲ ἱαμβικούς (376) δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους. Τὸ στιχοῦρηγμα αὐτὸ εἶναι ἔμμετρη διασκευὴ διηγήματος ἀπὸ τὸ *Decamerone* τοῦ Boccaccio (1313-1375)³.

τοπαίγνια (*Chansons d'amour*). Publiées d'après un manuscrit du XVe siècle avec une traduction, une étude critique sur les *Ἐκατόλογα* (*Chanson des cent mots*), des observations grammaticales et un index par —. Paris-Athènes 1913 (= *Bibliothèque grecque vulgaire*, tome X).

1. Νεώτερη ἔκδοση τῆς ἴδιας συλλογῆς ἔδωσε ὁ Hubert Pernot: *Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles publiées et traduites par* —. Paris 1931 [Collection de l'Institut néo-hellénique de l'Université de Paris, Fasc. 8].

2. Βλ. Γ. Θ. Ζώρα, *Δημιῶδη ποιήματα ἀγνώστου συγγραφέως (κατὰ τὸν κώδικα III. B. 27 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Νεαπόλεως)*, Ἀθῆναι 1955 (Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [ἀριθ. 9]).

3. Τὰ δύο ποιήματα τοῦ Τριβώλη ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν Ἐ. Legrand (*Collection de*

Ἐκ τῆς ἑξῆς ἀπό τὴν Ἐπτάνησο (Ζάκυνθο) κατάγεται καὶ ὁ Μάρκος Δεφαράνας (16ος αἰώνας), στὸν ὅποιο ἀνήκουν ἐπίσης δύο ποιήματα: οἱ *Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Σωσσάνης*¹. Τὰ ποιήματα αὐτὰ ἔχουν γραφῆ σὲ δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους (788 καὶ 376, ἀντίστοιχα) καὶ χαρακτηρίζονται γιὰ τὸ ἔντονο χριστιανικὸ χρῶμα τους. Ἐκδόθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1543 καὶ τὸ 1569², ἀντίστοιχα.

Ἐκ τῆς Ζάκυνθο πιθανότατα προέρχεται καὶ τὸ ἀχρονολόγητο σύντομο στιχούργημα (198 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι) *Περὶ γέροντος νὰ μὴν πάρη κορίτσι*³.

Σὲ μία ἄλλη φραγγοκρατούμενη περιοχὴ, στὴν Κύπρο, ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1546-1570, δηλαδή πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς μεγαλονήσου ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1571), ἔχουμε μιὰ σειρά ἀπὸ ἐρωτικὰ ποιήματα, γνωστὰ μὲ τὸν γενικότερο τίτλο *Κυπριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα*. Τὰ ποιήματα αὐτὰ (156 συνολικά) ποὺ παραδίδονται ἀπὸ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο τοῦ 16ου αἰώνα App. Gr., classe IX, n° 32 (collocazione 1287), φφ. 3^r-90^r⁴, γράφτηκαν ἀπὸ ἄγνωστο ποιητὴ

monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, N° 13, Athènes 1871, καὶ N° 3, Athènes 1869, ἀντίστοιχα) καὶ σὲ νεώτερη ἔκδοση ἀπὸ τὸν Johannes Irmischer: Ἰακώβου Τριβῶλη, *Ποιήματα*. Herausgegeben, übersetzt und erklärt von —. Akademie-Verlag, Berlin 1956 [Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für griechisch-romische Altertumskunde. Berliner byzantinistische Arbeiten, Band 1].

1 Τὰ δύο ποιήματα τοῦ Δεφαράνα ἐκδόθηκαν, ἀντίστοιχα, ἀπὸ τὴν Sitsa Karaiskakis, «Das Lehrgedicht Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν von Markos Depharanas 1543», *Λογογραφία*, 11 (1934/1937), 1-66. [Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση: Βενετία, 1543] (γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτὴ βλ. τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ Δημ. Ἰω. Γεωργακά, *ΕΕΒΣ*, 11 (1935) 507-510, καὶ τὸ μελέτημα τοῦ Μ. Κριαρᾶ, «Παρατηρήσεις εἰς τοὺς "Διδακτικούς λόγους" τοῦ Μάρκου Δεφαράνα», *Ἀθηνᾶ*, 46 (1935) 136-152) καὶ τὸν Ἐ. Legrand (*BGV*, I, σσ. 269-280).

2 Φωτοτυπικὴ ἐπανεκδοσὴ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς, μὲ εἰσαγωγὴ, ἐπιλογὴ βιβλιογραφίας καὶ γλωσσάριο τοῦ Γ. Κεχαγιόγλου, ἔγινε στὴ νέα σειρά «Λαϊκὰ λογοτεχνικὰ ἔντυπα», ἀριθ. 1, σσ. 151 κέ., τῆς Ἐκδοτικῆς Ἑρμῆς Ε.Π.Ε., [Ἀθήνα 1982].

3. Τὸ κείμενο παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Vindob. Theol. Gr. 244 (φφ. 129^v-130^v) καὶ ἐκδόθηκ ἀπὸ τὸν G. Wagner (*Carmina*, σσ. 106-111). Γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτὴ βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, «Παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα», *ΕΕΦΣΠΑ*, 13 (1962-1963) 364-366.

4. Κριτικὴ ἔκδοση τῶν *Κυπριακῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων* ἔγινε ἀπὸ τὴν Thémis Siarkaras-Pitsillidès τὸ 1952 (καὶ νεώτερη, ἀπὸ τὴν ἴδια: *Le Petrarquisme en Chypre. Poèmes d'amour en dialecte chypriote d'après un manuscrit du XVIe siècle. Texte établi et traduit avec le concours de Hubert Pernot. Deuxième édition. Société d'édition Les Belles Lettres-Paris, Athènes 1975* [Collection Connaissance de la Grèce, dirigée par Octave Merlier]). Ἡ ἴδια πάλι ἐκδότρια πρόσφερε γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ καὶ τὴν ἔκδοση:

του 14ου αιώνα (στη δημοτική κυπριακή διάλεκτο¹ και στον Ιταλικό ένδεκασύλλαβο στίχο) και... από το πνεύμα και την παράδοση του πετράρχισμου, δηλαδή κάτω από την επίδραση... είχε ασκήσει με την ποιήσή του στις χώρες της δυτικής Ευρώπης ο μεγάλος Ιταλ. λυρικός ποιητής Francesco Petrarca (1304-1374)². 'Αξίζει να αναφέρουμε ότι ανάμεσα στα ποιήματα αυτά βρίσκουμε και τα πρώτα ελληνικά σονέτα.

Κατά την ίδια περίπου εποχή (1520) ο Γιοϋστος Γλυκός († 1522) γραφειστήν Κορώνη το παραινετικό στιχούργημα *Πένθος θανάτου, ζωής μάταιον και προς Θεόν επιστροφή*. 'Αριθμεί 632 δεκαπεντασύλλαβους όμοιοκατάληκτους στίχους και τυπώθηκε στη Βενετία το 1524, το 1528, το 1543 και το 1564. Τελευταία το ποίημα εξέδωσε ο Γ. Θ. Ζώρας (*«Πένθος θανάτου, ζωής μάταιον και προς Θεόν επιστροφή»*, 'Αθήναι 1970 [Βιβλιοθήκη Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας, 'Αθήναι, αριθ. 49]) από τον κώδικα Neapolit. Gr. III. B. 27, του 16ου αιώνα, φφ. 1^r-12^r. 'Απηχήσεις του ποιήματος βρίσκουμε στην 'Ερωφίλη, στον 'Ερωτόκριτο, στον Κρητικό Πόλεμο του 'Ανθίμου Διακρούση³, κ. ά.

* * *

'Η Κρήτη, όπως είναι γνωστό, έμεινε κάτω από την κατοχή των Βενετών από το 1211 ως το 1669. Κατά τους δύο πρώτους αιώνες της βενετικής κυρι-

Θέμ. Σιαπκαρά-Πιτσιλλίδου, 'Ο Πετράρχισμός στην Κύπρο. Ρίμες αγάπης από χειρόγραφο του 16ου αιώνα με μεταφορά στην κοινή μας γλώσσα. 'Αθήνα 1976. Μερική έκδοση των ίδιων ποιημάτων είχε γίνει παλαιότερα από τον Έ. Legrand (*BGV*, II, σσ. 58-93).

1 Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι πριν από τα Κυπριακά έρωτικά ποιήματα, κατά τον 14ο αιώνα, μεταφράστηκαν από τη γαλλική γλώσσα στη δημοτική διάλεκτο της Κύπρου οι 'Ασσίζες (κείμενα άστικής νομοθεσίας) και ότι τον επόμενο (15ο) αιώνα γράφτηκε το Χρονικόν του Λεοντίου Μαχαιρά και ή Χρονογραφία του Γεωργίου Βουστρωνίου (βλ και παραπάνω: Κεφ Γ'). Τών τριών αυτών κειμένων βλέπε, αντίστοιχα, τις εκδόσεις τών: Κ. Ν. Σάθα, 'Ασίζαι του Βασιλείου τών 'Ιεροσολύμων και της Κύπρου, έν Παρισίους 1877 [και φωτοαντύπωση. Έκδόσεις Βασιλείου Ν Γρηγοριάδη, 'Αθήναι 1972] (= *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ 6, έν Βενετία 1877). — R. M. Dawkins, *Leontios Makhairas. Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled «Chronicle»* Edited with a translation and notes by —. Vol I-II, Oxford, at the Clarendon Press, 1932. — Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 2, Venetus 1873, σσ. 411-543

2 Για τον πετράρχισμό στην 'Ελλάδα βλ. και το βιβλίο του Κ. Μητσάκη, 'Ο Πετράρχισμός στην 'Ελλάδα 'Ανθολογία ελληνικού σονέτου. Θεσσαλονίκη 1973 Για τα Κυπριακά έρωτικά ποιήματα βλ. ιδίως τις σσ. VIII-IX (σσ. 1-6 άνθολόγηση 10 κυπριακών ποιημάτων).

3. Βλ Κομνηνής Δ Πηδώνια, «Στίχοι του "Πένθους θανάτου" στον "Κρητικό πόλεμο" του "Ανθίμου Διακρούση", 'Ελληνικά, 27 (1974), 160-162.

αρχίας (ιδιαίτερα ώς τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα) δὲν παρατηροῦν στὴ μεγαλόνησο ἀξιόλογη ἀνάπτυξη τῆς λογοτεχνίας. Ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή τῆς περιόδου αὐτῆς περιορίζεται σὲ ὅ,τι διέσωσε ἡ προφορικὴ παράδοση (τραγούδια ἀκριτικά, λυρικά, «παραλογέει»).

Σύμφωνα μὲ τὰ πρῶσιματα τελευταίων ἐρευνῶν στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας², ὁ Κρητικὸς ποιητὴς Στέφανος Σαχλίκης ἔζησε (καὶ ἐπομένως ἔγραψε τὰ ποιήματά του) κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 14ου μ.Χ. αἰώνα (±1331-μετὰ τὸ 1391)³ καὶ ὄχι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15ου, ὅπως πιστευόταν ἕως τώρα. Ἐπομένως δὲν θὰ πρέπει νὰ μιλοῦμε πλέον γιὰ πλούσια λογοτεχνικὴ παραγωγή ποὺ ἀρχίζει στὴν Κρῆτη μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης (1453) καὶ διαιρεῖται σὲ δύο μεγάλες περιόδους: 1) στὴν περίοδο τῆς προετοιμασίας (1453-1590) καὶ 2) στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς (1590-1669)⁴, ἀλλὰ γιὰ δύο πάλι περιόδους (καὶ μὲ τίς ἴδιες ὀνομασίες) ποὺ ἔχουν ὅμως ἄλλη ἀφετηρία καὶ ποὺ ἐκτείνονται — ἄρα — σὲ μεγαλύτερα χρονικὰ πλαίσια: α') δεύτερο μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα ἕως 1590 καὶ β') 1590-1669.

Κατὰ τὴν πρώτη περίοδο συνεχίζεται ἡ βυζαντινὴ παράδοση καὶ παρατηρεῖται ἡ ἐπίδραση τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας τοῦ Μεσαίωνα⁵. Ἡ ποιητικὴ παραγωγή τῆς περιόδου αὐτῆς δὲν εἶναι ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἡ γλωσσικὴ μορφή τῶν ποιητικῶν κειμένων εἶναι ἀνάμεικτη ἀπὸ στοιχεῖα δημοτικὰ καὶ στοιχεῖα λόγια. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ποιημάτων τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἡ ὁμοιοκαταληξία (γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ὁποίας βλ. παρακάτω).

Τὰ ποιήματα τῆς πρώτης περιόδου τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας κατατάσσονται, σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενό τους, στὶς ἐξῆς κατηγορίες: α') Ποιήματα διδακτικὰ ἢ παραινετικά, β') Ποιήματα σατιρικά, γ') Ποιήματα ἐρωτικὰ καὶ δ') Ποιήματα ἱστορικὰ⁶.

Στὴν πρώτη, βέβαια, κατηγορία ἀνήκουν καὶ τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ Κρη-

1. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σ. 7.

2. "Ὅπως ἐκτέθησαν στὸ Δ' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο (Ἡράκλειο, 29.8-3.9.1976), μὲ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Ὁλλανδοῦ μελετητῆ Arnold Fr. van Gemert (σὲ συνεργασία Μ. Ι. Μανούσακα): «Ὁ δικηγόρος τοῦ Χάντακα Στέφανος Σαχλίκης ποιητὴς τοῦ ΙΔ' καὶ ὄχι τοῦ ΙΕ' αἰώνα» (βλ. *Πεπραγμένα τοῦ Δ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1981, σσ 215-231)· βλ. καὶ τὴν ἐκτενέστερη μελέτη τοῦ Arnold F. van Gemert, «Ὁ Στέφανος Σαχλίκης καὶ ἡ ἐποχὴ του», *Θησαυρίσματα*, 17 (1980) 36-130.

3. Βλ. Arnold van Gemert, «Ὁ Στέφανος Σαχλίκης καὶ ἡ ἐποχὴ του», ὁ π., σσ. 38 καὶ 55-58.

4. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σ. 13.

5. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ὁ π., σσ. 13 καὶ 28 (στὴ σημ. 2 ἡ βιβλιογραφία).

6. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ὁ π., σ. 13.

τιχοῦ ποιητῆ (ἀπὸ τὸν Χάνδακα) Λεονάρδου (Λινάρδου) Ντελλαπόρτα (λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1350;-1419/1420), ποὺ χάνει πλέον τὸ προνόμιο «τοῦ πρώτου Κρητικοῦ ποιητῆ», δηλαδὴ τέσσερα στιχοῦργήματα: ἓνα ἔκτενές (3166 στίχοι) ποὺ γράφτηκε σὲ διαλογικὴ μορφή («Διάλογος»: μιλοῦν ὁ ποιητὴς καὶ ἡ ἀλήθεια) ὅταν ὁ Ντελλαπόρτας ἦταν φυλακισμένος (λίγο μετὰ τὸ 1403 ἕως πρὶν ἀπὸ τὸ 1414) καὶ τρία ἄλλα συντομώτερα. Καὶ τὰ τέσσερα αὐτὰ κείμενα ἀνακάλυψε ὁ Μ. Ι. Μανούσακας (τὸ 1953) στὸν ὑπ' ἀριθ. 140 κώδικα τῆς μονῆς Παντοκράτορος τοῦ Ἀγίου Ὁρους¹. Ἡθικοθρησκευτικὸ περιεχομένου εἶναι ἐπίσης τὰ ἔργα: τὸ *Περὶ ξενιτείας* ἀνώνυμο ποίημα τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰώνα², ἡ *Ρίμα Παρηγορητικὴ* (±1425, 302 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι) καὶ οἱ *Λόγοι Διδακτικοὶ* (πρὶν ἀπὸ τὸ 1430, 326 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι) τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου (±1395 - 1474, βλ. παρακάτω)³, ὁ Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαδῆ (τέλη τοῦ 14ου ἢ πρῶτες δεκαετίες τοῦ 15ου

1. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, «Περὶ ἀγνώστου Κρητὸς ποιητοῦ πρὸ τῆς Ἀλώσεως. Ὁ Λεονάρδος Ντελλαπόρτας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ», *ΠΑΑ*, 29 (1954) 32-44 (πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σσ. 9-10, ὅπου καὶ ἡ ὡς τὸ 1965 βιβλιογραφία γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ). Ὁ Μανούσακας ἐτοιμάζει ἀπὸ χρόνια τὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν ποιημάτων τοῦ Ντελλαπόρτα, ὡς τώρα ὁμοῦ ἐξέδωσε (κριτικὰ) μόνον τὸ πρῶτο μετὰ τὸν «Διάλογο» στιχοῦργημα (*Λόγος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα περὶ ἀνταποδόσεως καὶ ὑπομνηστικὸν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς*), ἀπὸ τίς σσ. 188-197 τοῦ παραπάνω κώδικα τοῦ Ἀγίου Ὁρους: Μ. Ι. Μανούσακα, «Τὸ “Ὑπομνηστικὸν” τοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα καὶ τὸ περὶ πρότυπό του», *ΕΕΒΣ*, 39-40 (1972-1973) [Λεϊμὼν. Τιμητικὴ προσφορά τῷ καθηγητῇ Νικολάῳ Β. Τωμαδάκη], σσ. 60-74, ὅπου καὶ ἡ νεώτερη περὶ τοῦ ποιητῆ βιβλιογραφία. Τὸ τρίτο ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Ντελλαπόρτα ἀποτελεῖ στιχοῦργησιν τῆς εὐαγγελικῆς ἀφηγήσεως τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ τέταρτο «περιέχει δέησιν καὶ ὕμνους εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον» (βλ. *ΠΑΑ*, δ π., σσ. 41 καὶ 42, ἀντίστοιχα).

2. Τὸ ποίημα αὐτὸ παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Vindob. Theol. Gr. 244, φφ. 223^r-226^r, καὶ ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖκὸν ἑλληνικὸν κώδικα 701, φφ. 202^r-216^r. Ἀπὸ τὸν πρῶτο κώδικα τὸ ἐξέδωσαν ὁ Κ. Ν. Σάθας (*Πανδώρα*, 22, 1871, 472-478) καὶ ὁ G. Wagner (*Carmina*, σσ. 203-220) καὶ ἀπὸ τὸν δεῦτερο ὁ Ἰωάννης Καλιτσουνάκης (*Ἡ ἐξ Ἀθηναῖκοῦ κώδικος παραλλαγή τοῦ “Περὶ ξενιτείας” ποιήματος*. Ὑπὸ —. Ἐν Ἀθήναις 1930 [= Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Α', ἀριθ. 6]). Στὸν πρῶτο κώδικα τὸ ποίημα ἀριθμεῖ 548 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ στὸν δεῦτερο 542.

3. Τὸ πρῶτο ποίημα τοῦ Φαλιέρου παραδίδεται ἀπὸ τοὺς κώδικες Ambros. Υ 89 sup., φφ. 77^v-83^v, Laur. Ashburnh. 1549, φφ. 22^r-28^v, καὶ Neapol. Gr. III. B. 27, φφ. 168^r-173^v, καὶ ἐκδόθηκε κριτικὰ ἀπὸ τοὺς W. F. Bakker - A. F. van Gemert («The *Rima* Παρηγορητικὴ of Marinos Phalieros. A critical edition with introduction, notes and index verborum», *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica*, E. J. Brill, Leiden 1972, σσ. 74-195). Τὸ δεῦτερο ποίημα περιέχεται στὰ φφ. 411^r - 424^r τοῦ κώδικα Vallicell. 39 (C 46) καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Θ. Ζώρα («Ὁ ποιητὴς Μαρίνος Φαλιέρος. 2. Λόγοι Διδακτικοί», *Κρητικὰ Χρονικά*, 2, 1948, 213-234) καὶ τοὺς W. F. Bakker καὶ A. F. van

αίωνα [καί, πάντως, πρὶν ἀπὸ τὸ 1519, ἔτος τῆς πρώτης ἔκδοσός του)]¹ —τὸ ἔργο ἀριθμεῖ 558 δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους καὶ παραδίδεται ἀπὸ τοὺς κώδικες Vindob. Theol. Gr. 244, φφ. 98^v-103^r, καὶ Vatic. Gr. 1139, φφ. 86^v-132^r, πού εἶναι ἀντίγραφο μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο πρῶτες ἐκδόσεις τοῦ ἔργου (Βενετία 1519 καὶ 1534)—², ὁ *Θρήνος τῆς Θεοτόκου* (192 δεκαπεντασύλλαβοι ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι, γραμμένοι ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1488/9 - 1491/2)³ καὶ ἡ στιχοῦργγησι τῶν «Χαιρετισμῶν τῆς Θεοτόκου» (ἔγινε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1493, ἐπίσης σὲ δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους) τοῦ λόγιου φιλενωτικοῦ ἱερέα —ἐπειτα Ἰωσήφ ἐπισκόπου Μεθώνης— Ἰωάννη Πλουσιαδηνοῦ (ci. 1429-1500)⁴, *Ἡ Κοσμογέννησις* τοῦ Γεωργίου Χούμνου, συμβολαιογράφου στὸν Χάνδακα (τέλη τοῦ 15ου αἰώνα), πού εἶναι διασκευὴ —ἀπὸ τὸ πεζὸ βυζαντινὸ κείμενο *Ἱστορία Παλαιοῦ*— σὲ 2832 δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους τῶν δύο πρώτων βιβλίων τῆς *Παλαιᾶς Διαθήκης* (τῆς

Gemert (*The λόγοι Διδακτικοὶ of Marinos Phalieros* A critical edition with introduction, notes and index verborum. By —. E. J. Brill, Leiden 1977 [Byzantina Neerlandica, Fasc. 7]).

1. Βλ. Α. F. van Gemert, «Μερικὲς παρατηρήσεις στὸν “Ἀπόκοπο” τοῦ Μπεργαδῆ», *Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, σσ 32, 34 («Μὲ ὄλες τὶς ἐπιφυλάξεις πού διατύπωσα παραπάνω, ὁ “Ἀπόκοπος” θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ περίπου τὴν ἴδια περίοδο μὲ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Φαλιέρου, ἴσως καὶ λίγο πὶο πρὶν»), 35 καὶ 36

2. Ὁ Ἀπόκοπος χαρακτηρίσθηκε (τὸ 1965) ὡς «τὸ ἀξιολογώτερο ποίημα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τοῦ 16ου αἰώνα ὀλόκληρου» καὶ ὡς «τὸ παλιότερο γνωστὸ σὲ λαϊκὴ γλῶσσα ἑλληνικὸ λογοτεχνικὸ ἔργο πού τυπώθηκε στὴ Βενετία» (Μ. I. Μανούσακας, *δ.π.*, σ. 16). Ἐξάλλου ὁ ἐκδότης τοῦ ἔργου Στυλιανὸς Ἀλεξίου (Μπεργαδῆ, *Ἀπόκοπος*. Κριτικὴ ἔκδοση —. Ἡράκλειον 1965 [Ἀνατύπωση ἀπὸ τὰ *Κρητικὰ Χρονικά*, 17 (1963) 183-251] καὶ: Μπεργαδῆ, *Ἀπόκοπος*. *Ἡ Βοσκοπούλα*. Ἐκδοτικὴ Ἑρμῆς Ε. Π. Ε., [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1971) σημειώνει γιὰ τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ ἴδιου ἔργου: «ἡ πρώτη γνωστὴ ἔντυπη ἔκδοση ἑλληνικοῦ βιβλίου σὲ δημοτικὴ γλῶσσα» (τὸ παράθεμα ἀπὸ τὴ σ. 15 τῆς ἔκδοσης τοῦ 1971). Τὸν Ἀπόκοπο εἶχε παλαιότερα ἐκδώσει καὶ ὁ Ἐ. Legrand (*Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*. Première Série, N° 9, Paris 1870, μὲ βάση τὴν ἔκδοση τοῦ 1667 καὶ τὶς παραλλαγές τῆς ἔκδοσης τοῦ 1721, καὶ *BGV*, II, σσ. 94-122, μὲ βάση τὴν ἔκδοση τοῦ 1534, ἀλλὰ καὶ μὲ παραλλαγές ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Βιέννης πού τὶς σημειώνει στὸ ὑπόμνημα).

3. Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου (ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς κώδικες: IV 434 τῆς Bibliothèque Royale Albert Ier τῶν Βρυξελλῶν, φφ. 199^r-200^v, καὶ 214 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, φφ. 233^r-235^v) ἔκαμε ὁ Πάνος Βασιλείου («Ὁ αὐτόγραφος “Θρήνος τῆς Θεοτόκου” τοῦ Ἰωάννη Πλουσιαδηνοῦ», *Ἑλληνικά*, 32 (1980) 267-287).

4. Γενικά γιὰ τὸν Πλουσιαδηνὸ καὶ τὰ στιχοῦργγηματά του βλ. συμπληρωματικὰ στοῦ Μ. I. Μανούσακα, *δ.π.*, σσ. 10-11. Ἡ βιβλιογραφία στὴν ἔργασία τοῦ ἴδιου, «Ἀνέκδοτοι στίχοι καὶ νέος αὐτόγραφος κῶδιξ τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ», *Ἀθηνᾶ*, 68 (1965) 49, σημ. 1 (βλ. καὶ τὴν προηγούμενη ὑποσημείωση).

«Γενέσεως» και τῆς «'Εξόδου»)¹, ὁ «*Ὑμνος στὴ Μαρία Μαγδαληνὴ*» (230 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι) καὶ ἄλλα ποιήματα τοῦ καθολικοῦ μοναχοῦ Ἀνδρέα Σκλέντζα (τέλη ἐπίσης τοῦ 15ου αἰώνα)², καὶ ἡ *Ρίμα θρηνητικὴ εἰς τὸν πικρὸν καὶ ἀκόρεστον Ἄδην* τοῦ Ρεθύμνιου ποιητῆ Ἰωάννη Πικατόρου (ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα), ἀποτελούμενη ἀπὸ 563 ἰαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους³.

Στὴ δευτέρα κατηγορία ὑπάγονται τὰ ἐξῆς ποιήματα, μὲ τὰ ὅποια διακωμωδοῦνται ἡθὴ τῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ ἀνήκουν τρία ἐκτενῆ στιχουργήματα τοῦ σημερινοῦ Κρητικοῦ σατιρικοῦ ποιητῆ Στέφανου Σαχλίκη (πιθανότατα πρόκειται γιὰ περισσότερα —ἀπὸ τρία— συντομώτερα ποιήματα, πού ἐντάχθηκαν μέσα στὰ στιχουργήματα αὐτά): 1) *Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, ἔτι καὶ ἀφηγήσεις κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλίκη* (712 δεκαπεντασύλλαβοι —ἄλλοτε ἄνομοιοκατάληκτοι καὶ ἄλλοτε ὁμοιοκατάληκτοι—, γραμμένοι σὲ λαϊκὴ γλῶσσα), ἡ σύνθεση τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται στὸ χρονικὸ διάστημα ±1385-1390. Ὁ Σαχλίκης στὸ στιχουργήμα αὐτὸ μᾶς δίνει τὶς ἐμπειρίες του ἀπὸ τὴν φυλακὴ, στὴν ὁποία τὸν δόγησε ἡ χήρα Κουταγιώταινα, μιὰ γυναίκα ἐλαφρῶν ἡθῶν τοῦ Χάνδακα, μὲ τὴν ὁποία ὁ ποιητὴς εἶχε συνάψει δεσμό: μιλάει γιὰ τὴν ἀστάθεια

1. Τμήματα τοῦ ἔργου ἐξέδωσε παλαιότερα ὁ F. H. Marshall (*Old Testament legends from a Greek poem on Genesis and Exodus by Georgios Chumnos*. Edited with introduction, metrical translation, notes and glossary from a manuscript in the British Museum by —. Cambridge, at the University Press, 1925) καὶ ὀλόκληρο τὸ κείμενο ὁ Γεώργιος Α. Μέγας (Γεωργίου Χούμου, *Ἡ Κοσμογέννησις. Ἀνέκδοτον στιχουργήμα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Ἐμμετρος παράφρασις τῆς Γενέσεως καὶ Ἐξόδου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*. Κριτικὴ ἔκδοσις —. Ἀθῆναι 1975). Ἡ ἔκδοσις Marshall στηρίζεται μόνον σὲ ἓνα χειρόγραφο, ἐνῶ ἡ ἔκδοσις Μέγα σὲ ὅλα τὰ γνωστὰ χειρόγραφα πού παραδίδουν τὸ ἔργο τοῦ Χούμου (Marc. Gr., cl. IX, n° 17 (1247), φφ. 1^r-71^r [τὸ χειρόγραφο αὐτὸ γράφτηκε τὸ 1493], Vindob. Theol. Gr. 244, φφ. 2^r-19^v, British Museum, Additional n° 40724, φφ. 1^r-137^r, καὶ Σιναιτικὸ ἐλληνικὸ 1187, φφ. 1^r-205^r). Ἡ ἐξέτασις τῶν βιογραφικῶν τοῦ Χούμου ἀπὸ τὸν A. F. van Gemert, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὴ σ. VI, σημ. 1, τῆς ἔκδοσις Μέγα, ἐπιβάλλει τὴ χρονολόγησις τοῦ ἔργου γύρω στὰ 1460-1470 (βλ. τὴ βιβλιοκρισία τοῦ G. Kechagioglou, *BZ*, 71, 1978, 71).

2. Τὰ ποιήματα αὐτὰ ἐξέδωσε κριτικὰ ἡ Ἑλένη Δ. Κακουλίδη («Ποιήματα τοῦ Ἀνδρέα Σκλέντζα», *Ἑλληνικά*, 20 (1967) 107-145, = Ἑλένης Κακουλίδη-Πάνου, *Συμβολές. Νεοελληνικὰ μελετήματα*. Ἰωάννινα 1982 [Ἔρευνες στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Φιλολογία, 4], σσ. 105-142) ἀπὸ τὸν κώδικα Marc. Gr., cl. IX, n° 17 (collocazione 285), φφ. 73^r-100^r.

3. Ἐκδόθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν G. Wagner (*Carmina*, σσ. 224-241). Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου τῆς *Ρίμας* ἔκαμε ὁ Ε. Κριαρᾶς («Ἡ «Ρίμα θρηνητικὴ» τοῦ Ἰωάννου Πικατόρου», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 2 (1940) 20-69. Οἱ δύο αὐτὲς ἐκδόσεις ἐγίναν ἀπὸ τὸ μόνον γνωστὸ χειρόγραφο πού παραδίδει τὴν *Ρίμα* (Vindob. Theol. Gr. 244, φφ. 168^r-175^r).

τῆς φιλίας, ἀναφέρεται στὰ βάσανα τῶν φυλακισμένων καί, τέλος, μᾶς δίνει τὴν περιγραφή τῆς «Βουλῆς τῶν πολιτικῶν» (= τῶν ἐταιρῶν), τὶς ὁποῖες σατιρίζει μὲ καυστικώτατους στίχους¹. 2) *Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλήκη*. Γράφτηκε στὴν ἴδια πενταετία (±1385-1390), ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο ποίημα, καὶ στὴν ἴδια μὲ ἐκεῖνο γλώσσα. Οἱ δεκαπεντασύλλαβοι σ' αὐτὸ εἶναι ὅλοι ὁμοιοκατάληκτοι καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία ζευγαρωτῆ (ὅπως δηλαδὴ καὶ στοὺς ὁμοιοκαταληκτοῦντες στίχους 378-712 τοῦ πρώτου στιχουργήματος). Ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων τοῦ ἔργου ποικίλλει (367 στὸν Παρισινὸ κώδικα 2909, 365 στὸν Montepessul. 405 καὶ 403 στὸν Neapol. III. A. a. 9). Ὁ Σαχλήκης νοθετεῖ ἐδῶ τὸν Φραντζισκῆ, γιὰ στενοῦ φίλου του, νὰ ἐγκαταλείψει τοὺς νυχτερινούς περιπάτους, τὶς «πολιτικὲς» καὶ τὰ ζάρια (ἴσως πρόκειται γιὰ τρία στιχουργήματα, πού τὰ συνδέει ἡ κοινὴ πρόθεση τοῦ ποιητῆ νὰ συμβουλευθῆ)². 3) *Ἀφήγησις παράξενος τοῦ ταπεινοῦ Σαχλήκη* (412 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι)³. Τὸ στιχούργημα αὐτὸ γράφτηκε γύρω στὰ 1385-1390 (terminus post quem: 1383/1384) καὶ ἔχει χαρακτῆρα αὐτοβιογραφικὸ: ὁ ποιητῆς ἀφηγεῖται ὅτι μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του κατέφυγε στὸ

1. Τὸ πρῶτο στιχούργημα τοῦ Σαχλήκη παραδίδεται ἀπὸ τοὺς κώδικες Parisinus Gr. 2909, φφ. 116^r - 140^r, καὶ Montepessulanus [Bibliothèque de la Faculté de Médecine τοῦ Montpellier] 405, φφ. 123^r-141^r, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὸ ἐξέδωσε ὁ G. Wagner (*Carmina*, σσ. 79-105). Τὸ ἴδιο κείμενο, ἀπὸ τὸν στίχο 202 κέ., παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὸν κώδικα Neapolitanus III A. a. 9, φφ. 8^v-17^v, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ ἐξέδωσε ὁ Συνόδης Δ. Παπαδημητρίου (*Stefan Sakhlikis i ego stikhotvorenie «Ἀφήγησις παράξενος»*, Odessa 1896, σσ. 30-52).

2. Τὸ δεύτερο στιχούργημα τοῦ Σαχλήκη παραδίδεται ἐπίσης ἀπὸ τοὺς κώδικες Paris. Gr. 2909, φφ. 141^r-154^r, Montepessul. 405, φφ. 141^r-154^v, καὶ Neapol. III A. a. 9, φφ. 17^v-25^v, καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν É. Legrand (*Annuaire de l'association pour l'encouragement des Études Grecques en France*, 15 (1871) 201-242 καὶ *Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*, N° 15, Paris 1871), μὲ βάση τὸν πρῶτο κώδικα, ἀπὸ τὸν G. Wagner (*Carmina*, σσ. 62-78), μὲ βάση τὸν πρῶτο καὶ τὸν δεύτερο κώδικα, καὶ ἀπὸ τὸν Mario Vitti («Il poema parentico di Sachlicis nella tradizione inedita del cod. napoletano», *Κρητικὰ Χρονικά*, 14, 1960, 178-190), μὲ βάση τὸν τρίτο κώδικα.

3. Τὸ τρίτο στιχούργημα τοῦ Σαχλήκη περιέχεται στὰ φφ. 1^r-8^v τοῦ κώδικα Neapol. III. A. a. 9 καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Συνόδη Παπαδημητρίου (δ.π., σσ. 15-30). Λεπτομερῆστερη ἀνάλυση τοῦ ποιήματος γίνεται ἀπὸ τὸν Στέφ. Α. Ξανθουδίδη («Ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας. Ὁ ποιητῆς Σαχλήκης καὶ οἱ δικηγόροι Κρήτης πρὸ πέντε αἰώνων», *Παναθήναια*, 18, 1909, σσ. 177-180). Συνολικὴ κριτικὴ ἔκδοση τῶν ποιημάτων τοῦ Σαχλήκη ἐτοιμαζε ἀπὸ χρόνια ὁ Ἴταλὸς καθηγητῆς Raffaello Cantarella († Milano, Μάιος 1976). Παρόμοια ἔκδοση γιὰ τὴ «Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη» ἐτοιμάζει ὁ Ν. Μ. Παναγιωτάκης (βλ. Αἰνίου Πολίτη, *Ποιητικὴ Ἀνθολογία*, Δεύτερη ἔκδοση ἀναθεωρημένη. Βιβλίο δεύτερο. *Μετὰ τὴν Ἀλωση (15ος καὶ 16ος αἰώνας)*. Ἐκδόσεις «Δωδώνη», Ἀθήνα [1975], σ. 156).

χωριό του Πενταμόδι, όπου διατηρούσε μύλους και κτήματα, αλλά ἡ ζωὴ ἐκεῖ δὲν τοῦ ἄρесе. Γι' αὐτὸ ἐγκατέλειψε τὸ χωριό και κατέφυγε στὸν Χάνδακα, ὅπου ὁ φίλος του Δούκας τῆς Κρήτης Pietro Mocenigo (1381-1383) τὸν διόρισε δικηγόρο. Οὔτε ὅμως μὲ τὴ νέα κατάσταση πραγμάτων μπόρεσε νὰ προσαρμοσθῆ, ἀφοῦ οἱ συνάδελφοί του εἶχαν διαφθαρῆ ἀπὸ τὶς δωροληψίες και τὶς καταχρήσεις τοῦ ἐπαγγέλματος. . . Στὴν ἴδια κατηγορία ποιημάτων ἀνήκουν και τὰ ἀνώνυμα σατιρικά στιχουργήματα *Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν και τιμιωτάτων ἀρχόντισσων* (τέλη τοῦ 15ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰῶνα —475 δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι ὁμοιοκατάληκτοι) και *Ἐπιαινος τῶν γυναικῶν* (τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνα —735 ὀκτασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι), *ποίημα μὲ ἔντονη τὴν ἐπίδραση τοῦ Σαχλίκη¹*, και τὸ ἐπίσης ἀνώνυμο *ποίημα Θρηῆνος τοῦ φαλλίδου τοῦ πτωχοῦ* (280 τροχαῖκοι ὀκτασύλλαβοι —και λίγοι ἐπτασύλλαβοι— ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι: 140 δίστιχα) ποὺ γράφτηκε κατὰ μίμηση, πάλι, τοῦ Σαχλίκη². Στὴν ἴδια κατηγορία ἀνήκουν και τὰ ἀνώνυμα σατιρικῶ περιεχομένου ποιήματα: *Γαδάρου, λύκου και ἀλεποῦς διήγησις ὠραία* (τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνα —540 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι), ποὺ εἶναι διασκευὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος *Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου* (τοῦ 15ου αἰῶνα) και ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1539³, και τὸ *ἌΟ κάτης και οἱ ποντικοί* (114 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι)⁴.

1. Τὰ δύο αὐτὰ ποιήματα ἐκδόθηκαν ὡς ἓνα ἔργο (1210 στίχοι) ἀπὸ τὸν Κ. Krumbacher (*Ein vulgärgriechischer Weiberspiegel*. Von —. Munchen 1905 [Separat-Abdruck aus den Sitzungsberichten der philos.- philol. und der histor. Klasse der Kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften 1905, Heft III, σσ. 335-433]), ἀπὸ τὸν ὑπ' ἀριθ. 4 κώδικα, φφ. 262^r-283^r, τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου (Collegio Greco) τῆς Ρώμης (στὸ φ. 274^r περατώνεται τὸ ἓνα κείμενο και ἀρχίζει τὸ ἄλλο).

2. Τὸ ποίημα ἐξέδωσε ὁ Στέφανος Ξανθουδίδης («ἌΟ Φαλλίδος. Στιχουργήμα Κρητικὸν τοῦ 16ου αἰῶνος», *ΕΕΒΣ*, 4 (1927) 96-105) ἀπὸ τὸν κώδικα Marc. Gr., cl. XI, n° 19 (colloc. 1394), φφ. 178^v-179^v. ἌΟ ἐκδότης τοποθετεῖ χρονικὰ τὸ ποίημα γύρω στὸ 1600.

3. Βλ. Ἐ. Legrand, *BH*, 15ος και 16ος αἰ., τόμ. 1, σσ. 234-235, ἀριθ. 98. Τὸ κείμενο ἀνατυπώθηκε πολλές φορές κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Σημειώνω ἐδῶ ὅτι ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Jac. Grimm (*Sendschreiben an Karl Lachmann uber Reinhart Fuchs*, Leipzig 1840, σσ. 75 κέ.), ἡ ὅποια ἔγινε ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ἔκδοση τοῦ 1832, τὸ ἔργο ἀνατυπώθηκε ἀπὸ τὸν G. Wagner (*Carmina*, σσ. 124-140). Κριτικὴ ἔκδοση: Λευτέρη Ἄλεξίου, «Ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου, ἦτοι Γαδάρου, λύκου και ἀλεποῦς διήγησις ὠραία», *Κρητικὰ Χρονικά*, 9 (1955) 81-118. ἌΟ Ἄλεξίου ἀκολουθεῖ τὴ βενετικὴ ἔκδοση τοῦ 1539. Γιὰ τὴν ἔκδοση Ἄλεξίου βλ. Λίνο Πολίτη, «Παρατηρήσεις σὲ κρητικὰ κείμενα», *Κρητικὰ Χρονικά*, 12 (1958) 305-313.

4. Τὸ ποίημα αὐτὸ εἶναι τοῦ 16ου αἰῶνα και τὸ ἐξέδωσε ὁ N. Bănescu («Un poème grec vulgaire du moyen âge: ἌΟ κάτης και οἱ ποντικοί», *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, ἐν Ἀθήναις 1935, σσ. 393-397) ἀπὸ τὸν κώδικα Vatic. Gr. 1139, φφ. 45^r-53^v.

Ἡ τρίτη κατηγορία δὲν ἔχει σημαντικὰ ποιήματα, (ἀνάλογα, λ.χ., μὲ τὰ Κυπριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα). Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται τὰ δύο ποιήματα τοῦ γνωστοῦ μας ἤδη —ἀπὸ τὰ διδακτικοῦ-παραινετικοῦ περιεχομένου ἔργα του— ποιητῆ Μαρίνου Φαλιέρου *Ἱστορία καὶ Ὀνειρο* (758 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι) καὶ *Ἐρωτικὸν Ἐνύπνιον* (130 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι)¹, καὶ τὸ ἀνώνυμο ποίημα *Ριμάδα κόρης καὶ νιοῦ* (192 δεκαπεντασύλλαβοι ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι σὲ διαλογικὴ μορφή), ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τοὺς κώδικες Vindob. Theol. Gr., φφ. 327^v-328^v, καὶ Ambros. Y 89 sup., φφ. 73^r-77^r².

Στὴν τέταρτη, τέλος, κατηγορία ἀνήκουν τὰ στιχουργήματα: *Ἡ Συμφορὰ τῆς Κρήτης* τοῦ Μανόλη Σκλάβου (282 λαμβικὸι δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκα-

1. Τελευταῖες ἐκδόσεις τῶν δύο ἐρωτικῶν ποιημάτων τοῦ Φαλιέρου (ἀπὸ τοὺς κώδικες Ambros Y 89 sup., φφ. 84^r-99^v, Neapol. Gr. III B. 27, φφ. 101^r-118^r, Vatic. Gr 1563, φφ. 96^r-111^r, τὸ πρῶτο, καὶ Neapol Gr III. B 27, φφ. 121^v-124^v, τὸ δεῦτερο): Arnoldus-Franciscus van Gemert, *Marinos Falieros en zijn beide liefdesdromen*, A. M. Hakker, Amsterdam 1973, καὶ Μαρίνου Φαλιέρου, *Ἐρωτικὰ Ὀνεῖρα* Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ λεξιλόγιο Arnold van Gemert Θεσσαλονίκη 1980 [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 4]. Ἀπὸ νεώτερες ἔρευνες ποὺ πραγματοποιήσῃσ ὁ A. F. van Gemert στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ποιητὴς τῶν παραπάνω ποιημάτων Μαρίνος Φαλιέρος, ποὺ τοποθετοῦνταν ὡς τώρα στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα, πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ στὸν ὁμώνυμό του (εὐγενὴ Μαρίνο Φαλιέρο τοῦ Μάρκου) τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 15ου αἰώνα· ±1395-1474 ἢ ζωὴ του, 1420-1430 ἢ συγγραφὴ τῶν ἔργων του (βλ. A. F. van Gemert, «The Cretan Poet Marinos Falieros», *Θησαυρίσματα*, 14 (1977) 7-70, καὶ Μαρίνου Φαλιέρου, *Ἐρωτικὰ Ὀνεῖρα*, ὁ π., σσ 16-20) Οἱ νέες ἀνακαλύψεις τοῦ van Gemert γιὰ τοὺς Κρητικὸς ποιητὲς Φαλιέρο καὶ Σαχλίκη (βλ. M. I. Μανούσκα - A. F. van Gemert, «Ὁ δικηγόρος τοῦ Χάντακα Στέφανος Σαχλίκης ποιητὴς τοῦ ΙΔ' καὶ ὄχι τοῦ ΙΕ' αἰώνα», ὁ π., καὶ A. F. van Gemert, «Ὁ Στέφανος Σαχλίκης καὶ ἡ ἐποχὴ του», ὁ π.) ὀδηγοῦν, συνδυαστικά, καὶ πρὸς μιὰν ἄλλη σημαντικὴ ἀναθεώρηση: αὐτὴν ποὺ μεταθέτει τὸ χρονο κατὰ τὸν ὁποῖο εἰσάγεται (ἀπὸ τὴν Ἰταλία) ἡ ὁμοιοκαταληξία στὴν ἐλληνικὴ ποίηση ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15ου στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 14ου μ. Χ. αἰώνα (βλ. M. I. Μανούσκα - A. F. van Gemert, ὁ π., σσ 229 καὶ 231, A. F. van Gemert, «Ὁ Στέφανος Σαχλίκης καὶ ἡ ἐποχὴ του», ὁ π., σσ. 58 καὶ 74-75, καὶ Μαρίνου Φαλιέρου, *Ἐρωτικὰ Ὀνεῖρα*, ὁ π., σσ 90). Γιὰ τίς νέες ἔρευνες καὶ τίς διαπιστώσεις τοῦ van Gemert βλ. καὶ M. I. Μανούσκα, «Ἐκθεσις πεπραγμένων τοῦ ἐν Βενετία Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν κατὰ τὸ ἔτος 1975», *Θησαυρίσματα*, 12 (1975) 366-367, καὶ (γιὰ συμπληρωματικὲς ἔρευνες του κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος 1976) αὐτόθι, 13 (1976) 330-331.

2. Ὁ Legrand ἐξέδωσε τὸ ποίημα στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὸν πρῶτο κώδικα (*Recueil de chansons populaires grecques*, σσ. 20-35, ἀριθ 3, μὲ γαλλικὴ μετάφραση) καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸ δεῦτερο (*BGV, II*, σσ 51-57). Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοση (μὲ γαλλικὴ ἐπίσης μετάφραση): *Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles*. Publiées et traduites par Hubert Pernot. Paris 1931, σσ. 72-87, ἀριθ. 118.

τάληκτοι στίχοι), πού αναφέρεται στη μεγάλη καταστροφή του Χάνδακα (ιδιαι-
τερης πατρίδας του ποιητή) από τον φοβερό σεισμό της μεγαλονήσου της 29.5.
1508¹, *Τὸ τραγούδι τῆς Φιαγκούσας*, άνωνυμο ποίημα του όποίου σώζεται μόνο
ένα απόσπασμα από 50 στίχους και στο όποιο περιγράφεται ή καταστροφή της
Σητείας μάλλον από τον ίδιο σεισμό (του 1508)², και τὸ έκτενέστερο ποίημα
(2541 δεκαπεντασύλλαβοι όμοιοκατάληκτοι στίχοι) *Μάλτας πολιορκία* του Ρε-
θύμιου ποιητῆ Ἀντωνίου Ἀχέλη, ό όποϊος ἔχει ως πρότυπό του τον Ἴταλό
χρονογράφο Marino Fracasso (τὸ ἔργο αναφέρεται στον νικηφόρο άγώνα των
Ἰωαννιτών ίπποτών της Μάλτας (1565) έναντίον των Τούρκων πολιορκητών)³.

Κατὰ τὴ δεύτερη περίοδο τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (1590-1669), δηλαδή
κατὰ τὴ μεγάλη ἔποχή του («Κρητικοῦ Θεάτρου»), πού πολύ ὀρθά χαρακτηρίζε-
ται ως «ὁ χρυσὸς αἰώνας τῆς κρητικῆς και ή πρώτη θαυμαστὴ άνθιση τῆς νεοελ-
ληνικῆς λογοτεχνίας»⁴, τὸ κρητικὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα καλλιεργεῖται συστηματι-
κά, άνυψώνεται σὲ ὄργανο ἔκφρασης και ἐπιβάλλεται ως γλώσσα λογοτεχνική,
ἐνῶ οἱ δημιουργοὶ των λογοτεχνικῶν ἔργων ἐμπνέονται ὄχι πια από τὴ λογο-
τεχνία του Μεσαίωνα ἀλλά από τὴ λογοτεχνία τῆς Ἀναγέννησης⁵.

Ἡ ἰταλικὴ ἐπίδραση πού παρατηρεῖται στὰ ἔργα τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι
χαρακτηριστικὴ⁶. Οἱ δημιουργοὶ ὡστόσο των ἑλληνικῶν ἔργων δὲν ἀκολουθοῦν
δουλικὰ τὰ δυτικὰ πρότυπά τους. Ἰσχύει στὴν περίπτωσή αὐτὴ «ή λειτουργία
τῆς ἀφομοίωσης ξένων ὕλικῶν»⁷. Οἱ Κρητικοὶ μάλιστα συγγραφεῖς συμβαίνει

1. Τὸ ποίημα ἐκδόθηκε από τον G. Wagner (*Carmina*, σσ. 53-61) και τον Φ. Κ. Μπουμπουλιδη (*Ἡ Συμφωνία τῆς Κρήτης του Μανόλη Σκλάβου*. Κρητικὸν στιχοῦργημα του ΙΣΤ' αἰῶνος. Ἀθῆναι 1955 [Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς και Νεοελληνικῆς Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν]) με βάση τον κώδικα Vindob Theol. Gr. 244, φφ 245V-252V.

2. Τὸ κείμενο ἐξέδωσε κριτικά ὁ Γ. Κ. Σπυριδάκης («Τὸ ἄσμα του σειμοῦ ἐν Κρήτῃ (1508)», *BNJ*, 15 (1938-1939) 58-65), από χειρόγραφο πού σήμερα φυλάσσεται στο Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κρήτης.

3. Κριτικὴ ἔκδοση του ποιήματος του Ἀχέλη ἔλαμε ὁ Hubert Pernot (*P. Gentil de Vendosme et Antoine Achélis, Le siège de Malte par les Turcs en 1565*. Publié en français et en grec d'après les éditions de 1567 et de 1571. Par —. Paris 1910)

4. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σ. 27.

5. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *ὁ.π.*, σσ. 27 και 28.

6. Βλ. Ε. Κριαρά, «Ἰταλικὲς ἐπιδράσεις σὲ παλιότερα ἑλληνικά κείμενα», *Ἐποχές*, τόμ. 1, τεῦχ. 4 (Αὔγουστος 1963), σσ. 9-22 (για τὸ «Κρητικὸ Θεάτρο» και τον Ἐρωτικό-κρητο στίχ. σσ. 12-16).

7. Θ. Σ. Ἐλιοτ, *Ἡ Ἐρημὴ Χώρα και ἄλλα ποιήματα*. Εἰσαγωγή, σχόλια, μετάφραση Γιώργου Σεφέρη. Τρίτη ἔκδοση, Ἰκαρος, Ἀθῆναι 1965, σ. 24.

νά ξεπερνούν τὰ πρότυπά τους καὶ νὰ δίνουν στὰ ἔργα τους χαρακτήρα ἐθνικό¹.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἀναπτύσσονται ιδιαίτερα τὰ ἐξῆς λογοτεχνικά εἶδη: τὸ εἰδύλλιο, τὸ θέατρο (τραγωδία, κωμωδία, ποιμενικό δράμα καὶ θρησκευτικό δράμα) καὶ τὸ [ποιητικό] μυθιστόρημα. Τὰ κείμενα τῆς λογοτεχνίας αὐτῆς, ποὺ ἀνάγονται στὰ παραπάνω εἶδη, ὡς σύνολο ἀντιπροσωπεύουν μιὰν ἀπὸ τίς σημαντικότερες φάσεις τῆς ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων.

Τὸ εἰδύλλιο, ὡς εἶδος λογοτεχνικό, ἔλκει τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ Ἀναγέννηση. Στὸ εἶδος αὐτὸ ἀνήκει τὸ κρητικὸ ποίημα Ἡ Βοσκοπούλα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 476 ἐνδεκασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους. Τὸ ποίημα παραδόθηκε ἀνώνυμα καὶ πρέπει νὰ ἀκολουθῆ κάποιον ἄγνωστο ἀκόμη ἰταλικὸ πρότυπο². Ἔχει γραφῆ περὶ τὸ 1600 καὶ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1627 ἀπὸ τὸν Κρητικὸ Νικόλαο Δριμυτηνὸ τὸν Ἀποκορωνίτη³. Ἡ Βοσκοπούλα ἀγαπήθηκε ιδιαίτερα ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ καὶ τὸ 1698 μεταφράστηκε στὴ λατινικὴ γλῶσσα, πιθανῶς ἀπὸ τὸν Γάλλο ἐπίσκοπο Pierre-Daniel Huet (1630-1721), ὁ ὁποῖος ἔγραψε γιὰ τοὺς στίχους τῆς ὅτι εἶναι «ὡσὰν τριανταφυλλάκια στὸ περιβόλι τῶν Μουσῶν»⁴.

Τὰ περισσότερα ὅμως ἔργα τοῦ αἰῶνα τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἀνήκουν στὴ δραματικὴ ποίηση. Εἶναι τρεῖς τραγωδίες, τρεῖς κωμωδίες, ἓνα ποιμενικὸ καὶ ἓνα θρησκευτικὸ δράμα. Τὰ ὀκτὼ αὐτὰ θεατρικὰ ἔργα ἐντάσσονται στὴν ἐνότητα τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» (ἡ ὀνομασία ὀφείλεται στὸν Κων-

1. Βλ. σχετικὰ Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρας τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας», Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση, τόμ. 1, ἀριθ. 8 (Ὀκτ. 1945), σσ. 19-21 (= Νεοελληνικά, Α', σσ. 76-83).

2. Ὁ Ἄρης Δικταῖος, στὸ μελέτημά του «Ἡ "Ἐύμορφη βοσκοπούλα" καὶ τὸ πρότυπό της», Νέα Ἐστία, 59 (1956) 126-134 (= Ἀνοιχτοὶ λογαριασμοὶ μὲ τὸ χρόνο. Κριτικὰ καὶ ἄλλα. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη. Ἀθῆναι 1963, σσ. 9-34) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἰταλικὴ *Ballata della Pastorella* τοῦ ποιητῆ τοῦ ΙΓ' αἰῶνα Guido Cavalcanti ἀπέτελεσε τὸ πρότυπο τῆς Βοσκοπούλας. Τὴν ἀποψη αὐτῆ τοῦ Δικταῖου ἀμφισβήτησαν οἱ Μ. Ι. Μανούσακας («Τὸ δῆθεν πρότυπο τῆς "Βοσκοπούλας"»), Νέα Ἐστία, 59 (1956) 263-265 [στὶς σσ. 265-266 δημοσιεύεται ἀπάντηση τοῦ Δικταῖου («Ἡ "Ἐύμορφη Βοσκοπούλα"») στὸν Μανούσακα] καὶ Λίνος Πολίτης («Τὸ πρότυπο τῆς "Βοσκοπούλας"», αὐτόθι, σσ. 298-300).

3. Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοση: Ἡ Βοσκοπούλα. Κρητικὸ εἰδύλλιο τοῦ 1600. Κριτικὴ ἔκδοση Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἡράκλειο 1963 [Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν]. (Καὶ ἀνατύπωση τοῦ κειμένου, μὲ διαφορὰς στὴν ἀπόδοση μερικῶν λέξεων: Μπεργαδῆ, Ἀπόκοπος. Ἡ Βοσκοπούλα. Ἐπιμέλεια Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἐκδοτικὴ Ἑρμῆς Ε.Π.Ε., [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθῆνα 1971).

4. Βλ. ὅπου στὴν προηγούμενη ὑποσημείωση (στὴν ἔκδοση τοῦ 1963), σ. λε'.

σταντίνω Σάθα, ὁ ὁποῖος τὸ 1879 ἐξέδωσε κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο αὐτὸν τέσσερα (*Ζήνων, Στάθης, Γύπαρις, Ἐρωφίλη*) ἀπὸ τὰ ἐπόμενα ὀκτῶ ἔργα.

Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν τριῶν τραγωδιῶν εἶναι ὅτι ἔχουν πέντε πράξεις, πρόλογο καὶ χορικά (ἢ *Ἐρωφίλη* ἔχει καὶ ἰντερμέδια) καὶ ὅτι ὅλες ἔχουν γραφῆ σὲ δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους (ἐξαίρουνται τὰ χορικά ποὺ εἶναι γραμμένα σὲ ἑνδεκασύλλαβο ὁμοιοκατάληκτο στίχο καὶ σὲ διάφορα μέτρα: terza rima ἢ ottava).

Ἡ παλαιότερη ἀπὸ τὶς τρεῖς τραγωδίες καὶ συγχρόνως ἡ περισσότερο γνωστὴ καὶ ἀξιόλογη εἶναι ἡ *Ἐρωφίλη*, ποὺ γράφτηκε ἀπὸ τὸν Ρεθύμνιο ποιητὴ Γεώργιο Χορτάτση περὶ τὸ 1600. Τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1637 ἀπὸ τὸν Κύπριο ἱερέα Ματθαῖο Κιγάλα, ποὺ ἔκαμε πολλὰ ἀυθαιρέσεις στὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου, καὶ ἀπὸ τότε τὸ ἔργο γνώρισε πολλὰ ἐπανεκδόσεις. Ἡ σημαντικότερη καὶ «κριτικότερη» ἀπὸ αὐτὰς εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔκαμε ὁ Κρητικὸς ἱερωμένος Ἀμβρόσιος Γραδενίγος στὴ Βενετία τὸ 1676¹.

Χειρόγραφα: Τὸ κείμενο τῆς *Ἐρωφίλης* παραδίδεται ἀπὸ τὰ ἐξῆς χειρόγραφα: 1) Τὸ χειρόγραφο τοῦ Φιλίππου Χαρέρη (Cager). Τὸ ἀναφέρει ὁ πρῶτος ἐκδότης τοῦ ἔργου Ματθαῖος Κιγάλας, ποὺ προσθέτει ὅτι ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Χορτάτση. Ἦταν γραμμένο μὲ λατινικοὺς χαρακτῆρες καὶ ὁ Κιγάλας τὸ μετέγραψε «μὲ γράμματα ῥωμαϊκὰ» καὶ προχώρησε στὴν ἔκδοσή του. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἔχει χαθῆ. 2) Τὸ χειρόγραφο Legrand (ἀγορασμένο ἀπὸ τὸν Γάλλο νεοελληνιστὴ στὰ 1873). Εἶναι γραμμένο μὲ λατινικοὺς ἐπίσης χαρακτῆρες καὶ εἶναι ἀκέφαλο καὶ κολοβό. Μὲ βάση τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ὁ Legrand ἔκαμε ἔκδοση τοῦ κειμένου τῆς *Ἐρωφίλης* στὴ γνωστὴ μας σειρά *Bibliothèque grecque vulgaire* (tome II, σσ. 335-399), ὅπου διατήρησε τοὺς λατινικοὺς χαρακτῆρες τοῦ χειρογράφου. Ἐπειτα χάρισε τὸ χειρόγραφο στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὑπάρχει μὲ τὰ στοιχεῖα: © 62 [16]. 3) Τὸ χειρόγραφο τῆς Bayerische Staatsbibliothek τοῦ Μονάχου (τοῦ 17ου αἰῶνα): Monacensis Graecus 590. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἔχει γραφῆ μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες (προέρχεται ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά) καὶ μελετήθηκε ἀπὸ τὸν Ξανθοῦδιδη. 4) Τὸ χειρόγραφο (MSS 13/i/17) τῆς University Library τοῦ Birmingham [olim συλλογῆς Thomas Phillipps (1792-1872)], ποὺ ἀγοράστηκε σὲ δημοπρασίᾳ τῆς 15ης Ἰουνίου 1970 στὸν γνωστὸ οἶκο Sotheby's τοῦ Λον-

1. Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοση (βασισμένη στὶς ἐκδόσεις: Γραδενίγου, Σάθα—βλ. παραπάνω—, Legrand, καὶ στὸν ἑλληνικὸ κώδικα 590 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου): Στεφ. Ξανθοῦδιδου, *Ἐρωφίλη*. Τραγωδία Γεωργίου Χορτάτση (1600), ἐκδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου. Athen 1928 [Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, 9].

δίνου. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ εἶναι τοῦ 17ου αἰώνα, προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ λόρδου Guilford καὶ ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Μάρκου-Ἀντωνίου Φωσκόλου, τοῦ ποιητῆ τοῦ *Φορτουνάτου*¹.

Πρότυπο τῆς *Ἐρωφίλης* εἶναι ἡ τραγωδία τοῦ Ἰταλοῦ συγγραφέα Giovanni Battista Giraldi (1504-1573) *Orbecche* (1547)², ὁ Χορτάτσης ὅμως μπόρεσε νὰ δώσῃ στὸ κείμενό του τὴ δική του πνοή—στὴ μορφή καὶ στὸ περιεχόμενο— πού τὸ διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ πρότυπό του. Ὁ Μ. Ι. Μανούσακας ἀπέδειξε ὅτι ἕνα μέρος τῆς δεύτερης πράξης τῆς *Ἐρωφίλης* ὁ Χορτάτσης τὸ δανείστηκε ἀπὸ τὴν τραγωδία τοῦ Ἰταλοῦ ποιητῆ Torquato Tasso *Il Re Torrismondo* (1587), πού ἀποτελέσει ἐπίσης τὸ πρότυπο τῆς κρητικῆς τραγωδίας *Βασιλεὺς ὁ Ροδολίνος*³. Στὰ ἰντερμέδια (ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ intermezzo) τῆς *Ἐρωφίλης*—μουσικοχορευτικὰ κομμάτια μὲ ξεχωριστὴ ὑπόθεση πού παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στὶς πέντε πράξεις τῆς τραγωδίας—, ὁ Χορτάτσης ἀκολουθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Tasso «Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ» (*Gerusalemme Liberata*, 1581), καὶ συγκεκριμένα τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Rinaldo καὶ τῆς Armida, ἐνῶ τὰ λυρικότατα χορικά τῆς τραγωδίας ἔχουν ὡς πηγὴ τους τὰ χορικά τῆς «Φαίδρας» τοῦ Σενέκα⁴.

Ἡ δευτέρη τραγωδία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» εἶναι τὸ ἔργο *Βασιλεὺς ὁ Ροδολίνος* τοῦ ἐπίσης Ρεθύμιου ποιητῆ Ἰωάννη-Ἀνδρέα Τρωίλου⁵, γιοῦ τοῦ Γεωργίου, πού τυπώθηκε γιὰ πρώτη—καὶ μοναδική—φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1647 ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ δημιουργό της⁶. Τὸ ἔργο ἀποτελεῖται ἀπὸ πρόλογο («προ-

1. Περιγραφή τοῦ χειρογράφου ἔκαμε ὁ Α. Vincent («A manuscript of Chortatses' "Erophile" in Birmingham», *University of Birmingham Historical Journal*, Vol. XII, N° 2 (1970), σσ. 261-267, ἀπὸ ὅπου καὶ οἱ παραπάνω πληροφορίες).

2. Βλ. *Erophile, vulgärgriechische Tragodie von Georg Chortatzes aus Kreta*. Ein Beitrag zur Geschichte der neugriechischen und der italienischen Literatur von Conrad Bursian. Leipzig 1870 [Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Kgl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Band 5, ἀριθ. VII], σσ. 549-635.

3. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, «Ἀγνωστὴ πηγὴ τῆς "Ἐρωφίλης" τοῦ Χορτάτση: Ἡ τραγωδία "Il Re Torrismondo" τοῦ Tasso», *Κρητικὰ Χρονικά*, 13 (1959), 73-83.

4. Βλ. Στυλ. Δεινάκι, «Αἱ πηγαὶ τῆς Ἐρωφίλης. Ὁ Χορτάτσης ἀπεμμήθη χωρὶα τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους;», *Χριστιανικὴ Κρήτη*, 1 (1912) 435-447. Γιὰ ἄλλες πηγὰς τῶν χορικῶν τῆς Ἐρωφίλης βλ. Vincenzo Pecoraro, «Le fonti dei cori della "Ἐρωφίλη"», *Ἑλληνικά*, 22 (1969) 370-376.

5. Γιὰ τὸν Τρωίλο βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, «Ἀνεκδότα βενετικὰ ἔγγραφα (1618-1639) γιὰ τὸν Ἰωάννη-Ἀνδρέα Τρωίλο, τὸν ποιητὴ τοῦ "Ροδολίνου"», *Θησαυρίσματα*, 2 (1963) 63-77, καὶ Κ. Ντόκου, «Νέαι εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἰωάννου-Ἀνδρέου Τρωίλου ἐξ ἀνεκδότων βενετικῶν ἔγγράφων», *αὐτόθι*, 8 (1971) 274-282.

6. Τὸ μοναδικὸ ἀντίτυπο τῆς ἐκδοσης αὐτῆς βρίσκεται στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη (μὲ

λογίζει το Μελλούμενο)), πέντε πράξεις και πέντε χορικά, (από τα όποια τα τρία (α', γ' και ε') είναι σονέτα, από τα πρωιμότερα τής λογοτεχνίας μας)¹. 'Ο Ροδολίνος είναι διασκευή τής τραγωδίας του Tasso *Il Re Torrismondo*², με πολλές δομικές αλλαγές (αφαίρέσεις, τροποποιήσεις, προσθήκες κλπ.), που τις επέβαλε το προσωπικό αισθητικό κριτήριο του Κρητικού ποιητή και που διαφοροποιούν αισθητά το ελληνικό έργο από το ξένο πρότυπό του³.

'Η τρίτη [θεωρούμενη ως] κρητική τραγωδία⁴, ό *Ζήνων*, έχει υπόθεση ιστο-

τά στοιχεία: MGL 72, B). Κριτική έκδοση του έργου είχε αναλάβει να έτοιμάσει ό Στέφανος Ξανθουδίδης (1864-1928). Μετά τον θάνατό του, τή συμπλήρωση τής εργασίας του Ξανθουδίδα έκαμε ό Μ. Ι. Μανούσακας, από τον όποιο ως τώρα εκδόθηκαν μόνο άποσπάσματα του έργου: Μ. Ι. Μανούσακας, «Βασιλεύς ό Ροδολίνος (1647). 'Αποσπάσματα», *Ελληνική Δημοκρατία*, 12 (1953) 67-70 (εκδίδονται οι στίχοι 177-278 τής Ε' πράξης του έργου, το χορικό τής Γ' πράξης και το χορικό τής Ε' πράξης) και Του ίδιου, «Βασιλεύς ό Ροδολίνος, τραγωδία 'Ιωάννη-Ανδρέα Τρωίλου (1647), Πράξεις Γ'-Δ' Πρώτη παρουσίαση (με εισαγωγικό σημείωμα)», *Θέατρο*, τόμ. 1, τεύχ. 4 (Ιούλ.-Αύγ. 1962), σσ. 8-23. Κυκλοφόρησε και φωτοτυπική επανέκδοση του παραπάνω μοναδικού αντίτυπου τής Γενναδείου Βιβλιοθήκης: 'Ιωάννου 'Ανδρέα Τρωίλου, *Βασιλεύς ό Ρωδολίνος*. Τραγωδία. Βενετία, παρά 'Ιωάννη 'Αντωνίω τῷ 'Ιουλιανῷ, 1647. Πρόλογος: Francis R. Walton, Εισαγωγή: Μ. Ι. Μανούσακας. 'Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, 'Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, 1976 (= *Θησαυροί τής Γενναδείου*, I), για τήν όποία βλ. τή βιβλιοκρισία του Φ. Κ. Μπουμπουλιδή (*Ελεύθερος Κόσμος*, 12.11.1977, σ. 2).

1. Βλ. τήν Εισαγωγή του Μ. Ι. Μανούσακας, σ. XXV, στη φωτοτυπική επανέκδοση τής προηγούμενης ύποσημείωσης.

2. Τήν άποψη αύτή είχε διατυπώσει πρώτος ό Ξανθουδίδης στην άνέκδοτη εισαγωγή του έργου (για τήν όποία βλ. παραπάνω) και άργότερα (1933) ό 'Ηλίας Π. Βουτιεριδής (*Σύντομη ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας (1000-1930)*). Τρίτη έκδοση. Με συμπλήρωμα του Δημήτρη Γιακού (1931-1976). 'Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 'Αθήνα 1976, σ. 190). 'Ωστόσο και οι δύο (Ξανθουδίδης και Βουτιεριδής) δέν έκαμαν συγκριτική έρευνα των δύο κειμένων, πράγμα που έγινε ύστερα από άρκετά χρόνια (βλ. Μ. Ι. Μανούσακας, «'Η τραγωδία "Βασιλεύς ό Ροδολίνος" συγκρινομένη προς το Ιταλικόν της πρότυπον», *'Αθηνά*, 59 (1955) 343-344).

3. Περισσότερα για τή διασκευή του Κρητικού ποιητή βλ. στην παραπάνω Εισαγωγή του Μ. Ι. Μανούσακας, σσ. XXIII-XXVI.

4. "Όπως αιτιολογημένα ύποστηρίζει ό Σπύρος Εύαγγελάτος («Χρονολόγηση, τόπος συγγραφής του "Ζήνωνος" και έρευνα για τον ποιητή του», *Θησαυρίσματα*, 5 (1968) 177-203), ό *Ζήνων* γράφτηκε στην 'Επτανήσο (στη Ζάκυνθο ή στην Κεφαλονιά) το έτος 1682 από 'Επτανήσιο συγγραφέα και παιχτηκε στη Ζάκυνθο στις άρχές του 1683. Τήν άποψη του Εύαγγελάτου για τήν επτανήσιακή προέλευση του έργου άποδέχεται ό Στυλιανός 'Αλεξίου («Κριτικά στον Κορνάρου», *Κρητικά Χρονικά*, 25, 1973, 404 σημ. 8) και άμφισβητεί ή Lidia Martini: «Considerazioni e proposte sullo "Zenone"», Università di Padova, Istituto di studi Bizantini e Neogreci, *Miscellanea* 1, Liviana Editrice, Padova 1978, σσ. 33-51 (ιδίως 35-38). 'Η Martini εκφράζει σοβαρές άμφιβολίες για τή γνησιότητα του προλόγου,

ρική και όχι φανταστική, όπως συμβαίνει με τις δύο προηγούμενες τραγωδίες του «Κρητικού Θεάτρου». Είναι έργο που μάς παραδόθηκε άνωμα και πρέπει να γράφτηκε μετά το έτος 1648 —άφου τότε τυπώθηκε το πρότυπό του, δηλαδή το δραματικό έργο *Zeno* του Άγγλου Ίησουίτη μοναχού Joseph Simons (1595-1671), που έχει γραφή σε λατινική γλώσσα¹— και πριν από το έτος 1669². Ο άγνωστός μας ποιητής του έργου ακολουθεί πιστά το δυτικό πρότυπό του. Ο *Ζήνων* περιέχεται στο γνωστό Νανιανό χειρόγραφο της Βενετίας Marcianus Graecus, classe XI, n° 19 (collocazione 1394), φφ. 117^r-145^v —γράφτηκε στα τέλη του 17ου ή στις αρχές του 18ου αιώνα—, και εκδόθηκε από τον Κ. Ν. Σάθα (δ.π., σσ. 1-102).

Ξένα, άγνωστα όμως έως τώρα, πρότυπα φαίνεται να μιμούνται και οι συγγραφείς των τριών κρητικών κωμωδιών (*Κατζούρμπου*, *Στάθη* και *Φορτονατόν*), που έχουν κοινή περίπου υπόθεση: την αγάπη ενός νέου και μιας νέας, στην οποία στέκεται εμπόδιο ο έρωτας ενός πλούσιου γέρου. Τελικά όμως ο γέρος αυτός αποδεικνύεται πατέρας του νέου ή της νέας και όλα οδηγούνται σε αίσιο τέλος. Η δράση και των τριών κωμωδιών, που όπως και οι τραγωδίες έχουν γραφή σε δεκαπεντασύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους, τοποθετείται στη σύγχρονη εποχή και στο Μεγάλο Κάστρο (= στον Χάνδακα, το Ήρακλειο), ενώ γύρω από τα πρόσωπα που αναφέραμε (του νέου, της νέας και του πλούσιου γέρου) κινούνται και άλλα πρόσωπα (χαρακτηριστικοί τ υ π ο ι), που πέρασαν από τη λατινική στην ιταλική κωμωδία (την οποία ακολουθούν και μιμούνται οι Κρητικοί συγγραφείς): του «miles gloriosus», του σχολαστικού δασκάλου (που

χωρίς όμως και να μπορέ να αποδείξει ότι το έργο είναι κρητικό (βλ. Βάλτερ Πούχγερ, όπου στην επόμενη υποσημείωση, σ. 208).

1. Η διαπίστωση για το πρότυπο του *Ζήωνος* έγινε από τον πρώτο εκδότη του έργου Κ. Ν. Σάθα (*Κρητικόν Θέατρον ή συλλογή άνεκδότων και άγνωστων δραμάτων*, Βενετία 1879 —και φωτοαντίπωση: Άθήναι 1963—, σσ. ιε'-ις')· βλ. και τη σχετική ειδική εργασία του Φ. Κ. Μπουμπουλίδη (*Τό πρότυπον του «Ζήωνος»*, Ήρακλειον Κρήτης, 1955) —για την οποία, πάντως, βλ. τη βιβλιοκρισία του Ν. Μ. Παναγιωτάκη (*Άθηνα*, 59, 1955, 309-318)—, καθώς επίσης και τη συστηματική εργασία του Βάλτερ Πούχγερ, «Θεατρολογικές έρευνες για το πρότυπο του “Ζήωνα”», *Θησαυρίσματα*, 17 (1980) 206-284 (στις σσ. 206-209 συνοψίζονται τα πορίσματα των μελετητών για τον *Ζήωνα* (άπό το 1879 ως το 1978) και κατόπιν ο συγγραφέας προωθεί το θέμα της έρευνας του προτύπου του έργου).

2. Πριν άπό το 1669, έφόσον θεωρήσουμε το έργο ως κρητικό (ή πριν άπό το 1683, αν δεχθούμε ότι το έργο είναι έπτανησιακό)· πρβλ. Βάλτερ Πούχγερ, δ.π., σσ. 278-279. Ο Ν. Μ. Παναγιωτάκης δέχεται (δ.π., σ. 311) ότι ο terminus post quem (του 1648) πρέπει να άναχθή στο έτος 1634, κατά το όποιο Ισως έγινε μια παράσταση του *Zeno* στο άγγλικό Κολλέγιο των Ίησουιτών της Ρώμης, και ο Β. Πούχγερ (δ.π., σ. 278) στο έτος 1631, κατά το όποιο παραστάθηκε για πρώτη φορά ο *Zeno* στο Κολλέγιο του St. Omer.

χρησιμοποιεί ένα γλωσσικό κράμα από ελληνικά, λατινικά και ιταλικά), τοῦ κόλακα, τοῦ συκοφάντη, τοῦ λαίμαργου δούλου (= «παράσιτοι» τῆς ἀρχαίας κωμωδίας), τῆς προξενήτρας, τῆς ὑπηρέτριας, τῆς πεθεράς, κ.π.ᾶ.

Ἡ παλαιότερη καὶ σημαντικότερη ἀπὸ τὶς σωζόμενες τρεῖς κρητικὲς κωμωδίες¹ εἶναι ὁ *Κατζοῦρμπος*, νεώτερο ἔργο τοῦ Γεωργίου Χορτάση, γραμμένο γύρω στὰ 1600 (ἀκριβέστερα ἀνάμεσα στὰ 1595 καὶ τὸ 1601). Τὸ ἔργο² ἀποτελεῖται ἀπὸ σύντομον πρόλογο, πέντε πράξεις καὶ τέσσερα ἰντερμέδια καὶ παραδίδεται ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκὸ ἑλληνικὸ κώδικα 2978, φφ. 59^r-107^v, ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά (ἀνῆκε ἄλλοτε στὸν Κεφαλλονίτη λόγιο Παναγιώτη Βεργωτῆ, 1842-1916).

Ὁ *Στάθης* γράφτηκε ἀπὸ ἄγνωστον συγγραφέα (ἐνδεχομένως ἀπὸ τὸν Γεώργιο Χορτάση) στὸ Μεγάλο Κάστρο, πιθανότατα λίγο μετὰ τὸ 1604 (δηλαδὴ «τὸ ἔργο ἀνήκει σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ τῆς θεατρικῆς δραστηριότητος τοῦ ποιητῆ»)³, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ πρόλογο, τρεῖς πράξεις καὶ δύο ἰντερμέδια. Ἡ κωμωδία αὐτὴ παραδίδεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ Νανιανὸ κώδικα τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας cl. XI. 19 (1394), φφ. 180^r-207^r, ἀπὸ ὅπου ἐκδόθηκε (ὅπως καὶ ὁ *Ζήνων*) ἀπὸ τὸν Κ. Ν. Σάθα (*Κρητικὸν Θέατρον*, σσ. 103-176)⁴.

Ὁ *Φορτουνάτος*, ἡ τρίτη κρητικὴ κωμωδία, εἶναι ἔργο τοῦ καθολικοῦ γαιοκτήμονα Μάρκου-Ἀντωνίου Φωσκόλου, γιοῦ τοῦ Ἀνδρέα, καὶ γράφτηκε στὸ Μεγάλο Κάστρο γύρω στὰ 1655 (στὸ χειρόγραφο ποῦ περιέχει τὸ ἔργο, μετὰ τὴν ἀφιέρωση, ὑπάρχει, διαγραμμένη ὁμως μὲ μελάνι καὶ γι' αὐτὸ δυσανάγνωστη, ἡ ἡμερομηνία: 1655 Ἰουλίου εἰς τὰς 8) καὶ πρὶν, πάντως, ἀπὸ τὸ

1. Γιὰ ὀρισμένα ἀποσπάσματα ἔργων ποῦ χάθηκαν βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σσ. 39-40.

2. Γεωργίου Χορτάση, *Κατζοῦρμπος*. Κωμωδία. Κριτικὴ ἔκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο Λίνου Πολίτη. Ἡράκλειο Κρήτης 1964 [Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν. Κρητικὸν Θέατρον, 1].

3. Στὰ πιθανὰ αὐτὰ συμπεράσματα (γιὰ τὸν συγγραφέα καὶ τὴ χρονολόγησι τοῦ ἔργου) καταλήγει ἡ Lidia Martini, στὴν εἰσαγωγὴ τῆς νέας ἔκδοσης τοῦ κειμένου τῆς κρητικῆς κωμωδίας: *Στάθης*. Κρητικὴ κωμωδία. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγὴ, σημειώσεις καὶ λεξιλόγιο Lidia Martini. Θεσσαλονίκη 1976 [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 3], σσ. 32-40 καὶ 23-31 (ὅπου συζητεῖται καὶ ἡ παλαιότερη—σχετικὴ μὲ τὴ χρονολόγησι τοῦ ἔργου—βιβλιογραφία), ἀντίστοιχα.

4. Βελτιωμένη ἔκδοση τοῦ κειμένου τοῦ *Στάθης* δημοσιεύτηκε ἀνώνυμα στὸ περιοδικὸ *Θέατρο*, τόμ. 1, τεύχ. 4 (Ἰούλ.-Αὐγ. 1962), σσ. 48-63 (περισσότερα γιὰ τὴν ἔκδοσι αὐτὴ βλ. στοῦ Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σ. 37, σημ. 3). Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοσι τοῦ ἴδιου κειμένου (μὲ βάση τὸ παραπάνω βενετικὸ χειρόγραφο καὶ τὶς προγενέστερες ἐκδόσεις) ἔκαμε ἡ Lidia Martini (βλ. τὴν προηγούμενη ὑποσημείωσι).

έτος 1662, κατά τὸ ὁποῖο πέθανε ὁ ποιητὴς του¹. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἔχει ἀφιέρωση, πρόλογο, πέντε πράξεις καὶ τέσσερα ἰντερμέδια, καὶ παραδίδεται ἀπὸ τὸν παραπάνω Νανιανὸ κώδικα τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας (φφ. 342Γ-439V)². Τὸ κείμενο τοῦ *Φορτουνάτου* εἶναι γραμμμένο μὲ λατινικούς χαρακτῆρες.

Ἔργο τοῦ Γεωργίου Χορτάτση ἀποδείχτηκε ὅτι εἶναι καὶ τὸ ποιμενικὸ δράμα *Γύπαρις* (τώρα *Πανώρια*)³, ποὺ γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὴν *Ἐρωφίλη* (δηλαδὴ ἀνάμεσα στὰ 1590 καὶ 1600)⁴. Τὰ τρία αὐτὰ σημαντικὰ στοιχεῖα (τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ, ὁ τίτλος τοῦ ἔργου —*Πανώρια*— καὶ τὸ ὅτι ἡ *Ἐρωφίλη* εἶναι μεταγενέστερο ἔργο τοῦ Χορτάτση) ἔγιναν γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση στὸν λόγιο Βενετὸ ἄρχοντα τῶν Χανίων Μαρκαντώνιο Βιάρο⁵ (56 στίχοι) τὴν ὁποία ἔχει τὸ νέο (τρίτο) πληρέστερο χειρόγραφο τοῦ ἔτους 1673, ποὺ ἀνήκει στὴν ἰδιωτικὴ συλλογὴ τοῦ ἱερέα Μάριου Δ. Δαπέργολα (Ἀθήνα, Βιβλιοθήκη τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς Ἀκαθίστου στὴν Αἰξωνή τῆς Γλυφάδας). Ἔτσι ἐρμηνεύονται μὲ νέο πνεῦμα οἱ στίχοι τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλιῆ (στὴ «Φιλονεικία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ρεθέμνου» τοῦ *Κρητικοῦ Πολέμου*):

"Ἐνα παιδί μου παλαιόν, ὁποῦ ἔθελα γεννήση
κ' ἐκεῖνο μὲ πολλὴν τιμὴν ἤθελε μὲ στολίση·
Γεώργιον Χορτάκιον ἔκραζαν τ' ὄνομά του

1. Βλ. τὶς σημαντικὰς ἐρευνητικὰς ἐργασίαι τοῦ Α. L. Vincent: «Ὁ ποιητὴς τοῦ "Φορτουνάτου"», *Θησαυρίσματα*, 4 (1967) 53-84 καὶ «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ Μάρκο Ἀντώνιο Φώσκολο», *αὐτόθι*, 5 (1968) 119-176.

2. Κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἔργου (μὲ βάση τὸ χειρόγραφο τῆς Βενετίας) ἔγινε ἀπὸ τὸν Στέφανο Ξανθουδίδη (Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου (1669), *Φορτουνάτος* Κωμωδία ἀνέκδοτος τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ αὐτογράφου τοῦ ποιητοῦ ἐκδιδομένη ὑπὸ —, Ἐφόρου ἀρχαιοτήτων. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἐλευθεροδάκης», ἐν Ἀθήναις, 1922). Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοσις τῆς ἴδιας κωμωδίας: Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου, *Φορτουνάτος*. Κριτικὴ ἔκδοσις, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Alfred Vincent Ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια Θεοχάρη Δετοράκη. Ἡράκλειο Κρήτης 1980 [Ἐταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, Κρητικὸν Θέατρον, 2].

3. Βλ. Μπάμπης Οἰκονόμου, «Ἀγνωστο χειρόγραφο τοῦ "Γύπαρη". Ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ καὶ τὸν πραγματικὸν τίτλο τοῦ δράματος», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, 17 (1963) 516-528

4. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀναθεωρημένη εἰσαγωγὴ τοῦ Αἴνου Πολίτη (στὸ βιβλίον: Βιτζέντζου Κορνάρου, *Ἐρωτικόριτος* Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοσις Στεφάνου Α. Ξανθουδίδου. Εἰσαγωγὴ Αἴνου Πολίτη. Τρίτη ἔκδοσις. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστήρ», Ἀθήναι 1976, σ 67, σημ 37) «ἢ πῶς πιθανὴ [χρονολογικὴ] σειρὰ [συγγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ Χορτάτση] εἶναι (περίπου)»: *Πανώρια* 1585-1590, *Ἐρωφίλη* 1590-1595 καὶ *Κατζούριμος* 1595-1600.

5. Βλ. γι' αὐτὸν τὴ μελέτη τοῦ Μ. I Μανούσακα, «Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος (1542-μετὰ τὸ 1604) καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς τῶν δραμάτων τοῦ Γεωργίου Χορτάτση», *Κρητικὰ Χρονικά*, 17 (1963) 261-282, ὅπου ἐκδίδεται κριτικὰ καὶ ἡ ἀφιέρωση (σς 269-270).

καί καμε τήν πανώριαν του με ζαχαρένια χείλη,
μαζί με τόν Κατζάροπον τήν ἄξιαν Ἐρωφίλη¹.

Χειρόγραφα καί ἐκδόσεις τοῦ ἔργου: Ἡ *Πανώρια* παραδίδεται ἀπό τρία χειρόγραφα: 1) Τό βενετικό Marcianus Graecus XI. 19 (1394), φφ. 147^r-177^v, ἀπό τό ὁποῖο ἔγινε ἡ (πρώτη) ἐκδοση τοῦ Κ. Ν. Σάθα (*Κρητικόν Θέατρον*, σσ. 177-282), 2) τό Ἀθηναϊκό ἐλληνικό 2978, φφ. 5^r-58^v καί 3) τό (πληρέστερο) χειρόγραφο τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς Δαπέρογολα. Κριτική ἐκδοση τοῦ ἔργου (με βάση τὰ δύο πρώτα χειρόγραφα) ἔκαμε ὁ Ἐμμανουήλ Κριαρᾶς (*Γύπαρις, κρητικόν δράμα. Πηγαί-κείμενον*. Athen 1940 [Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, Nr. 39]). Ἀπό τόν ἴδιο ἐκδότη κυκλοφόρησε καί νέα ὀλοκληρωμένη (102 ἐπιπλέον στίχοι) κριτική ἐκδοση τοῦ κειμένου (Γεωργίου Χορτάτση, *Πανώρια*. Κριτική ἐκδοση με εἰσαγωγή, σχόλια καί λεξιλόγιο Ἐμμανουήλ Κριαρᾶ. Θεσσαλονίκη 1975 [Βυζαντινὴ καί Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 2]), πού ἔγινε με βάση καί τὰ τρία χειρόγραφα. Ἀξίζει νά ἐπισημανθῆ ὅτι τό Λεξιλόγιο τῆς ἐκδοσης αὐτῆς καλύπτει με τήν πληρότητά του τίς πρωτοβάθμιες ἀνάγκες τοῦ μελετητῆ γιά τή γλωσσική προσπέλαση τῶν ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας.

Ἡ *Πανώρια* ἔχει γραφῆ σέ δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους καί ἀποτελεῖται ἀπό πέντε πράξεις. Ὡς πρὸς τό λοιπὸ περιεχόμενό τους, τὰ τρία παραπάνω χειρόγραφα ἐμφανίζουν κάποια διαφοροποίηση. Οἱ πρόλογοι λ.χ. τοῦ πρώτου εἶναι δύο, ἐνῶ τό δεύτερο χειρόγραφο ἔχει μόνο ἓναν πρόλογο (τὸν δεύτερο). Ἐξάλλου στὸ δεύτερο χειρόγραφο, ἀνάμεσα στὶς πέντε πράξεις τοῦ δράματος παρεμβάλλονται τέσσερα ἰντερμέδια (τὰ τρία πρώτα εἶναι ἀποσπάσματα ἀπὸ σκηνές τῆς κωμωδίας *Κατζουρμπος*). Τὸ τρίτο, τέλος, χειρόγραφο, πέρα ἀπὸ τὴν ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μαρκαντώνιο Βιάρο (γιὰ τὴν ὁποία βλ. παραπάνω), περιέχει καί τοὺς δύο προλόγους, τρία νέα ἰντερμέδια καί ἓναν σύντομο ἐπίλογο.

Ἡ ἔρευνα ἔδειξε ὅτι πρότυπο τῆς *Πανώριας* εἶναι τό ποιμενικὸ δράμα τοῦ Βενετοῦ ποιητῆ Luigi Groto *La Calisto*, πού τυπώθηκε τὸ 1583². Ἀλλὰ ὁ Χορτάτσης ἐπέβαλε στὸ ἔργο τὴν προσωπικὴ του σφραγίδα καί τό διαφοροποίησε ἀπὸ τό ξένο πρότυπο.

1. Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, *Διήγησις διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ Κρητικοῦ Πολέμου*, Βενετία 1681. Στὴ νεώτερη ἐκδοση τοῦ Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη (*Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669) ἢ συλλογὴ τῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση, Μαρίνου Ζάνε*, ἐν Τεργέστη 1908), σ. 588, στίχ. 5-10.

2. Βλ. Λίνου Πολίτη, «Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ ἰταλικοῦ προτύπου τοῦ Γύπαρι», *Ἀθηνα*, 53 (1949) 351 [= Ἀνακοίνωση στὴν Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία], Linos Politis, «La roé-

Τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο τῆς *Παλαιᾶς Διαθήκης* μετὰ τὴ θυσία τοῦ Ἀβραάμ ἀποτελεσε τὴν πηγὴν γιὰ τὴν ἐμπνευση πολλῶν θεατρικῶν ἔργων στὴ Δύση. Τὸ ἔργο τοῦ Luigi Groto *Lo Isach* χρησίμισε ὡς πρότυπο στὸν Κρητικὸ ποιητὴ τοῦ θρησκευτικοῦ δράματος *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*¹, ποὺ γράφτηκε στὴν Κρήτη μετὰ τὸ 1586 (ἔτος ἐκδόσεως τοῦ προτύπου του) καὶ ὡς τὸ 1635 (ἔτος συγγραφῆς ἢ ἀντιγραφῆς τοῦ ἔργου, σύμφωνα μετὰ τὴ σημείωση ποὺ ὑπάρχει στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας ελ. XI. 19 (1394): *Στοὺς χίλιους ἐξακόσιους τριανταπέντε ἐγίνη / in verso ἀπὸ ἄνα Κρητικὸ, εὐλάβεια γιὰ νὰ δίνη*). Πρέπει ὅμως νὰ τονίσουμε ὅτι ὁ Ἕλληνας ποιητῆς ἔκαμε πολλὰς καινοτομίες (ἀφαίρεση τοῦ προλόγου καὶ τῶν χορικῶν - κατάργηση τῶν πράξεων καὶ τῶν σκηνῶν) καὶ ἐπέμεινε στὴν ἀνάληψη τῶν χαρακτήρων².

Ὁ ἄγνωστός μας ποιητῆς τῆς *Θυσίας* ταυτίστηκε, μετὰ ἀπὸ συγκριτικὴ ἔρευνα τοῦ κειμένου της πρὸς τὸ κείμενο τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* καὶ τὴν εὕρεση πολλῶν συγγενῶν στοιχείων τῶν δύο ἔργων (ὕφος, στιχουργία, παράλληλα χωρία κλπ.), μετὰ τὸν Βιτσέντζο Κορνάρο³. Μάλιστα ἡ *Θυσία*, σὲ σύγκριση μετὰ τὸν *Ἐρωτόκριτο*, διαπιστώθηκε ὅτι εἶναι νεανικὸ ἔργο τοῦ Κορνάρου⁴.

sie pastorale en Crète à la fin du 16ème siècle; Rapports et différences avec la poésie pastorale italienne», *Actes du IVe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée* [Fribourg 1964], [tome II], Mouton and Co, The Hague-Paris 1966, σσ. 1000-1007 [Ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων τῶν δύο τόμων εἶναι συνεχῆς] (= *Paléographie et littérature byzantine et néo-grecque*, ἀριθ. XXIII) καὶ τοῦ ἴδιου, «Ποιμενικὴ ποίηση καὶ δράμα στὴν Κρήτη. Ὁμοιότητες καὶ διαφορὰς μετὰ τὰ ἰταλικά», *Πεπραγμένα τοῦ Β' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Δ', ἐν Ἀθήναις 1969, σσ. 389-396 (= *Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας*. Δεύτερη σειρά. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 12, [Θεσσαλονίκη 1976], σσ. 53-65). Σχετικὰ μετὰ τὸ θέμα τοῦ προτύπου τῆς *Πανώριας* βλ. ἐπίσης Ἀπόστολου Σαχίνη, «Κριτικὲς παρατηρήσεις στὴν "Πανώρια" τοῦ Χορτάτση», *Ἀθηνα*, 73-74 (1972-1973) [«Λειμωνάριον» - προσφορὰ εἰς τὸν καθηγητὴν Ν. Β. Τωμαδάκη] 207-230 (καί, σὲ ἀναπτυγμένη μορφή, στὸ βιβλίον του: *Ἦγρο στὸ κρητικὸ θέατρο*, Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 14, [Θεσσαλονίκη 1980], σσ. 9-53) καὶ Ε. Κριαρᾶ, «Ἐλεγχος παρατηρήσεων τοῦ Α. Σαχίνη στὴν "Πανώρια" τοῦ Χορτάτση», *Ἑλληνικά*, 28 (1975) 425-431.

1. Βλ. John Mavrogordato, «The greek drama in Crete in the seventeenth century», *JHS*, 48 (1928) 243-246 καὶ Γ. Θ. Ζώρα, *Περί τὰς πηγῶν τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ»*, ἐν Ἀθήναις 1945.

2. Γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀξία τοῦ ἔργου βλ. τὸ δημοσίευμα τοῦ Ἀπόστολου Σαχίνη, «Κριτικὲς παρατηρήσεις στὴ "Θυσία τοῦ Ἀβραάμ" τοῦ Κορνάρου», *Βυζαντινά*, 5 (1973) 59-86 (καί, σὲ ἀναπτυγμένη μορφή, στὸ βιβλίον: *Ἦγρο στὸ κρητικὸ θέατρο*, σσ. 57-117).

3. Βλ. Λίνου Πολίτη, «Ὁ "Ἐρωτοκρίτος" καὶ ἡ "Θυσία" τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου. Ὁ ποιητῆς - Χρονολόγησις», *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 357-371, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

4. Ἀντίθετα ὁ Ε. Κριαρᾶς («Ζητήματα τῆς "Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ"» [Χρονολόγησις - ὁ

Τὸ ἔργο ἀριθμεῖ 1144 δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀγάπησε πολὺ τὴ *Θυσία*, τὴν παρέστησε σὲ λαϊκὲς γιορτές καὶ πολλοὶ στίχοι τῆς (πολλὰ δίστιχα) ἔγιναν λαϊκὲς παροιμίαις. Τοῦ ἔργου ἔχουν σωθῆ μιμήσεις¹, ἐνῶ ἔγιναν καὶ μεταφράσεις τοῦ σὲ ξένες γλῶσσες (πεζὴ καὶ ἔμμετρη τουρκικὴ —τὸ 1800 καὶ τὸ 1836, ἀντίστοιχα—, ἔμμετρη σερβικὴ —τοῦ 1799—, κλπ.)².

Χειρόγραφα καὶ ἐκδόσεις: Ἡ *Θυσία* τοῦ Ἀβραάμ παραδίδεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα δύο χειρόγραφα: 1) Τὸν Μαρκιανὸ κώδικα cl. XI. 19 (1394), φφ. 210^r-231^r (τὸ κείμενο ἐδῶ εἶναι γραμμμένο μὲ λατινικοὺς χαρακτῆρες), καὶ 2) τὸ ἀθηναϊκὸ χειρόγραφο Κολουβᾶ (τοῦ 18ου αἰῶνα· προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀλεξίου Κολουβᾶ). Τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου Κολουβᾶ δὲ διαφέρει ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων. Εἰκάζεται λοιπὸν ὅτι εἶναι ἀντίγραφο κάποιας ἀπὸ τὶς πολλὰς ἐκδόσεις τῆς *Θυσίας*. Ἡ ἀξία, ἐπομένως, τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ εἶναι περιορισμένη. Τὸ κείμενο τῆς *Θυσίας* ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1696 ἢ 1697 καὶ γνώρισε πολλὰς ἐπανεκδόσεις. Σημαντικότερες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι οἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἀντωνίου Βόρτολι τῶν ἐτῶν 1713 (ιδίως) καὶ 1760³. Πρώτη κριτικὴ ἐκδοσις τῆς *Θυσίας* ἔγινε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μέγα (Ἡ *Θυσία* τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἐκδοσις. Ἀθῆναι 1943), μὲ βάση τὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς καὶ τὴν ἐκδοσις τοῦ 1760. Στὴ δευτέρη ἐκδοσις τοῦ ἴδιου κειμένου (Ἡ *Θυσία* τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἐκδοσις Γ. Μέγα ἀναθεωρηθεῖσα. Ἀθῆναι 1954) ὁ ἐκδότης ἔλαβε ὑπόψη καὶ τὴν ἐκδοσις τοῦ 1713.

Τὸ σημαντικότερο γλωσσικὸ καὶ λογοτεχνικὸ μνημεῖο τῆς Κρητικῆς Σχολῆς εἶναι τὸ μεγάλο ἐπικολυρικὸ ποίημα Ἐρωτόκριτος (10052 ὁμοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι). Ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι ἓνα ποιητικὸ μυθιστόρημα, ἓνα ἐκτενὲς ἀφηγηματικὸ ποίημα, ὅπου ὁ ποιητὴς διηγεῖται τὴν ἐρωτικὴν ἱστορίαν τῶν ἡρώων του, τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τῆς Ἀρετούσας.

ποιητῆς)», *Κρητικὰ Χρονικά*, 1 (1947) 227-238 καὶ «Χρονολογικά, μεθοδολογικά καὶ ἄλλα ζητήματα “Θυσίας” καὶ “Ἐρωτοκρίτου”», *Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου*, Ἀθῆναι 1960, σσ. 353-369) δέχεται ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὴν *Θυσία* (δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1635).

1. Βλ. Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ, «Ποίημα ἀπαρνημένης. Στιχοῦργημα κατὰ μίμησιν τῆς “Θυσίας” τοῦ Ἀβραάμ” ἐκ ναξιακοῦ χειρογράφου τοῦ ΙΗ’ αἰῶνος», *Παρνασσός*, 2 (1960) 213-219.

2. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σ. 44, σημ. 5, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

3. Γιὰ τὶς ἐκδόσεις τῆς *Θυσίας* ἀπὸ τὸ 1696 ὡς τὸ 1874 βλ. τὸ εἰδικὸ μελέτημα τοῦ W. F. Bakker, «Οἱ παλιὰς ἐκδόσεις τῆς “Θυσίας” τοῦ Ἀβραάμ”», *Ὁ Ἐρασιστής*, 15 (1978-1979) 23-74, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

Σύμφωνα με τούς τελευταίους στίχους τοῦ ποιήματος
 (Θωρῶ πολλοὺς καὶ πεθυμοῦν κ' ἔχω το γροικημένα
 νὰ μάθουν τίς ἐκόπιασεν εἰς τ' ἀπανωγραμμένα.
 Κ' ἐγὼ δὲ θεὸς νὰ κουρφευτῶ κι ἀγνώριστο νὰ μ' ἔχου,
 μὰ θέλω νὰ φανερωθῶ, κι ὄλοι νὰ μὲ κατέχου.
 ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ εἶν' ὁ ποιητῆς καὶ στή γενιὰ ΚΟΡΝΑΡΟΣ,
 πὸν νὰ βροθῆ ἀκριμάτιστος, σὰ θὰ τὸν πάρη ὁ Χάρος.
 Στῆ Στεῖαν ἐγεννήθηκε, στῆ Στεῖαν ἐνεθράφη
 ἐκεῖ 'καμε κ' ἐκόπιασεν ἐτοῦτα πὸν σᾶς γράφει.
 Στὸ Κάστρον ἐπαντρεύτηκε σὰν ἀρμηνεύγει ἡ φύση,
 τὸ τέλος του ἔχει νὰ γενῆ ὅπου ὁ Θεὸς ὀρίση.

(E, 1539-1548)¹

ποιητῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος, πὸν γεννήθηκε καὶ
 μεγάλωσε στῆ Σητεῖα (ὅπου ἔγραψε καὶ τὸ μακρόπνοο ποίημά του —πιθανῶς
 πρὶν ἀπὸ τὸ 1645, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τοῦ Βενετοτουρικοῦ πολέμου)
 καὶ πὸν παντρεύτηκε καὶ διέμενε στὸ Μεγάλο Κάστρο (στὸ Ἡράκλειο). Ὅτι
 Ἐρωτοκρίτου εἶναι ὁ ποιητῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀναφέρεται καὶ στὴν πρώτη
 βενετικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου (1713). Εἰδικότερα, στὸν τίτλο τοῦ ποιήματος ἀνα-
 γράφονται καὶ τὰ ἐξῆς: . . . Συνθεμένον ἀπὸ τὸν ποτὲ Εὐγενέστατον Βιτζέντζον
 τὸν Κορνάρον. Ἀπὸ τὴν Χώραν τῆς Σιτίας τοῦ Νησιοῦ τῆς Κρήτης. . . Ἀλλὰ
 γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Κορνάρου καὶ τὸν χρόνο συγγραφῆς τοῦ ἔργου ἔγιναν
 καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ γίνωνται πολλὲς συζητήσεις. Ἡ ἔρευνα δὲν κατέληξε ἀκό-
 μη σὲ ὀριστικὰ καὶ ἀπὸ ὄλους ἀποδεκτὰ συμπεράσματα².

1. Οἱ στίχοι κατὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου (γιὰ τὴν ὁποία βλ
 παρακάτω).

2. Τὰ φιλολογικὰ προβλήματα πὸν σχετίζονται μὲ τὸν ποιητὴ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τὴ
 χρονολόγησι τοῦ ἔργου, τίς πηγές του κλπ., καὶ ὅλη ἡ ὥς τὸ 1976 βιβλιογραφία πὸν ἀναφέ-
 ρεται στὰ προβλήματα αὐτά, ἀλλὰ καὶ σὲ ὄλα γενικότερα τὰ θέματα πὸν ἀφοροῦν τὸ παραπά-
 νω κρητικὸ ἔργο, ἀντιμετωπίζονται ἱστορικὰ καὶ κριτικὰ στῆ νέα συγχρονισμένη εἰσαγωγή
 τῆς ἔκδοσης: Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτοκρίτος. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοση Στεφάνου
 Α. Ξανθοῦ. Εἰσαγωγή Αἴνου Πολίτη. Τρίτη ἔκδοση. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστὴρ», Ἀθή-
 ναι 1976. Ὅπως πιστεύει ὁ Α. Πολίτης (ὁ.π., σ. 28), ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶχε
 ὀλοκληρωθῆ γύρω στὰ 1645-1648, ἀλλὰ ὁ Κορνάρος συνέχισε νὰ ἐπεξεργάζεται τὸ ἔργο του
 καὶ μετὰ τὴ χρονικὴ αὐτὴ περίοδο. Στις μεταγενέστερες, ἐπομένως, φροντίδες τοῦ ποιητῆ
 ὀφείλεται καὶ τὸ ἐπεισόδιο τῆς μονομαχίας Κρητικοῦ-Καραμανίτη. Ἐξᾶλλου, σύμφωνα μὲ
 τίς ἀπόψεις πὸν ἐξέθεσε στὸ Δ' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο (Ἡράκλειο, 29.8-3.9.1976)
 ὁ Ν. Μ. Παναγιωτάκης («Ὁ ποιητῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου», Πραγμῆματα τοῦ Δ' Διεθνοῦς
 Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Β', Ἀθήνα 1981, σσ. 329-395), σ' αὐτὸν ἐλάχιστες ἀμφιβο-

Με τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ παραπάνω προβλήματα (τὸν χρόνον συγγραφῆς τοῦ ποιήματος) συνδέεται ἄμεσα καὶ τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*. Πρότυπο τοῦ Κορνάρου γιὰ τὴν ἔμπνευση τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* ἀποτελέσει τὸ ἔργο τοῦ Pierre de la Cypède *Paris et Vienne* (1432;) —ἢ, τὸ πιθανότερο, κάποια ἰταλικὴ διασκευὴ ἢ μετάφρασή του—, ἓνα παλιὸ γαλλικὸ μυθιστόρημα τοῦ Μεσαίωνα (τοῦ 15ου αἰῶνα), ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Κρητικὸς ποιητὴς δανείστηκε μόνον τὴν ὑπόθεσιν, γιὰ νὰ πλάσῃ ἓνα ἐντελῶς ἑλληνικὸ ποιητικὸ ἔργο¹.

λίαν ἀπομένουν ὅτι ποιητὴς τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* εἶναι ὁ εὐγενὴς Βιτσέντζος Κορνάρος —γιὸς τοῦ Ἰακώβου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρέα (ἐπίσης ποιητῆ καὶ ἰδρυτῆ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Stravagan-
ti τοῦ Χάνδακα)—, ποὺ γεννήθηκε στὸ χωριὸ Τραπεζόντα τῆς Σητείας στίς 26.3.1553, ἐγκατέλειπε τὴ Σητεία γύρω στὰ 1590, γιὰ νὰ ἐγκατασταθῇ μόνιμα στὸν Χάνδακα, ὅπου πρέπει νὰ τελέστηκε ὁ γάμος του μετὰ τῆ Μαριέττα Zeno καὶ ὅπου πῆρε ἐνεργὸ μέρος στὰ δημόσια πράγματα τῆς πόλης καὶ ἀνέλαβε λειτουργήματα στὴ διοίκηση, πέθανε (σὲ ἡλικία περίπου 60 χρόνων) πιθανότατα λίγους μῆνες μετὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1612 (ἴσως στὸν Χάνδακα), καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ ἔργο πρέπει νὰ γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτό. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς ταύτισης τοῦ ποιητῆ καὶ τῆς χρονολόγησιν τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* σχετίζεται ἄμεσα μετὰ τὸ πρόβλημα τοῦ προτύπου τοῦ ἰδιοῦ ἔργου, χρειάζεται νὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι σύμφωνα μετὰ τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας τοῦ Σπύρου Εὐαγγελάτου —γιὰ τὴν ὁποία βλ. τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωσιν— ὁ ποιητὴς τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ παραπάνω Βενετοκρητικὸς εὐγενὴς Βιτσέντζος Κορνάρος. Τὶς ἀπόψεις ποὺ διατύπωσαν κατὰ καιροὺς (καὶ ὡς τὸ 1980) οἱ μελετητὲς γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ ποιητῆ τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* βλ. στὸ ἄρθρον τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, «Γιὰ τὴν ταύτισιν τοῦ ποιητῆ τοῦ “Ἐρωτοκρίτου”», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 13 (Ἰούν. 1979), σσ 4-11 καὶ στίς σσ. 4'-ρ' τῆς νέας κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἀλεξίου (γιὰ τὴν ὁποία βλ. στὴν ἐπόμενη ἐπίσης ὑποσημείωσιν).

1. Τὴ διαπίστωση γιὰ τὸ βασικὸ πρότυπο τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* ἔκαμε τὸ 1935 ὁ Ρουμάνος μελετητὴς N. Cartoian (βλ. τὴ βιβλιογραφία στό: Βιτσέντσου Κορνάρου, *Ἐρωτοκρίτος*. Κριτικὴ Ἔκδοσις, Ἐισαγωγὴ, Σημειώσεις, Γλωσσάριον Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1980 [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη -3], σ. ξα', σημ. 64, καὶ σ. 538). Τὴν ἴδια, ὥστόσο, διαπίστωση εἶχε κάμει τὸν προηγούμενον αἰῶνα ὁ Ἡπειρώτης λόγιος καὶ καθηγητὴς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας τῆς Κέρκυρας Χριστόφορος Φιλητᾶς (1787-1867) σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τετραδία του, ποὺ τώρα φυλάσσονται στὴ Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων [ἀριθ. 313] (βλ. Ἀλκή Ἀγγέλου, «Ἡ σπασμωδικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ πρότυπον τοῦ Ἐρωτοκρίτου», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρησις*, τόμ. 6, ἀριθ. 2 [Φθινόπωρον 1953], σσ. 145-152)! Παράλληλα ὁ Cartoian ἔθετε καὶ τὸ πρόβλημα ἂν τὸ γαλλικὸ μυθιστόρημα ἢ κάποια ἰταλικὴ μετάφρασις ἢ διασκευὴ του ὑπῆρξε τὸ ἄμεσον πρότυπον τοῦ Κορνάρου, καὶ κατέληγε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὴ βασικότερη πηγὴ τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* ἀποτελέσει μίαν ἑμμετρὴν ἰταλικὴν διασκευὴν τοῦ γαλλικοῦ κειμένου ποὺ εἶχε κάμει ὁ Angelo Albani (τίτλος τῆς: *Innamoramento di dui fidelissimi amanti Paris, e Vienna*) καὶ εἶχε πρωτοεκδοθῆ στὴ Ρώμῃ τὸ 1626 (καὶ ὅτι, ἄρα, τὸ ἑλληνικὸν ἔργον γράφτηκε μετὰ τὸ ἔτος αὐτό). Ὁ Ε. Κριαρᾶς, σὲ συγκριτικὴ μελέτη τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* πρὸς τὸ γαλλικὸν ἔργον (*Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου*, Athen 1938 [Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, Nr. 27]), «συσζήτησε καὶ ἐλεγξε τὴν πειστικότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Car-

Χειρόγραφα και εκδόσεις: 'Ο 'Ερωτόκριτος παραδίδεται από ένα μοναδικό χειρόγραφο που βρίσκεται στο Λονδίνο: British Museum, Harleian Collection, n^ο 5644. Το χειρόγραφο αυτό, που είναι εικονογραφημένο και αποτελείται από 256 φύλλα, γράφτηκε στην Κεφαλλονιά το 1710 και αγοράστηκε στην Κέρκυρα το 1725 από τον λόρδο Eduard Harley. Η πρώτη έκδοση του 'Ερωτοκρίτου έγινε στη Βενετία, στο τυπογραφείο του 'Αντωνίου Βόρτολι, στα 1713. Το μοναδικό αντίτυπο τῆς έκδοσης αὐτῆς σώζεται στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη τῶν Ἀθη-

tojan» (βλ. Ε. Κριαρᾶ, «Νέες διαπιστώσεις και παρατηρήσεις για τις πηγές και τη χρονολόγηση του "'Ερωτοκρίτου"', Νέα Ἑστία, 93 (1973) 37) Σὲ μεταγενέστερη ἐργασία του («Nuovi contributi di ricerche sul poema cretese Erotokritos e sulle sue fonti italiane», *Cultura Neolatina*, 4-5 (1944-1945) 122-132), ὁ Cartojan μελέτησε τις πεζές Ιταλικές μεταφράσεις τοῦ *Paris et Vienne*, πού δὲν τις εἶχε ἐξετάσει ὁ Κριαρᾶς, και διαπίστωσε ὅτι ὁ 'Ερωτόκριτος εἶχε ἀμεσώτερη σχέση πρὸς αὐτὲς και ὄχι πρὸς τὸ πεζὸ γαλλικὸ κείμενο. Τὸ ἴδιο πρόβλημα ἀπασχόλησε και τὸν Gareth Morgan («French and Italian elements in the Erotocritos», *Κρητικὰ Χρονικά*, 7 (1953) 201-228), ἀλλὰ τὰ συμπεράσματα τοῦ Ἀγγλοῦ μελετητῆ τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας δὲν προώθησαν τὸ θέμα. Τὴν ἀμεση ἐξάρτηση τοῦ 'Ερωτοκρίτου ἀπὸ τὴν ἔμμετρη διασκευὴ τοῦ Albani ἐξέτασε ἐπίσης ὁ Ἴταλὸς νεοελληνιστῆς Francesco Maspéro (στὸ μελέτημά του «Le fonti del poema neogreco "Erotokritos" e "Paris e Vienna" di Angiolo Albani», Istituto Lombardo, Accademia di Scienze e Lettere, *Rendiconti*, Classe di Lettere, vol. 105 (1971), σσ. 69-86, και στὴν Εἰσαγωγή τῆς μετάφρασής του: *Vincenzo Cornaro Erotocrito*. Introduzione, traduzione e note di —. Milano 1975). Μὲ τὰ συμπεράσματα τοῦ Maspéro συμφώνησε ὁ Ε. Κριαρᾶς («Νέες διαπιστώσεις και παρατηρήσεις για τις πηγές και τη χρονολόγηση τοῦ "'Ερωτοκρίτου"', δ.π., σσ. 37-39), ἐνῶ ὁ Σπύρος Α. Εὐαγγελάτος —σὲ ἀνακοίνωσή του στὸ Δ' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο, πού δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ 'Ελληνικά, 33 (1981) 98-127, μὲ τὸν τίτλο «Χρονολόγηση τοῦ "'Ερωτοκρίτου"». ('Ο "terminus post quem" για τὴ συγγραφή τοῦ ἔργου) —μετὰ ἀπὸ συγκριτικὴ μελέτη τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, τῆς ἐντυπῆς Ιταλικῆς πεζῆς μετάφρασής του (α' ἔκδοση: 1482), τῆς ἔμμετρης διασκευῆς του ἀπὸ τὸν Albani, και τοῦ 'Ερωτοκρίτου, κατέληξε στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: α') ὅτι ὁ Κορνάρος δὲ «γνώριζε κάποια γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ *Paris et Vienne* ἢ κάποιο γαλλικὸ χειρόγραφο τοῦ ἔργου», β') ὅτι ἡ ἐντυπὴ Ιταλικὴ μετάφραση σὲ πρόζα «ἀποτέλεσε τὸ βασικὸ πρότυπο τοῦ 'Ερωτοκρίτου (σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Albani)» και γ') ὅτι «Ὁ Κορνάρος γνώριζε τὸ *Innamoramento di due fidelissimi amanti Paris e Vienna* τοῦ Angelo Albani (α' ἔκδ. Ρώμη 1626, β' γνωστὴ ἔκδ. Βενετία 1628), ὅπως φαίνεται ἀπὸ 45 θέματα ἢ χωρία πού δείχνουν ἐξάρτηση τοῦ 'Ερωτοκρίτου ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ και πού δὲν ὑπάρχουν ἀντίστοιχὰ τους στὸ γαλλικὸ ἀπώτερο πρότυπο ἢ στὴν Ιταλικὴ ἔκδοχὴ σὲ πρόζα. Τὸ γεγονός εἶναι ἐντυπωσιακὸ γιατί μᾶς ὁδηγεῖ στὴ χρονολόγηση τοῦ κρητικοῦ μυθιστορήματος μετὰ τὸ 1626. (. . .)», (δ.π., σσ. 98-100). Ἐξάλλου ὁ Ν. Μ. Παναγιωτάκης (δ.π., σσ. 348-350) χαρακτηριστικῶς ὡς ἀπαράδεκτη τὴ μελέτη τοῦ Maspéro, παρατηρώντας ἀνάμεσα σὲ ἄλλα και τὰ ἐξῆς: «Τὸ σοβαρότερο σφάλμα του εἶναι ὅτι στὴ σύγκριση αὐτὴ δὲν ἔλαβε καθόλου ὑπόψη του και φαίνεται νὰ ἀγνοεῖ τὸ κείμενο τῆς πολὺ περισσότερο διαδεδομένης πεζῆς Ιταλικῆς διασκευῆς τῆς γαλλικῆς μυθιστορίας, πού ἀπὸ τὸ 1482 ὡς τὸ 1655 εἶχε τυπωθεῖ 33 τουλάχιστο φορές, κυρίως στὴ Βενετία, ἐνῶ τὸ

νών. Ἀπὸ τὸ ἴδιο βενετικὸ τυπογραφεῖο ἀνατυπώθηκε τὸ ἔργο στὰ 1737 (εἶναι ἢ λεγόμενη δευτέρα ἐκδόσή του). Ἐνα ἀντίτυπο τῆς ἀνατύπωσης τοῦ 1737 ὑπάρχει στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν, μὲ τὰ στοιχεῖα: Ν. Φ. 688 (ἡ: Ἑλληνικὰ παλαιότυπα, ἀριθ. 93). Ἀπὸ τότε ἔγιναν πολλὲς ἄλλες ἀνατυπώσεις τοῦ ἔργου, ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο (1778) καὶ ἀπὸ ἄλλα τυπογραφεῖα τῆς ἴδιας πόλης (τοῦ Ν. Γλυκέος: 1758, 1777, 1789 καὶ τοῦ «Φοίνικος»). Μὲ βάση τὸ χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου καὶ τὶς δύο πρῶτες βενετικὲς ἐκδόσεις ἔγινε κριτικὴ ἐκδοσὴ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀπὸ τὸν Στέφανο Α. Ξανθοῦδιδη (Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος. Ἐκδοσις κριτικὴ, γενομένη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πρώτων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσσαρίου ὑπὸ —. Ἐν Ἑρακλείῳ 1915). Νέα κριτικὴ ἐκδοσὴ: Βιτσέντσου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος. Κριτικὴ Ἐκδοσὴ. Εἰσαγωγὴ, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. [Ἐκδόσεις] Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1980 [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη - 3].

Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀρχίζει τὸν ποίημά του μὲ σύντομον πρόλογο (= προοίμιον, στίχοι 1-18), ὅπου μιλάει γιὰ τὸ εὐμετάβλητο τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τοὺς πολέμους, τὴν παντοδυναμία τοῦ ἔρωτα καὶ τὴ χάρη τῆς φιλίας, θέματα στὰ ὁποῖα θὰ ἀναφερθῆ διεξοδικότερα κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς ἱστορίας τῶν δύο ἡρώων του. Κατόπιν εἰσέρχεται στὴν κυρίως ἀφήγησιν τῶν γεγονότων. Καθορίζει τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο τῆς ἐξέλιξής τους, πού εἶναι ἡ Ἀθήνα τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, κ.ο.κ. Ὁ Ξανθοῦδιδης, ἀκολουθώντας τὴν πρώτη βενετικὴ ἐκδοσὴ (1713), στὴ δική του ἐκδοσὴ (1915) διαιρεῖ ἐπίσης τὸ ποίημα σὲ πέντε μέρη (Α-Ε). Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ τοῦ Ἀλεξίου (1980).

ἔργο τοῦ Albani ἀπὸ τὸ 1626 ὡς τὸ 1645 μόνον τέσσερις φορές, δὺς στὴ Ρώμη, μιὰ στὴ Βενετία καὶ μιὰ στὸ Τρεβίζο. Ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν προχειρότερη σύγκρισιν, ὅλα ἢ σχεδὸν ὅλα τὰ σημεῖα ὁμοιότητος πού ἐπισημαίνει ὁ Mäspere ἀνάμεσα στὸν “Ἐρωτόκριτον” καὶ στὸν Albani τὰ βρίσκουμε νὰ ὑπάρχουν ἤδη στὴν παλαιότερη πεζὴ ἰταλικὴ διασκευὴ, σὲ μερικὰ μάλιστα ἀπ’ αὐτὰ τὸ κείμενον τῆς πεζῆς διασκευῆς εἶναι πλησιέστερον πρὸς τὸν “Ἐρωτόκριτον” ἀπὸ ὅ,τι τὸ κείμενον τοῦ Albani. Ἀκόμη καὶ τὸ κυριότερον ἐπιχειρημα τοῦ Mäspere, ὅτι ὁ Albani μετέτρεψε σὲ νέον τὸ πρόσωπον πού ἐμφανίζεται ὡς φιλὴ τῆς ἡρώιδας στὴ γαλλικὴ μυθιστορία δὲν εὐσταθεῖ, ἀφοῦ ὡς νέον ἐμφανίζεται καὶ στὴν πεζὴ ἰταλικὴ διασκευὴ» (δ.π., σσ. 349-350). Τέλος, σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα πού ἐκθέτει ὁ Γιάννης Κ. Μαυρομάτης στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του (Τὸ πρότυπον τοῦ «Ἐρωτοκρίτου»), Ἰωάννινα 1982 [Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων, Σειρὰ ἐπιστημονικῶν διατριβῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, 3] —στὴν ὁποία ἐξετάζεται συστηματικὰ καὶ λεπτομερειακὰ ὁ Ἐρωτόκριτος σὲ σχέσιν μὲ τὶς ἰταλικὰς διασκευὰς (ἐντυπες καὶ χειρόγραφες) τῆς γαλλικῆς μεσαιωνικῆς μυθιστορίας *Paris et Vienne* καὶ μὲ τὴ λατινικὴν τοῦ Jean de Pins-Ioannes Pinus (τυπώθηκε στὴ Βενετία τὸ 1516), σὲ ὅλη τὴν ἔκτασιν τοῦ κειμένου τους—, ἢ ἐντυπὴν πεζὴν διασκευὴν τοῦ ἀπώτερου γαλλικοῦ προτύπου εἶναι τὸ κείμενον πού κυρίως ἀκολούθησε ὁ Κορνάρος, ὁ ὁποῖος ἔλαβε ὑπόψιν του μὴν ἀπὸ τὶς νεώτερες ἐπανεκδόσεις τῆς διασκευῆς αὐτῆς (1543 κέ.). Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου βλ. καὶ τὴν προηγούμενη ὑποσημείωσιν.

Ὁ Ἐρωτόκριτος ἀγαπήθηκε ιδιαίτερα ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαό. Ἐγινε δημοφιλὲς ἀνάγνωσμα τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ πολλοὶ στίχοι τοῦ ἀπαγγέλλονται ἀπὸ μνήμης ἀκόμη καὶ σήμερα. Πολλὰ ἐπίσης δίστιχα τοῦ ἔργου ἔλαβαν χαρακτηριστὴρα λαϊκῶν παροιμιῶν. Σὲ ὅλα αὐτὰ συνετέλεσε ἡ ἀξία τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου, πὺ τὸ καθιστᾷ πάντα ἐπίκαιρο. Μεγάλῃ ἀπόδειξε τῆς ἐπικαιρότητάς του ἀποτελοῦν οἱ ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις του¹. Τέλος πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐπίδραση πὺ ἄσκησε ὁ Ἐρωτόκριτος στὴ μεταγενέστερη ποιητικὴ παραγωγή ὑπῆρξε σημαντικὴ (Σολωμός, Κρυστάλλης, Παλαμᾶς, Σικελιανός, Σεφέρης, Πρεβελάκης).

Ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κρήτης ὡς τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση (1669-1821)

Ἡ πνευματικὴ παραγωγή καὶ κίνηση στὰ Ἐπτάνησα, τὴ Διασπορὰ καὶ τὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς — Οἱ Φαναριώτες

Ἡ ὑποταγὴ τῆς Κρήτης στοὺς Τούρκους (1669) προκάλεσε τὸ πολύστιχο θρηνητικὸ ποίημα τοῦ Ρεθύμιου ποιητῆ Μαρίνου Τζᾶνε Μπουνιαλῆ *Διήγησις διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ Κρητικοῦ Πολέμου* (πρωτοεκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1681)²,

1 Ἄς προστεθῇ ὅτι τὸ ποίημα τοῦ Κορνάρου διασκευάστηκε σὲ λόγια (φαναριώτικη) γλῶσσα ἀπὸ τὸν Διονύσιο Φωτεινὸ (Νέος Ἐρωτόκριτος. Παρὰ —. Ἐν Βιέννῃ 1818· σὲ δύο τόμους) καὶ ὅτι μεταφράστηκε στὰ ρουμανικὰ καὶ τὰ τουρκικὰ [1873] (γιὰ τὶς μεταφράσεις αὐτὲς βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία*, σ. 50, σημ. 6, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία, καὶ Αἴνου Πολίτη, ὁ.π., σσ. 50-52). Ἀποσπάσματα τοῦ Ἐρωτοκριτοῦ μεταφράστηκαν καὶ στὰ ἀγγλικά ἀπὸ τὸν J. Mavrogordato (*The Erotokritos*. By —. With an Introduction by Stephen Gaselee Oxford University Press, London 1929). Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου μεταφράστηκε καὶ στὰ γαλλικά ἀπὸ τὸν φιλόλογο Denis Kohler (βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἐρωτόκριτος», *Τὸ Βῆμα*, 22.3.1974, σσ. 1-2). Ἐξᾶλλου ὀλόκληρος ὁ Ἐρωτόκριτος μεταφράστηκε, ὅπως εἶδαμε, καὶ στὰ ἰταλικά ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ νεοελληνιστὴ Francesco Mâspero: Vincenzo Cornaro, *Erotokrito*. Introduzione, traduzione e note di — Milano 1975 [I Classici Bietti].

2 Νεώτερες ἐκδόσεις τοῦ ἔργου: Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669) ἡ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση, Μαρίνου Ζᾶνε, συλλεγέντων καὶ ἐκδομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχᾶκη, ἐφημερίου τῆς ἐν Βιέννῃ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἐν Τερζέστη 1908 [κατὰ τὴν πρώτη ἐκδοση]. Γιὰ τὴν ἐκδοση Ξηρουχᾶκη βλ. τὴ βιβλιοκρισία τοῦ Στεφ. Α. Ξανθοῦδιδῆ, *BZ*, 18 (1909) 586-600. Βλ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, «Διορθωτικὰ εἰς τὸν Κρητικὸν Πόλεμον τοῦ Τζᾶνε», *Κρητικὰ Χρονικά*, 1 (1933) 127-132 (= *Μεταβυζαντινὰ Φιλολογικά*. (Μελέται καὶ Κείμενα). Ἀθῆναι 1965, σσ. 215-221) — Μαρίνου Τζᾶνε Μπουνιαλῆ, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669). Ἐκδοση κριτικῆ Εἰσαγωγῆ - ἐπιμέλεια Α. Ν. Νενεδάκη. Ἀθῆνα 1979. Γιὰ τὴν ἐκδοση Νενεδάκη βλ. τὴ βιβλιοκρισία τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, *Ἀθηνᾶ*, 77 (1978-1979) 397-405.

πού εκφράζει έντονα τὴ συνείδηση τῆς συνοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους¹, καθὼς καὶ τὸν *Θοῆνο τῆς Κρήτης* (210 στίχοι) τοῦ λόγιου Κρητικοῦ Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Παλλαδᾶ (1688-1710)².

Μετὰ τὴν πτώση τῆς Κρήτης καὶ τὸ τέλος τοῦ Βενετοτουρικοῦ πολέμου (1645-1669) τὸ ἑλληνικὸ πνευματικὸ κέντρο μετατοπίζεται σὲ μιὰν ἄλλη βενετοκρατούμενη περιοχὴ, στὰ Ἐπτάνησα. Ἐκεῖ θὰ καταφύγουν πολλοὶ Κρητικοί, πού μαζὶ μὲ τὴ μακραίωνη πνευματικὴ τους παράδοση θὰ μεταφέρουν καὶ τὰ χειρόγραφα τῶν ἔργων πού ἐξετάσαμε παραπάνω.

Ἡ ἐπίδραση πού ἀσκήθηκε ἀπὸ τοὺς Κρητικούς πρόσφυγες τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἐπτανήσου γίνεται φανερὴ καὶ ἀπὸ τὰ ἐπόμενα: α') Σὲ πολλὰ νησιά τοῦ Ἰονίου, ἰδιαίτερα ὅμως στὴ Ζάκυνθο, γίνονται (ἀπὸ τὸν 17ο ὠς τὸν 19ο αἰώνα) παραστάσεις καὶ λαϊκὲς διασκευὲς (εἶναι οἱ γνωστὲς *Ὀμιλίες*) τῶν ἔργων τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου»³. β') Κατὰ τὸν ἐκδότη τῆς Ἰταλὸ νεοελληνιστῆ Mario Vitti, ἡ τραγωδία *Εὐγένια* (1646) τοῦ Ζακύνθιου στιχουργοῦ Θεοδώρου Μοντσελέζε ἀνήκει στὴν Κρητικὴ Σχολή⁴. γ') Ἀνώδυμη κρητικὴ μετάφραση (τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰώνα, σὲ ἑνδεκασύλλαβους καὶ ἑπτασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους στίχους καὶ μὲ τὸν τίτλο *Ὁ Πιστικὸς βοσκὸς*) τοῦ ποιμενικοῦ δράματος τοῦ Giovanni Battista Guarini (1538-1612) *Pastor fido* (1590) μιμήθηκε ὁ Ζακύνθιος Μιχαὴλ Σουμμάκης στὴ δική του μετάφραση τοῦ ἴδιου ἔργου⁵. δ') Τὸ «Κρητικὸ Θεάτρο» θυμίζει ἐπίσης οἱ τραγωδίαι τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰώνα—1720 καὶ 1721, ἀντίστοιχα—*Ἰφιγένεια καὶ Θυέστης* τοῦ Κεφαλλονίτη στιχουργοῦ Πέτρου Κατσαίτη⁶. ε') Ἡ ἐπίδραση πού ἀσκήσαν τὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας στὴν πνευματικὴ παραγωγή τοῦ Σολωμοῦ⁷ καὶ ἄλλων λογοτεχνῶν τῆς Ἐπτανήσου εἶναι ἀναμφισβήτητη.

1. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *INA*, σ. 74.

2. Βλ. Χρ. Μ. Πέτρου-Μεσογείτου, «Κρητικοὶ στίχοι ἐκ παλαιῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου», *ΕΕΚΣ*, 2 (1939) 348-354 (ἔκδοση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ὑπ' ἀριθ. 184, φφ. 1^ρ-5^ν).

3. Βλ. Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, *Τὸ θέατρον ἐν Ζακύνθῳ ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος*. (Ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀνεκδότων κειμένων). Ἀθήναι 1958, σσ. 19-34.

4. Teodoro Montselese, *Εὐγένια*. A cura di Mario Vitti Napoli 1965 [Istituto Universitario Orientale - Seminario di Greco Moderno, 2], σ. 13.

5. Βλ. Ε. Κριαρᾶ, «Ἡ μετάφραση τοῦ "Pastor Fido" ἀπὸ τὸν Ζακύνθινὸ Μιχαὴλ Σουμμάκη», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 76, τεύχ. 899, Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1964, σσ. 273-297.

6. Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Κατσαίτης. Ἰφιγένεια - Θυέστης - Κλαθμὸς Πελοποννήσου*. Ἀνεκδοτὰ ἔργα Κριτικῆ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγὴ, σημειώσεις καὶ γλωσσάριο. Ἀθήνα 1950 [Collection de l'Institut Français d'Athènes, 43]

7. Βλ. Ἐμμ. Κ. Χατζηγακουμῆ, *Νεοελληνικαὶ πηγὰι τοῦ Σολωμοῦ*, ἐν Ἀθήναις 1968

* * *

Ἐξάλλου, ἀπὸ τὸν ἑλληνισμό τῆς Διασπορᾶς προέρχεται ἡ γνωστὴ ποιητικὴ συλλογὴ *Ἄνθη Εὐλαβείας*, πού γράφτηκε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες σπουδαστὲς τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου τῆς Βενετίας (ὅπου σπούδαζαν διάφορες ἐπιστῆμες: φιλολογία, φιλοσοφία, ρητορικὴ κλπ.). Ἡ συλλογὴ αὐτὴ τυπώθηκε στὴ Βενετία στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα (1708)¹. Ἀνάμεσα στὰ ποιητικὰ κείμενα πού περιέχονται στὸ συλλογικὸ αὐτὸ ἔργο ὑπάρχουν καὶ τέσσερα σονέτα γραμμένα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα. Τὰ ἔγραψαν οἱ τρόφιμοι Ἀνδρέας Μυιάρης (Ἀθηναῖος), Λαυρέντιος Βενέριος (Κρητικός), Ἀντώνιος Στρατηγός (Κερκυραῖος) καὶ Φραγκίσκος Κολομπῆς (Κεφαλλονίτης).

Ἡ ἐμφάνιση τῆς συλλογῆς *Ἄνθη Εὐλαβείας* ἀποτελεῖ τὸ σημαντικότερο ποιητικὸ γεγονός μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνάσχεση τῆς ποιητικῆς ἀνθισσης στὴν Κρῆτη πού τὴν ἐπέβαλε ἡ τουρκικὴ κατοχὴ τοῦ 1669².

Ἀπὸ τὸν ἑλληνισμό τῆς Διασπορᾶς προέρχεται καὶ τὸ ἀνώνυμο ἔμμετρο θεατρικὸ ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰώνα *Δαβὶδ* (629 δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι — ἡ ὁμοιοκαταληξία ζευγαρωτῆ: κρητικὸ δίστιχο—, χωρισμένοι σὲ πέντε σκηνές), τὸ ὁποῖο βρέθηκε ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα τοῦ Χιώ-

[Ἑθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Φιλοσοφικὴ Σχολή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, 1], σσ. 25-112, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

1. *Ἄνθη Εὐλαβείας*. Ἐκχυθέντα εἰς τὴν Πανένδοξον Μετάστασιν τῆς Θεομήτορος Μαρίας Παρὰ τινων τῶν τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου Τροφίμων τε καὶ Σπουδαίων, ἐπιστάσια καὶ ἐπανορθῶσει τοῦ Πολυμαθεστάτου αὐτῶν Ἱεροδιδασκάλου Ἰωάννου Πατούσα τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, Γυμνασιάρχου τοῦ ρηθέντος Φροντιστηρίου, . . . Ἐνετίησιν ,αψη' (1708).

2. Γιὰ τὰ *Ἄνθη Εὐλαβείας* βλ. τὶς ἐργασίες τοῦ Γ. Βαλέτα, «Τὰ “Ἄνθη Εὐλαβείας”». Μιὰ πνιγμένη ἀναγεννητικὴ ἀναλαμπὴ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ», *Νέα Ἔστια*, τόμ. 64, τεῦχ. 755, Ἀθῆναι, Χριστούγεννα 1950, σσ. 98-119 καὶ Γ. Θ. Ζώρα, «Ἡ Παναγία καὶ ἡ συλλογὴ “Ἄνθη Εὐλαβείας”», *Ἑλληνικὴ Δημιουργία*, 4 (1949) 337-341 (= *Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1959, σσ. 363-372, = *Θέματα μεσαιωνικῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας*, Ἀθῆναι 1977 [Βιβλιοθήκη Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 52], σσ. 42-50). Γιὰ τὰ βασικὰ προβλήματα πού δημιουργεῖ ἡ μελέτῃ τῆς παραπάνω ποιητικῆς συλλογῆς («ὀρθὴ ἀπόδοση τοῦ κάθε στιχοργήματος στὸν δημιουργό του», «ἐξακριβῶση τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς», «ἡ θέση τῆς Συλλογῆς αὐτῆς μέσα στὴν ὅλη ἐθνικὴ παιδεία στὸν ἀρχόμενο ΙΗ' αἰώνα») βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Εἰσαγωγικὰ στὴν μελέτῃ τῆς συλλογῆς “Ἄνθη εὐλαβείας”», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδου*, Βενετία 1974 (Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν - Ἀρ. 6), σσ. 336-349 Τέλος, γιὰ τὴν ἴδια συλλογὴ καὶ τοὺς συνεργάτες της βλ. Ἀθ. Ε. Καραθανάση, *Ἡ Φλαγγινεὶος Σχολὴ τῆς Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 296-307. Συγκεντρωτικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ συλλογὴ βλ. στὴν ἔκδοση: *Ἄνθη Εὐλαβείας*. Ἐπιμέλεια Ἀθανασίου Καραθανάση. Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε. Π. Ε., [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθῆνα 1978.

τη σοφού Λέοντος Ἀλλατίου (1588-1669)¹ και τοῦ ὁποῖου διαθέτουμε ἤδη κριτική ἐκδοση². Τὸ ἔργο εἶναι γραμμένο με λατινικούς χαρακτήρες (φραγκοχωτικά) στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Χίου (λαϊκὸς λόγος διανθισμένος με παροιμιώδεις ἐκφράσεις, χωρὶς διαλεκτολογικὲς ὑπερβολὲς και ξένα γλωσσικὰ δάνεια, ζωηροὶ διάλογοι) και ἡ ὑπόθεσή του εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν *Παλαιὰ Διαθήκη* (ἀναφέρεται στὸ ἀμάρτημα τοῦ Δαβὶδ και τὴ μετάνοιά του και ἔχει σχέση με τὸ ἰησουϊτικὸ θέατρο: γράφτηκε ἴσως γιὰ νὰ παρασταθῆ στὴ Χίο —γιὰ προπαγανδιστικούς λόγους—, ἢ στὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης γιὰ γλωσσικὴ ἄσκηση τῶν τροφίμων του).

* * *

Στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς ὅτι ὑπῆρξε ἔστω και ὑποτυπώδης λογοτεχνικὴ παραγωγή. Γύρω ὅμως ἀπὸ τὸ Φανάρι, ὅπου τὸ ὀρθόδοξο Πατριαρχεῖο, δημιουργεῖται πνευματικὴ ζωὴ και κίνηση, τὴν ὁποία ἐκφράζουν ὀρισμένοι φωτισμένοι λόγιοι ποὺ σπούδασαν στὴ Δύση (Πάδοβα), ὅπως λ.χ. ὁ πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις (1572-1638), ποὺ τὸ 1627 μετέφερε στὴν Πόλη τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Κεφαλλονίτη Νικοδήμου Μεταξᾶ, προκειμένου νὰ φωτίση τὸ Γένος με ἑλληνικὲς ἐκδόσεις, ὁ ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς (1570-1646), ποὺ δίδαξε στὴν «Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία», και ἄλλοι μορφωμένοι Ἕλληνες ποὺ ὠφέλησαν τὴν Ἐκκλησία και τὸ Γένος. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους αὐτοὺς συγκαταλέγονται πολλοὶ Φαναριῶτες, ποὺ ὡς ὑπάλληλοι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἀνῆλθαν στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς τουρκικῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας και παράλληλα καλλιέργησαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Μνημονεύεται ἐδῶ ὁ πολὺγλωσσος Παναγιωτάκης Νικουσίος, ἀπὸ τὴ Χίο, ποὺ διετέλεσε Μέγας Διερμηνεὺς τῆς Πύλης, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ ἐξ ἀπορρήτων (1641-1709)³, ποὺ δίδαξε ἐπίσης στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία και ἔλαβε τὰ μεγαλύτερα ἀξιώματα (Μέγας Διερμηνεὺς τῆς Πύλης, Μέγας Μυστικοσύμβουλος, Μέγας Λογοθέτης) —εἶναι ὁ συγγραφέας τῶν ἔργων: *Ρητορικὴ, Γραμματικὴ περὶ συντάξεως* (τυπώθηκε στὴ Βενετία «παρὰ Νι-

1. Codex Vallicellianus Allatianus CXXXVI, φφ. 4^r-16^r (τὰ φφ. 6^r-7^v εἶναι λευκά). Τὸ κείμενο ἔχει ἀντιγράψει ὁ Ραφαὴλ Βερνάτσας (1710-1780), Χιώτης καθολικὸς ἱερέας, καθηγητὴς στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης και ἐπιμελητῆς τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης.

2. Ἀγνώστου Χίου ποιητῆ, *Δαβὶδ. Ἀνέκδοτο διαλογικὸ στιχοῦργημα. Ἀνεύρεση - Κριτικὴ ἐκδοση* Θωμᾶ Ι. Παπαδοπούλου. Ἐταιρία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ και Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα 1979 [Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 8].

3. Ἡ προσωνομία ἐξ ἀπορρήτων σχετίζεται με τὸν τίτλο τοῦ Μεγάλου Μυστικοσυμβούλου («ἐξ ἀπορρήτων») ποὺ ἔλαβε τὸ 1688.

κολάφω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων» τὸ 1745), *Φροντίσματα* («στοχασμοὶ βγαλμένοι ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη πείρα του») κλπ.—, ὁ μεγαλύτερος γιὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Νικόλαος Μαυροκορδάτος (1680-1730), ποὺ ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ πρώτου τῶν Μεγάλων Διερμηνέων τῆς Πύλης καὶ τὸ ἀξίωμα «τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας» (ἀργότερα καὶ τῆς Βλαχίας) καὶ ἔγραψε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, τὸ προδρομικὸ ἔργο *Φιλοθέου Πάρεργα*¹ (τὸ ἔργο αὐτὸ κρίνεται ὡς τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ μυθιστόρημα τῶν μεταγενέστερων χρόνων, ἢ τουλάχιστο «σὰν μιὰ προσπάθεια γιὰ τὴν διαμόρφωση μυθιστορηματικοῦ εἴδους»), καὶ ὁ γιὸς τοῦ Νικολάου Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος, ἡγεμόνας στὶς παρίστριες ἡγεμονίες, ἄνθρωπος καλλιεργημένος (εἶχε ὡς ἀρχὴ τοῦ τὸν θρησκευτικὸ οὐμανισμό) ποὺ τιμοῦσε τοὺς Γάλλους συγγραφεῖς, προσκαλοῦσε στὴν αὐλή του λογίους ἀπὸ τὴ Δύση καὶ προσανατόλιζε τὶς ἡγεμονίες πρὸς τὸν γαλλικὸ διαφωτισμὸ (ἦταν δηλαδὴ ἓνας τυπικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ φωτισμένου δεσποτισμοῦ καὶ ἡ νομοθεσία του ἀποτέλεσε σταθμὸ στὴ διοίκηση τῶν ἡγεμονιῶν)², κ.ἄ.π.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθῆ καὶ μία ἄλλη φυσιογνωμία τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος Νοταρᾶς (1641-1707). Μὲ ἐνέργειες τοῦ ἱεράρχη αὐτοῦ ἰδρύθηκαν τυπογραφεῖα στὸ Ἰάσιο, στὸ Βουκουρέστι, στὴ Μόσχα, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τυπωθοῦν ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, καὶ σχολεῖο στὰ Ἱεροσόλυμα.

Ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν Φαναριωτῶν προέρχονται καὶ δύο ἔμμετρα κείμενα, χωρὶς ὅμως μεγάλη ποιητικὴ ἀξία: ἡ *Στοιχειομαχία* (τυπώθηκε στὴ Βενετία τὸ 1746) τοῦ Ἰωάννου Ρίζου Μανέ, ἀλληγορικὸ ἔργο ἀπὸ 200 ἱαμβικούς ἐπτάσλλαβους στίχους μὲ θέμα τὴ φύση καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς, καὶ ἡ *Βοσπορομαχία* (4000 στίχοι) τοῦ ἐξελληνισμένου Φράγκου Μομάρς (γράφτηκε τὸ 1752 καὶ τυπώθηκε στὴ Λειψία τὸ 1766), ποὺ ἔχει ὡς θέμα τῆς τὴ φιλονικία Εὐρώπης καὶ Ἀσίας στὸ στενὸ τοῦ Βοσπόρου.

Ἄλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ Φανάρι σημειώνεται ἀξιόλογη πνευματικὴ κίνηση. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ ἀναφερθοῦν καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι λόγιοι ἄνδρες τοῦ τουρκοκρατούμενου ἑλληνισμοῦ: ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς (πέθανε τὸ 1682), ποὺ δίδαξε σὲ σχολεῖα τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του, ὁ ἱερομόναχος Εὐθύμιος [Πενταγιώτης], ποὺ τὸ 1703 ἔγραψε σὲ καθαρὴ καὶ πλούσια δημοτικὴ (λαϊκὴ) γλῶσσα

1. Τὰ *Φιλοθέου Πάρεργα* γράφτηκαν κατὰ μίμηση γαλλικῶν ἔργων καὶ σὲ ἀρχαῖζουσα γλῶσσα γύρω στὰ 1718 καὶ πρωτοτυπώθηκαν στὴ Βιέννη τὸ 1800. Περὶσσότερα γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ βλ. στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*. Δεύτερη ἔκδοση. Ἐκδοτικὴ «Ἑρμῆς» Ε.Π.Ε., Ἀθῆνα 1980 [Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 2], σσ. 263-282.

2. Γιὰ τοὺς τοὺς Φαναριώτες τῆς παραπάνω παραγράφου βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σσ. 99-104 (ἀπὸ ὅπου καὶ τὰ μέσα σὲ εἰσαγωγικὰ ἀποσπάσματα).

τὸ *Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδίου*¹, ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς (1711-1779), ποὺ σπούδασε στὴν Ἀθωνιάδα καὶ μὲ τὰ ἐθνεγεργετικά κηρύγματα τοῦ συνέβαλε στὴν ἀφύπνιση τοῦ Γένους, καὶ ὁ πολυγραφοτάτος στιχουργὸς Καισάριος (κατὰ κόσμον Κωνσταντῖνος) Δαπόντες (1714-1784), ἀπὸ τὴ Σικόπελο, συγγραφέας τοῦ ἔμμετρου ἔργου *Καθρέπτis Γυναικῶν* (τυπώθηκε στὴ Λειψία τὸ 1766) καὶ πολλῶν ἄλλων ἔργων.

Ἡ περίοδος τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ

Ὁ ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς εἶναι προέκταση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ. Ἐνῶ ὅμως στὴν Εὐρώπη τὸ ξεκίνημα τοῦ διαφωτισμοῦ ἀνάγεται στὸν 17ο αἰῶνα καὶ τὸ τέλος του στοὺς ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση χρόνους, ἡ ἀκμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ τοποθετεῖται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου καὶ στὶς δύο πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 σήμανε τὸ τέλος τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Οἱ Φαναριῶτες, ὡς διπλωμάτες, ἰδιαίτερα ὅμως ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα ὡς συγγραφεῖς, μὲ τίς στενὲς σχέσεις τους πρὸς τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα τοῦ φωτισμένου δεσποτισμοῦ καὶ τὴ γαλλικὴ παιδεία (Βολταῖρος, γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία κλπ.) γίνονται γιὰ τὴν Ἑλλάδα οἱ φορεῖς τοῦ διαφωτισμοῦ. Τὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου *Φιλοθέου Πάρεργα* (1718), κείμενο προδρομικὸ, ὅπως εἶδαμε, γιὰ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, βρίσκεται στὴν ἀφετηρία τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Οἱ κυριότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ εἶναι οἱ ἐξῆς: ὁ γιατρὸς Θωμᾶς Μανδακάσης ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Κερκυραῖος Εὐγένιος Βούλγαρις, συγγραφέας *Λογικῆς* (τυπώθηκε στὴ Λειψία τὸ 1766), μὲ τὴν ὁποία καταδικάζει τὴν πρόληψη τῶν Ἀρχαίων καὶ μνημονεύει δυτικούς ἐπιστήμονες καὶ φιλοσόφους τῶν χρόνων μετὰ τὴν Ἀναγέννηση (Καρτέσιος, Hobbes, Νεύτων, Λόκε, Λεϊβνίτιος, κ.ἄ.)², ὁ μαθητὴς τοῦ Βούλγαρι στὴν Ἀθωνιάδα Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, ὁ Δημήτριος Φωτιάδης ἢ Καταρτζῆς (1720/1725-1807) —ὅπως εἶδαμε παραπάνω (Κεφ. Γ'), μετὰξὺ τῶν ὁπαδῶν του συγκαταλέγονται ὁ Ρήγας, ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης καὶ ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς—, μία ἀπὸ τίς πιὸ ἐν-

1. Ἐκδόσεις: Κ. Ν. Σάθα, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου, ἢ Ἱστορία Ἀμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδορικού καὶ τῶν περιχώρων*, Ἀθῆναι 1865 (καὶ φωτοανατύπωση, 1962). — *Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδίου*. Δημοτικὸ ἱστὸρημα τοῦ 1704 γραμμένο ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Εὐθύμιο Πενταγιώτη. Λογοτεχνικὴ ἀποκατάσταση Γ. Βαλέτα. Ἰκαρος, Ἀθῆνα 1944.

2. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ὁ Ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθῆναι 1964, σ. 28 (βλ. τὴν Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθῆνα 1980, σ. 15)· οἱ ἐπόμενες παραπομπὲς γίνονται μόνο στὸ δεύτερο δημοσίευμα.

διαφέρουσες μορφές του νεοελληνικού διαφωτισμού, συγγραφέας πολλών έργων που γράφτηκαν για τον φωτισμό του Γένους¹ (τὸ ἔργο του *Γνωθὶ Σαυτὸν* «ἀποτελεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο, προλεγόμενα σὲ μία ἐλληνικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια, ὅπως τὴν ιδεάσθηκε, ἔχοντας στὸ νοῦ του τὶς ἀνάλογες γαλλικὲς ἐπιδόσεις»²), καὶ ὁ Ἄδαμάντιος Κοραΐς.

Ὅπως ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, τὸ πρόβλημα τοῦ διαφωτισμοῦ ἦταν κατεξοχὴν πρόβλημα ἀγωγῆς καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα ἔπρεπε νὰ λυθῆ τὸ πρόβλημα τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς³. Ἡ ἀνάσταση ὅμως τῆς προγονικῆς δόξας, πού εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται συνείδηση στοὺς Ἕλληνες λογίους, προϋπέθετε τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχαίας γλώσσας. Ἔτσι λ.χ. ὁ Βούλγαρις σημείωνε στὴ *Λογικὴ* του: «ἐκσυρικτέον ἄρα τὰ χυδαιστὶ φιλοσοφεῖν ἐπαγγελόμενα βιβλιάρια»! Πρέπει ὥστόσο νὰ ὑπομνησθῆ ὅτι ἡ ροπή πρὸς τὴν ἀρχαία γλώσσα δὲ σήμαινε ἀπαραίτητα συντηρητισμό. Πολλὲς φορές συνδυάστηκε μὲ τὰ πρὸ προοδευτικὰ κινήματα τοῦ ἐλληνικοῦ νοῦ⁴. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ Καταρτζῆς, πού σεβόταν ὥστόσο τὴν ἀρχαιότητα, ζητοῦσε νὰ καθιερωθῆ ὡς ἀποκλειστικὴ γλώσσα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἡ κοινὴ τῆς ἐποχῆς («ἡ καλλιέργιά της, κ' ἡ συγγραφὴ βιβλίων σ' αὐτήνα, εἶναι γενικὴ καὶ ὀλικὴ ἀγωγή τοῦ ἔθνους»), ἔγραφε τὸ 1783⁵. Ὅταν ὅμως τὸ 1791 ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴ θέση του αὐτῆ, τόνιζε ὅτι τὸ ἔκανε γιὰ νὰ προασπίσῃ ἄλλες, περισσότερο βασικὲς ἀρχές του: «ἀδιαφορῶντας μὲ ὅ,τι τρόπον καὶ ἂν εἶναι —ἐλεγε—, μόνον νὰ ὠφελήσω τὸ γένος μου»⁶.

Ἡ «μ ἐ σ η ὁ δ ὲ ς» τοῦ Κοραΐ (καὶ στὸ γλωσσικὸ θέμα) «ἐκφράζει κάλλιον παντὸς ἄλλου τὸ προοδευτικὸν ἀλλ' οὐχὶ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ: "μακρὰν ἀπὸ τὴν Σκύλλαν τῆς ἀθεΐας καὶ τὴν Χάρυβδιν τῆς δεισιδαιμονίας", ἢ: "μῆτε τύραννοι τῶν χυδαίων", δηλαδὴ τῶν μὴ λογίων, τῶν πολλῶν, "μῆτε δοῦλοι τῆς χυδαιότητος αὐτῶν". . . »⁷. Ἡ τοποθέτηση ὅμως αὐτῆ τοῦ Κοραΐ τὸν ἔφερε ἀντιμέτωπο πρὸς τὶς δύο γλωσσικὲς ἀκρότητες.

Γενικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Κοραΐ ἀποτελεῖ ἡ συνεχὴς παιδευτικὴ φροντίδα του γιὰ τὸ Γένος καὶ ἡ ἐπίμονη προσήλωσή του στὴν ιδέα

1. Φιλολογικὴ ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Καταρτζῆ: Δημητρίου Καταρτζῆ, *Τὰ Εὐρισκόμενα*. Ἐκδότης Κ. Θ. Δημαρᾶς. Ἐκδόσεις «Ἑρμῆς», Ἀθήνα 1970.

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, σ. 18.

3. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, σ. 16.

4. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *ὁ.π.*, σ. 17).

5. Βλ. Δημητρίου Καταρτζῆ, *Τὰ Εὐρισκόμενα*, σ. 10 (πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σ. 149 καὶ τοῦ ἴδιου, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, σ. 17).

6. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, σ. 18.

7. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ὁ.π.*, σσ. 19-20.

τῆς ἐλευθερίας. Παιδεία καὶ ἔθνικὴ συνείδηση διασταυρώνονται στὸν Κοραῖ μετ' οὐσιαστικότερον ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ὄργανικὸ τρόπο. Καὶ μέσα στὴ διασταύρωση αὐτὴ μποροῦμε νὰ διακρίνουμε πῶς ὁ νεοελληνικὸς διαφωτισμὸς ἀντιλαμβάνεται γενικὰ τὸ νόημα τοῦ ἔθνους καὶ πῶς συμβάλλει στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς ἔθνικῆς συνείδησης.

Πρόδρομοι καὶ Ἑπτανήσιοι προσολωμικοὶ

Στὸν κύκλο τῶν προδρόμων ἀνήκουν τρεῖς κυρίως ποιητές, ποὺ ἐμφανίζονται κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα. Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς, ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος καὶ ὁ Ἰωάννης Βηλαράς. Καὶ οἱ τρεῖς εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ πιστεύουν ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς πολιτικῆς τῆς ἀναγέννησης. Συγγράφουν, λοιπόν, ἢ μεταφράζουν ποικίλου περιεχομένου (διδασκτικά, λογοτεχνικά κλπ.) ἔργα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, γιὰ τὴν καὶ οἱ τρεῖς ἔχουν τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ λαὸς θὰ μορφωθῆ μόνον ὅταν γραφοῦν ἔργα στὴ γλῶσσα τῆς καθημερινῆς τοῦ ὁμιλίας.

Ὁ Ρήγας (1757-1798) γεννήθηκε στὸ Βελεστίνο καὶ ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα στὴ Ζαγορὰ τοῦ Πηλίου. Ἐπειτα πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μετὰ στὴ Βλαχία. Τὸ 1790 τυπώνει στὴ Βιέννη τὸ *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*, ἢτοι *Βιβλίον ἠθικόν, περιέχον τὰ περιεργα συμβεβηκότα τῶν ὠραιότερων γυναικῶν τοῦ Παρισίου, ἀμαζουσῶν κατὰ τὸν παρόντα Αἰῶνα. Ἐκ τῆς Γαλλικῆς διαλέκτου νῦν πρῶτον μεταφρασθὲν παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ Θετταλοῦ*¹. Πρόκειται, ὅπως ἀπέδειξαν νεώτερες ἔρευνες, γιὰ μεταφράσεις διηγημάτων τοῦ Γάλλου Restif de la Bretonne². Τὸν ἴδιο χρόνον καὶ στὴν ἴδια πόλιν ἐκδίδει ἓνα διδασκτικὸ ἔργο μετ' ὃν τίτλον *Φυσικῆς ἀπάνθισμα. Διὰ τοὺς ἀγγίλους καὶ φιλομαθεῖς Ἑλλήνας, Ἐκ τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου ἐρανισθέν*. Τὸ ἔργο εἶναι γραμμένον σὲ διαλογικὴ μορφή (τὰ πρόσωπα εἶναι δύο: ὁ μαθητὴς καὶ ὁ δάσκαλος). Ἐνα τρίτον ἔργον τοῦ Ρήγα ἐκδίδεται στὴ Βιέννη τὸ 1797 μετ' ὃν τίτλον *Ἠθικὸς τρίπους*. Στὸ ἔργον αὐτὸ περιλαμβάνονται τρεῖς μεταφράσεις: «Τὰ Ὀλύμπια» τοῦ Metastasio³, ἢ «Βοσκοπούλα τῶν Ἀλπεων»

1. Βλ. Ρήγα, *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*. Ἐπιμέλεια Π. Σ. Πίστα. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1971.

2. Βλ. Jean A. Thomopoulos, «L'original de l' "École des amants délicats" de Rhigas Velestinlis», *BNJ*, 18 (1945-1949) 20-31 (= I. A. Θωμοπούλου, «Τὸ πρότυπον τοῦ "Σχολεῖου τῶν ντελικάτων ἐραστῶν"», *Νέα Ἑστία*, 48 (1950) 1028-1038, = *Διακονία στὴ Λογοτεχνία (κριτικὰ δοκίμια)*, Ἀθήνα 1973, σσ. 41-68, μετ' ὃν τίτλον: «Τοῦ Ρήγα Θεραίου τὰ διηγήματα»).

3. Βλ. γιὰ τὴν μετάφραση αὐτὴ Λ. I. Βρανούση, «Ὁ Ρήγας καὶ τὸ θέατρο. Ἡ μετάφραση τῶν "Ὀλυμπίων" τοῦ Μεταστασίου», *Θέατρο*, τόμ. Α', τεύχ. 5 (Σεπτ. - Ὀκτ. 1962), σσ. 25-29.

του Marmontel και «Ο πρώτος ναύτης» του Gessner (ή μετάφραση αυτή έγινε από τον συνεργάτη του Ρήγα Αντώνιο Κορωνιό). Ανάμεσα στις άλλες μεταφράσεις του Ρήγα συγκαταλέγεται και η μετάφραση του μεγαλύτερου μέρους του τέταρτου τόμου από τον «Ανάχαρση» του Barthélemy. Σπουδαίο έργο του Ρήγα, με χαρακτηριστά διδακτικό και έθνικό, είναι η *Χάρτα* του (1796-1797), όπου παρουσιάζεται ο έλληνικός χώρος και πάνω σ' αυτόν σχέδια από νομίματα με προσωπογραφίες των μεγάλων μορφών της αρχαίας ελληνικής ιστορίας (ό ίδιος ο Ρήγας δημοσίευσε χωριστά το 1797 και την προσωπογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου)¹. Τέλος πρέπει να αναφερθῆ ιδιαίτερα ο *Θούριος* του Ρήγα

(“Ως τότε παλληκάρια νὰ ζοῦμεν στὰ στενά,
μονάχοι σὰ λιοντάρια στὲς ράχες, στὰ βουνά;”)²,

που κυκλοφόρησε σε πολλά αντίγραφα και πολλές λαθραίες εκδόσεις κατά την προεπαναστατική περίοδο και αποτέλεσε πατριωτικό έναυσμα ένθουσιασμού για την απελευθέρωση της σκλαβωμένης πατρίδας, ενώ παράλληλα καλλιεργούσε την ιδέα για τη δημιουργία μιᾶς καινούργιας κοινωνίας.

Συμπερασματικά παρατηρούμε ότι οι έθνικοί στόχοι καλύπτουν το έργο του Ρήγα σχεδόν στο σύνολό του και εκφράζονται είτε με τη μορφή άμεσων παρορμήσεων (*Θούριος*, *Νέα Πολιτική Διοικήσεις*), είτε έμμεσα με κείμενα που αποβλέπουν στην πνευματική άφύπνιση του Γένους (*Φυσικής άπάνθισμα*). Γενικά πρέπει να έξαρθῆ ἡ ἐ ὑ ρ ὄ τ η τ α του έθνισμού του Ρήγα και ἡ προδρομική σημασία των πολιτικῶν του όραματισμῶν.

Ο Άθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847) γεννήθηκε στην Καστοριά και έζησε στην Κωνσταντινούπολη και στο Βουκουρέστι. Ανήκει και αυτός στον κύκλο του Καταρτζῆ. Το 1805 εκδίδει στη Βιέννη τη γνωστή μας *Γραμματική της αιολοδωρικής, ἤτοι της όμιλουμένης τωρινῆς των Έλλήνων γλώσσας* (όπου υποστηρίζει ότι ἡ νεοελληνική γλώσσα είναι ένα μείγμα της αρχαίας αιολικής και της αρχαίας δωρικής διαλέκτου) και μαζί το δράμα *Άχιλλεύς* που ως θέμα του έχει τον Ουμό του Άχιλλέα και τη συμφιλίωσή του με τον Άγαμέμνονα). Το 1811 ο Χριστόπουλος εκδίδει τὰ *Λυρικά* του, συλλογή εϋθυμων (έρωτικῶν και βακχικῶν) ποιημάτων, που θά του προσδώση την έπωνυμία «ό νέος Άνακρέων».

1. Βλ. τη μελέτη του Γεωργίου Λαίου, «Οί Χάρτες του Ρήγα», *ΔΙΕΕ*, 14 (1960) 231-312.

2. Για το έργο αυτό του Ρήγα βλ. Α. Daskalakis, «“Thourios Hymnos”. Le chant de la liberté de Rhigas Velestinlis», *Balkan Studies*, 4 (1963) 315-346 και Άπ. Β. Δασκαλάκη, *Τὰ έθνεγεργικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*. Κείμενα, σχόλια και έρμηνευτικές σημειώσεις. Έκδοσις νέα μετά προσθηκῶν. Έκδοσις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Άθήναι 1977.

Ἡ συλλογή αὐτὴ γνώρισε πολλές ἐκδόσεις¹ καὶ ἐπηρέασε τὴ μεταγενέστερη ποίηση (Σολωμὸς - Ἀθηναϊκὴ Σχολή).

Ὁ Ἰωάννης Βηλαρᾶς (1771-1823), τέλος, γεννήθηκε στὰ Κύθηρα καὶ ὑπηρετήσε ὡς γιατρὸς στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Τὸ 1814 ἐξέδωσε στὴν Κέρκυρα τὴ *Ρομενικὴ γλῶσσα*, ὅπου, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν γαλλικὸ διαφωτισμὸ, ἐξέθεσε τὶς προοδευτικὲς ἀπόψεις του γιὰ τὴ γλῶσσα (βλ. Κεφ. Γ'). Τὸ ἔργο εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Ἀθανάσιο Ψαλῖδα. Στὴν Κέρκυρα ἐπίσης ἐκδόθηκαν, μετὰ τὸ θάνατό του (1827), ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Πολίτη, τὰ *Ποιήματα καὶ πεζὰ τινὰ*, μὲ κατατοπιστικὸν πρόλογο γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, ποὺ ἔγραψε ὁ Κωνσταντινουπολίτης λόγιος Πλάτων Πετρίδης (1790-1852)². Μὲ τὰ ποιήματα τοῦ Βηλαρᾶ ἡ λυρικὴ ποίηση προχώρησε ἕνα βῆμα πρὸς τὴν ἐκεί ὅπου τὴν ἄφησε ὁ Χριστόπουλος καὶ ἡ σατιρικὴ ποίηση ἀπέκτησε ἕναν ἀπὸ τοὺς πρὸ σημαντικοὺς ἐκπροσώπους τῆς. Ὁ Βηλαρᾶς φιλοτέχνησε καὶ ὀρισμένες μεταφράσεις ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων σὲ νεοελληνικὴ γλῶσσα. Εἰδικότερα μετέφρασε τὴ *Βατραχομουμαχία* τοῦ [Ὁμήρου]³, τὸν Πλατωνικὸν *Κρίτωνα*, τὸν *Ἐπιτάφιο τοῦ Περικλέους* τοῦ Θουκυδίδη καὶ ποιήματα τοῦ Ἀνακρέοντα.

* * *

Στὴν Ἐπτάνησο (ἰδιαιτέρα στὴ Ζάκυνθο), κατὰ τὴν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21 περίοδο, παρατηρεῖται ἀξιώλογη πνευματικὴ κίνηση, ἡ ὁποία στὸν τομέα τῆς λογοτεχνίας εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν παραγωγὴ ὀρισμένων στιχουργημάτων ἐρωτικοῦ, πολιτικοῦ καὶ σατιρικοῦ περιεχομένου. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ ἐπέμβαση τῶν Γάλλων στὰ Ἐπτάνησα, ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ἀντιθέσεις τῆς ἐπτανησιακῆς κοινωνίας (εὐγενεῖς καὶ ποπλόροι) ἐπηρέασαν τὴν τοπικὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ.

Οἱ σημαντικότεροι ἐκπρόσωποι τῆς προσολωμικῆς ποίησης εἶναι οἱ ἐξῆς:

Ὁ Στέφανος Ξανθόπουλος (μέσα τοῦ 18ου αἰώνα) καὶ ὁ Ἀνδρέας Σιγιοῦρος (1665-1747) ποὺ καλλιεργοῦν τὴν ἐρωτικὴ - λυρικὴ ποίηση (ὁ πρῶτος εἶχε συνθέσει καὶ συλλογὴ στιχουργημάτων μὲ τὸν τίτλο *Ποιήματα θλιβερὰ - ποιήματα*

1. Βλ. Ἀθανασίου Χριστοποῦλου, *Λυρικά*. Ἐπιμέλεια Ἐλένης Τσαντσάνογλου. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1970, σ. 6.

2. Βλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Ἰωάννης Βηλαρᾶς ὅπως τὸν εἶδε ὁ πρῶτος βιογράφος του Πλάτων Πετρίδης», *Νέα Ἔστια*, τόμ. 94, τεύχ. 1115, Χριστούγεννα 1973, σσ. 93-98 [καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἔκδοση, Ἀθήνα 1974, σσ. 16] (= *Νεοελληνικά*, σσ. 11-23).

3. Γιὰ τὴ μετάφραση (γρ. παράφραση) αὐτῆ τοῦ Βηλαρᾶ βλ. Βασιλείου Φρ. Τωμαδάκη, *Νεοελληνικαὶ μεταφράσεις, παραφράσεις καὶ διασκευαὶ τῆς «Βατραχομουμαχίας»*, ἐν Ἀθήναις 1973, σσ. 68-76

έρωτικά). Σημαντικότερος, ως λυρικός ποιητής, από τους δύο προηγούμενους, είναι ο Θωμάς Δανελάκης (δικό του ποίημα —ή μίμηση ποιήματος του Γάλλου Antoine-Vincent Arnault— είναι *Τὸ ξενιτεμένο πουλί*). Ὁ ἴδιος διασκεύασε στὰ ἑλληνικά τὴ γαλλικὴ «Μασσαλιώτιδα».

Τὴν πατριωτικὴ ποίηση καλλιιεργεῖ ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος (1754-1819), ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰ πατριωτικὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀνῆκε στὴν τάξη τῶν εὐγενῶν τῆς Ζακύνθου, χαρακτηρίζεται γιὰ τὶς φιλελεύθερες καὶ πατριωτικὲς ιδέες του. Ἦταν μαθητὴς τοῦ Παναγιώτη Παλαμᾶ καὶ πιθανὸς δάσκαλος τοῦ Σολωμοῦ (ἀπηχῆσεις τοῦ *Θουρίου* τοῦ Μαρτελάου εἶναι εὐδιάκριτες στὸν *Ὑμνο εἰς τὴν Ἐλευθερίαν* τοῦ Σολωμοῦ). Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν *Θούριο* ὁ Μαρτελάος ἔγραψε τὸ γνωστὸ ποίημα *Ὑμνος εἰς τὴν περίφημον Γαλλίαν, τὸν ἀρχιστράτηγον Βοναπάρτην καὶ τὸν στρατηγὸν Γεντίλλην*. Τὶς ιδέες τοῦ Μαρτελάου ἀκολουθεῖ ἓνας ἄλλος Ζακύνθιος ποιητής, ὁ Νικόλαος Κούρτσολας, ποῦ ἔγραψε ποίημα *Στὸν Μαρτελάο καὶ Θούριο*, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Λογοθέτης ἢ Γούλιαρης ἦταν ἀντίθετός του καὶ ἔτρεφε ἐχθρικά αἰσθήματα πρὸς τοὺς Γάλλους καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ τελευταῖος καταγόταν ἀπὸ ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια καὶ ἦταν κι' αὐτὸς μαθητὴς τοῦ Π. Παλαμᾶ. Σπούδασε ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ φιλολογία στὴν Ἰταλία καὶ παράδῃσε τὸν *Ὑμνο εἰς τὴν περίφημον Γαλλίαν*. . . τοῦ Μαρτελάου.

Τὴν σατιρικὴ ποίηση καλλιιεργοῦν τρεῖς ἄλλοι προσολωμικοὶ ποιητές: ὁ Ἀντώνιος Κατήφορος (1685/1696-1762), ποῦ εἶναι γόνος ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας, μὲ σπουδὲς ἐπίσης στὴν Ἰταλία, καὶ συγγραφέας ἑλληνικῆς γραμματικῆς, ὁ Αὐξέντιος, ποῦ σατιρίζει τὸν Κουτούζη (βλ. παρακάτω), καὶ ὁ σημαντικότερός τους Νικόλαος Κουτούζης (1741-1813), ἱερωμένος καὶ ζωγράφος. Ὡς ζωγράφος ὁ Κουτούζης μαθήτευσε κοντὰ στὸ Νικόλαο Δοξαρά καὶ εἰκονογράφησε τὸν ναὸ τῆς Φανερωμένης στὴ Ζάκυνθο. Ὡς ποιητὴς ἔγραψε στὴν ἀρχὴ λυρικά ποιήματα καὶ μετὰ ἐπιδόθηκε στὴ σατιρικὴ ποίηση, εἶδος ἰδιαίτερα καλλιιεργημένο στὴ Ζάκυνθο. Ἡ σάτιρα τοῦ Κουτούζη εἶναι δηκτικὴ καὶ ἀνελέητη καὶ στρέφεται ἐναντίον ὄλων.

Στὴ Ζάκυνθο κατὰ τὴν ἴδια περίοδο ἀναπτύσσεται καὶ ἡ κωμωδία. Ὁ Σαβόγιας Ρούσμελης ἢ Σουμερλῆς ἔγραψε τὸ ἔργο *Κωμωδία τῶν ψευτογιατρῶν* (1745), ὅπου σατιρίζει τοὺς ἐμπειρικοὺς γιατροὺς (τοὺς κομπογιαννίτες) τῶν Ἰωαννίνων¹. Σημαντικότερος ὅμως κωμωδιογράφος εἶναι ἓνας ἄλλος Ζακύν-

1. Γιὰ τὸν Ρούσμελη καὶ τὸ ἔργο του βλ. Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, *Τὸ θέατρον ἐν Ζακύνθῳ*, σσ. 54-84 καὶ Τῆς ἴδιας, *Σαβόγιας Ρούσμελης*, Ἀθήνα 1971, ὅπου ἐκδίδεται ἡ *Κωμωδία τῶν ψευτογιατρῶν* (σσ. 37-94).

θιος, νεώτερος τοῦ προηγουμένου, ὁ Δημήτριος Γουζέλης (1774-1843), ἀνιψιὸς καὶ μαθητὴς τοῦ Μαρτελαίου. Ὁ Γουζέλης ἔγραψε τὸ ἔργο *Χάσης* (1790), μὲ τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται ὡς συνεχιστὴς τῆς Ζακυνθινῆς κωμωδίας, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μετὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ δέχτηκε ἀπὸ τὴν κρητικὴ κωμωδία. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ ζευγαρωτοὶ πολιτικοὶ στίχοι καὶ ὁ κεντρικὸς ἥρωας τῆς κωμωδίας (ὁ τύπος τοῦ καυχησιάρη - ψευτοπαλικαρά). Ὁ Γουζέλης δημοσίευσε καὶ μίαν ἄτεχνην μετάφραση τῆς *Gerusalemme Liberata* τοῦ Torquato Tasso (1807)¹.

Βιβλιογραφία

Ἀχ. Ἀ. Κύρου, *Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος*, Ἀθήναι 1938. — Τοῦ ἴδιου, *Βησσαρίων ὁ Ἕλληνας*, τόμ. 1-2, Ἀθήναι 1947. — Deno John Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice*, Cambridge, Massachusetts 1962 (καὶ ἑλληνικά: Κ. Γιαννακοπούλου, *Ἕλληνες Λόγιοι εἰς τὴν Βενετίαν*. Μελέται ἐπὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Μετάφρασις Χ. Γ. Πατρινέλη. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1965). — Δ. Α. Ζακυθινοῦ, *Ἀναγέννησις καὶ Ἀναγεννήσεις. Ἑλληνικαὶ ἀνακεφαλαιώσεις*. Ἀθήναι 1978. [Ἀνατύπωση τῶν σσ. 130-228 τοῦ τόμου: *Μεταβυζαντινὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθήναι 1979]. — Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Ἕλληνες Λόγιοι (ΙΕ' - ΙΘ' αἰῶνες)*. Μελέτες καὶ κείμενα. Τόμ. Α', Ἀθήνα 1979. — Σπυρ. Π. Λάμπρου, «Μονωδία καὶ Θρῆνοι ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 5 (1908) 190-269. — Λίνου Πολίτη, *Ποιητικὴ Ἀνθολογία*. Βιβλίον δευτέρον. *Μετὰ τὴν ἄλωση*. Ἐκδόσεις «Δωδώνη», Ἀθήνα [21975]. — Μελῆ Νικολαΐδη, *Κυπριακὴ Λογοτεχνία*. «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 6, «Ἀετός», Ἀθήναι 1957. — Κ. Μητσάκη, *Ὁ Πετραρχισμὸς στὴν Ἑλλάδα*. Ἀνθολογία ἑλληνικοῦ σονέτου. Θεσσαλονίκη 1973. — Κ. Ν. Σάθα, *Κρητικὸν Θέατρον ἢ συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ ἀγνώστων δραμάτων*. Ἐν Βενετίᾳ 1879 (καὶ φωτοανατύπωση, Ἀθήναι 1963). — Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, *Κρητικὴ Ἀνθολογία (ΙΕ' - ΙΖ' αἰῶνας)*. Δεύτερη ἔκδοσις. Ἡράκλειον Κρήτης, 1969. — Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Κρητικὴ Λογοτεχνία*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 7, «Ἀετός», Ἀθήναι 1955. — Alexandre Embiricos, *La Renaissance Crétoise. XVIe et XVIIe siècles*. Tome I: *La littérature*. Société d'Édition «Les Belles Lettres», Paris 1960 [Collection de l'Institut d'Études Byzantines et Néo-Helléniques de l'Université de Paris, Fasci-

1. Γιά τίς νεοελληνικὲς μεταφράσεις τῆς *Gerusalemme Liberata* βλ. τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Costantino Nicas, «Fortuna della "Gerusalemme Liberata" in Grecia», *Miscellanea Neogreca*, σσ. 83-88.

cule XIX]. — Μ. Ι. Μανούσακα, *Κριτική βιβλιογραφία του «Κρητικού Θεάτρου»*. Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη. Ἀθήνα 1964 [Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἑώς, ἔτος 7, ἀριθ. 76-85 (Ἀφιέρωμα Κρήτη), Ἀθήνα 1964, σσ. 273-303] καὶ Στέφανου Κακλαμάνη, «Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» (1965-1979)», *Ὁ Ἑραμιστής*, 17 (1981) 46-73. — Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1965 [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης]. — Δημήτρη Δασκαλόπουλου, «Ἐκδόσεις ἔργων Κρητικῆς Λογοτεχνίας (1600 - 1669)», *Συλλέκτης*, Ἔτος Β' (1976), σσ. 252-253, 286-287, 314-315, 352-353, 382-383, 420-421, 456-457, 486, 518-520 καὶ Ἔτος Γ' (1977), σσ. 10-11, 42-43, 72-73, 104-105, 134, 166-167, 198-199, 226-227, 258-259 καὶ 261, 290. — Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Ἔκτη ἐκδοση. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1975. — Τοῦ ἴδιου, *Ὁ Κοραΐς καὶ ἡ ἐποχὴ του*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 9, Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Ν. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1958 (= *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, σσ. 301-389). — Τοῦ ἴδιου, *Ὁ Ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήναι 1964 (Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸν τόμον Γ' [Ἑλλάς], σσ. 297-301, τῆς *Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας* [Παύλου Δρανδάκη - πρώην Πυρσοῦ] (= *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, σσ. 1-22)). — Τοῦ ἴδιου, *La Grèce au temps des Lumières*, Genève 1969. — Τοῦ ἴδιου, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», στὸν τόμο ΙΑ' τῆς *Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους* («Ὁ ἑλληνισμὸς ὑπὸ ξένη κυριαρχία (περίοδος 1669-1821), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία»), [Ἀθήνα 1975], σσ. 328-359 (= *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, σσ. 23-119). — Τοῦ ἴδιου, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*. Δεύτερη ἐκδοση. Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε.Π.Ε., Ἀθήνα 1980 (1977) [*Νεοελληνικὰ Μελετήματα*, 2]. — Ν. Β. Τωμαδάκη, «Κλασσιцизмὸς, Διαφωτισμὸς καὶ Ἀδαμάντιος Κοραΐς», *Μνημοσύνη*, 6 (1976-1977) 94-116 (= *Νεοελληνικά*, Β', σσ. 324-345). — Λ. Ι. Βρανούση, *Ρήγας*. Ἐρευνα, συναγωγὴ καὶ μελέτη — «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 10, «Ἀετός», Ἀθήναι 1957. — Τοῦ ἴδιου, *Οἱ Πρόδρομοι*. «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 11, «Ἀετός», Ἀθήναι 1955 (Κ. Δαπόντες, Φαναριῶτες στιχουργοί, Ἀθ. Χριστόπουλος, Γ. Σακελλάριος, Μιχ. Περδικάρης, Ἰω. Βηλαράς). — Γ. Θ. Ζώρα, *Ἀθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847)*, Ἀθήναι 1952. [Ἀναπτυγμένη μορφή τῆς μελέτης τοῦ συγγραφέα ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν *Ἑλληνικὴ Δημοσιουργία*, 9 (1952) 395-416 καὶ 557-564]. — *Athanasios Christopoulos. Sa vie, son oeuvre littéraire et ses rapports avec la culture roumaine*. Par Nestor Camariano. Thessaloniki 1981 [Institute for Balkan Studies, 192]. — Γ. Θ. Ζώρα - Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Ἑπτανήσιοι προσολωμικοὶ ποιηταί*, Ἀθήναι 1953. — Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Προσολωμικοί*. Τεῦχος Α' Στ. *Ξανθόπουλος - Ἄνδρ. Σιγοῦρος*, Ἀθήναι 1966, τεῦχ. Β' *Νικόλαος Κουτούζης*, Ἀθήναι 1966,

τεύχ. Γ' *Ἄνωνμα Στιχογραφήματα*, Ἀθήναι 1973 καὶ τεύχ. Δ' *Ἀντώνιος Μαρτελάος καὶ οἱ περὶ αὐτόν*, Ἀθήναι 1977 (ἐτοιμάζεται καὶ τεύχ. Ε' μὲ τοὺς ὑπόλοιπους προσολωμικούς). — *Φαναριῶτες - Ἄνθη Ἐδλαβείας - Ἐπτανήσιοι*. Ἐπιμέλεια εἰσαγωγῆς Μ. Μ. Παπαϊωάννου, ἀνθολογίας Κ. Ἰορδανίδης. [Ἀθήνα 1980]. Στὴ σειρά: *Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση*. Ἀνθολογία - Γραμματολογία, [τόμ. Β'], τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη. — Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, *Τὸ θέατρον ἐν Ζακύνθῳ ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος*. (Ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀνεκδότων κειμένων). Ἀθήναι 1958. — Γεωργίας Λαδογιάννη-Τζούφη, *Ἀρχές τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρον*. (Βιβλιογραφία τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων 1637-1879). Ἰωάννινα 1982.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Πρὶν προχωρήσουμε στὴ νεώτερη περίοδο τῆς λογοτεχνίας, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸν Σολωμό, κρίνουμε ἀπαραίτητο νὰ ἀναφερθοῦμε γιὰ λίγο στὸ **Δημοτικὸ τραγούδι** καὶ στὸ **Ἀπομνημόνευμα**.

Τὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι ἓνα εἶδος τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας αὐτόνομο (λογοτεχνία προφορικῆ: τραγούδι — ἄκουσμα — καὶ ὄχι «ποίημα»!), ποὺ ἀναπτύχθηκε παράλληλα μὲ τὴν προσωπικὴ (=τὴν ἔντεχνη) ποίηση. Ξεκινáει χρονικὰ ἀπὸ τότε ποὺ ξεκινáει ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία (τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου) καὶ φθάνει ὡς τὶς μέρες μας (τραγούδια τοῦ πολέμου 1940-1944, κλπ.¹). Δηλαδὴ καλύπτει ὅσην ἔκταση καλύπτει καὶ ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Ἰδιαιτέρη ἀνάπτυξη γνωρίζει τὸ δημοτικὸ τραγούδι στὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία τὸ Γένος ἦταν ὑπόδουλο στοὺς Τούρκους. Ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα καὶ ὡς τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21 ἔχουμε ἓνα πλῆθος δημοτικῶν τραγουδιῶν (ἀπὸ πολλὰς ἑλληνικὰς περιοχάς: Πελοπόννησο, Ρούμελη, Θεσσαλία, Μακεδονία κλπ.), ποὺ ἀναφέρονται στὴ ζωὴ καὶ στὰ κατορθώματα τῶν ἀρματολῶν καὶ τῶν κλεφτῶν (κλέφτικα τραγούδια) ἢ ἀναφέρονται γενικὰ στὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δουλείας (παιδομάζωμα, ἐπαναστατικὲς ἐξεγέρσεις στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴν Κρήτη, ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν κλπ.). Καθολικὴ, συνθετικὴ καὶ ἀπόλυτα γνήσια ἔκφραση τοῦ ἐθνικοῦ συναισθήματος τοῦ ὑπό-

1. Βλ., λ.χ., Ἐρατοσθένη Γ. Καψωμένου, *Τὸ σύγχρονο κρητικὸ ἱστορικὸ τραγούδι*. Ἡ δομὴ καὶ ἡ ἰδεολογία του. Ἐκδόσεις Θεμέλιο Ε.Π.Ε., Ἀθήνα 1979 (Τὰ ριζιτικὰ τραγούδια τῆς Ἀντίστασης (1941-1945), Ἀνέκδοτες ρίμες γιὰ τὸν ἑλληνοϊταλικὸ πόλεμο, τὴ Μάχη τῆς Κρήτης (1940-1945), Κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια γιὰ τὴ Δικτατορία καὶ τὸ Πολυτεχνεῖο (1972-1974), Ὁ θεματικὸς κύκλος τῶν τραγουδιῶν τοῦ Κυπριακοῦ ἀγῶνα (1955-1977)).

δουλου ἑλληνισμοῦ ἀποτελοῦν τὰ κλέφτικα τραγούδια¹. Πολλὰ εἶναι ἐπίσης τὰ τραγούδια τῆς δεκαετίας 1821-1830 πού ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα καὶ περιστατικά τῆς Ἐπαναστάσεως (Μαυρομιχαλαῖοι, Παπαφλέσσας, Μάρκος Μπότσαρης — μάχη Δηροῦ, πολιορκία Μεσολογγίου, καταστροφή τῆς Κάσου, ναυμαχία τοῦ Γέροντα — Πάργα, Νάουσα κλπ.).

Τὰ δημοτικά τραγούδια ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενό τους διαιροῦνται εἰς κατηγορίες (ἱστορικά, κλέφτικα, ἀκριτικά, παραλογές, τῆς ἀγάπης, νυφιάτικα, παιδικὰ, γιορταστικά (λατρευτικά) καὶ ἔθιμικά, θρησκευτικά, τῆς ξενιτιάς, μοιρολόγια, γνωμικά, ἐργατικά, περιγελαστικά, ρίμες).

Γλώσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἶναι ἡ δημοτικὴ καὶ μέτρο, τίς περισσότερες φορές, ὁ ἰαμβικός δεκαπεντασύλλαβος, μὲ σταθερὴ τομὴ στὴν ὕψο συλλαβή². Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως εἶναι ἡ ἔλλειψη ὁμοιοκαταληξίας (ἐξαίρονται τὰ δίστιχα). Ἡ μορφολογικὴ ἀριότητα, ἡ λιτὴ δομὴ, ἡ ἀπουσία πλατειασμῶν καὶ ἡ τελειοποίηση τῶν ἐκφραστικῶν μέσων ἀποτελοῦν τὰ γενικά χαρακτηριστικά τῆς δημοτικῆς ποιήσεως.

* * *

Ἐξάλλου, τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως (καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἀγωνιστῶν ἐκείνων πού εἶχαν πεζογραφικὴς ἰκανότητες) ἀποτελοῦν τὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ, τὴ λογοτεχνία καλύτερα τοῦ '21. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐξάιρονται τὰ *Στρατιωτικά Ἐνθυμήματα* (3 τόμοι) τοῦ Κασομούλη, ὅπου συναντᾶμε ἐξαίρετες περιγραφές, τὰ *Ἀπομνημονεύματα* (2 τόμοι) τοῦ Στρατηγοῦ Γιάννη Μακρυγιάννη (προσωπικὸ ὕφος, ἀπλὴ ρουμελιώτικη λαϊκὴ γλώσσα, σπάνιες πεζογραφικὴς ἰκανότητες) καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ (*Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς*), παρὰ τίς ὅποιες-δήποτε ἐπεμβάσεις τοῦ Τερτσέτη στὶς ἀναμνήσεις τοῦ Κολοκοτρώνη.

Τὰ παραπάνω ἀντιπροσωπευτικὰ κείμενα ἀποτελοῦν τὴν ἑκφραση μιᾶς κορυφαίας στιγμῆς τοῦ νεοελληνικοῦ βίου ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς συντελεστές της. Ἀνώτατη ἐκδήλωση στὸν τομέα αὐτόν: ὁ Μακρυγιάννης.

1. Γιά τὸ κλέφτικο τραγούδι βλ. τίς ἐπόμενες εἰδικές ἐργασίες: Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, *Τὸ κλέφτικο τραγούδι*. Τὸ πνεῦμα κ' ἡ τέχνη του. Ἐν Ἀθήναις 1950, Π. Σπανδωνίδη, *Τὸ κλέφτικο τραγούδι καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη*, Θεσσαλονίκη 1952, Τοῦ ἴδιου, *Οἱ κλεφταρματοὶ καὶ τὰ τραγούδια τους*, Ἀθήναι [1963], Κώστα Ρωμαίου, *Ἡ ποίηση ἐνὸς λαοῦ*, Ἀθήνα 1968, Ἀλέξη Πολίτη, *Τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Κλέφτικα*. Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1973.

2. Γιά τοὺς συνηθέστερους στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν βλ. Γεράσιμου Σπαταλά, *Ἡ μορφολογία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν μας*. Μελέτη. «Ἄετός» Α.Ε., Ἀθήναι 1946, σσ. 8-10.

Ἡ νεώτερη περίοδος τῆς λογοτεχνίας (ἀπὸ τὸν Σολωμὸ καὶ ἐξῆς)

Ὁ Σολωμός, ὁ Κάλβος καὶ ἡ Ἐπτανησιακὴ Σχολή

Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς γεννήθηκε στὴ Ζάκυνθο στὶς 8 Ἀπριλίου 1798 ἀπὸ τὸν εὐγενῆ Νικόλαο Σολωμὸ (1737-1807) καὶ τὴν πληβεία Ἀγγελικὴ Νίκλη. Στὴ Ζάκυνθο ὁ Διονύσιος ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ φυγάδα ἱερέα Don Santo Rossi καὶ ἀπὸ ἄλλους Ἑλληνες δασκάλους, δηλαδὴ τὸν Νικόλαο Κασσιμάτη, τὸν Ἀναστάσιο Καραβία καὶ πιθανῶς τὸν Ἀντώνιο Μαρτελάο. Κατὰ τὴ δεκαετία 1808-1818 ὁ Σολωμὸς σπουδάζει στὴν Ἰταλία, ἀρχικὰ στὸ Λύκειο τῆς Κρεμόνας καὶ ὕστερα στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παβίας. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς του στὴν Ἰταλία σχετίζεται μὲ πολλοὺς ἀνθρώπους τῶν ἰταλικῶν γραμμάτων (τὸν κριτικὸ Giuseppe Montani, τὸν ποιητὴ Vincenzo Monti, πού μετέφρασε στὰ ἰταλικά τὴν *Ἰλιάδα*, κ.ἄ.), μελετᾷ ἰταλικὴ φιλολογία καὶ μυεῖται στὰ μυστικὰ τῆς Τέχνης. Στὴν Ἰταλία γράφει καὶ τὰ πρῶτα ἰταλικά του ποιήματα (πάνω σὲ θέματα θρησκευτικά). Ὅταν ἐπιστρέψῃ στὴ Ζάκυνθο, θὰ ἐπιδοθῆ στὴν ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, (ὑπακούοντας στὶς ἐπίμονες συστάσεις τοῦ Σπυρ. Τρικιούπη), καὶ θὰ γράψῃ τοὺς πρῶτους στίχους του στὰ ἑλληνικά (πρβλ. τὰ νεανικά ποιήματα: *Ἀγνώριστη*, *Ξανθούλα*, *Τρελὴ μάνα*, κ.ἄ.). Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση τὸν εἶχε κερδίσει ὀριστικά.

Ἡ δεκαετία 1823-1833 ὑπῆρξε γιὰ τὸν Σολωμὸ πολὺ παραγωγικὴ. Τὸν Μάιο τοῦ 1823 γράφει τὸν *Ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν*, ἔκτενές ἐπικολυρικὸ ποίημα ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὰ πρῶτα στρατιωτικὰ γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, πού θὰ τυπωθῆ δύο χρόνια ἀργότερα (1825) καὶ θὰ μεταφρασθῆ συγχρόνως στὰ ἰταλικά καὶ τὰ γαλλικά. Τὸ 1824 γράφεται τὸ ποίημα *Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδ Μπαίρον* καὶ μετὰ τὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν (1825), ἡ *Φαρμακωμένη* (1826), ὁ *Λάμπρος*, κ.ἄ. Στὴν ἴδια περίοδο (1824) γράφεται ὁ *Διάλογος*, ἔργο θεωρητικὸ, ὅπου ὁ ποιητὴς διατυπώνει τὶς προσωπικὲς ἀπόψεις του γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ γίνεται θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς δημοτικῆς. Τὸ 1828 ἀναγκάζεται γιὰ λόγους οἰκογενειακοὺς νὰ μετακινήσῃ στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἐξακολουθεῖ νὰ ἐργάζεται παραγωγικά. Ἐκεῖ ἐπεξεργάζεται ὀρισμένα ἔργα πού εἶχε ἀρχίσει στὴ Ζάκυνθο, ὅπως τὸ δυνατὸ σατιρικὸ πεζογράφημα *Ἡ γυναίκα τῆς Ζάκυνθος* (1826) καὶ τὸ ποίημα *Ὁ Λάμπρος*, ἡ ἀρχίζει ἄλλα, νέα (ὅπως τὴ μεγάλη ποιητικὴ σύνθεση *Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι*, πού τὴν ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὴ δευτέρη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου: ἡ σύνθεση τοῦ Α' σχεδιάσματος, σὲ ἑξασύλλαβους στίχους, τοποθετεῖται γύρω στὰ 1830).

Μὲ τὸν *Κρητικὸ* (1833-1834) ἐγκαινιάζεται νέα περίοδος ποιητικῆς δη-

μιουργίας του Σολωμού. Κατά την ίδια εποχή, και για μιαν ολόκληρη δεκαετία (1834-1844), ο ποιητής εργάζεται πάνω στο Β' σχεδιάγραμμα των 'Ελεύθερων πολιορκημένων, χρησιμοποιώντας τώρα τον όμοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο στίχο (το κρητικό δίστιχο). 'Από το έτος 1844 αρχίζει η σύνθετη του Γ' σχεδιασματος, σε δεκαπεντασύλλαβους άνομοιοκατάληκτους στίχους. 'Η περίοδος των μεγάλων έμπνεύσεων του Σολωμού κλείνει με τον *Πόρφυρα* (1849). Τα παραπάνω ποιητικά έργα (*Κρητικός*, 'Ελεύθεροι πολιορκημένοι, *Πόρφυρας*) έμειναν άποσπασματικά και άνολοκλήρωτα. 'Ο ποιητής, έπηρασμένος από τον γερμανικό ιδανισμό, άναζητούσε πάντα την τελειότητα, έλπίζοντας ότι κάποτε θα έπανερχόταν σε μιá νέα έπεξεργασία των θεμάτων που τον εΐχαν άπασχολήσει παλαιότερα. 'Ο θάνατος όμως που ήρθε πρόωρα τον έμπόδισε να ολοκληρώσει την ποιητική του δημιουργία.

Στην τελευταία περίοδο τής ζωής του Σολωμού άνήκουν και τα ιταλικά ποιήματα *La navicella greca* («Τò έλληνικό καραβάκι»), *Saffo* («Σαπφώ»), τα ιταλικά σχεδιάσματα *La madre greca* («'Η 'Ελληνίδα μητέρα»), *La donna velata* («'Η γυναίκα με τò μαγνάδι», «'Η σκεπασμένη μορφή», «'Η κυρία με τò βέλο»), που ο ποιητής σκόπευε να τα μεταπλάσει στα έλληνικά, και άλλα ποιήματα (όπως λ.χ. τò *Carmen Seculare*, 1849, κλπ.).

'Ο Σολωμός αντιπροσωπεύει την ώριμότερη ποιητική συνείδηση τής νεοελληνικής λογοτεχνίας. 'Ολες σχεδόν οι βιώσιμες άξίες τής ελληνικής παράδοσης διοχετεύονται μέσα στο έργο του και μεταπλάθονται δημιουργικά σε καινούργιες μορφές. Κορυφαίες στιγμές: οι 'Ελεύθεροι πολιορκημένοι και ο *Κρητικός*. 'Ο θάνατος, που τον βρήκε τò Φεβρουάριο του 1857, σταμάτησε μιá μεγάλη λυρική φωνή που μετουσίωσε ποιητικά μεγάλες στιγμές τής ελληνικής φυλής και διασταύρωσε μέσα στη νεοελληνική λογοτεχνία την ιδέα του έθνους με τò νόημα τής τέχνης.

'Εντελώς διαφορετικός από τò πνεύμα τής 'Επτανησιακής Σχολής είναι ο επίσης Ζακύνθιος ποιητής 'Ανδρέας Κάλβος (1792-1869). Δεκάχρονος άκόμη ο Κάλβος θα βρεθΐ, όπως και ο Σολωμός, στην 'Ιταλία (αυτός στο Λιβόρνο), μαζί με τον διαζευγμένο έμπορο πατέρα του 'Ιωάννη και τον μικρότερο άδελφό του Νικόλαο. Στην πλούσια ελληνική παροικία του Λιβόρνου ο 'Ανδρέας θα μείνει δέκα ολόκληρα χρόνια. Σε ήλικία είκοσι χρόνων (τò 1811) θα πρωτογνωρίσει στη Φλωρεντία τόν 'Ιταλό ποιητή (γεννημένον στη Ζάκυνθο από 'Ελληνίδα μητέρα) Ugo Foscolo¹. Στο περιβάλλον του Foscolo ο Κάλβος θα γράψει τα

1. Βλ. Ν. Β. Τομαδάκη, «'Ο 'Ανδρέας Κάλβος από Λιβόρνου εις Φλωρεντίαν», *Άφιόρωμα εις Κωνσταντίνον Άμαντον*, 'Αθήναι 1940, σσ. 163-196 (= Ν. Β. Tomadakis, *Miscellanea Byzantina-Neohellenica*, σσ. 141-174, = *Νεοελληνικά*, Β', σσ. 207-240).

πρώτα ιταλόγλωσσα έργα του (ώδες, τραγωδίες, δοκίμια). Τον Foscolo θα ακολουθήσει ο Κάλβος (ως γραμματέας του) και στα ταξίδια του (1816) στην Έλβετία (Ζυρίχη) και στην Αγγλία (Λονδίνο). Στην Αγγλία όμως διακόπτονται οι σχέσεις τους και τότε ο Κάλβος αναγκάζεται, για λόγους βιοποριστικούς, να παραδίδη ιδιωτικά μαθήματα και να φιλοτεχνή μεταφράσεις έργων θρησκευτικού περιεχομένου (της Αγγλικανικής εκκλησίας) από τα αγγλικά στα ιταλικά και τα ελληνικά. Στο Λονδίνο θα δώσει και διαλέξεις πάνω σε νεοελληνικά θέματα¹. Στην Αγγλία επίσης θα τελήσει τον πρώτο γάμο του, από τον οποίο θα αποκτήσει μία κόρη. Γρήγορα όμως μητέρα και κόρη πεθαίνουν και ο ποιητής αποφασίζει να κατεβή (Σεπτ. του 1820) στη Φλωρεντία, όπου, όπως έδειξαν νεώτερες έρευνες, θα γίνη ενεργό μέλος στην οργάνωση των Carbonari². Στο μεταξύ αρχίζει ή ελληνική επανάσταση που θα του έμπνευση το σύνολο σχεδόν του ποιητικού του έργου (τις δεκαεनिया από τις είκοσι Ώδες του)³. Την ίδια εποχή (Απρ. του 1821, ν.ή.) ο Κάλβος απελάθηκε από τη Φλωρεντία για τις φιλελεύθερες ιδέες του και κατευθύνθηκε πάλι προς την Έλβετία (Γενεύη), όπου έμεινε επί τέσσερα σχεδόν χρόνια, διδάσκοντας την ιταλική και τη νέα ελληνική γλώσσα⁴. Στη Γενεύη τυπώνει το 1824 την πρώτη ποιητική συλλογή του (τις δέκα πρώτες ώδες του) με τον τίτλο *Η Λύρα*⁵. Από τις αρχές του 1825 βρίσκε-

1. Βλ. Κ. Θ. Δημαρά, «Γύρω στον Κάλβο και τον Κοδρια. (Σχολιασμένα κείμενα)», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, τόμ. 6, αριθ. 3 (Χειμώνας 1953-1954), σσ 250-262 (= *Ελληνικός Ρομαντισμός*, σσ. 116-129 και 520-521).

2. Βλ. Γ. Θ. Ζώρα, «Η δευτέρα διαμονή του Κάλβου εις Φλωρεντίαν και ή απέλασις αυτού (Άγνωστα έγγραφα)», *Παρουσός*, 11 (1969) 536-548 (= *Νέα Καλβικά*, Αθήναι 1970, σσ. 5-18) και Του ίδιου «Ο Κάλβος Καρμπονάρος κατά τας παραμονάς της Έλληνικής Επαναστάσεως», *Νέα Έστία*, τόμ. 88 (1970), τεύχ. 1043 (Άφιέρωμα στο Είκοσιένα), Αθήναι, Χριστούγεννα 1970, σσ 137-150. Περισσότερα για το ίδιο θέμα βλ. στο βιβλίο του Κ. Πορφύρη, *Ο Άνδρέας Κάλβος Καρμπονάρος. Η μυστική δική των Καρμπονάρων της Τοσκάνης. Εκδόσεις Θεμέλιο*, [Αθήνα 1975], όπου και ή παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία.

3. «Κρίνοντας από τα πράγματα, μπορούμε να πούμε ότι ο Άγώνας μας έδωσε την ποίηση του Κάλβου» (Κ. Θ. Δημαράς, *ΙΝΑ*, σ. 220).

4. Για τη δραστηριότητα του Κάλβου στην Έλβετία (1816 και 1821 κέ) βλ. Νίκου Α. Βέη, «Κάλβου έργα και ήμέραι εν Έλβετία», *Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 28, αριθ. 2, εν Αθήναις 1958. Για την τετράχρονη διαμονή και τις ασχολίες του Κάλβου στη Γενεύη βλ. και το ενδιαφέρον μελέτημα του Έλβετου νεοελληνιστή Bertrand Bouvier, «Calvos in Geneva», στον συλλογικό τόμο *Modern Greek Writers*, σσ. 68-91 (και την ελληνική περίληψή του, με τον τίτλο: «Ο Κάλβος στη Γενεύη. Καθηγητής γλωσσών και μαθηματικών», *Τό Βήμα*, 3.9.1972, σσ. 5-6).

5. Τον ίδιο χρόνο κυκλοφόρησε στο Παρίσι γαλλική μετάφρασή της σε πεζό λόγο που έγινε από τον Γάλλο σινολόγο Stanislas Julien. Ο Julien μετέφρασε στα γαλλικά και τον Ύμνο του Σολωμού (πρόκειται για πεζή επίσης μετάφραση που τυπώθηκε μαζί με το έλλη-

ται στο Παρίσι, όπου εκδίδει (το 1826) τη δεύτερη ποιητική συλλογή του (δέκα επίσης ώδες) με τον τίτλο *Λυρικά*¹. Οί είκοσι ώδες του Κάλβου αποτελούν το σύνολο τῆς δημιουργικῆς του παραγωγῆς.

Τὸ ἔτος 1826 ὁ Κάλβος κατεβαίνει στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα (Μη-λος, Ὑδρα, Ναύπλιο), τὴν ὁποία γρήγορα θὰ ἐγκαταλείψῃ. Κατὰ τὸ μεγάλο διάστημα 1826-1852 διαμένει στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ καθηγητῆ (διδάσκει ἰδιωτικὰ ἢ σὲ διάφορες σχολές). Κατὰ τὰ ἀκαδημαϊκὰ ἔτη 1826-1827, 1836-1837 καὶ 1840-1841 διδάσκει ὡς καθηγητῆς στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία (τὴν πρώτη χρονιά «νεωτέρα φιλολογία συγκριτικῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ τὴν σημερινήν»² καὶ τὶς ἄλλες δύο χρονιές φιλοσοφία). Τὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του (1852-1869) ὁ ποιητῆς θὰ περάσῃ πάλι στὴν Ἀγγλία, διδάσκοντας στὸ παρθεναγωγεῖο τῆς δευτέρας συζύγου του, δασκάλας Charlotte Augusta Wadams, στὸ χωριὸ Louth (βόρεια Ἀγγλία).

Τὸν ὄρο «Ἑπτανησιακὴ Σχολή» εἰσήγαγαν πρῶτοι ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῦδης. Ἔτσι ὀνομάζεται ἡ γύρω ἀπὸ τὴ φωτεινὴ φυσιογνωμία τοῦ Σολωμοῦ πλειάδα τῶν λογοτεχνῶν ἐκείνων πού, κατὰ τὸν περασμένο αἰῶνα καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ, μὲ πνευματικὸ κέντρο τους τὴν Ἑπτάνησο — ἡ ὁποία, ἄς σημειωθῇ, δὲ γνώρισε ποτὲ τὸν ζυγὸ τῶν Τούρκων —, καλλιέργησαν μὲ ἄκρα συνέπεια καὶ ἐπιτυχία ὅλα σχεδὸν τὰ εἶδη τοῦ ἔντεχνου λόγου, ἀκολουθώντας τὴν πνευματικὴ πορεία καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου δασκάλου τους. Μοναδικὴ ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ Κάλβου.

Οἱ σημαντικότεροι ἐκπρόσωποι τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς εἶναι σύγχρονοι καὶ φίλοι τοῦ Σολωμοῦ. Τὸν κύκλο τῶν λογοτεχνῶν αὐτῶν ἀποτελοῦν οἱ παρακάτω: ὁ Ἀντώνιος Μάτεσις (1794-1875), πού γύρω στὰ 1830 γράφει τὸν θαυμάσιο *Βασιλικὸ* (κοινωνικὸ θεατρικὸ ἔργο πού ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας του θὰ τὸ χαρακτηρίσῃ ἀργότερα «ἱστορικὴ μυθιστοριογραφία δραματικῶς παραστανομένη») — ὁ Γεώργιος Τερτσέτης (1800-1874), ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, νομικὸς καὶ δικαστῆς (τὸ 1833 θὰ ἀρνηθῇ νὰ καταδικάσῃ τὸν Κολοκοτρώνη, γεγονός πού θὰ συντελέσῃ στὴ γνωριμία τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ στὴν ὑπαγόρευση καὶ ἐκδοση

νικὸ κείμενο τοῦ Ὕμνου στὸ ἐπίμετρο τοῦ δευτέρου τόμου τῆς συλλογῆς ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (βλ. παρακάτω) τοῦ Claude Fauriel, Παρίσι 1825).

1. Τυπώθηκαν μαζί μὲ τὰ *Λυρικά* τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου καὶ μὲ πεζὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ Pauthier de Censay.

2. Βλ. Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶ, «Ἀπὸ τῆ ζωῆ τοῦ Κάλβου στὴν Κέρκυρα (1826-52)», *Κερκυραϊκὰ Χρονικά*, 10 (1963) 134 (= Σπύρου Ι. Ἀσδραχᾶ, *Ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία ιγ' καὶ ιθ' αἰ. Ὑποθέσεις καὶ προσεγγίσεις*), Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1982 [Νεοελληνικά Μελετήματα, 5], σ. 270).

τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ) καὶ ἀπὸ τὸ 1844 ὡς τὸ θάνατό του βιβλιοθηκᾶριος καὶ ἀρχιεπιφύλακας τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1833 ὁ Τερτσέτης γράφει (καὶ ἀφιερώνει στὸν Ὅθωνα) τὸ ποίημα *Τὸ φίλημα*, ἐπιηρεασμένος ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Τὸ ποίημα αὐτὸ προκάλεσε τὸ γράμμα τοῦ Σολωμοῦ τῆς 1.6.1833 π.ῆ. (γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. καὶ Κεφ. Γ'), ὅπου ὁ μεγάλος δάσκαλος βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ διατυπώσῃ τις ἀπόψεις του γιὰ τὴ χρήση τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ γιὰ τὴν ἀξία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν¹. Τὸ 1847 δημοσιεύει τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Ἀπλὴ γλώσσα* καὶ τὸ 1856 τὰ δύο ἐκτενῆ ποιήματα *Οἱ γάμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου* καὶ *Κόριννα καὶ Πίνδαρος*. Ἀπὸ τὸν ἴδιο δημοσιεύονται καὶ ἀρκετοὶ πανηγυρικοὶ λόγοι, ποὺ ἐκφωνοῦσε ἰδίως κατὰ τὴν ἐπέτειο τῆς 25ης Μαρτίου ὡς βιβλιοθηκᾶριος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Ὁ ἴδιος ἔγραψε στὰ ἰταλικά ἓνα θεατρικὸ ἔργο μὲ τὸν τίτλο *La morte di Socrate* (1866) καὶ φιλοτέχνησε μιὰ μετάφραση τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου *Κρίτων* — ὁ λυρικός Ἰούλιος Τυπάλδος (1814-1883), «ὁ πιὸ τυπικός συνεχιστὴς τοῦ σολωμικοῦ πνεύματος στὴν ποίηση»². Τὸ 1856 ἐκδίδει τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Ποιήματα διάφορα* καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του μεταφράζει μὲ ἐπιτυχία στὰ ἑλληνικά τὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ Torquato Tasso *Gerusalemme Liberata* — ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς (1826-1896), ὁ κορυφαῖος ἐκπρόσωπος τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς, ὁ ὁποῖος δύο μόλις χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σολωμοῦ (1859) ἐπιμελήθηκε τὴν πρώτη ἐκδοση *Τῶν Εὐρύσκομένων* τοῦ μεγάλου ποιητῆ. Γιὰ τὴν ἐκδοση αὐτὴ ὁ Πολυλάς ἔγραψε τὰ γνωστά μας *Προλεγόμενα*, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ βασικότερο κριτικὸ κείμενό του καὶ συγχρόνως τὸ πιὸ αὐθεντικὸ, ἀκόμη καὶ σήμερα, μελέτημα γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ σολωμικοῦ ἔργου. Παράλληλα ὁ Πολυλάς μετέφρασε *Σαίξπηρ* (τὸ 1855 τὴν «Τρικυμία» καὶ τὸ 1889 τὸν «Ἀμλετ») καὶ Ὅμηρο (τὴν Ὀδύσσεια, 1875 χέ., καὶ τὴν Ἰλιάδα, 1890 χέ.)³. Ἐγραψε ἐπίσης καὶ ἄλλα κριτικὰ κείμενα (βλ. Κεφ. Γ'), μερικὰ ποιήματα (ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα τὰ σονέτα *Μιὰ πρώτη ἀγάπη*, *Τὸ Σοῦλι* καὶ *Ἐρασιτέχνης*) καὶ τρία διηγήματα (*Ἐνα μικρὸ λάθος*, *Τὰ τρία φλωριά*, *Ἡ συχώρεση*) — ὁ Γεράσιμος Μαρκορᾶς (1826-1911), γιὸς τοῦ δικαστῆ Γεωργίου Μαρκορᾶ (1793-

1. Τὸ γράμμα τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Τερτσέτη ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Μάτεσι (ἀ' ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Σολωμοῦ», *Παναθήναια*, 5 (1902-1903) 245-247) καὶ ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὸν Λίνο Πολίτη (*Ὁ Σολωμὸς στὰ γράμματά του*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1956], σσ. 32-34).

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *ΙΝΑ*, σ. 291.

3. Γιὰ τις μεταφράσεις κειμένων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας ἀπὸ Ἑπτανήσιους λογοτέχνες βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, «Αἱ ὑπὸ τῶν Ἑπτανησίων νεοελληνικαὶ μεταφράσεις κλασσικῶν συγγραφέων», *ΕΕΦΣΠΑ*, 14 (1963-1964) 492-540.

1878), στενοῦ φίλου τοῦ Σολωμοῦ, καὶ δημιουργὸς τοῦ ἔξοχου ἐπικολυρικοῦ ποιήματος *Ἄστρος*, ποῦ εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῆς Κρήτης καὶ εἰδικότερα ἀπὸ τὴν ἥρωικὴ ἀντίσταση τῶν πολιορκημένων τοῦ Ἀρκαδίου (1866) καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐκτενέστερη ποιητικὴ σύνθεση τοῦ Μαρκοῦ (1624 ἰαμβικοὶ δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι)¹. Τὸ ποίημα ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1875 καὶ ἐπανεκδόθηκε στὴ συλλογὴ *Ποιητικὰ ἔργα* (Κέρκυρα, 1890). Στὰ 1899 ὁ Μαρκοῦ ἐξέδωσε στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Μικρὰ ταξείδια*.

Στὸν ἴδιο λογοτεχνικὸ κύκλο ἀνήκουν καὶ οἱ ἐπόμενοι Ἑπτανήσιοι: ὁ Γεώργιος Ρώμας (1798-1867), ποῦ τὸ 1853 δημοσιεύει τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Ἄστρος* (ἀφιερωμένη στὸν Σολωμό)· — ὁ Ἀνδρέας Λασκαράτος (1811-1901), σατιρικός ποιητὴς ἀπὸ τὴν Κεφαλονιά, ποῦ ἀποτελεῖ τὸν γνησιότερο σύνδεσμο ἀνάμεσα στὰ Ἑπτάνησα καὶ στὴν Ἀθήνα)². Τὸ 1872 ὁ Λασκαράτος δημοσιεύει τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Στιχογραφήματα διάφορα*, ἀφιερωμένη στὸν Γεώργιο Τερτσέτη. Τὰ περισσότερα ὅμως ἔργα του εἶναι πεζὰ καὶ ἔχουν χαρακτῆρα ἠθικολογικό: *Τὰ μυστήρια τῆς Κεφαλονιάς* (1856), *Ἴδου ὁ ἄνθρωπος* (1866), *Αὐτοβιογραφία* (στὰ ἰταλικά), *Χαρακτῆρες*, κ.ἄ.π. Ὁ Λασκαράτος ἐξέδιδε καὶ τὴν ἐφημερίδα *Ἄστρος*· — ὁ Σπυρίδων Μελισσηνός (1823-1888), ποῦ ἔγραψε τραγωδίαι καὶ δημοσίευσε τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Τὰ μνήματα* (1860)· — ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος (1815-1881), ἐκδότης τῆς συλλογῆς δημοτικῶν τραγουδιῶν *Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος* (1852) καὶ συγγραφέας τοῦ μελετήματος *Πόθεν ἢ κοινὴ λέξις τραγουδιῶν* (1859), μὲ τὸ ὅποιο ἐπέκρινε τὴν ἐκδοσὴ τῶν *Ἐυρισκομένων* τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τὸν Πολυλά, καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος *Οἱ κρητικοὶ γάμοι* (1871)· — ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824-1879), ἀπὸ τὴν Λευκάδα, ποιητὴς καὶ ἐθνικός ἀγωνιστής (θαρραλέοι καὶ ἐπίμονοι ἦταν οἱ ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσου μὲ τὴ μητέρα πατρίδα). Σπουδάζει στὸ ἐξωτερικὸ (Γαλλία, Ἰταλία, Ἑλβετία) καὶ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν γαλλικὸ ρομαντισμό. Τὰ ἔργα του εἶναι ἐπίσης βαθύτατα ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἡ ποίησή του εἶναι βασικὰ προσανατολισμένη σὲ πατριωτικὰ θέματα. Ὁ Βαλαωρίτης ἀποτελεῖ ἐπίσης ἕναν ἀπὸ τοὺς «συνδέσμους» μεταξὺ Ἑπτανησιακῆς καὶ Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς (βλ. παρακάτω). Κυριότερες ποιητικὲς συλλογές του: *Στιχογραφήματα* (1847), *Μνημόσυνα* (1857), *Κυρὰ Φροσύνη* (1859), *Ἀθανάσιος Διάκος*, *Ἀστροπόλιανος* (1867), *Φωτεινός* (ἔργο μισοτελειωμένο· γρά-

1. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Μαρκοῦ μὲ ἀπασχόλησε ἀπὸ ἐρμηνευτικὴ ἀποψη στὸ βιβλίο: Π. Δ. Μαστροδημήτηρ, *Ἄστρος* τοῦ Μαρκοῦ. Μελέτη φιλολογικὴ. Κείμενο. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978.

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *ΙΝΑ*, σ. 323.

φτηκε κατά τὸ τελευταῖο ἔτος τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ —1879— καὶ ἀναφέρεται στὴν ἐποχὴ τῆς βενετοκρατίας) — ὁ Ἀντώνιος Μανουῖσος (1828-1903), ποὺ ἐξέδωσε ἐκτενὲς ποίημα μὲ τὸν τίτλο *Ὁ θάνατος τῆς τυφλῆς* (1848) καὶ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν μὲ τὸν τίτλο *Τραγούδια ἔθνικα* (1850). Ἀργότερα ὁ Μανουῖσος τύπωσε καὶ δύο ποιητικὲς συλλογές, μὲ τοὺς τίτλους *Στεναγμοὶ* (1857) καὶ *Λυρικά ποιήματα* (1876). Ἡ ποίηση τοῦ Μανουῖσου ἐμφανίζει ἔντονη τὴν ἐπίδραση τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ — ὁ Παναγιώτης Πανᾶς (1832-1896), ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά. Ἀγωνίζεται καὶ αὐτὸς γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσου μὲ τὴν Ἑλλάδα. Δέχεται τὴν ἐπίδραση τοῦ ρομαντισμοῦ τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς (ἦταν θαυμαστὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Παναγιώτη Σούτσου), γράφει σάτιρες, δημοσιεύει σὲ διάφορα περιοδικὰ μεταφράσεις ἀπὸ τὸν Ossian σὲ δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους καὶ σὲ δημοτικὴ γλῶσσα (συγκεντρωτικὴ ἔκδοση τῶν μεταφράσεων αὐτῶν: *Κεφαλληνία* 1862) καὶ ἐκδίδει μιὰ ποιητικὴ συλλογὴ μὲ τὸν τίτλο *Ἔργα ἀργίας* (1883), στὴν ὁποία συμπεριλαμβάνει καὶ παλαιότερη ποιητικὴ ἐργασία του — ο Γεώργιος Καλοσγούρος (1853-1902). Συνεχιστὴς τῆς πορείας ποὺ χάραξε ὁ Πολυλᾶς μὲ τὸ κριτικὸ καὶ τὸ μεταφραστικὸ του ἔργο, ὁ Καλοσγούρος μετέφρασε στὰ ἑλληνικὰ τὰ ἰταλικὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ¹, τὸν *Προμηθεά Δεσμώτη* τοῦ Αἰσχύλου, τὰ *Εἰδύλλια* τοῦ Θεοκρίτου, τοὺς «Τάφους» τοῦ Foscolo, κ.ἄ. Οἱ πρόλογοι τῶν μεταφράσεων τοῦ Καλοσγούρου ἀποτελοῦν ἀξιόλογα αὐτοτελῆ αισθητικὰ δοκίμια — ὁ Λορέντζος Μαβίλης (1860-1912). Σπούδασε ἐπὶ πολλὰ χρόνια φιλολογία στὴ Γερμανία καὶ παρακολούθησε μαθήματα σανσκριτικῆς γλώσσας. Μετέφρασε: Βιργίλιο, Δάντη, Γκαίτε (τὸν «Φάουστ»), ἐπιπέδιο ἀπὸ τὸ ἰνδικὸ ἔπος «Μαχαβαράτα», κ.ἄ. Θαυμάσια γιὰ τὴν τεχνικὴ τελειότητά τους εἶναι τὰ σονέτα τοῦ Μαβίλη, στὰ ὁποῖα διακρίνει κανεῖς μιὰ φιλοσοφικὴ διάθεση καὶ κάποια μελαγχολία. Ἡ ζωὴ τοῦ Μαβίλη ὑπῆρξε πλούσια σὲ ἔθνικὴ δράση (πολέμησε στὴν Κρήτη τὸ 1896 καὶ στὴν Ἥπειρο τὸ 1897). Τὸ 1909 ἐκλέγεται βουλευτὴς στὴν Β' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ σὲ μνημειώδη λόγο του (26.2.1911) ὑποστηρίζει θερμὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα. Ἀπὸ τὸν λόγο ἐκεῖνο εἶναι ἡ περιώνυμη φράση: «Χυδαῖα γλῶσσα δὲν ὑπάρχει· ὑπάρχουσι χυδαῖοι ἄνθρωποι, καὶ ὑπάρχουσι πολλοὶ χυδαῖοι ἄνθρωποι ὁμιλοῦντες τὴν καθαρῆουσαν!». Ὁ ἥρωικὸς θάνατός του στὸ Δρίσκο τῆς Ἠπείρου (τὸ 1912) σφράγισε τὴν ὡραία ζωὴ ἐνὸς πατριδολάτρη ποιητῆ — ὁ Μικέλῆς Ἀβλιχος (1844-1917), σατιρικός ποιητὴς ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά. Ἐγγραψε: *Πινακοθήκη τῆς Κολάσεως* (ἔργο ἀνολοκλήρωτο).

1. Δ. Σολωμοῦ, *Τὰ ἰταλικὰ ποιήματα*. Πρόλογος καὶ μετάφρασις Γεωργίου Καλοσγούρου. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἐλευθερουδάκης», ἐν Ἀθήναις 1921.

“Άλλοι ἐλάσσονες ἐκπρόσωποι τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς: Ἐλισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου (1801-1832), Γεράσιμος Μαυρογιάννης (1823-1905), Νικόλαος Κονεμένος (1832-1907), Στέλιος Χρυσομάλλης (1836-1918), Διονύσιος Ἡλιακόπουλος (1852-1899), Στέφανος Μαρτζώκης (1855-1915), κ.ά.

Ἄ Ἑλληνικός Ρομαντισμός, οἱ Φαναριώτες καὶ ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή

“Ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὸν ἐλληνικὸ διαφωτισμὸ, ὁ ἐλληνικὸς ρομαντισμὸς, σὲ σύγκριση μὲ τὸν ρομαντισμὸ τῆς Δύσης, στὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει κάπως ἀργά. Τὰ ὅρια τοῦ ἐλληνικοῦ ρομαντισμοῦ τοποθετοῦνται στὸ χρονικὸ διάστημα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1830 καὶ 1880. Κατὰ τὰ πρῶτα δηλαδὴ πενήντα χρόνια μετὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση (ἀκριβέστερα μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους) «ἐπικρατεῖ ὁ ρομαντικὸς τόνος, ἄκρως ἀντίθετος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ, νοσταλγὸς τοῦ παρελθόντος, ὑμνητὴς τῶν συναισθηματικῶν ἀξιῶν, μυστικιστῆς καὶ ἀπαισιόδοξος»¹.

Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία διαμορφώνεται κάτω ἀπὸ τὴν ξενὴ ἐπίδραση (κάτω δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ γαλλικοῦ ρομαντισμοῦ), πού βρῆκε ὡστόσο ἐδῶ γόνιμο ἔδαφος γιὰ νὰ καρποφορήσῃ (οἱ Φαναριώτες, πού μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴ δημιουργία τοῦ νέου ἐλληνικοῦ κράτους ἄφησαν τὴν Πόλη γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Ἀθήνα, ἔγιναν οἱ φορεῖς τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος στὴν Ἑλλάδα, ὅπου συνέχισαν νὰ καλλιεργοῦν τὴ δική τους πνευματικὴ παράδοση, τὴν παράδοση τοῦ Φαναριοῦ).

Τὰ κύρια συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ρομαντικοῦ τόνου πού ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν περίοδο 1830-1880 εἶναι τὰ ἐξῆς: 1) ἡ ἐπιστροφή στὸ παρελθόν. Ἡ γλώσσα ἔμως πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Φαναριώτες ἦταν ἀκατάλληλη γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση καὶ ἡ ἐπάνοδος στὸ πνεῦμα τοῦ κλασικισμοῦ τυπικὴ μόνον καὶ γι' αὐτὸ ἀκατόρθωτη, 2) ἡ μελαγχολικὴ καὶ ἀπαισιόδοξη διάθεση, πού ἐρχόταν πιά ὡς ἀπόηχος τοῦ παρακμάζοντος ρομαντισμοῦ τῆς Δύσης καὶ ἦταν κάτι ξένο πρὸς τὴν πραγματικότητα πού δημιουργοῦσαν οἱ νέες συνθήκες ζωῆς, ἀλλὰ καὶ 3) ἡ ἔξαρση τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν (πατρίδα, ἐλευθερία, κλπ.), ἡ τόνωση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ δημιουργία νέας λογοτεχνίας.

Ἡ ποίηση. Ὁ Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός, ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Ραγκαβῆς, ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Παναγιώτης Σούτσος, ὅλοι συγγενεῖς μεταξύ τους, ἀποτελοῦν τὰ κυριότερα ὀνόματα τῶν ρομαντικῶν τοῦ Φαναριοῦ, πού μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας ἐγκαταλείπουν τὴν Πόλη γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Ἀθήνα.

1. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 22.

Στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος ὁ Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλὸς (1778-1850) κατέλαβε μεγάλες θέσεις στὴ δημόσια ζωὴ (ἔγινε ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη, κλπ.). Πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση (τὸ 1813) δημοσίευσε, ὅπως εἶδαμε στὸ Γ' Κεφάλαιο, τὰ περιώνυμα *Κορακιστικά* του, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιχείρησε νὰ διακωμωδῆσῃ τὴ γλώσσα τοῦ Κοραῆ. Τὴν ἴδια χρονιά δημοσίευσε τὴν τραγωδίαν Ἀσπασία καὶ τὴν ἐπόμενη τὴν *Πολυξένη*, ἔργα ἐμπνευσμένα, ὅπως καὶ τὸ σατιρικό του ποίημα *Κούρκας ἀρπαγῆ* (1816), ἀπὸ τὸν γαλλικὸ κλασικισμό. Μετὰ τὴν ἐπανάσταση ἐξέδωσε στὰ γαλλικὰ μία «Ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων»¹ καὶ μία «Νεοελληνικὴ ἱστορία». Ἀνώνυμα κυκλοφόρησαν καὶ δύο κωμωδίες του: *Ἡ ἐρωτηματικὴ οἰκογένεια καὶ Ὁ ἐφημεριδοφόρος* (1837).

Ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Ραγκαβῆς (1779-1855) ἀρχικὰ ζῆ στὴ Βλαχία, ὅπου ἔλαβε διάφορα ἀξιώματα. Ἐκεῖ μετέφρασε τὸν «Ὁρέστη» τοῦ Ἰταλοῦ τραγικοῦ ποιητῆ Vittorio Alfieri καὶ συνετέλεσε στὴ δημιουργία θεατρικῆς κινήσεως στὸ Βουκουρέστι. Μετὰ τὴν ἐπανάσταση θὰ κατεβῆ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου θὰ δημοσιεύσῃ ποιήματα καὶ τραγωδίες πρωτότυπες καὶ θὰ μεταφράσῃ Κορνήλιο, Ρακίνα καὶ Βολταῖρο. Στὰ λυρικά του ποιήματα ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου.

Ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς (1809-1892) εἶναι γιὸς τοῦ Ἰακώβου. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀκολουθεῖ τὸν πατέρα του στὶς παρίστριες ἡγεμονίες καὶ σπουδάζει ὡς ὑπότροφος τοῦ βασιλιᾶ Λουδοβίκου Α' τῆς Βαυαρίας στὴ στρατιωτικὴ σχολὴ τοῦ Μονάχου. Ἡ σταδιοδρομία του στὴν Ἑλλάδα ἦταν λαμπρὴ: ἀπὸ τὸ 1844 κέ. διετέλεσε καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τὸ 1856, πρεσβευτὴς τῆς χώρας του στὶς τότε σπουδαιότερες εὐρωπαϊκὰς πρωτεύουσας (Παρίσι, Κωνσταντινούπολη, Βερολίνο) καὶ στὴν Οὐάσιγκτον (1867), ὅπου γνωρίστηκε μὲ τὸν Ἀμερικανὸ ποιητὴ Walt Whitman (1819-1892).

Ὡς συγγραφέας ὁ Ραγκαβῆς ὑπῆρξε πολυγραφότατος. Ἐγράψε, μὲ ἴσην εὐχέρεια, στίχους, θεατρικὰ ἔργα, διηγήματα, μυθιστόρημα, ἀπομνημονεύματα, ἔργα γραμματολογικὰ καὶ κριτικά, ἔργα ἀρχαιολογικοῦ περιεχομένου, συνέταξε λεξικά καὶ συγχρόνως μετέφρασε στὰ ἑλληνικὰ ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ ξένους συγγραφεῖς (θυμίζω ἐδῶ τὴν καθαρευουσιάνικη μετάφραση τῆς *Gerusalemme Liberata* τοῦ Tasso). Εἰδικότερα ὁ Ραγκαβῆς δημοσίευσε τὰ παρακάτω λογοτεχνικὰ καὶ φιλολογικὰ ἔργα:

1. *Cours de littérature grecque moderne*. Donné à Genève par Jacovacy Rizo-Néroulos. Genève 1827.

Τὸ ἐκτενὲς ποίημα *Δῆμος κ' Ἑλένη* (Ναύπλιο 1831), σὲ δεκαπεντασύλλαβο ὁμοιοκατάληκτο στίχο καὶ σὲ δημοτικὴ γλῶσσα (ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ποίημα *Ἡ Ταξιδευτέρα*). Τὸ 1837 δημοσιεύεται ὁ πρῶτος τόμος ἀπὸ τὰ *Διάφορα ποιήματα* (ὅπου περιέχεται καὶ τὸ δράμα τοῦ *Φροσύνη*) καὶ τὸ 1840 ὁ δεύτερος τόμος τῆς ἴδιας συλλογῆς. Ἔργο τοῦ 1845 εἶναι ἡ παροιμιώδης κωμωδία τοῦ *Τοῦ Κουτρούλη ὁ γάμος*. Στὰ μεταγενέστερα ποιήματά του *Διονύσου πλοῦς* (1864) καὶ *Ὁ γοργὸς ἰέραξ* (1871) ὁ Ραγκαβῆς ἐγκαταλείπει τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ τὸν ρομαντισμὸ καὶ ἐπηρεάζεται περισσότερο ἀπὸ τὸν νεοκλασικισμό. Ἀπὸ τὴν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία τοῦ Ραγκαβῆ¹ μνημονεύονται ἐδῶ τὰ δύο διηγήματά του *Ὁ συμβολαιογράφος* καὶ *Τὸ χουρσοῦν μαστίγιον* καὶ τὸ μυθιστόρημα *Ὁ Αὐθέντης τοῦ Μορέως*², ὅπου ὁ συγγραφέας μιμεῖται τὸν «Ἴβανόνη» τοῦ Walter Scott³. Τὸ δίτομο ἔργο *Précis d'une histoire de la littérature néohellénique*. Par A. R. Rangabé. Berlin 1877, κυκλοφόρησε συνοπτικότερα καὶ σὲ γερμανικὴ μετάφραση (1882). Ἐπιτομὴ τῆς γερμανικῆς μετάφρασης ἀποτελεῖ ἡ *Περίληψις Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας* (1887). Τὸ σύνολο τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου τοῦ Ραγκαβῆ ἐκδόθηκε στὴ σειρὰ *Ἄπαντα τὰ Φιλολογικά* (τόμοι 1-19, ἐν Ἀθήναις, 1874-1889).

Οἱ ἀδελφοὶ Ἀλέξανδρος καὶ Παναγιώτης Σοῦτσος (1803-1863 καὶ 1806-1868, ἀντίστοιχα) εἶναι δύο ἐξέχουσες μορφές τοῦ ἑλληνικοῦ ρομαντισμοῦ. Οἱ σπουδὲς ποὺ κάνουν οἱ δύο Σοῦτσοι εἶναι παράλληλες. Στὴν Πόλη μαθαίνουν τὰ πρῶτα γράμματα κοντὰ σὲ ἐπιφανεῖς δασκάλους. Πολὺ νωρὶς στέλνονται στὴ Σχολὴ τῆς Χίου, ὅπου διδάσκουν ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος, κ.ἄ. Τὸ 1820 ὁ Ἀλέξανδρος, μαζὶ μὲ τοὺς δύο ἄλλους ἀδελφούς του, τὸν Δημήτριο καὶ τὸν Παναγιώτη, στέλνεται ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο θεῖο του, ποὺ ἦταν ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας, στὸ Παρίσι, συστημένος στὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ὅπου στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα ἀκμάζει ὁ ρομαντισμὸς καὶ ὅπου ὁ Βερανζέρος, μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ποιήσῃ του, ἐνθουσιάζει τοὺς Γάλλους. Ὁ Ἀλέξανδρος συναρπάζεται ἀπὸ τὸν Γάλλο ποιητὴ καὶ φιλοδοξεῖ νὰ γίνῃ ὁ Βερανζέρος τῆς πατρίδας του. Στὸ *Πανόραμα τῆς Ἑλλάδος* (1833) διακρίνεται ἡ ἐπί-

1. Γιὰ τὴν ὁποία βλ. τὸ ἐξαντλητικὸ μελέτημα τοῦ Ἀπόστολου Σαχίνη, «Ἡ ἀφηγηματικὴ πεζογραφία τοῦ Α. Ρ. Ραγκαβῆ», *Ἑλληνικά*, 22 (1969) 399-429 (= *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», [Ἀθήνα 1973, 21982], σσ 11-53).

2. Δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ περιοδικὸ *Πανδώρα*, τόμ. Α', τεύχη 7-15, Ἰούλιος-Νοέμβριος 1850 (= *Ἄπαντα τὰ Φιλολογικά*, τόμ. 8, ἐν Ἀθήναις 1876, σσ. 1-263).

3. Βλ. Θεοδώρας Μυλωνᾶ - Μιχαῆλη Πιερῆ, «Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆς - Walter Scott: Ἐπιπιδράσεις τοῦ "Ivanhoe" στὸν "Αὐθέντη τοῦ Μορέως"», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 110, τεύχ. 1307 (Ἀφιέρωμ. *Τὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ρομαντισμοῦ [καὶ ὁ Ρομαντισμὸς στὸν 19ο αἰῶνα]*), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1981, σσ 60-91

δραση που άσκησε στη σάτιρά του ή ποίηση του όνομαστού Γάλλου δασκάλου. Στο μεταξύ αρχίζει ή ελληνική επανάσταση. Ο Δημήτριος Σοῦτσος αφήνει τὸ Παρίσι και σπεύδει νά καταταχθῆ στὸν ἱερὸ λόχο. Ο θάνατός του στὸ Δραγατσάνι συγκλονίζει τοὺς δύο ἀδελφούς του, που περνοῦν στὴν Ἰταλία και τελικὰ ἐγκαθίστανται στὸ Ναύπλιο (1826). Ἐδῶ χωρίζουν οἱ δρόμοι τῶν δύο Σούτσων. Ο Ἀλέξανδρος, με τὶς καυστικὲς σάτιρές του, παίρνει μέρος στὴν πολιτικὴ και κοινωνικὴ ζωὴ τῶν συμπατριωτῶν του, ἐνῶ ὁ Παναγιώτης μπαίνει στὸν διοικητικὸ κλάδο και ἀκολουθεῖ τὴν ὑπαλληλικὴ ἱεραρχία (χρημάτισε Νομάρχης και γενικὸς γραμματέας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας).

Στὸ Ναύπλιο ὁ Ἀλέξανδρος παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴ διαμόρφωση τῆς νέας ἐλληνικῆς κοινωνίας, με τὶς διχόνοιες, τὶς ραδιουργίες, τοὺς μικροκομματισμούς της, και ἀποφασίζει νά μαστιγώσῃ τὴν κατάσταση αὐτὴ με τὶς καυστικὲς και ἀνελέητες σάτιρές του, που προκαλοῦν τέτοιαν ἀντίδραση, ὥστε νά ἐγκαταλείψῃ γρήγορα τὴν Ἑλλάδα και νά καταφύγῃ στὸ Παρίσι. Ἐκεῖ θά γράψῃ (στὰ γαλλικὰ) και θά δημοσιεύσῃ (τὸ 1829) μιὰν «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως». Μετὰ ὁ Σοῦτσος ἐπιστρέφει πάλι στὴν Ἑλλάδα. Στὴ νέα αὐτὴ περίοδο ἀπὸ τὴ σάτιρά του πλήττονται νέα πρόσωπα (ὁ Ἰωάννης και ὁ Αὔγουστινος Καποδίστριας, ὁ Ὅθων και ἡ ἀντιβασιλεία). Τὸ 1836 ὁ Ἀλέξανδρος ἐκδίδει τὴν Ἑλληνικὴ Πλάστιγγα (δημοσιογραφικὸ φύλλο), με τὴν ὁποία καταγγέλλει ὅτι ἡ Ἑλλάδα καταταυρανεῖται ἀπὸ τὸν Ὅθωνα και τοὺς Βαυαρούς, και προκαλεῖ νέα ἀντίδραση. Φεύγει πάλι στὴν Εὐρώπη, γιὰ νά ἐπανέλθῃ τὸ 1839, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο δημοσιεύει τὸν *Περιπλανώμενο*. Στις 17.8.1839 συλλαμβάνεται, και ἀποφυλακίζεται λίγες μέρες ἀργότερα, με τὴ μεσολάβηση τοῦ ἀδελφοῦ του Παναγιώτη, που τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ὑπηρετοῦσε στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας. Τότε ἔγραψε και μιὰν Ἀπολογία κατὰ τῶν διωκτῶν του. Τὸ 1850 δημοσιεύει τὸ ἐπικὸ ποίημα *Τουρκομάχος Ἑλλάς*. Παράλληλα με τὰ ἔργα αὐτά, ὁ Σοῦτσος δημοσίευσε τὰ θεατρικὰ *Ὁ ἄσωτος* (1830), *Ὁ πρωθυπουργός* (1843) και *Ὁ ἀτίθασος ποιητῆς* (1843) και τὸ μυθιστόρημα *Ὁ ἐξόριστος τοῦ 1831* (1835).

Περὶσσότερο λυρικὸς ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο εἶναι ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος. Τὸ 1831 ἐκδίδει ἕναν τόμο ποιημάτων του με τὸν τίτλο *Ποιήσεις*, στὸν ὁποῖο συμπεριέλαβε τὸν *Ὀδοιπόρο*, ποίημα με τὸ ὁποῖο, κατὰ τὸν Παλαμᾶ, ἀρχίζει ὁ ἐλληνικὸς ρομαντισμός¹. Τὸ 1834 δημοσιεύεται στὸ Ναύπλιο τὸ μυθιστόρημά του *Ὁ Λέανδρος*, ἔργο ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸ ἐπιστολιμαῖο μυθιστόρημα τοῦ Ugo Foscolo *Le ultime lettere di Jacopo Ortis*, και τὸ 1835 *Ἡ Κιθάρα*, συλ-

1. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *INA*, σ. 270.

λογή λυρικών ποιημάτων του. Τις απόψεις του για τη γλώσσα ο Π. Σουΐτσος διατυπώνει, όπως είδαμε, στη *Νέα Σχολή του γραφομένου λόγου* (1853). Τέλος, το 1864 εξέδωσε ένα άλλο μυθιστόρημά του με τον τίτλο *Η Χαριτίνη ή το κάλλος της χριστιανικής θρησκείας*, που ο ίδιος το θεώρησε ως *Αντίδοτο των κατά της θεότητας του Ίησού Χριστού ληρημάτων του Έρνέστου Ρενάνου* (είναι ο υπότιτλος του έργου).

Στους παραπάνω ρομαντικούς πρέπει να προστεθῆ και ο Ήλιος Τανταλίδης (1818-1876), καθηγητής των ελληνικών γραμμάτων και τῆς ρητορικής στη Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης και δάσκαλος του Γεωργίου Βιζυηνού, που αποτελεί τὸν «πραγματικὸ ἐκπρόσωπο τοῦ Φαναριουῦ στὴν Πόλη» και πού «μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ, ὁ τελευταῖος φαναριώτης ποιητής»¹. Τὸ 1839 ὁ Τανταλίδης ἐκδίδει τὰ *Παίγνια ἢ ποιήματα διάφορα* και τὸ 1860 τὰ *Ίδιωτικά στιχουργήματα*.

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, πού προέρχονται ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, ἐπηρεάζονται ἀπὸ τοὺς Φαναριώτες πού ζοῦν στὴν Ἀθήνα και καλλιεργοῦν τὰ γράμματα κατὰ τὴν ἴδια μὲ αὐτοὺς ἐποχῆ.

Ἔτσι ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης (1817-1886), ἀπὸ τὴ Σμύρνη, μιμεῖται τὴν πολιτικὴ σάτιρα τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου. Νεαρὸς ἀκόμη ὁ Ὀρφανίδης ἐκδίδει τὸ σατιρικὸ περιοδικὸ *Ὁ Μένιππος* (1838) και λίγο ἀργότερα τὸ περιοδικὸ *Ὁ Τοξότης* (1841). Ἀποτέλεσμα τῆς δημοσίευσης τῶν σατιρικῶν ποιημάτων του στὰ παραπάνω περιοδικὰ ἦταν νὰ ἀπολυθῆ ἀπὸ τὴ θέση πού κατεῖχε τότε στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν και νὰ σταλῆ στὸ Ναύπλιο ὡς πολιτικὸς ἐξόριστος. Τὸ 1844 ὅμως, μὲ παρέμβαση τοῦ Ἰωάννη Κωλέττη, ἔλαβε κυβερνητικὴ ὑποτροφία γιὰ τὸ Παρίσι, ὅπου ἐπιδόθηκε στὴ σπουδὴ τῆς Βοτανικῆς (ἀπὸ τὸ ἔτος 1850 και ἐπὶ τριάντα δλόκληρα χρόνια ὑπηρέτησε ὡς καθηγητῆς τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς στὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν). Παράλληλα ἔλαβε μέρος, ὡς εἰσηγητῆς, σὲ πολλοὺς ποιητικοὺς διαγωνισμοὺς². Ἀπὸ τὴν καθαρὰ λογοτεχνικὴ παραγωγή του ἀξίζει νὰ ἀναφερθῆ τὸ ἐπικὸ ποίημα *Χίος δούλη* (1858) και τὸ χαριτωμένο σατιρικὸ ποίημα *Τίρι-Λίρι* (1858).

Στους ἐλάσσονες ποιητῆς τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς ἀνήκουν ὁ Δημοσθένης Βαλαβάνης (1829-1854), ἀπὸ τὴν Καρύταινα τῆς Πελοποννήσου, πού πέθανε πολὺ νέος, χωρὶς νὰ προλάβῃ νὰ δώσῃ παρὰ ἐλάχιστα μόνο ἐλεγειακὰ ποιήματα (γρῆμμένα στὴν καθαρῆουσα, ἀλλὰ και στὴ δημοτικὴ γλώσσα, ὅπως λ.χ. τὸ *Θάνατος τοῦ κλέπτου*, ἐπικολυρικὸ ποίημα 28 στροφῶν γραμμῆνο σὲ στίχο δε-

1. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *ΙΝΑ*, σσ. 287-288.

2. Βλ. Κώστα Παπαπάνου, *Οἱ ποιητικοὶ διαγωνισμοὶ (1851-1873) και ἡ δημοτικὴ μας γλώσσα*, Ἀθήνα 1973, passim.

καπεντασύλλαβο ἀναπαιστικό)¹ και ὁ Γεώργιος Παράσχος (1820-1886), ἀδελφὸς τοῦ Ἀχιλλέα (βλ. παρακάτω), ποὺ ἔγραψε θουρίους σὲ γλώσσα δημοτικὴ².

Ὁ Ἰωάννης Δ. Καρασούτσας (1824-1873), ἀπὸ τῆ Σμύρνη ἐπίσης, εἶναι ποιητὴς λυρικός (*Λύρα*, 1839, *Μοῦσα θηλάζουσα*, 1840, *Ἀπάνθισμα ποιητικόν*, 1849). Εἶναι ὁ μελωδικὸς και εὐαίσθητος, ὁ τρυφερὸς ποιητὴς τῶν *Ἑσθινῶν Μελωδιῶν* (1846) και τῆς *Βαρβίτου* (1860). Ἡ μουσικὴ τῶν στίχων τοῦ Καρασούτσα χαρακτηρίζεται ὡς κλασικόμορφη και εὐγενικὴ, ἐνῶ ἡ ὄλη ποιητικὴ προσφορά του, με τὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητά της, ὡς ἓνα σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ στερεότητα τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς³.

Ὁ Καρασούτσας ἐργάστηκε ὡς καθηγητὴς τῆς γαλλικῆς γλώσσας σὲ διάφορα γυμνάσια τῆς χώρας και ἔγραψε και σχετικὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια (γαλλικὴ γραμματικὴ, γαλλικὴ χρηστομάθεια, λεξικὸ τῶν συνωνύμων τῆς γαλλικῆς γλώσσας, κ.ἄ.). Ὅταν ὁ Γάλλος ποιητὴς Λαμαρτίνος ἔγραψε τὴν *Histoire de la Turquie (1854-1855)*, ὁ Καρασούτσας ἀπάντησε με τὸ ποίημα *Ἀπόκρισις πρὸς τὸν ποιητὴν Λαμαρτίνον συγγραφέα τουρκικῆς ἱστορίας* (1856· και σὲ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ἴδιου: 1858). Ἀπὸ τὰ γαλλικὰ μετέφρασε τὸ μυθιστόρημα τοῦ Victor Hugo «Ἡ Παναγία τῶν Παρισίων» (1867) και τὸ γνωστὸ ποίημα τοῦ Λαμαρτίνου «Ἡ Λίμνη» (1872). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γαλλικὴ, ὁ Καρασούτσας γνώριζε και τὴν ἀγγλικὴ γλώσσα. Ἀπὸ τὰ ἀγγλικὰ μετέφρασε τὸ μυθιστόρημα τῆς Ἀμερικανίδας Harriet Beecher-Stowe *Uncle Tom's Cabin* («Ἡ καλύβη τοῦ Θωμᾶ ἡ ὁ βίος τῶν μαύρων ἐν Ἀμερικῇ») σὲ πρώτη μορφή τὸ ἔτος 1854, σχεδὸν δηλαδὴ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκδοσὴ του στὴ Βοστώνη (1851), και σὲ τελειότερη τὸ 1860) και ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ ποίημα τοῦ Λόρδου Βύρωνα γιὰ τὴν Κόρινθο. Ὁ Καρασούτσας αὐτοκτόνησε στίς 20.3.1873 (τὴν ἴδια μέρα ποὺ πέθαινε και ἓνας ἄλλος ποιητὴς τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ὁ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος· βλ. παρακάτω). Ἡ ἔνδεια και ἡ νευρασθένεια (ὑπέφερε ἀπὸ χρόνια ἡμικρανία και ἀυπνίες) στέρησε τὴν Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ ἀπὸ μία γνήσια ποιητικὴ φωνὴ και ἀπὸ μία σημαντικὴ πνευματικὴ παρουσία.

Ὁ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος (1843-1873) και ὁ Σπυρίδων Βασιλειά-

1. Γιὰ τὸν Δημοσθένη Βαλαβάνη βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Νεοελληνικὰ Μελετήματα*, [τευχ.] Β', Ἀθῆναι 1978, σσ. 7-17.

2. Τὰ βιογραφικὰ και ἐργογραφικὰ τοῦ ποιητῆ ἐξετάζονται ἀπὸ τὴν Γλ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου (*Γεώργιος Παράσχος*, Ἰωάννινα 1977. Σὲ *Ἐπίμετρο*, σσ. 23-37, Ἀνθολογία ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γ. Παράσχου. Οἱ σελίδες 7-21 τῆς μελέτης πρωτοδημοσιεύτηκαν στὴ *Δωδώνη*, 6 (1977) 55-69).

3. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ποιηταὶ τοῦ 19' αἰῶνα*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 12, «Ἀετός», Ἀθῆναι 1959, σσ. 13 και 35 (= *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, σσ. 184 και 216).

δης (1844-1874) εκφράζουν την κορύφωση του ρομαντισμού της Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Ὁ πρῶτος, γιὸς τοῦ ἱστορικοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα, ἔπαι σπούδασε νομικά. Εἶναι λυρικός ποιητὴς καὶ τὰ ποιήματά του τὰ διακρίνει στοχαστικότητα καὶ διάθεση φιλοσοφική. Εἶναι ὁ πιὸ εὐλικρινὴς ποιητὴς τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Ἡ ροπή του πρὸς τὴ μελαγχολία καὶ τὴν ἀπαισιοδοξία δὲν εἶναι γιὰ τὸν Παπαρρηγόπουλο μανιέρα, ἀλλὰ ἐνδιάθετη τάση τῆς ψυχῆς. Ἡ πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ του (*Στόνοι*, 1866) ἔλαβε τὸ πρῶτο βραβεῖο τοῦ Βουτσιναίου ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ καὶ ἡ δεύτερη (*Χελιδόνες*, 1867) τὸν πρῶτο ἔπαινο στὸν ἴδιο διαγωνισμό. Τὸν ἴδιο χρόνο (1867) ἐκδόθηκε ἡ συλλογὴ του *Ποιήσεις*. Ἐγγραψε καὶ ὀρισμένα θεατρικὰ ἔργα (τὶς κωμωδίες: *Συζύγου ἐκλογή*, 1868 καὶ *Ἀγορά*, 1871).

Ὁ Σπυρίδων Βασιλειάδης γεννήθηκε στὴν Πάτρα καὶ ἦταν συνομήλικος καὶ στενὸς φίλος τοῦ Δημ. Παπαρρηγοπούλου (σπούδασε καὶ αὐτὸς νομικά). Ἡ ποίησή του εἶναι λυρική καὶ χαρακτηρίζεται ἐπίσης γιὰ τὴν ἀπαισιοδοξία της. Ἡ πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Βασιλειάδη (*Εἰκόνες καὶ κύματα*) ἔλαβε ἔπαινο στὸν Βουτσιναῖο ποιητικὸ διαγωνισμό τοῦ 1865 καὶ ἡ δεύτερη (*Ἐπεα πτερόεντα*) εὐφημη μνεῖα στὸν ἴδιο διαγωνισμό τοῦ 1872. Τὸ πεζογραφικὸ ἔργο του περιλαμβάνει διηγήματα, κριτικὲς μελέτες καὶ λόγους. Στὸ μεταφραστικὸ ἔργο του ἀνήκει μία μετάφραση τῆς «Λίμνης» τοῦ Λαμαρτίνου (1870). Ὁ Βασιλειάδης ὅμως εἶναι περισσότερο γνωστὸς ὡς θεατρικὸς συγγραφέας. Τὰ δραματικὰ ἔργα του (*Οἱ Καλλέργαι*, *Λουκᾶς Νοταρᾶς*, *Γαλάτεια* —ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι *Τῆς ἄπιστης γυναίκας*—, *Σκύλλα*, *Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης*) ἀποτελοῦν τὸ σημαντικότερο μέρος τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς του. Τὸ σύνολο τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου (ποιητικοῦ, πεζογραφικοῦ καὶ θεατρικοῦ) τοῦ Βασιλειάδη, πού χρονικὰ καλύπτει τὴ δεκαετία 1865-1874, περιλαμβάνεται σὲ τέσσερις τόμους τῶν Ἀπάντων του, πού ἔλαβαν τὸν τίτλο *Ἀττικαὶ νύκτες* (1873-1874). Ὁ γενικὸς πρόλογος πού προτάχθηκε στὴ σειρά αὐτὴ καὶ οἱ ἐπιμέρους πρόλογοι τῶν δραμάτων του ἀποτελοῦν ἀξιόλογα αὐτοτελῆ δοκίμια, στὰ ὁποῖα ὁ συγγραφέας ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τὴ σύγχρονή του (ρομαντικὴ) ποίηση, γιὰ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ θέατρο καὶ τὸ θέατρο τῶν ρομαντικῶν, γιὰ τὴ δημοτικὴ ποίηση, κλπ.

Ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς εἶναι ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος (1838-1895)¹. Γεννήθηκε στὸ Ναύπλιο καὶ ἔζησε στὴν Ἀθήνα. Ὑπῆρ-

1. Ἡ καλύτερη βιογραφία γιὰ τὸν Παράσχο γράφτηκε ἀπὸ τὸν Κώστα Οὐράνη (*Ἀχιλλεὺς Παράσχος. Ἡ ζωὴ του. «Ὁ Γλάρος»*, Ἀθήνα 1944 (= *Δικαί μας καὶ Ξένοι*, τόμ. Β', Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα, χ.χ.], σσ. 7-123)).

ξε ποιητής ἀκαλλιέργητος (μὲ δυσκολία τελείωσε τὸ δημοτικὸ σχολεῖο!), ἀλλὰ εἶχε ἔμφυτη τὴν κλίση πρὸς τὴ στιχουργία. Ἐγραψε μὲ μεγάλη εὐκολία καὶ σὲ ὄλους τοὺς τόνους καὶ γιὰ ὅλα τὰ θέματα. Ἡ ποίησή του, λυρική καὶ μεγαλόστομη, ἐκφράζει τὸ πνεῦμα τῆς ὑπερβολῆς (ἀλλὰ καὶ τῆς παρακμῆς) τοῦ ρομαντισμοῦ τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Ὡστόσο, ὁ Παράσχος ἀγαπήθηκε ὅσο κανένας ἄλλος ποιητῆς καὶ ἡ ἔκδοσή ἀπὸ τὸν ἴδιο τῶν τριῶν τόμων τῶν *Ποιημάτων* του τὸ 1881 ἀποτέλεσε φιλολογικὸ γεγονός¹. Στὴν ἔκδοσή αὐτὴ ὁ ποιητῆς διαιρεῖ τὰ ποιήματά του στὶς ἐξῆς κατηγορίες: πατριωτικὰ μὲ τὸν τίτλο *Δάφναι*, ἐλεγειακὰ μὲ τὸν τίτλο *Ἰτέαι*, ἐρωτικὰ μὲ τὸν τίτλο *Μυρσίναι*, παιδαγωγικὰ μὲ τὸν τίτλο *Χλόη*, διάφορα (θρησκευτικὰ, κοινωνικὰ, κλπ.) μὲ τὸν τίτλο *Φύλλα*.

Ἐδῶ, τέλος, πρέπει νὰ γίνῃ μνεῖα καὶ ἐνὸς ἄλλου ποιητῆ, τοῦ Ἡπειρώτη Γεωργίου Ζαλοκώστα (1805-1858), ποὺ ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸς ἕναν ἀπὸ τοὺς «συνδέσμους» ἀνάμεσα στὴν Ἑπτανησιακὴ καὶ τὴν Ἀθηναϊκὴ Σχολή. Σπούδασε στὴν Ἰταλία, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροί Ἑπτανήσιοι, ἀλλὰ ἔζησε στὴν Ἀθήνα τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ρομαντισμοῦ. Ἐγραψε ποιήματα λυρικά ἢ ἐπικολυρικά σὲ γλώσσα δημοτικὴ καὶ ἄλλα σὲ καθαρεύουσα.

Ἡ πεζογραφία τῆς περιόδου 1830-1880. Ἡ ποίηση εὐνοήθηκε ἀπὸ τοὺς ρομαντικούς περισσότερο παρὰ ἡ πεζογραφία. Ἐξάιρεση ἀποτελοῦν τὰ μυθιστορήματα τῶν ἀδελφῶν Σούτσων (*Ὁ ἐξόριστος τοῦ 1831* (1835) τοῦ Ἀλεξάνδρου, *Ὁ Λέανδρος* (1834) καὶ ἡ *Χαριτίνη* (1864) τοῦ Παναγιώτη) καὶ τὰ διηγήματα καὶ τὸ μυθιστόρημα *Ὁ Αὐθέντης τοῦ Μορέως* (1850) τοῦ Α. Ρ. Ραγκαβῆ.

Ἡ ὀρφανὴ τῆς Χίου ἢ ὁ θρίαμβος τῆς ἀρετῆς (Ἐρμούπολις 1839) τοῦ Ἰακώβου Γ. Πιτσιπιοῦ (1803-1869) «εἶναι ἀπὸ τὶς σημαντικὲς ἀπόπειρες, στὴν ἀρχόμενη νέα περίοδο τῶν γραμμάτων μας, γιὰ σύνταξη μυθιστορήματος»². Μνημονεύονται ἐπίσης ἐδῶ τὰ μυθιστορήματα: *Τὸ Παλληκάριον* (Μάλτα 1835), ποὺ ἐκδόθηκε ἀνώνυμα καὶ ποὺ ὅπως ἔδειξαν νεώτερες ἐρευνες εἶναι ἔργο τοῦ Ἀγγλοῦ κληρικοῦ Samuel Sheridan Wilson³, *Ὁ ζοιγράφος* (1842) τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου καὶ *Ὁ Θέρεανδρος* (1847) τοῦ Ἐπαμεινώνδα Φραγκοῦδη.

Μετὰ τὸ ἔτος 1850 ἀναπτύσσεται ἰδιαίτερα τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα⁴.

1. Δύο ἄλλοι τόμοι, μὲ τὸν τίτλο *Ἀνέκδοτα ποιήματα*, ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Παράσχου τὸ 1904.

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *ΙΝΑ*, σ. 328.

3. Βλ. Δημ. Ι. Πολέμη, «Ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τοῦ ἐν Μάλτα ἐλληνικοῦ τυπογραφείου τῆς Ἀποστολικῆς Ἐταιρείας τοῦ Λονδίνου», *Ὁ Ἐραμιστής*, 10 (1972-1973) 232-235.

4. Γιὰ τὸ ὅποιο βλ. Ἀπόστολου Σαχίνη, *Τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα*. Τρίτη ἔκδοσις.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν *Αὐθέντη* τοῦ *Μορέως* (1850) τοῦ *Ραγκαβῆ*, στὴν ἴδια κατηγορία ἀνήκουν τὰ μυθιστορήματα: *Ὁ Διάβολος ἐν Τουρκία* (πρωτοδημοσιεύεται ἀγγλικά τὸ 1851 καὶ ἑλληνικά τὸ 1862) καὶ *Ἡ ἥρωὶς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* (πρωτοδημοσιεύεται ἀγγλικά τὸ 1855 καὶ ἑλληνικά τὸ 1861) τοῦ *Στεφάνου Ξένου* (1821-1894), *Κατσαντώνης* (1860), *Τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ* (1862) καὶ *Χαλέτ-Ἐφέντης* (1867) τοῦ *Κωνσταντίνου Ράμφου* (1776-1871), *Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα* (1866) τοῦ Ἐμμανουὴλ Ροῦδη (1836-1904) —τὸ σημαντικότερο ἔργο τῆς περιόδου αὐτῆς—, τὸ ἀνώνυμο μυθιστόρημα *Ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι* (*Βράϊλα*, 1870)¹, *Οἱ κρητικοὶ γάμοι* (1871) τοῦ *Σπυρίδωνος Ζαμπελίου*, *Ἡ Βασιλική, Σουλτάνα Ἀθηναία* (1878) τοῦ *Νικολάου Ε. Μακρῆ* καὶ ὁ *Λουκῆς Λάρας* (1879) τοῦ *Δημητρίου Βικέλα*, πού βρίσκονται στὸ μεταίχμιο δύο ἐποχῶν τοῦ μυθιστορήματος (βλ. παρακάτω). Σημαντικὸν σταθμὸν στὴν ἐξέλιξη τῆς πεζογραφίας τῆς ἴδιας ἐποχῆς ἀποτελεῖ τὸ μυθιστόρημα τοῦ *Παύλου Καλλιγᾶ* (1814-1896) *Θάναος Βλέκας* (πρώτη δημοσίευση στὸ περιοδικὸν *Πανδώρα* τοῦ ἔτους 1855-1856²), ἔργο προδρομικὸν γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἡθογραφία. Στὴν ἴδια, τέλος, περίοδο ἀνήκει καὶ τὸ μυθιστόρημα τοῦ *Λέοντος Μελᾶ* (1812-1879) *Ὁ Γεροστάθης* (1858).

Προκειμένου γιὰ τὸ θέατρο, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θεατρικὰ ἔργα πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω (τοῦ *Α. Ρ. Ραγκαβῆ*, τοῦ *Ἀλεξ. Σούτσου*, τοῦ *Δημ. Παπαρρηγοπούλου* καὶ ἰδιαίτερα τοῦ *Σπ. Βασιλειάδη*), στὴν ἴδια περίοδο ἐντάσσονται: ἡ *Βαβυλωνία* τοῦ *Δημητρίου Κ. Χατζηασλάνη*, τοῦ γνωστότερου ὡς *Βυζαντίου* (ἀπὸ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του), πού δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1836 (περιγράφει ἔμωσ τὸ *Ναύπλιο* τοῦ 1827), καὶ τὰ ἀρχαῖζοντα θεατρικὰ ἔργα τοῦ κλασικοῦ φιλολόγου καὶ καθηγητῆ στὸ πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν *Δημητρίου Βερναρδάκη* (1833-1907), ἀδελφοῦ τοῦ *Γρηγορίου Βερναρδάκη*, *Μαρία Δοξαπατοῦ* (1858), πού ἀναφέρεται στὴν φραγκοκρατία, *Κυψελίδαι* (1860), *Μερόπη* (1866) καὶ *Εὐφροσύνη* (1876).³

¹ Ἐκδόσεις *Κωνσταντινίδη*, *Μελέτη* 15, [Θεσσαλονίκη 1981] καὶ τοῦ ἴδιου, *Τὸ Νεοελληνικὸ Μυθιστόρημα. Ἱστορία καὶ κριτικὴ. Πέμπτη ἐκδοσις διορθωμένη. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας»*, Ἀθήνα [1980], σσ. 37-130.

1. Νεώτερη ἐκδοσις: *Ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι*. Χειρόγραφον Ἑλληνοσὺνταγματικοῦ. Ἐπιμέλεια *Mario Vitti*. Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» *Ε.Π.Ε.*, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1977.

2. Τόμ. 6, τεύχη 134-142, 15.10.1855-15.2.1856.

3. Τὰ ὑπόλοιπα δράματα τοῦ *Βερναρδάκη*: *Φαῦστα* (1893), *Ἀντιόπη* (1896), *Νικηφόρος Φωκᾶς* (1905), βγαίνουν ἀπὸ τὰ χρονικὰ ἔργα τῆς περιόδου 1830-1880. Γενικὰ γιὰ τὸ δραματικὸν ἔργο τοῦ *Βερναρδάκη* βλ. *Ι. Π. Καβαρνόου*, *Ἡ δραματικὴ ποίησις τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη*, Ἀθήνα 1962. Βλ. ἐπίσης *Κωστῆ Παλαμᾶ*, *Ἀπαντα*, τόμ. 2, *Μπίρης*, [Ἀθή-

Ἡ Νέα Ἀθηναϊκὴ Σχολή (Ἡ γενιά τοῦ 1880)

Ἡ ποίηση. Μὲ τὸ τέλος τῆς περιόδου 1830-1880 καὶ τὴν ἐξασθένηση τοῦ ἑλληνικοῦ ρομαντισμοῦ ἀρχίζει μιὰ καινούργια ἐποχὴ γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα. Τὸ ὀριακὸ ἔτος 1880 ἀποτελεῖ τὸ ξεκίνημα μιᾶς ἄλλης πνευματικῆς πορείας καὶ ὁ γενικότερος ὑποτονισμὸς τῆς μετεπαναστατικῆς περιόδου δίνει τὴ θέση του σὲ μιὰ νέα λογοτεχνικὴ ἀνθιση. Ἡ λεγόμενη λογοτεχνικὴ γενιά τοῦ '80 εἶχε συνειδητοποιήσει τὴν ἀνάγκη μιᾶς ποιητικῆς ἀλλαγῆς¹. Τὴν ἀφετηρία τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς ἐγκαινιάζουν τρεῖς ποιητικὲς συλλογές, ποὺ δημοσιεύονται τὴν ἴδια ἀκριβῶς χρονιά (1880): οἱ *Στίχοι* τοῦ Νίκου Καμπᾶ (1857-1932), οἱ *Ἰστοὶ ἀράχνης* τοῦ Γεωργίου Δροσίνη (1859-1951) καὶ οἱ *Γέλωτες* τοῦ Δημητρίου Κόκκου (1856-1891). Οἱ συλλογές αὐτὲς ἐκφράζουν τὸ νέο πνεῦμα καὶ τὴν καινούργια —ἀνανεωτικὴ— ἀντίληψη γιὰ τὴν ποίηση, σὲ σύγκριση μὲ τὴν ποιητικὴ παραγωγὴ τοῦ παρελθόντος. Εἶχε προηγηθῆ, βέβαια, ἡ ἐκδοσὴ τῆς ποιητικῆς συλλογῆς τοῦ Ἰωάννου Παπαδιαμαντοπούλου (1856-1910) *Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί* (1878), ποὺ προετοίμασε τὴν ἐκδήλωση τῆς γενιᾶς τοῦ '80². Ἐξάλλου, σπουδαῖο ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ νέου πνεύματος ἐπαιξάν καὶ τὰ σύγχρονα λογοτεχνικὰ περιοδικά: ἡ *Ἐστία* (πρωτοεκδίδεται τὸ ἔτος 1876), ὁ σατιρικὸς *Ραμπανᾶς* (τὸν ἐκδίδουν ἀπὸ τὸ 1878 ὁ Κλεάνθης Τριαντάφυλλος καὶ ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης) καὶ τὸ σατιρικὸ φύλλο *Μὴ χάνεσαι* (ποὺ ἐκδίδει ἀπὸ τὸ 1880 ὁ Γαβριηλίδης). Τὶς παραπάνω ἐμφανίσεις σημαντικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἀκολούθησε ἡ ἐκδοσὴ τῶν ποιητικῶν συλλογῶν *Σταλακτίται* (1881) καὶ *Εἰδύλλια* (1884) τοῦ Δροσίνη³.

Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς (1859-1943), ὁ «ἀρχηγὸς» τῆς γενιᾶς τοῦ '80, πρωτοεμφανίζεται τὸ 1886 μὲ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Τραγοῦδια τῆς Πατρίδος μου*, ποὺ ἦταν γραμμμένη στὴ δημοτικὴ γλῶσσα. Ἄς σημειωθῆ ἐπίσης ὅτι δέκα χρόνια πρὶν (τὸ 1876) ὁ ποιητὴς εἶχε ὑποβάλει στὸν Βουτσιναῖο ποιητικὸ διαγωνισμό τὴ συλλογὴ *Ἐρώτων ἔπη*, ποὺ εἶχε γραφῆ στὴν καθαρῆουσα καὶ τὰ ποιήματα τῆς ὁποίας ἡ κριτικὴ ἐπιτροπὴ (μὲ εἰσηγητὴ τὸν Θεόδωρο Ὀρφανίδη) εἶχε

να 1963], σσ. 431-445 (γιὰ τὸ ἔργο *Φαῦστα*) καὶ Γιάννη Σιδέρη, «Τὸ θέατρο τοῦ Βερναρδάκη. Τὰ ἐβδομήντα χρόνια τῆς "Φαῦστας"», *Θέατρο*, τόμ. Β', τεύχ. 9 (Μάιος-Ἰούνιος 1963), σσ. 26-46.

1. Περισσότερα γιὰ τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ βλ. στὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ Μ. Γ. Μερικλῆ, στὸ βιβλίο: *Ρομαντικοὶ - Ἐποχὴ τοῦ Παλαμᾶ - Μεταπαλαμικοί*. [Ἀθήνα 1977] [= [τόμ.Γ'] τῆς σειρᾶς: *Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία-Γραμματολογία, τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη*], σ. 26 κέ.

2. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σ. 350.

3. Σημειώνονται ἐδῶ καὶ οἱ σημαντικότερες ἀπὸ τίς μεταγενέστερες ποιητικὲς συλλογές του: *Φωτερὰ σκοτάδια* (1915) καὶ *Κλειστὰ βλέφαρα* (1918).

χαρακτηρίσει ως «λογιωτάτου γραμματικού ψυχρότατα στιχουργικά γυμνάσματα». Τὸ 1889 βραβεύεται στὸν Α΄ Φιλαδέλφειο ποιητικὸν ἀγῶνα (μὲ εἰσηγητὴ τὸν Νικόλαο Πολίτη) τὸ πολύστιχο ποίημά του *Ὕμνος εἰς τὴν Ἀθηναῖν* καὶ τὸ 1892, μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ πρωτοποριακοῦ ἔργου τοῦ *Ψυχάρη Τὸ Ταξίδι μου* (1888), δημοσιεύεται ἡ ποιητικὴ συλλογὴ του *Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου*, ποῦ βραβεύεται στὸν Β΄ Φιλαδέλφειο ποιητικὸ διαγωνισμὸ (εἰσηγητῆς ὁ Ἀριστομένης Προβελέγγιος). Ἡ κριτικὴ, τώρα πιά, μιλοῦσε ἐπαινετικά γιὰ τὸν Παλαμᾶ, ποῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ καθιερώνεται στὴ συνείδηση τοῦ ἔθνους ὡς ὁ κατεξοχὴν ποιητῆς τοῦ καιροῦ του καὶ τοῦ τόπου του. Τὸ 1897 δημοσιεύεται ἡ συλλογὴ του *Ἰαμβοὶ καὶ ἀνάπαιστοι καὶ τὸν ἴδιο χρόνον διορίζεται ἀρχικὰ γραμματέας καὶ ἀργότερα γενικὸς γραμματέας τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὴν ἐπόμενη χρονιά ἐγράψε τὸν *Τάφο*, γιὰ νὰ θρηνήσῃ τὸν πρόωρο χαμὸ τοῦ γιοῦ του Ἀλκῆ. Ἀκολούθησαν οἱ συλλογές *Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης* (1900) καὶ *Ἡ ἀσάλευτη ζωὴ* (1904), ἔπου περιλαμβάνονται οἱ *Πατρίδες* καὶ τὰ δύο γνωστὰ πολύστιχα ποίηματα τοῦ Παλαμᾶ *Φοινικιά* καὶ *Ἀσκραῖος*. Οἱ δύο μεγάλες ποιητικὲς συνθέσεις, ὁ «οἰκουμενικὸς» *Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου* καὶ *Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ* δημοσιεύονται τὸ 1907 καὶ τὸ 1910, ἀντίστοιχα. Τὸ 1912 ἐκδίδονται οἱ λυρικὲς συλλογές *Οἱ καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσης* καὶ *Ἡ πολιτεία καὶ ἡ μοναξιά*. Σημειώνονται ἀκόμη οἱ συλλογές: *Βωμοὶ* (1915), *Τὰ παράκαιρα* (1918), *Τὰ δεκατετράστιχα* (1919), *Δειλοὶ καὶ σκληροὶ στίχοι* (1928), *Ὁ κύκλος τῶν τετράστιχων* (1929), *Περάσματα καὶ χαιρετισμοὶ* (1931), *Οἱ νύχτες τοῦ Φήμιου* — ἡ τελευταία ποῦ ἐκδόθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ—, κ.ἄ.*

Γενικὰ στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε μιὰν ἀντίστοιχη μὲ ἐκείνη τοῦ Σολωμοῦ συνθετικὴ προβολὴ τῆς ἐθνικῆς παράδοσης, μὲ κορυφαῖες ἐκδηλώσεις τὸν *Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου* καὶ τὴ *Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*.

Ὅμως ὁ Παλαμᾶς δὲν ὑπῆρξε μόνον ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ποιητὲς τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ κριτικὸς καὶ γραμματολόγος ὀξὺς καὶ πεζογράφος δυνατός. Ὡς κριτικὸς ἐπισήμανε τὴν ποιητικὴ ἀξία καὶ ἐξῆρε τὴ σημασία τοῦ ἔργου πολλῶν Ἑπτανήσιων λογοτεχνῶν (Σολωμοῦ, Κάλβου, Μαρκοῦ, Τυπάλδου, Λασκαράτου, Πολυλᾶ, Καλοσγούρου, Βαλαωρίτη, κ.ἄ.). Ἐξᾴλλου, ἐπιτυχὴ δοκιμὴ τοῦ Παλαμᾶ στὸ διήγημα ἀποτελεῖ τὸ μακρὸ πεζογράφημά του *Θάνατος παλληκαριοῦ* (1891). Τέλος, ἀναφέρεται ἡ *Τρισεύγενη* (1903), τὸ μοναδικὸ θεατρικὸ ἔργο του.

Στὴν ἴδια ομάδα λογοτεχνῶν τῆς Νέας Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς ἀνήκουν καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι σημαντικοὶ δημιουργοὶ (παλαιότεροι καὶ νεώτεροι). Ὁ Γεώργιος Βιζυηνὸς (1849-1896) πρωτοεμφανίζεται μὲ τὰ *Ποιητικὰ πρωτόλεια*, ποῦ ἐκδίδει στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1873. Τὴν ἐπόμενη χρονιά δημοσιεύει στὴν Ἀθήνα (τὸ 1874 γράφτηκε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή) τὸ πολύστιχο ἐπικολυρικὸ

ποίημα *Κόδρος*. Ἐπειτα φεύγει γιὰ τὴ Γερμανία (Gottingen: 1875), ὅπου σπουδάζει φιλοσοφία. Στὸν Βουτσιναιῶ ποιητικὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1876 βραβεύεται ἢ συλλογὴ τοῦ Ἔρες, μάρες, κουκουνάρες (ποῦ τελικὰ ἔλαβε τὸν τίτλο *Βοσπορίδες Ἀῦραι*). Στὸ Λονδίνο τυπώνει τὴ γνωστὴ ποιητικὴ συλλογὴ Ἄτθίδες Ἀῦραι, στὴν ὁποία συγκέντρωσε τὸ ὡς τότε (1883) ποιητικὸ ἔργο του καὶ μὲ τὴν ὁποία ἐγκαταλείπει τὴ φαναριώτικη ἐπίδραση τῆς καθαρεύουσας (εἶχε σπουδάσει στὴ Χάλκη κοντὰ στὸν Ἡλία Τανταλίδη) καὶ στρέφεται πρὸς τὴν δημοτικὴ γλῶσσα καὶ τὴ λαϊκὴ παράδοση (τοὺς μύθους, τοὺς θρύλους καὶ τὶς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ). Σημαντικὲς εἶναι καὶ οἱ φιλοσοφικὲς μελέτες τοῦ Βιζυηνοῦ (ἀντιπροσωπευτικότερη ἢ ἐπὶ ὑψηλῆς διατριβῆς τοῦ Ἡ φιλοσοφία τοῦ καλοῦ παρὰ Πλωτίνω). Ἀξιολογούμενη ἐπίσης εἶναι μία μελέτη του (τοῦ 1893) γιὰ τὶς μπαλάντες (τὰ βαλλίσματα, ὅπως τὶς λέει ὁ ἴδιος), ποῦ κυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο Ἄνὰ τὸν Ἑλικῶνα¹. Ἀξιολογώτερος ὅμως εἶναι ὁ Βιζυηνὸς ὡς πεζογράφος (βλ. παρακάτω).

Ὁ Ἀριστομένης Προβελέγγιος (1850-1936) σπουδάζει ἐπίσης στὴ Γερμανία (οἱ σπουδὲς του ἐπηρεάζουν τὴν ποίησή του: ἰδανισμὸς). Κάνει τὴν ἐμφάνισή του στὰ νεοελληνικὰ γράμματα τὸ 1870 μὲ τὸν *Θησέα* του, ποίημα ἐπικό. Ὁ λυρισμὸς εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἔργου του (βλ. τὶς συλλογές: *Ποιήματα Παλαιὰ καὶ Νέα*, 1896, *Ποιήματα*, 1916 καὶ *Ἐμπρὸς τὸ ἄπειρον*, 1926). Ὁ Προβελέγγιος ἔγραψε καὶ θεατρικὰ ἔργα (*Ρήγας*, *Νικηφόρος Φωκᾶς*, *Φαίδρα*, *Ἀσώτου ἐπιστροφή*, κ.ἄ.) καὶ μετέφρασε τὸν «Φάουστ» τοῦ Γκαῖτε (1887).

Στὴ Νέα Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ ἀνήκει καὶ ὁ ποιητὴς Γεώργιος Σουρῆς (1852-1919), ποῦ ἀρχίζει τὴ λογοτεχνικὴ σταδιοδρομία του μὲ σατιρικοὺς στίχους καὶ καταλήγει στὴν εὐθυμογραφία. Ὁ ἴδιος ἐκδίδει καὶ τὴν ἑμμετρὴ σατιρικὴ ἔφημερίδα *Ὁ Ρωμηὸς* (1883-1919).

Ὁ Γεώργιος Στρατήγης (1860-1938) ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴ λογοτεχνία μὲ τὴν συλλογὴ *Ροδοδάφνη* (1880), ποῦ εἶναι ἔντονα ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Ἀχιλλέα Παράσχου. Ἄλλες ποιητικὲς συλλογές του: *Τραγούδια τοῦ σπιτιοῦ* (1901), *Τὸ λὲν τὰ κύματα* (1919).

Ὁ Ἰωάννης Πολέμης (1862-1925) τὸ 1883 δημοσιεύει τοὺς πρώτους στίχους του (*Ποιήματα*). Σημειώνονται καὶ οἱ ποιητικὲς συλλογές του: *Χειμῶνάνθοι* (1888), *Ἀλάβαστρα* (1900), *Κεϊμήλια* (1904), *Τὸ παλῆθ βιολὶ* (1909) — ἡ σημαντικότερη —, *Εἰρηνικὰ* (1919). Ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Κ. Θ.

1. Γεωρ. Βιζυηνοῦ, Ἄνὰ τὸν Ἑλικῶνα (*Βαλλίσματα*). Πρόλογος Γ. Τσοκοπούλου. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἐλευθερουδάκης», ἐν Ἀθήναις [1930].

Δημαρξ: «Στις καλύτερες του στιγμές μάς θυμίζει [ὁ Πολέμης] τις πιὸ ἀδύνατες στιγμές τοῦ Δροσίνη»¹. Ὁ Πολέμης ἔγραψε καὶ ἔμμετρα θεατρικὰ ἔργα (ἔπως λ.χ. τὸ ἔργο *Ὁ Βασιλιάς Ἀνήλιαγος*, 1910, κ.ἄ.).

Ὁ Κώστας Κρυστάλλης (1868-1894) πρωτοεμφανίζεται μετὰ τὸ ἐπικὸ ποίημα *Αἰ σκιαὶ τοῦ Ἄδου* (1887). Τὸ 1891 κυκλοφορεῖ ἡ ποιητικὴ συλλογὴ του *Ἀγροτικά*, ποὺ τὴν προηγούμενη χρονιά εἶχε λάβει ἔπαινο στὸν Β' Φιλαδέλφειο ποιητικὸ διαγωνισμό, καὶ τὸ 1893 ἡ συλλογὴ *Ὁ τραγουδιστὴς τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης*. Ἡ ποίηση τοῦ Κρυστάλλη εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ τὴν ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη.

Πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφερθοῦν καὶ τὰ ὀνόματα δύο ἄλλων ποιητῶν, τοῦ Ἀλέξανδρου Πάλλη (1851-1935) καὶ τοῦ Ἀργύρη Ἐφταλιώτη (1849-1923)· οἱ ποιητὲς αὐτοὶ συνδέονται μετὰ τὸν Ψυχάρη, τὸν «ἀρχηγὸ τοῦ δημοτικισμοῦ», καὶ εἶναι περισσότερο γνωστοὶ γιὰ τοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες τους καὶ τὰ φιλολογικὰ ἐνδιαφέροντά τους (ἰδίως γιὰ τὴν προσπάθειά τους νὰ μεταφράσουν ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς στὴ δημοτικὴ γλῶσσα· βλ. Κεφ. Γ').

Τέλος, στὸν ἴδιο χῶρο, «στὴ βαριά σκιά τοῦ Παλαμᾶ»² κινοῦνται καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι λογοτέχνες (μεταπαλαμικοί ποιητὲς): ὁ Ἰωάννης Γρυπάρης (1872-1942), ποὺ δημοσίευσε τὴ μοναδικὴ ποιητικὴ συλλογὴ του *Σκαρβαῖοι καὶ Τερακότες* (1919), ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν γαλλικὸ παρνασσισμὸ, καὶ μετέφρασε ἀρχαίους Ἑλληνες τραγικοὺς ποιητὲς (Ὀλόκληρο τὸν Αἰσχύλο καὶ τὸν Σοφοκλῆ καὶ δράματα τοῦ Εὐριπίδη) καὶ Πλάτωνα³, ὁ Κωσταντῖνος Χατζόπουλος (1868-1920), ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Ἡ Τέχνη* (Νοέμβριος 1898 - Ὀκτώβριος 1899)⁴, τοῦ ὁποῦ ἡ ἔκδοση συμπίπτει μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ συμβολισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, καὶ δημιουργὸς τῶν ποιητικῶν συλλογῶν *Ἀπλοὶ τρόποι* (1920) καὶ *Βραδινὸι θρούλοι* (1920), ὁ Λάμπρος Πορφύρας (1879-1932), ποιητὴς τῶν *Σκιῶν* (1920), ὁ Μιλτιάδης Μαλακάσης (1869-1943), ποιητὴς τῶν ἔργων: *Συντρίμματα* (1899), *Ὠρες* (1905), *Πεπωμένα* (1909), *Ἀσφόδελοι* (1918), *Ἀντίφωνα* (1931), ὁ Ζαχαρίας Παπαντωνίου (1877-1940), ποιητὴς *Τῶν θείων δώρων* (1931), ὁ Γιάννης Καμπύσης (1872-1901), ποιητὴς τῆς συλλογῆς *Τὸ βιβλίον τῶν συντριμμῶν* (1900) καὶ συνεκδότης —μετὰ τὸν Δημήτριο Χατζόπουλο (Μποἴεμ)—

1. Κ. Θ. Δημαρξ, *ΙΝΑ*, σ. 364.

2. Κ. Θ. Δημαρξ, *ΙΝΑ*, σ. 412.

3. Περισσότερα γιὰ τὶς μεταφράσεις ἀρχαίων κειμένων ἀπὸ τὸν Γρυπάρη βλ. στὸ ἔργο τοῦ Ι. Θ. Κακριδῆ, «Τὸ μεταφραστικὸ ἔργο του», *Νέα Ἑστία*, 32 (1942) 429-439 (- *Μελέτες καὶ Ἀρθρα*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 176-197).

4. Ὀλόκληρη ἡ σειρά τῶν τευχῶν τοῦ περιοδικοῦ φωτοανατυπώθηκε σὲ ἓναν τόμο ἀπὸ τὸ «Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο»: Ἀθήνα 1980.

του περιοδικού *Ὁ Διώνυσος* (1901-1902)¹, ὁ Σπήλιος Πασαγιάννης (1874-1909), ποιητῆς τῆς συλλογῆς *Ἀντίλαλοι* (1899), κ.ἄ.

Οἱ πεζογράφοι. Ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι συνέβη μὲ τοὺς ρομαντικούς (ποὺ δὲν ἐνδιαφέρθηκαν ἰδιαίτερα γιὰ τὴν πεζογραφία), κατὰ τὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ δημιουργοῦνται οἱ προϋποθέσεις ἐκεῖνες ποὺ συντελοῦν στὴν ἐμφάνιση ἐνὸς νέου ἀφηγηματικοῦ εἴδους, τῆς ἡ θ ο γ ρ α φ ί α ς. Ὑπενθυμίζεται στὴν περίπτωση αὐτή, ὡς ἐπικουρικό στοιχεῖο, ἡ σύγχρονη τάση πρὸς τὴν ἀξιοποίηση τοῦ λαογραφικοῦ μας πλούτου, ἡ στροφή πρὸς τὸν ρεαλισμὸ καὶ τὸν νατουραλισμὸ κλπ., ποὺ συνετέλεσαν στὴ δημιουργία τοῦ εἴδους αὐτοῦ.

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν οἱ σημαντικότεροι ἀπὸ τοὺς ἡθογράφους τῆς γενιᾶς τοῦ '80 καὶ ἀκόμη οἱ μεταγενέστεροι πεζογράφοι ποὺ ζοῦν καὶ δημιουργοῦν «στὴ βαριά σκιά τοῦ Παλαμᾶ».

Ὁ Δημήτριος Βικέλας (1835-1908) εἶναι ὁ συγγραφέας, ὅπως εἶδαμε, τοῦ ἔργου *Λουκῆς Λάρας. Ἀυτοβιογραφία γέροντος Χίου*² (μυθιστορήματος ἱστορικοῦ μὲ στοιχεῖα ἡθογραφικὰ) καὶ τῶν *Διηγημάτων* (1887), συλλογῆς σημαντικῶν ἡθογραφικῶν κειμένων (*Παππα-Νάρκισσος, Φίλιππος Μάρθας*, κ.ἄ.)³, τῶν ὁποίων τὰ θέματα ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἐπαρχιακὴ ζωή.

Ὁ Γεώργιος Βιζυηνὸς εἶναι περισσότερο πεζογράφος καὶ λιγότερο ποιητῆς. Εἶναι κατεξοχὴν διηγηματογράφος⁴. Τὰ διηγήματά του (*Τὸ ἀμάρτημα τῆς μητρὸς μου, Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου, Αἱ συνέπειαι τῆς παλαιᾶς ἱστορίας, Τὸ μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον, Μοσκῶβ Σελήμη*, κ.ἄ.), ποὺ δημοσιεύονται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ περιοδικὸ *Ἐστία* κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1883-1895, εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ ἀναμνήσεις τῶν παιδικῶν του χρόνων στὴ Θράκη (γεννήθηκε στὴ Βιζύη) καὶ παράλληλα μὲ τὸ ἡθογραφικὸ χαρακτηρίζονται γιὰ τὸ ψυχογραφικὸ τους χρῶμα⁵.

1. Καὶ τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ ἔγινε φωτοανατύπωση σὲ δύο τόμους (1901 καὶ 1902, ἀντίστοιχα) ἀπὸ τὸ «Ε.Λ.Ι.Α.»: Ἀθήνα 1981.

2. Πρωτοδημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ *Ἐστία*, ἔτος Δ', τόμ. 7, τεύχη 158-167 (7.1.-11.3.1879).

3. Γιὰ τὸν Βικέλα ὡς πεζογράφο βλ. τὸ μελέτημα τοῦ Ἀπόστολου Σαχίνη, «Ἡ πεζογραφία τοῦ Δημητρίου Βικέλα», *ΕΕΦΣΠΘ*, 12 (1973) 7-49 (= *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, σσ. 57-116).

4. Γιὰ τὸν διηγηματογράφο Βιζυηνὸ βλ. Ἀπόστολου Σαχίνη, «Τὸ διήγημα τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ», *ΕΕΦΣΠΘ*, 10 (1968) 311-361 (= *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, σσ. 119-186) καὶ Γ. Β. Βιζυηνοῦ, *Νεοελληνικὰ Διηγήματα*. Ἐπιμέλεια Παν. Μουλλᾶ. Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε.Π.Ε., [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1980, σσ. ιζ'-ρλς'.

5. Γιὰ τὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Βιζυηνοῦ βλ. καὶ Κ. Μητσάκη, *Ἀναδρομὴ στὶς ρίζες. Γεώργιος Βιζυηνός*, Ἀθήνα 1977 (ἰδίως σσ. 19-32, = *Πορεία*, σσ. 109-119).

Με τὴν πεζογραφία ἀσχολήθηκαν ἐπίσης ὁ Γεώργιος Δροσίνης καὶ ὁ Κωστής Παλαμᾶς. Ὁ πρῶτος ἐκδίδει τὸ 1886 τὰ *Διηγήματα καὶ ἀναμνήσεις* (ἔπου συμπεριλήφθηκε καὶ ἡ νουβέλα *Ἀμαρυλλίς*), τὸ 1901 *Τὸ βοτάνι τῆς ἀγάπης*, τὸ 1904 τὰ *Διηγήματα τῶν ἀγρῶν καὶ τῆς πόλεως* καὶ τὸ 1922 τὸ μυθιστόρημα *Ἐρση*¹. Ὁ Παλαμᾶς δημοσιεύει στὸ περιοδικὸ *Ἐστία* τοῦ 1891² τὸ ἀριστουργηματικὸ ἠθογραφικὸ διήγημα *Θάνατος παλληκαριοῦ*, ποῦ εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴ ζωντανὴ ἑλληνικὴ παράδοση καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα κείμενα τῆς νεοελληνικῆς διηγηματογραφίας, καὶ τὸ 1920 μιὰ συλλογὴ *Διηγημάτων* ποῦ ἐπανεκδίδεται τὸ 1929³.

Στὴν ἐξέλιξη τῆς πεζογραφίας τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰώνα συνέβαλε ἰδιαίτερα ὁ Γιάννης Ψυχάρης (1854-1929) μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ ἔργου του *Τὸ ταξίδι μου* (1888). Ἡ δημοσίευση τοῦ ἔργου αὐτοῦ συνετέλεσε στὴν ἐπιβολὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ στὴν πεζογραφία. Παράλληλα ὅμως ὁ Ψυχάρης ἀσχολήθηκε μετὰ τὴ συγγραφή πεζῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, ὅπως εἶναι τὰ μυθιστορήματα *Τ' ὄνειρο τοῦ Γιαννίρη* (1897), *Ζωὴ καὶ ἀγάπη στὴ μοναξιά* (1904), *Ἡ ἄρρωστη δούλα* (1907), *Τὰ δυὸ ἀδέρφια* (1910-1911), *Ἀγνή* (1912-1913), *Τὰ δυὸ τριαντάφυλλα τοῦ Χάρου* (1921) καὶ μιὰ συλλογὴ δεκαπέντε διηγημάτων μετὰ τὸν τίτλο *Στὸν ἴσκιό τοῦ πλατάνου* (1911)⁴.

1. Γιὰ τὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Δροσίνη βλ. Κώστα Στεργιόπουλου, «Τὸ ἀφηγηματικὸ ἔργο τοῦ Δροσίνη. [Ἐικοσιπέντε χρόνια ἀπ' τὸ θάνατό του]», *Νέα Δομῆ*, τεύχ 6 (Νοέμβρ. 1976), σσ. 70-72.

2. Στις σσ. 161-163, 171-173, 188-194, 204-207. Τὸ *Θάνατος παλληκαριοῦ* ἐκδόθηκε καὶ αὐτοτελῶς: 1901, 1920, 1927 (βλ. τώρα: Κωστῆ Παλαμᾶ, *Ἀπαντα*, τόμ. 4, Μπίρης, [Ἀθήνα 1963], σσ. 11-39).

3. Γιὰ τὶς ἐπιδόσεις τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ στὸν πεζὸ λόγο βλ. Γρηγορίου Ξενοπούλου, «Ἡ πεζογραφία του», *Γράμματα*, <Τεῦχος ἐπιμνημόσυνο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ>, Ἀθήναι 1943, σσ. 255-261, Πέτρου Χάρη, «Ἡ πεζογραφία τοῦ Παλαμᾶ», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 34, τεύχ 397, Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1943, σσ. 363-370 (= *Ἕλληνες πεζογράφοι*, τόμ. Α', Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1979], σσ. 139-154), Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Κωστῆς Παλαμᾶς*. Τρίτη ἐκδοση. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1981, σσ. 353-369 [γιὰ τὸ διήγημα καὶ τὸ δράμα], Ἀπόστολου Σαχίνη, «Ἡ πεζογραφία τοῦ Παλαμᾶ», [σὲ πρώτη μορφή στὴν] *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 4, ἀριθ. 2 (Μάρτιος 1949), σσ. 65-67 καὶ [ἀναθεωρημένο καὶ συμπληρωμένο, στὴν] *Νέα Πορεία*, τεύχ. 206-207, Ἀπρίλιος-Μάιος 1972, σσ. 42-47 (= *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, σσ. 209-217) καὶ Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ διηγηματογράφος Παλαμᾶς», *Ἡ Καθημερινή*, 15.11.1962, σσ. 1-2 (= *Κριτικὰ Φύλλα*, 2 (1973) 93-95, = *Νεοελληνικά*, σσ. 104-108).

4. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη βλ. τὸ βιβλίό τοῦ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, *Ψυχάρης*. Ἰδέες, ἀγῶνες, ὁ ἄνθρωπος. Β' ἔκδοση μετὰ πρόσθετα μελετήματα καὶ ἄρθρα. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα [1981].

Τὸ διήγημα καλλιεργεῖ καὶ ὁ Ἀργύρης Ἑφταλιώτης, πού τὸ 1894 τυπώνει τὴν ἀξιόλογη συλλογὴ διηγημάτων *Νησιώτικες ἱστορίες*, τὸ 1897 τὶς *Φυλλάδες τοῦ Γεροδήμου* καὶ τὸ 1900 τὸ ἐκτενέστερο ἀφήγημα *Ἡ μαζώχτρα*.

Κορυφαῖοι ἐκπρόσωποι τοῦ ἠθογραφικοῦ διηγήματος ὑπῆρξαν οἱ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911) καὶ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας (1866-1922). Ὁ πρῶτος ἀρχικὰ γράφει μυθιστορήματα ἱστορικοῦ περιεχομένου (*Ἡ μετανάστις*, 1879-1880, *Οἱ ἔμποροι τῶν ἐθνῶν*, 1882-1883, *Ἡ γυφτοπούλα*, 1884). Τὸ 1885 ἐμφανίζει τὸ πρῶτο διήγημα μὲ τὸν τίτλο *Χρῆστος Μηλιώτης*. Τὸ διήγημα αὐτὸ εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἀπὸ τότε καὶ ὡς τὸ θάνατό του ὁ Παπαδιαμάντης γράφει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἠθογραφικὰ διηγήματα, πού τοῦ τὰ ἐμπνέουν οἱ ἀναμνήσεις, ἡ ζωὴ καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του Σκιαθοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ζωὴ του στὴν πρωτεύουσα (Ἀθήνα). Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τὸ ἐκτενέστερο ἀφήγημά του *Ἡ Φόνισσα*, μὲ τὸν ἔντονα ψυχογραφικὸ χαρακτήρα του. Γενικὰ ὁ Παπαδιαμάντης στὰ διηγήματά του φθάνει σὲ ἄριστες περιγραφές καὶ δημιουργεῖ προσωπικὸ ὕφος. Ἡ γλώσσα τῶν διηγημάτων του εἶναι ἰδιότυπη (καθαρεύουσα μὲ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα στὰ διαλογικὰ μέρη)¹.

Παράλληλα μὲ τοῦ Παπαδιαμάντη, θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραιτίδη (1850-1929), πού ἀσχολεῖται ἀρχικὰ μὲ τὸ θέατρο (*Βάρδας Καλλέργης*, 1875, *Ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν*, 1876), καὶ μετὰ μὲ τὸ διήγημα καὶ τὴ συγγραφὴ ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων.

Τὴν καθαρεύουσα χρησιμοποιοῖ στὰ πρῶτα του διηγήματα καὶ ὁ Καρκαβίτσας, ὁ ὁποῖος ἀργότερα, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη καὶ τὴ δημοσίευση τοῦ ἔργου του *Τὸ ταξίδι μου*, θὰ στραφῇ πρὸς τὴ δημοτικὴ καὶ θὰ γράψῃ τὸ ἠθογραφικὸ ἀφήγημα *Ὁ Ζητιάνος* (1897), πού διακρίνεται γιὰ τὸν νατουραλισμὸ του², τὶς δύο συλλογές διηγημάτων *Λόγια τῆς πλώρης* (1899) καὶ *Παλιές ἀγάπες* (1900) καὶ τὸ μυθιστόρημα *Ὁ Ἀρχαιολόγος* (1904).

1. Ἀπὸ τὴν πυκνὴν περὶ τοῦ Παπαδιαμάντη βιβλιογραφίαν τῶν τελευταίων ἐτῶν σημειώ-
νω τὰ μελετήματα: Α. Παπαδιαμάντης *αὐτοβιογραφούμενος*. Ἐπιμέλεια Παν. Μουλλᾶ. Ἐκ-
δόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1974, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *Δαι-
μόνιο μεσημβρινό*. Ἐντεκα κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978,
Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Εἴκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Πρόλογος - ἐπι-
μέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1979, *Φῶτα ὀλόφωτα*.
Ἐνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν κόσμον του. Ἐπιμέλεια: Ν. Δ. Τριανταφυλλό-
πουλος. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1981.

2. Νεώτερη ἔκδοση τοῦ ἔργου: Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Ζητιάνος» τοῦ Καρκαβί-
τσας. Εἰσαγωγή - Κείμενο - Γλωσσάριο. Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1980 (ἔκδοση 1982, βελ-
τιωμένη).

Ἡθογράφοι εἶναι καὶ δύο ἄλλοι σύγχρονοι μὲ τοὺς παραπάνω πεζογράφους, ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης (1861-1920), ποὺ ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὸ χρονολογία, καὶ ὁ ἱστοριοδίφης Γιάννης Βλαχογιάννης (1867-1945)¹. Ὁ πρῶτος τὸ 1884 ἐκδίδει τὰ *Διηγήματα* καὶ τὸ 1892 τὸ μυθιστόρημα *Ὁ Πατούχας*. Ἀργότερα δημοσιεύει τὸ βιβλίο *Ὅταν ἦμιον δάσκαλος, καὶ ἄλλα διάφορα διηγήματα* (1916) καὶ τὸ διήγημα *Πρώτη ἀγάπη* (1919). Ὁ Βλαχογιάννης, ὁ ἐκδότης τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* τοῦ Μακρυγιάννη καὶ τῶν *Στρατιωτικῶν Ἐνθυμημάτων* τοῦ Κασομούλη, γνωστὸς καὶ μὲ τὸ ψευδώνυμο Ἐπαχτίτης, ἔγραψε (σὲ ρουμελιώτικη γλῶσσα) ὠραῖα διηγήματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21 (πεζογραφικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ ὕλικου ποὺ τοῦ πρόσφερε ὁ Ἀγώνας). Πρωτοεμφανίζεται μὲ τίς *Ἱστορίες τοῦ Γιάννου Ἐπαχτίτη* τὸ 1893. Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοση τῶν βιβλίων του (μὲ κείμενα ἀφηγηματικά): *Ὁ πετεινὸς* (1914), *Μεγάλα χρόνια* (1930), *Τὰ παλληκάρια τὰ παλιὰ* (1931), κ.ἄ.

Ὁ Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος, ποὺ τὸν γνωρίσαμε παραπάνω καὶ ὡς ποιητῆ, εἶναι σημερινότερος ὡς πεζογράφος. Ἐγραψε τὰ ἀφηγηματικὰ ἔργα *Ἀγάπη στὸ χωριὸ* (1910), *Ὁ πύργος τοῦ Ἀκροπόταμου* (1915), *Ἐπερῶνθρωπος* (1915), *Φθινόπωρο* (1917), καὶ θεωρεῖται ὁ εἰσηγητὴς τῆς συμβολιστικῆς πεζογραφίας στὴν Ἑλλάδα.

Ἀξιόλογο εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Θεοτόκη (1872-1923), τοῦ εἰσηγητῆ τοῦ κοινωνικοῦ ἢ κοινωνιστικοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα², ὁ ὁποῖος, ἄς σημειωθῆ ἔδῳ εὐκαιριακά, ἔγραψε καὶ ὠραῖα σονέτα³. Κοινωνικοῦ περιεχομένου εἶναι τὰ μυθιστορήματά του *Ἡ τιμὴ καὶ τὸ χρῆμα* (1912), *Κατάδικος* (1919)⁴, *Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα* (1920) καὶ *Οἱ σκλάβοι στὰ δεσμά τους* (1922)⁵. Σημειώνεται ἐπίσης ἡ συγκεντρωτικὴ ἔκδοση τῶν ἡδη δημοσιευμένων διηγημάτων τοῦ συγγραφέα: *Διηγήματα [Κορφιάτικες Ἱστορίες]*. Μὲ ἔντεκα χαράγματα τοῦ Μάρκου Ζαβιτζιάνου. Εἰς-

1. Μὲ τὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Βλαχογιάννη ἀσχολήθηκε συστηματικὰ ὁ Ἀπόστολος Σαχίνης («Ἡ ἀφηγηματικὴ πεζογραφία τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη», *ΕΕΦΣΠΘ*, 11 (1969) 19-77, = *Παλιότεροι πεζογράφοι*, σσ. 227-304).

2. Βλ. Αἰμ. Χουρμούζιου, *Κωνστ. Θεοτόκης ὁ εἰσηγητὴς τοῦ κοινωνιστικοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα*. Ὁ ἄνθρωπος - Τὸ ἔργο. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1946]. (Καί: Δεύτερη ἔκδοση. Οἱ ἔκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1979).

3. Βλ. Κώστα Δαφνῆ, «Τὰ σονέτα τοῦ Κ. Θεοτόκη», *Παρησός*, 8 (1966) 415-442.

4. Νεώτερη ἔκδοση τοῦ ἔργου: Κωνσταντίνου Θεοτόκη, *Κατάδικος*. Εἰσαγωγὴ Γιάννη Δάλλα [Ἐκδόσεις] «Κείμενα», Ἀθήνα 1979. (Τὸ κείμενο τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Δάλλα καὶ στὸ περιοδικὸ *Διαβάζω*, τεύχ. 14, Ὀκτ.-Νοέμβρ. 1978, σσ. 30-39: «Γνώση καὶ ἀνάγνωση τῆς πεζογραφίας τοῦ Κ. Θεοτόκη. Ἡ ἀποκατάσταση μιᾶς ἐπαφῆς»).

5. Νεώτερη ἔκδοση τοῦ ἔργου: Κωνσταντίνου Θεοτόκη, *Οἱ σκλάβοι στὰ δεσμά τους*. Μυθιστόρημα. Προλεγόμενα Γιάννη Δάλλα. «Κείμενα», Ἀθήνα 1981.

αγωγή Γιάννη Δάλλα. Τυπογραφεῖο «Κείμενα», Ἀθήνα 1982, [ὀριστική ἔκδοση], καὶ οἱ ἐκδόσεις: *Ἡ χάση τοῦ κόσμου, Τὸ ὄνειρο τοῦ Σατνῆ, Κερκύρα*. Ἀνέκδοτα διηγήματα. «Κείμενα», Ἀθήνα 1981, καὶ *Τὸ βιὸ τῆς κυρᾶς Κερκύρας*. Μὲ ἐννιά εἰκονογραφίες χαραγμένες ἀπὸ τὸν Μάρκο Ζαβιτζιάνο. Ἐκδοση τοῦ τυπογραφείου «Κείμενα», Ἀθήνα 1982.

Μνημονεύονται ἐπίσης οἱ κατεξοχὴν διηγηματογράφοι Χρῖστος Χριστοβασίλης (1862-1937) καὶ Ἀντώνης Τραυλαντώνης (1867-1943), ὁ Παῦλος Νιρβάνας (1866-1937), δημιουργὸς θεατρικῶν ἔργων στὰ ὁποῖα εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἴψεν, συγγραφέας διηγημάτων καὶ μυθιστορημάτων (*Τὸ ἀγριο-λούλουδο*, 1924, *Τὸ ἔγκλημα τοῦ Ψυχικοῦ*, 1928), ὁ Κωνσταντῖνος Χρηστομάνος (1867-1911), ἰδρυτὴς τῆς «Νέας Σκηνῆς» καὶ συγγραφέας τοῦ ἔργου *Τὸ βιβλίο τῆς αὐτοκράτειρας Ἐλισάβετ* (1908) καὶ τοῦ μυθιστορήματος *Ἡ κερένια κούκλα* (1911), ὁ Κώστας Κρυστάλλης (1868-1894), ὁ Μιχαὴλ Μητσάκης (1868-1916), ὁ Σπήλιος Πασαγιάννης, ὁ στρατευμένος πεζογράφος Κώστας Παρορίτης (1878-1931)¹, ὁ ρεαλιστὴς πεζογράφος Δημοσθένης Βουτυρᾶς (1871-1958), κ.ἄ.

Μεγάλος πεζογράφος γιὰ τὴν ἐποχὴ του ὑπῆρξε καὶ ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος (1867-1951), συγγραφέας ταλαντοῦχος καὶ πληθωρικὸς μὲ ἐπιτυχεῖς ἐπιδόσεις σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ πεζοῦ λόγου (διήγημα, μυθιστόρημα, θέατρο, κριτική), ἐκδότης τῶν περιοδικῶν *Διάπλασις τῶν παιδῶν* καὶ *Νέα Ἐστία*, κλπ. Στὸν παρακάτω πίνακα σημειώνονται τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ ἔργα του (ἀναγράφονται οἱ αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις καὶ ὄχι οἱ πρῶτες δημοσιεύσεις τους σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες)².

Διήγημα: *Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος τὸ τριακοσιόδραχμον ἔπαθλον* (1885), *Μητροιὰ* (1890), *Στρατιωτικὰ Διηγήματα* (1892), *Διηγήματα* (Σειρὰ πρώτη, 1901, Σειρὰ δευτέρα, 1903, Σειρὰ τρίτη, 1907), *Ὁ κακὸς δρόμος* (1912), *Στέλλα Βιολάντη ἢ Ἐρως ἐσταυρωμένος* (1914), *Πετριᾶς στὸν ἥλιο* (1919), *Τὸ Ζακυνθινὸ μαντήλι* (1921), *Ὁ Μινώταυρος* (1925), *Ὁ Τρελλὸς μὲ τοὺς κόκκινους κρινούς* (1926), κ.ἄ.π.

Μυθιστόρημα: *Ἀνθρωπος τοῦ κόσμου* (1888), *Νικόλας Σιγαλὸς* (1890), *Μαργαρίτα Στέφα* (1906), *Ὁ Κόκκινος Βράχος* (1915), *Ὁ Πόλεμος [1912-1913]* (1919), *Λάουρα* (1921), *Ἰσαβέλλα* (1923), *Ἡ τρίμορφη γυναίκα* (1924), *Ἐνας σύγχρονος Μεσαίωνας: Τερέζα Βάρμα-Δακόστα* (1926), *Πλούσιοι καὶ*

1. Βλ. γι' αὐτὸν τὴ μελέτη τοῦ Στέλιου Φώκου, *Κώστας Παρορίτης. Εἰσαγωγή στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*. Ἐκδόσεις Τεκμηρίο, [Ἀθήνα 1979]. (Νεοελληνικὰ Κείμενα, 2).

2. Βλ. Πέτρου Μαρκάκη, «Βιβλιογραφία Γρηγορίου Ξενοπούλου. [Πρώτη συμβολή]», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 50, τεύχ. 587, Ἀθῆναι, Χριστούγεννα 1951, σσ. γ'-η'.

Φτωχοί (1926), *Τίμιοι και Ἄτιμοι* (1926), *Τυχεροί και Ἄτυχοι* (1927), *Ὁ Κατήφορος* (1928), *Μυστικοὶ ἀρραβῶνες* (1929). κ.ἄ.π.

Θέατρο: *Φοιτηταὶ* (1921), *Στέλλα Βιολάντη* (1923), *Τὸ μυστικὸ τῆς κοντέσσας Βαλέρινας* (1928), *Φωτεινὴ Σάντση* (1930), *Πειρασμὸς* (1930), κ.ἄ.π.

Ἡ περίοδος τῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὸν Καβάφη ἕως σήμερα

Καβάφης, Σικελιανός, Καζαντζάκης καὶ ἄλλοι. (Ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ ὡς τὸ 1930)

Σύγχρονος περίπου μὲ τὸν Παλαμᾶ εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Π. Καβάφης (1863-1933) ποὺ ζῆ στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ δημιουργεῖ ἐκεῖ μία ποίηση ἐντελῶς προσωπικὴ (γλώσσα, στίχος, περιεχόμενο), ἰδιότυπα λυρική, στὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ ὀρισμένα ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ καθιερωμένα ἐκφραστικὰ μέσα (πεζολογικὰ στοιχεῖα, ἐπιγραμματικότητα, ὑποβολή, ρομαντικὴ καὶ ἀπαισιόδοξη διάθεση, δραματικὸς τόνος, περιγραφικὴ τάση, ἀξιοποίηση τῶν ἱστορικῶν γνώσεων), κατορθώνοντας νὰ ἐπιτύχη ἕναν ἔντονο λυρικὸ κραδασμὸ, ποὺ ὀνομάστηκε καινούργιο ρίγος στὴν ποίηση.

Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Καβάφης, ποὺ ἔχει μεταφρασθῆ στὶς κυριότερες εὐρωπαϊκὰς γλῶσσες καὶ ἔχει γνωρίσει πολλὰς ἐκδόσεις, εἶναι λιγοστὸ σὲ ποσότητα καὶ διαιρεῖται σὲ τρεῖς βασικὰς κατηγορίες (ποιήματα ἱστορικά, φιλοσοφικὰ ἢ διδακτικὰ, λυρικά ἢ ἡδονικά). Ἀποτελεῖται ἀπὸ 153 ποιήματα (τῆς περιόδου 1897-1932) ἀναγνωρισμένα καὶ δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ (σὲ μόνοφυλλα, ποὺ τὰ συγκέντρωνε σὲ συλλογές, ἀπὸ τὸ 1912 ὡς τὸ 1933), ἕνα ποίημα (*Εἰς τὰ περὶ χώρα τῆς Ἀντιοχείας*) ποὺ δὲν πρόλαβε νὰ τὸ τυπώσῃ (τυπώθηκε μαζὶ μὲ τὰ 153 στὴν πρώτη μεταθανάτια ἐκδοσις: Κ. Π. Καβάφης, *Τὰ Ποιήματα*, Ἀλεξάνδρεια 1935). 24 ἄλλα ποιήματα τῆς περιόδου 1886-1898, ποὺ τὰ δημοσίευσε καὶ ἀργότερα τὰ ἀποκήρυξε, καὶ ἀκόμη 75 ποιήματα (13 δημοσιευμένα ἀπὸ διαφόρους στὸ διάστημα 1948-1966 καὶ 62 ἀδημοσίευτα τῆς περιόδου 1882-1923¹). Δηλαδή 253 συνολικὰ ποιήματα ἀπαρτίζουν τὸ ποιητικὸ corpus τοῦ Καβάφης.

Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Καβάφης εἶναι δύσκολο νὰ ἐρμηνευθῆ, ἂν δὲν συσχετισθῆ πρὸς τὴ ζωὴ τοῦ δημιουργοῦ του καὶ ἂν δὲν τοποθετηθῆ μέσα στὸ κλίμα τοῦ χώρου καὶ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία δημιουργήθηκε.

Ὁ Ὀ Ἀγγελος Σικελιανός (1884-1951) εἶναι ποιητῆς ἐλληνολάτρης καὶ ἐλ-

1. Βλ. Κ. Π. Καβάφης, *Ἀνέκδοτα Ποιήματα (1882-1923)* Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, Ἰκάρος, Ἀθήνα 1968

ληνοκεντρικός. Στοχαστικός και λυρικός. Ο λυρισμός αποτελεί τή βαθύτερη ουσία τής ποιήσής του. Ο Σικελιανός κάνει τήν πρώτη του εμφάνιση στα ελληνικά γράμματα με τόν *Αλαφροϊσκιωτο* (1909)¹, μακρό λυρικό ποίημα (2293 στίχοι) με χαρακτήρα αυτοβιογραφικό, πού εκδόθηκε σέ έναν τόμο με τīs *Ραψωδίες του Ίονίου*. Ακολούθησε (1915-1917) ό τετράτομος *Πρόλογος στη ζωή* (διαιρεμένος σέ τέσσερις ενότητες: *Η συνείδηση τής γής μου*, *Η συνείδηση τής φυλής μου*, *Η συνείδηση τής γυναίκας*, *Η συνείδηση τής πίστης*; μία πέμπτη ενότητα — *Η συνείδηση τής προσωπικής δημιουργίας*— δημοσιεύεται ολοκληρωμένη τό 1947), λίγο αργότερα οί *Στίχοι* (1920) —έκλογή από τό ως τότε λυρικό έργο του— και οί μεγάλες ποιητικές συνθέσεις *Μήτηρ Θεού* (1920) και *Τό Πάσχα τών Ελλήνων* (1922), με τīs όποιες ό ποιητής έπιχείρησε νά ταυτίση τά ιδεώδη του άρχαίου ελληνικού κόσμου με τά ιδεώδη του χριστιανισμού. Τό ποίημα *Δελφικός Λόγος* γράφτηκε και κυκλοφόρησε συγχρόνως με τīs πρώτες Δελφικές γιορτές (1927), ένώ ή λυρική *Ιερά όδός* εκδόθηκε τό 1935. Ακολούθησε ή έκδοση τής συλλογής *Ακριτικά* (1942) και του *Αντίδωρον* (1943), έκλογής του ποιητικού του έργου πού έκαμε ό ίδιος ό Σικελιανός.

Παράλληλα με τή λυρική ποίηση ό Σικελιανός καλλιεργει τόν τραγικό λόγο. Οί σημαντικότερες τραγωδίες του είναι *Ο διθύραμβος του ρόδου* (1932), *Ο Δαίδαλος στην Κρήτη* (1943), *Σίβυλλα* (1944), *Ο Χριστός στη Ρώμη* (1946), *Ο θάνατος του Λιγενή* (1950), κ.ά. Τά θεατρικά έργα του Σικελιανού έχουν εκδοθῆ σέ τρεις τόμους με τόν τίτλο *Θυμέλη* (1950-1955).

Γενικά τό έργο του Σικελιανού αποτελεί λυρική έκφραση τής ελληνικής πολιτισμικής παράδοσης. Οί μεγάλες ποιητικές συνθέσεις του Σικελιανού αποτελούν καθολικούς κοσμοθεωρητικούς όραματισμούς με έπίκεντρο τήν ελληνική μυθική ιδέα.

Πολύπλευρη επίσης είναι ή προσωπικότητα και ή πνευματική παρουσία στη νεοελληνική ζωή του Νίκου Καζαντζάκη (1883-1957). Είναι ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, στοχαστικός δοκιμιογράφος, συγγραφέας ταξιδιωτικῶν έντυπώσεων, μεταφραστής δόκιμος (μετέφρασε τή «Θεία Κωμωδία» του Δάντη, τόν «Φάουστ» του Γκαίτε και, με τή συνεργασία του Ι. Θ. Κακριδή, τήν *Ιλιάδα* και τήν *Οδύσσεια* του Όμήρου), μυθιστοριογράφος πληθωρικός, κλπ.

Από τά έργα του Καζαντζάκη μνημονεύονται οί τραγωδίες *Η τριλογία του Προμηθέα*, *Κοῦρος*, *Οδυσσεάς*, *Μέλισσα*, *Χριστός*, *Ιουλιανός*, *Νικηφόρος Φωκάς*, *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος*, *Καποδίστριας*, *Γιάγκ-Τσέ*, *Σόδομα* και *Γό-*

1. Είχε προηγηθῆ, βέβαια, ή δημοσίευση (1902-1909) ποιημάτων του στα περιοδικά: *Ο Διώνυσος*, *Παναθήναια*, *Ο Νουμάς*, *Ζωή* και *Ακρίτας*.

μορα, Χριστόφορος Κολόμβος (όπως γίνεται φανερό από τον παραπάνω κατάλογο, ο Καζαντζάκης άντλεῖ τὰ θέματά του ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴ νεώτερη ἐποχὴ), τὸ πολὺστιχο ἐπικὸ ποίημα (33.333 δεκαεπτασύλλαβοι στίχοι, 24 ραψωδίες) Ὀδύσεια [sic] (1938), μεταφρασμένο σήμερα στὶς κυριότερες εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες (ἀγγλικά, γαλλικά, γερμανικά), ποὺ ἀποτελεῖ ἕκτενὴ σχολιασμὸ τῆς Ἀσκητικῆς του (1927), τὰ ἔξοχα ταξιδιωτικὰ βιβλία Ἰσπανία, Ἰαπωνία - Κίνα, Ἀγγλία, Αἴγυπτος - Ἱερουσαλήμ - Σινᾶ, Ρουσία, καὶ τὰ μυθιστορήματα Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ, Ὁ Χριστὸς ξανασταυρῶνεται, Οἱ ἀδερφοφάδες, Καπετὰν Μιχάλης, Ὁ τελευταῖος πειρασμός, Ὁ φτωχοῦλης τοῦ Θεοῦ, Ὁ Βραχόκηπος, Ἀναφορὰ στὸν Γκρόκο, κ.ἄ. Στὸ μυθιστορηματικὸ ἔργο του, ποὺ ἀνήκει στὴν τελευταία περίοδο τῆς συγγραφικῆς ἐργασίας του, ὁ Καζαντζάκης στρέφεται στὶς παραδοσιακὲς ἀξίες τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰδικότερα τῆς Κρήτης καὶ ἐπιχειρεῖ μὲ ἐπιτυχία τὴν πεζογραφικὴ ἐκμετάλλευσή τους.

Μὲ τὸν Καζαντζάκη τὰ νεοελληνικά γράμματα πέρασαν τὰ σύνορα τοῦ γεωγραφικοῦ μας χώρου. Γιατὶ τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δημιουργοῦ (ἰδίως τὰ μυθιστορήματα) μεταφράστηκαν καὶ διαβάστηκαν σὲ ὅλα τὰ πλάτη τοῦ κόσμου (Εὐρώπη, Ἀμερικὴ, Ἀσία).

Τέλος, πρέπει νὰ σημειωθοῦν καὶ τὰ ὄνόματα ὀρισμένων ἄλλων ἀξιόλογων ποιητῶν ποὺ ἀνήκουν στὴν πρὶν ἀπὸ τὸ 1930 περίοδο. Οἱ σημαντικότεροι ἀπὸ τοὺς ποιητὲς αὐτοὺς εἶναι, ἀναμφίβολα, ὁ Κώστας Βάρναλης (1884-1974) καὶ ὁ Κώστας Καρυωτάκης (1896-1928). Ὁ πρῶτος εἶναι κοινωνικὸς βασικᾶ ποιητῆς (μνημονεύονται οἱ συνθέσεις του *Τὸ φῶς ποὺ καίει*, 1922 καὶ *Σκλάβοι πολιορκημένοι*, 1927)· παράλληλα καλλιεργεῖ τὴν κριτικὴ μελέτη (*Ὁ Σολωμὸς χωρὶς μεταφυσική*, 1925) καὶ τὸν πεζὸ λόγο (*Ἡ ἀληθινὴ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη*, 1931). Στὸ ἔργο τοῦ Βάρναλη διακρίνει κανεὶς ἄφθονα διονυσιακὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαιότητος· ἡ σάτιρά του χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν ἀριστοφάνεια ἐλευθεροστομία της. Ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ τῆς ποίησης τοῦ Καρυωτάκη (*Ὁ πόνος τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων*, 1919, *Νηπενθῆ*, 1921, *Ἐλεγεία καὶ σάτιρες*, 1928) εἶναι ἡ ἀπαισιόδοξη διάθεση καὶ ὁ σαρκασμὸς. Ὁ τραγικὸς θάνατός του (αὐτοκτονία) στὴν Πρέβεζα (21.7.1928) ἐπιβεβαίωσε τὴν εἰλικρίνεια τῶν προθέσεων τῆς ποίησής του. Οἱ ἄλλοι δημιουργοὶ τῆς ἴδιας ὀμάδας εἶναι οἱ ἑξῆς: ὁ Κ. Καρθαῖος (1878-1955), φιλολογικὸ ψευδώνυμο τοῦ Κλεάνδρου Β. Λάκωνος, δοκιμώτατος μεταφραστῆς τοῦ Σαίξπηρ καὶ τοῦ Θερβάντες καὶ ἀξιόλογος λυρικός ποιητῆς (*Sotto voce*, 1940)· ὁ Πέτρος Μάγνης —Κωνσταντῖνος Γ. Κωνσταντινίδης— (1880-1953), ποιητῆς πολυγραφότατος (*Φτερουγίσματα*, 1902, *Ἀπὸ τὰ τραγούδια τῆς Σέμης*, 1914, *Κυκλάμια*, 1938, *Τὰ μετὰ τὸ ἔπος*, 1947, κ.ἄ.π.)· ὁ Ἀπόστολος Μελαχρινὸς (1880-1952), ποιητῆς τῶν συλλογῶν

Ὁ δρόμος φέρνει... (1905), *Παραλλαγές* (1907), *Φίλτρα ἐπωδῶν* (1935), καὶ τῆς ποιητικῆς σύνθεσης (τρία μέρη) Ἄπολλώνιος (1938, 1947), καὶ μεταφραστῆς ἔργων τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνη· ὁ Σωτήρης Σκίπης (1881-1952), μεταφραστῆς στὰ ἑλληνικὰ τῶν «Στροφῶν» τοῦ Μορέας καὶ ποιητῆς παραγωγικὸς (*Τραγούδια τῆς ὄρφανῆς*, 1900, *Σερενάτα τῶν λουλουδιῶν*, 1901, *Κάλβεια μέτρα*, 1909, *Αἰολικὴ ἄρπα*, 1922, κ.ἄ.π.)· ὁ Μάρκος Αὐγέρης (1884-1973), ποιητῆς τῶν συλλογῶν Ἄντιδρομα καὶ *Παράλληλα* (1969) καὶ *Φωνές τῆς νύχτας* (1970)· ἡ Μυρτιώτισσα (1885-1968), φιλολογικὸ ψευδώνυμο τῆς Θεώνης Δρακοπούλου, ποιήτρια τῶν συλλογῶν *Κίτρινες φλόγες* (1925) καὶ *Κρανγές* (1939)· ὁ Ρήγας Γκόλφης (1886-1958), πιστὸς παλαμικὸς, ποιητῆς τῶν ἔργων *Τὰ τραγούδια τοῦ Ἀπρίλη* (1909), Ὕμνοι (1921), *Λυρικὰ χρώματα* (1930), κ.ἄ.π.· ὁ Φῶτος Γιοφύλλης (1887-), ὁ ὁποῖος τὸ 1964 ἐξέδωσε στὸν συγκεντρωτικὸ τόμο *Ποίηση μισοῦ αἰῶνα* τὴν ποιητικὴν του παραγωγὴν τῆς περιόδου 1906-1956 καὶ τὸ 1970 τὴν συλλογὴν *Φρέσκες φωνές*· ὁ Ρῶμος Φιλύρας (1888-1942), ψευδώνυμο τοῦ Ἰωάννη Οἰκονομόπουλου, ποιητῆς τῶν συλλογῶν *Ρόδα στὸν ἀφρὸ* (1911), *Γυρισμοὶ* (1919), *Οἱ ἐρχόμενες* (1920), *Κλεψύδρα* (1921), Ὁ πιερρότος (1922), *Θυσία* (1923)· ὁ Ναπολέων Λαπαθιώτης (1888-1944), ποιητῆς ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ αἰσθητισμοῦ (Oscar Wilde): *Τὰ Ποιήματα* (1939)· ὁ Κώστας Οὐράνης (1890-1953), ποιητῆς τῆς συλλογῆς *Νοσταλγίες* (1920) καὶ συγγραφέας ἀξιόλογων ταξιδιωτικῶν κειμένων· ὁ Γλαῦκος Ἀλιθέρης (1897-1965), Κύπριος στὴν καταγωγὴν ποιητῆς ποὺ ἔζησε στὴν Ἀλεξάνδρεια (δημοσίευσε πολλὰ ποιητικὰ συλλογὰς, ὅπως λ.χ.: *Γαλανὰ δαχτυλιδάκια*, 1919, *Κρινάκια τοῦ γιαιλοῦ*, 1921, Ἄπλη προσφορά, 1929, *Μυστικὸς Δεῖπνος*, 1944, κ.ἄ.)· ὁ Τέλλος Ἄγρας (1899-1944), ποιητῆς καὶ κριτικὸς (ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἔργο τῶν Γρυπάρη, Δροσίνη, Καβάφη, Καρυωτάκη, Μαβίλη, Μαλακᾶση, Παλαμᾶ, Παπαδιαμάντη, Πορφύρα, Προβελέγγιου, κ.ἄ.)· ὁ Μῆτσος Παπανικολάου (1900-1943)· ὁ Καῖσαρ Ἐμμανουήλ (1902-1970), φιλόλογος, μεταφραστῆς καὶ ποιητῆς (*Ὁ παράφρονος ἀλλός*, 1929, *Δώδεκα ἀνθρώπινες μάσκες*, 1931, *Ἡ δυναστεία τῶν χιμαιρῶν*, 1940, *Stillae sanguinis*, 1951)· ἡ Μαρία Πολυδούρη (1902-1930), ποιήτρια τῶν συλλογῶν *Οἱ τρίλλες ποὺ σβήνουν* (1928) καὶ *Ἡχὼ στὸ χάος* (1929)· ὁ Μίνως Ζῶτος (1905-1932), κυρίως ποιητῆς (*Βήματα*, 1929, *Ἀφιέρωμα*, 1930)· ὁ Γιῶργος Κοτζιούλας (1906-1956), φιλόλογος, πεζογράφος, κριτικὸς καὶ ἰδίως ποιητῆς (*Εφήμερα*, 1932, *Σιγανὴ φωτιά*, 1938, *Ἡ δευτέρα ζωὴ*, 1938, Ὁ γρίφος, 1938, *Τρία ποιήματα προπολεμικά*, 1946, *Φυγὴ στὴ φύση*, 1952, *Ἡπειρώτικα*, 1954), κ.ἄ.

Βιβλιογραφία

Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία. (Λαϊκὸς πολιτισμὸς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων)*. Τεῦχ. Δ' (*Δημοτικὴ ποίησις*), ἐν Ἀθήναις 1972. — Γ. Θ. Ζώρα, *Ποίησις καὶ πεζογραφία τῆς Ἑπτανήσου*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 14, «Ἀετός», Ἀθήναι 1953 (= *Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1960). — Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Ἑπτανησιακὴ Λογοτεχνία*, τόμ. 1-2, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήναι 1970-1971. — *Φαναριῶτες - Ἀνθὴ Ἐδλαβείας - Ἑπτανήσιοι*. Ἐπιμέλεια εἰσαγωγῆς Μ. Μ. Παπαϊωάννου, ἀνθολογίας Κ. Ἰορδανίδης [Ἀθήνα 1980]. Στὴ σειρά: *Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία - Γραμματολογία*, [τόμ. Β'], τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη. — Λίνου Πολίτη, *Ποιητικὴ Ἀνθολογία - Δ' Οἱ Φαναριῶτες καὶ ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή*. Δεύτερη ἔκδοση ἀναθεωρημένη. Ἐκδόσεις «Δωδώνη», Ἀθήνα [1976], Ε' *Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἑφτανησιῶτες*. Δεύτερη ἔκδοση ἀναθεωρημένη. «Δωδώνη», Ἀθήνα [1976], ΣΤ' *Ὁ Παλαμᾶς καὶ οἱ σύγχρονοὶ του*. Δεύτερη ἔκδοση ἀναθεωρημένη. «Δωδώνη», Ἀθήνα [1977], Ζ' *Καβάφης, Σικελιανὸς καὶ ἡ ποίηση ὡς τὸ 1930*. Δεύτερη ἔκδοση ἀναθεωρημένη. «Δωδώνη», Ἀθήνα [1977]. — Τοῦ ἴδιου, «Ἑλληνικὸς ρομαντισμὸς (1830-1880)», στὸν τόμο: *Ὁργανισμὸς Ἐθνικοῦ Θεάτρου, Δώδεκα διαλέξεις*, Σειρὰ Β', Ἀθήναι 1962 [Βιβλιοθήκη Ἐθνικοῦ Θεάτρου - Ἀριθ. 2], σσ. 158-180 (= *Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας*, Δεύτερη σειρά, σσ. 99-131). — Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ποιηταὶ τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 12, «Ἀετός», Ἀθήναι 1959. — Τοῦ ἴδιου, *Ὁ Ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήναι 1964. — Τοῦ ἴδιου, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τίς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Ἐκτη ἔκδοση, Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1975. — Τοῦ ἴδιου, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*. Δεύτερη ἔκδοση. Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε.Π.Ε., Ἀθήνα 1980 (1977) [Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 2]. — Τοῦ ἴδιου, *Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1982 [Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 7]. — Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, «Ὁ νεοελληνικὸς ρομαντισμὸς. Ἐνα σχέδιο μελέτης», στὸ ἔργο: *Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα*, τόμ. 6 (*Τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ξένα*), Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1963], σσ. 59-92. — Τοῦ ἴδιου, *Τὸ ἱστορικὸν μυθιστόρημα*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 17, «Ἀετός», Ἀθήναι 1955. — Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, *Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή*. Γραμματολογικὸ διάγραμμα. Ἰωάννινα 1976. — Μ. Γ. Μερακλῆ, *Ρομαντικοὶ - Ἐποχὴ Παλαμᾶ - Μεταπαλαμικοί*. [Ἀθήνα 1977]. Στὴ σειρά: *Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία - Γραμματολογία*, [τόμ. Γ'], τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη. — *Νέα Ἐστία*, τόμ. 110, τεῦχ. 1307 (*Ἀφιέρωμα: Τὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ρομαντισμοῦ [καὶ ὁ Ρομαντισμὸς στὸν 19^ο αἰῶνα]*), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1981. — Γ. Βαλέτα, *Ἡ γενιὰ τοῦ '80. Ὁ νεοελληνικὸς νατουραλισμὸς καὶ οἱ ἀρχές τῆς ἠθογραφίας*.

Γραμματολογικό δοκίμιο. 'Εκδόσεις Γραμματολογικοῦ Κέντρου, 'Αθήνα 1981. — 'Απόστολου Σαχίνη, *Τὸ Νεοελληνικὸ Μυθιστόρημα*. 'Ιστορία καὶ κριτική. Πέμπτη ἔκδοση διορθωμένη. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «'Εστίας», 'Αθήνα [1980] — Τοῦ ἴδιου, *Τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα*. Τρίτη ἔκδοση. 'Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 15, [Θεσσαλονίκη 1981]. — Τοῦ ἴδιου, *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «'Εστίας», ['Αθήνα 1973, ²1982] — Τοῦ ἴδιου, *'Αναζητήσεις τῆς μεσοπολεμικῆς πεζογραφίας*. Δεύτερη ἔκδοση διορθωμένη. 'Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 13, [Θεσσαλονίκη 1978]. — Κώστα Στεργιόπουλου, *'Η ἀναγεωμένη παράδοση*, ['Αθήνα 1980]. Στὴ σειρά: *'Η ἑλληνικὴ ποίηση*. 'Ανθολογία - Γραμματολογία, [τόμ. Δ'], τῶν 'Εκδόσεων Σοκόλη. — Γιάννη Σιδέρη, *Νεοελληνικὸ Θέατρο (1795-1929)*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 40, 'Εκδοτικὸς οἶκος I. N. Ζαχαροπούλου, 'Αθήνα 1958. — Γεωργίας Λαδογιάννη-Τζούφη, *'Αρχές τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου*. (Βιβλιογραφία τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων 1637-1879). 'Ιωάννινα 1982.

Σύγχρονες τάσεις τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας

Στὸ σημαντικότερο ἀπὸ τὰ γραμματολογικὰ βοηθήματα, ποὺ διαθέτουμε σήμερα γιὰ τὴ μελέτη τῆς νέας ἑλληνικῆς γραμματείας, διαβάζουμε τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά, προκειμένου γιὰ τὴ σύγχρονη, (μὲ ἀφετηρία τὴ γνωστὴ τομὴ τοῦ 1930), περίοδο τῆς λογοτεχνίας μας: «Στὸ ἐπίμετρο αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ συγγραφεῖς ποὺ παρουσιάσθηκαν γύρω στὰ 1930, καὶ τῶν ὁποίων, συνεπῶς, οἱ ἐκδηλώσεις δὲν ἔχουν ἀκόμη πάρει στὸ σύνολο σταθερὴ ὑπόσταση μέσα στὴν ἱστορία. Παρατηρεῖται, δηλαδή, πολὺ πῶς ἔντονα τὸ φαινόμενο ποὺ χαρακτηρίζει καὶ τὰ τελευταῖα κεφάλαια τῆς 'Ιστορίας, ἡ ἔρευνα πάνω σὲ ρευστὸ ὑλικό. 'Ο ἔλεγχος τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς σταματᾷ γύρω στὰ 1940, στὸ σημεῖο πλέον ὅπου θὰ ἐκινδύνευε ἡ θεώρηση τοῦ ἔργου τῶν νεωτέρων συγγραφέων νὰ καταλήξει σὲ ἀπλὴ ἀπαρίθμηση ἀκατάτακτων περιστατικῶν»¹. 'Επάνω, λοιπόν, στὸ ρευστὸ αὐτὸ ὑλικό εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ διακρίνη καὶ νὰ ὀρίση κανεὶς μὲ βεβαιότητα τὰ ρεύματα καὶ τὶς ἐπιμέρους τάσεις ποὺ λειτουργοῦν καὶ τὸ χαρακτηρίζουν. "Ενας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ τοὺς πρώιμους ἐκπροσώπους τῆς τελευταίας περιόδου τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ζοῦν καὶ ἐξακολουθοῦν σήμερα νὰ ἐργάζονται δημιουργικά, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ παρουσία τους διασταυρῶνεται συνεχῶς μὲ τὴν ἐμφάνιση, μέσα σὲ κάθε καινούργια δεκαετία, νέων πνευματικῶν δυνάμεων σὲ πυκνὴ καὶ ὀργανικὴ σχέση διαδοχῆς. Συμβατικά, ἐπομένως, καὶ μὲ κάθε ἀπαιτούμενη προσοχὴ καὶ ἐπιφύλαξη, θὰ μπορού-

1. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *INA*, σ. 470.

σαμε να προσδιορίσουμε ορισμένες κάπως μονιμότερες κατευθύνσεις ή τάσεις μέσα στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία.

Πραγματικά, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, σάν άφετηρία συγκλονιστικών έμπειριών για τον σύγχρονο άνθρωπο που μεταστοιχειώνονται μέσα στο χώρο της τέχνης, αντιπροσωπεύει μια βαθύτερη γραμματολογική τομή (1940, 1945), που την παραδέχεται γενικά ή κριτική μας¹. Άλλά μέσα στην προοπτική που άνοίγει το όριο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθῆ ένα όπωσδήποτε «άντικειμενικό» κριτήριο που διαφοροποιεί τους μεταπολεμικούς λογοτέχνες μας σε δύο κατηγορίες, δηλαδή: α') σε όσους έχουν καταθέσει ένα μέρος της μαρτυρίας τους και πριν από τον Πόλεμο, και β') σε όσους έμφανίζονται μόνον έπειτα. Έτσι, στην έπισκόπηση που ακολουθεῖ, όσοι ανήκουν στην πρώτη κατηγορία άποτελοῦν το βασικό θέμα, ενώ προκειμένου για όσους εντάσσονται στη δεύτερη γίνεται μόνο δειγματοληπτική άναφορά.

Ποίηση. Θα μπορούσε βάσιμα να παρατηρήση κανείς ότι ή Ποίηση άποτελεί το περισσότερο όλισθηρό πεδίο του σύγχρονου ελληνικού λόγου, χωρίς ή παρατήρηση αυτή να έχη (γιατί δέν μπορεί να έχη) και α ριγοῖ άρνητικό χαρακτήρα. Γιατί παραμένει χωρίς άμφισβήτηση το γεγονός ότι αν ή σύγχρονη ελληνική ποιητική παραγωγή έκφράζη, από μία άποψη, τη «διάλυση» του λόγου μέσα από ένα πλήθος, έναν άληθινό κονιορτό, λιγοσέλιδων ποιητικών συλλογών, όπου ή καλλιτεχνική άπόπειρα σταθμεύει άπλώς στο χώρο των προθέσεων, από την άλλη μεριά δέν μπορούμε να άρνηθοῦμε ότι μέσα στα τελευταία πενήντα χρόνια της λογοτεχνίας μας παρουσιάστηκαν ποιητικά κείμενα που αντιπροσωπεύουν μια προηγμένη φάση καλλιτεχνικής δημιουργίας και ταυτόχρονα ένα ύψηλό επίπεδο λογοτεχνικής συνείδησης. Στο έργο ποιητών όπως ο Γιώργος Σεφέρης, ο Γιάννης Ρίτσος ή ο 'Οδυσσεάς 'Ελύτης θα συναντήσουμε όριακές, από ποιοτική άποψη, πραγματοποιήσεις, που έκφράζουν άποτελεσματικά τη σημερινή φάση των δυνατοτήτων του ελληνικού ποιητικού λόγου.

Περισσότερο από όποιοδήποτε άλλο είδος του έντεχνου λόγου, ή σύγχρονη ποίηση, και φυσικά ή σύγχρονη ελληνική ποίηση, έκφράζει τη βασική τάση

1. Βλ. 'Απόστολου Σαχίνη, *Νέοι πεζογράφοι*. Εἰκοσι χρόνια νεοελληνικής πεζογραφίας: 1945-1965. Βιβλιοπωλείον της «Έστίας», [Άθήνα 1965], σ. 7, Λίνου Πολίτη, *Συνοπτική ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*. Βιβλιογραφία - Έπίμετρο. Τρίτη έκδοση. Θεσσαλονίκη 1977, σ. 7, Μ. Γ. Μερακλή, *Η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία (1945-1970)*. I. Ποίηση, Έκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 4, [Θεσσαλονίκη 1971], σ. 7, II. Πεζογραφία, Έκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 5, [Θεσσαλονίκη 1972], σσ. 7-8, Δ. Ν. Μαρωνίτη, *Ποιητική και πολιτική ήθική*. Πρώτη μεταπολεμική γενιά. Άλεξάνδρου - Άναγνωστάκης - Πατρίκιος. Κέδρος, [Άθήνα] 1976, σ. 19.

τῆς νεώτερης τέχνης πού συνοψίζεται σέ ὅ,τι θά ὀνομάζουμε «θραύση τῆς λογικῆς σποנדύλωσης τῶν πραγμάτων» καί «διάλυση τῆς παραδοσιακῆς ἐπιφάνειας τῆς ζωῆς». Μιά συστηματική καί συνειδητή προσπάθεια παραμερισμοῦ τῶν ὀρθολογικῶν στοιχείων καί μιᾶ συνεχῆς ἀπόπειρα διείσδυσης πέρα ἀπό τίς συμβατικές ἐπιφάνειες καί τίς ἐξωτερικές μορφές τῆς ζωῆς σημαδεύουν ὡς γενικά καί μόνιμα χαρακτηριστικά τήν πορεία τοῦ νεώτερου ποιητικοῦ λόγου. Τό φαινόμενο ἀνάγεται στόν γενικότερο δραματικό χαρακτήρα τῶν ἀναζητήσεων τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου καί δέν μπορεῖ νά μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ παρά μόνο ὡς τελική διαπίστωση. Κρατοῦμε δηλαδή τό συμπέρασμα ὅτι ἕνα πνεῦμα «ἐσωτερικότητας», ποιοτικά διαφορετικό καί συχνά ριζικά ἀντίθετο ἀπό τό πνεῦμα τοῦ παλαιότερου λυρισμοῦ, ἀποτελεῖ τή βασική κατάκτηση τῆς νεώτερης ποίησης, ἀλλά καί τόν σταθερό γνώμονα, πού θά μᾶς ὀδηγήσῃ στήν προσέγγιση καί κατανόησή της.

Προκειμένου, ὡστόσο, γιά τά ἑλληνικά ποιητικά φαινόμενα τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ἕνα πρόβλημα πού δικαιολογημένα ἀπασχολεῖ τόν ὑπεύθυνο μελετητή συνοψίζεται στό: κατά πόσο οἱ ἐξωτερικές παρορμήσεις, δηλαδή τά λογοτεχνικά ρεύματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου πού βροῆκαν ἀπήχηση μέσα στήν ἑλληνική πνευματική ζωή, ἀντιστοιχοῦν σέ πραγματικές ἀνάγκες καί σέ γνήσιες ἀνησυχίες τῶν σύγχρονων ποιητῶν μας καί κατά πόσο οἱ πραγματοποιήσεις τῶν τελευταίων ἐκφράζουν δημιουργικά τόν βαθύτερο ἑαυτό τους, πέρα ἀπό τό ἐπίπεδο τῶν ἐπιδράσεων ἤ, ἀκριβέστερα, τοῦ πνευματικοῦ «συντονισμοῦ». Ἄλλά στό ἐρώτημα αὐτό δέν μπορεῖ νά δοθῇ καμία γενικευτική ἀπάντηση. Μποροῦν νά δοθοῦν μόνον ἀπαντήσεις πού ἀπορρέουν ἀπό τήν ἐξέταση τῶν ἐπιμέρους κειμένων καί πού, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀπλώνονται σέ εὐρύτατη κλίμακα.

Περνώντας, ἔτσι, στόν εἰδικό χῶρο πού μᾶς ἐνδιαφέρει, διαπιστώνουμε ὅτι μία ἀπό τίς πιό ὑπεύθυνες παρουσίες μέσα στή νεώτερη ποίησή μας, δηλαδή ἡ περίπτωση τοῦ Γιώργου Σεφέρη (1900-1971), ἐκφράζει ἤδη μέ τίς πρώτες ἐκδηλώσεις της (*Στροφή*, 1931, *Μυθιστόρημα*, 1935) ἕνα ἐπίπεδο σύνθεσης, ὅπου τά νεότροπα ἐκφραστικά μέσα δέν ἐξαντλοῦν τό νόημά τους στήν ἀπλή ἀνανέωση τῶν ποιητικῶν τρόπων, ἀλλά ἐξυπηρετοῦν κάτι μονιμότερο: ἀποκαλύπτουν μέσα ἀπό νέα σχήματα τό νόημα τῆς ἑλληνικῆς πολιτισμικῆς παράδοσης καί προσφέρουν μιάν ἀνανεωμένη συνείδηση τῆς «ἑλληνικότητας», ἡ ὁποία στηρίζεται στή γερή γνώση καί στή βαθιά κατανόηση τῶν πραγμάτων. Καί σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο συγκεφαλαιώνεται ἡ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Σεφέρη, τοῦ περισσότερο «ἐπίσημου»¹ ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ποιητικῆς γενιᾶς

1. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *ΙΝΑ*, σ. 482.

του '30: στο ὅτι κατόρθωσε νά διασταυρώση ὀργανικά τὸ πλούσιο ὕλικό τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀπηχήσεων πού ἔφερεν μέσα του μετὰ τὴ συνείδηση τῶν προβλημάτων καὶ τῆς μοίρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νά φθάσῃ στὴ δημιουργικὴ ποιητικὴ σύνθεση.

Ὅπως δὴποτε πρὸ προβληματικὴ παρουσιάζεται ἡ θέση τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ μέσα στὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ποίηση, πού ἀντιπροσωπεύεται κυρίως ἀπὸ τοὺς Ἀντρέα Ἐμπειρίκο (1901-1975) [*Ψυκάνμος*, 1935] καὶ Νίκο Ἐγγονόπουλο (*Μὴν ὀμιλεῖτε εἰς τὸν ὀδηγόν*, 1938, *Τὰ κλειδοκύμβαλα τῆς σιωπῆς*, 1939, κ.ἄ.), ποιητὲς ἐξάλλου πού σὲ μεταγενέστερα κείμενά τους (ὁ πρῶτος π.χ. στὴν *Ἐνδοχώρα*, 1945 καὶ στὴν *Ὀκτάνα*, 1980, ὁ δεῦτερος στὸν *Μπολιβάο*, 1944 καὶ στὸ *Ἡ κοιλάδα μετὰ τοὺς ροδῶνες*, 1978) φαίνεται νά ξεπεράσαν τὴν ὀρθόδοξία τῆς «αὐτόματης γραφῆς». Τὴν ἴδια ὑπέρβαση τῶν ὀρθόδοξων σχημάτων τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ συναντᾶμε στὴν ποίηση τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη (*Προσανατολι-*

1. Πρέπει ὥστόσο νά σημειωθῇ ὅτι τὰ πρῶτα δείγματα ὑπερρεαλισμοῦ στὴ νεοελληνικὴ ποίηση ἔχουμε μετὰ τὶς συλλογὲς *Στοῦ γλιτωμοῦ τὸ χάζι* τοῦ Θεοδώρου Ντόρρου (1895-1954) [α' καὶ β' ἔκδοσις. Παρίσι 1930 καὶ 1931. Τρίτη ἔκδοσις, μετὰ πρόλογον Ἀλεξ. Ἀργυρίου: Ἐκδόσεις Ἀμοργός, Ἀθήνα 1981] καὶ *Ποιήματα* (1933) τοῦ Νικολάου Καλαμάρη-Κάλα [ψευδώνυμα: Νικήτας Ράντος, Μ. Σπιέρος: τὰ ξενόγλωσσα κείμενά του τὰ ὑπογράφει ὡς Ν Calas] Γιὰ τὸν Θ. Ντόρρο βλ. Μάνου Χαριτάτου, «Ὁ ἄγνωστος εισηγητὴς τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ. Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν Θ. Ντόρρο», *Ἡ Καθημερινή*, 26.2.1981, σ. 6, Ἀλέξη Ζήρα, «Μερικὰ ἀκόμη στοιχεῖα γιὰ τὸν Θεόδωρο Ντόρρο», *αὐτόθι*, 2.2.'81, σ. 6, Κώστα Σταματίου, «Ποιὸς ἦταν ὁ πρῶτος Ἕλληνας ὑπερρεαλιστής. Στοιχεῖα γιὰ τὸν ἄγνωστο ποιητὴ Θεόδωρο Ντόρρο», *Τὰ Νέα*, 4.4.'81, σ. 13, Νάσου Βαγενᾶ, «Γύρω ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ μοντερνισμοῦ Τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοδώρου Ντόρρου», *Ἡ Καθημερινή*, 13,20 καὶ 27.8.'81, σ. 6 (ὁ Βαγενᾶς μετὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα ἀμφισβητεῖ τὸν ὑπερρεαλιστικὸν χαρακτήρα τῆς ποίησης τοῦ Θ. Ντόρρου —ἀλλὰ καὶ τῶν: Σκαρίμπα, Ράντου, τῶν πρῶτων του ποιημάτων, καὶ Σαχαντάρη— καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ποιητὴς Τάκης Παπατσώνης, γιὰ τὸν ὁποῖο, ὥστόσο, βλ. ἐδῶ εὐθὺς ἀμέσως, «εἶναι ὁ μοναδικὸς πρωτοπόρος τοῦ ἑλληνικοῦ μοντερνισμοῦ, πού εἶναι ταυτόχρονα καὶ πρόδρομός του» [ὁ π., 27.8.'81, σ. 6]), καὶ Ἀνδρέα Καραντώνη, «Ἡ περίπτωση τοῦ Θεοδώρου Ντόρρου», *Νέα Ἐστία*, 110 (1981) 1137-1144 (καὶ ὁ Καραντώνης χαρακτηρίζει τὴν ποίηση τοῦ Ντόρρου «κατὰ βᾶθος λογικὴ καὶ ρασιοναλιστικὴ», ποίηση πού «δὲν ἔχει καμμιά συγγένεια μετὰ τὸν ὑπερρεαλισμό» [ὁ π., σ. 1139]) Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Καλαμάρη, πού τὸ χαρακτηρίζει γενικότερα μιὰ σαρκαστικὴ διάθεση, ἐκδόθηκε στὸν συγκεντρωτικὸ τόμο *Ὀδὸς Νικήτα Ράντου* (1977), μετὰ προλεγόμενα τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη. Γιὰ τὸν ποιητὴ αὐτὸν βλ. ἐπίσης: Ἀλεξ. Ἀργυρίου, «Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεά. Τὸ πρόσωπο καὶ τὰ προσώπεα ἑνὸς πρωτοπόρου», *Ἡ Καθημερινή*, 27.10.1977, σ. 6 καὶ 3.11.'77, σ. 7, Mario Vitti, «Ὁ Νικήτας Ράντος καὶ ἡ πρώτη του λογοτεχνικὴ δραστηριότητα. Μορφὲς τῆς ποιητικῆς πρωτοπορίας στὴν Ἑλλάδα, 1930-1940», *ΕΕΦΣΠΘ*, 16 (1977) 451-459, Γιώργου Γιάνναρη, «Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κάλας», *Ἡ λέξη*, τεύχ. 6 (Ἰούλ. - Αὐγ. '81), σσ. 417-420 καὶ «Μιά συνομιλία τοῦ Ν Κάλας μετὰ τὸν Ἀντώνη Φωστιέρη καὶ τὸ Θανάση Νιάρχο», *αὐτόθι*, σσ. 486-489.

σμοί, 1940, "Ήλιος ὁ πρῶτος, 1943, "Ἄσμα ἠρωϊκὸ καὶ πένθιμο γιὰ τὸν χαμένο ἀνθροπολογαγὸ τῆς Ἀλβανίας, 1945, "Ἐξη καὶ μία τύψεις γιὰ τὸν οὐρανό, 1960, "Ἀξιὸν ἐστί, 1961, "Ὁ ἥλιος ὁ ἡλιότορας, 1971, Τὸ φωτόδεντρο καὶ ἡ δέκατη τέταρτη ὁμορφιά, 1971, Τὸ μονόγραμμα, 1971, Τὰ ρῶ τοῦ ἔρωτα, 1972, Τὰ ἑτεροθαλῆ, 1974, Μαρία Νεφέλη, 1978, Τρία ποιήματα με σημαία εὐκαιρίας, 1982), ἔπου οἱ σύνθετοι καὶ πολυσήμαντοι ἐκφραστικοὶ τρόποι ἀποκαλύπτουν μέσα ἀπὸ πλούσιες ποιητικὲς εἰκόνες τὸν κόσμο τῆς ἐλληνικῆς πίστεως, τὴν ἐλληνικότετη αἴσθηση τοῦ Αἰγαίου, ἓνα ὁλοκληρωμένο σύνολο ζωῆς. Στὴν ποίηση τοῦ Γιάννη Ρίτσου συναντᾶμε τὴν αἴσθηση τοῦ ἀνθρώπινου πόνου καὶ τὴν προσπάθεια γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ὑπέρβασή του (Τρακτέρ, 1934, Ἐπιτάφιος, 1936, Δοκιμασία, 1943, Πρωινὸ ἄστρο, 1955, Ἡ σονάτα τοῦ σεληνόφωτος, 1956, Οἱ γειτονιὲς τοῦ κόσμου, 1957, Τὸ παράθυρο, 1960, Μαρτυρίες Α', 1963 καὶ Μαρτυρίες Β', 1966, Φιλοκτήτης, 1965, Ὁρέστης, 1966, Ἰσμήνη 1972, Ἡ Ἐλένη, 1972, Πέτρες, Ἐπαναλήψεις, Κιγκλίδωμα, 1972, Ἡ ἐπιστροφή τῆς Ἰφιγένειας, 1972, Γκραγκάντα, 1973, Θυρωρεῖο, 1975, Φαίδρα, 1978, Διαφάνεια, 1981, Τὰ ἐρωτικά, 1981, κ.ἄ.π.), ἐνῶ στὴν ποίηση τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου εἶναι διάχυτη ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ κάποια διάθεση θρησκευτικῆ (Κάτω ἀπὸ σκιὲς καὶ φῶτα, 1929, Στὸν Ρόμπερτ Ὁπενχάιμερ, 1954, Αὐτοβιογραφία, 1961, Ὁ χρόνος καὶ τὸ ποτάμι, 1957, Ἡ μητέρα μου στὴν ἐκκλησία, 1957, Διαμαρτυρία, 1974, Ἀπογευματινὸ ἠλιοτρόπιο, 1976, κ.ἄ.).

Παρουσία ἀνανεωτικῆ (προδρομικῆ ἀπὸ μιὰν ἀποψη γιὰ τὶς παραπάνω ἐξελίξεις στὴ νεοελληνικὴ ποίηση) ἀποτέλεσε ὁ Τάκης Παπατσώνης (1895-1976), τοῦ ὁποίου ἡ ὀργανικὴ ἀφετηρία βρίσκεται μᾶλλον στὴν πρὶν ἀπὸ τὸ '30 περίοδο (βλ. Ἐκλογή Α', 1934, Ἐκλογή Β', 1963). Διασταύρωση λυρικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν τόνων παρουσιάζει ἡ ποίηση τοῦ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, 1901-1982 (Τὸ βιβλίον τῆς Μιράντας, 1924, Λυρικά σχέδια, 1933, Ἀλκωνή, 1949, Ὁ κύκλος τῶν ζωδίων, 1952, Τὸ παράθυρο τοῦ κόσμου, 1962). Στὸ χῶρο τῆς κοινωνικῆς ποίησης κινεῖται ὁ Νίκος Παππᾶς, με τὴν πληθωρικὴ δημιουργία του (Μάταια λόγια, 1931, Τὸ αἷμα τῶν ἀθῶων, 1945, Τετράχρονη νύχτα, 1946, Τὰ παραμύθια τοῦ ὑπνοβάτη 1948, κ.ἄ.π.), καὶ ἡ Ρίτα Μπούμη-Παπᾶ (Τραγοῦδια στὴν ἀγάπη, 1930, Ἀθήνα - Δεκέμβρης 1944, 1945, Ὁ παράνομος λύχνος, 1952, Χίλια σκοτωμένα κορίτσια, 1963, κ.ἄ.π.). Μεγαλύτερες δυσκολίες στὴν ἔνταξή τους σὲ μιὰν ἐνιαία προοπτικὴ παρουσιάζουν κάποιοι ἄλλοι σημαντικοὶ νεώτεροι ποιητές, πού ἐπιδέχονται μόνο εἰδικότερους χαρακτηρισμούς. Ἡ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία σημαδεύει τὸ ἔργο τοῦ Γιώργου Σαραντάρη (1908-1941), παράλληλα με τὴν παρουσία κοινωνικῶν ἐμπειριῶν (Οἱ ἀγάπες τοῦ Χρόνου, 1933, Τὰ οὐράνια, 1934, Ἀστέρια, 1935, Γράμματα σὲ μιὰ γυναίκα, 1936, Στὸς φίλους μιᾶς ἄλλης χαρᾶς, 1940). Τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῶν

ποιημάτων του 'Ελύτη και του Σαραντάρη δέχθηκε ο λυρικός ποιητής 'Αναστάσιος Δρίβας (1899-1942): *Μικρά έλεγεία*, 1931, *Συνομιλίες με τον έαυτό μου*, 1939. 'Από «έκρήξεις δημιουργίας» χαρακτηρίζεται ή ποιητική παραγωγή του Παντελή Πρεβελάκη, στην όποια συναντάμε αυτό που ο ίδιος ο ποιητής ονομάζει «είλικρίνεια του ένδιάθετου λόγου», καθώς επίσης τή γόνιμη παρουσία τής «εϋλογίας του παρελθόντος» (*Στρατιώτες*, 1928, *'Η Γυμνή Ποίηση*, 1939, *'Η πιό Γυμνή Ποίηση*, 1941, *'Ο Νέος 'Ερωτόκριτος*, 2^η 1978 [ή πρώτη έκδοση («κυκλοφόρησε») τó 1973 εκτός έμπορίου]. «... 'Ο έρωτας (ώς έλεξε του άπολύτου, κατά τó βίωμα τών μυστικών), ó θάνατος (ó «'Ηλιος του Θανάτου», κριτήριο και κίνητρο τής ζωής), οί έξάρσεις και οί πτώσεις τής ποιητικής δημιουργίας (ώς ó σφυγμός του ζωντανού χρόνου)...»¹, είναι όρισμένα από τά θέματα τής ποίησης του Πρεβελάκη, τά όποια αναπτύσσονται διεξοδικότερα στην πεζογραφία του (βλ. παρακάτω) και στα θεατρικά έργα του². Τήν αίσθηση που άπορρέει από τήν ποίηση του Νίκου Καββαδία (1910-1975) θά μπορούσαμε συγκεκριαλιωτικά νά χαρακτηρίσουμε ως «γοητεία του έξωτικού» (*Μαραμπού*, 1933, *Πούσι*, 1947 —και οί δύο συλλογές μαζί: *Κέδρος*, 1976—, *Τραβέρσο*, 1975). Τó «έξωτικό» αυτό συχνά συμπίπτει με τó άπολύτως καθημερινό και άνθρωπινο που μεταστοιχειώνεται όμως ποιητικά με μιá τάση «ανατρεπτική τής έλληνικής άστικής ρουτίνας»³. 'Οπως και στον Καββαδία, ή θαλάσσια άποδημία συνιστά τó οργανικό πλαίσιο τής ποίησης του Δ. Ι. 'Αντωνίου, που, ζένος σε κάθε τάση ώραιολογίας, αναζητεί ένα νόημα ζωής μέσα όττή δίψα τής άποδημίας και στις πικρές καθημερινές έμπειρίες της (*Ποιήματα*, 1939, *'Ινδίες*, 1967, *Χάι-Κάι και Τάνγκα*, 1972). Μπορούμε ακόμη νά αναφέρουμε τους όλιγογράφους, αλλά με αίσθηση τής ποιότητας, ποιητές 'Αλέξανδρο Μπάρα (*Συνθέσεις*, 1933) και Ζήση Οικονόμου (*'Η προσευχή τής γής*, 1938, *'Ωκεάνεια*, 1939, *Στό σταυροδρόμι του χρόνου*, 1946, *Αίθρια σιγή*, 1976).

Τά σημεία μιās έπίπονης τροχιās διακρίνουμε στην ποίηση του Γ. Θ. Βαφόπουλου. Είναι φανερό στον ποιητή αυτόν ή προσπάθεια, από συλλογή σε συλλογή, για μιá όσο γίνεται μεγαλύτερη ούσίωση του μηνύματός του. Στην πορεία αυτή ó θάνατος συνιστά μιá μόνιμη «θεματική» παρουσία, ή όποια στις

1. Βλ. τή συγκεντρωτική έκδοση: *Τά Ποιήματα του Π. Πρεβελάκη (1939-1945)*, Οί 'Εκδόσεις τών Φίλων, 'Αθήνα 1969, σ. 19.

2. Ποιητικό είναι και τó θεατρικό έργο του Πρεβελάκη, για τó όποιο βλ. τήν έργασία τής Μαίρης Βοσταντζή, «Τó θέατρο του Παντελή Πρεβελάκη», στον τόμο: *'Η Κρήτη εορτάζει τον Πρεβελάκη*. Έκδοση Φιλολογικού Συλλόγου Χανίων «'Ο Χρυσόστομος», Χανιά 1982, σσ 31-35.

3. Βλ. Πέτρος Σ. Σπανδωνίδη, *'Η νεώτερη ποίηση στην 'Ελλάδα*. Δοκίμιο. 'Ικαρος, 'Αθήνα [1955], σ. 39.

ώριμότερες πραγματοποιήσεις του ποιητή αΐρεται στο επίπεδο μιᾶς καθολικῆς υπαρκτικῆς ἀναζήτησης (*Τὰ ρόδα τῆς Μυρτάλης*, 1931, *Προσφορά*, 1938, *Ἡ προσφορά καὶ τὰ ἀναστάσιμα*, 1948, *Τὸ δάπεδο*, 1951, *Ἡ μεγάλη νύχτα καὶ τὸ παράθυρο*, 1959, *Ἐπιθανάτια καὶ σάτιρες*, 1966, *Τὰ ἐπιγενόμενα*, 1977). Στὸν Γιώργο Θέμελη (1900-1976) παρατηροῦμε ἐνδιαφέρουσες προσμείξεις ποικίλων στοιχείων (γνήσια λυρική συγκίνηση, μεταφυσικὴ ἀναζήτηση): *Γυμνὸ παράθυρο*, 1945, *Ἀνθρωποὶ καὶ πουλιά*, 1947, *Δενδροκόπος*, 1955, *Φωτοσκιάσεις*, 1961, *Ἡλιοσκόπιο*, 1971, *Δενδροκόπος II*, 1973, *Ars poetica*, 1974, *Τὰ Βιβλικὰ*, 1975, *Τὸ περιστέρι καὶ τὰ ἐπτὰ ἀναστάσιμα θαύματα*, 1977. Στῆς Ζωῆς Καρέλλη τὴν ποίηση σημειώνουμε μιὰ πνευματικότητα πού βρίσκεται πέρα ἀπὸ ὅ,τι θὰ ὀνομάζαμε «κάλλος τῆς μορφῆς»¹ (*Πορεία*, 1940, *Ἐποχὴ τοῦ θανάτου*, 1948, *Τῆς μοναξιᾶς καὶ τῆς ἐπαρσης*, 1951, *Χαλκογραφίες καὶ εἰκονίσματα*, 1952, *Παραμύθια τοῦ κήπου*, 1955, *Τὸ σταυροδρόμι*, 1973). Ἡ ποίηση τοῦ Τάκη Βαρβιτσιώτη κινεῖται μέσα σ' ἓνα ὄνειρικό κλίμα, ὅπου λειτουργοῦν ἰσότημα ἢ γοητεία τῆς ὁμορφιᾶς, ἢ εὐγένεια τῶν συναισθημάτων καὶ ἢ στοργή (*Φύλλα ὕπνου*, 1949, *Ἡ γέννηση τῶν πηγῶν*, 1959, *Ἡ μεταμόρφωση*, 1971, *Ἡ φθινοπωρινὴ σουίτα*, 1975, *Ἡ Ἄννα τῆς σιωπῆς*, 1979). Συγγενῆς πρὸς τὸ κλίμα τῆς «ποίησης τῆς Θεσσαλονίκης» εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Γ. Ξ. Στογιαννίδη (*Τὸ ξύλινο πουλί*, 1960, *Ἡ ἀπειλή*, 1974, *Τὸ πρόσωπο τῆς Εὐρυδίκης*, 1975, κ.ἄ.). Ἀπὸ τοὺς νεώτερους ποιητὲς τῆς Θεσσαλονίκης μέσα στὸ ἴδιο περίπου κλίμα, τῆς «πνευματικῆς» ἢ «οὐσιαστικῆς» ποίησης, πού ἐπισήμανε ὁ Σπανδωνίδης, κινοῦνται καὶ οἱ ποιητὲς Ντίνος Χριστιανόπουλος, Πάνος Θεασίτης, Κλεῖτος Κύρου, Ἀλέξης Ἀσλάνογλου, κ.ἄ.

Μεταφυσικὲς ἢ μυστικιστικὲς προεκτάσεις συναντᾶμε στὴν ποίηση τῆς Μελισσάνθης (*Φωνὲς ἐντόμου*, 1930, *Γυρισμὸς τοῦ Ἀσώτου*, 1936, *Λυρικὴ ἐξομολόγηση*, 1945, *Τὸ φράγμα τῆς σιωπῆς*, 1965) καὶ τοῦ Ἄρη Δικταίου, 1919-1983 (*Δώδεκα ἐφιαλτικὲς βινιέτες*, 1935, *Ὁ ἀντιφατικὸς ἄνθρωπος*, 1938, *Ἐλοῦσοβα*, 1945, *Πολιτεία Α'*, 1956, *Πολιτεία Β'*, 1958). Ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ συμβολισμοῦ, ὅπου θητεύει ἀρχικά, ὁ Μηνᾶς Δημάκης (1916-1980) διαπεραιώνεται στὴν περιοχὴ τῶν ἀμεσώτερων δραματικῶν ἐμπειριῶν τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, πού συμπορεύονται μὲ τὴν προσωπικὴ του ὁδὸν (*Κάψαμε τὰ καρᾶβια μας*, 1946, *Στὸ τελευταῖο σῆμα*, 1950, *Σκοτεινὸ πέρασμα*, 1956, *Τὸ ταξίδι*, 1960, *Ἡ περιπέτεια*, 1966, *Τελευταῖα ποιήματα*, 1977). Διασταύρωση αὐθεντικῶν θρησκευτικῶν (χριστιανικῶν) ἐμπειριῶν καὶ ἐνὸς καθολικοῦ ἐρωτισμοῦ παρατηροῦμε στὴν ποίηση τοῦ Νίκου Καρούζου (*Ἡ ἔλαφος τῶν ἄστρον*, 1962, *Ὁ ὑπνόσακκος*, 1964, *Πενθήματα*, 1969, *Χορταριασμένα χᾶσματα*, 1974, κ.ἄ.).

1. Βλ. Πέτρος Σ. Σπανδωνίδη, *δ.π.*, σσ. 102-104.

Στὸ χῶρο τοῦ νεοϋπερρεαλισμοῦ κινεῖται ὁ Δ. Π. Παπαδίτσας, μὲ τάσεις πρὸς τὴ μεταφυσικὴ ἀναζήτηση (*Τὸ φρέαρ μὲ τὶς φόρμιγγες*, 1943, *Περιπέτεια*, 1953, *Ἐν Πάτμῳ*, 1964, *Ὅπως ὁ Ἐνδυμίων*, 1970, *Διάρκεια*, 1972, κ.ά.). Ἐνας ἀξιοσημείωτος «ἐραστής» τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ παραμένει ὁ Ἐκτωρ Κακναβάτος —φιλολογικὸ ψευδώνυμο τοῦ μαθηματικοῦ Γιώργου Κοντογεώργη— στὶς εὐχυμες συλλογές του (*Fuga*, 1943, *Ἡ κλίμακα τοῦ λίθου*, 1964, *Τετραπύφιο*, 1971, *Διήγηση*, 1974, *Τὰ μαχαίρια τῆς Κίρκης*, 1981). Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀξιολογώτερους ἀνανεωτὲς τῆς παράδοσης στὴν ποίηση εἶναι ὁ Νίκος Γκάτσος (*Ἀμοργός*, 1943). Ἐδῶ ἀναφέρονται καὶ δύο ἄλλοι ὑπερρεαλιστές, ὁ Νάνος Βαλαωρίτης καὶ ἡ Ἐλένη Βακαλό. Μὲ ἀφετηρία κάποιες ὑπερρεαλιστικὲς τάσεις, ὁ Τάκης Σινόπουλος (1917-1981) προχώρησε στὴ διαμόρφωση ἑνὸς μονιμότερου ἀνθρωπιστικοῦ μηνύματος, ποῦ ἀντιμετωπίζει, ἐπὶ δόξῃ πάντοτε, τὶς παραμορφωτικὲς καὶ παράλογες διαδικασίες τοῦ σύγχρονου κόσμου (*Μεταίχμιο*, 1951, *Μεταίχμιο Β'*, 1957, *Ἐλένη*, 1957, *Νεκροδείπνος*, 1972, κ.ά.). Αὐτὲς οἱ διαδικασίες, στὴν κοινωνικὴ τους κυρίως ἐκδοχὴ, ἀπασχολοῦν σταθερὰ τὸν Κρίτωνα Ἀθανασοῦλη (1916-1979): ὁ ποιητὴς παρακολουθεῖ μὲ εὐαισθησία καὶ κατανόηση τὸν καθημερινὸ ἄνθρωπο στὴν περιπέτειά του, καὶ συμπάσχει (*Περιπτώσεις καθημερινότητας*, 1959, *Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ ἀγγέλου*, 1961, *Ἐνας ποιητὴς στὸ δρόμο*, 1974, κ.ά.). Ἀνάλογο κλίματος ποιητὴς εἶναι καὶ ὁ πολυγραφότατος Σαράντος Παυλέας. Ὁ Γιωργῆς Κότσιρας, ἐξάλλου, καλλιέργησε μὲ ἐπιτυχία τὴ συνθετικὴ ποίηση, μέσα στὴν ὁποία βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ὑπαρξῆς: χρόνος, φθορά, θάνατος (*Ἡ πολιτορχία τοῦ χρόνου*, 1955, *Ἡ συνομιλία μὲ τὸν Σίσυφο*, 1958, *Ἀνατομία ἐγκλήματος*, 1964, *Μεταλλαγές*, 1974), ἐνῶ ὁ Κώστας Στεργιόπουλος, παράλληλα μὲ τὶς κριτικὲς ἐργασίες του, πραγματοποιοῖ ὡς ποιητὴς τὴ μετάβαση «ἀπὸ τὸ συμβολισμὸ στὴ νέα ποίηση» (*Τὰ τοπία τοῦ φεγγαριοῦ*, 1955, *Ἡ σκιά καὶ τὸ φῶς*, 1960, *Ὁ κίνδυνος*, 1965, *Τὰ τοπία τοῦ ἡλίου*, 1971, *Ἐκλειψη*, 1974, *Τὰ μισὰ τοῦ πλοῦ* [περιλαμβάνει τὰ ποιήματα τῆς ἐξαστίας 1973-1979], 1979)¹. Μνημονεύεται ἐπίσης ἐδῶ ὁ Σταῦρος Βαβούρης, τοῦ ὁποίου ἡ ποίηση ἐκφράζει τὴν ὑπαρξιακὴ ἀγωνία καὶ τὴ μοναξιά τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας, καὶ ὁ Σπύρος Κυριαζόπουλος (1932-1977), ὁ ὁποῖος ἔδωσε δείγματα μιᾶς «παραβολικῆς» ποίησης ἀπὸ μικρὰ («μυθογραφήματα»), ποῦ μπορεῖ νὰ ξένισαν ὀρισμένους, ἀλλὰ ἀνταποκρίνονται στὶς αἰσθητικὲς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς².

1. Γιὰ τοὺς ποιητὲς τῆς παραγράφου αὐτῆς (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ν. Βαλαωρίτη) βλ. Μ. Γ. Μερακλή, *Ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ λογοτεχνία (1945-1970)*. I. Ποίηση, σσ. 64-65, 40-43, 36-40, 68-70, 73-75, 88, 87-88, 79-81, 75-77, 92-95, 95-96, 59-62, καὶ 47-49, ἀντιστοιχῶς.

2. Βλ. τὴν σημαντικὴ «τεκμηρίωση» τῆς ποιητικῆς θεωρίας τοῦ Κυριαζόπουλου στὸ δοκίμιό του: *Τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς ποιήσεως*, Ἰωάννινα 1973.

Ὁ Κυριάκος Χαραλαμπίδης, ὁ σημαντικότερος, κατὰ τὴ γνώμη μου, σύγχρονος ποιητὴς τῆς Κύπρου, μὲ Ὁρθόδοξες καταβολές, ἀφομοίωσε λαμπρὰ τὰ ποιητικὰ διδάγματα τοῦ Παπατσώνη καὶ τοῦ Σεφέρη. Ἡ παρουσία τοῦ Νησιοῦ εἶναι κυριαρχικὴ στὸ ἔργο του, ἰδιαίτερα στὶς τρεῖς τελευταῖες ποιητικὲς συλλογές του. *Τὸ Ἄγγεϊο μὲ τὰ σχήματα* (1973) εἶναι μιὰ ἐξοχη περιδιάβαση στὸ χρόνο καὶ στὰ χρώματα τοῦ τόπου, ἐνῶ ἡ *Ἀχαιῶν Ἀκτὴ* (1977), ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ψευδοελεγεϊακοὺς τόνους, εἶναι τὸ ἀληθινότερο ποιητικὸ βιβλίον γιὰ τὴν κυπριακὴ καταστροφή. Ἡ μυθολογία τοῦ Χαραλαμπίδη ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα ἀνασυγκόλληση, κομμάτι μὲ κομμάτι, τῆς θρυμματισμένης ἀπὸ τὸ 1959 καὶ ἐδῶ ζωῆς τοῦ Νησιοῦ (βλ. τίς δύο παραπάνω ποιητικὲς συλλογές του καὶ ἐπίσης τὴν τρίτη — *Ἀμμόχωστος Βασιλεύουσα*, Ἐριῆς, Ἀθήνα 1982—, ὅπου συγκεντρώνεται ποιητικὴ ὕλη τῆς περιόδου 1979-1981). Ἐξἄλλου, ἓνας ἀπὸ τοὺς προικισμένους «συνεχίζοντες» τοῦ μαθήματος Σεφέρη, προσωπικὰ καταξιωμένου, εἶναι ὁ Δημήτρης Δασκαλόπουλος (βλ. ἰδίως τὴν ποιητικὴ συλλογὴ του *Γράμματα στὸν Ἐρμόλοο*, 1981).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ὅτι μέσα στὴ γενικότερη ἀγωνιστικὴ ἔξαρση τῆς περιόδου (δεκαετίας) 1940-1950 ἡ ἑλληνικὴ ἀριστερὰ σκόπευσε σὲ συγκεκριμένους πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς στόχους χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ καὶ κυρίως τὸ κλίμα τῆς ἀποτυχίας ποὺ τὴν διαδέχθηκε βρῆκαν τὴν ποιητικὴ τους ἔκφραση στοὺς περισσότερους ἐκπροσώπους τῆς «χαμένης γενιάς». Ἀπὸ τὴν πολυάριθμην αὐτὴ κατηγορίαν ποιητῶν μνημονεύονται ἐδῶ οἱ: Μιχάλης Κατσάρδς (*Μεσολόγγι*, 1949, *Κατὰ Σαδδουκαίων*, 1953, *Ὁροπέδιο*, 1956, κ.ἄ.), Ἄρης Ἀλεξάνδρου, 1922-1978 (*Ἀκόμα τούτη ἢ ἀνοιξή*, 1946, *Ἄγονος γραμμὴ*, 1952, *Εὐθύτης ὁδῶν*, 1959), Μανόλης Ἀναγνωστάκης (*Ἐποχές*, 1945, *Ἐποχές 2*, 1948, *Ἐποχές 3*, 1951, *Συνέχεια*, 1954, *Συνέχεια 2*, 1956, *Συνέχεια 3*, 1962), Τίτος Πατρίκιος (*Μαθητεία (1952-1962)*, 1963, *Προαιρετικὴ στάση*, 1974, *Θάλασσα ἐπαγγελίας*, 1977) καὶ Μίλτος Σαχτούρης (*Ἡ λησμονημένη*, 1945, *Παραλογαῖς*, 1948, *Τὰ στίγματα*, 1962, *Χρωμοτραύματα*, 1980, κ.ἄ.), ἐνῶ στὴν ποίηση τοῦ Τάσου Λειβαδίτη (*Μάχη στὴν ἄκρη τῆς νύχτας*, 1952, *Φυσάει στὰ σταυροδρόμια τοῦ κόσμου*, 1953, *Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ ταμποῦλο*, 1956, *Συμφωνία ἀρ. 1*, 1957, *Βιολὶ γιὰ μονόχειρα*, 1976, *Ἐγχειρίδιο εὐθανασίας*, 1979, κ.ἄ.) παρακολουθοῦμε τὴν προοδευτικὴ μετάπτωση ἀπὸ τὴν ἀγωνιστικὴ εὐφορία στὸν ἰδεολογικὸ σκεπτικισμό¹.

1. Γιὰ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς ποιητὲς τῆς παραπάνω παραγράφου βλ. τὸ βιβλίον τοῦ Δ. Ν. Μαρωνίτη, *Ποιητικὴ καὶ πολιτικὴ ἠθική*. Πρώτη μεταπολεμικὴ γενιά. Ἀλεξάνδρου - Ἀναγνωστάκης - Πατρίκιος. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1976 καὶ Σόνιας Ἰλίνσκαγια, *Ἡ μοῖρα μιᾶς γενιάς*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς μεταπολεμικῆς πολιτικῆς ποίησης στὴν Ἑλλάδα. Μεταφραστικὴ ἐπιμέλεια: Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1976.

Συνοψίζοντας, όσο είναι δυνατό και έπιτρεπτό, θά μπορούσαμε νά έντοπίσουμε στα ακόλουθα κυρίως σημεία τή θετική προσφορά τής νεώτερης ποιήσής μας: δημιουργική αντίληψη τής ελληνικότητας και αξιοποίηση τών στοιχείων τής ελληνικής παράδοσης - γνήσιες μεταφυσικές άναζητήσεις - έπίπονη άνίχνευση τοῦ έσωτερικοῦ ανθρώπινου χώρου - υπεύθυνος κοινωνικός προβληματισμός. Πέρα από τις διαπιστώσεις αυτές θά ήταν παρακινδυνευμένο νά προσδιορίσουμε ειδικότερες κατευθύνσεις, άκριβώς γιατί έξετάζουμε ένα ρευστό, όπως είπαμε, ύλικό, ένα διαρκές ποιητικό «γίγνεσθαι». Αυτό ίσχύει πολύ περισσότερο για τήν έντελώς σύγχρονη ποιητική γενιά, δηλαδή αύτην πού οι εκπρόσωποί της έμφανίζονται μετά τό 1950.

Βιβλιογραφία

Πέτρου Σπανδωνίδη, *‘Η νεώτερη ποίηση στην ‘Ελλάδα*. Δοκίμιο. ‘Ικαρος, ‘Αθήνα [1955]. — Αντρέα Καραντώνη, *Προβολές, Α’*, ‘Αθήνα 1965. — Τοῦ ίδιου, Α’. *Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση, Β’*. Γύρω από τή σύγχρονη ‘Ελληνική ποίηση. Πέμπτη έκδοση βελτιωμένη. ‘Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, ‘Αθήναι 1978. — Τοῦ ίδιου, *‘Η ποίησή μας μετά τόν Σεφέρη*. ‘Εδόσεις «Δωδώνη», ‘Αθήνα 1976. — Λίνου Πολίτη, *Ποιητική ‘Αθολογία. Η’ ‘Η γενιά τοῦ 1930 και ό Σεφέρης*. Δεύτερη έκδοση άναθεωρημένη. ‘Εκδόσεις «Δωδώνη», ‘Αθήνα [1977]. — Τοῦ ίδιου, *‘Ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μορφωτικό ‘Ιδρυμα ‘Εθνικῆς Τραπεζης, ‘Αθήνα 1978 (²1979, με διορθώσεις, ³1980). — ‘Αλεξάνδρου ‘Αργυρίου, *Νεωτερικοί ποιητές τοῦ μεσοπολέμου*, [‘Αθήνα 1979]. Στή σειρά: *‘Η ελληνική ποίηση. ‘Αθολογία - Γραμματολογία*, [τόμ. Ε’/1], τών ‘Εκδόσεων Σοκόλη. — Τοῦ ίδιου, *‘Η πρώτη μεταπολεμική γενιά*. [‘Αθήνα, 1982]. Στήν ίδια σειρά, [τόμ. Ε’/2]. — Mario Vitti, *‘Η γενιά τοῦ Τριάντα*. ‘Ιδεολογία και μορφή. ‘Εκδοτική «‘Ερμῆς», ‘Αθήνα 1977 (πρώτη άνατύπωση βελτιωμένη: 1979 και δεύτερη: 1982). — Κώστα Στεργιόπουλου, *‘Από τό συμβολισμό στη «νέα ποίηση»*. ‘Εκδόσεις «Βάκων», ‘Αθήνα 1967. — Τοῦ ίδιου, *‘Η ανανεωμένη παράδοση*, [‘Αθήνα 1980]. Στή σειρά: *‘Η ελληνική ποίηση. ‘Αθολογία - Γραμματολογία*, [τόμ. Δ’], τών ‘Εκδόσεων Σοκόλη. — Μ. Γ. Μερακλή, *‘Η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία (1945-1970). Ι. Ποίηση*. ‘Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 4, [Θεσσαλονίκη 1971] και Τοῦ ίδιου, *Λογοτεχνική κριτική, Ι*. ‘Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 9, [Θεσσαλονίκη 1976]. — Σόνιας ‘Ιλίνσκαγια, *‘Η μοίρα μιᾶς γενιάς*. Συμβολή στη μελέτη τής μεταπολεμικῆς πολιτικῆς ποιήσης στην ‘Ελλάδα. Μεταφραστική έπιμέλεια: Μήτσος ‘Αλεξανδρόπουλος. Κέδρος, [‘Αθήνα] 1976. — Δ. Ν. Μαρωνίτη, *Ποιητική και πολιτική ήθική*. Πρώτη μεταπολεμική γενιά. ‘Αλεξάνδρου - ‘Αναγνωστάκης - Πατρίκιος. Κέδρος, [‘Αθήνα] 1976. — Κωστή Μοσχάφ, *‘Η κοινωνική συνείδηση στην ποίηση*

τῆς Θεσσαλονίκης. Δοκίμιο. Θεσσαλονίκη 1978. — Ξ. Α. Κοκόλη, *Λώδεκα ποιητές*. Θεσσαλονίκη 1930-1960. [Ἐκδόσεις] Ἐγνατία, [Θεσσαλονίκη 1979]. — Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Ἔκτη ἔκδοση. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1975 (σσ. 480-485).

Πεζογραφία. Οἱ γενικὲς παρατηρήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὶς κατευθύνσεις τῆς νεώτερης ποίησης (βλ. παραπάνω) θὰ μπορούσαν νὰ ἰσχύσουν καὶ προκειμένου γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς σύγχρονης πεζογραφίας μας, ὡστόσο ὁμως μπορούμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ὁ χῶρος αὐτὸς παρέχει ἐνδείξεις περισσότερο σταθμητές. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν θεματικῶν κύκλων τῆς ἔμπνευσης καὶ τῶν ἰδεῶν μπορεῖ ὁ μελετητὴς μὲ μεγαλύτερη βεβαιότητα νὰ ἐπισημάνῃ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν νεώτερων πεζογράφων μας καὶ νὰ διακρίνῃ ἀντίστοιχα κάποιες σταθερότερες κατευθύνσεις στὴ σύγχρονη ἀφηγηματικὴ πεζογραφία.

Θέματα ὅπως ἡ ἐφηβικὴ ἡλικία (βλ. π.χ. Κοσμᾶ Πολίτη [1887/1888-1975], *Εροϊκα*, 1938 — Ἡλία Βενέζη [1904-1973], *Αἰολικὴ Γῆ*, 1943 — Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Ἀστροφεγγιά*, 1945 — Ἀγγελου Τερζάκη [1907-1979], *Ταξίδι μὲ τὸν Ἑσπερο*, 1946 — Μαργαρίτας Λυμπεράκη, *Τὰ ψάθινα καπέλα*, 1946), ὁ ταξιδιωτικὸς χῶρος (βλ. π.χ. Νίκου Καζαντζάκη, *Ταξιδεύοντας*, 1927, *Ἰσπανία*, 1937 — Κώστα Οὐράνη, *Sol y sombra*, 1934, *Γλανκοὶ Δρόμοι*, 1947 — Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Ἅγιον Ὅρος*, 1934 — Φώτη Κόντογλου [1896-1965], *Ταξίδια*, 1928 — Ἀθηναῖς Ταρσοῦλη [1884-1975], *Κάστρα καὶ Πολιτεῖες τοῦ Μωρηᾶ*, 1934 — Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Μορφὲς τῆς ἐλληνικῆς γῆς*, 1937, *Ἑλληνικοὶ ὀρίζοντες*, 1940, *Σκαρβαβῆος ὁ ἱερός*, 1950 — Ἡλία Βενέζη, *Φθινόπωρο στὴν Ἰταλία*, 1950 — Πέτρου Χάρη, *Ἀπὸ τὸν πανάρχαιο στὸν καινούριο κόσμο*, 1970), ἢ ὁ πόλεμος (πρόκειται γιὰ ἕναν κύκλο θεματικῆς ἔμπνευσης ποὺ κληροδότησε τὰ ἀκόλουθα ἀξιόλογα κείμενα στὴ νεοελληνικὴ ἀφηγηματικὴ πεζογραφία: Στρατὴ Μυριβήλη [1890-1969], *Ἡ Ζωὴ ἐν Τάφω*, 1930 [πρῶτη μορφή: 1924] — Στρατῆ Δούκα, *Ἱστορία ἐνὸς αἰχμαλώτου*, 1929 — Ἡλία Βενέζη, *Τὸ νούμερο 31.328*, 1931 [πρῶτη μορφή: 1925, ὀριστικὴ μορφή: 1932] — Ἀγγελου Βλάχου, *Τὸ μνήμα τῆς γρηᾶς*, 1945 — Στέλιου Ξεφλουδά, *Ἀνθρωποὶ τοῦ μύθου*, 1946 — Γιάννη Μπεράτη [1904-1968], *Τὸ πλατὺ ποτάμι*, 1946 — Ἀγγελου Τερζάκη, *Ἀπρίλης*, 1946 — Λουκῆ Ἀκρίτα [1909-1965], *Ἀρματομῆνοι*, 1947 — Γιώργου Θεοδοκᾶ [1906-1966], *Ἰερά ὁδός*, 1951, *Ἀσθενεῖς καὶ Ὀδοιπόροι*, 1964 — Πέτρου Χάρη, *Ἡ Μεγάλῃ νύχτα*, 1969, κ.ἄ.¹), τροφοδότησαν τὴν ἔμπνευση σημαντικῶν πεζογράφων μας

1. Γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔργα βλ. Ἀπόστολου Σαχίνη, *Ἡ σύγχρονη πεζογραφία μας*. Τρίτη ἔκδοση. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 121-174.

και αξιοποιήθηκαν λογοτεχνικά. Το ίδιο έγινε και με θέματα από την παλαιότερη εθνική ζωή που τα συναντάμε σε πρόσφατα νεοελληνικά ιστορικά μυθιστορήματα. Πρόκειται για λογοτεχνικές πραγματοποιήσεις που αποκαλύπτουν μιάν ώριμότητα ιστορικής συνείδησης και εκμεταλλεύονται με λογοτεχνικά άρτιο τρόπο κρίσιμες στιγμές της νεοελληνικής εθνικής ζωής. Τα έργα: Μ. Καραγάτση (1908-1960), *‘Ο κόσμος που πεθαίνει* [τριλογία: *‘Ο Κοτζιάμπασης του Καστρούργου* (1944), *Αίμα χαμένο και κερδισμένο* (1947), *Τά στερνά του Μίχαλου* (1949)] — Αγγελου Τερζάκη, *‘Η πριγκιπέσσα Ίζαμπώ* (1945) — Θανάση Πετσάλη, *‘Η καμπάνα της Αγιά Τριάδας* (1949), *Οί Μαυρολόχοι* (2 τόμοι, 1947-1948), *‘Ελληνικός Όρθρος* (3 τόμοι, 1962) — Παντελή Πρεβελάκη, *Παντέρμη Κρήτη* (1945), *‘Ο Κρητικός* [τριλογία: *Τό δέντρο* (1948), *‘Η πρώτη λευτεριά* (1949), *‘Η Πολιτεία* (1950)] — Μιχάλη Περάνθη, *Σουλιώτες* (1957), *‘Οδυσσέας Άνδρουϊτσος* (1974)¹. Ειδικά στο σημείο αυτό θα πρέπει να εξαρθή η περίπτωση του Μ. Περάνθη, που με τα έργα της ώριμότητάς του (*Σουλιώτες - ‘Οδυσσέας Άνδρουϊτσος*) πραγματοποίησε δυναμική λογοτεχνική ανάπλαση της ιστορικής παράδοσης του Νέου Έλληνισμού. Ακόμη ο χώρος της μικροαστικής ζωής (βλ. π.χ. Αγγελου Τερζάκη, *Δίχως Θεό*, 1951, *Μυστική ζωή*, 1957, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Χαμοζωή*, 1945· θέματα αστικής ζωής πραγματεύονται επίσης οι νεότεροι πεζογράφοι Γαλάτεια Σαράντη: *Τό βιβλίό της χαράς*, 1947, *Τό παλιό μας σπίτι*, 1959, Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ: *Πλατεία Θησείου*, 1947, *Άλλάζουμε*, 1956, Μόνα Μητροπούλου: *Τό σπίτι με τόν Κορδαλλό*, 1944, Πέτρος Γλέζος: *Φθινοπωρινή έξοχή*, 1957, *‘Η πρώτη γνωριμία*, 1965, κ.ά., ενώ απόψεις από τη συμπεριφορά ατόμων που προέρχονται από τη μεγαλοαστική τάξη δίνει ο Άντώνης Βουσβούνης [1918-1980], κυρίως με τό έργο του *Τό μεγάλο διάλειμμα*, 1962), αλλά και η ήθογραφική περιοχή με ανανεωμένους ώστόσο τρόπους στην εκμετάλλευσή της (βλ. π.χ. Στράτη Μυριβήλη, *‘Ο Βασίλης ό Άρβανίτης*, 1943, *‘Η Παναγιά ή Γοργόνα*, 1949, Γιάννη Μαγκλι, *Βάμβαροι*, 1944, Άλκη Άγγελόγλου, *Κυπα-*

1. Όπως γίνεται φανερό από τὰ παραπάνω, μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο όρισμένοι νεοέλληνες συγγραφείς στρέφονται πρὸς τὴν πεζογραφικὴ ἐκμετάλλευση θεμάτων ἀπὸ τὴν παλαιότερη εθνικὴ ζωὴ. Σχετικὰ μὲ τὴ στροφή αὐτὴ γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Ἀπόστολος Σαχίνης: «Ἀναφορικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο, αὐτὴ ἡ ἀναζήτηση καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ ἐθνικοῦ, αὐτὴ ἡ ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία, δηλαδὴ στὴν οὐσία, τοῦ ἑλληνισμοῦ κι’ αὐτὴ ἡ ἀπασχόληση μὲ τίς ρίζες τῆς φυλῆς μας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ προκαλέσουν τὴν ἐπιδοκιμασία τῆς κριτικῆς» (*Τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα* Τρίτη ἔκδοση. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 15, [Θεσσαλονικὴ 1981], σ. 89). Γενικὰ γιὰ τὰ ἱστορικὰ μυθιστορήματα τῆς περιόδου αὐτῆς βλ. Ἀπ. Σαχίνη, *δ.π.*, σσ 87-142 καὶ Basil Laourdas, «Modern Greek Historical Novels», *Balkan Studies*, 6 (1965) 55-66

ρισσόμηλα, 1948, Ἀστέρη Κοββατζῆ, Χωριάτες, 1951, Γιάννη Σφακιανάκη, Ὁ ἀφέντης τῆς Βαθέρας, 1955· στέρεη εἶναι ἡ γλώσσα στήν ἠθογραφία τοῦ Θράσου Καστανάκη [1901-1967], παρὰ τὸ ὅτι ὑπηρετεῖ μιὰ πεζογραφία μὲ κοσμοπολίτικο συχνὰ χαρακτήρα: Οἱ πρίγκιπες, 1924)¹, ὅπως καὶ ἡ σύγχρονη πόλη μὲ τὸ ἄγχος, τὴ γραφειοκρατικὴ δομὴ τῆς ζωῆς, τὸν παραλογοισμό τῆς, τὶς ἠθικὲς δοκιμασίες, τὴν ιδεολογικὴ κρίση καὶ τὴν ἀπουσία τῆς ἀνθρωπιᾶς στὶς σχέσεις τῶν ἀτόμων (βλ. π.χ. Ἀντώνη Σαμαράκη, Ζητεῖται ἑλίς, 1954, Σῆμα κινδύνου, 1959, Ἀροῦμαι, 1961, Τὸ λάθος, 1965) ἀξιοποιοῦνται στὴ νεώτερη πεζογραφία μας. Ἐξάλλου, ἀπλούστερα καὶ πὺδ περιορισμένα θέματα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ ἀξιοποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ βαθύτερου ἀνθρώπινου νοήματος ποὺ περιέχουν (βλ. π.χ. Κοσμᾶ Πολίτη, Τὸ Γυρί, 1945, Στυῦ Χατζηφράγκου, 1963).

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ περισσότερο ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὁ τρόπος τῆς πεζογραφικῆς ἐκμετάλλευσης τῶν θεμάτων σὲ μυθιστορήματα ἢ διηγήματα, ἡ ἐξέλιξη δηλαδὴ τῶν ἀφηγηματικῶν καὶ πεζογραφικῶν μέσων. Μέσα στήν πεζογραφικὴ παραγωγὴ τῆς μετὰ τὸ 1930 περιόδου συναντᾶμε ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὶς ἀκόλουθες βασικὲς τάσεις: ὑπάρχουν πεζογράφοι οἱ ὁποῖοι στὶς εὐρύτερες, στὶς μυθιστορηματικὲς συνθέσεις τους μεταχειρίζονται τὰ ὀρθόδοξα ἀφηγηματικὰ μέσα καὶ ἐπιχειροῦν νὰ διαγράψουν ὀλοκληρωμένα σύνολα ζωῆς, καὶ στοὺς ὁποίους ἡ πλοκὴ διαδραματίζει ὀπωσδήποτε ἀποφασιστικὸ ρόλο (βλ. π.χ. Θανάση Πετσάλη, Οἱ Μανρόλυκοι, Ἀγγελου Τερζάκη, Ἡ πριγκηπέσσα Ἰζαμπώ, Τάσου Ἀθανασιάδη, Οἱ Πανθεοὶ [ἡ πρώτη μορφή σὲ 3 τόμους: 1948, 1953, 1961· ἡ δεύτερη σὲ 4 τόμους: 1967-1968], Οἱ φρουροὶ τῆς Ἀχαΐας [2 τόμοι, 1975], Νίκου Ἀθανασιάδη, Πέρα ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο, 1956, Σταύρωση χωρὶς ἀνάσταση, 1963, Θύελλα καὶ γαλήνη [2 τόμοι, 1975], Διονυσίου Ρώμα (1906-1981), Περίπλους (1570-1870), 1968 (Ὁ Σοπρακόμιτος) κέ.). Ἡ στρωτὴ ἀφήγηση καὶ ἡ συνθετικὴ ἀναπαράσταση τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων χαρακτηρίζουν τὰ κείμενα τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Παράλληλα ὅμως ἔχουν ἐμφανισθῆ μέσα στὴ νεώτερη πεζογραφία μας ἀφηγηματικὲς τάσεις ποὺ ἀπηχοῦν τοὺς «ἀνορθόδοξους ἀφηγηματικούς τρόπους» τοῦ «ἐσωτερικοῦ μονολόγου», μιᾶς πεζογραφικῆς σχολῆς ποὺ θεμελιώθηκε στὴ γαλλικὴ καὶ στὴν ἀγγλοσαξωνικὴ λογοτεχνία (Marcel Proust, Virginia Woolf, Katherine Mansfield, James Joyce) καὶ βρῆκε ἀνταπόκριση στὸν τόπο μας, συγκεκριμένα στοὺς πεζογράφους Ἀλκιβιάδη Γιαννόπουλο, 1895-1981 (βλ. π.χ. Κεφάλια στὴ σειρᾶ, 1934 [διηγήμα-

1. Γιὰ τὸν κοσμοπολίτικο χαρακτήρα ὀρισμένων μυθιστορημάτων του, θὰ μπορούσε νὰ ἀνφερθῆ ἐπίσης ἐδῶ καὶ ὁ Μ. Καραγάτσης (Ὁ συνταγματάρχης Λιάκιω, 1933, Χίμαιρα, 1936, Ὁ Γιούγκεριαν, 1938).

τα], *Ἡρωϊκὴ περιπέτεια*, 1938 [διηγήματα], *Τὸ δάσος μὲ τοὺς πιθήκους*, 1944 [διηγήματα], *Ὁ πίθος τῶν Λαναίδων*, 1950 [νουβέλα], *Ἡ Σαλαμάντρα*, 1957 [μυθιστόρημα], *Ἐπὶ ἀστάθμητα διηγήματα*, 1974), Γιώργο Δέλιο, 1897-1980 (βλ. π.χ. *Ἀνθρωποὶ ποὺ νοσταλγοῦν*, 1934, *Στὰ ἔγρη τοῦ ἀγνωστοῦ Θεοῦ*, 1937, *Οἰκογένεια*, 1957, *Κασσανδρινὴ ἀκτὴ*, 1967 [διηγήματα]) καὶ Στέλιο Ξεφλούδα (βλ. π.χ. *Τὰ τετράδια τοῦ Παύλου Φωτεινοῦ*, 1930, *Ἐσωτερικὴ συμφωνία*, 1932, *Ὀδυσσεὺς χωρὶς Ἰθάκη*, 1957). Βασικὰ, λογοτεχνία τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου ἀποτελοῦν καὶ τὰ πεζογραφήματα τοῦ Νίκου Καχτίση (1926-1970) *Ποιοὶ οἱ φίλοι* (1959), *Ἡ ὁμορφάσχημη* (1960), *Τὸ ἐνύπνιο* (1960), ποὺ ἐπανεκδόθηκαν (1976) ἀπὸ τὸν «Κέδρο» σὲ ἕναν τόμο: *Ἔργα Νίκου Καχτίση, I*. Στὸ χῶρο ἐπίσης τῆς ἐσωτερικῆς πεζογραφίας ἐντάσσονται τὸ μυθιστόρημα τοῦ Γιώργου Μουρέλου *Ἡ πόλις μᾶς περιμένει* (1959) καὶ οἱ δύο συλλογές διηγημάτων τοῦ Παύλου Παπασιώπη (1906-1977) *Ἡ αἴθουσα* (1962) καὶ *Ἐκτροπὴ* (1972) [καὶ οἱ δύο συλλογές στὴ συγκεντρωτικὴ ἔκδοση: Παύλου Παπασιώπη, *Τὰ διηγήματα*. Ἐκδόσεις Νέας Πορείας, Θεσσαλονίκη 1980]¹. Ἐξἄλλου, στὰ τελευταῖα χρόνια, τὰ ἰδιόρρυθμα βιβλία τοῦ ψυχιάτρου Γιώργου Χειμωνᾶ (*Ἡ ἐκδρομὴ*, 1964, *Ὁ γιατρός Ἰνεότης*, 1971, *Γάμος*, 1974, *Ὁ ἀδελφός*, 1975, κ.ά.) προβάλλουν τὶς ἐσωτερικὲς ἀγωνίες τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου σὲ ἕναν κόσμο γεμάτο ἐφιαλτικὲς παραμορφώσεις.

Τέλος, ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἰδεολογικοῦ περιεχομένου καὶ τῶν βιοθεωρητικῶν προσανατολισμῶν θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ μιὰ τάση ἀνασύνδεσης μὲ τὴ νεοελληνικὴ πολιτισμικὴ παράδοση καὶ εἰδικότερα μὲ τὴν παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν κυρίως οἱ πεζογράφοι Παντελεῆς Πρεβελάκης (βλ. παραπάνω καὶ πρόσθετα: *Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου*, 1959, *Ἡ κεφαλὴ τῆς Μέδουσας*, 1963, *Ὁ ἄστος τῶν ἀγγέλων*, 1966, *Ὁ ἄγγελος στὸ πηγάδι*, 1970) καὶ Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης (βλ. π.χ. *Ὁ πεθαμένος καὶ ἡ ἀνάσταση*, 1944, *Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς σκόρπιας ζωῆς*, 1963, *Τὸ μυθιστόρημα τῆς κυρίας Ἐρσης*, 1966, *Ἀρχεῖον*, 1974, κ.ά.). Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ διακινδυνεύση κανεὶς τὴν παρατήρηση ὅτι συνεχίζεται κατὰ κάποιον τρόπο στὰ γράμματά μας ἕνα («ἦμα») ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἡ πεζογραφία τοῦ Πεντζίκη παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ καθαροῦ αἰσθητικοῦ προβληματισμοῦ, καθὼς ὁ συγγραφέας ἀναζητεῖ καὶ πραγματοποιεῖ στὸ ἔργο του νέες φόρμες. Σὲ σχέση μὲ τὸ τελευταῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἡ ἐπίσης

1. Ὁ Μ. Γ. Μερικλής (*Ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ λογοτεχνία (1945-1970)*). Π. *Πεζογραφία*, σσ 84-85) ἐπιμένει καὶ στὴν ἐπισήμανση ὡς ἀξιόλογης τῆς ἐσωτερικῆς πεζογραφίας τοῦ Θ. Μαρσέλλου (*Ὁ καντηλανάφτης*, 1958), ὁ ὁποῖος ἔδωσε καὶ ἕναν μικρὸν τόμον διηγημάτων (*Ὁ κλέφτης τοῦ σπιτιοῦ μου*, 1974).

νεωτεριστική (πρὸ πάντων γιὰ τὴν ἐποχὴ πού πρωτοεμφανίσθηκε) καὶ γοητευτικὰ ιδιόρρυθμη πεζογραφία τοῦ Γιάννη Σκαρίμπα (*Μαριάμπας*, 1935, *Τὸ σόλο τοῦ Φίγκαρω*, 1938, *Τὸ Βατερλώ δυὸ γελοίων*, 1959, κ.ἄ.).

Ἐκτὸς τῆς γενιᾶς τοῦ '30 δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ξεχωρίσει κανεὶς μιὰν ομάδα πεζογράφων πού, ἄλλοι περισσότερο καὶ ἄλλοι λιγότερο ἄμεσα, καλλιεργοῦν μιὰ κοινωνικὰ ριζοσπαστικὴ πεζογραφία: Μενέλαος Λουντέμης (1912-1977), Θέμος Κορνάρος (1907-1970), Νίκος Κατηφόρης (1905-1967), Χρῆστος Λεβάντας (1904-1975), Γαλάτεια Καζαντζάκη (1881-1962), Μέλπω Ἀξιόπη (1905-1973), Ἑλλη Ἀλεξίου, Λιλίκα Νάκου, Γεράσιμος Γρηγόρης, Ζήσης Σκάρος, κ.ἄ.

Προκειμένου γιὰ τὴν ἀμέσως νεώτερη γενεὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφερθοῦμε δειγματοληπτικὰ σὲ ὀρισμένες ἀκόμη περιπτώσεις. Στὴν πεζογραφία τοῦ Δημήτρη Χατζῆ (1914-1981) παρακολουθοῦμε τὴ λεπτὴ καὶ ἐπιτυχημένη προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ ἀνιχνεύσει «ἀπὸ μέσα», ἐξαρχῆς καὶ κάτω ἀπὸ ἀνθρωπιστικὸ πρίσμα, κάποιους ζωντανούς χαρακτήρες τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Ἡ κοινωνία αὐτή, σὲ μιὰ μεταβατικὴ καὶ ἀχαρὴ φάση τῆς ἐξέλιξής της, προκαλεῖ τὸν συγγραφέα νὰ τὴν πλησιάσει ἐμπειρικὰ καὶ ἀνυστερόβουλα καὶ νὰ ἀποκαλύψει μὲ συγκίνηση τὴν προσωπικὴ καὶ ὁμαδικὴ περιπέτεια τῶν ἀνθρώπων της (*Τὸ τέλος τῆς μικρῆς μας πόλης*, 1952). Ὁ Χατζῆς μᾶς ἔδωσε καὶ μερικὲς ἀπὸ τίς πιὸ καλὲς σελίδες τῆς ἀντιστασιακῆς λογοτεχνίας (κατοχῆς): *Φωτιά*, 1946, *Ἀνυπεράσπιστοι*, 1966. Μιὰ ἰδιάζουσα περίπτωση ἀπόδοσης τῆς τραγικότητος τῆς μεταπολεμικῆς ζωῆς, μέσω γκροτέσκων - κωμικῶν καταστάσεων, δίνει ὁ ἄδικα παραγνωρισμένος πεζογράφος Κώστας Χατζηαργύρης, 1912-1963 (*Μειδιάματα καὶ ἀγωνίες*, 1947). Ὁ Σπύρος Πλασκοβίτης δίνει χαρακτηριστικὲς ἀναπαραστάσεις τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς ζωῆς, ἀστικῆς καὶ τοῦ ὑπαίθρου, ἐνῶ μὲ τὴ μυθιστορηματικὴ του σύνθεση *Τὸ Φράγμα* (1960), ἔδωσε, ἀγγίζοντας συγχρόνως τὸ ὑψηλότερο σημεῖο τῆς ὡς τώρα δημιουργίας του, καὶ τὴ συμβολικὴ πτώση ἑνὸς κόσμου πού φθίνει. Στὸν ἐλληνισμό τῶν χαμένων πατρίδων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀναφέρεται τὸ μυθιστόρημα (χρονικὸ) τῆς Διδῶς Σωτηρίου *Ματωμένα χόματα* (1962). Ὁ Τηλέμαχος Ἀλαβέρας ἀνατέμνει φαινόμενα τῆς συλλογικῆς καὶ ἀτομικῆς ζωῆς μὲ τρόπο ὀρθολογιστικὸ, πού μαρτυρεῖ καὶ γενικότερη ἐνημέρωση σὲ σύγχρονες ἐπιστημολογικὲς τάσεις (*Ὀδοστρωτήρας*. *Μυθιστόρημα*, 1963, *Ἀπ' ἀφορμῆ*. *Διηγήματα*, 1976). Ἐνῶ ὁ Γιῶργος Ἰωάννου καλλιεργεῖ μὲ ἀφοσίωση καὶ ὑπομονὴ μιὰν ἀφηγηματικὴ πεζογραφία ὅπου τὰ περιστατικὰ ἔχουν συνήθως τὴν ἀφετηρία τους σὲ προσωπικὰ βιώματα καὶ παράλληλα ἀντανάκωξιν κάποια καίρια προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος. Ὅλα αὐτὰ διαμορφώνονται συνήθως μέσα σὲ ἕνα κλίμα νοσταλγικῆς ἀναδρομῆς (*Γιὰ ἕνα φιλότιμο*, 1964, *Ἡ σαρκοφάγος*, 1971, *Ἡ μόνη*

κληρονομιά, 1974 [οί τρεῖς αὐτὲς συλλογές καὶ σὲ συγκεντρωτικὸ τόμο: *Πεζογραφήματα*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1976], *Τὸ δικό μας αἷμα*, 1978, κ.ἄ.π.). Ἀξιόλογες, ἐπίσης, σελίδες ἀφηγηματικῆς πεζογραφίας μᾶς ἄφησε ὁ πρόωρα χαμένος συγγραφέας Μάριος Χάκκας (1931-1972). Τελευταία συλλογὴ διηγημάτων του: *Τὸ κοινόβιο* (1972)¹.

Τὸ ἠθικὸ καὶ ἱστορικὸ «κλίμα» τῆς Μέσης Ἀνατολῆς στὰ χρόνια τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου ἀποδίδει ὁ Στρατῆς Τσίρκας (1911-1980) μὲ τὴν τριλογία του *Ἀκυβέρνητες Πολιτεῖες* (1960-1965). Ἕνα κανοῦργιο μυθιστόρημα τοῦ Τσίρκας (*Ἡ χαμένη ἀνοιξη*, 1976), ἀναφέρεται στὰ πολιτικὰ γεγονότα τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1965 καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴν ἡ Ἀθήνα (μετὰ τὰ Ἱεροσόλυμα, τὸ Κάιρο καὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια) θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσῃ τὴν τέταρτη «ἀκυβέρνητη πολιτεία» στὸν ἐξελισσόμενο μυθιστορηματικὸ κόσμον τοῦ Τσίρκας. Τὸ ἀντίστοιχο κλίμα τῆς ἴδιας ἐποχῆς (στὴν ὁποία τοποθετεῖται χρονικὰ ἡ πρώτη τριλογία τοῦ Τσίρκας) στὴν Ἑλλάδα δίνει ὁ Ρόδης Ροῦφος (1924-1972) — μὲ τὸ ψευδώνυμον Ρόδης Προβελέγγιος — μὲ τὴ δική του τριλογία ποὺ φέρει τὸν τίτλον *Χρονικὸ μῆς σταυροφορίας* (1954-1958). Μιὰ πιστὴ καταγραφὴ τῆς καθημερινότητος, χωρὶς προσπάθεια ἐξωραϊσμοῦ τῶν ἀσχημιῶν της, ἀντιπροσωπεύει ἡ πεζογραφία τοῦ Κώστα Ταχτοῆ (*Τὸ τρίτο στεφάνι*, 1963). Οἱ Ἀντρέας Φραγκιάς (*Ἡ καγκελόπορτα*, 1962, *Λοιμός*, 1972) καὶ Κώστας Κοτζιάς, 1921-1979 (*Γαλαρία Νο 7*, 1960, *Ὁ παράνομος*, 1974) παρουσιάζουν ἕναν προχωρημένον κοινωνικὸ προβληματισμό. Δείγματα μῆς ἐπιτυχημένης στρατευμένης μυθιστοριογραφίας, ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ παραστήσῃ ἐπικότερα τὴν ταραγμένη περίοδο τοῦ πολέμου στὸν τόπον μας, ἔδωσαν ἡ Βούλα Δαμιανάκου καὶ ὁ Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος. Ὁξυδερκεῖς ἀναλύσεις προβλημάτων τοῦ ὑποκειμένου πραγματοποιεῖν οἱ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς (*Πολιορκία*, 1953), Νίκος Κάσδαγλης (*Κεκαρμένοι*, 1959, κ.ἄ.), Μένης Κουμανταρέας (*Τὰ μηχανάκια*, 1962, *Βιοτεχνία ὑαλικῶν*, 1975, κ.ἄ.), Παντελῆς Καλιότσος (*Ὁ μεσαιὸς τοῖχος*, 1964, *Ἡ τριλογία τῆς Λεωφόρου*, 1972-1974), Πέτρος Ἀμπατζόγλου (*Μὲ τὸν Μινώταυρον*, 1962, *Παραμύθια τοῦ Πέτρου*, 1974), κ.ἄ., ἐνῶ παράξενες ἐνίοτε «εἰκονογραφῆσεις» τοῦ ἴδιου σύγχρονου ὑποκειμένου προσφέρει, μὲ ἀσταμάτητη παραγωγικότητα, ὁ Βασίλης Βασιλικὸς (*Τὸ φύλλο. Τὸ πηγάδι. Τὸ ἀγγέλιασμα*, 1961, *Ἐκτὸς τῶν τειχῶν*, 1966, *Καφενεῖον «Ἐμιγκρέν»* (*Ὁ Ἅγιος Κλαύδιος*), 1972, *Γλαῦκος Θρασάκης*, 1977, κ.ἄ.)². Μὲ ἕναν ἀνανεωμένο «λαϊκὸν» λόγο παρουσιάζ-

1. Περισσότερα γιὰ τοὺς πεζογράφους τῆς παραπάνω παραγράφου βλ. στοῦ Μ. Γ. Μερακλή, *δ.π.*, σσ. 49-51, 58-59, 67-69, 83, 69-71, 106-108 καὶ 103-104, ἀντίστοιχα.

2. Καὶ γιὰ τοὺς παραπάνω πεζογράφους βλ. Μ. Γ. Μερακλή, *δ.π.*, σσ. 52-53, 82-83, 98-99, 77-79, 80-81, 74-76, 76, 100, 101-102 καὶ 89-91, ἀντίστοιχα.

ζει όρισμένες ύψεις τῆς οδύσσειας τῶν νεοελλήνων μεταναστῶν στὴν Ἀμερική ὁ Θανάσης Βαλτινός (*Συναξάρι Ἀντρέα Κορδοπάτη*, 1972). Ἀκόμη, μνημονεύεται (καὶ ὡς πεζογράφος) ὁ Ἄρης Ἀλεξάνδρου, μὲ ἀντιπροσωπευτικὸ ἔργο *Τὸ κιβώτιο* (1975).

Τέλος, ἀπὸ τὸν δειγματοληπτικὸ αὐτὸ πίνακα τῶν σύγχρονων πεζογράφων δὲν πρέπει νὰ λείψῃ ὁ νευρώδης, ὁ σπασμωδικός (ὁ χαρακτηρισμὸς ἀνήκει στὸν Ἀντρέα Καραντώνη¹) Ρένος (Ἀποστολίδης), κυρίως μὲ τὰ πεζογραφήματά του *Πυραμίδα '67* (1950) —τὸ «βιβλίον τοῦ ἐμφυλίου πολέμου '47-'49»—, *Ὁ γρασαδόρος καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ Max Tod* (1960)².

Βιβλιογραφία

Ἀπόστολου Σαχίνη, *Ἡ σύγχρονη πεζογραφία μας*. Τρίτη ἔκδοση. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1976. — Τοῦ ἴδιου, *Νέοι πεζογράφοι*. Εἴκοσι χρόνια νεοελληνικῆς πεζογραφίας: 1945-1965. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1965]. — Τοῦ ἴδιου, *Πεζογράφοι τοῦ καιροῦ μας*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1967, ²1978]. — Ἀνδρέα Καραντώνη, *Πεζογράφοι καὶ πεζογραφήματα τῆς γενιᾶς τοῦ '30*. (Δεύτερη ἔκδοση συμπληρωμένη μὲ νέα μελετήματα). Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1977. — Κώστα Στεργιόπουλου, «Ἡ πεζογραφία τοῦ Στέλιου Ξεφλούδα κι ὁ ἔσωτερικὸς μονόλογος», *Ἐποχές*, 8 (1966) 427-431. — Κ. Mitsakis, «Modern Greek Prose: The Generation of the '30s. An Attempt for a Definitive Evaluation», *Balkan Studies*, 17 (1976) 197-223 [Μυριβήλης, Βενέζης, Κόντογλου, Δούκας, Πολίτης, Θεοτοκάς]. — Κ. Μητσάκη, *Νεοελληνικὴ Πεζογραφία. Ἡ γενιὰ τοῦ '30*. Ἀθήνα 1977 (Μεσαιωνικὲς καὶ Νεοελληνικὲς Μελέτες, 3) [Μυριβήλης, Βενέζης, Κόντογλου, Δούκας, Πολίτης, Θεοτοκάς, Πρεβελάκης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Τερζάκης, Καραγάτσης, Πετσάλης-Διομήδης, Γ. Ἀμποτ]. — Basil Laourdas, «Ideas and Ideals in Contemporary Greek Literature», *Balkan Studies*, 9 (1968) 155-166. — Βασίλειος Λαούρδας, *Φιλολογικὰ Δοκίμια*. Εἰσαγωγή καὶ ἐπιμέλεια Ντίνου Χριστιανόπουλου. Ἐκδόσεις Διαγωνίου, ἀρ. 27, Θεσσαλονίκη 1977 [Βενέζης, Βλαχογιάννης, Δέλτα, Θεοτοκάς, Καζαντζάκης, Καπετανάκης, Μπασιτιάς, Ξενόπουλος, Παλαμάς, Πρεβελάκης, κ.ἄ.]. — Mario Vitti, «Due generazioni di romanzieri Greci, 1920-1950», *Annali della Facoltà di Magistero dell'Università di Palermo*, 1970, σσ. 1-42. — Τοῦ ἴδιου, *Ἡ γενιὰ τοῦ Τριάντα*. Ἰδεολογία καὶ μορφή. Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς»,

1. Ἐφημ. *Ἡ Καθημερινή*, 21.4.1960, σ. 2, στ. 3 (=Ἀντρέα Καραντώνη, *24 σύγχρονοι πεζογράφοι*, Ἐκδόσεις «Νικηδόμημος», Ἀθήνα 1978, σ. 334).

2. Περισσότερα γιὰ τὸν Ρένο στοῦ Μ. Γ. Μερακλή, *δ.π.*, σσ. 64-66.

Ἰστορία 1977 (πρώτη ἀνατύπωση βελτιωμένη: 1979 καὶ δευτέρα: 1982). — Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Ἑκτη ἔκδοση. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1975 (σσ. 474-478). — Τηλέμαχου Ἀλαβέρα, *Διηγηματογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης*. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 1, [Θεσσαλονίκη 1970]. — Μ. Γ. Μερακλῆ, *Ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ λογοτεχνία (1945-1970)*. Π. Πεζογραφία. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 5, [Θεσσαλονίκη 1972] καὶ Τοῦ ἴδιου, *Λογοτεχνικὴ κριτικὴ, I*. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 9, [Θεσσαλονίκη 1976]. — Λίνου Πολίτη, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1978 (²1979, μὲ διορθώσεις, ³1980).

Δοκιμιογραφία. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ δοκιμίου ἀντιστοιχεῖ κατὰ κανόνα σὲ μιὰ προηγμένη φάση πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ αὐτό, γιὰτὶ ἀπὸ τὴ φύση του τὸ δοκίμιο ἀπαιτεῖ μιὰ προετοιμασία καὶ ἕναν ζωτικὸ χῶρο, ὅπου ἔχουν ἤδη διαμορφωθῆ τὰ ἄλλα βασικὰ εἶδη τοῦ ἔντεχνου λόγου. Ἐξἄλλου, τὰ ἔργα τῆς ποίησης καὶ τῆς πεζογραφίας ἀποτελοῦν συχνὰ τὸ ὑλικό, ἐπάνω στὸ ὁποῖο ἐργάζεται ὁ δοκιμιογράφος καὶ εἶναι αὐτὰ πού τοῦ προσφέρουν τὴν ἀφετηρία γιὰ θεωρητικὲς ἀναζητήσεις. Ἡ δοκιμιογραφία καλύπτει ἕνα εὐρύτατο πεδίο ἐκδηλώσεων μὲ δυσκολοπροσδιόριστα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ὄρια. Ἀντλεῖ τὰ θέματά της ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ, ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ἱστορίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητά. Καί, ἀντίστοιχα, συγγενεῦει ἄλλοτε μὲ τὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ, ἄλλοτε μὲ τὴ φιλοσοφικὴ πραγματεία καὶ ἄλλοτε μὲ τὴν ἱστορικὴ ἢ τὴν κοινωνιολογικὴ μελέτη. Ὡστόσο, στὴ γνήσια καὶ ὀλοκληρωμένη μορφή του τὸ εἶδος δὲν ταυτίζεται μὲ καμία ἀπὸ τὶς παραπάνω συγγραφικὲς ἐκδηλώσεις.

Στὶς ἐργασίες τοῦ Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη (1890-1964), *Τὸ θέμα τῆς κριτικῆς*. Δοκίμιο. *Οἱ σύγχρονοι κριτικοὶ μας*. Μελέτη. Θεσσαλονίκη 1959 (σσ. 43-50) καὶ *Ἡ κριτικὴ σκέψη στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα*, Θεσσαλονίκη 1963, παρέχεται ἐπισκόπηση τῶν ἐκδηλώσεων τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς δοκιμιογραφίας, μὲ ἀναφορὰ σὲ ὀνόματα καὶ τίτλους ἔργων. Ἔτσι, μποροῦμε νὰ περιορισθοῦμε ἐδῶ σὲ ὀρισμένες γενικότερες παρατηρήσεις.

Ὅπως ἦταν φυσικό, μέσα στὰ νεοελληνικὰ γράμματα τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τὸ δοκίμιο ἀποτέλεσε πρόσφορο ἔδαφος γιὰ τὴ δημιουργία ποικίλων πνευματικῶν ἀναζητήσεων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀσκηση τῶν δυνατοτήτων τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου σὲ πιὸ ἀφηρημένες μορφὲς ἔκφρασης. Παρατηροῦμε γενικὰ ὅτι τὸ νεοελληνικὸ δοκίμιο στὴν αὐστηρότερη μορφή του μπορεῖ νὰ προέρχεται εἴτε ἀπὸ λογοτέχνες πού βασικὰ θητεύουν σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἔντεχνου λό-

γου (π.χ. Γιώργος Θεοδοκάς, Παντελής Πρεβελάκης), είτε από λογοτεχνικούς κριτικούς (π.χ. Αντρέας Καραντώνης, Γιάννης Χατζίνης), είτε και από λογίους με γενικότερη κατάρτιση και πλούσιο θεωρητικό εξοπλισμό (Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Κωνσταντίνος Τσάτσος). Πολύ περιορισμένος όμως είναι ο αριθμός των πνευματικών μας ανθρώπων που μπορούν να θεωρηθούν αποκλειστικά αφιερωμένοι στη δοκιμιογραφία. Σε πολύ γενικές γραμμές μπορεί να παρατηρηθῆ ὅτι: κατὰ ἓνα ποσοστό, ἡ νεοελληνικὴ δοκιμιογραφία δὲν ἔχει ἀκόμη κατορθώσει νὰ ἀποκτήσῃ ἰδιαίτερη καὶ αὐτοδύναμη προσωπικότητα, ὁπότε διακρίνονται σ' αὐτὴν κάποιες ἀναφομοίωτες ξενικές ἀπηχήσεις τόσο στὴν τεχνικὴ τῆς διαπραγμάτευσης τῶν θεμάτων ὅσο καὶ στὸ περιεχόμενο τοῦ προβληματισμοῦ τῆς ἀντίθετα, στὶς ὠριμες στιγμὲς τῆς χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ ἐπαφὴ μὲ τὰ ἀντίστοιχα εὐρωπαϊκὰ ρεύματα ποὺ τελικὰ ὀδηγεῖ σὲ πρωτότυπη προσωπικὴ σύνθεση. Ὡς ἀξιοσημείωτα παραδείγματα θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὰ μεγάλα δοκίμια ποὺ ἀφιέρωσε στὸν Καζαντζάκη καὶ στὸν Ρίτσο ὁ Π. Πρεβελάκης (*Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὀδύσσειας*, 1958, *Ὁ ποιητὴς Γιάννης Ρίτσος*. Συνολικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου του. 1981), τὶς *Δοκιμὲς* (ἄ1981) τοῦ Γ. Σεφέρη, τὴν *Πνευματικὴ Πορεία* (1961) τοῦ Γιώργου Θεοδοκά, τὸ πολυδιάστατο δοκιμιογραφικὸ ἔργο τοῦ I. M. Παναγιωτόπουλου καὶ τὸν σημαντικὸ τόμο τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἐλύτη *Ἀνοιχτὰ χαρτιὰ* (*Ἀστερίας* [Ἀθήνα 1974] καί: Δεύτερη ἐκδοση, Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1982]), στὸν ὁποῖο συγκεντρώνεται ποικίλη δοκιμιογραφικὴ παραγωγή σαράντα περίπου χρόνων (1936-1974). Ἀκόμη ἡ *Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος* τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη μορφή ἀναπτύχθηκε στὶς μέρες μας σὲ μιὰ πολύτομη (9 τόμοι, Ἐκδόσεις Διον. Γιαλλεῆ, 1976) συνθετικὴ θεώρηση τοῦ θέματος, συνιστᾷ ἓνα τόλμημα γιὰ τὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία: εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀξιοθαύμαστη ἡ ἄνεση, μὲ τὴν ὁποία κινεῖται ὁ συγγραφέας μέσα στὸν εὐρωπαϊκὸ πνευματικὸ χῶρο παρακολουθώντας καθολικὰ τὶς ἐκδηλώσεις του, ἐνῶ παράλληλα πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῆ ὁ ἔντονα προσωπικὸς χαρακτήρας τῆς σκέψης του ποὺ ἐκδηλώνεται καὶ σὲ ὀξυδερκεῖς ἐπιμέρους παρατηρήσεις. Σε μιὰ σειρά δοκιμίων του ὁ Ντίμιτς Ἀποστολόπουλος (1909-1962) καταθέτει τὶς πνευματικὲς ἀνησυχίες ἑνὸς ἀνθρώπου μὲ καθαρὰ ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς καὶ μὲ ἀναμφισβήτητη ψυχικὴ εὐγένεια· βλ. τὸν συγκεντρωτικὸ τόμο δοκιμίων του *Φιλοσοφία καὶ Τέχνη* (Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1976), ποὺ τὸν ἐπιμελήθηκε ὁ γνωστὸς κριτικὸς Ἀλέξης Ζήρας (προλογίζει ὁ Π. Κανελλόπουλος). Ἀξιόλογη προσφορά στὴν ἐξέταση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνευματικοῦ χώρου ἀποτελεῖ καὶ ὁ ἐπιβλητικὸς τόμος τοῦ Τ. Κ. Παπατσώνη, *Ὁ τετραπέρατος κόσμος*, Α', Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1966], ἐνῶ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα στὸν Παπατσώνη εἶναι πῶς ἔντονο στὰ δοκίμιά του τοῦ τόμου

"Οπου ἦν κῆπος, Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1972. Πρόκειται γιὰ βασικά ἔργα πού ἀντιπροσωπεύουν ἕναν ἐπαρκέστερο προβληματισμό (σέ θέματα νεο-ελληνικῆς αὐτογνωσίας ὅσο καί σέ εὐρύτερα ἰδεολογικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς μας) καί ἕναν πιό εὐαίσθητο τρόπο ἀξιοποίησης τῶν δυνατοτήτων τοῦ δοκιμίου. Ἐξάλλου, μέ ἀφορμή τὸ διάχυτο χριστιανικό πνεῦμα πού συναντᾶμε στό ὄλο ἔργο τοῦ Παπατσώνη, ἐπισημαίνουμε μιάν ομάδα νεώτερων Ἑλλήνων στοχαστῶν-δοκιμογράφων πού, μέ σαφεῖς ὁ καθένας προσωπικῆς παραλλαγῆς, ἔχουν κεντρικό σημεῖο ἀναφοράς τὸ ἴδιο αὐτὸ χριστιανικό πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλὰ μέ ἀνανεωμένα αἰσθήματα ἀφοσίωσης στὴν ὑπόθεση τοῦ Χριστιανισμοῦ μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς νεοελληνικότητας: Ζήσιμος Λορεντζάτος, Χρῆστος Γιανναράς, Κώστας Τσιρόπουλος, Βασίλης Μουστάκης, Παντελῆς Πάσχος, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, κ.ἄ. Τέλος θὰ πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς δοκιμογραφίας παρουσιάζει μιάν ὀλισθηρότητα χαρακτηριστικὰ ἀνάλογη μέ τὴν ὀλισθηρότητα τοῦ σύγχρονου ἐλληνικοῦ ποιητικοῦ λόγου: εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἐκτραπῆ κανεὶς πρὸς τὸν ἐρασιτεχνισμό, ὅταν ἀπουσιάζουν τὰ ἰσχυρὰ μορφωτικά ἐφόδια, καί ἐξίσου εὐκόλα ἡ ἀφηρημένη δοκιμογραφικὴ διατύπωση ἐκπίπτει στό ἐπίπεδο τῆς πρόχειρης ἐπιφυλλιδογραφίας, ὅταν ἀπουσιάζει ἡ γερῆ γλωσσικὴ παιδεία. Ὡστόσο, διαθέτουμε ἐνδείξεις πού μαρτυροῦν ὅτι ἡ νεοελληνικὴ δοκιμογραφία ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προχωρήσει σὲ ὀριστικότερες ἐπιτευξεις.

Βιβλιογραφία

Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη, *Τὸ θέμα τῆς κριτικῆς. Δοκίμιο. Οἱ σύγχρονοι κριτικοί μας*. Μελέτη. Θεσσαλονίκη 1959. — Τοῦ ἴδιου, *Ἡ κριτικὴ σκέψη στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα*. Θεσσαλονίκη 1963.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Σε μιὰ σειρά πολλοπλῶν αἰτίων, πού ἡ ἀνάλυσή τους δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ, ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι τὰ κείμενα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἄργησαν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο συστηματικῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης καὶ ἀποκλειστικῶν ἐρευνητικῶν φροντίδων. Ἀργά, δηλαδή, καὶ ἔπειτα ἀπὸ πολλές ἐνδιάμεσες φάσεις καὶ ἐπίπονες διαδικασίες, ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται οἱ μελετητὲς πού ἐστρεψαν τὸ ἐνδιαφέρον τους στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἔχοντας ἀποσαφηνίσει στὴ συνείδησή τους τὴ λογοτεχνία αὐτὴ ὡς τὸ συγκεκριμένο καὶ κύριο ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημονικῶν τους ἀπασχολήσεων¹. Ἔτσι, παρὰ τὴν σημαντικὴ ὀπισθόδρομη προεργασία, πού κληροδότησαν στὴ σημερινὴ ἔρευνα οἱ τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ οἱ πρῶτες τοῦ 20οῦ, προεργασία πού συχνότατα ὀφείλεται σὲ ἐπιστήμονες μὲ διαφορετικὸ κύριο λειτούργημα, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μόνον γύρω στὶς ἀρχὲς τῆς τέταρτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνα μας ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται ὀριστικὰ ὁ τύπος τοῦ ἐιδικοῦ νεοελληνιστῆ.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἕως σήμερα ἔχουν περάσει πενήντα ὀλόκληρα χρόνια. Στὸ διάστημα αὐτὸ πολλὰ θέματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπασχόλησαν τοὺς μελετητὲς τῆς μὲ καρποφόρα ἀποτελέσματα, μεθοδολογικὰ προβλήματα συζητήθηκαν μὲ προσοχὴ καὶ ἐπιμονή, πολλαπλασιάστηκαν οἱ σοβαρὲς ἐρευνητικὲς ἐργασίες καὶ, ἀκόμη, ἤρθε στὴ δημοσιότητα μιὰ συνθετικὴ ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, πού ἀντικατέστησε ὅλες τὶς προηγούμενες ἀπόπειρες καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχει περίοπτη θέση μέσα στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία: ἡ *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας* τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ (ἔ1975). Παράλληλα, διαθέτουμε σήμερα καὶ τὶς πινὸ «ἐπίσημες ἐνδείξεις», πού πιστοποιοῦν τὸ συνεχῶς αὐξανόμενο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς: πολλαπλασιασμὸς τῶν σχετικῶν πανεπιστημιακῶν «θέσεων» καὶ ἵδρυση ἐιδικῶν ἐρευνητικῶν κέντρων, φαινόμενα μὲ παράλληλη ἀνάπτυξη στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, ἔκδοση σημαντικῶν περιοδικῶν δημοσιευμάτων, καθιέρωση συνεδρίων κλπ. Ὁλοκληρώθηκαν δηλαδή, θεωρητικὰ τουλάχιστον,

---

1. Βλ. σχετικὰ καὶ Μέρος πρῶτο, Κεφάλαιο Α'.

χιστον, οί προυποθέσεις και μπήκαν οί μεθοδολογικές βάσεις για τή συγκρότηση τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, πού αὐτή τή στιγμή ἔχει μπροστά της ἀπέραντο πεδίο ἐρευνητικῆς και συνθετικῆς ἐργασίας¹.

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ

Μία κατεύθυνση δημιουργικῆς φιλολογικῆς συνείδησης μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἀφετηρία της ἔχει τὸ κριτικὸ ἔργο τοῦ Κωστή Παλαμᾶ. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν κριτικῶν του κειμένων ἀποκαλύπτει πραγματικά ὅτι ὁ Παλαμᾶς εἶχε προδρομικά κατανοήσει τὴ σημασία τῆς συστηματικῆς γραμματολογικῆς ἐρευνας και τῆς ιστορικῆς τοποθέτησης τῶν ἔργων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (βλ. τώρα κυρίως Ἔπαντα, τόμ. 2, Μπίρης, [Ἀθήνα 1963]). Ἡ κατεύθυνση πού ἐγκαινιάζει ὁ Παλαμᾶς συνεχίζεται κατὰ κάποιον τρόπο μέσα στὶς φιλολογικῆς ἐργασίες τοῦ Νίκου Βέη (Bees) [1883-1958] πού ἀναφέρονται σὲ νεοελληνικά θέματα, ὅπου ὅμως ὁ ιστοριοδιφικὸς φόρτος καταπνίγει κάποτε τὴν κριτικὴ θεώρηση ἀλλὰ και συσκοτίζει τὴν ιστορικὴ προοπτικὴ. Δημιουργικὴ ἀξιοποίηση τῶν διδαγμάτων τοῦ Παλαμᾶ γίνεται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Συκουτρῆ (1902-1937), πού παράλληλα μὲ τίς σημαντικῆς ἐργασίες του στὸ χῶρο τῆς κλασικῆς ἀλλὰ και τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας ἀσχολήθηκε μὲ μεθοδολογικά προβλήματα σχετικά μὲ τὴ μελέτη και τὴν ἐκδοσὴ τῶν νεοελληνικῶν κειμένων και ἔδωσε λαμπρὴ ἐρμηνευτικὴ μελέτη τοῦ Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου τοῦ Παλαμᾶ (βλ. τὸν μεταθανάτιο συγκεντρωτικὸ τόμο τῶν μελετημάτων του *Μελέται και Ἀρθρα*, Ἀθήναι 1956 [και Β' ἐκδοσὴ, φωτομηχανικὴ: 1982], σσ. 436-515). Συνδυασμὸ τῆς εὐρύτητας τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Συκουτρῆ μὲ τίς ἰδανιστικῆς κριτικῆς τάσεις τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη διακρίνουμε στὴν ἐνδιαφέρουσα περίπτωσὴ τοῦ νεώτερου φιλόλογου Βασιλείου Λαούρδα (1912-1971). Τὴν ἐπιστημονικὴ και μεθοδολογικὴ ἐξάλλου αὐστηρότητα τοῦ Συκουτρῆ υἱοθετοῦν στὶς ἐργασίες τους οἱ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, Ἐμμανουὴλ Γ. Κριαρᾶς και Λέανδρος Ι. Βρανούσης, ἐνῶ στὸ ἔργο τῶν Γεωργίου Θ. Ζώρα και Μανούσου Ι. Μανούσακα κυριαρχεῖ τὸ ιστορικὸ και βιογραφικὸ ἐνδιαφέρον σχετικά μὲ τὰ νεοελληνικά λογοτεχνικά θέματα.

Ὅλα τὰ παραπάνω ὀνόματα ἀντιπροσωπεύουν ταυτόχρονα και μιὰ δεύτερη ἰδιαίτερη τάση μέσα στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία: τὴν τάση δηλαδὴ τοῦ ἐπάλληλου ἐνδιαφέροντος τόσο για τὰ νεοελληνικά ὅσο και για τὰ βυζαντινολογικά ζη-

1. Βλ. σχετικά και Μέρως πρῶτο, Κεφάλαιο Α'

τήματα. Και αυτό είναι φυσικό, αν αναλογισθοῦμε τὴ στενὴ σχέση τῶν κειμένων τῆς πρώιμης νεοελληνικῆς περιόδου μετὴ τὴ βυζαντινὴ γραμματεία.

Μία ἄλλη κατεύθυνση φιλολογικῆς συνείδησης ἐγκαινιάζεται μέσα στοῦ γενικότερο πνεῦμα τῆς λεγόμενης γενιᾶς τοῦ '30. Ἐμμεση ἀλλὰ ἀποφασιστικῆ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἐδῶ ἡ συμβολὴ τῆς κριτικῆς σκέψης τοῦ Γιώργου Σεφέρη στὴ διαμόρφωση ἐνὸς τρόπου φιλολογικῆς ἀντιμετώπισης τῶν νεοελληνικῶν κειμένων ποὺ ἀντιπροσωπεύεται, μετὰ διαφοροποιήσεις ὅπως δῆποτε, ἀπὸ τοὺς Κ. Θ. Δημαρᾶ, στὴν περίπτωση τοῦ ὁποίου διασταυρῶνονται ὀργανικὰ οἱ κριτικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς ικανότητες, Λίνο Πολίτη, Ἄλκη Ἀγγέλου καὶ Γ. Π. Σαββίδη. Τέλος, τὴν τάση συνδυασμοῦ τῆς «φιλολογικῆς» καὶ τῆς «λογοτεχνικῆς» κριτικῆς (βλ. παρακάτω), ἢ μᾶλλον τὴν τάση νὰ παραμερισθῆ ἀπὸ μιὰ πῶς σύνθετη καὶ ἐνιαία μέθοδο μελέτης ἢ ὅπως δῆποτε συμβατικῆ αὐτῆ διάκριση, παρατηροῦμε στὶς τελευταῖες ἰδίως ἐργασίες τοῦ Ἀπόστολου Σαχίνη (βλ. παρακάτω: *Φιλολογοὶ νεοελληνιστές*).

Βιβλιογραφία

Ε. Κριαρᾶ, «Ἡ ἱστορικὴ μέθοδος στὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας», *Νέα Ἑστία*, 44 (1948) 859, Τοῦ ἴδιου, «Ἡ φιλολογικὴ γενεὰ τοῦ 30 στὸν τομέα τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων», *Ἐποχές*, τόμ. 3, τεύχ. 9 (Ἰαν. 1964), σσ. 11-16. Ἰωάννου Καλιτσουνάκη, «Ἡ ἀναβίωσις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐντεῦθεν», *ΕΕΦΣΙΑ*, 8 (1957-1958), 325-450, γιὰ ὀρισμένα πρόσωπα ποὺ συνδέονται μετὰ τὶς ἀπαρχές τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης (βλ. καὶ παρακάτω: *Φιλολογοὶ νεοελληνιστές*), καὶ Α. Ι. Βρανούση, «Νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές», *Κριτικὰ Φύλλα*, 1 (1971) 39-51 (καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἔκδοση, Ἀθήνα 1971). Ὡς καθοριστικὸ κείμενο θὰ πρέπει νὰ συμπεριληφθῆ ἐδῶ καὶ ὁ κυρίως «Πρόλογος τῆς Ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας» τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ (1975, σσ. θ'-ιζ').

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΟΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΤΕΣ

Κριτικοὶ τῆς λογοτεχνίας. [Ὅταν μνημονεύονται, δειγματοληπτικά, ὀρισμένα ἔργα τῶν κριτικῶν τῆς λογοτεχνίας (ἢ ἔργα Ἑλλήνων καὶ ξένων φιλολόγων νεοελληνιστῶν: βλ. παρακάτω), δίνεται μόνον ὁ βασικὸς τίτλος· οἱ πλήρεις ἀναγραφές ὑπάρχουν στὰ οἰκεῖα σημεῖα τῶν βιβλιογραφικῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου. Οἱ πλήρεις τίτλοι ἀναγράφονται ἐδῶ μόνον γιὰ τὰ ἔργα ἢ τὰ μελετήματα ἐκεῖνα ποὺ δὲ μνημονεύονται σὲ ἄλλα μέρη τοῦ βιβλίου.]

Είσαγωγικά, μπορούν να αναφερθούν από τους παλαιότερους (λογοτεχνική γενιά του 1880) όρισμένοι σημαντικοί εκπρόσωποι τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς: ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς πρῶτα, ὁ Κωσταντῖνος Χατζόπουλος, ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος καὶ ὁ Παῦλος Νιρβάνας¹, ὁ Γιάννης Ψυχάρης, ὁ Μιχαὴλ Μητσάκης, ὁ Τέλλος Ἄγρας καὶ ὁ Νικόλαος Ἐπισκοπόπουλος (1874-1944). Οἱ λογοτέχνες αὐτοὶ ἔδωσαν μιὰ σειρά κριτικῶν κειμένων πού χαρακτηρίζονται ὡς προδρομικά γιὰ τὴ νεώτερη περίοδο τῆς κριτικῆς σκέψης στὴν Ἑλλάδα.

Τὰ ἔκτενῆ κριτικά δοκίμια τοῦ Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη (1886-1947) ἀποτελοῦν ἀναμφισβήτητα ἓνα ἐνδιαφέρον κεφάλαιο τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς καὶ γενικά μιὰν ἔντονη προσωπικὴ μαρτυρία. Ὅπωςδῆποτε οἱ δύο ἀντιπροσωπευτικὲς ἀκραεῖς θέσεις του, δηλαδὴ ἡ ἀποκλειστικὴ ἔξαρση τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἡ διαγραφή τοῦ Παλαμᾶ, δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα τῶν πνευματικῶν μας ἀξιών καὶ δὲ βοηθοῦν στὴ διαμόρφωση γόνιμων κριτηρίων. Μᾶς μένει ὡστόσο μιὰ σπάνια περίπτωση ἀφοσίωσης στὴν ἰδέα τῆς ποίησης ἀπὸ ἄνθρωπο πού δὲν ἀσκοῦσε ὁ ἴδιος τὴν ποιητικὴ τέχνη, καὶ μιὰ συνείδηση πού πολλὰς φορὲς ἀντέδρασε δικαιολογημένα σὲ ἀρνητικὰ φαινόμενα τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου. Ἐδῶ πρέπει νὰ μνημονευθῆ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Φώτου Πολίτη (1890-1934), πού ἐπίσης ἐνδιαφέρθηκε ζωηρὰ γιὰ τὰ γενικότερα προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς πολιτισμικῆς παράδοσης καὶ σύγχρονης ζωῆς καὶ στάθηκε μιὰ ἐξαιρετικὰ δημιουργικὴ προσωπικότητα γιὰ τὸ θέατρο. Στὴν κριτικὴ σκέψη τοῦ Πολίτη οἱ ἰδανιστικὲς ἰδεολογικὲς θέσεις συμβαδίζουν μὲ τὴν ὀξυδέρκεια τῶν παρατηρήσεων καὶ τὴν πλούσια αἰσθητικὴ παιδεία —ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν οἱ τελικὲς ἀποτιμήσεις του δὲν μποροῦν πάντοτε νὰ γίνωνται δεκτές.

Ὁ Μάρκος Αὐγέρης (1884-1973) μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐκπροσώπους τῆς σύγχρονης λογοτεχνικῆς μας κριτικῆς. Σημαντικὸ ρόλο στὶς κριτικὲς του ἀναζητήσεις διαδραματίζει ἡ κοινωνικὴ διάσταση (*Ἄπαντα*, Α', 1964, *Ἑλληνες λογοτέχνες*, 1966, ⁴1982). Συνεχιστῆς τῆς μαρξιστικῆς κριτικῆς στὴν Ἑλλάδα εἶναι ὁ Μ. Μ. Παπαϊωάννου, ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε ἐπίσης καὶ μὲ τὰ κοινωνικά ρεύματα τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ προηγούμενου (19ου) αἰώνα, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν πολιτικὴ ἱστορία τῆς ἐποχῆς.

Τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς νεώτερης λογοτεχνικῆς κριτικῆς μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὁ Βάσος Βαρίκας (1913-1971): *Ὁ ποιητῆς Κώστας Βάρναλης* (1936), *Κ. Γ. Καρυωτάκης. (Τὸ δράμα μιᾶς γενεᾶς)* (1938) —καὶ οἱ δύο μελέτες μαζί, σὲ ἐνιαία β' ἔκδοση, μὲ ἐπιμέλεια Ἀλέξη Ζήρα: Πλῆθρον, Ἀθήνα 1978—, *Ἡ*

1. Γιὰ τὸ κριτικὸ ἔργο τοῦ Ξενόπουλου καὶ τοῦ Νιρβάνου βλ. τὸ μελέτημα τοῦ Ἀποστολοῦ Σαχίνη, «Δύο κριτικοὶ τῆς γενεᾶς τοῦ 1880», *ΕΕΦΣΠΘ*, 14 (1975) 39-55.

μεταπολεμική μας λογοτεχνία (1939)· και β' έκδοση: Πλέθρον, 'Αθήνα 1979. Το μεγαλύτερο μέρος τῆς δραστηριότητάς του διοχετεύθηκε στην κριτική στήλη τῆς ἡμερησίας *Τὸ Βῆμα* (*Συγγραφεῖς καὶ κείμενα*, Α' 1961-1965, 1975, Β' 1966-1968, 1980), ἐντάσσεται δηλαδή στὸ χῶρο τῆς κριτικῆς σημειωματογραφίας, πού ὡστόσο ὁ Βαρίκας τὴν καλλιέργησε μὲ συναίσθηση εὐθύνης. Στις κριτικὲς μελέτες του (ιδίως γιὰ τὸ ἔργο νεοελλήνων πεζογράφων: *Ἕλληνες πεζογράφοι*, Α'-ΣΤ', *Μικρὴ πινακοθήκη*, Α'-Β') ὁ Πέτρος Χάρης διακρίνεται γιὰ τὴν ἀφομοίωση τοῦ θέματος καὶ τὴν εὐχέρεια στὴ διατύπωση γενικῶν παρατηρήσεων καὶ συμπερασμάτων. Τὰ σχετικὰ κείμενα τοῦ Ἄλκη Θυρίλου ('Ἐλένης Νεγρεπόντη-Οὐράνη, 1896-1971), μαρτυροῦν κριτικὴ ὀξύνοια, πού ὡστόσο συχνὰ ἐκδηλώνεται ἄνισα. Ὁ Γιάννης Χατζίνης (1900-1975) διακρίθηκε γιὰ τὴν εὐχέρειά του νὰ ἀνάγεται σὲ γενικότερους συλλογισμοὺς μὲ ἀφετηρία τὰ ἔργα πού κρίνει (*Στοχασμοὶ καὶ σημειώματα*, 1936, *Πρόσωπα καὶ ψυχές*, 1939, *Τρεῖς σταθμοί*, 1943, *Ἡ Τέχνη εἶναι δύσκολη*, 1962, *Προτιμήσεις*, 1963, *Ἑλληνικὰ κείμενα*, 1970, *Τὸ δῶρο τῆς ζωῆς*, 1972). Τὸ πολύτομο κριτικὸ ἔργο τοῦ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ὁ Παναγιωτόπουλος ἄσκησε τὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ, ὅπως ἄλλωστε εἶχε δηλώσει καὶ ὁ ἴδιος, στὰ κείμενά του ὡστόσο διακρίνουμε τὴν παρουσία γεροῦ φιλολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ, μιὰ πλούσια «ἀποσκευὴ» σοφίας καὶ πνευματικῆς ἐνημέρωσης. Τὸ κριτικὸ ὄφος του χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ μεγάλη εὐχέρεια ἀλλὰ καὶ τὴ σαφήνεια στὴ διατύπωση. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κριτικοῦ ἔργου του βρίσκεται συγκεντρωμένο στοὺς ἑξι τόμους τῆς σειρᾶς *Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα*, πού περιλαμβάνουν δύο ἀξιοσημειώτερες προσπάθειες συνθετικῆς ἀξιολόγησης (*Κωστής Παλαμᾶς*, 1944, ²1962, ³1981, *Κ. Π. Καβάφης (ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο)*, 1946, ²1982) καὶ πολυάριθμες κριτικὲς μονογραφίες γιὰ πρόσωπα καὶ προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Ἐπίσης ἰσχυρὸ ὑπόβαθρο ἐνημέρωσης διαπιστώνουμε στὶς μεγάλες κριτικὲς συνθέσεις τοῦ Αἰμίλιου Χουρμούζιου (1904-1973): *Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐποχὴ του*, Α'-Γ', 1959-1974, *Κωνστ. Θεοτόκης*, 1946, ²1979. Πλούσια αἰσθητικὴ καλλιέργεια φανερώνει τὸ ἔργο τοῦ Κλέωνος Παράσχου (1894-1964) πού ἀναφέρεται ἰδίως στὸν ποιητικὸ χῶρο (*Κύκλοι*, 1939, *Ἕλληνες λυρικοί*, 1953, *Μορφές καὶ ἰδέες*, 1939 καὶ *(Κύκλος νέος)* 1956), *Δέκα Ἕλληνες λυρικοί*, 1937, ²1962. Σοβαρὲς κριτικὲς προθέσεις παρουσιάζουν τὰ μελετήματα τοῦ Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη (1890-1964), πού συχνὰ ἀνάγονται στὸ ἐπίπεδο τῆς συνθετικῆς δοκιμιογραφίας (*Ἡ νεώτερη ποίηση στὴν Ἑλλάδα*, 1955, *Τὸ θέμα τῆς κριτικῆς - Οἱ σύγχρονοι κριτικοί μας*, 1959, *Ἡ κριτικὴ σκέψη στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα*, 1963). Διασταύρωση πλούσιων κριτικῶν, αἰσθητικῶν ἀλλὰ καὶ εἰδικότερα φιλολογικῶν ἱκανοτήτων ἀντιπροσωπεύει ἡ περίπτωσις τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, πού κοντὰ στὸ πλῆθος τῶν ἐπιμέρους ἔργασιῶν του (α' Ε-

πτὰ κεφάλαια για τήν ποίηση», *Τὰ Νέα Γράμματα*, 1 (1935) 273-285 και 367-383, *Δοκίμιο για τήν ποίηση*, 1943, *Κωστής Παλαμᾶς. Ἡ πορεία του πρὸς τήν τέχνη*, 1947, ²1962) ἔδωσε τῇ σημαντικότερη ἕως σήμερα ἱστορική ἐπισκόπηση τῆς νεώτερης γραμματείας μας. Ὁ Ἀντρέας Καραντώνης (1910-1982) ἔδειξε ιδιαίτερη ἐπιμονή στὴν κριτικὴ παρουσίαση τῶν πεζογράφων τῆς γενιᾶς τοῦ '30, καὶ μίλησε μὲ ἐπιτυχία γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Ἐλύτη (*Πεζογράφοι καὶ πεζογραφήματα τῆς γενιᾶς τοῦ '30*, 1962, ²1977, Ὁ ποιητὴς Γιώργος Σεφέρης, 1931, ⁴1976, *Προβολές*, Α', 1965, κ.ἄ.π.). Οἱ κριτικὲς μελέτες τοῦ Τίμου Μαλάνου σὲ νεώτερους ποιητὲς (Βάρναλη, Σεφέρη, ἰδίως Καβάφη) περιέχουν ὀπωσδήποτε ἀξιοσημειώτες ἐπιμέρους ἀπόψεις: Ἡ ποίηση τοῦ Σεφέρη, 1951, ²1955, ³1982, Ὁ ποιητὴς Κ. Π. Καβάφης, 1933, ³1978, *Καβάφης* 2, 1963, *Δειγματολόγιο*, 1962. Ἀκόμη, οἱ συνθετικὲς κριτικὲς ἐργασίες τοῦ Γιώργου Θέμελη (Ἡ νεώτερη ποίησή μας, [2 τόμοι], 1963-1967, ²1978, κλπ.) καὶ οἱ ἀνάλογες ἐργασίες τοῦ Θεοδώρου Ξύδη (γιὰ ποιητὲς: Σολωμός, Κάλβος, Παλαμᾶς, Καβάφης, Πορφύρας, Σεφέρης, ἰδιαίτερα Σικελιανός, καὶ πεζογράφους: Παπαδιαμάντης, Καρκαβίτσας, Καζαντζάκης) ἐντάσσονται στὸν εὐρύτερο χῶρο τοῦ δοκιμίου, ἐνῶ ἡ κριτικὴ τοῦ Δημήτρη Νικολαρεῆζη (1908-1981) τείνει πρὸς τὴν συνθετικὴ καὶ σοβαρὴ δοκιμογραφία (*Δοκίμια κριτικῆς*, 1962). Δοκιμογραφικὸ, τέλος, χαρακτῆρα ἔχουν καὶ οἱ κριτικὲς ἐργασίες τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη¹.

Ὁ Γιώργος Σεφέρης θὰ μπορούσε ἴσως νὰ θεωρηθῆ ὁ σημαντικότερος κριτικὸς τῆς γενιᾶς τοῦ '30. Τὸ σχετικὸ ἔργο του, συγκεντρωμένο στοὺς δύο (τώρα) τόμους τῶν *Δοκιμῶν* (⁴1981), μαρτυρεῖ σπάνια πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ διακρίνεται γιὰ τὴν ἐπίμονη ἐπεξεργασία τοῦ λόγου. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν *Δοκιμῶν* ἀνάγονται στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑψηλῆς δοκιμογραφίας. Πρέπει νὰ σημειωθοῦν ἐδῶ τὰ κείμενα τοῦ «Διαλόγου πάνω στὴν Ποίηση» (¹1939), ποὺ ἔγινε στὰ 1938-1939 (ἀπὸ τὶς στῆλες τῶν περιοδικῶν *Τὰ Νέα Γράμματα* καὶ *Προπύλαια*) ἀνάμεσα στὸν Σεφέρη καὶ τὸν Κ. Τσάτσου², τὸ φιλολογικὰ «ἐπαρκές» δοκίμιο γιὰ τὸν *Ἐρωτόκριτο* (¹1946)³, οἱ πολὺ ὄριμες, ὡς κατάφαση ἢ

1. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ἀθήνα 1966 [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Θ' τόμο, σσ. 1165-1187, τῆς *ΘΗΕ*] καὶ «Ὁ ἀμαρτωλὸς Παπαδιαμάντης. (Ἡ ἀγωνία - ἡ μετάνοια - ἡ λύτρωσις)», στὸν τόμο *Μορφαὶ τῆς Μαγνησίας*, Ἐκδοσις Νομαρχίας Μαγνησίας, Βόλος 1973, σσ. 199-217 (= *Νεοελληνικά*, Β', σσ. 346-365).

2. Βλ. τώρα τὰ κείμενα τοῦ «Διαλόγου» συγκεντρωμένα στὸν τόμο: Γ. Σεφέρη - Κ. Τσάτσου, *Ἐνας διάλογος γιὰ τὴν ποίηση*. Ἐπιμέλεια Λουκᾶ Κούσουλα. «Ἐρμῆς», [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1975. [Κρίσεις: Νάσος Βαγενᾶς, Ἡριδανός, τεύχ. 4 (Φεβρ.-Μάρτ. 1976), σσ. 158-161, κ. ἄ.].

3. Γιώργου Σεφέρη, *Δοκιμές*, Α', σσ. 268-319 καὶ 497-510 (Σημειώσεις).

ὡς ἐπιφύλαξη, κριτικές σελίδες γιὰ τὸν Καβάφη (1947)¹, κ.ἄ. Τὰ δύο ἐκτενῆ ἔργα τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη γιὰ τὸν Νίκο Καζαντζάκη καὶ γιὰ τὸν Γιάννη Ρίτσο (*Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὀδύσσειας*, 1958, *Ὁ ποιητὴς Γιάννης Ρίτσος. Συνολικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου του*, 1981) πιστεύουμε ὅτι ἀντιπροσωπεύουν κάτι ἀσυνήθιστο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ κριτικὴ: ἀποτελοῦν μιὰν ὀριμότετη σύνθεση δοκιμιογραφικοῦ-κριτικοῦ λόγου, ὅπου ἡ πλούσια παιδευτικὴ ὑποθεμελίωση, ἡ δύναμη τῶν ψυχογραφικῶν παρατηρήσεων, ἡ μεγάλη αἰσθητικὴ καλλιέργεια καὶ ἡ τέλεια κατοχὴ τοῦ θέματος συνδυάζονται μὲ δωρικὴ λιτότητα καὶ ὑποβλητικὴ σαφήνεια στὴ διατύπωση.

Τὸ ἔργο τοῦ Κ. Δ. Γεωργούλη (1894-1968) ἀνήκει στὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης μὲ εἰδικότερη ἀπόκλιση πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴ. Ἐδῶ ἐνδιαφέρουν ὅσες ἐργασίες του ἀναφέρονται σὲ θέματα γενικῆς αἰσθητικῆς («Ὁ συμβολισμὸς καὶ ὁ καθαρὸς ποιητικὸς λόγος», στὸν τόμο *Αἰσθητικά καὶ φιλοσοφικά μελετήματα*, Ἀθῆναι 1964, σσ. 109-117 καὶ «Τὰ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα», ὁ.π., σσ. 118-128) καὶ σὲ συναφῆ μεθοδολογικὰ προβλήματα («Ἡ αἰσθητικὴ ἐρμηνεία», ὁ.π., σσ. 21-44 καὶ «Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογοτεχνίας», ὁ.π., σσ. 45-76).

Ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος ἔδωσε σημαντικὴ γιὰ τὸν ἔντονα προσωπικὸ χαρακτήρα τῆς καὶ τὴν τάση γιὰ φιλοσοφικὲς ἀναγωγὲς αἰσθητικῆς θεώρησης τοῦ Παλαμῆ (καὶ τοῦ Κάλβου). Ἐπίσης ὁ Εὐάγγελος Π. Παπανοῦτσος (1900-1982) ἀφιέρωσε πλούσια σὲ στοχασμὸ αἰσθητικὰ δοκίμια σὲ σημαντικοὺς νεοέλληνες ποιητὲς (*Παλαμῆς - Καβάφης - Σικελιανός*, 1949, 1977).

Ἀπὸ τοὺς νεώτερους, ὁ Πάνος Καραβίας εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἀντιπαραλαμικὴ κριτικὴ ἐργασία του (*Ὁ Παλαμῆς ἀντιποιοητικὸς*, 1960) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα δοκίμιά του (*Ὁ Σολωμὸς καὶ ἡ ἀναγωγή στὸ οὐράνιο*, 1977). Ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος, καλὸς γνώστης τῶν εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνιῶν, προχωρεῖ μὲ τὰ κριτικὰ δοκίμιά του σὲ μιὰν ὑπέρβαση τῆς εὐρωπαϊκῆς-ἀναγεννησιακῆς πνευματικότητας καὶ ἀναζητεῖ ἀπαντήσεις γιὰ τὰ ὀριακὰ προβλήματα τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου στὸ χῶρο τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς παράδοσης (*Μελέτες*, 1966, *Γιὰ τὸ Σολωμὸ, τὴ λύρα τῆ δίκαιη*, 1974, *Μικρὰ ἀναλυτικὰ στὸν Καβάφη*, 1977). Σὲ ποιητὲς τῆς γενιᾶς τοῦ '30 ἀλλὰ καὶ σὲ ἐκπροσώπους τῆς μεταπολεμικῆς γενιᾶς ἀναφέρεται ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀλεξ. Ἀργυρίου. Εἰδικότερα, μὲ ἓνα μεγάλο πλῆθος ἀπὸ ἄρθρα, δοκίμια καὶ μελέτες, διάσπαρτο σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες, ὁ Ἀργυρίου ἀναδείχθηκε σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς ἀξιολογώτερους ραβδοσκόπους τῆς σύγχρονης ποίησης². Συστηματικὲς κριτικὲς προθέσεις παρουσιά-

1. Γιώργου Σεφέρη, ὁ.π., σσ. 324-457 καὶ 510-522 (Σημειώσεις).

2. Ἐνα σημαντικό μέρος τοῦ ὕλικου αὐτοῦ ὁ Ἀργυρίου τὸ διοχέτευσε στοὺς τόμους

ζει στο έργο του ο 'Απόστολος Σαχίνης. Οί έργασίες του χαρακτηρίζονται για τή μεθοδικότητα στη διάρθρωση και τήν έπιμονή στην αναζήτηση γενικών συμπερασμάτων (*Το Νεοελληνικό Μυθιστόρημα*, 1958, ⁵1980, *Η σύγχρονη πεζογραφία μας*, 1951, ³1976, *Νέοι πεζογράφοι*, 1965, ²1972, *Πεζογράφοι του καιρού μας*, 1967, ²1978, *Η πεζογραφία του αισθητισμού*, 1981). 'Από τὸ έργο του Γιάννη Δάλλα σημειώνουμε τὰ συγκεντρωμένα μελετήματά του για τὸν Καβάφη και τὸν Σαχτούρη (*Καβάφης και ιστορία*, 1974, *Εἰσαγωγή στην ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη*, 1979), και ἀπὸ τήν κριτική ἀπασχόληση του Μ. Γ. Μερακλή μιὰ σχετικά σύντομη ἐπισκόπηση τῆς νεώτερης ποίησης και πεζογραφίας (*Η σύγχρονη ἑλληνική λογοτεχνία (1945-1970)*). I. Ποίηση, II. Πεζογραφία, 1971-1972), με ἐνδιαφέρουσες ἐκτιμήσεις, και μιὰ σειρά κριτικῶν δοκιμῶν σὲ ἐντελῶς σύγχρονα κείμενα (*Λογοτεχνική κριτική*, I, 1976). Στους λογοτεχνικούς κριτικούς πρέπει νὰ προστεθῆ και ὁ πεζογράφος Ρένος 'Αποστολίδης, με ἀντιπροσωπευτικό έργο τὸ βιβλίο του *Κριτική του Μεταπολέμου* (1962, ³1970).

Βιβλιογραφία

Για τὸς πρὶν ἀπὸ τὸ 1880 ἐκπροσώπους τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς ('Ιάκ. Πολυλά, Σπ. Ζαμπέλιο, Π. Σοῦτσο, Κ. 'Ασώπιο, 'Αγγ. Βλάχο, 'Εμμ. Ροῦτση, 'Ιω. Παπαδιαμαντόπουλο, κλπ.) και για τὰ ἀντιπροσωπευτικότερα έργα τους παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη στὸ Γ' Κεφάλαιο του Πρώτου Μέρους του βιβλίου, ὅπου και βιβλιογραφία. Για τὸν Ροῦτση, τὸν Παλαμᾶ, τὸν 'Αποστολάκη, τὸν Φ. Πολίτη, τὸν Κλ. Παράσχο, τὸν 'Αγρα, κ.ἄ.π., βλ. και τὸν τόμο: *Η κριτική στη νεότερη Ἑλλάδα*. Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ και Γενικῆς Παιδείας, "Ἰδρυμα Σχολῆς Μωραΐτη, 'Αθήνα 1981 [Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 13].

Φιλόλογοι νεοελληνιστές. 'Ὡς προδρομικές μορφές τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὀρισμένοι λόγιοι του περασμένου αἰώνα, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν χρήσιμα γραμματολογικά έργα (βλ. παρακάτω, Μέρους Τρίτο, Κεφ. Β') και τοποθετοῦνται στην ἀφετηρία τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν. Οἱ λόγιοι αὐτοὶ εἶναι ὁ Γεώργιος Ζαβίρας (1744-1804), ὁ 'Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς (1800-1876), ὁ Παναγιώτης 'Αραβαντινὸς (1809-1870), ὁ 'Ανδρόνικος Δημητρακόπουλος (1825-1872), ὁ

Ε'1 και Ε'2 τῆς σειρᾶς *Η ἑλληνική ποίηση*. 'Ανθολογία - Γραμματολογία τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη, πού ἐκδόθηκαν πρόσφατα (1979 και 1982, ἀντίστοιχα) με τὸς τίτλους: *Νεότεροι ποιητὲς του μεσοπολέμου και Η πρώτη μεταπολεμική γενιά*.

Ματθαῖος Παρανίκας (1832-1912), ιδιαίτερα ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας (1842-1914), πού διακρίθηκε καί ὡς ἐκδότης κειμένων (*Χρονικὸν Γαλαξειδίου*, 1865, *Κρητικὸν Θέατρον*, 1879, κ.ἄ.), ὁ Λ. Α. Βροκίνης (1850-1911), κ.ἄ.π. Μὲ τοὺς "Ἕλληνες λογίους τῆς Διασπορᾶς ἀσχολήθηκε ὁ Ἄνδρέας Μουστοξύδης (1785-1860), ὁ ὁποῖος καταχώρισε τὶς σχετικὲς μὲ αὐτοὺς μελέτες του στὸ περιοδικό του *Ἑλληνομνήμων*, φυλλάδια 1-12 (1843-1853). Μνημονεύονται ἐπίσης οἱ λόγιοι πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος (1785-1872), μαθητῆς τοῦ Ἀθανασίου Ψαλῖδα καὶ καθηγητῆς στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία καὶ στὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, συγγραφέας τοῦ προδρομικοῦ ἔργου τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς *Τὰ Σούτσεια* (1853), Χριστόφορος Φιλητᾶς (1787-1867), ἀπὸ τοὺς πρῶτους μελετητῆς τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*, Στέφανος Κουμανούδης (1818-1899), ποιητῆς ὁ ἴδιος (τὸ 1851 τύπωσε τὸ ἐκτενὲς ποίημα *Στράτης Καλοπίχειρος*, σὲ λαμβικὰ τρίμετρα), ὁ ὁποῖος μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπίσης γιὰ τὴν κριτικὴ συμβολὴ του στοὺς ποιητικὸς διαγωνισμοὺς, καθὼς καὶ γιὰ τὰ ἔργα του *Συναγωγὴ λέξεων ἀθησαυρίστων ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λεξικοῖς* (1883) καὶ *Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων* (1900, 21980), καὶ Δ. Βερναρδάκης (1833-1907), συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος* (1884), πού διακρίθηκε καὶ ὡς δραματικὸς ποιητῆς.

Στὴν ἴδια ἀφετηρία βρίσκονται καὶ οἱ παλαιότεροι φιλόλογοι - πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι Δημήτριος Ι. Μαυροφρύδης (1828-1866) καὶ Ἀντώνιος Ν. Γιάνναρης ἢ Γιανναράκης (1852-1909), πού δίδαξαν ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ γλώσσα, ὁ πρῶτος στὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ὁ δεῦτερος στὸ πανεπιστήμιο St. Andrews τῆς Σκωτίας. Ὁ Μαυροφρύδης, στὴν *Ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης* (τόμ. Α', Ἀθήνησιν 1866), ἐξέδωσε τὰ *Προδρομικὰ ποιήματα καὶ ἄλλα κείμενα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου* (*Σπανέας, Πόλεμος τῆς Τρωάδος, Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα*, κ.ἄ.), ἐνῶ ὁ Γιάνναρης μᾶς ἔδωσε τὴν πρώτη ἐπιστημονικὴ ἐργασία γιὰ τὸν *Ἐρωτοκρίτο* (*Περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ. Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ καὶ γλωσσικὴ μελέτη μετὰ γλωσσαρίου. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν Καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, 1889*)¹.

Ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἐρευνητῆς ἐνδιαφέρθησαν γιὰ τὴ μελέτη κειμένων τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ ὀρισμένοι ἐκπρόσωποι ἄλλων ἐπιστημονικῶν κλάδων. Ἔτσι, ὁ Σάββας Ἰωαννίδης (1831-1909), ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης (1841-1905), ὁ Παῦλος Καρολίδης (1849-1930), ὁ Ἄνδρέας Σκιᾶς (1861-

1. Γιὰ τοὺς δύο παραπάνω φιλόλογους βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Κλείς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, ἢτοι Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, τόμ. Α', ἔκδοσις γ', Ἀθήνα 1965, σσ. 109-110 καὶ 86, ἀντίστοιχα.

1922), ὁ Ἰωάννης Βογιατζίδης (1877-1961), ὁ Δημήτριος Πασχάλης (1864-1944), ὁ Φαίδων Ι. Κουκουλές (1881-1956), ὁ Ἀντώνιος Χατζῆς (1883-1953), ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἀκριτικὸ ἔπος ἢ δημοσίευσαν ἄλλες σημαντικὲς φιλολογικὲς μελέτες¹. Μὲ τὸν Στέφανο Σαχλίκη καὶ τὸν Θεόδωρο Πρόδρομο ἀσχολήθηκε ὁ Συνόδης Δ. Παπαδημητρίου (;-1922), καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιό τῆς Ὀδησοῦ. Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ γλωσσολόγου Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι (1848-1941), τὸν νεοελληνιστὴ ἐνδιαφέρουν ἡ *Einleitung in die neugriechische Grammatik* («Ἐισαγωγὴ στὴ νεοελληνικὴ γραμματικὴ»), Leipzig 1892, τὰ Ἀκαδημεικὰ ἀναγνώσματα (2 τόμοι, 1902-1904, ²1924-1931), ἰδίως τὰ *Μεσαιωνικὰ καὶ νέα ἑλληνικὰ* (2 τόμοι, 1906-1907), οἱ ἐργασίες του γιὰ τὸν Ἐμμ. Γεωργιλᾶ (1893) καὶ τὰ *Προδρομικὰ ποιήματα* (1897), κλπ. Ὁ Χατζιδάκις ἔδειξε τὴν ἀδιάσπαστη ἐνότητα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας (ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς, νεώτερης) καὶ ἔθεσε πρῶτος τὶς θεωρητικὲς βάσεις γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς². Ἐδῶ μνημονεύεται καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Χατζιδάκι Ἀχιλλέας Τζάρτζανος (1873-1946), συγγραφέας τοῦ μεθοδικοῦ καὶ πολυτίμου γιὰ τὸν νεοελληνιστὴ ἔργου *Νεοελληνικὴ Σύνταξις* (1928, ²1946-1953: σὲ δύο τόμους) καὶ τῆς *Γραμματικῆς τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (1930, ²1954). Ἐξάλλου, ὁ ἱστορικὸς Σπυρίδων Π. Λάμπρος (1851-1919) ἔδωσε τὴ γνωστὴ ἔκδοση *Collection de romans grecs en langue vulgaire* (1880) καὶ μελέτησε τὸ ἔργο τῶν ποιητῶν Ρήγα, Βηλαρά, Χριστοπούλου, Ζαλοκώστα καὶ Κρυστάλλη.

Ἰδιαίτερα μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ γλωσσολόγου νεοελληνιστῆ Γιάννη Ψυχάρη (1854-1929), ποῦ ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ γλώσσα τῶν κειμένων τῆς δημόδους γραμματείας (Σπανέας, κ.ἄ.) καὶ ἔδωσε φιλολογικὲς μελέτες γιὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (*Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*) καὶ γιὰ νεοελληνικὲς λογοτέχνες (Σολωμό, Παλαμᾶ, κ.ἄ.)³.

Ἀναφέρω ἐπίσης τὸν ἀρχαιολόγο Στέφανο Ξανθουδίδη (1864-1928), ὁ ὁποῖος δημοσίευσε φιλολογικὲς ἐργασίες γιὰ τὸ ἀκριτικὸ ἔπος καὶ γιὰ τοὺς Σαχλίκη, Ἀχέλη, Μουνιαλῆ κλπ., ἔδωσε πολὺ ἀξιόλογες γιὰ τὴν ἐποχὴ του κρι-

1. Ἀναφέρω τὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ Φ. Ι. Κουκουλέ *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς* (6 τόμοι, 1948-1956), διότι ἐνδιαφέρει ἐξαιρετικὰ τὸν νεοελληνιστὴ καὶ τὸν γλωσσολόγο.

2. Βλ. Γ. Μπαμπινιώτη, «Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (1848-1941) Ἡ συμβολὴ του στὴν ἀποκατάσταση τῆς γλωσσικῆς μας ταυτότητας καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας», *Ἀριάδνη*, 1 (1983) 294-307.

3. Πολλὲς ἐργασίες τοῦ Ψυχάρη ποῦ ἐνδιαφέρουν τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία ἀναδημοσιεύτηκαν στοὺς τόμους *Études de philologie néo-grecque*, Paris 1892 καὶ *Quelques travaux de linguistique, de philologie et de littérature hellénique, 1884-1928*, Paris 1930. Γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα βλ. τὸ δίτομο ἔργο του *Essais de grammaire historique néo-grecque*, Paris 1886-1889.

τικὲς ἐκδόσεις ἔργων τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (*Ἐρωτοκρίτου*, 1951, *Φορτουνάτου*, 1922, *Ἐρωφίλης*, 1928) καὶ ἐτοίμαζε τὴν κριτικὴ ἔκδοσιν τοῦ *Ροδολίνου*· τοὺς κλασικοὺς φιλολόγους Σίμο Μενάρδο (1872-1933). πού διδάξε νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία στὴν Ὁξφόρδη καὶ δημοσίευσε, στὸ περιοδικὸν *Poetry Review*, 18-19 (1927-1928), μελέτη γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς¹, καὶ Ἰωάννη Καλιτσουνάκη (1878-1966), πού διδάξε βυζαντινὴ καὶ νεοελληνικὴ φιλολογία στὸ πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου (1949 κέ.), δημοσίευσε μελέτη γιὰ τὸν λόγιον Ματθαῖο Δεβαρῆ (1914) καὶ ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὰ κείμενα τῆς μεσαιωνικῆς γραμματείας (μελέτησε τὰ *Προδρομικὰ ποιήματα*, 1923, καὶ ἐξέδωσε τὸ *Περὶ ξενιτείας ποίημα*, 1930)². Παρατηρήσεις σὲ μεσαιωνικὰ κείμενα δημοσίευσε καὶ ὁ Ἀντώνιος Σιγάλας (1890-1981)³.

Ὅπως σημειώσαμε ἤδη (*Οἱ εἰδικότερες τάσεις*), στὴν ἀφετηρία τῆς διαμόρφωσης τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης βρίσκεται ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Ἀναφερθῆκαμε ἐπίσης στὶς κυριότερες τάσεις πού χαρακτηρίζουν τὴν ἐπιστήμη αὐτὴ μέσα στὰ χρόνια πού ἀριθμεῖ ἕως σήμερα καὶ τονίσαμε τὸν προδρομικὸ ρόλον τοῦ Ἰωάννη Συκουτρῆ. Ἐδῶ μπορούμε νὰ ἀναφερθοῦμε λεπτομερέστερα στοὺς πιὸ πρόσφατους καὶ τοὺς σημερινούς ἐκπροσώπους τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς.

Τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς συγκροτημένης φιλολογικῆς συνείδησης διακρίνουμε στὴν περίπτωση τοῦ Ἠλία Π. Βουτιερίδη (1874-1942), πού, κοντὰ στὴν χρήσιμη ἀκόμη *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας* (2 τόμοι, 1924-1927), ἔδωσε καὶ ἀξιόλογες μελέτες σὲ ἐπιμέρους θέματα τῆς λογοτεχνίας μας.

Ὁ Νίκος Βέης (Bees) ἐπεζέτεινε τὰ ἐνδιαφέροντά του ἀπὸ τὸν χῶρον τῶν βυζαντινολογικῶν ἐρευνῶν καὶ στὰ νεοελληνικὰ θέματα (Ρήγας, Κάλβος, Γρυπάρης, Παλαμᾶς, κ.ἄ.). Στὶς σχετικὰς ἐργασίες του κυριαρχεῖ ἕνας κάπως βαρὺς ἐπιστημονισμὸς, χωρὶς ὥστόσο αὐτὸ νὰ ἀποτελῇ τελικὰ μειονέκτημα. Ἡ συμβολὴ του ἔχει βασικὰ ἱστοριοδιωφικὸ καὶ, εἰδικότερα, ἀρχαιοδιωφικὸ χαρακτήρα. Ὡς πρῶτος κάτοχος τῆς ἔδρας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης θὰ πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ ἀναφερθῆι στὸ κεφάλαιον αὐτό. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἐργασιῶν του οἱ ἀναφερόμενες στὸ δημοτικὸν τραγούδι (*Τὰ δημοτικὰ τραγοῦδια*. Μέρος Α' *Οἱ Σὺλ-*

1. Ὁ Μενάρδος ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τοὺς Ἐμμ. Ροῖδη (1918) καὶ Ἀριστ. Βαλαωρίτη (1927) Κατάλογο δημοσιευμάτων τοῦ Σίμου Μενάρδου (ἀπὸ τὸν Ἰω. Συκουτρῆ) βλ. στὴν *Ἀθηνᾶ*, 45 (1933) 318-330

2. Βιβλιογραφία τοῦ Ἰω. Καλιτσουνάκη βλ. στὰ *Κρητικὰ Χρονικά*, 7 (1953) 21-35

3. Βιβλιογραφία βλ. στοῦ Μ. Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Τὰ μεσαιωνικὰ δημοδῶδη κείμενα*, σσ. 26-27 καὶ passim.

λογές, 1929, *Ἡ συλλογὴ τοῦ Ἀραβαντινοῦ*. (*Τὸ κλέφτικο τραγοῦδι*), 1941, *Τὸ Κλέφτικο τραγοῦδι. Τὸ πνεῦμα καὶ ἡ τέχνη του*, 1950) σχετίζονται ἄμεσα μετὰ τὴ φιλολογικὴ κριτικὴ καὶ ἀντιπροσωπεύουν ἕναν κάπως «ἀπόλυτο» ἀλλὰ ὀξυδερκὴ καὶ σὲ πολλὰ θέματα γόνιμο τρόπο μελέτης. Ὁ Κώστας Βάρναλης (1884-1974) ἀφιέρωσε σημαντικὲς κριτικὲς συμβολὲς στὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ (*Ὁ Σολωμὸς χωρὶς μεταφυσικὴ*, 1925, κ.ἄ.), «θεμελιωμένες πάνω σὲ γερὴ φιλολογικὴ-γραμματολογικὴ κατάρτιση καὶ εὐρύτερη θεωρητικὴ συγκρότηση»¹.

Σχετικὰ πρῶμῃ ἀντίληψη τῆς σημασίας τῶν φιλολογικῶν ἐρευνῶν στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς νεοελληνικῆς παιδείας ἀντιπροσωπεύουν οἱ μελέτες τοῦ Φάνη Μιχαλόπουλου (1895-1960), ποὺ ἐπιτυχημένα ἀντιμετώπισε θέματα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ λογιόσυνη τῆς τουρκοκρατίας (*Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἀναγέννηση (1648-1820)*, Ἀθήνα 1930). Μία *Βιογραφία* τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ δημοσίευσε ὁ Μιχαλόπουλος τὸν ἐπόμενο χρόνο (1931), δὲν κρίθηκε εὐνοϊκὰ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Ἕνας ἄλλος λόγιος, ὁ Πέτρος Π. Καλονάρος (1895-1959), ἀσχολήθηκε περισσότερο μετὰ ἐκδοτικὲς ἐργασίες (τὸ 1940 ἐξέδωσε *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως* καὶ τὸ 1941 τὸ ἔπος *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας*).

Ἀπὸ τὴν ἀμέσως νεώτερη γενιά, οἱ Ν. Β. Τωμαδάκης καὶ Γ. Θ. Ζώρας (1908-1982) παρουσιάζουν κάποιαν ἐπαλληλίαν ἐνδιαφερόντων. Ὡστόσο ὁ πρῶτος, καθηγητῆς τελικὰ στὴν ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀφιέρωσε τίς δυνάμεις του μετὰ ἴσην ἐπιτυχία καὶ στὴ διακονία πολλῶν συγγενικῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων (ἐκδοτικὴ, βιβλιογραφία, βιογραφία, ἐρμηνεία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας), ἐνῶ ὁ δεῦτερος ἐντόπισε τὰ ἐνδιαφέροντά του στὸν ἐκδοτικὸ τομέα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας (μεταβυζαντινὴ περίοδος): *Ὁ Πουλλολόγος*, 1956, 1960, Μαρίνου Φαλιέρου *Ρίμα Παρηγορητικὴ*, 1956, *Ἱστορία καὶ Ὀνειρον*, 1961, Τζάνε Βεντράμου *Ἱστορία φιλαργυρίας μετὰ τῆς περφηανίας*, 1956, *Ὁ Πωρικολόγος*, 1958, *Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος*, 1959, *Θρηνοί*, 1959, *Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή*, 1970) καὶ ἐργάστηκε ἀποδοτικὰ καὶ στὸν τομέα τῶν γραμματολογικῶν μελετῶν σὲ παλαιότερους λογοτέχνες (Προσολωμικοί, Ἀθ. Χριστόπουλος, ἰδίως Κάλβος, κ.ἄ.). Ἐξάλλου ὁ Γ. Θ. Ζώρας, μετὰ μιὰ σειρά εἰδικῶν ἐργασιῶν του (ποὺ συγκεντρώθηκαν σὲ ἕξι ὀγκώδεις τόμους: *Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα*, 1959-1980) ἔλυσε γραμματολογικὰ προβλήματα τῆς ἐπτανησιακῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν ἐκπροσώπων της. Ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης ἐξέδωσε καὶ τρεῖς τόμους μετὰ νεοελληνικὲς μελέτες (*Νεοελληνικά, Α'-Β'*, 1953 καὶ 1983, καὶ

1 Βλ. τὸ εὐρύτερο ἄρθρο τοῦ Γ. Βελουδῆ, «Ὁ Σολωμικὸς Βάρναλης», *Τὸ Βῆμα*, 28.12.1975, σ. 4 (= *Προτάσεις. Δεκαπέντε γραμματολογικὲς δοκιμὲς. Κέδρος, [Ἀθήνα 1981]*, σσ. 40-53 καὶ 166-167).

Ἐπιπέδω, 1962), ὅπου ἐνδιαφέρουσες ἐργασίες του γύρω ἀπὸ πρόσωπα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (Κοραῆς, Βηλαρᾶς, Σολωμός, Κάλβος¹, Πολυλάς, Μαβίλης, Μάτεσις, Λασκαράτος, Δημ. Βερναρδάκης, Πάλλης, Παπαδιαμάντης, Παλαμᾶς, Κονδυλάκης, Προβελέγγιος, Δικταῖος, κ.ἄ.) καὶ συζήτησε μεθοδολογικά προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ἰδιαιτέρα πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Τομαδάκης, μετὰ τὴ δημοσίευση ἐπιμέρους μελετῶν καὶ ἄρθρων, ἀφιέρωσε στὸν Σολωμὸ ἰδιαίτερο τόμο (*Διονύσιος Σολωμός*, 1954), ὅπου ἀντιμετώπισε μὲ συστηματικὴ κατάταξη καὶ ἐρμηνεῖα τὰ θέματα ποῦ σχετίζονται μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἑπτανήσιου ποιητῆ.

Ἐκδοτικὲς καὶ γραμματολογικὲς ἐργασίες πάνω σὲ νεοελληνικὰ κείμενα ἔδωσαν οἱ Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ε. Κριαρᾶς καὶ Α. Πολίτης (1906-1982), μὲ κατὰ κανόνα ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Ὁ πρῶτος, μὲ τὴν *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας* (ἔκδοσις 1975), μὲ τὰ προδρομικὰ μελετήματά του γιὰ πρόσωπα καὶ φαινόμενα τῆς περιόδου τοῦ Διαφωτισμοῦ (βλ. τώρα *La Grèce au temps des Lumières*, 1969, καὶ *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, 1977, ²1980, ³1983), καὶ μὲ τίς ἐργασίες του γύρω σὲ λογοτεχνικὰ θέματα καὶ ἰδεολογικὰ ρεύματα τοῦ 19ου αἰῶνα (*Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, 1982, Κ. Παπαρηγόπουλος, κλπ.), ἔχει εὐρύνει τοὺς ὀρίζοντες τῶν ἐρευνῶν στὸν γενικὸ χῶρο τῆς νεοελληνικῆς «παιδείας». Ὁ Α. Πολίτης ἐργάστηκε στὸν ἐκδοτικὸ τομέα τοῦ Σολωμοῦ (ἐκδοσις *Ἀπάντων* καὶ μεταγραφὴ *Ἀυτογράφων Ἔργων*) δημοσιεύοντας παράλληλα καὶ ἄλλες μελέτες σὲ σολωμικὰ θέματα (*Γύρω στὸ Σολωμὸ*, 1958)· ἔδωσε ἀκόμη κριτικὴ ἐκδοσις τοῦ *Κατζούρμπου* (1964), μιὰ *Ἱστορία* τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὰ ἀγγλικά (1973) καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση: 1978, ²1979, ³1980) καὶ ἀρκετὲς μελέτες σὲ παλαιογραφικά, μετρικὰ καὶ γραμματολογικὰ θέματα. Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἑμμ. Κριαρᾶ πρέπει νὰ μνημονευθοῦν τὰ σημαντικὰ βιβλία του γιὰ τὸν Σολωμὸ (1957, ²1970) καὶ τὸν *Ψυχῶρη* (1959, ²1981), ἡ ἐκδοσις τῶν ἔργων (τραγωδιῶν) τοῦ *Κατσαῖτη* (1950) καὶ οἱ ἐργασίες του ποῦ ἀναφέρονται στὴν «πρωτονεοελληνικὴ» περίοδο 1200-1600: κριτικὲς ἐκδόσεις τῆς *Πανώριας* (1940, ²1975), τῶν *Βυζαντινῶν ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων* (1955), τοῦ *Ἀνακαλήματος τῆς Κωνσταντινόπολης* (1956, ²1965), ἐρευνητικὰ μελετήματα στὴν κρητικὴ λογοτεχνία, καὶ τὸ πολύτιμο *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημῶδου Γραμματείας 1100-1669* (ὡς τώρα τόμοι Α'-Η', 1969-1982) ποῦ ἐτοιμάζεται μεθοδικὰ ἀπὸ χρόνια μὲ τὴ βοήθεια ἐπιτελείου συνεργατῶν του.

1. Καὶ στὸν τόμο: Ν. Β. Tomadakis, *Miscellanea Byzantina-Neohellenica*, ὁ συγγραφέας συμπεριέλαβε παλαιότερα μελετήματά του (μὲ νεώτερες προσθήκες) γιὰ τὸν Κάλβο καὶ τὴ μεταφράστριά του Βαλαωρίτη Angelica Palli Bartolomei.

Λιγότερο ικανοποιούν από φιλολογική άποψη οί χρηστικές εκδόσεις τών «'Απάντων» πολλών νεώτερων δημιουργών (Γρουπάρη, 'Εφταλιώτη, Καμπύση, Καρκαβίτσα, Κονεμένου, Κοραΐ, Κρυστάλλη, Μαλακάση, Μαρκορᾶ, Νιρβάνα, Παπαδιαμάντη, Πασαγιάννη, Πολέμη, Πολυζῆ, Πορφύρα, Σουρῆ, Τερτσέτη, Χριστόπουλου) πού ἐπιχείρησε ὁ Γεώργιος Βαλέτας, στόν ὁποῖο ὥστόσο πρέπει νά ἀναγνωρισθῆ ὁ τεράστιος μόχθος καθῶς καί ἡ ἀγάπη γιά τὸ ἀντικείμενό του. Ὁ ἴδιος ἐργάστηκε καί στόν βιβλιογραφικό τομέα (*Αἰολική βιβλιογραφία 1566-1939*, 1939, κ.ἄ.), ἔκαμε φιλολογική ἐκδοση τοῦ *Χρονικοῦ τοῦ Γαλαξειδίου* τοῦ Εὐθ. Πενταγιώτη (1944), ἔδωσε δύο ἀνθολογίες (μία τρίτομη *Ἀνθολογία τῆς δημοτικῆς πεζογραφίας*, 1947-1949, καί μία μονότομη *Ἀνθολογία Ἑλληνικοῦ Διηγήματος*, 1969) καί ἐκδίδει τὸ περιοδικό *Αἰολικά Γράμματα* (1971 κέ.).

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βασιλείου Λαούρδα γιά τὴ νεοελληνική λογοτεχνία ἔχει εὐρύτερα φιλολογικὸ χαρακτήρα, μὲ ἀφετηρία τὸ παράδειγμα τοῦ Συκουτρῆ. Ὁ Λαούρδας ἔδωσε φιλολογικὲς καί κριτικὲς μελέτες γιά λογοτεχνικά ἔργα τών Καζαντζάκη, Βενέζη, Θεοδοσκᾶ, Βλαχογιάννη. Πρεβελάκη, Μπασιτιᾶ, Καπετανάκη, Πηνελόπης Δέλτα, Παλαμᾶ, Ξερόπουλου (βλ. τώρα τὸν συγκεντρωτικό τόμο *Φιλολογικά Δοκίμια*. Ἐπιμέλεια καί εἰσαγωγή Ντίνου Χριστιανόπουλου. Ἐκδόσεις Διαγωνίου, ἀρ. 27, Θεσσαλονίκη 1977).

Οἱ Στυλιανὸς Ἀλεξίου, Μ. Ι. Μανούσακας καί Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης δημοσίευσαν σημαντικὲς φιλολογικὲς παρατηρήσεις καί ἐρευνητικὲς ἐργασίες σὲ κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας καί ἐργάστηκαν ἐπίσης δόκιμα στόν ἐκδοτικό τομέα τῆς λογοτεχνίας αὐτῆς. Ὁ Στ. Ἀλεξίου ἔδωσε μιάν ἀξιόλογη *Κρητικὴ Ἀνθολογία. ΙΕ'-ΙΖ' αἰῶνας* (1954, 1969), κριτικὲς ἐκδόσεις κειμένων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (*Ἡ Βοσκοπούλα*, 1963, *Ἀπόκοπος* τοῦ Μπεργαδῆ, 1965), ἐργάστηκε ἰδιαίτερα καί στόν *Ἐρωτόκριτο*, τοῦ ὁποίου μᾶς ἔδωσε μιὰ λαμπρὴ κριτικὴ ἐκδοση (1980), ἀνθολόγησε τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Καζαντζάκη (1977), καί δημοσίευσε μιάν ἐκτενὴ ἐργασία γιά τὸ μεσαιωνικὸ ἑλληνικὸ ἀκριτικό ἔπος (*Ἀκριτικά*, 1979). Ὁ Μ. Ι. Μανούσακας ἀσχολήθηκε μὲ τὰ *Βυζαντινὰ ἱπποτικά μυθιστορήματα* (1952), ἐξέδωσε ἀνέκδοτα ἰντερμέδια τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» (1947) καί τὶς Πράξεις Γ' καί Δ' τῆς τραγωδίας *Βασιλεὺς ὁ Ροδολῖνος* (1962), δημοσίευσε δύο χρήσιμα βοηθήματα γιά τὴ μελέτη τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (*Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου»*, 1964, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας*, 1965) καί ἐτοιμάζει κριτικὴ ἐκδοση τών ποιημάτων τοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα. Ἐνῶ ὁ Ν. Μ. Παναγιωτάκης, ἰδίως μὲ τὶς ἐργασίες του «Ἐρευναι ἐν Βενετία» (*Θησαυρίσματα*, 5, 1968, 45-118) καί «Ὁ ποιητὴς τοῦ "Ἐρωτοκριτοῦ"» (ὀ.π.), προώθησε σημαντικὰ τὶς κρητολογικὲς μελέτες.

Ὁ Ἀπόστολος Σαχίνης ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη κριτικὴ γιὰ νὰ καταλήξῃ στὴν ἐπιστημονικὴ πραγματεία μετὰ τὴ συστηματικὴ τεκμηρίωση καὶ τὴ φιλολογικὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν (*Παλαιότεροι πεζογράφοι*, 1973, 21982, *Γύρο στὸ Κρητικὸ Θέατρο*, 1980). Ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου ἐξέδωσε τὶς *Ἐφημερίδες τοῦ Κοδρικᾶ* (1963) καὶ τὰ *Ἀπαντα τοῦ Ροῖδη* (1978), ἐπιμελήθηκε τὶς ἐκδόσεις τῶν κειμένων: Ὁ Παπατρέχας τοῦ Κοραῖ (1970), *Τὸ ταξίδι μου τοῦ Ψυχάρη* (1971), *Ἀπολογία τοῦ Μοισιόδακα* (1976), καὶ ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μετὰ θέματα συγκριτικῆς φιλολογίας· στὸν τομέα αὐτὸν ἔδωσε ἀξιόλογες μελέτες, ὅπου ἐξετάζει τὶς σχέσεις προσώπων καὶ κειμένων τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ (λόγια παράδοση τῆς τουρκοκρατίας) μετὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη. Παράλληλα μετὰ τὴ συμβολὴ τῆς σὲ ὀρισμένες συλλογικὲς βιβλιογραφικὲς ἐργασίες, ἡ Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ ἀσχολήθηκε μετὰ κείμενα, πρόσωπα καὶ θέματα τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ (Κοραῖς, Δούκας, Γαζῆς, *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, κ.ἄ.), ἐξέδωσε (μετὰ σχόλια) τὴν *Ἀλληλογραφία* (1794-1819) τῶν Δανιὴλ Φιλιππίδη - Barbié du Bocage - Ἀνθίμου Γαζῆ, καὶ ἐπιμελήθηκε τὴν ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου τῶν Δανιὴλ Φιλιππίδη καὶ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ *Γεωγραφία Νεωτερικὴ περὶ τῆς Ἑλλάδος* (1970). Τὴν φιλολογικὴ κριτικὴ ἐμπλουτισμένη μετὰ προσεκτικὲς αἰσθητικὲς παρατηρήσεις καλλιεργοῦν οἱ Καριοφίλης Μητσάκης (*Τὸ σονέτο στὴν ἑλληνικὴ ποίηση*, 1962, *Ἡ γενιά τοῦ '30*, 1977, *Πορεία μέσα στὸ χρόνο*, 1982), Κώστας Στεργιόπουλος (*Ὁ Τέλλος Ἄγρας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς παρακμῆς*, Ἐκδόσεις «Βάκων», Ἀθῆνα 21967, *Οἱ ἐπιδράσεις στὸ ἔργο τοῦ Καρνωτάκη*, 1972, *Ἡ ἀνανεωμένη παράδοση*, 1980), Γ. Π. Σαββίδης (*Οἱ καθαρικὲς ἐκδόσεις (1891-1932)*, 1966, κ.ἄ.), καὶ Παναγιώτης Μουλλᾶς (*Ἀ. Παπαδιαμάντης Ἀυτοβιογραφούμενος*, 1974, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877*, 1976, Γ. Μ. Βιζυνοῦ, *Νεοελληνικὰ Λιγύματα*, 1980). Γραμματολογικὸ χαρακτῆρα ἔχουν οἱ περισσότερες ἐργασίες τοῦ Φαίδωνος Κ. Μπουμπουλίδη (*Προσολομικοί, Α'-Δ'*, 1966-1977, διάφορα ἄλλα ἐπτανησιακὰ μελετήματα, *Ἐμμετρὲς Παρωδίες*, 1977, *Νεοελληνικὰ σατιρικὰ ποιήματα*, 1979) καὶ τῆς Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου (*Ἀντώνιος Μάτεσις*, 1968, *Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή*, 1976). Προσεκτικὲς ἐκδοτικὲς καὶ ἐρευνητικὲς ἐργασίες σὲ νεοελληνικὰ κείμενα δημοσίευσε καὶ ἡ Ἑλένη Δ. Κακουλίδη (*Νεοελληνικὰ θρησκευτικὰ ἀλφαβητάκια*, 1964, *Ὁ Ἰωάννης Μορεζῆνος καὶ τὸ ἔργο του*, 1970, *Συμβολές*, 1982). Ἀρχαιοδιφικὸ-γραμματολογικὸ χαρακτῆρα ἔχουν καὶ οἱ ἐργασίες τοῦ Βαγγέλη Σκουβαρᾶ, 1921-1983 (*Ἰωάννης Πρίγκος*, 1964, *Ἀνέκδοτα ἀντικοραϊκὰ κείμενα*, 1965, *Στηλιτευτικὰ κείμενα τοῦ ΙΗ' αἰ.*, 1967). Στὴν περίπτωσιν τοῦ Λ. Ι. Βρανούση συναντᾶμε μιὰ διασταύρωσιν ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐνδιαφερόντων μετὰ ἴσῃ ἐπιτυχία στὶς πραγματοποιήσεις (μελετήματα γιὰ τὸν Ρήγα, 1948 κέ., τὸν

Ἐθανάσιο Ψαλίδα, τοὺς Προδρόμους, 1955, τὸν Ἐθανάσιο Ἐδίδου, 1962 κέ., *Χρονικά τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Τουρκοκρατουμένης Ἡπείρου*, 1962, κ.ἄ.π.). Ὁ Γ. Γ. Ἀλισανδράτος παρουσιάζει τακτικὰ ἐνδιαφέρουσες φιλολογικὰς ἔρευνες σὲ θέματα καὶ πρόσωπα τῆς ἐπτανησιακῆς κυρίως γραμματείας (Παναγ. Βεργωτῆς, Ἡλίας Ζερβός-Ἰακωβάτος, Ἄνδρ. Μουστοξύδης, Ἄβλιχος, Λασκαράτος, Σολωμός, κ.ἄ.).

Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐξαρθῆ καὶ ἡ σημαντικὴ βιβλιογραφικὴ συμβολὴ τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλι (1899-1978) σὲ πλῆθος νεοελλήνες (ἀλλὰ καὶ ξένους) λογοτέχνες (βλ. παρακάτω).

Λειτουργοὶ συγγενοῦς ἐπιστημονικοῦ κλάδου, τῆς Λαογραφίας, ὅπως λ.χ. οἱ παλαιότεροι λαογράφοι Νικόλαος Πολίτης (1852-1921) καὶ Στίλπων Κυριακίδης (1887-1964), μᾶς κληροδότησαν ἀξιόλογα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρουν καὶ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία. Ὁ πρῶτος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς *Παροιμίες* (4 τόμοι, 1899-1902) καὶ τὶς *Παραδόσεις* (2 τόμοι, 1904), ποὺ τροφοδότησαν τὸ ἔργο πολλῶν νεοελλήνων λογοτεχνῶν, ἐξέδωσε τὸν τόμο *Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ* (1914, 1978), ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἀκριτικὸ ἔπος καὶ κατάρτισε τρίτομη *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία* ποὺ καλύπτει βιβλιογραφικὰ τὰ χρόνια 1907-1920, ἐνῶ ὁ δεῦτερος ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια (βλ. τώρα τὸν συγκεντρωτικὸν τόμον: *Τὸ δημοτικὸν τραγούδι. Συναγωγὴ μελετῶν. Ἐκδοτικὴ φροντίδα: Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος. [Ἐκδόσεις Ἐρμῆς], Ἀθήνα 1978 [Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 3]) καὶ μὲ τὸ ἔπος τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἀναφέρονται ἐπίσης οἱ λαογράφοι Γεώργιος Α. Μέγας (1893-1976), Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης (1906-1975) καὶ Δημήτριος Α. Πετρόπουλος (1906-1979), οἱ ὁποῖοι ἀφιέρωσαν ἐκδοτικὰς καὶ ἐρευνητικὰς ἐργασίας στὸ δημοτικὸν τραγούδι ὅσο καὶ σὲ ἄλλα κείμενα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας (ὁ Γ. Α. Μέγας λ.χ. ἔδωσε κριτικὰς ἐκδόσεις τῆς *Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, 1943, 1954, καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Γ. Χοῦμνου *Ἡ Κοσμογέννησις*, 1975) καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ σχετίζονται μὲ τὴ φιλολογικὴ κριτικὴ. Συλλογικὸν ἔργο τῶν Γ. Α. Μέγα, Γ. Κ. Σπυριδάκη καὶ Δ. Α. Πετροπούλου εἶναι ὁ τόμος Α' (1962) τῆς *Ἐκλογῆς τῶν Ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν* (ἔκδοσις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). Ἀκόμη σημειῶνω τὶς «Ἐκλογές»: Γ. Α. Μέγα, *Ἑλληνικὰ παραμύθια* (Σειρὰ Α', 1962 καὶ Σειρὰ Β', 1962) καὶ Δημ. Α. Πετροπούλου, *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια*, τόμ. Α'-Β' (= Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 46-47), Ἀθήναι 1958-1959. Μὲ κείμενα καὶ πρόσωπα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἀσχολήθηκε ὁ Δημήτριος Β. Οἰκονομίδης, ἀξιοποιῶντας ἀποδοτικὰ καὶ τὸ ὕλικόν ποῦ τοῦ προσέφεραν οἱ πλούσιες βιβλιοθηκῆς τῆς Ρουμανίας, ὅπου παλαιότερα ὑπηρέτησε ὡς ἐκπαιδευτικὸς: *Ὁ ποιητὴς καὶ κωμειδυλλιογράφος Δημ. Κόκκος (1856-1891)*, Βουκουρέστι 1939, *Ἡ Δικανικὴ Τέχνη* τοῦ Δημ. Καταρτζῆ-Φωτιάδου (ἔκδοσις, 1950), Λάμπρος*

Φωτιάδης (1951), περί τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου τοῦ Βουκουρεστίου¹, «Τὰ ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἑλληνικά τυπογραφεῖα καὶ αἱ ἐκδόσεις αὐτῶν (1642-1821)»², Ἀθανάσιος ὁ Πάριος (1961), «Ἀκρίται, ἀκριτικά ἄσματα, ἀκριτικὸν ἔπος» (*ΕΕΦΣΠΑ*, 23, 1972-73, 132-153), Δανιὴλ Φιλιππίδης³, καὶ ἄλλα, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὶς ἑλληνορουμανικὲς σχέσεις⁴. Ἐπίσης ἐνδιαφέρουν τὴ νεοελληνικὴ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη τὰ μελετήματα τοῦ Δημητρίου Σ. Λουκάτου σὲ νεοελληνικά λαϊκά κείμενα (καὶ οἱ ἀνάλογες ἐκδόσεις του: *Νεοελληνικά λαογραφικά κείμενα*, Ἀθῆναι 1957 (= Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 48), *Νεοελληνικοὶ παροιμιόμυθοι*, Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1972)⁵ καὶ οἱ ἔρευνες τοῦ Κώστα Ρωμαίου στὸ δημοτικὸ τραγούδι (ιδίως τὸ κλέφτικο): *Ἡ ποίηση ἐνὸς λαοῦ* (Ἀθήνα 1968), *Δημοτικὸ τραγούδι. Προβλήματα καταγωγῆς καὶ τεχντροποιίας*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1979. Μὲ τὴ μελέτη τοῦ παραμυθιοῦ ἀσχολεῖται κυρίως καὶ ὁ Μ. Γ. Μερακλῆς (*Das Basilikummädchen, eine Volksnovelle (AT 879)*, Göttingen 1970 καὶ *Τὰ παραμῦθια μας*, Θεσσαλονίκη 1974), ἐνῶ τὸ βιβλίον τῆς Ἀλκῆς Κυριακίδου-Νέστορος *Ἡ θεωρία τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας. Κριτικὴ ἀνάλυση. Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας. Ἰδρυτής: Σχολὴ Μωραΐτη*. [Ἀθήνα 1978], (Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 6), ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἐνδιαφέρει γιὰ τὰ κριτήρια ποὺ καθόρισαν τὴν ἐξέλιξη καὶ τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ μνημονεύονται καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι ἐκπρόσωποι συγγενῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων, ὅπως λ.χ. ὁ καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους Κωνσταντῖνος Ἀμαντος (1874-1960), ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, δημοσίευσε ἐργασίες γιὰ τὸν Κοραῆ, τὸν Βάμβα καὶ τὸν

1. «Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρουμανικοῦ θεάτρου. Συμβολὴ εἰς τὰ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Κωνσταντινουπολίτου Κωνσταντίνου Κυριακοῦ-Ἀριστία (1800-1880)», *ΑΘΛΘ*, 17 (1952) 147-196, «Τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ ἑλληνικὸν θέατρον καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Κωνσταντινουπολίτου Κωνσταντίνου Ἀριστία», αὐτόθι, 19 (1954) 161-192, «Προσθήκη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Ρουμανίᾳ θεάτρου», αὐτόθι, 20 (1955) 212-224.

2. *Ἀθηνᾶ*, 75 (1974-75) 259-301, 76 (1977) 59-102 Προσθέτω καὶ τὸ μελετήμα «Σημειώσεις διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ρουμανίᾳ ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ πρώτων βιβλιοπωλειῶν», *Μνημοσύνη*, 6 (1976-1977), 68-93.

3. «Δανιὴλ Φιλιππίδου βίος καὶ ἔργον (1750-1832)», *Μνημοσύνη*, 7 (1978-1979) 200-289.

4. «Ἑλληνο-ρουμανικαὶ σχέσεις», *Ἀθηνᾶ*, 77 (1978-79) 57-140.

5. Ὁ Λουκάτος ἀφιέρωσε ἰδιαίτερο κεφάλαιον στὴ σχέση Λαογραφίας καὶ Λογοτεχνίας στὸ βιβλίον τοῦ *Εἰσαγωγὴ στὴν ἑλληνικὴ Λαογραφία*, Β' ἔκδοσις, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1978 (1977), σσ. 286-291. Ὁ ἴδιος μελετητὴς εἶχε προηγουμένως ἐξετάσει ἀπὸ λαογραφικὴ ἀποψη τὸ ἔργο τῶν Παπαδιαμάντη, Λασκαράτου καὶ Μυριβήλη.

Ρήγα και εξέδωσε τὸ βιβλίο *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, 1566-1822. (Σχολεῖα καὶ λόγιοι)*, Πειραιεὺς 1946, ὁ καθηγητὴς τῆς Γενικῆς Ἱστορίας Σωκράτης Κουγέας (1876-1966), ποὺ ἐνδιαφέρθηκε γιὰ θέματα καὶ πρόσωπα τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας (ἐλληνικὸς διαφωτισμὸς, δημοτικὸ τραγούδι, Κοραΐς, Δημ. Βερναρδάκης, Λασκαράτος, Παλαμᾶς, κ.ἄ.π.) καὶ εξέδωσε τὰ *Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχογραφήματα* τοῦ Νικητὰ Νηφάκη (1964), ὁ διάδοχος τοῦ Κ. Ἀμάντου Διονύσιος Ἀ. Ζακυθινός, ὁ ὁποῖος, ἀνάμεσα σὲ πολλὰς ἄλλες πρωτότυπες συμβολές, ἀσχολήθηκε μὲ «Τὸ σονέττο στὴ Νεοελληνικὴ ποίηση» (1926), μὲ ὀρισμένα θέματα καὶ πρόσωπα τῆς ἐπτανησιακῆς λογοτεχνίας (Ἄβλιχος, Κάλβος, Λασκαράτος, Μαβίλης, Μαρκοράς, κλπ.), ἐπιμελήθηκε (μαζὶ μὲ τοὺς Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο καὶ Ε. Π. Παπανοῦτσο) τὸν τόμο 42 τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης» (*Νεοελληνικὴ Κριτικὴ*, 1956) καὶ ἔδωσε τὸ συνθετικὸ μελέτημα «Νεοελληνικὴ Γραμματεία καὶ Συγκριτικὴ Φιλολογία» (1970)¹, καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Σ. Κουγέα Ἀπόστολος Β. Δασκαλάκης (1902-1982), ποὺ ἀφιέρωσε δεκαετίες ὀλόκληρες (ἀπὸ τὸ 1937 ἕως σήμερα) στὴ μελέτη τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ (τῶν ὁποίων μᾶς ἔδωσε φιλολογικὰς ἐκδόσεις μὲ κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς παρατηρήσεις) καὶ δημοσίευσε σημαντικὰς ἐργασίες γιὰ τὸν Κοραῖ (καὶ τὴ διαμάχη του μὲ τὸν Κοδρικᾶ) καὶ γιὰ τὸν Τύπο τῆς τουρκοκρατίας καὶ τὴ νεοελληνικὴ ἀναγέννηση· ἐπίσης ἀναφέρονται οἱ ἱστορικοί: Γιάννης Κορδάτος (1891-1961), ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὴν *Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος* (³1973) καὶ μὲ τὴν *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας* (δύο τόμοι ποὺ ἐκδόθηκαν μετὰ τὸν θάνατο τοῦ συγγραφέα: 1962)· Γεώργιος Σ. Λάιος (1908-1978) καὶ Πολυχρόνης Κ. Ἐνεπεκίδης, ποὺ ἐρέυνησαν τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βιέννης (ἀπὸ τὰ ὁποῖα δημοσίευσαν σημαντικὸν ἀριθμὸ ἐγγράφων) καὶ συνέθεσαν ἀξιόλογα μελετήματα γιὰ τὸν ἐλληνικὸ Τύπο καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῆς αὐστριακῆς πρωτεύουσας καὶ γιὰ ὀρισμένες ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μορφὰς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ [δειγματοληπτικὰ ἀναφέρω τὶς μελέτες τοῦ Γ. Λαῖου γιὰ τὶς *Χάρτες τοῦ Ρήγα* (*ΔΙΕΕ*, 14, 1960, 231-312), γιὰ τὸν *Ἑλληνικὸν τύπον τῆς Βιέννης ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1821* (1961), καὶ γιὰ τὴ *Φιλόμουσο Ἐταιρεία τῆς Βιέννης, 1814-1820* (1965), καθὼς ἐπίσης τὶς συναφεῖς ἐργασίες τοῦ Π. Ἐνεπεκίδη *Συμβολαὶ εἰς τὴν μυστικὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως* (1960), *Ρήγας - Ὑψηλάντης - Καποδίστριας* (1965), *Κοραΐς - Κούμας - Κάλβος - Ἄν. Γαζής - Οὔγος Φώσκολος - Ἄν. Δάνδολος - Β. Κόπιταρ. Ἑλληνικὸς*

1. Μνημονεύεται καὶ ὁ ἐπιβλητικὸς τόμος τοῦ ἴδιου συγγραφέα *Μεταβυζαντινὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθήναι 1978, στὸν ὁποῖο συμπεριέλαβε παλαιότερες καὶ νέες συμβολές του στὸν τομέα τῶν μεταβυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν ἐρευνῶν.

τύπος και τυπογραφεία της Βιέννης 1790-1821 (1967), Χρηστομάνος - Βικέλας - Παπαδιαμάντης (1971)]· ο Τάσος 'Αθ. Γριτσόπουλος, που άσχολήθηκε επίσης με ποικίλα πρόσωπα και θέματα του Νέου 'Ελληνισμού, εξέδωσε τον Α' τόμο μιās «Εισαγωγής εις την Νέαν 'Ελληνικήν Λογοτεχνίαν» (1969), επιμελήθηκε την άνατύπωση (1972) του έργου του Γ. Ζαβίρα *Νέα 'Ελλάς ή 'Ελληνικόν Θέατρον* (για τó όποιο έγραψε εισαγωγή και κατάρτισε εύρετήρια), και άνέλυσε κείμενα τών Παπαδιαμάντη, Κάλβου και Μαβίλη· ο Τάσος Βουρνάς, ό όποιος επιμελήθηκε όρισμένες εκδόσεις νεοελληνικών κειμένων (της Βαβυλωνίας του Δ. Κ. Βυζαντίου και του Βασιλικού του Μάτεσι —1953— και της Πάπισσας 'Ιωάννας του Ροΐδη, 1971)¹, συνέθεσε μία μυθιστορηματική βιογραφία του Ρήγα Βελεστινλή (1956, ²1978) και δημοσίευσε τους όμοειδείς τόμους *Λοκίμια νεοελληνικής λογοτεχνίας και ιστορίας* (1956) και *Ιστορικά και φιλολογικά πορτραίτα* (1981), και ό Γεώργιος Π. Κουρνούτος, που άσχολήθηκε με θέματα νεοελληνικής ιστορίας και φιλολογίας (άναφέρεται έδω ώς επιμελητής τών εκδόσεων: *Τό άπομνημόνευμα 1453-1953*, τόμ. Α'-Β' [= «Βασική Βιβλιοθήκη», άριθ. 44-45], 1953-1954, *Λόγιοι της Τουρκοκρατίας*, τόμ. Α'-Β' [= «Βασική Βιβλιοθήκη», άριθ. 4-5], 1956-1957, *Κωστή Παλαμᾶ, Γράμματα στη Ραχήλ*, 1960, Γιάννη Βλαχογιάννη, *Άπαντα*, τόμ. 1-7 [1965-1967]). Μνημονεύονται επίσης οι κλασικοί φιλόλογοι: 'Ιω. Σταματάκος (1896-1968), που άποθησαύρισε τον πλοΰτο της νεοελληνικής γλώσσας στο τρίτομο *Λεξικόν της Νέας 'Ελληνικής Γλώσσης* (1952-1964), Ι. Θ. Κακριδής, που ενδιαφέρθηκε και για τή μεσαιωνική και νεοελληνική γραμματεία και δημοσίευσε «'Ερμηνευτικά στον 'Απόκοπο του Μπεργαδῆ» (1953) και μελέτημα για τó μεταφραστικό έργο του Γρυπάρη (1942), Κωνσταντίνος Α. Τρυπάνης (ώς άνθολόγος και μεταφραστής: έδωσε για τó άγγλόφωνο άναγνωστικό κοινό τις δύο γνωστές ποιητικές 'Ανθολογίες —βλ. παρακάτω—, με έκτενείς εισαγωγές και δικές του μεταφράσεις, και ώς συγγραφέας του όγκώδους και έπιβλητικού έργου *Greek Poetry. From Homer to Seferis*. Faber and Faber, London & Boston [1981]²), 'Αγαπητός Γ. Τσοπανάκης, του όποιου άναφέρονται οι νεώτερες έργασίες «'Ερμηνευτικά και διορθωτικά στο κείμενο του Διγενῆ 'Ακρίτα (χειρόγραφο Grottaferrata)», *Ελληνικά*, 17 (1962) 75-94, «'Η γλώσσα

1. 'Ο Βουρνάς επιμελήθηκε και την επανέκδοση του 'Οδοιπορικού του Σατωβριάνδου (σε μετάφραση 'Εμμ. Ροΐδη): τόμ. Α'-Β', 'Εκδόσεις 'Αφών Τολίδη, 'Αθήνα 1979 [Ξένου περιηγητής στον έλληνικό χώρο, 5].

2. Είμαι ό καρπός της μακροχρόνιας διδασκαλίας του Τρυπάνη σε ξένα πανεπιστήμια ('Οξφόρδης, Σικάγου κλπ.), όπου διδάξε άρχαία, βυζαντινή και νεοελληνική φιλολογία και γλώσσα.

καὶ τὸ λεξιλόγιο τοῦ Ν. Καζαντζάκη», *Νέα Ἑστία*, 102 (1977), τεύχ. 1211, σσ. 65-73, «Φιλολογικά στὸν Σολωμό», *Ἑλληνικά*, 30 (1977-78) 433-440, «Φιλολογικὲς παρατηρήσεις στὴν Πανώρια καὶ τὸν Στάθη», *Κρητολογία*, τεύχ. 8 (Ἰαν.-Ἰούν. 1979), σσ. 57-75, καὶ «Φιλολογικὲς παρατηρήσεις στὴν “Διήγησιν Ἀλεξάνδρου (Ριμάδα)”», *Ἑλληνικά*, 32 (1980) 141-160, Πέτρος Κολακλίδης, μελετητῆς τῆς καβαφικῆς ποίησης («Ὁ Roman Jakobson καὶ τὸ “Θυμῆσου, σῶμα...” τοῦ Καβάφη», *Ἐκηβόλος*, τεύχ. 7 (Ἀνοιξὴ 1981), σσ. 503-525, καὶ Roman Jakobson - Πέτρου Κολακλίδη, «Γραμματικὸς εἰκονισμὸς στὸ ποίημα τοῦ Καβάφη “Θυμῆσου, σῶμα...”», *αὐτόθι*, σσ. 527-540)¹, Δ. Ν. Μαρωνίτης, τοῦ ὁποῦ οἱ ἐρμηνευτικὲς ἐργασίες σὲ ποιητικὰ κείμενα (*Ποιητικὴ καὶ πολιτικὴ ἠθικὴ*, 1976, “*Ὅροι τοῦ λυρισμοῦ στὸν Ὀδυσσεὺς Ἑλύτη*, 1980, κ.ἄ.) ἀντιπροσωπεύουν μιὰ προχωρημένη μορφὴ φιλολογικῆς ἀνάλυσης ποὺ ἐπίσης ἀντικαθιστᾷ τὴ συμβατικὴ διάκριση «φιλολογικὴ» - «λογοτεχνικὴ» κριτικὴ (βλ. παρακάτω)· καὶ οἱ γλωσσολόγοι: Νικόλαος Π. Ἀνδριώτης (1906-1976) καὶ Γεώργιος Ι. Κουρμούλης (1907-1977), ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἀκριτικὸ ἔπος καὶ ἔδωσαν ἐργασίες γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Κάλβου (ὁ πρῶτος καὶ τοῦ Παλαμᾶ), Δημήτριος Γεωργακᾶς, Σταμάτης Καρατζᾶς, Δικαῖος Β. Βαγιακάκος, ποὺ δημοσίευσαν παρατηρήσεις σὲ δημῶδη κείμενα. Μὲ θέματα τῆς «Ἀκριτηίδος» ἀσχολεῖται καὶ ὁ Γ. Α. Παπαδημητρίου. Μνημονεύεται ἐπίσης ὁ Ἰωάννης Ν. Καλλέρης, ἄλλοτε διευθυντῆς τοῦ «Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, γιὰ ὀρισμένες εἰδικὲς συμβολές του ποὺ ἀναφέρονται καὶ στὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀντιμετώπιση μεθοδολογικῶν καὶ ὀρθογραφικῶν προβλημάτων ποὺ ἀνέκυψαν κατὰ τὴ σύνταξιν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ (βλ. *Λεξικογραφικὸν Δελτίον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 8, 1958, 3-58, 9, 1963, 3-45 καὶ 46-66). Τέλος ἀναφέρεται καὶ ἡ Θέμις Σιαπκαρᾶ-Πιτσιλλίδου, ἡ ὁποία ἔδωσε κριτικὴ ἔκδοσιν τῶν *Κυπριακῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων* (1952, 21975).

Ξ Ε Ν Ο Ι Ν Ε Ο Ε Λ Λ Η Ν Ι Σ Τ Ε Σ

Ἡ καθυστέρηση ποὺ παρατηρήθηκε στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης (βλ. καὶ παραπάνω) χαρακτηρίζεται κοντὰ στὰ ἄλλα καὶ ἀπὸ ἓνα ἐσωτερικὸ «πρωθύστερο»: ὅπως ἐγίνε καὶ μὲ τὴ συγκρότηση τῶν βυζαντινολογικῶν σπουδῶν, ἔτσι καὶ ἐδῶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Εὐρωπαίων

1. Τὸ δεῦτερο μελέτημα πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ ἀγγλικά (*Linguistics*, 20, 1966, 51-59)· ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση ποὺ δημοσιεύεται στὸν *Ἐκηβόλο* εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Κολακλίδη

πάλι λογίων έκδηλώθηκε ένα πρώιμο ένδιαφέρον για τὰ μεταγενέστερα (πρωτονεοελληνικά) κείμενα, πού όμως ελάχιστα υπαγορεύθηκε από ὀρθόδοξα γραμματολογικά κριτήρια. Ὅ,τι κυρίως συγκέντρωσε τὴν προσοχή τῶν δυτικῶν φιλολόγων στὴν πρώτη ἐκείνη φάση ἦταν τὸ ἱστορικό καὶ τὸ γλωσσικό ὕλικό πού διέσωζαν τὰ κείμενα αὐτά. Καὶ ὅπως ὠραῖα παρατηρεῖ νεώτερος μελετητής: Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ Crusius στὴν Τυβίγγη [*Turcograecia*, 1584] ἢ ὁ Du Cange στὸ Παρίσι [*Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, 1688], ἀγρεύοντας σὰν ἐξωτικό φυτὸ ἕνα νεοελληνικό δημοτικὸ δίστιχο, τὸ κατακρεουργοῦσαν στὴ λεξιλογικὴ καὶ γραμματικὴ ἀνατομία, πέρασαν αἰῶνες δλόκληροι—μεγάλῃ χρονικῇ ἀπόσταση καὶ μεγαλύτερῃ ἀπόσταση ἀντιλήψεων— για νὰ φτάσωμε στὴν ἐποχὴ πού ἕνας Haxthausen στὴ Βιέννη ([*Neugriechische Volkslieder*] 1814) ἢ ἕνας Fauriel στὸ Παρίσι ([*Chants populaires de la Grèce moderne*] 1824) συγκέντρωναν καὶ παρουσίαζαν στὴν Εὐρώπη τοῦ Ρομαντισμοῦ καὶ τοῦ Φιλελληνισμοῦ—μιὰν Εὐρώπη ξέχειλη ἀπὸ συναισθήματα καὶ ἐνθουσιασμούς— τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια¹.

Ἡ συστηματικὴ ἐνασχόληση τῶν ξένων ἐλληνιστῶν μὲ τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία ἀρχίζει γύρω στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἐξακολουθεῖ ὡς τις μέρες μας. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν ἐρευνῶν μπορεῖ γενικὰ νὰ παρατηρηθῇ ὅτι καὶ πάλι κυριάρχησε ἕνα ένδιαφέρον για τὰ γλωσσικά θέματα μὲ μεγαλύτερην ἐπιμονὴν στὰ παλαιότερα κείμενα². Οἱ γραμματολογικὲς ἐργασίες πολλαπλασιάζονται στὰ τελευταῖα χρόνια, μὲ ἐπέκταση τοῦ ένδιαφέροντος καὶ πρὸς τὴ νεώτερη λογοτεχνικὴ παραγωγή. Στις μέρες μας, ἡ εὐρύτερη βάση ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση για τὴν ἐμφάνιση ξένων νεοελληνιστῶν ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὸ ένδιαφέρον ὀλοένα μεγαλύτερου ἀριθμοῦ σπουδαστῶν για τὴν ἐκμάθηση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ για μιὰ γενικὴ γνωριμία μὲ τὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ λογοτεχνία ἢ μὲ ὅποια-δήποτε ἄλλη περίοδο τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας. Καί, σύμφωνα μὲ τὴ «νομοτέλεια τῆς πυραμίδας», ἀπὸ τοὺς κύκλους αὐτοὺς προέρχονται βαθμιαῖα ἐκεῖνοι πού θὰ παρακολουθήσουν ἀνάλογα τμήματα ἐλληνικῶν σπουδῶν για νὰ ἐπιδο-

(ἄλλη ἐλληνικὴ μετάφραση, ἀπὸ τὸν Γιώργο Κεχαγιόγλου: *Κώδικας*, 2, 1976, 106-117). Τέλος, βλ. καὶ τὸ δοκίμιο τοῦ ἴδιου, «Ἡ ἀρχαία κληρονομία στὴ νεοελληνικὴ ποίηση (Μετρικά δείγματα)», *Ἐκθεβόλος*, τεῦχ. 11 ("Ἀνοιξη 1982), σσ. 861-874.

1. Α. Ι. Βρανούσης, «Νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές», *Κριτικά Φύλλα*, 1 (1971) 41 (στὸ αὐτοτελὲς φυλλάδιο: σ. 7).

2. Βλ. π.χ. τοὺς συγκριτικούς πίνακες τῆς ἐργασίας τοῦ Donald C. Swanson, *Modern Greek Studies in the West. A Critical Bibliography of Studies on Modern Greek Linguistics, Philology, and Folklore, in Languages other than Greek*. The New Public Library, New York 1960, σ. 21.

θοῦν στὰ νεοελληνικά θέματα καί, τελικά, οἱ εἰδικοί πού θά ἀσχοληθοῦν σέ ἐρευνητικούς τομεῖς. Ἀπό τόν 19ο αἰώνα, λοιπόν, ἔως σήμερα ἔχουν ἀσχοληθῆ με τή νεοελληνική γραμματεία ἀρκετές δεκάδες Εὐρωπαϊών κυρίως λογίων πού συγκεντρώνουν τίς προϋποθέσεις τοῦ εἰδικοῦ νεοελληνιστῆ, ὅσο καί ἂν γιά εὐνόητους λόγους στόν τομέα αὐτόν οἱ Ἕλληνες συνάδελφοί τους κινοῦνται μεγαλύτερη ὁπωσδήποτε εὐχέρεια.

Στίς ἐπόμενες σελίδες γίνεται μία ἐνδεικτική ἀναφορά (κατά χώρες), καί με χρονολογική κάθε φορά τάξη, στούς κυριότερους ἐκπροσώπους. Δειγματοληπτική εἶναι βέβαια καί ἡ ἀναφορά στίς ἐργασίες τοῦ καθενός.

Ἄ γ γ λ ί α. Μολοντί εἶναι σχετικά λίγοι οἱ ἀποκλειστικά νεοελληνιστές, οἱ Ἄγγλοι φιλόλογοι πού ἀσχολήθηκαν ἔως σήμερα με τή νεοελληνική λογοτεχνία ἔχουν δώσει μερικές σοβαρές συμβολές. Ἐξάλλου, ἡ γνωστή ροπή τοῦ ἀγγλοσαξωνικοῦ πνεύματος πρὸς τή σύνθεση καί τήν ἱστορική θεώρηση ἀνταποκρίνεται σέ οὐσιαστικές ἀνάγκες τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν.

Ὁ R. M. Dawkins (1871-1955), καθηγητής τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας καί λογοτεχνίας στό πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, ἀσχολήθηκε συστηματικά με τὸ κυπριακὸ *Χρονικὸν* τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ (ἐκδόση καί μελέτη) καί παρουσίασε ἐπιμελημένες ἐκδόσεις νεοελληνικῶν παραμυθιῶν, καλλιεργώντας τὸν κάπως παραμελημένο αὐτόν τομέα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Δημοσίευσε, ἀκόμη, μιὰν ὀγκώδη ὑποδειγματικὴ γλωσσολογικὴ ἐργασία με τίτλο: *Modern Greek in Asia Minor* (Cambridge 1916). Στό σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ γίνη ἰδιαίτερος λόγος γιά τὸ φιλολογικὸ καί τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ ἑλληνικῆς καταγωγῆς John Nicolas Mavrogordato (1882-1970), ὁ ὁποῖος διαδέχθηκε τὸν R. M. Dawkins στήν ἔδρα τῆς βυζαντινῆς καί νέας ἑλληνικῆς γλώσσας καί λογοτεχνίας στό πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης (1939-1947). Ὁ Mavrogordato ἀσχολήθηκε με θέματα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (ὑπέδειξε τὸ ἰταλικὸ πρότυπο τῆς *Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, 1928, μετέφρασε στήν ἀγγλικὴ γλώσσα ἀποσπάσματα τοῦ *Ἐρωτοκοίτου*, 1929), τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη (1971, 1978), με δικές του σημειώσεις καί εἰσαγωγή τοῦ Rex Warner, καί ἐξέδωσε *Διγενὴ Ἀκρίτα* (τὸ κείμενο τῆς παραλλαγῆς τῆς Κρυπτοφέρρης, με εἰσαγωγή, ἀγγλικὴ μετάφραση καί σχόλια), 1956, κλπ. Ὁ κλασικὸς φιλόλογος C. M. Bowra (1898-1971) ἔχει περιλάβει στό βιβλίον του *The Creative Experiment* (London 1949) [= «Τὸ δημιουργικὸ πείραμα»] ἕνα ἐνδιαφέρον κεφάλαιο γιά τὸν Καβάφη¹, ἐνῶ στό βιβλίον του *Heroic Poetry* (London 1952) ἀναφέρεται

1. Καί στὰ ἑλληνικά: «Ὁ Κωνσταντῖνος Καβάφης καί τὸ ἑλληνικὸ παρελθόν», *Ἀγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 4, τεύχ. 7 (Νοέμβρ.-Δεκ. 1949), σσ. 225-237.

σποραδικά στὸν Διγενὴ Ἀκρίτα. Ἐπίσης μὲ τὸν Καβάφη ἀσχολήθηκε ὁ E. M. Forster. Μετάφραση τῆς Πάπισσας Ἰωάννας τοῦ Ροῦδη (1960, 21971) καὶ ποιημάτων τοῦ Σικελιανοῦ καὶ τοῦ Σεφέρη ἔδωσε στὰ ἀγγλικά ὁ γνωστὸς συγγραφέας Lawrence Durrell, ποὺ δημοσίευσε καὶ πρωτότυπα ἔργα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Μὲ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία ἀσχολήθηκε ὁ F. M. Marshall, κάτοχος προπολεμικὰ τῆς «Ἐδρας Κοραῆ» στὸ Λονδίνο, δίνοντας μεταφράσεις τῆς *Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, τῆς *Ἐρωφίλης* καὶ τοῦ *Γύπαρη (Πανώριος)* καὶ ἔκδοση τῆς *Κοσμογέννησης* τοῦ Γ. Χούμνου. Ὁ διακεκριμένος βυζαντινολόγος Romilly J. H. Jenkins (1907-1969), πολὺ καλὸς γνώστης τῆς νέας ἐλληνικῆς, ἀσχολήθηκε καὶ μὲ θέματα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας (πρὶν ἀπὸ τὸ 1946, καὶ γιὰ μιὰ δεκαετία, δίδαξε νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge ὡς ὑφηγητῆς, καὶ ἀπὸ τὸ 1946 κέ. βυζαντινὴ καὶ νέα ἐλληνικὴ ἱστορία, γλῶσσα καὶ φιλολογία στὴν «Ἐδρα Κοραῆ» τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου, ὡς καθηγητῆς) καὶ δημοσίευσε τὰ βιβλία *Dionysius Solomōs* (Cambridge 1940) καὶ *The Dilessi Murders* [London 1961], καθὼς καὶ ἄρθρα γιὰ τὸν *Φοροτυπὸ* τοῦ Μάρκου-Ἀντωνίου Φωσκόλου, τὸν Παλαμᾶ¹, κλπ. Τὸν Jenkins διαδέχθηκε, στὴ θέση τοῦ ὑφηγητῆ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὸ Cambridge, ὁ Σταῦρος Ἰω. Παπασταύρου (1914-1979), ὁ ὁποῖος, μὲ τὴ μακροχρόνια διδασκαλία του καὶ τὴν ὑπόδειξη καὶ παρακολούθηση σημαντικῶν ἐργασιῶν ἐπάνω σὲ σύγχρονα θέματα, προώθησε τὴς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς σπουδῆς στὸ ὄνομαστὸ ἀγγλικὸ πανεπιστήμιο (μαθητὲς τοῦ Παπασταύρου διδάσκουν σήμερα τὰ νεοελληνικὰ γράμματα σὲ πανεπιστήμια τῆς Ἀγγλίας, τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας). Σήμερα στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge διδάσκει τὰ νέα ἐλληνικὰ (ὡς lecturer) ὁ David W. Holton (βλ. παρακάτω). Καὶ ὁ Gareth Morgan (ποὺ τώρα διδάσκει στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Texas) μελέτησε ζητήματα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, δημοσιεύοντας μιὰν ἐκτενὴ ἐργασία γιὰ τὴς «πηγὲς καὶ τὴν ἐμπνευση» στὰ κείμενα τῆς λογοτεχνίας αὐτῆς· μελέτησε ἀκόμη τὴ γαλλικὴ καὶ τὴν ἰταλικὴ ἐπίδραση στὸν *Ἐρωτόκριτο*.

Ἐξωριστὴ θέση ἀνάμεσα στοὺς Ἀγγλοὺς μελετητὲς τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ γενικότερα κατέχει ὁ Philip Sherrard, τέως λέκτωρ τῆς Ἱστορίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας στὸ King's College τοῦ Λονδίνου. Ἀπὸ τὸ πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο του σημειώνουμε ἐδῶ τὸ βιβλίον του *The Marble Threshing Floor* (London 1956) [= «Τὸ μαρμαρένιο ἄλώνι»], ποὺ περιέχει πέντε συν-

1. R. J. H. Jenkins, *Palamas*. An Inaugural Lecture delivered at King's College, London, on the 30th January 1947. Εἶναι ὁ ἐναρκτήριος λόγος του.

θετικά δοκίμια κριτικής για τους: Σολωμό, Παλαμά, Καβάφη, Σικελιανό και Σεφέρη (του οποίου μελέτησε τις σχέσεις με τον T. S. Eliot). Έκτός από μεταφράσεις πολλών σύγχρονων Έλλήνων ποιητών (συχνά σε συνεργασία με τον E. Keeley) απέδωσε στα αγγλικά και πεζογραφήματα του Μυριβήλη και του Πρεβελάκη καθώς και το μεγάλο δοκίμιο του τελευταίου για τον Καζαντζάκη. Το 1971 κυκλοφόρησε στην Αθήνα σε ελληνική μετάφραση μία επιλογή κειμένων του Sherrard με τον γενικό τίτλο *Δοκίμια για τον Νέο Έλληνισμό*. Ο Rex Warner μετέφρασε στα αγγλικά τα ποιήματα του Σεφέρη, για τον οποίο έγραψε και όρισμένα επιμέρους άρθρα. Μελετήματα για τον Σικελιανό και τον Καβάφη δημοσίευσε ο Robert Liddell, ο οποίος έδωσε και μία κριτική βιογραφία του Καβάφη (*Cavafy. A critical biography by Robert Liddell. Gerald Duckworth & Co., [London 1974]*· τώρα και σε ελληνική απόδοση: *Καβάφης. Κριτική βιογραφία. Μετάφραση Καίτης Λογοθέτη*· Αντερσον. Ίκαρος, [Αθήνα 1980]). Μνημονεύονται επίσης τα όνόματα των Άγγλων νεοελληνιστών Robin A. Fletcher, ο οποίος μελέτησε την παρουσία του Λόρδου Byron στην ελληνική λογοτεχνία του 19ου αιώνα και έγραψε πολυσέλιδη μελέτη για τη ζωή και το έργο του Παλαμά (*Costis Palamas and the Struggle for Demoticism, Athens 1983* [Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, 5]), Peter Mackridge, που διδάσκει νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία στην Όξφόρδη (St. Cross College) ως lecturer και ενδιαφέρεται κυρίως για το μυθιστόρημα της γενιάς του '30 (*The development of the Greek novel 1922-1940, Oxford 1972*, όπου εξετάζεται το έργο των Θεοτοκά, Πολίτη, Τερζάκη, Πετσάλη, Καραγάτση και Άμπωτ, και «Symbolism and irony in three novels by Kosmas Politis», *BMGS*, 5, 1979, 77-93)¹, Michael J. Jeffreys (διδάσκει στο πανεπιστήμιο του Sydney) και Elizabeth M. Jeffreys, που ασχολούνται με κείμενα της ύστεροβυζαντινής περιόδου (ιδίως *Χρονικόν του Μορέως - Διγενής*, ο πρώτος, και *Πόλεμος της Τρωάδος - Κ. Έρμωνακός*, η δεύτερη), και Roderick Beaton, που διδάσκει (ως lecturer) νέα ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία στο King's College του Λονδίνου και ασχολείται με το δημοτικό τραγούδι από μουσικολογική σκοπιά (*Folk Poetry of Modern Greece. Cambridge University Press, Cambridge 1980*) και με τον Διγενή Ακρίτα².

1. Ο Mackridge έδωσε και μία βιβλιογραφία των Θεοτοκά και Πολίτη (*Μαντατοφόρος*, τεύχ. 3, Νοέμβρ. 1973, σσ. 17-21) και επιμελήθηκε την έκδοση της *Ερωϊκά* του Πολίτη (Έρμη, Αθήνα 1982). Για τον Mackridge βλ. και παρακάτω (σ. 199, σημ. 2).

2. Βλ. και τα μελετήματά του: «“Digenis Akrites” and modern Greek folk song: a reassessment», *Byzantion*, 51 (1981) 22-34, και «Was “Digenes Akrites” an Oral Poem?», *BMGS*, 7 (1981) 7-27.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει ἰδιαίτερα νὰ ἐξαρθῇ ἡ ἐργασία ποὺ γίνεται (στὸν τομέα τῆς καλλιέργειας τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας) στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Birmingham. Συντελεστὲς τῆς διδασκαλίας τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας στὸ Birmingham ὑπῆρξαν ἢ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι: ὁ George Thomson, θεμελιωτῆς τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴν πόλη αὐτή, μεταφραστῆς στὰ ἀγγλικά τοῦ *Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου τοῦ Παλαμᾶ* (1969) καὶ συγγραφέας βιβλίου γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα (*A Manual of Modern Greek*, 1960 καί, μὲ διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις, 1966, 1972), ἡ κόρη τοῦ Thomson, Margaret Alexiou, ποὺ διδάσκει ὡς Senior lecturer στὸ Birmingham καὶ εἶναι συγγραφέας τοῦ βιβλίου *The ritual lament in Greek tradition* (1974) καὶ πολλῶν ἄρθρων ποὺ συνδυάζουν τὴ φιλολογικὴ καὶ λαογραφικὴ ἐξέταση θεμάτων τῆς νεοελληνικῆς ποίησης, ὁ Χρῆστος Ἀλεξίου, ποὺ διδάσκει ἐπίσης στὸ ἴδιο πανεπιστήμιο καὶ ὁ ὁποῖος συνεργάστηκε μὲ τὴ Νινέττα (Αἰκατερίνη) Μακρυνικόλα στὴ δημοσίευση μιᾶς βιβλιογραφίας τοῦ Γιάννη Ρίτσου, ὁ Alfred L. Vincent, ποὺ τώρα διδάσκει νεοελληνικά στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Sydney καὶ ἀσχολεῖται ἀπὸ χρόνια μὲ τὸ κρητικὸ θέατρο καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν *Φορτουνάτο*, ὁ David W. Holton, ἐκδότης τῆς νεοελληνικῆς ὁμοιοκατάληκτης διασκευῆς τοῦ ἔργου *Διήγησις τοῦ Ἀλεξάνδρου* («Ριμάδας») [1974]¹, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. καὶ παραπάνω, ὁ H. A. Lidderdale, ποὺ φιλοτέχνησε ἀγγλικὴ μετάφραση τῶν *Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Μακρυγιάννη* (*The Memoirs of General Makriyannis, 1797-1864*. Edited and translated by —. Foreword by C. M. Woodhouse. London, Oxford University Press, 1966), καὶ πολλοὶ ἄλλοι².

Γιὰ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς παραπάνω, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλους Ἕλληνας νεοελληνιστὲς ποὺ δὲν ἀναφέρονται ἐδῶ, βλ. καὶ στοὺς ἐκπροσώπους τῆς Αὐστραλίας.

Α Ὑ Σ Τ Ρ Α Λ Ι Α. Στὴν Αὐστραλία, κατὰ τὴν τελευταία ἰδίως δεκαετία (1968 κέ.), συντελεῖται ἀξιοσημεῖωτη ἐργασία στὸν τομέα τῆς διδασκαλίας τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας καὶ γενικότερα τῆς καλλιέργειας τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν. Τὰ ἐπιμέρους κέντρα ὅπου καλλιεργοῦνται οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδὲς εἶναι τὰ ἐξῆς:

1. Μαζί μὲ τὴ Margaret Alexiou ὁ David Holton ἔδωσε μιὰ βιβλιογραφία μελετῶν γιὰ τὸν πολιτικὸ στίχο («The origins and development of "politikos stichos": A select critical bibliography by —», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 9 (Νοέμβρ. 1976), σσ. 22-34).

2. Γιὰ περισσότερες μεταφράσεις νεοελληνικῶν κειμένων (καὶ γιὰ τοὺς μεταφραστὲς τους) στὴ Μεγάλη Βρετανία καὶ τὴν Ἰρλανδία (καὶ γιὰ τὴν περίοδο 1945-1981) βλ. Peter Mackridge, «Ἐπισκόπηση μεταφράσεων καὶ μεταφραστῶν», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 20 (Νοέμβρ. 1982), σσ. 49-61.

α') Τὸ πανεπιστήμιο τῆς Νέας Ἀγγλίας (New England) στὴ μικρὴ πόλη Armidale τῆς βόρειας Νέας Νοτίου Οὐαλλίας (Department of Classics and Ancient History, University of New England, Armidale, N.S.W.). Τὰ νεοελληνικὰ διδάσκονται ἐκεῖ (περίπου ἀπὸ τὸ 1968) ἀπὸ τοὺς lecturers Peter Thomas, ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ λογοτεχνία, καὶ Margaret G. Carroll, ποὺ ἔχει δώσει ὀρισμένες μελέτες πάνω σὲ βυζαντινὰ κυρίως θέματα καὶ συγχρόνως ἀσχολεῖται μὲ τὸν Διγενῆ Ἀκρίτα, τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Καβάφη, καὶ μὲ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ποίηση¹.

β') Τὸ πανεπιστήμιο τοῦ Σύδνεϋ (Sydney N.S.W. 2006). Τὰ νεοελληνικὰ διδάσκονται ἐκεῖ (1974 κ.έ.) ἀπὸ τοὺς Aldfred L. Vincent (Senior lecturer), ποὺ ὅπως εἶδαμε ἀσχολεῖται μὲ τὴν κρητικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ λογοτεχνία, Michael Jeffreys (Senior lecturer), ποὺ τὸν ἐνδιαφέρουν θέματα τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ ἡ ἱστορία τοῦ δεκαπεντασύλλαβου στίχου, C. D. Gounelas (lecturer) καὶ ἀπὸ τὸν βοηθὸ Δημήτρη Ροντίδη (τὸν ἀπασχολοῦν ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση καὶ ἡ πεζογραφία τῆς γενιᾶς τοῦ 1930).

γ') Τὸ πανεπιστήμιο τῆς Μελβούρνης (Melbourne): Department of Classics, Parkville, Victoria, ὅπου διδάσκουν τὰ νέα ἑλληνικὰ οἱ lecturers Stathis Gauntlett (ἀσχολεῖται μὲ τὸ ρεμπέτικο τραγούδι) καὶ John Burke, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ἀγγελου Σικελιανοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐτοιμάζει εἰδικὴ ἐργασία, καὶ μὲ προβλήματα τῆς σύγχρονης (νεοελληνικῆς) γλώσσας.

δ') Τὸ Adelaide College of Advanced Education, Kintore Avenue, Adelaide S.A., ὅπου διδάσκει τὰ νεοελληνικὰ γράμματα ὁ Senior lecturer Paul Tuffin, ὁ ὁποῖος συνέθεσε διατριβὴ γιὰ τὸ «ἀδύνατον» στὴν ἑλληνικὴ παράδοση (*The adynaton in the Greek tradition*, 1975) καὶ μετέφρασε στὰ ἀγγλικά τισ Μελέτες τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου.

ε') Τὸ Mitchell College of Advanced Education, Bathurst, N.S.W., ὅπου διδάσκει (ὡς lecturer) ὁ Ἑλληνας ἐπιμελητῆς Γ. Καναράκης.

Α ὁ σ τ ρ ί α. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδὲς καλλιεργοῦνται ἐκεῖ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα, ἦταν ὁ

---

1. Σημειῶνω τὰ μελετήματά της (χρονολογικά): «A Matter of Style: Cavafy to Ritsos», *Antipodes*, 2 (1975) 18-23. — «Images of Encirclement and Enchantment in the Poetry of Palamas», *BMGs*, 3 (1977) 117-140. — «Meter and mood in Palamas "Dodecalogue of Gypsy"», *Neo-Hellenika*, 3 (1978) 81-101.

Κωνσταντῖνος Χρηστομάνος (1867-1911) ἀρχίζη νὰ διδάσκη, ὡς λέκτωρ, νεοελληνική γλῶσσα (1896-1899) καὶ «Εἰσαγωγή εἰς τὴν σπουδὴν τῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας».

Ἄπὸ τοὺς νεώτερους ἀναφέρονται δύο ἄλλοι "Ἕλληνες· ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης Βιέννης (καὶ ἔξαρχος Ἰταλίας, Ἑλβετίας καὶ Οὐγγαρίας) Χρυσόστομος Η. Τσίτερ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1965 ἐκδίδει τὸ περιοδικὸ *Στάχυς* καὶ γιὰ τὸ διάστημα 1939-1958 χρημάτισε λέκτωρ τῆς νεοελληνικῆς γλῶσσας καὶ φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς αὐστριακῆς πρωτεύουσας¹, καὶ ὁ καθηγητὴς Πολυχρόνης Κ. Ἐνεπεκίδης, ποὺ διδάσκει σήμερα νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία στὸ ἴδιο πανεπιστήμιο καὶ ποὺ ἀσχολεῖται, ὅπως εἶδαμε, γενικότερα μὲ θέματα νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας (βλ. ἐδῶ παραπάνω: *Φιλολογοὶ νεοελληνιστές*).

Ἄπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς ἐπιστήμονες μελετητὲς ποὺ καλλιεργοῦν τὶς νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδὲς στὴ χώρα τους, μνημονεύονται οἱ ἐξῆς: ὁ βυζαντινολόγος καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βιέννης Herbert Hunger, διευθυντὴς τοῦ «Institut für Byzantinistik der Universität Wien» καὶ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Jahrbuch der osterreichische Byzantinistik*, ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὰ «Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα»² καὶ ἐξέδωσε τὴν *Κατομνομαχία* τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, μὲ εἰσαγωγή καὶ γερμανικὴ μετάφραση³, ὁ Peter E. Pieler, ὁ ὁποῖος μελέτησε εἰδικὰ θέματα τῶν μυθιστορημάτων τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων· ὁ Erich Trapp, ποὺ προώθησε τὶς σχετικὲς μὲ τὸ ἔπος τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτα* ἔρευνες, μὲ τὴ δημοσίευσή μικρότερων εἰδικῶν συμβολῶν καὶ ἰδίως μὲ τὴν παράλληλη κριτικὴ ἔκδοσή τοῦ κειμένου τῶν παραλλαγῶν: Ἑσχοριάλ, Κρυπτοφέρρης, Τραπεζοῦντος, Ἄνδρου· Ἀθηνῶν· ὁ ὑφηγητὴς Walter Puchner, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ θεατρολογικὰ προβλήματα τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου (*Das neugriechische Schattentheater Karagiozis*, München 1975 [Miscellanea Byzantina Monacensia, Heft 21]⁴, «Kretische Re-

1 Μνημονεύονται ἐδῶ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Χρυσόστομου Η. Τσίτερ: *Τρεῖς μεγάλοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους*, ἐν Ἀθήναις 1934, καὶ *Λόγιοι Ἕλληνες μετὰ τὴν Ἀλωσίον*, ἐν Ἀθήναις 1935.

2 H. Hunger, «Die Schonheitskonkurrenz in "Belthandros und Chrysantza" und die Brautschau am byzantinischen Kaiserhof», *Byzantion*, 35 (1965) 150-158, τοῦ ἴδιου, «Un roman byzantin et son atmosphère: Callimaque et Chrysorrhoe», *Travaux et Mémoires*, 3 (1968) 405-422

3 H. Hunger, *Der byzantinische Katz-Mause-Krieg. Theodoros Prodromos, Katomyomachia*. Einleitung, Text und Übersetzung. Graz-Wien-Köln 1968 [Byzantina Vindobonensia, III].

4 Σημειῶνω καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφικὴ ἐργασία του: Βάλτερ Πούχνερ, «Σύντομη

naissance - und Barockdramatik in Volksaufführungen auf den Sieben Inseln», *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, XXX/79 (1976), σσ. 232-242, «Θεατρολογικά προβλήματα στο κρητικό κ' έφτανησιακό θέατρο. 'Αναλογίες με τή νοτιοσλαβική δραματουργία τής έποχῆς», *Θέατρο*, Περ. Β', τόμ. ΙΑ', τεύχ. 61-63, Γεν.-'Ιούν. 1978, σσ. 77-89, «'Kretisches Theater' zwischen Renaissance und Barock (zirka 1590-1669)», *Maske und Kothurn*, 26 (1980) 85-120, «Θεατρολογικές έρευνες για τὸ πρότυπο τοῦ "Ζήνωνα"», *Θησαυρίσματα*, 17 (1980) 206-284, «'Ερευνητικά προβλήματα στην ιστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου», *Δωδώνη*, 9 (1980) 217-242, κ.ξ.). 'Ο Ποῦχνερ διδάσκει θεατρολογία στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ πανεπιστημίου τῆς Κρήτης.

Βέ λ γ ι ο. Τὸν τομέα τῶν ἀκριτικῶν μελετῶν καλλιέργησε συστηματικότερα ὁ Βέλγος καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου τῶν Βρυξελλῶν Henri Grégoire (1881-1964) δημοσιεύοντας δεκάδες ἐπιμέρους ἐργασίες¹ καί τὸ ὠραῖο βιβλίο *Ὁ Διγενῆς Ἀκριτῆς* (New York 1942 —στὰ ἑλληνικά). Μολονότι κλασικός φιλόλογος καί κυρίως βυζαντινολόγος, ὁ Grégoire ἐνδιαφέρει μὲ τίς ἐργασίες του αὐτὲς καί τῆ νεοελληνικῆ φιλολογία.

Σήμερα στὸ πρόγραμμα τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν ἔξι βελγικῶν πανεπιστημίων (Université Catholique de Louvain, Katholieke Universiteit te Leuven, Université Libre de Bruxelles, Vrije Universiteit te Brussel, Université de Liège, Rijksuniversiteit-Gent) περιλαμβάνεται τὸ κατ' ἐκλογὴν μάθημα τῶν Νέων Ἑλληνικῶν (Grec moderne). Τὸ πρῶτο, μάλιστα, ἀπὸ τὰ παραπάνω πανεπιστήμια ἴδρυσε τὸ 1971 καί «'Εδρα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας», γιὰ νὰ προωθήσῃ ἀποτελεσματικότερα τῆ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καί λογοτεχνίας.

Γ α λ λ ί α. Ἡ μακραίωνη καί οὐσιαστικῆ ἐπαφὴ τῆς γαλλικῆς παιδείας μὲ τὴν ἑλληνικῆ (βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα - *Ἐρωτόκριτος* - ἑλληνικός διαφωτισμός) συνεχίζεται κανονικὰ στὸν 19ον αἰῶνα. Μέσα στὴν προοπτικὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθῇ σωστὰ καί τὸ ἐνδιαφέρον τῆς γαλλικῆς λογιόσυνης γιὰ τὰ νέα ἑλληνικά γράμματα.

ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία τοῦ Θεάτρου Σκιῶν στὴν Ἑλλάδα», *Λαογραφία*, 31 (1976-1978) 294-324.

1. Οἱ μελέτες τοῦ Grégoire γιὰ τὸ Ἀκριτικὸ ἔπος ἀνατυπώθηκαν στὸν συγκεντρωτικὸ τόμο: *Autour de l'épopée byzantine*, Variorum Reprints, London 1975.

Ὁ Claude Fauriel (1772-1844) ἔχει περάσει στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ὡς ὁ πρῶτος Γάλλος νεοελληνιστὴς καὶ ὡς ὁ σημαντικότερος πρῶτος ἐκδότης ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν: *Chants populaires de la Grèce moderne* (τόμ. Α'-Β', Paris 1824-1825), διγλωσση ἔκδοση μὲ ἐκτενὴ καὶ ἀξιόλογο πρόλογο.

Ὡστόσο, τὸ θέμα τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν στὴ Γαλλία κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα πρέπει νὰ συσχετισθῇ καὶ μὲ τὴν Ἴδρυση (1795) στὸ Παρίσι τῆς Ἑθνικῆς Σχολῆς τῶν ζωντανῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν (École Nationale des langues orientales vivantes) καὶ τῆ διδασκαλία σ' αὐτὴν τοῦ μαθήματος τῆς λαϊκῆς γλώσσας (1800 κέ.). Τὸ μάθημα αὐτὸ δίδαξε πρῶτος (1800-1805) ὁ γνωστὸς ἐλληνιστὴς καὶ φίλος τοῦ Κοραῆ Jean Baptiste Gaspard d'Anse de Villoison (1754-1805), ποὺ εἶχε γνωρίσει τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ κοντά¹. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Villoison ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας διακόπτεται. Σύμφωνα μὲ νεώτερα στοιχεῖα, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1813 τὸ μάθημα τῶν νέων ἐλληνικῶν διδάσκει ὁ Ἰωάννης Ραζῆς, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε καὶ σχετικὰ βοηθήματα. Ἡ ὀριστικὴ ὁμως Ἴδρυση τῆς ἔδρας τῆς νέας ἐλληνικῆς ἔγινε τὸ 1819, μὲ καθηγητὴ τὸν φίλο τοῦ Fauriel, Charles Benoît Hase (1780-1864), ποὺ εἶχε ἀσχοληθῇ μὲ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Ἀπὸ τὸ 1838 ὡς τὸν θάνατο τοῦ Hase ἡ ἔδρα αὐτὴ ὀνομαζόταν τῆς «νέας ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ ἐλληνικῆς παλαιογραφίας», ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1864 κέ. τιτλοφορήθηκε τῆς «νέας ἐλληνικῆς γλώσσας». Στὴν ἴδια ἔδρα διαδέχθηκε τὸν Hase ὁ μαθητὴς του Brunet de Presle (1809-1875). Ὁ de Presle εἶχε μεταφράσει στὰ γαλλικὰ τὰ ποιήματα τοῦ Χριστόπουλου (Στραβοῦργο 1831) καὶ δίδαξε στὴ Σχολὴ ἀπὸ τὸ 1864 ὡς τὸ 1875. Διάδοχος τοῦ τελευταίου ὑπῆρξε ὁ Emmanuel Miller (1810-1887). Ὁ Miller δίδαξε ἀπὸ τὸ 1875-1887 καὶ ἐξέδωσε τὰ *Προδρομικὰ ποιήματα* (μαζὶ μὲ τὸν Legrand), τὸ *Χρονικὸ* τοῦ Μαχαιρᾶ (μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Σάθα), κ.ἄ.²

1. Γιὰ τὸν J. B. G. d'Anse de Villoison καὶ τὸ ταξίδι του στὴν Ἑλλάδα βλ. Σωκρ. Κουγέα, «Τὸ ταξίδι τοῦ Villoison εἰς τὴν Ἑλλάδα (1784-1786). Ἦλθε θιασώτης τῆς ἀρχαίας καὶ ἔγινεν ἐρευνητὴς τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας», *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 189-203, καὶ Renata Lavagnini, *Villoison in Grecia. Note di viaggio (1784-1786)*. Palermo 1974 [Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici, Quaderni, 9].

2. Γιὰ τοὺς Γάλλους νεοελληνιστὲς τῆς παραπάνω παραγράφου (καὶ γιὰ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους: Legrand, Pernot, Mirambel καὶ τὸν Ἑλληνα Ψυχάρη) βλ. Ε. Κριαρᾶ, «Τελευταῖα δημοσιεύματα γιὰ τὸν Ψυχάρη καὶ τίς νεοελληνικὲς σπουδὲς στὴ Γαλλία», *Νέα Ἔστια*, 52 (1952) 1071-1075 (= *Ψυχάρης*, *1981, σσ. 304-313 καὶ 387 (σημ. 486-492)).

Ἡ γαλλικὴ συμβολὴ κορυφώνεται στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα, μὲ τὴν προδρομικὴ μορφή τοῦ Émile Legrand (1844-1903), ὁ ὁποῖος διδάσκει στὴ Σχολὴ ἀνατολικῶν γλωσσῶν (ὡς διάδοχος τοῦ Miller) ἀπὸ τὸ 1887 ὡς τὸν θάνατό του καὶ στὸν ὁποῖο ἡ νεοελληνικὴ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη ὀφείλει μίαν πρώτη ἰσχυρότατη θεμελίωση. Τὸ τεράστιο βιβλιογραφικὸ ἔργο του ποὺ παρουσιάζει ἀναλυτικὰ τὶς ἑλληνικὲς ἔντυπες ἐκδόσεις τῆς περιόδου 1476-1790 παραμένει πολυτιμότεο καὶ ἀναντικατάστατο: *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec et par des Grecs...* (συνολικὰ 11 τόμοι) —καὶ κοντὰ σ' αὐτὸ ἡ βασικὴ *Bibliographie Ionienne... du quinzième siècle à l'année 1900* (2 τόμοι, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ H. Pernot). Τῇ βιβλιογραφικῇ ἐργασία του συναγωνίζεται σὲ ἐργατικότητα τὸ ἐκδοτικὸ του ἔργο ποὺ ἐκτείνεται στοὺς 9 ἀπὸ τοὺς 10 τόμους τῆς *Bibliothèque grecque vulgaire* (Paris, 1880-1913)¹, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλοὺς τόμους τῆς σειρᾶς *Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*. Καὶ ἀκόμη, ἄλλες αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις κειμένων, λεξικογραφικὰ βοήθημα (βοηθήματα γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς νεοελληνικῆς) καὶ ἐπιμέρους ἐρευνητικὲς συμβολὲς συμπληρώνουν τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου νεοελληνιστῆ. Διάδοχος τοῦ Legrand στὴ Σχολὴ ἀνατολικῶν γλωσσῶν (1904-1928) ὑπῆρξε ὁ Γιάννης Ψυχάρης, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρθηκε ἰδιαίτερα γιὰ τὴν προώθηση τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴ Γαλλία.

Ὁ σύγχρονος τοῦ Legrand Charles Gidel ἐργάστηκε πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας (μελετώντας τὰ βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα καὶ ἄλλα κείμενα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου) καὶ δημοσίευσε σημαντικὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ του γραμματολογικὰ μελετήματα (*Études sur la littérature grecque moderne* καὶ *Nouvelles études sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1866 καὶ 1878, ἀντίστοιχα).

Τὴν παράδοση τοῦ Legrand στὴ Γαλλία συνέχισε ἐπάξια ὁ Hubert Pernot (1870-1946) μὲ μεγάλες, γλωσσολογικὲς κυρίως, ἐργασίες ἐπάνω στὰ χιακὰ ἰδιώματα καὶ τὴν τσακωνικὴ διάλεκτο (*Études de linguistique néo-hellénique*, 3 τόμοι, Paris 1907-1946, *Introduction à l'étude du dialecte Tsakonien*, Paris 1934), μὲ μίαν γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ

Γιὰ τοὺς ἴδιους νεοελληνιστὲς (καὶ ἰδίως γιὰ τὸν Legrand) βλ. Μαριάννας Δήτσα, «Οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς στὴ Γαλλία τὸν 19ο αἰώνα. (Σύντομη ἐξιστόρηση)», *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 9 (Φεβρ 1977), σσ. 53-60. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἡ μετάφραση τῆς εἰσαγωγῆς τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς (*Émile Legrand et les études néohelléniques en France*) τῆς Μ. Δήτσα, ποὺ ἐγκρίθηκε τὸ 1974 στὴ Σορβόνη.

1. Ἡ φωτομηχανικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἐκδόσεων Βασιλείου Ν. Γρηγοριάδη (Ἀθήναι 1974) σὲ 7 τόμους.

γραμματολογικά μελετήματα και εκδόσεις κειμένων. Σημειώνω και τὸν τόμο *La Grèce actuelle dans ses poètes* (Librairie Garnier Frères, Paris 1921), ὅπου συγκέντρωσε γαλλικὲς μεταφράσεις νεοελληνικῶν ποιητικῶν κειμένων (Σολωμοῦ, Κάλβου, Βαλαωρίτη, Τυπάλδου, Μαρκορά, Μαβίλη, Παλαμᾶ, Καβάφη, Σικελιανοῦ, Δροσίνη, Κρυστάλλη, Νιρβάνα, Πορφύρα, Προβελέγγιου, Πολέμη, Γρυπάρη, Χατζόπουλου, Οὐράνη, Χαντζάρα, Ἀθάνα, κ.ἄ). Ὁ Pernot δίδαξε στὴ Σορβόνη νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία, ἀρχικὰ ὡς ἐντεταλμένος καθηγητῆς (1912 κ.ε.) καὶ μετὰ ὡς τακτικὸς καθηγητῆς (1930-1938). Στὸν Louis Roussel (1881-1971), ἄλλοτε διευθυντὴ τοῦ Institut Français d'Athènes, ὀφείλουμε μιὰν ὀγκώδη ἐργασία γιὰ τὸν Καραγκιόζη (1921), μιὰ μελέτη γιὰ τὸν Κάλβο (1922), μιὰ «περιγραφικὴ γραμματικὴ τῆς φιλολογικῆς Ρωμείκης» (1922) καὶ μιὰν ἐπίσης ἐκτενὴ μελέτη γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τοῦ Jean Moréas (Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλου), καθὼς καὶ ἄρθρα γιὰ τὴ «Στιχοουργία τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου» (*La versification de André Kalvos*, 1921), τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Βαλαωρίτη. Ὁ Louis Petit (1868-1928), Λατίνος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ἔδωσε τὴν πολὺ σημαντικὴ *Bibliographie des Acolouthies Grecques* (Bruxelles 1926), ἐνῶ ἡ Juliette Lambert ἀσχολήθηκε (μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Δημητρίου Βικέλα) μὲ τοὺς σύγχρονους τῆς Ἑλληνες ποιητῆς (*Poètes Grecs contemporains*, Paris 1881) ἀπὸ γραμματολογικὴ ἄποψη. Γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ ζωὴ στὴ σύγχρονή του Ἑλλάδα (1906) πληροφόρησε τὸ γαλλόφωνο κοινὸ καὶ ὁ Philéas Lebesgue, ποὺ ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὸν Παλαμᾶ καὶ μὲ τὸν Σικελιανό. Μνημονεύεται ἐπίσης ὁ Γάλλος νεοελληνιστῆς Eugène Clément, καθηγητῆς στὸ Λύκειο τῆς Νίκαιας, ὁ ὁποῖος μετέφρασε σὲ πεζὴ γαλλικὴ μετάφραση (1911) τὸν Ὑμνο εἰς τὴν Ἐλευθερίαν τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ Clément εἶναι γνωστότερος γιὰ τὶς μεταφράσεις του στὰ γαλλικὰ ποιημάτων τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ (*Kostis Palamas, Oeuvres choisies. Traduites du néogrec par —. Préface de Philéas Lebesgue. Paris 1922: 2 τόμοι*). Ὁ ἴδιος μετέφρασε ἐπίσης στὴ γαλλικὴ γλῶσσα τὴ συλλογὴ διηγημάτων τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ *Στὸν ἥσκιο τῆς συκιᾶς* (1924, μὲ πρόλογο τοῦ Louis Roussel) καὶ τὸ διήγημα τοῦ Ξενόπουλου *Ὁ κακὸς δρόμος* (1930, πάλι μὲ πρόλογο τοῦ L. Roussel).

Ἐπειτα ἀπὸ τὸν Legrand καὶ τὸν Pernot, στὴν τρίτη γενεὰ τῶν Γάλλων νεοελληνιστῶν διακρίνεται ἰδιαίτερα ὁ André Mirambel (1900-1970), μαθητῆς καὶ διάδοχος τοῦ Ψυχάρη στὴν Ἔδρα τῆς Σχολῆς Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν, τοῦ ὁποῦ ἡ συμβολὴ στὴν προώθηση καὶ καλλιέργεια τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴ Γαλλία εἶναι ἐπίσης πολλαπλὴ. Ἐργάστηκε καὶ αὐτὸς κυρίως ὡς γλωσσολόγος, μὲ κυριότερη ἀνάμεσα στὶς σχετικὲς μελέτες του τὴν: *La langue grecque moderne. Description et analyse* (Paris 1959), ὅπου μὲ βάση τὶς σύγ-

χρονες γλωσσολογικές μεθόδους επιχειρείται ή δομική ανάλυση τής νέας ελληνικής. Έδωσε ακόμη ένα σύντομο αλλά περιεκτικό ιστορικό διάγραμμα τής νεοελληνικής λογοτεχνίας (1953), μία πολύ καλή *Anthologie de la prose néo-hellénique, 1884-1961* (Paris 21962), γραμματική τής νέας ελληνικής, μεταφράσεις από τὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Στράτη Μυριβήλη (*Ἡ Παναγία ἡ Γοργόνα*, 1957), καὶ τοῦ Θράσου Καστανάκη (*Ἡ φυλὴ τῶν ἀνθρώπων*, 1962), καὶ ποιήματα τοῦ Γιάννη Κουτσοχέρα (*La marche des lys*, 1960), ἄρθρα γιὰ τὸν Ψυχάρη, τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Σεφέρη, καὶ πολλές ἄλλες εἰδικές ἐργασίες (ἀσχολήθηκε μὲ τὰ ιδιώματα τής Μάνης καὶ τής Νάξου). Καὶ ὁ Mirambel διδάξε (ὡς διάδοχος τοῦ Pernot) στὴ Σορβόννη νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία (ἀπὸ τὸ 1938 ὡς τὸ θάνατό του) καὶ διεύθυνε τὸ Institut de Langue et Littérature Grecques Médiévales et Modernes. Τὸν Mirambel διαδέχθηκε (ὡς καθηγητὴς στὴν ἔδρα τής Σορβόννης καὶ ὡς διευθυντὴς τοῦ Institut) ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς καὶ τὸν Δημαρᾶ (τώρα ὁμότιμο καθηγητὴ: Université de Paris IV) ἡ Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ. Ὁ Robert Levesque δημοσίευσε πολλές μεταφράσεις Ἑλλήνων λογοτεχνῶν (Σολωμοῦ, Σικελιανοῦ, Σεφέρη, Ἑλύτη), ἐπιμένοντας κυρίως στοὺς ἐκπροσώπους τής γενιᾶς τοῦ '30 (π.χ. *Domaine grec (1930-1946)*, Genève [1947] — ἀνθολόγηση 20 Ἑλλήνων συγγραφέων). Πολλὴ ἐπικοδομητικὴ γιὰ τὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ πνευματικὴ κίνηση στάθηκε ἡ παρουσία γιὰ πολλὰ χρόνια τοῦ Octave Merlier (1897-1976) στὴ διεύθυνση τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, ὅπου τὸ 1925 διαδέχθηκε τὸν L. Roussel. Ἀνάμεσα στὶς δραστηριότητες τοῦ ιδρύματος αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ σειρά τῶν ἀξιόλογων ἐκδόσεων του ἐπάνω σὲ θέματα τής νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἡ ἐκδοση τοῦ «Ἀναλυτικοῦ Δελτίου Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας» (*Bulletin analytique de bibliographie hellénique*), ποὺ συστήθηκε ἀπὸ τὸν Merlier καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκδίδεται ἕως σήμερα ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ διευθυντῆ καὶ ἀρχισυντάκτη του Νεοκλῆ Κουτούζη. Συγγραφικὰ ὁ Merlier ἀσχολήθηκε μὲ μεταφράσεις ποιημάτων τοῦ Παλαμᾶ, διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη (τοῦ ὁποίου τὸ 1934 ἐξέδωσε καὶ τὴν ἀλληλογραφία), ποιημάτων καὶ θεατρικῶν ἔργων τοῦ Σικελιανοῦ (*Ἀκριτικά*, 1944, *Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ*, 1960, *Σίβυλλα*, 1970) καὶ τής Ἀσκητικῆς (*Salvatores Dei*) τοῦ Καζαντζάκη, μὲ τὸν τίτλο *Ascèse - Salvatores Dei* (1951). Δημοσίευσε ἀκόμη τὴν πολύτιμη *Ἐκθεση Σολωμοῦ - Exposition du centenaire de Solomos* (1957) καὶ ἀξιόλογα μικρὰ μελετήματα. Ὁ Merlier ἀπὸ τὸ 1968 ἐξέδιδε τὸ περιοδικὸ *Études Néo-Helléniques*, τὸ 1972 ἔδωσε μία ἀξιόλογη «Ἀνθολογία ἐλληνικοῦ διηγήματος» (29 διηγήματα 23 συγγραφέων) καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του κυκλοφόρησε (1976), ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Les Belles Lettres» τοῦ Παρισιοῦ, ἕναν τόμο 17 διηγημάτων τοῦ Πέτρου Χάρη, ποὺ

ὁ Merlier μετέφρασε στὰ γαλλικά¹. Μνημονεύονται ἐπίσης ἡ Γαλλίδα λογία καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Marguerite Yourcenar, ἡ ὁποία ἔδωσε μιὰ κριτικὴ μελέτη γιὰ τὸν Καβάφη, τοῦ ὁποίου μετέφρασε (μαζί με τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ) καὶ τὰ ποιήματα (1958, 1978), ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ I.N.A.L.C.O. (Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Université de Paris III) Yvon Tarabout, ὁ ὁποῖος μελέτησε τὴ γλώσσα τοῦ Βαλαωρίτη (1970), καὶ ὁ καθηγητὴς Roger Millieux, πὺ μίλησε γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Hugo με τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀσχολήθηκε με τὴν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ με πολλὰ ἄλλα νεοελληνικά θέματα.

Καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους προέρχονται ἀρκετὲς σοβαρὲς ἐργασίες. Ὁ Louis Coutelle, καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο Aix-Marseille I, ἔδωσε τὴ μελέτη *Le Gregresco. Réexamen des éléments néogrecques des textes comiques vénitiens du XVIe siècle* (Θεσσαλονίκη, 1971)² καὶ ἐρευνητικὲς ἐργασίες στὸν Σολωμό. Ἀποτέλεσμα τῶν σολωμικῶν ἐρευνῶν τοῦ Coutelle πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ πολυσέλιδη συγκριτικὴ μελέτη *Formation poétique de Solomos (1815-1833)*, 1977, ὅπου μελετῶνται οἱ ἰταλικὲς ἰδίως ἐπιδράσεις στὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ τῆ ζαραπάνω δημιουργικῆς περιόδου. Ὁ Guy Saunier διερεύνησε τὸ θέμα τῆς «πάλης με τὸν Χάρο» στὰ ἑλληνικά δημοτικὰ τραγούδια (*Ἑλληνικά*, 25, 1972, 119-152 καὶ 335-370), δημοσίευσε τὴν ἐργασία: «Adicia». *Le mal et l'injustice dans les chansons populaires grecques*. Par —. Préface de Nicolas Svoronos. Société d'Édition «Les Belles Lettres», Paris 1979 [Collection de l'Institut Français d'Athènes] καὶ ἐπιμελήθηκε τὴν ἔκδοση ἑνὸς τόμου με δημοτικὰ τραγούδια *Τῆς ξενιτιάς* (1983), ἐνῶ ὡς Michel Saunier μετέφρασε στὰ γαλλικά ἔργα τοῦ Καζαντζάκη (*Ὁ τελευταῖος πειρασμός, Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο*), ποιήματα τοῦ Ἐμπειρίκου, τῆ Βάρδια τοῦ Καββαδία καὶ τῆ Φόνισσα τοῦ Παπαδιαμάντη (*Les petites filles et la mort*, 1976). Ὁ καθηγητὴς Robert A. Jouanny (Université de Paris XII) μελέτησε τὸ γαλλικὸ καὶ τὸ ἑλληνικὸ ἔργο τοῦ Jean Moréas σὲ δύο ἐπιβλητικὸς τόμους (1969 καὶ 1975, ἀντίστοιχα) καὶ ἔγραψε τὴν ἐργασία «Séferis et la Grèce antique» (*RÉG*, 91, 1978, 123-148, καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση Ἀναστασίου Ἀ. Στέφου,

1. Pétros Charis, *Avant l'aube et autres récits*. Nouvelles traduites par Octave Merlier. Société d'Édition «Les Belles Lettres», Paris 1976 (Collection Connaissance de la Grèce). Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸν Ὀκτάβιο Merlier καὶ τὴν προσφορὰ του στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία βρίσκει κανεὶς στὸ μελέτημα: Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Octave Merlier (1897-1976) καὶ ἡ προσφορὰ του στὰ νεοελληνικά γράμματα», *ΕΕΦΣΠΑ*, 25 (1974-1977), σσ. 69-88.

2. Γιὰ τὴν ὁποία βλ. τὴ βιβλιοκρισία τοῦ A. L. Vincent, *Ἑλληνικά*, 25 (1972) 480-485.

'Εποπτεία, Έτος 5 (1980), σσ. 717-726 και *Λόγος και Πράξη*, τεύχ. 18, Φθιν. 1982, σσ. 66-84) και ο Roland Hibon ασχολήθηκε συστηματικά με τὰ Σονέττα τοῦ Μαβίλη (για τὴ ζωὴ και τὸ ἔργο τοῦ ὁποίου ἐτοιμάζει εἰδικὴ μονογραφία). Ὁ Hibon ἔδωσε και ἄλλες ἐργασίες ἐπάνω σὲ νεοελληνικά θέματα, μετέφρασε στὰ γαλλικά τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Τὸ παράθυρο τοῦ κόσμου* τοῦ I. M. Παναγιωτόπουλου και ἐπεξεργάζεται γαλλικὴ μετάφραση τοῦ *Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου* τοῦ K. Παλαμαῶ. Τέλος ἀναφέρεται ἡ Renée Richer (διδάσκει νεοελληνικὴ γλῶσσα και λογοτεχνία στὸ πανεπιστήμιο τῆς Nice ὡς professeur titulaire) για τὸ ἀξιόλογο βιβλίο τῆς *L'itinéraire de Georges Théotokas vu dans son œuvre littéraire* (Société d'Édition «Les Belles Lettres», Paris 1979 [Collection Néo-Hellénique]), ἡ Colette Janiaud-Lust (διδάσκει νεοελληνικὴ γλῶσσα και λογοτεχνία στὸ πανεπιστήμιο τῆς Lyon III και διευθύνει τὸ αὐτόθι Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν), συγγραφέας τῆς μονογραφίας *Nikos Kazantzakis: sa vie, son œuvre (1883-1957)*, Maspero, Paris 1970, και ὁ Denis Kohler (διδάσκει γαλλικὴ λογοτεχνία ὡς λέκτωρ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν), ὁ ὁποῖος μετέφρασε στὰ γαλλικά τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* (1974) και τοῦ ὁποίου ἐγκρίθηκε διδακτορικὴ διατριβὴ στὴ Σορβόννη για τὸν Σεφέρη (ὁ ἑλληνικὸς τίτλος τῆς: «Γιῶργος Σεφέρης, ἢ. Ἡ κατάκτηση μιᾶς φωνῆς» βλ. K. Θ. Δημαρᾶ, «Παρουσία τοῦ Σεφέρη», *Τὸ Βῆμα*, 25.9.1981, σσ. 1 και 5).

Γερμανία. Στὴ Γερμανία τὸ ἔμπρακτο ἐνδιαφέρον ἰδιαίτερα για τὴ δημῶδη ἑλληνικὴ γραμματεία ἐκδηλώθηκε ἐνωρίτερα σὲ σύγκριση με τὶς ὑπόλοιπες εὐρωπαϊκὲς χῶρες. Ὁ πρῶτος μελετητῆς τῆς νεοελληνικῆς γλῶσσας και ἐκδότῆς κειμένων ποὺ εἶχαν γραφῆ σ' αὐτὴν εἶναι ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Μαρτίνος Κρούσιος (Martin Kraus - Martinus Crusius, 1526-1627), ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὁ εἰσηγητῆς τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν στὴ χώρα του. Ἦδη στὰ 1584 ἐξέδωσε τὴ φιλοτεχνημένη ἀπὸ τὸν Ζακύνθιο λόγιο Δημήτριο Ζῆνο (ἀκμάζει γύρω στὰ 1530) μετάφραση τῆς ὁμηρικῆς *Βατραχομουμαχίας*¹, με προλεγόμενα, σημειώσεις και δικὴ του παράφραση στὰ λατινικά (*Turcograecia*, σσ. 371-399). Ἀργότερα (τὸ 1814) ὁ Werner von Haxthausen συγκρότησε μία συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ ἕμως δημοσιεύτηκε μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια: *Neugriechische Volkslieder* (Münster 1935). Μιὰν ὀγκώδη συλλογὴ τραγουδιῶν δημοσίευσε και ὁ A. Passow με τὸν τίτλο: *Τραγούδια ρω-*

1. Για τὸν Δημήτριο Ζῆνο και τὴν παράφρασή του βλ. Βασ. Φρ. Τωμαδάκη, *Νεοελληνικαὶ μεταφράσεις, παραφράσεις και διασκευαὶ τῆς «Βατραχομουμαχίας»*, σσ. 24-37, ὅπου και ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

μαίικα. *Popularia carmina Graeciae recentioris* (Leipzig 1860). Ἰδιαίτερη δραστηριότητα στὸν τομέα τῆς ἔκδοσης δημῶδων κειμένων ἔδειξε ὁ W. Wagner. Παράλληλα μὲ τὶς συλλογές *Medieval Greek Texts* (London 1870) καὶ τῆ γνωστότερη *Carmina Graeca Medii Aevi* (Leipzig 1874) δημοσίευσε τὰ βυζαντινὰ ἱπποτικά μυθιστορήματα Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα (*Histoire de Imperios et Margarona. Imitation grecque du roman français «Pierre de Provence et la Belle Maguelone»*. Paris 1874 [= É. Legrand, *Collection des monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*, Nouvelle Série, N° 3]), καὶ Αἰβιστρος καὶ Ποδάμνη (*Trois poèmes grecs du moyen-âge inédits recueillis*, Berlin 1881, σσ. 242-349), τὴν Διήγησιν τοῦ Ἀχιλλέως (*Trois poèmes grecs*, σσ. 1-55), τὴν Ἀλφάβητον τῆς ἀγάπης, (Leipzig 1879), κ.ἄ. Δημῶδη κείμενα παρουσίασε καὶ ὁ A. Ellissen στὰ *Analekten der mittel-und neugriechischen Literatur* (1-5, Leipzig 1855-1862). Ὁ Karl Dieterich (1869-1935), καθηγητὴς τῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας, δημοσίευσε μιὰν ἐπισκόπηση τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας: *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur* (Leipzig 1902) καθὼς καὶ πολλὰ γλωσσολογικὰ καὶ λαογραφικὰ μελετήματα.

Ἄν τὸ ὄνομα τοῦ Karl Krumbacher (1856-1909) ἔχει συνδεθῆ μὲ τὴ θεμελίωση τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, ἐνδιαφέρει κατὰ ἓνα σημαντικὸ ποσοστὸ καὶ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία. Στὸ περιώνυμο καὶ πολύτιμο ἕως σήμερα ἔργο του: *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, München 21897 (ἑλληνικὴ μετάφραση Γ. Σωτηριάδου, 3 τόμοι, 1897-1900), καὶ εἰδικὰ στὸ κεφάλαιο «δημῶδης λογοτεχνία», καλύπτεται ἡ περίοδος ἀπὸ τὰ ἀκριτικὰ κείμενα ὡς τὸ 1669. Πολὺ γνωστὴ εἶναι ἐπίσης (καὶ γιὰ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε) ἡ μεγάλη ἐργασία του γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς γραφόμενης νεοελληνικῆς: *Das problem der neugriechischen Schriftsprache* (München 1902). Ἐδῶσε, ἀκόμη, ὁ Krumbacher καὶ γραμματολογικὰ ἄρθρα γιὰ τὸν Λουκῆ Λάρα τοῦ Δ. Βικέλα, τὸν Ψυχάρη ὡς μυθιστοριογράφου, κ.ἄ. Ὁ γλωσσολόγος, τέλος, A. Thumb δημοσίευσε τὸ γραμματικὸ ἐγχειρίδιο *Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Grammatik, Texte, Glossar* (Strassburg 1910).

Ἀπὸ τὴ νεώτερη γενεά, ὁ θεμελιωτὴς τῆς βυζαντινῆς διπλωματικῆς Franz Dolger (1891-1968) ἐνδιαφέρθηκε καὶ γιὰ τὰ πνευματικὰ ζητήματα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, καὶ κοντὰ σὲ μερικὰ σχετικὰ δημοσιεύματά του μετέφρασε στὰ γερμανικὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Γρουπάρη καὶ διηγήματα τοῦ Καρκαβίτσα, τοῦ Ἑφταλιώτη καὶ τοῦ Βιζυηνοῦ. Ὁ Alexander Steinmetz (1879-1973) ἀσχολήθηκε μὲ τὰ κλέφτικα τραγούδια («Ἐρευνες στὰ κλέφτικα τρα-

γούδια») και με θέματα τῆς νεοελληνικῆς ποίησης, συνέθεσε ἕνα διάγραμμα γιὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ λογοτεχνία (1939) καὶ μετέφρασε στὰ γερμανικὰ ποιήματα τῶν: Σολωμοῦ, Βαλαωρίτη, Παλαμαῆ, Μαβίλη καὶ διηγήματα τοῦ Χρηστομάνου, τοῦ Ἑφταλιώτη, κ.ἄ. Γνωστὴ καὶ ἐπιτυχημένη εἶναι ἡ μετάφρασή του στὰ γερμανικὰ τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ τοῦ Καζαντζάκη (1952). Ὁ καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Johannes Irmscher (Ἀνατολικὸ Βερολίνο) ἐξέδωσε τὰ ποιήματα τοῦ Ἰακώβου Τριβώλη (1956) καὶ ἐπόπτευσε στὴν ἔκδοση τοῦ συλλογικοῦ ἔργου: *Probleme der neugriechischen Literatur*, I-IV, Akademie-Verlag, Berlin, 1959-1960 (= *Berliner byzantinistische Arbeiten*, Band 14-17), ἐνῶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Karl-Marx-Universität τῆς Λειψίας Jürgen Werner ἀσχολεῖται μὲ θέματα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ σύγχρονου κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ, στὸ πλαίσιο μιᾶς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας («Hauptaufgaben der Neogräzistik in der sozialistischen Gesellschaft», *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe*, 27 (1978) 609-614, κ.ἄ.π.). Μὲ τὴ δημῶδη βυζαντινὴ λογοτεχνία ἀσχολεῖται ὁ καθηγητὴς Hans-Georg Beck, γιὰ τὴν ὁποία δημοσίευσε τὸ συνθετικὸ ἔργο *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur* (München 1971) καὶ ἄλλα μικρότερα σχετικὰ μελετήματα. Ἐδῶ ἀναφέρεται καὶ ὁ Hugo Schreiner, ποὺ ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὰ βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα¹. Ἡ Isidora Rosenthal-Kamarinea, καθηγήτρια τώρα τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὸ Ruhr-Universität Bochum τῆς Γερμανίας, ἀσχολεῖται συστηματικὰ μὲ μεταφράσεις στὰ γερμανικὰ σύγχρονων ἑλληνικῶν λογοτεχνημάτων καὶ ἐκδίδει τὰ περιοδικὰ *Hellenika* καὶ *Folia Neohellenica* (μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Gerhard Emrich). Σὲ αὐτοτελεῖς τόμους ἡ Kamarinea κυκλοφόρησε μεταφράσεις ποιημάτων τοῦ Ρίτσου καὶ τοῦ Βρεττάκου, διηγημάτων τοῦ Βενέζη καὶ τοῦ Χάρη², μυθιστορημάτων τῶν Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Π. Πρεβελάκη καὶ Ν. Καζαντζάκη, θεατρικῶν ἔργων τοῦ Σπύρου Μελά καὶ τοῦ Ἀγγελοῦ Τερζάκη, κλπ.

1. Βιβλιογραφία βλ. στοῦ Μ. Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Τὰ μεσαιωνικὰ δημῶδη κείμενα*, σσ. 26-27 καὶ passim.

2. Σημειῶνω ὅτι τὸ 1980 κυκλοφόρησε ἕνας καλαίσθητος συγκεντρωτικὸς τόμος 13 διηγημάτων τοῦ Π. Χάρη σὲ γερμανικὴ μετάφραση τῆς Καμαρινέα: Petros Charis, *Die letzte Nacht der Erde*. Erzählungen. Ausgewählt, aus dem Griechischen übertragen und mit einem Nachwort versehen von Isidora Rosenthal-Kamarinea. Erich Röth-Verlag Kassel [Bochumer Gesellschaft für Neugriechische Studien - Griechische Bibliothek, Herausgegeben von Isidora Rosenthal-Kamarinea, I]. Τοῦ ἐπιμέτρου τῆς ἔκδοσης αὐτῆς δημοσιεύθηκε καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση σὲ σειρά ἐπιφυλλίδων τῆς ἑφημερίδας *Ἡ Καθημερινή* (22, 24/25, 28, 29, 30 καὶ 31.8 καὶ 1.9.1980).

Με τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τῆς ἡ Kamarinea συνετέλεσε ιδιαίτερα στὴ διάδοση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὸ γερμανόφωνο κοινό. Ἐξίχολογῃ εἶναι καὶ μία «Ἀνθολογία νεοελλήνων πεζογράφων» (1958) τῆς Kamarinea. Ἐξάλλου, στοὺς τόμους τῶν δύο παραπάνω περιοδικῶν τῆς (ἀλλὰ καὶ ἄλλου) συγκέντρωσε ἀρκετὸ ὕλικὸ γιὰ πρόσωπα καὶ ἔργα τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, ἐνῶ μὲ τὸ γενικότερο διδακτικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ ἔργο τῆς συνέβαλε ιδιαίτερα στὴν ἀνάπτυξη τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν στὴ χώρα ὅπου ἐργάζεται.

Μνημονεύονται ἐπίσης ἐδῶ οἱ Hans Eideneier, καθηγητῆς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Κολωνίας, ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ μὲ κείμενα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου: *Προδρομικά, Διγενῆς κλπ.*, καὶ ὁ βοηθὸς Gerhard Emrich, ποὺ μελέτησε τὶς «Ἀρχαῖες μεταφορὲς καὶ συγκρίσεις στὸ λυρικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ». *Antike Metaphern und Vergleiche im lyrischen Werk des Kostis Palamas*. Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1974.

Στὴ Γερμανία ἐργάζεται ἀπὸ χρόνια καὶ ὁ Ἕλληνας φιλόλογος Γιῶργος Βελουδῆς (διδάσκει νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία ὡς μόνιμος λέκτωρ στὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινολογίας καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου). Ὁ Βελουδῆς ἀσχολήθηκε μὲ τὴ νεοελληνικὴ παράδοση περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου (*Der neugriechische Alexander. Tradition in Bewahrung und Wandel*, 1968), μὲ τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας καὶ τὸ ἑλληνικὸ βιβλίο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας (*Das griechische Druck- und Verlagshaus «Glikis» in Venedig (1670-1854)*). *Das griechische Buch zur Zeit der Türchenherrschaft*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1974 [Schriften zur Geistesgeschichte des Östlichen Europa, 9]), καὶ μὲ διάφορα ἄλλα πρόσωπα καὶ θέματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας: μελέτησε τὶς σχέσεις Σολωμοῦ καὶ Schiller (1973), ἐξέτασε τὴν παρουσία τοῦ Salomon Gessner (1730-1788) στὴ λογοτεχνία τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ (*Ὁ Ἐραριστῆς*, 11, 1974, 17-40), ἀνθολόγησε τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Ρίτσου (1977), γιὰ τὸν ὁποῖο δημοσίευσε καὶ τὴν ἐργασία: *Γιάννης Ρίτσος. Προβλήματα μελέτης τοῦ ἔργου του*. Κέδρος, [Ἀθήνα 1982]. (Μελέτες γιὰ τὸν Γιάννη Ρίτσο, 5), καὶ ἄλλα¹.

1. Σημειῶν καὶ τὴ μελέτη τοῦ Βελουδῆ «Jakob Philipp Fallmerayer und die Entstehung des neugriechischen Historismus», *Südostforschungen*, 29 (1970) 43-90 —καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση μὲ προσθήκες: *Ὁ Jakob Philipp Fallmerayer καὶ ἡ γένεση τοῦ ἑλληνικοῦ ιστορισμοῦ*, Ε.Μ.Ν.Ε. - ΜΝΗΜΩΝ, [Ἀθήνα] 1982 [Θεωρία καὶ Μελέτες Ἱστορίας, 5]—ὅπου ἐξετάζεται ἡ ἀπῆχηση τοῦ ἔργου καὶ τῆς θεωρίας τοῦ Fallmerayer καὶ «ἡ ἐπίδρασή τους πάνω στὴ γένεση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ νεοελληνικοῦ ιστορισμοῦ, τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας, γλωσσολογίας καὶ λογοτεχνίας καὶ τῆς νεοελληνικῆς “ἐθνικῆς” ἰδεολογίας γενικότερα ἀπ’ τὰ 1840 περίπου ὡς τὶς μέρες μας» (βλ. σ. 81 τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως).

Ἐ λ β ε τ ί α. Θὰ πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἡ Γενεὺη ἀποτέλεσε ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ ὅτι στὴν ἴδια πόλη, ἀπὸ πολὺ νωρίτερα (17ος αἰώνας), εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσωνται οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές. Σήμερα μάλιστα ἡ νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία διδάσκεται καὶ σὲ ἄλλα ἐλβετικὰ πανεπιστήμια (τῆς Βασιλείας, τῆς Βέρνης, τῆς Ζυρίχης καὶ τοῦ Φριβούργου). Ὑπενθυμίζεται ἀκόμη ὅτι τὸ 1826 δίδαξε στὴ Γενεὺη νεοελληνικὴ γραμματολογία ὁ Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλὸς (1778-1850) καὶ ὅτι ἀπὸ τὰ μαθήματά του στὴν ἐλβετικὴ πρωτεύουσα προῆλθε τὸ πρῶτο ἐγγεγριμένο «Ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας»: *Cours de littérature grecque moderne*. Donné à Genève par Jacobvacy Rizo Néroulos. Publié par Jean Humbert. Genève 1827 (γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ καὶ τὶς μεταφράσεις του βλ. παρακάτω, Μέρος Τρίτο, Κεφ. Β': ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ).

Στὸν Samuel Baud-Bovy, ὁμότιμο τώρα καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Γενεὺης, ὀφείλονται ὀρισμένες πολὺ σημαντικὲς συμβολές στὴ μελέτη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ μουσικολογικὴ του κατάρτιση τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐρευνήσῃ μὲ ἀνάλογα κριτήρια τὴ μορφολογία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (συνδυασμὸς μουσικῆς καὶ ποίησης). Ἀπὸ τὶς ἐργασίες του σημειώνουμε τὶς ἐπόμενες: *Chansons du Dodécanèse* (2 τόμοι, Athènes 1935-1936), *La chanson populaire grecque du Dodécanèse*. I. *Les textes* (Paris 1936), *Études sur la chanson cléftique* (Athènes 1958) καὶ *Chansons populaires de Crète occidentale* (Genève 1972). Ὁ Baud-Bovy εἶναι ὁ πρῶτος πὺ μπεφρασε στὰ γαλλικὰ ποιήματα τοῦ Ἐλύτη (1940). Δημοσίευσε ἀκόμη ἐρευνητικὲς καὶ γραμματολογικὲς ἐργασίες γιὰ τὴ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, γιὰ τὴ νεώτερη ἐλληνικὴ ποίηση (*Poésie de la Grèce moderne* [Κάλβος, Σολωμὸς, Παλαμᾶς, Καβάφης, Σικελιανὸς], Lausanne 1946), κ.ἄ. Ὁ καθηγητὴς Bertrand Bouvier (διάδοχος τοῦ Baud-Bovy στὸ πανεπιστήμιο τῆς Γενεὺης) δημοσίευσε τὰ *Δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων* (Ἀθήνα 1960) —13 τραγούδια πὺ ἐνδιαφέρουν κυρίως γιὰτὶ εἶναι τὰ πρῶτα ἔως σήμερα γνωστὰ πὺ συνοδεύονται ἀπὸ τὴ μουσικὴ τους¹—, καὶ τὸ πανελλήνιο γνωστὸ «Μοιρολόγι [ἢ Καταλόγι] τῆς Παναγίας» (= τὸ λαϊκὸ «Τραγούδι τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς»): *Le Mirologue de la Vierge. Chansons et poèmes grecs sur la Passion du Christ*. I. *La Chanson populaire du Vendredi Saint*. Avec une étude musicale par

1. Κρίσις: Στίλπων Π. Κυριακίδης, *Ἐλληνικά*, 17 (1962) 419-428. Γιὰ τὸ πρῶτο, ὠστόσο, τραγούδι τοῦ εἴδους αὐτοῦ βλ Γρ Θ. Στάθη, «Τὸ ἀρχαιότερο, χρονολογημένο τὸ ἔτος 1562, δημοτικὸ τραγούδι μελισμένο μὲ τὴ βυζαντινὴ σημειογραφία», *ΠΑΑ*, 51 (1976) 184-223.

Sammuel Baud-Bovy. Institut Suisse de Rome, [Genève] 1976 (Bibliotheca Helvetica Romana, XVI), τὸν ἐξωεκκλησιαστικὸν δηλαδὴ ὕμνον τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ λαϊκὸς ποιητὴς θέλησε παράλληλα νὰ ὀρηγήσῃ καὶ τὸ δράμα τῆς Μητέρας τοῦ Ἐσταυρωμένου. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι καὶ οἱ μελέτες πού ἀφιέρωσε ὁ Bouvier στὸν Κάλβο («Calvos in Geneva», στὸν τόμο *Modern Greek Writers*, σσ. 67-91 καὶ ἄγνωστο αὐτόγραφο τοῦ Κάλβου), *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βενετία 1974, σσ. 350-379).

Ἦνωμένες Πολιτεῖες Ἀμερικῆς. Καὶ στὶς ΗΠΑ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία αὐξάνεται τὰ τελευταῖα χρόνια. Μεγάλῃ δραστηριότητῃ στὸν μεταφραστικὸ κυρίως τομέα παρουσιάζει ὁ Kimon Friar. Μετέφρασε ποιήματα τῶν Σικελιανοῦ, Σεφέρη, Παπατσώνη, Ἀντωνίου, Ἐγγονόπουλου, Ἐλύτη, Ρίτσου, Σινόπουλου, Ἀναγνωστάκη, Καρούζου, Σαχτούρη, Βακαλό, κ.ἄ., ὀλόκληρῃ τὴν Ὀδύσεια τοῦ Καζαντζάκη καὶ τὴν Ἀσκητικὴ τοῦ ἴδιου συγγραφέα (οἱ τελευταῖες μεταφράσεις συνοδεύονται ἀπὸ εἰσαγωγικὰ μελετήματα). Σημαντικὴ προσφορά τοῦ Friar στὰ νεοελληνικὰ γράμματα ἀποτελεῖ ἡ ποιητικὴ ἀνθολογία: *Modern Greek Poetry. From Cavafis to Elytis* (New York [1973]). Κυκλοφόρησαν ἐπίσης (1978) σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση μελετήματα τοῦ Friar, εἰσαγωγικὰ στὴν ποίηση τοῦ Ὀδυσσεᾶ Ἐλύτη καὶ τοῦ Τάκη Σινόπουλου (βασικὰ πρόκειται γιὰ τὰ συνοδευτικὰ κείμενα τοῦ ξένου νεοελληνιστῆ στὶς ἐπιλογές ποιημάτων τῶν δύο Ἑλλήνων ποιητῶν πού μετέφρασε ὁ ἴδιος στὰ ἀγγλικά). Στὸν κύκλο τῶν ἀγγλόφωνων φίλων τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ποίησης (Sherrard, Warner) ἀνήκει καὶ ὁ Edmund Keeley, καθηγητῆς τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας καὶ λογοτεχνίας στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Princeton, πού μετέφρασε στὰ ἀγγλικά ποιήματα τοῦ Ρίτσου. Ἐπίσης ὁ Keeley (μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Philip Sherrard) μετέφρασε ποιήματα τῶν Ἀντωνίου, Γκάτσου, Ἐλύτη, Καβάφη, Σεφέρη, Σικελιανοῦ, καὶ (μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Γ. Π. Σαββίδη) ποιήματα τῶν Ἐλύτη, Καβάφη—ἀπὸ τὰ Ἀνέκδοτα ποιήματα (1882-1923)—καὶ Σινόπουλου. Ὁ ἴδιος νεοελληνιστὴς μετέφρασε στὰ ἀγγλικά (μὲ τὴ συνεργασία τῆς Mary Keeley) τὸ βιβλίον τοῦ Βασίλη Βασιλικοῦ *Τὸ φύλλο. Τὸ πηγάδι. Τὸ ἀγγέλιασμα* (1964), μελέτησε τὴν παρουσία τοῦ Eliot στὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη (*Comparative Literature*, VIII/3, Καλοκαίρι 1956, 214-226, καὶ στὰ ἑλληνικά: *περιοδ. Κριτική*, Χρ. Β', Ἰαν.-Ἀπρ. 1960, 19-32), ἐπιμελήθηκε (μαζὶ μὲ τὸν Peter Bien) τὴν ἔκδοσιν τοῦ τόμου *Modern Greek Writers* (Solomos, Calvos, Matesis, Palamas, Cavafy, Kazantzakis, Seferis, Elytis). [1972], καὶ ἐξέδωσε τὸ βιβλίον *Cavafy's Alexandria. Study of a Myth in Progress*. The Hogarth Press, London 1977 (τώρα καὶ στὰ ἑλληνικά: *Ἡ βασιρικὴ Ἀλεξάνδρεια*. Ἐξέλιξις ἐνὸς μύθου. Μετάφραση Τζένης Μαστοράκη. Ἰκαρος,

[Ἀθήνα 1979)]. Ὁ Peter Bien, καθηγητῆς τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας στὸ Dartmouth College, δημοσίευσε μελετήματα γιὰ τοὺς Καβάφη, Καζαντζάκη —τοῦ ὁποῦ μετέφρασε στὰ ἀγγλικά τὸν *Τελευταῖο πειρασμό*, τὸν *Φτωχούλη τοῦ Θεοῦ* καὶ τὴν *Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο*—, Ἐλύτη καὶ Ρίτσο. Τὸ 1977 ἐκδόθηκε ἡ ἀγγλικὴ μετάφρασή του τῆς *Ζωῆς ἐν Τάφῳ* (*Life in the Tomb*) τοῦ Μυριβήλη. Μὲ τὰ νεοελληνικά κείμενα ἀσχολεῖται καὶ ὁ καθηγητῆς τῶν κλασικῶν γραμμάτων στὸ Brown University William F. Wyatt, Jr¹. Ἀναφέρεται ἐπίσης ἐδῶ ἡ ἐρευνήτρια Rosemary E. Bancroft-Marcus, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ πρόσωπα καὶ θέματα τοῦ κρητικῶν θεάτρου («Ἡ πηγὴ πέντε κρητικῶν ἰντερμεδιῶν», *Κρητολογία*, τεύχ. 5 (Ἰούλ.-Δεκ. 1977), σσ. 5-44, *Georgios Chortatsis, 16th-century Cretan playwright: a critical study*. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the University of Oxford. Trinity Term 1978, «Georgios Chortatsis and His Works: a critical review», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 16 (Ἰούλ. 1980), σσ. 13-46, κ.ά.).

Στὸ Southern Illinois University τῶν ΗΠΑ ἐργάστηκε ἐπὶ χρόνια (1966-1978), ὡς Assistant, Associate καὶ Full Professor τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας, καὶ ὁ Ἕλληνας φιλόλογος Μάριος Βύρων Ρατζής, σήμερα καθηγητῆς τῆς ἀγγλικῆς λογοτεχνίας στὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ποῦ ἔγραψε ἀξιόλογα μελετήματα γιὰ θέματα καὶ πρόσωπα τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας (Σολωμὸ —ὀλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ ὁποῦ ἔχει μεταφράσει στὰ ἀγγλικά—, Καβάφη, Καζαντζάκη, Σεφέρη, Ἐλύτη, κ.ά.)· βλ. τὸν συγκεντρωτικὸ τόμο: *Essays and Studies from Professional Journals* (Athens 1980). Σημειῶνῶ ἐπίσης καὶ τὸ χρήσιμο μεθοδολογικὸ βοήθημα τοῦ ἴδιου: *Introduction to the Study of Literature*, Athens 1980.

Ὡς ἀποκορύφωμα τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία καὶ τὴ διδασκαλία της στὴν Ἀμερικὴ, ἀναφέρω τὴν ἵδρυση τῆς «Ἐδρας Γ. Σεφέρη» (George Seferis Chair of Modern Greek Studies) στὸ Harvard University (Cambridge, Massachusetts), ὅπου ἀπὸ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1977-1978 διδάσκει ὁ Γ. Π. Σαββίδης, καὶ τὴν ἵδρυση τῆς «Ἐδρας Ἐλύτη» (Ἐδρας Ποίησης καὶ Ἑλληνικῶν Σπουδῶν) στὸ πανεπιστήμιο Rutgers τοῦ New Jersey. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ σημειῶνῶ ὅτι στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Harvard καλλιέργησαν προηγουμένως (ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰῶνα κέ.) τίς νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές

1. Βλ. τὴ μετάφρασή του τοῦ *Ζητιάνου* τοῦ Καρκαβίτσα: *The Beggar*. A Novel by Andreas Karkavitsas. Translated by —. With an Appendix on Andreas Karkavitsas and nineteenth-Century Greek Literature by P. D. Mastrodemetres. Caratzas Brothers, Publishers, New Rochelle, New York 1982 [Unesco Collection of Representative Works, European Series].

ὁ Ἀλέξανδρος Νέγγρης, ὁ Θεσσαλὸς λεξικογράφος Εὐαγγελινὸς Ἀποστολίδης Σοφοκλῆς (E. A. Sophocles), 1800-1883, ποὺ δίδαξε κυρίως μεσαιωνικὴ καὶ νεοελληνικὴ γλῶσσα, καὶ ὁ Ἀριστείδης Φουτρίδης (1887-1923), μεταφραστὴς στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα ἔργων τοῦ Παλαμᾶ (ἀλλὰ καὶ ἔργων τῶν Βλαστοῦ, Καρκαβίτσα, Χατζόπουλου, κ.ἄ.)¹.

Τέλος, πολὺ μεθοδικὰ γιὰ τὴν προώθηση τῶν γενικῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὸ πανεπιστήμιο τῆς Minnesota κινεῖται ὁ Κύπριος καθηγητὴς τῆς ἱστορίας Θεοφάνης Σταύρου, μὲ ἀφετηρία τὴν Βιβλιοθήκη Λαοῦρδα καὶ τὰ ἐτήσια ἀφιερῶματα σὲ προσωπικότητες τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων (Καζαντζάκη, Πρεβελάκη, Παπανοῦτσο, Σικελιανό, Παλαμᾶ). Ὁ Σταύρου ἐτοιμάζει τὴν ἔκδοση ἐτήσιου περιοδικοῦ (τίτλος του: *Modern Greek Studies* καὶ γενικὸς χῶρος: ἡ πολιτισμικὴ ἱστορία τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ), ποὺ, ἐνῶ θὰ καλλιεργῇ τὰ ἐνδιαφέροντα ἐνὸς εὐρύτερου ἐνημερωμένου κοινοῦ, θὰ διατηρῇ παράλληλα καὶ αὐστηρὸ ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα (θεωρητικὰ καὶ ἐρευνητικὰ μελετήματα, μετάφραση ἐνὸς βασικοῦ νεοελληνικοῦ κειμένου κάθε φορά, βιβλιογραφία, κλπ.).

Ἰ τ α λ ι α. Στὴν πρώτη γενεὰ τῶν Ἰταλῶν νεοελληνιστῶν ἀνήκουν οἱ ἐπόμενοι λόγιοι: Ὁ Niccolò Tommaseo (1802-1874), δαλματικῆς καταγωγῆς, ποὺ ἐξέδωσε ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια (1842), ἤρθε σὲ ἄμεση ἐπαφὴ καὶ δημιούργησε φιλικὲς σχέσεις μὲ πολλοὺς Ἑπτανήσιους λογοτέχνες (ἰδιαίτερα κατὰ τὴ διαμονή του στὴν Κέρκυρα, ὅπου εἶχε καταφύγει ὡς πολιτικὸς ἐξόριστος: 1849-1854)², μελέτησε τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ καὶ μετέφρασε ἑλληνικὰ ποιήματα στὰ ἰταλικά. Ὁ καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Παβίας Giovanni Canna (1832-1915), ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἔργο τοῦ Μαρκοῦ (μετέφρασε σὲ πεζὸ λόγο τὸν Ὅρκου του), τοῦ Βαλαωρίτη

1. Γιὰ περισσότερες μεταφράσεις (καὶ μεταφραστὲς) νεοελληνικῶν κειμένων στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες καὶ τὸν Καναδᾶ (καὶ γιὰ τὴν περίοδο 1945-1981) βλ. Evro Layton, «Ἐπισκόπηση μεταφράσεων καὶ μεταφραστῶν», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 20 (Νοέμβρ. 1982), σσ. 30-48.

2. Βλ. Ε. Κριαρᾶ, «Ὁ Tommaseo, τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια καὶ τὰ νέα μας γράμματα», *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 205-224 (= *Φιλολογικὰ Μελετήματα*. 19ος αἰώνας. Ἐκδόσεις Φιλιππότη, Ἀθήνα 1979, σσ. 216-243), Γ. Θ. Ζώρα, *Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα*, τόμ. Γ': *Θωμαζαῖος καὶ Ἑπτανήσιοι (ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία)*, Ἀθήναι 1966 καὶ Τοῦ ἴδιου, «Ὁ Ν. Θωμαζαῖος καὶ ἡ νεώτερη Ἑλλάς (στὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του)», *Παρνασσός*, 16 (1974) 600-628 (= *Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, ἀριθ. 95, = *Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα*, τόμ. Ε', Ἀθήναι 1976, σσ. 97-127), ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

καὶ τοῦ Σολωμοῦ¹. Ὁ καθηγητὴς τῆς σανσκριτικῆς στὸ πανεπιστήμιον τῆς Φλωρεντίας Paolo Emilio Pavolini (1864-1930), μελετητὴς τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, τῶν βυζαντινῶν ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων, τῶν Ἐρωτοπαλαγγίων, τῶν ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Ψυχάρη, καὶ μεταφραστὴς ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν στὰ ἰταλικά². Ὁ Aurelio Palmieri (1870-1926), ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ (Ὁ Λάμπρος) καὶ τοῦ Παλαμᾶ καὶ ὁ Francesco de Simone-Brouwer, καθηγητὴς τῆς Σχολῆς Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν στὴ Νεάπολη, ποὺ μνημονεύεται ἐδῶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο του (μετέφρασε στὰ ἰταλικά τὴν κωμῶδιάν τοῦ Δημ. Παπαρρηγοπούλου *Συζύγου ἐκλογή*, τὴν *Γαλάτεια* τοῦ Βασιλειάδη, τὸν Ὕμνον τοῦ Σολωμοῦ, ποιήματα τοῦ Στέφανου Μαρτζώκη, διηγήματα τοῦ Βικέλα, τοῦ Δροσίνη, τοῦ Δαμβέρρη, τοῦ Χριστοβασίλη, τοῦ Βλαχογιάννη, τοῦ Ἐφταλιώτη, κ.ἄ.). Ὁ ἴδιος νεοελληνιστὴς ἔγραψε μελέτες γιὰ τὸν Σολωμό, τὸν Ζαλοκώστα καὶ τὸν Βικέλα, δημοσίευσε μιάν Ἐκλογή ἀπὸ πεζὰ καὶ ποιητικὰ νεοελληνικά κείμενα (1906) καὶ μιὰ Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας (1921). Τέλος πρέπει ἐπίσης νὰ μνημονευθῆ ὁ ἑλληνιστὴς Eliseo Brighenti, ποὺ δημοσίευσε στὸ Μιλάνο μιὰ σειρά ἀπὸ νεοελληνικὲς μελέτες: μετάφραση τοῦ Ὄρκου καὶ τῶν λυρικῶν ποιημάτων τοῦ Μαρκοῦ μὲ εἰσαγωγὴ (σσ. 5-94) γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα καὶ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση (1903), νεοελληνικὴ χρηστομάθεια (1908), μετάφραση στὰ ἰταλικά τοῦ *Διαλόγου* τοῦ Σολωμοῦ (1909), σύγχρονο ἑλληνοἰταλικὸ καὶ ἰταλοελληνικὸ λεξικὸ (1912, ²1927) καὶ μελέτη γιὰ τὸν Μαβίλη (1934).

Ὁ πρωτοπόρος νεοελληνιστὴς, ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Palermo καὶ διευθυντὴς τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Bruno Lavagnini, ἐπὶ πολλὰ χρόνια μετὰ τὸν πόλεμον διευθυντὴς τοῦ Ἰταλικοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Ἀθήνα, ἔδωσε ἀνθολογημένες μεταφράσεις νεοελλήνων ποιητῶν, καλύπτοντας τὴν περίοδον ἀπὸ τὴ γενιὰ τοῦ 1880 ὡς τὶς μέρες μας καί, κοντὰ σὲ ἄλλα μελετήματα (ὅπως λ.χ. τὸ γνωστὸ γιὰ τὸν

1. Βλ. τὸ βιβλίον τοῦ *Scritti letterari*, Casale Monferrato, 1919, σσ. 111-141, 143-154 καὶ 165-200, 211-229, ἀντίστοιχα, καὶ Γ. Θ. Ζώρα, «Μαρκοῦ καὶ Κάννα», *Νέα Ἐστία*, 22 (1937) 1284-1287 καὶ *Ἑλληνικὴ Δημοιογραφία*, 9 (1952) 591-594 (= *Ἐπτανησιακὰ Μελετήματα*, τόμ. Β', Ἀθήναι 1959, σσ. 279-287) καὶ τοῦ ἴδιου, «Κάννα καὶ Σολωμός», *Νέα Ἐστία*, 24 (1938) 1525-1527 (= *Ἐπτανησιακὰ Μελετήματα*, ὅ.π., σσ. 168-172, μὲ τὸν τίτλον «Σολωμός καὶ Κάννα»). Οἱ κυριότερες μελέτες τοῦ Canna γιὰ τὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνία καταχωρίζονται ἀπὸ τὸν Γ. Θ. Ζώρα, ὅ.π., σσ. 1286 σημ. 10 καὶ 591 σημ. 3 (=284 σημ. 3) καὶ 1526 σημ. 1 (=169 σημ. 1), ἀντίστοιχα.

2. Βλ. Παύλου Ε. Παβολίνι, «Σκέψεις περὶ τῆς μελέτης τῆς ἑλληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως», «Μετάφρασις Γ. Θ. Ζώρα», *Ἑλληνικὴ Δημοιογραφία*, 5 (1950) 337-346, ὅπου καὶ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Pavolini.

Ἰταλὸ ποιητὴ Ντ' Ἀνγούντσιο (1863-1938) καὶ τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα), συνέθεσε καὶ μίᾳ ἱστορίᾳ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας: *La letteratura neoellenica* (Firenze-Milano, 31969). Μὲ τὸ νεοελληνικὸ θέατρο, ἰδιαίτερα ὅμως μὲ τὸν Καβάφη, ἀσχολήθηκε ὁ Filippo Maria Pontani¹, ὁμοτίμος τῶρα καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας. Ἡ συμβολὴ του στὶς καβαφικὲς μελέτες (καβαφικὴ μετρικὴ², λεξικὸ, ἐρμηνευτικὰ μελετήματα καὶ μεταφράσεις ποιημάτων στὰ ἰταλικά) πρέπει νὰ ἐξαρθῇ. Ἐδῶσε ἀκόμη ἐπιμελημένες ἐκδόσεις τῶν ἰταλικῶν ἀνέκδοτων ἐπιστολῶν καὶ ποιημάτων τοῦ Γιώργου Σαραντάρη³ καὶ τῶν Ὠδῶν τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου (Ἰκαρος, 1970), φιλοτέχνησε μεταφράσεις τοῦ βιβλίου τοῦ Βασιλικοῦ *Τὸ φύλλο. Τὸ πηγάδι. Τὸ ἀγγέλιασμα* (1971), ποιημάτων τοῦ Καβάφη⁴, τοῦ Σεφέρη⁵, τοῦ Ρίτσου⁶ καὶ τοῦ Ἀθάνη⁷. Σημειῶνω ἐπίσης τὶς ἰταλικὲς μεταφράσεις ἀπὸ τὸν ἴδιο μεταφραστὴ: μιᾶς ἐκλογῆς αὐτοβιογραφικῶν καὶ κριτικῶν κειμένων τοῦ Σεφέρη (*Le parole e i marmi*, Il Saggiatore, Milano 1965) καὶ δύο ἄλλων ἐκλογῶν του ἀπὸ τὰ ποιήματα καὶ τὰ πεζὰ τοῦ ἴδιου συγγραφέα (*Poesie e prose*, Fabbri, Milano 1969 καὶ *Opere*, Club degli Editori, Milano 1971). Ὁ Pontani τὸ 1975 ἔδωσε μίᾳ καλαίσθητη ποιητικὴ μετάφραση τῆς *Βοσκοπούλας* καὶ τὸ 1976 μεταφράσεις ποιημάτων

1. *Teatro neoellenico*. La Nuova Accademia, Milano 1962 (Μάτεσις, Παλαμᾶς, Ξενοπούλος).

2. *Metrica di Cavafis*, Palermo 1946 [Ἀνατύπωση ἀπὸ τὰ *Atti della Reale Accademia di Scienze Lettere e Arti di Palermo* (Serie IV, Vol. V, Parte II)].

3. *Inediti italiani di Sarandaris*, Roma 1965 [Italo-Graeca, 2].

4. Costantino Kavafis, *Poesie scelte* Versioni di Filippo Maria Pontani, con un «Ricordo» di Giuseppe Ungaretti. Milano 1956 — Costantino Kavafis, *Poesie*. A cura di Filippo Maria Pontani. «Mondadori», Milano 1961, [21972], 31978. — Costantino Kavafis, *Poesie nascoste*. A cura di Filippo Maria Pontani «Mondadori», Milano 1974. [Τὸ ἑλληνικὸ κείμενο μὲ ἰταλικὴ μετάφραση 26 ἀπὸ τὰ Ἀνέκδοτα ποιήματα (1882-1923) τοῦ Καβάφη]. Σημειῶνω καὶ τὴν σχετικὴ μὲ τὰ ποιήματα αὐτὰ ἐργασία τοῦ Pontani, «Motivi classici e bizantini negli inediti di Kavafis», *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, 128 (1969-1970) 291-319, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν ἴδιο τῶν δύο πεζῶν κειμένων τοῦ Καβάφη «Ὁ Σακεσπῆρος περὶ τῆς ζωῆς» καὶ «Ἑλληνικὰ ἔχνη ἐν τῷ Σακεσπῆρῳ» (*Due prose su Shakespeare*, Scheiwiller, Milano 1966).

5. Giorgio Seferis, *Poesie* A cura di F. M. Pontani. Arnoldo Mondadori Editore, [Milano 1963] — Giorgio Seferis, *Note per una «Settimana»*. Traduzione e nota di Filippo Maria Pontani. Scheiwiller, Milano MCMLXVIII. — Giorgio Seferis, *Tre poesie segrete*. A cura di Filippo Maria Pontani. Arnoldo Mondadori Editore, [Milano 1968].

6. *Indomabile Città*, Crea, Roma 1967. — *Poesie*, Scheiwiller, Milano 1969. — *Prima dell'uomo*, Mondadori, Milano 1972 — *Diciotto canzonette della patria amara*, M. Riva, Verona 1974 — *La distruzione di Melos*, Patron Editore, Bologna 1975.

7. Giorgio Athanas, *Quadretti italiani*. A cura di F. M. Pontani. Padova 1979 [Italo-Graeca, 7]

του Παπατσώνη¹. Ὁ ἴδιος ἐπιμελήθηκε καὶ τὴν ἔκδοση τῶν τόμων *Omaggio a Seferis* (1970) καὶ *Memoria di Seferis* (1976), ὅπου μεταφράζει καὶ ποιήματα τοῦ Σεφέρη (σσ. 1-23 καὶ 11-14, ἀντίστοιχα). Στὸν δεῦτερο τόμο σχολιάζει ἐπίσης τὴν «Κίχλη» (σσ. 203-265). Ὁ Mario Vitti, τακτικὸς καθηγητὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας στὴ Σχολὴ Magistero (ισότιμη μὲ τὴ Φιλοσοφικὴ) τοῦ Palermo, κινεῖται ἄνετα μέσα στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ παρουσιάζει πλούσια συγγραφικὴ δραστηριότητα. Ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Κερκυραῖο λόγιό Νικόλαο Σοφιανό, μὲ τὸ κλέφτικο τραγούδι, μὲ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία (Σαχλίκης) καὶ δημοσίευσε κριτικὴ ἔκδοση τῆς *Εὐγένειας* τοῦ Teodoro Montselese (Napoli, 1965). Μελέτησε ἀκόμη τὸ ἰταλικὸ ἔργο τοῦ Κάλβου, παρουσίασε τὶς *Πηγὲς γιὰ τὴ Βιογραφία τοῦ Κάλβου* (Θεσσαλονίκη, 1963) καὶ μετέφρασε στὰ ἰταλικά ἔργα τοῦ Ἑλύτη (*Poesie precedute dal Canto eroico e funebre per il sottotenente caduto in Albania*, Roma 1952), *Καζαντζάκη* (*Cristo di nuovo in croce*, Milano 1955, ²1974), *Πρεβελάκη* (*Cronaca di una Città*, Milano 1962). Δημοσίευσε ἐπίσης μιὰν ἀξιόλογη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας: *Storia della letteratura neogreca* (Torino 1971)² καὶ τὸ βιβλίο: *Ἡ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς ἐλληνικῆς ἠθογραφίας*, «Κείμενα», [Ἀθήνα 1974], καὶ «Κέδρος», ²1980, μὲ προσθήκες). Τὸ 1977 ὁ ἔκδοτικὸς οἶκος «Ἴκαρος» κυκλοφόρησε τὸ χρησιμότατο βιβλίο του (ὁ Vitti, στὴ σ. 7, τὸ χαρακτηρίζει μετριόφρονα ὡς «δοκιμὴ βιβλιογραφίας»): *Ὀδυσσεὺς Ἑλύτης. Βιβλιογραφία 1935-1971*, ὅπου, πέρα ἀπὸ τὴ λεπτομερειακὴ καὶ μεθοδικὴ λημματογράφηση τῶν ἔργων τοῦ Ἑλύτη καὶ τῶν δημοσιευμάτων γιὰ τὸν Ἑλύτη, στὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου ὁ ἀναγνώστης βρῖσκει καὶ ἄλλα ἐπικουρικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ τὸ ἔργο του (χρονολογικὸ σημείωμα, τίτλοι καὶ πρῶτοι στίχοι ποιημάτων τοῦ Ἑλύτη, κλπ.). Ἄλλες προσφορὲς τοῦ Vitti στὰ νεοελληνικά γράμματα ἀποτελοῦν τὸ κριτικὸ δοκίμιο του *Ἡ γενιὰ τοῦ Τριάντα. Ἰδεολογία καὶ μορφή* (1977· πρώτη ἀνατύπωση βελτιωμένη: 1979 καὶ δευτέρη: 1982), ἡ ἔκδοση τοῦ μυθιστορήματος *Ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι* (1977· καὶ πρώτη ἀνατύπωση βελτιωμένη: 1979) καὶ ἡ μελέτη του γιὰ τὸν Σεφέρη: *Ghiorghos Seferis*, La Nuova Italia, Firenze 1978, ποὺ κυκλοφόρησε καὶ στὰ ἑλληνικά, σὲ ἐκτενέστερη μορφή καὶ μὲ τὸν τίτλο *Φθορὰ καὶ λόγος· εἰσαγωγή στὴν ποίηση τοῦ Γιώργου Σεφέρη* (1979)³. Ὁ Paolo Stomeo,

1. Takis Papatsonis, *La Verità*. Poesie scelte e tradotte da F. M. Pontani. Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici, Palermo 1976 [Quaderni di poesia neogreca, 4].

2. Γιὰ τὴ συμβολὴ τῶν Ἰταλῶν λογίων στὴν ἀνάπτυξη τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴν Ἰταλία βλ. ἰδιαιτέρως τὶς σσ. 431-438 τοῦ βιβλίου αὐτοῦ («Italia e Grecia»).

3. Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας» Ἰ. Δ. Κολλάρου καὶ Σίας Α.Ε., [Ἀθήνα 1979 (στὸν

ἄλλοτε ἐντεταλμένος μετὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῶν νέων ἐλληνικῶν στὸ πανεπιστήμιον τῆς ἰταλικῆς πόλεως Lecce, ἀσχολήθηκε μετὰ τὴν Ἀχιλλίδα, τῆς ὁποίας ἔδωσε καὶ ἰταλικὴν μετάφρασιν (1958), δημοσίευσε μεταφράσεις Ἑλληνικῶν ποιητῶν καὶ πεζογράφων (Σικελιανοῦ, Σεφέρη, Ἐλύτη, Πρεβελάκη, Δροσίνη: Ἀμαρύλλης, 1947 καὶ 1963, *Τὸ βοτάνι τῆς ἀγάπης*, 1964) καὶ μίαν Ἀνθολογίαν τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Καβάφη (ἐλληνικὸν κείμενον καὶ ἰταλικὴν μετάφρασιν, 1955). Μία μεγάλη ἐργασία γιὰ τὸν Κοραῖ καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἔδωσε ὁ τακτικὸς καθηγητὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας στὸ πανεπιστήμιον τοῦ Παλέρμου (διάδοχος τοῦ Lavagnini) Vincenzo Rotolo: *A. Korais e la questione della lingua in Grecia* (Palermo, 1965). Ἐπίσης μετέφρασε εἰς ἰταλικά τὸ βυζαντινὸ ἱπποτικὸ μυθιστόρημα *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη*¹, ποιήματα τοῦ Ἐλύτη² καὶ τοῦ Βρεττάκου³, καὶ τὸν *Διάλογον* τοῦ Σολωμοῦ (Palermo, 1970). Ἀκόμη, ἐξέδωσε (μετὰ ἰταλικὴν μετάφρασιν) τὸ ποίημα Ἐλλάς τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου⁴, ἀσχολήθηκε μετὰ τὸν Ἀθανάσιον Χριστόπουλον, γιὰ τὸν ὁποῖον ἔδωσε τέσσερις ἀξιόλογες μελέτες⁵, καὶ μετὰ τὴν Ρωμοσύνην τοῦ Ρίτσου⁶. Ὁ Giuseppe Spadaro, τακτικὸς καθηγητὴς τῆς νεοιδρυμένης (1980) ἔδρας μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας (filologia greca medievale) στὸ πανεπιστήμιον τῆς Catania, ἀσχολήθηκε μετὰ τὸ *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*⁷, μετὰ τὸ κείμενον καὶ τὰς πηγὰς τοῦ βυζαντινοῦ ἱπποτικοῦ μυθιστορηματος

κολοφῶνα σημειώνεται ὅτι τὸ βιβλίον τυπώθηκε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1978· κυκλοφόρησε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1979)· πρώτη ἀνατύπωση, μετὰ διορθώσεις, 1980].

1. *Libistro e Rodamne*. Romanzo cavalleresco bizantino. Introduzione e versione italiana di Vincenzo Rotolo. Ἀθήναι 1965 (=Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 22).

2. *Elitis, 21 poesie tradotte da Vincenzo Rotolo*. Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici, Palermo 1968 [Quaderni di poesia neogreca, 3].

3. Niceforo Vretákos, *Appunti di un itinerario poetico*. Palermo. (Estratto da Annali del liceo classico «G. Garibaldi» di Palermo, n. 7-8 (n.s.), 1970-1971).

4. *Il Carme «Hellas» di Leone Allacci*, Palermo 1966 [Quaderni dell'Istituto di Filologia Greca dell'Università di Palermo pubblicati da Bruno Lavagnini, 3].

5. «Ὁ Πλάτωνας εἰς τὰς γλωσσικὰς συζητήσεις τοῦ Ἀθ. Χριστοπούλου καὶ τοῦ Δ. Σολωμοῦ», *Ἐρανιστής*, 11 (1974) 93-105. — «Il problema dell'autenticità del "Sogno" di A. Christopoulos», *Folia Neohellenica*, 1 (1975) 125-142. — «A. Christopoulos: teoria e prassi della lingua letteraria neogreca», *Studi Neoellenici*, σσ. 64-74. — «A. Christopoulos traduttore di Omero e Saffo», *Miscellanea Neogreca*, σσ. 165-180.

6. J. Ritsos, *Romiosini*. I. *Un approcio statistico* Palermo 1978 [Università di Palermo, Istituto di Filologia Greca].

7. «Studi introduttivi alla "Cronaca di Morea". I. Storia della scoperta del testo e problemi relativi ad esso, II. Latinismi, III. Italianismi e francesismi», *Siculorum Gymnasium*, N.S., 12 (1959) 125-152, 13 (1960) 133-176, 14 (1961) 1-70. — «La batta-

Φλώριος και Πλατζιαφλόρα¹, με τις πηγές του ποιήματος *Μάλτας πολιορκία* του Ἀντωνίου Ἀχέλη², με τὸν Ἐρωτόκριτο³ καὶ με τὸ «Κρητικὸ Θέατρο»⁴. Σὲ συγκριτικὲς ἐργασίες του τῶν τελευταίων χρόνων, ὁ Spadaro α') μελέτησε τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ δύο ἱπποτικὰ μυθιστορήματα Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα καὶ Φλώριος καὶ Πλατζιαφλόρα⁵, β') κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἀχιλλίδα χρησιμοποιοῦντο ὡς πηγὴ ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς Διηγίσεως Βελισαρίου καὶ τὸν ποιητὴ τοῦ Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα καὶ ὅτι ὁ ποιητῆς τοῦ Ἰμπερίου εἶχε ὑπόψη του τὴν Διήγησιν Βελισαρίου⁶, γ') ἐξέτασε λεπτο-

gha di Tagliacozzo nella "Cronaca di Morea", *Studi in memoria di Carmelo Sgroi (1893-1952)*, Torino 1965, σσ. 621-631.

1. «Note critiche ed esegetiche al testo di "Florio e Plaziaflora"», *Byzantion*, 33 (1964) 449-472 — *Contributo sulle fonti del romanzo greco-medioevale «Florio e Plaziaflora»*, Ἀθῆναι 1966 (= *Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, ἀριθ. 26). — «Per una nuova edizione di "Florios ke Platziaflöre"», *BZ*, 67 (1974) 64-73 — *Prolegomena al romanzo di «Florio e Plaziaflöre»*, Università di Catania, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Studi Bizantini e Neellenici, [Catania] 1979 [Quaderni del *Siculorum Gymnasium*, IV] (ἰδίως σσ 7-29)

2. «Sulle fonti dell' "Assedio di Malta" di Antonio Achels», *Ἄ Ἐρανιστής*, 4 (1966) 80-116

3. «Ἐπιδράσεις τοῦ Ariosto στὸν "Ἐρωτόκριτο". Ὁ Tasso ἄγνωστος στὸν Κορνάρου», *Ἄ Ἐρανιστής*, 4 (1966) 222-229 — «Echi danteschi nell' "Erotokritos"», *Siculorum Gymnasium*, N.S., 19 (1966) 125-130. — *Studi di filologia cretese*, Università di Catania, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Studi Bizantini e Neellenici, [Catania] 1979 [Quaderni del *Siculorum Gymnasium*, V] (σσ. 47-164: «Imitazione e originalità nelle similitudini dell' "Erotokritos"»).

4. «Il teatro cretese I La tragedia», *Siculorum Gymnasium*, N S., 24 (1971) 70-92. — *La tragedia a Creta nel XVII secolo* [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Dialogos*, Rivista trimestrale, τεύχ 54 (aprile-giugno 1973)], Napoli 1973. — «Un' altra ignota fonte dell' "Erofilo" di Chortatsis», *Serta Neograeca*, Amsterdam 1975, σσ. 82-88. — *Studi di filologia cretese*, σσ 1-45 («Rileggendo lo "Stathis". Note ermeneutiche e di critica testuale»).

5. «Problemi relativi ai romanzi greci dell'età dei Paleologi I Rapporti tra "Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα" e "Φλώριος καὶ Πλατζιαφλόρα"», *Ἑλληνικά*, 28 (1975) 302-327. — «"Imberio e Margarona" e "Florio e Plaziaflöre"», *Miscellanea Neograeca*, σσ. 181-186 — *Prolegomena al romanzo di Florio e Plaziaflöre*, 5 π., σσ. 81-108 («VIII. Rapporti tra "Florio" e altre opere greche medievali»)

6. «Problemi relativi ai romanzi greci dell'età dei Paleologi. II. Rapporti tra la "Διήγησις τοῦ Ἀχιλλέως", la "Διήγησις τοῦ Βελισαρίου" e "Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα"», *Ἑλληνικά*, 29 (1976) 278-310 Ἐξάλλου, γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ἡ Ἀχιλλίδα πάνω στὸ ἔργο τοῦ Γεωργιλλᾶ Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισαρίου, εἶτε ἀπ' εὐθείας εἶτε διὰ μέσου τῆς Διηγίσεως τοῦ Βελισαρίου, βλ. τὴ μελέτη τοῦ ἴδιου, «L' "Achilleide" e la "Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισαρίου" di Gheorghillàs», *Δίπτυχα*, 2 (1980-1981), 23-41.

μερειακά τῆ συγγένεια πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ ἔργα *Καλλίμαχος καὶ Χρυσσορόη* καὶ *Ἀχιλλήϊδα*, *Καλλίμαχος καὶ Χρυσσορόη* καὶ *Βέλλθανδρος καὶ Χρυσάντζα*, *Βέλλθανδρος καὶ Χρυσάντζα* καὶ *Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα*, *Βέλλθανδρος καὶ Χρυσάντζα* καὶ *Ἀχιλλήϊδα*, *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* καὶ *Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα*, *Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη* καὶ *Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα*¹, δ') μελέτησε ἐπίσης τὶς σχέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ ἔργα *Πόλεμος τῆς Τρωάδος* καὶ *Ἀχιλλήϊδα*², καὶ ε') ἐπιβεβαίωσε μὲ τρόπο πειστικό τὴν ὑπόθεση τοῦ Κριαρᾶ ὅτι ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς τῆς μυθιστορίας *Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα* μιμήθηκε τὸ παραινετικό ποίημα *Σπανέας*³. Τέλος σημειώνω ὅτι ὁ ἴδιος μελετητὴς ἀσχολήθηκε σὲ παλαιότερη ἐργασία του μὲ τὴ φιλολογικὴ τύχη τοῦ Πετράρχη στὴν Ἑλλάδα⁴.

Ἀπὸ τὴ νεώτερη φιλολογικὴ γενιά, ὁ Vincenzo Mascaro μελέτησε τὴν *Αὐτοβιογραφία* τοῦ Ἀνδρέα Λασκαράτου, ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Καβάφη (τὸν ὁποῖο μετέφρασε στὰ ἰταλικά), συγκέντρωσε σὲ τόμο διάφορα μελετήματά του πού ἀναφέρονται σὲ θέματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, συνοδευμένα ἀπὸ μεταφράσεις (*Poesia e cultura nella Grecia d'oggi*, Messina 1969), καὶ ἐξέδωσε ἓνα σύντομο βιβλίο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία (*Narrativa neogreca*, «Difros», Atene 1973), ἐνῶ ὁ Vincenzo Pecoraro ἐρεῦνησε τὶς πηγές τῶν χορικῶν τῆς *Ἐρωφίλης* (*Ἑλληνικά*, 22, 1969, 370-376), τοῦ *Στάθη* (*Δωδώνη*, 3, 1974, 88-102), ἀσχολήθηκε μὲ τοὺς προλόγους καὶ τὰ ἰντερμέδια τῶν ἔργων τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» (*Κρητικὰ Χρονικά*, 24, 1972, 366-413) καὶ μὲ τὶς ἰταλικές πηγές τῶν *Κυπριακῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων*⁵. Ὁ Francesco Maspero, λέκτωρ τῆς νεοελληνικῆς στὸ κρατικὸ πανεπιστήμιο τοῦ Μιλάνου, μετέφρασε στὴν ἰταλικὴ γλῶσσα τὸ μυθιστόρημα τοῦ Μυριβήλη *Ἡ Παναγία ἢ Γοργόνα* (*La Madonna del mare*, Milano 1960), ἀσχολήθηκε μὲ τὶς πηγές τοῦ *Ἐρωτοκοίτου* (1971) καὶ μετέφρασε τὸ ἴδιο ἔργο στὰ ἰταλικά (Milano, 1975), μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σημειώσεις: *Vincenzo Cornaro Erotocruto*. Introduzione.

1. «Problemi relativi ai romanzi greci dell'età dei Paleologi, III. Achilleide, Georgillàs, Callimaco, Beltandro, Libistro, Florio, Imperio e Διήγησις γενναμένη ἐν Τρωίᾳ», *Ἑλληνικά*, 30 (1977-1978) 223-279 — *Prelegomena al romanzo di Florio e Plaziafiore*, 6 π., σσ 81-108

2. «L'inedito Polemos tis Troados e l'Achilleide», *BZ*, 71 (1978) 1-9.

3. «Spaneas e Glikas: note filologiche», *Δίπτυχα*, 1 (1979) 282-290.

4. «Appunti sulla fortuna del Petrarca in Grecia», *Sicilorum Gymnasium*, N.S., 17 (1964) 203-221.

5. «Primi appunti sul canzoniere petrarchista di Cipro», *Miscellanea Neogreca*, σσ. 97-127

traduzione e noti di Francesco Màspero¹. 'Ο Màspero ἔδωσε ἀκόμη μιὰν ἀνθολογία νεοελληνικῆς ποίησης: «'Απὸ τὸν Παλαμᾶ στὸν Βρεττάκο» (1974) καὶ μία «Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας» (1976). 'Ο Elio Benedetti ἔγραψε τὸ ἔκτενὲς μελέτημα «Poesia e pensiero della Grecia classica nell'opera di Giorgio Seferis» (*Omaggio a Seferis*, σσ. 25-143). 'Ο Massimo Peri (διδάσκει νεοελληνικὴ γλώσσα καὶ λογοτεχνία στὸ πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας ὡς ἐντεταλμένος καθηγητῆς) μελέτησε τὶς πηγές τοῦ δράματος τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη *Νικηφόρος Φωκᾶς*² καὶ τὴν γλώσσα τοῦ Καρυωτάκη (1972). Στὸν ἴδιον Ἰταλὸ νεοελληνιστὴ ὀφείλεται καὶ ἡ σύνταξη τοῦ τόμου (λημματογράφηση μὲ περιλήψεις): *Τὰ Νέα Γράμματα. Lettere Nuove (1935-1945)*, Roma [1974], καὶ τὰ μελετήματά του γιὰ τὸν Καβάφη³. 'Ο Peri μᾶς ἔδωσε καὶ μία ἐργασία γιὰ τὸν Κάλλιο⁴ καὶ σὲ μία ἄλλη μελέτησε τὴν παρουσία τοῦ 'Ερωτοκρίτου στὸ ἔργο τοῦ Σεφέρη⁵. 'Αναφέρεται ἐπίσης ὁ Crescenzo Sangiglio, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται ιδιαίτερα μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ρίτσου⁶.

1. Γιὰ τὴ μετάφραση αὐτὴ βλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Ε. Κριαῆ, «Μία ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ 'Ερωτοκρίτου καὶ τὸ κείμενο τοῦ Κορνάρου», *ΕΕΦΣΠΘ*, 16 (1977) 79-93.

2. *Fonti del «Niceforo Focae» di D. N. Vernardakis*, [Padova], 1972 [Università di Padova, Istituto di studi bizantini e neogreci diretto da Filippo Maria Pontani, Quaderni 1]. Σημειῶνω ἔδῳ καὶ τὴ μελέτη τοῦ ἴδιου, «Demetrio Vernardakis. Considerazioni sulla Fausta», *RSDN*, N.S., 6-7 (XVI-XVII), 1969-1970, σσ. 199-216.

3. *Strutture in Kavafis*, [Padova], 1976 [Università di Padova, Studi Bizantini e Neogreci diretti da Filippo Maria Pontani, Quaderni 11]. Τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας (ἀναφέρεται στὸ ποίημα 'Επιθυμίες) καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση (μὲ σχόλια) Χρυσούλας 'Ανεμούδη - Γιώργου Κεχαγιόγλου (*Φιλολογος*, τόμ. 3, τεύχ. 11-12 ('Οκτ. 1977), σσ. 231-242) καὶ τὸ δεύτερο (ἀφορᾷ τὸ ποίημα 'Ο καθρέπτης στὴν εἴσοδο) σὲ μετάφραση (μὲ σημειώσεις) Γιώργου Κεχαγιόγλου (*Σπείρα*, τεύχ. 7 (Νοέμβρ. '78), σσ. 290-302). — *Quattro saggi su Kavafis*, Milano 1977 [Università Cattolica del Sacro Cuore, Scienze Filologiche e Letteratura, n° 13]. — «Κριτικὴ ἐπισκόπηση τῶν καβαφικῶν μεταφράσεων», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 18 (Νοέμβρ. 1981), σσ. 5-34, καὶ τεύχ. 20 ('Ἀπρ. 1982), σσ. 4-37.

4. «Sulla tecnica analogica in Kalvos: le similitudini», *Miscellanea Neogreca*, σσ. 129-149.

5. «Seferis e l' "Erotokritos"», *Memoria di Seferis*, σσ. 85-103.

6. Σημειῶνω μόνον τὰ αὐτοτελῆ δημοσιεύματα τοῦ Ἰταλοῦ νεοελληνιστῆ: Jannis Ritsos, «*Graganda e altre poesie*. Introduzione e traduzione di Crescenzo Sangiglio. Longo Editore, Ravenna [1975] (Biblioteca di Lettere e Arti, 53). — *Jannis Ritsos*. La Nuova Italia, Firenze 1975 [Στὴ σειρά: Il Castore. Mensile diretto da Franco Mollica. 'Αριθ. 110]. Καὶ στὰ ἑλληνικά: *Μύθος καὶ ποίηση στὸν Γιάννη Ρίτσο*. Μετάφραση Θόδωρου Ἰωαννίδη. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1978 (Μελέτες γιὰ τὸν Γιάννη Ρίτσο, 2). Γιὰ ὀρισμένες ἄλλες μεταφράσεις ποιημάτων τοῦ Ρίτσου ποὺ φιλοτέχνησε ὁ Sangiglio βλ. Vincenzo Rotolo, «'Επισκόπηση μεταφράσεων καὶ μεταφραστῶν: Ἰταλία 1945-1979», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 19 ('Ἀπρ. 1982), σ. 43.

Τις νεοελληνικές σπουδές καλλιεργοῦν ἐπίσης στὴν Ἰταλία καὶ ἄλλοι νέοι φιλόλογοι, ὅπως οἱ κυρίες καὶ δεσποινίδες: Anna Gentilini, Renata Lavagnini, Gina Lorando, Lucia Marcheselli, Laura Oliveti, κ.ἄ. Στὴν Ἰδία ὁμάδα ἀνῆκε καὶ ἡ Maria Gallo Tsanos († 1980), ποὺ ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ τὴν *Αὐτοβιογραφία* τοῦ Λασκαράτου¹ (στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε καὶ ἄλλες μικρότερες συμβολές) καὶ τὴν ποίηση τοῦ Βρεττάκου² καὶ μετέφρασε στὰ ἰταλικά κείμενα τοῦ Μυριβήλη καὶ τοῦ Βενέζη, τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ε. Ἀβέρωφ-Τοσίτσα *Ἡ φωνὴ τῆς γῆς* (μαζὶ μὲ τὸν F. M. Pontani, 1966) καὶ ποιήματα τοῦ Κώστα Στεργιόπουλου. Ἡ Anna Gentilini μελέτησε τὴν παρουσία τοῦ Πινδάρου στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα ὡς τὶς μέρες μας (1970), ἐπιμελήθηκε τὸ «Γλωσσάριο τῶν Ὠδῶν» τοῦ Κάλβου στὴν ἔκδοση Pontani (1970), μελέτησε τὶς σχέσεις Σεφέρη καὶ Κάλβου (*Omaggio a Seferis*, 179-195) καὶ μαζὶ μὲ τὶς Gina Lorando καὶ Lucia Marcheselli ἐξέδωσε τὸ *Lessico di Canafis* (1970). Ἡ Renata Lavagnini, καθηγήτρια (professore associato) στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Παλέρμου, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν *Ἀχιλλίδα*³, δημοσίευσε (1974) ἕνα ἀξιόλογο μελέτημα γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Villoison στὴν Ἑλλάδα (1784-1786) καὶ ἐξέδωσε τὸ διήγημα τοῦ Καβάφη *Εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας* (ἐλληνικὸ κείμενο μὲ ἰταλικὴ μετάφραση καὶ σχόλια)⁴. Ἀξιόλογες εἶναι καὶ οἱ ἄλλες συμβολές τῆς Lavagnini στὸν Καβάφη (βλ. παρακάτω). Ἡ Lucia Marcheselli Loukas, λέκτωρ στὸ πανεπιστήμιο τῆς Τεργέστης, ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὸ ἔργο τοῦ Σεφέρη⁵ καὶ ἔδωσε μελετήματα γιὰ τὸ ἐλληνικὸ περιοδικὸ τῆς Τεργέστης *Κλειῶ* (1968) καὶ γιὰ τὸν λόγιο Διονύσιο Θερειανῶ (1834-1897)⁶.

1. «Note sulla "Autobiografia" di Andreas Laskaratos», *RSBN*, N. S., 10-11 (XX-XXI), 1973-1974, σσ. 113-146.

2. Nikiforos Vrettakos, *Poesie scelte*. Palermo 1976 [Università di Palermo, Istituto di Filologia Greca].

3. «Note sull' Achilleide», *RSBN*, N. S., 6-7 (XVI-XVII), 1969-1970, σσ. 165-179.

4. Costantino Kavafis, «*Εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας*». Un racconto inedito. A cura di Renata Lavagnini. Palermo 1979 [Università di Palermo, Istituto di Filologia Greca, Quaderni, 8]. Τὸ κείμενο καὶ σὲ ἐλληνικὴ ἔκδοση: Κ. Π. Καβάφη, *Εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας*. Ἐκδόσεις Ἴαγρα, Ἀθήνα 1982 [Φυλλάδιο 1^ο]. Βλ. καὶ τὰ τελευταῖα μελετήματα τῆς Ἰδίας: «The Unpublished Drafts of Five Poems on Julian the Apostate by C. P. Cavafy», *BMGS*, 7 (1981) 55-88 καὶ Costantino Kavafis, *Σαμίον ἐπιτάφιον καὶ Τιγρανόκερτα*. Due abbozzi a cura di —. Palermo 1982 [Στὴν ἀραπάνω σειρά, n^ο 9].

5. Βλ. τὰ μελετήματά της: «Echi dei tragici greci nell'opera di Seferis», *Dioniso*, XL, 1-4, gen.-dic. 1966, σσ. 99-113. — «Il mondo bizantino in Seferis» καὶ «La mitologia delle pietre», *Omaggio a Seferis*, σσ. 145-153 καὶ 155-177, ἀντίστοιχα. — «Seferis alla luce del "Manoscritto Sett. 41"», *Memoria di Seferis*, σσ. 23-83.

6. *Vita e opere di D. Therianós*. Edizioni dell' Ateneo, Roma 1971 [Università

Ἡ Lidia Martini δημοσίευσε κριτική ἔκδοση τῆς κωμωδίας *Στάθης* (1976) καὶ ἐτοιμάζει κριτική ἐπανεκδοση τῆς συλλογῆς ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Θωμαζαίου¹. Σημειῶνω ἐπίσης τὴν τελευταία ἐργασία τῆς Martini «Considerazioni e proposte sullo "Zenone"» (1978), ὅπου συνοψίζονται οἱ ἀπόψεις τῶν μελετητῶν γιὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ ἔργου, ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότητα τοῦ Ἐγκωμίου, προτείνονται διορθώσεις στὸ κείμενο, κλπ. Ἡ Cristina Stevanoni μελέτησε τίς μεταφράσεις λατινικῶν ἔργων στὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Θεοτόκη² καὶ πρόσφατα ἔδωσε τὴ μελέτη «Ὁ Σεφέρης καὶ τὸ Θέατρο» (*Memoria di Seferis*, 267-322). Ἡ Vera Cerenzia-Bουτσινᾶ ἀσχολήθηκε μὲ τὴ μετάφρασι τῶν «Τάφων» τοῦ Ugo Foscolo ἀπὸ τὸν Καλοσγούρο³. Τέλος, ἡ Laura Oliveti δημοσίευσε τὸ χρησιμότατο βοήθημα *Bibliografia della letteratura neoellenica in Italia (1900-1972)*, Atene 1974 (ἔκδοσι τοῦ Istituto Italiano di Cultura in Atene), ὅπου παρακολουθεῖ κανεὶς τὴν πορεία καὶ τὴν ἐξέλιξι τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴν Ἰταλία κατὰ τὴν περίοδο 1900-1972⁴, ἐνῶ ἡ Paola M. Minucci μᾶς ἔδωσε μιὰ χρήσιμη μελέτη γιὰ τὸν Καβάφη, μὲ πλούσια βιβλιογραφία⁵, καὶ μιὰ ἄλλη γιὰ τὸν Ἐλύτη⁶.

---

degli Studi di Trieste, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Studi Bizantini e Neellenici, Quaderno 2].

1. Βλ. τὴν ἀνακοίνωσή της: «Per un' edizione critica dei "Canti popolari greci" del Tommaseo», *Miscellanea Neogreca*, 69-82.

2. *Le traduzioni di poesia latina di Costantino Theotokis*, [Padova] 1972 [Università di Padova, Istituto di studi bizantini e neogreci diretto da Filippo Maria Pontani, Quaderni 3].

3. «I "Sepolcri" nella versione di Kalosguros», *Studi Neoellenici*, σσ. 7-20.

4. Γιὰ τίς νεοελληνικὲς σπουδὲς στὴν Ἰταλία βλ. ἐπίσης V. Rotolo, «Οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς στὴν Ἰταλία», *Νέα Δομῆ*, Χρ. Α', τεύχ. 3 (Αὔγ. 1976), σσ. 73-75 καὶ M. Vittì, «Τὸ πρῶτο συνέδριο νεοελληνικῶν σπουδῶν στὸ Παλέρμο Ἰταλίας», *Τὸ Βῆμα*, 30.1.1977, σ. 4. Γιὰ τὴν πενταετία 1970-1975 βλ. Ines di Salvo, «Bibliografia scelta di studi neogreci in Italia 1970-1975», *Folia Neohellenica*, 2 (1977) 137-155, καὶ, γιὰ τὴν πενταετία 1976-1980, Τῆς Ἰδίας, *Bibliografia Scelta di Studi Neogreci in Italia (1976-1980)*, Palermo 1982 [Università di Palermo, Istituto di Filologia Greca, Quaderni 10]. Ἡ di Salvo ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Βενέζη (*Τὸ Νούμερο 31328 di Venezia*. Dalla prima alla seconda redazione. Palermo 1978 [Università di Palermo, Istituto di Filologia Greca]).

5. *Costantino Kavafis*. La Nuova Italia, Firenze 1979 [Στὴ σειρά: Il Castoro. Mensile diretto da Franco Mollia. Ἰαριθ. 150]. Βλ. καὶ τὸ μελέτημα τῆς Ἰδίας «Per una lettura critica della poesia "Μακρυά" di C. Kavafis», *RSDN*, N.S., 14-16 (XXIV-XXVI) 1977-1979, 377-386.

6. «Odiseas Eltis: poesia e traduzione», *RSDN*, N. S., 17-19 (XXVII-XXIX), 1980-1982, 283-322.

Ἡ ἴδια μετέφρασε στὰ ἰταλικά ποιήματα τοῦ Ἀναγνωστάκη καὶ τοῦ Ἐλύτη: περιόδ. *L'Albero*, 1978 καὶ 1980.

Τέλος πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν βυζαντινολόγων πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν Raffaello Cantarella (1898-1976), ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε τὸ κείμενο τῆς *Διηγῆσεως Βελισσαρίου* (1935) καὶ ἐτοίμαζε τὴ συνολικὴ κριτικὴ ἐκδοση τῶν ποιημάτων τοῦ Σαχλίκη, Agostino Pertusi (1918-1979), ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ πρόσωπα καὶ κείμενα τῶν Ἑλλήνων λογίων τῆς Διασπορᾶς καὶ μὲ ὀρισμένα θέματα καὶ προβλήματα τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους¹, Giuseppe Schirò, ἐκδότη τοῦ *Χρονικοῦ τῶν Τόκκων τῆς Κεφαλληνίας* (1975), καὶ τῆς Enrica Follieri, ἐκδότριας τῆς ἐλληνικῆς *Θηρητοδίας* (1959) καὶ τῆς *Διηγῆσεως Βελισσαρίου* (1970). Μνημονεύονται ἀκόμη τὰ ὀνόματα τοῦ ἐλληνιστῆ Salvatore Nicosia καὶ τῶν βυζαντινολόγων Salvatore Impellizzeri καὶ Carolina Cupane, πού τὰ ἐνδιαφέροντά τους φθάνουν ὡς τὴ νέα ἐλληνικὴ φιλολογία. Ἐνδεικτικὰ σημειῶνω ἐδῶ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ S. Nicosia «La guerra d'Albania nella letteratura neoellenica. I diari dei protagonisti» (*Miscellanea Neogreca*, 89-95), τὴν ἐργασία τοῦ Impellizzeri *Il Digenis Akritas, L'epopea di Bizanzio* (Firenze 1940)² καὶ τὶς μελέτες τῆς C. Cupane: «Un caso di giudizio di Dio nel romanzo di Teodoro Prodromo (I 372-404)» (*RBSN*, N.S., 10-11 (XX-XXI), 1973-1974, 147-168), «Ἐρως βασιλεύς. La figura di eros nel romanzo bizantino d'amore»³, καὶ «Dionisio Solomòs traduttore di Omero» (*Studi Neoellenici*, 21-43).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει ἰδιαίτερα νὰ ἐξαρθῆ ἡ συμβολὴ τοῦ καθηγητῆ Γ. Θ. Ζώρα στὴν προαγωγὴ τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν στὴν Ἰταλία, ὅπου δίδαξε νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία (στὸ πανεπιστήμιον τῆς Ρώμης, 1931-1940 καὶ 1956-1979, καὶ παράλληλα στὴ Σχολὴ Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν τῆς ἴδιας πόλης, 1931-1940)⁴, εἰσηγήθηκε ἕναν σημαντικὸ ἀριθμὸ διδακτορικῶν διατριβῶν μὲ νεοελληνικά θέματα καὶ ἀνέδειξε πολλοὺς μαθητές,

1. Βλ., λ.χ., τὴ μελέτη του «La poesia epica bizantina e la sua formazione: problemi sul fondo storico e la struttura letteraria del "Digenis Akritas"», *Atti del Convegno Internazionale sul tema: La poesia epica e la sua formazione*, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma 1970, σσ. 481-549.

2. Γιὰ τὴν ὁποία βλ. τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ Fr. Dölger, *BZ*, 41 (1941) 188-191.

3. *Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo*, Serie IV, Vol. XXXIII (1973-1974), σσ. 243-297.

4. Νέα ἐλληνικά δίδαξε στὴν Ρώμη (στὸ Pontificio Istituto Orientale) καὶ ὁ βυζαντινολόγος Silvio Giuseppe Mercati (1877-1963). Ὁ Mercati ἀφιέρωσε μελετήματά του στὸν Θεόδωρο Πρόδρομο (1919, 1923/24), στὸν λόγιον Ἰω. Ἀργυρόπουλον (1921), στὸν Ἀντώνιον Ἀχέλη (1927) καὶ ἐξέδωσε νεοελληνικά λαϊκά κείμενα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἀλλαντίου (1931). Ἀπὸ τὸ 1931 κέ. ἐξέδιδε τὸ περιοδικὸν *Studi Byzantini e Neoellenici*.

ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὀρισμένοι κατέλαβαν νεοελληνικὲς ἔδρες σὲ πανεπιστήμια τῆς χώρας τους (σημειῶν ἔδῳ τὰ ὀνόματα δύο διακεκριμένων ἐπιστημόνων: τοῦ βυζαντινολόγου G. Schirò καὶ τοῦ νεοελληνιστῆ F. M. Pontani)¹. Στὰ μαθήματα τοῦ τῆς Ρώμης ὁ Ζώρας βοηθήθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνίδα μαθήτριά του Ἄλκηστη Πρωτοῦ, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ διδάσκη στὴ Ρώμη τὰ νέα ἑλληνικὰ ὡς professore associato.

Στὴν Ἰταλία ἐργάζονται καὶ οἱ Ἕλληνες φιλόλογοι Δημ. Κ. Μιχαηλίδης (διδάσκει νέα ἑλληνικὴ φιλολογία στὰ πανεπιστήμια τῶν πόλεων Catania καὶ Lecce), ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὰ μεσαιωνικὰ δημῶδη κείμενα (*Τὸ Θανατικὸ τῆς Ρόδου*, *Θρηνοὶ* γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, *Ὁ Πωρικολόγος*, κ.ἄ.) καὶ ἐτοιμάζει κριτικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου *Θρήνος περὶ Ταυρολάγγου*, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Νίκας, professore associato τῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Νεαπόλεως, ὁ ὁποῖος μελέτησε τὴν τύχη τῆς *Gerusalemme Liberata* τοῦ Tasso στὴν Ἑλλάδα (*Miscellanea Neogreca*, 83-88, *Παρνασσός*, 17, 1975, 457-466) καὶ ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κωνσταντίνου Τριανταφύλλη (1833-1913) στὴ Νεάπολη. Ὁ Νίκας κυκλοφόρησε στὰ ἰταλικά καὶ ἓναν τόμο μὲ ποιήματα τοῦ Ἀπόστολου Μαγγανάρη (*Poesie. Scelte tradotte con testo greco a fronte*. Atene [1980])².

Κ α ν α δ ᾱ ς. Στὸν Καναδᾶ τὰ νεοελληνικὰ διδάσκονται στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Toronto (ἀπὸ τὸν Ἕλληνα φιλόλογο - ἐπικουρικὸ καθηγητὴ Γιώργο Δανιὴλ —Georges Thaniel—, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἔργο τοῦ Σεφέρη καὶ γενικότερα μὲ τὴ σύγχρονη λογοτεχνία³) καὶ στὰ πανεπιστήμια McGill τοῦ Montreal (ἀπὸ τὴν καθηγήτρια Ἄννα Φαρμακίδου) καὶ Université de Montréal (ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Jacques Bouchard, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε τὴ σημαντικὴ γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Τερτσέτη ἐργασία: *Γεώργιος Τερτσέτης. Βιογραφικὴ καὶ φιλολογικὴ μελέτη (1800-1843)*, Ἀθήνα 1970, καὶ ἄλλες μικρότερες μελέτες. Σὲ νεώτερες ἐργασίες του, ὁ Bouchard ἀσχολεῖται μὲ τὸν Νικόλαο Μαυροκορδάτο (1680-1730) καὶ τὸ μυθιστόρημά του *Φιλοθέου Πάρεργα* (βλ. λ.χ. «Les

1. Βλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Γεώργιος Θ. Ζώρας (1908-1982). Α' Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του», *Παρνασσός*, 25 (1983) 18-25.

2. Γιὰ περισσότερες μεταφράσεις νεοελληνικῶν κειμένων στὴν Ἰταλία καὶ γιὰ τοὺς μεταφραστές τους (καὶ γιὰ τὴν περίοδο 1945-1979) βλ. Vincenzo Rotolo, «Ἐπισκόπηση μεταφράσεων καὶ μεταφραστῶν», *Μανιατοφόρος*, τεύχ. 19 (Ἄπρ. 1982), σσ. 38-48.

3. Σημειῶν τὸ τελευταῖο δημοσίευμα τοῦ Γ. Δανιὴλ: *Ὁ λεπιδοπτερολόγος τῆς ἀγωνίας Νίκος Καχτίσης*. Εἰσαγωγή στὴ Ζωὴ του, Ἀνέκδοτες Ἐπιστολές, Πρωτότυπα Κείμενα. Ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1981.

relations épistolaires de Nicolas Mavrocordatos avec Jean Le Clerc et William Wake», *Ο Έρραμιστής*, 11 (1974) 67-92)). Τέλος, στο πανεπιστήμιο Laval του Québec τὰ νεοελληνικά διδάσκει ὁ Ἀθανάσιος Ἀθανασίου¹.

Ὁ λ λ α ν δ ί α. Ὁ D. C. Hesseling (1859-1941), καθηγητῆς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Leyden ἀπὸ τὸ 1907, ἀνήκει στοὺς σημαντικούς παλαιότερους νεοελληνιστές. Σὲ συνεργασία μὲ τὸν H. Pernot παρουσίασαν ἔκδοση τῶν προδρομικῶν ποιημάτων: *Poèmes prodromiques en grec vulgaire* (Amsterdam, 1910), τῶν Ἑρωτοπαιγνίων: *Ἑρωτοπαιγνία (Chansons d'amour)* (Paris, 1913) καὶ μία χρηστομάθεια: *Chrétomathie néo-hellénique* (Paris, 1925). Ὁ Hesseling ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὰ ἀκριτικά ποιήματα, ἐξέδωσε τὸ βυζαντινὸ ἱπποτικὸ μυθιστόρημα *Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα* (Amsterdam, 1917) καὶ τὴν *Ἀχιλλίδα* (Amsterdam, 1919), καθὼς καὶ μία σχετικὰ σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἐδῶ μνημονεύεται καὶ ἡ Ἑλληνίδα διάδοχος τοῦ Hesseling (καὶ μαθήτρια τοῦ Pernot) Σοφία Ἀντωνιάδου (1895-1972), ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μὲ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα (1929 κέ.), μὲ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (*Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ* — ἔκδοση τοῦ κειμένου μὲ εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις —, 1922, *Ἑρωτόκριτος*, 1953), μὲ τὰ *Πτωχοπροδρομικά* (1956) καὶ ἐξέδωσε τὴν ἀνθολογία *Het Nieuw-griekse Leerboek* (1950). Τέλος ἡ J. A. Lambert ἔδωσε κριτικὴ ἔκδοση τοῦ μυθιστορήματος *Λίβιστρος καὶ Ροδάμη* (1935).

Ἀπὸ τοὺς νεώτερος Ὀλλανδοὺς νεοελληνιστές πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν ὁ ὁμότιμος καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Amsterdam Gerard H. Blanken (δίδαξε βυζαντινὴ καὶ νέα ἑλληνικὴ φιλολογία στὸ πανεπιστήμιο τῆς Οὐτρέχτης (1947-1967) καὶ στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Ἄμστερνταμ (1954-1972) καὶ εἶναι ὁ ἰδρυτῆς τοῦ αὐτόθι Byzantijns-Nieuwgrieks Seminarium), ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλοτέχνησε μετάφραση στὰ ὀλλανδικὰ τοῦ *Κατάδικου* τοῦ Θεοτόκη (1933) καὶ (μὲ εἰσαγωγή καὶ σχόλια) τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη², καὶ οἱ Wim F. Bakker καὶ Arnold Fr. van Gemert, καθηγητῆς —διάδοχος τοῦ Blanken— καὶ ἐπιμελητῆς, ἀντίστοιχα, τῆς μεσαιωνι-

1. Γιά ὀρισμένες μεταφράσεις νεοελληνικῶν κειμένων (καὶ γιὰ τοὺς μεταφραστὲς τους), ποὺ φιλοτεχνήθηκαν στὸν Καναδᾶ κατὰ τὴν περίοδο 1945-1981, βλ. Evro Layton, «Ἐπισκόπηση μεταφράσεων καὶ μεταφραστῶν», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 20 (Νοέμβρ. 1982), σσ. 30-48.

2. K. P. Kaváfis, *Verzamelde Gedichten*, τόμ. I-II, Athenaeum-Polak & van Genep, Amsterdam 1977 (²1979) καὶ 1980 (ὁ πρῶτος τόμος περιέλαβε τὸ corpus τῶν 154 καθιερωμένων ποιημάτων τοῦ Καβάφη καὶ ὁ δεῦτερος 95 νεανικά καὶ ἀνέκδοτα). Ἀναμένεται ἡ ἔκδοση καὶ τρίτου τόμου.

κῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ ἴδιο πανεπιστήμιο (τοῦ Amsterdam). Ὁ Bakker μετέφρασε στὰ ὀλλανδικὰ τὸ βιβλίο τοῦ Βασιλικοῦ *Τὸ φύλλο. Τὸ πηγάδι. Τὸ ἀγγέλιασμα* (1970), σὲ συγκριτικὴ μελέτη τοῦ ἐξέτασε τὶς διαφορὲς ποὺ παρουσιάζουν στὴ δομὴ τους τὰ ἔργα *Lo Isach* τοῦ Grotto καὶ *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ* τοῦ Κορνάρου (*Folia Neohellenica*, 1, 1975, 1-26)¹, ἐνῶ προηγουμένως, μαζί με τὸν Α. F. van Gemert, ἔκαμε κριτικὴ ἔκδοση τῆς *Ρίμας Παρηγορητικῆς* τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου (1972). Τὸ 1977 οἱ δύο Ὀλλανδοὶ φιλόλογοι κυκλοφόρησαν κριτικὴ ἔκδοση (μεῖ εἰσαγωγή, σημειώσεις καὶ πίνακα λέξεων) καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Φαλιέρου *Λόγοι Διδασκτικοί*. Ἐξάλλου ὁ Gemert μετέφρασε ποιήματα τοῦ Ρίτσου (1969), δημοσίευσε ἐρευνητικὲς ἐργασίες γιὰ τοὺς Κρητικὸς ποιητὲς Φαλιέρο (1977) καὶ Σαχλίκη (1980), ἀσχολήθηκε μετὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ (1979) καὶ ἔδωσε κριτικὴ ἔκδοση τῶν δύο ἐρωτικῶν ποιημάτων τοῦ Φαλιέρου *Ἐρωτικὸν Ἐνόπιον* καὶ *Ἱστορία καὶ Ὀνειρο* (Amsterdam 1973 καὶ Θεσσαλονίκη 1980) καὶ ἔκδοση (ἀπὸ νέο χειρόγραφο) τοῦ κειμένου τῆς *Διηγῆσεως Βελισαρίου* (1975)².

Ο ὕ γ γ α ρ ί α. Οἱ πνευματικοὶ δεσμοὶ τῆς Οὐγγαρίας μετὰ τὴν Ἑλλάδα ἔχουν τὴν ἀφετηρία τους στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Παράλληλα μετὰ τὶς βυζαντινές, οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς ἀναπτύσσονται στὴν Οὐγγαρία ἰδιαίτερα κατὰ τὸν περασμένο αἰῶνα, ὅταν ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα, ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ λαογραφία ἔγιναν ἀντικείμενο συστηματικῆς ἐρευνας τῶν Οὐγγρων μελετητῶν.

Θεμελιωτὴς τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴν Οὐγγαρία ὑπῆρξε ὁ Jannos (Iván) Télyf (1816-1898), ὁ ὁποῖος ἐκτὸς ἀπὸ τὶς καθαρὰ νεοελληνικὲς γλωσσολογικὲς σπουδὲς ἐνδιαφέρθηκε καὶ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία καὶ τὶς μεταφράσεις νεοελληνικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων στὰ οὐγγρικά. Τὶς νεοελληνικὲς ὅμως σπουδὲς στὴν Οὐγγαρία συστηματοποίησε περισσότερο ὁ κατεξοχὴν ἐπιστῆμονας νεοελληνιστῆς Vilmos Pecz (1854-1923). Ὁ Pecz ἦταν καθηγητὴς τῆς κλασικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Βουδαπέστης καὶ ἀπὸ

1. Βλ. καὶ Wim F Bakker, «“Lo Isach” τοῦ Luigi Grotto [sic] καὶ “Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ”». Μιὰ συμβολὴ σὲ μιὰ σύγκριση τοῦ περιεχομένου τους», *Πατρασσός*, 19 (1977) 175-192 (= Κείμενα καὶ Μελέτα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀριθ. 113), καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν πληρέστερη μελέτη τοῦ ἴδιου συγγραφέα, *The Sacrifice of Abraham. The Cretan Biblical Drama ‘Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ and Western European and Greek Tradition*. University of Birmingham, Centre for Byzantine Studies, [Birmingham] 1978, ἔπου ἐξετάζεται τὸ ἑλληνικὸ ἔργο σὲ σχέση μετὰ ἄλλα εὐρωπαϊκὰ (ἰταλικά, γαλλικά, γερμανικά, ἀγγλικά) ποὺ διαπραγματεύονται τὸ ἴδιο θέμα.

2. Γιὰ ὀρισμένες μεταφράσεις νεοελληνικῶν κειμένων (καὶ γιὰ τοὺς μεταφραστὲς τους), ποὺ φιλοτεχνήθηκαν στὴν Ὀλλανδία κατὰ τὴν περίοδο 1945-1979, βλ. περιόδ. *Μαντατοφόρος*, τευχ. 16 (Ἰούλ. 1980), σσ. 84-88.

τὸ 1895 τοῦ ἀνατέθηκε ἡ διδασκαλία τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας. Μετέφρασε στὰ οὐγγρικά ποιήματα τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου καὶ τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ καὶ ἐξέδωσε γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του μία Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας (μὲ εἰσαγωγὴ καὶ παράρτημα ἀπὸ ἐκλεκτὰ ἀποσπάσματα νεοελληνικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων) καὶ μία πρώτη Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ὁ Gyula Czebe (1887-1930) δημοσίευσε τὸ 1927 μία συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ποὺ καλύπτει χρονικὴ περίοδο τριῶν χιλιάδων χρόνων (ἀπὸ τὸν Ὀμηρὸ ὡς τὸν Παλαμᾶ). Ὁ Ienő (Εὐγένιος) Darkó (1880-1940) ἔγραψε μιὰν «ἄρτια ἀπὸ ἐπιστημονικὴ καὶ λογοτεχνικὴ ἄποψη» μελέτη γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη. Ἰδιαιτέρα μεγάλο ὑπῆρξε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Endre (Ἀνδρέα) Horváth (1891-1945) γιὰ τὴν προώθηση τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴ χώρα του. Ὁ ἐπιφανὴς Οὐγγρος νεοελληνιστὴς ἔγραψε μελέτη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα (1774-1804)¹ καὶ πάρα πολλές ἐργασίες ποὺ ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα καὶ θέματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (ἀσχολήθηκε ἰδιαιτέρα μὲ τὸν Σολωμό, τὸν Παλαμᾶ, κ.ἄ.)². Σημαντικὲς εἶναι καὶ οἱ σχετικὲς μὲ ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας μελέτες τοῦ γνωστοῦ καὶ διακεκριμένου βυζαντινολόγου καὶ νεοελληνιστῆ, μαθητῆ τοῦ Γουλιέλμου Pecz καὶ καθηγητῆ τῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Βουδαπέστης, Gyula Moravcsic (1892-1972), ποὺ ἔδειξε ἐπίσης ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς νεοελληνικὲς σπουδὲς στὴν Οὐγγαρία³. Ἐξᾴλλου, στὸν πρῶτο τόμο (*Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker*, Akademie-Verlag, Berlin 1958) τοῦ μνημειώδους ἔργου τοῦ *Byzantinoturcica*, καταχωρίζονται σύντομα βιο-βιβλιογραφικὰ σημειώματα γιὰ τοὺς πρὶν καὶ μετὰ τὴν Ἄλωση συγγραφεῖς. Ἀναφέρονται, τέλος, τὰ ὀνόματα τῶν Οὐγγρων νεοελληνιστῶν István Hegedüs, ποὺ δημοσίευσε ἔμμετρη μετάφραση τοῦ ἱστορικοῦ ποιήματος τοῦ Σταυρινοῦ Ἀνδραγαθίης τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἀνδρειοτάτου Μιχαὴλ Βοεβόδα⁴, τοῦ σύγχρονου Ödön Fuves, ποὺ

1. Στὴ σειρά: *Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται*, ἀριθ. 3, Budapest 1937.

2. Δημοσιεύματα τοῦ Ἀνδρέα Χόρβατ σχετικά μὲ τὶς νεοελληνικὲς σπουδὲς βλ. στὸ ἄρθρο τοῦ Γεωργίου Χρ. Σούλη, «Ἀνδρέας Χόρβατ (1891-1945)», *Νέα Ἑστία*, 48 (1950) 953-955.

3. Βλ. Δ. Χατζῆ, «Τὰ νεοελληνικὰ μελετήματα τοῦ Ἰουλίου Μόραβτσικ», *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23 (1975) 25-40.

4. Γιὰ τὰ σχετικά μὲ τοὺς παραπάνω Οὐγγρους νεοελληνιστὲς στοιχεῖα, χρησιμοποιήσα τὴν ἐργασία τοῦ Ἀνδρέα Horváth, «Νεοελληνικὲς μελέτες στὴν Οὐγγαρία», *Νέα Ἑστία* 21 (1937) 651-661. Γιὰ τὰ μνημονεύμενα ἔργα τῶν ἰδίων νεοελληνιστῶν βλ. Τοῦ ἴδιου, *Οὐγγροελληνικὴ Βιβλιογραφία* (= *Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται*, ἀριθ. 12), Budapest 1940.

ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἑλληνισμό τῆς Οὐγγαρίας¹, καὶ τοῦ ὑφηγητῆ Kálmán Szabó, ὁ ὁποῖος διδάσκει νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία στὸ Τμῆμα νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βουδαπέστης. Ὁ Szabó ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὸ ἔργο τῶν Καρυωτάκη, Καζαντζάκη καὶ Ρίτσου καὶ διακρίθηκε ὡς μεταφραστὴς νεοελληνικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων στὴ γλῶσσα του (μετέφρασε Σολωμό, Παλαμᾶ, Σικελιανό, Καζαντζάκη —τὸν Ζορμπᾶ— Ρίτσο, κ.ἄ.π.).

Κοντὰ στὸν Moravcsic δίδαξε (ὡς ἐπιμελητὴς στὸ πανεπιστήμιο τῆς Βουδαπέστης) καὶ ὁ Ἕλληνας πεζογράφος καὶ φιλόλογος Δημήτρης Χατζῆς (1914-1981). Στὴν προσπάθειά του νὰ γνωρίση στὸ οὐγγρικό κοινὸ τὰ ἔργα τῆς μεταβυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὁ Χατζῆς, πέρα ἀπὸ ὀρισμένα εἰδικὰ δημοσιεύματά του, ἐξέδωσε καὶ μιὰν ὀγκώδη Ἀθολογία νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα ὡς τὶς μέρες μας: ἐκδόσεις Eurora, Βουδαπέστη 1971) μὲ εἰσαγωγικά κείμενα καὶ ἀναλύσεις, ἐνῶ τελικὰ ἔμεινε ἀνολοκλήρωτη ἡ πρόθεσή του νὰ δώσῃ γιὰ τὸ ἑλληνικό κοινὸ μιὰ συνθετικὴ «Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας».

Ρ ο υ μ α ν ῖ α. Οἱ ἑλληνορουμανικὲς πολιτισμικὲς σχέσεις στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ποῦ γιὰ εἰδικούς λόγους ἦταν ιδιαίτερα πυκνές, ἀποτελοῦν ἓνα πολὺ σημαντικὸ καὶ ἐνδιαφέρον κεφάλαιο, ποῦ ἐξετάζεται σήμερα σὲ ὀλοένα μεγαλύτερη ἔκταση, κυρίως ἀπὸ ἀποψη ἱστορικῆ. Στὸν τομέα τῶν γραμματολογικῶν ἐρευνῶν ὑπολείπονται ἀκόμη νὰ γίνουν πολλὰ.

Ὁ N. Bănescu (1878-1971) ἀσχολήθηκε μὲ τὴ δημῶδη βυζαντινὴ λογοτεχνία (ἐκδοση τοῦ σατιρικοῦ ποιήματος Ὁ κἀτης καὶ οἱ ποντικοί, 1935, κ.ἄ.). Πολὺ σημαντικὴ στὸν τομέα τῶν συγκριτικῶν μελετῶν ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ N. Cartoian, ποῦ ἀφιέρωσε σειρὰ ἐργασιῶν του στὸν Ἐρωτόκριτο: ὑπέδειξε, ὅπως εἶδαμε, τὸ γαλλικὸ πρότυπο τοῦ ἔργου, διερεύνησε εὐρύτερα τὶς πηγές του καὶ ἔκανε λόγο γιὰ τὶς ρουμανικὲς μεταφράσεις του.

Ἀπὸ τοὺς νεώτερους, ὁ Nestor Camariano ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Ρήγα καὶ μελέτησε τὴν ἐπίδραση τοῦ Torquato Tasso στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία. Σὲ νεώτερο δημοσίευσμά του ὁ Camariano ἐξετάζει τὴ ζωὴ τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο του καὶ τὶς σχέσεις τους μὲ τὴν ρουμανικὴ παιδεία². Ὁ A. I. Cioranescu δημοσίευσσε τὴν ἀλληλογραφία τῶν Δανιὴλ Δ. Φιλιππίδη-Barbié du Bocage. Τὶς ἑλληνορουμανικὲς πνευματικὲς σχέσεις μελετᾶ καὶ ἡ

1. Bl. Ödön Füves, *Οἱ Ἕλληνες τῆς Οὐγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1975 [Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 75].

2. Nestor Camariano, *Athanasio Christopoulos. Sa vie, son œuvre littéraire et ses rapports avec la culture roumaine*. Thessaloniki 1981 [Institute for Balkan Studies, 192].

Ariadna Camariano-Cioran, πού ασχολήθηκε έξαντλητικά με την έλληνική παιδεία στις ρουμανικές Χώρες¹. Ο Alexandru Elian, βασιικά βυζαντινολόγος, ασχολήθηκε δόκιμα με την κρητική λογοτεχνία και τή χειρόγραφη παράδοση τών έργων του Ρήγα στη Ρουμανία. Σημαντική συμβολή άποτελεί ή μελέτη του για τή νεοελληνική παλαιογραφία και γλώσσα, όπως διαμορφώθηκαν στις ρουμανικές Χώρες κατά τόν 17ο και τόν 18ο αιώνα. Η Cornelia Paracostea-Danielopolu ασχολήθηκε, σέ σειρά μελετών της, με την επίδραση τής νεοελληνικής λογοτεχνίας και σκέψης επάνω στη ρουμανική διάνοηση και φιλολογία κατά τόν 19ο αιώνα και παράλληλα μελέτησε τή διάδοση του διαφωτισμού στη Ρουμανία (γαλλικά πρότυπα είχαν μεταφρασθῆ από έλληνικές μεταφράσεις στα ρουμανικά)². Με έλληνικά πρότυπα ρουμανικών έργων ασχολείται και ο Mircea Angelescu.

Σ ο β ι ε τ ι κ ῆ Ἐ ν ω σ η. Τά στοιχεῖα πού διαθέτω για τίς νεοελληνικές φιλολογικές σπουδές στη Σοβιετική Ἐνωσῆ εἶναι ελάχιστα. Οἱ πληροφορίες μου περιορίζονται σέ όρισμένα μόνο πρόσωπα, τά όποια συμβάινει νά εἶναι γνωστά και στο εὐρύτερο φιλολογικό κοινό, από μελετήματά τους πού δημοσιεύτηκαν κατά τά τελευταῖα χρόνια σέ έλληνικά περιοδικά ἢ από έργα τους πού μεταφράστηκαν ἤδη στη γλώσσα μας.

Ἡ Σόνια Β. Ἰλίνσκαγια (Ijinskaja) —εργάζεται στο Ἰνστιτοῦτο Βαλκανιολογίας τής Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τής ΕΣΣΔ στη Μόσχα— έχει μεταφράσει στα ρωσικά έργα σύγχρονων Ἑλλήνων λογοτεχνῶν (ποιήματα τών Καβάφη, Σεφέρη, Ρίτσου, κλπ.) και έχει γράψει αρκετά μελετήματα για πρόσωπα και θέματα τής λογοτεχνίας μας. Τό 1976 δημοσιεύτηκε έλληνική μετάφραση του βιβλίου της *Ἡ μοῖρα μιᾶς γενιᾶς* (φιλοτεχνημένη από τόν Ἑλληνα σύζυγό της, συγγραφέα Μῆτσο Ἀλεξανδρόπουλο), όπου μελετάει τή μεταπολεμική πολιτική ποίηση στην Ἑλλάδα. Τό βιβλίο αυτό ὑποβλήθηκε ως διδακτορική διατριβή στο Ἰνστιτοῦτο Βαλκανιολογίας τής Μόσχας (1971) και εκδόθηκε στα ρωσικά τό 1974³. Τά τελευταῖα χρόνια δημοσιεύτηκαν στην Ἑλλάδα μελετήματα τής Ἰλίνσκαγια για τόν Καβάφη (*Ο Πολίτης*, τεύχ. 6, Νοέμβρ. 1976, σσ.

1. Βλ. ἰδίως Ariadne Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki 1974 [Institute for Balkan Studies, 142].

2. Σημειῶνω τά τελευταῖα βιβλία της: *Intelectualii români din Principate și cultura greacă, 1821-1859*, Editura Eminescu, București 1979, και *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*, Editura Minerva, București 1982, στα όποια διασταυρώνονται οἱ παραπάνω τάσεις τής Danielopolu.

3. Αναλυτική βιβλιοκρισία τής έκδοσης αὐτῆς του βιβλίου (ἀπό τόν Γ. Κεχαγιόγλου) βλ. στόν *Πολίτη*, τεύχ. 3-4 (Ἰούλ.-Αὐγ. 1976), σσ. 81-86.

55-61, *Δωδώνη*, 9, 1980, 243-260, 'Η λέξη, τευχ. 23, Μάρτ.-'Απρ. '83 [Αφιέρωμα: Κ. Π. Καβάφης], σσ. 201-213) και τὸν Ρίτσο (*Αἰολικὰ Γράμματα*, τευχ. 32/33, Μάρτ.-'Ιούν. 1976, σσ. 179-183, 'Αφιέρωμα στὸν Γιάννη Ρίτσο, Κέδρος, [Ἀθήνα 1981], σσ. 439-451, κ.ἄ.) καὶ τὸ συνθετικότερο σχεδιάγραμμα «Ἡ ρομαντική ποίηση στὴν Ἑλλάδα» (*Ὁ Πολίτης*, τευχ. 20, 'Ιούν.-'Ιούλ. 1978, σσ. 45-53).

'Εξάλλου οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδὲς καλλιεργοῦνται καὶ στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Κιέβου, ὅπου ὑπάρχει ἔδρα γιὰ τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ ὅπου δύο λαμπροὶ νεοελληνιστὲς, ὁ Ἄνδρέας Μπελέτσκι (Beletskij) καὶ ἡ Τατιάνα Τσερνισόβα (Chernyshova), διδάσκουν τὴ λογοτεχνία μας. Κοντὰ τοὺς σπούδασε τὰ νέα ἑλληνικὰ κείμενα ὁ νεώτερος φιλόλογος Βίκτωρ Σοκολιούκ (Sokoljuk), μελετητὴς τοῦ Ρίτσου (ὑποστήριξε διδακτορικὴ διατριβὴ γιὰ τὰ μυθολογικὰ στοιχεῖα τῆς ποίησής του)¹ καὶ μεταφραστὴς τῶν ποιημάτων του στὰ οὐκρανικὰ (μελέτημά του γιὰ τὸν Ρίτσο δημοσιεύτηκε στὶς *Τομὲς*, Περ. Β', τευχ. 6 (Νοέμβρ. 1976), σσ. 14-19, ὅπου καὶ περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸν ἴδιο).

Σ ο υ η δ ί α. Ὁ Börje Knös (1883-1970) ἐπεξέτεινε τὰ ἐνδιαφέροντά του σὲ πολλοὺς τομεῖς. Ἔδωσε μία μεγάλη ἐργασία γιὰ τὸν Ἰανὸ Λάσκαρι (1945), ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Γεώργιο Γεμιστὸ καί, σχετικὰ μὲ ὅ,τι ἐνδιαφέρει εἰδικότερα ἐδῶ, ἔγραψε ἐργασία γιὰ τὴ γαλλικὴ ἐπίδραση στὴ δημώδη νεοελληνικὴ λογοτεχνία, τὴ μελέτη *Voltaire et la Grèce* (1955) καὶ ἀρκετὲς ἄλλες. Ἐπιστέγασμα τῆς ἐνασχόλησής του μὲ τὰ νεοελληνικὰ ἦταν ἡ συγγραφὴ μιᾶς ὀγκώδους ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, τῆς ὁποίας πρόλαβε νὰ δημοσιεύσῃ δυστυχῶς μόνον τὸν πρῶτο τόμο (690 σελίδες), ποὺ καλύπτει τὴν περίοδο ὡς τὰ 1821: *L'histoire de la littérature néo-grecque. La période jus qu'en 1821* (1962). Τὸ ἔργο, χωρὶς μὲ κανέναν τρόπο νὰ ἀντικαθιστᾶ στὰ σχετικὰ κεφάλαια τὴ γνωστὴ *Ἱστορία* τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, εἶναι χρήσιμο, ἰδιαίτερα γιὰ τὸ γαλλόφωνο κοινὸ, μὲ τὶς ἀναλυτικὲς πληροφορίες ποὺ δίνει γιὰ τὰ ἔργα καὶ τὰ πρόσωπα. Σημαντικὸ, τέλος, εἶναι καὶ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Knös. Ὁ ἐπιφανὴς νεοελληνιστὴς μετέφρασε στὰ σουηδικὰ ἔργα τοῦ Θεοδοῦ, τοῦ Καβάφη, τοῦ Καζαντζάκη, τοῦ Μυριβήλη, τοῦ Πρεβελάκη, τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Τερζάκη. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους Σουηδοὺς μεταφραστὲς² ἀναφέρονται

1. Ἀπόσπασμα τῆς διατριβῆς αὐτῆς (σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση Ἀντώνη Βογιᾶζου) δημοσιεύεται στὸ *Αφιέρωμα στὸν Γιάννη Ρίτσο*, Κέδρος, [Ἀθήνα 1981], σσ. 391-402 («Ὁ μῦθος στὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Ρίτσου. Ἡ τέταρτη διάσταση στὰ "μυθολογικὰ" ποιήματα»).

2. Περισσότερα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. στὸ μελέτημα: Bo-Lennart Eklund, «Ἐπισκόπηση μεταφράσεων καὶ μεταφραστῶν: Σουηδία (1945-1979)», *Μαντατοφόρος*, τευχ. 17

ιδίως τὰ ὀνόματα τοῦ Hjalmar Gullberg, πού μετέφρασε στὰ σουηδικὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, τοῦ Σικελιανοῦ καὶ τοῦ Σεφέρη, τῆς Kerstin Tonvi, πού μετέφρασε στὴ γλῶσσα τῆς πατρίδας τῆς ἔργα τοῦ Βασίλη Βασιλικοῦ, καὶ τοῦ Ingemar Rhedin, γνωστοῦ γιὰ τὶς μεταφράσεις του ἔργων τοῦ Ἑλύτη στὰ σουηδικά.

Νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία δίδαξε στὴ Σουηδία (ὡς λέκτωρ στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Lund ἀπὸ τὸ 1957) ὁ Ἕλληνας φιλόλογος Ἀντώνης Μυστακίδης (Μεσεβρινός). Τώρα διδάσκει στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Malmö. Ὁ Μυστακίδης ἱδρυσε στὴ Σουηδία τὶς ἐκδοτικὲς σειρὲς «Ἑλληνοσκοκανδιναβικὴ Βιβλιοθήκη» καὶ «Τὰ τετράδια τοῦ Ρήγα», στὶς ὁποῖες τυπώθηκαν (ἢ ἀνατυπώθηκαν) ἀξιόλογα ἔργα Ἑλλήνων καὶ ξένων συγγραφέων. Ὁ ἴδιος νεοελληνιστὴς μετέφρασε στὰ σουηδικὰ (μετὰ τὴ συνεργασία τῆς Μαργαρίτας Blidberg) τὸ μυθιστόρημα τοῦ Στρατῆ Δούκα *Ἱστορία ἐνὸς αἰχμαλώτου* (1967)¹ καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ κείμενα «Δώδεκα νεοελλήνων διηγηματογράφων» (*Ἀνθολογία*, 1970), ἐνῶ παράλληλα ἀσχολήθηκε μετὰ τὰ προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς γλῶσσας, γιὰ τὴν ὁποία ἔγραψε καὶ εἰδικὰ μελετήματα (*Σωστὴ δημοτικὴ*, 1978, κ.ἄ.).

Σήμερα ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία διδάσκεται στὰ πανεπιστήμια τοῦ Malmö καὶ τῆς Στοκχόλμης.

Τ σ ε χ ο σ λ ο β α κ ί α. Οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδὲς στὴν Τσεχοσλοβακία δὲν ἔχουν μακροχρόνια παράδοση. Πρὶν ἀπὸ τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου πολὺ σπάνια ἐμφανίζονταν μεταφράσεις κειμένων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας².

Ὁ πρῶτος πού ἐνδιαφέρθηκε ζωηρὰ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴ χώρα του εἶναι ὁ καθηγητὴς Ἀντονίν Σάλατς (Antonín Salaš), ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1928 συμμετεῖχε στὶς γαλλικὲς ἀρχαιολογικὲς ἀποστολὰς στὴ Δῆλο, τὴ Θάσο, τὴ Σαμοθράκη καὶ τοὺς Δελφούς, καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἑλλάδα γνώρισε ἀπὸ κοντὰ καὶ ἀγάπησε τὸν νεοελληνικόν

(Ἰούν. 1981), σσ. 46-52. Μετὰ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἀναφέρω ὅτι ὁ Eklund ἔχει συντάξει διδακτορικὴ διατριβή, ὅπου ἐξετάζεται ἡ ἰδεολογία τοῦ *Δωδεκάλογου* τοῦ Γύφτου τοῦ Παλαμᾶ σὲ συσχετισμὸ μετὰ τὴν κοινωνιολογικὴ κατάσταση τῆς ἐποχῆς του (*The Ideal and the Real. A Study of the Ideas in Kostas Palamás' «Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου»*). Avhandling for filosofie doktorsexamen. Goteborg 1972).

1. Ὁ Μυστακίδης ἔζησε παλαιότερα καὶ στὴ Ρουμανία, ὅπου δίδαξε στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ὅπου μετέφρασε τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ξενόπουλου *Ὁ Κόκκινος Βράχος* (Βουκουρέστι, 1933).

2 Βλ. Růžena Dostalova, «Ἐπισκόπηση μεταφράσεων καὶ μεταφραστῶν: Τσεχοσλοβακία (1945-1980)», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 18. (Νοέμβρ. 1981), σσ. 67-72.

πολιτισμό. Ὁ Σάλατς ἔγραψε ἓνα σύντομο μελέτημα γιὰ τὸ διήγημα τοῦ Παλαμᾶ *Θάνατος παλληκαριοῦ* (*Probleme der neugriechischen Literatur*, IV, 92-97), ἐνῶ τὸ 1948, ὡς καθηγητῆς τῆς «Ἐδρας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἀρχαιότη-τας» στὸ πανεπιστήμιο τῆς Πράγας εἶχε ἰδρύσει καὶ ἐγκαινιάσει τὴν «Ἐδρα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν». Ὡς πρῶτος ὑφηγητῆς στὴν ἔδρα αὐτὴ ἐργάστηκε ὁ Δημήτριος Παπᾶς (1907-1963), ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε μεθοδικὰ βιβλία γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς τσέχικης γλώσσας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τῆς Τσεχοσλοβακίας, συγκέντρωσε γλωσσικὸ ὕλικὸ γιὰ τὴν ἐκδοσὴ ἑλληνο-τσεχικοῦ λεξικοῦ, μελέτησε τὸ πρόβλημα τῆς λεγόμενης διγλωσσίας (1955) καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα τῶν ἀπαρχῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (*Probleme der neugriechischen Literatur*, I, 106-126).

Σήμερα μὲ τὰ ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας ἀσχο-λεῖται ἡ Ρούζενα Ντοστάλοβα (Růžena Dostálová) ποὺ ἐργάζεται στὸ Ἰν-στιτιτοῦτο ἑλληνικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ λατινικῶν σπουδῶν τῆς τσεχοσλοβακικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Πράγας καὶ διδάσκει στὸ πανεπιστήμιο Καρόλου τῆς ἴδιας πόλης. Ἡ Ντοστάλοβα εἶναι εἰδικὴ στὰ θέματα τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Βυζαντίου, ἐνῶ παράλληλα μελετᾷ καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τίς ἀπαρχές της ἕως σήμερα. Ἀσχολήθηκε ἐπί-σης μὲ τὸ θέατρο σκιῶν («Das neugriechische Schattentheater Karagöz», *Probleme der neugriechischen Literatur*, IV, 185-197), μὲ τὴν Ὀδύσσεια καὶ τὸ γενικότερο ἔργο τοῦ Καζαντζάκη (1965, 1971), ἐνῶ μαζὶ μὲ τὸν Bořinof Borecký εἶναι ἡ συγγραφέας τοῦ «Λεξικοῦ Ἑλλήνων συγγραφέων» (*Slovník spisovatelů. Recko antická, byzantská a novořecká literatura*, Bácon, Praha 1975 (772 σελίδες!)). Μετέφρασε στὰ σλοβακικά ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγού-δια καὶ ποιήματα τοῦ Καβάφη, τοῦ Σεφέρη, τοῦ Ἐλύτη καὶ τοῦ Ρίτσου καὶ συνόδευσε μὲ σημειώματά της τίς σλοβακικὲς μεταφράσεις πολλῶν νεοελληνι-κῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ποὺ φιλοτέχνησε ὁ κλασικὸς φιλόλογος, καθηγητῆς Φράντισεκ Στούρζικ (František Štuřík, 1895-1968).

Ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐπίσης Τσέχους μελετητὲς μνημονεύεται ὁ Θεόδωρος Νεντέλκα (Teodor Nedělka), εἰδικὸς βοηθὸς γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα στὴν «Ἐδρα τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἀρχαιότη-τας» τοῦ πανεπιστημίου τῆς Πράγας. Ὁ Νεντέλκα ἐξέδωσε «Μέθοδο» γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς νέας ἑλληνικῆς ἀπὸ Τσέχους καὶ εἶναι ἐπίσης ὁ συγγραφέας ἑνὸς ὑπὸ ἐκτύπωση ἑλληνο-τσεχικοῦ λεξικοῦ.

Ἡ βιβλιογραφία τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν δημοσιεύεται κάθε δύο χρόνια στὸ περιοδικὸ *Zprávy Jednoty klasické filologu* («Βιβλιογραφία Ἑλληνι-κῶν καὶ Λατινικῶν Σπουδῶν στὴν Τσεχοσλοβακία», τμῆμα: «Νεοελληνικὴ γλώσσα καὶ λογοτεχνία»).

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Για την παρούσα σύνταξη τῆς *Εἰσαγωγῆς* δὲν μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω ἐπαρκῆ στοιχεῖα καὶ γιὰ ἄλλες χῶρες, ὅπου διδάσκεται ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία καὶ ὅπου καλλιεργοῦνται οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές. Περιορίζομαι μόνον νὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι τὰ νεοελληνικὰ διδάσκονται ἐπίσης: στὸ πανεπιστήμιο τῆς Κοπεγχάγης (Δανία), ἀπὸ τὴν Σοφία Σκοπετέα, στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Helsinki (Φινλανδία), ἀπὸ τὸν Jussi Korhonen, κλπ.

Τὸ γενικὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἐπισκόπηση εἶναι ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ξένων γιὰ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία αὐξάνεται σήμερα σταθερὰ. Τὸ εὐόιοно αὐτὸ φαινόμενο θὰ μπορούσε νὰ διασταυρωθῆ μὲ τὴν εὐχὴ νὰ πυκνώσουν ἔξω ἀπὸ τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο οἱ τάξεις τῶν εἰδικῶν νεοελληνιστῶν, ὥστε, παράλληλα μὲ τὴν κλασικὴ καὶ τὴ βυζαντινὴ φιλολογία, οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδές νὰ ἀποτελέσουν ἕναν τρίτο διεθνή ἐπιστημονικὸ κλάδο.

Βιβλιογραφία

Γιὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ διαγράμματος αὐτοῦ χρησιμοποιήθηκαν ἰδιαιτέρα τὰ βιβλιογραφικὰ βοηθήματα: Donald C. Swanson, *Modern Greek Studies in the West. A Critical Bibliography of Studies on Modern Greek Linguistics, Philology, and Folklore, in Languages, other than Greek.* The New York Public Library, New York 1960, καὶ C. Th. Dimaras - C. Koumariou - L. Droulia, *Modern Greek Culture. A Selected Bibliography (in English - French - German - Italian).* Athens 1974 [Neo-Hellenic Research Centre of the National Hellenic Research Foundation]. Γιὰ τοὺς Γάλλους, τοὺς Ἰταλοὺς, τοὺς Οὐγγρους κ.ἄ. νεοελληνιστὲς παραπέμπω καὶ σὲ ὀρισμένα ἄλλα εἰδικότερα βιβλιογραφικὰ βοηθήματα, ἐνῶ τὰ δημοσιεύματα ποὺ ἔκαμαν οἱ ξένοι νεοελληνιστὲς κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια μνημονεύονται στὶς ὑποσημειώσεις. Γιὰ τὶς νεοελληνικὲς σπουδές στὸ ἐξωτερικὸ (ιδίως στὸν τομέα τῶν μεταφράσεων νεοελληνικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων στὶς ξένες χῶρες) βλ. καὶ τὸ συνοπτικὸ ἄρθρο τοῦ Πέτρου Χάρη, «Μιὰ ἐθνικὴ ὑπηρεσία τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας», *Νέα Ἑστία*, 103 (1978) 333-341 (= *ΠΑΑ*, 52, 1977, 177*-193*, = Π. Χάρη, *Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἴσκιος του*, σσ. 97-105). Χρήσιμες πληροφορίες ἄντλησα καὶ ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Μαντατοφόρος* καὶ ἀπὸ τὸ *Bulletin* τῆς «Modern Greek Studies Association». Ἐπιβάλλεται ἐπίσης νὰ συμβουλευέται κανεὶς καὶ τὸ *Bulletin d'Information et de Coordination* (I-X, Athènes-Paris 1964-1981) τῆς «Association International des Études Byzantines», ὅπου, παράλληλα μὲ τὶς συμβολές τῶν βυζαντινολόγων στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης τους, μπορούμε νὰ βροῦμε πληροφορίες καὶ γιὰ τὶς ἐπιδόσεις τους ἐπὶ τὰ θέματα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, κατὰ περίπτωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΚΕΝΤΡΑ ΕΡΕΥΝΩΝ, ΣΥΝΕΔΡΙΑ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Προκειμένου για τὰ ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα τοῦ ἔξωτερικοῦ (στὴν Ἑλλάδα ὑπάρχουν, φυσικά, αὐτοτελῆ τμήματα), τὰ συνέδρια καὶ τὰ φιλολογικὰ περιοδικὰ παρατηροῦμε, ὡς συνέπεια τῶν παραπάνω διαπιστώσεων, ὅτι οἱ νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδὲς κατέχουν συνήθως τὴν ἀνάλογο θέση καὶ πολὺ σπάνια καλύπτουν ὁλόκληρο τὸ πεδίο: καλλιεργοῦνται σὲ ἐρευνητικὰ κέντρα γενικότερου προσανατολισμοῦ, διδάσκονται συνήθως σὲ ἓνα μεικτὸ πανεπιστημιακὸ department, ἀποτελοῦν «τμήμα» ἐνὸς συνεδρίου καὶ ἐξαντλοῦν μέρος τῆς ὕλης ἐνὸς φιλολογικοῦ περιοδικοῦ. Τὸ φαινόμενο, βέβαια, δὲ χαρακτηρίζει ἀποκλειστικὰ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία καὶ δὲν ὑποδηλώνει ἀναγκαστικὰ περιορισμὸ ἢ ὑποτίμηση τῶν σχετικῶν σπουδῶν. Ἀντίθετα, θὰ μπορούσε ἀπὸ μία ἄποψη νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἡ καλλιέργεια τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν μέσα σὲ τέτοια εὐρύτερα πλαίσια ἀποβαίνει συχνὰ σὲ ὄφελός τους ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἄποψη.

Κ Ε Ν Τ Ρ Α Ε Ρ Ε Υ Ν Ω Ν , Ι Δ Ρ Υ Μ Α Τ Α , Ι Ν Σ Τ Ι Τ Ο Υ Τ Α

Ἑ λ λ ἄ δ α

Ἀναγνωστικὴ Ἑταιρεία Κερκύρας, Καποδιστρίου 120, Κέρκυρα.

Διεθνὲς Ἴδρυμα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Ἀγίας Λαύρας 3, Ἀθήνα.

Ἑταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἰσαύρων 29, Ἀθήνα.

Ἴδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη [τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν], Βαλαωρίτου 9, Ἀθήνα.

Ἴδρυμα Κωστή Παλαμά, Ἀσκληπιοῦ 3, Ἀθήνα.

Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν - Ἴδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη [τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης]. (Ἐπεύθυνος: Βασίλειος Φόρης). *Κέντρον Ἐρευνῆς τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ* [τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν], Ἀναγνωστοπούλου 14, Ἀθήνα. (Διευθυντής: Λέανδρος Γ. Βρανούσης, δ.φ.).

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν (Κ.Ν.Ε.) τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν

---

1. Μέσα σὲ παρενθέσεις σημειώνεται ὁ ἐπεύθυνος κάθε τμήματος (ὅταν ὑπάρχη).

(πρώην Βασιλικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν), Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, Ἀθή-
να 501/1. [Ἰδρύθηκε τὸ 1958].

Ἔργον Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (Ο.Μ.Ε.Δ.), Βασιλέως Κων-
σταντίνου 48, Ἀθήνα 501/1.

Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρθασός», Πλατεία Ἀγ. Γεωργίου Καρύτση 8,
Ἀθήνα.

Ἀ γ γ λ ί α

Department of Byzantine and Modern Greek Studies, University of Lon-
don, King's College, Strand, London WC2R 2LS. (Prof. D. M. Nicol).

Department of Greek, King's College, Aberdeen AA9 2UB. (Prof. H.
Thomson).

Department of Hellenic and Roman Studies, University of Birmingham,
Edgbaston, Birmingham B15 2TT. (Professor of Greek and Chairman
of School: R. F. Willetts, MA).

Rhodes House, Oxford (Dr Robin A. Fletcher).

School of Slavonic and East European Studies, University of London,
London W.C.1. (Διευθύνεται ἀπὸ τὸν Richard R. M. Clogg, ποὺ εἶναι λέ-
κτωρ τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας στὸ King's College τοῦ Λονδίνου).

Trinity College, Oxford. (Dr Peter Mackridge).

Α ὀ σ τ ρ α λ ί α

Department of Greek, A14, University of Sydney, N.S.W. 2006, Austra-
lia. (Prof. W. Ritchie).

Α ὀ σ τ ρ ί α

Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien, A-1010
Wien, Postgasse 7. (Prof. H. Hunger).

Β ἑ λ γ ι ο

Institut des Langues Vivantes, Université Catholique de Louvain, Deken-
straat 2, 3000 Leuven Belgique. (Prof. Panayotis Yannopoulos).

Γ α λ λ ί α

Département de Grec, M.E.R., Lettres et Sciences Humaines, 29 Bd.
Gergovia, 63 Clermont Ferrand.

Institut français d'Études Byzantines, 49 bis, avenue de la Belle Gabri-
elle, F 94130 Nogent-sur-Marne, Paris.

Institut de Langue et Littérature Grecques Médiévales et Modernes, Uni-
versité de Paris-Sorbonne, 1 rue Victor-Cousin, Paris (5e). (Prof. C.
Th. Dimaras).

Centre d'Études Néo-Helléniques de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines d'Aix. Aix-en-Provence. (Prof. Louis Coutelle).

Γερμανία

Institut für Altertumskunde der Universität zu Köln. *Mittel-und neugriechische Philologie*. 5 Köln 41 Albertus Magnus-Platz. (Prof. Hans Eideneier).

Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie der Universität München, 8 München 22, Geschwister Scholl-Platz 1. (Dr George Veloudis).

Δανία

Københavns Universitet, *Institut for græsk og latinsk Middelalderfilologi*, Njalsgade 90, trappe I, DK-2300 København S.

Ἡνωμένες Πολιτεῖες Ἀμερικῆς

The American Society for Neo-Hellenic Studies, 2754 Claflin Avenue, New York 10468. (Ἰδρύθηκε τὸ 1967).

Center for Byzantine Studies, Dumbarton Oaks 1703, 32 St. N. W., Washington, D.C. 20007.

Center for Neo-Hellenic Studies (C.N.H.S.), 1010 West 22nd Street, Austin 5, Texas 78705. (Ἰδρύθηκε τὸ 1965· ὡς τὸ 1976 διευθυνόταν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ G. Georgiades Arnakis, 1912-1976).

Helicon Society of Boston. (Ἰδρύθηκε τὸ 1911).

Hellenic Cultural Circle of Chicago. (Ἰδρύθηκε τὸ 1951).

Hellenic Cultural Society of S. E. New England, 450 Lloyd Avenue, Providence, Rhode Island 02906. (Ἰδρύθηκε τὸ 1975).

Modern Greek Studies Association (M.G.S.A.). Box 1826, New Haven, CT 06508. (Ἰδρύθηκε τὸ 1968).

Modern Greek Studies, Loyola Marymount University τοῦ Los Angeles τῆς California. (Διευθυντής: Hugh Gray).

Parnassos, Greek Cultural Society of New York. (Ἀπὸ τὸ 1960 ἐκδίδει τὸ περιοδικὸ *The Charioteer*).

Society of Greek Arts at San Francisco. (Ἰδρύθηκε τὸ 1954).

Ἰταλία

Istituto di Studi Bizantini e Neoellenici, Università di Catania. (Prof. Giuseppe Spadaro).

Istituto di Studi Bizantini e Neogreci, Università di Padova. (Prof. Filippo Maria Pontani).

Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici. Via Noto 34, Palermo. (Prof. Bruno Lavagnini).

Istituto di Studi Bizantini e Neoellenici, Università di Roma. (Prof. Enrica Follieri).

Istituto di Studi Bizantini e Neoellenici, Università di Trieste. (Prof. Ada Gonzato-Debiasi).

Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini [Ἑλληνικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν], Castello 3412, 30122 Venezia. [Συστήθηκε τὸ 1951].

Κ α ν α δ ᾱ ς

Committee of Neo-Hellenic Studies. University McGill (Montreal). (Prof. Ἄννα Φαρμακίδου).

Département d'Études anciennes et modernes, *Section d'études néohelléniques*, Université de Montréal, C.P. 6128, Montreal, P.Q., H3C 3J7, Canada. (Prof. Jacques Bouchard).

Ὅ λ λ α ν δ ί α

Byzantijs - Nieuwgrieks Seminarium, Universiteit van Amsterdam, Nieuwe Doelenstraat 16-18, Amsterdam. (Prof. W. F. Bakker).

Ο ὕ γ γ α ρ ί α

[Ἔδρα Ἑλληνικῆς Γλώσσας καὶ Λογοτεχνίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου] «*Eotvos Loránd*» τῆς Βουδαπέστης. Διευθυντῆς ἔδρας: ὁ κλασικὸς φιλόλογος Robert Falus.

Χ ι λ ῆ

Centro de Estudios Bizantinos y Neohelénicos, Universidad de Chile, Facultad de Filosofía, Humanidades y Educación. (Καθηγητῆς Φ. Κ. Μαλλέρος).

Β ι β λ ι ο γ ρ α φ ί α

Ἵπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, Α10 Διεύθυνση Ἀποδήμων Ἑλλήνων Μεταναστεύσεως-Παλινοστήσεως, *Πνευματικὰ ἰδρύματα ἑλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος στὸ Ἐξωτερικό*, Ἀθήνα 1982.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Α' Πανιώνιον Συνέδριον (Κέρκυρα, 20-22 Μαΐου 1914), με την ευκαιρία του έορτασμού τῶν 50 χρόνων ἀπὸ τὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τὴν Ἑλλάδα. — *Β' Πανιώνιον Συνέδριον* (Ἰθάκη, 26-27.8.1938). Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν «Ἑταιρία Ἑπτανησιακῶν Μελετῶν». — *Γ' Πανιώνιον Συνέδριον* (Κέρκυρα - Ἀργοστόλι - Ζάκυνθος, 23-29.9.1965) ὁργανώθηκε μετὰ τὴν ευκαιρία τοῦ έορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδας ἀπὸ τὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τὴν Ἑλλάδα. — *Δ' Πανιώνιον Συνέδριον* (Κέρκυρα, 28.9-1.10.1978) ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν «Ἑταιρία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν». Καὶ στὰ τέσσερα αὐτὰ συνέδρια ἀνακοινώθηκαν ποικίλα νεοελληνικά φιλολογικά θέματα.

Διεθνῆς Σύσκεψις Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἀνατολικὸ Βερολίνο, 15.3.-12.4. 1957). Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν «Akademie der Wissenschaften der DDR» μετὰ διευθυντὴ τὸν καθηγητὴ Johannes Irmischer.

Α' Διεθνῆς Συνέδριον Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (12-16.4.1960), μετὰ ἔδρα τὴν École Nationale des Langues Orientales Vivantes, 2 rue de Lille, Paris VIIe (πρόεδρος: André Plassart).

Α' Διεθνῆς Κρητολογικὸν Συνέδριον (Ἡράκλειον, 22-28.9.1961). — *Β' Διεθνῆς Κρητολογικὸν Συνέδριον* (Χανιά, 12-17.4.1966). — *Γ' Διεθνῆς Κρητολογικὸν Συνέδριον* (Ρέθυμνον, 18-23.9.1971). — Τὸ *Δ'* πραγματοποιήθηκε στὸ Ἡράκλειο, ἀπὸ 29.8-3.9.1976, καὶ τὸ *Ε'* στὸν Ἅγιο Νικόλαο, ἀπὸ 25.9-1.10.1981¹.

Α' Συμπόσιον Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Ὁργανώθηκε (ὅπως καὶ τὰ ἐπόμενα τρία) ἀπὸ τὴν «Modern Greek Studies Association» στὸ Princeton τῆς Νέας Ἱερσέης ἀπὸ 30.10-1.11.1969, μετὰ θέμα: «Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ἰδίως στὴ σχέση της μετὰ τὴν Εὐρώπη». — Τὸ *Β'* Συμπόσιον πραγματοποιήθηκε στὸ Cambridge, Massachusetts (7.-9.5.1971), τὸ *Γ'* στὴ Νέα Ἰόρκη (9-11.11.1973), τὸ *Δ'* στὸ Los Angeles τῆς California (31.10-2.11.1975), τὸ *Ε'* στὸ Chicago (29-31.10.1976) καὶ τὸ *ΣΤ'* στὴ Washington (9-12.11. 1978).

Α' Ἑπτανησιακὴ Ἑβδομάς. Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν «Ἑταιρεία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν» καὶ πραγματοποιήθηκε στὴν Κέρκυρα ἀπὸ 14-20.9.1970.

Συμπόσιον Ἡ ἐποχὴ τῶν Φαναριωτῶν. Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸ «Ἰδρυμα Μελετῶν

1. Καὶ στὰ πέντε παραπάνω Κρητολογικά συνέδρια λειτουργήσε ἰδιαίτερο Νεοελληνικὸ Τμῆμα

τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου» (I.M.X.A.) καὶ πραγματοποιήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπὸ 21-25.10.1970.

Σὲ παναυστραλιανὸ ἐπίπεδο, ἔχουν γίνει ὡς τῶρα ἕξι συνέδρια νεοελληνικῶν σπουδῶν: στὴ Μελβούρνη (1970), στὴν Ἀδελαΐδα (1974), στὸ Σίδνεϋ (1975), στὴν ὁμοσπονδιακὴ πρωτεύουσα Καμπέρα (27-28.8.1977), πάλι στὴ Μελβούρνη (1978) καὶ πάλι στὴν Ἀδελαΐδα (29-31.8.1980).

7ον Συμπόσιον Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν. Πραγματοποιήθηκε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Birmingham ἀπὸ 2-3 καὶ 16-17.3.1973. Τὸ ἐπόμενο Συμπόσιο πραγματοποιήθηκε στὴν ἴδια πόλη, ἀπὸ 20-22.3.1976.

Συνέδριο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Ὄργανώθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Bruno Lavagnini σὲ συνεργασία μὲ τὴν «Accademia di Scienze, Lettere e Arti» τοῦ Palermo καὶ τὴν ἔδρα τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς ἴδιας πόλης («Cattedra di lingua e letteratura neogreca dell'Università di Palermo»). Πραγματοποιήθηκε στὸ Palermo ἀπὸ 17-19 Μαΐου 1975.

Πανελλήνιο Συνέδριο Λογοτεχνῶν. Ὄργανώθηκε ἀπὸ τὴν «Ἐθνικὴ Ἑταιρεία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν» καὶ πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα (στὸ «Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν») ἀπὸ 3-7.11.1975. Θέμα τοῦ Συνεδρίου: «Ὁ Λογοτέχνης καὶ ἡ ἐποχὴ του».

Α' Διεθνὲς Συνέδριο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Ὄργανώθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ πραγματοποιήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη (στὸ Ἀμφιθέατρο τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου) ἀπὸ 26-31.7.1976. Τὸ συνέδριο αὐτὸ δὲν εἶχε ἐρευνητικὸ-ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ κυριότατα ἐνημερωτικὸ γύρω ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς γλωσσικῆς, ἰδίως, διδασκαλίας στὰ ἀρμόδια τμήματα τῶν πανεπιστημίων. — Β' Διεθνὲς Συμπόσιο τῶν Νεοελληνιστῶν Γαλλόφωνων Πανεπιστημίων. Συνῆλθε στὸ Στρασβούργο (28-29.4.1978). Γενικὸ θέμα τοῦ συμποσίου: «Ἡ διδασκαλία τῶν νέων ἐλληνικῶν καὶ τὰ προβλήματα τῆς» (περιλήψεις τῶν ἀνακοινώσεων πού ἔγιναν σ' αὐτὸ βλ. στὰ Ἑλληνικά, 31, 1979, 188-222). — Γ' Διεθνὲς Συμπόσιο τῶν Νεοελληνιστῶν Γαλλόφωνων Πανεπιστημίων. Ὄργανώθηκε ἀπὸ τὸ Νεοελληνικὸ Ἰνστιτούτο τοῦ Γ' Πανεπιστημίου τῆς Λυὸν καὶ συνῆλθε στὴν ἴδια πόλη ἀπὸ 27-28.4.1979. Ἀντικείμενο τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ συνεδρίου ἦταν ἡ νεοελληνικὴ γλώσσα καὶ λογοτεχνία. — Δ' Διεθνὲς Συμπόσιο τῶν Νεοελληνιστῶν Γαλλόφωνων Πανεπιστημίων. Τὴν εὐθύνῃ τοῦ Συμποσίου, πού συνῆλθε στὴ Γενεύη (9-10.5.1980), εἶχε ὁ καθηγητὴς Bertrand Bouvier. Βασικὰ θέματα τοῦ Συμποσίου ἦταν τὰ ἑξῆς: α') «ἡ προσφορὰ

τῶν Φαναριωτῶν», β') «ἡ κληρονομιά τοῦ Ψυχάρη»» καὶ γ') «οἱ ποιητὲς τῆς λογοτεχνικῆς γενιᾶς τοῦ 1930».

A' Συνέδριο γιὰ τὴ Νεοελληνικὴ Γλῶσσα στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Ἀγγλόφωνου Κόσμου. Συνῆλθε στὴν Ἀθήνα ἀπὸ 17-21.12.1980 καὶ εἶχε ὡς κύρια θέματά του τὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας καὶ τὶς γλωσσικὲς ἔρευνες.

B' Συνέδριο τῶν Ἰταλῶν νεοελληνιστῶν. Πραγματοποιήθηκε στὴν Πάδοβα στὶς 29-30.4.1981. Θέματα τοῦ Συνεδρίου: «Σύνταξη γενικῶν καὶ εἰδικῶν νεοελληνικῶν λεξικῶν», «Ἀνίχνευση τοῦ νεοελληνικοῦ βιβλιογραφικοῦ ὕλικου», «Ἐκδοτικὰ προβλήματα τῶν νεοελληνικῶν κειμένων».

A' Διεθνὲς Συμπόσιο τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν (Κ.Ν.Ε.) τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν (Ε.Ι.Ε.). Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸ Κ.Ν.Ε. μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν εἴκοσι χρόνων τῆς λειτουργίας του καὶ πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα ἀπὸ 15-17.5.1981. Θέμα τοῦ Συμποσίου: «Τὸ βιβλίον στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες».

A' Συμπόσιο Νεοελληνικῆς Ποίησης. Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν «Ἐθνικὴ Ἐταιρεία τῶν Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν», τὴν «Ἐταιρεία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν» καὶ τὸ πανεπιστήμιο Πατρῶν. Συνῆλθε στὴν Πάτρα ἀπὸ 3-5.7.1981. Θέματα τοῦ Συμποσίου: «Ἡ Πρῶτη Μεταπολεμικὴ Ποιητικὴ Γενιά», «Ἡ ποίηση στὴ ζωὴ - Ποίηση καὶ τεχνολογία», «Θεωρία τῆς ποίησης». — *B' Συμπόσιο Ποίησης.* Ὁργανώθηκε ἀπὸ ἐπιτροπὴ. Πραγματοποιήθηκε στὸ πανεπιστήμιο Πατρῶν ἀπὸ 2-4.7.1982, μὲ βασικὸ θέμα: «Κριτικὴ καὶ Ποίηση».

Διήμερο Κοραῆ. Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸ «Κ.Ν.Ε.» τοῦ «Ε.Ι.Ε.» καὶ τὸ «Νεοελληνικὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης», μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς 150ετηρίδας ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ (1833-1983). Πραγματοποιήθηκε στὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ «Ε.Ι.Ε.» ἀπὸ 29-30.4.1983.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ¹

¹ *Ἀθηνᾶ.* Σύγγραμμα περιοδικῶν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας. Ἀθῆναι, τόμ. 1 (1889) κέ. [Τῶν τόμων 1-45 (1889-1933) κυκλοφόρησε καὶ *Ἐδρετήριον* (ἐν Ἀθήναις 1934), ποὺ καταρτίστηκε ἀπὸ τὸν Ν. Π. Ἀνδριώτη καὶ τυπώθηκε μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Μ. Κριαρᾶ].

1. Καταγράφονται μόνο τὰ περιοδικὰ τῶν ὁποίων δὲν ἔχει διακοπὴ ὀριστικὰ ἡ ἐκδοσις. Ἡ ἀλφαβητικὴ κατάταξις ἔγινε μὲ βάση τὴν πρώτη λέξη τοῦ τίτλου (ἐξαιρεῖται τὸ ἄρθρο). Στὸ τέλος τῆς ἀναγραφῆς κάθε τίτλου καὶ μέσα σὲ ὀρθογώνιες ἀγκύλες σημειώνεται ἡ καθιερωμένη συντομογραφία τοῦ περιοδικοῦ.

- Αιολικά Γράμματα*. Έκδότης: Γ. Βαλέτας, Ἀθήνα, τόμ. 1 (1971) κέ.
- Ἀντί*. Δεκαπενθήμερη Πολιτική Ἐπιθεώρηση. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1974) κέ.
- Ἀντίποδες*. Λογοτεχνικό καὶ Μορφωτικό Περιοδικό. Ὅργανο τοῦ «Ἑλληνικοῦ Ἐκπολιτιστικοῦ Συνδέσμου Μελβούρνης» (14 Maylands Crescent, Glen Waverley, Vic. 3150). Μελβούρνη, Ἔτος Α', Τεύχ. 1 (Χειμῶνας 1974) κέ.
- Ἀριάδνη*. Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης. Ρέθυμνο, τόμ. 1 (1983).
- Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν [ΑΕΜ]*. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1935) κέ. Στις σσ. 373-382 τοῦ τόμου 10 (1963) τοῦ περιοδικοῦ καταχωρίστηκε *Ἐνρετήριον καθ' ὕλην τῶν δημοσιευθεισῶν μελετῶν εἰς τοὺς δέκα πρώτους τόμους τοῦ «ΑΕΜ»*, μὲ ἐπιμέλεια Γ. Ι. Φουσάρα. Τέλος, τῶν τόμων 1-20 (1935-1975) κυκλοφόρησε νέο πλήρες *Ἐνρετήριον* (Ἐπιμέλεια: Ἀλκῆστη Σουλογιάννη, Ἀθήνα 1976).
- Ἀρχεῖον Θράκης*. (Οἱ τόμοι 1-33 κυκλοφόρησαν μὲ τὸν τίτλο: *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ [ΑΘΛΘ]*). Ἀθήνα, τόμ. 1 (1934/1935) κέ.
- Ἀρχεῖον Πόντου [ΑΠ]*. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1928) κέ. Ὁ τόμος 25 (1966-1972) τοῦ περιοδικοῦ ἀποτελέσει τὸ *Ἐνρετήριον* τῶν τόμ. 1-24 (1928-1961), ποὺ συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Ν. Οἰκονομίδη.
- Βιβλιοφιλία*. Τριμηνιαία ἔρευνα ἱστορίας τοῦ βιβλίου, παλιῶν χαρακτηριστικῶν, εἰκονογραφίας, ἀναδρομικῶν δημοσιευμάτων. Ἐκδότης-Διευθυντής Κ. Σπανός. Ἀθήνα, τεύχ. 1 (Ἀνοιξη 1976) κέ.
- Βυζαντινά*. Ἐπιστημονικὸν ὄργανον τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου. Θεσσαλονίκη, τόμ. 1 (1969) κέ.
- Τὸ Γιοφύρι*. Τριμηνιαῖο περιοδικὸ νεοελληνικῶν σπουδῶν. Σύδνεϋ (Box 164, Holme Building, University of Sydney Union, University of Sydney, N.S.W. 2006), τεύχ. 1 (Αὔγ. 1978) κέ.
- Γλωσσολογία*. Ἐτήσιο ἑλληνικὸ περιοδικὸ γενικῆς καὶ ἱστορικῆς γλωσσολογίας. Ἐκδίδεται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς «Γλωσσικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν». Ἐκδότης: Γ. Μπαμπινιώτης. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1982).
- Γράμματα καὶ Τέχνες*. Μηνιαία Ἐπιθεώρηση Τέχνης, Κριτικῆς καὶ Κοινωνικοῦ Προβληματισμοῦ. Ἐκδοσις Κ. Γ. Παπαγεωργίου. Ἀθήνα, Ἀριθ. φύλλου 1 (Ἰαν. 1982) κέ.
- Δαυλός*. [Β' περίοδος]. Ἐκδότης-Διευθυντής: Δημήτρης Ι. Λάμπρου. Ἀθήνα, τόμ. Α' (1982) κέ. [Κατὰ τὴν Α' περίοδο κυκλοφόρησαν 20 τεύχη (Ἰαν. '79 - Δεκ. '80)].

- Δελτίο Κέντρων Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*. Ἐτήσια περιοδική ἔκδοση τοῦ Κ.Μ.Σ., Ἀθήνα, τόμ. 1 (1977) κέ.
- Δελτίον Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρίας Κερκύρας*. Κέρκυρα, ἀριθ. 6 (1969) κέ.
- Δελτίον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας*. Ἐκδότης: Κέντρον Ἐρεύνης καὶ Διεθνοῦς Ἐπικοινωνίας «Ἴόνιος Ἀκαδημία». Κέρκυρα, τόμ. 1 (1977) κέ.
- Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας [ΔΙΕΕ]*. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1883-1884) κέ. Νέα σειρά: τόμ. 1 (1928-1929) κέ. Στις σσ. 493-538 τοῦ τόμου 20 (1971-1977) τοῦ περιοδικοῦ: «Συγκεντρωτικὸν Εὐρετήριον δημοσιευμάτων κατὰ συγγραφεῖς τοῦ "Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος" 1883-1971 [τόμ. 1-19]». Ἐπιμέλεια: Βάσω Ζαφειροπούλου.
- Τὸ δέντρο*. Πεζὸ - ποίηση - κριτική. Δίμηνη περιοδική ἔκδοση. Ἐκδότης Μιχάλης Γκανᾶς, Κώστας Μαυρουδῆς. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (Μάρτιος 1978) κέ.
- Διαβάζω*. Δίμηνη ἐπιθεώρηση τοῦ βιβλίου. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (Ἰαν.-Φεβρ. 1976) κέ.
- Διαγώνιος*. Ὑπεύθυνος: Ντίνος Χριστιανόπουλος, Θεσσαλονίκη, τόμ. 1-5 (1958, 1962). Δεύτερη περίοδος: τόμ. 1-5 (1965-1969). Τρίτη περίοδος: τόμ. 1-5 (1972-1976). Τέταρτη περίοδος: τόμ. 1-3 (1979-1981). Ἡ τέταρτη περίοδος συνεχίζεται.
- Δίπτυχα*. Ἐταιρείας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν. Ἀθήναι, τόμ. Α' (1979) κέ.
- Δωδεκανησιακὰ Χρονικά*. Ἐτήσια περιοδική ἔκδοσις (τῆς Στέγης Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν Δωδεκανήσου). Ἀθήναι, τόμ. 1 (1972) κέ.
- Δωδώνη*. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Ἰωάννινα, τόμ. 1 (1972) κέ.
- Ἐκηβόλος*. Τριμηνιαῖο περιοδικὸ λογοτεχνίας, θεωρίας τῆς λογοτεχνίας καὶ κριτικῆς. Διευθυντής - Ἐκδότης: Βασίλης Διοσκουρίδης. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (Χειμῶνας 1978) κέ.
- Ἑλληνικά*. Φιλολογικόν, ἱστορικόν καὶ λαογραφικόν περιοδικόν σύγγραμμα. Ἀθήναι, τόμ. 1-11 (1928-1939). Θεσσαλονίκη, τόμ. 12 (1952-1953) κέ. [Κυκλοφόρησε καὶ ὁ τόμος: («Ἑλληνικά»). *Εὐρετήριον τόμων 1 (1928) - 20 (1967)*. Συνταχθὲν ὑπὸ Ἡλίας Σπυροπούλου, δ.φ., Θεσσαλονίκη 1979 [(«Ἑλληνικά»). Περιοδικὸν Σύγγραμμα Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Παράρτημα ἀριθ. 23]].
- Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν [ΕΕΒΣ]*. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1924) κέ. [Τῶν τόμων 1-10 (1924-1933) καὶ 11-30 (1934-1960/1961) κυκλοφόρησαν *Εὐρετήρια*. Τὸ πρῶτο τυπώθηκε μὲ ἐπιμέλεια Μ. Κριαρᾶ (ἐν Ἀθήναις

- 1934). Τὸ δεύτερο, ποὺ κυκλοφόρησε ὡς τόμος 31 (1962) τοῦ περιοδικοῦ, συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Ν. Π. Παναγιωτάκη].
- ² *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν [EEKM]*. Διευθυντῆς Στυλιανὸς Γ. Κορρές. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1961) κέ.
- ³ *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν*. Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ: Γεράσιμος Γρηγόρης, Ἀριστόξενος Σκιαδᾶς, Νίκος Κ. Κατηφόρης. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1971) κέ.
- ⁴ *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν [ΕΕΣΜ]*. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1968) κέ.
- ⁵ *Ἐπετηρίς Ἰδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*. Διευθυντῆς Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης. Ἀθήναι, τόμ. Α' (1979-1980) κέ.
- ⁶ *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Ἡλιακῶν Μελετῶν*. Διευθυντῆς Κωνσταντῖνος Ν. Ἡλιόπουλος. Ἀθήναι, τόμ. Α' (1982) κέ.
- ⁷ *Ἐπετηρίς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν [ΕΛΑ]*, τόμ. 1 (1939) κέ. Ἀπὸ τὸν τόμο 18-19 (1965-1969) κυκλοφορεῖ ὡς *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*.
- ⁸ *Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν [ΕΜΑ]*, τόμ. 1 (1939) κέ.
- ⁹ *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν [ΕΕΦΣΠΑ]*. Περίοδος δευτέρα: τόμ. 1 (1935-1936) καὶ 2 (1938)· τοῦ τόμου 3 κυκλοφόρησαν μόνο ἀνάτυπα· τόμ. 4 (1953-1954) κέ. Στις σσ. 587-619 τοῦ τόμου 15 (1964-1965) δημοσιεύθηκε *Γενικὸν Εὔρετήριον τῶν τόμων Α'-ΙΕ' (1935-1965)* τοῦ περιοδικοῦ [Ἐπιμέλεια: Γ. Θ. Ζώρα].
- ¹⁰ *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης [ΕΕΦΣΠΘ]*. Θεσσαλονίκη, τόμ. 1 (1927) κέ.
- ¹¹ *Ἐποπτεία*. Μηνιαῖο περιοδικὸ φιλοσοφίας καὶ παιδείας. Διευθυντῆς συντάξεως Παναγιώτης Θ. Δρακόπουλος. Ἀθήνα, τεύχ. 1 (Ἀπρ. 1976) κέ.
- ¹² *Ὁ Ἐραμιστής*. Ἐκδοση τοῦ Ὁμίλου Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1963) κέ.
- Εὐθύνη*. Φυλλάδιο νεοελληνικοῦ προβληματισμοῦ. Ὑπεύθυνος: Κώστας Ε. Τσιρόπουλος. Ἀθήνα. Περίοδος πρώτη: 1961-1966 (τεύχη 53). Περίοδος δευτέρα: 1972 κέ. Τῆς Β' περιόδου τοῦ περιοδικοῦ (τόμοι Α'-Ι', 1971 [γρ. 1972] - 1981) κυκλοφόρησε *Εὔρετήριον συγγραφεῶν-θεμάτων* (Ἀθήνα 1982), ποὺ συνέταξαν οἱ Ἀντρέας Ἰατρίδης καὶ Κώστας Ε. Τσιρόπουλος.
- ¹³ *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*. Ἰωάννινα, τόμ. 1-16 (1926-1941). Περίοδος Β': τόμ. 1 (17), 1973 κέ.
- ¹⁴ *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*. Μηνιαία Ἐπιθεώρηση. Διευθυντές: Μιχαὴλ Μάνος καὶ Δημοσθένης Κόκκινος. Ἰωάννινα, τόμ. 1 (1952) κέ.

- Θέατρο*. Δίμηνη θεατρική επιθεώρηση. Διευθυντής: Κώστας Νίτσος. Ἀθήνα. Περίοδος Α': τόμ. 1-5 (1961/1962-1966), Περίοδος Β': τόμ. 6-11 (1973-1978). Περίοδος Γ': τόμ. 11, τεύχ. 64-66 (Ἰαν.-Ἀπρ. 1981) κέ.
- Θεσσαλικά Χρονικά*. Δελτίον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας τῶν Θεσσαλῶν. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1930) κέ.
- Θεσσαλικὴ Ἔστια*. Φύλλα λόγου, τέχνης καὶ πολιτιστικῆς καλλιέργειας. Διευθυντής: Μιχάλης Σταφυλᾶς. Λάρισα, τόμ. 1 (1973) κέ.
- Θησαυρίσματα* (τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν). Βενετία, τόμ. 1 (1962) κέ.
- Θρακικὰ Χρονικά*. Ἔρευνα - Ἐπιστήμη - Τέχνη. Τρίμηνη Ἐπιθεώρηση. Ἐκδότης-Διευθυντής: Στέφανος Ἰωαννίδης. Ἐάνθη, Περίοδος Α', τεύχη 1-28 (= τόμ. 1-7, 1960-1968). Περ. Β', τευχότομος 29 (1972) κέ. [Ἐπίτιτλος στὸν τευχότομο 33 γίνεται «Ἱστορία - Λαογραφία - Λογοτεχνία - Τέχνη - Ἐπιστήμη» καὶ στοὺς τευχότομους 34 καὶ 35 «Ἀρχαιολογία - Ἱστορία - Λαογραφία - Ἔρευνα». Κυκλοφόρησαν ἐπίσης *Ἐδρετήρια θεμάτων τοῦ περιοδικοῦ «Θρακικὰ Χρονικά»*. Τεύχη 1-35, 1960-1979. Ἀπὸ τὸν φιλολογικὸ ἐπιμελητὴ τῶν «Θρ. Χρ.» Θανάση Μουσόπουλο. Ἐκδόσεις: «Θρακικὰ Χρονικά», Ἐάνθη 1981].
- Ἰανός*. Ἐνα Τετράδιο Ἀναζητήσεων. Ὑπεύθυνος Νίκος Καρατζᾶς. Θεσσαλονίκη, τεύχ. 1 (Ἰούν.-Ἰουλ. 1982) κέ.
- Καινούρια Ἐποχὴ*. Παγκόσμια Ἐπιθεώρηση Πνευματικῆς Καλλιέργειας. Διευθυντής: Γιάννης Γουδέλης. Δεύτερη περίοδος. Δίφρος, Ἀθήνα, Ἀνοιξη-Καλοκαίρι 1976 κέ. Κατὰ τὴν [Α' περίοδο] ἐκδόθηκαν 10 τόμοι τοῦ περιοδικοῦ (Ἀνοιξη 1956 ἕως Ἀνοιξη-Καλοκαίρι 1965).
- Καρπαθιακαὶ Μελέται*. Ἐκδοση τῆς «Ἑταιρείας Καρπαθιακῶν Μελετῶν». Ἀθήναι, τόμ. 1 (1978) κέ.
- Κερκυραϊκὰ Χρονικά*. Κέρκυρα, τόμ. 1 (1951) κέ.
- Κεφαλληνιακὰ Χρονικά*. Περιοδικὴ ἐπιστημονικὴ ἔκδοση. Ἔτος ιδρύσεως 1976. Ἰδρυτὴς-ἐκδότης: Ἑταιρεία Κεφαλληνιακῶν Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν. Ἀργοστόλι, τόμ. 1 (1976) κέ.
- Κρητολογία*. Περιοδικὴ ἐπιστημονικὴ ἔκδοσις. (Μελέται ἀφορῶσαι εἰς τὴν Κρήτην). Ἐκδότης: Ἐλευθέριος Κ. Πλατάκης. Ἡράκλειον Κρήτης, τεύχ. 1 (Ἰουλ.-Δεκ. 1975) κέ.
- Κρίκος*. Μηνιαία πνευματικὴ ἔκδοση τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ. Λονδίνο, τόμ. 1 (1950) κ.έ.
- Ὁ κύκλος*. Διμηνιαία ἔκδοση τέχνης καὶ προβληματισμοῦ. Ἐκδίδεται ἀπὸ Πνευματικὴ Ὁμάδα. Ὑπεύθυνος: Φοῖβος Σταυρίδης. Λάρνακα (Κύπρος), τόμ. 1 (1980) κέ.

Κυπριακαὶ Σπουδαὶ [Κυ. Σπ.]. Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν. Λευκωσία, τόμ. Α' (1973) κέ. Στὸν τόμο ΚΖ' (1962), σσ. κζ'-μα', καταχωρίζεται «Ἀναλυτικὴ Βιβλιογραφία» τῶν τόμων Α'-ΚΕ' (1937-1961) τοῦ περιοδικοῦ καὶ στὸν τόμο Λ' (1966), σσ. XLV-L, «Ἀναλυτικὴ Βιβλιογραφία» τῶν τόμων ΚΖ'-Λ' (1962-1966). Ἐπίσης κυκλοφόρησε: Κ. Χρυσάνθη, «Ἀναλυτικὸ Εὐρετήριο τοῦ Δελτίου τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν. Τόμ. ΛΑ'-Μ' (1967-1976)». Ἀνατύπώσεις ἐκ τῶν *Κυπριακῶν Σπουδῶν*, τόμ. ΜΑ' (1977), σσ. 265-281.

Τὰ Κωακά. Ἐτήσια περιοδικὴ ἔκδοση ἱστορικῆς - λαογραφικῆς - λογοτεχνικῆς ὕλης. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1980) κέ.

Λακωνικαὶ Σπουδαί. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1972) κέ.

Λαογραφία. Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1909) κέ. Ὁ τόμ. ΚΓ' (1964) τοῦ περιοδικοῦ = *Γενικὸν Εὐρετήριο τῶν τόμων Α'-Κ': 1909-1962*. Συνταχθὲν ὑπὸ Μαρίας Ἰωαννίδου-Μπαρμπάριγου. Ἐν Ἀθήναις 1970.

Ἡ λέξη. Ἑλληνικὴ καὶ ξένη λογοτεχνία. Μηνιαῖο περιοδικό. Ἐκδοση-Διεύθυνση: Ἀντώνης Φωστιέρης - Θανάσης Θ. Νιάρχος. Ἀθήνα, τεύχ. 1 (Γενάρης 1981) κέ.

Λεξικογραφικὸν Δελτίον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 1 (1939) κέ.

Λόγος καὶ Πράξις. Περιοδικὴ ἔκδοση τῆς Ὀμοσπονδίας Λειτουργῶν Μέσης Ἐκπαιδεύσεως Ἑλλάδος. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1975) κέ.

Μακεδονικά. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Θεσσαλονίκη, τόμ. 1 (1940) κέ. Εὐρετήριο τῶν τόμων 1 (1940) - 10 (1970) συντάχθηκε ἀπὸ τὴν Μαρία Βαφειάδου-Βογιατζάκη καὶ τὸν Δημήτριον Σπ. Τσαφαρᾶ. Θεσσαλονίκη 1978 [*Μακεδονικά*. Περιοδικὸν Σύγγραμμα Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Παράρτημα ἀριθ. 4].

Μακεδονικὴ Ζωή. Θεσσαλονίκη, τόμ. 1 (1966-1967) κέ.

Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον. Ἰδρυτής: Νικ. Ἀθ. Σφενδόνης. Θεσσαλονίκη, τόμ. 1 (1925) κέ.

Μνημοσύνη. Ἐτήσιον περιοδικὸν τῆς Ἑταιρείας Ἱστορικῶν Σπουδῶν ἐπὶ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1967) κέ.

Μνήμων. Ἐκδίδεται ἀπὸ τὴν «Ἑταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ». Ἀθήναι, τόμ. 1 (1971) κέ.

Νέα Ἔστιά [ΝΕ]. Ἰδρυτής: Γρηγόριος Ξενόπουλος, Διευθυντής: Πέτρος Χάρης (ἀπὸ τὸν τόμο 13, 1933). Ἀθήναι, τόμ. 1 (1927) κέ. (Γιὰ τοὺς τόμους 1-20 (1927-1936), 21-40 (1937-1946) καὶ 40-70 (1947-1956) τοῦ περιοδικοῦ κυκλοφόρησαν *Ἐδρετήρια* [I, Ἀθήναι 1960, II, Ἀθήναι 1963 καὶ III,

- 'Αθήναι 1976]. Τὸν καταρτισμὸς τοὺς ἐπιμελήθηκε ὁ καθηγητὴς Γ. Θ. Ζώρας μὲ συνεργάτες του).
- Νέα Παιδεία*. Τρίμηνη ἔκδοση παιδευτικοῦ προβληματισμοῦ. Ὑπεύθυνος Κ. Ν. Παπανικολάου. 'Αθήνα, τεύχ. 1 ('Ανοιξη 1977) κέ. Ὡς Παράρτημα τῆς *Ν. Π.* κυκλοφόρησε ἡ *Γλώσσα*. Περιοδικὴ ἔκδοση γλωσσικῆς παιδείας. Ἔτος Α' /1, 'Ανοιξη 1983.
- Νέα Πορεία*. Λογοτεχνικὸ περιοδικό. Διευθυντής: Χρῆστος Ντάλιας, ὑπεύθυνος συντάξεως: Τηλέμαχος Ἀλαβέρας. Θεσσαλονίκη, τόμ. 1 (1965) κέ. [*Εὔρετήρια τῶν δέκα πρώτων τόμων (1955-1964)* δημοσιεύτηκαν στίς σσ. 111-173 τοῦ τόμου 11 (1965). Τὰ *Εὔρετήρια* τῆς β' δεκαετίας (τόμοι 11-20, 1965-1974) δημοσιεύτηκαν στὸ πανηγυρικὸ τεύχος 243-246 (Μάιος-Αὔγουστος 1975), σσ. 97-148, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο στὰ *Εἰκοσάχρονα 1955-1974* τοῦ περιοδικοῦ. Ὁ καταρτισμὸς τοὺς (καὶ τῶν δύο δεκαετιῶν) ἔγινε ἀπὸ τὸν Χαράλαμπο Μπακιρτζῆ].
- Νεοελληνικὸς Λόγος*. Κριτικὴ Ἐπιθεώρηση Λόγου καὶ Τέχνης. Διευθυντής: Χάρης Σακελλαρίου. 'Αθήνα, τεύχ. 1 ('Ιαν.-Φεβρ. 1966) κέ.
- 'Οδὸς Πανός. Ἐκδότης-Διευθυντής: Γιώργος Χρονᾶς. 'Αθήνα, τεύχ. 1 ('Ιαν. 1981) κέ.
- Παραλλάξ*. Διμηνιαῖο περιοδικὸ λόγου καὶ τέχνης. Διευθυντής: Ἄγγελος Βαλσαμίδης. 'Αθήνα, τεύχ. 1 (Γενάρης 1978) κέ.
- Παρασός*. Φιλολογικὸν περιοδικὸν κατὰ τριμηنيᾶν ἐκδιδόμενον. [Περίοδος πρώτη: τόμ. 1 (1877) κέ. ὡς μηνιαῖο περιοδικό. Ἀπὸ τὸ 1896-1918 καὶ ἀπὸ τὸ 1925-1939 κυκλοφόρησε ὡς *Ἐπετηρὶς Παρασσοῦ*]. Περίοδος δεύτερα: 'Αθήναι, τόμ. 1 (1959) κέ. (Γιὰ τοὺς τόμους 1-17 τῆς α' περιόδου καὶ 1-10 τῆς β' ὑπάρχουν *Εὔρετήρια* ('Αθήναι 1972 καὶ 1968, ἀντίστοιχα), μὲ ἐπιμέλεια: Ε. Θ. Σουλογιάννη καὶ [Μ. Κωβαίου], ἀντίστοιχα).
- Παρουσία*. Ἐπιστημονικὸ Περιοδικὸ τοῦ Συλλόγου Ἐπιστημονικοῦ Διδακτικοῦ Προσωπικοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐκδίδεται ἀπὸ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ. Ἐπιμελητὴς ἐκδόσεως: Φώτιος Ἄρ. Δημητρακόπουλος. 'Αθήνα, τόμ. Α' (1982).
- Πελοποννησιακά*. Ἐκδίδονται ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν. 'Αθήναι, τόμ. 1 (1956) κέ.
- Πλάτων*. Δελτίον τῆς Ἐταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων. 'Αθήναι, τόμ. 1 (1949) κέ. Στὸν τόμο Κ' (1968), σσ. 421-465, τοῦ περιοδικοῦ: «Πίναξ περιεχομένων τῶν 20 πρώτων τόμων τοῦ "Πλάτωνος" ἀπὸ τοῦ τόμου Α', 1949 ἕως τοῦ τόμου Κ', 1968». Ἐπιμέλεια: Γεωργίας Παπακωστούλα.
- Πνευματικὴ Κύπρος*. Μηνιαία περιοδικὴ ἔκδοση. Γράμματα, Τέχνες, Ἐπιστῆμες. Γραμματέας: Κύπρος Χρυσάνθης. Λευκωσία, τόμ. 1 (1960-1961) κέ

- Γιὰ τὴν πρώτη πενταετία τοῦ περιοδικοῦ κυκλοφόρησε τὸ αὐτοτελὲς τεῦχος: Χρυσάνθου Στ. Κυπριανοῦ, *Ἐρευτήριο τῶν πέντε πρώτων τόμων (1960-1965)* τοῦ περιοδικοῦ «*Πνευματικὴ Κύπρος*», Λευκωσία - Κύπρος 1969.
- Πολιορκία*. Περιοδικὴ ἔκδοση λογοτεχνίας καὶ τέχνης. Ἐκδότης-διευθυντής Γιάννης Ἡλ. Ἐμίρης. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (Γεν.-Φλεβ. 1978) κέ.
- Πολιτεία*. Δίμηνη ἔκδοση γιὰ θέματα πολιτικῆς-πολιτισμοῦ-οἰκονομίας. Ἐκδο-ση-Διεύθυνση: Ὀρφέας Μυτιληναῖος. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (Σεπτ.-Ὀκτ. 1981) κέ.
- Ὁ Πολίτης*. Μηνιαία ἐπιθεώρηση. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1976) κέ. Ἀπὸ τὸ τεῦχος 32 (Ἰαν.-Φεβρ. 1980) τὸ περιοδικὸ ἀφιερώνει τμήμα τῶν σελίδων του σὲ θέματα λογοτεχνίας (*Ὁ Λογοτεχνικὸς Πολίτης*).
- Πόρφυρας*. Περιοδικὴ ἔκδοση γραμμάτων-τεχνῶν. Κέρκυρα, τεῦχ. 1 (Ἰούλ. 1980) κέ.
- Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν [ΠΑΑ]*. Ἀθῆναι, τόμ. 1 (1926) κέ. [Ἀπὸ τὸν Γεώργ. Κ. Σπυριδάκη κυκλοφόρησε καὶ *Ἐρευτήριον τῶν Πρακτικῶν*, τόμ. 1 (1926) - 30 (1955), καὶ τῶν *Πραγματειῶν* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 1-20, ἐν Ἀθῆναις 1969].
- Ρομμελιώτικο Ἡμερολόγιο*. Ἐτησίαι λογοτεχνική, λαογραφική, ἱστορική καὶ καλλιτεχνική ἔκδοσις. Ἀθῆναι, τόμ. 1 (1957) κέ.
- Σημειώσεις*. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (1973) κέ.
- Σκιαθός*. Τρίμηνη Σκιαθίτικη Ἐπιθεώρηση. Ἐκδότης-Διευθυντής: Χρήστος Β. Χειμῶνας. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (Γεν.-Μάρτ. 1976) κέ.
- Σκουφᾶς*. Ἐκδότης: Μουσικοφιλολογικὸς Σύλλογος Ἄρτης ὁ «Σκουφᾶς». Ἄρτα, τόμ. 1 (1955) κέ.
- Σπείρα*. Γλῶσσα-ποίησις. Ἐκδότης-Διευθυντής: Ἀντρέας Μπελεζίνης. Ἀθή-να, τεῦχ. 1 (Μάρτης 1975) κέ.
- Σπουδὴ* (τῶν φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς [Ἀθηνῶν]). Τριμηνιαῖο περιοδικό. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (Δεκ. 1979) κέ.
- Στάχυς*. Τριμηνιαῖον περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Αὐστρίας κλπ. κ. Χρυσοστόμου [Τσίτερ]. Βιέννη, τεῦχ. 1 (Ἰούλ.-Δεκ. 1965) κέ.
- Σύγχρονοι Καιροί*. Περιοδικὸ τῆς ζωντανῆς σκέψης. Διευθυντής: Σπύρος Κοκ-κίνης / Ἐκδότης: Στρατῆς Γ. Φιλιππότης. Ἀθήνα, Χρόνος πρῶτος, τεῦχ. 1 (Σεπτ.-Ὀκτ. 1982) κέ.
- Σύμμεικτα* (τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ (πρώην Βασιλι-κοῦ) Ἰδρύματος Ἐρευνῶν). Ἀθῆναι, τόμ. 1 (1966) κέ.
- Τετράμηνα*. Ἐκδότης-Διευθυντής: Δρόσος Κραβαρτόγιαννος. Ἀμφισσα, τεῦχ. 1 (Ἀνοιξή 1974) κέ.
- Τὸ τεῦχος*. Τετράμηνη ἔκδοση τῆς Ε.Λ.Μ.Ε. Β' καὶ Δ' Περιφερείας Ἀνατο-λικῆς Ἀττικῆς. Ἀθήνα, τεῦχ. 1 (Μάης 1981) κέ.

- Τομές* (στή σκέψη, στὰ γράμματα, στίς τέχνες). Μηνιαῖο περιοδικὸ πνευματικοῦ προβληματισμοῦ. Ἰδιοκτῆτης-ἐκδότης: Ἡλίας Μπουκουμάνης. Διευθυντής: Δημήτρης Δούκαρης. Χρόνος Α' (1975). [Ὁ χρόνος Α' (1975), κατὰ τὸν ὁποῖο κυκλοφόρησαν 12 τεύχη, ἀποτελέσει τὴν πρώτη περίοδο τοῦ περιοδικοῦ. Κατὰ τοὺς ἔξι πρώτους μῆνες τοῦ 1976 οἱ *Τομές* δὲν ἐκδίδονται. Ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1976 ἀρχίζει ἡ δεύτερη περίοδος τῶν *Τομῶν*, μὲ νέα ἀρίθμηση τῶν τευχῶν τους (1 κέ.) καὶ μὲ διευθυντὴ τὸν ποιητὴ καὶ κριτικὸ Δημήτρη Δούκαρη (1925-1982). Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Δούκαρη τὸ περιοδικὸ ἐκδίδεται ἀπὸ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ].
- Τρικαλιὰ*. Φιλολογικὸς Ἱστορικὸς Λογοτεχνικὸς Σύνδεσμος (Φ.Ι.ΛΟ.Σ.) Τρικάλων. Τρίκαλα, τόμ. 1 (1981) κέ.
- Υδροῖα*. Μηνιαῖο περιοδικὸ λόγου καὶ τέχνης. Διευθύνεται ἀπὸ ἐπιτροπὴ. Πάτρα, τεύχ. 1 (Φεβρ. 1973) κέ.
- Φθιώτις*. Ὀργανον τῆς Νομαρχίας Φθιώτιδος. Λαμία, τόμ. 1 (1955) κέ.
- Φιλολογικά*. Περιοδικὴ ἔκδοσις Συλλόγου ἀποφοίτων Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἰωαννίνων. Γιάννινα, τεύχ. 1 (Καλοκαίρι '79) κέ.
- Φιλολογικὴ Κύπρος*. Ἐκδοσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου. Λευκωσία, 1960 κέ.
- Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά*. Ἐτήσια λογοτεχνικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἔκδοσις. Διευθυντής: Ἀριστ. Ν. Μαυρίδης. Ἀθήνα, τόμ. 1 (1953) κέ.
- Φιλόλογος*. Τετράμηνη ἔκδοσις τοῦ Συλλόγου ἀποφοίτων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, τεύχ. 1 (Ἰαν.-Ἀπρ. 1964) κέ.
- Φυλλάδιο*. Τρίμηνο περιοδικὸ πνευματικῆς ζωῆς. Διεύθυνση: Γιώργος Ἰωάννου. Ἀθήνα, τεύχ. 1 (Ἀνοιξὴ 1978) κέ.
- Φωκικὰ Γράμματα*. Ἐτήσια ἔκδοσις τῆς ἑταιρείας «Ἐταιρείας Φωκικῶν Μελετῶν». Ἀμφισα, τόμ. 1 (1979) κέ.
- Χάρτης*. Δίμηνο περιοδικό. Ἐκδοσις, διεύθυνση: Δημήτρης Καλοκύρης, Ἐλένη Καλοκύρη. Ἀθήνα, τεύχ. 1 (Ἰούλ. 1982) κέ.
- Χιακὰ Χρονικά*. Νέα περίοδος. Ἀθήναι, τόμ. Ζ' (1975) κέ. Ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν Στέργιο Ν. Φασουλάκη, ὁ ὁποῖος συνέταξε καὶ Εὐρετήριο τῶν Περιεχομένων τῶν τόμων Α'-Ζ' (1911-1926) τῆς Α' περιόδου (ἐκδότης: Κ. Ι. Ἀμαντος).
- Χιακὴ Ἐπιθεώρησις*. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1963) κέ.
- Χρονικὰ Αἰσθητικῆς*. Ἐτήσιον Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Αἰσθητικῆς. Ἀθήναι, τόμ. 1 (1962) κέ.
- Χρονικὸ* (Καλλιτεχνικοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου «Ὡρα»). [Ἐτήσια ἔκδοσις]. Ἀθήνα, 1970-1972 κέ.

- Balkan Studies* [BS]. A biannual publication of the Institute for Balkan Studies. Θεσσαλονίκη, τόμ. 1 (1960) κέ.
- Bizantion - Nea Hellas*. Santiago, τόμ. 1 (1970) κέ. 'Εκδίδεται από τὸ Centro de Estudios Bizantinos y Neohelénikos καὶ διευθύνεται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Χιλῆς Φώτιο Κ. Μαλλέρο.
- Books Abroad*. Oklahoma, τόμ. 1 (1927) κέ. 'Απὸ τὸ 1977 κέ. ὡς *World Literature Today*. 'Εκδίδεται ἀπὸ τὸ University of Oklahoma, Norman, Oklahoma 73019.
- Byzantine and Modern Greek Studies*. 'Οξφόρδη, τόμ. 1 (1975). [Διευθύνεται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς ἱστορίας, γλώσσας καὶ λογοτεχνίας στὸ King's College τοῦ Λονδίνου D. M. Nicol].
- Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*. 'Εκδότης-Ίδρυτῆς Νίκος Α. Βέης (Bees). Περίοδος πρώτη: Βερολίνο-Wilmersdorf, τόμοι 1-18 (1920-1945/1949). Περίοδος δεύτερη: 'Αθῆναι, τόμ. 19 (1966) κέ. ('Υπεύθυνοι ἐκδόσεως: τοῦ τόμου 19 (1966) συντακτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τοὺς D. Zakythinos, J. Karayannopoulos, M. Manusakas, M. Chatzidakis καὶ τῶν τόμων 20 (1970) κέ. ἢ "Ἐνη Βέη-Σεφερλιῆ).
- Byzantinische Zeitschrift* [BZ]. Λειψία-Μόναχο, τόμ. 1 (1892) κέ.
- Byzantinoslavica*. Recueil pour l'étude des relations byzantinoslaves, publié par la Commission byzantinologique de l'Institut Slave. Πράγα, τόμ. 1 (1929) κέ.
- Byzantion*. Revue Internationale des Études Byzantines. Βρυξέλλες, τόμ. 1 (1924) κέ.
- The Charioteer*. A review of Modern Greek Culture. Νέα Ὑόρκη, τόμ. 1 (1960) κέ. 'Εκδίδεται ἀπὸ τὸν «Parnassos. Greek Cultural Society of New York» καὶ διευθύνεται ἀπὸ τὸν "Ἑλληνα καθηγητὴ τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο Fairleigh Dickinson τῆς Νέας Ἱερσέης καὶ δόκιμο ποιητὴ Ἀντώνη Δεκαβάλλε (Andonis G. Manganaris-Decavalles) καὶ τὴν Despina Spanos-Ikaris.
- Folia Neohellenica*. Zeitschrift für neogräzistik. (Herausgegeben und redigiert von Isidora Rosenthal-Kamarinea in Zusammenarbeit mit Gerhard Emrich). Amsterdam, τόμ. 1 (1975) κέ.
- Greek Letters*. An annual journal of modern Greek literature. Editor-in-Chief: Professor Karolos Mitsakis. Athens, Vol. I (1982).
- Hellenika*. Zeitschrift für deutsch-griechische kulturelle und wirtschaftliche Zusammenarbeit. Redaktion: Isidora Rosenthal-Kamarinea. D 4630 Bochum, Am Dornbusch 28, 1966 κέ.
- Homonoia - Ὁμόνοια*. Yearbook of the Chair of Greek Philology of the

University L. Eotvos / Budapest / 'Επετηρίδα τῆς 'Εδρας τῆς 'Ελληνικῆς Γλώσσας καὶ Λογοτεχνίας τοῦ Πανεπιστημίου Βουδαπέστης. Budapest, Tome I (1979) κέ.

Journal of Hellenic Studies [JHS]. 'Εκδοση τῆς «Society for the Promotion of Hellenic Studies». Λονδίνο, τόμ. 1 (1881) κέ.

Μαντατοφόρος. A Bulletin of Modern Greek Studies. Birmingham, τεῦχ. 1 (Νοέμβριος 1972) κέ. «Mandatoforos», c/o School of Hellenic and Roman Studies, University of Birmingham, P.O. Box 363, Birmingham, B 15 2TT, England. 'Απὸ τὸ τεῦχος 13 ('Ιούν. 1979): *Μαντατοφόρος*. Δελτίο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Διεύθυνση τῆς σύνταξης: «Mandatoforos» (Wim Bakker/Arnold van Gemert), Byzantijns - Nieuwgrieks Seminarium, Nieuwe Doelenstraat 16, 1012 CP Amsterdam, Holland.

Neo-Hellenika. Annual publication of the Center for Neo-Hellenic Studies. General Editor † George G. Arnakis. Editor Costas M. Proussis. Austin, Texas, U.S.A., Vol. I, Amsterdam, 1970 κέ.

Revue des Études Byzantines [RÉB]. 'Εκδοση τοῦ Institut Français d'Études Byzantines. Tome 1 (1943) - 6 (1948) Bucarest, tom. 7 (1949) κέ. Paris (οἱ τρεῖς πρώτοι τόμοι κυκλοφόρησαν ὡς *Études Byzantines*).

Revue des Études Grecques [RÉG]. Publication trimestrielle de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France. Παρίσι, τόμ. 1 (1888) κέ.

Revue des Études Sud-Est Européennes. [Ἐκδοση τῆς 'Ακαδημίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Ρουμανίας]. Βουκουρέστι, τόμ. 1 (1963) κέ.

Rivista di Studi Bizantini e Neellenici ('Αρχικὰ κυκλοφόρησε ὡς *Studi Bizantini e Neellenici*). [(R)SBN]. Ρώμη. Πρώτη περίοδος: τόμ. I-X (1925-1963). Νέα περίοδος: τόμ. I (XI), 1964 κέ.

Scandinavian Studies in Modern Greek. Institute of Classics. Dept. of Modern Greek, Njalsgade 92, DK-2300, Copenhagen S, Denmark. Τὸ περιοδικὸ ἐκδίδεται μὲ τὴ συνεργασία τῶν νεοελληνικῶν τμημάτων τῶν πανεπιστημίων Göteborg τῆς Σουηδίας καὶ Copenhagen τῆς Δανίας. Τεῦχ. 1 (1977) κέ.

Scriptorium. Revue internationale des études relatives aux manuscrits. Βρυξέλλες, τόμ. 1 (1946-1947) κέ.

Siculorum Gymnasium. Rassegna semestrale della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Catania. Νέα σειρά, τόμ. 1 (1948) κέ.

Südost - Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde sudosteuropas begründet von Fritz Valjavec. Μόναχο, τόμ. 1 (1936) κέ.

Vizantijskij Vremennik [VVr]. Πρώτη σειρά (Λένινγκραντ): τόμ. 1-25 (1894-1927). Νέα σειρά (Μόσχα): τόμ. 1 (1947) κέ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ (έπιλογή)

Ἐδῶ κρίνω ἀπαραίτητο νὰ καταχωρίσω μικρὸν ἐπικουρικὸ κατάλογο ἀπὸ Βιβλιογραφίες-Εὐρετήρια καὶ ἄλλες σχετικὲς ἐργασίες γιὰ περιοδικὰ ποὺ διαδραμάτισαν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη τῶν νεοελληνικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν καὶ στὴν ἐνίσχυση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ποὺ δὲν ἐκδίδονται πλέον (Ἐθνα, Ἀνατολή, Ἀποθήκη τῶν Ὠφελίμων Γνώσεων, Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον, Ἀγῆ, Βίγλα, Διώνσος, Ἐβδομάς, Ἑλληνικὴ Δημοιοργία, Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, Ἐστία, Εὐτέρπη, Ἴόνιος Ἀθολογία —Κερκυρας—, Καλλιόπη, Κλειῶ, Μακεδονικὰ Γράμματα, Μέλισσα, Νέα Ζωή —Ἀλεξανδρείας—, Νέος Ἑλληνομνήμων, Ξενοφάνης, Ὅμηρος, Πανδώρα, Ραμπαγᾶς, Τὰ Ζακυνθινὰ, Τὰ Νέα Γράμματα, Τέχνη —Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης—, Τὸ Μουσεῖον, Τὸ Περιοδικὸν μας, Φιλολογία, Χρυσάλλις, Giornale, Spectateur de l'Orient). Ἡ ἀναγραφή εἶναι ἀλφαβητικὴ (μέσα σὲ παρενθέσεις σημειώνονται τὰ περιοδικὰ γιὰ τὰ ὁποῖα ἐνῶ γίνεται ἐκτενὴς λόγος μέσα στίς ἐργασίες, ἐν τούτοις τὰ ὀνόματά τους δὲν κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στοὺς τίτλους τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν)¹.

- Ἄδαμαντίου Στ. Ἀνεστίδη, «Ἑλληνικὴ Δημοιοργία». Τόμος ΙΔ' Εὐρετήριον. Ἐπιμέλεια —. Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθῆναι 1974 [Βιβλιογραφικὸς κύκλος «Λυκείου ἢ Ἀθηνᾶ» Ἐκπαιδευτηρίων Γ. Ζηρίδη].
- Ἀγγελικῆς Γαβαθᾶ-Παναγιωτοπούλου, Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικὰ. Εὐρετήρια. Α' Ἀθηνᾶ, Καλλιόπη, Μέλισσα, Τὸ Μουσεῖον. Ἐπιμέλεια —. Ἀθῆναι 1971 [Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε., 11].
- Δ. Σ. Γκίνη, Κατάλογος ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν 1811-1863. Δευτέρα ἐκδοσις. Ἀθῆναι 1967 [Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Β.Ι.Ε.]. (Στὴ σημ. 3 τῆς σ. δ' τοῦ καταλόγου τοῦ Γκίνη καταχωρίζονται καὶ ἄλλα σχετικὰ μὲ τὸν ἑλληνικὸ Τύπο δημοσιεύματα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἐπαναλαμβάνονται ἐδῶ).
- C. D. Gounelas, «The Literary and Cultural Periodicals In Athens Between 1897 and 1910», *Μανταφόρος*, τεύχ. 17 (Ἰούν. 1981), σσ. 14-45

1. Γιὰ ἄλλα γενικότερα (περὶ τοῦ Τύπου καὶ τῆς τυπογραφίας) ἔργα βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *INA*, σσ. 494-495 (καὶ τὴν τελευταία παράγραφο τῆς σ. 496).

- (στὶς σσ. 41-45: «A List of Literary and Cultural Periodicals Published in Athens and Piraeus between 1897 and 1910»).
- Κων. Π. Δεμερτζῆ, «Μικρασιατικὴ Βιβλιογραφία. Β' Τὸ περιοδικὸν "Ὀμηρος"», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 12 (1965) 303-336.
- Κων. Π. Δεμερτζῆ, «Μικρασιατικὴ Βιβλιογραφία. Δ' Τὸ περιοδικὸν "Ἀποθήκη τῶν Ὁφελίμων Γνώσεων"», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 14 (1970) 371-515.
- Εὐγενίας Κεφαλληναίου, «"Ἴονιος Ἀνθολογία" (Ἰανουάριος 1834 - Ἰανουάριος 1835)», *Ἐπετηεὶς Ἰδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, 2 (1981-1982) 273-294.
- Ντίνου Κονόμου, *Ἑπτανησιακὸς τύπος 1798-1864 (ἡμίφυλλα, φυλλάδια, ἐφημερίδες καὶ περιοδικά)*. Ἀθήνα 1964 (=Ἑπτανησιακὰ Φύλλα, τόμ. Ε').
- Ντίνου Κονόμου, «Τὸ "Giornale" τοῦ Ἀριστείδη Κιαπίνη. Συνεργάτες καὶ περιεχόμενα», *Ὁ Ἐρανοστής*, 2 (1964) 119-126.
- Κ. Σ. Κώνστα, «Ἡ "Βίγλα" τοῦ Μεσολογγίου. Χρονικὸ ἐνὸς βραχύβιου περιοδικοῦ [1923]», *Νέα Ἐστία*, 101 (1977) 192-197.
- Κ. Ν. Κωνσταντινίδη, *Ἡ ζωὴ τῆς «Νέας Ζωῆς»* [Ἀλεξανδρείας], Ἀλεξάνδρεια 1963.
- Γεωργίου Λατοῦ, *Ὁ ἑλληνικὸς Τύπος τῆς Βιέννης ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1821*, Ἀθήναι 1961. (*Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, Καλλιόπη*).
- Δημ. Μάργαρη, *Τὰ παλιὰ περιοδικά. Ἡ ἱστορία τους καὶ ἡ ἐποχὴ τους*. Ἐκδό-της Ἰωάννης Σιδέρης, Ἀθήναι [1954]. (*Πανδώρα, Spectateur de l'Orient, Εὐτέρπη, Χρυσάλλις, Ἐβδομάς, Ἐστία, Τὰ Ζακυνθινά, Ραμπαγαῆς*).
- Lucia Marcheselli, *La cultura umanistica nei periodici greci di Trieste*. I. «Κλιδ». Università di Trieste, 1968 [Quaderni dell'Istituto di Studi Bizantini e Neellenici editi a cura di Marcello Gigante, I].
- Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου, *Τὸ «Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ Εἰσηγητοῦ Κ. Ἀσωπίου*, Ἀθήναι 1978.
- Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Συμβολὴ εἰς τὴν Ἑπτανησιακὴν Βιβλιογραφίαν. Περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες Ζακύνθου*. Ἀθήναι 1956 [Ἑπτανησιακὴ Βιβλιοθήκη. Κείμενα καὶ Ἔρευναι, ἀριθ. 4]. (Βιβλιογραφοῦνται 35 περιοδικὰ τῆς ἐκατονταετίας 1853-1952 καὶ οἱ ἐφημερίδες τῆς περιόδου 1849-1940).
- Παναγ. Οἰκονόμου, «Τὰ δημοσιεύματα τοῦ περιοδικοῦ "Ξενοφάνης". Συμβολὴ στὴ Μικρασιατικὴ Βιβλιογραφία», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, 1 (1977) 169-215.
- Γιάννη Παπακώστα, *Τὸ περιοδικὸ «Ἐστία» καὶ τὸ διήγημα*. Ἐκπαιδευτῆρια Κωστέα-Γείτονα, Ἀθήνα 1982.
- Massimo Peri, *Τὰ Νέα Γράμματα. Lettere Nuove (1935-1945)*. A cura di —.

- Presentazione di Filippo Maria Pontani. Edizioni dell'Ateneo, Roma [1974] (Istituto di Filologia Moderna. Università di Urbino).
- Ἐλένης Χρ. Πολίτου, «Μικρασιατική Βιβλιογραφία. Γ' Τὸ περιοδικὸν "Φιλολογία"», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 14 (1970) 95-117.
- Ἀπόστολου Σαχίνη, *Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Πανδώρας καὶ τῶν παλιῶν περιοδικῶν*, Ἀθήνα 1964 (σσ. 11-35: «Πρόδρομοι τῆς Πανδώρας», σσ. 86-107: «Ἡ Πανδώρα καὶ τὰ σύγχρονα περιοδικὰ» [1850-1872]).
- Εὐθυμίου Σουλογιάννη, «Μικρασιατικὴ Βιβλιογραφία. Α' Τὸ περιοδικὸν "Ἀνατολή"», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 12 (1965) 231-302.
- Βασιλείου Φρ. Τωμαδάκη, «Νεοελληνικὴ Βιβλιογραφία. Τὰ περιοδικὰ "Τέχνη" καὶ "Διώνυσος"», *ΕΕΦΣΠΑ*, 20 (1969-1970) 120-154.
- Βασιλείου Φρ. Τωμαδάκη, «Νεοελληνικὴ Βιβλιογραφία. "Τὸ περιοδικὸν μας"», *ΕΕΦΣΠΑ*, 21 (1970-1971) 251-290.
- [Ἰπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως (Γενικὴ Διεύθυνσις Τύπου, Διεύθυνσις ἔσωτερικοῦ Τύπου)], *Ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ στὴν Ἑλλάδα*. Ἀθήναι, Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, 1965.
- Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκου, *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικὰ. Εὐρετήρια. Β' «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος» 1811-1821. Ἐπιμέλεια —. Ἀθήνα 1976* [Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε., 20].
- Γ. Χαριτάκη, *Νέος Ἑλληνομνημῶν*. Περιοδικὸν συνταχθὲν ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου καὶ ἔκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ. Εὐρετήριον τοῦ ἔλου περιοδικοῦ (τόμ. 1-12) ἐκδοθὲν ἐπιμελεῖα —. Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Πυρσοῦ» Α.Ε., 1930.
- Ντίνου Χριστιανόπουλου, «Τὰ πρῶτα λογοτεχνικὰ περιοδικὰ τῆς Θεσσαλονίκης (1921-1924)», *Διαγώνιος*, ἀρ. 12 (Σεπτ.-Δεκ. 1975), σσ. 226-247, ἔπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. [*Τέχνη, Μακεδονικὰ Γράμματα, Ἀυγή*].

Βιβλιογραφία

Γιὰ ὀρισμένα ἄλλα ἀνώνυμα σχετικὰ δημοσιεύματα (Πίνακες περιεχομένων, Κατάλογοιπραγματειῶν, κλπ.), ποὺ ἀναφέρονται σὲ περιοδικὰ ποὺ δὲν ἐκδίδονται πλέον (λ.χ. *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικὸς Σύλλογος*, κ.ἄ.), βλ. Ἀδαμαντίου Στ. Ἀνεστίδη, «Ἡ εὐρετηρίαση τῶν περιοδικῶν (σχεδιάσμα βασικῶν μεθοδολογικῶν ἀρχῶν)», *Διαβάζω*, τεῦχ. 21 (Ἰούν. 1979), σσ. 32-35. Ἐξάλλου, βιβλιογραφία τῶν «τευχῶν-ἀφιερωμάτων» (σὲ πρόσωπα — Ἕλληνες καὶ ξένους —, τόπους καὶ θέματα) τῶν ἑλληνικῶν περιοδικῶν τῆς ἑκατονταετίας 1880-1980 βλ. στὸ βιβλίον τῆς Μάρθας Καρπόζηλου, *Ἀφιερῶματα περιοδικῶν*. Συμβολὴ στὴν καταγραφή τους (1880-1980). Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1982.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡ συγκέντρωση βιβλιογραφικῶν λημμάτων μὲ ὀρισμένο θεματικὸ κριτήριον (π.χ. «Βιβλιογραφία Διονυσίου Σολωμοῦ», «Βιβλιογραφία τῶν νεοελληνικῶν ποιητικῶν Ἀνθολογιῶν») ἱκανοποιεῖ πρῶτα-πρῶτα τὴ βασικὴ πρακτικὴ ἀνάγκη τοῦ μελετητῆ: νὰ ἔχη κατὰ τὸ δυνατὸ πλήρη καὶ σαφὴ ἐποπτεία τοῦ ὕλικου μὲ τὸ ὅποιο ἀσχολεῖται.

Ἐπειδὴ ἓνα βιβλιογραφικὸ λῆμμα ἰσοδυναμεῖ πάντα καὶ μὲ μία παραπομπή, ὁ μελετητὴς πληροφορεῖται συγχρόνως καὶ τοῦ πρέπει νὰ ἀνατρέξῃ, προκειμένου νὰ συγκεντρώσῃ ὅσο ὕλικὸ τοῦ χρειάζεται (π.χ. *Ἡ Βοσκοπούλα*. Κρητικὸ εἰδύλλιον τοῦ 1600. Κριτικὴ ἔκδοσις Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἡράκλειον 1963 [Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν] (τὰ τελευταῖα στοιχεῖα ἀποτελοῦν μία μορφή παραπομπῆς) ἢ Κώστα Στεργιόπουλου, «Ἡ πεζογραφία τοῦ Στέλιου Ξεφλούδα κι' ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος», *Ἐποχές*, τόμ. 8 (1966), σσ. 427-431 (ἡ συνηθισμένη μορφή παραπομπῆς)).

Οἱ δύο παραπάνω χρησιμότητες ὀδηγοῦν συνδυαστικὰ σὲ μία τρίτη: ὅταν ὑπάρχῃ μία, ἔστω καὶ στοιχειώδης ἢ μερική, προετοιμασία τοῦ ἐδάφους ἀπὸ βιβλιογραφικὴ ἀποψη, ὁ μελετητὴς δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ πραγματοποιήσῃ μόνος του καὶ ἐξαρχῆς ὅλη τὴ βιβλιογραφικὴ ἔρευνα· ἐπομένως, ὁ συντάκτης μιᾶς βιβλιογραφίας διαδραματίζει μὲ τὸ ἔργο του ἀποφασιστικὸ ρόλο μέσα στὴν ὅλη οἰκονομία καὶ ὄθησι τῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν. Τέτοιες ἐργασίες ὑποδομῆς ἀπαιτεῖ ἀκόμη πάρα πολλές ἢ νεοελληνικὴ φιλολογία.

Ἐξάλλου, οἱ βιβλιογραφικὲς ἐργασίες καθ'αυτὲς ἐπιτρέπουν συχνὰ τὴ συναγωγὴ στατιστικῶν συμπερασμάτων, πού ἀποτελοῦν μέρος τοῦ κυρίως ἐπιστημονικοῦ ἔργου. Ἄν π.χ. μία βιβλιογραφία δείχνει μεγάλη παραγωγὴ πεζογραφικῶν ἔργων μὲ ἔντονα κοινωνικὸ περιεχόμενο σὲ μιὰν ὀρισμένη χρονικὴ περίοδο, αὐτὸ ἀποτελεῖ ἄμεσο στοιχεῖο περιεχομένου γιὰ τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας· ἂν σὲ μία καλὴ βιβλιογραφία γιὰ κάποιον λογοτέχνη παρατηρήσουμε π.χ. ὅτι γιὰ ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του οἱ σχετικὲς μὲ αὐτὸν μελέτες εἶναι πολὺ ἀραιές, θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὑπάρχει στὰ χρόνια αὐτὰ μία πτώσις τοῦ φιλολογικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸ ἔργο του. Οἱ συλλογισμοὶ αὐτοί, βέβαια, θὰ πρέπει νὰ γίνωνται σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ παράλληλες ἐνδείξεις ἀπὸ ἄλλες κατευθύνσεις.

*
* *

Ἡ *Bibliographie Hellénique* τοῦ Γάλλου νεοελληνιστῆ καὶ θεμελιωτῆ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης Émile Legrand τεκμηριώνει ὀλόκληρη τὴ νεοελληνικὴ βιβλιογραφικὴ παράδοση, ἀπὸ τὸ 1476 ποῦ τυπώθηκε στὴ Δύση τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ βιβλίον (ἡ ἑλληνικὴ γραμματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρους) ἕως τὸ 1790: τέσσερις τόμοι (1885-1906) γιὰ τὸν 15ο καὶ τὸν 16ο αἰῶνα, πέντε τόμοι (1894-1903) γιὰ τὸν 17ο καὶ δύο (1918, 1928) γιὰ τὸν 18ο αἰῶνα. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Legrand (1903), οἱ Γάλλοι λόγιοι Louis Petit καὶ Hubert Pernot βοήθησαν (ιδίως ὁ δεῦτερος) στὴ σύνταξη καὶ ἔκδοση τοῦ μνημειώδους ἔργου.

Τὴν δεκαετία 1791-1799 καλύπτουν βιβλιογραφικὰ ἡ Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῆς Β. Ε. Ράστε (1969) καὶ ιδίως τὸ ὁμώνυμο δίτομο ἔργο τῶν Γεωργίου Γ. Λαδᾶ καὶ Ἀθανασίου Δ. Χατζηδήμου (ὁ πρῶτος τόμος ἐκδόθηκε τὸ 1970 καὶ καλύπτει τὴν πενταετία 1791-1795 καὶ ὁ δεύτερος κυκλοφόρησε τὸ 1973 καὶ καλύπτει τὰ χρόνια 1796-1799), ποῦ ἀντικατέστησε τὴ Βιβλιογραφία τῆς Ράστε. Γιὰ τὴ χρονικὴ περίοδο 1800-1863 ἔχουμε τὸ τρίτομο ἔργο τῶν Δημητρίου Σ. Γκίνη (1890-1978) καὶ Βαλερίου Γ. Μέξα (1904-1973) Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (Α' τόμ. 1939, Β' 1941 καὶ Γ' 1957). Ἡ Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ Νικ. Γ. Μαυρῆ (περίπου 20.000 ἀναγραφές αὐτοτελῶν βιβλίων καὶ ἄλλων ἐντύπων) τεκμηριώνει τὴν χρονικὴ περίοδο 1864-1897). Τὸ ἔργο αὐτό, βραβευμένο ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν στὶς 30.12.1970, παραμένει ἀκόμη ἀνέκδοτο!

Μὲ τὰ παραπάνω ἔργα ἔχουμε βιβλιογραφημένη τὴν ἑλληνικὴ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα πέντε σχεδὸν ὀλόκληρων αἰώνων (1476-1897). Ἐντωμεταξὺ ἔχει δημοσιευθῆ σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀπὸ προσθῆκες, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις, ποῦ πρέπει νὰ ἐνσωματωθοῦν στὸν ἀνάλογο ἢ κάθε μία τόπο καὶ νὰ γίνῃ μία νέα ἐξυπαρχῆς ἔκδοση τῶν βασικῶν σωματίων τῶν βιβλιογραφιῶν ποῦ ἀναφέραμε, ὥστε νὰ ἀποκτήσουμε ἐπιτέλους μιὰν ὀλοκληρωμένη ἔθνικὴ βιβλιογραφία (Bibliographie Nationale)¹, τὸ corpus δηλαδὴ μιᾶς Γενικῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας. Τὸ ἴδιο, ἀναλογικὰ, θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ καὶ μὲ τὶς τοπικὲς βιβλιογραφίες (π.χ. τὴν *Ionienne*), ὅπου παρατηροῦμε τὸ ἴδιο φαινόμενο (μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες συμπληρώσεις ποῦ ἔχουν ὡς τώρα δημοσιευθῆ). Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν θὰ μπορούσε νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργο αὐτό. Τὸ λιγότερο ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι νὰ ἐκδοθοῦν σὲ σῶμα οἱ

1 Γιὰ τὸν ὄρο αὐτὸν βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Γιὰ ἓναν συλλογικὸ κατάλογο τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν βιβλιοθηκῶν», *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά* 1967, σ. 45 (στὸ ἀνάπτυκο, σ. 5).

προσθήκες (διορθώσεις και συμπληρώσεις) τουλάχιστο τῶν μεγάλων βιβλιογραφιῶν Legrand καὶ Γκίνη-Μέξα. Πληροφοροῦμαι ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ ἔχουν προγραμματίσει τὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν καὶ ἡ Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε.Π.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΓΕΝΙΚΕΣ 1

Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs au XVe et XVIe siècles*, tome I-IV, Paris 1885-1906 (νεώτερη φωτοανατύπωση: Bruxelles 1963).

Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVIIe siècle*, tome I-V, Paris 1894-1903. (νεώτερη φωτοανατύπωση: Bruxelles 1963).

Émile Legrand-Louis Petit-Hubert Pernot, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs ou XVIIIe siècle*, tome I-II, Paris 1918-1928 (νεώτερη φωτοανατύπωση: Bruxelles 1963).

Émile Legrand, *Bibliographie Hispano-Grecque*. Tome I-III, New York 1915-1917.

Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Ἀναγραφὴ τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περιόδον ὅπου δὴποτε ἔλληνιστὶ ἐκδοθέντων βιβλίων καὶ ἐντύπων ἐν γένει μετὰ πίνακος τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς περιόδου ταύτης, ὑπὸ Δημητρίου Σ. Γκίνη καὶ Βαλερίου Γ. Μέξα. Τόμ. Α'-Γ'. Ἐν Ἀθήναις, 1939-1957 [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 11ος]². Ὁ πρῶτος τόμος (1939) περιλαμβάνει τὰ ἐντυπα τῶν ἐτῶν 1800-1839, ὁ δεῦτερος (1941) τὰ ἐντυπα τῶν ἐτῶν 1840-1855 καὶ ὁ τρίτος (1957) τὰ ἐντυπα τῶν ἐτῶν 1856-1863, τὶς προσθήκες τῶν ἐτῶν 1800-1855 καὶ τὸ εὔρετήριον τῶν κυρίων ὀνομάτων.

*
* *

1. Στοιχοὺς πίνακες ποὺ ἀκολουθοῦν προτιμήθηκε ἡ χρονολογικὴ κατάταξη τῶν βιβλιογραφιῶν.

2. Βλ. καὶ τὴν Ἀλφαριθμητικὴ ἀναγραφὴ τῶν τίτλων τῆς Βιβλιογραφίας Γκίνη-Μέξα (1800-1863). Ἐπιμέλεια Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ. Ἀθήναι 1968 [Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Β.Ι.Ε.]. — Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Δ Γκίνη-Β. Μέξα (1800-1863). Πίνακες ἐκδοτῶν καὶ τόπων ἐκδόσεως. Ἐπιμέλεια Δήμητρας Σκ. Πικραμένου καὶ Ἰωάννας Ζαμπάφτη. Ἀθήναι 1971 [Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε., 12].

[Προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις στις παραπάνω βιβλιογραφίες: Γεωργίου Γ. Λαδᾶ και Ἀθανασίου Δ. Χατζηδημόου, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία. Συμβολή στο δέκατο ὄγδοο αἰώνα*, (Προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις στην Ἑλληνική Βιβλιογραφία τῶν Émile Legrand, Louis Petit και Hubert Pernot), Ἀθήνα 1964 [Ἐκδόσεις τοῦ περιοδικοῦ «Συλλέκτης», Ἀριθ. 1, 1964] (Στις σελίδες στ'-η' τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἀναγράφονται ὅλα τὰ ὡς τὸ 1964 δημοσιεύματα στὰ ὁποῖα καταχωρίζονται προσθήκες στὴ Βιβλιογραφία Legrand) καὶ τόμ. Β', Ἀθήνα 1976, Τῶν ἴδιων, *Προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις στὴν Ἑλληνική Βιβλιογραφία τοῦ Émile Legrand γιὰ τοὺς αἰῶνες XV, XVI καὶ XVII*, Ἀθήνα 1976. Ἄλλες προσθήκες στὸν Legrand καὶ προσθήκες, συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις στὴ Βιβλιογραφία τῶν Γκίνη - Μέξα: Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *Ὁ Ἑραμιστής*, 1 (1963) 51-55. — Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 243-265. — Β. Σαμπανοπούλου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 2 (1964) 127-134. — Χριστίνας Παγώνη, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 247-253. — Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Διορθώσεις καὶ Συμπληρώσεις», *αὐτόθι*, 3 (1965) 12-26. — Εὐρωσ Λαϋτον-Ζένιου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 110-124. — Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 199-214. — Ἀ. Χατζηδημόου - Γ. Σίμου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 249-270. — Γιώργου Βελουδῆ, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 4 (1966) 171-190. — Βασ. Σαμπανοπούλου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 5 (1967) 40-50. — Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 138-140. — Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 6 (1968), 27-31. — Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 76-97. — Γ. Σ. Πλουμίδη, «Τὰ ἐν Παδούη παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία (Biblioteca Universitaria, Biblioteca Civica). Μετὰ προσθηκῶν εἰς τὰς βιβλιογραφίας Ἐ. Legrand καὶ Δ. Γκίνη - Β. Μέξα», *Θησαυρίσματα*, 5 (1968) 204-248. — Εὐρωσ Λαϋτον-Ζένιου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *Ὁ Ἑραμιστής*, 7 (1969) 12-26. — Γ. Σ. Πλουμίδη, «Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας. Μετὰ προσθηκῶν εἰς τὰς βιβλιογραφίας Ἐ. Legrand καὶ Δ. Γκίνη Β. Μέξα», *Θησαυρίσματα*, 6 (1969) 120-156. — Παναγ. Φ. Χριστοπούλου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *Ὁ Ἑραμιστής*, 8 (1970) 33-48. — Γ. Σ. Πλουμίδη, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 274-280. — Μάρκου Φώσκολου, «Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τοῦ Ἑλ-

ληνικοῦ Κολλεγίου τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης. Μὲ συμπληρώσεις στὶς Βιβλιογραφίες τῶν Ἐ. Legrand καὶ Δ. Γκίνη - Β. Μέζα), *αὐτόθι*, 9 (1971) 1-62. — Γ. Σ. Πλουμίδη, «Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης Βενετίας μὲ προσθήκη ἀγνώστων ἐκδόσεων», *αὐτόθι*, 221-273. — Δημ. Ι. Πολέμη, «Ἄγνωστα μονόφυλλα τῶν ἐν Σύρῳ μισσιοναρίων καὶ εἰδήσεις περὶ τοῦ Φιλελληνικοῦ Παιδαγωγείου», *αὐτόθι*, 10 (1972-1973) 14-22. — Ι. Μαζαράκη-Αἰνιᾶνος, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες, Διορθώσεις, Συμπληρώσεις (Μονόφυλλα τοῦ Ἀγῶνος, 1820-1827)», *αὐτόθι*, 40-65. — Ενρο Layton, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Διορθώσεις καὶ Συμπληρώσεις», *αὐτόθι*, 142-148. — Εὐρ. Δημητρακοπούλου, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες. (Ἔντυπα Γεναδείου Βιβλιοθήκης)», *αὐτόθι*, 257-266. — Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες - Συμπληρώσεις», *αὐτόθι*, 274-279. — Φιλίππου Η. Ἡλιού, *Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Α' Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ Ἐ. Legrand καὶ Η. Pernot (1515-1799)*. Νεοελληνικὲς ἔρευνες, Διογένης, Ἀθήνα 1973. — Μάρκου Φώσκολου, «Συμπλήρωμα στὶς Ἑλληνικὲς Ἱστορικὲς Βιβλιογραφίες (1523-1874)», *Ὁ Ἐραμιστής*, 12 (1975) 28-51. — Δημητρίου Σ. Γκίνη, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες», *αὐτόθι*, 12 (1975) 215-217. — Φιλ. Ἡλιού, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες καὶ Συμπληρώσεις», *αὐτόθι*, 13 (1976) 88-112. — Ὀλγας Κατσαϊρδῆ, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες - Συμπληρώσεις», *αὐτόθι*, 130-145. — Γιάννη Καρρά, «Ἐνα ἀθησαύριστο ἔντυπο. Ἡ "Ἐπιστολὴ τινὸς Γραικοῦ περὶ τοῦ εἰς Σμύρνην Γυμνασίου". Προσθήκη στὴν "Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία" καὶ σχόλιο», *αὐτόθι*, 14 (1977) 69-76. — Μάνου Χαριτάτου, «Τὰ Ἡμερολόγια στὰ χρόνια 1800-1863. (Μὲ προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία)», *αὐτόθι*, 93-137 (καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἔκδοση: Ἀθήνα 1977). — Θωμᾶ Ι. Παπαδοπούλου, «Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ πρώτη», *αὐτόθι*, 138-184. — Ἀπόστολου Παπαϊωάννου, «Ἑλληνικὰ παλαιότυπα. Στὶς μονὲς Προφήτῃ Ἡλία καὶ Πατέρων Ζίτσας (Ἰωαννίνων)», *αὐτόθι*, 209-216. — Τριαντ. Ε. Σκλαβενίτη, «Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1536-1799)», *Θησαυρίσματα*, 14 (1977) 127-156. — Στερ. Φασουλᾶκη, «Ἄγνωστες ἀγγελίες ἐκδόσεως βιβλίων τυπωμένες στὴ Γαλλία, τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἑλλάδα. Προσθήκες στὴν "Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863"», *Παρνασσός*, 20 (1978) 550-560 καὶ 21 (1979) 54-66 (καὶ αὐτοτελῶς: Ἀθήνα 1979). — Δημητρίου Ι. Πολέμη, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Ἄγνωστα μονόφυλλα», *Ὁ Ἐραμιστής*, 15 (1978-1979) 11-22. — Τριαντ. Ε. Σκλαβενίτη, «Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1670-1861)», *αὐτόθι*, 115-130. — Ενρο Layton, «Greek Bibliography. Additions and Corrections (c. 1471-1829)», *Θησαυρίσματα*,

16 (1979) 89-112. — Εύτυχίας Δ. Λιάτα, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Ἄγνωστα ἔντυπα στὸ Ἱστορικό Ἀρχεῖο τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας», *Ἐρανιστής*, 16 (1980) 28-54. — Λέλιας Παπαχριστοπούλου, «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθῆκες - Συμπληρώσεις», *αὐτόθι*, 140-142. — Κώστα Λάππα, «Προσθῆκες στὴν Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863», *αὐτόθι*, 226-228.]

* *

Ν. Γ. Πολίτου, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία*. Κατάλογος τῶν ἐν Ἑλλάδι ἢ ὑπὸ Ἑλλήνων ἀλλαχοῦ ἐκδοθέντων βιβλίων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1907. Τόμ. Α'-Β'. Ἐν Ἀθήναις 1909-1911. Ὁ Γ' τόμος (ἐν Ἀθήναις 1927) ἐκδόθηκε ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Πολίτη μὲ ἐπιμέλεια Στίλπωνος Π. Κυριακίδου. Ἡ τρίτομη βιβλιογραφία τοῦ Ν. Πολίτη καλύπτει τὰ χρόνια 1907-1920.

Ἑλληνική Βιβλιογραφία. Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ κατὰ νόμον κατατεθειμένων ἀντιτύπων. [Ἐτήσιον Δημοσίευμα τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου Βιβλιοθηκῶν τῆς Ἑλλάδος]. Μὲ ἐπιμέλεια Ν. Α. Βέρτη καὶ Γ. Γιακουμέλου. Τεύχη 1-9, πού καλύπτουν βιβλιογραφικά τὴν περίοδο 1931-1939.

Bulletin Analytique de Bibliographie Hellénique. Ἐκδοση τοῦ Institut Français d'Athènes, πού καλύπτει βιβλιογραφικά τὰ χρόνια 1945 κέ. (ὁ τόμος XXXV, Athènes 1981, καλύπτει τὸ βιβλιογραφικὸ ἔτος 1974).

Δ. Α. Πετροπούλου, «Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (1771-1850)», *ΕΛΛΑ*, 8 (1953-1954) 54-109, 323.

Λίνου Πολίτη, «Νεοελληνική Βιβλιογραφία (1950-1951, [I])», *Ἑλληνικά*, 13 (1954) 397-491 καὶ II, *αὐτόθι*, 14 (1955) 245-284. [Εἰδικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὶς νεοελληνικὲς φιλολογικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ ἔτη 1950-1951].

Ἀλεξάνδρας Καραγεωργοπούλου-Λιώτη, *Ἀναγραφή τῶν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ ἀποκειμένων βιβλίων Βυζαντινῆς Μουσικῆς (Θεωρητικῶν τε καὶ Μουσικολογικῶν) καὶ Συμπλήρωμα βιβλίων Βυζαντινῆς Μουσικῆς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας Δ. Γκίνη καὶ Β. Μέξα (ἐκ τῶν τριῶν τόμων 1800-1863)*. Ἐν Ἀθήναις 1960.

Δελτίον Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας. Τεύχ. 1-2 (1959): πολυγραφημένο, τόμοι 1-6 [τεύχη 1-20] (1960-1969) [Ἐκδοση τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως - Γενικὴ Διεύθυνσις Τύπου, Διεύθυνσις Μελετῶν].

Γ. Θ. Ζώρα - Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Βιβλιογραφικὸν Δελτίον Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, [τεύχη] Α'-Ζ' (1959-1965), Ἀθήναι 1960-1967. [Καταγράφονται μελέτες καὶ ἄρθρα πού ἀναφέρονται στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα μ.Χ. ὡς τὸ ἔτος 1965].

- Γ. Ι. Φουσάρα, *Βιβλιογραφία τῶν Ἑλληνικῶν Βιβλιογραφιῶν (1791-1947)*, Ἀθήνα 1961.
- Βιβλιογραφία Ἑλληνικῶν Συμμεϊκτων*. Ἐπιμέλεια Π. Μουλλᾶ. Ἀθήνα 1962.
- C. Th. Dimaras - C. Coumariou - L. Droulia, *La Grèce moderne et sa littérature*. Orientation bibliographique en allemand, anglais, français, italien. Athènes 1966 (βλ. παρακάτω καὶ τὴν ἀγγλικὴ ἐκδοση).
- [Ἀνωνύμως] *Quinze ans de bibliographie historique en Grèce (1950-1964) avec une annexe pour 1965*. (Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Ἐμμ. Ν. Φραγκί-σκος). Deuxième tirage. Athènes 1966 [Centre de Recherche Néo-hellénique de la Fondation Royale de la Recherche Scientifique].
- José Alsina, «Aproximación bibliográfica a la literatura griega moderna», *Estudios Clásicos*, 12 (1968) 169-184.
- B. E. Ράστε, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*. Συμβολὴ στὴ δεκαετία 1791-1799. Βιβλιοπωλεῖον Νότη Καραβία, Ἀθήναι 1969 [Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελε-τῶν, ἀριθ. 28].
- Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Βιβλιογραφία Νεοελληνικῆς Φιλολογίας* (τῶν ἐτῶν 1966-1978) [8 τεύχη], Ἀθήναι 1969-1981¹ [Συνεχίζει τὸ Βιβλιογραφι-κὸν Δελτίον Νεοελληνικῆς Φιλολογίας (βλ. παραπάνω)].
- C. Th. Dimaras - C. Coumariou - L. Droulia, *Modern Greek Culture. A Selected bibliography* (in English, French, German, Italian). Athens 1974 (βλ. παραπάνω καὶ τὴν γαλλικὴ ἐκδοση).
- [Ἀνωνύμως] *Cinq ans de bibliographie historique en Grèce (1965-1969) avec un supplément pour les années 1950-1964*. (Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Ρωξάνη Ἀργυροπούλου). Deuxième tirage. Athènes 1970 [Centre de Recherche Néo-hellénique de la Fondation Royale de la Recherche Scientifique].
- Γεωργίου Γ. Λαδᾶ - Ἀθανασίου Δ. Χατζηδήμου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795*, Ἀθήνα 1970 (βλ. καὶ παρακάτω: *Προσθήκες καὶ συμπληρώσεις*).
- Λίνου Πολίτη (καὶ συνεργατῶν του), «Νεοελληνικὴ Φιλολογία (1969)», *Ἑλλη-νηικά*, 24 (1971) 475-527.
- D. V. Vayakakos, «Le Grec moderne, les dialectes Néo-helléniques et le Dictionnaire historique de la langue grecque de l'Académie d' Athènes»,

---

1. Τὰ τεύχη [7-8]: Φαίδωνος καὶ Γλυκερίας Μπουμπουλίδου, *Βιβλιογραφία Νεοελλη-νικῆς Φιλολογίας τῶν ἐτῶν 1974-1976 καὶ 1977-1978*, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήναι 1979 καὶ 1981.

- Λεξικογραφικὸν Δελτίον* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 12 (1972) 81-258¹.
 Γεωργίου Γ. Λαδᾶ-Ἀθανασίου Δ. Χατζηδῆμου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973.
- Quatre ans de bibliographie historique en Grèce (1970-1973) avec un supplément pour les années 1965-1969*. Athènes 1974 [Centre de Recherches Néo-helléniques de la Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, 15].
- «Βιβλιογραφία Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ (1973, 1974, 1975, 1976, 1977), *Μνήμων*, 4 (1974) 215-296, 5 (1975) 213-332, 6 (1976-1977) 212-320, 7 (1978-1979) 197-310, 8 (1980-1982), 379-494. [Συλλογικὴ ἐργασία μελῶν τῆς «Ἐταιρείας Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ»].
- Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1972, 1973, 1976 Α'-Β', 1977* [Τόμοι 1-5]. Ἐπιμέλεια: Βιβλιογραφικὴ Ἐταιρεία τῆς Ἑλλάδος. Ἀθήναι 1975-1979.
- Bibliographical bulletin of the greek language (Δελτίο βιβλιογραφίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας)*. Vol. 1, γιὰ τὸ ἔτος 1973, Athens 1974, Vol. 2, γιὰ τὸ ἔτος 1974, Athens 1976, Vol. 3, γιὰ τὰ ἔτη 1975 καὶ 1976, Athens 1978. [Ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Γ. Μπαμπινιώτη καὶ συνεργάτες του στὸ Σπουδαστήριον Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Department of Linguistics of the University of Athens)].
- Δημ. Β. Οἰκονομίδου, *Βιβλιογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῶν ἐτῶν 1800-1906*, ἐν Ἀθήναις 1976. [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 23 (1973-1974), σσ. 63-270². Βιβλιογραφίες νεώτερων ἐτῶν δημοσιεύονται σὲ προηγούμενους τόμους τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ ἀπὸ τοὺς: Γ. Α. Μέγα, Γ. Κ. Σπυριδάκη, Δ. Β. Οἰκονομίδη, Γ. Ν. Αἰκατερινίδη καὶ Ἀγγελὸ Ν. Δευτεραῖο].
- Κυρ. Ντελόπουλος, *Ἑλληνικὰ βιβλία 1975*. Συμβολὴ στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Ἀθήναι 1976, *Ἑλληνικὰ βιβλία 1976*. Συμβολὴ στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. 3453 βιβλία. Μὲ ἓνα Συμπλήρωμα γιὰ τὸ 1975. Ἀθήναι 1977, καὶ *Ἑλληνικὰ βιβλία 1977*. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978.
- Γεωργίου Γεω. Λαδᾶ, Ι. *Συνοπτικὴ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τεργέστης*, ΙΙ. *Βιβλιογραφία τῶν ἐντύπων ποὺ ἐκδόθησαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τῆς Τεργέστης*. Ἀθήνα 1976.

1. Βλ. καὶ τὰ «Δελτία (Ἀναλυτικῆς) Γλωσσικῆς Βιβλιογραφίας» τῶν ἐτῶν 1959-1977, ποὺ δημοσίευσε ὁ Δικαῖος Β. Βαγιακάκος στὴν *Ἀθηνᾶ*, 63 (1959) 360-369, 65 (1961) 337-376, 66 (1962) 464-479, 69 (1966-1967) 271-327, 70 (1968) 383-422 καὶ 72 (1971) 282-331 καὶ στὸ *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 13 (1978) 83-226.

2. Γιὰ τὰ χρόνια 1907-1920 βλ. Ν. Γ. Πολίτου, «Βιβλιογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας», *Λαογραφία*, 3 (1911) 242-259 καὶ 10 (1929-1932) 209-232.

- Γεωργίου Γ. Λαδά και 'Αθανασίου Δ. Χατζηδήμου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1799*. Προσθήκες καὶ συμπληρώσεις. Σειρὰ πρώτη. Ἐπιμέλεια Μάγδας καὶ Λάμπρου Κωστακιώτη. Ἀθήνα 1976.
- Λίνου Γ. Μπενάκη, *Βυζαντινὴ Φιλοσοφία. Βιβλιογραφία 1949-1976*. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ βιβλίο: Β. Ν. Τατάκη, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*. Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα 1977, σσ. 339-368.
- Παύλου Χιδίρογλου, *Βιβλιογραφικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν Τουρκολογίαν (1788-1975)*. Λευκωσία 1978.
- Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία*. Διευθυντής: Κωνσταντῖνος Γ. Μπόνης. Τεῦχ. Α' *Βιβλιογραφία ἔτους 1977*. Ἐπιμέλεια Ἀδαμαντίου Στ. Ἀεστίδη. Παράρτημα περιοδικοῦ «Θεολογία», τόμ. Ν' (1979), Ἀθήναι 1979.
- A. Karathanasis, C. Dimadis, E.-L. Stavropoulou, «Modern Greek Literature: A Bibliography 1981-1982», *Greek Letters*, I (1982) 341-412.
- Γεωργίας Λαδογιάννη-Τζούφη, *Ἀρχές τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου. (Βιβλιογραφία τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων 1637-1879)*. Ἰωάννινα 1982 [Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Φιλοσοφικὴ Σχολή: Α' Ἔδρα τῆς Νέας Ἑλλην. Φιλολογίας, Νεοελληνικὲς Ἔρευνες Ἀρ. 4, Ἐ.ο.πτεία : Ἐρατ. Γ. Καψωμένου].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΠΙΚΕΣ

Ἡ ἀναγραφὴ τῶν τοπικῶν βιβλιογραφιῶν ἀκολουθεῖ τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰ τῶν μεγάλων γεωγραφικῶν τμημάτων τῆς χώρας. Σὲ κάθε εὐρύτερο γεωγραφικὸ τμῆμα ἐντάσσονται οἱ βιβλιογραφίες πού ἀναφέρονται στὸ τμῆμα αὐτὸ γενικὰ (π.χ. «Πελοποννησιακὴ βιβλιογραφία») καὶ οἱ βιβλιογραφίες τῶν ἐπιμέρους νομῶν, ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων πού ἀνήκουν γεωγραφικὰ στὸ ἴδιο τμῆμα (π.χ. «Μεσσηνιακὴ βιβλιογραφία», «Καλαβρυτινὴ βιβλιογραφία», κλπ.).

Δωδεκανήσιος: Νικ. Γ. Μαυρῆ, *Δωδεκανησιακὴ Βιβλιογραφία*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1965 [Δωδεκανησιακὴ Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία, Δημοσίευμα ἀριθ. 1], καὶ τόμ. Β', Ἀθήναι 1974. — Μιχ. Σκευοφύλακος, *Συμπαῖκὴ Βιβλιογραφία*, Πειραιεὺς 1940. — Παναγ. Ι. Καμηλάκη, «Λαογραφικὴ καὶ γλωσσικὴ βιβλιογραφία Καρπάθου καὶ Κάσου τῶν Δωδεκανήσων», *Καρπαθιακαὶ Μελέται*, 1 (1979) 267-367.

Ἑλληνικὲς κοινότητες ἐξωτερικοῦ: Εὐγενίου Μιχαηλίδη, *Βιβλιογραφία τῶν Ἑλλήνων Αἰγυπτιωτῶν (1853-1966)*. Ἐκδοσις β' (συμπληρωμένη). Ἀλεξάνδρεια 1965-1966. [Ἐκδοσις «Κέντρου Ἑλληνικῶν

Σπουδῶν», ὑπ' ἀριθ. 15]. — Μ. Ι. Μανούσακα, «Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας. Μέρος Α': Γενικά», *Θησαυρίσματα*, 10 (1973) 6-87 (καὶ «Συμπλήρωμα (1973-1980)», *αὐτόθι*, 17 (1980) 7-21).

Ἑ π τ ἄ ν η σ ο ς: Émile Legrand-Hubert Pernot, *Bibliographie Ioniennne*. Description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs des Sept-Iles ou concernant ces Iles du quinzième siècle à l'année 1900. Tome I-II, Paris 1910. [Προσθῆκες στὸ προηγούμενο: Σπ. Λάμπρου, «Προσθῆκαι εἰς τὴν Ἴόνιον Βιβλιογραφίαν», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 11 (1914) 468-470. — Δ. Παπαγιαννοπούλου, «Bibliographie Ioniennne. Προσθῆκαι», *Ἴόνιος Ἀνθολογία*, 3 (1928-1929), σσ. 91-92, 134, 180, 4 (1930), τεῦχ. 34-35, σσ. 23-24, τεῦχ. 39-40, σσ. 19-20, τεῦχ. 41-42, σσ. 21-22, 5 (1931), σσ. 40-41, 129-130, 173-174, 6 (1932), σσ. 31-32, 78-79, 7 (1933), τεῦχ. 72-74, σσ. 82-83, τεῦχ. 75-77, σ. 126, 9 (1935), τεῦχ. 93-94, σ. 32. — Nakis Pierris, *Bibliographie Ioniennne*. Suppléments à la Description raisonnée... , Athènes 1966. — Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, «Émile Legrand Bibliographie Ioniennne. Προσθῆκες», *Ὁ Ἐραμιστής*, 8 (1970) 111-145. — Κ. Ν. Μούχα, «Bibliographie Ioniennne par Émile Legrand. Suppléments», *Δελτίον Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρίας Κερκύρας*, 8 (1971) 5-6, 9 (1972) 115-122, 10 (1973) 135-139. — Εὐαγγελίας Γ. Στυλιανέση, «Émile Legrand Bibliographie Ioniennne. Ἀθησαύριστα κεφαλληνιακά ἔντυπα 1851-1899», *αὐτόθι*, 10 (1972-1973) 122-129. — Δήμητρας Πικραμένου-Βάρφη, «Προσθῆκες, στὴν Bibliographie Ioniennne», *Ὁ Ἐραμιστής*, 13 (1976) 210-242. — C. Th. Dimaras, «Supplément à la Bibliographie Ioniennne», *Δελτίον τῆς Ἴονίου Ἀκαδημίας*, 1 (1977) 215-313]. — Δ. Καλογεροπούλου, *Κερκυραϊκὴ Βιβλιογραφία 1900-1930*, ἐν Ἀθήναις 1935. — Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Συμβολὴ εἰς τὴν Ἑπτανησιακὴν Βιβλιογραφίαν*. Περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες Ζακύνθου. Ἀθήναι 1956 [Ἑπτανησιακὴ Βιβλιοθήκη. Κείμενα καὶ Ἐρευναι, ἀριθ. 4]. — Μιχ. Κ. Πετροχεῖλου, «Βιβλιογραφία τῆς νήσου Κυθήρων», *Ὁ Βιβλιόφιλος* 1949, 31-36, 51-56, 1953, 8-10, 1956, 9-11, 1958, 7-8, 1960, 15-16. — Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶ - Β. Π. Παναγιωτόπουλου, *Βιβλιογραφία μονοφύλλων ἀπὸ τὸ ἀρχειοφυλακεῖον Λευκάδος (1800-1863)*, Ἀθήνα 1966. — Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, *Ἄγνωστα καὶ σπάνια μονόφυλλα συλλογῆς Ν. Καραβία*, Ἀθήνα 1966-1967 (2 τεύχη). — Δημοσθένους Α. Κουνιάκη, «Λευκαδικὴ Βιβλιογραφία (Μέρος Α')», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν*, 4 (1977) 153-250. — Γιώργου Δ. Μπώκου, «Ἄγνωστα ἑπτανησιακὰ μονόφυλλα (1798-1817)», *Τετράδια ἐργασίας* (τοῦ «Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν» τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν), τεῦχ. 3, Ἀθήνα 1982 (ὀλόκληρο τὸ τεύχος, σσ. 67).

Ἡ π ε ρ ο ς: Émile Legrand, *Bibliographie Albanaise*. Description raisonnée des ouvrages publiés en albanais ou relatifs à l'Albanie du quinzième siècle à l'année 1900 par —. Oeuvre posthume complétée et publiée par Henri Gùys. Paris 1912. — Λουδοβίκου Βύρχνερ, «Δοκίμιον βιβλιογραφικὸν τῶν περὶ τῆς Ἠπείρου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δημοσιευθέντων», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1 (1926) 7-38. — Περ. Κ. Βιζουκίδου, «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν», *αὐτόθι*, 2 (1927) 110-126 [καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἔκδοσις: Ἐν Ἰωαννίνοις 1927, σσ. 19]. — Νίκου Α. Βέη, «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν», *αὐτόθι*, 127-147. [Στις σσ. 148-152 τοῦ ἴδιου τόμου: «Ὄνόματα συγγραφέων - Χρονολογίαι δημοσιύσεων διὰ τὰς Βιβλιογραφίας Βύρχνερ, Βιζουκίδου καὶ Βέη»]. — Εὐλογίου Κουρίλα, «Βιβλιογραφία Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας. (Συμπλήρωμα τῶν ὑπὸ Legrand, Βύρχνερ, Βιζουκίδου καὶ Βέη ἐκδοθεισῶν)», *αὐτόθι*, 3 (1928) 50-102. — Περ. Βιζουκίδου, «Ἐτέρα συμβολὴ εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν», *αὐτόθι*, 103-116. — Εὐλογίου Κουρίλα, «Βιβλιογραφία Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας» [συνέχεια], *αὐτόθι*, 4 (1929) 112-145, 5 (1930) 119-152, 236-252, 6 (1931) 75-154. — Β. Α. Μυστακίδου, «Συμβολὴ εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν», *αὐτόθι*, 277-284. — Φ. Μιχαλοπούλου, «Συμβολὴ εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν», *αὐτόθι*, 7 (1932) 131-148, 9 (1934) 173-181. — Π. Πεκλάρη, «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν», *αὐτόθι*, 170-173. — Λουκίας Δρούλια, *Σχέδιασμα Ἡπειρωτικῆς Βιβλιογραφίας*, Ἀθήνα 1964.

Θ ε σ σ α λ ί α: Ι. Κ. Χασιώτη, *Θεσσαλικὴ Βιβλιογραφία*. Πρώτη καταγραφή (1936-1962). Βόλος 1971. — Γιὰ τὴ βιβλιογραφία τῶν Θεσσαλικῶν Σποράδων βλ. παρακάτω, στὴν ἐνότητα: Στερεὰ Ἑλλάς καὶ Εὐβοία.

Θ ρ ά κ η: Μιλτ. Ἄν. Σταμούλη, «Συμβολὴ εἰς τὴν Θρακικὴν Βιβλιογραφίαν», *Θρακικά*, Ἐκτακτον τεῦχος - Παράρτημα τοῦ Γ' τόμου, ἐν Ἀθήναις 1931, σσ. I-XLVIII. — Κ. Μυρτίλου Ἀποστολίδου, «Συμβολὴ εἰς τὴν Θρακικὴν Βιβλιογραφίαν», *αὐτόθι*, 4 (1933) 342-353. — Κυριακῆς Μαμώνη, «Θρακικὴ Βιβλιογραφία (1958-1966)», *ΑΘΛΘ*, 3 (1967) 129-211.

Κ ρ ή τ η: Ν. Β. Τωμαδάκη - Ν. Πλουμίδου, «Γενικὴ περὶ Κρήτης βιβλιογραφία», *Περιοδικὸν Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητικοῦ Συλλόγου ἐν Χανίοις*, 1 (1928) 131-148. — Γ. Κ. Σπυριδάκι, «Βιβλιογραφία Κρητικῆς λαογραφίας καὶ γλωσσολογίας (συγχρόνου γλώσσης)», *Μύσων*, 3 (1934), 30-73 καὶ (Συμπλήρωμα Πρῶτον) 7 (1938) 97-128. — Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ἀναίρεσις καὶ συμπλήρωσις Βιβλιογραφίας Κρητικῆς λαογραφίας καὶ γλωσσολογίας», *Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον*, Α' (1935) 102-124. — Τοῦ ἴδιου, «Συμβολὴ εἰς τὴν

Βιβλιογραφίαν τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων. Α' Βιβλιογραφία ἀναφερομένη εἰς τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1895, 1896, 1897 καὶ 1898», *ΕΕΚΣ* 1 (1938) 530-555, «Β' Βιβλιογραφία τῆς Ἐπαναστάσεως 1866-1869», *αὐτόθι*, 2 (1939) 198-238, «Γ' Συμπλήρωμα τῆς Συμβολῆς εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἐτῶν 1895-1898», *αὐτόθι*, 239-244. — Τοῦ ἴδιου, «Βιβλιογραφία Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων. Α' 1821-1830. Συμβολή πρώτη», *ΔΙΕΕ*, 13 (1959) 26-32. — Μ. Ι. Μανούσακα, *Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου»*. Δεύτερη ἐκδοσις συμπληρωμένη. Ἀθήνα 1964 [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸν Ἡώς, ἔτος 7, ἀρ. 76-85 (Ἀφιέρωμα Κρήτη), Ἀθήνα 1964, σσ. 273-303]. — Alfred Vincent, «Demotic literature of the Cretan Renaissance period», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 2 (Μάιος 1973), σσ. 8-23. — Στέφανου Ε. Κακλαμάνη, «Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» (1965-1979)», *Ὁ Ἐραμιστής*, 17 (1981) 46-73. — Ἐμμανουήλ Β. Σπαχῆ, *Συμβολή εἰς τὴν Κρητικὴν Βιβλιογραφίαν 1554-1966*, Ἀθήναι 1966 (πολυγραφημένο).

Κ υ κ λ ά δ ε ς: Δημητρίου Π. Πασχάλη, *Κυκλαδικὴ Βιβλιογραφία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος μέχρι σήμερον (1939) περὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ὑπὸ τε Ἑλλήνων καὶ ξένων γεωγράφηθέντων καὶ ἱστορηθέντων*. Α' Σίφνος, Β' Μῆλος-Κίμωλος, Γ' Σίκινος-Σέριφος. Τεύχη Α'-Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1939-1940. — Νικ. Γ. Μαυρῆ, «Νισυριακὴ Βιβλιογραφία», *Νισυριακά*, 2 (1965) 228-259.

Κ ύ π ρ ο ς: Claude Delaval Cobham, *An Attempt at a Bibliography of Cyprus*. Previously printed 1886, 152 titles; 1889, 309; 1894, 497; 1900, 728; and 1908, 860 titles. A new edition arranged alphabetically with additions. Edited by G. Jeffery, Nicosia 1929. — Κ. Π. Χατζηγιώαννου, *Βιβλιογραφία τῆς Κυπριακῆς λαογραφίας καὶ γλωσσολογίας*, Λευκωσία 1933. — Ν. Γ. Κυριαζῆ, *Κυπριακὴ Βιβλιογραφία*, ἐν Λάρνακι 1935.

Μ α κ ε δ ο ν ί α: Irénée Doens, «Bibliographie de la Sainte Montagne de l'Athos», *Le Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études et Mélanges II*, Venezia 1964, σσ. 337-495. — Κυριάκου Ντελόπουλου, *Συμβολή στὴ βιβλιογραφία τοῦ Ἁγίου Ὁρους*. Αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις 1701-1971. Ἀθήναι 1971. — Κωνστ. Κ. Θεοχάρη, «Βιβλιογραφικαὶ σημειώσεις περὶ τῆς νήσου Θάσου», *Ὁ Βιβλιόφιλος* 1953, 13-14, 68. — Νικολάου Π. Δελιαλῆ, *Κατάλογος ἐντόπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης*. Μέρος πρῶτον. Ι. Ἐντυπα ἐκδόσεων 1494-1832 πλὴν τῶν ξενογλώσσων. Ἐκδίδεται ὑπὸ —. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1948 [Δημοσιεύματα Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, ἀριθ. 1]. — Γεωργ. Ν. Αἰκατερινίδου, *Λαογραφικὴ καὶ γλωσσικὴ βιβλιογραφία Νομοῦ Σερρών*, Ἀθήναι 1973 [Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρία Σερρῶν-Μελενίκου].

- Ἐνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο 6 (1973), σσ. 161-232, τῶν *Σερραϊκῶν Χρονικῶν*. — Ἄναστ. Χ. Μέγα, «Συμβολὴ στὴν βιβλιογραφία τῆς Σιαιτισίας», στὸν τόμο: *Σιαιτιστέων Μνήμη*. Λεύκωμα Συλλόγου Σιαιτιστέων Θεσσαλονίκης γιὰ τὰ ἐξηντάχρονα τῆς δράσεώς του. Θεσσαλονίκη 1972, σσ. Β3-Β24.
- Μικρὰ Ἀσία: Νίκου Ε. Μηλιώρη, «Μικρασιατικὴ Βιβλιογραφία», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 10 (1963) 508-511, 12 (1965) 502-506, 13 (1967) 587-594, 14 (1970) 574-591. — Τοῦ ἴδιου, «Μικρασιατικὲς Σπουδές», *αὐτόθι*, 16 (1975) 185-317 (στὶς σσ. 213-294: «Βιβλιογραφικὸς κατάλογος κειμένων μὲ θέματα τῶν Μικρασιατικῶν Σπουδῶν: 1922-1974»). — Νίκου Α. Βέη, «Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν λογοτεχνικὴν βιβλιογραφίαν τῆς Σμύρνης κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα», *αὐτόθι*, 2 (1939) 38-48. — Ἄθαν. Δ. Χατζηδήμου, «Σμυρναϊκὴ Βιβλιογραφία [Μέρος Α' (1764-1856)]», *αὐτόθι*, 4 (1948) 340-410, «Μέρος Β' (1856-1876)», *αὐτόθι*, 5 (1952) 295-354 καὶ «Μέρος Γ' (1877-1894)», *αὐτόθι*, 6 (1953) 381-437. — Φιλ. Φάλλμπου, «Συμβολὴ στὴν Σμυρναϊκὴ Βιβλιογραφία», *αὐτόθι*, 13 (1967) 401-434. — Χρυσοστόμου Μυρίδη, «Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Πόντου», *Ἀρχεῖον Πόντου*, 10 (1940) [ὀλόκληρος ὁ τόμος]. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ἐνότητα γιὰ τὴν πόλιν Ἀδραμύτιον τῆς Μ. Ἀσίας.
- Νῆσοι Αἰγαίου: Γ. Βαλέτα, *Αἰολικὴ βιβλιογραφία 1566-1939*. Βιβλία - ἔντυπα τυπωμένα στὴ Λέσβο καὶ στὴν Αἰολικὴ περιοχὴ τῆς = Βιβλία - ἔντυπα γραμμένα ἀπὸ Λεσβίους - Ἀδραμυτινοὺς. Ἀθήναι [1939]. — Κ. Μ. Μιχαηλίδη, *Συμβολὴ στὴν Αἰολικὴ βιβλιογραφία*, Ἀθήνα 1940. — Philipp P. Argenti, *Bibliography of Chios from classical times to 1936*, Oxford 1940.
- Πελοπόννησος: Κ. Ν. Ἠλιοπούλου, *Βιβλιογραφία τῆς πελοποννησιακῆς λαογραφίας καὶ γλωσσολογίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1830*. Ἐν Ἀθήναις 1937. — Δ. Α. Πετροπούλου, «Πελοποννησιακὴ βιβλιογραφία 1950-1956», *Πελοποννησιακά*, 1 (1956) 462-469. — Νότη Διον. Καραβία, *Ἀχαικὴ Βιβλιογραφία*. Συμβολὴ πρώτη (1765-1971). Βιβλιοπωλεῖον Νότη Καραβία, Ἀθήναι 1972 [Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἀριθ. 52]. — Κώστα Θ. Λάππα, «Συμβολὴ στὴν Καλαβρυτινὴ Βιβλιογραφία», *Μνήμων*, 1 (1971) 197-213. — Σ. Θωμοπούλου, *Κορίνθιοι συγγραφεῖς 1863-1963 (βιογραφικὰ - βιβλιογραφικά)*, Ἀθήνα 1962. — Ν. Ι. Ροζάκου, *Συμβολὴ στὴν Λακωνικὴ Βιβλιογραφία, 1800-1930*, Ἀθήνα 1933. — Νότη Δ. Καραβία, *Μεσσηνιακὴ Βιβλιογραφία*. (Συμβολὴ πρώτη 1687-1971). Α'-Β'. Βιβλιοπωλεῖον Νότη Δ. Καραβία, Ἀθήναι 1972 [Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἀριθ. 53]. — Νότη Διον. Καραβία, *Ἀρκαδικὴ Βιβλιογραφία*. Συμβολὴ πρώτη (1804-1981). Ἀθήνα 1982 [Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἀριθ. 169].

Στερεά Ἑλλάς καὶ Εὐβοία: Τάκη Λάππα, *Πνευματικὴ Ροὺμελη. Βιβλιογραφικὸν σχεδιάσμα 1835-1935*. Ἀθήνα 1956. — Ἴω. Γ. Γιαννοπούλου, «Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, 1 (1968) 385-436. — Διονυσίου Π. Καλογεροπούλου, *Βιβλιογραφία Εὐβοίας καὶ Θεσσαλικῶν Σποράδων, 1471-1937*. Ἐν Ἀθήναις 1937. — Γ. Ι. Φουσάρα, *Συμβολὴ εἰς τὴν Εὐβοϊκὴν Βιβλιογραφίαν (1620-1936)*, Ἀθήναι 1937 [Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ *AEM*, 2 (1936) 125-169]. — Μ. Κριαρᾶ, «Συμπληρωματικὰ Εὐβοικῆς Βιβλιογραφίας», *Νέα Ἔστια*, 22 (1937) 1261 [Συμπληρώσεις στὸ προηγούμενο]. — Γ. Ι. Φουσάρα, *Εὐβοϊκὴ Βιβλιογραφία. Α' 1473-1906, Β' 1906-1933, Γ' 1933-1958*. Ἀθήναι 1955-1958. — Νότας Μποζάνα - Δημ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου - Ἀλκήστιδος Θεοδώρου - Χ. Δ. Φαράντου, «Παράρτημα Εὐβοικῆς Βιβλιογραφίας. Προσθῆκαι, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις εἰς τὴν "Εὐβοϊκὴν Βιβλιογραφίαν" Γ. Ι. Φουσάρα. Ι/1940-1971», *AEM*, 17 (1971) 669-722, «ΙΙ/1940-1972 (Μέρος Β')», *αὐτόθι*, 18 (1972) 231-347 καὶ «ΙΙΙ/1900-1939 καὶ 1940-1974 (Μέρος Γ')», *αὐτόθι*, 20 (1975) 469-541 (Συντάκτες τοῦ Β' καὶ Γ' Μέρους: Νότα Μποζάνα-Κούρου, Δημ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἀλκηστis Θεοδώρου-Σουλογιάννη, Εὐθ. Σουλογιάννης, Βύρων Καρύδης, Χαρ. Δ. Φαράντος, Σωτ. Λεοντάρης, Νικ. Γ. Μαυρῆς, Γ. Α. Παναγιώτου).

Βιβλιογραφία

Γιὰ τίς τοπικὲς βιβλιογραφίες βλ. τὸ ἀντίστοιχο διάγραμμα τοῦ Βασ. Β. Σφυρόερα, στὸν τόμο Β' (τοῦ *Συμπληρώματος*), στ. 28β-28γ, τῆς *MEE* (στὶς στῆλες 27γ-29α τὸ γενικότερο λῆμμα: *Βιβλιογραφία ἐλληνική*).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ (ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ)

Ὁ πρῶτος συστηματικὸς βιβλιογράφος νεοελλήνων λογοτεχνῶν εἶναι ὁ Γ. Κ. Κατσιμπαλης. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸ ἔργο του εἶναι ἔργο θεμελιωτῆ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ὁ Κατσιμπαλης διέγνωσε τὴν σημασία πού ἔχει ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ φρόντισε νὰ βιβλιογραφηθοῦν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού θὰ βοηθοῦσαν τὸν μελλοντικὸ μελετητὴ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας νὰ σχηματίσῃ σαφῆ ἰδέα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν ἴδιων τῶν δημιουργῶν. Οἱ βιβλιογραφίες τοῦ Κατσιμπαλη διακρίνονται γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν πληρότητά τους.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Κατσιμπαλη ἀκολούθησαν παράλληλα καὶ ἄλλοι βι-

βλιογράφοι (Γ. Βαλέτας, Π. Μαρκάκης, Ν. Β. Τωμαδάκης, Γ. Ι. Φουσάρας)¹, που με ανάλογες έργασίες τους συνετέλεσαν στο να ενισχυθῆ ὁ νεοελληνιστῆς στο ἔργο του καὶ νὰ γραφοῦν νέες μελέτες γιὰ τοὺς συγγραφεῖς ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους συνέθεσαν τὶς βιβλιογραφίες τους. Ἐπομένως, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, ἐπιβάλλεται νὰ ὑπάρξουν βιβλιογραφίες καὶ γιὰ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ δὲν ἔχουν ἔως τώρα βιβλιογραφηθῆ.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτῆ θὰ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς ἐκδόσεις («Ἀπάντων» τῶν νεοελλήνων συγγραφέων (βλ. παρακάτω), ποὺ ἔγιναν μὲ κριτήρια φιλολογικὰ (λ.χ. στὶς σχετικὲς ἐκδόσεις τοῦ Γ. Βαλέτα), καταχωρίζονται βιβλιογραφίες ἀνάλογες μὲ τὶς ἐπόμενες.

Ἄ ν τ ω ν ἰ ο υ Δ. Ι.: Ι. Μ. Βούρτση, «Βιβλιογραφία τοῦ ποιητῆ Δ. Ι. Ἄντωνίου», *Ὁ Πολίτης*, τευχ. 43 (Ἰούν. 1981), σσ. 76-78 (καὶ σὲ τελειότερη μορφή: Ἰάκωβος Μ. Βούρτσης, *Βιβλιογραφία Δ. Ι. Ἄντωνίου*, Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1982).

Β α λ α ω ρ ἰ τ ῆ ς Ἄριστοτέλης: «Συμβολὴ στὴ Βιβλιογραφία Βαλαωρίτη», στὸν τόμο (τῆς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν): *Ἄριστοτέλης Βαλαωρίτης ὁ ἀρματολὸς τῆς λύρας, 1824-1879*, (Βίος, ἔργα, ἀνθολογία, κριτική, εἰκόνες, βιβλιογραφία). Σύνθεση-ἐπιμέλεια Γεράσιμος Γρηγόρης. Ἀθήνα 1975, σσ. 157-158. — *Βιβλιογραφία Ἄριστοτέλη Βαλαωρίτη*. Ἐκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατό του. Πρόλογος Κωστῆ Παλαμᾶ. ΟΕΔΒ, Ἀθήνα 1979.

Β α σ ἰ λ ἰ κ ὸ ς Βασίλης: Κυρ. Ντελόπουλου, *Βιβλιογραφία Βασίλη Βασιλικοῦ*. Τὰ βιβλία του καὶ οἱ μεταφράσεις τους. Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 1976.

Β ἰ ζ ῆ ν ὸ ς Γεώργιος: Γ. Βαλέτα, *Φιλολογικὰ στὸ Βιζυηνό*. Βιβλιογραφικὰ-Κριτικὰ-Γραμματολογικὰ-Αἰσθητικὰ-Ἀνέκδοτα Βιζυηνοῦ. Ἀθήνα 1936. — Κυριακῆς Μαμῶνη, *Βιβλιογραφία Γ. Βιζυηνοῦ (1873-1962)*. Ἀνέκδοτα ποιήματα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο «Λυρικά». Ἀθῆναι 1963 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ 29ου τόμου (1963), σσ. 209-301, τοῦ Ἀρχείου τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ).

Β λ α χ ο γ ἰ ἄ ν ν ῆ ς Γιάννης: Ἀγγ. Ν. Παπακώστα, «Βιβλιογραφία Γιάννη Βλαχογιάννη», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 44, τευχ. 515 (Ἀφιέρωμα στὸν Βλαχογιάννη), Ἀθῆναι, Χριστοῦγεννα 1948, σσ. 154-186.

Β ο υ τ υ ρ ᾶ ς Δημοσθένης: Χρήστου Λεβάντα, *Δύο μορφές. Δημοσθ. Ν. Βουτυρᾶς - Νίκος Ι. Χαντζάρας. Μελέτη - Βιβλιογραφία*. Ἐκδοσὴ «Πειρατικῶν Χρονικῶν», 1952, σσ. 24-25 καὶ 89-90.

1. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους βιβλιογράφους μνημονεύονται οἱ Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης, Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Ἐμμ. Χ. Κάσδαγλης, Κ. Γ. Κασίνης, Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶς, Κυριάκος Ντελόπουλος, Γιώργος Α. Παναγιώτου, Mario Vitti, κ.ἄ.

- Γιαννόπουλος Περικλῆς: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, *Βιβλιογραφία Π. Γιαννόπουλου*. Δεύτερη ἔκδοση. Ἀθήνα, Ἰούνιος 1960. — Γιώργου Α. Παναγιώτου, «Συμπληρώσεις σέ βιβλιογραφίες τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλη», *Διαβάζω*, τεῦχ. 23 (Αὐγ.-Σεπτ. 1979), σσ. 54-55.
- Γιοφύλλης Φῶτος (1887-1981): Χ. Πύρπασου, *Ὁ Φῶτος Γιοφύλλης. Ἡ ζωὴ του, τὰ ἔργα του καὶ λίγες κρίσεις γ' αὐτά*. Ἀθήνα 1935.
- Γρυπάρης Ἰωάννης: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, «Βιβλιογραφία Ἰ. Ν. Γρυπάρη», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 32 (1942), (τεῦχ. 362: Ἀφιέρωμα στὸν Γρυπάρη), σσ. 622-640 (καὶ σέ αὐτοτελές φυλλάδιο: Ἑλληνικὴ Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία, Ἀθήνα 1942). — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφικὰ συμπληρώματα Ἰ. Γρυπάρη - Μ. Μητσάκη - Κ. Θεοτόκη - Κ. Καβάφη*, Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1944.
- Δέλιος Γιώργος: Θ. Δ. Μπασογιάννη, *Βιβλιογραφία κριτικῆς γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Γ. Δέλιου, 1932-1978*. Θεσσαλονίκη 1978.
- Δέλτα Πηνελόπη: *Ἀλληλογραφία τῆς Π. Σ. Δέλτα 1906-1940*. Ἐπιμέλεια Ἐ. Λευκοπαρίδη. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», [Ἀθήνα χ.χ.], σσ. 503-506.
- Δούκας Στρατῆς: Ντ. Χριστιανόπουλου - Τάσου Κόρφη, «Ἐκδόσεις καὶ δημοσιεύματα Στρατῆ Δούκα. (Πρώτη καταγραφή)», *Διαγώνιος*, Περ. Β', 5 (1969) 161-169.
- Ἐλύτης Ὀδυσσεάς: «Χρονολογία καὶ ἐπιλογή βιβλιογραφίας (1939-1974) τοῦ Ἐλύτη», στὸ περιοδικὸ *Books Abroad*, Φθινόπωρο 1975, σσ. 712-716. — Mario Vitti, *Ὀδυσσεάς Ἐλύτης, Βιβλιογραφία 1935-1971*. Συνεργασία Ἀγγελικῆς Γαβαθᾶ. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1977]¹. — «Ἕλληνες λογοτέχνες. Ἐργογραφία - Βιβλιογραφία. Ἐπιμέλεια: Δαυίδ Ἀντωνίου. 1. Ὀδυσσεάς Ἐλύτης. Προσφορὰ τῶν Ἐκδόσεων Γρηγόρη. Σόλωνος 71 - Ἀθήνα [1978]. — Ἀλικῆς Παληοδήμου, «Ἡ βράβευση τοῦ ποιητῆ Ὀδυσσεά Ἐλύτη στὸν ἡμερήσιο Ἀθηναϊκὸ Τύπο», *Φιλολογικά* [Ἰωαννίνων], τεῦχ. 2 (Φθιν. '79 - Χειμ. '80), σσ. 51-66.
- Ἐφταλιώτης Ἀργύρης: Κ. Μ. Μιχαηλίδη, *Ἀργύρης Ἐφταλιώτης, ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Ἀθήνα 1930. — Λίνου Πολίτη, «Βιβλιογραφία Ἀργύρη Ἐφταλιώτη», *Νέα Ἑστία*, 46 (1949) 1455-1458.
- Ζαμπέλιος Σπυρίδων: Φάνη Μιχαλόπουλου, «Σπυρίδων Ζαμπέλιος (1815-1881)», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 5, ἀριθ. 3 (Ἰαν.-Φεβρ. 1951), σσ. 116-119, 128.
- Θέμελης Γιώργος: Δημήτρη Καλοκύρη, «Βιβλιογραφία Γ. Θέμελη», στὸν

1. Κρίσεις (μὲ συμπληρωματικὲς σημειώσεις): Γιάννη Π. Καραβίδα, «Σημειώσεις Βιβλιογραφίας 1», *Παραλλάξ*, τεῦχ. 4 (Ἰούλ.-Σεπτ. 1978), σσ. 205-210.

τιμητικό τόμο: *Ὁ ποιητὴς Γιώργος Θέμελης*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 351-405.

- Θ ε ο τ ο κ ᾶ ς Γιώργος: Peter Mackridge, «Bibliography of George Theotokas and Kosmas Politis», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 3 (Νοέμβριος 1973), σσ. 17-21. — Έμμ. Ι. Μοσχονᾶ, *Βιβλιογραφία Γιώργου Θεοτοκά*, Ἀθήνα 1978.
- Θ ε ο τ ό κ η ς Κωνσταντῖνος: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, *Βιβλιογραφία Κωνστ. Θεοτόκη*. Δεύτερη ἔκδοση. Ἀθήνα, Ἰούλιος 1959. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφικὰ συμπληρώματα Ἱ. Γρυπάρη - Μ. Μητσάκη - Κ. Θεοτόκη - Κ. Καβάφη*, Ἀθήνα 1944. — Γ. Α. Παναγιώτου, «Συμπληρώσεις σὲ βιβλιογραφίες τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλη», *δ.π.*, σ. 55.
- Κ α β ᾶ φ η ς Κωνσταντῖνος: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη*. Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1943. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφικὰ συμπληρώματα Ἱ. Γρυπάρη - Μ. Μητσάκη - Κ. Θεοτόκη - Κ. Καβάφη*, Ἀθήνα 1944. — Ι. Α. Σαρεγιάννη, *Σχόλια στὸν Καβάφη*, Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1964], σσ. 127-133 (σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῶν ἐκδόσεων τοῦ Καβάφη). [Στις σσ. 135-139 τὸ βιβλίο ἔχει ἀνεξάρτητο «Πίνακα ποὺ δείχνει μερικὰ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ διαδοχικὰ τυπώματα τῶν ποιημάτων (1910-1931) τοῦ Καβάφη γιὰ τὶς συλλογές του)]. — Παν. Μουλλᾶ, «Βιβλιογραφικὰ ἔτους Καβάφη» [= 1963], *Ἐποχές*, τεύχ. 13 (Μάιος 1964), σσ. 62-64. — Γ. Π. Σαββίδη, *Οἱ καβαφικὲς ἐκδόσεις (1891-1932)*. Περιγραφή καὶ σχόλιο. Βιβλιογραφικὴ μελέτη. Ἐκδοση «Ταχυδρόμου», Ἀθήνα 1966. — Κυρ. Ντελόπουλου, *Καβάφη ἱστορικὰ καὶ ἄλλα πρόσωπα*. Ἱστορικὴ, φιλολογικὴ καὶ βιβλιογραφικὴ ἔρευνα. Τρίτη ἔκδοση. Μὲ ἓνα ὑπερόγραφο. [Ἐκδόσεις] Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1980. — Δημήτρη Δασκαλόπουλου, «Κριτικὴ Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη. Αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις καὶ ἀνάτυπα (1912-1977)», *Συλλέκτης*, 4 (1978) 14-15, 62-63, 110-113, 167-168, 200-202, 245-246, 298-299, 338-339, 382-383, 425-426, 462-463, 5 (1979) 22-23, 64-66, 107-108, 145-146, 185, 225-226, 267-268, 307-308, 348, 376, 410, 6 (1980), 27, 74, 122-123, 177-178, 227-228, 274, 322-323. — Θ. Δ. Μπασογιάννη, *Προσθήκες στὴ Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη ὡς τὸ 1943 καὶ Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη 1944-1962*, Θεσσαλονίκη 1978 (πολυγραφημένο).
- Κ α ζ α ν τ ζ ᾶ κ η ς Νίκος: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, *Βιβλιογραφία Ν. Καζαντζάκη*. Α' 1906-1948. Ἀθήνα, Δεκέμβριος 1958. — Peter Bien, «Nikos Kazantzakis. A check list of primary and secondary works supplementing the Katsimbali bibliography», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 5 (Νοέμβριος 1974), σσ. 7-53. — Γ. Α. Παναγιώτου, «Συμπληρώσεις σὲ βιβλιογραφίες τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλη», *δ.π.*, σ. 55.
- Κ ᾶ λ α ς Νικόλαος: [Βάσως Νικολοπούλου], «Ἐργογραφία [Ν. Κᾶλα] (1929-

- 1938)», στὸν τόμο: Νικόλα Κάλα, *Κείμενα ποιητικῆς καὶ αἰσθητικῆς. Θεώρηση-ἐπιμέλεια* Ἀλεξ. Ἀργυρίου. Πλέθρον, Ἀθήνα 1982, σσ. 309-315.
- Κά λ β ο ς Ἀνδρέας: Ν. Β. Τωμαδάκη, «Κριτικά, βιογραφικά καὶ βιβλιογραφικά στὸν Ἀνδρέα Κάλβο», *Ἑλληνικά*, 10 (1938) 19-51. — Γ. Ι. Φουσάρα, «Βιβλιογραφία Ἀνδρέα Κάλβου», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 40, τεῦχ. 476 (Ἀφιέρωμα στὸν Κάλβο), Ἀθῆναι, Χριστούγεννα 1946, σσ. 226-242 (καὶ αὐτοτελῶς: Ἀθήνα 1946).
- Κ α μ π ᾶ ς Νίκος: Γ. Βαλέτα, «Τὰ νέα λεσβιακὰ γράμματα. Δ' Νίκος Καμπᾶς, ὁ ποιητικὸς πρόδρομος», περιοδ. *Ποιμὴν Ἱερῶς Μητροπόλεως Μυτιλήνης*, ἔτος 1936, σσ. 37-38 (καὶ σὲ αὐτοτελῆ ἔκδοση: Τυπογραφεῖο Δημοκράτη, Μυτιλήνη 1936, σσ. 15-16).
- Κ α μ π ὄ η ς Γιάννης: Γ. Κ. Κατσιμπαλή, «Βιβλιογραφία Γιάννη Καμπύση», *Νέα Ἑστία*, 50 (1951) 1487-1494. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Γιάννη Καμπύση*. Δεύτερη ἔκδοση. Ἀθήνα, Ἰούλιος 1960. — Γ. Α. Παναγιώτου, «Συμπληρώσεις σὲ βιβλιογραφίες τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλή», *ἔ.π.*, σσ. 55-56.
- Κ α ρ κ α β ῖ τ σ α ς Ἀνδρέας: Γ. Βαλέτα. *Φιλολογικά στὸν Καρκαβίτσα*. Μέρος πρῶτο *Βιβλιογραφικά - Βιογραφικά - Κριτικά*. Ἀνέκδοτα ποιήματα. Ἐκδοση «Ἀχαικῶν», Πάτραι 1937/XII. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Ἀντρέα Καρκαβίτσα*. Ἐκδοση δευτέρα ἀναθεωρημένη καὶ συμπληρωμένη. Ἀθήνα 1940. — Νίκης Greczynka, *Βιβλιογραφικά στὸν Καρκαβίτσα*, Ἀθήνα 1940. — Νίκης Σιδερίδου-Θωμοπούλου, *Ὁ Ἀντρέας Καρκαβίτσας καὶ ἡ ἐποχὴ του*. Μελέτη. (Βραβεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). Ἀθήνα 1959, σσ. 9-57. — Γ. Βαλέτα, «Ἀντρέας Καρκαβίτσας. Ὁ κορυφαῖος πεζογράφος τοῦ δημοτικισμοῦ», *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά* 1971, σ. 121 (στὴν αὐτοτελῆ ἔκδοση, Ἀθήνα 1971, σ. 25). — Νίκης Σιδερίδου, «Ἡ βιβλιογραφία Α. Καρκαβίτσα», στὸ τέλος τοῦ τόμου IV τῶν Ἀπάντων του (βλ. παρακάτω), σσ. 1-63 (= [2193-2255]). — Γ. Βαλέτα, «Ἐργογραφία Καρκαβίτσα. Εἰδολογικὴ-Χρονολογικὴ», στίς σσ. 63-110 τοῦ τόμου 1 τῶν Ἀπάντων του (βλ. παρακάτω). — Τοῦ ἴδιου, «Ἀπάνθισμα βιβλιογραφίας Καρκαβίτσα», αὐτόθι, σσ. 111-112. — Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Ζητιάνος» τοῦ Καρκαβίτσα. Εἰσαγωγή - Κείμενο - Γλωσσάριο. Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1980 (καί: Δεύτερη ἔκδοση βελτιωμένη, Ἀθήνα 1982), σσ. 35-40 καὶ 52-60 (ἔπου ἀκριβῆς εἰδικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ζητιάνο καὶ νεώτερα — ἢ μὴ καταχωριζόμενα στίς παραπάνω βιβλιογραφίες — λήμματα).
- Κ α τ σ ῖ μ π α λ η ς Γ. Κ.: Δημήτρη Δασκαλόπουλου, *Γ. Κ. Κατσιμπαλή. Βιβλιογραφία καὶ 12 κριτικά κείμενα*. [Ἐκδόσεις] Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1980. (Πρωτοτυπώθηκε στὴ *Νέα Ἑστία*, τόμ. 108, τεῦχ. 1278 [Ἀφιέρωμα στὸν Γ. Κ. Κατσιμπαλή] (1.10.1980),

- σσ. 1484-1548). — Ι. Μ. Χατζηφώτη, «Βιβλιογραφικά Γ. Κ. Κατσιμπαλη», *Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία*, τευχ. 1 (Μάιος 1981), σσ. 41-42.
- Καχτίτσης Νίκος: Γ. Δανιήλ, «Βιβλιογραφία Νίκου Καχτίτση», *Νεοελληνικὸς Λόγος* 1974, σσ. 97-99. — Γιώργου Γώτη, «Βιβλιογραφία Νίκου Καχτίτση», *Διάλογος* (Λεχαινῶν), τευχ. 11 (Ὀκτ.-Δεκ. 1980), σσ. 32-38.
- Κόντογλου Φώτης: Γ. Βαλέτα, «Ἐπίτομη ἀναγραφή αὐτοτελῶν ἐκδόσεων τοῦ Κόντογλου», *Αἰολικὰ Γράμματα*, 1 (1971) 582. — Ι. Μ. Χατζηφώτη, «Βιβλιογραφία Κόντογλου. (Αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις)», *Κριτικὰ Φύλλα*, τόμ. 4, τευχ. 22-23 (Ἀπρίλιος-Μάιος 1975), σσ. 245-254, καὶ στὴν αὐτοτελεῖ ἐκδοσὶ: Ι. Μ. Χατζηφώτη, *Φ. Κόντογλου. Πέντε μελετήματα γιὰ τὸν πεζογράφου καὶ τὸν καλλιτέχνη. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν «Κριτικῶν Φύλλων»*, Ἀθήνα 1975, σσ. 35-44. — Θανάση Θ. Νιάρχου, «Βιβλιογραφία Φώτη Κόντογλου», στὸν τόμο: *Μνήμη Κόντογλου. Δέκα χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησὶ του. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστὴρ»*, Ἀθήναι 1975, σσ. 329-333.
- Κοραῆς Ἀδαμάντιος: Γ. Λαδᾶ, *Βιβλιογραφικαὶ ἔρευναι ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ*, Ἀθήναι 1934. — Β. Λαοῦρδα, «Βιβλιογραφικὰ τοῦ Κοραῆ», *Νέα Ἑστία*, 16 (1934) 809.
- Κουμανοῦδης Στέφανος: Νίκου Α. Βέη (Bees), «Ἐμμετρα κείμενα Στ. Α. Κουμανοῦδη», *ΑΘΛΘ*, 14 (1947-1948) 305-347, ὅπου καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.
- Κρυστάλλης Κώστας: Γ. Βαλέτα, *Φιλολογικὰ στὸν Κρυστάλλη*, Μυτιλήνη 1936. — Γ. Κ. Κατσιμπαλη, *Κώστας Κρυστάλλης. Κρίσεις καὶ πληροφορίες. Βιβλιογραφία*. Τυπογραφεῖο «Ἑστία», Ἀθήνα 1937. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Κ. Κρυστάλλη. Συμπλήρωμα*. Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1943.
- Λαπαθιώτης Ναπολέων: Γιώργου Α. Παναγιώτου - Τάσου Κόρφη - Ντίνου Χριστιανόπουλου, «Βιβλιογραφικὰ στὸν Λαπαθιώτη», *Διαγώνιος*, Περ. Β', 5 (1969) 72-81. — Ντίνου Χριστιανόπουλου, «Συμπλήρωμα στὴν Βιβλιογραφία Λαπαθιώτη», *αὐτόθι*, 267. — Ἀλέξη Ζήρα, «Βιβλιογραφικὰ Λαπαθιώτη», *αὐτόθι*, Περ. Γ', 5 (1976) 290.
- Μάγνης Πέτρος: Βιβλιογραφία τοῦ Π. Μάγνη καταχωρίζεται στίς σσ. 181-190 τοῦ Β' τόμου τῶν Ἀπάντων του (Ἀλεξάνδρεια 1957).
- Μακρυγιάννης Γιάννης: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, *Βιβλιογραφία Ἱ. Μακρυγιάννη καὶ Π. Ζωγράφου*. Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1957. — Συμπληρώσεις στὴ *Βιβλιογραφία Ἱ. Μακρυγιάννη καὶ Π. Ζωγράφου* τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλη καὶ νέα λήμματα ὡς τὸ 1974 δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶ, στό: *Οἱ Ἑλληνεὶ Ζωγράφοι*, τόμ. Α', Ἐκδοτικὸς οἶκος «Μέλισ-

- σα», [Ἀθήνα 1974], σσ. 35-36. — Γ. Α. Παναγιώτου, «Συμπληρώσεις σὲ βιβλιογραφίες τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλή», *δ.π.*, σ. 56.
- Μ α ρ κ ο ρ ᾶ ς Γεράσιμος: Διον. Π. Καλογεροπούλου, *Ἑπτανησιακὰ σημειώματα*, ἐν Ἀθήναις 1930, σσ. 37-39. — Μαρκορᾶ, *Ἄπαντα*. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Ἐκδόσεις Πηγῆς, Ἀθήνα 1950 [Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη], σσ. κη'-λ'. [Βελτιωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ὅρκο τοῦ Μαρκορᾶ —μαζί με λήμματα πού δὲν καταχωρίζονται στὴ Βιβλιογραφία Βαλέτα καὶ με ἄλλα νεώτερα— βλ. στοῦ Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Ὅρκος» τοῦ Μαρκορᾶ. Μελέτη φιλολογικὴ. Κείμενο. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978, σσ. 35-40 (καὶ 87-88)].
- Μ η τ σ ἄ κ η ς Μιχαήλ: Γ. Κ. Κατσιμπαλή, *Βιβλιογραφία Μιχαὴλ Μητσάκη*. Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1942. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφικὰ συμπληρώματα Ἰ. Γρουπάρη - Μ. Μητσάκη - Κ. Θεοτόκη - Κ. Καβάφη*, Ἀθήνα 1944.
- Μ π α σ τ ι ᾶ ς Κωστής: Ν. Καραντινοῦ, *Βιβλιογραφικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Κωστῆ Μπαστιᾶ*, τόμ. Α', Ἀθήναις 1969.
- Μ ω ρ α ἰ τ ῖ δ η ς Ἀλέξανδρος: Γ. Ι. Φουσάρα, *Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης*, Ἀθήνα 1941 [Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴ *Νέα Ἑστία*, 30 (1941) 880-883]. — Ἰω. Ν. Φραγκούλα, «Βιβλιογραφία Ἀλεξ. Μωραϊτίδη», στὸ βιβλίον τοῦ ἴδιου: *Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης (1850-1929)*, Βοστώνη 1950, σσ. 43-92 (ἀποτελεῖ τὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου καὶ χρονικὰ ἐκτείνεται ὡς τὸ 1944). Ἡ «Βιβλιογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδη» ἀνατυπώθηκε, με ὀρισμένες διορθώσεις καὶ προσθήκες, στὸν τόμο: Ἰω. Ν. Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα. Β' Σύμμεικτα Σκιαθίου*. Ἐκδόσεις «Ἰωλκός», Ἀθήνα 1979, σσ. 225-287. — Γιὰ τὰ μετὰ τὸ 1945 δημοσιεύματα βλ. Χρήστου Β. Χειμώνα, *Συμβολὴ στὴν περὶ Μωραϊτίδη βιβλιογραφία*. Τεύχ. 1 (= Ἀρχεῖο Σκιαθίου, 10), Σκιαθός 1979.
- Ν ἄ κ ο υ Λιλίκα: Θανάση Νάκα, «Ἔργα τῆς Λιλίκας Νάκου», *Τομὲς, Χρ. 5ος*, τεύχ. 48 (Μάης 1979), σσ. 24-25.
- Ξ ε ν ὀ π ο υ λ ο ς Γρηγόριος: Πέτρου Μαρκάκη, «Βιβλιογραφία Γρηγορίου Ξενοπούλου. [Πρώτη συμβολή]», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 50, τεύχ. 587 (Ἀφιέρωμα στὸν Ξενοπούλου), Ἀθήναις, Χριστούγεννα 1951, σσ. α'-λ'.
- Ο ὕ ρ ἄ ν η ς Κώστας: Πέτρου Μαρκάκη, *Κώστας Οὐράνης. Ι. Βιβλιογραφία (1908 - 1961)*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», [Ἀθήνα 1962].
- Π α λ α μ ᾶ ς Κωστής: Γ. Κ. Κατσιμπαλή, *Παλαμικὴ βιβλιογραφία, 1926-1931*. Τυπογραφεῖο «Ἑστία», Ἀθήνα 1932. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Κωστῆ Παλαμᾶ. Α' Ἐκδόσεις*. Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1942. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Κωστῆ Παλαμᾶ. Β' 1876-1900*. Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1943. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Κωστῆ Παλαμᾶ. Γ' 1901-*

1910. Τυπογραφείο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1943. — Τοῦ ἴδιου, «Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 34, τεύχ. 397 (Ἀφιέρωμα στὸν Παλαμᾶ), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1943, σσ. 375-471 (καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἔκδοση: *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ. Ἐκδόσεις καὶ δημοσιεύματα. Ἑλληνικὴ Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία Α. Ε.*, Ἀθήνα 1943). — Τοῦ ἴδιου, «Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ (1943-1953)», *Νέα Ἑστία*, 53 (1953) 320-329, 412-416, 474-478, 539-548, 681-684, 933-936, 54 (1953) 1059-1062, 1211-1213, 1259-1261, 1349-1351, 1420-1422, 1473-1477, 1672-1681, 1817-1825 (καὶ αὐτοτελῶς: Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1953). — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ (1954-1958)*, Ἀθήνα, Ἰούνιος 1959. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ (1959-1963)*, Ἀθήνα, Ἰούνιος 1964. — Τοῦ ἴδιου, *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ (1964-1969)*, Ἀθήνα 1970. — Κ. Γ. Κασίνη, *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ (1911-1925)*, Ἀθήνα 1973 [Ἰδρυμα Κωστή Παλαμᾶ, 1]. — Γ. Α. Παναγιώτου, «Συμπληρώσεις σὲ βιβλιογραφίες τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλή», *δ.π.*, σσ. 56-58 (ἀπὸ τίς παραπάνω βιβλιογραφίες τοῦ Κατσιμπαλή συμπληρώνονται οἱ ἐξῆς: *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ. Ἐκδόσεις καὶ δημοσιεύματα - Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ (1954-1958) - Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ (1964-1969)*).

Π α π α δ ι α μ ᾶ ν τ η ς Ἀλέξανδρος: Γ. Κ. Κατσιμπαλή, *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Πρῶτες κρίσεις καὶ πληροφορίες. Βιβλιογραφία*. Τυπογραφεῖο «Ἑστία», Ἀθήνα 1934. — Τοῦ ἴδιου, *Συμπλήρωμα βιβλιογραφίας Α. Παπαδιαμάντη*, Τυπογραφεῖο «Ἑστία», Ἀθήνα 1938. — Γ. Βαλέτα, *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ - Τὸ ἔργο - Ἡ ἐποχὴ του*. Φιλολογικὴ μελέτη βραβευμένη ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν. Τυπογραφεῖα «Πρωϊνῆς», Μυτιλήνη 1940. — Γ. Ι. Φουσάρα, *Βιβλιογραφικὰ στὸν Παπαδιαμάντη*, Ἀθήνα 1940. — Γ. Βαλέτα, «Ἡ “Νέα Ἑστία” γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Αὐτοτελῆ ἄρθρα καὶ μελέτες στὴ “Νέα Ἑστία” (1927-1941)», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 30, τεύχ. 355 (Ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1941, σσ. 207-208. — Χρήστου Β. Χειμώνα, «Συμβολὴ στὴν περὶ Παπαδιαμάντη βιβλιογραφία», *Σκιαθός, Χρόνος 2ος*, τεύχ. 5 (Ἀφιέρωμα στὸν Ἀλ. Παπαδιαμάντη) (Ἀπρίλ.-Ἰούν. 1977), σσ. 98-121. [Τὸ αὐτοτελὲς τεύχος: *Σκιαθός 1977* (= Ἀρχεῖον Σκιαθίου, 1), σσ. 30]. Καί: Σειρὰ Β', στὸ Ἀφιέρωμα *Φῶτα δλόφωτα*, Ε.Λ.Ι.Α., Ἀθήνα 1981, σσ. 473-504. — Μάρθας Καρπόζηλου, «Τὰ ἀφιερῶματα τῶν περιοδικῶν στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη», στὸ *Φῶτα δλόφωτα*, σσ. 445-462.

Π α π α σ ι ῶ π η ς Παῦλος: *Νέα Πορεία*, τεύχ. 265-267 (Μάρτιος-Μάιος 1977), σσ. 69-70 (Μεταφράσεις καὶ ἄρθρα: δύο πίνακες καταρτισμένοι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα).

- Π α πα τ σ ώ ν η ς Τ. Κ.: «Βιοχρονογραφία τοῦ Τ. Κ. Παπατσώνη», *Τιμὴ στὸν Τ. Κ. Παπατσώνη*, Τετράδια «Εὐθύνης» 1, [Ἀθήνα 1976], σσ. 151-153.
- Π α σα γι ά ν ν η ς Σπήλιος: Σταύρου Χ. Σκοπετέα, «Βιβλιογραφικὰ Σπήλιου Πασαγιάννη», *Ὁ Βιβλιόφιλος*, 11 (1957) 23-27.
- Π ε ν τ ζ ί κ η ς Νίκος Γαβριήλ: Σοφίας Σκοπετέα, *Βιβλιογραφία Ν. Γ. Πεντζίκη (1935-1970)*. Ἐκδόσεις καὶ δημοσιεύσεις. «Ἐρμῆς». Ἀθήνα 1971.
- Π ε ρ ά ν θ η ς Μιχάλης: I. Μ. Χατζηφώτη, *Μιχαὴλ Περάνθης (εἰσαγωγή-βιβλιογραφία-κρίσεις)*. Μὲ τὴ συνεργασία τῆς Νίκης Πολίτη. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν «Κριτικῶν Φύλλων», Ἀθήνα 1976 (ιδίως σσ. 47-263).
- Π ε ρ ν ά ρ η ς Ἄντης (1922-1980): Νίκου Παναγιώτου, *Βιβλιογραφία Ἄντης Περάρη (1922-1980)*. Λευκωσία 1982. [Συνάπτεται, μὲ αὐτοτελὴ σελιδαριθμηση (1-126), στὸν τόμο Ἄντης Περάρης: Ἐπιλογή ἀπὸ τὸ ἔργο καὶ βιβλιογραφία του. Λευκωσία 1982].
- Π ο λ ί τ η ς Κοσμᾶς: Peter Mackridge, «Bibliography of George Theotokas and Kosmas Politis», *Μαντατοφόρος*, τεῦχ. 3 (Νοέμβριος 1973), σσ. 17-21.
- Π ο λ ί τ η ς Φῶτος: *Βιβλιογραφία κριτικῶν ἄρθρων Φώτου Πολίτη, 1914-1934*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήναι 1940. [Κυκλοφόρησε ὡς παράρτημα τοῦ βιβλίου: Φῶτου Πολίτη, *Ἐκλογή ἀπὸ τὸ ἔργο του*. Εἴκοσι χρόνια κριτικῆς. Τόμ. Α' (1914-1927) καὶ Β' (1927-1934). Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήναι 1938].
- Π ο λ υ δ ο ύ ρ η Μαρία: «Βιβλιογραφία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. 1) Μαρία Πολυδούρη (1903-1930)». Ἐρευνα, συλλογὴ, ἀποδελτίωση: Ἡρῶ Κορμπέτη. Ταξινόμηση, σημειώματα: Βασίλης Λαούρδας, *Ρυθμός*, 1 (1932) 77-80, 113-116.
- Π ο ρ φ ύ ρ α ς Λάμπρος: Γ. Κ. Κατσίμπαλη, *Βιβλιογραφία Λάμπρου Πορφύρα*. Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1956.
- Π ρ ε β ε λ ά κ η ς Παντελῆς: Ἐμμανουήλ Χ. Κάσδαγλη, *Συμβολὴ στὴ βιβλιογραφία τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη 1927-1967*. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήναι, Ἰούνιος 1967. Καὶ τόμ. Β' (1967-1977). Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1979.
- Ρ ή γ α ς Βελεστινλῆς: Ap. Dascalakis, *Les œuvres de Rhigas Velestinlis. Étude bibliographique suivie d'une réédition critique, avec traduction française de la brochure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797*. Paris 1937.
- Ρ ί τ σ ο ς Γιάννης: Ν. Μακρυνικόλα, «Ξένη Βιβλιογραφία τοῦ Γιάννη Ρίτσου», *Αἰολικὰ Γράμματα*, τεῦχ. 32-33 (Μάρτης-Ἰουνῆς 1976) (Ἀφιέρωμα στὸν

Γιάννη Ρίτσο), σσ. 302-313, και *Νέα Δομή*, τευχ. 6 (Νοέμβριος 1976), σσ. 43-45, με τὸν ἐπεξηγηματικὸ ὑπότιτλο: [Ἐφορᾶ μόνον αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις ἔργων τοῦ στὸ ἐξωτερικῶ]. — Αἰκατερίνης Μακρουνικόλα, «Συνοπτικὴ βιβλιογραφία Γιάννη Ρίτσου», *Μαντατοφόρος*, τευχ. 12 (Μάιος 1978), σσ. 4-95 (ὀλόκληρο τὸ τευχος). [Στὶς σσ. 6-11 βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν ποιητὴ, γραμμένο ἀπὸ τὸν Χρίστο Ἀλεξίου]. — Τῆς ἴδιας, «Ἐργογραφία Γιάννη Ρίτσου. Μιὰ πρώτη καταγραφή», *Ἀφιέρωμα στὸν Γιάννη Ρίτσο*, σσ. 721-794.

Σ ε φ έ ρ η ς Γιώργος: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, «Βιβλιογραφία Γιώργου Σεφέρη», *Γιὰ τὸν Σεφέρη*, σσ. 409-467 (καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἐκδοσι: [Τυπογραφεῖο Φ. Κωνσταντινίδη καὶ Κ. Μιχαλᾶ], Ἀθήνα, Δεκέμβριος 1961). — Luigia Azzoni, «Bibliografia delle traduzioni italiane da Seferis», *Omaggio a Seferis*, σσ. 233-244. — Γ. Α. Παναγιώτου, «Συμπληρώσεις σὲ βιβλιογραφίες τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλη», *δ.π.*, σ. 59. — Δημήτρη Δασκαλόπουλου, *Ἐργογραφία Σεφέρη (1931-1979)*. Βιβλιογραφικὴ δοκιμὴ. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1979. Μὲ τὸ δημοσίευσμά του αὐτό, ὁ Δασκαλόπουλος ἐγκαινιάζει ἕνα νέο εἶδος βιβλιογραφίας.

Σ ι κ ε λ ι α ν ὸ ς Ἄγγελος: Γ. Κ. Κατσιμπαλη, *Βιβλιογραφία Α. Σικελιανοῦ*, Ἑλληνικὴ Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία Α. Ε., Ἀθήνα 1946. (Ἐπανέκδοσι τῶν 41 πρώτων λημμάτων τῆς βιβλιογραφίας αὐτῆς, με ἀγγλικὴ μετάφρασή τους ἀπὸ τὴν Ἀριάδνη Κούμαρη-Sanford καὶ τὸν Kevin Andrews, βλ. στὸ δημοσίευσμα: Ἄγγελος Σικελιανός. *Βιβλιογραφία. [Α'] Ἐκδόσεις. [α']*. [Στὸ πρωτότυπο. Προμετωπίδες - Εἰκονογράφηση. [Ἐκδόσεις] Βιβλιοφιλία, [Ἀθήνα] 1981). — Φώτου Γιοφύλλη, «Συμπλήρωση στὴ Βιβλιογραφία τοῦ Α. Σικελιανοῦ», *Ὁ Βιβλιόφιλος*, Ἔτος Ε', ἀριθ. 1 (Ἰαν.-Μάρτ. 1951), σ. 6 (16 λήμματα). — Γ. Κ. Κατσιμπαλη, «Βιβλιογραφία Σικελιανοῦ. (Συμπλήρωμα)», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 52, τευχ. 611 (Ἀφιέρωμα στὸν Ἄγγελο Σικελιανό), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1952, σσ. 218-244 (καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἐκδοσι: Τυπογραφεῖο Σεργιάδη, Ἀθήνα 1952). — Γ. Π. Σαββίδη, «Βιβλιογραφικὰ στὸν Σικελιανὸ 1909-1945. Ἄγνωστα ἔντυπα, στίχοι καὶ πεζὰ τοῦ ποιητῆ καθὼς καὶ ἄγνωστα κείμενα τρίτων φωτίζουν ἀγνοημένες πτυχές τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του», *Ἡὼς* [Περίοδος τρίτη, ἔτος 10ον, ἀριθ. 103-107, 1967] (Ἀφιέρωμα Εὔας Palmer-Σικελιανοῦ), σσ. 307-334. — Εὐγενίας Χατζηδάκη, «Συμπλήρωμα Βιβλιογραφίας Γ. Κατσιμπαλη γιὰ τὶς δελφικὲς ἐορτές καὶ τὴν Εὔα ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ Ἀρχείου Εὔας Σικελιανοῦ», *Ἡὼς*, ὅ.π., σσ. 397-400. [Φωτογραφικὴ ἀνατύπωση τῶν βιβλιογραφιῶν Κατσιμπαλη καὶ Χατζηδάκη στὸν τόμο (τῆς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν): *Σικελιανός 1884-1951*. Βίος, Ἔργα, Ἀνθολογία, Κριτικὲς, Εἰκόνες, Βιβλιογραφία.

- Σύνθεση -'Επιμέλεια Γεράσιμος Γρηγόρης. Β' "Εκδοση, 'Αθήναι 1981 (1971), σσ. 195-263. Στις σσ. 264-270 τῆς δεύτερης ἐκδοσης: I. Μ. Χατζηφώτη, «'Εργογραφία - Βιβλιογραφία "Αγγελου Σικελιανού 1953-1981»]. — Δημήτρη Δασκαλόπουλου, «Βιβλιογραφικά "Ετους [1981] Σικελιανού. Πρώτη συναγωγή», *Διαβάζω*, τεύχ. 46 (Σεπτ.-'Οκτ. 1981), σσ. 72-79 (καὶ σὲ πληρέστερη μορφή: Δημήτρη Δασκαλόπουλου, *Βιβλιογραφικά Σικελιανού (1980-1982)*, 'Ελληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ 'Ιστορικὸ 'Αρχεῖο, 'Αθήνα 1983). — 'Ερατοσθένη Γ. Καψωμένου, «Βιβλιογραφία Σικελιανού. ('Εκλογή —.)», *Φιλολογικά*, τεύχ. 5 ("Ανοιξη-Καλοκαίρι '82), σσ. 33-39.
- Σινόπουλος Τάκης: 'Αχιλλέα Κυριακίδη, «Τ. Σινόπουλος -'Εργογραφία - Δημοσιεύσεις», *'Εποπτεία*, τεύχ. 51 (Νοέμβρ. 1980), σσ. 873-883, καὶ Τοῦ ἴδιου, «Σχεδιάσμα Βιβλιογραφίας γιὰ τὸν Τάκη Σινόπουλο», *αὐτόθι*, σσ. 884-891.
- Σολωμὸς Διονύσιος: Σ. Π. Βογιατζάκη - Ν. Β. Τωμαδάκη, *Βιβλιογραφία Διονυσίου Σολωμοῦ (1825-1933)*, Τυπογραφεῖον «'Εφεδρικοῦ 'Αγῶνος», Χανιά 1934 [Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Νεοελληνικὸν 'Αρχεῖον*, Α' (1935) 5-63]. — Ν. Β. Τωμαδάκη, «Συμπληρωματικὰ σολωμικῆς βιβλιογραφίας», *αὐτόθι*, 172-174. — Τοῦ ἴδιου, *'Εκδόσεις καὶ χειρόγραφα τοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ*, Τυπογραφεῖον «'Εστία», ἐν 'Αθήναις 1935 (= *Νεοελληνικὸν 'Αρχεῖον*, ἔτος Α' (1935), Παράρτημα Α'). — Λ. Χ. Ζώνη, «Προσθήκη εἰς βιβλιογραφίαν Σολωμοῦ», *'Ιόνιος 'Ανθολογία*, τόμ. 10 (1936), τεύχ. 104-106, σσ. 10-13. — Γ. Βαλέτα, *Συμβολὴ στὴ σολωμικὴ βιβλιογραφία. 'Απόσωμα πρῶτο, 1826-1934. Μυτιλήνη 1937/V*.
- Τραυλάντωνης 'Αντώνης: Θ. Ξύδη, *Χειρόγραφα καὶ δημοσιεύματα τοῦ 'Αντώνη Τραυλαντώνη*, 'Αθήνα 1943 (πρώτη δημοσίευσή του: *Νέα 'Εστία*, 34 (1943) 1004-1018).
- Τσίρκας Στρατής: Κατερίνας Πλασσαρᾶ, *Στρατῆς Τσίρκας. Βιβλιογραφία 1926-1978*. 'Αθήνα 1979 [Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ 'Ιστορικὸ 'Αρχεῖο, Σειρά: Βιβλιογραφία, 1]. Τὸ «Συμπλήρωμα Β' ('Απὸ τὸν ξένο τύπο)», σσ. 115-124, εἶναι τῆς 'Αντιγόνης Στυλιανοπούλου.
- Φιλόρας Ρῶμος: Τάσου Κόρφη, «Βιβλιογραφία Ρώμου Φιλόρα», *Διαγώνιος*, Περ. Β', 2 (1966) 15-17 (βλ. καὶ σ. 108) καὶ 4 (1968) 132. — Τοῦ ἴδιου, *Ρῶμος Φιλόρας. Συμβολὴ στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἔργο του*. Πρόσπερος, 'Αθήνα 1974, σσ. 154-161: «Βιβλιογραφία (πρώτη προσπάθεια καταγραφῆς)».
- Χαντζάρας Νίκος I.: Χρήστου Λεβάντα, *Δυὸ μορφές. Δημοσθ. Ν. Βουντρᾶς - Νίκος I. Χαντζάρας - Μελέτη - Βιβλιογραφία*. "Εκδοση «Πειραικῶν Χρονικῶν», 1952, σσ. 62-88.
- Χάρης Πέτρος: I. Μ. Χατζηφώτη, «Μεταφράσεις ἔργων τοῦ Πέτρου Χάρη

στό ἐξωτερικό. (Βιβλιογραφικό σχέδιασμα)», *Πνευματικὴ Κύπρος*, τεύχ. 185-187 (Φλεβ.-'Απρ. 1976) (᾿Αφιέρωμα στὸν Πέτρο Χάρη), σσ. 159-162 (στὶς σσ. 157-158: ᾿Αναγραφή ἔργων τοῦ Π. Χάρη). — Μάνου Χαριτάτου, *Βιβλιογραφία Πέτρου Χάρη*. Τόμ. Α' ᾿Εργογραφία (1924-1981) καὶ κριτικά κείμενα γιὰ τὰ ἔργα. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1981. («Ὁ δεῦτερος τόμος θὰ περιλάβει τὰ κάθε εἴδους δημοσιεύματά του σὲ περιοδικὰ καὶ ἑφημερίδες, καθὼς καὶ κρίσεις καὶ πληροφορίες τρίτων γιὰ τὸ ἔργο του»).

Χ ρ ι σ τ ο β α σ ῖ λ η ς Χρῖστος: Χρήστου Ι. Σούλη, «Χρῖστος Χρηστοβασίλης», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, 12 (1937) 287-293.

Χ ρ υ σ ἄ ν θ η ς Κύπρος: Νίκου Παναγιώτου, *Κύπρος Χρυσάνθης: Βιβλιογραφία (1932-1980)*. Ι. (Προσάρτημα). Λευκωσία 1980. [Συνάπτεται στὸν τόμο τοῦ ἔτους 1980 τοῦ περιοδικοῦ *Φιλολογικὴ Κύπρος*, μὲ αὐτοτελὴ σελιδαρίθμηση (1-99)].

Ψ υ χ ἄ ρ η ς Γιάννης: Germaine Rouillard, *Notice biographique et bibliographique de Jean Psichari*. Imprimerie Administrative, Melun 1930 [École pratique des hautes études, Section des sciences historiques et philologiques]. — Γ. Βαλέτα, «Ψυχαρικὴ βιβλιογραφία (1886-1979). Α'. Ψυχαρικὴ ἐργογραφία», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 107, τεύχ. 1260-1261 (᾿Αφιέρωμα: *Ψυχάρης (1854-1929)*), Ἀθήναι, 1-15.1.1980, σσ. 106-129, καὶ «Β'. Κριτικογραφία», *Αἰολικὰ Γράμματα*, Χρ. Θ', τεύχ. 51 (*Ψυχάρης. ᾿Αφιέρωμα στὸν πνευματικὸ λυτρωτὴ τῆς Ρωμοσύνης*), Σεπτ.-'Οκτ. 1979, σσ. 298-315.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΨΕΥΔΩΝΥΜΩΝ

Τὴ δύσκολη προσπάθεια, στὴν ὁποία ὑποβαλλόταν ἄλλοτε ὁ μελετητὴς τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων, γιὰ νὰ ἀνιχνεύσει πίσω ἀπὸ κάποιο ψευδώνυμο τὸ πραγματικὸ ὄνομα ἐνὸς συγγραφέα (λογοτέχνη) καὶ ἔτσι νὰ προχωρήσει στὴν ἔρευνά του, ἐπικουρεῖ σήμερα μιὰ σειρά εἰδικῶν ἐργασιῶν, ποὺ ἀντικατέστησαν τὴν πρώτη σχετικὴ δοκιμὴ τοῦ Γ. Βαλέτα (βλ. *MEE*, στὴ λέξη *ψευδώνυμον*). ᾿Απὸ τίς ἐργασίες αὐτὲς παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη στὸ χρήσιμο βοήθημα: Κυρ. Ντελόπουλου, *Νεοελληνικὰ φιλολογικὰ ψευδώνυμα, 1800-1981*. Δεύτερη ἐκδοση ἀναθεωρημένη καὶ ἀνασυνταγμένη. 1789 συγγραφεῖς, 3065 ψευδώνυμα. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1983. Στὶς σσ. 325-326 τοῦ ἔργου καταχωρίζεται «Βιβλιογραφία τῆς ἑλληνικῆς ψευδωνυμογραφίας (᾿Επιλογή)» καὶ στὶς σσ. 329-330 «Ἄλλες συλλογὲς ψευδωνύμων».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Με τὸν ὄρο Ἱστορία τῆς λογοτεχνίας (Literaturgeschichte - Geschichte der Literatur, Histoire de la littérature - Histoire littéraire, History of Literature, Storia della letteratura) ἐννοοῦμε τὸν κλάδο τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης πού ἐξετάζει συστηματικά, ἐξελικτικὰ καὶ μέσα στὸ πλαίσιο χωροχρονικῶν καὶ κοινωνικῶν συντελεστῶν —δηλαδή ἱστορικῶν— τῆ λογοτεχνικῆ παραγωγή ἐνὸς ἔθνους, ἀλλὰ καὶ μιᾶς εὐρύτερης ἢ στενότερης ἀπὸ αὐτὸ πολιτισμικῆς ἐνότητας. Δηλαδή τὸ ἐκάστοτε ἀντικείμενο μιᾶς τέτοιας ἱστορίας ἐπιδέχεται ποσοτικὲς διαφοροποιήσεις: μποροῦμε ἐξίσου θεμιτὰ νὰ μιλήσουμε λ.χ. γιὰ Ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἢ Ἱστορία τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 14ου ὠς τὸν 17ο αἰώνα. Ὡστόσο, ἀπαραίτητος συντελεστὴς εἶναι ἓνα στοιχεῖο συνόλου, δηλαδή ἓνας ἀριθμὸς προσώπων καὶ κειμένων πού συνδέονται μὲ κάποιον κοινὸ ἱστορικὸ παρονομαστὴ καὶ μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν ἐνιαῖο ἀντικείμενο μελέτης. Μὲ βάση τοὺς προσδιορισμοὺς αὐτούς, ἡ Ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ μέρος τοῦ εὐρύτερου φιλολογικοῦ κλάδου τῆς Γραμματολογίας, πού στὰ ὅρια του περιλαμβάνει καὶ τὶς μονογραφικὲς ἐργασίες γιὰ ἐκπροσώπους ἢ θέματα τῆς λογοτεχνίας (π.χ. «Διονύσιος Σολωμός. Ὁ βίος - τὸ ἔργο», «Ἡ πεζογραφία τοῦ Παλαμᾶ»). Ὅπως δὴποτε, οἱ δύο τομεῖς παρουσιάζουν στενότερη σχέση καὶ συχνὰ παρατηρεῖται μία μερικὴ ἐπικάλυψή τους (π.χ. σὲ μία ἔρευνα ὅπως «Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα» ἢ «Τὸ ἐθνικὸ στοιχεῖο στὴν κρητικὴ λογοτεχνία»). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ Ἱστορία τῆς λογοτεχνίας παρουσιάζει ἐξαιρετικὴ εὐρύτητα βιβλιογραφικῆς ὑποδομῆς, δηλαδή προϋποθέτει καὶ χρησιμοποιεῖ σχεδὸν τὸ σύνολο τῶν γενικῶν ἢ ἐπιμέρους φιλολογικῶν ἐργασιῶν πού ἀναφέρονται στὸ ἀντικείμενό της, καὶ ἀκόμη μελέτες φιλοσοφικῆς, κοινωνιολογικῆς, ἀνθρωπογεωγραφικῆς κλπ., πού βοηθοῦν μεθοδολογικὰ τὸν ἱστορικὸ στὴν ἐρμηνεία τῶν φαινομένων καὶ στὴ σύνθεση τοῦ ἔργου του.

Ἄν, ὅπως παρατηρήθηκε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία καθυστέρησε νὰ συγχροτηθῆ σὲ αὐτοτελὴ ἐπιστημονικὸ κλάδο, ὥστόσο σχετικὰ νωρὶς ἐμφανίσθηκαν Ἱστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (ἡ πρώτη τὸ 1827), δηλαδή ἔργα πού προϋποθέτουν τὴν —ἀνύπαρκτη γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη— ἀναλυτικὴ προεργασία. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενο αὐτό, μολονότι δὲν ἀνταπο-

κρίνεται σὲ μία ἰδεατὴ ἱεράρχηση μέσων καὶ σκοπῶν, ὅπωςδῆποτε ἐρμηνεύεται καὶ δικαιολογεῖται, γιατί ἀντιπροσωπεύει τὴν ἔμφυτη τάση κάθε ἐποχῆς νὰ γνωρίσει τὸ παρελθόν της καὶ νὰ ἀνιχνεύσει τὴν προϊστορία τοῦ ὁδηγεῖ στὶς δικές της ἐκδηλώσεις. Θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ, ὅτι γύρω στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα τὶς συνθετικὲς Ἱστορίες κατὰ κάποιον τρόπο ἀντικαθιστοῦσαν ὡς προδρομικὰ σχεδιάσματα μερικὰ βασικὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ τους καὶ χρήσιμα ἕως σήμερα γραμματολογικὰ ἔργα, ποῦ εἶχαν τὴ μορφή βιογραφικῆς ἀπαρίθμησης προσώπων (λογίων γενικὰ) μὲ πληροφορίες γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν παιδευτικὴ δρᾶση τους. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν τὰ ἔργα τῶν: Ἰωσήφ Δε-Κιγάλλα, *Σχεδιάσμα κατόπτρου τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας*. Ἦτοι, Ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων Συγγραφέων τε καὶ Μεταφραστῶν (δηλ. ἀπὸ τοῦ 1550 μέχρι τέλους τοῦ 1838) ὅπου σημειοῦνται καὶ οἱ νεοελληνιστὶ συγγράψαντες ἄλλογενεῖς. Ἐν Ἐρμουπόλει, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη, 1846¹, Ἀνδρέα Παπαδοπούλου Βρετοῦ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*. Μέρος Α'-Β'. Ἐν Ἀθήναις 1854-1857, Παναγ. Ἀραβαντινοῦ, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*², Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821). Ἐν Ἀθήναις 1868, Ἀνδρονίκου Κ. Δημητρακοπούλου, *Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σάθα*. Ἐν Λειψία 1871, Δημητρίου Βικέλα, *Περὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας*. Δοκίμιον ἀναγνωσθὲν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Σχολῇ τοῦ Λονδίνου κατὰ τὴν ἑσπερινὴν συνδιατριβὴν τῆς 21ης Μαρτίου 1871 ὑπὸ —. Ἐν Λονδίῳ 1871, Γ. Ι. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου. Ἀθήναι, 1872³, Λ. Α. Βροκίνη, *Βιογραφικὰ σχεδάρια τῶν ἐν τοῖς γράμμασι, ὠραῖαις τέχναις καὶ ἄλλοις κλάδοις τοῦ κοινωνικοῦ βίου διαλαμψάντων Κερκυραίων*. Τεύχη Α'-Β'. Κέρκυρα 1877-1884 (= *Κερκυραϊκὰ Χρονικά*, τόμ. XVI, Κέρκυρα 1972, Ἐπιμέλεια - Προλεγόμενα Κώστα Δαφνῆ), καὶ ἀκόμη ἡ ἐπισκόπηση τοῦ Ματθαίου Κ. Παράνικα, *Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσεως (ΙΘ')* ἑκατονταετηρίδος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1867. Ἡ τάση ἐξἄλλου

1. Καὶ φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση: Ἀθήνα 1978, Ἐκδόσεις «Κουλτούρα», 11.

2. Τὸ ἔργο συντάχθηκε στὰ Γιάννενα τὸ 1860 καὶ ἐκδόθηκε, ἕναν αἰῶνα ἀργότερα (Γιάννενα 1960), μὲ εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ.

3. Βλ. τώρα: Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*. Ἀνατύπωσης Α' Ἐκδόσεως. Ἐπιμέλεια - Εἰσαγωγὴ - Εὐρετήριο Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, δ.φ., Ἀθήναι 1972 [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν - Ἐπιστημονικὰ Πραγματεῖαι, 11 - Σειρὰ φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ].

νά συνδέωνται οί βυζαντινές φιλολογικές σπουδές με τις νεοελληνικές (θεμιτή και αναγκαία ως ένα σημείο, που συνεχίζεται ως τις μέρες μας) ή νά εντάσσεται ένα μεγάλο μέρος τῆς πρωτονεοελληνικῆς γραμματείας στή μελέτη τῆς βυζαντινῆς (αὐτό ὅμως σήμερα εἶναι μεθοδολογικά πολύ ἀμφίβολο) εἶχε ως ἀποτέλεσμα νά εἰσάγεται στά γραμματολογικά ἐγχειρίδια γιά τή βυζαντινή λογοτεχνία (Dieterich, Krumbacher) ἡ ἐπισκόπηση ἐνός σημαντικοῦ τμήματος τῆς νεοελληνικῆς.

Ἔργα τά ὁποῖα στηρίζονται σέ κατὰ κανόνα σωστές μεθοδολογικές βάσεις, στήν καλή γνώση τοῦ ἀντικειμένου και στήν κατάλληλη ἰεράρχηση τῶν κριτηρίων, ἐμφανίσθηκαν ἀρκετά ἔως σήμερα (Βουτιερίδης, Δημαρᾶς, Vittī, Πολίτης, κλπ.), που συνοψίζουν τις ἐπιμέρους ἐρευνες, ἀλλά συχνά ὑποδεικνύουν και κατευθύνσεις γιά ἄλλες. Ἐδῶ πρέπει νά ὑπογραμμισθῆ και ἕνα θεμιτό χαρακτηριστικό που παρουσιάζουν ὀρισμένα ἀπό τά νεώτερα αὐτά ἔργα (ἰδιαιτέρα τὸ βιβλίο τοῦ Δημαρᾶ), ὅτι δηλαδή διευρύνουν τά ὅρια τοῦ ἀντικειμένου τους, κάνοντας λόγο και γιά τά νεοελληνικά γράμματα γενικά και γιά κείμενα ὄχι αὐστηρά ἢ τυπικά λογοτεχνικῆς μορφῆς, τά ὁποῖα ὅμως στήν ἐποχή τους λειτούργησαν ὡς λογοτεχνία. Με τὸν τρόπο αὐτὸν δίνεται ἐποπτική και συνθετική εἰκόνα τῆς νεοελληνικῆς παιδείας, ἀλλά και ἐρμηνεύονται καλύτερα οἱ καθαυτὸ λογοτεχνικές ἐκδηλώσεις τῶν τελευταίων αἰώνων¹.

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΓΕΝΙΚΕΣ (ἐπιλογή)²

Cours de littérature grecque moderne. Donné à Genève par Jacoby Rizo Néroulos. Publié par Jean Humbert. Genève 1827. [Τὸ προδρομικὸ αὐτὸ γιά τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἔργο κυκλοφόρησε και στά γερμανικά (Mainz 1827, σὲ μετάφραση Christian Müller, και Leipzig 1830, σὲ μετάφραση H. F. Eisenbach), στά ὀλλανδικά (Amsterdam 1829, σὲ μετάφραση J. J. de Gelber) και ἀργότερα στά ἑλληνικά, με τὸν τίτλο: Ἱστορία τῶν γραμμάτων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι, συνταχθεῖσα ὑπὸ Ἰακώβου

1. Με τά παραπάνω πρέπει νά συσχετισθοῦν ὅσα γράφει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς στὸ σημείωμα του γιά τὴν ἑκτη ἐκδοση τῆς Ἱστορίας του (σ. 18'): «... ἔτσι, σήμερα, νομίζω ὅτι προκειμένου νά τονίσω τὴν εὐρύτητα τοῦ ὅρου λογοτεχνία ὅπως τὸν χρησιμοποιοῦ ἔδῶ, θά πρόσθετα στίς ἐνδείξεις Ἱστορία τῶν γραμμάτων” και Ἱστορία τῆς παιδείας”, τὴν ἐνδειξη Ἱστορία τῶν συνειδήσεων”...».

2. Στὸν πίνακα που ἀκολουθεῖ προτιμήθηκε ἡ χρονολογική σειρά τῶν ἔργων.

- Ρίζου Νερουλοῦ κατὰ τὸ 1826 ἐν Γενεύῃ χάριν τῆς αὐτόθι νεολαίας ὡς φιλοτιμουμένης περι τὴν καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Jean Humbert τὸ 1827 ἐν Γενεύῃ, ἐξελληνίσθη δὲ ὑπὸ Ὀλυμπίας Ι. Ν. Ἄββοτ ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἀθήνησι, Ἐν τῷ τυπογραφείῳ Περρῆ καὶ Βάμπα, 1870].
- Rudolf Nicolai, *Geschichte der neugriechischen Literatur*, Leipzig 1876.
- Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique*. Par A. R. Rangabé. Vol. I- II. Berlin 1877¹. [Τὸ ἔργο κυκλοφόρησε συνοπτικότερα καὶ σὲ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ ἴδιου τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Γερμανοῦ ἑλληνοστῆ Daniel Sanders (Λειψία 1882). Τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως ἔγινε καὶ ἑλληνικὴ ἐπιτομὴ, ποῦ κυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο *Περίληψις Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*. Ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβῆ. Ἐκδότης Γουλιέλμος Μπάρτ, Βιβλιοπώλης Κάρολος Βίλμπεργ, ἐν Ἀθήναις χ.χ. [1887], (Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, [6]).] Γιά τὴν βιβλιογραφικὴ ἱστορία τῶν ἐκδόσεων (δύο στὰ γαλλικά, μία στὰ γερμανικά καὶ μία στὰ ἑλληνικά) τοῦ παραπάνω ἔργου τοῦ Ραγκαβῆ βλ. Γ. Βαλέτα, «Ἐκδόσεις καὶ σύνθεση τῆς νεοελληνικῆς γραμματολογίας τοῦ Ἀλεξ. Ρ. Ραγκαβῆ», *Νέα Ἑστία*, 19 (1936) 837-842.
- Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Ostromischen Reiches (527-1453)*, Munchen 1891 (21897). Κ. Κρουμπάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου*, τόμ. Α'-Γ', ἐν Ἀθήναις 1897-1900. [Ἐκδοση στὴ σειρὰ τῆς Βιβλιοθήκης Μαρασλῆ]. Ἐπανέκδοση τοῦ ἔργου, σὲ 6 τομῆδια, ἀλλὰ χωρὶς τὴν βιβλιογραφία, πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Πάπυρος» (ἐν Ἀθήναις 1964-1965), μὲ γενικὴ εἰσαγωγή Ν. Β. Τωμαδάκη γιὰ τὶς βυζαντινὲς φιλολογικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα, τὴν συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων σ' αὐτὲς καὶ τὴν ἀξιολόγησή τῆς βυζαντινῆς γραμματείας. Πλήρης φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως Μαρασλῆ ἔγινε ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Β. Ν. Γρηγοριάδη (Ἀθῆναι 1974), μὲ εἰσαγωγή, βιβλιογραφικὸ συμπλήρωμα (1900-1973) καὶ ἐπιμέλεια Ι. Μ. Χατζηφώτη.
- Karl Dieterich, *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Lit-*

1. Μία πρώτη μορφή τοῦ γαλλικοῦ κειμένου τοῦ ἔργου (καὶ μὲ τὴν ὑπογραφή: Α.) δημοσιεύθηκε στὸ γαλλόφωνο ἑλληνικὸ περιοδικὸ *Spectateur de l'Orient* σὲ ὀκτώ συνέχειες (Δεκ. 1853-Φεβρ. 1856) καὶ μὲ τὸν τίτλο: *Esquisses de la littérature grecque moderne*. Γιά τὸ ὅτι τὸ σύμβολο Α. ὑποδηλώνει τὴν ὑπογραφή τοῦ Ραγκαβῆ βλ. Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, *Ἀπομνημονεύματα*, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 291 (« . ἀλλ' οὐχ ἦττον ἔγραψα καὶ ἄλλα μακρὰ ἄρθρα οἷον περὶ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὑπογράφων τὰ ἔργα μου διὰ τοῦ γράμματος Α.»)· πρβλ. Γ. Βαλέτα, «Ἐκδόσεις καὶ σύνθεση τῆς νεοελληνικῆς γραμματολογίας τοῦ Ἀλεξ. Ρ. Ραγκαβῆ», *Νέα Ἑστία*, 19 (1936) 838 καὶ σημ. 8 καὶ Δημ. Μάργαρη, *Τὰ παλιὰ περιοδικά. Ἡ ἱστορία τους καὶ ἡ ἐποχὴ τους*, Ἀθῆναι [1954], σ. 57.

- teratur*, Leipzig 1902, ²1909 [Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen, 5].
- Histoire de la littérature grecque moderne*. Par D. C. Hesselting. Traduite du néerlandais par N. Pernot. Paris 1924 [Collection de l'Institut Néo-Hellénique de l'Université de Paris, Fasc. 1].
- Ἡλία Π. Βουτιερίδη, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Μετ' εἰσαγωγῆς περὶ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Τόμ. Α'-Β'. Ἐκδοτικὸς οἶκος Μ. Σ. Ζηκάκη, ἐν Ἀθῆναις 1924-1927.
- Ἀριστοῦ Καμπάνη, *Ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας (1000 μ.Χ.-1900)*. Ἀθῆνα 1925 (⁵1948).
- G. Th. Zoras, *Lineamenti storici della letteratura neoellenica*, Roma 1931 (²1939).
- Ἡλία Π. Βουτιερίδη, *Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (1000-1930)*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Μ. Σ. Ζηκάκη, Ἀθῆνα 1933. Κυκλοφόρησε καί: Τρίτη ἔκδοσις. Μὲ συμπλήρωμα τοῦ Δημήτρη Γιάκου (1931-1976). Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθῆναι 1976. (Ἡ δευτέρα ἔκδοσις, μὲ συμπλήρωμα τοῦ ἴδιου (1931-1965), εἶχε κυκλοφορήσει [τὸ 1966] ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐπίσης ἐκδότῃ).
- I. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Στοιχεῖα Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Τυπογραφεῖα Κύκλου, ἐν Ἀθῆναις 1936 [Βιβλιοθήκη Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου Δ. Ν. Μακρῆ] (καί: Δευτέρα ἔκδοσις βελτιωμένη, Ἐκδοσις Γραφείου πνευματικῶν ὑπηρεσιῶν, ἐν Ἀθῆναις 1938).
- Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τις πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Τόμ. Α'-Β'. Ἴκαρος, [Ἀθῆνα] 1948-1949. Οἱ ἐπόμενες ἐκδόσεις κυκλοφόρησαν ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδοτικὸ οἶκο σὲ ἓναν ὀγκώδη τόμο (⁶1975). Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε καὶ σὲ μετάφραση γαλλικὴ (τὸ 1965, στὴ σειρά: Collection de l'Institut Français d'Athènes, μὲ τὸν τίτλο: C. Th. Dimaras, *Histoire de la littérature néo-hellénique des origines à nos jours*), ρουμανικὴ (*Istoria literaturii neo-grecesti*, București 1968· ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὸν Mihai Vasiliu), βουλγαρικὴ (*Istoriija na novogrăckata literatura*, Sofija 1971· τὴ μετάφραση ἔκαμε ὁ Koljo Delčev) καὶ ἀγγλικὴ: *A History of Modern Greek Literature by C. Th. Dimaras*. Translated by Mary P. Gianos. London, University of London Press Ltd - Albany, State University of New York Press, 1972.
- André Mirambel, *La littérature grecque moderne*. Paris 1953. (Presses Universitaires de France: ²1965).
- Bruno Lavagnini, *Storia della letteratura neoellenica*, Milano 1955. [Καὶ

- μὲ τὸν τίτλο: *La letteratura neoellenica*. Nuova edizione aggiornata. Milano 21969].
- Börje Knös, *L'histoire de la littérature néo-grecque*. La période jusqu'en 1821. Almqvist a Wiksell, Stockholm-Göteborg-Uppsala [1962]. (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Graeca Upsaliensia, 1).
- Γιάννη Κορδάτου, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. (Ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1961). Τόμ. Α'-Β'. Βιβλιοεκδοτική, Ἀθήνα 1962.
- Κώστα Θρακιώτη, *Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (1000-1965)*, Δίφρος, [Ἀθήνα 1965].
- José Alsina Clota - Carlos Miralles Solá, *La literatura griega medieval y moderna*. Barcelona [1966].
- Γ. Βαλέτα, *Ἐπίτομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἐκδότης: Πέτρος Κ. Ράνος, Ἀθήνα 1966.
- Λίνου Πολίτη, *Ἱστορία τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας. Συνοπτικὸ διάγραμμα, βιβλιογραφία*. Θεσσαλονίκη 1968 (21969). Ἡ τρίτη ἐκδοση (Θεσσαλονίκη 1977) κυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο: *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας. Βιβλιογραφία-Ἐπίμετρο*.
- Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν Λογοτεχνίαν*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1969 [Τὰ βιβλία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1].
- Hans-Georg Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München 1971 [Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, 2. Teil, 3. Band].
- Mario Vitti, *Storia della letteratura neogreca* (ERI, Edizioni RAI Radiotelevisione italiana), Torino 1971 [Letteratura e Civiltà, XVI]. Περίληψη τοῦ ἔργου ἐκδόθηκε καὶ στὰ γερμανικὰ μὲ τὸν τίτλο *Einführung in die Geschichte der neugriechischen Literatur*, Max Hueber Verlag, [München 1972]. Ἡ μετάφραση αὐτὴ ἔγινε ἀπὸ τὴν Ragni M. Gschwend, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ G. Veloudis. Ἐπίσης κυκλοφόρησε καὶ ἐλληνικὴ ἐκδοση τοῦ βιβλίου, μὲ τὸν τίτλο *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Μετάφραση Μυρσίνης Ζορμπᾶ, θεώρηση τοῦ συγγραφέα, ἀπόδοση Ε. Ι. Μοσχονᾶ. Ἐκδόσεις «Ὀδυσσεάς», [Ἀθήνα 1978].
- Κ. Μητσάκη, *Εἰσαγωγή στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία*. Πρωτονεοελληνικοὶ χρόνοι. Μέρος πρῶτο Ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου ἕως τοὺς θρήνους γιὰ τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης. Θεσσαλονίκη 1973.
- Μαρίας Δ. Μιράσγεζη. *Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία*. Τόμ. Α'-Β. Ἀθήνα 1978 καὶ 1982.
- Νίκου Παππᾶ, *Ἡ ἀληθινὴ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (ἀπὸ 1100-1973)*. Ἐκδόσεις «ΤΥΜΦΗ», Ἀθήνα 1973.

Linos Politis, *A History of Modern Greek Literature*, Oxford, at the Clarendon Press, 1973¹. Καὶ ἀνατύπωση (μὲ διορθώσεις): 1975. Τὸ βιβλίο κυκλοφόρησε καὶ στὰ ἑλληνικά, μὲ τὸν τίτλο: *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1978 (καί: Β' ἔκδοση, 1979, μὲ διορθώσεις, 1980).

Μιχαὴλ Περάνθη, *Κεφάλαια νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἐκδόσεις Χιωτέλη (Σειρά: Μορφές καὶ κείμενα τῆς λογοτεχνίας μας, 1) [Ἀθήνα 1976].

Βαγγέλη Α. Σκουβαρά, *Τὰ νεοελληνικά γράμματα*. Σύντομο διάγραμμα ἱστορίας τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀθήνα 1976. [Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς ἀπαρχές ὡς τὸν 18ο αἰώνα].

Δ. Π. Κωστελένου, *Σύγχρονη Ἱστορία Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὶς μέρες μας. Ἐκδοσις Παγουλάτου, [Ἀθήνα 1977].

Δημ. Γρ. Τσάκωνα, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας* [ὑπότιτλος Α' τόμου: *Κοινωνιολογικὴ κριτικὴ τῶν νεοελληνικῶν ἀξιών*], τόμ. Α'-Γ', Ἐκδόσεις Γ. Λαδιᾶ, Ἀθήνα 1981.

Βιβλιογραφία

"Ἀλκη Ἀγγέλου, «Δοκιμὲς γιὰ ἀπογραφὴ καὶ ἀποτίμηση τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας», *Ὁ Ἐραμιστής*, 11 (1974) [κυκλοφόρησε τὸ 1980: *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ], 1-16. — Γιώργου Κεχαγιόγλου, «Οἱ ἱστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἐπιλογὴ καὶ παρουσίαση - Ἐρευνητικὴ ἀναφορά», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 15 (Μάρτ. 1980), σσ. 5-66.

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΤΟΠΙΚΕΣ (ἐπιλογή)

Ἑλληνικὲς κοινότητες ἐξωτερικοῦ: Μανώλη Γιαλουράκη, *Ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Αἴγυπτο*, Ἀλεξάνδρεια 1962. — Ι. Μ. Χατζηφῶτη, *Ἡ Ἀλεξανδρινὴ λογοτεχνία*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1971.

Κρήτη: Alexandre Embiricos, *La Renaissance Crétoise XVIe et XVIIe siècles*. Tome I: *La littérature*. Société d'Édition «Les Belles Lettres», Paris 1960 [Collection de l'Institut d'Études Byzantines et Néo-Helléniques de l'Université de Paris, Fascicule XIX]. — Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ*

1. Βλ. καὶ συμπληρώσεις στὴ βιβλιοκρισία τοῦ G. Veloudis, *Sudost-Forschungen*, 43 (1975) 456-460.

- κηρική λογοτεχνία κατά την εποχή τῆς Βενετοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1965 [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης].
- Κύπρος: Κύπρου Χρυσάνθη, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Κύπρον ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία 1956. — Ἀντη Περνάρη, *Ἱστορία τῆς Κυπριακῆς Γραμματείας*, Λευκωσία 1977.
- Σίφνος: Γ. Βαλέτα, *Ἡ λογοτεχνικὴ σχολὴ τῆς Σίφνου*. Ἕνας ὀλόφωτος ἀστερισμὸς τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων. Ἀθήνα 1969.
- Σπώραδες: Γ. Βαλέτα, *Ἡ σχολὴ τῶν Β. Σποράδων καὶ ὁ πατέρας τοῦ Νιρβάνα Κωνσταντῖνος Ἀποστολίδης Κουμιώτης*. Ἀνέκδοτα κείμενα καὶ Πληροφορίες. Ἀθῆναι 1968.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ (ἐπιλογή)

- Γ. Βαλέτα, *Λεξικὸ νεοελληνικὸ φιλολογικόν*. Βιογραφίες ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Στοιχεῖα γραμματολογίας καὶ μετρικῆς - Ἀναλύσεις καὶ ἐρμηνεῖες - Βιογραφικὰ σημειώματα. Ἐκδόσεις «Παρνασσός», Ἀθήνα 1964.
- [Κωνστ. Ἀντ. Βοβολίνη], *Μέγα ἑλληνικὸν βιογραφικὸν λεξικόν*. Τόμ. 1-5. Ἐκδόσεις «Βιομηχανικῆς Ἐπιθεωρήσεως», Ἀθῆναι [1958-1964].
- Χάρη Πάτση, *Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. (Ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα μ.Χ. μέχρι σήμερα). Ἐκδοτικὸς οἶκος Χάρη Πάτση, Ἀθῆναι [1968]. (Στὶς σελίδες 729-765 τοῦ 12ου τόμου: *Συμπλήρωμα*). Περιέχει βιογραφικὰ στοιχεῖα τῶν νεοελλήνων συγγραφέων μὲ ἀναγραφή καὶ ἀνθολόγηση τῶν ἔργων τους.
- Βιογραφικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Ἑλλήνων λογοτεχνῶν*. Τόμοι 1-4. Ἐκδόσεις Ἀδελφῶν Κ. Παγουλάτου, Ἀθήνα [1976]. [Συγγραφή καὶ ἐπιμέλεια Δημήτρη Π. Κωστελένου]. (Συμπλήρωμα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας αὐτῆς βλ. παρακάτω).
- Περικλῆ Ν. Καλοδίκη, *Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία*. (Κοινωνικοὶ προβληματισμοί). Τόμ. 1-4. [Ἐκδόσεις] Gutenberg, [Ἀθήνα 1978-1979].
- Γερ. Μαρκαντωνάτου - Γ. Χρ. Σακελλαριάδη, *Λεξικὸ λογοτεχνικῶν ὄρων*. Ἐκδοτικὸς Ὄργανισμὸς Μαλλιάρης-Παιδεία, [Θεσσαλονίκη 1979].
- Σταμάτη Χαϊκάλη, *Βιογραφίες Ἑλλήνων λογοτεχνῶν*. Τόμ. Α' - Β'. Ἰνστιτούτο διαδόσεως ἑλληνικοῦ βιβλίου, Ἀθήνα 1980 [Σειρά: Σύγχρονα Ἑλληνικά].
- Δημήτρη Σιατόπουλου, *Γραμματολογικὴ καὶ βιογραφικὴ ἐγκυκλοπαιδεία τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας*. Τόμ. 1-2. Ἐκδόσεις Ἀδελφῶν Παγουλάτου, [Ἀθήνα 1981]. (Οἱ αὐτοτελεῖς αὐτοὶ τόμοι ἀποτελοῦν καὶ συμπλήρωμα τῆς τε-

τράτομης *Βιογραφικῆς Ἑγκυκλοπαίδειας Ἑλλήνων λογοτεχνῶν* (βλ. παραπάνω).

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ
(ΓΕΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΕΣ)

Διευκρίνιση: Τὰ παρακάτω ἔργα ἀποτελοῦν, βέβαια, μέρος ἐνὸς εὐρύτερου γραμματολογικοῦ κύκλου (μιᾶς Ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας). Στὰ παραπάνω, δηλαδή, γραμματολογικὰ βοηθήματα ὑπάρχουν σελίδες ποὺ ἀφιερώνονται στὸ θέατρο. Ὡστόσο τὰ ἐπόμενα ἔργα καταχωρίζονται ἐδῶ αὐτοτελῶς, ἐπειδὴ ἀπομονώνουν καὶ κατὰ κανόνα ἐξαντλοῦν τὸ θέμα καὶ κυρίως ἐπειδὴ σήμερα ἡ λεγόμενη «θεατρικὴ φιλολογία» (γρ. «θεατρολογία») τείνει νὰ ἀποτελέσει ἕναν ἰδιαίτερο καὶ ἀνεξάρτητο κλάδο τῆς Ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὰ θεατρικὰ ἔργα εἶναι κείμενα δημιουργικῆς φαντασίας καὶ ἐντάσσονται ἐπομένως στὸν καθαυτὸ χῶρο τῆς λογοτεχνίας.

Νικολάου Ι. Λάσκαρη, *Ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου*. Τόμ. Α΄-Β΄. Ἐκδοτικὸς οἶκος Μ. Βασιλείου, Ἀθῆναι 1938-1939.

Γιάννη Σιδέρη, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνικοῦ θεάτρου 1794-1944*. Τόμος Πρῶτος (1794-1944). (Εὐρωπαϊκὸς κλασικισμὸς - Ρομαντισμὸς - Ἑλληνικὸς νεοκλασικισμὸς - Ἀναγέννηση - Ἴψεν καὶ βουλευβάρτο - Θίασοι, ἡθοποιοί, θέατρα, ἐρασιτεχνία, ἐκδόσεις, σκηνοθεσία - Ἡ «Νέα Σκηνή» καὶ τὸ «Βασιλικὸν Θέατρον»). Ἰκαρος, [Ἀθήνα, 1951].

M. Valsa, *Le théâtre grec moderne de 1453 à 1900*. Akademie-Verlag, Berlin 1960 [Berliner Byzantinistische Arbeiten, Band 18]¹.

Ἀλέξη Σολομοῦ, *Ὁ Ἅγιος Βάκχος ἢ τὰ ἀγνωστα χρόνια τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου 300 π.Χ. - 1600 μ.Χ.*, «Πλειάς», [Ἀθήνα 21964].

Γιάννη Σιδέρη, *Τὸ Ἀρχαῖο Θέατρο στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Σκηνή*. Α΄ 1817-1932. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1976].

* * *

Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, *Τὸ θέατρον ἐν Ζακύνθῳ ἀπὸ τοῦ ΙΖ΄ μέχρι τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος*. (Ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων κειμένων). Ἀθῆναι 1958.

Πανταζῆ Κοντομίχη, *Τὸ νεοελληνικὸ θέατρο στὴ Λευκάδα (1800-1964)*. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Μέλισσα», Ἀθῆναι 1964.

1. Κρίσεις: Γλ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, *Ἀθηνᾶ*, 54 (1960) 351-358.

Σπύρου Α. Εύαγγελάτου, *Ίστορία τοῦ θεάτρου ἐν Κεφαλληνίᾳ 1600-1900*. Ἐν Ἀθήναις 1970 [Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Φιλοσοφικὴ Σχολή. Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπλόου, 5].
Χρήστου Σαμουηλίδη, *Τὸ λαϊκὸ παραδοσιακὸ θέατρο τοῦ Πόντου*, Ἀθήνα 1980.

Βιβλιογραφία

Βάλτερ Ποϋχνερ, «Ἐρευνητικὰ προβλήματα στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου», *Δωδώνη*, 9 (1980) 217-242.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ (ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ)

Ἡ διάκριση «λογοτεχνικῆς» καὶ «φιλολογικῆς» κριτικῆς ποὺ ἐπιχειρεῖται στὰ ἐπόμενα τμήματα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ὑπαγορεύεται κυρίως ἀπὸ μία συμβατικὴ ἀνάγκη καταμερισμοῦ τοῦ ὕλικου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ποὺ ἔχει ἐπικρατήσει τὶς τελευταῖες δεκαετίες στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀνταποκρίνεται πάντοτε μὲ ἀκρίβεια στὰ πράγματα. Ἐξ σημειωθῆ πρὸς τὸ παρὸν ὅτι ὀρθότερος θὰ ἦταν ὁ ἐνιαῖος ὀρισμός: *φ ι λ ο λ ο γ ι κ ῆ ἔ ρ μ η ν ε ί α* ποὺ, ἂν ἐννοηθῆ ὀλοκληρωμένα, περιέχει τόσο τὴν ἀντικειμενικὴ τεκμηρίωση ὅσο καὶ τὴν ὑπεύθυνη κριτικὴ λειτουργία.

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Πρόκειται γιὰ ἓναν ὄρο ποὺ ἔχει ἀποκτήσει κάποια ἰδιάζουσα σημασία μέσα στὰ νεοελληνικά γράμματα καὶ ποὺ κατὰ κανόνα ἀντιπαράθεται στὴν ἐννοια τῆς «φιλολογικῆς κριτικῆς» (βλ. παρακάτω). Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ τῆς περισσότερο ἐρασιτεχνικῆς μορφῆς τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς θὰ λέγαμε ὅτι ἡ τελευταία ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν διατύπωση ἐλεύθερων καὶ συχνὰ ὑποκειμενικῶν αἰσθητικῶν κρίσεων, ὅπου τὸ συγκεκριμένο λογοτεχνικὸ ἔργο ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀφορμὴ. Στὴ μορφὴ τῆς αὐτῆς ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν σημειωματογραφία. Ὅχι γόνιμη ἐπίσης ἄσκηση τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς γίνεται στὴν περίπτωσι ποὺ ὁ κριτικὸς ἀντιμετωπίζει τὸ κείμενο μὲ *a priori* διαμορφωμένες αἰσθητικὰς θέσεις καὶ δὲν κατορθώνει ἔτσι νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν αἰσθητικὴ ἰδιομορφία τοῦ ἐκάστοτε ἀντικειμένου του —ὅποτε ἀπεραντολογεῖ καὶ αὐτοαναλύεται χωρὶς νὰ ἀναλύῃ. Συνεπέστερη ἄσκηση τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς ἔχουμε στὴν περίπτωσι ποὺ τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο γίνεται ἀντικείμενο ἐπίμονης καὶ προσεκτικῆς μελέτης, ὅποτε τὰ συμπεράσματα τοῦ κριτικοῦ ἐνδιαφέρουν ἀπὸ αἰσθητικὴ ἄποψι καὶ συχνὰ φθάνουν στὸ ἐπίπεδο πολὺ οὐσιαστικῶν κρίσεων, παρ' ὅλο ποὺ ἐνδέχεται οἱ τελευταῖες νὰ διατυπώνωνται μὲ τρόπο ἀσυστηματοποίητο, χωρὶς δηλαδὴ ἐνιαῖο σχέδιο μελέτης. Τὰ πιὸ ἀξιόλογα κεί-

μενα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς ἀνταποκρίνονται στίς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ τοῦ ἐπιπέδου.

Τέλος, μιὰ συστηματικότερη διερεύνηση τοῦ νοήματος τοῦ ὄρου «κριτική» θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ σὲ πιὸ σύνθετον προσδιορισμό. Κάτι τέτοιο ἐπιχείρησε ὁ γνωστός κριτικός Πέτρος Σ. Σπανδωνίδης στὸ δοκίμιό του *Ἐπιστήμη καὶ λογοτεχνικὴ κριτικὴ*, Θεσσαλονίκη 1947, χαρακτηρίζοντας τὴν κριτικὴ ὡς «πνευματικὴ ἐπιστήμη», «ποῦ ὀφείλει τὴ σύστασή της στὴν ἔνωση τῆς ποσοτικῆς ἔρευνας τῆς φιλολογικῆς ἐργασίας, τῆς ἐρμηνείας τὴν ὁποία φιλοδοξεῖ νὰ δώσει ἢ ψυχοδιανοητικὴ ἀναβίωση σὰ σκέψη καὶ τῆς ποιοτικῆς ἱεραρχίας, τὴν ὁποία ἐπιθυμεῖ νὰ ὀρίσει ἢ ἀξιολογικὴ σκέψη. Εἶναι μιὰ σύνθεση στοιχείων ἀπὸ γνώσεις καὶ στοχασμοὺς καὶ συγκίνηση ποῦ ἀν ξεκινοῦν ἀπὸ διαφορετικὲς ἀφετηρίες συγκλίνουν ὁμῶς στὸν ἴδιο σκοπὸ» (σ. 15).

Ὅπωςδὴποτε, ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιαφέρει νὰ κρατήσουμε ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς «λογοτεχνικῆς κριτικῆς» εἶναι ἡ ἀπαραίτητη παρουσία τῶν αἰσθητικῶν κριτηρίων καὶ ἡ συνειδητὴ πρόθεση γιὰ τὴν ἀξιολογικὴ τοποθέτηση τοῦ ἔργου ποῦ ἐξετάζεται κάθε φορά.

Βιβλιογραφία

N. Β. Τωμαδάκη, «Λογοτεχνικὴ κριτικὴ καὶ φιλολογία», *Ὁ Αἰῶνας μας*, ἀριθ. 2 [Ἀπρίλιος 1948], σσ. 49-51 (= *Νεοελληνικά. Δοκίμια καὶ μελέται*. Τόμ. Α', Ἀθήναι 1953, σσ. 194-201). Βλ. ἀκόμη τὶς ἐργασίες τοῦ Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη, *Τὸ θέμα τῆς κριτικῆς*. Δοκίμιο. *Οἱ σύγχρονοι κριτικοὶ μας*. Μελέτη. Θεσσαλονίκη 1959 καὶ *Ἡ κριτικὴ σκέψη στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα*, Θεσσαλονίκη 1963, τὸ δοκίμιο τοῦ Πέτρου Χάρη, «Ἐνα πνευματικὸ λειτούργημα. [Φιλολογικὴ καὶ λογοτεχνικὴ κριτικὴ]», στὸ βιβλίο του *Μεταπολεμικὸς κόσμος*. Διάλογοι μὲ τοὺς πολλοὺς καὶ μὲ τοὺς λίγους. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1962, σσ. 255-268, τὰ κείμενα τοῦ Δ. Νικολαρετζῆ «Σκέψεις γιὰ τὴν κριτικὴ» καὶ «Τὰ ἔργα τῆς κριτικῆς» [πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Τὰ Νέα Γράμματα*, 3 (1937) 254-273], στὸν τόμο *Δοκίμια κριτικῆς*, Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1962, σσ. 123-135 καὶ 136-155, ἀντίστοιχα, τὸ δοκίμιο τοῦ I. Μ. Παναγιωτόπουλου «Τὸ ὄφος τῆς κριτικῆς», στὸν τόμο *Ὁ στοχασμὸς καὶ ὁ λόγος*, «Ἀετός», Ἀθήνα 1954, σσ. 41-49, καὶ τὰ μελετήματα: René Wellek, «Ὁ ὄρος καὶ ἡ ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς», *Ἐκρηβόλος*, τεύχ. 1 (Χεῖμ. 1978), σσ. 17-32 [τὸ ἀγγλικὸ κείμενο («The Term and Concept of Literary Criticism», ἀπὸ τὸ *Concepts of Criticism*, 7η ἐκδοση, Yale University Press, New Haven and London, 1973, σσ. 21-36) μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Λάμπρο Ξεῖνᾶ]. — Τοῦ ἴδιου, «Λογοτεχνικὴ κριτικὴ», αἰ-

τόθι, τεύχη 2-3 (Ἐνοιξη - Καλοκαίρι 1978), σσ. 203-232 [ἄρθρο — «Literary Criticism» — πρωτοδημοσιευμένο στὸ *Dictionary of the History of Ideas. Studies of Selected Pivotal Ideas*, Charles Scribner's Sons, New York 1973· ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸν Σταῦρο Θωμαΐδη]. — Frederick Campbell Crews, «Λογοτεχνικὴ κριτικὴ», αὐτόθι, σσ. 107-125 [τὸ ἄρθρο αὐτὸ — «Literary Criticism» — πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν *Encyclopædia Britannica*, 1975· ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασή του ἔγινε ἐπίσης ἀπὸ τὸν Λάμπρο Ξενιά]. — Ζήσιμου Λορεντζάτου, «Ἡ ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς», αὐτόθι, τεύχ. 5 (Φθιν. 1980), σσ. 323-354 (καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἔκδοση: Ἀθήνα 1980). — Γιώργου Ἀράγγη, «Ἡ ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς», αὐτόθι, τεύχ. 6 (Χειμ. 1981), σσ. 415-435 (= Γιώργου Ἀράγγη, *Ζητήματα λογοτεχνικῆς κριτικῆς*. Δεύτερη ἔκδοση συμπληρωμένη. Ἐκδόσεις «Δωδώνη», Γιάννινα 1982, σσ. 67-92).

Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Πρόκειται γιὰ προσδιορισμὸ περιληπτικὸ, πού στὰ πλαίσιά του συγκεντρώνει τίς ἐπιμέρους ἀρμοδιότητες τοῦ φιλολόγου μελετητῆ τῆς λογοτεχνίας. Ἔτσι, στὴν ἔννοια τῆς «φιλολογικῆς κριτικῆς» περιλαμβάνεται τὸ σύνολο τῶν μορφῶν ἐργασίας πούμποροῦν νὰ ἀπασχολήσουν τὴν φιλολογικὴ ἐπιστήμη: ἐκδοτικὴ ἐπεξεργασία καὶ λεξιλογικὸς ὑπομνηματισμὸς τοῦ κειμένου (ὅπου αὐτὰ εἶναι ἀπαραίτητα), συγκέντρωση, κατάταξη καὶ ἀξιοποίηση τοῦ βιβλιογραφικοῦ καὶ κάθε εἶδους πληροφοριακοῦ ὕλικου σχετικοῦ μὲ τὸ κείμενο, ἀνίχνευση τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπιδράσεων¹, βιογραφικὴ ἐξέταση τοῦ συγγραφέα, ἐρμηνεία τοῦ ἔργου πού ἀποβλέπει περισσότερο στὴν ἀναλυτικὴ κατανόηση καὶ λιγότερο ἴσως στὴν αἰσθητικὴ του ἀξιολόγηση, καί, ἀκόμη, ἱστορικὴ τοποθέτηση τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ ἔργου του.

Βασικὰ στοιχεῖα, στίς προθέσεις τουλάχιστον, τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς εἶναι ἡ ἀντικειμενικότητα στὴν ἐξέταση προσώπων καὶ πραγμάτων, σκοπὸς πού συχνὰ ὑπηρετεῖται καὶ μὲ τὴν παράθεση ἀπόψεων ἄλλων μελετητῶν, ἡ ἀκριβολογία στὴν παρουσίαση τοῦ ὕλικου, ἡ κατὰ τὸ δυνατὸ πλήρης βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση, ἡ συστηματικὴ διάστρωση τοῦ θέματος, γενικὰ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀρτιότητα. Ἔτσι ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ, χωρὶς ἀναγκαστικὰ νὰ παραγνωρίζη τὴν σημασία τῶν αἰσθητικῶν ἀναζητήσεων καὶ τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων, τοποθετεῖ τὸ ἔργο τῶν τελευταίων ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῶν ἀρμοδιοτήτων της καὶ

1. Βλ. παρακάτω: Ἡ μελέτη τῆς λογοτεχνίας στὰ πλαίσια τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας.

περιορίζεται, και πάλι όχι αναγκαστικά, να θεωρήσει ως τελική φάση τῆς δικῆς της ἀποστολῆς τὴν προσεκτικὴ ἔρμηνεία τοῦ κειμένου.

Ἀρνητικὴ ἐκδήλωση τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς ἔχουμε στὴν περίπτωση πού οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἀπορρίπτουν ἐκ τῶν προτέρων τὴν σημασία τῆς αἰσθητικῆς ἀξιολόγησης καὶ πιστεύουν ὅτι ἡ σχέση τῆς φιλολογίας γενικά μετὰ τὸ ἀντικείμενό της ἐξαντλεῖται στὶς παραπάνω διαδικασίες. Τότε ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ ἐκφυλίζεται σὲ ἄγωνα μορφή «ἐπιστημονισμοῦ», ὅπως ἀντίστοιχα ἐκφυλίζεται ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ὅταν ἐκτρέπεται πρὸς τὴν ἀθεμελίωτη σημειωματογραφία.

Ἀπὸ τίς παραπάνω διαπιστώσεις προκύπτει, νομίζω, ὅτι κανονικά δὲν ὑπάρχει σχέση ἀντιδικίας ἀνάμεσα στὴν λογοτεχνικὴ καὶ τὴν φιλολογικὴ κριτικὴ, ἀλλὰ ἀπλῶς διαφοροποίηση ἀρμοδιοτήτων. Αὐτὸ ἐξάλλου πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μπορούμε συχνὰ νὰ συναντήσουμε στὸ ἴδιο πρόσωπο τὸν συνδυασμὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐξοπλισμοῦ πού ἀπαιτεῖ ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ καὶ τῆς αἰσθητικῆς παιδείας πού προϋποθέτει ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ.

Βιβλιογραφία:

Ἰωάννου Συκουτρῆ, «Κριτικαὶ ἐκδόσεις νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων», *Νέα Ἑστία*, 18 (1935) 990-1000 [καὶ σὲ αὐτοτελὲς τεῦχος, Ἀθῆναι 1935 (= *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, Ἀθῆναι 1956 (ἔκδ. 1982, φωτομηχανικὴ), σσ. 420-435)]¹. Βλ. ἐπίσης τὸ σημαντικώτατο μέσα στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία δημοσίευμα τοῦ ἴδιου «Φιλολογία καὶ Ζωή», *Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν*, 2 (1930-1931), 399-444 [αὐτοτελὲς τεῦχος: Ἀθῆναι 1931 (= *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, σσ. 210-239)], ὅπου ἐπιχειρεῖται σύνθετος προσδιορισμὸς τῆς ἀποστολῆς τῆς φιλολογίας μέσα στὴν πνευματικὴ ζωὴ κάθε λαοῦ καὶ τὸ νόημά της διευρύνεται πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ πλαίσια πού καλύπτει συνήθως ὁ ὅρος «φιλολογικὴ κριτικὴ». — Ν. Β. Τωμαδάκη, «Κριτικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαὶ ἐκδόσεις Νεοελλήνων συγγραφέων», *Νέον Πνεῦμα*, 1 (1944), ἀρ. 6, σσ. 11-12 καὶ ἀρ. 7-8, σσ. 13-14.

1. Ὡς πρὸς τίς ἀπόψεις πού διατύπωσε ὁ Συκουτρῆς στὸ παραπάνω μελέτημά του, θετικὴ ἦταν ἡ θέση πού ἔλαβε ὁ φιλόλογος Κ. Μ. Μιχαηλίδης («Γιὰ τὰ νέα μας γράμματα. — Ἡ συμβολὴ ἐνὸς λογίου [τοῦ Ἰω. Συκουτρῆ]», *Τὰ Νέα Γράμματα*, 2 (1936) 159-161) καὶ ἐντελῶς ἀρνητικὴ ἡ θέση τοῦ Λίνου Πολίτη (αὐτόθι, 343-346). Στὶς παρατηρήσεις τοῦ Πολίτη ἀπάντησε διεξοδικὰ ὁ Συκουτρῆς (αὐτόθι, 347-359). Ἡ ἀπάντησις αὐτὴ δὲ συμπεριλήφθηκε στὸν συγκεντρωτικὸ τόμο *Μελέται καὶ Ἄρθρα*.

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ
ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

“Όπως κάθε πολιτισμικό φαινόμενο, έτσι και η λογοτεχνία δὲ συνιστᾶ μιὰ κλειστή διαδικασία, ἀλλὰ βρίσκεται πάντοτε σὲ ὀργανικὴ σχέση μὲ ἕνα συγγενὲς περιβάλλον, στενότερο ἢ εὐρύτερο. Τὸ περιβάλλον αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐρεθισμῶν ποὺ δέχεται καὶ ἀφομοιώνει ὁ λογοτέχνης, καὶ ποὺ μὲ κάποια μορφή ἐνσωματώνονται δημιουργικὰ στὸ δικό του ἔργο. Γιὰ εὐνόητους λόγους, ἀποφασιστικὴ θέση μέσα σ’ αὐτὴ τὴ διαδικασία ἔχουν τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐξοικειωμένος κάθε δημιουργὸς καὶ ιδιαίτερα ἐκεῖνα ποὺ καθορίζουν ἐντονότερα τὴ διαμόρφωση τῆς φυσιογνωμίας του, καὶ μὲ τὴ μορφή τῆς πηγῆς ἢ τῆς ἐπίδρασης διαδραματίζουν κάποιον ἐμφανῆ ἢ λανθάνοντα ρόλο στὴ σύνθεση τοῦ ἔργου του. Ἡ ἀνίχνευση τοῦ συνόλου αὐτῶν τῶν σχέσεων (ὅπου περιλαμβάνεται καὶ τὸ φαινόμενο τῶν συμπτώσεων καὶ τῶν κοινῶν τόπων) εἶναι ἔργο τῶν συγκριτικῶν φιλολογικῶν σπουδῶν, οἱ ὁποῖες τείνουν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια νὰ ἀναπτυχθοῦν ἱκανοποιητικὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα, σὲ σχέση μὲ θέματα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας.

Θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ ὅτι οἱ τελικὰ συμβατικὲς διαιρέσεις τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου σὲ λογοτεχνικὴ κριτικὴ, φιλολογικὴ κριτικὴ, συγκριτικὴ φιλολογία κλπ. περιγράφουν ἀπλῶς τὶς πλευρὲς τοῦ ἐνιαίου ἔργου τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης.

* * *

Οἱ συγκριτικὲς ἐργασίες ποὺ πραγματοποιήσαν Ἕλληνες μελετητὲς σὲ παλαιότερα κείμενα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας —λ.χ. πάνω στὰ *Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα* (Κριαρᾶς, Μανούσακας), στὰ *Κυπριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα* (Θέμις Σιαπκαρᾶ-Πιτσιλλίδου), σὲ ἔργα τοῦ αἰῶνα τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (δηλαδὴ σὲ ἔργα τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» καὶ στὸν *Ἐρωτόκριτο*: Ζώρας, Κριαρᾶς, Μανούσακας, Πολίτης, κ.ἀ.)¹ — εἶναι ἀρκετὲς καὶ ἀξιόλογες (οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς μελέτες αὐτὲς ἀναφέρονται σὲ προηγούμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου).

Μὲ τὶς σχέσεις παλαιότερων νεοελληνικῶν κειμένων πρὸς τὰ δυτικὰ τους

1. Μνημονεύονται καὶ οἱ σχετικὲς ἐργασίες τῆς Χριστίνας Β. Δεδούση, «Ὁ “Κατζούρμπος” καὶ ἡ λατινικὴ κωμωδία. Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τῆς κρητικῆς κωμωδίας», *ΕΕΦΣΠΘ*, 10 (1968) 243-279 καὶ τοῦ Γιάννη Κ. Μαυρομάτη, *Τὸ πρότυπο τοῦ “Ἐρωτοκρίτου”*, Ἰωάννινα 1982 [Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Σειρὰ ἐπιστημονικῶν διατριβῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, 3].

πρότυπα ἀσχολήθηκαν, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, καὶ ὀρισμένοι ξένοι νεοελληνιστές. Ἐδῶ μνημονεύονται λ.χ. ὁ Γάλλος μελετητῆς Charles Gidel (ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὶς σχέσεις κειμένων τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου πρὸς τὰ δυτικὰ πρότυπά τους), ὁ Ρουμάνος N. Cartoian (ὑπέδειξε τὸ πρότυπο τοῦ Ἐρωτοκρίτου), ὁ Ἄγγλος Gareth Morgan (ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὶς πηγές ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας)¹, ὁ Σουηδὸς Bjarne Knos (μελέτησε τὸ θέμα τῶν γαλλικῶν ἐπιδράσεων στὴν δημῶδη λογοτεχνία), οἱ Ἴταλοι Giuseppe Spadaro², Vincenzo Pecoraro (μελέτησε τὶς πηγές τῶν χορικῶν τῆς Ἐρωφίλης, τῆς κωμῶδίας Στάθης καὶ τῶν Κυπριακῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐτοιμάζει διδακτορικὴ διατριβὴ στὰ ἑλληνικά), Francesco Mâspero (ἐρευνῆσε τὶς πηγές τοῦ Ἐρωτοκρίτου), ὁ Ὀλλανδὸς Wim F. Bakker (συνέκρινε τὸ κείμενο τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ μὲ τὸ ἔργο *Lo Isach* τοῦ Groot καὶ ἔγραψε μιὰν εὐρύτερη συγκριτικὴ ἐργασία γιὰ τὴν Θυσία καὶ τὴ σχέση της μὲ τὴν δυτικοευρωπαϊκὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση), κ.ἄ.

Ἄπὸ τὶς ἀνάλογες γενικότερες συμβολές Ἑλλήνων μελετητῶν ποὺ διαθέτουμε σήμερα, περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω (δειγματοληπτικὰ) ὀρισμένες μόνο συνθετικότερες ἐργασίες³.

1. Βλ. τὶς μελέτες «French and Italian Elements in the Erotokritos», *Κρητικὰ Χρονικά*, 7 (1953) 201-228 καὶ «Cretan Poetry: Sources and Inspiration», *αὐτόθι*, 14 (1960) 7-68, 203-270 καὶ 379-434.

2. Γιὰ τὶς συγκριτικὲς ἐργασίες τοῦ Spadaro βλ. παραπάνω (Μέρος δεῦτερο, Κεφ. Α', *Ξένοι νεοελληνιστές*, Ἴταλία).

3. Ἡλία Π. Βουτιερῖδη, «Ἡ ξένη ἐπίδραση στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία», *Ἑλληνικὰ Γράμματα*, 1 (1927) 165-172. — Τοῦ ἴδιου, *Ἡ ξένη ἐπίδραση στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία*, Ἐκδοτικὸς οἶκος Μιχαὴλ Σ. Ζηκάκη, ἐν Ἀθήναις 1930. — Ἀδαμαντίου Δ. Παπαδήμα, *Ὁ Ρωμαντισμὸς. Ὁ Εὐρωπαϊκὸς καὶ ὁ ἑλληνικὸς*. Ἀθήναι 1938. — Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἐπαφές τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας μὲ τὴν ἀγγλικὴν (1780-1821)», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 3, ἀριθ. 1 (Μάιος 1947), σσ. 18-22 καὶ ἀριθ. 2 (Ἰούν. 1947), σσ. 52-55 (= *Φροντισματα*. Πρῶτο μέρος *Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση στὸν Διαφωτισμὸ*. Ἀθήνα 1962, σσ. 39-66, = *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, σσ. 21-42 καὶ 490-496). — Constantin Th. Dimaras, «Les coincidences dans l'histoire des lettres et dans l'histoire des idées», *Actes du IVe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée*, [Fribourg 1964], [tome II], Mouton and Co., The Hague-Paris 1966, σσ. 1226-1231 [ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων τῶν δύο τόμων τῶν Πρακτικῶν εἶναι συνεχῆς] (καὶ ἑλληνικά: Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Οἱ συμπτώσεις στὴν ἱστορία τῶν γραμμάτων καὶ στὴν ἱστορία τῶν ιδεῶν», *Ἐποχές*, τόμ. 5, τεύχ. 21 (Ἰαν. 1965), σσ. 22-25). — Λίνου Πολίτη, «Λογοτεχνία νεοελληνικὴ καὶ λογοτεχνία εὐρωπαϊκὴ», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 4, ἀριθ. 3 (Ἀπρ. 1949), σσ. 89-93 (= *Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας*. (Πρώτη σειρά). Δεύτερη ἐκδοσις. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδου, Μελέτη 11, [Θεσσαλονίκη 1976], σσ. 153-174) — Ἄλκη Ἀγγέλου, «Πῶς ἡ νεοελληνικὴ σκέψη ἐγνώρισε τὸ «Δοκίμιον» τοῦ John Locke», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, Περίοδος Β', τόμ. 7, ἀριθ. 6 (Φθινόπωρο 1954), σσ. 128-149. — Κ. Μητσάκη, «Ἡ ξένη ἐπίδραση στὴν ἑλληνι-

Οι ειδικότερες συγκριτικές έργασίες που άφιέρωσαν νεώτεροι Έλληνες μελετητές στην άνιχνευση τών πηγών και τών επίδράσεων όρισμένων νεώτερων λογοτεχνικών έργων (του Βηλαρά, του Σολωμού, του Ραγκαβή, του Βιζυηνού, του Παλαμά, του Καβάφη, του Καρυωτάκη, του Σεφέρη, του Ρίτσου, κ.ά.)¹ ίκανοποιούν σε ύψηλό βαθμό τούς στόχους τής συγκριτικής φιλολογικής έπιστήμης, ενώ ύπαγορεύεται ή ανάγκη νά πυκνώσουν οι σχετικές έργασίες.

κη λογοτεχνία», *Νέα Έστία*, 73 (1963) 180-186 και 251-257 (= *Πορεία*, σσ. 405-434). — Παν. Μουλλά, «Σχέσεις τής νεοελληνικής με την ευρωπαϊκή λογοτεχνία (1830-1920)», *Δελτίο τής Έταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Άριθ. 2, Άθήνα 1978, σσ. 56-59.

1. Για τόν Βηλαρά βλ. Α. Βρανούση, «Η “Άνοιξη” του Βηλαρά και τó Ιταλικό της πρότυπο. Άπό την Ιταλική “Άρκαδία” του Metastasio και του Parini στην “Ήπειρο του Βηλαρά και στα Έπτάνησα του Μάτωση», *Ό Έραμιστής*, 11 (1974) 627-648.

Για τόν Σολωμό βλ. Δίνου Πολίτη, «Ό Σολωμός και ή γερμανική φιλοσοφία και ποίηση. (“Ένα χειρόγραφο με μεταφράσεις για τόν Σολωμό)», στόν τόμο: *Γύρω στο Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1958)*, Athènes 1958 [Collection de l’Institut Français d’Athènes, 105], σσ. 227-247 (= *Probleme der neugriechischen Literatur*, IV, σσ. 3-19), Νάσου Βαγενά, «Σολωμός και Όσσιαν», *Παρνασσός*, 8 (1966) 517-522, Του Ίδιου, «Γύρω από μερικούς δαντικούς ήχους στόν Σολωμό», *αυτόθι*, 10 (1968) 207-216 (= *Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας*, άριθ. 44, Άθήνα 1968), Μ. Byron Raizis, «Solomos and the Britannic Muses», *Neo-Hellenika*, 1 (1970) 94-121 (= *Essays and Studies from Professional Journals*, Athens 1980, σσ. 76-102), Έμμ. Ν. Φραγκίσκου, «Ό σολωμικός “Γυμος” και τó λυρικό δράμα “Hellas” του P. B. Shelley (1822)», *Ό Έραμιστής*, 11 (1974) 527-567, G. Veloudis, «Solomos und Schiller», *Hellenica* 1973, 32-41 [και στα ελληνικά, με όρισμένες νέες βιβλιογραφικές παραπομπές και σημειώσεις: *Τομές*, Χρ. 5ος, τεύχ. 44-45 (Γεν.-Φλεβ. ’79), σσ. 8-15. Στη σ. 8 γίνεται γενικότερος λόγος για την Ιταλική παιδεία του Σολωμού και για τά στοιχεία του γαλλικού διαφωτισμού και του άγγλικού ρομαντισμού στη σολωμική ποίηση ή σχετική βιβλιογραφία καταχωρίζεται στις ύποσημειώσεις 4-6 τής μελέτης (σσ. 14-15)].

Για τόν Ραγκαβή βλ. Θεοδώρας Μυλωνά - Μιχάλη Πιερή, «Άλ. Ρ. Ραγκαβής - Walter Scott: Έπιδράσεις του “Ivanhoe” στόν “Άυθέντη του Μορέως”», *Νέα Έστία*, τόμ. 110, τεύχ. 1307 (Άφιέρωμα: *Τά έκατόν πενήντα χρόνια του Έλληνικού Ρομαντισμού [και ό Ρομαντισμός στόν 19ο αιώνα]*), Άθήνα, Χριστούγεννα 1981, σσ. 60-76.

Για τόν Βιζυηνό βλ. Γ. Βελουδή, «Βιζυηνός και “Άουερμπαχ”», *Τό Βήμα*, 22.8.1980, σσ 1 και 6.

Για τόν Παλαμά βλ. Roger Millhex, «Ό Παλαμάς κ’ οι ευρωπαϊκές άξίες», *Νέα Έστία*, τόμ. 34, τεύχ. 397 (Άφιέρωμα στόν Παλαμά), Άθήνα, Χριστούγεννα 1943, σσ. 316-350, S. A. Sofroniou, «The Parnassianism of Kostis Palamas», *The Slavonic and East European Review*, 38 (1959) 166-177, Thanasis Maskaleris, «Palamas and World Literature», *Modern Greek Writers*, σσ. 110-122 (= *Kostis Palamas*, Twayne Publishers, Inc., New York [1972] (Twayne’s World Authors Series), σσ 125-136), Έλένης Πολίτου-Μαρμαρινού, «Η Άφροδίτη τής Μήλου ως πηγή έμπνεύσεως τών Γάλλων Παρνασσικών

Συγκριτικές έργασίες ἐπάνω σὲ νεώτερους ποιητὲς (ἀκόμη καὶ ἀνόμοιους) πραγματοποιήσαν ἐπίσης ὀρισμένοι ξένοι νεοελληνιστές, ὅπως λ.χ. ὁ Ἄγγλος Philip Sherrard καὶ ὁ Ἀμερικανὸς Edmund Keeley (μελέτησαν τὴν παρουσία

ποιητῶν καὶ ἡ “Ἐνεητεμένη” τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, *ΕΕΦΣΙΑ*, 23 (1972-1973) 162-193 καὶ Τῆς Ἰδίας, *Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς καὶ ὁ γαλλικὸς παρασσιτισμὸς*. (Συγκριτικὴ φιλολογικὴ μελέτη). Ἀθῆναι 1976, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία.

Γιὰ τὸν παραλληλισμὸ Κ Π Καβάφη - Μπέρτολτ Μπρέχτ βλ. Γ. Π Σαββίδη, «Bertolt Brecht - Κ. Π Καβάφης: μία προσέγγιση», *ΕΕΦΣΠΘ*, 11 (1969) 327-331, Πέτρου Κολακλίδη, «Καβάφης καὶ Μπρέχτ», *Τὸ Βῆμα*, 23.5.1971, σ. 4 (= *Θέατρο*, τόμ. 7, τεύχ. 38/39, Μάρτ -Ἰούν. 1974, σ. 115, μετὸν τίτλο «Ὁ Ἰ Τρώες» τοῦ Καβάφη καὶ ὁ Μπρέχτ. Διαβάζοντας ἕναν Ἑλληνα ποιητὴ τῆς παρακμῆς»), Theodore Fiedler, «Brecht and Cavafy», *Comparative Literature*, XXV (1973) 240-246, Γιώργου Βελουδῆ, «Κ. Π. Καβάφης καὶ Μπ. Μπρέχτ», *Τὸ Βῆμα*, 29.4.1973, σ. 4 (= *Θέατρο*, τόμ. 6, τεύχ. 34/36, Ἰουλ.-Δεκ. 1973, σσ. 124-126, = Γ. Βελουδῆ, *Προτάσεις*, σσ. 11-22 καὶ 163-164) — πρβλ. πάντως Τ. Κ. Παπατσώνη, «Ἵποκειμενικὰ ἀντλήματα ἀπὸ τὸν Καβάφη», *Εἰδήθη*, τεύχ. 20 (Αὐγ. 1973), ἰδίως σ. 389) — καὶ Μ. Γ. Μεραικῆ, «Μπρεχτικὸς Καβάφης», *Ἡ λέξη*, τεύχ. 23 (Μάρτ.-Ἀπρ. '83), σσ. 334-347. Ἐνῶ γιὰ τὸν «παραλληλισμὸν» τοῦ Καβάφη μετὸν Τ. S. Eliot, στὴ μελέτη τοῦ Γ. Σεφέρη «Κ. Π. Καβάφης, Θ. Σ. Ἐλιοτ· παράλληλοι», *Ἀγγλο-ελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 3, ἀριθ. 2 (Ἰούν. 1947), σσ. 33-43 (= *Δοκιμῆς*, Α', 324-363 καὶ 510-520) βλ. Τ. Κ. Παπατσώνη, *δ.π.*, σσ. 388-389, Γ. Βελουδῆ, *δ.π.*, σσ. 4, 124 καὶ 12, ἀντίστοιχα, καὶ τὸ «Ἵστερόγραφο» τοῦ Σεφέρη (*Ἡ λέξη*, *δ.π.*, σσ. 190-197). Συναφῶς βλ. καὶ τὴν ἐργασία τῆς Ἀθηναῖς Γεωργαντζᾶ, «Ὁσμωση σώματος καὶ ψυχῆς, ἡ: ὁ αἰσθησιακὸς συντελεστὴς τῆς διάνοιας Κ. Π. Καβάφης, Ezra Pound, T S Eliot», *αὐτόθι*, σσ. 253-257. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς Ἰθάκης τοῦ Καβάφη πάνω στὴν *Ἀτλαντίδα* τοῦ W. F. Auden βλ. Δημήτρη Ἀγγ. Γέροντα, *Συγχετισμοὶ Νεοελληνικὸς καὶ δυτικὸς λόγος*. Ἀθῆναι 1963, σσ. 7-27, ἐνῶ γιὰ τὶς σχέσεις Καβάφη καὶ Keats βλ. F. M. Pontani, «Kavafis e Keats», *Studi classici in onore di Quintino Cataudella*, vol. IV, Catania 1972, σσ. 383-416. Γιὰ τὶς σχέσεις Καβάφη καὶ Poe, τέλος, βλ. τὸ μελέτημα τοῦ Νάνου Βαλαωρίτη, «Κ. Π. Καβάφης καὶ Ε. Α. Πόου, μεταξὺ ἄλλων», *Χάρτης*, τεύχ. 5/6 (Ἀπρ. 1983), [Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Π. Καβάφη], σσ. 650-657.

Γιὰ τὸν Καρωτάκη βλ. Κώστα Στεργιόπουλου, *Οἱ ἐπιδράσεις στὸ ἔργο τοῦ Καρωτάκη* Ἐκδόσεις «Σοκόλης», Ἀθῆναι 1972.

Γιὰ τὸν Σεφέρη βλ. τὰ περισσότερο πρόσφατα σχετικὰ δημοσιεύματα: Γ. Δανιήλ, «Ἡ “Κίχλη” τοῦ Σεφέρη καὶ ὁ Ezra Pound», *Νεοελληνικὸς Λόγος* 1973, 64-71, Νάσου Βαγενᾶ, «Ἡ γενεαλογία τῆς “Κίχλης”», *Παρουσιάζω*, 16 (1974) 484-507 (= *Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, ἀριθ. 94, Ἀθῆναι 1974) [εἶναι ἡ πρώτη μορφή τοῦ τέταρτου κεφαλαίου (σσ. 247-297) τοῦ βιβλίου — διδακτορικῆς διατριβῆς ποὺ ὑποβλήθηκε στὸ πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge — τοῦ Βαγενᾶ *Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ χορευτὴς. Μία ἐξέταση τῆς ποιητικῆς καὶ τῆς ποίησης τοῦ Σεφέρη* Κέδρος, [Ἀθῆναι] 1979 (21980)· στὴ σ. 309, σημ. 2, ἡ βιβλιογραφία (παλαιότερη καὶ νεώτερη) γιὰ τὸ θέμα τῶν σχέσεων Σεφέρη καὶ Eliot (βλ. ἐδῶ καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωση) Πληροφορῶ τὸν ἀναγνώστη ὅτι στὸ δευτέρου κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ Βαγενᾶ (σσ. 105-184) ἐξετάζονται οἱ ὁμοιότητες τῆς ποίησης τοῦ Σεφέρη μετὸν ποίηση τοῦ Paul Valéry καὶ τοῦ T. S. Eliot, ἐνῶ στὸ τρίτον (σσ. 185-245) οἱ σχέσεις τῆς

του Eliot στην ποίηση του Σεφέρη)¹, οι Ίταλοι Amalia Corrà και F. M. Pontani (ἀσχολήθηκαν με τις «συγκρίσεις» —κοινούς τόπους, παράλληλες εικόνες, κλπ.— στην ποίηση του Σεφέρη και του Montale)², Gianfelice Peron (μελέτησε τις επιδράσεις του Eliot στην ποίηση του Σεφέρη)³ και Renata Lavagnini (έπεσήμανε τις δυτικές πηγές όρισμένων ποιημάτων του Καβάφη)⁴, και ο Γάλλος Louis Coutelle (μελέτησε τις ιταλικές ιδίως επιδράσεις στα ποιήματα του Σολωμού τῆς περιόδου 1815-1833)⁵.

Βιβλιογραφία

Claude Pichois et André - M. Rousseau, *La Littérature Comparée*, Librairie Armand Colin, Paris [1974]. — *Comparative Literature: Matter and Method*. Edited with Introductions by A. Owen Aldridge. University of Illinois Press, [1969]. — Marius François Guyard, *La Littérature*

ποίησης του Σεφέρη με την ποίηση του Σικελιανού και του Καβάφη], και Γ. Δανιήλ, «Προσανατολισμοί στην “Κίχλη” του Γ. Σεφέρη», *Παρνασσός*, 17 (1975) 539-555 (= «George Seferis’ “Thrush” and T. S. Eliot’s “Four Quartets”», *Neohelicon*, 4 (1976) 261-282).

Για τον Ρίτσο βλ. Γιώργου Βελουδῆ, «Ο καθαφικός Ρίτσο», *Αφιέρωμα στὸν Γιάννη Ρίτσο*, σσ. 173-194, όπου και βιβλιογραφία (σ. 191: σημ. 5-6), και Massimo Peri [μετάφραση ἀπὸ τὰ ἰταλικά Λήδας Μοσχονᾶ], «Καβάφης / Ρίτσο», *αὐτόθι*, σσ. 258-275. Ἐξ-ἄλλου τὶς βασικὲς ἰδεολογικὲς ὁμοιότητες (σοσιαλιστικὸς ρεαλισμὸς, ὑπερρεαλισμὸς, ὑπαρξισμὸς, κλπ.) ἀνάμεσα στὸν ποιητὴ και τοὺς σύγχρονους του Γάλλους συγγραφεῖς Louis Aragon, Paul Eluard, Jean Paul Sartre και Fr. Ponge, ἐξετάζει ἡ Ἀγγελικὴ Worning στὴν ἐργασία της «Ο ποιητὴς Γιάννης Ρίτσο και τὰ γαλλικὰ γράμματα», Παρίσι 1981 (βλ. περιοδ. *Μαντατοφόρος*, τεῦχ. 20, Νοέμβρ. 1982, σσ. 6-7).

1. Philip Sherrard, «Ἡ ποίηση τοῦ T. S. Eliot και τοῦ Γ. Σεφέρη. Μιὰ ἀντίθεση», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 5, ἀριθ. 8 (Νοέμβρ.-Δεκ. 1951), σσ. 306-311, Edmund Keeley, «T. S. Eliot and the poetry of G. Seferis», *Comparative Literature*, 8 (1956) 214-226 (και σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, χωρὶς ὅμως τὶς περισσότερες ὑποσημειώσεις τοῦ πρωτοτύπου: «Ο Ἐλιοτ και ἡ ποίηση τοῦ Σεφέρη», *Κριτικὴ*, τόμ. 2 (1960), τεῦχ. 7-8, σσ. 19-32), και τοῦ ἴδιου, «Seferis and the “Mythical Method”», *Comparative Literature Studies*, 6 (1969) 109-125 (βλ. και τὴν προηγούμενη ὑποσημείωση).

2. Amalia Corrà, «Seferis e Montale: paralleli», *Omaggio a Seferis*, σσ. 197-232 και F. M. Pontani, «Ancora su Seferis e Montale», *Memoria di Seferis*, σσ. 339-341.

3. Gianfelice Peron, «Per una lettura parallela di T. S. Eliot e G. Seferis», *Memoria di Seferis*, σσ. 127-200.

4. R. Lavagnini, «Kavafis e Rodenbach», *Siculorum Gymnasium*, N. S., ἔτος XXVII/2 (Ἰούλ.-Δεκ. 1974) 536-545, Τῆς Ἰδίας, «Kavafis e Théodore de Banville», *Miscellanea Neograeca*, σσ. 47-57, κ.ἄ.

5. Louis Coutelle, *Formation poétique de Solomos (1815-1833)*. Ἐκδόσεις «Ἐρμῆς», Athènes 1977.

Comparée, Presses Universitaires de France, Paris 1969 [Que sai-je?, n° 499]. — Δ. Ἀ. Ζακυθηνού, «Νεοελληνική Γραμματεία καὶ Συγκριτικὴ Φιλολογία», *Κερκυραϊκὰ Χρονικά*, 15 (1970) 189-202 (= *Μεταβυζαντινὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθήναι 1978, σσ. 405-422). — René Wellek and Austin Warren, *Theory of Literature*, Penguin Books [1970] (καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση — Σταύρου Γ. Δεληγιώργη — παλαιότερης ἔκδοσης τοῦ ἔργου, μὲ τὸν τίτλο: *Θεωρία Λογοτεχνίας*, Δίφρος, Ἀθήνα 1965). — *Comparative Literature Method and Perspective*. Edited by N. P. Stallknecht and Horst Frenz, Southern Illinois University Press, [1973]. — *Comparative Literature and Literary Theory*. Survey and Introduction by Ulrich Weisstein. Translated by William Riggam. Indiana University Press, [1973]. — Γ. Βελουδῆ, «Οἱ συγκρίσεις στὴ λογοτεχνία», *Τὸ Βῆμα*, 19.6.1977, σ. 4 (= *Προτάσεις*, σσ. 108-115 καὶ 172-173). — Τοῦ ἴδιου, «Οἱ συγκρίσεις στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία», *Τὸ Βῆμα*, 17.2.1977, σσ. 1-2 (= *Προτάσεις*, σσ. 116-122 καὶ 174-175). — Ἑλένης Πολίτου-Μαρμαρινού, *Ἡ Συγκριτικὴ Φιλολογία. Χῶρος, σκοπὸς καὶ μέθοδοι ἔρευνας*. Ἐκδόσεις «Καρδαμίτσα», Ἀθήνα 1981. — Αἰκ. Δούκα-Καμπίτογλου, «Συγκριτικὴ Λογοτεχνία», *Φιλολόγος*, τεύχ. 25 (Σεπτ. 1981), σσ. 409-425. — *Θεωρία Λογοτεχνίας*. Ἐκδόσεις IMAGO, Σειρὰ Β', Σπουδές/2, [Ἀθήνα 1983].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η ΕΚΔΟΤΙΚΗ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Προκειμένου για τὸ τμήμα αὐτὸ (ὅπου καταχωρίζονται δειγματοληπτικὰ οἱ σημαντικότερες κριτικὲς ἐκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων), σὲ σχέση μὲ τὸ ἐπόμενο τοῦ ἴδιου κεφαλαίου (*Φιλολογικὲς ἐκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων*), πρέπει νὰ γίνουν οἱ ἀκόλουθες εἰσαγωγικὲς διευκρινίσεις: ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς, ἤ, καλύτερα, τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν κειμένων τῆς παλαιότερης γραμματείας μας καὶ συγκεκριμένα ὅλα τὰ κείμενα ποὺ διασώζονται σὲ χειρόγραφους φορεῖς, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἐκδοτικῶν κανόνων ἐμπίπτουν στὴν περιοχὴ τῆς Textkritik, δηλαδὴ ἰσχύει σὲ γενικὲς γραμμὲς γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τους ὅ,τι ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν κειμένων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ βυζαντινῆς γραμματείας. Οἱ κανόνες ὅμως διαφοροποιοῦνται ὅσο περισσότερο πλησιάζουμε πρὸς τὰ κείμενα τῶν τελευταίων αἰώνων: τῶν κειμένων αὐτῶν διαθέτουμε ἐκδόσεις ποὺ συχνὰ ἔγιναν μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν συγγραφέων τους· ἄλλοτε πάλι διασώζονται τὰ αὐτόγραφα ἔργα τῶν συγγραφέων, ἀπὸ ὅπου, σὲ μεταγενέστερους χρόνους, γίνονται οἱ ἐκδόσεις· τέλος, οἱ κανόνες ἀλλάζουν προκειμένου γιὰ τὰ σύγχρονα νεοελληνικὰ κείμενα πού, τὶς περισσότερες φορές, ἐκδίδονται μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἰδίων τῶν συγγραφέων τους. Ἔτσι οἱ «φιλολογικὲς» ἐκδόσεις ἀντιστοιχοῦν σὲ ἀνάγκες ποὺ παρουσιάζουν τὰ πιὸ πρόσφατα κείμενα τῆς λογοτεχνίας μας.

[Στὸν παρακάτω δειγματοληπτικὸ πίνακα τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων ἡ κατάταξη ἔγινε μὲ βάση τὸ ἐπίθετο τῶν συγγραφέων. Γιὰ τὰ ἀνώνυμα ἔργα ἔλαβα ὑπόψη τὴν πρώτη λέξη τοῦ τίτλου (ἐξαιρεῖται τὸ ἄρθρο).]

«*Ανακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης*»: Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, *Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης*. Τὸ κείμενο μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ γλωσσάριο. Β' ἐκδοσὴ συμπληρωμένη. Θεσσαλονίκη 1965¹. (Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου ἔγινε τὸ 1956).

---

1. Κρίσεις: Ἐλ. Α. Ζαχαριάδου, *Ἐποχές*, 7 (1966) 164. — Jean Darrouzès, *REB*, 25 (1967) 259-260. Βλ. καὶ τὰ μελετήματα: Στυλ. Ἀλεξίου, «Κρητικὰ σύμμεικτα. 3. Τὸ Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης», *Ἑλληνικά*, 22 (1969) 444-447 καὶ Ἀγαμ. Τ. Μουρτζόπουλου, «Διορθωτικὸ στὸ “Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης”», *αὐτόθι*, 23 (1970) 337-346.

- Ἐλέλης Ἀντώνιος: P. Gentil de Vendosme et Antoine Achéris, *Le siège de Malte par les Turcs en 1565*. Publié en français et en grec d'après les éditions de 1567 et de 1571. Par Hubert Pernot. Paris 1910 [Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue et de la littérature néo-helléniques, Troisième Série, N° 2]¹.
- Ἀχιλλείας: *L'Achilleide byzantine*. Publiée avec une introduction, des observations et un index par D. C. Hesselting. Amsterdam 1919 [Verhandelingen der Koninklijke Adakemie van Wetenschappen te Amsterdam, Afdeling Letterkunde, nieuwe reeks, Deel XIX, N° 3]².
- Βέθανδρος καὶ Χρυσάντζα. Βλ. «*Βυζαντινά ἱπποτικά μυθιστορήματα*».
- Ὁ «Βίος Ἀλεξάνδρου» (ἢ «Ἀλέξανδρος ὁ Βασιλεύς»): Siegfried Reichmann, *Das byzantinische Alexandergedicht nach dem codex Marcianus 408 herausgegeben*. Meisenheim am Glan, 1963. [Ἐκδοσις τῆς ἔμμετρης διασκευῆς, ποῦ εἶναι γραμμένη σὲ λόγια γλώσσα]. — *Der byzantinische Alexanderroman nach dem Codex Vindob. Theol. Gr. 244*. Von K. Mitsakis. Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, München 1967 [Miscellanea Byzantina Monacensia, Heft 7]³. — Κ. Μητσάκη, «Διήγησις περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μεγάλων πολέμων. Ἀνέκδοτη πεζὴ διασκευή τοῦ βυζαντινοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸν κώδικα 236 τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου», *BNJ*, 20 (1968) 228-301⁴. — *Διήγησις τοῦ Ἀλεξάνδρου. The tale of Alexander, the rhymed version*. Critical edition with an introduction and commentary by David Holton. Θεσσαλονίκη 1974 (Βυζαντινὴ καὶ

1 Κρίσεις. Βλ. τὰ μελετήματα: Στεφάνου Α. Ξανθοῦδίδου, «Παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις εἰς τὸ ποίημα Ἀντωνίου Ἀχέλη «Μάλτας πολιορκία»», *Χριστιανικὴ Κρήτη*, 1 (1912) 289-311. — Silvio Giuseppe Mercati, «Osservazione ad Antonio Achelis («Μάλτας πολιορκία» νν. 1532-1535)», *BZ*, 27 (1927) 286-287 — Κομνηνῆς Πηδώνια, «Παρατηρήσεις σὲ κρητικὰ κείμενα», *Κρητικὰ Χρονικά*, 24 (1972) 292-293

2 Κρίσεις: Στέφ. Ξανθοῦδίδης, *BNJ*, 2 (1921) 199-205. — B. Haag, *BZ*, 24 (1924) 114-115. Βλ. καὶ τὰ μελετήματα: Ε. Κριαρᾶ, «Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Ἀχιλλείδος», *Ἀθηνᾶ*, 50 (1940) 175-196 — P. Stomeo, «Osservazioni sull'Achilleide bizantina», *Annuario 1958-1959 del Liceo-Ginnasio Statale "G. Palmieri" di Lecce*, σσ. 55-67. — Renata Lavagnini, «Note sull'Achilleide», *RSBN*, N.S., 6-7 (XVI-XVII), 1969-1970, σσ. 165-179.

3. Κρίσεις: H. Hunger, *JÖBG*, 17 (1968) 298-300. — J. Trumpf, *BZ*, 62 (1969) 79-81. — M. Naoumides, *Comparative Literature Studies*, 6 (1969) 334-336. — Λ. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 23 (1970) 392-396.

4. Κρίσεις: Λ. Πολίτης, ὀ.π.

Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, 1). [Κριτική έκδοση, βασισμένη στην editio princeps τῆς Βενετίας (1529), τῆς νεοελληνικῆς ὁμοιοκατάληκτης διασκευῆς (= «Ριμάδας»: *Γέννησις, κατορθώματα καὶ θάνατος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνο* διὰ στίχου), μὲ ἐκτενὴ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ γλωσσάριο]¹.

«*Η Βοσκοπούλα*»: *Ἡ Βοσκοπούλα*. Κρητικὸ εἰδύλλιο τοῦ 1600. Κριτικὴ ἔκδοση Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἡράκλειο 1963 [Ἑταιρεία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν]². Καὶ ἀνατύπωση τοῦ κειμένου, μὲ διαφορὲς στὴν ἀπόδοση μερικῶν λέξεων: Μπεργαδῆ, Ἀπόκοπος. *Ἡ Βοσκοπούλα*. Ἐπιμέλεια Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἐκδοτικὴ Ἑρμῆς Ε.Π.Ε., [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1971.

«*Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα*»: Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, *Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 2, «Ἀετός», Ἀθήναι 1955. [Κριτικὴ ἔκδοση τῶν μυθιστορημάτων: *Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη, Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, Ἰμπέριος καὶ Μαογαρόνα, Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα*]³. — *Le roman de Callimaque et de Chrysorrhoe*. Texte établi et traduit par Michel Pichard. Société d'Édition «Les Belles-Lettres», Paris 1956 [Collection byzantine, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé]⁴. — *Le roman de Libistros et Rodamné*. Publié d'après les manuscrits de Leyde et de Madrid avec une introduction, des observations grammaticales et un glossaire. Par J. A. Lambert, née van der Kolf. Amsterdam 1935 [Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Afdeling Letterkunde, nieuwe reeks, Deel XXXV]⁵. Ἡ Lambert δὲν κάνει

1. Κρίσεις: Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Ἀγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη, «Φιλολογικὲς παρατηρήσεις στὴν «Διήγησιν Ἀλεξάνδρου (Ριμάδα)»», *Ἑλληνικά*, 32 (1980) 141-160.

2. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 17.4.1964, σσ. 1-2. — Λ. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 20 (1967) 227-231. — Ἀπόστολος Σαχίνης, *Νέα Ἑστία*, 113 (1983) 99-100.

3. Κρίσεις: Β. Λαοῦρδας, *Μακεδονία*, 29.6.1956. — R. Guiland, *Byzantinoslavica*, 18 (1957) 125. — H. Schreiner, *BZ*, 51 (1958) 119-124. Βλ. καὶ Μ. Χατζηγιακουμῆ, *Τὰ μεσαιωνικὰ δημῶδη κείμενα*, σσ. 174-176 καὶ 224-227.

4. Κρίσεις: P. Lemerle, *REB*, 15 (1957) 289-291. — Fr. Thiriet, *Revue des Études Anciennes*, 59 (1957) 430-431. — H. Schreiner, *BZ*, 51 (1958) 124-127. — Ε. Κριαρᾶς, *Ἑλληνικά*, 16 (1958-1959) 253-264. Βλ. ἐπίσης τὸ μελέτημα τοῦ Εὐδ. Θ. Τσολάκη, «Κριτικὲς παρατηρήσεις στὸ κείμενο τοῦ μυθιστορήματος «Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη»», *Ἑλληνικά*, 25 (1972) 414-419 καὶ Μ. Χατζηγιακουμῆ, *δ.π.*, σσ. 177-178.

5. Κρίσεις: Ἀνώνυμος, *JHS*, 55 (1935) 275. — Κ. Ἀμαντος, *Ἑλληνικά*, 8 (1935) 361-363. — S. Antoniadis, *Museum*, 43/4 (Ἰούν. 1936) 84-86. — Fr. Dolger, *Philologische Wochenschrift*, 56 (1936), [στῆλες] 177-188. — Hubert Pernot, *REG*, 49 (1936) 332-333. — Alice Leroy-Molinghen, *Byzantion*, 12 (1937) 670-671. — Δημ. Ἰω. Γεωργακᾶς, *BNJ*, 14 (1937-1938) 143-153. — H. Schreiner, *BZ*, 42 (1943-1949) 253-254. Βλ. καὶ Μ. Χατζηγιακουμῆ, *δ.π.*, σσ. 37-43, 64-69 καὶ 75-79.

κριτική έκδοση τοῦ ἔργου, ἀλλὰ τυπώνει τὸ κείμενο τοῦ ἐνὸς χειρογράφου (τοῦ Leiden) ἀπέναντι στοῦ κείμενο τοῦ ἄλλου (τοῦ Escorial). Κριτική έκδοση τοῦ ἴδιου μυθιστορήματος ἐτοιμάζει ἀπὸ χρόνια ὁ Μ. Ι. Μανούσκακας.

Γ ε ω ρ γ ι λ λ ᾶ ς Ἑμμανουήλ: «*Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου*»: G. Wagner, *Carmina*, σσ. 32-52¹. — Ἐ. Legrand, *BGV*, I, σσ. 203-225.

Γ λ υ κ ᾶ ς Μιχαήλ: Εὐδόξου Θ. Τσολάκη, *Μιχαήλ Γλυκᾶ Στίχοι οὗς ἔγραψε καθ' ὃν κατεσχέθη καιρὸν*. Θεσσαλονίκη 1959 [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης - Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Παράρτημα ἀρ. 3].

Γ λ υ κ ὸ ς Γιοῦστος: Γ. Θ. Ζώρα, «*Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή*», Ἀθήναι 1970 [Βιβλιοθήκη Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, Ἀθῆναι, ἀριθ. 49]².

«*Δ α β ῖ δ*»: Ἀγνώστου Χίου ποιητῆ, *Δαβὶδ*. Ἀνεκδοτο διαλογικὸ στιχοῦργημα. Ἀνεύρεση - Κριτικὴ έκδοση Θωμᾶ Ι. Παπαδοπούλου. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήναι 1979 [Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας, 8]³.

«*Δ ι γ ε ν ῆ ς Ἀ κ ρ ῖ τ α ς*»: Πέτρου Π. Καλονάρου, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας*. Τὰ ἔμμετρα κείμενα Ἀθηνῶν (πρώην Ἄνδρου, μετὰ συμπληρώσεων καὶ παραλλαγῶν ἐκ τῆς διασκευῆς Τραπεζοῦντος), Κρυπτοφέρρης καὶ Ἐσκοριάλ. Νέα πλήρης έκδοσις μετ' εἰσαγωγῆς, ὑποσημειώσεων καὶ κριτικοῦ ὑπομνήματος ὑπὸ —. Τόμ. Α'-Β'. Ἐκδοτικὸς οἶκος Δημητράκου, Ἀθῆναι 1941⁴ (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθῆναι 1970). — *Digenes Akrites*. Edited with an introduction, translation and commentary by John Mavrogordato. Oxford, at the Clarendon Press, 1956 (καὶ φωτοανατύπωση: Oxford University Press, 1963). [Ἐκδίδεται τὸ κείμενο τῆς

1. Γιὰ τὴν έκδοση τοῦ *Θανατικοῦ* ἀπὸ τὸ Wagner βλ. Φ. Κουκουλέ, «Παρατηρήσεις εἰς τὰ *Carmina graeca medii aevi* τοῦ G. Wagner», *Λαογραφία*, 3 (1911) 364-365. Ἐς σημειωθῆ ἐδῶ ὅτι ἡ ἀρχικὴ δημοσίευση τοῦ ἔργου ἐγίνε στὸν τόμο: W. Wagner, *Medieval Greek Texts*, σσ. 171-190, ἀπ' ὅπου ἀνατυπώθηκε στὰ *Carmina*.

2. Κρίσεις: Ἐλένη Δ. Κακουλίδη, *Ἑλληνικά*, 24 (1971) 433-434.

3. Κρίσεις: Κυριακὴ Μαμώνη, *Μνημοσύνη*, 7 (1978-1979) 384-387. — Δημήτρης Σπάθης, *Ἡ Αὐγή*, 9.12.1979 (= *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 32, Ἰαν.-Φεβρ. 1980, σσ. 96-98). — Κ. Παναγιώτου, *Ἡ Καθημερινή*, 2.10.1980, σ. 6. — Κ. Γεωργουσόπουλος, *Τὸ Βῆμα*, 10.12.1980, σ. 5. — Βάλτερ Ποῦχνερ, *Θέατρο*, Περ. Γ', τόμ. ΙΑ', τεύχη 64/66 (Γεν.-Ἀπρ. 1981), σσ. 123-126.

4. Κρίσεις: Ε. Κριαρᾶς, *ΕΕΒΣ*, 17 (1941) 314-317. — Fr. Dolger, *BZ*, 41 (1941) 507-509. Βλ. καὶ τὸ μελέτημα τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, «Παρατηρήσεις στὸν Ἀκρίτη», *Ἀριάδνη*, 1 (1983) 41-57.

παραλλαγῆς τῆς Κρυπτοφέρρης, μεῖ εἰσαγωγῆ, ἀγγλικὴ μετάφραση καὶ σχόλια. Ὁ ἐκδότης συμπληρώνει τὰ κενὰ τοῦ χειρογράφου ἀπὸ ἄλλες παραλλαγές]¹. — Erich Trapp, *Digenes Akrires*. Synoptische Ausgabe der ältesten Versionen. Wien 1971 [Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Byzantinistik, Institut für Byzantinistik der Universität Wien, Wiener Byzantinistische Studien, Band VIII]. (Παράλληλη κριτικὴ ἔκδοση τῶν παραλλαγῶν: Ἑσχοριάλ, Κρυπτοφέρρης, Τραπεζούντας, Ἄνδρου-Ἀθηνῶν)².

«Διήγησις Βελισαρίου»: G. Wagner, *Carmina*, σσ. 304-378 (καὶ οἱ τρεῖς διασκευές τοῦ ἔργου)³. — R. Cantarella, «La Διήγησις ὠραιοτάτη τοῦ θαυμαστοῦ ἐκείνου τοῦ λεγομένου Βελισαρίου (di anonimo autore). Testo critico, con una Appendice: Sulla fortuna della leggenda di Belisario», *SBN*, 4 (1935) 153-202 (ἀ' διασκευή)⁴. — Enrica Follieri, «"Il poema bizantino di Belisario"», *Atti del Convegno Internazionale sul tema: La poesia epica e la sua formazione*, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma 1970, σσ. 583-651 (ἀ' διασκευή). — A. F. van Gemert, «The New Manuscript of the History of Belisarius», *Folia Neohellenica*, 1 (1975) 45-72.

«Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων»
G. Wagner, *Carmina*, σσ. 141-178.⁵ — «Παιδιόφραστος διήγησις τῶν ζώων τῶν τετραπόδων». Critical edition. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the University of London by Vasiliki Tsiouni.

1. Κρίσεις: Στ Π. Κυριακίδης, *Ἑλληνικά*, 14 (1955-1956) 542-559. — St. Kyriakides, *BZ*, 50 (1957) 140-143. — R.J.H. Jenkins, *JHS*, 77 (1957) 369-370. Βλ. καὶ Κ. Δαγκίτση, «Παρατηρήσεις σὲ μιὰ νέα ἔκδοση ἐνὸς Ἀκριτικοῦ κειμένου», *Ἑλληνικά*, 16 (1958-1959) 226-230, Ἀγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη, «Ἐρμηνευτικὰ καὶ διορθωτικὰ στὸ κείμενο τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα (Χειρόγραφο Grottaferrata)», *Ἑλληνικά*, 17 (1962) 75-94 καὶ Στυλ. Ἀλεξίου, ὅπου στὴν προηγούμενη ὑποσημείωση.

2. Κρίσεις: Jean Darrouzès, *REB*, 30 (1972) 350-351. — H. Eideneier, *Südost-Forschungen*, 31 (1972) 515-519. — Elizabeth Jeffreys, *JHS*, 92 (1972) 253-255. — Ilse Rochow, *Byzantinoslavica*, 34 (1973) 71-73. — Paul Lemerle, *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 16 (1973) 348-350. — C. Trypanis, *Gnomon*, 45 (1973) 614-616. — Linos Politis, *Scriptorium*, 27 (1973) 327-351. — O. Mazal, *JÖB*, 23 (1974) 350-351. Βλ. καὶ Στυλ. Ἀλεξίου, ὅπου στὴν προηγούμενη ὑποσημείωση.

3. Γιὰ τὴν ἔκδοση Wagner βλ. ὀρισμένες κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ E. Trapp («Text-kritische Bemerkungen zum Belissargedicht»), *Byzantion*, 40 (1970) 466-470).

4. Κρίσεις: Fr. Dolger, *BZ*, 35 (1935) 160. Βλ. καὶ τὸ μελέτημα τοῦ E. Trapp (ὅπου στὴν προηγούμενη ὑποσημείωση).

5. Γιὰ τὴν ἔκδοση Wagner βλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Φ. Κουκουλέ, ὁ π., σσ. 371-372

- Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, München 1972 [Miscellanea Byzantina Monacensia, Heft 15]¹.
- «Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου»: W. Wagner, *Medieval Greek Texts*, σσ. 63-90. — G. Wagner, *Carmina*, σσ. 248-276². — Antonius A. Janssen, *Narratio neograeca Apollonii Tyrii. Textus graecus, prolegomenis commentariisque et translatione latina instructus*. Amstelodami 1954 [Indagationes Noviomagenses ad res antiquas spectantes, II]. (Κριτική ἔκδοση με λατινική μετάφραση). Νέα κριτική ἔκδοση τοῦ κειμένου ἐτοιμάζουν ἡ Elizabeth M. Jeffreys καὶ ὁ M. A. Παπαθωμόπουλος.
- «Διήγησις τῆς Τρωάδος»: *A Byzantine Iliad. The Text of Par. Suppl. Gr. 926*. Edited with Critical Apparatus, Introduction and Indexes by Lars Nørgaard and Ole L. Smith. Museum Tusulanum, Copenhagen 1975 [Opuscula Graecolatina, Vol. 5].
- Ἐρμῶνι καὶ Κωνσταντῖνος: Ἰλιάδος Παρωδίαi ΚΑ'. *La guerre de Troie. Poème du XIVe siècle en vers octasyllabes* par Constantin Hermoniacos, publié d'après les manuscrits de Leyde et de Paris par Émile Legrand. Paris 1890 [= *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, tome V].
- «Ζήνων»: K. N. Σάθα, *Κρητικὸν Θέατρον*, σσ. 1-102 (ἀπὸ τὸν κώδικα Marc. Gr. XI. 19 (1934), φφ. 117^r-145^v)³. Κριτική ἔκδοση τοῦ κειμένου ἐτοιμάζει ἀπὸ χρόνια ὁ Φ. Κ. Μπουμπουλίδης.
- «Ἰμπεριος καὶ Μαργαρώνα». Βλ. «Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα».
- «Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος»: Γιώργου Κεχαγιόγλου, *Κριτική ἔκδοση τῆς Ἱστορίας Πτωχολέοντος*. Θέματα ὑστεροβυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς λογοτεχνίας. Θεσσαλονίκη 1978 [Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Παράρ-

καὶ Στεφ. Α. Ξανθοῦδίδου, «Ἀντιπαρατηρήσεις εἰς τὰ τοῦ Wagner Carmina graeca medii aevi», *Λαογραφία*, 3 (1911) 618-619 (= *Μελετήματα*, σσ. 183-184).

1. Κρίσεις: Hans Eideneier, *Ἑλληνικά*, 28 (1975) 453-460. — K. Mitsakis, *Balkan Studies*, 17 (1976) 408-410. — Peter Soustal, *JÖB*, 25 (1976) 328-329.

2. Καὶ γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτῆ βλ. Φ. Κουκουλέ, *δ.π.*, σσ. 376-378 καὶ Στεφ. Ξανθοῦδίδου, *δ.π.*, σσ. 620-621 (= *Μελετήματα*, σσ. 185-186).

3. Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τοῦ Ζήνωνος βλ. τὰ μελετήματα τῶν: Στεφ. Α. Ξανθοῦδίδου, «Διορθωτικά εἰς τὰ κρητικὰ δράματα», *BNJ*, 2 (1921) 66-71 (= *Μελετήματα*, σσ. 192-198). — Μ. Κριαρᾶ, «Κριτικὰ καὶ γραμματικὰ εἰς τὸ Κρητικὸν Θέατρον», *BNJ*, 12 (1935-1936) 57-60. — Στυλ. Ἀλεξίου, «Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς κρητικὰ κείμενα», *Κρητικὰ Χρονικά*, 8 (1954) 264-266.

τημα ἀρ. 22]. 'Ο ἐκδότης προσφέρει τὰ κείμενα ὅλων τῶν παραλλαγῶν, κριτικά ἀποκαταστημένα¹.

Κάλλβος Ἀνδρέας: Ἀνδρέα Κάλλβον Ὠδαί. Κριτική Ἔκδοση Filippo Maria Pontani. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1970.

«Καλλιμαχος καὶ Χρυσοροση». Βλ. «Βυζαντινὰ ἱπποτικά μυθιστορήματα».

«Καταλόγια»: Ἐρωτοπαίγνια (*Chansons d'amour*). Publiées d'après un manuscrit du XVe siècle avec une traduction, une étude critique sur les Ἐκατόλογα (Chanson des cent mots), des observations grammaticales et un index par D. C. Hesseling et Hubert Pernot. Paris - Athènes 1913 (= *Bibliothèque grecque vulgaire*, tome X). [Κριτική ἔκδοση με βάση τὸ χειρόγραφο Additional n° 8241 τοῦ British Museum τοῦ Λονδίνου]². — Hubert Pernot, *Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles*. Publiées et traduites par —. Paris 1931 [Collection de l'Institut néo-hellénique de l'Université de Paris, Fasc. 8]. (Νεώτερη ἔκδοση με βάση τὸ χειρόγραφο τῆς Βιέννης: Vindob. Theol. Gr. 244). — Γ. Θ. Ζώρα, *Δημιῶδη ποιήματα ἀγνώστου συγγραφέως (κατὰ τὸν κώδικα III. B. 27 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Νεαπόλεως)*. Ἀθήναι 1955. (Σπουδαστήριο Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [ἀριθ. 9]). — Χ. Ι. Παπαχριστοδοῦλου, *Καταλόγια - Στίχοι περὶ ἔρωτος καὶ ἀγάπης*, ἐν Ἀθήναις 1966 [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Λαογραφίας», τόμ. ΚΔ' (1966), σσ. 3-93]. (Ἀπὸ τὴν ἔκδοση Wagner καὶ τὸ παραπάνω χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου).

Κατσαίτης Πέτρος: Ἐμμ. Κριαρᾶ, Κατσαίτης. Ἰφιγένεια - Θυέστης - Κλαθμὸς Πελοποννήσου. Ἀνέκδοτα ἔργα. Κριτική ἔκδοση με εἰσαγωγή, σημειώσεις καὶ γλωσσάριο. Ἀθήνα 1950 [Collection de l'Institut Français d'Athènes, 43]³.

1. Κρίσεις: Albert Failler, *REB*, 38 (1980) 295-296. — Gr. Danezes, *BZ*, 75 (1982) 23-28

2. Κρίσεις: P. E. Pavolini, *Atene e Roma*, 16 (1913) 185-186. — Σπ. Λάμπρος, *Λέος Ἑλληνομημῶν*, 11 (1914) 198-200. — Albert Thumb, *BZ*, 24 (1924) 111-113. Βλ. καὶ Στ. Π. Κυριακίδου, «Περὶ τῆς λέξεως "κυρκατης"», *BNJ*, 4 (1923) 343. — Ε. Κριαρᾶ, «Φιλολογικά. α') Περὶ τὰ "Ἐρωτοπαίγνια"», *Ἀθηνᾶ*, 45 (1933) 228-240. — Τοῦ ἴδιου, «Κριτικά καὶ λεξιλογικά εἰς τὰ "Ἐρωτοπαίγνια"», *αὐτόθι*, 51 (1941) 5-14. — Λ. Πολίτη, «Νερικές σημειώσεις στὰ "Ἐρωτοπαίγνια"», *Ἑλληνικά*, 13 (1954) 266-273.

3. Κρίσεις: Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Ἑλληνικὴ Δημιουργία*, 6 (1950) 67-68. — Γ. Φουσάρας, *Νέα Ἔστια*, 48 (1950) 698-699. — S. Antoniadis, *Museum*, 56/5-6 (Μάιος-Ἰούν. 1951) 99-100. — Α. Mirambel, *REG*, 64 (1951) 406-407. — Δ. Α. Πετρόπουλος, *Πελοποννησιακά*, 2 (1957) 463-465.

Κορνώρος Βιτσέντζος: Βιτζέντζου Κορνάρου, *Ἐρωτόκριτος*. Ἐκδοσις κριτικὴ γενομένη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πρώτων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσσαρίου ὑπὸ Στεφάνου Α. Ξανθοῦδιδου, ἢ ἐπισυνάπτονται πραγματεία τοῦ καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι περὶ τῆς γλώσσης καὶ γραμματικῆς τοῦ *Ἐρωτόκριτου* καὶ ὀκτῶ φωτοτυπικοὶ πίνακες ἐκ τοῦ χειρογράφου. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Στυλ. Μ. Ἀλεξίου, ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης, 1915 (καὶ φωτοανατύπωση, Ἐκδόσεις «Δωρικός», Ἀθῆναι 1973). — Βιτσέντζου Κορνάρου, *Ἐρωτόκριτος*. Κριτικὴ Ἐκδοση, Εἰσαγωγῆ, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. [Ἐκδόσεις] Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1980 [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη, 3]¹. — *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*. Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα ἀναθεωρηθεῖσα. Τύποις Ἑλλην. Ἐκδοτ. Ἐταιρείας Α.Ε., Ἀθῆναι 1954 (1943)².

«Κυπριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα»: Thémis Siapkaras-Pitsillidès, *Le Pétrarquisme en Chypre*. Poèmes d'amour en dialecte chypriote d'après un manuscrit du XVIe siècle. Texte établi et traduit avec le concours de Hubert Pernot. Deuxième édition. Société d'Édition «Les Belles Lettres». Paris, Athènes 1975 [Collection Connaissance de la Grèce, dirigée par Octave Merlier]. Παράλληλα μὲ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῶν ποιημάτων (τοῦ κώδικα Marc. App. Gr. IX, 32 (1287), φ. 3^r-90^r) δημοσιεύεται μετάφραση στὰ γαλλικά. Μετὰ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, σὲ μία δευτέρη ὑποσελίδια ζώνη, ἡ ἐκδότρια παραθέτει τὰ ἰταλικά πρότυπα τῶν κυπριακῶν ποιημάτων (ὅσων ἔχει γίνεи ἢ ταύτιση) ἢ προσφέρει ἄλλες πληροφορίες ποὺ ἀναφέρονται σὲ θέματα λογοτεχνικά, γλωσσικά, μετρικὰ κλπ. Ἡ ἔκδοση συνοδεύεται ἀπὸ ἀναλυτικὸ Λεξιλόγιο. Ἡ πρώτη ἔκδοση (Athènes 1952) τῶν ποιημάτων ἔγινε στὴ σειρά: Collection de l'Institut Français d'Athènes, 74³.

Λάσκαρις Ἰανός: Giano Laskaris, *Epigrammi greci*. A cura di Anna Meschini. Padova 1976 [Università di Padova, Studi bizantini e neo-greci diretti da Filippo Maria Pontani, 9].

«Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη». Βλ. «Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα».

1. Κρίσεις: Mario Vitti, *Τὸ Βῆμα*, 27.6.1981, σσ. 1 καὶ 5. — Ἐμ. Κριαρᾶς, *Διαβάζω*, τεύχ. 44 (Ἰούλ. 1981), σσ. 49-51. — Λ. Ζενάκος, *Τὸ Βῆμα*, 21.3.1982, σ. 5.

2. Κρίσεις: Στυλ. Ἀλεξίου, *Κρητικὰ Χρονικά*, 9 (1955) 523-535. — Α. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 14 (1955) 526-532. — Ν. Β. Τωμαδάκης, *Ἀθηῶν*, 59 (1955) 323. — Κλ. Παράσχος, *Ἡ Καθημερινή*, 8.6.1955, σ. 3. — Σπ. Λίτινας, *Κρητικὴ Ἐπιθεώρησης* (Ρεθύμνου), Ἄρ. φ. 3825 (24.6.1958), σσ. 1-2.

3. Κρίσεις: Α. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 14 (1955) 177-183.

- «Λόγος παρηγορητικός περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας»: Sp. Lambros, *Collection*, σσ. 289-321. [Ἐκδοση ποῦ ἔγινε μὲ βάζη τὸν κώδικα Bodleianus Misc. 282]. — Σπυρ. Π. Λάμπρου, «Λόγος παρηγορητικός περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας κατὰ τὸν κώδικα [ἀριθ. 35] τῆς Λειψίας», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 3 (1906) 402-4328.
- Μαβίλης Λορέντζος: Roland Hibon, «Étude critique du sonnet "Nαννούρισμα" de Lorenzo Mavilis», *RÉG*, 77 (1964) 536-552.
- Μαχαίρης Λεόντιος: [«Ἐκφρασις τῆς γλυκειᾶς χώρας Κύπρου»] *Leontios Makhairas. Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled «Chronicle»*. Edited with a translation and notes by R. M. Dawkins. Vols. III, Oxford, at the Clarendon Press, 1932¹.
- Μοντσελέζε Θεόδωρος: Teodoro Montselese, *Εὔγεννα*. A cura di Mario Vitti. Napoli 1965 [Istituto Universitario Orientale - Seminario di Greco Moderno, 2]. Πρώτη δημοσίευση: *Θέατρο*, τόμ. 3, τεῦχ. 14 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1964), σσ. 8-23.
- Μορεζήνος Ἰωάννης: Ἐλένης Δ. Κακουλίδη, «Ὁ Ἰωάννης Μορεζήνος καὶ τὸ ἔργο του. (Παράρτημα)», *Κρητικά Χρονικά*, 22 (1970) 389-506. [Κριτικὴ ἔκδοση ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ λόγιου ἱερέα, συγγραφέα καὶ ποιητῆ Ἰω. Μορεζήνου (μέσα 16ου αἰώνα - 1613)].
- Μπεργαδῆς: Μπεργαδῆ, Ἀπόκοπος. Κριτικὴ ἔκδοση Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἡράκλειον 1965. [Ἀνατύπωση ἀπὸ τὰ *Κρητικά Χρονικά*, 17 (1963) 183-251]².
- «Ὁ ψαρολόγος»: Karl Krumbacher, *Das mittelgriechische Fischbuch*. Mit einer Tafel. München 1903 [Separat - Abdruck aus den Sitzungsberichten der philos. - philol. und der histor. Klasse der Kgl. bayer. Akademie der Wissenschaften 1903 Hefl III, σσ. 345 - 380].
- Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος: Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, *Τὰ μαῦρα κούτσουρα*. Κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου. Ἐκηβόλος, τεῦχ. 7 (Ἀνοιξή 1981), σσ. 565-588. — Τοῦ ἴδιου, *Ὁ Ἐρωτας στὰ χιόνια*. [Μὲ κριτικὸ ὑπόμνημα Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου], στὸ *Φῶτα δλόφωτα*, σσ. 388-394. — Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἐνα αὐτόγραφο τοῦ Παπαδιαμάντη (Ἐ αερικὸ στὸ δέντρο)», *Φῶτα δλόφωτα*, σσ. 411-441. Βλ. καὶ παρακάτω (Ἀπαντα νεοελλήνων συγγραφέων: Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος).

1. Κρίσεις: Χρ. Γ. Παντελίδης, *ΕΕΒΣ*, 9 (1932) 469-471. — Fr. Dölger, *BZ*, 33 (1933) 105-108. — Simos Menardos, *Byzantion*, 8 (1933) 367-369.

2. Κρίσεις: Α. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 21 (1968) 233-237.

«Περὶ ξενιτείας»: G. Wagner, *Carmina*, σσ. 203-220¹. — Ἡ ἐξ Ἀθηναϊκοῦ κώδικος παραλλαγή τοῦ «Περὶ ξενιτείας» ποιήματος. Ὑπὸ Ἰωάννου Καλιτσουνάκη. Ἐν Ἀθήναις 1930 (= *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. Α', ἀριθ. 6)².

Πικατόροϋ Ἰωάννης: Ε. Κριαρᾶ, «Ἡ “Ρίμα ὀρηγητικὴ” τοῦ Ἰωάννου Πικατόρου», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 2 (1940) 20-69³.

«Πιστικὸς βοσκός»: Ὁ Πιστικὸς βοσκός, *Der treue Schafer*. Der Pastor fido des G. B. Guarini von einem Anonymus im 17. Jahrhundert in kretische Mundart übersetzt. Erstausgabe von Periclès Joannou. Akademie Verlag, Berlin 1962 [Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für griechisch-römische Altertumskunde. Berliner byzantinistische Arbeiten, Band 27]⁴.

Πλουσιαδηνὸς Ἰωάννης: Πάνου Βασιλείου, «Ὁ αὐτόγραφος «Θορῆος τῆς Θεοτόκου» τοῦ Ἰωάννη Πλουσιαδηνοῦ», *Ἑλληνικά*, 32 (1980) 267-287.

«Ὁ Πουλολόγος»: Ὁ Πουλολόγος. Kritische Textausgabe mit Übersetzung sowie sprachlichen und sachlichen Erläuterungen von Stamatia Krawczynski. Akademie-Verlag, Berlin 1960 [Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin - Berliner byzantinistische Arbeiten, Band 22]⁵. — Ἰσαβέλλας Ὀν. Τσαβαρῆ, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ «Πουλολόγου»*, Ἰωάννινα 1979, σσ. 377-448.

«Προδρομικὰ ποιήματα»: Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἔτακτα, ἡγουν παντοδαπῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν αὐτοσχεδίων σημειώσεων, καὶ τινων ἄλλων ὑπομνημάτων, αὐτοσχεδίου συναγωγῆ. Τόμ. Α', ἐν Παρισίοις 1828, σσ. 1-37. — Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐκδιδόμενη ὑπὸ Δ. Ι. Μαυροφρύδου. Ἀθήνησιν, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφέως, 1866, σσ. 17-72. — *Trois poèmes vulgaires de Théodore Prodrome*. Publiés pour la première fois avec une traduction française par E. Miller et É. Legrand. Paris 1875 [Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue neo-hellénique, Nouvelle

1. Γιὰ τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ βλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Φ. Κουκουλέ, *ὅ.π.*, σσ. 375-376.

2. Κρίσεις: Ν. Β. Τωμαδάκης, *Κρητικά*, 1 (1930) 286-288. — Λ. Politis, *BNJ*, 9 (1932) 170-179.

3. Κρίσεις: Μ. Ι. Μανούσακας, *Κρητικά Χρονικά*, 1 (1947) 206-214.

4. Κρίσεις: Ε. Κνάρας, *Orientalistische Literaturzeitung* 60, Jahrgang 1965, Nr 9/10, στήλες 460-463. — Η. Schreiner, *BZ*, 57 (1964) 151-157.

5. Κρίσεις: Η. Schreiner, *BZ*, 54 (1961) 373-379. — Α. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 19 (1966) 169-180.

Série, N° 7]. — É. Legrand, *BGV*, I, σσ. 38-124. — *Poèmes prodromiques en grec vulgaire*. Éditées par D. C. Hesselning et H. Pernot. Amsterdam 1910 [Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Afdeling letterkunde, nieuwe reeks, Deel XI, N° 1], σσ. 30-83 (μὲ πίνακα λέξεων)¹.

«*Ὁ Πωρικολόγος*»: G. Wagner, *Carmina*, σσ. 199-202. — Γ. Θ. Ζώρχ, «*Ὁ Πωρικολόγος (κατ' ἀγνώστους παραλλαγάς)*», Ἀθῆναι 1958 [Σπουδαστήριο Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, (ἀριθ. 18)].

«*Πιμάδα κόρης καὶ νιοῦ*»: *Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles*. Publiées et traduites par Hubert Pernot. Paris 1931 [Collection de l'Institut néo-hellénique de l'Université de Paris, Fasc. 8], σσ. 72-87, ἀριθ. 118.

Σαχλίκης Στέφανος: [Μερικὲς ἐκδόσεις] G. Wagner, *Carmina*, σσ. 62-105². — Συνόδη Δ. Παπαδημητρίου, *Stefan Sakhlikis i ego stikhotvorenii* («*Ἀφήγησις παράξενος*»), Odessa 1896³. — Mario Vitti, «Il poema parentetico di Sachlikis nella tradizione inedita del cod. napoletano», *Κρητικά Χρονικά*, 14 (1960) 173-200. Συνολικὴ κριτικὴ ἔκδοση τῶν ποιημάτων τοῦ Σαχλίκη ἐτοιμάζει ἀπὸ χρόνια ὁ Ἰταλὸς καθηγητὴς Raffaello Cantarella († Μιλάνο, Μάιος 1976). Παρόμοια ἔκδοση, γιὰ τὴν «Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη», ἐτοιμάζει ὁ Ν. Μ. Παναγιωτάκης.

Σκλάβος Μανόλης: Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, «*Ἡ Συμφορὰ τῆς Κρήτης τοῦ Μανόλη Σκλάβου*. Κρητικὸν στιχοῦργημα τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος». Ἀθῆναι 1955 [Σπουδαστήριο Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν]⁴.

Σκλέντζας Ἀνδρέας: Ἐλένης Δ. Κακουλίδου, «Ποιήματα τοῦ Ἀνδρέα Σκλέντζα», *Ἑλληνικά*, 20 (1967) 107-145 (= *Συμβολές. Νεοελληνικὰ μελετήματα*. Ἰωάννινα 1982 [Ἐρευνὲς στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Φιλολογία, 4], σσ. 105-142).

1. Κρίσεις: Karl Dieterich, *BZ*, 20 (1911) 223-227.

2. Γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν ποιημάτων τοῦ Σαχλίκη ἀπὸ τὸν Wagner καὶ τὸν Παπαδημητρίου (βλ. τὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἐγγραφή) βλ. Στεφ. Α. Ξανθοῦδου, «Διορθώσεις εἰς τὰ ποιήματα Στεφάνου Σαχλίκη», *Βυζαντις*, 1 (1909) 341-371 (= *Μελετήματα*, σσ. 153-179), Φ. Κουκουλέ, *δ.π.*, σσ. 365-369 καὶ Στεφ. Α. Ξανθοῦδου, «Ἀντιπαρατηρήσεις εἰς τὰ τοῦ Wagner *Carmina graeca medii aevi*», *δ.π.*, σσ. 614-617 (= *Μελετήματα*, σσ. 180-182).

3. Κρίσεις: K. Krumbacher, *BZ*, 5 (1896) 620-621. — Α. Nikitskin, *Vizantijskij Vremennik*, 4 (1897) 653-667. — Βλ. καὶ τὴν προηγούμενη ὑποσημείωση.

4. Κρίσεις: Ε. Κριαρᾶς, *Ἑλληνικά*, 14 (1955) 494-502. — F. Dolger, *BZ*, 49 (1956) 161

Σολωμός Διονύσιος: Σολωμοῦ, *Ἡ γυναίκα τῆς Ζάκυνθος* [sic]. Νέα ἔκδοση φροντισμένη ἀπὸ τὸν Λίνο Πολίτη. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1944. — [Σολωμοῦ] *ᾨδὴ εἰς Μοναχὴν*. (Κριτικὴ ἔκδοσις μεθ' ὑπομνήματος). Στὸν τόμο: *Τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ*. Εἰσαγωγὴ - ὑπομνήματα - κατὰτάξεις Ν. Β. Τωμαδάκη (= «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 15), «Ἀετός», Ἀθήναι 1954, σσ. 63-72.

(*Σπανέας*): G. Wagner, *Carmina*, σσ. 1-27. — É. Legrand, *BGV*, I, σσ. 1-10.

(*Στάθης*): *Στάθης*. Κρητικὴ κωμωδία. Κριτικὴ ἔκδοσις μετ' εἰσαγωγῆ, σημειώσεις καὶ λεξιλόγιο Lidia Martini. Θεσσαλονίκη 1976 [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 3]¹.

(*Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου*): G. Wagner, *Carmina*, σσ. 112-123².

Τριβώλης Ἰακώβος: Ἰακώβου Τριβώλη, *Ποιήματα*. Herausgegeben, übersetzt und erklärt von Johannes Irmischer. Akademie-Verlag, Berlin 1956 [Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für griechisch-römische Altertumskunde. Berliner byzantinistische Arbeiten, Band 1]³.

Τρώιλος Ἰωάννης - Ἀνδρέας: «*Βασιλεὺς ὁ Ροδολίνος*». Κριτικὴ ἔκδοσις ἐτοιμάζει ὁ Μ. Ι. Μανούσακας. Ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου δημοσίευσε ὁ ἴδιος: «*Βασιλεὺς ὁ Ροδολίνος (1647)*». Ἀποσπάσματα, *Ἑλληνικὴ Δημιουργία*, 12 (1953) 67-70 (ἐκδίδονται οἱ στίχοι 177-278 τῆς Ε' πράξης καὶ τὰ

1 Κρίσεις: Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 22.1.1977, σ 2 — Walter Puchner, *Sudocst-Forschungen*, 37 (1978) 431-433 — Erich Trapp, *JÖB*, 27 (1978) 390-391. — Πάνος Βασιλείου, *Ἑλληνικά*, 31 (1979) 529-540 — Vincenzo Pecoraro, *αὐτόθι*, 540-543. — G. Spadaro, *BZ*, 72 (1979) 56-65. — Ε. Κριαρᾶς, *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, Περ. Δ', τόμ. Ι' (1980-1981), σσ. 71-83. Βλ. καὶ τὰ μελετήματα: Ἀγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη, «Φιλολογικὴς παρατηρήσεις στὴν Πανώρια καὶ τὸν Στάθην», *Κρητολογία*, τεύχ. 8 (Ἰαν.-Ἰούν. 1979), σσ. 65-75 — Θεοχάρη Δετοράκη, «Γλωσσικὲς καὶ ἑρμηνευτικὲς παρατηρήσεις σὲ κρητικὰ κείμενα», *αὐτόθι*, σσ. 126-133. [Ὀρισμένες ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Τσοπανάκη συζητεῖ ὁ Ε. Κριαρᾶς («Φιλολογήματα», *ΕΕΦΣΠΘ*, 19, 1980, 131-142)]. — G. Spadaro, *Studi di filologia cretese*, Università di Catania, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Studi Bizantini e Neellenici, [Catania] 1979 [Quaderni del *Siculorum Gymnasium*, V], σσ. 1-45.

2 Γιὰ τὴν ἔκδοσις αὐτὴ βλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Φ. Κουκουλέ, *ἑ.π.*, σσ. 369-371 καὶ Στεφ. Ξανθοῦδιδου, *ἑ.π.*, σσ. 617-618 (= *Μελετήματα*, σ. 183).

3 Κρίσεις: Α. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 14 (1955) 513-526. — Μ. Ι. Μανούσακας, *Ἀθηνᾶ*, 60 (1956) 383-389. — G. Th. Zorag, *BZ*, 51 (1958) 127-129. Βλ. καὶ Ε. Κριαρᾶ, «Παρατηρήσεις στὸ κείμενο τῶν ποιημάτων τοῦ Ἰακώβου Τριβώλη», *Byzantion*, 28 (1958) 67-89.

χορικά τῆς Γ' καὶ τῆς Ε' πράξης τοῦ ἔργου) καὶ «Βασιλεὺς ὁ Ροδολίνος, τραγωδία Ἰωάννη-Ἀνδρέα Τρωΐλου (1647), Πράξεις Γ'-Δ'. Πρώτη παρουσίαση (μὲ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα)», *Θέατρο*, τόμ. 1, τεύχ. 4 (Ἰούλιος-Αὐγούστος 1962), σσ. 8-23.

Φαλιέρος Μαρίνος: W. F. Bakker - A. F. van Gemert, «The Ρίμα Παρηγορητικὴ of Marinos Phalieros. A critical edition with introduction, notes and index verborum», *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica* (Edited by W. F. Bakker - A. F. van Gemert, W. J. Aerts), E. J. Brill, Leiden 1972, σσ. 74-195. — *The Λόγοι Διδακτικοὶ of Marinos Phalieros*. A critical edition with introduction, notes and index verborum by M. F. Bakker and A. F. van Gemert. F. J. Brill, Leiden 1977 [Byzantina Neerlandica, Fasc. 7]¹. — Arnoldus Franciscus van Gemert, *Marinos Falieros en zijn beide liefdesdromen* [= «Ὁ Μαρίνος Φαλιέρος καὶ τὰ δύο ἔρωτικά "Ὀνειρά του»], A. M. Hakker, Amsterdam 1973. [Ἐκδοση τῶν δύο ἔρωτικῶν ποιημάτων τοῦ Φαλιέρου: *Ἱστορία καὶ Ὀνειρο καὶ Ἐρωτικὸν Ἐνύπνιον*]. Καί: Μαρίνου Φαλιέρου, *Ἐρωτικά ὄνειρα*. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ λεξιλόγιο Arnold van Gemert. Θεσσαλονίκη 1980 [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 4]².

«Φιλοσοφία τοῦ Κρασοπατέρα»: *Recueil de chansons populaires grecques*. Publiées et traduites pour la première fois par Émile Legrand (= Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, Nouvelle Série, N° 1), Paris 1874, σσ. 1-10. — Σπυρ. Π. Λάμπρου, «Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 1 (1904) 433-449.

«Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα». Βλ. «Βυζαντινὰ ἱπποτικά μυθιστορήματα».

«Ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου» ἢ «Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλεποῦς διήγησις ὠραία»: G. Wagner, *Carmina*, σσ. 124-140. — Λευτέρη Ἀλεξίου, «Ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου, ἦτοι Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλεποῦς διήγησις ὠραία», *Κρητικὰ Χρονικά*, 9 (1955) 81-118. [Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοση. Ὁ ἐκδότης ἀκολουθεῖ τὴν βενετικὴ ἔκδοση τοῦ 1539]³.

«Ὁ Φυσιολόγος»: *Le Physiologos*. Poème sur la nature des animaux en grec vulgaire et en vers politiques, publié pour la première fois d'après deux manuscrits de la Bibliothèque Nationale par Émile Legrand

1. Κρίσεις: Johannes Koder, *JÖB*, 28 (1979) 377-378.

2. Κρίσεις: Στυλ. Ἀλεξίου, *Ἑλληνικά*, 33 (1981) 449-457.

3. Κρίσεις: Λ. Πολίτης, *Κρητικὰ Χρονικά*, 12 (1958) 305-313.

- et précédé d'une étude littéraire par Ch. Gidel. Paris 1873 (= Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, N° 16).
- Φώσκολος Μάρκος - Αντώνιος: Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου (1669), *Φορτουνάτος*. Κωμωδία ανέκδοτος τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ αὐτογράφου τοῦ ποιητοῦ ἐκδιδομένη ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἐλευθερουδάκης», ἐν Ἀθήναις 1922¹. Καὶ νεώτερη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἴδιου ἔργου: Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου, *Φορτουνάτος*. Κριτικὴ ἔκδοσις, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Alfred Vincent. Ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια Θεοχάρη Δετοράκη. Ἡράκλειο Κρήτης, 1980 [Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, Κρητικὸν Θέατρον, 2].
- Χορτάτσης Γεώργιος: *Κρητικὸν Θέατρον. Ἐρωφίλη*. Τραγωδία Γεωργίου Χορτάτση (1600), ἐκδιδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου. Athen 1928 [Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, Nr. 9]². — *Γύπαρις, κρητικὸν δράμα. Πηγαὶ - κείμενον*. Ὑπὸ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ. Athen 1940 [Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie. Nr. 39]³. — Γεωργίου Χορτάτση, *Πανώρια*. Κριτικὴ ἔκδοσις μετ' εἰσαγωγῆς, σχόλια καὶ λεξιλόγιον Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ. Θεσσαλονίκη 1975 [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 2]⁴. — Γεωργίου Χορτάτση, *Κατζοῦρμπος*. Κω-

1. Κρίσεις: D. C. Hesselng, *BZ*, 25 (1925) 147-150 — Ἀπ. Σαχίνης, *Νέα Ἑστία*, 113 (1983) 368-370.

2. Κρίσεις: Ν Β Τωμαδάκης, *Κρητικά*, 1 (1930) 106-108. — Στυλ. Δεινάκις, *Κρητικὰ καὶ Μελέται*, 1 (1933) 98-100. Στὴν ἀποκατάστασι τοῦ κειμένου τῆς Ἐρωφίλης βοηθοῦν καὶ ὀρισμέναι ἄλλαι παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις, ὅπως λ.χ. αὐτὲς τῶν: Στυλ. Δεινάκι, *Ἀθηνᾶ*, 35 (1923) 244. — Μ. Κριαρᾶ, «Μελετήματα εἰς τὴν “Ἐρωφίλην” τοῦ Χορτάτση», *ΕΕΒΣ*, 11 (1935) 239-281. — Λ Πολίτη, «Κριτικὰ στὰ δύο πρῶτα χορικά τῆς “Ἐρωφίλης”», *Ἑλληνικά*, 12 (1952) 148-151. — Τοῦ ἴδιου, «Παρατηρήσεις σὲ κρητικὰ κείμενα», *Κρητικὰ Χρονικά*, 12 (1958) 314-320. — Στυλ. Ἀλεξίου, «Παρατηρήσεις στὸ Κρητικὸ Θέατρον», *αὐτόθι*, 8 (1954) 133-134. — Τοῦ ἴδιου, «Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς κρητικὰ κείμενα», *αὐτόθι*, 244-253. — Τοῦ ἴδιου, «Κρητικὰ φιλολογικά», *αὐτόθι*, 13 (1959) 295-297. — Τοῦ ἴδιου, «Κρητικὰ Σύμμεικτα», *Ἑλληνικά*, 22 (1969) 441-442. — Νίκης Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, «Κριτικὲς παρατηρήσεις στὴν “Ἐρωφίλην”», *αὐτόθι*, 25 (1972) 419-427, κ.ἄ.

3. Κρίσεις: Στ. Γ. Καψωμένος, *BJN*, 17 (1939-1943) 243. — Μ. Ι. Μανούσακας, *ΕΕΚΣ*, 4 (1941) 251-260. — Γ. Κ. Σπυριδάκης, *ΕΕΒΣ*, 17 (1941) 318-320. — Γ. Α. Μέγας, *Νέα Ἑστία*, 33 (1943) 314-317 (*αὐτόθι*, σσ. 506-507, ἀπάντησι τοῦ ἐκδότη στὴν κριτικὴ τοῦ Μέγα). — Α. Mirambel, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 43 (1947) 45. — Fr. Dölger, *BZ*, 43 (1950) 40-41.

4. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 30.4.1976, σσ. 1-2. — Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 11.12.1976, σ. 2. — Ἀντ. Φ. Κατσουρός, *Νέα Ἑστία*, 100 (1976) 1313-

μωδία. Κριτική έκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο Λίνου Πολίτη. 'Ηράκλειον Κρήτης, 1964 [Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, Κρητικὸν Θέατρον, 1]¹.

Χοῦμνος Γεώργιος: *Old Testament Legends, from a Greek poem on Genesis and Exodus by Georgios Chumnos*. Edited with introduction, metrical translation, notes and glossary from a manuscript in the British Museum by F. H. Marshall. Cambridge, at the University Press, 1925². — Νεώτερη ὀλοκληρωμένη κριτικὴ έκδοση: Γεωργίου Χοῦμνου, *Ἡ Κοσμογέννησις. Ἀνέκδοτον στιχούργημα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Ἐμμετρος παράφρασις τῆς Γενέσεως καὶ Ἐξόδου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*. Κριτικὴ έκδοσις Γεωργίου Α. Μέγα. Ἀθῆναι 1975 [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ]³.

«Χρονοικὸν τοῦ Μορέως»: *The Chronicle of Morea, Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*. A history in political verse, relating the establishment of feudalism in Greece by the Franks in the thirteenth century. Edited in two parallel texts from the mss. of Copenhagen and Paris, with introduction, critical notes and indices by John Schmitt. London 1904⁴ (καὶ φωτοανατυπώσεις: Groningen 1967, AMS Press, New York [1979]). — *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον κατὰ τὸν κώδικα τῆς Κοπεγχάγης μετὰ συμπληρώσεων καὶ παραλλαγῶν ἐκ τοῦ Παρισινοῦ. Εἰσαγωγή, ὑποσημειώσεις καὶ ἐπεξεργασία ὑπὸ Πέτρου Π. Καλονάρου. Ἀρχαῖος ἔκδοτικὸς οἶκος Δημ. Δημητράκου, [Ἀθῆναι 1940]. (Ὁ Καλονάρος ἀνατυπώνει, χωρὶς νὰ τὸ δηλώνῃ, τὸ κείμενον τῆς έκδοσης Schmitt). — Νέα έκδοση τοῦ ἔργου ἐτοιμάζει ὁ Σταμ. Στανίτσας.

1315. — I. Μ Χατζηφώτης, *Κριτικὰ Φύλλα*, 5 (1976) 153. — Στυλ. Ἀλεξίου, *Ἑλληνικά*, 29 (1976) 381-388 — Elizabeth M. Jeffreys *BZ*, 70 (1977) 356-357. Βλ. καὶ Ἀγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη, *ὁ.π.* σσ. 57-65 καὶ Θεοχάρη Δετοράκη, *ὁ.π.*, σσ. 123-125. Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Τσοπανάκη συζητεῖ ὁ Ε. Κριαρᾶς («Φιλολογήματα», *ΕΕΦΣΠΘ*, 19 (1980) 131-142).

1. Κρίσεις: Βάσος Βαρίκας, *Τὸ Βῆμα*, 1 8.1965, σ. 6 — Κ. Θ. Δημαρᾶς, *αὐτόθι*, 10.9. 1965, σσ. 1-2. — I. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Ἐλευθερία*, 28.11.1965, σσ. 1 καὶ 11. — Π. Μουλλᾶς, *Ἐποχές*, τεῦχ. 31 (Νοέμβρ. 1965), σσ. 66-68. — Filippo Maria Pontani, *Ἑλληνικά*, 19 (1966) 398-403. Βλ. καὶ Θ. Δετοράκη, *ὁ.π.*, σσ. 133-134.

2. Κρίσεις: Στίλπ Π. Κυριαλίδης, *Λαογραφία*, 8 (1921) 610-612. — R. M Dawkins, *Byzantion*, 2 (1925) 473-479. — Στέφ. Ξανθοῦδιδης, *ΕΕΒΣ*, 3 (1926) 337-344. — Γ. Α. Μέγας, *BNJ*, 7 (1930) 209-216 (= *Λαογραφία*, 25, 1967, 645-652).

3. Κρίσεις: G. Kechagioglou, *BZ*, 71 (1978) 70-74.

4. Κρίσεις: D. C. Hesseling, *BZ*, 14 (1905) 288-293.

«*Tò Χρονικὸν τῶν Τόκκων τῆς Κεφαλληνίας*»: *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo*. Prolegomeni, testo critico e traduzione a cura di Giuseppe Schirò. Accademia Nazionale dei Lincei, Roma 1975 [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. X]¹.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[Βλ. τὶς εἰσαγωγικὰς διευκρινίσεις τοῦ ἔγνων παραπάνω (στὶς *Κριτικὲς ἐκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων*)].

Χαρακτηρίζουμε φιλολογικὴ μιὰ ἐκδοση στῆς ὁποίας τὸ κείμενο δὲν ὑπάρχουν κριτικὲς παρεμβάσεις καὶ διορθώσεις τοῦ ἐπιμελητῆ, ἀλλὰ αὐτὸ ἐκδίδεται ἔπειτα ἀπὸ φιλολογικὴ ἐπεξεργασία, τοῦ ἀποσκοπεῖ στὴν ἀκριβῆ ἀπόδοσή του μὲ βάση εἴτε τὰ αὐτόγραφα τοῦ συγγραφέα εἴτε μιὰ παλαιότερη ἔγκυρη ἐκδοση, ἢ (ὅπως λ.χ. στὸν Σολωμὸ) μὲ βάση καὶ τὰ δύο.

[Καὶ ὁ ἐπόμενος πίνακας εἶναι δειγματοληπτικός. Ἡ κατάταξη ἔγινε πάλι μὲ βάση τὸ ἐπίθετο τῶν συγγραφέων καὶ γιὰ τὰ ἀνώνυμα ἔργα λάβαμε ὑπόψη τὴν πρώτη λέξη τοῦ τίτλου (ἐξαιρεῖται τὸ ἄρθρο).]

**Άγρας Τέλλος: Τριαντάφυλλα μιανῆς ἡμέρας*. Ἐπιμέλεια Κώστα Στεργιόπουλου. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1965.

**Άθανασιάδης Νίκος: Τὸ βιβλίον τοῦ νησιοῦ μου*. Μυθιστόρημα. Ἐκδοση Β'. Εἰσαγωγή Μ. Γ. Μερακλή. Ἐκδοτικὸς οἶκος Σ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθήνα [1981]. (Μὲ Ἔργο-βιογραφικὸ χρονολόγιο, Βιβλιογραφία καὶ Γλωσσάριο).

«*Άνθη Εὐλαβείας*»: **Άνθη Εὐλαβείας ἐκχυθέντα εἰς τὴν μετάστασιν τῆς Θεομήτορος Μαρίας*. Ἀνατύπωσης ἀπὸ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἐλληνομουσείου Βενετίας ἈΨΗ'. Πρόλογος Γιάννη Βλαχογιάννη. Ἐπιμέλεια - Σημειώσεις κ.τ.λ. Ἀγγέλου Ν. Παπακώστα. Μεταφράσεις ἀπὸ [τὰ] Ἱταλικά Θεμ. Νόβα. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστήρ» Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1950². — *Άνθη Εὐλαβείας. Ἐπιμέλεια Ἀθανασίου Καραθανάση. Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε.Π.Ε., [NEB], Ἀθήνα 1978³.

1. Κρίσεις: C. Capizzi, *OCP*, 42 (1976) 305-309. — N. B. Τωμαδάκης, *Ἀθηνᾶ*, 76 (1976-1977) 365-370. — H. Mihaescu, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 15 (1977) 572-573.

2. Κρίσεις: Α. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 12 (1952-1953) 198-213.

3. Κρίσεις: Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 31.3.1979, σ. 2. — Στέφανος Ε. Κακλαμάνης, *Διαβάζω*, τεύχ. 22 (Ἰούλ. 1979), σσ. 62-65.

Βαλαωρίτης Ἀριστοτέλης: *Φωτεινός*. Ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1970¹. — Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης. *Α΄ Βίος, ἐπιστολές καὶ πολιτικά κείμενα*. Φιλολογική ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη καὶ Νίκης Λυκούργου. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1980], Β΄ Πουήματα καὶ Πεζά. Ἐπιλογή καὶ φιλολογική ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη καὶ Ἑλένης Τσαντσάνογλου. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1982]².

«Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα»: Βλ. παρακάτω, «Βυζαντινὰ ἱπποτικά μυθιστορήματα».

Βιζυηνὸς Γεώργιος: *Νεοελληνικά Διηγήματα*. Ἐπιμέλεια Παν. Μουλλᾶ. Ἐκδοτική «Ἑρμῆς» Ε.Π.Ε., [Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1980.

Βικέλας Δημήτριος: *Λουκῆς Λάρας*. Ἐπιμέλεια Ἀλέκου Παπαγεωργίου. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήναι [1967]. — *Διηγήματα*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» Ι. Δ. Κολλάρου καὶ Σίας Α.Ε., Ἀθήναι [1979]. (Στις σσ. 9-33: Ἀπόστολου Σαχίνη: «Εἰσαγωγή. Τὰ Διηγήματα τοῦ Δημητρίου Βικέλα»).

«*Η Βοσκοπούλα*»: *Η Βοσκοπούλα*. Ἐπιμέλεια Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἐκδοτική Ἑρμῆς Ε.Π.Ε., [Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1971³ (βλ. καὶ Μπεργαδῆς). Τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἴδιου (βλ. παραπάνω: *Κριτικὲς ἐκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων: «Η Βοσκοπούλα»*). — Ἀνωνύμου, *Η εὔμορφη Βοσκοπούλα*. Προλεγόμενα, εἰσαγωγαί, κείμενα, λεξιλόγιον ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήναι [1971] (βλ. καὶ Κορνάρου Βιτσέντζος: *Η Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*). — Anonimo Cretese, *La Voskopula*. A cura di S. Alexiu, A. Gentilini, M. Peri, F. M. Pontani. [Padova] 1975 (Università di Padova, Istituto di studi bizantini e neogreci diretto da Filippo Maria Pontani, Quaderni 9). [Ἡ εἰσαγωγή καὶ ἡ βιβλιογραφία εἶναι τοῦ Μ. Peri, τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, ἡ ἰταλικὴ μετάφραση φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸν F. M. Pontani καὶ τὸ λεξιλόγιον καταρτίστηκε ἀπὸ τὴν Α. Gentilini].

«*Βυζαντινὰ ἱπποτικά μυθιστορήματα*»: *Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα*. Μεσαιωνικὸ ἔρωτικὸ μυθιστόρημα. Ἐπιμέλεια Ἀλέκου καὶ Ἑλένης Παπαγεωργίου. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήναι χ.χ. [= 1968]. — *Libistro e Rodamne*. Romanzo cavalleresco bizantino. Introduzione e ver-

1. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 12.2.1971, σσ. 1-2.

2. Κρίσεις: [Γιὰ τὸν Α΄ τόμο] Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 5.6.1981, σσ. 1 καὶ 6. — Χαρά Λουκάκου, *Διαβάζω*, τεύχ. 45 (Αἰγ. 1981), σσ. 66-67. — Γ. Γ. Ἀλισανδράτος, *Νέα Ἐστία*, 111 (1982) 271-273. [Γιὰ τὸν Β΄ τόμο] Γ. Γ. Ἀλισανδράτος, *Διαβάζω*, τεύχ. 57 (Νοέμβρ. 1982), σσ. 140-142.

3. Κρίσεις: V. Pecoraro, *RSBN*, N.S., 10-11 (XX-XXI), 1973-1974, 177-179.

- sione italiana di Vincenzo Rotolo. Ἀθήναι 1965 (= *Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, ἀριθ. 22)¹.
- Βυζάντιος Δ. Κ.: *Ἡ Βαβυλωνία*. Σημειώσεις, σχόλια, γλωσσάριο Τάσου Βουρνᾶ. Ἀθήναι 1953 [Στὴ σειρά: 100 Ἀθάνατα Ἔργα, ἀρ. 38] (μαζὶ μετὸν *Βασιλικὸ* τοῦ Μάτεσι). — *Ἡ Βαβυλωνία* (α' καὶ β' ἔκδοσις). Ἐπιμέλεια Σπύρου Εὐαγγελάτου. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [NEB], Ἀθήνα 1972.
- Γρηγόρης Γεράσιμος: *Πέρα ἀπὸ τὴν ὄχθη*. Διηγήματα. Ἔκδοσις Β'. Εἰσαγωγή Μ. Γ. Μερκαλῆ. Ἐκδοτικὸς οἶκος Σ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθήνα [1981]. (Με Ἐργο-βιογραφικὸ χρονολόγιον καὶ Βιβλιογραφία).
- «Ἐλληνικὴ Νομαρχία»: *Ἐλληνικὴ Νομαρχία, ἦτοι Λόγος περὶ ἐλευθερίας, συντεθείς τε καὶ τύποις ἐκδοθείς ἰδίως ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων παρὰ Ἀνωμόμου τοῦ Ἑλληνοσ.* Ἐκδοσις Β'. Εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Ν. Β. Τωμαδάκη. Ἐκδοσις Βιβλιοπωλείου Ε. Γ. Βαγιονάκη. Ἀθήναι 1948. — *Ἀνωμόμου τοῦ Ἑλληνοσ Ἐλληνικὴ Νομαρχία, ἦτοι Λόγος περὶ Ἐλευθερίας*. Φιλολογικὴ ἀπομνημείωσις Γ. Βαλέτα. Μελετήματα Ν. Α. Βέη - Μ. Σιγούρου. Πρώτη αὐθεντικὴ ἐπανέκδοσις. Ἐκδόσεις Πηγῆς, Ἀθήνα 1948-1949 (*1982).
- Θεοτοκᾶς Γιώργος: *Ἐλεύθερο Πνεῦμα*. Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1973².
- Θεοτόκης Κωνσταντῖνος: *Κατάδικος*. Εἰσαγωγή Γιάννη Δάλλα. «Κείμενα», Ἀθήνα 1979. — *Οἱ σκλάβοι στὰ δεσμὰ τους*. Προλεγόμενα Γιάννη Δάλλα. «Κείμενα», Ἀθήνα 1981. — *Διηγήματα [Κορφιάτικες Ἱστορίες]*. Με ἔντεκα χαράγματα τοῦ Μάρκου Ζαβιτζιάνου. Εἰσαγωγή Γιάννη Δάλλα. Τυπογραφεῖο «Κείμενα», Ἀθήνα 1982.
- «Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος». Βλ. ἐδῶ, Μέρος Α', Κεφ. Δ': «*Ἠθικοδιδασκτικὰ καὶ ἀλληγορικὰ ποιήματα*», ὅπου πλήρης ἀναγραφὴ τῶν φιλολογικῶν ἐκδόσεων τοῦ κειμένου.
- Καβάφης Κ. Π.: Κ. Π. Καβάφη, *Ἀνέκδοτα περὶ κείμενα*. Εἰσαγωγή καὶ μετάφρασις Μιχάλη Περιδῆ. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1963. — Καβάφη, *Πεζά*. Παρουσίασις, σχόλια Γ. Α. Παπουτσάκη. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1963³. — Κ. Π. Καβάφη, *Ἀνέκδοτα Ποιήματα (1882-1923)*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1968⁴. Βλ. καὶ *Ἀπαντα νεοελλήνων συγγραφέων*: Καβάφης Κ. Π.

1. Κρίσεις: R. Guiland, *RÉG*, 79 (1966) 808. — Λ. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 20 (1967) 225-227.

2. Κρίσεις: Ἀγγελος Τερζάκης, *Τὸ Βῆμα*, 1.4.1973, σ. 4.

3. Κρίσεις: Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Ἐλευθερία*, 12.1.1964, σσ. 1 καὶ 8.

4. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 24.1.1961, σσ. 1 καὶ 5. — Λ. Ζενάκος, *Ταχυν-*

Κά λ β ο ς Ἀνδρέας: Γ. Θ. Ζώρα, Κάλβου: Ὁδαὶ μετὰ τῆς πρώτης γαλλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ St. Julien καὶ Pauthier de Censay. Ἀθήναι 1962¹. — Οἱ Ψαλμοὶ τοῦ Δαβὶδ. Ὑπὸ Ἀνδρέα Κάλβου. Εἰσαγωγή σχόλια Γιάννη Δάλλα. [Ἐκδόσεις] Κείμενα, [Ἀθήνα] 1981².

Κα λ λ ι γ ᾱ ς Παῦλος: Θάνος Βλέκας. Μυθιστορία. Πρόλογος Γεωργίου Τσοκοπούλου. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἐλευθερουδάκης», ἐν Ἀθήναις 1923.

Κα ρ κ α β ί τ σ α ς Ἀνδρέας: Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Ζητιάνος» τοῦ Καρκαβίτσα. Εἰσαγωγή - Κείμενο - Γλωσσάριο. Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1980³. Καί: Δεύτερη ἔκδοση βελτιωμένη, Ἀθήνα 1982⁴.

Κα ρ υ ω τ ά κ η ς Κ. Γ.: Ποιήματα καὶ πεζά. Ἐπιμέλεια Γιώργου Σαββίδη. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1972⁵ (καί: Ἀνατύπωση 1975). Βλ. καὶ Ἀπαντα νεοελλήνων συγγραφέων: Καρυωτάκης Κ. Γ.

Κα τ α ρ τ ζ ῆ ς Δημήτριος: Τὰ Ἐύρισκόμενα. Ἐκδότης Κ. Θ. Δημαρᾶς. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1970. — Δοκίμια. Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1974.

«Ὁ κ ά τ η ς καὶ οἱ π ο ν τ ι κ οῖ οἰ»: N. Bănescu, «Un poème grec vulgaire du moyen-âge: Ὁ κάτης καὶ οἱ ποντικοὶ», *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, ἐν Ἀθήναις 1935, σσ. 393-397⁶.

Κο ν δ υ λ ά κ η ς Ἰωάννης: Ὅταν ἤμουν δάσκαλος κι' ἄλλα διηγήματα κρητικά. Πρόλογος, λεξιλόγιον, ὀρθογράφησις ἐπιμελεῖα Ν. Β. Τωμαδάκη. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήναι [1972]. — Ὁ Πατούχας. Εἰσαγωγή, λεξιλόγιον καὶ ὀρθογράφησις ἐπιμελεῖα Ν. Β. Τωμαδάκη. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήναι [1974].

Κο ρ α ῆ ς Ἀδαμάντιος: Ὁ Παπατρέχας. Ἐπιμέλεια Ἀλχη Ἀγγέλου. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1970⁷.

Κο ρ ν ά ρ ο ς Βιτσέντζος: Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος. Μικρὰ ἔκδοσις μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου ὑπὸ Στεφ. Α. Ξανθουδίδου. Ἀθήναι,

δόμος, Ἄρ. φ. 796 (11.7.'69), σ. 53. — Β. Βαρίκας, *Τὸ Βῆμα*, 2.11.1969, σ. 8, κ.ά.

1. Κρίσεις: Ξ. Α. Κοκόλης, *Ἑλληνικά*, 19 (1966) 403-408.

2. Κρίσεις: Νάσος Βαγενᾶς, *Ἡ Καθημερινή*, 16.10.1981, σ. 6. — Δ. Πλάκας, *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 50-51 (Ἄπρ.-Μάιος 1982), σσ. 102-105.

3. Κρίσεις: Ἐλένη Κοροντζῆ, *Διαβάζω*, τεύχ. 39 (Φεβρ. 1981), σσ. 73-74. — Θεόδωρος Ξόδης, *Νέα Ἐστία*, 110 (1981) 895-897. — Μαρία Στασινοπούλου, *Διαβάζω*, τεύχ. 55 (Ἀύγ. 1982), σσ. 101-102.

4. Κρίσεις: Μ. Γ. Μερακλῆς, *Νέα Ἐστία*, 111 (1982) 763 καὶ 765-767.

5. Κρίσεις: Χ. Γ. Σακελλαριάδης, *Νέα Ἐστία*, 93 (1973) 205-207.

6. Κρίσεις: Σ. Π. Κυριακίδης, *Λαογραφία*, 11 (1934/1937) 692-693. — Σ. Γ. Καψωμένος, *ΕΕΚΣ*, 1 (1938) 569-574.

7. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 11 12.1970, σσ. 1-2.

[1928] (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ὁφελίμων Βιβλίων, 53). Ὁ Ξανθουδίδης στὴ μικρὴ ἔκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐκτενὴ εἰσαγωγὴ καὶ δὲν παραθέτει τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς μεγάλης (βλ. παραπάνω: *Κριτικὲς ἐκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων*). Μικρὸ ἐπίσης σὲ ἔκτασιν εἶναι καὶ τὸ γλωσσάριον τῆς ἔκδοσης αὐτῆς. Θὰ πρέπει, ὡστόσο, νὰ ἐπισημανθῆ τὸ γεγονός ὅτι στὴ μικρὴ ἔκδοσιν ὁ Ξανθουδίδης ἔχει κάνει αἰσθητὰς βελτιώσεις στὸ κείμενο. — Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτοκρίτος. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν Στεφάνου Α. Ξανθουδίδου [βλ. *Κριτικὲς ἐκδόσεις*. . .]. Εἰσαγωγὴ Λίνου Πολίτη. Τόμ. Α'-Β'. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι [1952] (Στὴ σειρά: 100 Ἀθάνατα Ἔργα, ἀριθ. 26-27). Καὶ φωτοανατύπωση (σὲ ἓναν τόμο): Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀ' Ἀστῆρ» Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1968 (³1976, μὲ ἀναθεωρημένη τὴν Εἰσαγωγὴν). — Βιτσέντζου Κορνάρου, Ὁ Ἐρωτοκρίτος. Εἰσαγωγὴ Γιώργου Σεφέρη. Ἐκδόσεις Γαλαξία, Ἀθῆναι 1962 (μὲ πολλὰς ἀνατυπώσεις). «Ἡ ἔκδοσιν αὐτὴ ἀκολούθησε τίς ἕως τώρα ἐκδόσεις τοῦ ἔργου καὶ κυρίως τὴν ἔκδοσιν τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδου, ἐνοποιώντας τὴν ὀρθογραφία τοῦ κειμένου». — Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Εἰσαγωγὴ Ἀγγελου Τερζάκη. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἐ[λένης] Τ[σαντσάνογλου]. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [NEB], Ἀθῆνα 1971. — Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Προλεγόμενα, εἰσαγωγαί, κείμενα, λεξιλόγιον ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθῆναι [1971] (βλ. καὶ «Ἡ Βοσκοπούλα»). «Κυριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα»: Θέμιδος Σιαπκαρᾶ-Πιτσιλλίδου, Ὁ Πετραρχισμὸς στὴν Κύπρον. Ρίμες ἀγάπης ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ 16ου αἰώνα μὲ μεταφορὰ στὴν κοινὴ μας γλῶσσα. Ἀθῆνα 1976¹. Στὴν ἑλληνικὴ ἔκδοσιν ἡ Εἰσαγωγὴ τῆς κριτικῆς γαλλικῆς ἔκδοσης παρουσιάζεται περιληπτικὰ, παρατίθεται τὸ ἑλληνικὸ διαλεκτικὸ κείμενο καὶ στὴν ἀπάναντι σελίδα ἡ μετάφρασί του στὴ νεοελληνικὴ, ἀπλοποιεῖται τὸ Λεξιλόγιον, κλπ. «Τὸ Κωμειδύλλιον»: Τὸ Κωμειδύλλιον. Εἰσαγωγὴ Θόδωρου Χατζηπανταζῆ. Τόμ. 1-2. «Ἐρμῆς», Ἀθῆνα 1981. [Ὁ τόμος 3 ὑπὸ ἐκτύπωση]. Λασκαράτος Ἀνδρέας: Ἀνδρέα Λασκαράτου, Βιογραφικὰ μου ἐνθυμήματα. Ἀνέκδοτη αὐτοβιογραφία. Εἰσαγωγὴ - κείμενο - πίνακες Ἀλέκου Γ. Παπαγεωργίου. Ἀθῆνα 1966. [Τὸ κείμενον τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Λασκαράτου εἶναι γραμμένο στὰ ἰταλικά]. — Ἰδοὺ ὁ ἄνθρωπος. Ἐπιμέλεια Γ. Γ. Ἀλισανδράτου. «Ἐρμῆς», [NEB], Ἀθῆνα 1970. — Τὰ Ποιήματα. Εἰσαγωγὴ-Ἐπιμέλεια Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ. [Ἐκδόσεις] Ὀδυσσεάς, Ἀθῆνα 1981.

1. Κρίσεις: Μ. Γ. Μερακλῆς, *Λαογραφία*, 31 (1976-78) 375-377. — Α. Γ. Καλογεροπούλου, *Ἡ Καθημερινή*, 24.2.1977, σ. 6. — Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 10.12.1977, σ. 2.

- Μακρυγιάννης Γιάννης: Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Ἀπομνημονεύματα*. Κείμενον - Εἰσαγωγή - Σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη. Ἔκδοσις Β' [μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Λίνου Πολίτη]. Τόμ. Α'-Β'. Βιβλιοπωλεῖον Ε. Γ. Βαγιονάκη, Ἀθήναι 1947 (1907). — Καί: [Τρίτη ἔκδοσις], Εἰσαγωγή - Σχόλια Σπύρου Ι. Ἀσδραχᾶ. Ἐκδόσεις Α. Καραβία, [Ἀθήνα, χ.χ.].
- Μαρκορᾶς Γεράσιμος: Π. Δ. Μαστροδημήτρη, («*Ὁ Ὅρκος*») τοῦ *Μαρκορᾶ*. Μελέτη φιλολογικῆ. Κείμενο. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978¹.
- Μάτσεις Ἀντώνιος: *Ὁ Βασιλικός*. Προλεγόμενα. Λ. Κουκούλα. Σημειώσεις, σχόλια, γλωσσάριο Τάσου Βουρνᾶ. Ἀθήναι [1953] (Στὴ σειρά: 100 Ἀθάνατα Ἔργα, ἀρ. 38). Ἐκδίδεται μαζί μὲ τὴν *Βαβυλωνία* τοῦ Δ. Κ. Βυζαντίου (βλ. παραπάνω).
- Μοισιόδαξ Ἰώσηπος: *Ἀπολογία*. Ἐπιμέλεια Ἀλκη Ἀγγέλου. Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1976².
- Μπεργαδῆς Ἀπόκοπος: Ἐπιμέλεια Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἐκδοτικὴ Ἐρμῆς Ε.Π.Ε., [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1971³ (βλ. καὶ «*Ἡ Βοσκοπούλα*»). Τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἴδιου (βλ. παραπάνω: *Κριτικὲς ἔκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων*: Μπεργαδῆς).
- Μυριβήλης Στράτης: *Ὁ Βασιλεὺς ὁ Ἀρβανίτης*. Ἐπιμέλεια Mario Vitti. Β' ἔκδοσις ἀναθεωρημένη. «Ἐρμῆς», [NEB], Ἀθήνα 1972 (1971).
- Οἰκονόμος Κωνσταντῖνος: *Ὁ φιλόγυρος τοῦ Μολιέρου*. Ἐπιμέλεια Κωστή Σκαλιόρα. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1970⁴.
- Πάλλης Ἀλέξανδρος: *Μπρουσός*. Ἐπιμέλεια Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1975⁵.
- Παναγιωτόπουλος Ι. Μ.: *Τὸ δαχτυλίδι μὲ τὰ παραμῦθια*. Διηγήματα. Ἐκδοσις Β'. Εἰσαγωγή Μ. Γ. Μερακλή. Ἐκδοτικὸς οἶκος Σ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθήνα [1981]. (Μὲ Ἔργο-βιογραφικὸ χρονολόγιον καὶ Βιβλιογραφία).
- Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος: *Βαρδιάνος στὰ σπόρκα*. Εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις Λίνου Πολίτη. Ἐκδόσεις Γαλαξία, [Ἀθήναι 1968]. — Ἡ [Β' ἔκδοσις]: ... Εἰσαγωγή, Σημειώσεις, Ἐπιμέλεια Λίνου Πολίτη. Ἐκδόσεις

1. Κρίσεις: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Νέα Ἔστια*, 106 (1979) 1245-1247. — Ἀνδρέας Καραντώνης, *αὐτόθι*, 109 (1981) 270-272. — Μαρία Στασινοπούλου, *Διαβάζω*, τεύχ. 55 (Αὐγ. 1982), σ. 102.

2. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 18 καὶ 25.2.1977, σσ. 1-2.

3. Κρίσεις: V. Pecoraro, *RSBN*, N.S., 10-11 (XX-XXI), 1973-1974, 177-179.

4. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 20.11.1970, σσ. 1-2.

5. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 2 καὶ 9.4.1976, σσ. 1 καὶ 6. — Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 1.1.1977, σ. 2.

- ΑΣΕ Α.Ε., [Θεσσαλονίκη 1978]¹. — Α. Παπαδιαμάντης *αὐτοβιογραφούμενος*. Ἐπιμέλεια Παν. Μουλλᾶ. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [NEB], Ἀθήνα 1974 [Ἐκλογή 21 διηγημάτων μεῖς εἰσαγωγή γιὰ τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς στοιχείου αὐτοβιογραφίας]². — Ἀλληλογραφία. Σημειώσεις Ο. Merlier. Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ. [Ἐκδόσεις] Ὀδυσσεάς, Ἀθήνα 1981.
- Π α ρ ο ρ ί τ η ς Κώστας: Ὁ κόκκινος τράγος. Εἰσαγωγή Μ. Μ. Παπαϊωάννου. «Κείμενα», [Ἀθήνα 1978]. — *Διηγήματα*. Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια Στέλιου Φώκου. [Ἐκδόσεις] Ὀδυσσεάς, Ἀθήνα 1982.
- Π ε ν τ α γ ι ῶ τ η ς Εὐθύμιος: Κ. Ν. Σάθα, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου, ἢ Ἱστορία Ἀμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδορικίου καὶ τῶν περιχώρων*. Ἀθήναι 1865 (καὶ φωτοανατύπωση: 1962). — *Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδίου*. Δημοτικὸ ἱστόρημα τοῦ 1704 γραμμένον ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Εὐθύμιο Πενταγώτῃ. Λογοτεχνικὴ ἀποκατάσταση Γ. Βαλέτα. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1944.
- Π ο λ ί τ η ς Κοσμᾶς: *Eroica*. Ἐπιμέλεια Peter Mackridge. Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1982.
- «Π ρ ο δ ρ ο μ ι κ ᾶ π ο ι ῆ μ α τ α»: *Φιλοσοφία τοῦ Κρασοπατέρος καὶ ἄλλα πτωχοπροδρομικά*. Εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια, γλωσσάριο Ι. Μ. Χατζηφώτῃ. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήναι χ.χ.³.
- Ρ ῆ γ α ς: *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*. Ἐπιμέλεια Π. Σ. Πίστα. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1971⁴. — Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, *Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*. Πρῶτον Σύνταγμα Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας καὶ ἐλευθέρως διαβίωσης τῶν Βαλκανικῶν λαῶν. Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ἐπισκόπησις μετὰ τοῦ κειμένου τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν ἀντιστοίχων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Σχόλια καὶ ἐρμηνευτικαὶ σημειώσεις. Ἐκδόσεις νέα μετὰ προσθηκῶν. Ἐκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Ἀθήναι 1976. — Τοῦ ἴδιου, *Τὰ ἐθνεγερετικὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*. Ὁ Θούριος - Ὁ Πατριωτικὸς Ὕμνος - Ἡ Ἑλληνικὴ Μασσαλιῶτις - Τὸ ἄγνωστο τραγούδι «Χαρῆτε τῆ ζωῆ» - Στρατιωτικοὶ κανονισμοὶ - Δημοκρατικὴ κατῆχησις - ὑποτι-

1. Γιὰ τίς ἐκδόσεις αὐτὲς βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Παρατηρήσεις στὸν "Βαρδιάνο στὰ σπόρκα" τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη», *Ἑλληνικά*, 32 (1980) 242-254 καὶ τοῦ ἴδιου, «Συμπληρωματικὲς παρατηρήσεις...», *αὐτόθι*, 33 (1981) 414-417.

2. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 28.2.'75, σσ. 1 καὶ 6. — Μ. Vitii, *αὐτόθι*, 9.3.'75, σ. 4. — Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Ἡριδανός*, τευχ. 3 (Δεκ. '75 - Γεν. '76), σσ. 100-105 (= *Δαιμόνιο μεσημβρινό*, σσ. 20-33).

3. Κρίσεις: Λ. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 24 (1971) 444-446.

4. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 26.11.1971, σσ. 1-2.

- θέμενα καὶ ἀποδιδόμενα. Κείμενα, σχόλια καὶ ἐρμηνευτικαὶ σημειώσεις. Ἐκδόσεις νέα μετὰ προσθηκῶν. Ἐκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Ἀθήναι 1977.
- Ροδινός Νεόφυτος: Γ. Βαλέτα, *Νεόφυτος Ροδινός*. Κυπριακὴ δημοτικὴ πεζογραφία. Λόγοι - Δοκίμια - Συναξάρια. Τὸ ἀηδόνι τῆς τουρκοκρατίας. Ἐκδόσεις «Πηγῆς», Ἀθήνα 1979¹.
- Ροῦθης Ἐμμανουήλ: Ἐμμανουήλ Ροῦθης, *Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα*. Ἡ πρώτη πλήρης φωτοτυπικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸ ἀρχετύπο τοῦ 1866 μὲ βιογραφικὰ καὶ κριτικὰ προλεγόμενα Τάσου Βουρνᾶ. Ἐκδόσεις Τολίδης, [Ἀθήνα 1971].
- Σικελιανός Ἄγγελος. Βλ. *Ἄπαντα νεοελλήνων συγγραφέων: Σικελιανός Ἄγγελος*.
- Σκάρος Ζήσης: *Ψηφίδες. Διηγήματα*. Εἰσαγωγή Μ. Γ. Μερρακλῆ. Ἐκδοτικὸς οἶκος Σ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθήνα [1981]. (Μὲ Ἔργο-βιογραφικὸ χρονολόγιο, Βιβλιογραφία καὶ Γλωσσάριο).
- Σολωμοῦ Διονύσιος: *Τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ*. Εἰσαγωγή - ὑπομνήματα - κατάταξις Ν. Β. Τωμαδάκη (= Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 15), «Ἄετός», Ἀθήναι 1954². — Διονυσίου Σολωμοῦ, *Αὐτόγραφα Ἔργα*. Ἐπιμέλεια Λίνου Πολίτη. Τόμ. Α' *Φωτοτυπίες*, τόμ. Β' *Τυπογραφικὴ μεταγραφή*. Θεσσαλονίκη 1964³. — Ἐλένης Τσαντσάνογλου, *Μιὰ λανθάνουσα ποιητικὴ σύνθεση τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ*. Τὸ αὐτόγραφο τετράδιο Ζακύνθου ἀρ. 11. Ἐκδοτικὴ Δοκιμῆ. Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1982 (πρώτῃ μορφῇ: Θεσσαλονίκη 1978). [Ἀναλυτικὴ ἔκδοση πέντε ποιημάτων τοῦ τετραδίου: *Ἡ Φαρμακωμένη στὸν Ἄδη*, *Ὁ Φουρκισμένος*, *Ὁ φυλακισμένος*, *Δεύτερο ὄνειρο*, *Ἡ μετατόπιση τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μέτλαντ*]. — Λίνου Πολίτη, «Τὸ πρῶτο σχέδιο τοῦ "Ἄμπρου"». Πρόδρομη φιλολογικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο τετράδιο Ζακύνθου ἀρ. 12», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 104, τεύχ. 1235 (Ἀφιέρωμα: *Διονύσιος Σολωμός*), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1978, σσ. 250-276. — Λιλῆς Παπαδοπούλου-Ἰωαννίδου, *Ὁ «Κρητικὸς» τοῦ Δ. Σολωμοῦ*. Τὸ αὐτόγραφο τετράδιο Ζακύνθου ἀρ. 11. Μία νέα ἔκδοση τοῦ ποιήματος. Θεσσαλονίκη 1978. — Βλ. καὶ *Ἄπαντα νεοελλήνων συγγραφέων: Σολωμὸς Διονύσιος*.
- «Ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι»: *Ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι*. Χειρόγραφον Ἑλληνοσὺνταγματικοῦ. Ἐπιμέλεια Mario Vitti.

1. Κρίσεις: Ν. Β. Τωμαδάκης, *Ἀθηνα*, 77 (1978-1979) 406-415.

2. Κρίσεις: Κλ. Παράσχος, *Ἡ Καθημερινή*, 19.1.1955, σ. 3, στ. β'. — Λ. Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 16 (1958-1959) 409-412.

3. Κρίσεις: Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Ἐλευθερία*, 22.11.1964, σσ. 1 καὶ 14. — Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 13.8.1965, σσ. 1-2. — Γ. Γ. Ἀλιξανδράτος, *Νέα Ἐστία*, 77 (1965) 338-344.

Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε.Π.Ε., [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1977¹.
 «Τραγοὺδι δημοτικόν»: Συλλογὴς δημοτικῶν τραγουδιῶν (ἐπιλογή):
 Claude Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*. Recueillis et publiés, avec une traduction française, des éclaircissements et des notes. Tome I-II. Ἀ Paris 1824-1825². — Niccolò Tommaseo, *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci, raccolti et illustrati da* —, vol. III, Venetia 1842. — Ἀντωνίου Μανούσου, *Τραγοῦδια ἔθνικὰ, συναγμένα καὶ διασαφηνησμένα ὑπὸ* —. Εἰς Κέρκυραν 1850. — Σπυρ. Ζαμπελλοῦ, Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κερκύρα 1852. — Arnoldus Passow, *Τραγοῦδια ρωμαίικα. Popularia carmina Graeciae recentioris*. Lipsiae 1860 (καὶ φωτοανατύπωση, Ἀθήνα 1958). — Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγοῦδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1914 (1978). — Ἐντβίγγης Λύντεκε, Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια. Μέρος Α' Ἑλληνικὰ κείμενα. Ἀθήναι 1947. — Δημητρίου Πετροπούλου, Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 46-47, Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Ν. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1958-1959. — Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια (ἐκλογή), τόμ. Α' (ἀκριτικά, ἱστορικά, κλέφτικα, παραλογές), ἐν Ἀθήναις 1962 [Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀριθμ. 7], καὶ τόμ. Γ' (Μουσικὴ ἐκλογή) ὑπὸ Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη καὶ Σπυρ. Δ. Περιστέρη, ἐν Ἀθήναις 1968 [Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἀριθμ. 10]. — Γιώργου Ἰωάννου, *Τὰ δημοτικὰ μας τραγοῦδια*. Ἐκλογή, εἰσαγωγή, σχόλια —. Ἐκδοσις «Ταχυδρόμου», [Ἀθήνα 1966] (1977: «Ἐρμῆς») ³. — Γιώργου Ἰωάννου, *Τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι. Παραλογές. Ἐπιμέλεια* —. Ἐκδόσεις Ἐρμῆς, [NEB], Ἀθήνα 1970⁴. — Ἀλέξη Πολίτη, *Τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι. Κλέφτικα. Ἐπιμέλεια* —. «Ἐρμῆς», [NEB], Ἀθήνα 1970⁵. — Guy Saunier, *Τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι. Τῆς ξενιτιάς. Ἐπιμέλεια* —. «Ἐρμῆς», [NEB], Ἀθήνα 1983.

«Ὁ Φαλλίδος»: Στεφ. Ξανθοῦδίδου, «Ὁ Φαλλίδος. Στιχοῦργημα Κρητικὸν τοῦ 16ου αἰῶνος», *ΕΕΒΣ*, 4 (1927) 96-105.

Φιλίππιδης Δανιήλ - Κωνσταντᾶς Γρηγόριος: *Γεωγραφία Νεω-*

1. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 17.3.1978, σσ. 1 καὶ 10.

2. Γιὰ τὸν Κλαῦδιο Φωριέλ καὶ τὴ σπουδὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ βλ. τὸ βιβλίον τοῦ Miodrag Ibrovac, *Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe. Étude d'histoire romantique suivie du Cours de Fauriel professé en Sorbonne*. Librairie Marcel Didier, Paris 1966.

3. Κρίσεις: Γ. Γ. Ἀλισανδράτος, *Ἑλληνικά*, 21 (1968) 217-222.

4. Κρίσεις: Ἀλέξης Πολίτης, *Ἑλληνικά*, 25 (1972) 251-256.

5. Κρίσεις: Σπύρος Ι. Ἀσδραχᾶς, *Ἑλληνικά*, 27 (1974) 427-431.

- τερική περί τῆς Ἑλλάδος. Ἐπιμέλεια Αἰκατερίνης Κουμαριανοῦ. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1970¹.
- «Φιλοσοφία τοῦ Κρασοπατέρα»: Βλ. «Προδρομικά ποιήματα».
- «Ἡ Φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξαντρου»: Ἡ Φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξαντρου. Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα. Ἐπιμέλεια Γ. Βελουδῆ. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1977. [Με ὀρισμένες ἐπεμβάσεις (βλ. σσ. 123-124) τοῦ φιλολογικοῦ ἐπιμελητῆ στοῦ κείμενο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1750].
- Χρηστομάνος Κωνσταντῖνος: Ἡ κερένια κούκλα. Ἀθηναϊκὸ μυθιστόρημα. Εἰσαγωγή Γλυκ. Πρωτοπαπαῖ-Μπουμπουλίδου. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήναι [1970].
- Χριστόπουλος Ἀθανάσιος: Λυρικά. Ἐπιμέλεια Ἑλένης Τσαντσάνογλου. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1970.
- Ψυχάρης Γιάννης: Τὸ ταξίδι μου. Ἐπιμέλεια Ἀλκη Ἀγγέλου. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, [Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1971.

Α Π Α Ν Τ Α Ν Ε Ο Ε Λ Λ Η Ν Ω Ν Σ Υ Γ Γ Ρ Α Φ Ε Ω Ν 2

- Ἀβλιχος Μικέλης: Ἀριστείδη Ρουχωτᾶ, Τὰ Ἀπαντα Μικέλη Ἀβλιχου, Ἀθήναι 1976³.
- Ἀθανασοῦλης Κρίτων: Τὰ Ποιήματα. [Τόμ. Α'], 1940-1966, Ἀθήνα 1966, καὶ τόμ. Β', 1967-1979 (μὲ Εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα Μ. Γ. Μερακλῆ), Ἀθήνα 1980.
- Ἀλεξάνδρου Ἄρης: Ποιήματα 1941-1971. «Κείμενα», [Ἀθήνα 1972].
- Ἀλεξίου Ἑλλη: Ἀπαντα. Τόμ. 1-20 [ὀρισμένοι ἐνδιάμεσοι τόμοι δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐκτυπωθῆ]. Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1978-1982.
- Ἀναγνωστακῆς Μανόλης: Τὰ Ποιήματα 1941-1971. Θεσσαλονίκη 1971 (καί: ἔβδομη ἐκδοση, «Πλειάς», Ἀθήνα 1978).
- Ἀξιότη Μέλπω: Ἀπαντα. Τόμ. Α' - Δ'. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Μάρω Δούκα - Βασίλης Λαμπρόπουλος. Ἐκδόσεις Κέδρος, [Ἀθήνα] 1980-1982 (ἡ ἐκδοση συνεχίζεται).

1. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, Τὸ Βῆμα, 23.10.1970, σσ. 1-2.

2. Ἡ κατάταξη ἔγινε μὲ βάση τὸ ἐπίθετο τῶν συγγραφέων. Οἱ τίτλοι Ἀπαντα, Ποιήματα, Πεζά, δὲν ὑποδηλώνουν πάντοτε ὀλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα: πολλές φορές πρόκειται γιὰ εὐρεία ἐπιλογή (δπως λ.χ. στὴν περίπτωση τοῦ Παπαδιαμάντη ἡ ἐκδοση Περάνθη).

3. Κρίσεις: Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, Ἐλεύθερος Κόσμος, 5.3.1977, σ. 2.

- Α ύ γ έ ρ η ς Μάρκος: "Απαντα. Αισθητικά - Κριτικά, Θεωρητικά - Κριτικά, Ίδεολογικά Ζητήματα Τέχνης. Τόμ. Α'-Β'. Έκδόσεις «Νέα Τέχνη», [Αθήναι 1964-1965]. Καί: "Απαντα Ποιητικά, Κέδρος, [Αθήνα] 1975.
- Β α β ο ύ ρ η ς Σταύρος: *Ποιήματα*. «Ερμής» Αθήνα 1977.
- Β α λ α ω ρ ί τ η ς Άριστοτέλης: *Τὰ "Απαντα τοῦ Άριστοτέλη Βαλαωρίτη*. Πρόλογος Σπύρου Μελᾶ, Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια Κλ. Παράσχου. Τόμ. 1-2. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Βίβλος», [Αθήναι 1955].
- Β α ρ β ι τ σ ι ώ τ η ς Τάκης: *Σύνοψη. Ποιήματα*. Τόμ. Α' 1941-1957 καὶ τόμ. Β' 1958-1972. [Ἐκδόσεις] Ἐγνατία, [Θεσσαλονίκη] 1980-1981.
- Β ά ρ ν α λ η ς Κώστας: "Απαντα Κώστα Βάρναλη [Ποιητικά, Πεζὸς Λόγος, Αἰσθητικά-Κριτικά (δύο ἡμίτομοι)], τόμ. 1-3, Ἐκδόσεις «Κέδρος», [Αθήνα] 1956-1958. Ὁ πρῶτος τόμος (*Ποιητικά*) καὶ σὲ δεύτερη ἔκδοση (1959). — *Φιλολογικά Ἀπομνημονεύματα*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Κώστα Γ. Παπαγεωργίου. Κέδρος, [Αθήνα] 1980¹ (ἔκδοση 1981).
- Β α σ ι λ ε ι ᾶ δ η ς Σπυρίδων: *Αττικαὶ νύκτες. Τὰ "Απαντα Σ. Ν. Βασιλειάδη*. Τόμ. I-IV. Ἐν Ἀθήναις 1873-1874 (καὶ Β' ἔκδοση: τόμ. I-IV, ἐν Ἀθήναις 1882-1884). — Σ. Βασιλειάδου, *Αττικαὶ νύκτες (Τὰ "Απαντα)*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, ἐν Ἀθήναις 1900 [σὲ ἕναν τόμο] (ἡ τρίτη ἔκδοση: 1915).
- Β α φ ό π ο υ λ ο ς Γ. Θ.: *Τὰ ποιητικά τοῦ Γ. Θ. Βαφόπουλου*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήναι 1970. — *Τὰ Ποιήματα τοῦ Γ. Θ. Βαφόπουλου*. Ἐκδόσεις «Κέδρος», Ἀθήνα 1978.
- Β ε ρ ν α ρ δ ᾶ κ η ς Δημήτριος: Δημητρίου Ν. Βερναρδάκη, *Δράματα*. Ἐκδόσεις νέα πολλαχῶς μεταρρυθμισθεῖσα καὶ ἐπιδιορθωθεῖσα μετὰ προλεγομένων, σημειώσεων, κρίσεων κλπ. Τόμ. Α', Ἀθήνησιν 1903.
- Β η λ α ρ ᾶ ς Ἰωάννης: "Απαντα Ἰωάννου Βηλαοᾶ. Ἐπιμελεῖα Γεωργίου Ἀχιλ. Βαβαρέτου. Ἐκδοτικὸς οἶκος Πέτρου Δημητράκου, Ἀθήναι [1935].
- Β ι ζ υ η ν ό ς Γεώργιος: *Τὰ "Απαντα τοῦ Γεωργίου Βιζυηνοῦ*. Πρόλογος Σπύρου Μελᾶ. Εἰσαγωγαὶ Κλ. Παράσχου, Κ. Μαμώνη. Ἐπιμέλεια Κ. Μαμώνη. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Βίβλος», [Αθήνα, 1955].
- Β λ α χ ο γ ι ᾶ ν η ς Γιάννης: "Απαντα. Ἐπιμέλεια: Γεωργ. Κουργούτου. Τόμ. 1-7. [Αθήναι, 1965-1967]. (Στὴ σειρὰ "Απαντα τῶν *Νεοελλήνων Κλασσικῶν* τῆς «Ἐταιρείας Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων»).
- Β ο υ τ υ ρ ᾶ ς Δημοσθένης: "Απαντα (ἐπιλογή πρώτη). Δίφρος, Ἀθήνα 1958, καί: (ἐπιλογή δεύτερη), Δίφρος, Ἀθήνα 1960.
- Β ρ ε τ τ ᾶ κ ο ς Νικηφόρος: Μὲ τὸν γενικότερο τίτλο Ὀδοιπορία κυκλοφόρησαν τρεῖς τόμοι *Ποιημάτων* (1929-1957, 1958-1967, 1967-1970). Διογέ-

1. Κρίσεις: Ἀλέξ. Ἀργυρίου, *Τὸ Βῆμα*, 23.1.1981, σσ. 1 καὶ 5.

- νης, Ἀθήνα 1972. — *Τὰ Ποιήματα*. Τόμ. πρῶτος. Μὲ ἓνα σχέδιο τοῦ Ἐπαμεινώνδα Λιώκη. [Ἐκδόσεις] Τρία Φύλλα, [Ἀθήνα 1981].
- Γιαννόπουλος Ἀλκιβιάδης: *Τὰ Ποιήματα*. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1978.
- Γιαννόπουλος Περικλῆς: *Ἄπαντα*. Πρόλογος - ἐπιμέλεια: Δ. Λαζογιώργου-Ἑλληνικοῦ. Τόμ. Α', [Ἐκδόσεις] Νέα Θέσις, Ἀθήνα 1963.
- Γληνὸς Δημήτρης: *Ἄπαντα*. Τόμ. Α' 1898-1910 καὶ Β' 1910-1914. Ἐκδοτική φροντίδα, εἰσαγωγή, σημειώσεις Φίλιππου Ἡλιού. Ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθήνα 1983 (ἡ ἔκδοση συνεχίζεται).
- Γρυπάρης Ἰωάννης: *Ἄπαντα τὰ πρωτότυπα μὲ τὰ μικρὰ μεταφράσματα*. Ἐκρινε Γ. Βαλέτας. Ἐκδόσεις Πηγῆς, Ἀθήνα 1952 (καὶ δευτέρα συμπληρωμένη ἔκδοση, Δωρικός, Ἀθήνα 1967)¹.
- Δημακῆς Μηνᾶς: *Ποιήματα*. Τόμ. 1-3. Ἐκδόσεις «Βάκων», Ἀθήνα 1973, 1974, 1976.
- Δικταῖος Ἄρης: *Τὰ Ποιήματα 1934-1965*. «Δωδώνη», Ἀθῆναι 1974.
- Ἐγγονόπουλος Νίκος: *Ποιήματα*. Τόμ. Α'-Β'. Ἴκαρος, [Ἀθήνα 1977].
- Ἐμμανουήλ Καῖσαρ: *Ποιήματα*. Ἐπιμέλεια: Κώστα Στεργιόπουλου. Ἐκδόσεις Πρόσπερος, Ἀθήνα 1980. — *Μεταφράσεις*. «Πρόσπερος», Ἀθήνα 1981.
- Ἐφταλιώτης Ἀργύρης: *Ἄπαντα*. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Τόμ. 1-3. Ἐκδόσεις Πηγῆς, Ἀθήνα 1952-1973.
- Ζαλοκώστας Γεώργιος: *Ἔργα*. Πρόλογος καὶ σημειώματα Κώστα Καιροφύλα, συνεργασία Γ. Ε. Ζαλοκώστα. Ἐν Ἀθήναις χ.χ. [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ὀφελίμων Βιβλίων]. — *Ἄπαντα*. Πρόλογος Μαρουσῶς Κωβαίου. [Ἀθῆναι, χ.χ.] (Ἄπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασικῶν).
- Ζῶτος Μίνως Μ.: *Ἄπαντα*. Ἐπιμέλεια: Κ. Σ. Κώνστα. Ἐκδόσεις Κοινότητος Νεοχωρίου Παραχελωίτιδος, [Ἀθῆναι 1972].
- Θέμελης Γιδῶργος: *Ποιήματα, I-II*. Θεσσαλονίκη 1969-1970.
- Θρύλος Ἄλκης: *Τὸ Ἑλληνικὸ Θέατρο*. Τόμ. Α'-ΙΒ', 1927-1971, Ἀθῆναι 1977-1981 [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, ἀριθ. 1-3, 6, 8-9, 11-16]. Οἱ σσ. 253-432 τοῦ ΙΒ' τόμου ἀποτελοῦν Παράρτημα μὲ κριτικὲς τῶν Γρ. Ξενοπούλου καὶ Π. Χάρη (τῆς περιόδου 1929-1968).
- Καβάφης Κ. Π.: *Τὰ Ποιήματα*. Ἀλεξάνδρεια 1935. — *Ποιήματα*. Ἴκαρος, [Ἀθήνα] 1949 (ἄ1958). — *Ποιήματα*. Τόμ. Α'-Β'. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Ἴκαρος, [Ἀθήνα] 1963² (ἄ1965, μὲ διορθώσεις). Βλ. καὶ

1. Κρίσεις: Στέλλα Μαραγκουδάκη, *Ἑλληνικά*, 16 (1958-1959) 428-435.

2. Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 15.5.1964, σσ. 1-2. — Στρατῆς Τσίρκας, *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, 19 (1964) 354-357, κ.ἄ.

- παραπάνω: *Φιλολογικές εκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων*: Καβάφης Κ. Π.
 Κάλιας Νικόλαος: *Ὀδὸς Νικήτα Ράντου*. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1977].
- Κάλβος Ἄνδρας: Giorgio Zoras, *Andrea Calbo Opere italiane*, Roma 1938. — Mario Vitti, *A. Kalvos e i suoi scritti in italiano*, Napoli 1960 [Istituto Universitario Orientale]. Για τὶς Ὠδές του βλ. παραπάνω: *Κριτικές εκδόσεις νεοελληνικῶν κειμένων*: Κάλβος Ἄνδρας.
- Καμπύσης Γιάννης: *Ἄπαντα*. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Ἐκδόσεις «Πηγής», Ἀθήνα 1972.
- Καρέλλη Ζωή: *Τὰ Πουήματα*. Τόμ. Α' (1940-1955) καὶ τόμ. Β' (1955-1973). Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1973.
- Καρκαβίτσας Ἄνδρας: *Ἄπαντα*. Φιλολογικὴ παρουσίαση - ἐπιμέλεια: Στράτος Χωραφᾶς. Τόμοι I-IV. Ἐκδόσεις: Καπόπουλος, Ἀθήνα 1973. — *Ἄπαντα*. Παρουσίαση I. Μ. Παναγιωτόπουλος. Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια Νίκη Σιδερίδου. Εἰκονογράφηση Π. Βαλασάκης. Τόμ. I-IV. Ἐκδοτικὸς οἶκος Σ. I. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήναι 1973 (μὲ συνεχῆ ἀρίθμηση τῶν σελίδων στοὺς 4 τόμους). — *Τὰ Ἄπαντα*. Ἐκδομένα - Σκόρπια - Ἀνέκδοτα. Ἀναστύλωσε καὶ ἔκρινε Γ. Βαλέτας. Τόμοι Α' - Ε'. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Χρῆστος Γιοβάνης», Ἀθήναι 1973 [Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη].
- Καροῦζος Νίκος Δ.: *Πουήματα*. Δεύτερη ἔκδοση. Ἐκδόσεις Ἐγνατία, [Θεσσαλονίκη 1979].
- Καρωτάκης Κώστας: *Ἄπαντα*, ἔμμετρα καὶ πεζά. [Γκοβόστης], Ἀθήνα 1938. [Ἐκδοση φροντισμένη ἀπὸ τοὺς: Χαρ. Σακελλαριάδη, Κλ. Παράσχο καὶ Τέλλο Ἄγρα]. — *Ἄπαντα τὰ Εὐρισκόμενα*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Τόμ. 1-2. Ἀθήνα 1965-1966 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1979 [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη-2]). — *Πουήματα καὶ πεζά*. Ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. «Ἐρμῆς», [NEB], Ἀθήνα 1972 (καί: Ἀνατύπωση 1975).
- Καχτίτσης Νίκος: *Ἔργα Νίκου Καχτίτση*. 1. *Ποιοὶ οἱ φίλοι - Ἡ ὁμορφασχημὴ - Τὸ ἐνύπνιο*. Δεύτερη ἔκδοση. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1976.
- Κονδυλάκης Ἰωάννης: Ἰωάννου Δ. Κονδυλάκη, *Τὰ Ἄπαντα*. Τόμ. Α' - Δ'. Ἐκδόσεις Ἀηδῶν, Ἀθήναι 1961-1962. — *Ἄπαντα*. Εἰσαγωγὴ Ν. Β. Τωμαδάκη. Τόμ. Α' - Γ'. Ἐκδόσεις Π. Οἰκονόμου, Ἀθήναι, χ.χ. [Ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ καθηγητὴς Ν. Β. Τωμαδάκης, ἡ ἔκδοση εἶναι κλεψίτυπη].
- Κονεμένος Νικόλαος: *Ἄπαντα*. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Τόμ. Α'. Ἐκδόσεις «Πηγής», Ἀθήνα 1965 [Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη].
- Κόντογλου Φώτης: *Ἔργα*. Τόμ. 1-6. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστήρ», Ἀθήναι 1962-1977.
- Κοραῖς Ἀδαμάντιος: *Ἄπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα*. Ἀναστύλωσε καὶ ἔκρι-

- νε Γ. Βαλέτας. Τόμ. Α1-Α2. Έκδόσεις Δωρικός, [Ἀθήναι 1964]¹. Καὶ τόμ. Β1-Β2 (Ἐπιστολές (1774-1814 καὶ 1815-1833)). Έκδόσεις Δωρικός, Ἀθήνα 1965. — Ἀλληλογραφία. Έκδοτικὴ ἐπιτροπὴ: Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἄλκης Ἀγγέλου, Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκος. Τόμ. Α' 1774-1798², τόμ. Β' 1799-1809, τόμ. Γ' 1810-1816 καὶ τόμ. Δ' 1817-1822. Ἀθήνα 1964, 1966, 1979 καὶ 1982 [Ἄμμιος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Νέα Ἑλληνικὰ Κείμενα. Ἐπιστάσια Κ. Θ. Δημαρᾶ]. Μέσα στὸ 1983 ἔχει προγραμματισθῆ νὰ κυκλοφορήσουν οἱ τόμοι πέμπτος καὶ ἕκτος.
- Κοτζίου Ἰωάννα: Ἀπαντα. Τόμ. Α'-Γ'. «Δίφρος», Ἀθήνα 1956-1959.
- Κότσιρας Γεωργῆς: Τὰ Ποιήματα. Τόμ. Α' 1939-1958 καὶ τόμ. Β' 1959-1977. Οἱ ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1978.
- Κρυστάλλης Κώστας: Ἀπαντα. (Ποίηση - Πεζὸς λόγος - Μελέτες - Γράμματα). Εἰσαγωγὴ, σχόλια, ἐπιμέλεια Μιχ. Περάνθη. Δεύτερη ἔκδοση. Νέο κείμενο εἰσαγωγῆς. Ἀθήνα 1959. — Ἀπαντα. Ποιήματα - πεζογραφήματα - λαογραφικὰ - ἱστορικὰ - γράμματα. Πρόλογος - εἰσαγωγὴ - ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα. Τόμ. Α'-Β'. Έκδοτικὸς οἶκος Περ. Σύψα - Χρ. Σιαμαντᾶ, Ἀθήναι 1959. — Ἀπαντα Κρυστάλλη. Ἐπιμέλεια Πολύβιου Βοβολίνη. «Διεθνεῖς Ἐκδόσεις», [Ἀθήνα 1976].
- Λαπαθιώτης Ναπολέον: Τὰ Ποιήματα. Εἰσαγωγὴ, σχόλια, παρουσίαση Ἄρη Δικταίου. Έκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1964.
- Λασκαράτος Ἀνδρέας: Ἀπαντα. Εἰσαγωγὴ - κριτικὴ ἀνθολογία - γλωσσάριον - βιβλιογραφία Ἀλέκου Παπαγεωργίου. Ἐπιμέλεια - κατὰταξὴ κειμένων Ἀντ. Μοσχοβάκη. Τόμ. 1-3. Έκδόσεις «Ἄτλας», Ἀθήνα 1959³.
- Λειβανίτης Τάσος: Ποίηση. Ἀθήνα 1965.
- Λούλης Βασίλης [1901-1972]: Ἀπαντα. Τόμ. Β'. Κέδρος, Ἀθήνα 1980.
- Μαβίλης Λορέντζος: Τὰ ἔργα τοῦ Λορέντζου Μαβίλη. Δεύτερη ἔκδοση. Ἀλεξάνδρεια 1922 (1915, 1967: φωτομηχανικὴ). Τὴν ἔκδοση τοῦ 1915 «ἀντιγράφει» ἡ νεώτερη: Λορέντζου Μαβίλη, Σονέττα. Τυπογραφεῖο «Κείμενα», Ἀθήνα 1982. Στὴν ἔκδοση αὐτὴ ἔχουμε ἐπιπλέον: δύο ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ Μαβίλη στὸν Κώστα Πασαγιάννη γιὰ τὰ προβλήματα τῆς τεχνικῆς τοῦ σονέτου καὶ τέσσερα ἀκόμη σονέτα ποὺ πρωτοτυπώθηκαν στὴν Κερκυραϊκὴ Ἀνθολογία μὲ τὸν τίτλο «Ἀνέκδοτα σονέττα Λ. Μαβίλη» (Χρ. Β', ἀριθ. 12, 1.7.1917, σσ. 123-124 καὶ Χρ. Γ', ἀριθ. 13, 1.9.1917, σ. 11).

1. Κρίσεις: Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, Ἀθηνᾶ, 67 (1964) 401-413.

2. Κρίσεις: Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, ὀ.π., 413-415.

3. Κρίσεις: Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, Παρνασσός, 3 (1961) 486-493.

- "Απαντα. (Ποίηση - Μεταφράσεις - Μελέτες). Εισαγωγή - Σχόλια - 'Επιμέλεια Μιχ. Περάνθη. 'Εν 'Αθήναις [1960]¹. — "Απαντα. 'Επιμέλεια Μαρίας Μαντουβάλου. Τόμ. 1-2, ['Αθήναι, χ.χ.] ("Απαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν).
- Μάγνης Πέτρος: *Τὰ "Απαντα. 'Επιμελητής καὶ ἐκδότης 'Απόστολος Γ. Κωνσταντινίδης (Πήλιος Ζάγρας). Τόμ. Α'-Β'. 'Αλεξάνδρεια 1957.*
- Μακρυγιάννης Γιάννης: *"Απαντα Μακρυγιάννη. Τόμ. Α'-Β'. 'Ελληνική 'Εκδοτική Σχολή, 'Αθήνα 1977. — "Απαντα Μακρυγιάννη. Εισαγωγή - ἐπιμέλεια 'Ελλης 'Αλεξίου. Πρόλογος Γιάννη Βλαχογιάννη. Μελετήματα Σπύρου 'Ασδραχᾶ, Γιάννη Βλαχογιάννη, Γεωργίου Κουρνούτου, Γιώργου Σεφέρη. Παρουσίαση Γιάννη Κορδάτου, Γ. Δάλλα, Γ. Θεοτοκᾶ. Συμβολή στὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ ἔργου μὲ εἰκόνες 'Ιωάννου Μελετοπούλου. Τυπογραφική διαφρόντιση, βιογραφικὰ σημειώματα, περιγραφὲς τῶν εἰκόνων Γιώργη Πικροῦ. Τόμοι 3. 'Ιστορικὲς 'Εκδόσεις 1821, 'Αθήνα [1978]. Βλ. καὶ Φιλολογικὲς ἐκδόσεις...: Μακρυγιάννης Γιάννης.*
- Μαλακάσης Μιλτιάδης: *"Απαντα. 'Αναστύλωσε καὶ ἔκρινε Γ. Βαλέτας. (Τόμ. πρῶτος: *Τὰ ποιήματα*, τόμ. δεῦτερος: *Διάφορα πεζά*). Alvin Redman (Hellas), 'Αθήνα 1964².*
- Μαρκορᾶς Γεράσιμος: *"Απαντα. 'Αναστύλωσε Γ. Βαλέτας. 'Εκδόσεις Πηγῆς, 'Αθήναι 1950 [Νεοελληνική Βιβλιοθήκη]³. — "Απαντα. 'Επιμέλεια Γ[ιάννης] Κ[ουχτσόγλου]. Πρόλογος 'Ανδρ. Καραντώνη. ['Αθήναι, χ.χ.] ("Απαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν).*
- Μαρτζώκης Στέφανος: *"Απαντα. Τυπογραφεῖον Π. Γ. Μακρῆ καὶ Σία, ἐν 'Αθήναις [1925].*
- Μάτσεις 'Αντώνιος: *'Αντ. Μάτσει, "Εργα, ἔμμετρα καὶ πεζά. Εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου. ['Αθήναι, 1968] ("Απαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν).*
- Μελάξ Σπύρος: *"Απαντα. Τόμ. 1-12. Μπίρης, ['Αθήνα 1971-1972].*
- Μελισσάνθη: *Τὰ Ποιήματα τῆς Μελισσάνθης (1930-1974). Οἱ 'Εκδόσεις τῶν Φίλων, 'Αθήνα 1975.*
- Μητσάκης Μιχαήλ: *Τὸ ἔργο του. Εἰσαγωγή, σχόλια, ἐπιμέλεια Μιχ. Περάνθη. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «'Εστίας», ['Αθήνα 1956].*
- Μπαρῶς Φαῖδρος: *"Απαντα. 'Εκδιδόμενα ἀπὸ τὴ Ρόζα Μπαρῶ με γενική ἐπιμέλεια καὶ εἰσαγωγή ἀπὸ τὸν Ρένο 'Ηρακλῆ 'Αποστολίδη. Τὰ Νέα 'Ελληνικά, 'Αθήναι [1980].*

1. Κρίσεις: Χ. Γ. Σακελλαριάδης, *'Ελληνικά*, 17 (1962) 454-465.

2. Κρίσεις: 'Ελένη Τσαντσάνογλου, *'Ελληνικά*, 19 (1966) 421-429.

3. Κρίσεις: Χ. Γ. Σακελλαριάδης, *'Ελληνικά*, 13 (1954) 363-378.

- Μ π ο ύ μ η - Π α π ᾶ Ρίτα: "Απαντα. Τόμ. 1-5. 'Εκδόσεις Καρανάση, 'Αθήνα 1981-1982 (ή έκδοση συνεχίζεται).
- Μ υ ρ τ ι ώ τ ι σ σ α [1881-1968]: "Απαντα. Πρόλογος Τάσου 'Αθανασιάδη. Εισαγωγή 'Αντρέα Καραντώνη. Alvin Redman Hellas, 'Αθήνα [1965].
- Μ ω ρ α ι τ ί ν η ς Τίμος: "Απαντα. 'Επιμέλεια - έκδοσις Μαρίας Τίμου Μωραϊτίνης. Τόμ. 1-7. "Έκδοσις 'Ελληνοαμερικανικού 'Επιμορφωτικού 'Ινστιτούτου, 'Αθήναι χ.χ.
- Ν ι ρ β ᾶ ν α ς Παῦλος: *Τὰ "Απαντα*. Τὰ λογοτεχνικά καὶ κριτικά μὲ τὰ καλλιτέρα χρονογραφήματα. 'Αναστύλωσε καὶ ἔκρινε Γ. Βαλέτας. Τόμ. Α'-Ε'. 'Εκδοτικός οἶκος Χρήστου Γιοβάνη, 'Αθήναι 1968.
- Ξ ε ν ό π ο υ λ ο ς Γρηγόριος: "Απαντα. Τόμ. 1-12. Μπίρης, ['Αθήνα 1958-1972]¹.
- Ξ ύ δ η ς Θεόδωρος: *Τὰ Ποιήματα τοῦ Θεοδώρου Ξύδη, 1932-1982*. «Οἱ 'Εκδόσεις τῶν Φίλων», 'Αθήνα 1982.
- Ο ἴ κ ο ν ό μ ο υ Ζήσης: *Ποιήματα 1934-1953*. 'Εκδόσεις «Κέδρος», ['Αθήνα] 1977.
- 'Ο ρ φ α ν ἰ δ η ς Θεόδωρος: *Τὰ "Απαντα*. 'Εκδοτικός οἶκος Γ. Φέξη, ἐν 'Αθήναις 1915.
- Ο ὕ ρ ᾶ ν η ς Κώστας: 'Απὸ τίς ἐκδόσεις τοῦ Βιβλιοπωλείου τῆς «'Εστίας» κυκλοφόρησε μία σειρά ἀπὸ 12 τόμους ['Αθήνα, 1953-1958], ὅπου συγκεντρώθηκε τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Οὐράνη. "Ένας τόμος συμπεριέλαβε τὰ *Ποιήματα* (1953), πέντε τὰ ταξιδιωτικὰ κείμενά του (*Ταξίδια*), ἕνας τὰ διηγήματα (*'Αναβίωση*), τρεῖς τὸ δοκιμιογραφικὸ ἔργο του (*Δικοί μας καὶ ξένοι*) καὶ δύο διάφορα χρονογραφήματα (*'Αποχρώσεις*, Α' (1928-1929) καὶ *Στιγμιότυπα*).
- Π α λ α μ ᾶ ς Κωστής: "Απαντα. Τόμ. 1-16. Μπίρης, ['Αθήνα 1962-1969 (καὶ φωτοανατυπώσεις)]. ("Έκδοση μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ 'Ιδρύματος Κωστή Παλαμᾶ)². — *Γράμματα στὴ Ραχήλ*. 'Επιμέλεια Γ. Π. Κουρνούτου. 'Εκδόσεις «'Ελληνικά Γράμματα». 'Αθήνα 1960. — *'Αλληλογραφία*. Τόμ. Α' (1875-1915), τόμ. Β' (1916-1928), τόμ. Γ' (1929-1941). Εἰσαγωγή - Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια - Σημειώσεις Κ. Γ. Κασίνη. 'Αθήνα 1975-1981 [“'Ιδρυμα Κωστή Παλαμᾶ, 2]³.

1 Κρίσεις: [Γιὰ τοὺς τόμους Α'-Δ'] 'Απ. Σαχίνης, *'Ελληνικά*, 18 (1964) 245-250.

2 Κρίσεις: 'Απ. Σαχίνης, *'Ελληνικά*, 20 (1967) 245-250 (γιὰ τὸν τόμο 8) καὶ αὐτόθι, 22 (1969) 291-296 (γιὰ τὸν τόμο 10).

3 Κρίσεις: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 18.6.'76, σσ. 1-2, 25.6.'76, σσ. 1-2, 2.7.'76, σσ. 1-2, 28.7.'78, σσ. 1 καὶ 6, 4. 8.'78, σσ. 1 καὶ 6, 7.5.'82, σσ. 1 καὶ 4. — Θ. Ξύδης, *Νέα 'Εστία*, 111 (1982) 761-763.

Παναγιωτόπουλος Ι. Μ.: *Τὰ Ποιήματα τοῦ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου*. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1970.

Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος: *Τὰ Ἄπαντα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη*. Ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα. Τόμ. 1-6. Ἐκδοτικός οἶκος Βίβλος, [Ἀθήνα 1954-1955]. — Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, (*Ἄπαντα*) *τὰ μέχρι τοῦ θανάτου του δημοσιευθέντα*. Πρόλογος Στράτη Μυριβήλη. Ἐπιμέλεια Ἐνης Βέη-Σεφερλῆ. Εἰκονογράφηση Γιάνη [sic] Βαλαβανίδη. Τόμοι Α'-Γ'. Ἐκδοτικός οἶκος «Σεφερλῆς», [Ἀθήνα 1962]. (Εἶναι ἡ πρώτη ἔκδοση. Ἀργότερα κυκλοφόρησε νεώτερη, τετράτομη, ἀλλὰ μὲ συνεχῆ ἀρίθμηση τῶν σελίδων τοῦ Α' καὶ Β' τόμου). [Στίς σσ. ιε'-νε' (τοῦ τόμου Α') ἔκτενης εἰσαγωγῆ τῆς ἐπιμελήτριας, σχετικὴ καὶ μὲ τὸ γενικότερο ἔκδοτικό πρόβλημα τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὸν τόμο Γ' (= Δ' τῆς τετράτομης ἔκδοσης), σσ. 565-650, ἐπιτάσσονται ὑπομνήματα τῆς Ἐνης Βέη-Σεφερλῆ στὰ ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη]. — Α. Παπαδιαμάντη, *Ἄπαντα*. Μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια [ἀνωδύμως]. Εἰκονογράφηση Π. Βαλασάκη. Τόμοι Α'-Δ'. «Ἰδανικὴ Βιβλιοθήκη», Ἐκδόσεις Φυτράκη - Κουτσομποῦ, Ἀθήνα 1965-1966. [Ἡ ἔκδοση ποὺ κυκλοφορεῖ τώρα: Ἐκδοτικαὶ βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις Π. Κουτσομπόδς Α.Ε., Ἀθήναι, χ.χ.]. — Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*. Εἰσαγωγὴ - Ἐπιμέλεια Μιχ. Περάνθη. Τόμ. 1-3. [Ἀθήναι, χ.χ.]. (*Ἄπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν*). — Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*. Τόμοι Α' καὶ Β'. Κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Ἐκδόσεις Δόμος, [Ἀθήνα 1981 καὶ 1982]¹. (Τὸ ἔργο θὰ ὀλοκληρωθῆ σὲ πέντε τόμους).

Παπαδιαμάντης Ἰωάννης: Robert A. Jouanny, *Jean Moréas écrivain grec. La jeunesse de Ioannis Papadiamandopoulos en Grèce (1856-1878)*; édition, traduction et commentaire de son œuvre grecque. Paris 1975 [Bibliothèque des Lettres Modernes, 25]. Προηγῆθηκε ἄλλος τόμος (Paris 1969) μὲ τὰ γαλλικὰ ἔργα τοῦ Μορέας [Bibliothèque des Lettres Modernes, 13].

Παπαδίτσας Δ. Π.: *Ποίηση, 1*. «Πρώτη Ὑλη», Ἀθήνα 1963. *Ποίηση, 2* [1964-1974]. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1974 (καί: Δεύτερη ἔκδοση. Ἐκδόσεις «Γνώση», Ἀθήνα 1981).

Παπανικολάου Μῆτσος: *Τὰ Ποιήματα*. Ἐπιμέλεια Τάσου Κόρρη. Β'

1. Κρίσεις (μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἔκδοσης τοῦ Α' τόμου): Φ. Κ. Μπουπουλίδης, *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 23.1.1982, σ. 2. — Νίκος Φωκάς, *Ἡ Καθημερινή*, 11.3.1982, σ. 6. — Γ. Α. Χριστοδούλου, *Ἐποπτεία*, τεύχ. 67 (Ἀπρ. 1982), σσ. 415-418. — Μ. Γ. Μερρακλῆς, *Νέα Ἔστια*, 111 (1982) 763-765. — Φώτιος Ἀρ. Δημητρακόπουλος, *Διαβάζω*, τεύχ. 53 (Μάιος-Ἰούν. 1982), σσ. 85-88, κ.ἄ.π.

- έκδοση. «Πρόσπερος», Ἀθήνα 1979 (1966, Θεσσαλονίκη, Ἐκδόσεις «Διαγωνίου»). — *Κριτικά*. Ἐπιμέλεια Τάσου Κόρφη. Πρόσπερος, Ἀθήνα 1980.
- Π α π α ρ ρ η γ ό π ο υ λ ο ς Δημήτριος: *Τὰ Ἄπαντα τοῦ Παπαρρηγοπούλου*. Μετὰ προλόγου [Ἡλία Ι. Οἰκονομοπούλου]. Ἐκδοτικὸν Κατάστημα Γεωργίου Δ. Φέξη, ἐν Ἀθήναις 1897.
- Π α π ἄ ς Νίκος: *Ἄπαντα, Ι*. Ἐκδόσεις Καρανάση, Ἀθήνα 1982 (ἡ έκδοση συνεχίζεται).
- Π α σ α γ ι ἄ ν ν η ς Σπήλιος: *Ἄπαντα*. Ποιήματα - Πεζογραφήματα - Μεταφράσματα - Γράμματα. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Ἐκδόσεις «Πηγῆς», Ἀθήνα 1965 [Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη].
- Π α τ ρ ί κ ι ο ς Τίτος: *Ποιήματα*. Ι. 1948-1954. «Θεμέλιο», [Ἀθήνα 1976].
- Π ο λ έ μ η ς Ἰωάννης: *Ἄπαντα τὰ πρωτότυπα ποιητικὰ καὶ θεατρικὰ*. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Τόμ. 1-2. Δωρικὸς, Ἀθήνα 1970 [Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη].
- Π ο λ υ δ ο ύ ρ η Μαρία: *Ἄπαντα*. Ἐπιμέλεια καὶ εἰσαγωγή Λιλῆς Ζωγράφου. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1961]¹. — *Ἄπαντα*. Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια - Σχολιασμὸς Τάκη Μενδράκου. «Ἀστέρη», [Ἀθήνα 1982]².
- Π ο λ υ λ ἄ ς Ἰάκωβος: *Ἄπαντα τὰ λογοτεχνικὰ καὶ κριτικά*. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Ἐκδόσεις Πηγῆς, Ἀθήνα 1950 (καὶ δευτέρη έκδοση συμπληρωμένη: Ἐκδόσεις Νίκα, Ἀθήνα 1959).
- Π ο ρ φ ύ ρ α ς Λάμπρος: *Ἄπαντα*. Ἐκρινε Γ. Βαλέτας. Ἐκδόσεις Πηγῆς, Ἀθήνα 1956. (Τρίτη έκδοση συμπληρωμένη: Ἐκδότης Ι. Γ. Βασιλείου, Ἀθήνα [1982]).
- Π ρ ε β ε λ ἄ κ η ς Παντελῆς: *Τὰ Ποιήματα τοῦ Π. Πρεβελάκη (1933-1945)*. *Ἡ Γυμνὴ Ποίηση - Ἡ πιδὸ Γυμνὴ Ποίηση - Οἱ ὥρες σ' ἑλληνικὸ νησί*. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1969.
- Ρ α γ κ α β ῆ ς Ἀλέξανδρος Ρίζος: *Ἄπαντα τὰ Φιλολογικά*. Τόμ. 1-19. Ἐν Ἀθήναις 1874-1889.
- Ρ ή γ α ς: *Ρήγας Βελεστινλῆς-Φεραῖος*. Συναγωγή κειμένων, φιλολογικὴ ἐπεξεργασία καὶ παρουσίαση Λ. Βρανούση. Τόμ. 1-2. [Ἀθήναις 1968-1969]. (Ἄπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασικῶν).
- Ρ ί τ σ ο ς Γιάννης: *Ποιήματα 1930-1977*. Τόμοι Α'-Ζ'. Κέδρος, [Ἀθήνα 1979]. Ἀναλυτικότερα: τόμ. Α', 1930-1942 [¹³1979], τόμ. Β', 1941-1958 [¹²1979], τόμ. Γ', 1939-1960 [¹²1979], τόμ. Δ', 1938-1971 [¹⁴1979], τόμ.

1. Κρίσεις: Χ. Γ. Σακελλαριάδης, *Ἑλληνικά*, 18 (1964) 250-260.

2. Κρίσεις: Κ. Γ. Παπαγεωργίου, *Γράμματα καὶ Τέχνες*, Ἀρ. φ. 9 (Σεπτ. 1982), σ. 25.

- Ε' (μὲ τὸν ὑπότιτλο *Τὰ Ἐπικαιρικά*), 1945-1969 [⁶1979], τόμ. ΣΤ' (μὲ τὸν ὑπότιτλο *Τέταρτη διάσταση*), 1956-1979 [⁹1979], τόμ. Ζ' (μὲ τὸν ὑπότιτλο *Γίνεσθαι*), 1970-1977 [⁵1979].
- Ροῖδης Ἐμμανουήλ: *Τὰ Ἄπαντα τοῦ Ἐμμ. Δ. Ροῖδου*. Ἐπιμέλεια Ε. Π. Φωτιάδου. Τόμ. Α'-Β'. Ἀθηναϊκαὶ ἐκδόσεις Ἡρακλῆ Γ. Σακαλῆ, [Ἀθήνα 1960]. (1955: «Βίβλος»). — *Ἄπαντα*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἄλκη Ἀγγέλου. Τόμοι Α'-Ε'. «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1978 [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη, 1]¹.
- Σαραντάρης Γεώργιος: *Ποιήματα*. Ἐκδοσις καὶ ἐπιμέλεια Γ. Μαρινάκη. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα] 1961.
- Σαχτούρης Μίλτος: *Ποιήματα (1945-1971)*. Δεύτερη ἐκδοσις. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1979 (1977).
- Σεφέρης Γεώργιος: *Ποιήματα*. Δωδέκατη ἐκδοσις. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1979], *Τετράδιο Γυμνασμάτων, Β'*. Πρώτη ἐκδοσις. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Ἰκαρος, [Ἀθήνα], Μάιος 1976. — *Δοκιμές*. Πρῶτος τόμος (1936-1947). Δεύτερος τόμος (1948-1971). [Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη]. Δ' Ἐκδοσις. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1981], Γ. Σεφέρη - Κ. Τσάτσου, *Ἐνας διάλογος γιὰ τὴν ποίηση*. Ἐπιμέλεια Λουκᾶ Κούσουλα. Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε.Π.Ε., [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1975, Ἰγνάτη Τρελοῦ, *Οἱ ὄρες τῆς «Κυρίας Ἐρσης»*. Ἐνα ψευδώνυμο δοκίμιο τοῦ Γεώργου Σεφέρη καὶ ἓνα ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Νίκου Καχτίτση. Φροντισμένα καὶ σχολιασμένα ἀπὸ τὸν Γ. Π. Εὐτυχίδη [= Σαββίδη]. «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1973. — *Ἐξινύχτες στὴν Ἀκρόπολη*. Β' ἀνατύπωση. «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1980 (1974, Α' ἀνατύπωση: 1978). — *Μέρες Α'*, 16.2.1925 - 17.8.1931. [Φιλολογικὴ καὶ τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια Ε. Χ. Κάσδαγλη]. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1975, *Μέρες Β'*, 24.8.1931 - 12.2.1934. [Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Δ. Ν. Μαρωνίτη]. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1975, *Μέρες Γ'*, 16.4.1934 - 14.12.1940. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1977, *Χειρόγραφο Σεπτ.* 41, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1972, *Μέρες Δ'*, 1.1.1941 - 31.12.1944. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1977, *Μέρες Ε'*, 1945-1951. [Φιλολογικὴ καὶ τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια Ε. Χ. Κάσδαγλη]. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1977 [ὁ τόμος αὐτὸς κυκλοφόρησε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἰκαρο τὸ 1973, μὲ τὸν τίτλο: *Μέρες τοῦ 1945-1951*], *Πολιτικὸ Ἡμερολόγιο, Α'* 25.11.1935 - 13.10.1944. Ἐπιμέλεια - Σημειώσεις Ἀλεξάνδρου Εὐδή. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1979]. — Γ. Θεοδοῦ καὶ Γ. Σεφέρη, *Ἀλληλογραφία (1930-1966)*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. [Ἐκδόσεις «Ἐρμῆς»], Ἀθήνα 1975. — Θ. Σ. Ἐλιοτ, *Ἡ Ἐρημὴ Χώρα καὶ ἄλλα ποιήματα*. Εἰσαγωγὴ, σχόλια, μετάφρασις — Τρίτη ἐκδοσις. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1965 [1936, 1949], Θ. Σ.

1. Κρίσεις: Μ. Vittì, *Τὸ Βῆμα*, 22.4.1979, σ. 12.

Ἔλιοτ, *Φονικό στην Ἐκκλησιά*. Μετάφραση τοῦ —. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1963], Ἀντιγραφές. Ὀριστική ἔκδοση. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1978], *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*. Μεταγραφή —. Μαζί με τὸ πρωτότυπο. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1966, *Ἄσμα Ἀσμάτων*. Μεταγραφή —. Δεύτερη ἔκδοση. Μαζί με τὸ κείμενο τῶν Ἑβδομήκοντα. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1966, *Μεταγραφές*. Φιλολογική ἐπιμέλεια Γιώργη Γιατρομανωλάκη. Λέσχη, [Ἀθήνα 1980].

Σικελιανὸς Ἄγγελος: Ἄπαντα. Φιλολογική ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Τόμ. I-VI καὶ VIII-X. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1965-1975]¹. Στοὺς τόμους I-VI (= *Λυρικός Βίος*, Α'-ΣΤ') συμπεριλήφθηκε ὀλόκληρη ἡ λυρική παραγωγή τοῦ Σικελιανοῦ, ἐνῶ στοὺς τόμους VIII-X (= *Θυμέλη*, Α'-Γ') τὰ θεατρικὰ ἔργα του. Κυκλοφόρησαν ἐπίσης: με φιλολογική ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, οἱ τόμοι XI, XII καὶ XIII τῶν Ἀπάντων Σικελιανοῦ (*Πεζὸς Λόγος Α'*, (1908-1928), Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1978], *Πεζὸς Λόγος Β'*, *Δελφικά*, (1921-1951), Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1980] καὶ *Πεζὸς Λόγος Γ'* (1929-1938), Ἰκαρος [Ἀθήνα 1981]), τὰ *Γράμματα στην Ἄννα*. Πρόλογος Ἄννας Σικελιανοῦ. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1980], τὰ *Ἀνέκδοτα ποιήματα καὶ γράμματα*. Ἐπιμέλεια - Παρουσίαση Βιβέτ Τσαρλαμπᾶ-Κακλαμάνη. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα [1981] καὶ τὰ *Τριαντατρία καὶ τρία ἀνέκδοτα κείμενα 1902-1950*. (Ἐπιστολές, ποιήματα κλπ.). Παρουσίαση Γ. Π. Σαββίδη. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, [Ἀθήνα] 1981.

Σινόπουλος Τάκης: *Συλλογή*. [Τόμ.] I, 1951-1964, καὶ [τόμ.] II, 1965-1980. «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1976 καὶ 1980.

Σολωμὸς Διονύσιος: Ἄπαντα. Τόμος πρῶτος *Ποιήματα*. Ἐπιμέλεια - Σημειώσεις Λίνου Πολίτη. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1948 (²1961, ³1971, ⁴1979). Τόμος δεύτερος *Πεζὰ καὶ Ἱταλικά*. Ἐκδοση - Σημειώσεις Λίνου Πολίτη. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1955 (²1968, ³1979). Τόμος δεύτερος - Παράρτημα *Ἱταλικά (Ποιήματα καὶ Πεζὰ)*. Μετάφραση Λίνου Πολίτη με συνεργασία Γ. Ν. Πολίτη. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1960 (²1969). Ὁ ὑπὸ ἐκτύπωση τρίτος τόμος θὰ συμπεριλάβη τὰ *Γράμματα* τοῦ Σολωμοῦ. — Ἄπαντα Εἰσαγωγή - Κείμενα - Μεταφράσεις - Γλωσσάριον Ν. Β. Τωμαδάκη. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήνα [1969]. — Γεωργίου Ν. Παπανικολάου: Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἄπαντα. Τόμ. Α' *Τὸ ἑλληνόγλωσσο ἔργο του καὶ τόμ. Β' Τὸ ἰταλόγλωσσο ἔργο του*. Ἀθήνα 1970-1972. — Βλ. καὶ *Φιλολογικὲς ἐκδόσεις ...*, Σολωμὸς Διονύσιος.

Σοῦρῆς Γεώργιος: *Τὰ Ἄπαντα Γεωργίου Σουρῆ*. Νέα ὀλοκληρωμένη ἔκ-

1. Κρίσεις: [Με τὴν εὐκαιρία τῆς ἔκδοσης τοῦ τρίτου τόμου] Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 20.1.1967, σσ. 1-2.

- δοση. Ἀναστύλωσε καὶ ἔκρινε Γ. Βαλέτας Τόμ. 1-5. Ἐκδοτικὸς οἶκος Χρ. Γιοβάνη, Ἀθήναι 1966-1967 [Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη].
- Σοῦτσος Ἀλέξανδρος: Ἀπαντα. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γεωργίου Φέξη, ἐν Ἀθήναις 1916 [Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη Φέξη]. (Μὲ βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Ἀλ. Σοῦτσο, γραμμéνο ἀπὸ τὸν Ἰ. Ζερβό). — Ἀπαντα. Πρόλογος-Ἐπιμέλεια Νικ. Κουντρομιχάλη. Ἐκδόσεις Μπούρα-Κοσμαδάκη, Ἀθήνα 1963¹.
- Τερτσέτης Γεώργιος: Ἀπαντα Γεωργίου Τερτσέτη. Ἐκδοση τρίτη συμπληρωμένη. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Τόμ. 1-3. Ἐκδόσεις Χρ. Γιοβάνη Ο.Ε., Ἀθήναι 1966-1967 [Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη] (1953-1954).
- Τσάτσος Κωνσταντῖνος: Τὰ ποιήματα. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1973.
- Τυπάλδος Ἰούλιος: Ἀπαντα. Ποιήματα, πεζά, γράμματα, μεταφράσματα, ἰταλικά. Ἀναστύλωσε Ντίνος Κονόμος. Ἐκδόσεις Πηγῆς, Ἀθήνα 1953². — Ἀπαντα. Ἐπιμέλεια - Εἰσαγωγή: Ντίνος Κονόμος. [Ἀθήναι 1968]. (Ἀπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν).
- Τωμαδάκης Ν. Β.: Ποιήματα. Ἐπιλεγόμενα καὶ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἰ. Μ. Χατζηφώτη. Ἀθήνα 1973.
- Φιλόρας Ρῶμος: Ἀπαντα. (Ἐμμετρα καὶ πεζά). Κριτικὴ εἰσαγωγή Αἰμ. Χουρμούζιου. Ἐκδόσεις Γκοβόστη, [Ἀθήνα 1939].
- Φραγκόπουλος Θ. Δ.: Τὰ Ποιήματα. Τόμ. Α' 1945-1956 καὶ τόμ. Β' 1957-1973. Διογένης, Ἀθήνα 1975-1976.
- Χάκκας Μάριος: Ἀπαντα. Εἰκόνες Τάκη Σιδέρη. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1978.
- Χατζόπουλος Κωνσταντῖνος: Ποιήματα. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1955]. — Πεζά, [τόμ.] I-II. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1956-1957].
- Χουρμούζιος Αἰμίλιος: Ἔργα, [τόμ.] Α'-Η'. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1976-1980 (ἢ ἔκδοση συνεχίζεται).
- Χριστοδούλου Δημήτρης: Ποιήματα. Τόμος Α' (1954-1964) καὶ Β' (1965-1975). Τρίτη ἔκδοση. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1980.
- Χριστόπουλος Ἀθανάσιος: Ἀπαντα. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Ἐκδοση τοῦ Σωματείου «Φίλοι Βυζαντινῶν Μνημείων Καστοριάς», Ἀθήνα 1969 [Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη].
- Ψυχάρης Γιάννης: Ἀπαντα Γιάννη Ψυχάρη. Ἐπιμέλεια Νικηφόρου Βρεττάκου. Πρόλογος Δημήτρη Γληνοῦ. Τόμ. 1-3. «Βιβλιοεκδοτικὴ», Ἀθήνα 1955.

1. Κρίσεις: Ε. Α. Κοκόλης, Ἑλληνικά, 19 (1966) 408-411.

2. Κρίσεις: Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 11 (1953) 502-507 (βλ. καὶ αὐτόθι, 575-576).

ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ὁ κοινὸς ἀναγνώστης δὲν ἔχει πάντοτε τὸν χρόνον νὰ διαβάσῃ τὸ σύνολο τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων (ποιητικῶν ἢ πεζογραφικῶν) ἐνὸς τόπου ἢ μιᾶς ἐποχῆς, οὔτε ἴσως τὴν ἀνεση τῆς ἐπιλογῆς τῶν κειμένων. Τὴν ἐργασία αὐτὴ ἐπιτελεῖ ὁ ἀνθολόγος καὶ τὴν γνωριμία ἐπομένως μὲ τὰ κείμενα τῆς λογοτεχνίας ἐξασφαλίζουν στὸν ἀναγνώστη οἱ διάφορες ἀνθολογίες (γενικῆς, τοπικῆς, εἰδικῆς-θεματικῆς, ἀτομικῆς). Ἡ εὐθύνη, ἄρα, τοῦ ἀνθολόγου γιὰ τὸν καταρτισμὸ καὶ τὴν προσφορά μιᾶς ἐγγυημένης καὶ μὲ κριτήρια ἐπιστημονικὰ καὶ αἰσθητικὰ καταρτισμένης ἀνθολογίας εἶναι μεγάλη. Γι' αὐτὸν τὸ λόγῳ πρέπει ὁ ἴδιος νὰ συγκεντρῶνῃ πολλαπλὰ προσόντα. Δὲν ἐπιλέγει μόνον τὰ κείμενα μὲ βάση τὴν προσωπικὴ του εὐαισθησία, ἀλλὰ καὶ ἔπειτα «τὰ δοκιμάζει, ὅπου κι ὅπως μπορεῖ, ἕνα-ἕνα, πάνω στὸ αἰσθητικὸ κριτήριον ἀτόμων καὶ ὁμάδων καλλιεργημένου μέσου τύπου (. . .), κρατᾷ ὅσα θ' ἀνθέξουν σ' ἐπανειλημμένη δοκιμασία, τὰ ξαναπερνᾷ, καὶ πρῶτη καὶ δευτέρη φορά, ἀπ' τὸ κόσκινο τῆς πιὸ λεπτόλογης κριτικῆς, τὰ ταξινομεῖ —κι αὐτὸ ἦταν! . . .»¹.

Ἀρχικά, μὲ τὸν καταρτισμὸ καὶ τὴν ἐκτύπωση μιᾶς ἀνθολογίας ὁ ἀνθολόγος δὲν ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ προσφέρῃ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση στὸν ἀναγνώστη του, ἢ νὰ τοῦ γνωρίσῃ τὰ ἐκλεκτότερα κομμάτια τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς τοῦ τόπου του, ἀλλὰ νὰ περισώσῃ ἀπὸ τὴν φθορὰ τοῦ χρόνου τὰ ἀγνωστα ἢ λησμονημένα προϊόντα τοῦ ἔντεχνου λόγου. Ὁ ἀνθολόγος, ἐπομένως, ἢ ὁ ἐκδότης (συχνὰ τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα ταυτίζονται) φρόντιζε, μὲ τὴν συλλεκτικὴ του ἐργασία, γιὰ τὴν σωτηρία καὶ διατήρηση τῶν ἰδίων τῶν κειμένων. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει ὁ Ἀνδρέας Κορομηλᾶς στὸν πρόλογον τῆς ἀνθολογίας του (βλ. παρακάτω): «. . . Τὰ γεννήματα ὅμως τῶν λαμπρῶν νόων τῶν συγχρόνων μας, ἀμεληθέντα ἕως τώρα, μένουσι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ἀγνωστα, καὶ κινδυνεύουν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν λήθην. Τοῦτο θεωρῶν ὡς ζημίαν μεγάλην τοῦ ἔθνους, ὡς στέρησιν πολυτίμου θησαυροῦ, ἀνεδέχθην νὰ συνάξω αὐτὰ, ν' ἀσφαλίσω τὴν διατήρησίν των, καὶ νὰ τὰ κάμω κοινὰ διὰ τοῦ τύπου. . .»². Βαθμιαῖα ἀποσπφινίζεται καὶ ἕνας δευτέρος βασικὸς στόχος μιᾶς ἀνθολογίας, πού εἶναι ἡ ἐπιλογὴ καὶ προβολὴ τῶν ἰδιαίτερα σημαντικῶν κειμένων. Βασικὸς ἐπίσης, σκοπός, πού στὰ τελευταῖα χρόνια συνδυάζεται μὲ τὸν δευτέρον, εἶναι ἡ σωστὴ ἀντιπροσώπευση τῆς λογοτεχνίας μιᾶς ἐποχῆς.

1. Ἡρακλῆς Ν. Ἀποστολίδης, στό: Ρένου Ἡρ. Ἀποστολίδη, *Ἀνθολογία τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Ἡ ποίηση*. Τόμ. Α', Ἀθήναι 1970, σ. θ'.

2. Πρβλ. Σόφης Παπαγεωργίου, «Ἡ Τυπογραφία στὴν Ἀθήνα στὰ πρῶτα ὀθωνικὰ χρόνια», *Ὁ Ἐργασιστὴς*, 12 (1975) 57. Τὰ πρῶτα φύλλα τῆς ἀνθολογίας Κορομηλᾶ δὲν εἶναι σελιδαριθμημένα.

Ἡ συνθήκη τοῦ καταρτισμοῦ χειρόγραφων ἀνθολογιῶν εἶναι παλαιά, ἐνῶ ἡ ἱστορία τῶν ἐντυπων ἀνθολογιῶν καθιερώνεται μὲ τὴν ἔκδοση (τὸ 1818) ἀπὸ τὸν Ζήση Δαοῦτῆ μιᾶς πρώτης ποιητικῆς ἀνθολογίας. Πρόκειται γιὰ 66 ἀνώ-
 νυμα καὶ κατὰ κανόνα ἄτιτλα (φαναριώτικης προέλευσης) στιχουργήματα.

Ὁ ὄρος Ἐπιτομὴ υἱοθετεῖται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1835 στὴν ἔκδοση ἀπὸ τὴν τυπογραφία τοῦ Ἀνδρέα Κορομηλᾶ «Συλλογῆς ἁσμάτων ἡρωικῶν καὶ ἐρω-
 τικῶν» (ἀνθολογοῦνται οἱ τρεῖς πρόδρομοι: Ρήγας, Βηλαρᾶς, Χριστόπουλος, ὁ Σολωμὸς καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι). Στὸν πρόλογο τῆς ἀνθολογίας τοῦ ὁ Κο-
 ρομηλᾶς ὑποσχόταν τὴν σύντομη ἔκδοση καὶ ἐνὸς δεύτερου τόμου. Τὴν πληρέ-
 στερη, ὡστόσο, ποιητικὴ ἀνθολογία ἐμφανίζει ὁ Κωνσταντῖνος Ἄλ. Χαντζερῆς
 τὸ 1841 μὲ τὸν Ἑλληνικὸν νέον Παρνασσόν... ὅπου μετὰ ἀπὸ κατατοπιστικὸ
 πρόλογο ἀνθολογοῦνται: ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος, ὁ Ρήγας, ὁ Χριστόπουλος, ὁ
 Βηλαρᾶς, ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Κάλβος, ὁ Ἄλεξ. Ρ. Ραγκαβῆς, οἱ ἀδελφοὶ Σοῦτσοι
 καὶ ἄλλοι ποιητές¹. Ἀντιπροσωπευτικότερη ὅμως εἶναι ἡ ἀνθολόγησις ποιητι-
 κῶν κειμένων ποῦ δίνει ὁ Ἰω. Ραπτάρης στὸν δικὸν του Παρνασσόν... (1868),
 ὅπου, σὲ 736 σελίδες, ἀνθολογοῦνται κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ 38 συνολικὰ ποιη-
 τῆς (Βιτσ. Κορνάρος, Ρήγας, Βηλαρᾶς, Χριστόπουλος, Βαλαβάνης, Ἰακ. Ρ.
 Ραγκαβῆς, Ἰω. Ζαμπέλιος, Σολωμὸς, Ζαλοκώστας, Ἄλ. Σοῦτσος. — Π. Σοῦ-
 τσος, Ἄλεξ. Ρ. Ραγκαβῆς, Ὀρφανίδης, Τανταλίδης, Καρασοῦτσας, Τερτσέ-
 τῆς, Γ. Παράσχος, Δημ. Βερναρδάκης, Ἀχ. Παράσχος, Ἀγγ. Βλάχος, Βαλαω-
 ρίτης, Δημ. Παπαρρηγόπουλος, κ.ἄ.), γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἀνθολόγος προτάσσει
 βιο-βιβλιογραφικὰ σημειώματα. Οἱ παραπάνω ποιητῆς ἀνθολογοῦνται στὰ δύο
 μέρη τῆς ἀνθολογίας. Ὁ Ραπτάρης εἶχε προγραμματίσει τὴν ἔκδοση καὶ τρίτου
 μέρους, ἀλλὰ ἡ ἔκδοση αὐτὴ δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Μὲ αὐξημένη ποιη-
 τικὴ ὕλη ὁ Π. Ματαράγκας ἐκδίδει στὰ 1880 τὸν δικὸν του Παρνασσόν, ὅπου
 ἀνθολογοῦνται 77 ποιητῆς, ἀπὸ τὸν Ρήγα ὡς τὸν ἴδιον τὸν ἀνθολόγο. Εἰδικότερα,
 στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου ἀνθολογοῦνται παλαιότεροι ποιητῆς καὶ στὸ δεύ-
 τερο, μὲ χρονολογικὴ κατὰταξη, οἱ νεώτεροι. Στὴν ἀνθολογία τοῦ Ματαράγκα
 τὸ ποσοστὸ ἀνθολόγησις ποιημάτων τῶν Ἑπτανήσιων λογοτεχνῶν εἶναι ὑψηλό,
 ἐνῶ δὲν κάνουν ἀκόμη τὴν ἐμφάνισή τους οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ποιητικῆς γενιᾶς
 τοῦ '80 (Ν. Καμπᾶς, Γ. Δροσίνης, Δ. Κόκκος). Μετὰ τὸ 1880 καὶ ὡς τὸ τέλος
 τοῦ 19ου αἰῶνα κυκλοφοροῦν σὲ ἄλλεπάλληλες ἐπανεκδόσεις οἱ «λαϊκῆς» ἀνθο-

1. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δημ. Μάργαρης («Οἱ πρῶτες νεοελληνικῆς ποιητικῆς ἀνθολο-
 γίες», *Νέα Ἐστία*, 27, 1940, 211) γιὰ τὴν ἀνθολογία τοῦ Χαντζερῆ: «Τὰ ποιήματα ποῦ δημο-
 σεύονται ἐκεῖ μέσα ἀντιπροσωπεύουν τὴν ποίησι τῆς ἐποχῆς, ὅπου ὅμως οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ
 Ραγκαβῆδες κυριαρχοῦν καὶ πιάνουν, μαζί μὲ τὸν Χριστόπουλο, τὰ τρία τέταρτα τῆς συλλο-
 γῆς».

λογίες του 'Ανέστη Κωνσταντινίδη, του Δημ. Κοκκινάκη και του Δημ. Π. Ταγκόπουλου (σημαντικότερη από τις δύο προηγούμενες, χαρακτηριστική των νέων ποιητικῶν τάσεων).

'Από τις νεώτερες ἀνθολογίες, χαρακτηριστικότερες εἶναι οἱ ἀνθολογίες τοῦ Φώτου Γιοφύλλη και τοῦ Τέλλου "Αγρα, πού κυκλοφοροῦν τὸν ἴδιο χρόνο (1922). Μὲ αἰσθητικὰ κριτήρια καταρτίστηκε ἡ ἀνθολογία τῶν Κλ. Παράσχου και Ξ. Λευκοπαρίδη (1931). 'Αξιόλογη ἐπίσης εἶναι ἡ *Νεοελληνικὴ 'Ανθολογία* (1937) τοῦ 'Επ. Χρυσανθόπουλου, γιὰ τὸν καταρτισμὸ τῆς ὁποίας ὁ ἀνθολόγος σημειώνει τὰ ἐξῆς διαφωτιστικά: «... Χρησιμοποίησα πλατεῖα μπορῶ νὰ πῶ ὡς πηγὴ, ὅλες τις προηγούμενες νεοελληνικὲς ἀνθολογίες θεωρώντας τες ὡς μιὰ προεργασία χρήσιμη. Δὲ θεώρησα ὅμως καθόλου δεσμευμένο τὸν ἑαυτό μου ἀπὸ τὴν προεργασία αὐτή, διατηρώντας πάντα ὡς γνώμονα κατὰ τὴν ἐκλογή τῶν ποιημάτων τὴν ἀτομικὴ μου αἰσθητικὴ ἀντίληψη» (σ. ιγ' τοῦ Προλόγου)¹.

Οἱ ἀρτιότερες και πληρέστερες σύγχρονες ἀνθολογίες εἶναι ἡ ποιητικὴ *'Ανθολογία 'Αποστολίδη* (ἐκδόθηκε ἀρχικὰ τὸ 1933 σὲ ἓναν τόμο ἀπὸ τὸν 'Ηρακλῆ Ν. 'Αποστολίδη και ἀάλυψε τὴν χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ 1708 ὡς τὸ ἔτος τῆς ἐκδόσῆς της. 'Αργότερα κυκλοφόρησε σὲ δύο τόμους και σήμερα τὸ ἔργο ἀριθμεῖ τρεῖς τόμους, πού ἐκδόθηκαν (1969-1972) ἀπὸ τὸν Ρένο 'Ηρ. 'Αποστολίδη, δόκιμο λογοτέχνη και φιλόλογο, και φθάνει ὡς τὸ ἔτος 1972. 'Η ἀνθολόγησι τῶν κειμένων ἔγινε μὲ κριτήρια αἰσθητικὰ και ἡ κατάταξή τους σύμφωνα μὲ τὴν ἀλφαβητικὴ σειρά τῶν ἐπωνύμων τῶν ποιητῶν) και ἡ τρίτομη *Μεγάλη 'Ελληνικὴ 'Ανθολογία τῆς ποιήσεως* τοῦ Μιχ. Περάνθη, πού καλύπτει χρονικὸ διάστημα πέντε αἰώνων —ἀπὸ τὴν "Αλωσι ὡς τὸ 1964 (ἀνθολογοῦνται 320 ποιητὲς γιὰ τοὺς ὁποίους προτάχθηκαν εἰσαγωγικὰ σημειώματα μὲ στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ και τὸ ἔργο τους· ἡ κατάταξή ἔγινε μὲ κριτήρια χρονολογικά). Χρήσιμη, τέλος, εἶναι και ἡ ἱστορικὰ διαρθρωμένη και ἐπιστημονικὰ τεκμηριωμένη *Ποιητικὴ 'Ανθολογία* τοῦ Λίνου Πολίτη, πού καλύπτει τὴν μεγάλη χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τοὺς ὑστεροβυζαντινοὺς χρόνους (10ος αἰώνας) ὡς τὸν Σεφέρη. Σὲ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία της, πού ἀναφέρονται, ἀντίστοιχα, σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ, προτάσσονται γενικὰ εἰσαγωγικὰ σημειώματα, ἐνῶ στὶς ἐπιτασσόμενες *Σημειώσεις* προσφέρονται βιο-βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ καθέναν ἀπὸ τοὺς ἀνθολογούμενους ποιητὲς.

* * *

Σὲ σύγκριση μὲ τις ποιητικὲς, οἱ ἀνθολογίες τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας

1. Στις σσ. θ'-ι': «Οἱ νεοελληνικὲς ἀνθολογίες μιᾶς ἑκατονταετίας» (= βιβλιογραφία τῶν νεοελληνικῶν ἀνθολογιῶν, ἀπὸ τὰ *Τραγῳδία τῆς νέας 'Ελλάδος* τοῦ Θεοδώρου Κινδ, Λειψία 1833, κέ.).

ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται κάπως ἀργότερα (μόλις κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ περασμένου αἰώνα ἐκδίδονται οἱ ἀνθολογίες τῶν Μπάρτ - Βίλμπεργ, τῆς «Ἐστίας», κλπ.). Ἀπὸ τὶς νεώτερες ἀνθολογίες τῆς πεζογραφίας ἀξιόλογη γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἶναι ἡ δίτομη ἀνθολογία *Τοῦ Ἑλληνικοῦ Διηγήματος* τοῦ Κωνστ. Φ. Σκόκου (1920) καὶ ἀπὸ τὶς σύγχρονες χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ τρίτομη (1947-1949) *Ἀνθολογία τῆς Δημοτικῆς Πεζογραφίας* τοῦ Γ. Βαλέτα, πού καλύπτει τὴν μεγάλη χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ 1340 ὡς τὸ 1922. Τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς *Ἀνθολογίας* Βαλέτα εἶναι ὅτι σ' αὐτὴν ἀνθολογοῦνται ποικίλου περιεχομένου πεζογραφικὰ κείμενα (ἀπομνημονεύματα, ἐπιστολές, μεταφράσεις, χρονικά, κλπ.). Ὁ Βαλέτας συμπεριέλαβε στὴν ἀνθολογία του σημειώματα γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν ἀνθολογούμενων πεζογράφων. Ἄρτια συγκροτημένη εἶναι ἡ τετράτομη (1970-1978) ἀνθολογία διηγήματος τῶν Ἑρακλῆ, Ρένου, καὶ Στάντη Ἀποστολίδη.

Στοὺς παρακάτω πίνακες οἱ ἀνθολογίες κατατάσσονται, ἀνάλογα μὲ τὸ λογοτεχνικὸ εἶδος πού ἀντιπροσωπεύουν, σὲ τέσσερις βασικὲς κατηγορίες (*Ποίηση, Πεζογραφία, Μεικτές, Κριτικὴ - Θέατρο*). Οἱ δύο πρῶτες κατηγορίες ὑποδιαιροῦνται σὲ τέσσερις μερικότερες (*γενικὲς, τοπικὲς, εἰδικὲς - θεματικὲς, ἀτομικὲς*)¹, ἀνάλογα μὲ τὸν χῶρο στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται καὶ μὲ τὸ εἶδος τῆς ὕλης πού περιέχουν· ἡ τρίτη σὲ δύο (*γενικὲς καὶ τοπικὲς*) καὶ ἡ τέταρτη πάλι σὲ δύο (*γενικὲς καὶ ἀτομικὲς*). Στὸν παρακάτω κατάλογο σημειώνονται καὶ οἱ ἀνθολογίες πού ἔχουν καταρτισθῆ—ἀπὸ ξένους ἢ Ἑλλήνες ἀνθολόγους (καὶ πού κατὰ κανόνα συνοδεύονται ἀπὸ δόκιμες μεταφράσεις)—γιὰ νὰ βοηθήσουν τὸ ξένο ἀναγνωστικὸ κοινὸ καὶ εἰδικότερα τοὺς ξένους νεοελληνιστὲς στὴ γνωριμία τους μὲ τὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή. Ἡ κατάταξη τῶν ἀνθολογιῶν εἶναι χρονολογικὴ.

ΠΟΙΗΣΗ

Ἀ ν θ ο λ ο γ ί ε ς γ ε ν ι κ ῆ ς (ἐπιλογή)

Διάφορα ἠθικὰ καὶ ἀστεία στιχογραφήματα, ἐκδοθέντα ὑπὸ Ζήση Δαούτη τοῦ ἐκ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας καὶ τυπωθέντα διὰ δαπάνης τῶν εὐλικρινεστάτων καὶ φιλογενεστάτων φίλων του, κυρίων Παρίση Δημητρίου Παμφύλου

1. Γιὰ τὸ σπανιότερο εἶδος τῶν ἀτομικῶν ἀνθολογιῶν (αὐτῶν δηλαδὴ «πὸ συμπυκνῶν κατὰ ἓνα ὁποιοδήποτε τρόπο τὸ ἔργο ἑνὸς λογοτέχνη») βλ. ὅσα γράφει ὁ Γ. Βελουδῆς, στό: Γιάννη Ρίτσου, *Ἐπιτομή. Ἱστορικὴ ἀνθολόγησις τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου. Ἐπιλογή καὶ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια* — Κέδρος, [Ἀθήνα 1977], σσ. 23-24.

του ἔκ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας καὶ Δημητρίου Χ. Σωτῆρ Μαλκοτζογλου τοῦ ἔκ Ῥοδοστοῦ [sic] τῆς Θράκης. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, Ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Ἰωάννου Βαρθ. Ζβεκίου, 1818.

Τραγῳδία τῆς νέας Ἑλλάδος, ἔθνικὰ καὶ ἄλλα, τὰ μὲν τυπωμένα πρότερον, τὰ δ' ἀτύπωτα. Μὲ προλεγόμενα καὶ σημειώσεις ἐκδοθέντα ὑπὸ Θεοδώρου Κίνδ. Leipzig 1833.

Ἀνθολογία ἢ συλλογὴ, ἁσμάτων ἡρωϊκῶν καὶ ἐρωτικῶν. Μέρος πρῶτον. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, 1835.

Ἄσματα διαφόρων ποιητῶν, τοῦ τε ἀειμνήστου Ῥήγα καὶ ἄλλων φιλελευθέρων Ἑλλήνων, οἷς προσετέθησαν καὶ εὐτράπελα. Ἐξ ἀντιγράφων ὡς οἶόν τε ἐξηκριβωμένων, δαπάνῃ τῶν τυπογράφων. Ἐν Ναυπλίῳ, Ἐκ τῆς τυπογραφίας Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυδωνιέως καὶ Κωνσταντίνου Ἰωαννίδου Σμυρναίου, 1835. [Ἡ ἴδια συλλογὴ ἐπανεκδόθηκε δύο χρόνια ἀργότερα (1837) μὲ περισσότερη ὕλη καὶ μὲ τὸν κάπως ἀλλαγμένο τίτλο: *Ἄσματα διαφόρων ποιητῶν, ἡρωϊκὰ, κλέφτικα, ἐρωτικά, καὶ τὰ βακχικὰ καὶ ἀντιβακχικὰ*. Ἐκ διαφόρων βιβλίων καὶ ἐξ ἀντιγράφων ὅσον οἶόν τε ἐξηκριβωμένων συλλεχθέντα καὶ τυπωθέντα πρὸς τέρψιν καὶ θυμῆδιαν τῶν ὁμογενῶν...].

Ἑλληνικὸς νέος Παρνασσὸς ἢ ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων ποιήσεων τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἀλ. Χαντσερῆ. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τῆς τυπογραφίας Κωνσταντίνου Γκαρπολᾶ, 1841.

Neugriechische Anthologie. Original und Uebersetzung. Herausgegeben von Dr Theodor Kind. Leipzig 1844.

Συλλογὴ ἐρωτικῶν ἡρωϊκῶν καὶ συμμικτῶν ποιημάτων ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Πανταζῆ. Ζάκυνθος 1850.

Ἡ λύρα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἢ ἀπάνθισμα ἁσματίων ἐρωτικῶν, ἡρωϊκῶν καὶ βακχικῶν, ἐξαχθὲν ἔκ διαφόρων νεωτέρων συλλογῶν. Ἐν Ζακύνθῳ, Τυπογραφεῖον ὁ Ζάκυνθος Κωνσταντίνου Ρωσσολιμου, 1851.

Ἀνθολογία, ἦτοι συλλογὴ ἁσμάτων ἡρωϊκῶν, κλεπτικῶν καὶ ἐρωτικῶν, μετὰ τῶν λυρικῶν καὶ βακχικῶν τοῦ Ἀθαν. Χριστοπούλου. Ἐκδοσις ἐνάτη [sic]. (Ἐπηξετημένη καὶ μετ' ἐπιστάσις βελτιωθεῖσα) ὑπὸ Ν. Ἀγγελίδου. Ἀθήνησι, Τύποις Ν. Ἀγγελίδου, 1865 (1^ο1869: «πληρεστέρα τῶν προηγουμένων»).

Παρνασσός, ἢ ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων τεμαχίων τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ἐσταχυολογήθη ὑπὸ Ρ** [= Ἰωάννου Μ. Ραπτάρου], ἐκδιδόντος Κ. Τεφαρίκη. Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Ραδαμάνθους, 1868.

Νέος Παρνασσός. Διάφορα λυρικὰ τεμάχια ἔκ τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς «Περιστερᾶς», 1873 (ἀλφαβητικῆ).

- Παρησασός* ἦτοι ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων ποιημάτων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ὑπὸ Π. Ματαράγκα. Ἐν Ἀθήναις 1880.
- Νέα Ἀνθοδέσμη*. Ἐκδότης Σπ. Καψοκέφαλος. Ζακύνθω, Τύποις τοῦ ἐκδότη, 1884.
- Ποιητικὴ ἀνθολογία* ἦτοι συλλογὴ ἐκλεκτῶν ἁσμάτων συλλεγέντων ὑπὸ Ν. Μιχαλοπούλου. Μετὰ εἰκόνων τῶν τε ἡρώων καὶ ποιητῶν. Περιεχόμενα: ἡρωϊκά, ἱστορικά, κλέφτικα, ἐρωτικά, λυρικά, βακχικά, χοροῦ, λιανοτράγουδα. - Ἀνθοδέσμη. - Ἐν Ἀθήναις, Παρὰ τῷ ἐκδότη Ν. Μιχαλοπούλῳ, 1885.
- Ἑλληνικὴ Ἀνθολογία*, ἦτοι συλλογὴ τῶν ἐλληνικῶν ἁσμάτων, ὑπὸ Ἀνέστη Κωνσταντινίδου. Ἐκδοσις νεωτάτη, ἐπηρξημένη καὶ βελτιωμένη. Ἄσματα ἡρωϊκά, κλέφτικα, ἱστορικά, ἐρωτικά, ποικίλα, λυρικά, βακχικά, χοροῦ, λιανοτράγουδα, διάφορα, ἀνθοδέσμη. Ἀθῆναι 1891 (ἔ1880, ἔ1883, ἔ1885 καὶ ἀκόμη νεώτερη, ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1891: Ἐν Ὁδησσῷ 1894 — Ἐκδότης Π. Γ. Ζερβάτης-Περάκης).
- Παρησασός* ἦτοι ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων ποιημάτων τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ποιητῶν. Τόμ. 1-3. Ἐν Σμύρῃ, Τυπογραφεῖον «Ἀμαλθείας», 1894-1896 [Παράρτημα «Ἀμαλθείας»].
- Νέα Λαϊκὴ Ἀνθολογία* Δημητρίου Π. Ταγχοπούλου. Ἐκδοσις κεντρικοῦ βιβλιοπωλείου Δράκου Παπαδημητρίου, ἐν Ἀθήναις [1899].
- Πανελλήνιος Ἀνθολογία* ἦτοι ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων ἐλληνικῶν ποιημάτων ὑπὸ Δημ. Κοκκινάκη. Ἀθῆναι 1899 (ἔ1902).
- Λύρα*. Ἀνθολογία τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ποιήσεως ὑπὸ Ἰωάννου Πολέμη. Ἑλληνικὴ Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία, ἐν Ἀθήναις 1910.
- Νέα Ἑλληνικὴ Ἀνθολογία* περιέχουσα τὰ ἐκλεκτότερα ἔργα τῶν νεωτέρων ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Ρήγα Φεραίου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἐκδοσις «Ἀτλαντίδος», ἐν Νέα Ὑόρκη 1913.
- Ἰωάννου Ν. Σιδέρη, *Νεοελληνικὴ ἀνθολογία*. Ἐπικὴ ποίησις - δραματικὴ ποίησις - λυρικὴ ποίησις. Βιβλιοπωλεῖον Ἰ. Ν. Σιδέρη, ἐν Ἀθήναις 1916.
- Ἀνθολογία τῶν νέων ποιητῶν μας, 1900-1920*. Ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ «Πολιτισμὸς» [τοῦ Φώτου Γιοφύλλη], Ἀθῆναι [1922].
- Οἱ Νέοι*. Ἐκλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν νέων Ἑλλήνων ποιητῶν, 1910-1920. Ἐπιμέλεια: Τέλλου Ἀγρα. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἐλευθερουδάκης», ἐν Ἀθήναις 1922.
- Νεοελληνικὴ Ἀνθολογία*. Ἀπὸ τὰ ἐκλεκτότερα ποιήματα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. (Μετ' εἰκόνων καὶ βιογραφιῶν). Ἐκλογὴ καὶ ἐπιμελεῖα Κων. Φ. Σκόκου. Μ. Ζηκάκης, Ἀθῆναι 1922-1923. [Κυκλοφόρησε σὲ 12 τεύχη (Ποιητικὴ Βιβλιοθήκη Ζηκάκη, ἀρ. 1-12), τὰ ὅποια ἀποτελέσαν 2 τόμους].
- Γεωργίου Ἐμμ. Αὐλωνίτου, *Ἐκλογὴ νεοελληνικῶν ποιημάτων*. Ἀθῆναι 1924.

- Νέα ελληνική ἀνθολογία* ἤτοι συλλογὴ ἐκλεκτῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐλληνικῶν ποιημάτων ὑπὸ Μιχαήλ Ι. Σαλιβέρου. Μετὰ πολλῶν εἰκόνων καὶ βιογραφιῶν τῶν ποιητῶν. Ἔκδοσις νεωτάτη. Ἄσματα Ἡρωϊκά, Ἱστορικά, Κλέφτικα, Ἐρωτικά, Λυρικά, Βαγγικά [sic], Χοροῦ, Ἄσματα νέα, Δίστιχα τοῦ λαοῦ, Ἡ νέα Ἀνθοδέσμη. Ἔκδοσις καὶ τύπος Καταστημάτων Μιχ. Σαλιβέρου, ἐν Ἀθήναις [1927;].
- Ἄλκ. Ἀργυροπούλου, *Νεοελληνικὴ μουσα*. Συλλογὴ ἐκλεκτῶν ἔργων ὄλων τῶν Ἑλλήνων λογοτεχνῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ρήγγα ἕως σήμερα. Ἀθήνα 1928.
- Κλ. Παράσχου - Ξ. Λευκοπαρίδη, *Ἐκλογὴ ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ἐλληνικὰ λυρικά ποιήματα*. Ἐκδόσεις «Φλάμμα», Ἀθήνα 1931.
- Ἐπ. Χρυσανθοπούλου, *Νεοελληνικὴ ἀνθολογία 800-1936*. Ἐκδότης Ἐπ. Χρυσανθόπουλος, Ἀθήνα 1937.
- Modern Greek Poetry*. Translated and Edited by Rae Dalven. New York [1949]. Καί: Δεύτερη ἔκδοσις, ἀναθεωρημένη καὶ ἐμπλουτισμένη. Russel & Russel, New York 1971.
- Medieval and Modern Greek Poetry*. An Anthology by C. A. Trypanis. Oxford, at the Clarendon Press, 1951. [Ἀνθολογία τῆς βυζαντινῆς, μεταβυζαντινῆς καὶ νεώτερης ἐλληνικῆς ποίησης, με ἐκτενὴ εἰσαγωγὴ τοῦ ἀνθολόγου. Τὸ ἔργο γνώρισε ὡς τὸ 1975 τέσσερις ἐπανεκδόσεις]¹.
- Ἀνθολογία Ἑλλήνων ποιητῶν*. Ἐπιμέλεια καὶ ἐκλογὴ Μ. Χ. Οἰκονόμου. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι [1952]. (Στὴ σειρά: 100 Ἀθάνατα Ἔργα, ἀριθ. 25).
- Bruno Lavagnini, *Trittico Neogreco*. Porfiras - Kavafis - Sikelianos. Traduzione poetica affiancata al testo greco, coperta e tavole fuori testo di Spiro Vassiliou. Edizioni dello Istituto Italiano di Atene, Atene 1954. [Εἰσαγωγὴ, ἐλληνικὸ κείμενο καὶ ἰταλικὴ μετάφρασις ποιημάτων τῶν τριῶν Ἑλλήνων ποιητῶν].
- Anthologia della lirica greca moderna*. Traduzione in lingua italiana. Dionisio Solomos e Costantino Kavafis. Poesie scelte e tradotte col testo a fronte e con introduzioni e note dichiarative a cura del Prof. Paolo Stomeo. Vol. I. Edizioni «La Nuova Ellade», [Matino 1955].
- Ἀνθολογία μεταπολεμικῶν ποιητῶν*. Εἰσαγωγὴ Ἀλεξ. Ἀργυρίου, ἐπιμέλεια - ἔκδοσις Ντίνου Γιωργούδη καὶ Κ. Γεννατῆ, Ἀθήνα [1957].
- Bruno Lavagnini, *Arodafnusa*. 32 poeti Neogreci (1880-1940). Istituto

1. Κρίσεις: D. J. Georgacas, *BZ*, 46 (1953) 116-119. — S. Antoniadis, *Museum*, 57/1-2 (Ἰαν.-Φεβρ. 1952) 8.

- Italiano di Cultura. Atene 1957. [Ἐπιτομὴ Ἑλληνῶν ποιητῶν τῆς παραπάνω περιόδου μὲ ἰταλικὴ μετάφραση τῶν ποιημάτων τους].
- Mario Vitti, *Poesia greca del '900*. Guanda, Parma 1957 (1966). Ἡ πρώτη ἔκδοσις περιλαμβάνει 30 νεοέλληνες ποιητὲς καὶ ἡ δευτέρα 39.
- Μάρκου Αὐγέρη - Β. Ρώτα - Θρ. Σταύρου - Μ. Μ. Παπαϊωάννου, *Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση ἀνθολογημένη*. Τόμ. 1-5. «Κυψέλη», Ἀθήνα 1958-1961. [Ὁ τόμ. Α' (1958) περιλαμβάνει ποιήματα τῆς Ἀρχαιότητος, ὁ Β' (1958) τοῦ Μεσαίωνα καὶ οἱ τόμοι Γ' = Ι (1959), Δ' = ΙΙ (1959) καὶ Ε' = ΙΙΙ (1961) ποιήματα τῶν Νέων Χρόνων].
- Marie Louise Asserin, *Anthologie de Poètes Néo-Grecs*, Roma [1959]. *Grèce. Poètes contemporains*. Traduits par Dimitri Yanoukakis. Athènes 1959.
- Griechische Lyrik der Gegenwart*. Übertragen von Otto Staininger. Linz, Kulturamt der Stadt Linz, 1960.
- Six Poets of Modern Greece*. Chosen, translated and introduced by Edmund Keeley and Philip Sherrard. Thames and Hudson, [London and Southampton, 1960]. (Καβάφης, Σικελιανός, Σεφέρης, Ἀντωνίου, Ἐλύτης, Γκάτσος).
- * Ἀρη Δικταίου - Φαίδρου Μπαρλᾶ, *Ἀνθολογία συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως 1930-1960*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1961.
- Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης - Σπουδαστήριον Νεωτέρως Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, *Ποιηταὶ 19^{ου} αἰῶνος*. Τεύχη Α'-Γ'. Θεσσαλονίκη 1962-1964 (πολυγραφημένα).
- Ἡρ. Ν. Ἀποστολίδη, *Τὸ «ἄλλο» στὴν Ἀνθολογία*. Εἰσαγωγὴ Ρένου Ἡρ. Ἀποστολίδη. Ἐκδοσις Ἀδελφῶν Γ. Βλάσση, Ἀθήνα 1964.
- Λίνου Πολίτη, *Ποιητικὴ Ἀνθολογία*. Βιβλία Α'-Ζ'. Ἐκδόσεις Γαλαξία, [Ἀθήναι 1964-1967]¹. (Ἀναλυτικότερα: Βιβλίον πρῶτον: *Πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση*. — Βιβλίον δευτέρον: *Μετὰ τὴν Ἀλωση, 15ος καὶ 16ος αἰῶνας*. — Βιβλίον τρίτον: *Ἡ κρητικὴ ποίηση τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα*. — Βιβλίον τέταρτον: *Οἱ Φαναριῶτες καὶ ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή*. — Βιβλίον πέμπτον: *Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἐφτανησιῶτες*. — Βιβλίον ἕκτον: *Ὁ Παλαμᾶς καὶ οἱ σύγχρονοὶ του*. — Βιβλίον ἑβδόμον: *Σικελιανός - Καβάφης καὶ οἱ νεώτεροι*). Οἱ ἔκδοσις «Δωδώνη» κυκλοφόρησαν τὴν Ἀνθολογία Πολίτη σὲ δευτέρη ἀναθεωρημένη ἔκδοσις καὶ σὲ ὀκτῶ τόμους [Ἀθήνα 1975-1977]. Τὸ ἑβδόμον βιβλίον συμπεριέλαβε τὴν

1. Κρίσεις: Στυλ. Ἀλεξίου, *Κρητικὰ Χρονικά*, 20 (1966) 295-301. — Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Τὸ Βῆμα*, 22 καὶ 29.9.1967, σσ. 1-2 καὶ 1 καὶ 6, ἀντίστοιχα. — Γ. Γ. Ἀλιανδράτος, *Ἑλληνικά*, 21 (1968) 470-476.

Ὑλη: Καβάφης, Σικελιανός καὶ ἡ ποίηση ὡς τὸ 1930, καὶ τὸ ὕψος: Ἡ γενιά τοῦ 1930 καὶ ὁ Σεφέρης. Στὸ τελευταῖο βιβλίο ἐπιτάσσονται συγκεντρωτικὰ εὐρετήρια τῆς Ποιητικῆς Ἀνθολογίας (ὀνόματα ποιητῶν - τίτλοι ποιημάτων - πρῶτοι στίχοι)¹.

Margherita Dalmàti, *Lirici Greci contemporanei*. Scheiwiller, Milano 1975.

Γιάννη Κορίδη, *Ποιητικὴ ἀνθολογία 1930-1965*, Ἴωλλκός, Ἀθήνα 1965.

Poesia greca contemporanea. Introduzione, traduzione e note a cura di Cristiano G. Sangiglio. Dall' Ooglio, Milano [1968].

Μέμου Παναγιωτόπουλου, *Νεοελληνικὴ ποιητικὴ ἀνθολογία*. Τὸ ἀπόσταγμα τῆς ψυχῆς τοῦ ἔθνους. Τόμοι Α'-Γ'. «Ἐταιρία Ἑλληνικοῦ Βιβλίου», Ἀθή-
ναι 1969-1979.

Ρένου Ἑρακλῆ Ἀποστολίδη, *Ἀνθολογία τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας*. Ἡ ποίηση, λογία καὶ δημοτικὴ, ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα ὡς τὶς μέρες μας. Ἐκδοση δέκατη. Τόμ. Α'-Γ'. Τὰ Νέα Ἑλληνικά, Ἀθήναι [1969-1972]. (Πρωτο-
εκδόθηκε σὲ ἕναν τόμο τὸ 1933 ἀπὸ τὸν Ἑρακλῆ Ν. Ἀποστολίδη).

Σπύρου Κοκκίνη, *Ἀνθολογία νεοελληνικῆς ποιήσεως 1708-1977*. Δεύτερη ἔκ-
δοση. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1977]. (Ἡ πρώτη ἔκδοση:
1708-1971, [Ἀθήνα 1971]).

Miguel Castillio Didier, *Anthologia de la literatura neohelenica*. I. *Poesia*.
Santiago de Chile, 1971 [Goediction del Centro de Estudios Bizantinos
y Neohelenicos].

The Penguin Book of Greek Verse. Introduced and Edited by Constantine
A. Trypanis. With plain prose translations of each poem. Penguin Books
Ltd, Harmondsworth, Middlesex, England, First published 1971. [Πε-
ριέχει ἀντιπροσωπευτικὰ κείμενα καὶ τῶν τριῶν μεγάλων περιόδων τῆς ἔλ-
ληνικῆς ποίησης (ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς καὶ νεώτερης), μὲ ἀγγλικὲς μετα-
φράσεις σὲ πεζό. Προτάσσεται ἔκτενὴς κατατοπιστικὴ εἰσαγωγή, ὅπου ὁ ἀν-
θολόγος ἀποδεικνύει τὴν ἀδιάπτωτη συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς ποίησης ἀπὸ τὸν
Ὅμηρο ὡς τὶς μέρες μας].

Στέφανου Κ. Μπεκατώρου - Ἀλέκου Ε. Φλωράκη, *Ἡ νέα γενιά*. Ποιητικὴ ἀν-
θολογία 65-70. Κέδρος, [Ἀθήνα 1971].

Κ. Μητσάκη, *Εἰσαγωγή στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία*. Πρωτονεοελληνικοὶ
χρόνοι. Μέρος πρῶτο Ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου ἕως τοὺς

---

1. Κρίσεις: Johannes Koder, *JÖB*, 27 (1978) 387-388 (γιὰ τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῆς
δεύτερης ἔκδοσης).

- Θρήνους για τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης. Θεσσαλονίκη 1973. [Σὲ παράρτημα: Ἐνθολογία κειμένων].
- Modern Greek Poetry*. Translation, Introduction, An Essay on Translation, and Notes by Kimon Friar. Simon and Schuster, New York [1973]. Ὁ παραπάνω τίτλος εἶναι ἀπὸ τὸ ἐσώφυλλο. Στὴν κουβερτούρα τοῦ βιβλίου ἀναγράφεται εἰδικότερα: *Modern Greek Poetry. From Cavafis to Elytis*. Translation, Introduction and Notes by Kimon Friar, Translator of the *Odyssey: A Modern Sequel*. [Μετὰ ἀπὸ ἐκτενὴ εἰσαγωγή στὴ νεοελληνικὴ ποίηση (στὸν χῶρο τῆς ὁποίας ὁ ἀνθολόγος κινεῖται μὲ ἄνεση) ἀνθολογοῦνται 30 Ἑλληνας ποιητὲς (ἀπὸ τὸν Καβάφη ὡς τὸν Ἐλύτη) μὲ ποιήματά τους μεταφρασμένα στὰ ἀγγλικά].
- Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἐνθολογία κειμένων νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Τόμος δεῦτερος: *Ποίησις* (Μέρος πρῶτον), Ἀθήναι 1973 καὶ (Μέρος δεῦτερον), Ἀθήναι 1974 [Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν].
- Ἑλληνικὴ Ἐνθολογία τῆς νέας ποιήσεως. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἄγκυρα» Δημ. Α. Παπαδημητρίου, [Ἀθήναι 1974].
- Francesco Mâspero, *Da Palamàs a Vrettakos*. Accademia, Milano 1974.
- Θανάση Θ. Νιάρχου - Ἀντῶνη Φωστιέρη, *Ποίηση* '75, μικρὴ ἄρκτος, [Ἀθήνα 1975], *Ποίηση* '76, Κέδρος, [Ἀθήνα] 1976, *Ποίηση* '77, Κέδρος, [Ἀθήνα 1977], *Ποίηση* '78, Κέδρος, [Ἀθήνα 1978], *Ποίηση* '79, Ἐκδόσεις Ἐγνατία, [Ἀθήνα 1979], *Ποίηση* '80, Ἐκδόσεις Ἐγνατία, [Ἀθήνα 1980], *Ποίηση* '81, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1982.
- Μ. Γ. Μερκαλῆ, *Ρομαντικοὶ - Ἐποχὴ τοῦ Παλαμᾶ - Μεταπαλαμικοί*, [Ἀθήνα 1977]. Στὴ σειρά: Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἐνθολογία - Γραμματολογία, [τόμ. Γ'], τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη.
- Resistance, Exile and Love*. An Anthology of Post-war Greece Poetry. Translated and Edited by Nikos Spanias. New York 1977.
- Μιχαὴλ Περάνθη, Ἐνθολογία νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ἀπὸ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα ὡς σήμερα. Τόμ. Α': Ἡ ἱστορικὴ ποίηση, 11ος αἰῶνας - 1821, τόμ. Β': Ἡ ποίηση τοῦ 19ου αἰῶνα, 1821-1899, τόμ. Γ': Ὁ νεοελληνικὸς λυρισμὸς, 1900-1920, τόμ. Δ': Ὁ μεσοπόλεμος, 1920-1940, τόμ. Ε': Ὁ μεσοπόλεμος (συνέχεια) - Μεταπολεμικὴ ποίηση, τόμ. ΣΤ': Σύγχρονη ποίηση - Τρία παραρτήματα - Δημοτικὸ τραγούδι. 10η ἔκδοσις. [Ἐκδόσεις] «Ἑλληνικὰ Γράμματα», [Ἀθήνα 1979] (1954-1955).
- Νεωτερικὴ ἑλληνικὴ ποίηση 1965-1980. Εἰσαγωγή Ἀλέξη Ζήρα. Ἐκδόσεις «Γραφή», [Ἀθήνα 1979].
- Γενὰ τοῦ '70. Α' *Ποίηση*. Εἰσαγωγή - Ἀνθολόγησις Γ. Α. Παναγιώτου. [Ἐκδόσεις] Σίσυφος, [Ἀθήνα 1979].

Ἐξήντα φωνές. Ποιητική Ἀνθολογία 1978. Ἐπιμέλεια: Τάσου Κόρφη. Πρόσπερος, Ἀθήνα 1979.

Twenty Contemporary Greek Poets. Wire Press, San Francisco [1979].

Ἀλεξάνδρου Ἀργυρίου, *Νεωτερικοὶ ποιητὲς τοῦ μεσοπολέμου*, [Ἀθήνα 1979].

Στὴ σειρά: Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία - Γραμματολογία, [τόμ. Ε' / 1], τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη.

Ἀνθολογία ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια: Ξεν. Π. Κουτσομπόγεραι. Τόμ. 1-4. Ἐκδοτικὴ Ἔστια, Ἀθήναι [1979-1982]. (Τὴν νεοελληνικὴ ποίηση ἐνδιαφέρουν οἱ τόμοι: μέρος τοῦ 2, 3 καὶ 4).

55 φωνές. Ποιητικὴ Ἀνθολογία 1979. Ἐπιμέλεια: Τάσου Κόρφη. Ἐκδόσεις Πρόσπερος, Ἀθήνα 1980.

Φαναριῶτες - Ἀθη Ἐυλαβείας - Ἐπτανήσιοι. Ἐπιμέλεια εἰσαγωγῆς Μ. Μ. Παπαϊωάννου, ἀνθολογίας Κ. Ἰορδανίδης. [Ἀθήνα 1980]. Στὴ σειρά: Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία - Γραμματολογία, [τόμ. Β'], τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη.

Ἡ ἀνανεωμένη παράδοση. Ἐπιμέλεια Κώστα Στεργιόπουλου. [Ἀθήνα 1980]. Στὴ σειρά: Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία - Γραμματολογία, [τόμ. Δ'], τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη.

Γαβριὴλ Πεντζίκη, Ἑλληνικὴ ποίηση ἀνθολογημένη. Τόμ. Α' - Β'. Ἰνστιτούτο διαδόσεως ἑλληνικοῦ βιβλίου, Ἀθήνα 1980 [Σειρά: Σύγχρονα ἑλληνικά].

58 φωνές. Ποιητικὴ Ἀνθολογία 1980. Ἐπιμέλεια Τάσου Κόρφη. Ἐκδόσεις Πρόσπερος, Ἀθήνα 1981.

57 φωνές. Ποιητικὴ Ἀνθολογία 1981. Ἐπιμέλεια: Τάσου Κόρφη. Ἐκδόσεις Πρόσπερος, Ἀθήνα 1982.

Ἀλεξάνδρου Ἀργυρίου, Ἡ πρώτη μεταπολεμικὴ γενιά, [Ἀθήνα 1982]. Στὴ σειρά: Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση. Ἀνθολογία - Γραμματολογία, [τόμ. Ε' / 2], τῶν Ἐκδόσεων Σοκόλη.

Ἀ ν θ ο λ ο γ ί ε ς τ ο π ι κ ῆ ς (ἐπιλογή)

Ἐ π τ ἄ ν η σ ο ς: Γ. Θ. Ζώρα - Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἐπτανήσιοι προσολωματικοὶ ποιηταί, Ἀθήναι 1953. — Σύγχρονη ζακυνθινὴ ποίηση 1951-1981. Ἐπιλογή Μάχης Μουζάκη. [Ἐκδόσεις] Θουκυδίδης, Ἀθήνα 1982.

Ἡ π ε ι ρ ο ς: Ἡπειρωτικὴ Ἀνθολογία. Ἐπιμέλεια: Μιχ. Χαρ. Μάνου. Τόμ. Α', Ἰωάννινα 1955 [Ἐκδόσεις «Ἡπειρωτικῆς Ἐστίας»]. — Βασίλη Κραψίτη, Ἡπειρώτες λυρικοί. Τρίτη ἔκδοση συμπληρωμένη. Ἐκδοση Πανεπειρωτικῆς Συνομοσπονδίας Ἀθηνῶν, [Ἀθήνα 1969].

Θ ρ ἄ κ η: Ἀνθολογία Ἑρακῶν ποιητῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Πρόλογος Ἀριστοῦ Καμπάνη. [Ἐπιμέλεια Ἀργη Κόρακα]. Ἐν Ἀθήναις 1936.

- Κ ρ ή τ η: *Κρητική 'Ανθολογία (ΙΕ'-ΙΖ' αιώνας)*. Εισαγωγή, ἀνθολόγηση καὶ σημειώματα Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Δεύτερη ἔκδοση. Ἡράκλειον Κρήτης 1969 [Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν]¹ (1954).
- Κ υ κ λ ά δ ε ς: Νίκου Βλ. Σφυρόερα, *'Ανθολογία ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν Ἀπειρανθίων ποιητῶν*. Σύνδεσμος Ἀπειρανθίων Νάξου, Ἀθήνα 1978.
- Κ ύ π ρ ο ς: Ἄδωνη Βερνάλη, *'Ανθολογία τῶν Κυπρίων ποιητῶν 1878-1934*, Λάρναξ Κύπρου 1934. — Ἀνδρέα Σ. Ἰωάννου, *'Ανθολογία Κυπρίων ποιητῶν*, Ἀθήναι 1951. — Κώστα Μόντη - Ἀνδρέα Χριστοφίδη, *Κυπριακὴ ἀνθολογία ποιήσεως*. (Ἀρχαία κυπριακὴ ποίηση, Βυζαντινὴ θρησκευτικὴ ποίηση, Μεσαιωνικὰ ἔρωτικά τραγούδια, Κυπριακὰ δημοτικὰ τραγούδια, Σύγχρονη κυπριακὴ ποίηση). Alvin Redman Hellas, Ἀθήνα [1965]. Καὶ σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: *Anthology of Cypriot Poetry* by Costas Montis and Andreas Christophides. Translation from the original Greek by Amy Mims. Nicosia-Cyprus 1974.
- Μ α κ ε δ ο ν ί α: *Poètes contemporains de Salonique*. Par Yannis Constantinidis et Bertrand Bouvier. Préface de Samuel Baud-Bovy. Genève 1962. — «Thirteen Poets of Salonika. An Anthology. Selections and Translations by Kimon Friar», *The Charioteer*, Number 10 (1968), σσ. 19-65 (σσ. 10-18: Εἰσαγωγή George Odysseus). — *Ποιητὲς τῆς Θεσσαλονίκης, 1930-1980*. Εἰσαγωγή: Δ. Ἀρμάος, Ν. Καρατζᾶς, Ἀνθολόγηση: Ν. Καρατζᾶς. [Ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Τὸ δέντρο*, (δόκκληρο τὸ) τεῦχος 18 (Ἰαν. 1981), σσ. 6-87].
- Ν ῆ σ ο ι Ἀ ἰ γ α ῖ ο υ: Ἡλία Σιμόπουλου, *Αἰγαιοπελαγίτικη ποιητικὴ ἀνθολογία*. Ἐκδοση Συνδέσμου Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, [Ἀθήνα 1974].
- Π ε λ ο π ό ν ν η σ ο ς: Νίκου Καράμπελα, *'Ανθολογία Μεσσηνίων ποιητῶν 1798-1955*. Πρόλογος Σταύρου Σκοπετέα. Καλαμάτα 1957. — Τοῦ ἴδιου, *Μοραΐτικη ποιητικὴ ἀνθολογία 1708-1958*. Εἰσαγωγή Γιάννη Σφακιανάκη. Ἐκδόσεις «Νέστωρ», Καλαμάτα 1958. — Λουκᾶ Σταθακόπουλου - Γιάννη Γκίκα, *'Ανθολογία ποιητῶν Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας 1798-1957*. Πρόλογος Γ. Θ. Ζώρα. Ἀθήνα 1958. — Σωκράτη Λ. Σκαρτσῆ, *Σύγχρονοι Πατρινοὶ ποιητὲς*, [Πάτρα] 1972 (Ἵοστρακα, 3). — Διονύση Α. Καρατζᾶ, *Πατρινοὶ ποιητὲς*. Πρόλογος Σωκρ. Λ. Σκαρτσῆ. [Ἐκδόσεις] Ἵοστρακα, [Πάτρα] 1978. — *'Ανθολογία Ἀρχαῶν ποιητῶν*. Τρίπολις 1975. [Ἐκδοση τῆς Ἐπιθεωρήσεως Μέσης Ἐκπαιδεύσεως Νομοῦ Ἀρχαδίας, μὲ πρόλογο Εὐαγγέλου Σκουβαρᾶ].

1. Κρίσεις: Ἑλένη Δ. Κακουλίδη, *Ἑλληνικά*, 24 (1971) 437.

Στερεά Ἑλλάς καὶ Εὐβοία: Ἀνδρέα Σ. Ἰωάννου, *Ἀνθολογία Εὐβοέων ποιητῶν*. Χαλκίδα 1958 (στὸ ἐξώφυλλο: 1960). — Γιάννη Σ. Κωτσαδάμ, *Ἀνθολογία Βοιωτῶν ποιητῶν*. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὶς μέρες μας. Ἀθήνα 1974.

Ἀνθολογίες εἰδικές - θεματικές (ἐπιλογή)

Ἀνδρέα Ἰω. Κεραμίδα, *Νεοελληνικὴ Θρησκευτικὴ Ἀνθολογία*. Ἐκδοσὴ οἴκου Μιχ. Ἰ. Σαλιβέρου, Ἀθήναι 1940.

Ἀνθολογία τῆς ἀντιστασιακῆς λογοτεχνίας. Ἐπιλογή Ἑλλης Ἀλεξίου. (Ἐπιμέλεια Μαρίκας Μινεέμη). Τόμ. II: *Ποίηση*. Akademie-Verlag, Berlin - Ἐκδόσεις Ἡριδανός, Ἀθήνα 1971.

Κ. Μητσάκη, *Ὁ Πετραρχισμὸς στὴν Ἑλλάδα*. Ἀνθολογία ἑλληνικοῦ σονέτου. Θεσσαλονίκη 1973.

Σήφη Γ. Κόλλια, *Θρησκευτικὴ Ἀνθολογία Ποιήσεων 1453-1972*. Τόμ. 1-5. Ἀθήναι - Νέα Ὑόρκη, 1973.

Νίκου Β. Τυπάλδου, *Ἀνθολογία νεοελληνικοῦ χριστιανικοῦ λόγου*. (Ἀπὸ τὸ Σολωμὸ ἕως τὸ 1973). Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήναι 1974.

Ἑλληνικὴ σάτιρα. Ἀνθολογημένη ἀπὸ 600-1973. Ἡ σάτιρα στὸ Βυζάντιο — στὴ μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ — ἡ σάτιρα στὰ Ἐπτάνησα — Ἀθηναῖοι καὶ ἄλλοι σατιρικοί. Ἐπιμέλεια Α. Βαγενᾶ. Τόμ. Α'-Β'. Ἐκδόσεις «Ἱστορικὴ Ἔρευνα», Ἀθήναι [1974].

Poeti greci della libertà. 22 poeti della grecia contemporanea dalla guerra civile alla lotta contro i colonnelli. A cura di Cristiano G. Sangiglio. Savelli, [Roma 1976]. (Cultura politica 176, Sezione letteraria/6).

Κ. Μητσάκη, *Νεοελληνικὴ Μουσικὴ καὶ Ποίηση*. Ἀνθολογία. Πρόλογος Μίκη Θεοδωράκη. Ἐκδόσεις «Γρηγόρη», Ἀθήνα, 1979 / K. Mitsakis, *Modern Greek Music and Poetry*. An Anthology. Preface by Mikis Theodorakis. Editions «Grigoris», Athens, 1979¹. [Δίγλωσση ἀνθολογία (γραμμμένη στὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀγγλικὰ) τὰ μελοποιημένα ἑλληνικὰ κείμενα συνοδεύονται καὶ ἀπὸ τὶς ἀγγλικὲς μεταφράσεις τους (ὅταν ὑπάρχουν). Ἀνθολογοῦνται: Χορτάτσης, Κορνάρος, Κάλβος, Σολωμὸς, Βιζυηνός, Ἐφταλιώτης, Βασίλης Μιχαηλίδης, Παλαμᾶς, Καβάφης, Δημήτρης Λιπέρτης, Κ. Χατζόπουλος, Παπαντωνίου, Καζαντζάκης, Σικελιανός, Βάρναλης, Λαπαθιώτης, Καρυωτάκης, Σκαρίμπας, Σεφέρης, Θέμελης, Πρεβελάκης, Ρίτσος, Ἐγγονόπουλος, Καββαδίας, Ἐλύτης, Βρεττάκος, Λουντέμη, Δημάκης, Ἀναγνωστάκης]. (Ἡ πρώτη μορφή τοῦ βιβλίου: Θεσσαλονίκη 1977).

1. Κρίσεις: Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Νέα Ἔστια*, 107 (1980) 831-833. — Μ. Byron Raizis, *Balkan Studies*, 21 (1980) 479-480.

Κώστα Λουκάκη, *Νεοελληνική θρησκευτική ποιητική άνθολογία*. (Από τὸ 1900). [Ἐκδόσεις] Τὸ Ἑλληνικὸ Βιβλίον, [Ἀθήνα 1978].

Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Νεοελληνικὰ σατιρικὰ ποιήματα*. Χορηγία Μιχ. Δ. Πετροπούλου. Ἀθήναι 1979.

Ἀνθολογία *Δημοτικῶν τραγουδιῶν*. Ἐκδόσεις «Ὀδηγητής», Ἀθήνα 1980. [Ἐκδόθηκε μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ βου Φεστιβάλ ΚΝΕ-ΟΔΗΓΗΤΗ (Σεπτέμβρης 1980), ἀπὸ τὴν Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ του].

Σπύρου Κοκκίνη, *Ἀνθολογία νεοελληνικῆς σατιρικῆς ποίησης*. Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1981].

Ἀ ν θ ο λ ο γ ί ε ς ἀ τ ο μ ι κ ῆ ς (ἐπιλογή)

Β ρ ε τ τ ᾶ κ ο ς Νικηφόρος: *Ὁ ποιητὴς Νικηφόρος Βρεττάκος*. Ἐκλογή ἀπὸ τὸ ἔργο του. Ἐκδόσεις «Θεμέλιο» [Ἀθήνα 1964].

Ἐ λ ὕ τ η ς Ὀδυσσεύς: *Ἐκλογή 1935-1977*. [Ἐκδόσεις] Ἄκμων, [Ἀθήνα 1979]. (Σύγχρονοι ποιητές, 2). Περιέχει: Προλογικὸ σημείωμα Εὐγενίου Ἀρανίτση, Μέρους πρῶτο Ποιήματα, Μέρους δεύτερο Πεζὰ (ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Ἀνοιχτὰ χαρτιά) καὶ σὲ Ἐπίμετρο: Κείμενα γιὰ τὸν ποιητὴ. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ κολοφώνας τοῦ βιβλίου, ἡ Ἐκλογή ἔγινε «μὲ κείμενα πὺ δίαλεξε ὁ ποιητὴς καὶ ὀχτῶ εἰκονιστικὲς συνθέσεις τοῦ ἴδιου».

Κ α ζ α ν τ ζ ᾶ κ η ς Νίκος: *Ἀπὸ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη*. Πρόλογος Μανόλη Καρέλλη. Εἰσαγωγή, ἀνθολόγηση, σημειώματα Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Εἰκονογράφηση Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα. Ἡράκλειο 1977. [Ἐκδοση τοῦ Δήμου Ἡρακλείου]. (Ἀνθολογοῦνται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια καὶ τὶς Τετρίνες, καὶ θεατρικὰ ἔργα τοῦ Καζαντζάκη).

Κ α ρ ο ὕ ζ ο ς Νίκος: *Ποιήματα*. Ἄκμων, [Ἀθήνα 1981]. (Σύγχρονοι ποιητές, 3). Περιέχει: «Μιὰ σημείωση γιὰ τὸν Νίκο Καροῦζο» τοῦ Εὐγ. Ἀρανίτση, Μέρους πρῶτο Ποιήματα, Μέρους δεύτερο Πεζὰ καὶ «Βασικὴ βιβλιογραφία». Τὰ κείμενα τῆς Ἀνθολογίας διάλεξε ὁ Ἀρανίτσης (τὴν πληροφορία μᾶς δίνει πάλι ὁ κολοφώνας τοῦ βιβλίου).

Π α λ α μ ᾶ ς Κωστής: *Ἐκλογή ἀπὸ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, 1886-1936*. Τυπογραφεῖο «Ἐστία», Ἀθήνα 1937. [Τὸν πρόλογο ὑπογράφει ὁ Λ(έανδρος) Κ. Π(αλαμᾶς)]. — *Ἀνθολογία*. Ἐκλογή: Γ. Κ. Κατσιμπαλι καὶ Ἀντρέα Καραντώνη. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1973].

Ρ ί τ σ ο ς Γιάννης: *Ἐπιτομή*. Ἱστορικὴ ἀνθολόγηση τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου. Ἐπιλογή καὶ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γιώργου Βελουδῆ. Κέδρος, [Ἀθήνα 1977].

Σ ι κ ε λ ι α ν ὀ ς Ἄγγελος: *Ἀνθολόγημα*. 30 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του. Εἰσαγωγή Παντελῆ Πρεβελάκη. Ο.Ε.Δ.Β., Ἀθήνα 1981. [Ἀνθολογοῦνται ποιήματα, θεατρικὰ ἔργα, κλπ.].

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀνθολογίες γενικῆς (ἐπιλογή)

Σύγχρονα διηγήματα. Ἐκδότης Γουλιέλμος Μπάρτ, Βιβλιοπώλης Κάρολος Βίλμπεργ. Ἐν Ἀθήναις χ.χ. [= 1890;] (Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη [10]).

Ἑλληνικὰ Διηγήματα. Ἐκδοσις «Ἐστίας», Ἀθῆναι 1896.

É. Legrand, *Morceaux choisis en grec savant du XIXe siècle*, Paris 1903.

55 ἑλληνικὰ διηγήματα. Ἐπιμέλεια Κώστα Ι. Καρζῆ. Ἐκδότης Μιχαὴλ Σ. Ζηκάκης, Ἀθῆναι 1920 [Λογοτεχνικαὶ ἐκδόσεις Ζηκάκη].

Τὸ Ἑλληνικὸν Διήγημα ἦτοι ἀπάνθισμα ἐκλεκτῶν διηγημάτων τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. [Μετὰ γραμματολογικοῦ σημειώματος καὶ τῶν εἰκόνων τῶν συγγραφέων]. Ἐκλογὴ καὶ ἐπιμελεία Κωνστ. Φ. Σκόκου. Τόμ. Α'-Β'. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», ἐν Ἀθήναις 1920 [ὁ τόμος Α' καὶ σὲ β' ἐκδοσις (1928)].

Ὁ Κύκλος. Φύλλα τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης. Διευθυντῆς Ἀπόστολος Μελαχρινός. Τόμ. Δ' (1934). [Ὀλόκληρος ὁ τόμος ἀνθολογεῖ «Νέους Πεζογράφους» ποὺ ἐμφανίζονται στὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου].

Γ. Βαλέτα, *Ἀνθολογία τῆς δημοτικῆς πεζογραφίας*. Τόμ. Α' Ἀπὸ τὸ Μαχαιρᾶ ὡς τὸ Σολωμὸ (1340-1827), τόμ. Β' Ἀπὸ τὸ Σολωμὸ ὡς τὸν Ψυχάρη (1827-1888), τόμ. Γ' Ἀπὸ τὸν Ψυχάρη ὡς τὴν Αἰολικὴ Σχολή (1888-1922). Ἐκδότης Πέτρος Ράνος, Ἀθήνα 1947-1949.

Διηγήματα μεγάλων Ἑλλήνων διηγηματογράφων. Ἐπιμέλεια καὶ ἐκλογή Μ. Χ. Οἰκονόμου. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Παπαδημητρίου. Ἀθῆναι [1951]. (Στὴ σειρά: 100 Ἀθάνατα Ἔργα, ἀριθ. 8).

Τὸ διήγημα ἀνθολογημένο ἀπὸ τὸν Ἡρ. Ν. Ἀποστολίδη. [Τόμ. Α'-Γ']. Ἀθῆναι [1953-1960].

Isidora Rosenthal-Kamarinea, *Neugriechische Erzähler*. Eine Anthologie, übertragen, herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von —. Walter Verlag, Olten-Freiburg im Breisgau [1958]. Μὲ ἐπιλεγόμενα (σσ. 397-401) καὶ βιο-βιβλιογραφικὰ σημειώματα γιὰ τοὺς ἀνθολογουμένους (σσ. 403-417).

Anthologie de la prose Néo-Hellénique (1884-1961), 2e édition, revue et augmentée par André Mirambel. Paris 1962 (1950).

Ἀνθολογία ἑλληνικοῦ διηγήματος 1900-1963. Πρόλογος Γεωργ. Βαλέτα, ἐπιμέλεια Ἀντρ. Νενεδάκη. Ἐκδοσις Γ. Κουρῆ, Ἀθῆναι [1963].

Ἀνθολογία Νεοελληνικοῦ Διηγήματος. Ἐπιμέλεια Βασ. Πάσχου. Τόμ. [Α']-Β'. Θεσσαλονίκη 1964.

- Μιχ. Περάνθη, *Ἑλληνική πεζογραφία*. (Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς σήμερα). Τόμ. 1-5. Ἀθήνα 1966-1968.
- Γ. Βαλέτα, *Νέα Ἀνθολογία τοῦ Ἑλληνικοῦ Διηγήματος*. Ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή του μέχρι σήμερα (1850-1969). Ἐκδόσεις Πεζὸς Λόγος, Ἀθήναι [1969]. *Διήγημα 1969, 1970, 1971* [3 τόμοι]. Ἐκδόσεις «Κάλβος», Ἀθήνα 1969-1972.
- Ρένου Ἡρακλῆ Ἀποστολίδη, *Ἀνθολογία τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας*. Τὸ διήγημα ἀπὸ τὶς ἀρχές του στὸν 19ο αἰῶνα ὡς τὶς μέρες μας. Τόμ. Α'-Δ'. Τὰ Νέα Ἑλληνικά, Ἀθήναι [1970-1978].
- Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Ἀνθολογία κειμένων νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. Τόμος πρῶτος: *Διήγημα καὶ Ἀφήγημα*. Ἀθήναι 1972 [Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν].
- Nouvelles grecques*. Vingt-neuf récits de vingt-trois auteurs grecs contemporains. Choix, introduction et notices biographiques d'Octave Merlier. Paris 1972. [Ἀνθολογοῦνται (σὲ γαλλικὴ μετάφραση) 29 διηγήματα 23 Ἑλλήνων συγγραφέων. Οἱ μεταφράσεις ἔχουν γίνει ἀπὸ 17 γνωστούς Γάλλους μεταφραστές (ὁ Merlier μεταφράζει τὴ *Σταχομαζώχτρα* τοῦ Παπαδιαμάντη)].
- Τὸ μεταπολεμικὸ μας διήγημα. Ἀνθολογία διηγήματος τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γενιᾶς. Ἐκδόσεις «Τσέπης Ἀγκύρας», Ἀθήνα χ.χ.
- Antologia nuvelei neogreçesti*. Antologare și prefață: Kostas Asimakopoulos. Traducere: Colectiv. Seria Antologii. Editura Univers. București, 1975.
- Ἑλληνικὴ πεζογραφία 1976*. Ἑρμείας, [Ἀθήνα 1976].
- Φωτεινῆς Μαραγκοῦ-Ἰγνατίου, *Ἑλληνικὸ Διήγημα*. 1. Ἐπιλογή 1960-1970. Πύλη, Ἀθήνα 1976.
- Γενιὰ τοῦ '70. Β' Πεζὸς λόγος. Εἰσαγωγή - Ἀνθολόγηση Γ. Α. Παναγιώτου. [Ἐκδόσεις] Σίσυφος, [Ἀθήνα] 1979.
- Modern Greek Short Stories*. Vol. I-II. Selected and translated by Theodore Sampson. Edited by Kyr. Delopoulos. «Kathimerini Publications», Athens 1981.
- Ἀνθολογίες τοπικῆς (ἐπιλογή)
- Κύριος: *Ἀνθολογία Κυπρίων πεζογράφων*. Διήγημα - Μυθιστόρημα - Νουβέλα. Ἐπιλογή - ἐπιμέλεια Ἀνδρέα Σ. Ἰωάννου. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1956]. — Ἀνδρέα Χριστοφίδη - Πάνου Ἰωαννίδη, *Ἀνθολογία κυπριακοῦ Διηγήματος*. Ἐκδόσεις I. M., Λευκωσία - Κύπρος 1969. — *Ἀνθολογία κυπριακῆς πεζογραφίας 1900-1970*. Ἀνθολόγησαν Χρ. Κυπριανοῦ, Μ. Μαραθεύτης, Ν. Σπανός. Ἑλληνικὸς Πνευματικὸς Ὅμιλος Κύπρου, Λευκωσία 1972.

Μακεδονία: *Οι πεζογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης (1930-1980)*. Εισαγωγή - Ἀνθολόγηση: Νίκος Καρατζᾶς. Ἐκδόσεις «Ἐπιλογή», Θεσσαλονίκη 1982.

Πελοπόννησος: Νίκου Καραάμπελα, *Μοραίτικη πεζογραφία, 1821-1956*. Καλαμάτα 1957.

Στερεά Ἑλλάς: Δημήτρης Σταμέλου, *Ρομειώτικη πεζογραφία*. Ἀπὸ τὸ Μακρυγιάννη ὡς σήμερα 1829-1969. Τόμ. πρῶτος 1829-1900. Ἀθήνα [1969].

Ἀνθολογίες εἰδικές - θεματικές (ἐπιλογή)

Ἑλλης Ἀλεξίου, *Ἀνθολογία ἐλληνικῆς ἀντιστασιακῆς λογοτεχνίας 1941-1944*. Τόμ. I. Πεζά. Κοινὴ ἔκδοση Akademie-Verlag, Berlin - Ἐκδόσεις «Α. Παπακώστα», [Ἀθήνα], 1965.

Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Πρόλογοι ἐλληνικῶν μυθιστορημάτων (1830-1930)*. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1974¹.

Γλ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, *Πεζογραφικὰ κείμενα τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς*. Ἰωάννινα 1974 [Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὴς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Δωδώνη: Παράρτημα ἀρ. 1].

Θωμᾶ Γκόρπα, *Περιπετειῶδες κοινωνικὸ καὶ μαῦρο νεοελληνικὸ ἀφήγημα*. Εἰσαγωγή - βιογραφικὰ - ἀνθολόγηση (1850-1950). Τόμ. Α' 1850-1908, τόμ. Β' 1909-1950. [Ἐκδόσεις] Σίτσυφος, [Ἀθήνα] 1981.

Ἀνθολογίες ἀτομικές

Νικολαΐδης Νίκος: *11 διηγήματα* (ἐπιλογή). [Ἐκδόσεις] Σίτσυφος, [Ἀθήνα] 1980.

Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος: Ὀδυσσεά Ἐλύτη, *Ἡ μαγεία τοῦ Παπαδιαμάντη*. «Ἐρμείας», [Ἀθήνα 1976]. Στίς σσ. 57-128: Ἀνθολόγιον ἀποσπασμάτων [ἀπὸ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη] ποὺ ἀποτελοῦν «δείγματα τρέχοντα καὶ συνηθισμένα τῆς ἐκφραστικῆς του».

ΠΟΙΗΣΗ - ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ (ΜΕΙΚΤΕΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ) [ἐπιλογή]

Ἀνθολογίες γενικές

Chrétomathie grecque moderne. Publiée par Émile Legrand et Hubert Pernot. Paris 1899.

1. Κρίσεις: Ἀνδρέας Καραντώνης, *Νέα Ἐστία*, 100 (1976) 1245-1246.

- Chrétomathie néo-hellénique*. Par D. C. Hesselting et H. Pernot. «Les Belles Lettres», Paris 1925 [Collection de l'Institut Néo-Hellénique de l'Université de Paris, fasc. 4].
- Robert Levesque, *Domaine Grec (1930-1946)*. Éditions des Trois Collines, Genève-Paris [1947]. (Ἀνθολογοῦνται με ἀντιπροσωπευτικὰ κείμενά τους: Σικελιανός, Καζαντζάκης, Παπατσώνης, Σεφέρης, Ἐλύτης, Γκάτσος, Ἐγγονόπουλος, Βενέζης, Κ. Πολίτης, Θεοτοκάς, Μπεράτης, Ἀγγ. Βλάχος, Λιλ. Νάκου, Σωτ. Πατατζής, κ.ά.).
- S. Antoniadis, *Het Nieuw-griekse Leerboek*, Utrecht [1950]. (Ἀνθολογία πεζῶν καὶ ποιητικῶν κειμένων μεῖν εἰσαγωγή στὴ γραμματικὴ καὶ τὴ σύνταξη τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Ἀνθολογοῦνται: Θεοτοκάς, Καζαντζάκης, Βενέζης, Σεφέρης, Ἐλύτης καὶ ἄλλοι παλαιότεροι ποιητὲς καὶ πεζογράφοι).
- Βασικὴ Βιβλιοθήκη*. Τόμοι 48. Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀετὸς — διάδοχος Π. Ζαχαρόπουλος —, Ἀθήναι 1952-1958. Στὸν τόμο 48, σσ. 325-331: «Γενικὸν ἀλφαβητικὸν εὑρετήριον ἀνθολογουμένων συγγραφέων τῆς σειρᾶς τῆς Βασικῆς Βιβλιοθήκης, τόμ. 1-48».
- Γενικὴ Ἀνθολογία ποιήσεως καὶ πεζογραφίας*. Λογοτεχνικὰ ἄρθρα Σπύρου Μελά. Ἐπιλογή τῆς ὕλης καὶ εἰσαγωγικὰ σημειώματα Φ. Κ. Μπουμπουλίδου. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Βίβλος», [Ἀθήνα 1956].
- Giovanni Curuni - Atanasio Kominis, *Ἀνθολόγιον ovvero testi scelti di prosa e di poesia neo-ellenica dal sec. XI ai giorni nostri con una breve sintesi storica della letteratura neo-ellenica*. Edizioni dell'Ateneo, Roma [1958] (Università degli Studi di Roma, Facoltà di Lettere e Filosofia).
- Ἀνθολογία λογοτεχνικῶν κειμένων ἔπους 1940-1941*. Ἀλβανικὸ ἔπος, Γερμανικὴ εἰσβολή, Κρήτη. (Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, Ἡ ποίηση, Ἡ πεζογραφία, Τὸ δοκίμιο, Ἡ ζωγραφικὴ). Ἐπιμέλεια: Πάνος Ν. Παναγιωτοῦνης - Παῦλος Π. Ναθαναήλ. Ἐκδόσεις «Δωδεκάτη Ὦρα», Ἀθήνα [1964].
- Χάρη Πάτση, *Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. (Ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα μ.Χ. μέχρι σήμερα). Ἐκδοτικὸς οἶκος Χάρη Πάτση, Ἀθήναι [1968]. (Μετὰ τὴ βιογράφηση καὶ τὴν ἀναγραφή δημοσιευμάτων τῶν νεοελλήνων συγγραφέων, ἀνθολογοῦνται τὰ ἀντιπροσωπευτικότερα ἔργα τους).
- Introduction to Modern Greek Literature. An Anthology of Fiction, Drama and Poetry*. Edited and Translated by Mary P. Gianos. Poetry Translations by Kimon Friar. New York [1969].
- Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, *Κείμενα νεοελληνικῆς λογοτεχνίας Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὡς τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1821*. Ἀθήναι-Ἰωάννινα 1973 [Ποίηση - Πεζογραφία - Δραματογραφία].

Πολύπτυχον. Πεζογραφία - Ποίηση - Ιστορία - Κριτική - Δοκίμιο. Σειρά δεύτερη. Συλλογική έκδοση. Έκδοτική εϋθύνη: Εϋάγγελος Ρόζος. Ἀθήνα 1976.

Ἡ [Σειρά πρώτη]: *Πολύπτυχον*. Συλλογική έκδοση. Ἀθήνα 1975.

Φραγκίσκης Ἀμπατζοπούλου, . . . δὲν ἄνθησαν ματαίως. Ἀνθολογία ὑπερρεαλισμοῦ. [Ἐκδόσεις] Νεφέλη, [Ἀθήνα 1980]. (Μέλω Ἀξιώτη, Μαντῶ Ἀραβαντινοῦ, Νάνος Βαλαωρίτης, Νίκος Γκάτσος, Ε. Χ. Γονατᾶς, Ἀναστάσιος Δρίβας, Νίκος Ἐγγονόπουλος, Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, Ἀνδρέας Ἐμπειρικός, Ἐκτωρ Κακναβάτος, Γιῶργος Λίκος, Γιάννης Μπεράτης, Θόδωρος Ντόρρος, Δημήτρης Παπαδίτσας, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, Νικήτας Ράντος, Μίλτος Σαχτούρης, Γιάννης Σκαρίμπας, Μάτση Χατζηλαζάρου).

Nyere Græske Forfattere. En Antologi. Redigeret af Angheliki Kitsa Worning. Illustreret af Hans Haagentoft. Studieskolen, København 1980. [Μὲ εἰσαγωγή Ἀντώνη Μυστακίδη].

Ἀνθολογίες τοπικῆς

Κύπρος: *The Voice of Cyprus: An Anthology of Cypriot Literature*. Edited by Andonis Decavalles, Bebe Spanos, Katherine Hortis and Costas Proussis. October House Inc., New York 1966. (Ἐπανέκδοση σὲ βιβλίο τοῦ τεύχους 7-8 (1965) [: *Cyprus. Its poetry, prose, and art from ancient times to the present*] τοῦ περιοδικοῦ *The Charioteer*).

Πελοπόννησος: Διονύση Κράγκαρη - Γιῶργου Γῶτη - Ἀντρέα Φουσακαρίνη, Ἀνθολογία Ἠλείων Λογοτεχνιῶν. Α' Ποίηση - Πεζογραφία. Μορφωτικὴ Ἐνωση Λεχαινῶν «Ὁ Ἀντρέας Καρκαβίτσας», [Λεχαινὰ 1981].

ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ, ΘΕΑΤΡΟΥ κλπ.

Ἀνθολογίες γενικῆς

Βλ. καὶ παραπάνω.

Νεοελληνικὴ Κριτικὴ. Ἐπιμέλεια Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Διον. Ζακυθνοῦ, Ε. Π. Παπανούτσου. «Βασικὴ Βιβλιοθήκη» ἀριθ. 42, Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Ν. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι [1956].

Γιάννη Γουδέλη, Ἀνθολογία τῆς σύγχρονης κριτικῆς. Ποίηση - πεζογραφία. Δίφρος, Ἀθήνα 1959.

Ἀνθολογία δοκιμίου καὶ ἄρθρου. [Τόμ.] Α' - Β'. Ἐπιμέλεια: Κλέαρχου Τσαουσιδου. Ἐκδόσεις Μαλλιάρη, Θεσσαλονίκη 1976.

Ἑλληνικὴ κριτικὴ σκέψη. Ἐκλογή. Παρουσίασμα Ζήσιμος Λορεντζάτος. Ἰ-

καρος, [Ἀθήνα] 1976. (Ἀνθολογοῦνται: Διονύσιος Σολωμός, Ἰάκωβος Πολυλάς, Κωστῆς Παλαμᾶς, Κ. Σ. Σοκόλης, Ἴων Δραγοῦμης, Δ. Ζαχαριάδης, Μάρκος Αὐγέρης, Ι. Α. Σαρεγιάννης, Τέλος Ἄγρας, Γιῶργος Σεφέρης). *Νεοελληνικὸ Θέατρο (1795-1929)*. Ἐπιμέλεια Γιάννη Σιδέρη. «Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 40, Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Ν. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι [1958]. Filippo Maria Pontani, *Teatro neoellenico*. La Nuova Accademia, Milano 1962. (Περιλαμβάνει σὲ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ Pontani τὰ ἔργα: Κ. Παλαμᾶ, *Τρισεύγενη*, Ἀντ. Μάτεσι, Ὁ Βασιλικός, Γρ. Ξενοπούλου, *Τὸ Ψυχοσάββατο*).

Κείμενα Νεοελληνικῆς Δραματογραφίας. Τόμ. Α' - Β'. Ἐπιμέλεια Φ. Κ. Μπουμπουλίδου. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήναι 1969-1974].

Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Κρητικὸν Θέατρον*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήναι 1970]¹.

Ἀνθολογίες ἀτομικῆς

Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος: *Εἴκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*. Πρόλογος - ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1979. (Κείμενα τῶν: Γερ. Βώκου, Κ. Παλαμᾶ, Π. Νιρβάνα, Κ. Α. Ψάχου, Ι. Θ. Τσώκλη, Γ. Δροσίνη, Ζήση Οἰκονόμου, Ἀν. Δρίβα, Μιλτ. Μαλακάση, Γρ. Ξενοπούλου, Δημ. Τσαμασφύρου, Νίκου Α. Βέη, Στ. Δάφνη, Τέλλου Ἄγρας, Κώστα Ρωμαίου, Ζήσ. Λορεντζάτου, Φ. Κόντογλου, Α. Πολίτη, Ἀλεξ. Ἀργυρίου, Κ. Στεργιόπουλου).

Σολωμὸς Διονύσιος: *Προλεγόμενα κριτικὰ Στᾶη - Πολυλά - Ζαμπελίου*. Ἐπιμέλεια Α. Θ. Κίτσου-Μυλωνᾶ. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1980.

Γιὰ τὴν ἀνθολόγησιν θεατρικῶν ἔργων τοῦ Καζαντζάκη καὶ τοῦ Σικελιανοῦ βλ. παραπάνω (*Ποίηση*, Ἀνθολογίες ἀτομικῆς).

Βιβλιογραφία:

Α. Ι. Βρανούση, «Ἀνθολογία νεοελληνικῆ», *MEE*, τόμ. Α' (Συμπληρώματος), στῆλες 523β - 524γ, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. — Μαρίας Δ. Χαλκιοπούλου, *Βιβλιογραφία Νεοελληνικῶν Ποιητικῶν Ἀνθολογιῶν 1834-1978*. Ἐκδόσεις Μήνυμα, Ἀθήνα [1978].

1. Κρίσεις: Ἐλένη Δ. Κακουλίδη, *Ἑλληνικά*, 24 (1971) 434-436.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Οι περισσότερες από τις μελέτες που σημειώνονται παρακάτω δὲν ἐξετάζουν αὐστηρὰ μόνο τὰ κείμενα, ἀλλὰ κατὰ κάποιον τρόπο ἀναφέρονται ταυτόχρονα στοὺς συγγραφεῖς καὶ στὰ κείμενα.

Κατὰ τὸ σύστημα πού ἀκολουθοῦν στὰ ἔργα τους ὀρισμένοι μελετητὲς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (Δημαρᾶς, Vittì, Πολίτης), στὸν παρακάτω πίνακα ἀναπτύσσονται μέσα σὲ ἀγκύλες (ἢ σὲ παρενθέσεις) οἱ ἐσωτερικοὶ τίτλοι τῶν βιβλίων, ὥστε νὰ πληροφορηθῆ ὁ ἀναγνώστης γιὰ ποιά πρόσωπα γίνεται ἰδιαίτερος λόγος στὰ βιβλία αὐτά.

Ἡ ἀναγραφή εἶναι ἀλφαβητική.

Τέλλου Ἄγρα, *Κριτικά*. Πρῶτος τόμος *Καβάφης - Παλαμᾶς*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Κώστα Στεργιόπουλου. Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1980 [Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη - 4]. — Δεύτερος τόμος *Ποιητικὰ πρόσωπα καὶ κείμενα* [Προβελέγγιος, Δροσίνης, Μαβίλης, Γρυπάρης, Μαλακάσης, Πορφύρας, Ἄγγ. Σημηριώτης, Μελαχρινός, Καρυωτάκης, Λαπαθιώτης], Ἀθήνα 1981 (ἡ ἔκδοση τῶν *Κριτικῶν* συνεχίζεται).

Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, *Ἡ ποίηση στὴ ζωὴ μας*, Ἀθήνα 1923 (καί: Β' ἔκδοση, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», [Ἀθήνα 1958].) [Κριτικὴ ἀπάντηση στὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Ἀποστολάκη ἔδωσε δύο χρόνια ἀργότερα (1925) ὁ Κώστας Βάρναλης, μὲ τὸ ἔργο του *Ὁ Σολωμὸς χωρὶς μεταφυσική*]. (Σολωμὸς, κ.ἀ.).

Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, *Τὰ τραγούδια μας*, «Πυρσός», Ἀθηναί 1934 (1967). [Σολωμὸς, Κάλβος].

Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, *Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης*. Αἰσθητικὴ μελέτη. Ἀθήνα 1936.

Μάρκου Αὐγέρη, *Ἕλληνες λογοτέχνες*. Σολωμὸς, Κάλβος, Ψυχάρης, Παλαμᾶς, Σικελιανός, Καζαντζάκης, Σεφέρης. Τετάρτη ἔκδοση. Ἐκδόσεις Χαρ. Μπούρας, [Ἀθήνα 1982]. (1966).

Βάσου Βαρίκα, *Κώστας Βάρναλης, Κώστας Καρυωτάκης*. (Δεύτερη ἔκδοση).

- Πλήθρον, 'Αθήνα 1978. [Οι πρώτες εκδόσεις τῶν δύο μελετημάτων: 1936 καὶ 1938, ἀντίστοιχα].
- Βάσου Βαρίκα, *Ἡ μεταπολεμικὴ μας λογοτεχνία*. (Σχέδιο γιὰ μελέτη). (Δεύτερη ἐκδοση). Πλήθρον, 'Αθήνα 1979 (1939).
- Βάσου Βαρίκα, *Συγγραφεῖς καὶ κείμενα*. Α' 1961-1965. 'Εκδοτικὴ 'Ερμῆς Ε.Π.Ε., 'Αθήνα 1975 καὶ Β' 1966-1968, 'Αθήνα 1980.
- Κώστα Βάρναλη, *Αἰσθητικὰ - Κριτικά*, [τόμ.] Β', 'Εκδόσεις «Ὁ Κέδρος», [Ἀθήνα] 1958. [... Ψυχάρης, Παλαμᾶς, Παπαδιαμάντης, Πάλλης, Βλαστός, Βλαχογιάννης, Γρυπάρης, Καβάφης, Μαλακάσης, Κρυστάλλης, Κονδυλάκης, Βουτυράς, Τραυλαντώνης, Φιλύρας, Καρυωτάκης, Αἴμ. Δάφνη, Σικελιανός, Καζαντζάκης, Λαπαθιώτης, Καρθαῖος, Καββαδίας].
- Δημήτρη Γιάκου, *Λυρικοὶ τῆς Ρομέλης*. Σ. Τρικούπης - Κ. Παλαμᾶς - Κ. Χατζόπουλος - Γ. Βλαχογιάννης - Μ. Μαλακάσης - Κ. Δημάδης - Ζ. Παπαντωνίου - Κίμ. Γαλάζης - Ρήγας Γκόλφης - Θανάσης Κυριαζῆς - 'Επ. Μάλαϊνος - Γ. 'Αθάνας - Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος - Στ. Ζαρκιᾶς - Μ. Ζῶτος. 'Αθήνα 1958.
- Δημήτρη Γιάκου, *Μορφές τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας*. Καλλιγᾶς - Παπαδιαμάντης - Παλαμᾶς - Ξερόπουλος - Παπαντωνίου - 'Ελλη 'Αλεξίου - Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. 'Εκδόσεις Φιλιππότη, 'Αθήνα 1982.
- Γιάννη Δάλλα, *Καβάφης καὶ ἱστορία*. Αἰσθητικὲς λειτουργίες. 'Εκδόσεις 'Ερμῆς, 'Αθήνα 1974.
- Γιάννη Δάλλα, *Εἰσαγωγή στὴν ποιητικὴ τοῦ Μίλτου Σαχτούρη*. ['Εκδόσεις Κείμενα, 'Αθήνα 1979 [Σπουδὴ στὴ μεταπολεμικὴ ποίηση].
- Κ. Ι. Δεσποτόπουλου, *Φιλολογικά*. 'Εκδοση Β'. Βιβλιοπωλεῖο τῆς «'Εστίας», 'Αθήναι 1981 (1964). [Καζαντζάκης, Συκουτρῆς, 'Αποστολόπουλος, Παλαμᾶς, Σικελιανός].
- Μηνᾶ Δημάκη, *Λογοτεχνικὰ δοκίμια καὶ μελέτες*. 'Εκδόσεις «Βάκων», 'Αθήνα 1969. (Λαπαθιώτης, Οὐράνης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, 'Αγρας, Λευτέρης 'Αλεξίου, Μ. Δ. Στασινόπουλος, Καρυωτάκης, Φιλύρας, Μῆτσος Παπανικολάου. — Κλ. Παράσχος, Θρύλος, Χουρμούζιος, Χάρης, Χατζίνης, Σπανδωνίδης, Θέμελης, Καραντώνης, Βαρίκας. — Δικταῖος, Κότσιρας, Βαφόπουλος, 'Αθανασούλης, Καροῦζος, Παπαδίτσας, Καρέλλη, Στεργιόπουλος, Σινόπουλος. — Παπαδιαμάντης. — Σολωμός, Καβάφης, κ.ἄ.).
- 'Αρη Δικταίου, *'Ανοιχτοὶ λογαριασμοὶ μὲ τὸ χρόνο*. Κριτικά καὶ ἄλλα. 'Εκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, 'Αθήνα 1963. [Σολωμός, Βαλαωρίτης, Κρυστάλλης, Καζαντζάκης, Μελάς, Μυριβήλης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Βενέζης, Χάρης, Μ. Δ. Στασινόπουλος, Σεφέρης, Σκαρίμπας, Καραντώνης, Βλάμη, Λυμπεράκη, Βασιλικός, κ.ἄ.].

- Ὀδυσσέα Ἐλύτη, *Ἀνοιχτὰ χαρτιά*. Ἀστερίας, [Ἀθήνα 1974]. Καί: Δεύτερη ἔκδοση, Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1982]. (Κάλβος, Μακρυγιάννης, κ.ἄ.).
- Ὀδυσσέα Ἐλύτη, *Ἡ μαγεία τοῦ Παπαδιαμάντη*. «Ἑρμείας», [Ἀθήνα 1976].
- Γιώργου Θέμελη, *Ἡ νεότερη ποίησή μας*. I. *Πρῶτος καὶ δεύτερος κύκλος*, II. *Γενικὲς ἀπόψεις* [2 τόμοι]. Δεύτερη ἔκδοση. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1978 (1963-1967). [Σεφέρης, Ἐλύτης, Ἐγγονόπουλος, Ἐμπειρίκος, Γκάτσος, Σαραντάρης, Δρίβας, Ἀντωνίου. — Δικταῖος, Καρέλλη, Δημάκης, Κότσιρας, Βαφόπουλος, Γεραλῆς, Στεργιόπουλος, Στογιαννίδης, Βαρβιτσιώτης, Σινόπουλος, Σαχτούρης, Παπαδίτσας, Καρούζος, Βότση, Παυλέας, Ἀθανασούλης, Ἀναγνωστάκης, Κύρου, Θεασίτης, Πεντζίκης, Βακαλό].
- Γιώργου Θέμελη, *Ἡ ἐσχάτη κρίσις*. Δοκίμιον. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1964. [Σολωμός, Παπαδιαμάντης, Παπατσώνης, Κάλβος, Παλαμαῆς, Σικελιανός, Καβάφης].
- Γιώργου Θεοτοκά, *Πνευματικὴ Πορεία*. Ἐκδόσεις Φέξη, Ἀθήναι 1961. [Μακρυγιάννης, Ψυχάρης, Παλαμαῆς, Καβάφης, Δραγούμης, Σικελιανός, κ.ἄ.].
- Ἄλκη Θρύλου, *Κριτικὲς μελέτες*. III, I. Γρυπάρης - Κ. Χατζόπουλος - Μ. Μαλακάσης - Κ. Καβάφης - Λ. Πορφύρας. Ἀθήναι 1925.
- Ἄλκη Θρύλου, *Μορφὲς τῆς πεζογραφίας*. Καὶ μερικὲς ἄλλες μορφές. Ἀθήνα 1962. [Ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος τόμος κυκλοφόρησαν, ἀπὸ τὸν «Δίφρο» (1963) καὶ τὸ Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» (χ.χ.) ἀντίστοιχα, μὲ τὸν τίτλο: *Μορφὲς τῆς ἑλληνικῆς πεζογραφίας*]. (Κρυστάλλης, Καρκαβίτσας, Ἐφταλιώτης, Χριστοβασίλης, Δροσίνης, Καλλιγᾶς, Μητσάκης, Κονδυλάκης, Τραυλαντώνης, Παλαμαῆς. — Βιζυηνός, Καμπύσης, Ροῖδης, Χρηστομάνος, Θεοτόκης, Νιρβάνας, Ψυχάρης, Ξενοπούλου. — Κ. Παρορίτης, Π. Δέλτα, Ἀγγ. Τερζάκης, I. Μ. Παναγιωτόπουλος, Μ. Καραγάτσης, Π. Χάρης, Γ. Θεοτοκάς, Κ. Παλαμαῆς, Κ. Χατζόπουλος, Ἀλέξ. Μπάρας, Γαλάτεια Σαράντη, Κλ. Παράσχος, Σπ. Μελάς, Κ. Καρυωτάκης).
- Σόνιας Ἰλίνσκαγια, *Ἡ μοῖρα μιᾶς γενιᾶς*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς μεταπολεμικῆς πολιτικῆς ποίησης στὴν Ἑλλάδα. Μεταφραστικὴ ἐπιμέλεια Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος. Κέδρος, [Ἀθήνα 1976].
- Νικόλα Κάλα, *Κείμενα ποιητικῆς καὶ αἰσθητικῆς*. Θεώρηση - ἐπιμέλεια Ἀλεξ. Ἀργυρίου. [Ἐκδόσεις] Πλέθρον, Ἀθήνα 1982. (Καρυωτάκης, Παλαμαῆς, Καβάφης, Παπατσώνης, Νάκου, κ.ἄ.π.).
- Ἄριστου Καμπάνη, *Ἱστορία τῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν*. Ἐκδόσεις Γαλαξία, [Ἀθήναι 1963 (1936)].
- Δημητρίου Καπετανάκη, *Δοκίμια*. *Μυθολογία τοῦ ὥραίου - Ἔρως καὶ χρόνος*. Ἐκδόσεις Γαλαξία, [Ἀθήναι 1963 (1971)].
- Πάνου Καραβία, *Ὀκτὼ μορφές*. Σολωμός, Καβάφης, Οὐράνης, Καρυωτάκης,

- Δραγούμης - Καζαντζάκης, Παράσχος, Θρύλος. 'Επίμετρο: 19 γράμματα του Κ. Ουράνη. "Ικαρος, [Αθήνα] 1979.
- 'Αντρέα Καραντώνη, *Πεζογράφοι και πεζογραφήματα της γενιάς του '30*. (Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη με νέα μελετήματα). 'Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 'Αθήνα 1977. [Μυριβήλης, Θεοτοκάς, Βενέζης, Καραγάτσης, Κ. Πολίτης, Τερζάκης, Πετσάλης, Καστανάκης, Α. Νάκου, Γ. 'Αμποτ, Τ. 'Αθανασιάδης, 'Αλκ. Γιαννόπουλος, 'Αρκ. Λευκός, Γ. Μαγκλῆς, Πρεβελάκης, Σκαρίμπας].
- 'Αντρέα Καραντώνη, *Προβολές, Α'*, 'Αθήνα 1965. [Ελύτης, Σικελιανός, Καπετανάκης, Καραγάτσης, κ.ά.].
- 'Αντρέα Καραντώνη, *Ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης*. Τέταρτη έκδοση (Συμπληρωμένη με οκτώ καινούριες μελέτες). 'Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 'Αθήναι 1976.
- 'Αντρέα Καραντώνη, *Προσωπικό με την ποίηση του Δ. Π. Παπαδίτσα*. 'Αναφορές στον 'Υπερρεαλισμό. Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη. 'Εκδόσεις Γνώση, 'Αθήνα 1981 (1976).
- 'Αντρέα Καραντώνη, *Ποιητικά*. (Κριτικά κείμενα). 'Εκδόσεις «Νικόδημος», 'Αθήνα, 1977. (Σολωμός, Κρυστάλλης, Παλαμᾶς, Γρυπάρης, Μαλακάσης, Αύγερης, Τάκης Μπαρλᾶς, Φ. Γιοφύλλης, Γ. 'Αθάνας, Πολυδούρη, 'Αγρας, 'Απ. Μαγγανάρης, 'Ορέστης Λάσκος, Λιλῆ 'Ιακωβίδη, Διαλεχτή Ζευγώλη, Θ. Ξύδης, Τάκης Καρρᾶς, Γ. Γεραλῆς, Νίκος Καρύδης, Μαίρη Λαμπαδαρίδη, 'Ιωάννα Τσάτσου, Μηνᾶς Δημάκης, Γ. Κότσιρας, Τάσος Παπᾶς, Βασ. Λιάσκας, 'Αθως Δημουλᾶς, Σαρ. Παυλέας, Κώστας Ζαρούκας, Πάρης Τακόπουλος).
- 'Αντρέα Καραντώνη, *Νεοελληνική Λογοτεχνία. Φυσιογνωμίες*. Τόμ. Α'-Β'. 'Εκδοση τρίτη. Συμπληρωμένη με νέες φυσιογνωμίες και βιογραφικά. 'Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 'Αθήνα 1977. (Μακρυγιάννης, Καίρης, Πολυλᾶς, Μάτεσις, Λασκαράτος, Μαβίλης, Θεοτόκης, Μωραϊτίδης, Παπαδιαμάντης, Κρυστάλλης, Προβελέγγιος, Σουρῆς, Δροσίνης, Ξενοπούλου, Καρκαβίτσας, Σπήλιος Πασαγιάννης, Μαλακάσης, Κ. Χατζόπουλος, Χρηστομάνος, 'Ιων Δραγούμης, Παλαμᾶς, Καβάφης, Βλαχογιάννης, 'Αγγ. Σημηριώτης, Σκίπης, Σικελιανός. — Καζαντζάκης, Δελῆς, Βουτυρᾶς, Συκουτρῆς, 'Αγρας, Σαραντάρης, 'Ηρ. 'Ιωαννίδης, Λάζ. Πηνιάτογλου, Καραγάτσης, Κ. Τσάτσος, Βάρναλης, Παπανουῦτσος, 'Εμπειρικός, Αύγερης, 'Αντωνίου, Θεοτοκάς, 'Αλεξ. Μάτσας, Κ. Πολίτης, Καββαδίας, Θρύλος, Πολύδ. Παπαχριστοδούλου, Σικελιανός (Β'), Ξενοπούλου (Β'), Παπαδιαμάντης (Β'), Χατζίνης, Μυριβήλης, Βενέζης, 'Εφταλιώτης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Χάρης, Φῶτος Πολίτης,

- Περ. Γιαννόπουλος. Στις σσ. 401-440 και 613-647 τῶν δύο τόμων καταχωρίζονται «Βιογραφικά σημειώματα» τῶν παραπάνω συγγραφέων).
- Ἄντρεά Καραντώνη, *Κωστής Παλαμᾶς*. (Ἀπὸ τῆ ζωῆ καὶ τὸ ἔργο του). Ἐκδόσεις «Νικόδημος», Ἀθήνα [1980].
- Ἄνδρεά Καραντώνη, *Κριτικά*. (Ἀπόψεις γιὰ πρόσωπα καὶ θέματα τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας). Ἀθήνα [1981]. (Κλέφτικο τραγούδι, Βαλαωρίτης, Παλαμᾶς, Σικελιανός, Παπαδιαμάντης, Καρκαβίτσας, Παπαντωνίου, Πολέμης, Ἑλλη Ἀλεξίου, Π. Χάρης, Γ. Ἀθάνας, Καῖσαρ Ἐμμανουήλ, Γ. Κότσιρας, Μ. Δημάκης, Ἄντ. Βουσβούνης, Τ. Βαρβιτσιώτης, Ὀδ. Ἐλύτης, Δ. Ι. Ἀντωνίου, Ν. Γκάτσος, Ἰωάννα Τσάτσου, Ν. Καζαντζάκης, Ἡλ. Βενέζης, Γ. Θεοτοκάς, κ.ἄ.).
- Τάσου Κόρφη, *Ματιές σὲ ποιητὲς τοῦ Μεσοπολέμου*. Δοκίμια. [Ἐκδόσεις] Πρόσπερος, Ἀθήναι 1978 (Μελαχρινός, Χαντζάρας, Φιλύρας, Λαπαθιώτης, Δρίβας, Παπανικολάου, Ζῶτος, Σαραντάρης, Μυλωνογιάννης).
- Ἀλέξανδρου Κοτζιά, *Μεταπολεμικοὶ πεζογράφοι*. Κριτικὰ κείμενα. Κέδρος, [Ἀθήνα 1982].
- Ζήσιμου Λορεντζάτου, *Μελέτες*. Ἐκδόσεις Γαλαξία, [Ἀθήνα 1966] (Σολωμός, Σεφέρης, Παπαδιαμάντης).
- Ζήσιμου Λορεντζάτου, *Γιὰ τὸ Σολωμό, τὴ λύρα τὴ δίκαιη*. Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1974.
- Ζήσιμου Λορεντζάτου, *Μικρὰ ἀναλυτικὰ στὸν Καβάφη*. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1977].
- Τίμου Μαλάνου, *Ἡ ποίηση τοῦ Σεφέρη καὶ ἡ Κριτικὴ μου*. [Ἐκδόσεις] Πρόσπερος, [Ἀθήνα] 1982 (1951, 21955).
- Τίμου Μαλάνου, *Ὁ ποιητὴς Κ. Π. Καβάφης*. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του. Τρίτη ἔκδοση συμπληρωμένη καὶ ὀριστική. Δίφρος, [Ἀθήνα 1978].
- Τίμου Μαλάνου, *Δειγματολόγιο*. (Κριτικὰ διάφορα). Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1962. [Παπαδιαμάντης, Γρυπάρης, Βάρναλης, Οὐράνης, Ξενόπουλος, Μπεράτης, Σεφέρης, Βρεττάκος, Δικταῖος, Κ. Πολίτης, Τ. Σινόπουλος, Καρέλλη, Χατζίνης, Βασιλικός, Λουντέμης, Λεβάντας, Ἄλκ. Γιαννόπουλος, κ.ἄ.].
- Τίμου Μαλάνου, *Καβάφης 2*. Φύλλα τετραδίου καὶ ἄλλα. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1963.
- Τίμου Μαλάνου, *Ὁ Καβάφης ἀπαραμύρφωτος*. Πρόσπερος, Ἀθήνα 1981.
- Δ. Ν. Μαρωνίτη, *Ποιητικὴ καὶ πολιτικὴ ἠθική*. Πρώτη μεταπολεμικὴ γενιά. Ἀλέξανδρου Ἀναγνωστάκης - Πατρίκιος. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1976. (Μὲ Ἀνθολόγιο ποιητικῆς).
- Δ. Ν. Μαρωνίτη, *Ὅροι τοῦ λυρισμοῦ στὸν Ὀδυσσεῖα Ἐλύτη*. Κέδρος, Ἀθήνα 1980.

- Δ. Ν. Μαρωνίτη, *Μίλτος Σαχτούρης. *Ανθρωποι - χρώματα - ζῶα - μηχανές. *Εκδόσεις «Γνώση», *Αθήνα 1980.*
- Μ. Γ. Μερακλή, **Η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία (1945-1970). I. Ποίηση, II. Πεζογραφία. *Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 4-5, [Θεσσαλονίκη 1971-1972].*
- Μιχ. Γ. Μερακλή, *Λογοτεχνική κριτική, I. *Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 9, [Θεσσαλονίκη 1976]. (Σαραντάρης, Βαφόπουλος, Ρίτσος, Δημάκης, Δικταίος, Καρέλλη, *Αθανασούλης, Παπαδίτσας, *Αναγνωστάκης, Κότσιρας, Κακναβάτος, Καροῦζος, Νανά *Ήσαϊα, *Αλκ. Γιαννόπουλος, Πεντζικης, Εὔα Βλάμη, *Αλαβέρας, Σαμαράκης, Βασιλικός, *Αλέξ. Σχινῆς, Χρ. Σαμουηλίδης, Παντ. Καλιότσος).*
- Γιάννη Μιχαλέτου, **Η ποίηση τοῦ Καβάφη. Αισθητική θεώρηση. *Αθήναι 1952.*
- Π. Α. Μιχελῆ, *Αισθητικά Θεωρήματα, τόμ. Β', *Αθήναι 1965 (σσ. 243-260: Σολωμός).*
- Ε. Ν. Μόσχου, **Αποτιμήσεις. Δοκίμια και Μελετήματα. *Ίκαρος, [*Αθήνα] 1978. (Κάλβος, Παλαμᾶς, Σικελιανός, Ξενόπουλος, Κόντογλου, Σεφέρης).*
- Κωστή Μπαστιᾶ, **Ο Παπαδιαμάντης. Δοκίμιο. *Εκδοτική *Αθηνῶν Α.Ε., *Αθήναι 1962.*
- Δ. Νικολαρετζή, *Δοκίμια κριτικῆς. *Εκδόσεις Γ. Φέξη, *Αθήναι 1963. [Καβάφης, Καζαντζάκης, Κάλβος].*
- Θεοδ. Εὔδη, **Ἄγγελος Σικελιανός, *Ίκαρος, [*Αθήνα 1973]. Καί: *Εκδοση Β', *Ίκαρος, [*Αθήνα 1979]. (*Η δεύτερη ἔκδοση εἶναι ἐμπλουτισμένη μὲ νέα μελετήματα).*
- Κώστα Οὐράνη, *Δικοί μας και ξένοι. [Τόμ.] I-III. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «*Ἐστίας», [*Αθήνα 1954-1956]. (...*Αχ. Παράσχος, Καβάφης, Μαλακάσης, Κ. Χατζόπουλος, Γρυπάρης, Πορφύρας, Κονδυλάκης, Ξενόπουλος, Νιρβάνας, *Ἴων Δραγούμης, *Απ. Μελαχρινός, Σωτ. Σκίπης, κ.ἄ.).*
- Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Τὰ πρόσωπα και τὰ κείμενα, [τόμ.] Α'-Ε', «*Ἄετός», *Αθήναι 1943-1949, [και [τόμ.] ΣΤ', Βιβλιοπωλεῖον τῆς «*Ἐστίας», [*Αθήνα 1963]. (*Ο Γ' τόμος [Κωστής Παλαμᾶς] και σὲ νεώτερες ἔκδόσεις: *Εκδοτικός οἶκος Γ. Φέξη, *Αθήνα 21962, Οἱ *Εκδόσεις τῶν Φίλων, *Αθήνα 31981. *Ἐπίσης ὁ Δ' τόμος [Κ. Π. Καβάφης] και σὲ δεύτερη ἔκδοση: Οἱ *Εκδόσεις τῶν Φίλων, *Αθήνα 1982). [Καζαντζάκης, Μελαχρινός, Πρεβελάκης, Γρυπάρης, Παπαντωνίου, Κάλβος, Μορεάς. — Κόντογλους, Μυριβήλης, Βενέζης, Τ. Σταύρου, Θεοτοκάς, Πετσάλης, Τερζάκης, Καστανάκης, Νάκου, Καραγάτσης, Χάρης, Κ. Πολίτης, Πρεβελάκης, Ξεφλούδας, Μπεράτης, *Αλκ. Γιαννόπουλος, *Ακρίτας, Λουντέμης. — Παλαμᾶς. — Καβάφης. — Μαλακά-*

- σης, Πορφύρας, Ἄγρας, Καρυωτάκης. — Ψυχάρης, Σουρῆς, Παπαδιαμάντης, Καμπύσης, Δροσίνης, Τραυλαντώνης, Ξενόπουλος, Οὐράνης, κ.ἄ.].
- Ἄλεκου Παπαγεωργίου - Εἰρήνης Βασιλειάδου, *Ὁ Ἐθνικός Ὑμνος*. Κείμενο, αἰσθητική ἐρμηνεία. Τρίτη ἐκδοση, βελτιωμένη, [Ἀθήνα χ.χ.] (Βοηθητικὴ Βιβλιοθήκη Μέσης Παιδείας, «Ἡ διδασκαλία τῶν νέων ἐλλήνικῶν», ἀριθ. 1).
- Μήτσου Παπανικολάου, *Κριτικά*. Ἐπιμέλεια Τάσου Κόρφη. Πρόσπερος, Ἀθήνα 1980. (Καρυωτάκης, Ἐλύτης, Σαραντάρης, κ.ἄ.).
- Ε. Π. Παπανούτσου, *Παλαμᾶς - Καβάφης - Σικελιανός*. Τετάρτη ἐκδοση. Ἰακρός, [Ἀθήνα 1977].
- Ε. Π. Παπανούτσου, *Αἰσθητική*. Ἀθήνα 1969 [σσ. 98-132: «Ἡ ποίηση», σσ. 375-413: «Θέματα τῆς κριτικῆς»].
- Κλέωνος Β. Παράσχου, *Δέκα Ἑλληνες λυρικοί*. (Κάλβος, Καρασούτσας, Καβάφης, Μαλακάσης, Πορφύρας, Βλαστός, Σικελιανός, Οὐράνης, Φιλύρας, Καρυωτάκης). Β' ἐκδοση. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1962 (1937).
- Κλέωνος Β. Παράσχου, *Μορφές καὶ Ἰδέες*. Ἀθήνα 1939. [Περικλῆς Γιαννόπουλος, Παῦλος Νιρβάνας, Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, Φῶτος Πολίτης, Λορέντζος Μαβίλης, κ.ἄ.], καὶ (*Κύκλος νέος*), Ἀθήνα 1956 [Ἀγγ. Βλάχος, Ἴων Δραγούμης, Π. Βλαστός, κ.ἄ.].
- Κλέωνος Β. Παράσχου, *Κύκλοι*, Ἀθήνα 1939. [Πάλλης, Κρυστάλλης, Καζαντζάκης, Σολωμός, Καρυωτάκης, κ.ἄ.].
- Κλέωνος Β. Παράσχου, *Ἑλληνες λυρικοί*. Ἀπὸ τὸν Σολωμὸ ἕως σήμερα. Καὶ τρία δοκίμια (τί εἶναι ἡ ποίηση - Ἡσίοδος - Σαπφώ). Ἀθήνα 1953.
- Παντελεῖ Πρεβελάκη, *Ὁ ποιητὴς Γιάννης Ρίτσος*. Συνολικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου του. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1981.
- Ἀπόστολου Σαχίνη, *Ἡ σύγχρονη πεζογραφία μας*. Τὸ μυθιστόρημα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, Οἱ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, Τὸ πολεμικὸ μυθιστόρημα. Τρίτη ἐκδοση. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1976.
- Ἀπόστολου Σαχίνη, *Τὸ Νεοελληνικὸ Μυθιστόρημα*. Ἱστορία καὶ κριτικὴ. Πέμπτη ἐκδοση διορθωμένη. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα [1980].
- Ἀπόστολου Σαχίνη, *Νέοι πεζογράφοι*. Εἴκοσι χρόνια νεοελληνικῆς πεζογραφίας: 1945-1965. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1965]. (Ἄλκ. Γιαννόπουλος, Ἄγγελος Βλάχος, Δημήτρης Χατζῆς, Νίκος Ἀθανασιάδης, Σπύρος Πλασκοβίτης, Βασίλης Βασιλικός, Ἀντώνης Σαμαράκης, Κώστας Κοτζιάς, κ.ἄ.).
- Ἀπόστολου Σαχίνη, *Πεζογράφοι τοῦ καιροῦ μας*. Κοσμᾶς Πολίτης, Καζαντζάκης, Μυριβήλης, Βενέζης, Καραγάτσης, Τερζάκης, Θεοτοκάς, Πετσάλης, Μπεράτης, Χατζίνης, Νάκου, καὶ ἄλλοι. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1967, 1978].

- Ἐπίστολου Σαχίνη, *Παλιότεροι πεζογράφοι*. Α. Ρ. Ραγκαβῆς, Δ. Βικέλας, Γ. Βιζυηός, Κ. Παλαμάς, Γ. Βλαχογιάννης. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1973, 21982].
- Ἐπίστολου Σαχίνη, *Μεσοπολεμικοὶ καὶ μεταπολεμικοὶ πεζογράφοι*. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, [Ἐσσεαλονίκη 1979]. (Πολίτης, Μυριβήλης, Βενέζης, Καραγάτσης, Κόντογλου, Τερζάκης, Καστανάκης, Ξεφλούδας, Τ. Ἀθανασιάδης, Βασιλικός, Σαμαράκης, Σαράντη, Χατζῆς, Κουμανταρέας, Ἰωάννου, Πλασκοβίτης, Τσίρκας, Ν. Κάσδαγλης, Ἀλαβέρας, Ἄρης Ἀλεξάνδρου, Ἀριστοτέλης Νικολαΐδης, Κ. Κοτζιάς, Ταχτοῆς, Φραγκιάς, Μάνος Ἐλευθερίου, Θ. Βαλτινός).
- Ἐπίστολου Σαχίνη, *Ἀναζητήσεις τῆς μεταπολεμικῆς πεζογραφίας*. Δεύτερη ἔκδοση διορθωμένη. Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 13, [Ἐσσεαλονίκη 1979].
- Ἐπίστολου Σαχίνη, *Ἡ πεζογραφία τοῦ αἰσθητισμοῦ*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα [1981]. (Ν. Ἐπισκοπόπουλος, Περ. Γιαννόπουλος, Π. Νιρβάνας, Σπ. Πασαγιάννης, Ν. Καζαντζάκης, Κ. Χρηστομάνος, Πλ. Ροδοκανάκης).
- Γιώργου Σεφέρη, *Δοκιμές*. Δ' ἔκδοση. Τόμ. Α'-Β'. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1981]. (Κάλβος, Παλαμάς, Μακρυγιάννης, Βιτσ. Κορνάρος, Καβάφης, Σικελιανός, Ἐσοτοκάς, κ.ά.).
- Philip Sherrard, *The Marble Threshing Floor; Studies in Modern Greek Poetry*. London, Valentine, Mitchell, 1956. [= «Τὸ μαρμαρένιο ἄλων». Περιέχει πέντε συνθετικὰ δοκίμια κριτικῆς γιὰ τοὺς: Σολωμό, Παλαμᾶ, Καβάφη, Σικελιανό¹ καὶ Σεφέρη].
- Κώστα Στεργιόπουλου, *Ἀπὸ τὸ συμβολισμό στὴ «νέα ποίηση»*. Ἐκδόσεις «Βάκων», Ἀθήνα 1967. (Γ. Θ. Βαφόπουλος, Γιώργος Γεραλῆς, Μηνᾶς Δημάκης, Τάκης Βαρβιτσιώτης, Γ. Ἐμέλης).
- Κώστα Στεργιόπουλου, *Περιδιαβάζοντας*. Τόμ. Α' Ἀπὸ τὸν Κάλβο στὸν Παπατσώνη. Ἐκδόσεις «Κέδρος», Ἀθήνα 1982. (Κάλβος, Καβάφης, Γρυπάρης, Πορφύρας, Μελαχρινός, Σικελιανός, Καζαντζάκης, Βάρναλης, Αὐγέρης, Φιλύρας, Λαπαθιώτης, Καρυωτάκης, Πολυδούρη, Ἐμμανουήλ, Παπατσώνης, κ.ά.).
- Δημ. Π. Ταγιόπουλου, *Φιλολογικὰ Πορτραῖτα 1886-1920*. Ἀθήνα, Μάης 1922. (Ραμπαγᾶς [= Κλεάνθης Τριαντάφυλλος], Γαβριηλίδης, Μητσάκης, Κρυ-

1. Καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση Σοφίας Σκοπετέα, στί: Ph. Sherrard, *Δοκίμια γιὰ τὸν νέο Ἐλληνισμό*, Ἀθήνα 1971, σσ. 196-293.

στάλλης, Παπαδιαμάντης, Ἄννινος, Ἀχ. Παράσχος, Ροΐδης, Σουρῆς, Παλαμαῆς, Προβελέγγιος, Νιρβάνας, Ξενόπουλος, Μαρκορᾶς, Μαρτζώκης, κ.ἄ.). Κωνσταντίνου Τσάτσου, *Παλαμαῆς*. Γ' ἔκδοση. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1966]. (1936).

Κωνσταντίνου Τσάτσου, *Δοκίμια αἰσθητικῆς καὶ παιδείας*, Ἀθήναι 1960. [Στις σσ. 93-195 τὰ τρία γνωστὰ καὶ ἀξιόλογα δοκίμια: «Διάλογος γιὰ τὴν ποίηση», «Ἀπολογισμὸς ἐνὸς διαλόγου», «Τὸ τέλος ἐνὸς διαλόγου»].

Κωνσταντίνου Τσάτσου, *Αἰσθητικὰ Μελετήματα*. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1977. [Κάλβος, Παπαδιαμάντης, Μυριβήλης, Συκουτρῆς, Καπετανάκης, Δ. Ι. Ἀντωνίου, Αἰμ. Χουρμούζιος, Π. Πρεβελάκης, Θ. Πετσάλης, Παλαμαῆς, κ.ἄ.].

Νίκου Φωκᾶ, *Ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ τὴ λογοτεχνία*. Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα [1982] (Δοκίμιο, 4). (Παπατσώνης, Μπαρλᾶς, Ρίτσος, Παπαδιαμάντης, Σικελιανός, κ.ἄ.).

Μανώλη Χαλβατζάκη, *Ὁ Παπαδιαμάντης μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του*. Μελέτη. Ἀ-ξάνδρεια 1960.

Πέτρου Χάρη, *Ἑλληνες πεζογράφοι*. Τόμ. Α'-ΣΤ'. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα, 1979 (Α'), 1969 (Β'), 1968 (Γ'), 1973 (Δ'), 1976 (Ε'), 1981 (ΣΤ')]. Ὑπότιτλοι: Τόμ. Α': Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης - Γιάννης Βλαχογιάννης - Α. Καρκαβίτσας - Γρηγόριος Ξενόπουλος - Κωστῆς Παλαμαῆς - Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος - Παῦλος Νιρβάνας - Ζαχαρίας Παπαντωνίου - Ἴων Δραγοῦμης - Κώστας Οὐράνης. — τόμ. Β': Διονύσιος Σολωμὸς - Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης - Ἰωάννης Κονδυλάκης - Κωνσταντῖνος Χρηστομάνος - Δημοσθένης Βουτυρᾶς - Α. Κ. Τραυλιαντώνης - Κώστας Παρορίτης - Νίκος Καζαντζάκης. — τόμ. Γ': Παῦλος Καλλιγᾶς - Γεώργιος Βιζυηνός - Σπύρος Μελᾶς - Διον. Α. Κόκκινος - Θεμ. Ἀθανασιάδης Νόβας - Μ. Καραγάτσης - Πέτρος Πικρός. — τόμ. Δ': Στρατῆς Μυριβήλης - Γιώργος Σεφέρης - Γιώργος Θεοτοκᾶς - Κωστῆς Μπαστιᾶς - Ἀλκης Θρύλος - Πηνελόπη Δέλτα - Κωστῆς Παλαμαῆς (Β). — τόμ. Ε': Κωνσταντῖνος Θεοτόκης - Κώστας Βάρναλης - Νίκος Νικολαΐδης - Κλέων Β. Παράσχος - Ἡλίας Βενέζης - Γιάννης Χατζίνης. — τόμ. ΣΤ': Ψυχάρης - Ἀνδρέας Λασκαράτος - Γρηγόριος Ξενόπουλος (Β) - Φῶτος Πολίτης - Ἀγγελος Τερζάκης - Γιάννης Σιδέρης.

Πέτρου Χάρη, *Μικρὴ πινακοθήκη*. Ἀλέξανδρος Δελμούζος - Κ. Καρθαῖος - Κωνσταντῖνος Θεοτόκης - Ἀριστοτέλης Κουρτίδης - Νικόλαος Παπαδόπουλος - Δημ. Γρ. Καμπούρογλους - Τίμος Μωραϊτίνης - Δημήτριος Χατζόπουλος - Χαρίλαος Παπαντωνίου - Μανώλης Τριανταφυλλίδης - Μένος Φιλήντας - Ἀλέξανδρος Πάλλης - Ὁ «Νουμᾶς» - Νικόλαος Πολίτης - Γεώργιος

- Σουρῆς - Γεώργιος Δροσίνης - Ἰωάννης Συκουτρῆς - Μιχ. Ἀργυρόπουλος - Ἀθαν. Γ. Κυριαζῆς - Στέφανος Δάφνης - Λάμπρος Πορφύρας - Ἴων Δραγούμης - Φώτος Πολίτης - Α. Μ. Ἀνδρεάδης - Τέλλος Ἄγρας. Ἐκδοτικός οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1963.
- Πέτρου Χάρη, *Μικρὴ Πινακοθήκη*. Σειρὰ Δεύτερη. Κωστῆς Παλαμᾶς - Ψυχάρης - Κ. Π. Καβάφης - Ζαχαρίας Παπαντωνίου - Α. Κ. Τραυλαντώνης - Σωτήρης Σκίπης - Κ. Γ. Καρυωτάκης - Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη - Ἀθηνᾶ Ταρσοῦλη - Ἀχ. Α. Τζάρτζανος - Φώτης Κόντογλου - Νίκος Καρβούνης - Δημήτριος Σαράτσης - Γεώργιος Φτέρης - Αἰμ. Χουρμούζιος - Πέτρος Σ. Σπανδωνίδης - Γιώργος Πράτσικας - Κατίνα Γ. Παπᾶ - Τεῦχος Ἀνθίας - Νίκος Καββαδίας - Μαρία Πολυδούρη - Μῆτσος Παπανικολάου - Εὔα Βλάμη - Ἀντιγόνη Μεταξᾶ-Κροντηρᾶ. Ἐκδόσεις «Κριτικῶν Φύλλων», Ἀθήνα 1975.
- Πέτρου Χάρη, *Σαράντα χρόνια κριτικῆς ἑλληνικοῦ πεζοῦ λόγου*. Τόμ. Α' 1928-1949. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1981. (Ὁ τόμ. Β' 1945-1967 ὑπὸ ἐκτύπωση).
- Γιάννη Χατζῆνη, *Στοχασμοὶ καὶ σημειώματα*, Ἀθῆναι 1936. [Καβάφης, Γρυπάρης, Σκίπης, Παλαμᾶς, κ.ἄ.].
- Γιάννη Χατζῆνη, *Πρόσωπα καὶ ψυχές*, Ἀθήνα 1939. [Καρυωτάκης, Νιρβάνας, Περ. Γιαννόπουλος, Ξενόπουλος, Καζαντζάκης, κ.ἄ.].
- Γιάννη Χατζῆνη, *Τρεῖς σταθμοί*, Καλλιθέα - Ἀθήνα 1943 (ἔ1956). [Ψυχάρης, Παπαδιαμάντης, Παλαμᾶς].
- Γιάννη Χατζῆνη, *Ἡ τέχνη εἶναι δύσκολη*. Δοκίμια. Ἐκδοτικός οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθῆναι 1962. [Σολωμός, Σικελιανός, Καζαντζάκης, Κρυστάλλης, Σεφέρης, Κ. Καρθαῖος, Ζαχ. Παπαντωνίου, Καβάφης, κ.ἄ.].
- Γιάννη Χατζῆνη, *Προτιμήσεις*. Ἑλληνικὰ κείμενα. Ἐκδοτικός οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1963. [Καραγάτσης, Τερζάκης, Θεοτοκάς, Ξεφλούδας, Πετσάλης, Ἀλκ. Γιαννόπουλος, Τάσος Ἀθανασιάδης, Ρόδης Ροῦφος, Γιάννης Μαγκλιῆς, Ἀλκ. Θρύλος, Π. Χάρης, Κλ. Παράσχος, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Βενέζης, Π. Κανελλόπουλος, Σεφέρης, Κ. Τσάτσος, Παλαμᾶς, Καζαντζάκης, Σπ. Μελάς].
- Γιάννη Χατζῆνη, *Ἑλληνικὰ κείμενα*. Παλαμᾶς - Καβάφης, - Γρυπάρης - Χατζόπουλος - Ξενόπουλος - Ι. Δραγούμης - Οὐράνης - Σκίπης - Βενέζης - Μυριβήλης - Καραγάτσης - Κανελλόπουλος - Μαλακάσης - Καζαντζάκης. Ἐκδοση τρίτη συμπληρωμένη. Ἐκδόσεις Π. Οἰκονόμου, Ἀθῆναι [1970].
- Γιάννη Χατζῆνη, *Τὸ δῶρο τῆς ζωῆς*. Ἐκδόσεις Οἰκονόμου, Ἀθῆναι 1972. [Κόντογλου, Καραγάτσης, Γρυπάρης, Θεοτοκάς, Παλαμᾶς].
- Γιάννη Χατζῆνη, *Ὁ ἐπιούσιος ἄγτος*. Μαυρίδης, Ἀθῆναι 1973.

- Αίμ. Χουρμούζιου, *Ο Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐποχὴ του*. Τόμ. Α'-Γ'. «Διόνυσος», Ἀθήνα 1959-1974. [Ὁ τόμος Α' ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1944 καὶ ἐπα-νεκδόθηκε τὸ 1974 ἀπὸ τὸν «Διόνυσο». Οἱ τόμοι Β' καὶ Γ' ἐκδόθηκαν (ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδοτικὸ οἶκο) τὸ 1959 καὶ τὸ 1960, ἀντίστοιχα].
- Αίμ. Χουρμούζιου, *Κωνστ. Θεοτόκης ὁ εἰσηγητὴς τοῦ κοινωνιστικοῦ μυθιστο-ρήματος στὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἄνθρωπος - τὸ ἔργο. Ἰκαρος*, [Ἀθήνα 1946]. Καί: Δεύτερη ἔκδοση. Οἱ ἔκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1979.
- Αίμ. Χουρμούζιου, *Νίκος Καζαντζάκης*. Κριτικὰ κείμενα. Οἱ ἔκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1977 (= τόμ. Δ' τῆς σειρᾶς *Ἔργα*).

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ
 ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ (ἐπιλογή)

[Βλ. προηγούμενη εἰσαγωγικὴ διευκρίνιση (στὶς *Αἰσθητικὲς μελέτες νεο-ελληνικῶν κειμένων*).]

Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς παρακάτω ἐργασίες ἔχουν χαρακτῆρα φιλολογικὸ (σχετίζονται δηλαδὴ ἀμεσώτερα μὲ τὴ φιλολογικὴ κριτικὴ ἤ, ὀρθότερα, μὲ ὅ,τι ὀνομάσαμε παραπάνω φιλολογικὴ ἐρμηνεία).

- Β α λ α ω ρ ί τ η ς Ἀριστοτέλης: Ἀντρέα Καραντώνη, «Ὁ “Φωτεινὸς” τοῦ Βαλαωρίτη», στὸν συγκεντρωτικὸ τόμο μελετημάτων τοῦ ἴδιου, *Κριτικά*. (Ἀπόψεις γιὰ πρόσωπα καὶ θέματα τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας). Ἀθή-να [1981], σσ. 71-95.
- Β ά ρ ν α λ η ς Κώστας: Γ. Δ. Παγανού, «“Τὸ φῶς ποῦ καίει”», *Νεοελληνι-κὸς Λόγος* '75-'76 (Ἀφιέρωμα στὸν Κώστα Βάρναλη), Κέδρος, [Ἀθήνα] 1977, σσ. 55-67.
- Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η ς Γιάννης: Παναγιώτη Σ. Πίστα, «Λογοτεχνία καὶ ἱστο-ρία: Σύζευξη καὶ διάκρισή τους στὸ ἀφηγηματικὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Βλαχο-γιάννη. (Ἐρωτήσεις - ἀσκήσεις καὶ σχόλια γιὰ τὰ βιβλία του “Μεγάλα Χρό-νια” καὶ “Τὰ παλικάρια τὰ παλιά”»)», *Λόγος καὶ Πράξη*, τόμ. Α', τεύχ. 4 (Χειμῶνας 1977), σσ. 22-34.
- Β ρ ε τ τ ά κ ο ς Νικηφόρος: Λ. Κούσουλα, «Ἐρμηνευτικὰ σχόλια στὸ ποίημα τοῦ Ν. Βρεττάκου “Τὰ Δεκατέσσερα Παιδιά”», *Ἡ διδασκαλία τῆς σύγχρο-νης ποίησης στὴ Μέση Ἐκπαίδευση*, σσ. 95-99.
- Γ κ ά τ σ ο ς Νίκος: Τάσου Λιγνάδη, *Διπλὴ ἐπίσκεψη σὲ μιὰ ἡλικία καὶ σ' ἓνα ποιητὴ. Ἐνα βιβλίο γιὰ τὸν Νίκο Γκάτσο*. Ἐκδόσεις Γνώση, Ἀθήνα 1983.

- (Φιλολογική ἀνάγνωση καὶ σχολιασμός τῶν ποιημάτων: Ἄμοργός, Ὁ Ἰππότης καὶ ὁ Θάνατος (1513), Ἐλεγείο, Τραγοῦδι τοῦ παλιοῦ καιροῦ).
- Γ ρ υ π ἄ ρ η ς Ἰωάννης: Κ. Μητσάκη, «Σχόλια πάνω σ' ἓνα νεοελληνικό κείμενο: Γρυπάρη “Ὁπραματευτής”», *Πυρσός*, 4 (1958) 107-117.
- Ἐ γ γ ο ν ὄ π ο υ λ ο ς Νίκος: [Δημήτρη] Ἰατρόπουλου, «Μπολιβάρ» ὁ ἔλευθερωτής. Μιὰ δοκιμὴ ἀφιέρωμα στὰ 30 χρόνια τοῦ Νίκου Ἐγγονόπουλου (1943-1973). Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1973.
- Ἐ λ ὄ τ η ς Ὀδυσσεάς: Γ. Π. Σαββίδη, «“Ἀξιὸν Ἔστι” τὸ ποίημα τοῦ Ἐλύτη. Ἐνα βραβεῖο ποῦ ἔσωσε τὴν τιμὴ τῆς Κριτικῆς μας. - Ἐνα ὑπέροχο δεῖγμα καλλιτεχνικῆς συνείδησης. - Ἐνα νέο μνημεῖο στὴν Πατρίδα καὶ τὴν Πίστη», Ὁ Ταχυδρόμος, ἔτος Ζ', ἀριθ. 348 (10.12.1960), σσ. 14-15 (= Πάνω νερά, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1973, σσ. 142-155, = Ὀδυσσεά Ἐλύτη, Ἐκλογή 1935-1977. [Ἐκδόσεις] Ἀκμίων, [Ἀθήνα 1979], σσ. 171-183). — Δ. Ν. Μαρωνίτη, «Πρῶτα φιλολογικὰ προλεγόμενα στὸ “Ἀξιὸν Ἔστι” τοῦ Ἐλύτη», Ἐποχές, τεύχ. 29 (Σεπτέμβριος 1965), σσ. 13-19 (= Ὅροι τοῦ λυρισμοῦ στὸν Ὀδυσσεά Ἐλύτη, Κέδρος, Ἀθήνα 1980, σσ. 13-33). — Τάσου Λιγνάδη, Τὸ (“Ἀξιὸν ἔστιν” τοῦ Ἐλύτη. Εἰσαγωγή, σχολιασμός, ἀνάλυση. Ψυχικὸν 1971 [Βιβλιοθήκη Σχολῆς Μωραΐτη, 2] (καὶ ε' ἔκδοση — με προσθήκη—, [1980] (*1982)).
- Ἐ μ π ε ρ ῖ κ ο ς Ἀνδρέας: Γιώργου Κεχαγιόγλου, «Ἀπὸ τίς “ἄπλές μορφές” τῆς ἀφήγησης, στὴν ἀφηγηματικὴ λογοτεχνία. Μιὰ ἀνάγνωση τοῦ ποιήματος “Εἰς τὴν ὁδὸν τῶν Φιλελλήνων” τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου», *Φιλολόγος*, τεύχ. 29 (Ὀκτ. 1982), σσ. 163-184 καὶ 30 (Δεκ. 1982) 228-255.
- Κ α β ἄ φ η ς Κ. Π.: Στρατῆ Τσίρκα, «Κ. Π. Καβάφη: Περιμένοντας τοὺς Βαρβάρους. Πηγές τοῦ ποιήματος καὶ περιστάσεις τῆς σύνθεσής του», *Probleme der neugriechischen Literatur*, IV, σσ. 51-75. — Γ. Π. Σαββίδη, «Διαβάζοντας τρία “σχολικά” ποιήματα τοῦ Κ. Π. Καβάφη (“Φωνές”, “Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον”, “Ἀλεξανδρινοὶ βασιλεῖς”)), *Φιλολόγος*, τεύχ. 11-12 (Ὀκτ. 1977), σσ. 173-196. — Ε. Α. Κοκόλη, «Φορμαλισμός, διδακτικὴ τῆς λογοτεχνίας καὶ οἱ “Θερμοπύλες” τοῦ Καβάφη», *αὐτόθι*, 197-209 (γιὰ τὸ ἴδιο ποίημα — τίς *Θερμοπύλες* — βλ. καὶ παρακάτω). — Renata Lavagnini-Massimo Peri, «Δύο δοκιμὲς ἀνάλυσης τοῦ καβαφικοῦ ποιήματος “Ἐπιθυμίες”», [Μετάφραση, σχόλιο καὶ πρόσθετες σημειώσεις Χρυσούλας Ἀνεμούδη - Γιώργου Κεχαγιόγλου], *αὐτόθι*, 210-242. — Δ. Α. Κοσμᾶ, «Κ. Π. Καβάφη, 27 Ἰουνίου 1906, 2 μ.μ. Μία διδακτικὴ προσέγγιση», *Νέα Παιδεία*, τεύχ. 13 (“Ἀνοιξὴ 1980), σσ. 127-133. — Γ. Γ. Ἀλισανδράτου, «Οἱ “Θερμοπύλες” τοῦ Καβάφη. Ἐρμηνευτικὰ σημειώματα», *Παρουσός*, 24 (1982) 509-536. — Γιάννη Δάλλα, «Ἡ πολυσημία τοῦ κα-

- βαφικῶς ποιήματος. Ξαναδιαβάζοντας τὸ “Νέοι τῆς Σιδῶνος (400 μ.Χ.)”, *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 55 (Νοέμβρ. 1982), σσ. 70-81. — Βίκυ Λελεδάκη, «“Ὑπὲρ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας πολεμήσαντες” τοῦ Κ. Καβάφη», *Ὁ Πολίτης*, δ.π., σσ. 82-86. — Γ. Κεχαγιόγλου, «Κ. Π. Καβάφη, “Θερμοπύλες”»: Σύντομο ἀναγνωστικὸ σχόλιο», *Χάρτης*, τεύχ. 5/6 (Ἀπρ. 1983), σσ. 640-649. — Νίκου Φωκᾶ, «“Ρωτοῦσε γιὰ τὴν ποιότητα”». (“Ἐνα ἐρμηνευτικὸ παιχνίδι»), *Ἡ λέξη*, τεύχ. 23 (Μάρτ.-Ἀπρ. ’83), σσ. 296-301. — Νίκου Β. Λαδᾶ, «Σχόλια στὸ ποίημα τοῦ Καβάφη “Εἰς τὸ Ἐπίνειον”», *αὐτόθι*, 392-397.
- Κ α ζ α ν τ ζ α κ η ς Νίκος: Π. Πρεβελάκη, *Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὀδύσσειας*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1958 (²1977).
- Κ α λ β ο ς Ἀνδρέας: Ἀλεξάνδρου Γ. Σαρῆ, *Διδασκαλία νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων*. Ὁδοὶ τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου. Τόμ. Α’-Β’. Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδέρη, Ἀθήναι 1946 καὶ 1972. [Στὸν Β’ τόμο δὲν ὑπάρχει ἐνδειξη ἐκδότῃ]. — Μ. Γ. Μερακλῆ, *Ἀνδρέα Κάλβου Ὁδοὶ (1-20)*. Ἐρμηνευτικὴ ἔκδοση. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», [Ἀθήνα 1965, καὶ φωτοανατύπωση (μὲ διορθώσεις): 1976]. — Τάσου Γριτσοπούλου, «Ἡ Ὁδὴ Γ’ “Εἰς θάνατον” τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου», *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά*, 29 (1972) 153-159. — Γιάννη Δάλλα, «Ὁ Πρόλογος τῆς Λύρας τοῦ Κάλβου», *Δοκιμασία*, Χρόνος Β’, τεύχ. 6 (Μάρτ.-Ἀπρ. 1974), σσ. 95-102. — Τοῦ ἴδιου, «Ὁ Φιλόπατρις τοῦ Κάλβου», *αὐτόθι*, τεύχ. 8-9 (Ἰούλ.-Ὀκτ. 1974), σσ. 233-244.
- Κ α ρ κ α β ἱ τ σ α ς Ἀνδρέας: Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Ζητιάνος» τοῦ *Καρκαβίτσα*. Εἰσαγωγή - Κείμενο - Γλωσσάριο. Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1980 (καί: Δεύτερη ἔκδοση βελτιωμένη, Ἀθήνα 1982).
- Κ ο ρ ν ᾶ ρ ο ς Βιτσέντζος: Γ. Σεφέρη, «Ἐρωτόκριτος», *Δοκιμές*, Α’, σσ. 268-319 καὶ 497-510 (Σημειώσεις). Τὸ ἴδιο κείμενο τοῦ Σεφέρη προτάχθηκε ὡς εἰσαγωγή στὴν ἔκδοση: Βιτσέντζου Κορνάρου, *Ὁ Ἐρωτόκριτος*. Ἐκδόσεις Γαλαξία, [Ἀθήναι 1962], σσ. 7-49.
- Μ α β ἱ λ η ς Λορέντζος: Τάσου Γριτσοπούλου, «Ἡ “Ἐλιά” τοῦ Λορέντζου Μαβίλη», *Πλάτων*, 21 (1969) 275-280.
- Μ α ρ κ ο ρ ᾶ ς Γεράσιμος: Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ “Ὀρκος” τοῦ Μαρκοῦ. (Ἐρμηνευτικὴ συμβολή)». Στὸν τόμο τοῦ ἴδιου, *Νεοελληνικά*, σσ. 51-77. Βλ. τώρα: Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Ὀρκος» τοῦ *Μαρκοῦ*. Μελέτη φιλολογικὴ. Κείμενο. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978.
- Μ η τ σ ᾶ κ η ς Μιχαήλ: Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, «“Τὸ φίλημα” τοῦ Μιχ. Μητσάκη. (Ἐρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις)», *ΕΕΦΣΠΑ*, 18 (1967-1968) 352-357.
- Π α λ α μ ᾶ ς Κωστής: Λέαντρου Παλαμᾶ, *Ἡ Φοινικιά*. (Ἀναλυτικὸ σημεῖωμα). Τυπογραφεῖο «Ἑστία», Ἀθήνα 1931. — Κ. Ι. Δεσποτόπουλου, «Ἡ

“Φοινικιά” τοῦ Παλαμᾶ, *Τὰ Νέα Γράμματα*, 3 (1937) 28-50, 112-130, 203-218, 292-310 (= *Φιλολογικά*. Ἐκδοση Β’. Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἐστίας), Ἀθήναι 1981, σσ. 9-88: «Ἡ “Φοινικιά” τοῦ Παλαμᾶ» περιέχεται ἡ πιὸ ὀρθή, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀνάλυση τῆς *Φοινικιάς* τοῦ Παλαμᾶ. — Ἀπόστολου Σαχίνη, «Τετράδια κριτικῆς», *Νέα Πορεία*, τεύχ. 263-264 (Ἰαν.-Φεβρ. 1977), σσ. 24-26, = *Τετράδια κριτικῆς*, [Πρώτη σειρά], Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἐστίας, [Ἀθήνα 1978], σσ. 147-150 (γιά τὴν *Φοινικιά*). — Ἰωάννου Συκουτρῆ, «Ὁ “Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου” τοῦ Κ. Παλαμᾶ. Δύο διαλέξεις», *Τὰ Νέα Γράμματα*, 2 (1936) 464-574. Αὐτοτελής ἔκδοση: Ἀθήναι 1936 (= *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, Ἀθήναι 1956 [2^η1982], σσ. 436-515). — Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Δοκίμιο ἐρμηνείας τοῦ “Δωδεκάλογου”. (“Ἐνα Ἐπιμέτρο)», *Φιλολογικὴ Κυριακὴ*, 1 (1943) 102-104 (= *Κωστῆς Παλαμᾶς*. Ἡ πορεία του πρὸς τὴν τέχνη. Φιλολογικὴ μελέτη. Ἐκδοση β’. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1962], σσ. 103-110 καὶ 124-125). — Ἀντρέα Καραντώνη, «“Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ”», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 3, ἀριθ. 8 (Ἰαν.-Φεβρ. 1948), σσ. 225-232 (= *Γύρω στὸν Παλαμᾶ*, τόμ. Α’, τρίτη ἔκδοση, Ἐκδόσεις Γκοβόστη, Ἀθήνα [1971] (Γιά νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμᾶ, 1), σσ. 175-200, = *Κωστῆς Παλαμᾶς*. (Ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του). Ἐκδόσεις «Νικόδημος», Ἀθήνα [1980], σσ. 185-210). — Ε. Π. Παπανούτσου, «“Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ”. Τὸ ἔπος τῆς ἐλληνικῆς διάρκειας», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 5, ἀριθ. 9 (Ἰαν.-Φεβρ. 1952), σσ. 337-344 (= *Παλαμᾶς - Καβάφης - Σικελιανός*. Τετάρτη ἔκδοση. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1977], σσ. 94-118). — Β. Ν. Τατάκη, «Στοχασμοὶ γύρω στὴ “Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ”», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, δ.π., σσ. 352-357. — Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ἡ “Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ” τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ», *Παρθασός*, 1 (1959) 59-74 καὶ αὐτοτελῶς: Ἀθήναι 1959 (= *Ἀπανθίσματα*, σσ. 191-207). — Χ. Λ. Καραόγλου, «“Ὁ Πρόλογος” τῆς “Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ” τοῦ Κ. Παλαμᾶ: Μιὰ προσέγγιση τοῦ ποιήματος», *Φιλολόγος*, τεύχ. 21 (Ἰούν. 1980), σσ. 134-153. — Ἀντρέα Καραντώνη, «Εἰσαγωγή στὸν “Ἀσκραῖο”», *Νέα Ἐστία*, 73 (1963) 462-470 καὶ 528-533 (= *Γύρω στὸν Παλαμᾶ*, τόμ. Β’, Ἐκδόσεις Γκοβόστη, Ἀθήνα [1971] (Γιά νὰ γνωρίσουμε τὸν Παλαμᾶ, 2), σσ. 193-224, = *Κωστῆς Παλαμᾶς*. (Ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του), σσ. 401-432). — Γιά τὸν *Ἀσκραῖο* βλ. καὶ Ν. Ε. Οἰκονομάκη, «Ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Ἡσίοδος», *Ἀθηνα*, 63 (1959) 145-194. — Βασ. Λαούρδα, *Ἡ «Τρισεύγενη» τοῦ Παλαμᾶ*. Δοκίμιο. Θεσσαλονίκη 1963. — Λίνου Πολίτη, *Ἐρμηνεία τῆς “Ἀσάλευτης Ζωῆς” τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ*. (Πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις). Ἐκδοσις Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1967. — Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, «“Ὁ Σάτυρος ἢ τὸ γυμνὸ τραγούδι” τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. (Ἐρμηνευτικὰ παρατη-

- ρήσεις)», *ΕΕΦΣΠΑ*, 21 (1970-1971) 351-357. — Τοῦ ἴδιου, «“Οἱ Χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης” τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. (Ἑρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις)», *Ἀθηνᾶ*, 72 (1971) 231-258. — Τοῦ ἴδιου, «“Ὁ Γυιὸς τῆς Χήρας” τοῦ Κ. Παλαμᾶ. (Φιλολογικὲς παρατηρήσεις)», *Δωδώνη*, 3 (1974) 207-216.
- Π α π α δ ι α μ ἄ ν τ η ς Ἰ. Ἀλέξανδρος: Χριστόφορου Μηλιῶνη, Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη: “Τὸ μοιρολόγι τῆς φώκιας”. (Διδακτικὸ δοκίμιο)», *Φιλολογικά*, τεύχ. 2 (Φθιν. ’79 - Χειμ. ’80), σσ. 31-38 (= Λ. Κούσουλα - Χ. Μηλιῶνη - Γ. Παγανού - Ν. Τριανταφυλλόπουλου, *Νεοελληνικὰ διδακτικὰ δοκίμια γιὰ τὸ Λύκειο*. Β’ ἐκδόση συμπληρωμένη. Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 1981, σσ. 311-320). — Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, «Ἡ “Φόνισσα” τοῦ Παπαδιαμάντη», *Παρνασσός*, 24 (1982) 362-394. — Σχόλια σὲ ἄλλα ἀφηγηματικὰ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη (Ἡ *Ξεπεσμένος Δεοβίσης*, Ἡ *Ἐρωτας στὰ χιόνια*, Ἡ *Γλυκοφιλοῦσα*, *Τὸ Μοιρολόγι τῆς φώκιας*, *Φτωχὸς Ἄγιος*, *Φλώρα ἢ Λάβρα*, Ἡ *Φαρμακολύτρια*, Ἡ *Φόνισσα*), ἀπὸ τοὺς Λάμπρο Καμπερίδη, Γ. Κεχαγιόγλου, Λ. Κούσουλα, Χρ. Μαλεβίτση, Μ. Γ. Μερακλή, Νίκο Γαβριήλ Πεντζίκη, Στέφ. Ροζάνη, Γαλ. Σαράντη, Γεωργία Φαρίνου, Καίτη Χιωτέλλη, βλ. στὸ ἀφιέρωμα *Φῶτα ὀλόφωτα*, σσ. 205-367.
- Π ο λ υ λ ᾶ ς Ἰάκωβος: Σέμνης Παπασπυρίδη-Καρούζου, «Ὁ “Ἐρασιτέχνης” τοῦ Πολυλά», *Νέα Ἐστία*, 44 (1948) 1093-1096.
- Ρ ί τ σ ο ς Γιάννης: Κ. Τοπούζη, *Γιάννης Ρίτσος. Πρῶτες σημειώσεις στὸ ἔργο του*. Α’ Ἡ *σονάτα τοῦ Σεληνόφωτος*, “Ὅταν ἔρχεται ὁ ξένος”, Ἡ *γέφυρα*. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1979 [Μελέτες γιὰ τὸν Γιάννη Ρίτσο, 3]. — Π. Πρεβελάκη, *Ὁ ποιητὴς Γιάννης Ρίτσος. Συνολικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου του*, 1982. — Ἀγγελικῆς Worning, «Ἀυτόπτης μάρτυρας”: Μιὰ ἀνάγνωση», *Ἀφιέρωμα στὸν Γιάννη Ρίτσο*, σσ. 405-408. — Μ. Γ. Μερακλή, «Ἡ “Τέταρτη διάσταση” τοῦ Γιάννη Ρίτσου. Μιὰ πρώτη προσέγγιση», *αὐτόθι*, σσ. 517-544. — Κώστα Γ. Παπαγεωργίου, «Προτάσεις ἐπάνω στὴ “Σονάτα τοῦ σεληνόφωτος”», *αὐτόθι*, σσ. 561-582. — Crescenzo Sangiglio [μετάφραση ἀπὸ τὰ ἰταλικά Λήδας Μοσχονᾶ], «Μιὰ ἐρμηνεῖα τοῦ ποιήματος “Ἡ πύλη”», *αὐτόθι*, σσ. 595-615. — Ἀριστόξενου Δ. Σκιαδᾶ, «Ὁ “Ἀγαμέμνων” τοῦ Γιάννη Ρίτσου», *αὐτόθι*, σσ. 616-635. — Κώστα Τοπούζη, «Σημειώσεις πάνω στὸν “Ἀποχαιρετισμὸ” τοῦ Ρίτσου», *αὐτόθι*, σσ. 647-661. — Kimon Friar [μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά Θωμᾶ Στραβέλη], «Ἡ “Γραφὴ τυφλοῦ” τοῦ Γιάννη Ρίτσου», *αὐτόθι*, σσ. 662-676.
- Σ ε φ ἔ ρ η ς Γιώργος: Α. Καραντώνη, «Ἡ Κίχλη τοῦ Γιώργου Σεφέρη», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τόμ. 4, ἀριθ. 8 (Ἰαν.-Φεβρ. 1950), σσ. 272-282 (= Ἡ *ποιητὴς Γιώργος Σεφέρης*, Ἀθῆναι 1976, σσ. 131-167). — Ἀλεξ. Ἀργυρίου, «Προτάσεις-γιὰ τὴν “Κίχλη”». Μιὰ πρώτη προσέγγιση», *Γιὰ τὸν*

Σεφέρη, σσ. 250-291¹. — Γ. Π. Σαββίδη, «Μιά περιδιάβαση. Σχόλια στο "...Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν..."», *Γιὰ τὸν Σεφέρη*, σσ. 304-408 (καὶ σὲ αὐτοτελὴ ἔκδοση: Ἀθήνα 1962). — Δ. Ν. Μαρωνίτη, «Νόστος καὶ θάνατος. Ἡ Νέκυια τῆς "Κίχλης": μνήμες καὶ προεκτάσεις», *Χρονικὸ '75* [«Ὡρας»], σσ. 117-121. — Τοῦ ἴδιου, «"Ὁ τελευταῖος σταθμὸς" τοῦ Γ. Σεφέρη. Δοκιμὴ ἀνάγνωσης», *Φιλολόγος*, τευχ. 9 (Ἀπρ. 1976), σσ. 78-84. — Ξ. Α. Κοκόλη, «Ἰλικὸ γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ "Τελευταίου Σταθμοῦ" τοῦ Σεφέρη», *Ἡ διδασκαλία τῆς σύγχρονης ποίησης στὴ Μέση Ἐκπαίδευση*, σσ. 15-40 (= Ξ. Α. Κοκόλη, *Σεφερικά*, 1, Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1982], σσ. 95-135)². — Κ. Τοπούζη, «Γ. Σεφέρη, Ὁ τελευταῖος σταθμὸς», *Νέα Παιδεία*, τευχ. 13 (Ἀνοιξή 1980), σσ. 114-125. — Δ. Ν. Μαρωνίτη, «Παράδοση καὶ πρωτοτυπία. "Ὁ γυρισμὸς τοῦ ξενιτεμένου" τοῦ Γ. Σεφέρη», *Ὁ Πολίτης*, τευχ. 5 (Σεπτ. 1976), σσ. 18-24. — Τοῦ ἴδιου, [Γιὰ τὸ ποίημα «Ἡ τελευταία μέρα»] «Προβλήματα γραφῆς καὶ ἀνάγνωσης στὸν Σεφέρη», *Κύκλος Σεφέρη*, σσ. 164-180. — Φάνη Ι. Καχριδῆ, «Εὐριπίδης, Ἀθηναῖος» τοῦ Γ. Σεφέρη. Πρῶτὴ προσπάθεια συστηματικοῦ σχολιασμοῦ», *Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 319-334. — Ἀναστασίου Στέφου, «Γ. Σεφέρη: "Ἐπὶ ἀσπαλάθων..."». Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ ποιήματος», *Φιλολόγος*, τευχ. 18 (Δεκ. 1979), σσ. 245-253, καὶ Ξ. Α. Κοκόλη, «"Ἐπὶ ἀσπαλάθων..."», *Ἡ Ἀγῆ*, 20.9.1981, σ. 8. — Ν. Ι. Παρίση, «Ἐνα σχέδιο ἑρμηνείας στὸ ποίημα τοῦ Γ. Σεφέρη "Ὁ Βασιλιάς τῆς Ἀσίνης"», στὸ βιβλίο τοῦ ἴδιου, *Μεθοδικὴ ἑρμηνεία νεοελληνικῶν κειμένων*. Β' ἔκδοση μὲ προσθήκες γιὰ τὴ νεωτερικὴ ποίηση. Ἐκδόσεις Λύχνος, [Ἀθήνα 1980], σσ. 261-267. — Κ. Τοπούζη, «Γ. Σεφέρη, Ὁ Βασιλιάς τῆς Ἀσίνης. Ἐνας τρόπος ἀνάγνωσης», *Νέα Παιδεία*, τευχ. 13 (Ἀνοιξή 1980), σσ. 109-114. — Mario Vitti, *Φθορὰ καὶ λόγος· εἰσαγωγή στὴν ποίηση τοῦ Γιώργου Σεφέρη*. Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1980 (πρῶτὴ ἀνατύπωση, μὲ διορθώσεις): γιὰ τὶς συλλογὰς *Στροφή*, *Μυθιστόρημα*, *Ἡμερολόγιο καταστρώματος* [Α'], Β' καὶ Γ', *Κίχλη*, κ.ά. — Α. Κ. Χριστοδούλου, *Ἡ «Στροφή» τοῦ Σεφέρη*. Πρῶτος καὶ δεῦτερος τόμος. [Ἐκδόσεις] Ζῶδιο, [Βόλος] 1981-1982. — Ξ. Α. Κοκόλη, «Ἡ ποιητικὴ πράξις: ποιητῆς/ἀναγνώστης. (Σημειώσεις σὲ ἀ' πρόσωπο)», [Ἑρμηνεύεται τὸ ὄγδοο ἀπὸ τὰ δεκατέσσερα κείμενα ποὺ συγκροτοῦν τὸ «Θερινὸ ἡλιοστάσι», τὸ τελευταῖο τῶν *Τριῶν κρυφῶν Ποιημάτων* (1966)], ἔφημ. Θεσσαλονίκη, 22.9.1981, σσ. 10-11. — Μ.

1. Γιὰ τὴν *Κίχλη* βλ. καὶ παρακάτω (τὸ βιβλίο τοῦ Μ. Vitti).

2. Ὅπως ἔχει δηλώσει ὁ Κοκόλης (*Ἡ Καθημερινή*, 19.7.1979, σ. 6, = *Σεφερικά*, 1, σ. 96), ὁ τίτλος ποὺ ἔχει περάσει στὸν τόμο («Ἑρμηνευτικὰ σχόλια στὸ ποίημα τοῦ Γ. Σεφέρη "Ὁ Τελευταῖος Σταθμὸς"») εἶναι λανθασμένος.

- Ζ. Κοπιδάκη, «Σχόλια στο ποίημα "Αριάδνη" του Γ. Σεφέρη», *Ο Πολίτης*, τεύχ. 50-51 (Απρ.-Μάιος 1982), σσ. 96-101.
- Σικελιανός Άγγελος: «Έλλησ Λαμπρίδη, «Σχόλιο στη "Μητέρα Θεού"», *Νέα Πολιτική* 1939, σσ. 566-583, 695-710 και 1028-1043 (και σέ άνάπτυπο, σσ. 45). — Παντελή Πρεβελάκη, «Ο "Άλαφροσκιωτος"», *Νέα Έστία*, τόμ. 109 (1981), σσ. 565-579 (= *ΠΑΑ*, 56/2, 1981, 131-155).
- Σινόπουλος Τάκης: Δ. Ν. Μαρωνίτη, «Τάκη Σινόπουλου: Πρώτο σύνθεμα "Νεκρόδειπνου" 1972. "Σοφία και άλλα"», *Η διδασκαλία τής σύγχρονης ποίησης στη Μέση Έκπαίδευση*, σσ. 156-168.
- Σολωμός Διονύσιος: Έμμ. Στάη, *Ο Λάμπρος του Σολωμού*, Άθήνησι 1853 (τώρα στον τόμο: *Σολωμός. Προλεγόμενα κριτικά Στάη - Πολυλά - Ζαμπελίου*. Έπιμέλεια Α. Θ. Κίτσου-Μυλωνά. Ε.Λ.Ι.Α., Άθήνα 1980, σσ. 15-40. — Γεράσ. Σπαταλά, «Οι Έλεύθεροι Πολιорχημένοι» του Διονυσίου Σολωμού», *Νέα Ζωή* (Άλεξανδρείας), 11 (1922-1923) 275-317 και 408-433. — Αίνου Πολίτη, «Ο "Ύμνος εις τήν Έλευθερίαν"». (Άνάλυση)», στον τόμο: *Θέματα τής λογοτεχνίας μας*. (Πρώτη σειρά). Δεύτερη έκδοση. Έκδόσεις Κωνσταντινίδη, Μελέτη 11, [Θεσσαλονίκη 1976], σσ. 105-122. — Γ. Θέμελη, «Ο "Ύμνος εις τήν Έλευθερίαν"», *Παιδεία*, 2 (1948) 255-266, 323-334, 398-404, 440-448 (= *Ο "Ύμνος εις τήν Έλευθερίαν*. Δοκίμιο. Έκδοτικός οίκος Ι. και Π. Ζαχαροπούλου, Άθήναι [1949] (και β' έκδοση: Βιβλιοπωλείον Ι. Ιωάννου, Θεσσαλονίκη, χ.χ.)). Η μελέτη αυτή ύπηρετεί παράλληλα και τήν αισθητική αντιμετώπιση του ποιήματος του Σολωμού. — Δ. Ν. Μαρωνίτη, *Οι εποχές του «Κρητισμού»*, Λέσχη, Άθήνα 1975. — Κώστα Στεργιόπουλου, «"Η Γυναίκα τής Ζάκυθος" του Σολωμού. Ένα προδρομικό έργο τής άφηγηματικής πεζογραφίας μας», *Διαβάζω*, τεύχ. 3-4 (Μάιος-Οκτώβριος 1976), σσ. 66-72.
- «Τραγούδι δημοτικό»: Γιάννη Μ. Άποστολάκη, *Τό κλέφτικο τραγούδι*. Τό πνεύμα κ' ή τέχνη του. Έν Άθήναις 1950.
- Βλ. και παρακάτω: *Έρμηνευτικά (και μεθοδολογικά) βοηθήματα για σχολική χρήση*.

ΨΥΧΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ
ΓΙΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΕΣ

- Βαφόπουλος Γ. Θ.: Σοφίας Άντζακα, *Ο πρωτογενής κόσμος στην ποίηση του Γ. Θ. Βαφόπουλου*, Άθήνα 1973.
- Δημάκης Μηνάς: Σοφίας Άντζακα, «Η περιπέτεια τής ψυχής στην ποίη-

- ση τοῦ Δημάκη». Στὸν τόμο: Μηνᾶ Δημάκη, *Ποιήματα*. Ἐκδόσεις «Βάκων», Ἀθήνα 1973, σσ. 127-154.
- Θέμελης Γιώργος: Σοφίας Ἀντζακα, *Ἡ ποίηση τοῦ Γ. Θέμελη*. Ψυχολογικὴ ἀνάλυση. Ἀθήνα 1973.
- Καβάφης Κ. Π.: Α. Πηλιάτογλου, «Θεωρητικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ καβαφικοῦ φαινομένου», *Τὰ Νέα Γράμματα*, 4 (1938) 774-797 (= *Μελέτες*, «Ἀετὸς» Α.Ε., Ἀθήνα 1943, σσ. 46-63).
- Καζαντζάκης Νίκος: Λιλῆς Ζωγράφου, *Ν. Καζαντζάκης*. Ἐνας τραγικός. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1960.
- Μελισσάνθη: Σοφίας Ἀντζακα, *Ἡ πνευματικὴ καὶ ποιητικὴ πορεία τῆς Μελισσάνθης*, Ἀθήνα 1974.
- Οὐράνης Κώστας: Πέτρου Μαρκάκη, *Κώστας Οὐράνης*. Ὁ ψυχικός καὶ ὁ πνευματικός του κόσμος. Ψυχογραφικὸ δοκίμιο. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα [1969].
- Παλαμᾶς Κωστῆς: Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Δοκίμιο ψυχογραφίας τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 34, τεῦχ. 397 (Ἀφιέρωμα στὸν Παλαμᾶ), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1943, σσ. 113-125 (= *Κωστῆς Παλαμᾶς*. Ἡ πορεία του πρὸς τὴν τέχνη. Ἰκαρος, [Ἀθήνα 1962]), σσ. 79-95). — Ἀγγέλου Δόξα, *Παλαμᾶς*. Ψυχολογικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου του καὶ τῆς ζωῆς του. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα] 1959.
- Πολυδούρη Μαρία: Λιλῆς Ζωγράφου, *Μαρίας Πολυδούρη Ἀπαντα*. Ἐπιμέλεια καὶ εἰσαγωγή — Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήνα 1964].
- Σεφέρης Γιώργος: Σοφίας Ἀντζακα, *Ἡ «Ἄλλη Ζωή» στὴν ποίηση τοῦ Γ. Σεφέρη*, Ἀθήνα 1974.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ (ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ) ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ
ΓΙΑ ΣΧΟΛΙΚΗ ΧΡΗΣΗ (ἐπιλογή)

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐρμηνευτικῶν βοηθημάτων ποὺ προορίζονται γιὰ σχολικὴ χρῆση, ἀναφέρω πρῶτα ὀρισμένα, τὰ ὁποῖα κρήθηκαν ὡς βοηθήματα ἀξιώσεων:

- Γ. Θέμελη, *Ἡ διδασκαλία τῶν Νέων Ἑλληνικῶν*. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας. Τόμ. Α' (Τρίτη ἐκδοση συμπληρωμένη) καὶ Β', Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1973 καὶ 1969, ἀντίστοιχα. Ἡ πρώτη ἐκδοση: Γ. Θ. Θέμελη, καθηγητοῦ φιλολόγου, *Ἡ διδασκαλία τῶν Νέων Ἑλληνικῶν*. Τύποις Μ. Τριανταφύλλου καὶ Σίας, Θεσσαλονίκη 1933, σσ. 106.
- Κώστα Κουλουφάκου, *Κείμενα καὶ ἀναλύσεις. Ποίηση - Πεζογραφία*. Τρίτη

- έκδοση. Τόμ. Α'-Β'. [Έκδόσεις] Διογένης, 'Αθήνα 1978 (καί νεώτερες φωτοανατυπώσεις).
- Λ. Κούσουλα, Χ. Μηλιώνη, Γ. Παγανού, Ν. Τριανταφυλλόπουλου, *Νεοελληνικά. Διδακτικά δοκίμια για τὸ Λύκειο*. Β' έκδοση συμπληρωμένη. Έκδόσεις Παπαζήση, 'Αθήνα 1981 (1976).
- Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *Νεοελληνικά. Διδακτικά δοκίμια για τὸ Λύκειο*. Σειρά Β'. Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη. Έκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ, 'Αθήνα [1981] (1978).
- 'Η διδασκαλία τῆς σύγχρονης ποίησης στὴ μέση ἐκπαίδευση. Έκπαιδευτήρια Ζηρίδη, 'Αθήνα 1978.
- Νεοελληνικά κείμενα για τὸ Γυμνάσιο*. 'Από ομάδα ἐργασίας. Τόμ. Α'-Β'. Θεσσαλονίκη 1977-1980 [Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 'Ινστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, 'Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

* * *

- Παραθέτω ἐπίσης καί μερικά ἄλλα βοηθήματα, τὰ ὅποια εἴτε κυκλοφόρησαν παλαιότερα καί κρίθηκαν ὡς ἀξιόλογα, εἴτε ἐκδόθηκαν πρόσφατα καί παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον:
- Κώστα Μπαλάσκα, *Νεοελληνικὴ ποίηση. Κείμενα, ἐρμηνεία, θεωρία*. Έκδόσεις 'Επικαιρότητα, 'Αθήνα 1980.
- Ζωῆς Κ. Μπέλλα, Δημήτρη Πτολεμαίου, *Κείμενα νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*. 'Ένα διδακτικὸ βοήθημα. Τόμ. 1ος: Για τὴν Α' Γυμνασίου. Συνεργασία Σοφίας Μπέλλα καί Μαρίας Παναγιωτοπούλου. Τόμ. 2ος: Για τὴν Β' Γυμνασίου. Συνεργασία Μαρίας Παναγιωτοπούλου καί Ντίας Σπηλιωτοπούλου. Τόμ. 3ος: Για τὴν Γ' Γυμνασίου (μέρος α'). Συνεργασία Σοφίας Μπέλλα καί Σοφίας Ρόκου. Έκδόσεις Gutenberg, 'Αθήνα 1982.
- Θεοδόση Νικολάου, *Πῶς ἀναλύουμε αἰσθητικὰ ἓνα ποίημα*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «'Εστίας», 'Αθήνα 1966.
- Κώστα Πανόπουλου, Λευτέρη Γκίκα, Γιώργου Ζαφειρόπουλου, *'Η διδασκαλία τῶν νέων ποιητικῶν κειμένων στὸ Γυμνάσιο*. Έκδόσεις Τ. Μιχαῆ, 'Αθήνα 1981.
- Γ. Α. Παπακωστούλα-Γιανναρά, Α. Παπαδόπουλου, Α. Στέφου (ἐπιμέλεια), *'Η διδασκαλία στὰ κείμενα καί στὴ γλῶσσα. Α' Νεοελληνικὴ λογοτεχνία, Γραμματικὴ-Συντακτικὸ*. Β' έκδοση συμπληρωμένη. Έκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 'Αθήνα [1983]. (Διδακτικὴ θεωρία καί πράξη στὴ Μέση Έκπαίδευση, 1).
- Ν. Ι. Παρίση, *Μεθοδικὴ ἐρμηνεία νεοελληνικῶν κειμένων*. Β' έκδοση με προσ-

θῆκες γιὰ τὴ νεωτερικὴ ποίηση. Ἐκδόσεις Λύχνος, [Ἀθήνα 1980]. (1975 ἀπὸ τὰ Ἐκπαιδευτήρια Γ. Ζηρίδη).

Κώστα Τοπούζη, *Κείμενα σύγχρονης ποίησης (ἓνας τρόπος προσέγγισης)*. Τόμ. Α', γιὰ τὸ Λύκειο. [Ἐκδόσεις] Gutenberg, [Ἀθήνα 1981].

Κώστα Τοπούζη, *Προσεγγίσεις σὲ κείμενα νεότερης καὶ σύγχρονης ποίησης*. Τόμ. Β', γιὰ τὸ Γυμνάσιο. Ἐκδόσεις Gutenberg, Ἀθήνα 1982.

Βλ. καὶ παραπάνω: *Ἐρμηνευτικὲς μελέτες νεοελληνικῶν κειμένων*.

Βιβλιογραφία

Γιὰ περισσότερα βοηθήματα βλ. στοῦ Δημητρίου Γ. Δημήτραινα, *Βιβλιογραφία φιλολογικῶν μαθημάτων Γυμνασίου καὶ Λυκείου*. Μεθοδικὴ ἐνημέρωση τοῦ καθηγητοῦ τῆς Μέσης. Πάτρα 1981, *passim*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ'

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας ἀρχίζει νὰ καλλιεργῆται συστηματικότερα μέσα στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα —ἐνῶ τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν εἶχε ἐκδηλωθῆ ἀπὸ πολὺ νωρίτερα— καὶ ἐνθαρρύνεται ἀπὸ τίς ἐκδόσεις δημῶδων κειμένων τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου, ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας καὶ δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ἡ ἔρευνα τῆς γλώσσας προσδιορίζεται ἀπὸ πολλοὺς ἄμεσους καὶ ἔμμεσους παράγοντες καὶ τὰ κριτήρια τῆς μελέτης προέρχονται ἀπὸ ποικίλες κατευθύνσεις: ἐνδιαφέρον τῶν κλασικῶν φιλολόγων καὶ γενικὰ τῶν ἀρχαιοφίλων λογίων γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς· ἀνακάλυψη τῆς δημῶδου στὰ πλαίσια τῆς λαογραφικῆς περιέργειας· φροντίδα νὰ ἀποδειχθῆ ἡ ἐξελικτικὴ ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ὡς βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ γενικότερη ἐνότητα καὶ συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας· καί, φυσικὰ, θερμὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ νεοελληνικὴ μέσα στὸ κλίμα τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἕλληνες καὶ ξένοι φιλόλογοι καὶ γλωσσολόγοι μελετοῦν τὴν κοινὴ καὶ τὰ ἰδιώματα καὶ βαθμιαῖα κωδικοποιοῦν τὰ γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ φαινόμενα. Ἔτσι, ἀπὸ τὸν Χατζιδάκι καὶ τὸν Pernot ὡς τὸν Τριανταφυλλίδη καὶ τὸν Mirambel καὶ ὡς τίς σύγχρονες ἔρευνες, πού στρέφονται καὶ στὴ μελέτη τῆς προσωπικῆς γλωσσικῆς ἰδιομορφίας τῶν λογοτεχνῶν, οἱ γλωσσικὲς σπουδὲς ἔχουν προχωρήσει σημαντικὰ.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸ τυπικὰ γραμματικὸ καὶ τὸ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον τῆς, ἡ γλώσσα εἶναι ὁ «σημαντικὸς» φορέας καὶ τὸ ὑλικὸ δομῆς τῆς λογοτεχνίας. «Περιεχόμενο» καὶ «μορφὴ», σημαινόμενο καὶ σημαῖνον, τὸ τ ἰ καὶ τὸ π ὡ ς τῆς λογοτεχνίας συνιστοῦν μιὰν ἀδιάσπαστη ἐνότητα καὶ συγγενὴ σύνθεση, πού τὰ συστατικὰ τῆς δὲν μποροῦν νὰ ἐννοηθοῦν —καὶ πολὺ λιγότερο μποροῦν νὰ μελετηθοῦν— καθεαυτὰ καὶ χωρὶς διαρκὴ ἀναφορὰ τοῦ ἑνὸς στὸ ἄλλο. Ἄν δοκιμάσουμε νὰ συγκεντρώσουμε τὴν προσοχή μας ἀποκλειστικὰ στὸ λεγόμενο «περιεχόμενο» (ἢ στὰ προκαλλιτεχνικὰ συναισθηματικὰ, ἰδεολογικὰ, κοινωνικὰ κλπ. ὑλικά τῆς λογοτεχνίας), οὐσιαστικὰ θὰ μιλήσουμε γιὰ κάτι πού δὲν ἔγινε ἄ κ ὅ μ η λογοτεχνία. Ἄλλὰ καί, ἀντίστροφα, ἂν ἐπιμείνουμε σὲ μιὰν ἀπολυτοποιημένη μορφολογία, μοιραῖα θὰ ἀποδυναμώσουμε τὴν κατανόηση τοῦ λογοτεχνικοῦ φαινομένου, ἀγνοώντας σημαντικοὺς ἐξωγλωσσικοὺς ὁρους τῆς γένεσός του,

καθώς και μηνύματά του που δέν μπορούν νά ἐκτιμηθοῦν και νά ἀποκαλυφθοῦν ἱκανοποιητικά στα πλαίσια τῆς γλωσσικῆς ἀνάλυσης.

Ἡ δυναμική ἀνανέωση τῶν γλωσσολογικῶν σπουδῶν πού ἀρχίζει στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας ἦταν φυσικό νά συναντηθῆ σέ πλεῖστα σημεῖα μέ τήν ποιητική και τή θεωρία τῆς λογοτεχνίας και νά ἐπηρεάσῃ εὐεργετικά τίς μεθοδολογικές ἐξελιξίσεις τῆς φιλολογίας. Ἐπειδὴ ἀπό τή φύση του ὁ ποιητικός λόγος ἀποκλίνει ἰσχυρότερα —σέ σχέση μέ τήν πεζογραφία— ἀπό τή συμβατική ἢ κυρίως λογική χρήση τῆς γλώσσας, τὰ ποιητικά κείμενα προκάλεσαν περισσότερες ἐρευνες αὐτοῦ τοῦ τύπου· (χωρίς, βέβαια, νά μπορῆ νά ἀμφισβητηθῆ ἔτσι ἡ δημιουργική φύση τοῦ ἔντεχνου πεζοῦ λόγου, πού ἀποτελεῖ παράλληλη και «συμμετρική» μορφή τέχνης και πού οἱ διαφορές του ἀπό τήν ποίηση δέ μειώνουν ἀλλά πολλαπλασιάζουν τὸ ἐνδιαφέρον του. Ἐξάλλου, ἀνάλογες ἐρευνες, μέ τίς ἀναγκαῖες μεθοδολογικές προσαρμογές, ἐπιδέχεται και ἡ πεζογραφία). Ἔτσι, ἡ μελέτη τῆς «σημαντικῆς» τῶν κειμένων, τῶν ἐκφραστικῶν δομῶν τους, τῶν στατιστικῶν λεξιλογικῶν τους στοιχείων, ὅπως και τοῦ ἀποφασιστικοῦ ζητήματος τοῦ ὕφους —πεδία πού συνδέονται ὅλα ὀργανικά μεταξύ τους και ἀπό πολλές ἀπόψεις ἐπικαλύπτονται— ὀρίζει τὰ κύρια ἐνδιαφέροντα τῆς σύγχρονης μορφολογίας.

Στὰ πλαίσια τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ἀρχισαν νά καλλιεργοῦνται τὰ τελευταῖα χρόνια και αὐτές οἱ μέθοδοι, μέ ὄχι πλούσια ἀκόμη ἀλλά ἐνδιαφέροντα και χρήσιμα ἀποτελέσματα.

Λ Ε Ξ Ι Κ Α

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ

Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης. Α'. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῆς ὀμιλουμένης και τῶν ἰδιωμάτων. Τόμοι 1-4β (Α-γεροδόσκαλος). Ἐν Ἀθήναις, 1933-1980 (τόμ. 1:1933, 2:1939, 3α:1941, 3β:1942, 4α:1953, 4β:1980).

Σκαρλάτου Δ. τοῦ Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου, μεθερμηνευμένης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν και τὸ γαλλικόν. Μετὰ προσθήκης γεωγραφικοῦ πίνακος τῶν νεωτέρων και παλαιῶν ὀνομάτων. Ἐκδοσις τρίτη ἐπισημασμένη και διωρθωμένη. Ἐν Ἀθήναις 1874. Καὶ φωτοανατυπώσεις: τῆς β' ἐκδόσεως (1857), μέ τὸν τίτλο *Λεξικὸν Νέον, Ἀρχαῖον, Γεωγραφικόν, ἀποβλητέων λέξεων*. Βιβλιοπωλεῖον τῶν Βιβλιοφίλων. Σπᾶνια βιβλία. Σπανός. Ἀθήνα 1972, και τῆς γ' (1874) ἀπό τίς Ἐκδόσεις Ι. Χιωτέλλη, ἐν Ἀθήναις 1973.

- Δ. Δημητράκου, *Μέγα λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* (δημοτική, καθαρεύουσα, μεσαιωνική, μεταγενεστέρα, ἀρχαία). Τόμ. 1-9. Ἐκδοτικὸς οἶκος Δημητράκου, Ἀθήναι 1936-1950 (21958). Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε καὶ σὲ νέα ἔκδοσι (15 τόμοι) ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ ὄργανισμὸ «Ἑλληνικὴ Παιδεία» [Χ. Τεγόπουλος - Β. Ἀσημακόπουλος], Ἀθήναι [1964].
- Δημητρίου Δημητράκου, *Νέον λεξικὸν ὀρθογραφικὸν καὶ ἐρμηνευτικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* (ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς, καθαρευούσης, δημοτικῆς). Ἐκδοσις β' βελτιωμένη. Ἐκδόσεις «Δέλτα», Ἀθήναι 1959.
- Charles Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis*. Τόμ. 1-2. Lugduni 1688 (καὶ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση: Graz 1958).
- Ἐπιτροπῆς Φιλολόγων, *Σύγχρονον ὀρθογραφικὸν-ἐρμηνευτικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* (καθαρευούσης-δημοτικῆς). Ἐπιμελητῆς τῆς ὕλης: Θεόδωρ. Γούλας. Μνημόνιον ὀρθογραφίας: Σ. Α. Παπασταματίου. Ἐκδόσεις «Ἀτλας», Ἀθήναι 1961.
- Στεφάνου Ἀθ. Κουμανοῦδη, *Συναγωγή λέξεων ἀθησαυρίστων ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λεξικοῖς*, ἐν Ἀθήναις 1883.
- Τοῦ ἴδιου, *Συναγωγή νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεῖσῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*. Τόμ. 1-2. Ἐν Ἀθήναις 1900 [Βιβλιοθήκη Μαρασλή]. Νεώτερη ἔκδοσι (σὲ ἕναν τόμο), μετ' ἀπολεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ: Ἐκδόσεις «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1980 [Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 4]¹.
- Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδου Γραμματείας 1100-1669*, Θεσσαλονίκη, τόμ. Α' 1969, τόμ. Β' 1971, τόμ. Γ' 1973 [ἔδωκτο τὸ Α], τόμ. Δ' 1975 [βάα-δείχτω], τόμ. Ε' 1977 [δέκα-ἐλλεβορῶδης], τόμ. Ζ' 1978 [ἐλειμμα-ἑωσφόρος], τόμ. Ζ' 1980 [ζαβὰ-καταθλιμμένος], τόμ. Η' 1982 [καταθολώνω-κροκόδα].
- Χαρ. Θ. Μηχιώτη, *Νεώτατον λεξικὸν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης* (καθαρευούσης καὶ δημοτικῆς). Ἀθήναι [1972].
- Χάρη Πάτση, *Ἐπίτομο λεξικὸ δημοτικῆς γλώσσης* (ὀρθογραφικὸ-ἐρμηνευτικὸ). Σύνταξι-ἐποπτεία: Κώστας Στεργιόπουλος [γρ. Κ. Δ. Στεργιόπουλος]. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Αὐλός», Ἀθήνα [1965].
- «Πρωίας», *Λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ὀρθογραφικὸν καὶ ἐρμηνευτικὸν καὶ Συμπλήρωμα*. Ἐκδοσις δευτέρα ἐπηξημένη. Ἐκδοτικὸς οἶκος Πέτρου Δημητράκου, Ἀθήναι, χ.χ.

1. Κρίσεις: Αἰκ. Κουμαριανοῦ, *Ἡ Καθημερινή*, 21.1.1982, σ. 8. — Λ. Ζενάκος, *Τὸ Βῆμα*, 18.7.1981, σσ. 1 καὶ 5. — Γ. Βελουδῆς, *αὐτόθι*, 30.7.1982, σσ. 1 καὶ 7. — Γ. Γ. Ἀλισανδράτος, *Νέα Ἐστία*, 112 (1982) 944-953.

Alessio da Somavera, *Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana*, Parigi 1709.

E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B. C. 146 to A. D. 1100)*. Vols. I-II. Cambridge και Boston 1860 (έπανεκδόσεις: Boston 1870, New York 1887, Cambridge και London 1914). Νεώτερη φωτοανατύπωση: Evangelinus Apostolides Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Georg Olms Verlag, Hildesheim και New York 1975.

Ίωάννου Δρ. Σταματάκου, *Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*. Καθαρευούσης και δημοτικῆς και ἐκ τῆς νέας ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν. Τόμ. 1-3. Ἐκδοτικὸς οἶκος Πέτρου Δημητράκου, Ἀθήναι [1952-1964: τόμ. 1:1952, τόμ. 2:1953· ὁ τόμ. 3 ἄρχισε νὰ τυπώνεται τὸ 1955 και κυκλοφόρησε τὸ 1964].

Ἀθανασίου Θ. Φλώρου, *Νεοελληνικὸ Ἑτυμολογικὸ και Ἑρμηνευτικὸ Λεξικόν*. Ἐκδόσεις «Νέα Σύνορα», [Ἀθήνα 1980].

Βλ. και τὴν ἐπόμενην ἐνότητα.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΑ

Βασ. Δ. Ἀναγνωστοπούλου, *Λεξικὸν ὀρθογραφικὸν και ἑρμηνευτικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Εὐθ. Δ. Χριστοπούλου, Ἀθήναι 1969.

Θεολ. Βοστταντζόγλου, *Ἀναλυτικὸν ὀρθογραφικὸν λεξικὸν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης*. (Καθαρευούσης και Δημοτικῆς). Ἀθήναι 1967. Καί: Ἐκδόσεις Δομή, Ἀθήναι [²1976].

Γιώργου Γεραλῆ, *Ὀρθογραφικὸ λεξικὸ τῆς δημοτικῆς γλώσσης*. Μὲ βάση τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ» τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Περιέχει: Λεξιλόγιο μὲ 30.000 λέξεις, Πίνακα μὲ κύρια ὀνόματα, Ὀρθογραφικὸ Ὀδηγό. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Ἀθήνα [1981].

Α. Γεωργοπαπαδάκου, *Ὀρθογραφικὸ λεξικὸ νεοελληνικῆς γλώσσης (δημοτικῆς)*. 60.000 λέξεις. Μὲ βάση τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ» τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη ὅπως ἀναπροσαρμόστηκε ἀπὸ τὸ Κ.Ε.Μ.Ε. Παγκόσμια Σύγχρονη Παιδεία - Μαλλιάρης, Ἀθήνα - Θεσσαλονίκη [²1978].

Ἐταιρείας Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων, *Ἐπίτομο λεξικὸ τῆς δημοτικῆς*. Ὀρθογραφικὸ - ἑρμηνευτικὸ - ἑτυμολογικόν. Ἀθήνα [1976].

Γεωργίου Δ. Ζηκίδου, *Λεξικὸν ὀρθογραφικὸν και χρηστικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἰω. Σιδέρη, Ἀθήναι ¹1969. (Ἡ πρώτη ἔκδοσις τὸ 1899).

Ἀγγελίου Κασιγόνη, *Νεοελληνικὸ ὀρθογραφικὸ λεξικὸ (δημοτικῆς)*. Ἀντλημένο ἀπὸ τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (τῆς δημοτικῆς)» τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Δεύτερη ἔκδοσις (συμπληρωμένη), Ἀθήνα 1966.

- Στεφάνου Κεφαλλονίτη, *Βασικό ὀρθογραφικὸ λεξικὸ τῆς δημοτικῆς*. Γραμμένο σύμφωνα με τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ» τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, ὅπως ἀναπροσαρμόστηκε ἀπὸ τὸ Κ.Ε.Μ.Ε., Ι. Σιδέρης, Ἀθήνα 1979.
- Μιχαὴλ Β. Μπίγκα, *Λεξικὸ νεοελληνικῆς γλώσσας (ὀρθογραφικὸ-ἐρμηνευτικὸ)*. Ἐκδόσεις «Νικόδημος», Ἀθήνα [1976].
- Ἐπιμέλεια: Ὁρθογραφικὸ λεξικὸ τῆς νεοελληνικῆς (δημοτικῆς), συνταγμένο σύμφωνα με τὴ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς Ο.Ε.Σ.Β. τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ: Ἄλκης Κ. Τροπαϊάτης, Δημήτρης Γιάκος κ.ἄ. Ἀθήνα 1965. Καί: Ἄλκη Κ. Τροπαϊάτη - Τέλη Πεκλάρη - Φιλίππου Δ. Κολοβοῦ, *Συγχρονισμένο ὀρθογραφικὸ λεξικὸ τῆς νεοελληνικῆς (δημοτικῆς)*. Συνταγμένο σύμφωνα με τὴν Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη καὶ τὶς τροποποιήσεις τοῦ Κ.Ε.Μ.Ε. Ἀλκαῖος, [Ἀθήνα 1976].
- Χάρη Σακελλαρίου, *Νέο λεξικὸ δημοτικῆς*. Ὁρθογραφικὸ, Ἐρμηνευτικὸ, Χρηστικὸ, Ἐτυμολογικὸ. Ἐπιμέλεια: Στέφανος Κεφαλλονίτης. Τρίτη ἔκδοση βελτιωμένη. Ἐκδότης Ι. Σιδέρης, Ἀθήνα 1979.

ΣΥΝΩΝΥΜΩΝ, ΕΠΙΘΕΤΩΝ κλπ.

- Πέτρου Βλαστοῦ, *Συνώνυμα καὶ συγγενικά. Τέχνες καὶ σύνεργα*. Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο «Ἐστία», 1931 (καὶ φωτοανατύπωση: Ἐκδόσεις «Ἐπικαιρότητα», [Ἀθήνα 1976]).
- Γερασίμου Βλάχου, *Θησαυρὸς τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως μετὰ συνωνύμων καὶ ἐπιθέτων ἐκλογῆς ἐκ διαφόρων παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων λεξικῶν συλλεχθεῖς*. Ἐν Βενετίᾳ, Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1820.
- Κωνστ. Δαγκίτση, *Λεξικὸ τῶν ἐπιθέτων καὶ ἐπιθετικῶν προσδιορισμῶν τῆς νεοελληνικῆς*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Γ. Βασιλείου, Ἀθήναι [1963].
- Κωνστ. Δαγκίτση, *Λεξικὸ τῶν συνωνύμων τῆς νεοελληνικῆς*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Γ. Βασιλείου, Ἀθήναι [1970].
- Χάρη Σακελλαρίου, *Βασικὸ λεξικὸ συνωνύμων, ἀντιθέτων, παραγῶγων, συνθέτων καὶ ἐπιθέτων τῆς δημοτικῆς*. Ι. Σιδέρης, [Ἀθήνα 1980].
- Θεολ. Βοσταντζόγλου, *Ἀντιλεξικὸν ἢ ὀνομαστικὸν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας*. Δευτέρα ἔκδοσις. Ἀθήναι 1962. Καί: Ἐκδόσεις Δομῆ, Ἀθήναι [31976].
- Θεολ. Βοσταντζόγλου, *Εἰκονόγραφτον ὀνομαστικὸν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας (μετὰ πίνακας εἰκόνων ἀπὸ τὸ Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Duden)*. Ἀθήναι 1975.
- Γ. Ι. Κουρμούλη, *Ἀντίστροφον λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς*, Ἀθήναι 1967.
- Nikolaos Andriotis, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien 1974 [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung, XXII].

ΕΙΔΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ

- Th. Heldreich - Σ. Μηλιαράκη, «Τὰ δημώδη ὀνόματα τῶν φυτῶν», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 4 (1907-1908) 239-486. Φωτομηχανικὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς: Θεοδώρου Χελντραίχ, *Λεξικὸν τῶν δημωδῶν ὀνομάτων τῶν φυτῶν τῆς Ἑλλάδος. μὲ ἐπιστασία καὶ συμπληρώσεις Σπυρίδωνος Μηλιαράκη*. Ἐκδόσεις Ἀδελφῶν Τολίδη, [Ἀθήνα 1980].
- Π. Γ. Γενναδίου, *Λεξικὸν Φυτολογικόν*, ἐν Ἀθήναις 1914.
- Κων. Δαγκίτση, *Λεξικὸ τῆς λαϊκῆς*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Γ. Βασιλείου, Ἀθήναι [1967].
- Ἡλία Πετρόπουλου, *Καλιαρντά*. Ἐρασιτεχνικὴ γλωσσολογικὴ ἔρευνα τοῦ —. Τετάρτη ἔκδοσις. [Ἐκδόσεις] Νεφέλη, Ἀθήναι 1982.
- Π. Ε. Σεγδίτσα, *Οἱ κοινοὶ ναυτικοὶ μας ὄροι καὶ αἱ ρωμανικαὶ γλῶσσαι*. Ἰδρυμα Εὐγενίδου, [Ἀθήναι 1965].
- Ζησίμου Α. Τζαρτζάνου, *Λεξικὸ τῶν λαϊκῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς οἰκοδομικῆς (τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων)*. (Μὲ 634 σχήματα). Ἐκδόσεις Λύχνος, [Ἀθήνα 1981].

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

- Ν. Π. Ἀνδριώτη, *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς*. Δεύτερη ἔκδοσις. Θεσσαλονίκη 1967 [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Ἰνστιτοῦτον Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)]. Καὶ τρίτη ἔκδοσις φωτοτυπικὴ [τῆς δευτέρας], μὲ διόρθωσις παροραμάτων: Θεσσαλονίκη 1971.
- Γιώργου Ν. Γιαννουλέλλη, *Νεοελληνικὲς ἰδιωματικὲς λέξεις δάνειες ἀπὸ ξένες γλῶσσες*. Οἱ ἀρχικὲς σημασίαι καὶ ἡ ἐξέλιξίς τους ὅπως φανερώνονται ἀπὸ τὴν ἔτυμολογία τους. «Κείμενα», Ἀθήνα 1982.
- Κ. Δαγκίτση, *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς νεοελληνικῆς*. [Τόμ. Α'] Α-Κ. Ἐκδοτικὸς οἶκος Ι. Γ. Βασιλείου, Ἀθήνα [1978].
- Π. Χ. Δορμπαράκη, *Ἐτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (κατὰ οἰκογενείας συγγενῶν λέξεων)*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἴω. Σιδέρη, ἐν Ἀθήναις 1963.
Βλ. καὶ προηγούμενες ἐνότητες.

Βιβλιογραφία

- Γ. Γ. Ἀλισανδράτου, «Τὰ νεοελληνικὰ λεξικά. Συνοπτικὸ διάγραμμα», *Διαβάζω*, τευχ. 32 (Ἰούν. 1980), σσ. 26-36, καὶ τευχ. 34 (Αὐγ.-Σεπτ. 1980), σσ. 30-44 (ὁ ἀναλυτικὸς κατάλογος στίς σσ. 34 κέ.). — Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, «Ἐπιστημονικὰ λεξικά τῆς Μεσαιωνικῆς - Νέας Ἑλληνικῆς στὸν αἰῶνα μας στὴν Ἑλλάδα», *Μαντατοφόρος*, τευχ. 16 (Ἰούλ. 1980), σσ. 3-12 (= *Γλωσσικά*)

Μελετήματα, Ἀθήνα 1984, V). [«Τὰ χρηστικά λεξικά τῆς νέας ἐλληνικῆς εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ ἄρθρου», σύμφωνα μὲ δῆλωση τοῦ συγγραφέα].

ΠΙΝΑΚΕΣ ΛΕΞΕΩΝ - ΓΛΩΣΣΑΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ

Ἐ λ ὄ τ η ς Ὀδυσσεάς: Δημήτρη Κ. Μαυρομάτη, *Πίνακας λέξεων τοῦ «Ἄξιον ἔστι» τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη*. Ἰωάννινα 1981 [Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Φιλοσοφικὴ Σχολή: Α' Ἐδρα Νέας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, Νεοελληνικὲς Ἔρευνες, ἀρ. 3. Ἐποπτεία: Ἐρατ. Γ. Καψωμένου].

Κ α β ἄ φ η ς Κ. Π.: *Lessico di Kafafis*. A cura di Gina Lorando, Lucia Marcheselli, Anna Gentilini. Liviana editrice in Padova, 1970 [Università di Padova, Studi Bizantini e Neogreci diretti da Filippo Maria Pontani, 2]. — Ε. Α. Κοκόλης, *Πίνακας λέξεων τῶν 154 ποιημάτων τοῦ Κ. Π. Καβάφη*. Ἐκδόσεις «Ἐρμῆς», Ἀθήνα 1976.

Κ α β β α δ ἰ α ς Νίκος: Κώστα Ν. Πλαστήρα, «Γλωσσάρι γιὰ τὸ «Μαραμποῦ» καὶ «Πούσι» τοῦ Ν. Καββαδία», στὸ βιβλίο: Τάσου Κόρφη, *Νίκος Καββαδίας*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του. Κέδρος, [Ἀθήνα] 1978, σσ. 177-195 (καὶ αὐτοτελῶς: Θεσσαλονίκη 1979).

Κ ἄ λ β ο ς Ἀνδρέας: *Γλωσσάριο τῶν Ὠδῶν*. Ἐπιμέλεια Anna Gentilini. Στὸν τόμο: Ἀνδρέα Κάλβου, Ὠδαί. Κριτικὴ Ἐκδοσὴ Filippo Maria Pontani, Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1970, σσ. 175-236.

Π α λ α μ ἄ ς Κωστής: Γ. Π. Σαββίδη, *Γλωσσάρι γιὰ τὸν «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου»*. (Σχεδιάσμα). Ἀθήνα 1963. (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο: Κωστῆ Παλαμᾶ, Ἄπαντα, τόμ. 3, Μπίρης, [Ἀθήνα 1963], σσ. 457-479).

Σ ε φ ἔ ρ η ς Γιώργος: Ε. Α. Κοκόλης, *Πίνακας λέξεων τῶν «Ποιημάτων» τοῦ Γιώργου Σεφέρη*. Δεύτερη ἔκδοσι διορθωμένη καὶ προσαρμοσμένη στὴν ὄγδοη ἔκδοσι τῶν «Ποιημάτων». Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1975 (1970).

Βιβλιογραφία

Παναγιώτη Σ. Πίστα. «Οἱ πίνακες λέξεων νεοελληνικῶν ποιητικῶν ἔργων», *Κώδικας*, 3 (1977) 185-194, μὲ ὀρθὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸν καταρτισμὸ καὶ τὴ χρησιμότητα τῶν «Πινάκων» καὶ βιβλιογραφία. Κυκλοφόρησε καὶ σὲ ἀνάτυπο μὲ προσθῆκες. — Γ. Γ. Ἀλισανδράτου, *δ.π.*, τεύχ. 34, σσ. 42-43.

Γ Ρ Α Μ Μ Α Τ Ι Κ Ε Σ (ἐπιλογή)

Α. Βαμπούλη - Γ. Ζούκη, *Γραμματικὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης (ἄπλης καθαρουσύσης)*. Πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου καὶ Λυκείου. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήναι 1965].

- Πέτρου Βλαστοῦ, *Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς*, Ἀθήνα 1914.
- Ἡλία Π. Βουτιερίδη, *Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας*, Ἀθήνα [1932].
- A. N. Jannaris, *An Historical Greek Grammar*. Macmillan, London 1897.
- G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig 1892.
- Γεωργίου Ζούκη, *Γραμματικὴ τῆς νεοδημοτικῆς*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», [Ἀθήναι 1963].
- Émile Legrand, *Grammaire grecque moderne suivie du Panorama de la Grèce d'Alexandre Soutsos*. Publié d'après l'édition originale. Paris 1878.
- Francesco Māspero, *Grammatica della lingua greca moderna*, Milano [1976].
- André Mirambel, *Grammaire du grec moderne*, Paris 1949 [Les Langues de l'Europe Orientale, IV]. Καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση Σταμ. Κ. Καρατζᾶ (Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Θεσσαλονίκη 1978).
- Γεωργ. Μπαμπινιώτου - Παναγ. Κοντοῦ, *Συγχρονικὴ γραμματικὴ τῆς κοινῆς νέας ἑλληνικῆς*. Θεωρία - ἀσκήσεις. Ἀθήναι 1967.
- Hubert Pernot, *Grammaire du Grec Moderne (langue parlée)*. Paris 1917 [Collection de Manuels pour l'étude du grec moderne, N° 1].
- H. Perrot - C. Pollack, *Grammaire du grec moderne (langue officielle)*. Paris 1918.
- Filippo Maria Pontani, *Grammatica neogreca. I. Fonetica e morfologia*. Edizioni dell'Ateneo, Roma [1968].
- Ἀχιλλέως Α. Τζαρτζάνου, *Γραμματικὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας (τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης)*. Ἔκδοσις β' (μὲ πολλὰς διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις). Ἔκδόσεις Κ. Κακουλίδη, Ἀθήναι [1954].
- A. Thumb, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*. Grammatik, Texte, Glossar. Strassburg 1910.
- Pavlos Tzermias, *Neugriechische Grammatik*. Formenlehre der Volkssprache mit einer Einführung in die Phonetik, die Entstehung und den heutigen Stand des Neugriechischen. Francke Verlag Bern und München, [1969].
- Μανόλη Α. Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ*. Πρῶτος τόμος: Ἱστορικὴ Εἰσαγωγὴ μὲ 13 χάρτες καὶ 7 πίνακες. Ἀθήνα 1938. Τώρα καὶ στὴ σειρά: Ἀπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τόμ. Γ' *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ. Ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ (1938)*. Ἀνατύπωση μὲ διορθώσεις. Ἀριστοτέλειο Παν-

επιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ίνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκης 1981¹.

Μανόλη Α. Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνική Γραμματική (τῆς δημοτικῆς)*. Ο.Ε.Σ.Β., ἐν Ἀθήναις, 1941. [Καί ἀνατύπωση, μὲ διορθώσεις, Θεσσαλονίκη 1978 (Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ίνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)].

Μανόλη Α. Τριανταφυλλίδη, *Μικρὴ Νεοελληνική Γραμματική*. Δεύτερη ἔκδοση (μὲ βελτιώσεις). Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ίνστιτούτον Νεοελληνικῶν Σπουδῶν - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1975. [Τὴν ἴδια χρονιά (1975) καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο Ίδρυμα κυκλοφόρησε καὶ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου (Manolis Triandaphyllidis, *Petite Grammaire du grec moderne*) ποῦ ἔγινε ἀπὸ τοὺς Octave Merlier καὶ Fernard Duisit].

Νεοελληνική Γραμματική. Ἀναπροσαρμογὴ τῆς Μικρῆς Νεοελληνικῆς Γραμματικῆς τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, Ἀθήναι 1976 (ἔκδοσις 1977: μὲ ὀρισμένους σιωπηρὲς ἀλλαγές).

Νεοελληνική Γραμματική. Κείμενα καὶ ἀσκήσεις. Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, Ἀθήναι 1976.

Μ. Φιλῆντα, *Γραμματικὴ τῆς Ρωμαϊκῆς γλώσσας*, [τόμ.] Α', Ἀθήνα 1907 καὶ [τόμ.] Β', Ἀθήνα 1910.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ

Π. Ε. Γιαννακοπούλου, *Συντακτικὸ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας*. Πρωτότυπο μὲ νέα κεφάλαια, μὲ πλῆθος παραδειγμάτων, μὲ πίνακες καὶ Ἀσκήσεις μὲ τὸ μονοτονικὸ σύστημα. Ἐκδόσεις: Δ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα [1982].

Νίκου Γρηγοριάδη, *Ἐρμηνευτικὸ συντακτικὸ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας ἑλληνικῆς*, Ἀθήνα, χ.χ.

Ζωῆς Κωτούλα - Σοφίας Κοκολάκη, *Ἡ νεοελληνικὴ σύνταξη σὲ ἀπλὰ μαθήματα*. Ἐκδόσεις Σιδέρη, Ἀθῆναι [1965].

Περικλῆ Ν. Καλοδίκη, *Συνταχτικὸ τῆς δημοτικῆς γλώσσας*. (Μὲ παραδείγματα ἀπὸ τῆ Νεοελληνικῆ Λογοτεχνία). Τρίτη ἔκδοση. Gutenberg, Ἀθήνα [1976].

Γ. Α. Μαρκαντωνάτου, *Συντακτικὸν τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης*. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθῆναι χ.χ.

1. Κρίσεις: Ε. Κριαρῆς, *Διαβάζω*, τεύχ. 48 (Δεκ. 1981), σσ. 79-83.

- Γερασ. Α. Μαρκαντωνάτου - Γεωργ. Ν. Μοσχοπούλου, *Συντακτικό τῆς νέας ἑλληνικῆς*. Ἐκδόσεις Κ. Παλλάτος, Ἀθήνα 1965.
- Ἀθαν. Π. Ματσούκα - Δ. Κ. Σαραντοπούλου, *Σύντομο συντακτικό τῆς νεο-ἑλληνικῆς*. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1960.
- Μιχάλη Μερρακλή - Στάθη Ἀλημίση, *Συντακτικό τῆς δημοτικῆς γλώσσας*, Ψυχικὸ 1965 [Ἐκδόσεις «Σχολῆς Μωραΐτη - Πρότυπον Λύκειον Ἀθηνῶν»].
- Δ. Ν. Μονογυιοῦ - Β. Ε. Μοσκόβη - Ε. Γ. Πρεβελάκη - Γ. Σ. Φυλακτοπούλου, *Συντακτικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης*. Τόμος πρῶτος: Καθαρεύουσα. Ἐκδόσεις Κολλεγίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1969.
- Δ. Ν. Μονογυιοῦ - Β. Ε. Μοσκόβη - Ε. Γ. Πρεβελάκη - Γ. Σ. Φυλακτοπούλου, *Συντακτικὸ τῆς δημοτικῆς*. Ἐκδοσις Κολλεγίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1976.
- Γ. Μωραΐτη, *Παράλληλον συντακτικὸν τῆς νέας καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης*. Ἐκδόσεις Παπαδήμα, Ἀθῆναι 1974.
- Συντακτικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Β' καὶ Γ' Γυμνασίου. Ὁργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν βιβλίων, Ἀθήνα 1978.
- Ἀχιλλ. Α. Τζαρτζάνου, *Νεοελληνικὴ σύνταξις (τῆς κοινῆς δημοτικῆς)*. Δεύτερη ἔκδοσις. Τόμ. Α'-Β'. Ο.Ε.Σ.Β., ἐν Ἀθήναις 1946-1953.

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ

- Β α λ α ρ ί τ η ς Ἀριστοτέλης: Yvon Tarabout, *La langue de Valaoritis*, Athènes 1970 [Collection de l'Institut Français d'Athènes].
- Β ά ρ ν α λ η ς Κώστας: Τάκη Καρβέλη, «Κώστας Βάρναλης. Σκέψεις γιὰ τὴ γλώσσα καὶ τὸ ὄφος», *Νεοελληνικὸς Λόγος* '75-'76 (Ἀφιέρωμα στὸν Κώστα Βάρναλη), Κέδρος, [Ἀθήνα] 1977, σσ. 90-102.
- Κ α β ά φ η ς Κ. Π.: Ζωῆς Καρέλλη, «Νύξεις (τὸ καθαφικὸ ἰδίωμα)», *Ἐποχές*, τόμ. 1, τεύχ. 2 (Ἰούνιος 1963), σσ. 30-35. — Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἡ γλώσσα τοῦ Καβάφη», *Τὸ Βῆμα*, 31.1.1969, σσ. 1 καὶ 6. — Ἀναστασίας Κατσίκη-Γκιβάλου, «Τὸ ἐπίθετο στὴν ποίηση τοῦ Κ. Π. Καβάφη», *Νέα Ἔστια*, τόμ. 106 (1979), σσ. 1284-1287 καὶ 1373-1378.
- Κ α ζ α ν τ ζ ά κ η ς Νίκος: Ν. Π. Ἀνδριώτη, «Ἡ γλώσσα τοῦ Καζαντζάκη», *Νέα Ἔστια*, τόμ. 66, τεύχ. 779 (Ἀφιέρωμα στὸν Καζαντζάκη), Ἀθῆναι, Χριστούγεννα 1959, σσ. 90-95. — Peter Bien, *Kazantzakis and the Linguistic Revolution in Greek Literature*. Princeton University Press, Princeton, N. J. 1972 (βλ. καὶ τὴ βιβλιοκρισία τῆς Γεωργίας Γ. Φαρίνου, *Ἑλληνικά*, 30 (1977-78) 512-514). — Τοῦ ἴδιου, «The Demoticism of Ka-

- zantzakis», *Modern Greek Writers*, σσ. 146-169. — Basil G. Mandilaras, «The Language of Kazantzakis», στὸ βιβλίο του: *Studies in the Greek Language. Some Aspects of the Development of the Greek Language up to the Present Day*. Athens 1972, σσ. 134-170 (στὶς σσ. 109-133 τοῦ ἴδιου βιβλίου: «Kazantzakis and Language»). — Ἀγαπητοῦ Γ. Τσοπανάκη, «Ἡ γλῶσσα καὶ τὸ λεξιλόγιο τοῦ Ν. Καζαντζάκη», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 102 (1977), τεύχ. 1211 (Ἐπιμέρωμα: *Ν. Καζαντζάκης*), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1977, σσ. 65-73.
- Κάλοσ Ἀνδρέας: Ν. Π. Ἀνδριώτη, «Ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 40, τεύχ. 467 (Ἐπιμέρωμα στὸν Κάλβο), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1946, σσ. 157-167 (= αὐτόθι, ἔτος 34-1960, τόμ. 68 [Ἐπιμέρωμα στὸν Ἀνδρέα Κάλβο, Ἀθήναι, Σεπτέμβριος 1960], σσ. 301-314). — Γ. Ι. Κουρμούλη, *Ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου*, Ἀθήναι 1947. — Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Γραμματικὴ τῶν “Ὡδῶν” τοῦ Κάλβου», *Ἀθηνᾶ*, 64 (1960) 221-246 (= *Νεοελληνικά*, σσ. 24-50).
- Καρωτάκης Κώστας: Massimo Peri, *Sul linguaggio di Kariotakis*, [Padova] 1972 [Università di Padova, Istituto di studi bizantini e neogreci diretto da Filippo Maria Pontani, Quaderni 5].
- Μαβίλης Λορέντζος: Γεωργίου Χρ. Σακελλαριάδη, «Ἡ γλῶσσα τῶν συνέτων τοῦ Λορέντσου Μαβίλη», *Παρουσός*, 18 (1976) 47-68 (= *Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, ἀριθ. 102, Ἀθήναι 1976).
- Παλαμᾶς Κωστής: Ν. Π. Ἀνδριώτη, «Ἡ γλῶσσα τοῦ Παλαμᾶ», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 34, τεύχ. 397 (Ἐπιμέρωμα στὸν Παλαμᾶ), Ἀθήναι, Χριστούγεννα 1943, σσ. 229-277. — Ε. Κριαρᾶ, «Ἡ γλῶσσα του», *Γράμματα* (Τεῦχος ἐπιμνημόσυνο τοῦ Κωστή Παλαμᾶ), Ἀθήναι 1943, σσ. 239-251.
- Σεφέρης Γιώργος: [Γιὰ τὴν ὑφολογικὴ διερεύνηση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Σεφέρη] Ἄλκη Ἀγγέλου, «Ἡ φόρτιση τῆς λέξης στὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη (δοκιμὴ μεθόδου)», *Χρονικὸ '72* [«Ὡρας»], σσ. 16-20. — Ξ. Α. Κοκόλη, «*Λέξεις-ἄπαξ*»: *στοιχεῖο ὕφους*. Θεωρητικὴ ἐξέταση - καταγραφὴ στὰ «Ποιήματα» τοῦ Γ. Σεφέρη. Ἐξάντας, [Ἀθήνα 1975]. — Ἐρατοσθένη Γ. Καψωμένου, *Ἡ συντακτικὴ δομὴ τῆς ποιητικῆς γλώσσας τοῦ Σεφέρη*. Ὑφολογικὴ μελέτη. Θεσσαλονίκη 1975 [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης - Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Παράρτημα ἀριθ. 18] καὶ τοῦ ἴδιου, «Σεφέρη “Μυθιστόρημα, Γ’”»: *Δομικὴ ἀνάλυση*», *Κώδικας/Code*, 1 (1978), 1: 50-76.
- Σολωμὸς Διονύσιος: Ν. Β. Τωμαδάκη, *Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι*, Ἀθήναι 1943, (= *Νεοελληνικά*, Β', σσ. 1-152) passim. — Ἀναργ. Γ. Κουτσιλιέρη, *Συμβολὴ εἰς τὴν γλῶσσαν* [sic] τοῦ Δ. Σολωμοῦ, Ἀθήναι 1967.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

ΜΕΤΡΙΚΗ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΜΕΤΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ (έπιλογή)

- Διον. Ἄ. Ζακυθνοῦ, *Τὸ σονέττο στὴ Νεοελληνικὴ ποίηση (ἱστορία-μορφολογία)*. Ἔκδοσις Ἄ. Ράλλη, Ἀθήναι 1926.
- Ἡλία Π. Βουτιερίδου, *Νεοελληνικὴ στιχογραφικὴ*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», ἐν Ἀθήναις 1929.
- Θρασύβουλου Σταύρου, *Νεοελληνικὴ μετρικὴ*. Δεύτερη ἔκδοσις. Θεσσαλονίκη 1974 [Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτοῦτον Νεοελληνικῶν Σπουδῶν - Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδου] (1930).
- Ι. Θ. Κακριδῆ - Λ. Ν. Πολίτη - Θ. Παπακωνσταντίνου, *Μετρικὴ* [Ἀρχαία ἑλληνικὴ, Λατινικὴ, Νεοελληνικὴ (βυζαντινὴ καὶ νεωτέρα)], Ἀθήναι 1931 [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *ΜΕΕ*, τόμ. 17, σσ. 96-103, λέξη *μετρικὴ*].
- Γιάννη Α. Σαραλῆ, *Νεοελληνικὴ μετρικὴ*. Ἔκδοσις Β'. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», ἐν Ἀθήναις 1953.
- Γεράσιμου Σπαταλά, *Ἡ στιχογραφία τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*. Δίφρος, Ἀθήνα 1960.
- Κάρου Μητσάκη, *Τὸ σονέτο στὴν ἑλληνικὴ ποίηση*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήναι 1962.
- Λίνου Πολίτη, *Μετρικά*. Ἡ μετρικὴ τοῦ Παλαμᾶ, Νεοελληνικά σονέτα, Ὁ δεκαπεντασύλλαβος τοῦ «Ἐρωτικοῦ Λόγου». Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδου, Μελέτη 7, [Θεσσαλονίκη 1972].

EYPETHPIA

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ*

- 'Αββοτ 'Ολυμπία Ι. Ν. 288
 'Αβέρωφ-Τοσίτσας Εὐάγγελος 223
 'Αβλιχος Μικέλης 129, 190, 192, 329
     καὶ σημ. 3
 'Αγαμέμνων 116
 'Αγγελίδης Ν. 345
 'Αγγελόγλου 'Αλκης 164
 'Αγγέλου 'Αλκης 48 σημ. 3, 49 σημ. 4,
     105 σημ. 1, 177, 189, 291, 300 σημ. 3,
     323 καὶ σημ. 7, 325 καὶ σημ. 1, 329,
     333, 338 καὶ σημ. 1, 391
 'Αγρας Τέλλος 151, 178, 182, 320, 332,
     343, 346, 360, 361, 362, 364, 367, 370
 'Αθάνας Γ. 205, 217 καὶ σημ. 7, 362,
     364, 365
 'Αθανασιάδης Νίκος 165, 320, 367
 'Αθανασιάδης-Νόβας Γ., βλ. 'Αθάνας Γ.
 'Αθανασιάδης-Νόβας Θεμ. 320, 369
 'Αθανασιάδης Τάσος 165, 335, 364, 368,
     370
 'Αθανασίου 'Αθανάσιος 227
 'Αθανασούλης Κρίτων 160, 329, 362,
     363, 366
     Αικατερινίδης Γεώργ. Ν. 266, 270
     Αισχύλος 51, 142, (151)
 'Ακοντιάνος Γαβριήλ 67
 'Ακρίτας Λουκῆς 163, 366
 'Αλαβέρας Τηλέμαχος 167, 170, 249,
     366, 368
 'Αλεξανδρόπουλος Μῆτσος 161 σημ. 1,
     162, 168, 231, 363
 'Αλέξανδρος ὁ Μέγας 116
 'Αλεξάνδρου 'Αρης 161 καὶ σημ. 1, 169,
     329, 365, 368
 'Αλεξίου 'Ελλη 167, 329, 334, 353, 357,
     362, 365
 'Αλεξίου Λευτέρης 91 σημ. 3, 317 καὶ
     σημ. 3, 362
 'Αλεξίου Στυλιανός 59 σημ. (3 τῆς 58),
     88 σημ. 2, 94 σημ. 3-4, 97 σημ. 4,
     104 σημ. 1, 105 σημ. (2 τῆς 104), 105
     σημ. 1, 107, 119, 188, 259, 305 σημ.
     1, 307, 308 σημ. 4, 309 σημ. 1-2, 310
     σημ. 3, 312 καὶ σημ. 1-2, 313, 317
     σημ. 2, 318 σημ. 2, 319 σημ. (4 τῆς
     318), 321 καὶ σημ. 3, 325 καὶ σημ. 3,
     348 σημ. 1, 352 καὶ σημ. 1, 354, 386-
     387· βλ. καὶ Alexiou S.
 'Αλεξίου Χρῖστος 199, 281
 'Αλημίσης Στάθης 390
 'Αλῆ-πασᾶς (τῶν 'Ιωαννίνων) 117
 'Αλιθέρης Γλαῦκος 151
 'Αλισανδράτος Γιώργος Γ. 190, 321 σημ.
     2, 324, 327 σημ. 3, 328 σημ. 3, 348
     σημ. 1, 372, 383 σημ. 1, 386, 387
 'Αλλάτιος Λέων 111, 219 καὶ σημ. 4,
     225 σημ. 5
 'Αμαντος Κωνσταντῖνος 34 καὶ σημ. 2,
     191-192, 251, 307 σημ. 5
 'Αμπατζόγλου Πέτρος 168, 359
 'Αμποτ Γ. 169, 198, 364
 'Αναγνωστάκης Μανόλης 161 καὶ σημ. 1,
     213, 225, 329, 353, 363, 365, 366
 'Αναγνωστόπουλος Βασ. Δ. 384
 'Ανακρέων 117
 'Ανδρεάδης Α. Μ. 370
 'Ανδριώτης Νικόλαος Π. 194, 243, 386,
     390, 391· βλ. καὶ Andriotis Nikolaos
 'Ανεμούδη Χρυσούλα 222 σημ. 3, 372
 'Ανεσιδης 'Αδαμάντιος Στ. 254, 256,
     267, 273 σημ. 1
 'Ανθίας Τεῦχος 370

---

* 'Αριθμοὶ μέσα σὲ παρενθέσεις δηλώνουν ἔμμεση μνεία.

- Ἄννινος (Μπάμπης) 369
 Ἄντζακα Σοφία 377-378
 Ἄντωνιάδου Σοφία 227· βλ. καὶ Antoniades S.
 Ἄντωνίου Δαυὶδ 274
 Ἄντωνίου Δ. Ι. 158, 243, 273, 348, 363, 364, 365, 369
 Ἀξιότιη Μέλπω 167, 329, 359
 Ἀποστολάκης Γιάννης Μ. 122 σημ. 1, 176, 178, 182, 185, 361, 377
 Ἀποστόλης Ἀριστόβουλος 79
 Ἀποστολίδης Εὐαγγελινός - Σοφοκλῆς 215· βλ. καὶ Sophocles E. A.
 Ἀποστολίδης Ἡρακλῆς Ν. 341 σημ. 1, 343, 344, 348, 349, 355
 Ἀποστολίδης Ρένος Ἡρ. 169 καὶ σημ. (1)-2, 182, 334, 343, 344, 348, 349, 356
 Ἀποστολίδης Στάντης 344
 Ἀποστολόπουλος Ντίμης 171, 362
 Ἀραβαντινός Παναγιώτης 182, 286 καὶ σημ. 2
 Ἀραβαντινοῦ Μαντῶ 359
 Ἀράγης Γιώργος 297
 Ἀρανίτσης Εὐγένιος 354
 Ἀργυρίου Ἀλέξ. 156 σημ. 1, 162, 181 καὶ σημ. 1, 276, 330 σημ. 1, 347, 351, 360, 375-376
 Ἀργυρόπουλος Ἀλκ. 347
 Ἀργυρόπουλος Ἰωάννης 79, 225 σημ. 4
 Ἀργυρόπουλος Μιχαὴλ 370
 Ἀργυροπούλου Ρωξάνη 265
 Ἀριστοφάνης 151
 Ἀρμάος Δ. 352
 Ἀρσένιος Μονεμβασιάς, βλ. Ἀποστόλης Ἀριστόβουλος
 Ἀσδραχῆς Σπύρος Ι. 126 σημ. 2, 268, 277, 325, 328 σημ. 5, 334
 Ἀσλάνογλου Νίκος-Ἀλέξης 159
 Ἀσώπιος Κωνσταντῖνος 48 καὶ σημ. 3, 49, 126, 182, 183
 Αὐγέρης Μάρκος 151, 178, 330, 348, 360, 361, 364, 368
 Αὐλωνίτης Γεώργιος Ἐμμ. 346
 Αὐξέντιος 118
 Ἀγέλης Ἀντώνιος 93 καὶ σημ. 3, 184, 225 σημ. 4, 306 καὶ σημ. 1· βλ. καὶ Achéls Antoine
 Ἀχιλλέας 67
 Βαβαρέτος Γεώργιος Ἀχιλ. 330
 Βαβούρης Σταῦρος 160, 330
 Βαγενᾶς Α. 353
 Βαγενᾶς Νάσος 156 σημ. 1, 301 σημ. 1, 323 σημ. 2
 Βαγιακάκος Δικαῖος Β. 194, 266 σημ. 1
 Βακαλὸς Ἐλένη 160, 213, 363
 Βακαλόπουλος Ἀπόστ. Ε. 34 σημ. 1 καὶ 3, 35 σημ. 2-4, 36 σημ. 1 καὶ 4, 37 καὶ σημ. 1-2, 38
 Βαλαβάνης Δημοσθένης 134-135 καὶ σημ. 1, 342
 Βαλαβανίδης Γιάννης 336
 Βαλασάκης Π. 332, 336
 Βαλαωρίτης Ἀριστοτέλης 128, 140, 142, 185 σημ. 1, 187 σημ. 1, 205, 207, 210, 229, 273, 342, 321 καὶ σημ. 1-2, 330, 361, 362, 365, 367, 371, 390
 Βαλαωρίτης Νάνος 160 καὶ σημ. 1, 359
 Βαλέτας Γ. Μ. 31, 32, 47, 54, 110 σημ. 2, 113 σημ. 1, 152-153, 188, 244, 271, 273, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 288 καὶ σημ. 1, 290, 292, 322, 326 καὶ σημ. 1, 331 καὶ σημ. 1, 332, 333 καὶ σημ. 2-3, 335, 336, 337, 340, 344, 355, 356
 Βαλσαμίδης Ἄγγελος 249
 Βαλτινός Θανάσης 169, 368
 Βάμβας Νεόφυτος 45, 132, 191
 Βαμπούλης Λ. 387
 Βαρβιτσιώτης Τάκης 159, 330, 363, 365, 368
 Βαρδαλάχος Κωνσταντῖνος 45, 132
 Βαρίκας Βάσος 178-179, 319 σημ. 1, 323 σημ. (4 τῆς 322), 361-362
 Βάρναλης Κώστας 150, 180, 186, 330 καὶ σημ. 1, 353, 361, 362, 364, 365, 368, 369, 371, 390
 Βασιλειάδης Σπυρίδων Ν. 135-136, 138, 216, 330

- Βασιλειάδου Ειρήνη 367
 Βασιλείου Πάνος 88 σημ 3, 314, 316
 σημ. 1
 Βασιλικός Βασίλης 168, 213, 217, 228,
 233, 273, 362, 365, 366, 367, 368
 Βαυαρσί 133
 Βαφειάδου-Βογιατζάκη Μαρία 248
 Βαφόπουλος Γ. Θ. 158-159, 330, 362,
 363, 366, 368, 377
 Βέη-Σεφερλή "Ενη 252, 336
 Βέης (Bees) Νίκος Α. 125 σημ 4, 176,
 185, 269, 271, 277, 322, 360
 Βελουδής Γιώργος 66 σημ. 3, 186 σημ.
 1, 211 και σημ. 1, 262, 301 σημ 1,
 303 σημ. (1 τής 301), 304, 329, 344
 σημ. 1, 354, 383 σημ. 1· βλ και Ve-
 loudis Georg
 Βέλτσος Γ 55
 Βενέζης "Ηλίας 163, 169, 188, 210,
 223, 224 σημ. 4, 358, 362, 364, 365,
 366, 367, 368, 369, 370
 Βενέριος Λαυρέντιος 110
 Βεντράμος Τζάνε 186
 Βερανζέρου 132, (133)
 Βεργωτής Παναγιώτης 99, 190
 Βερνάλης "Αδωνης 352
 Βερναρδάκης Γρηγόριος Ν 138
 Βερναρδάκης Δημήτριος Ν. 15, 31, 41
 και σημ. 3, 48, 49 και σημ 2, 50, 62,
 138 και σημ. 3, 183, 187, 192, 222
 και σημ. 2, 330, 342
 Βερνάτσας Ραφαήλ 111 σημ 1
 Βερνίκος Ν. 38
 Βέρτης Ν. Α. 264
 Βηλαράς "Ιωάννης 44, 46, 56, 115, 117
 και σημ. 2-3, 120, 184, 187, 301 και
 σημ. 1, 330, 342
 Βησσαρίων 76 και σημ. 3, 77, 78
 Βιάρου Μαρκαντωνίου 100 και σημ. 5,
 101
 Βιζουκίδης Περ Κ. 269
 Βιζυηνός Γεώργιος 50, 51 σημ. 1, 134,
 140-141 και σημ. 1, 143 και σημ. 4,
 189, 209, 273, 301 και σημ. 1, 321,
 330, 353, 363, 368, 369
 Βικέλας Δημήτριος 138, 143 και σημ. 3,
 205, 209, 216, 286, 321, 368· βλ.
 και Bikélas D.
 Βίλυπεργ Κάρολος 288, 344, 355
 Βιργίλιος 129
 Βλάμη Εύα 362, 366, 370
 Βλαστός Πέτρος 50, 205, 215, 362, 367,
 385, 388
 Βλαχογιάννης Γιάννης 146 και σημ. 1,
 169, 188, 193, 216, 273, 320, 325,
 330, 334, 362, 364, 368, 369, 371
 Βλάχος "Αγγελος 48 και σημ 4, 49,
 182, 342, 367
 Βλάχος "Αγγελος (ό νεώτερος) 163, 358,
 367
 Βλάχος Γεράσιμος 385
 Βοβολίνης Κωνστ. "Αντ. 292
 Βοβολίνης Πολύβιος 333
 Βογιαζός "Αντώνης 232 σημ. 1
 Βογιατζάκης Σ. Π. 282
 Βογιατζίδης "Ιωάννης 34, 184
 Βοκκάριος 42· βλ. και Boccacio
 Βολταίρος 113, 131, 232
 Βοναπάρτης 118
 Βόρτολις "Αντώνιος 103, 106
 Βοσταντζή Μαίρη 158 σημ. 2
 Βοσταντζόγλου Θεολ 384, 385
 Βότση ("Ολγα) 363
 Βούλγαρις Ευγένιος 42, 43, 113, 114
 Βουρβέρης Κωνστ. Ι. 31
 Βουρνάς Τάσος 75, 193 και σημ. 1, 322,
 325, 327
 Βούρτσος "Ιάκωβος Μ. 273
 Βουσβούνης "Αντώνης 164, 365
 Βουστρώνιος Γεώργιος 40, 85 σημ. 1
 Βουτιερίδης "Ηλίας Π. 75, 79 σημ. 3,
 97 σημ. 2, 185, 287, 289, 300 σημ. 3,
 388, 393
 Βουτυράς Δημοσθένης Ν. 147, 273,
 330, 362, 364, 369
 Βρανούσης Λέανδρος Ι. 27 σημ. 3, 31,
 43 σημ. 2, 115 σημ 3, 120, 176, 177,
 189-190, (195) και σημ 1, 237, 301
 σημ. 1, 337, 360
 Βρεττάκος Νικηφόρος 157, 210, 219

- καὶ σημ. 3, 222, 223 καὶ σημ. 2, 330-331, 340, 353, 354, 365, 371
- Βροκίνης Α. Α. 286
- Βυζάντιος Δ. Κ. 138, 193, 325
- Βυζάντιος Σκαρλάτος Δ. 382
- Βύρχνερ Λουδοβίκος 269
- Βύρων (Λόρδος) 135· βλ. καὶ Byron (Λόρδος)
- Βῶκος Γερ. 360
- Γαβαθᾶ Ἀγγελικὴ, βλ. Γαβαθᾶ-Παναγιωτοπούλου Ἀγγελικὴ
- Γαβαθᾶ-Παναγιωτοπούλου Ἀγγελικὴ 254, 274
- Γαβριηλίδης Βλάσης 139, 368
- Γαζῆς Ἀνθιμος 45, 189
- Γαζῆς Θεόδωρος 77
- Γαλάζης Κίμ. 362
- Γεμιστὸς-Πλήθων Γεώργιος 36, 76, 232
- Γενάδιος Π. Γ. 386
- Γενατᾶς Κ. 347
- Γεντίλλης 118
- Γεραλῆς Γιώργος 363, 364, 368, 384
- Γεράρδης Γάσπαρος 66
- Γέροντας Δημήτρης Ἀγγ. 302 σημ. (1 τῆς 301)
- Γέρος τοῦ Μοριᾶ· βλ. Κολοκοτρώνης Θεόδωρος
- Γεωργακᾶς Δημήτριος 84 σημ. 1, 194, 307 σημ. 5· βλ. καὶ Georgacas D. J.
- Γεωργαντᾶ Ἀθηνᾶ 302 σημ. (1 τῆς 301)
- Γεωργιλλᾶς Ἐμμανουήλ 68, 69, 80, 83, 184, 308 καὶ σημ. 1
- Γεωργοπαπαδάκος Α. 384
- Γεωργούλης Κ. Δ. 181
- Γεωργουσόπουλος Κ. 308 σημ. 3
- Γιάκος Δημήτρης 97 σημ. 2, 289, 362, 385
- Γιακουμέλος Γ. 264
- Γιαλουράκης Μανώλης 291
- Γιανίδης Ἐλισαῖος 52
- Γιαννακόπουλος Κ. Ι. 76 σημ. 2, 77 σημ. 1, 79 σημ. 2, 119· βλ. καὶ Geanacoplos D. J.
- Γιαννακόπουλος Π. Ε. 389
- Γιανναρᾶς Χρῆστος 172
- Γιάνναρης (ἢ Γιανναράκης) Ἀντώνιος Ν. 183 καὶ σημ. (1)· βλ. καὶ Jannaris A.
- Γιάνναρης Γιώργος 156 σημ. 1
- Γιαννόπουλος Ἀλκιβιάδης 165-166, 331, 364, 365, 366, 367, 370
- Γιαννόπουλος Ἴω. Γ. 272
- Γιαννόπουλος Περικλῆς 274, 331, 365, 367, 368, 370
- Γιαννουλέλλης Γιώργος Ν. 386
- Γιαννούλης Εὐγένιος (ὁ Αἰτωλὸς) 112
- Γιατρομανωλάκης Γ. 66 σημ. 3, 339
- Γιοφύλλης Φῶτος 151, 274, 281, 343, 346, 364
- Γιωργούδης Ντίνος 347
- Γκαῖτε 129, 141, 149
- Γκανᾶς Μιχάλης 245
- Γκάτσος Νίκος 213, 348, 358, 359, 363, 365, 371-372
- Γκίκας Γιάννης 352
- Γκίκας Λευτέρης 379
- Γκίνης Δημήτριος Σ. 254, 260, 261 καὶ σημ. 2, 262, 263
- Γκόλφης Ρήγας 151, 362
- Γκόρπας Θωμᾶς 357
- Γκρίτση-Μιλλιέξ Τατιάνα 164
- Γλέζος Πέτρος 164
- Γληνὸς Δημήτριος 52, 331, 340
- Γλυκᾶς Μιχαήλ 59 σημ. (3 τῆς 58), 60 καὶ σημ. 4, 221 σημ. 3
- Γλυκὸς Γιοῦστος 85, 308 καὶ σημ. 1
- Γλυκὸς Νικόλαος 66, 107, 112
- Γονατᾶς Ε. Χ. 359
- Γουδέλης Γιάννης 247, 359
- Γουζέλης Δημήτριος 119
- Γούλας Θεόκρ. 383
- Γραδενίγος Ἀμβρόσιος 95 καὶ σημ. 1
- Γρηγόρης Γεράσιμος 167, 245, 273, 282, 322
- Γρηγοριάδης Νίκος 389
- Γριτσόπουλος Τάσος Ἀθ. 33 σημ. 1, 36 σημ. 5, 38, 193, 286 σημ. 3, 290, 373, 375
- Γρουπάρης Ἰωάννης 142 καὶ σημ. 3, 151,

- 185, 188, 193, 205, 209, 274, 331
καὶ σημ. 1, 361, 362, 363, 364, 365,
366, 368, 370, 372
Γώτης Γιώργος 277, 359
- Δαγκίτσης Κωνστ. 309 σημ. 1, 385, 386
Δάλλας Γιάννης 146 σημ. 4-5, 147,
182, 322 καὶ σημ. 2, 334, 362, 372,
373
Δαμβέργης (Ἰωάννης) 216
Δαμιανάκου Βούλα 168
Δανελάκης Θωμᾶς 118
Δανιὴλ Γιώργος 226 καὶ σημ. 3, 277,
302 σημ. (1 τῆς 301)
Δάντης 149
Δαούτης Ζήσης 342, 344
Δαπέργολας Μάριος Δ. 100, 101
Δαπόντες Καισάριος (Κωνσταντῖνος)
113, 120
Δασκαλάκης Ἀπόστολος Β. 116 σημ. 2,
192, 326, 333 σημ. 1-2· βλ. καὶ Da-
skalakis Ap.
Δασκαλόπουλος Δημήτρης 120, 161,
273 σημ. 1, 275, 276, 281, 282
Δάφνη Αἰμ. 362
Δαφνῆς Κώστας 146 σημ. 3, 286
Δάφνης Στέφανος 360, 370
Δεβαρῆς Ματθαῖος 79, 185
Δεδούση Χριστίνα Β. 299 σημ. 1
Δεινάκις Στυλ. 96 σημ. 4, 318 σημ. 2
Δεκαβάλλες Ἀντώνης 252· βλ. καὶ De-
cavalles Andonis
Δε-Κιγάλλας Ἰωσήφ 286
Δελγιώργης Σταῦρος Γ. 304
Δελῆς (Γεώργιος) 364
Δελιαλῆς Νικόλαος Π. 270
Δέλιος Γιώργος 166, 274
Δελμοῦζος Ἀλέξανδρος 52, 369
Δέλτα Πηνελόπη 169, 188, 274, 363,
369
Δεμερτζῆς Κων. Π. 255
Δεσποτόπουλος Κ. Ι. 55, 362, 373-
374
Δετοράκης Θεοχάρης 16, 100 σημ. 2,
316 σημ. 1, 318, 319 σημ. (4 τῆς 318),
319 σημ. 1
Δευτεραῖος Ἄγγελος Ν. 266
Δεφραβάνας Μάρκος 84 καὶ σημ. 1
Δημάδης Κ. 362
Δημάκης Μηνᾶς 159, 331, 353, 362,
363, 364, 365, 366, 368, 377-378
Δημαρᾶς Ἀλέξης 55
Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος Θ. 15, 19, 22,
28 σημ. 1, 31, 41 σημ. 8, 44 σημ. 2,
45 καὶ σημ. 1-2, 46 σημ. 1-3, 48 σημ.
3, 49 καὶ σημ. 3, 50 σημ. 2-3, 51 σημ.
1, 55, 75, 82 σημ. 2, 108 σημ. 1, 109
σημ. 1, 110 σημ. 2, 112 σημ. 1-2,
113 σημ. 2, 114 καὶ σημ. 1-7, 120,
125 σημ. 1 καὶ 3, 127 σημ. 2, 128 σημ.
2, 130 σημ. 1, 133 σημ. 1, 134 σημ. 1,
135 σημ. 3, 137 σημ. 2, 139 σημ. 2,
142 σημ. 1-2, 152, (153) καὶ σημ. 1,
155 σημ. 1, 163, 170, 171, 175, 177,
179-180, 187, 206, 207, 208, 232,
254 σημ. 1, 260, 262, 286 σημ. 2,
287 καὶ σημ. 1, 289, 300 σημ. 3,
307 σημ. 2, 318 σημ. 4, 319 σημ. 1,
321 σημ. 1-2, 322 καὶ σημ. 4, 323
καὶ σημ. 7, 325 σημ. 2 καὶ 4-6, 326
σημ. 2 καὶ 4, 327 σημ. 3, 328 σημ. 1,
329 σημ. 1, 331 σημ. 1, 333, 335 σημ.
3, 339 σημ. 1, 348 σημ. 1, 361, 374,
378, 383, 390· βλ. καὶ Dimaras Con-
stantin Th.
Δημήτριάνας Δημήτριος Γ. 380
Δημητρακόπουλος Ἀνδρόνικος 182, 286
Δημητρακόπουλος Φώτιος Ἀρ. 21, 249,
336 σημ. 1
Δημητρακοπούλου Εὐρ. 263
Δημητράκος Δημήτριος 383
Δημοσθένης 41
Δημουλᾶς Ἄθως 364
Δήτσα Μαριάννα 204 σημ. (2 τῆς 203)
Διακρούσης Ἄνθιμος 85 καὶ σημ. 3
Διαλησμάς Στέφανος 21
Δικταῖος Ἄρης 94 σημ. 2, 159, 187,
333, 348, 362, 363, 365, 366
Διοσκουρίδης Βασίλης 245

- Δοξαράς Νικόλαος 118
 Δόξας Ἄγγελος 378
 Δορμπαράκης Π. Χ. 386
 Δούκα Μάρω 329
 Δούκα-Καμπιτογλου Αικ. 304
 Δούκαρης Δημήτρης 251
 Δούκας Δημήτριος 79
 Δούκας Νεόφυτος 43, 45, 189
 Δούκας Στρατῆς 163, 169, 233, 274
 Δραγούμης Ἴων 52, 360, 363, 364, 366, 367, 369, 370
 Δρακόπουλος Παναγιώτης Θ. 246
 Δρακοπούλου Θεώνη, βλ. Μυρτιώτισσα
 Δρίβας Ἄναστ. 158, 359, 360, 363, 365
 Δριμυτηνός Νικόλαος 94
 Δροσίνης Γεώργιος 139, 142, 144 καὶ σημ. 1, 151, 205, 216, 219, 342, 360, 361, 363, 364, 367, 370
 Δρούλια Λουκία 269· βλ. καὶ Droulia L
 Δώδου Αἰκατερίνη 30 σημ. 1
- Ἐγγονόπουλος Νίκος 156, 213, 331, 353, 358, 359, 363, 372
 Ἐλευθερίου Μάνος 368
 Ἐλιοτ Θ. Σ. 93 σημ. 7, 338, 339· βλ. καὶ Eliot T. S.
 Ἐλύτης Ὀδυσσεάς 154, 156 καὶ σημ. 1 - 157, 158, 171, 180, 206, 212, 213, 214, 218, 219 καὶ σημ. 2, 224 καὶ σημ. 6, 225, 233, 234, 274, 348, 350, 353, 354, 357, 358, 359, 363, 364, 365, 367, 372, 387
 Ἐμίρης Γιάννης Ἡλ. 250
 Ἐμμανουὴλ Καῖσαρ 151, 331, 365, 368
 Ἐμπειρικός Ἀνδρέας 156, 207, 359, 363, 364, 372
 Ἐνεπεκίδης Πολυχρόνης Κ 192, 201
 Ἐπαρχος Ἀντώνιος 41, 79
 Ἐπαχτίτης Γιάννος, βλ. Βλαχογιάννης Γιάννης
 Ἐπισκοπόπουλος Νικόλαος 178, 368
 Ἐρμονιακός Κωνσταντῖνος 65, 198, 310· βλ. καὶ Hermoniacos Constantin
 Εὐαγγελάτος Σπύρος 97 σημ. 4, 105 σημ. (2 τῆς 104), 106 σημ. (1 τῆς 105), 294, 322
 Εὐριπίδης 142, (151)
 Εὐτυχίδης Γ Π., βλ. Σαββίδης Γ. Π.
 Ἐφταλιώτης Ἀργύρης 50, 142, 145, 188, 210, 216, 274, 331, 353, 363, 364
- Ζαβίρας Γεώργιος 182, 193, 229, 286 καὶ σημ. 3
 Ζαβιτζιάνος Μάρκος 146, 147, 322
 Ζάγρας Πήλιος, βλ. Κωνσταντινίδης Ἀπόστολος Γ
 Ζακυθηνός Διον Ἀ. 31, 38, 56, 76 σημ. 2, 119, 192 καὶ σημ. 1, 304, 359, 393· βλ. καὶ Zakythinos D. A
 Ζαλοκώστας Γ. Ε. 331
 Ζαλοκώστας Γεώργιος 49, 137, 184, 216, 331, 342
 Ζαμπάφτη Ἰωάννα 261 σημ. 2
 Ζαμπέλιος Ἴω. 342
 Ζαμπέλιος Σπυρίδων 34, 47-48 καὶ σημ. 1, 128, 138, 182, 274, 328
 Ζαρκιάς Στ. 362
 Ζαρούκας Κώστας 364
 Ζαφειρόπουλος Γιώργος 379
 Ζαφειροπούλου Βάσω 245
 Ζαχαριάδης Δ. 360
 Ζαχαριάδου Ἐλ. Α 305 σημ. 1
 Ζενάκος Λ. 312 σημ. 1, 322 σημ. 4, 383 σημ. 1
 Ζερβός Ἰ. 340
 Ζερβός-Ἰακωβάτος Ἡλίας 190
 Ζευγώλη Διαλεχτή 364
 Ζηκίδης Γεώργιος Δ. 384
 Ζήνος Δημήτριος 66 σημ. 2, 208 καὶ σημ. 1
 Ζήρας Ἀλέξης 156 σημ. 1, 171, 178, 277, 350
 Ζορμπᾶ Μυρσίνη 290
 Ζούκης Γεώργιος 387, 388
 Ζωγράφου Λιλή 337 καὶ σημ. 1, 378
 Ζώης Α. Χ. 282
 Ζώρας Γεώργιος Θ. 46 σημ. 4, 47 σημ. 1-2, 58 σημ. 2, 60 σημ. 2, 61 σημ. 1,

- 70, 71, 73, 74, 75, 79 σημ. 3, 81, 83
σημ. 2, 85, 87 σημ. 3, 102 σημ. 1,
110 σημ. 2, 120, 125 σημ. 2, 152, 176,
186, 215 σημ. 2, 216 σημ. 1-2, 225-
226 και σημ. 1, 246, 249, 264, 299,
308 και σημ. 1, 311, 315, 323 και σημ.
1, 351, 352· βλ. και Zoras G (Gior-
gio)
Ζῶτος Μίνως 151, 331, 362, 365
- Ἡλιακόπουλος Διονύσιος 130
Ἡλιόπουλος Κωνσταντῖνος Ν. 246, 271
Ἡλιού Φίλιππος Η. 263, 331
Ἡσαία Νανὰ 366
- Θασίτης Πάνος 159, 363
Θέμελης Γιώργος Δ. 159, 180, 274-
275, 331, 353, 362, 363, 368, 377, 378
Θεοδωράκης Μίκης 353· βλ. και Theo-
dorakis Mikis
Θεοδωρακόπουλος Ι. Ν. 38
Θεοδώρου Ἀλκηστις, βλ. Θεοδώρου-Σου-
λογιάννη Ἀλκηστις
Θεοδώρου-Σουλογιάννη Ἀλκηστις 244,
272
Θεοτοκᾶς Γιώργος 163, 169, 171, 188,
198 και σημ. 1, 208, 232, 275, 322
και σημ. 2, 334, 338, 358, 363, 364,
365, 366, 367, 368, 369, 370
Θεοτόκης Κωνσταντῖνος 42, 146-147,
224 και σημ. 2, 227, 275, 322, 363,
364, 369, 371
Θεοτόκης Νικηφόρος 42, 44
Θεογάρης Κωνστ. Κ. 270
Θερβάντες 150
Θερεϊανὸς Διονύσιος 223 και σημ. 6
Θουκυδίδης 117
Θρακιώτης Κώστας 290
Θρύλος Ἀλκης 179, 237, 331, 362,
363, 364, 369, 370
Θωμάζαϊος Ν. 224 και σημ. 1· βλ. και
Tommaso Niccolò
Θωμαΐδης Σταῦρος 297
- Θωμόπουλος Ι. Α. 115 σημ. 2· βλ. και
Thomopoulos Jean A.
Θωμόπουλος Σ. 271
- Ἰακωβίδη Λιλή 364
Ἰάσιο 112
Ἰατροίδης Ἀντρέας 246
Ἰατρόπουλος Δημήτρης 372
Ἰλίνσκαγια Σόνια Β. 363· βλ. και Iljin-
skaia Σόνια Β.
Ἰορδανίδης Κ 121, 152, 351
Ἰουστινιανὸς 68
[Ἰσοκράτης] 61
Ἰψεν 147
Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς 60
Ἰωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης 35 σημ. 3
Ἰωάννης Δούκας Κομνηνὸς Ἀγγελοσ 65
Ἰωάννης τῶν Μεδίκων 78
Ἰωαννίδης Ἡρ. 364
Ἰωαννίδης Θεόδωρος 222 σημ. 6
Ἰωαννίδης Πάνος 356
Ἰωαννίδης Σάββας 183
Ἰωαννίδης Στέφανος 247
Ἰωαννίδου-Μπαρμπαρίγου Μαρία 248
Ἰωάννου Ἀνδρέας Σ. 352, 353, 356
Ἰωάννου Γιώργος 167-168, 251, 328
και σημ. 3-4, 368
Ἰωσήφ ἐπίσκοπος Μεθώνης, βλ. Πλουσια-
δηνὸς Ἰωάννης
- Καβαρνὸς Ι. Π. 138 σημ. 3
Καβάφης Κ. Π. 30, 57, 148 και σημ. 1,
151, 180, 181 και σημ. (1), 182, 194
και σημ. (1), 196 και σημ. 1, 198, 200
και σημ. 1, 205, 207, 212, 213, 214,
217 και σημ. 2 και 4, 219, 221, 222
και σημ. 3, 223 και σημ. 4, 224 και
σημ. 5, 227 και σημ. 2, 231-232, 233,
234, 275, 301, 302 σημ. (1 τῆς 301),
303 και σημ. 4, 322 και σημ. 3-4, 331
και σημ. 2 - 332, 348, 350, 353, 361,
362, 363, 364, 365, 366, 367, 368,
370, 372-373, 378, 387, 390

- Καβαριάς Νίκος 158, 207, 353, 362, 364, 370, 387
- Καζαντζάκη Γαλάτεια 167
- Καζαντζάκης Νίκος 57, 148, 149-150, 163, 169, 171, 180, 181, 188, 198, 206, 207, 208, 210, 213, 214, 215, 218, 230, 232, 234, 275, 353, 354, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 378, 390-391
- Καίρης Θεόφιλος 45, 364
- Καιροφύλας Κώστας 331
- Κακλαμάνης Στέφανος 120, 270, 320 σημ 3
- Κακναβάτος Έκτωρ 160, 359, 366
- Κακούλιδη Έλένη Δ 89 σημ 2, 189, 308 σημ 2, 313, 315, 352 σημ. 1, 360 σημ 1
- Κακριδής Θεοφάνης Α 54
- Κακριδής Ι Θ. 142 σημ. 3, 149, 193, 393
- Κακριδής Φάνης Ι. 376
- Καλαμάρης Νικόλαος 156 σημ. 1, 275-276, 332, 359, 363
- Κάλας Νικόλαος, βλ Καλαμάρης Νικόλαος
- Κάλβος Άνδρέας 57, 124-126, 140, 180, 185, 186, 187 και σημ 1, 192, 193, 194, 205, 212, 213, 217, 218, 222 και σημ 4, 223, 276, 311, 323 και σημ 1-2, 332, 342, 353, 361, 363, 366, 367, 368, 369, 373, 387, 391
- Κάλβος Ίωάννης 124
- Κάλβος Νικόλαος 124
- Καλιόρης Γιάννης 55-56
- Καλιότσος Παντελής 168, 366
- Καλιτσουνάκης Ίωάννης 87 σημ 2, 177, 185 και σημ. 2, 314 και σημ 2· βλ και Kalitsunakis J
- Καλλέρης Ίωάννης Ν 194
- Καλλιγιάς Παύλος 138, 323, 362, 363, 369
- Καλλιέργης Άντώνιος 41
- Καλλιέργης Ζαχαρίας 79
- Κάλλιστος Άνδρόνικος 79
- Καλογερόπουλος Διονύσιος Π 268, 272, 278
- Καλογεροπούλου Α. Γ 324 σημ 1
- Καλοδίκης Περικλής Ν 292, 389
- Καλοκώρη Έλένη 251
- Καλοκώρης Δημήτρης 251, 274
- Καλονάρος Πέτρος Π. 58, 59 σημ. (3 τής 58), 62 και σημ 1, 308 και σημ 4, 319
- Καλοσγούρος Γεώργιος 129 και σημ. 1, 140, 224 και σημ 3
- Καμηλάκης Παναγιώτης Ι 267
- Καμπάνης Άριστος 289, 351, 362
- Καμπάς Νίκος 139, 276, 342
- Καμπερίδης Λάμπρος 375
- Καμπούρογλου Δημ. Γρ. 369
- Καμπύσης Γιάνης 142, 188, 276, 332, 363, 367
- Καναράκης Γ 200
- Κανελλόπουλος Παναγιώτης 171, 370
- Καπετανάκης Δημήτριος 169, 188, 363, 364, 369
- Καποδίστριας Αύγουστίνος 133
- Καποδίστριας Ίωάννης 133
- Καραβίας Άναστάσιος 123
- Καραβίας Νότης Διον. 271
- Καραβίας Πάνος 181, 363
- Καραβίδας Γιάννης Π. 274
- Καραγάτσης Μ 164, 165 σημ. 1, 169, 198, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370
- Καραγεωργοπούλου-Λιώτη Άλεξ 264
- Καραγιάννη Ίωάννα 59 σημ (3 τής 58)
- Καραθανάσης Άθ. Ε 110 σημ. 2, 320 και σημ 3 βλ και Karathanasis Α
- Καράμπελας Νίκος 352, 357
- Καραντινός Ν 278
- Καραντινός Άντρέας 156 σημ 1, 162, 168 και σημ 1, 171, 180, 325 σημ. 1, 334, 335, 354, 357 σημ 1, 362, 364, 365, 371, 374, 375
- Καραόγλου Χ Α. 374
- Καρασούτσας Ίωάννης Δ. 135, 342, 367
- Καρατζάς Διονύσης Α. 352
- Καρατζάς Νίκος 247, 352, 357
- Καρατζάς Στχαμάτης Κ 194, 388

- Καρβέλης Τάκης 390
 Καρβούνης Νίκος 370
 Καρέλλη Ζωή 159, 332, 362, 363, 365, 366, 390
 Καρέλλης Μανώλης 16, 354
 Καρζής Κώστας Ι. 355
 Καρθαίος Κ 150, 362, 369, 370
 Καρκαβίτσας Άνδρέας 51 σημ. 2, 52, 145 και σημ 2, 180, 188, 209, 215, 276, 323 και σημ 3-4, 332, 363, 364, 365, 369, 373 βλ. και Karkavitsas A.
 Καρολίδης Παύλος 183
 Κάρολος Α΄ Τόκκος 63
 Κάρολος Η΄ (τῆς Γαλλίας) 78
 Καροῦζος Νίκος 159, 213, 332, 354, 362, 363, 366
 Καροῦζηλου Μάρθα 256, 279
 Καρρᾶς Γιάννης 263
 Καρρᾶς Τάκης 364
 Καρτέσιος 113
 Καρύδης Βύρων 272
 Καρύδης Νίκος 364
 Καρωτάκης Κώστας 150, 151, 222, 301, 302 σημ. (1 τῆς 301), 323 και σημ. 5, 332, 353, 361, 362, 363, 367, 368, 370, 391
 Κάσδαγλης Έμμανουήλ Χ. 273 σημ. 1, 280, 338
 Κάσδαγλης Νίκος 168, 368
 Κασιγόνης Άγγελος 384
 Κασιμάτης Νικόλαος 123
 Κασίνης Κ. Γ. 273 σημ. 1, 279, 335 και σημ. 3
 Κασομούλης Νικόλαος 122, 146
 Καστανάκης Θράσος 165, 206, 364, 366, 368
 Καταρτζής Δημήτριος 43 και σημ. 1, 113-114 και σημ. 1 και 5, 116, 190, 323
 Κατηφόρης Νίκος 167
 Κατηφόρης Νίκος Κ. 246
 Κατήφορος Άντώνιος 118
 Κατσαίτης Πέτρος 109 και σημ. 6, 187, 311 και σημ. 3
 Κατσαρός Μιχάλης 161
 Κατσιαρδῆ Όλγα 263
 Κατσίκη-Γκιβάλου Άναστασία 390
 Κατσιμπαλής Γ. Κ. 190, 272, 274, 275, 276-277, 278, 279, 280, 281, 354
 Κατσουρός Άντώνιος Φ. 318 σημ. 4
 Καχτίτσας Νίκος 166, 226 σημ. 3, 277, 332, 338
 Καψοκέφαλος Σπ. 346
 Καψωμένος Έρατοσθένης Γ. 121 σημ. 1, 282, 391
 Καψωμένος Στ. Γ. 318 σημ. 3, 323 σημ. 6
 Κεραμίδας Άνδρέας Ίω. 353
 Κεφαλληναίου Εὐγενία 255
 Κεφαλλονίτης Στέφανος 385
 Κεχαγιόγλου Γιώργος 71, 84 σημ. 2, 195 σημ. (1 τῆς 194), 222 σημ. 3, 231 σημ. 2, 291, 310-311 και σημ. 1, 372, 373, 375· βλ. και Kechagioglu G.
 Κιγάλας Ματθαῖος 95
 Κινδ Θεόδωρος 343 σημ. 1, 345· βλ. και Kind Theodor
 Κίτσος-Μυλωνᾶς Α. Θ. 48 σημ. 1, 360, 377
 Κοββατζῆς Άστέρης 165
 Κοδρικᾶς Παναγιώτης 43, 45, 192
 Κοκκινάκης Δημ 343, 346
 Κοκκινάκης Κωνσταντῖνος 45
 Κοκκίνης Σπύρος 250, 349, 354
 Κόκκινος Δημοσθένης 246
 Κόκκινος Διον. Α. 369
 Κόκκος Δημήτριος 139, 190, 342
 Κοκολάκη Σοφία 389
 Κοκόλης Ξ. Α. 163, 323 σημ. 1, 340 σημ. 1, 372, 376 και σημ. 2, 387, 391
 Κολακλίδης Πέτρος 194 και σημ. 1, 302 σημ. (1 τῆς 301)
 Κόλλιας Σήφης Γ. 353
 Κολοβός Φίλιππος Δ. 385
 Κολοκοτρώνης Θεόδωρος 122, 126, 127
 Κολομπῆς Φραγκίσκος 110
 Κολυβάς Άλέξιος 103
 Κομμητᾶς Στέφανος 43, 45
 Κονδυλάκης Ίωάννης 146, 187, 323, 332, 362, 363, 366, 369

- Κονεμένος Νικόλαος 54, 130, 188, 332
 Κονόμος Ντίνος 255, 340 και σημ. 2
 Κοντογεώργης Γιώργος, βλ. Κακναβάτος
 "Εκτωρ
 Κόντογλου(ς) Φώτης 163, 169, 277,
 332, 360, 366, 368, 370
 Κοντομίχης Παναζής 293
 Κόντος Κωνσταντίνος Στ. 48, 49 και
 σημ. 1-2, 54
 Κοντός Παναγ 388
 Κοπιδάκης Μ. Ζ. 376-377
 Κοραής 'Αδαμάντιος 41, 43, 44, 45, 46,
 60 σημ. 3, 114-115, 131, 312, 187,
 188, 189, 191, 192, 203, 219, 243,
 277, 314, 323 και σημ. 7, 332-333
 Κόρακας "Αργης 351
 Κορδάτος Γιάννης 55, 192, 290, 334
 Κορίδης Γιάννης 349
 Κορυμπέτη 'Ηρώ 280
 Κορνάρος 'Ανδρέας 105 σημ. (2 τῆς 104)
 Κορνάρος Βιτσέντζος 102, 104-108,
 (188), 312 και σημ. 1-2, 321, 323-
 324, 342, 353, 368, 373
 Κορνάρος Θέμος 167
 Κορνάρος 'Ιάκωβος 105 σημ. (2 τῆς
 104)
 Κορνήλιος 131
 Κορομηλάς 'Ανδρέας 341 και σημ. 2,
 342
 Κοροντζή 'Ελένη 323 σημ. 3
 Κορρές Στυλιανός Γ. 246
 Κορδαλλεύς Θεόφιλος 111
 Κόρφης Τάσος 274, 277, 282, 336, 337,
 351, 365, 367, 387
 Κορωνιδός 'Αντώνιος 116
 Κοσμᾶς Δ. Α. 372
 Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός 113
 Κοτζίᾶς 'Αλέξανδρος 468, 365
 Κοτζιάς Κώστας 168, 367, 368
 Κοτζιούλας Γιώργος 151, 333
 Κοτοπούλη Μαρίκα 52
 Κότσιρας Γιωργής 160, 333, 362, 363,
 364, 365, 366
 Κουγέας Σωκράτης 192, 203 σημ. 1
 Κουκούλας Α. 325
 Κουκουλές Φαίδων Ι 68 σημ. 1, 73
 σημ. 2, 184 και σημ. 1, 308 σημ. 1,
 309 σημ. 5, 310 σημ. 2, 314 σημ. 1,
 315 σημ. 2, 316 σημ. 2
 Κουλουφάκος Κώστας 378-379
 Κουμανούδης Στέφανος 183, 277, 383
 Κουμανταρέας Μένης 168, 368
 Κούμαρη-Sanford 'Αριάδνη 281
 Κουμαριανού Αικατερίνη 189, 206, 329
 και σημ. 1, 333, 383 σημ. 1· βλ. και
 Coumarianou C.
 Κούμας Κωνσταντίνος 45
 Κουνιάκης Δημοσθένης Α. 268
 Κουντρομιχάλης Νικ. 340 και σημ. 1
 Κουρίλας Εὐλόγιος 269
 Κουρμούλης Γεώργιος Ι. 194, 385, 391
 Κουρνούτος Γεώργ. ΙΙ. 38, 193, 330,
 334, 335
 Κουρτίδης 'Αριστοτέλης 369
 Κούρτσολας Νικόλαος 118
 Κούσουλας Λουκάς 338, 371, 375, 379
 Κουταγιώταινα 89
 Κουτούζης Νεοκλής 206
 Κουτούζης Νικόλαος 118
 Κουτσιλιέρης 'Ανάργ. Γ. 391
 Κουτσομπόγερας Ξεν. ΙΙ. 351
 Κουτσοχέρας Γιάννης 206
 Κουχτσόγλου Γιάννης 334
 Κραβαρτόγιαννος Δρόσος 250
 Κράγκαρης Διονύσης 359
 Κραψίτης Βασίλης 351
 Κρέμος Γ. ΙΙ. 286
 Κριαράς 'Εμμανουήλ Γ. 30 σημ. 1, 31,
 55, 64, 75, 80, 84 σημ. 1, 89 σημ. 3,
 93 σημ. 6, 101, 102 σημ. (2 τῆς 101),
 102 σημ. 4, 105 σημ. 1, 109 σημ. 5,
 144 σημ. 4, 176, 177, 187, 203 σημ. 2,
 215 σημ. 2, 221, 222 σημ. 1, 243, 245,
 272, 299, 305 και σημ. 1, 306 σημ. 2,
 307 και σημ. 4, 308 σημ. 4, 310 σημ.
 3, 311 και σημ. 2-3, 312 σημ. 1, 314
 και σημ. 3, 315 σημ. 4, 316 σημ. 1
 και 3, 318 σημ. 2, 319 σημ. (4 τῆς
 318), 383, 389 σημ. 1, 391· βλ. και
 Kriaras E.

- Κρουμβάχερ (καὶ Κρουμπάχερ) Κ. 15,
61 σημ. 1, 75, 79 σημ. 3· βλ. καὶ
Krumbacher Karl
- Κρουτάλλης Κώστας 108, 142, 147,
184, 188, 205, 277, 333, 362, 363,
364, 367, 368-369, 370
- Κυπριανοῦ Χρ. 356
- Κυριαζῆς Ἀθαν Γ 362, 370
- Κυριαζῆς Ν Γ 270
- Κυριαζόπουλος Σπύρος 160 καὶ σημ. 2
- Κυριακίδης Ἀχιλλέας 282
- Κυριακίδης Στίλπων Π. 54-55, 58, 190,
212, 264, 309 σημ. 1, 311 σημ. 2,
319 σημ. 2, 323 σημ. 6· βλ. καὶ Κγ-
makides St.
- Κυριακίδου-Νέστορος Ἀλκη 38, 190,
191
- Κύρου Ἀχ Ἀ 76 σημ. 3, 119
- Κύρου Κλεῖτος 159, 363
- Κωβαίου Μαρουσῶ 249, 331
- Κωλέττης Ἰωάννης 134
- Κωνσταντᾶς Γρηγόριος 43, 113, 328-
329 καὶ σημ. 1
- Κωνσταντινίδης Ἀνέστης 343, 346
- Κωνσταντινίδης Ἀπόστολος Γ 334
- Κωνσταντινίδης Ἐμμ. Ι. 51 σημ. 4
- Κωνσταντινίδης Κ Ν. 255
- Κωνσταντινίδης Κωνσταντῖνος Γ, βλ.
Μάγνης Πέτρος
- Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος 36
- Κώνστας Κ Σ 255, 331
- Κωστακιώτη Μάγδα 267
- Κωστακιώτης Λάμπρος 267
- Κωστελένος Δημήτρης Π 291, 292
- Κωτούλα Ζωή 389
- Κωτσαδάμ Γιάννης Σ. 353
- Λαδᾶς Γεώργιος Γ. 260, 262, 265, 266,
267, 277
- Λαδᾶς Νίκος Β. 373
- Λαδογιάννη-Τζούφη Γεωργία 121, 153,
267
- Λαζογιώργος-Ἑλληνικός Δ. 331
- Λάιος Γεώργιος 116 σημ. 1, 192, 255
- Λάλων Κλέανδρος Κ, βλ. Καρθαῖος Κ.
- Λαμαρτῖνος 135, 136
- Λαμπαδαρίδη Μαίρη 364
- Λαμπρίδη Ἑλλη 377
- Λαμπρόπουλος Βασίλης 329
- Λάμπρος Σπυρίδων Π 36 σημ. 2, 68,
71, 79 σημ. 3, 82, 119, 184, 268, 311
σημ. 2, 313, 317· βλ. καὶ Lambros
Spridion P.
- Λάμπρου Δημήτρης Ι. 244
- Λαούρδας Βασίλειος 169, 176, 188, 215,
277, 280, 307 σημ. 3, 374· βλ. καὶ
Laourdas Basil
- Λαπαθιώτης Ναπολέων 151, 277, 333,
353, 361, 362, 365, 368
- Λάππας Κώστας Θ 264, 271
- Λάππας Τάκης 272
- Λασκαράτος Ἀνδρέας 128, 140, 187,
190, 191 σημ. 5, 192, 221, 223 καὶ
σημ. 1, 324, 333 καὶ σημ. 3, 364, 369
- Λασκάρις (Νικαίας) 78
- Λάσκαρης Νικόλαος Ι. 293
- Λάσκαρης Ἰανὸς 40, 76, 78 καὶ σημ.
2 - 79 καὶ σημ. 1, 232, 312· βλ. καὶ
Laskaris Giano
- Λάσκαρις Κωνσταντῖνος 77 καὶ σημ. 3,
260
- Λάσκος Ὁρέστης 364
- Λαυρέντιος τῶν Μεδίκων 78· βλ. καὶ
Lorenzo dei Medici
- Λεβάντας Χρῆστος 167, 273, 282, 365
- Λεγράνδιος Αἰμύλιος 70· βλ. καὶ Le-
grand Émile
- Λειβαδίτης Τάσος 161, 333
- Λειβνίτιος 113
- Λελεδάκη Βίκυ 373
- Λεονάρδος Α' Τόκος 63
- Λεοντάρης Σωτ. 272
- Λευκοπαρίδης Ξ. 274, 343, 347
- Λευκὸς Ἀρκ. 364
- Λέυτον-Ζένιου Εὐρω, βλ. Layton-Ζέ-
νιου Εὐρω
- Λέων Ι' (πάπας) 78, 79
- Λήσταρχος Ἑρμόδωρος 41
- Λιάσκακ Βασ. 364

- Λιάτα Εὐτυχία Δ. 264
 Λιγαρίδης Παύσιος, μητροπολίτης Γά-
 ζης 81 σημ. 1
 Λιγνάδης Τάσος 371, 372
 Λίκος Γιώργος 359
 Λιπέρης Δημήτρης 353
 Λίτινας Σπ. 312 σημ. 2
 Λιώκης Ἐπαμεινώνδας 331
 Λογοθέτη-Ἄντερσον Καίτη 198
 Λογοθέτης-Γούλιαρης Νικόλαος 118
 Λόικε 113
 Λορενζάτος Ζήσιμος 172, 181, 200,
 297, 359-360, 365
 Λουδοβίκος Α' τῆς Βαυαρίας 131
 Λουκάκης Κώστας 354
 Λουκάκου Χαρά 321 σημ. 2
 Λούκαρις Κύριλλος 42, 111
 Λουκάτος Δημήτριος Σ. 191 καὶ σημ. 5
 Λούλης Βασίλης 333
 Λουντέμης Μενέλαος 167, 353, 365, 366
 Λουκούργου Νίκη 321 καὶ σημ. 2
 Λυμπεράκη Μαργαρίτα 163, 362
 Λύντεκε Ἐντβίγη 328
- Μαβίλης Λορέντζος 129, 151, 187, 192,
 193, 205, 208, 210, 216, 313, 333-
 334 καὶ σημ. 1, 361, 364, 367, 373,
 391
 Μαγγανάρης Ἀπόστολος 226, 364
 Μαγκλιῆς Γιάννης 164, 364, 370
 Μάγνης Πέτρος 150, 277, 334
 Μαζαράκης-Αἰνιάν Ι. 263
 Μακιαβέλλης 47
 Μακρῆς Νικόλαος Ε. 138
 Μακρυγιάννης Γιάννης 122, 146, 199,
 277-278, 325, 334, 363, 364, 368
 Μακρυνικόλα Νινέττα (Αἰκατερίνη) 199,
 280
 Μάλαινος Ἐπ. 362
 Μαλακάσης Μιλτιάδης 142, 151, 188,
 334 καὶ σημ. 2, 360, 361, 362, 363,
 364, 366, 367, 370
 Μαλάνος Τίμος 180, 365
 Μαλεβίτσης Χρ. 375
- Μαλκοτζίογλου Δημήτριος Χ. Σωτήρ 345
 Μαλλέρος Φώτιος Κ. 240, 252
 Μαμώνη Κυριακή 269, 273, 308 σημ. 3,
 330
 Μανδακάσης Θωμάς 113
 Μανὲ Ἰωάννης Ρίζος 112
 Μάνος Μιχαήλ Χαρ. 246, 351
 Μανουήλ Α' Κομνηνός 60
 Μανουσάκας Μανούσος Ι. 15, (40) καὶ
 σημ. 1-3, 86 σημ. 1-2 καὶ 4-6, 87 καὶ
 σημ. 1, 88 σημ. 2 καὶ 4, 92 σημ. 1,
 93 σημ. 4-5, 94 σημ. 2, 96 καὶ σημ.
 3 καὶ 5, 97 σημ. (6 τῆς 96), 97 σημ.
 1-3, 99 σημ. 1 καὶ 4-5, 103 σημ. 2,
 108 σημ. 1, 120, 176, 188, 267-268,
 270, 291-292, 299, 308, 314 σημ. 3.
 316 καὶ σημ. 3 - 317, 318 σημ. 3· βλ.
 καὶ Manoussacas M. J.
 Μανούσος Ἀντώνιος 129, 328
 Μανούτιος Ἄλδος 77
 Μαντουβάλου Μαρία 334
 Μαραγκουδάκη Στέλλα 331 σημ. 1
 Μαραγκοῦ-Ἰγνατίου Φωτεινὴ 356
 Μαραθεύτης Μ. 356
 Μάργαρης Δημ. 255, 288, 342 σημ. 1
 Μαρινάκης Γ. 338
 Μαρκάκης Πέτρος 147 σημ. 2, 273,
 278, 378
 Μαρκαντωνάτος Γερ Α 292, 389, 390
 Μαρκοράς Γεράσιμος 127-128, 140,
 188, 192, 205, 216, 278, 325 καὶ σημ.
 1, 334 καὶ σημ. 3, 369, 373
 Μαρκοῦρας Γεώργιος 127
 Μαρσέλλος Θ. 166 σημ. 1
 Μαρτελάος Ἀντώνιος 118, 123
 Μαρτζώκης Στέφανος 130, 216, 334,
 369
 Μαρωνίτης Δ. Ν. 154 σημ. 1, 161 σημ.,
 1, 162, 194, 338, 365-366, 372, 376,
 377
 Μαστοράκη Τζένη 213
 Μαστροδημήτρης Π. Δ. 15, 20, 21, 22,
 (23), 24, 51 σημ. 2, 117 σημ. 2, 119,
 128 σημ. 1, 144 σημ. 3, 145 σημ. 2,
 207 σημ. 1, 226 σημ. 1, 263, 276, 278.

- 323 και σημ. 3-4, 325 και σημ. 1, 353 σημ. 1, 357 και σημ. 1, 373, 391· βλ. και Mastrodemetres P. D
- Ματαράγκας Π 342, 346
- Μάτεσις Ἀντώνιος 126, 127 σημ. 1, 187, 322, 325, 334, 360, 364
- Ματθαῖος (μητροπολίτης) Μυρέων 81 και σημ. 3, 82 και σημ. 1
- Μάτσας Ἀλέξ. 364
- Ματσούκας Ἀθαν. Π. 390
- Μαυρῆς Νικ Γ 260, 267, 270, 272
- Μαυρίδης Ἀριστ Ν 251
- Μαυρογιάννης Γεράσιμος 130
- Μαυροκορδάτος Ἀλέξανδρος 111 και σημ. 3
- Μαυροκορδάτος Κωνσταντῖνος 112
- Μαυροκορδάτος Νικόλαος 112, 113, 226
- Μαυρομάτης Γιάννης Κ. 107 σημ. (1 τῆς 105), 299 σημ. 1
- Μαυρομιχαλαῖοι 122
- Μαυρόπουλος Δημήτρης 20
- Μαυροφρύδης Δημήτριος Ι. 65, 183 και σημ. (1), 314
- Μαυρουδῆς Κώστας 245
- Μαχαίρας Λεόντιος 40, 85 σημ. 1, 313 και σημ. 1
- Μέγας Α. Ε. 15, 39 σημ. 1, 41 και σημ. 3, 4 και 6, 42 και σημ. 1, 43 σημ. 1, 44 σημ. 1, 54, 319 σημ. 3
- Μέγας Ἀναστ. Χ. 271
- Μέγας Γεώργιος Α. 71 σημ. 1, 89 σημ. 1, 103, 190, 266, 312 και σημ. 2, 318 και σημ. 3, 319 σημ. 2
- Μέδικοι (Φλωρεντίας) 78
- Μελᾶς Λέων 138
- Μελᾶς Σπύρος 210, 330, 334, 358, 362, 363, 369, 370
- Μελαχρινός Ἀπόστολος 150-151, 355, 361, 365, 366, 368
- Μελετόπουλος Ἰωάννης 334
- Μελισσάνθη 159, 334, 378
- Μελισσηνός Σπυρίδων 128
- Μενάρδος Σίμος 185 και σημ. 1· βλ. και Menardos Simos
- Μενδράκος Τάκης 337 και σημ. 2
- Μέξας Βαλέριος Γ 260, 261 και σημ. 2, 262, 263
- Μερακλῆς Μ Γ 139 σημ. 1, 152, 154 σημ. 1, 160 σημ. 1, 162, 166 σημ. 1, 168 σημ. 1-2, 170, 182, 191, 302 σημ. (1 τῆς 301), 320, 322, 323 σημ. 4, 324 σημ. 1, 325, 327, 329, 336 σημ. 1, 350, 366, 373, 375, 390
- Μεσεβρινός, βλ. Μυστακίδης Ἀντώνης
- Μεταξᾶ-Κροντηρᾶ Ἀντιγόνη 370
- Μεταξᾶς Νικόδημος 111
- Μηλιαράκης Ἀντώνιος 183
- Μηλιαράκης Σ. 386
- Μηλιώνης Χριστόφορος 375, 379
- Μηλιώρης Νίκος Ε. 271
- Μηνιάτης Ἡλίας 42
- Μητροπούλου Μόνα 164
- Μητσάκης Καριοφίλης (Κάρολος) 16, 51 σημ. 1, 60 σημ. 3, 561 σημ. 1, 67 σημ. 2, 74 σημ. 1, 75, 85 σημ. 2, 119, 143 σημ. 5, 169, 189, 290, 300 σημ. 3, 306 και σημ. 3-4, 349-350, 353 και σημ. 1, 372, 393· βλ. και Mitsakis Karolos
- Μητσάκης Μιχαῆλ 147, 178, 278, 334, 363, 368, 373
- Μηχιώτης Χαρ. Θ. 383
- Μινεέμη Μαρίκα 353
- Μιράσγεζη Μαρία 290
- Μιχαηλίδης Βασίλης 353
- Μιχαηλίδης Δημ. Κ. 226
- Μιχαηλίδης Εὐγένιος 267
- Μιχαηλίδης Κ. Μ. 54, 271, 274, 298 σημ. 1
- Μιχαλέτος Γιάννης 366
- Μιχαλόπουλος Ν. 346
- Μιχαλόπουλος Φάνης 186, 269, 274
- Μιχαῆς Π. Α. 366
- Μοισιόδαξ Ἰώσηπος 43, 113, 189, 325 και σημ. 2
- Μολιέρος 45
- Μομᾶρς 112
- Μονογιός Δ Ν. 390
- Μόντης Κώστας 352· βλ. και Montis Costas

- Μοντσελέζε Θεόδωρος 109, 313· βλ
καὶ Montselese Teodoro
Μορεάς 366· βλ. καὶ Παπαδιαμαντόπου-
λος Ἰωάννης, Moreas Jean
Μορεζῆνος Ἰωάννης 313
Μοσχόβης Β Ε 390
Μοσχῶφ Κωστῆς 162
Μοσχοβάκης Ἄντ 333 καὶ σημ 3
Μοσχονᾶ Λήδα 303 σημ (1 τῆς 301),
375
Μοσχονᾶς Ἐμμ Ι 55, 56, 261, 262,
268, 273 σημ 1, 275, 290, 324, 325
καὶ σημ 5, 326
Μοσχονᾶς Μάνος, βλ Μοσχονᾶς Ἐμμ. Ι
Μοσχόπουλος Γεώργ. Ν. 390
Μόσχος Δημήτριος 79
Μόσχος Ε Ν 366
Μουζάκη Μάχη 315
Μουλλᾶς Παν 48 σημ. 3, 143 σημ 4,
145 σημ 1, 189, 265, 275, 301 σημ.
(3 τῆς 300), 319 σημ. 1, 321, 326 καὶ
σημ 2· βλ. καὶ Moullas P.
Μουρέλος Γιώργος 166
Μουρτζόπουλος Ἄγαμ. Τ. 305 σημ 1
Μουσόπουλος Θανάσης 247
Μουσοῦρος Μάρκος 77, 78 καὶ σημ. 1
Μουσταῆς Βασίλης 172
Μουστοξύδης Ἀνδρέας 183, 190
Μουτζάν-Μαρτινέγκου Ἐλισάβετ 130
Μούχας Κ Ν 268
Μπακιρτζῆς Χαράλαμπος 249
Μπαλάσκας Κώστας 379
Μπαμπινιώτης Γεώργιος 55, 184 σημ
2, 244, 266, 388
Μπάρας Ἀλέξανδρος 158, 363
Μπαρλᾶ Ρόζα 334
Μπαρλᾶς Τάκης 364
Μπαρλᾶς Φαῖδρος 334, 348, 369
Μπάρτ Γουλιέλμος 288, 343, 355
Μπασογιάννης Θωμᾶς Δ. 274, 275
Μπαστιᾶς Κωστῆς 169, 188, 278, 366,
369
Μπεκατώρος Στέφανος Κ. 349
Μπελεζίνης Ἀντρέας 250
Μπέλλα Ζωή Κ 379
Μπέλλα Σοφία 379
Μπενάκης Λίνος 267
Μπεράτης Γιάννης 163, 358, 359, 365,
366, 367
Μπεργαδῆς 87-88 καὶ σημ. 1-2, 94
σημ 3, 188, 193, 228, 307, 313 καὶ
σημ 2, 321, 325 καὶ σημ 3
Μπίγκας Μιχαήλ Β 385
Μποζάνα Νότα, βλ Μποζάνα-Κούρου
Νότα
Μποζάνα-Κούρου Νότα 272
Μπόνης Κωνσταντῖνος Γ 267
Μπότσαρης Μάρκος 122
Μπουγάτσος Ἰωάννης Δ 255
Μπουκουμάνης Ἡλίας 251
Μπουμη-Παπᾶ Ρίτα 157, 335
Μπουμπουλίδης Φ. Κ. 84 σημ 3, 93
σημ. 1, 97 σημ. (6 τῆς 96), 98 σημ 1,
119, 120-121, 127 σημ. 3, 135 σημ. 1,
152, 189, 246, 255, 264, 265 καὶ σημ.
1, 268, 310, 311 σημ. 3, 315 καὶ σημ
4, 316 σημ 1, 318 σημ. 4, 320 σημ. 3,
324 σημ. 1, 325 σημ. 5, 329 σημ. 3,
333 σημ 3, 336 σημ. 1, 340 σημ 2,
350, 351, 354, 356, 358, 360 καὶ
σημ 1, 373, 374-375
Μπουμπουλίδου Γλυκερία, βλ. Πρωτοπα-
πᾶ-Μπουμπουλίδου Γλυκερία
Μπουνιαλῆς-Τζάνες Μαρίνος 100-101
καὶ σημ 1, 108 καὶ σημ 2, 184
Μπρέχτ Μπέρολτ 302 σημ. (1 τῆς 301)
Μπῶκος Γιώργος Δ 268
Μυιάρης Ἀνδρέας 110
Μυλωνᾶ Θεοδώρα 132 σημ 3, 301
σημ 1
Μυλωνογιάννης (Γιώργος) 365
Μυριβήλης Στράτης 163, 164, 169, 191
σημ. 5, 198, 206, 214, 221, 223, 232,
325, 336, 362, 364, 366, 367, 368,
369, 370
Μυρίδης Χρυσόστομος 271
Μυρτίλος Ἀποστολίδης Κοσμᾶς 269
Μυρτιώτισσα 151, 335
Μυστακίδης Ἀντώνης 55, 233 καὶ σημ.
1, 359

- Μυστακίδης Β Α. 269
 Μυτιληναῖος Ὀρφεάς 250
 Μωραΐτης Γ 390
 Μωραιτίδης Ἀλέξανδρος 145, 278, 364, 369
 Μωραιτίνη Μαρία Τίμου 335
 Μωραιτίνης Τίμος 335, 369
- Ναθαναήλ Παῦλος Π 358
 Νάκας Θανάσης 278
 Νάκου Λιλίκα 167, 278, 358, 363, 364, 366, 367
 Νέγρης Ἀλέξανδρος 215
 Νενεδάκης Ἀντρέας Ν. 108 σημ 2, 355
 Νεροῦλης Ἰακωβάκης Ρίζος 45, 130, 131, 212, 287-288· βλ καὶ Neroulos Jacovaky Rizo
 Νεύτων 113
 Νηφάκης Νικήτας 192
 Νιάρχος Θανάσης Θ. 156 σημ. 1, 248, 277, 350
 Νίκας Κωνσταντῖνος 266 βλ καὶ Nicas Costantino
 Νίκη Ἀγγελική 123
 Νικολαΐδης Ἀριστοτέλης 368
 Νικολαΐδης Μελῆς 119
 Νικολαΐδης Νίκος 357, 369
 Νικολάου Θεοδόσης 379
 Νικολαρεΐζης Δημήτρης 180, 296, 366
 Νικολοπούλου Βάσω 275
 Νικολούσιος Παναγιωτάκης 111
 Νιρβάνας Παῦλος 147, 178 καὶ σημ. 1, 188, 205, 335, 360, 363, 366, 367, 368, 369, 370
 Νίτσος Κώστας 247
 Νόβας Θεμ, βλ Ἀθανασιάδης-Νόβας Θεμιστοκλῆς
 Νοταρᾶς Δοσίθεος 112
 Ντάβρης Σπύρος 20
 Ντάλιας Χρῆστος 249
 Ντ' Ἀννούντσιο 217
 Ντελλαπόρτας Λεονάρδος 87 καὶ σημ. 1, 188
- Ντελόπουλος Κυριάκος 266, 270, 273 σημ 1, 273, 275, 283· βλ καὶ Deloroulos Kyr.
 Ντόκος Κ 96 σημ. 5
 Ντόρρος Θεόδωρος 156 σημ 1, 359
- Ξανθόπουλος Στέφανος 117
 Ξανθοδίδης Στέφανος Α 16, 74 σημ. (2 τῆς 73), 90 σημ. 3, 91 σημ 2, 95 καὶ σημ 1, 97 σημ (6 τῆς 96), 97 σημ 2, 100 σημ. 2 καὶ 4, 104 σημ. 2, 107, 108 σημ. 2, 184-185, 306 σημ. 1 καὶ 2, 310 σημ. (5 τῆς 309) καὶ 310 σημ 2-3, 312, 315 σημ 2, 316 σημ 2, 318, 319 σημ 2, 233-324, 328
 Ξενιάς Λάμπρος 296, 297
 Ξενοπούλος Γρηγόριος 144 σημ 3, 147 καὶ σημ 2, 169, 178 καὶ σημ 1, 188, 205, 233 σημ 1, 248, 278, 331, 335 καὶ σημ. 1, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370
 Ξένος Στέφανος 138
 Ξενοφῶν 41
 Ξεφλούδας Στέλιος 163, 166, 259, 366, 368, 370
 Ξηρουχάκης Ἀγαθάγγελος 101 σημ. 1. 108 σημ. 2
 Ξόδιλος Ἀθανάσιος 190
 Ξύδης Ἀλέξανδρος 338
 Ξύδης Θεόδωρος 180, 282, 323 σημ. 3, 335 καὶ σημ 3, 364, 365
- Ὄθων 127, 133
 Οἰκονομάκης Ν. Ε. 374
 Οἰκονομίδης Δημήτριος Β 190-191 καὶ σημ. 1-4, 266
 Οἰκονομίδης Ν. 244
 Οἰκονομόπουλος Ἡλίας Ι. 337
 Οἰκονομόπουλος Ἰωάννης, βλ. Φιλύρας Ρῶμος
 Οἰκονόμος Κωνσταντῖνος 45, 325 καὶ σημ. 4
 Οἰκονόμος Στέφανος 45

- Οικονόμου Ζήσης 158, 335, 360
 Οικονόμου Μ. Χ 347, 355
 Οικονόμου Μπάμπη 100 σημ 3
 Οικονόμου Παναγ. 255
 Όμηρος 65, 117, 127, 149, 229, 349
 Όρφανίδης Θεόδωρος 134, 139, 335, 342
 Ούράνη (τὸ γένος Νεγρεπόντη) Ἐλένη,
 βλ. Θρύλος Ἄλκης
 Ούράνης Κώστας 136 σημ. 1, 151, 163,
 205, 237, 278, 335, 362, 363, 364,
 365, 366, 367, 369, 370, 378
- Παβολίνι Παῦλος Ε. 216 σημ 2· βλ
 καὶ Pavolini Paolo Emilio
 Παγανὸς Γ Δ. 371, 375, 379
 Παγώνη Χριστίνα 262
 Παλαιολόγος Γρηγόριος 137
 Παλαμᾶς Ἄλκης 140
 Παλαμᾶς Κωστῆς 52, 57, 108, 133,
 138 σημ. 3, 139-140, 142, 143, 144
 καὶ σημ 2-3, 148, 151, 169, 176,
 178, 180, 181, 182, 184, 185, 187,
 188, 192, 193, 194, 197 καὶ σημ. 1,
 198, 199, 200 καὶ σημ. 1, 206, 208,
 209, 210, 211, 212, 215, 216, 222,
 229, 230, 233 σημ. (2 τῆς 232), 234,
 237, 273, 278-279, 285, 301 καὶ σημ.
 1, 335 καὶ σημ. 2-3, 353, 354, 360,
 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367,
 368, 369, 370, 371, 373-375, 378,
 387, 391
 Παλαμᾶς Λέανδρος Κ. 354, 363, 373
 Παλαμᾶς Παναγιώτης 118
 Παληροδήμου Ἄλικη 274
 Πάλλης Ἀλέξανδρος 50, 51, 55, 66,
 142, 187, 325 καὶ σημ 5, 362, 367,
 369
 Πάμφυλος Παρίσης Δημητρίου 344
 Παναγιωτάκης Νικόλαος Μ. 16, 72 σημ
 2, 90 σημ. 3, 98 σημ. 1-2, 104 σημ.
 2, 106 σημ. (1 τῆς 105), 188, 246,
 315
 Παναγιωτόπουλος Β. Π. 268
 Παναγιωτόπουλος Ι. Μ. 55, 144 σημ 3,
 152, 157, 163, 164, 169, 171, 179,
 192, 208, 210, 289, 296, 319 σημ. 1,
 322 σημ 3, 325, 327 σημ. 3, 332, 336
 359, 362, 363, 364, 366-367, 370
 Παναγιωτόπουλος Μέμος 349
 Παναγιωτοπούλου Μαρία 379
 Παναγιώτου Γεώργιος Α. 272, 273 σημ.
 1, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281,
 350, 356
 Παναγιώτου Κ 308 σημ 3
 Παναγιώτου Νίκος 280, 283
 Παναγιωτούνης Πάνος Ν 358
 Πανᾶς Παναγιώτης 129
 Πανόπουλος Κώστας 379
 Πάνου Σ 55
 Πανταζῆς Γεώργιος 345
 Πανταζίδης Ι 31
 Παντελίδης Χρ Γ 313 σημ 1
 Παπα Κατίνα Γ. 370
 Παπαγεωργίου Ἀλέκος Γ. 321, 324,
 333 καὶ σημ. 3, 367
 Παπαγεωργίου Ἐλένη 321
 Παπαγεωργίου Κώστας Γ. 244, 330
 καὶ σημ 1, 337 σημ. 2, 375
 Παπαγεωργίου Σόφη 341 σημ. 2
 Παπαγιαννόπουλος Δ. 268
 Παπαδήμας Ἀδαμάντιος Δ. 300 σημ.3
 Παπαδημητρίου Γ. Α 194
 Παπαδημητρίου Συνόδης Δ. 90 σημ. 1
 καὶ 3, 184, 315 καὶ σημ. 2-3
 Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος 17, 51 καὶ
 σημ 2, 145 καὶ σημ 1, 151, 166, 180
 καὶ σημ. 1, 187, 188, 191 σημ. 5, 193,
 206, 207, 279, 313, 325-326 καὶ σημ.
 1-2, 335 καὶ σημ 1, 356, 357, 360,
 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369,
 370, 375
 Παπαδιαμαντόπουλος Ἰωάννης 48, 139,
 182, 205, 336· βλ. καὶ Μορεάς, Μορέας
 Jean
 Παπαδίτσας Δ. Π. 160, 336, 359, 362,
 363, 364, 366
 Παπαδόπουλος Α. 379
 Παπαδόπουλος Βρετὸς Ἀνδρέας 182,
 286

- Παπαδόπουλος Θανάσης Χ 40 σημ 5
 Παπαδόπουλος Θωμάς 111 σημ 2, 263, 308 και σημ 3
 Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Ἀθανάσιος 80
 Παπαδόπουλος Νικόλαος 369
 Παπαδοπούλου-Ἰωαννίδου Λιλὴ 327
 Παπαθωμόπουλος Μ Α 65 σημ 2, 67 και σημ. 1, 310
 Παπαιωάννου Ἀπόστολος 263
 Παπαιωάννου Μ. Μ 121, 152, 178, 348, 351
 Παπακωνσταντίνου Θ. 393
 Παπακώστας Ἀγγελος Ν. 273, 320 και σημ 2
 Παπακώστας Γιάννης 255
 Παπακωστούλα Γεωργία, βλ Παπακωστούλα-Γιανναρά Γ. Α
 Παπακωστούλα-Γιανναρά Γ. Α. 249, 379
 Παπανικολάου Γεώργιος Ν. 339
 Παπανικολάου Κ. Ν. 249
 Παπανικολάου Μῆτσος 151, 336-337, 362, 365, 367, 370
 Παπανοῦτσος Ε. Π. 38, 55, 181, 192, 215, 359, 364, 367, 374
 Παπαντωνίου Ζαχαρίας 142, 163, 353, 362, 365, 366, 369, 370
 Παπαντωνίου Χαρίλαος 369
 Παπαπάνος Κώστας 55, 134 σημ. 2
 Παπαρρηγόπουλος Δημήτριος 49, 135-136, 138, 216, 337, 342
 Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντῖνος 34, 36, 136, 187
 Παπᾶς Δημήτρης 30 σημ 1, 234
 Παπᾶς Τάσος 364
 Παπασιώπης Παῦλος 166, 279
 Παπασπυρίδη-Καρούζου Σέμνη 375
 Παπασταματίου Σ. Α. 383
 Παπασταύρου Σταυρός Ἴω 197
 Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη Νίκη 318 σημ 2
 Παπατσώνης Τάκης 156 σημ 1, 157, 161, 171-172, 213, 218 και σημ. 1, 280, 302 σημ (1 τῆς 301), 358, 363, 368, 369
 Παπαφλέσσας 122
 Παπαχριστοδοῦλου Πολύδ 364
 Παπαχριστοδοῦλου Χ Ι 311
 Παπαχριστοπούλου Λέλια 264
 Παπίγκης Ι Α 23
 Παπουτσάκης Γ. Α 322 και σημ 3
 Παππᾶς Νίκος 157, 290, 337
 Παρανίκας Ματθαῖος Κ 183, 286
 Παράσχος Ἀχιλλεὺς 136 και σημ 1 - 137 και σημ. 1, 141, 342, 369
 Παράσχος Γεώργιος 135 και σημ. 2, 342
 Παράσχος Κλέων Β. 48 σημ. 4, 179, 182, 312 σημ 2, 327 σημ. 2, 330, 332, 343, 347, 362, 363, 364, 366, 367, 369, 370
 Πάριος Ἀθανάσιος 43, 45, 191
 Παρίσης Ν Ι 376, 379-380
 Παρορίτης Κώστας 147 και σημ. 1, 326, 363, 369
 Πασαγιάννης Σπήλιος 143, 147, 188, 280, 333, 337, 364, 368
 Πασχάλης Δημήτριος Π. 184, 270
 Πάσχος Βασ 355
 Πάσχος Παντελῆς Β. 172
 Πατατζῆς Σωτ 358
 Πατούσας Ἰωάννης 110 σημ 1
 Πατρίκιος Τίτος 161 και σημ 1, 337, 365
 Πατρινέλης Χ. Γ. 38, 119
 Πάτσης Χάρης 292, 358, 383
 Παυλέας Σαράντος 160, 363, 364
 Παχίνη-Τσαντσάνογλου Ἐλένη (22), 23, 117 σημ. 1, 321 και σημ. 2, 324, 327, 329, 334 σημ. 2
 Πεκλάρης Π 269
 Πεκλάρης Τέλης 385
 Πέννας Πέτρος 82
 Πενταγιώτης Εὐθύμιος 112-113 και σημ 1, 188, 326
 Πεντζίκης Γαβριήλ 351
 Πεντζίκης Νίκος Γαβριήλ 166, 280, 359, 363, 366, 375
 Περάνθης Μιχάλης 164, 280, 291, 333 και σημ. 1, 336, 343, 350, 356
 Περδικάρης Μιχ. 120

- Περίδης Μιχάλης 322
 Περιστέρης Σπυρ Δ. 328
 Περνάρης "Αντης 280
 Πετράρχης 221 και σημ. 4· βλ και
 Petrarca Francesco
 Πετρίδης Πλάτων 117 και σημ 2
 Πετρίτσας 'Ιγνάτιος 58 σημ 3
 Πετρόπουλος Δημήτριος Α 190, 264,
 271, 311 σημ. 3, 328
 Πετρόπουλος 'Ηλίας 386
 Πέτρου-Μεσογειτης Χρ. Μ. 109 σημ 2
 Πετρόχειλος Μιχ Κ. 268
 Πετσάλης-Διομήδης Θανάσης 164, 165,
 169, 198, 364, 366, 367, 369, 370
 Πηγῆς Μελέτιος 42
 Πηδώνια Κομνηνή Δ. 85 σημ. 3, 306
 σημ. 1
 Πηλιάτογλου Λάζ 364, 378
 Πιερῆς Μιχάλης 132 σημ 3, 301 σημ.1
 Πικατόρος 'Ιωάννης 89 και σημ 3, 314
 και σημ. 1
 Πικραμένου-Βάρφη Δήμητρα 261, 268
 Πικραμένου Δήμητρα Σκ, βλ. Πικρα-
 μένου-Βάρφη Δήμητρα
 Πικρός Γιώργης 334
 Πικρός Πέτρος 369
 Πίνδαρος 223
 Πίστας Παναγιώτης Σ 20, (22), 23,
 115 σημ. 1, 326 και σημ 4, 371, 387
 Πιτσιπιός 'Ιάκωβος Γ. 137
 Πλάκας Δ. 323 σημ 2
 Πλασκοβίτης Σπύρος 167, 367, 368
 Πλασσαρά Κατερίνα 282
 Πλαστήρας Κώστας Ν 387
 Πλατάκης 'Ελευθέριος Κ. 247
 Πλάτων 40, 77, (78) και σημ 1, 117,
 127, 142
 Πλουμίδης Γ. Σ. 262, 263
 Πλουμίδης Ν 269
 Πλουσιαδηνός 'Ιωάννης 88 και σημ 3-4,
 314
 Πλούταρχος 41· βλ και Plutarque
 Πολέμης Δημ. Ι. 137 σημ. 3, 205, 263
 Πολέμης 'Ιωάννης 141-142, 188, 337,
 346, 365
 Πολίτη Νίκη 280
 Πολίτης 'Αθανάσιος 117
 Πολίτης 'Αλέξης 122 σημ 1, 328 και
 σημ 4
 Πολίτης Γ Ν. 339
 Πολίτης Κοσμάς 163, 165, 169, 198
 και σημ 1, 280, 326, 358, 364, 365,
 366, 368
 Πολίτης Λίνος Ν 30 σημ. 1, 47 σημ
 (5 τῆς 46), 75, 90 σημ 3, 91 σημ. 3,
 94 σημ. 2, 99 σημ 2, 100 σημ 4, 101
 σημ 2, 102 σημ. 3, 104 σημ 2, 108
 σημ. 1, 119, 127 σημ 1, 152, 154
 σημ. 1, 162, 170, 177, 187, 264,
 265, 274, 287, 290, 298 σημ. 1, 299,
 300.σημ. 3, 301 σημ. 1, 306 σημ. 3-4,
 307 σημ 2, 311 σημ 2, 312 σημ 2-3,
 313 σημ 2, 314 σημ. 5, 316 και σημ. 3,
 317 σημ 3, 318 σημ. 2, 319 και σημ.
 1, 320 σημ. 2, 322 σημ. 1, 324, 325-
 326 και σημ.1 και 3, 327 και σημ. 2-3,
 339, 343, 348 και σημ. 1-349 και σημ.
 1, 360, 361, 374, 377, 393· βλ. και
 Politis Linos
 Πολίτης Νικόλαος Γ. 49, 59-60 και
 σημ. 1, 140, 190, 264, 266 σημ. 2,
 328, 369
 Πολίτης Φῶτος 178, 182, 280, 364,
 367, 369, 370
 Πολίτου 'Ελένη Χρ., βλ. Πολίτου-Μαρ-
 μαρινού 'Ελένη
 Πολίτου-Μαρμαρινού 'Ελένη 256, 301
 σημ. 1, 304
 Πολυδούρη Μαρία 151, 280, 337 και
 σημ 1-2, 364, 368, 378
 Πολυλάς 'Ιάκωβος 47, 48 σημ. 1, 127,
 128, 129, 140, 182, 187, 188, 337,
 360, 364, 375
 Πόρτος Φραγκίσκος 79
 Πορφύρας Λάμπρος 142, 151, 180, 188,
 205, 280, 337, 361, 363, 366, 367,
 368, 370
 Πορφύρης Κ. 125 σημ. 2
 Ποϋχνερ Βάλτερ 98 σημ. (4 τῆς 97), 98
 σημ 1-2, 201 σημ. 4, 202, 294, 308

- σημ. 3· βλ. καὶ Puchner Walter
- Πράτσιας Γιώργος 370
- Πρεβελάκης Ε. Γ. 390
- Πρεβελάκης Παντελής 108, 158 καὶ
σημ. 1-2, 164, 166, 169, 171, 181,
188, 198, 210, 215, 218, 219, 232,
280, 337, 353, 354, 364, 366, 369,
373, 375, 377
- Προβελέγγιος Ἀριστομένης 50, 140,
141, 151, 187, 205, 361, 364, 369
- Προβελέγγιος Ρόδης, βλ Ροῦφος Ρόδης
- Πρόδρομος Θεόδωρος (Πτωχοπρόδρομος)
60 καὶ σημ. 2, 74, 184, 201 καὶ σημ
3, 225 καὶ σημ. 4
- Πρωΐτου Ἀλκίση 226
- Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου Γλυκερία
103 σημ. 1, 109 σημ. 3, 118 σημ. 1,
121, 135 σημ. 2, 152, 189, 265, 293
καὶ σημ. 1, 329, 334, 357, 358
- Πτολεμαῖος Δημήτρης 379
- Πύρπασος Χ 274
- Ραγκαβῆς Ἀλέξανδρος Ρίζος 62, 130,
131-132 καὶ σημ. 1-3, 137, 138, 288
καὶ σημ. 1, 301 καὶ σημ. 1, 342 καὶ
σημ. 1, 337, 368· βλ καὶ Rangabé
A. R.
- Ραγκαβῆς Ἰάκωβος Ρίζος 130, 131,
342 καὶ σημ. 1
- Ραζῆς Ἰωάννης 203
- Ραϊζῆς Μάριος Βύρων 214· βλ καὶ Rai-
zis M. Byron
- Ρακίνας 131
- Ράλλης Κωνσταντῖνος 41
- Ραμπαγᾶς, βλ Τριαντάφυλλος Κλεάνθης
- Ράμφος Κωνσταντῖνος 138
- Ράντος Νικήτας, βλ. Καλαμάρης Νικόλαος
- Ραπτάρης Ἰωάννης Μ. 342, 345
- Ράστε Β. Ε. 260, 265
- Ρενάνος (=Ρενάν) Ἐρνέστος 134
- Ρήγας Βελεστινιῆς Θετταλὸς 43 καὶ
σημ. 2, 113, 115-116, 118, 184, 185,
189, 192, 193, 230, 231, 280, 342,
326 καὶ σημ. 4-327, 337, 345, 346, 347
- Ρίτσος Γιάννης 154, 157, 171, 181, 199
210, 211, 213, 214, 217 καὶ σημ. 6,
219 καὶ σημ. 6, 222 καὶ σημ. 6, 228,
230, 232 καὶ σημ. 1, 234, 280-281,
301, 303 σημ. (1 τῆς 301), 337-338,
353, 354, 366, 367, 369, 375
- Ροδινὸς Νεόφυτος 327 καὶ σημ. 1
- Ροδοκανάκης Πλάτων 368
- Ροζάκος Ν Ι 271
- Ροζάνης Στέφανος 375
- Ρόζος Εὐάγγελος 359
- Ροΐδης Ἐμμανουήλ 48 καὶ σημ. 3-4,
49, 50, 126, 138, 182, 185 σημ. 1,
189, 193 καὶ σημ. 1, 197, 327, 338
καὶ σημ. 1, 363, 369
- Ρόκου Σοφία 379
- Ροῦσμελης-Σουμερλῆς Σαβόγιας 118
καὶ σημ. 1
- Ροῦσσοσ Δ. 80, 81 σημ. 3, 82 σημ. 1
- Ροῦφος Ρόδης 168, 370
- Ρουχωτᾶς Ἀριστείδης 329 καὶ σημ. 3
- Ρυνδακηνὸς-Λάσκαρις Ἰωάννης, βλ Λά-
σκαρις Ἰανὸς
- Ρωμαῖος Κώστας 122 σημ. 1, 191, 360
- Ρώμας Γεώργιος 128
- Ρώμας Διονύσιος 165
- Ρώτας Β 348
- Σαββίδης Γ. Π. 16, 31 σημ. 1, 177,
189, 213, 214, 275, 281, 302 σημ. (1
τῆς 301), 321 καὶ σημ. 1 καὶ 2, 322
καὶ σημ. 4, 323 καὶ σημ. 5, 331, 332,
338, 339, 372, 376, 387
- Σάθας Κωνσταντῖνος 16, 34, 40 σημ.
4, (41) καὶ σημ. 1-2, 5 καὶ 7, 43 σημ. 1,
54, 67 σημ. 2, 85 σημ. 1, 87 σημ. 2,
95 καὶ σημ. 1, 98 καὶ σημ. 1, 99, 101,
113 σημ. 1, 119, 183, 203, 286, 310
καὶ σημ. 3, 326· βλ καὶ Sathas C. N·
- Σαίξπηρ 127, 150
- Σακελλαριάδης Γ. Χρ. 292, 323 σημ. 5,
334 σημ. 1 καὶ 3, 337 σημ. 1, 391
- Σακελλαριάδης Χαρ. 332
- Σακελλάριος Γ 120

- Σακελλαρίου Χάρης 249, 385
 Σαλλίβερους Μιχαήλ Ι. 347
 Σαμαράκης Ἀντώνης 165, 366, 367, 368
 Σαμουηλίδης Χρῆστος 294, 366
 Σαμπανόπουλος Βασ. 262
 Σαραλλῆς Γιάννης Α 393
 Σαραντάρης Γιώργος 156 σημ. 1, 157, 158, 217 καὶ σημ. 3, 363, 364, 365, 366, 367
 Σαράντη Γαλάτεια 164, 363, 368, 375
 Σαραντόπουλος Δ. Κ. 390
 Σαράτσης Δημήτριος 52, 370
 Σαρειγιάννης Ι Α. 275, 360
 Σαρῆς Ἀλέξανδρος Γ. 373
 Σατωβριάνδος 193 καὶ σημ. 1
 Σαχίνης Ἀπόστολος 102 σημ. (2 τῆς 101), 102 σημ. 2, 132 σημ. 1, 137 σημ. 4, 143 σημ. 3-4, 146 σημ. 1, 153, 154 σημ. 1, 163 σημ. 1, 164 σημ. 1, 169, 177, 182, 189, 256, 307 σημ. 2, 318 σημ. 1, 321, 335 σημ. 1-2, 367-368, 374
 Σαχλίκης Στέφανος 86 καὶ σημ. 2-3, 89-91, 92 σημ. 1, 178 σημ. 1, 184, 218, 225, 228, 315 καὶ σημ. 2-3
 Σαχτούρης Μίλτος 161, 182, 213, 338, 359, 362, 363, 366
 Σεγδίτσας Π. Ε. 386
 Σενέκας 96
 Σετάτος Μ. 55
 Σεφέρης Γιώργος 15, 16, 93 σημ. 6, 108, 154, 155, 161, 171, 177, 180 καὶ σημ. 2-3, 181 καὶ σημ. 1, 197, 198, 206, 208, 213, 214, 217 καὶ σημ. 5, 218 καὶ σημ. (3), 219, 222 καὶ σημ. 5, 223 καὶ σημ. 5, 224, 226, 232, 233, 234, 281-282, 301, 302 σημ. (1 τῆς 301), 303 καὶ σημ. (1 τῆς 301), 303 καὶ σημ. 1-3, 324, 334, 338-339, 343, 348, 353, 358 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 373, 375-377, 378, 387, 391· βλ. καὶ Τρελός Ἰγνάτης
 Σημηριώτης Ἀγγ. 361, 364
 Σηφάκης Γρηγ. Μ. 78 σημ. 1
 Σιαπκαρᾶ-Πιτσιλλίδου Θέμις 85 σημ. (4 τῆς 84), 194, 299, 324 καὶ σημ. 1· βλ. καὶ Siapkaras-Pitsillidès Thémis
 Σιατόπουλος Δημήτρης 292
 Σιγάλας Ἀντώνιος 185 καὶ σημ. (3)
 Σιγοῦρος Ἀνδρέας 117
 Σιγοῦρος Μ. 322
 Σιδέρης Γιάννης 51 σημ. 5, 139 σημ. (3 τῆς 138), 153, 293, 360, 369
 Σιδέρης Ἰωάννης Ν. 346
 Σιδερίδου Νίκη, βλ. Σιδερίδου-Θωμοπούλου Νίκη
 Σιδερίδου-Θωμοπούλου Νίκη 276, 332· βλ. καὶ Greczynka Νίκη
 Σικελιανὸς Ἄγγελος 57, 108, 148-149 καὶ σημ. 1, 180, 197, 198, 200, 205, 206, 212, 213, 219, 230, 233, 281-282, 327, 339 καὶ σημ. 1, 348, 353, 354, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368 καὶ σημ. 1, 369, 370, 377
 Σικελιανού Ἄννα 339
 Σιμόπουλος Ἡλίας 352
 Σιμόπουλος Κυριάκος 55
 Σίμος Γ. 262
 Σινόπουλος Τάκης 160, 213, 282, 339, 362, 363, 365, 377
 Σικαλιόρας Κωστῆς 325 καὶ σημ. 4
 Σικαρίμπας Γιάννης 156 σημ. 1, 167, 353, 359, 360, 364
 Σικάρος Ζήσης 167, 327
 Σικαρτσῆς Σωκράτης Α. 352
 Σικεοφύλαξ Μιχ. 267
 Σικιαδᾶς Ἀριστόξενος 246, 375
 Σικιᾶς Ἀνδρέας 183
 Σικίπης Σωτήρης 151, 364, 366, 370
 Σικλαβενίτης Τριαντάφυλλος Ε. 263
 Σικλάβος Μανόλης 92-93 καὶ σημ. 1
 Σικλέντζας Ἀνδρέας 89 καὶ σημ. 2, 315
 Σικόκος Κωνστ. Φ. 344, 346, 355
 Σκοπετέα Σοφία 234, 280, 368 σημ. 1
 Σκοπετέας Σταῦρος 280, 352
 Σκουβαράς Βαγγέλης 189, 291, 352
 Σκουφός Φραγκίσκος 42, 49

- Σοκόλης Κ. Σ. 360
 Σολομός Ἀλέξης 293
 Σολωμός Διονύσιος 30, 46 καὶ σημ. 5, 47, 57, 108, 109 καὶ σημ. 7, 117, 121, 123-124, 126, 127 καὶ σημ. 1, 128, 129, 140, 178, 184, 186, 187, 190, 205, 206, 207, 210, 211, 212, 215, 216, 219, 229, 230, 259, 282, 285, 301 καὶ σημ. 1, 303 καὶ σημ. 5, 327 καὶ σημ. 2-3, 339, 342, 353, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 377, 391
 Σολωμός Νικόλαος 123
 Σούλης Γεώργιος Χρ. 229 σημ. 2
 Σούλης Χρῆστος Ι. 283
 Σουλογιάννη Ἀλκηστη, βλ. Θεοδώρου-Σουλογιάννη Ἀλκηστις
 Σουλογιάννης Εὐθύμιος 249, 256, 272
 Σουμμάκης Μιχαὴλ 109 καὶ σημ. 5
 Σουρῆς Γεώργιος 141, 188, 339-340, 364, 367, 369, 370
 Σοῦτσος Ἀλέξανδρος 129, 130, 132-133, 137, 138, 340 καὶ σημ. 1, 342 καὶ σημ. 1
 Σοῦτσος Δημήτριος 132, 133 (Σοῦτσος Παναγιώτης), ἡγεμόνας Βλαχίας 132
 Σοῦτσος Παναγιώτης 16, 48 καὶ σημ. 2-3, 49, 54, 129, 130, 132, 133-134, 137, 182, 342 καὶ σημ. 1
 Σοφριανός Νικόλαος 40 καὶ σημ. 5 - 41, 79, 218
 Σοφοκλῆς 142, (151)
 Σπάθης Δημήτριος 308 σημ. 3
 Σπανδωνίδης Πέτρος 122 σημ. 2, (158) καὶ σημ. 3, 159 καὶ σημ. 1, 162, 170, 179, 296, 362, 370
 Σπανός Κ. 244
 Σπανός Ν. 356
 Σπαταλάς Γεράσιμος 122 σημ. 1, 377, 393
 Σπαχῆς Ἐμμανουὴλ Β. 270
 Σπηλιωτοπούλου Ντία 379
 Σπιέρος Μ., βλ. Καλαμάρης Νικόλαος
 Σπυριδάκης Γεώργιος Κ. 93 σημ. 2, 152, 190, 250, 266, 269, 318 σημ. 3, 328
 Σπυρόπουλος Ἡλίας 245
 Στάης Ἐμμ. 48 σημ. 1, 377
 Σταθακόπουλος Λουκάς 352
 Στάθης Γρ. Θ. 212 σημ. 1
 Σταματάκος Ἰωάννης Δρ. 193, 384
 Σταματιάδης Σ., βλ. Γιαννίδης Ἐλισσαῖος
 Σταματίου Κώστας 156 σημ. 1
 Σταμέλος Δημήτρης 357
 Σταμούλης Μιλτ. Ἄν. 269
 Στανίτσας Σταμ. 319
 Στασινόπουλος Μ. Δ. 362
 Στασινοπούλου Μαρία 323 σημ. 3, 325 σημ. 1
 Σταυρίδη-Πατρικίου Ρένα 55
 Σταυρίδης Φοῖβος 247
 Σταυρινός 229
 Σταύρου Θεοφάνης 215
 Σταύρου Θρασύβουλος 348, 393
 Σταύρου Τατιάνα 366
 Σταφυλάς Μιχαὴλ 247
 Στεργιόπουλος Κ. Δ. 383
 Στεργιόπουλος Κώστας 144 σημ. 1, 153, 160, 162, 169, 189, 223, 259, 302 σημ. (1 τῆς 301), 320, 331, 351, 360, 361, 362, 363, 368, 377
 Στέφος Ἀναστάσιος Ἄ. 207-208, 376, 379
 Στογιαννίδης Γ. Ξ. 159, 363
 Στραβέλης Θωμᾶς 375
 Στρατήγης Γεώργιος 50, 141
 Στρατηγός Ἀντώνιος 110
 Στυλιανέση Εὐαγγελία Γ. 268
 Στυλιανοπούλου Ἀντιγόνη 282
 Συκουτρῆς Ἰωάννης 16, 28 σημ. 2 καὶ 3, 31 καὶ σημ. 2, 176, 185 καὶ σημ. 1, 188, 298 καὶ σημ. 1, 362, 364, 369, 370, 374
 Συναδηνός ὁ Σερραῖος 81, 82 καὶ σημ. 1
 Σφακιανάκης Γιάννης 165, 352
 Σφενδόνης Νικ. Ἀθ. 248
 [Σφραντζῆς] 36 σημ. 3
 Σφυρόερας Βασ. Βλ. 272
 Σφυρόερας Νίκος Βλ. 352

- Σχιναῖς Ἀλέξ. 366
 Σωτηριάδης Γεώργιος 15, 51, 52, 75, 209
 Σωτηρίου Διδῶ 167
- Ταγκόπουλος Δημήτριος Π. 52, 343, 346, 368-369
 Τακόπουλος Πάρης 364
 Τανταλίδης Ἡλίας 134, 141, 342
 Ταρσούλη Ἀθηνᾶ 163, 370
 Τατάκης Β. Ν. 267, 374
 Ταχτσής Κώστας 168, 368
 Τερζάκης Ἄγγελος 62, 163, 164, 165, 169, 198, 210, 232, 322 σημ. 2, 324, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370
 Τερτσέτης Γεώργιος 47, 122, 126-127 καὶ σημ. 1, 128, 188, 226, 340, 342
 Τεφάρικης Κ. 345
 Τζάρτζανος Ἀχιλλέας Α. 54, 184, 370, 388, 390
 Τζάρτζανος Ζήσιμος Α. 386
 Τοπούζης Κώστας 375, 376, 380
 Τραπεζούντιος Γεώργιος 79
 Τραυλαντώνης Ἀντώνης 147, 282, 362, 363, 367, 369, 370
 Τρελός Ἰγνάτης 338· βλ καὶ Σεφέρης Γιώργος
 Τριανταφύλλης Κωνσταντῖνος 226
 Τριανταφυλλίδης Μανόλης 51 καὶ σημ. 3, 52, 54, 237, 369, 381, 388-389 καὶ σημ. 1
 Τριανταφυλλόπουλος Δημ Δ. 272
 Τριανταφυλλόπουλος Ν Δ 17, 19, 21, 145 σημ. 1, 172, 313, 325 σημ 1, 326 σημ. 1-2, 336 καὶ σημ. 1, 360, 375, 379
 Τριαντάφυλλος Κλεάνθης 139, 368
 Τριβώλης Ἰάκωβος 41, 83 καὶ σημ 3, 210, 316 καὶ σημ. 3
 Τρικούτης Σπυρ. 123, 362
 Τροπαιάτης Ἄλκης 385
 Τρυπάνης Κωνσταντῖνος Α. 193 καὶ σημ. 2· βλ. καὶ Trypanis Constantine A.
 Τρώιλος Γεώργιος 96
- Τρώιλος Ἰωάννης-Ἀνδρέας 96 καὶ σημ. 5, (97) καὶ σημ. (6 τῆς 96), 97 σημ. (3), 316-317
 Τσαβαρῆ Ἰσαβέλλα Ὀν. 74, 314
 Τσάκωνας Δημ Γρ. 38, 291
 Τσαμασφόρος Δημ. 360
 Τσαντσάνογλου Ἐλένη, βλ. Παχίνη-Τσαντσάνογλου Ἐλένη
 Τσαουσιδης Κλέαρχος 359
 Τσαρλαμπᾶ-Κακλαμάνη Βιβέτ 339
 Τσάτσος Κωνσταντῖνος 171, 180 καὶ σημ. 2, 181, 340, 364, 369, 370
 Τσάτσου Ἰωάννα 364, 365
 Τσαφαρᾶς Δημήτριος Σπ. 248
 Τσιριμῶκος Μάρκος 52
 Τσίρκας Στρατῆς 168, 282, 331, 368, 372
 Τσιρόπουλος Κώστας 172, 246
 Τσίτερ Χρυσ. Η. 201 καὶ σημ 1, 250
 Τσοκόπουλος Γεώργιος 141 σημ. 1, 323
 Τσολάκης Εὐδοξος 61 σημ. (4 τῆς 60), 73 σημ. 1, 307 σημ 4, 308
 Τσοπανάκης Ἀγαπητὸς Γ. 55, 56, 193-194, 307 σημ. 1, 309 σημ. 1, 316 σημ. 1, 319 σημ. (4 τῆς 318), 391
 Τσώκλης Ι. Θ. 360
 Τυπάλδος Ἰούλιος 127 καὶ σημ. (2), 140, 205, 340 καὶ σημ. 2
 Τυπάλδος Νίκος Β. 353
 Τωμαδάκης Βασίλειος Φρ. 117 σημ. 3, 208 σημ 1, 256
 Τωμαδάκης Νικόλαος Β. 16-17, 27 σημ. 4, 31 καὶ σημ. 2, 37 σημ 3, 38, 94 σημ 1, 108 σημ. 2, 120, 124 σημ. 1, 176, 180 καὶ σημ. 1, 183 σημ. 1, 186-187, 269-270, 273, 276, 282, 288, 296, 298, 312 σημ 2, 314 σημ 2, 316, 318 σημ. 2, 320 σημ 1, 321, 322, 323, 324, 327 καὶ σημ. 1-2, 332, 339, 340, 374, 391· βλ. καὶ Tomadakis Nicola B
- Φαλιέρος Μαρίνος 87 καὶ σημ. 3, 88 σημ. 1, 92 καὶ σημ. 1, 186, 228, 317 καὶ σημ. 1-2

- Φαλιέρος Μάρκος 92 σημ. 1
 Φάλμπος Φιλ. 271
 Φαράντος Χαρ. Δ 272
 Φαρίνου Γεωργία 375, 390
 Φαρμακίδης Θεόκλητος 45
 Φαρμακίδου "Αννα 226, 240
 Φασουλάκης Στέργιος Ν. 251, 263
 Φιλήντας Μένος 52, 369, 389
 Φιλητᾶς Χριστόφορος 105 σημ. 1, 183
 Φιλιππίδης Δανιήλ Δ 43, 113, 189, 191
 και σημ. 3, 230, 328-329 και σημ 1
 Φιλιππότης Στρατῆς Γ. 250
 Φιλόρας Ρώμος 151, 282, 340, 362·
 365, 367, 368
 Φλωράκης 'Αλέκος Ε. 349
 Φλώρος 'Αθανάσιος Θ 384
 Φόρης Βασίλειος 237
 Φουσάρας Γ. Ι. 244, 265, 272, 273,
 276, 278, 279, 311 σημ. 3
 Φουσακάρνης 'Αντρέας 359
 Φουτριδης 'Αριστείδης 215
 Φραγκιάς 'Αντρέας 168, 368
 Φραγκίσκος 'Εμμ. Ν. 256, 262, 265,
 301 σημ. 1, 333
 Φραγκόπουλος Θ Δ. 340
 Φραγκουδάκη "Αννα 55
 Φραγκούδης 'Επαμεινώνδας 137
 Φραγκούλας 'Ιω. Ν. 278
 Φραντζισκής 90
 Φτέρης Γεώργιος 370
 Φυλακτόπουλος Γ. Σ. 390
 Φωκᾶς Νίκος 336 σημ. 1, 369, 373
 Φῶκος Στέλιος 147 σημ. 1, 326
 Φωριέλ Κλαύδιος 328 σημ. 2· βλ. και
 Fauriel Claude
 Φώσκολος 'Ανδρέας 99
 Φώσκολος Μάρκος 'Αντώνιος 96, 99-
 100 και σημ. 1-2, 197, 262, 263, 318
 και σημ. 1
 Φωστιέρης 'Αντώνης 156 σημ. 1, 248,
 350
 Φωτεινός Διονύσιος 108 σημ. 1
 Φωτιάδης Ε. ΙΙ. 338
 Φωτιάδης Λάμπρος 43 και σημ. 1, 191
 Φωτιάδης Φώτης 52
 Χαικάλης Σταμάτης 292
 Χάκκας Μάριος 340
 Χαλβατζάκης Μανώλης 369
 Χαλκιοπούλου Μαρία Δ 360
 Χαλκοκονδύλης Δημήτριος 78, 79
 Χαντζάρας Νίκος Ι. 205, 282, 365
 Χαντζερῆς Κωνσταντῖνος 'Αλ. 342 και
 σημ. 1, 345
 Χαραλαμπίδης Κυριάκος 161
 Χαρέρης (Carer) Φίλιππος 95
 Χάρης Πέτρος 32, 144 σημ. 3, 163,
 179, 206-207 και σημ. 1, 210 και
 σημ. 2, 235, 248, 282-283, 296, 331,
 362, 363, 364, 366, 369-370
 Χαριτάκης Γ. 256
 Χαριτάτος Μάνος 156 σημ. 1, 263, 283
 Χασιώτης Ι. Κ. 269
 Χατζηαργύρης Κώστας 167
 Χατζηασλάνης Δημήτριος Κ., βλ. Βυζάν-
 τιος Δ. Κ.
 Χατζηγεωργίου-Χασιώτη Βικτωρία (22),
 23
 Χατζηγιακουμῆς 'Εμμ. Κ. 64, 109 σημ.
 7, 185 σημ. 3, 210 σημ. 1, 307 σημ.
 3-5
 Χατζηδάκη Εὐγενία 281
 Χατζηδημός 'Αθανάσιος Δ. 260, 262,
 265, 266, 267, 271
 Χατζηιωάννου Κ. Π. 270
 Χατζηκυριάκος-Γκίκιος Ν. 354
 Χατζημιχάλη 'Αγγελική 370
 Χατζηπανταζῆς Θόδωρος 324
 Χατζῆς 'Αντώνιος 184
 Χατζῆς Δημήτρης 167, 229 σημ. 3, 230,
 367, 368
 Χατζηφώτης Ι. Μ. 23, 31, 35 σημ. 1,
 55, 277, 280, 282, 288, 291, 319 σημ.
 (4 τῆς 318), 326 και σημ. 3, 340
 Χατζιδάκις Γεώργιος Ν. 48, 49-50 και
 σημ. 1, 54, 184 και σημ. 2, 312, 381·
 βλ. και Hatzidakis G. Ν.
 Χατζίνης Γιάννης 171, 179, 362, 364,
 365, 367, 369, 370

- Χατζόπουλος Δημήτριος (Μποέμ) 142, 369
- Χατζόπουλος Κωνσταντίνος 142, 146, 178, 205, 215, 340, 353, 362, 363, 364, 366, 369, 370
- Χειμωνᾶς Γιώργος 166
- Χειμώνας Χρῆστος Β. 250, 278, 279
- Χελντράιχ Θεόδωρος 386· βλ. καὶ Hel-dreich Th.
- Χιδίρογλου Παῦλος 267
- Χιωτέλλη Καίτη 375
- Χορτάτσης Γεώργιος 95 καὶ σημ. 1, 96 καὶ σημ. 2-4, 99, 100 καὶ σημ. 1 καὶ (3-)4, 101, 214, 318-319, 353
- Χοῦμνος Γεώργιος 88, 89 σημ. 1, 190, 197, 319 καὶ σημ. 2-3
- Χουρμούζιος Αἰμ. 146 σημ. 1, 179, 340, 362, 369, 370, 371
- Χρηστομάνος Κωνσταντίνος 147, 201, 210, 329, 363, 364, 368, 369
- Χριστιανόπουλος Ντίνος 159, 169, 188, 245, 256, 274
- Χριστοβασίλης Χρῆστος 147, 216, 283, 363
- Χριστοδούλου Α. Κ. 376
- Χριστοδούλου Γεώργιος Ἄνδρ. 21, 49 σημ. 1, 336 σημ. 1
- Χριστοδούλου Δημήτρης 340
- Χριστόπουλος Ἀθανάσιος 43, 44, 56, 115, 116-117 καὶ σημ. 1, 120, 131, 184, 186, 188, 203, 219 καὶ σημ. 5, 229, 230 καὶ σημ. 2, 277, 342 καὶ σημ. 1, 329, 340, 345
- Χριστόπουλος Παναγ. Φ 262
- Χριστοφίδης Ἀνδρέας 352, 356
- Χρονᾶς Γιώργος 249
- Χρυσάνθης Κύπρος 248, 249, 250, 283, 292
- Χρυσανθόπουλος Ἐπ 343, 347
- Χρυσολωρᾶς Μανουὴλ 76 σημ. 1
- Χρυσομάλλης Στέλιος 130
- Χωραφᾶς Στράτος 332
- Ψαλίδας Ἀθανάσιος 45, 56, 117, 183, 190
- Ψάχος Κ. Α. 360
- Ψευδο-Καλλισθένης 66
- Ψυχάρης Γιάννης 50, 51, 52, 140, 142, 144 καὶ σημ. 4, 145, 178, 184 καὶ σημ. 3, 187, 189, 203 σημ. 2, 204, 205, 206, 209, 243, 283, 329, 340, 361, 362, 363, 367, 369, 370
- Achelis Antoine 306· βλ. καὶ Ἀχέλης Ἀντώνιος
- Aerts W. J. 317
- Albani Angelo 105 σημ. 1, 106 σημ. (1 τῆς 105)
- Aldridge Owen A 303
- Alexiou Margaret, βλ. Thomson-Alexiou Margaret
- Alexiu S. 321· βλ. καὶ Ἀλεξίου Στυλιανός
- Alferi Vittorio 131
- Alsina Clota José 265, 290
- Andrews Kevin 281
- Andriotis Nikolaos 385· βλ. καὶ Ἀνδριώτης Νικόλαος Π
- Angelescu Mircea 231
- Antoniades S. 307 σημ. 5, 311 σημ. 3, 358· βλ. καὶ Ἀντωνιάδου Σοφία
- Aragon Louis 303 σημ. (1 τῆς 301)
- Argenti Philipp P 271
- Arnakis George G, βλ. Georgiades Arnakis G.
- Arnault Antoine-Vincent 118
- Asimakopoulos Kostas 356
- Asserin Marie Louise 348
- Auden W. F. 302 σημ. (1 τῆς 301)
- Azzoni Luigia 281

- Bakker Wim F. 69 και σημ. 4, 87
σημ. 3, 103 σημ. 3, 227-228 και
σημ. 1, 240, 253, 300, 317
- Bancroft-Marcus Rosemary E 214
- Bănescu N. 94 σημ. 4, 230, 323 και
σημ. 6
- Barbié du Bodge 189, 230
- Barthélemy 116
- Baud-Bovy Samuel 212, 352
- Beaton Roderick 198 και σημ. 2
- Beck Hans-Georg 63 σημ. 1, 65 σημ.
3, 75, 210, 290
- Beecher-Stowe Harriet 135
- Beletskij (Μπελέτσκη) Ἄνδρέας 232
- Bembo Pietro 77
- Benedetti Elio 222
- Benoit de Sainte-Maure 65
- Bien Peter 16, 213, 214, 275, 390-391
- Bikélas D. 66 σημ. 1· βλ. και Βικέλας
Δημήτριος
- Blanken Gerard H. 227 και σημ. 2
- Blidberg Μαργαρίτα 233
- Boccacio 83· βλ. και Βοκκάκιος
- Borecký Bořinøj 234
- Bouchard Jaques 226-227, 240
- Bouvier Bertrand 125 σημ. 4, 212-
213, 242, 352
- Bowra C. N. 196
- Brighenti Eliseo 216
- Brunet de Presle 203
- Burke John 200
- Bursian Conrad 96 σημ. 2
- Byron (Λόρδος) 198· βλ. και Βύρων
(Λόρδος)
- Calas N, βλ. Καλαμάρης Νικόλαος
- Camariano Nestor 120, 230 και σημ. 2
- Camariano-Cioran Ariadna 230-231
και σημ. 1
- Campbell Crews Frederick 297
- Campbell J. 38
- Canna Giovanni 215-216 και σημ. 1
- Cantarella Raffaello 68, 90 σημ. 3,
225, 309 και σημ. 4, 315
- Capizzi C. 320 σημ. 1
- Carbonari 125 και σημ. 2
- Carol Margaret G. 200 και σημ. 1
- Cartoijan N. 105 σημ. 1, 230, 300
- Castillo Didier Miguel 349
- Cavalcanti Guido 94 σημ. 2
- Cerenzia-Βουτσινᾶ Vera 224 και σημ. 3
- Chatzidakis M. 252
- Chernyshova (Τσερνισόβα) Τατιάνα 232
- Christophides Andreas 352
- Cioranescu A. I. 230
- Clément Eugène 205
- Clogg Richard R. M. 238
- Cobham Delaval Claude 270
- Constantinidis Yannis 352
- Corrà Amalia 303 και σημ. 2
- Coumarianou C. 235, 265· βλ. και Κου-
μαριανοῦ Αἰκατερίνη
- Coutelle Louis 207 και σημ. (2), 239,
303 και σημ. 5
- Crusius (Kraus) Martinus (Martin)
195, 208
- Cupane Carolina 225
- Curuni Giovanni 358
- Czebe Gyula 229
- Dalmàti Margherita 349
- Dalven Rae 347
- Darkó Ieno (Εὐγένιος) 229
- Darrouzès Jean 305 σημ. 1, 309
σημ. 2
- Daskalakis Ap. 116 σημ. 2, 280· βλ.
και Δασκαλάκης Ἀπόστολος Β.
- Dawkins R. M. 85 σημ. 1, 196, 313,
319 σημ. 2
- Decavalles Andonis 252, 359· βλ.
και Δεκαβάλλες Ἀντώνης
- De Censay Pauthier 126 σημ. 1
- De Gelder J. J. 287
- Delčev Coljo 289
- Delopoulos Kyr. 356· βλ. και Ντελό-
πουλος Κυριάκος
- De Pins Jean (Pinus Ioannes) 107
σημ. (1 τῆς 105)
- De Simone-Brower Francesco 216

- Dieterich Karl 209, 287, 288-289, 315 σημ. 1
 Dimadis C. 267
 Dimaras Constantin Th. 235, 238, 265, 268, 289, 300 σημ. 3· βλ. και Δημαρᾶς Κ Θ.
 Di Salvo Ines 224 σημ. 4
 Doens Irénée 270
 Dolger Franz 209, 225 σημ. 2, 307 σημ. 5, 308 σημ. 4, 309 σημ. 4, 313 σημ. 1, 315 σημ. 4, 318 σημ. 3
 Dostálová Ρούζενα 20, 233 σημ. 2, 234
 Droulia L. 235, 265· βλ. και Δρούλια Λουκία
 Du Cange Charles 195, 383
 Durell Lawrence 197
 Eideneier Hans 211, 239, 309 σημ. 2, 310 σημ. 1
 Eisenbach H F. 287
 Eklund Bo-Lennart 232 σημ. 2
 Elian Alexandru 231
 Eliot T S 198, 213, 302 σημ. (1 τῆς 301), 303 και σημ. 3· βλ. και Ἐλιοτ Θ. Σ.
 Ellissen A. 209
 Eluard Paul 303 σημ. (1 τῆς 301)
 Embiricos Alexandre 119, 291
 Emrich Gerhard 211, 252
 Failer Albert 311 σημ. 1
 Fullmerayer Jacob Philipp 211 σημ. 1
 Falus Robert 240
 Fauriel Claude 126 σημ. (5 τῆς 125), 195, 203, 328 και σημ. 2· βλ. και Φωριέλ Κλαύδιος
 Fenster Erwin 80 σημ. (3 τῆς 79)
 Fiedler Theodore 302 σημ. (1 τῆς 301)
 Fletcher Robin A. 198, 238
 Follieri Enrica 68, 225, 240, 309
 Forster E. M. 197
 Foscolo Ugo 124, 125, 129, 133, 224 και σημ. 3
 Fracasso Marino 93
 Frenz Horst 304
 Friar Kimon 213, 350, 352, 358, 375
 Fuves Ódon 229-230 και σημ. 1
 Gabrieli Angelo 77
 Gallo Tsanos Maria 223 και σημ. 1-2
 Gaselee Stephen 108 σημ. 1
 Gauntlett Stathis 200
 Geanakoplos D J. 76 σημ. 2, 119 βλ. και Γιαννακόπουλος Κ. Ι
 Gentil de Vendosme P. 306
 Gentilini Anna 223, 321, 387
 Georgacas D. J. 347 σημ. 1· βλ. και Γεωργακάς Δημήτριος
 Georgiades Arnakis G. 239, 253
 Gessner Salomon 116, 211
 Gianos Mary P. 289, 358
 Gidel Charles 64 σημ. 2, 72, 204, 300, 318
 Giraldi Giovanni Battista 96
 Gonzato-Debiasi Ada 240
 Gounelas C. D 200, 254-255
 Gray Hugh 239
 Grecu (Vas) 36 σημ. 3
 Greczynka Νίκη 276· βλ. και Σιδερίδου-Θωμοπούλου Νίκη
 Grégoire Henri 58 σημ. 1, 202 και σημ. 1
 Grimm Jac. 91 σημ. 3
 Groto Luigi 101, 102, 228 και σημ. 1, 300
 Gschwend Ragni M. 290
 Guarini Giovanni Battista 109, 314
 Guilford (Λόρδου) βιβλιοθήκη 96
 Guiland R. 307 σημ. 3, 322 σημ. 1
 Gullberg Hjalmar 233
 Guyard Marius François 303-304
 Gûys Henri 269
 Haag B. 67, 306 σημ. 2
 Haagentoft Hans 359
 Harley Eduard 106
 Hase Charles Benoît 203

- Hatzidakis G. N. 388· βλ. και Χα-
τζιδάκις Γεώργιος
- Haxthausen Werner von 195, 208
- Hegedus István 229
- Heldreich Th. 386· βλ. και Χελντ-
ράιχ Θεόδωρος
- Hermoniacos Constantin 65· βλ. και
Ἑρμονιακός Κωνσταντῖνος
- Hesseling D C 60 σημ. 3, 67, 82
σημ. 4, 83, 227, 289, 306 και σημ. 2,
311 και σημ. 2, 315 και σημ. 1, 318
σημ. 1, 319 σημ. 4, 358
- Hibon Roland 208, 313
- Hobbes 113
- Holton David 66 σημ. 2, 197, 199
και σημ. 1, 306-307 και σημ. 1
- Hortis Katherine 359
- Horvath Endre (Ἄνδρέας) 229 και
σημ. (1-)2 και 4
- Huet Pierre-Daniel 94
- Hugo Victor 135, 207
- Humbert Jean 212, 287, 288
- Hunger Herbert 201 και σημ. 2-3,
238, 306 σημ. 3
- Ibrovac Miodrag 328 σημ. 1
- Iljinskaja (Ἰλίνσκαγια) Σόνια Β 161
σημ. 1, 162, 231 και σημ. 2 - 232·
βλ. και Ἰλίνσκαγια Σόνια Β.
- Impellizzeri Salvatore 225
- Irmscher Johannes 84 σημ. (3 τῆς 83),
210, 241, 316 και σημ. 3
- Janiaud-Lust Colette, 208
- Jannaris A. N 388^c βλ. και Γιάνναρης
Ἄντωνιος Ν.
- Janssen Antonios A. 67, 310
- Jeffery G. 270
- Jeffreys Elizabeth M. 64 σημ. 1, 67,
198, 309 σημ. 2, 310, 319 σημ. (4
τῆς 318)
- Jeffreys Michael J. 198, 200
- Jenkins Romilly J. H. 197 και σημ.
1, 309 σημ. 1
- Joannou Periclès 314
- Johnstone K. P. 38
- Jouanny Robert A. 207, 336
- Joyce James 165
- Julien Stanislas 125 σημ. 5
- Kaltsunakis J. 70 σημ. 1· βλ. και
Καλιτσουνάκης Ἰωάννης
- Karaiskakis Sitsa 84 σημ. 1
- Karathanasis A 267· βλ. και Καρα-
θανάσης Ἀθ. Ε.
- Karayannopoulos J. 252
- Karkavitsas Andreas 214 σημ. 1· βλ.
και Καρκαβίτσας Ἀνδρέας
- Keats J. 302 σημ. (1 τῆς 301)
- Kechagioglou G. 89 σημ. 1, 319 σημ.
3· βλ. και Κεχαγιόγλου Γιώργος
- Keeley Edmund 16, 198, 213, 302-
303 και σημ. 1, 348
- Keeley Mary 213
- Kind Theodor 345· βλ. και Κίνδ Θ.
- Knos Borje 232, 290
- Koder Johannes 317 σημ. 1, 349 σημ. 1
- Kohler Denis 108 σημ. 1, 208
- Kommis Atanasio 358
- Korhonen Jussi 235
- Koumarianou C., βλ. Coumarianou C.
- Krawczynski Stamatia 74, 314 και
σημ. 5
- Kriaras E. 314 σημ. 4· βλ. και Κρια-
ρᾶς Ἐμμανουήλ Γ.
- Krumbacher Karl 54, 74, 81, 91 και
σημ. 1, 209, 287, 288, 313, 315 σημ.
3· βλ. και Κρουμβάχερ Κ.
- Kyriakides St. 309 σημ. 1· βλ. και
Κυριακίδης Στέλιων ΙΙ.
- Lambert (née van der Kolf) J. A. 64,
227, 307 και σημ. 5 - 308
- Lambert Juliette 205
- Lambros Spiridion P. 15, 71, 313·
βλ. και Ἀδάμπος Σπυρίδων Ρ.
- Laourdas Basil 164 σημ. 1, 169· βλ.
και Λαούρδας Βασίλειος
- Laskaris Giano 79 σημ. 1, 312· βλ.
και Λάσκαρις Ἰανός

- Lavagnini Bruno 216-217, 219, 240, 242, 289-290, 347
- Lavagnini Renata 203 σημ. 1, 223 και σημ 3-5, 303 και σημ. 4, 306 σημ. 2, 372
- Layton Evro, βλ. Layton-Ζένιου Εύρω
- Layton-Ζένιου Εύρω 215 σημ 1, 227 σημ. 262, 263
- Lebesgue Philéas 205
- Legrand Émile 15, 40 σημ. 5, 41 σημ. 7, 61 σημ. (4 τής 60), 61 σημ. 1 και 2, 70, 72, 77 σημ. 2-3, 79 σημ 1, 80, 81 και σημ. 2, 83 και σημ 3, 84 σημ. 1, 85 σημ. (4 τής 84), 88 σημ. 2, 90 σημ 1-2, 90 σημ 2, 91 σημ. 3, 92 σημ. 2, 95 και σημ. 1, 203 και σημ. 2, 204, 209, 260, 261, 262, 263, 268, 269, 308, 310, 314, 315, 316, 317, 355, 357, 388· βλ και Λεγράν-διος Αιμόλιος
- Lemerle Paul 307 σημ 4, 309 σημ. 2
- Leroy-Molinghen Alice 307 σημ. 5
- Levesque Robert 206, 358
- Liddell Robert 198
- Lidderdale H. A. 199
- Lorando Gina 223, 387
- Lorenzo dei Medici 78· βλ. και Λαυρέντιος τῶν Μεδίκων
- Louth 126
- Lurier Harold E 62-63
- Mackridge Peter 198 και σημ. 1, 199 και σημ. 2, 238, 275, 280, 326
- Mandilaras Basil G. 391
- Manganaris-Decavalles Andonis G, βλ. Decavalles Andonis
- Mango Cyril 38
- Manoussacas M. J. 64 σημ. 1, 252· βλ. και Μανούσασκας Μανούσος Ι.
- Mansfield Katherine 165
- Manusakas M., βλ. Manoussacas M. J.
- Marchall F.H. 89 σημ. 1, 319 και σημ. 2
- Marcheselli Loukas Lucia 223 και σημ. 5-6, 255, 387
- Marmontel 116
- Martini Lidia 97 σημ. 4, 99 σημ. 3-4 224 και σημ 1, 316 και σημ. 1
- Mascaro Vincenzo 221
- Maskaleris Thanasis 301 σημ. 1
- Màspero Francesco 106 σημ (1 τής 105), 108 σημ. 1, 221-222 και σημ 1, 300, 350, 388
- Mastrodemetres P. D. 214 σημ. 1· βλ. και Μαστροδημήτρης ΙΙ. Δ
- Mavrogordato John Nicolas 59 σημ (3 τής 58), 102 σημ. (2 τής 101), 108 σημ. 1, 196, 308-309 και σημ 1
- Mazal Otto 64 σημ. 1, 309 σημ 2
- Menardos Simos 313 σημ. 1· βλ. και Μενάρδος Σίμος
- Mercati Silvio Giuseppe 225 σημ 4, 306 σημ. 1
- Merher Octave 206-207 και σημ 1 326, 356
- Meschini Anna 79 σημ 1, 312
- Metastasio 115 και σημ. 3
- Mihaescu H. 320 σημ. 1
- Miller Emmanuel 203, 314
- Milliex Roger 207, 301 σημ 1
- Mims Amy 352
- Minucci Paola M. 224 και σημ. 5-6, 225
- Miralles Solà Carlos 290
- Mirambel André 203 σημ. 2, 205, 289, 311 σημ. 3, 318 σημ. 3, 355, 381, 388
- Mitsakis K(arolos) 169, 252, 306 και σημ. 3, 310 σημ 1, 353 και σημ. 1· βλ. και Μητσάκης Καριοφίλης (Κάρολος)
- Mocenigo Pietro (Δούκας Κρήτης) 91
- Mollia Franco 222 σημ. 6, 224 σημ. 5
- Montale 303 και σημ. 2
- Montani Giuseppe 123
- Monti Vincenzo 123
- Montis Costas 352· βλ. και Μόντης Κώστας
- Montselese Teodoro 109 σημ 4, 218, 313· βλ. και Μοντσελέζε Θεόδωρος
- Moravcsik Gyula 27 σημ 1, 80 σημ (3 τής 79), 229 και σημ. 3, 230
- Moréas Jean 48, 151, 205, 207, 336·

- βλ. και Μορεάς, Παπαδιαμαντόπουλος
 Ἰωάννης
- Morgan Gareth 106 σημ. (1 τῆς 105),
 197, 300 και σημ. 1
- Moullas P. 55· βλ. και Μουλλάς Παν
- Muller Christian 287
- Naoumides M. 306 σημ. 3
- Nedelka Teodor 234
- Néroulos Jacovaky Rizo 131 σημ. 1,
 287-288· βλ. και Νερούλος Ἰακω-
 βάνης Ρίζος
- Nicas Costantino 119 σημ. 1· βλ. και
 Νίκας Κωνσταντῖνος
- Nicol D. M. 238, 252
- Nicolai Rudolf 288
- Nicosia Salvatore 225
- Nikitskin A 315 σημ. 3
- Norgaard Lars 310
- Odysseus George 352
- Oliveti Laura 223, 224
- Ossian 129
- Palli Bartolomei Angelica 187 σημ. 1
- Palmieri Aurelio 216
- Papacostea-Danielopolu Cornelia 231
 και σημ. 2
- Passow Arnoldus 208-209, 328
- Pavolini Paolo Emilio 216 και σημ. 2,
 311 σημ. 2· βλ. και Παβολίνι Παῦ-
 λος E.
- Pecoraro Vincenzo 96 σημ. 4, 224,
 300, 316 σημ. 1, 321 σημ. 3, 325
 σημ. 3
- Pecz Vilmos 228, 229
- Peri Massimo 222 και σημ. 2-5, 255-
 256, 303 σημ. (1 τῆς 304), 321, 372,
 391
- Pernot Hubert 60 σημ. 3, 82 σημ. 4,
 83 και σημ. 1, 84 σημ. 4, 92 σημ. 2,
 93 σημ. 3, 203 σημ. 2, 204-205, 227,
 260, 261, 262, 268, 306, 307 σημ.
 5, 311 και σημ. 2, 312, 315 και
 σημ. 1, 357, 358, 381, 388
- Pernot N. 289
- Peron Gianfelice 303 και σημ. 3
- Pertusi Agostino 225 και σημ. 1
- Petit Louis 205, 260, 261, 262
- Petrarca Francesco 85· βλ. και Πε-
 τράρχης
- Pichard Michel 64, 307 και σημ. 4·
- Pichois Claude 303
- Pieler Peter E 201
- Pierre de la Cypède 105, 106 σημ. (1
 τῆς 105)
- Pierris Nakis 268
- Plassart André 241
- Plutarque 40 σημ. 5· βλ. και Πλού-
 ταρχος
- Poe E. A. 302 σημ. (1 τῆς 301)
- Pohtis Linos 59 σημ. (3 τῆς 58), 291
 και σημ. 1, 309 σημ. 2, 314 σημ. 2·
 βλ. και Πολίτης Λίνος N.
- Pollack C. 388
- Pontani Filippo Maria 79 σημ. 1, 217
 και σημ. 1-7, 218 και σημ. 1, 223,
 226, 239, 256, 302 σημ. (1 τῆς 301),
 303 και σημ. 2, 311, 319 σημ. 1,
 321, 360, 387, 388
- Proussis Costas M. 253, 359
- Proust Marcel 165
- Pucci Antonio 67
- Puchner Walter 201-202, 316 σημ. 1·
 βλ. και Πούχνερ Βάλτερ
- Raizis M. Byron 301 σημ. 1, 353 σημ.
 1· βλ. και Ραϊζης Μάριος Βύρων
- Rangabé A. R 288· βλ. και Ραγκα-
 βῆς Ἀλέξανδρος Ρίζος
- Reichmann Siegfried 66, 306
- Restif de la Bretonne 115 και σημ.
 (2)
- Rhedin Ingemar 233
- Richer Renée 208
- Riggam Wilham 304
- Ritchie W. 238
- Rochow Ilse 309 σημ. 2
- Rosenthal-Kamarinea Isidora 210 και
 σημ. 1 - 211 και σημ. 1, 252, 355

- Rossi Don Santo 123
 Rouillard Germaine 283
 Rotolo Vincenzo 219 και σημ. 1-6,
 222 σημ. 6, 224 σημ. 4, 226 σημ.
 2, 322 και σημ. 1
 Rousseau Andrè-M 303
 Roussel Louis 205, 206
- Salač (Σάλατς) Antonín 233, 234
 Sampson Theodore 356
 Sanders Daniel 288
 Sangighio Crescenzo 222 και σημ. 6,
 375
 Sangighio Cristiano G. 349, 353
 Sartre Jean Paul 303 σημ. (1 τῆς
 302)
 Sathas C. N. 68· βλ και Σάθας Κων-
 σταντῖνος Ν
 Saunier Guy 207, 328
 Schick J. 70
 Schiller 211
 Schirò Giuseppe 63, 68 σημ. 2, 225,
 226, 320 και σημ. 1
 Schmitt John 62 και σημ. 1, 319 και
 σημ. 4
 Schreiner Hugo 210 και σημ. (1), 307
 σημ. 3-4, 307 σημ. 5, 314 σημ. 4-5
 Scott Walter 132 και σημ. 3
 Sherrard Philip 38, 197-198, 213,
 302-302 και σημ. 1, 348, 368 και
 σημ. 1
 Siapkarakas-Pitsillidès Thémis 84 σημ.
 4, 312 και σημ. 3· βλ και Σιαπκα-
 ρᾶ-Πιτσιλλίδου Θέμις
 Simons Joseph 98
 Smith Ole L. 310
 Sofromiou S. A. 301 σημ. 1
 Sokoljuk (Σοκολιούκ) Βίκτωρ 232 και
 σημ. 1
 Somavera Alessio da 384
 Sophianos Nicolas 40 σημ. 5
 Sophocles E. A 215, 384· βλ. και 'Α-
 ποστολίδης Εὐαγγελινός-Σοφοκλῆς
 Soustal Peter 310 σημ. 1
- Spadaro Giuseppe 63 σημ. 1, 64 σημ.
 2, 219 σημ. 1, 220 και σημ. 1-6, 221
 και σημ. 1-4, 239, 300 και σημ. 2,
 316 σημ. 1
 Spanias Νίκος 350
 Spanos Bebe 359
 Spanos-Ikaris Despina 252
 Staninger Otto 348
 Stallknecht N. P. 304
 Stavropoulou E.-L. 267
 Steinmetz Alexander 209
 Stevanoni Cristina 224 και σημ. 2
 Stomeo Paolo 68, 218-219, 306 σημ.
 2, 347
 Štuřik (Στούρζικ) František 234
 Svoronos Nicolas 207
 Swanson Donald C. 195 σημ. 2, 235
 Szabó Kálmán 230
- Tarabout Yvon 207, 390
 Tasso Torquato 96 και σημ. 3, 119
 και σημ. (1), 127, 131, 226, 230
 Télfy Jannos (Iván) 228
 Thaniel Georges 226
 Theodorakis Mikis 353· βλ. και Θεο-
 δωράκης Μίκης
 Thiriet Fr. 307 σημ. 4
 Thomas Peter 200
 Thomopoulos Jean A. 115 σημ. 2·
 βλ. και Θωμόπουλος Ι. Α
 Thomson George 199
 Thomson H. 238
 Thomson-Alexiou Margaret 199 και
 σημ. 1
 Thumb Albert 209, 311 σημ. 2, 388
 Tomadakis Nicola B. 17, 124 σημ.
 1, 187 σημ. 1· βλ. και Τομαδάκης
 Νικόλαος Β.
 Tommaseo Niccolò 215 και σημ. 2,
 328· βλ και Θωμάζαϊος Ν
 Topping Peter 63 σημ. 1
 Tovi Kerstin 233
 Trapp Erich 59 σημ. (3 τῆς 58), 201,
 309 και σημ. 2, 309 και σημ. 3-4
 316 σημ. 1

- Trumpf J. 306 σημ. 3
 Trypanis Constantine A. 309 σημ
 2, 347 και σημ. 1, 349· βλ και Τρυ-
 πάνης Κωνσταντῖνος Α.
 Tsiouni Vasiliki 73, 309-310 και
 σημ. 1
 Tuffin 200
 Tzermias Pavlos 388
- Valéry Paul 302 σημ (1 τῆς 301)
 Valjavec Fritz 253
 Valsa M. 293 και σημ. 1
 van Gemert Arnoldus Franciscus 69
 και σημ. 1-4, 86 σημ 2-3, 87 σημ.
 3, 88 σημ. 1, 89 σημ. 1, 92 σημ. 1,
 227-228, 253, 309, 317
 Vasiliu Mihai 289
 Vassiliou Spiro 347
 Vayakakos D. V. 265
 Veloudis Georg 65 σημ 3, 239, 291
 σημ. 1, 301 σημ. 1· βλ. και Βελουδῆς
 Γεώργιος
 Villoison J. B. G. d'Ansse de 203 και
 σημ. 1, 223
 Vincent Alfred L. 19, 96 σημ. 1, 100
 σημ. 1-2, 199, 200, 207 σημ 2, 270,
 318
 Vittl Mario 90 σημ. 2, 109 και σημ.
 4, 138 σημ 1, 156 σημ 1, 162, 169-
 170, 218 και σημ 2-3, 224 σημ. 4,
 273 σημ 1, 274, 287, 290, 312 σημ
 1, 313, 315, 325, 326 σημ 2, 327-
 328 και σημ. 1, 332, 338 σημ 1, 348,
 361, 376 και σημ. 2
- Wadams Charlotte Augusta 126
 Wagner Guilelmus (Wilhelm) 17, 61
 σημ. 1, 66, 67, 68 και σημ. 1, 70,
 73 και σημ 2, 74, 82, 83, 84 σημ
 3, 87 σημ. 2, 89 σημ 2, 91 σημ. 3,
 93 σημ. 1, 209, 308 και σημ 1, 309
 και σημ. 3 και 5, 310 και σημ 2,
 311, 314 και σημ. 1, 315 και σημ. 2,
 316 και σημ. 2, 317
 Walton Francis R. 78 σημ. 2, 97 σημ
 (6 τῆς 96)
 Warner Rex 196, 198, 213
 Warren Austin 304
 Weisstein Ulrich 304
 Wellek Rene 296, 304
 Werner Jurgen 210
 Whitman Walt 131
 Wilde Oscar 151
 Willetts R. F. 238
 Wilson Sheridan Samuel 137 και
 σημ. (3)
 Woolf Virginia 165
 Worning Ἀγγελική 303 σημ. (1 τῆς
 301), 359, 375
 Wyatt Wilham F., Jr 214 και σημ. 1
- Yannopoulos Panayotis 238
 Yanoukakis Dimitri 348
 Yourcenar Marguerite 207
- Zakythnos D. A 38, 252· βλ. και Ζα-
 κυθηνός Διον. ἸΑ.
 Zeno Μαριέττα 105 σημ (2 τῆς 104)
 Zoras G. (Giorgio) Th. 289, 316 σημ.
 3, 332· βλ και Ζώρας Γεώργιος Θ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΙΤΛΩΝ (ΕΡΓΩΝ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ, κλπ)*

- Ἄγάπη στό χωριό 146
 Ἄγ Γραφή 51 σημ. 4
 Ἄγιον Ὄρος 163
 Ἄγροτικά 142
 Αἶμα χαμένο και κερδισμένο 164
 Αἰολική Γῆ 163
 Αἶσκιαι τοῦ Ἄδου 142
 Ἀκρίτας (περιοδ.) 149 σημ. 1
 Ἀκρίτης, βλ Διγενῆς Ἀκρίτας
 Ἀκριτικά 149, 206
 Ἀκνυβέρνητες Πολιτεῖες 168
 Ἀλαφροίσκιωτος 149, 377
 Ἀλέξανδρος ὁ Βασιλεὺς 306· βλ και Βίος Ἀλεξάνδρου, Βίος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Διήγησις (τοῦ) Ἀλεξάνδρου, Ἡ Φυλλάδα τοῦ Μεγ' Ἀλέξανδρου
 Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης 136
 Ἀλλάζουμε; 164
 Ἀλληλογραφία (Φιλιππίδη - Barbié du Docage - Γαζῆ) 189
 Ἀλάβητος τῆς ἀγάπης 82, 209· βλ και Ἐκατόλογα, Ἐρωτοπαίγνια, Καταλόγια
 Ἄλωσις Κωνσταντινουπόλεως 80
 Ἀμαρλλίς 144, 219
 Ἀμαρτωλοῦ παράκλησις 61 και σημ. 2 «Ἄμλετ» 127
 Ἀμμόχωστος Βασιλεύουσα 161
 Ἀμοργός 160, 372
 Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης 80, 187, 305
 Ἀνά τὸν Ἑλικῶνα 141 και σημ. 1
 Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο 150, 207, 214 «Ἀνάχαρσης» 116
 Ἀνδραγαθίες τοῦ εὐσεβεστάτου και ἀνδρειοτάτου Μιχαῆλ Βοεβόδα 229
 Ἀνέκδοτα ποιήματα (Ἄχ. Παράσχου) 137 σημ. 1
 Ἄνθη (Γ Ρώμα) 128
 Ἄνθη Εὐλαβείας 30, 110 και σημ. 1-2, 320 και σημ. 2-3
 Ἀνθρωποι ποὺ νοσταλγοῦν 166
 Ἀνθρωποι τοῦ μύθου 163
 Ἄνοιχτὰ χαρτιὰ 171
 Ἀντίδορο 149
 Ἀντίοπη 138 σημ. 3
 Ἀνυπεράσπιστοι 167
 Ἄξιον ἐστὶ 157, 372, 387
 Ἀπάνθισμα ποιητικὸν 135
 «Ἄπαντα» Πλάτωνος 77
 Ἄπ' ἀφορμῆ 167
 Ἀπλῆ γλώσσα (Τερτσέτη) 127
 Ἄπλοι τρόποι 142
 Ἀπόκοπος 87-88 και σημ. 1-2, 94 σημ. 3, 188, 193, 228, 307, 313 και σημ. 2, 325 και σημ. 3
 Ἀπόκρισις πρὸς τὸν ποιητὴν Λαμαρτῖνον συγγραφέα τουρκικῆς ἱστορίας 135
 Ἀπολογία (Μοισιόδρακα) 189, 325 και σημ. 2
 Ἀπολλόνιος 151
 Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη 122, 146, 199, 325
 Ἀπρίλης 163
 Ἀπὸ τὸν πανάρχαιο στὸν καινούριο κόσμο 163
 Ἄρες, μάρες, κουκουνάρες 141
 Ἀρματωμένοι 163
 Ἄρνοῦμαι 165

* Ὅσων ἔργων γίνεται στό βιβλίον μόνο ἀπλή μνεῖα —και μάλιστα ἄπαξ— δὲν καταγράφονται στό Εὐρετήριο αὐτὸ οἱ τίτλοι

- Ἄρχεϊον 166
 Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς σκόρπιας ζωῆς 166
 Ἀσθενεῖς καὶ Ὀδοιπόροι 163
 Ἀσκητικὴ 150, 206, 213
 Ἀσκραῖος 140, 374
 Ἄσμα ἥρωϊκὸ καὶ πένθιμο γιὰ τὸν χαμένο
 ἀθλοπολοχαγὸ τῆς Ἀλβανίας 157,
 218
 Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος (Ζαμ-
 πελίου) 128
 Ἀσπασία 131
 Ἀσσίζες 40, 85 σημ. 1
 Ἀστραπόγιαννος 128
 Ἀστροφεγγιὰ 163
 Ἀσφόμελοι 142
 Ἀσώτου ἐπιστροφὴ 141
 Ἄτακτα 60 σημ. 3
 Ἀτθίδες Αὔραι 141
 Ἀττικαὶ νύκτες 136
 «Αὐτοβιογραφία» (Λασκαράτου) 128,
 221, 223 καὶ σημ. 1, 324
 Ἀφήγησις παράξενος 90 καὶ σημ. 3-91
 Ἀχαιῶν Ἀκτὴ 161
 Ἀχιλλεὺς 116
 Ἀχιλλεὺς 36, 67 καὶ σημ. 2, 69 σημ. 4,
 209, 219, 220 καὶ σημ. 6, 221 καὶ σημ.
 1-2, 223 καὶ σημ. 3, 227, 306 καὶ
 σημ. 2

 Βάρβαροι 164
 Βάρδας Καλλέργης 145
 Βάρδια 207
 Βαρδιάνος στὰ σπόρκα 325-326 καὶ
 σημ. 1
 Βασίλειος Αἰγινής Ἀκρίτας· βλ. Αἰγινής
 Ἀκρίτας
 Βασίλειος ὁ Ροδολίνος 40, 96, 97 καὶ
 σημ. (6 τῆς 96), 97 σημ. 1-3, 185, 188,
 316-317
 Βατραχομουμαζία 117 καὶ σημ. 3, 208
 καὶ σημ. 1
 Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα 36, 63, 64,
 201 σημ. 2, 221 καὶ σημ. 1, 306, 307
 καὶ σημ. 3, 321

- Βίος Ἀλεξάνδρου 65-66, 306· βλ. καὶ
 Ἀλέξανδρος ὁ Βασιλεὺς, Βίος τοῦ Με-
 γάλου Ἀλεξάνδρου, Διήγησις (τοῦ)
 Ἀλεξάνδρου, Ἡ Φυλλάδα τοῦ Μεγ'
 Ἀλέξανδρου
 Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ
 150, 210, 230
 Βιοτεχνία ὑαλικῶν 168
 Βίος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 66· βλ.
 καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Βασιλεὺς, Βίος Ἀλε-
 ξάνδρου, Διήγησις (τοῦ) Ἀλεξάνδρου
 Βοσπορίδες Αὔραι 141
 Βοσπορομαχία 112
 Βραδινὸι θρόλοι 142
 Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα 36,
 39, 63-64, 183, 187, 188, 201 καὶ σημ.
 2, 202, 204, 209, 210, 216, 219-221
 (καὶ ὑποσημειώσεις), 227, 299, 306,
 307 καὶ σημ. 3-5, 308, 310, 311, 312,
 317, 321-322 καὶ σημ. 1
 Βομβοὶ 140

 Γαδάρον, λίκου καὶ ἀλεποῦς διήγησις
 ὥραϊα 91 καὶ σημ. 3, 317 καὶ σημ. 3
 Γαλαρία Νο 7 168
 Γαλάτεια 136, 216
 Γάμος 166
 Γέλωτες 139
 «Γένεσις» 89 καὶ σημ. 1
 Γεωγραφία Νεωτερικὴ περὶ τῆς Ἑλλάδος
 43 189, 328-329 καὶ σημ. 1
 Γιὰ ἓνα φιλότιμο 167
 Γλανκοὶ Δρόμοι 163
 Γλαῦκος Θρασάκης 168
 Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις 49 καὶ σημ.
 1-2, 54
 Γνώθι Σαντόν 114
 Γράμματα στὸν Ἐρμόλοιο 161
 Γραμματικὴ τῆς αἰολοδωρικῆς 44, 116
 Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι 90 καὶ
 σημ. 2
 Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, ἔτι καὶ
 ἀφηγήσεις 89-90 καὶ σημ. 1
 Γόπαρις· βλ. Πανώρια

- Δαβιδ 110-111 καὶ σημ. 2, 308 καὶ
 σημ 3
 Δειλοὶ καὶ σκληροὶ στίχοι 140
 «Δεκαήμερο» 42· βλ. καὶ *Decamerone*
 Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου 52
 Δελφικὸς Λόγος 149
 Δῆμος κ' Ἑλένη 132
 Διαθήκη Καινὴ 51 καὶ σημ 4
 Διαθήκη Παλαιὰ 88, 89 σημ. 1, 102, 111
 Διάλογος (Ντελλαπόρτα) 87 καὶ σημ. 1
 Διάλογος (Σολωμοῦ) 46, 47, 123, 216,
 219
 Διάπλασις τῶν παιδῶν (περιοδ.) 147
 Διάφορα ποιήματα (Α. Ρ Ραγκαβῆ) 132
 Διγενεὺς Ἀκρίτας 29, 34, 35, 39, 57, 58
 καὶ σημ. 1-3, 59 καὶ σημ. (3 τῆς 58),
 67, 186, 190, 196, 198 καὶ σημ. 2,
 201, 211, 225 καὶ σημ. 1 καὶ (2), 308
 καὶ σημ 1 - 309 καὶ σημ. 1-2
 Διδαχῆς 42
 Διηγήματα (Βικέλα) 143
 Διηγήματα (Κονδυλάκη) 146
 Διηγήματα (Παλαμᾶ) 144
 Διηγήματα καὶ ἀναμνήσεις 144
 Διηγήματα [Κορφαίτικες Ἱστορίες] 146-
 147, 322
 Διηγήματα τῶν ἀγῶν καὶ τῆς πόλεως 144
 Διήγησις Βεμισαρίου 68-69 καὶ σημ.
 1-4, 220 καὶ σημ. 6, 225, 228, 309
 καὶ σημ. 3-4
 Διήγησις διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ Κρητικοῦ
 Πολέμου 85 καὶ σημ. 3, 100-101 καὶ
 σημ 1
 Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων
 ζῶων 72-73 καὶ σημ 1, 74, 309 καὶ
 σημ. 1 - 310 καὶ σημ 1
 Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ
 Τύρου 66, 310 καὶ σημ. 2
 Διήγησις τῆς Τρωάδος 310
 Διήγησις (τοῦ) Ἀλεξάνδρου, 66 σημ.
 2-3, 199, 306-307 καὶ σημ. 1· βλ.
 καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Βασιλεὺς, Βίος Ἀλε-
 ξάνδρου, Βίος τοῦ Μεγάλου Ἀλε-
 ξάνδρου, Ἡ Φινλλάδα τοῦ Μεγ' Ἀλέ-
 ξαντροῦ
- Διήγησις τοῦ Ἀχιλλέως, βλ. Ἀχιλλεΐδα
 Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φη-
 λῆς 122
 Διονύσου πλοῦς 132
 Δίχως Θεοῦ 164
 Δοκιμῆς 171, 180
- Εἰδύλλια (Δροσίνη) 139
 Εἰδύλλια (Θεοκρίτου) 129
 Εἰδώλων κατάλογοι 50
 Εἰκόνες καὶ κύματα 136
 Εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ἀντιοχείας 148
 Εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας 223 καὶ σημ 4
 Ἐκατόλογα 83 σημ (4 τῆς 83)· βλ καὶ
 Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης, Ἐρωτοπαί-
 γνια, Καταλόγια
 Ἐκτὸς τῶν τειχῶν 168
 Ἐκτροπή 166
 Ἐκφρασις τῆς γλυκείας χάρας Κίτρου,
 βλ. Χρονικὸν Μαχαιρᾶ
 Ἐλεγεία καὶ σάτιρες 150
 Ἐλεύθερο Πνεῦμα 322 καὶ σημ. 2
 Ἐλεύθεροὶ πολιορκημένοι 123, 124, 377
 «Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ» 96· βλ.
 καὶ *Gerusalemme Liberata*
 Ἑλλὰς (Ἀλλατίου) 219 καὶ σημ. 4
 Ἑλληνικὴ Νομαρχία 322
 Ἑλληνικὴ Πλάστιγξ 133
 Ἑλληνικοὶ ὀρίζοντες 163
 Ἑλληνικὸς Ὅρθρος 164
 Ἐμπρὸς στὸ ἄπειρον 141
 Ἐνδοχώρα 156
 Ἐξηνταβελώνης 45· βλ. καὶ Ὁ φιλάρ-
 γυρος τοῦ Μολιέρου
 «Ἐξοδος» 89 καὶ σημ. 1
 Ἐπαινοὶ τῶν γυναικῶν 91 καὶ σημ 1
 Ἐπεα πτερόεντα 136
 Ἐπιγράμματα (Ἰανοῦ Λασκάρως) 79
 καὶ σημ. 1
 Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν (Κ.
 Λασκάρως) 77 καὶ σημ 3
 Ἐπτὰ ἀστάθμητα διηγήματα 166
 Ἔργα ἀργίας (Πανᾶ) 129
 Ἐρμῆς ὁ Λόγιος (περιοδ.) 45, 189

- Ἔρση 144
 Ἐρωτήματα (Χρυσολωρᾶ) 76 σημ. 1
 Ἐρωτικὸν Ἐπίπριον 92 καὶ σημ. 1, 228, 317
 Ἐρωτόκριτος 40, 57, 85, 102, 103-108, 180 καὶ σημ. (3), 183, 185, 188, 196, 197, 202, 208, 220 καὶ σημ. 3, 221-222 καὶ σημ. 1 καὶ 5, 227, 230, 299 καὶ σημ. 1, 300, 312 καὶ σημ. 1-2, 323-324
 Ἐρωτοπαίγνια, 83 καὶ σημ. (4 τῆς 82), 216, 227, 311 καὶ σημ. 2· βλ. καὶ Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης, Ἐκατόλογα, Καταλόγια
 Ἐρώτων ἔπη 139
 Ἐρωφίλη 40, 85, 95 καὶ σημ. 1, 96 καὶ σημ. 2-4, 100 καὶ σημ. 4, 101, 185, 197, 221, 300, 318 καὶ σημ. 2
 Ἐστία (περιοδικὸ) 139, 143 καὶ σημ. 2, 144 καὶ σημ. 2
 Ἐσωτερικὴ συμφωνία 166
 Ἐτέρα ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων 81
 Εὐγένα 109 καὶ σημ. 4, 218, 313
 Ἐφημερίδες (Κοδρικᾶ) 189
 Ἐσθιναὶ Μελωδίαὶ 135

 Ζήνων 95, 97 καὶ σημ. 4 - 98 καὶ σημ. 1-2, 99, 202, 224, 310 καὶ σημ. 3
 Ζητεῖται ἐλπίς 165
 Ζωὴ (περιοδ.) 149 σημ. 1

 Ἡ αἶθουσα 166
 Ἡ ἀληθινὴ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη 150
 Ἡ ἀσάλευτὴ ζωὴ 140, 374
 Ἡ Βαβυλωνία 138, 193, 322, 325
 Ἡ Βάρβιτος 135
 Ἡ Βασιλική, Σουλτάνα Ἀθηναία 138
 Ἡ Βοσκοπούλα 40, 57, 88 σημ. 2, 94 καὶ σημ. 2-4, 188, 217, 259, 307 καὶ σημ. 2, 321 καὶ σημ. 3, 324, 325
 «Ἡ Βοσκοπούλα τῶν Ἀλπεων» 115
 Ἡ γυναικα τῆς Ζάκωθος 123, 316, 377
 Ἡ γυφτοπούλα 145
 Ἡ ἐκδρομὴ 166
 Ἡ Ζωὴ ἐν Τάφῳ 163, 214
 Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα 146
 Ἡ ἥρωϊς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 138
 Ἡθικὸς τρίπους 115
 Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ 40, 102-103, 184, 190, 196, 197, 212, 227, 228 καὶ σημ. 1, 300, 312 καὶ σημ. 2, 321, 324
 Ἡ καγκελόπορτα 168
 «Ἡ καλὴ βῆ τοῦ Θωμᾶ ἢ ὁ βίος τῶν μαγύρων ἐν Ἀμερικῇ» 135
 Ἡ καμπάνα τῆς Ἁγίας Τριάδας 164
 Ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν 145
 Ἡ κερένια κούκλα 147, 329
 Ἡ κεφαλὴ τῆς Μέδουσας 166
 Ἡ Κιθάρα 133
 Ἡ κοιλάδα μὲ τὸς ροδῶνες 156
 Ἡ Κοσμογέννησις 88-89 καὶ σημ. 1, 190, 197, 319 καὶ σημ. 2-3
 «Ἡ Λίμνη» 135, 136
 Ἡ Λύρα (Κάλβου) 125
 Ἡ Μεγάλη νύχτα 163
 Ἡ μετανάστις 145
 Ἡ μόνη κληρονομία 167-168
 Ἡ ὁμορφάσχημη 166
 Ἡ ὄρφανὴ τῆς Χίου 137
 Ἡ Παναγιὰ ἢ γοργόνα 164, 206, 221
 «Ἡ Παναγία τῶν Παρισίων» 135
 Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα 138, 193, 197, 327
 Ἡ πόλις μᾶς περιμένει 166
 Ἡ Πολιτεία 164
 Ἡ πολιτεία καὶ ἡ μοναξιά 140
 Ἡ πριγκιπέσσα Ἰζαμπὼ 62, 164, 165
 Ἡ πρώτη γνωριμία 164
 Ἡ πρώτη λευτεριά 164
 Ἡ ρομερικὴ γλῶσσα 44, 117
 Ἡρωϊκὴ περιπέτεια 166
 Ἡ Σαλαμάντρα 166
 Ἡ σαρκοφάγος 167
 Ἡ συνάτα τοῦ σεληρόφωτος 157, 375
 Ἡ Σταχομαζώχτρα 356
 Ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι 138 καὶ

- σημ. 1, 218, 327-328 και σημ. 1
 Ἡ Συμφορὰ τῆς Κρήτης 92-93 και σημ.
 1, 315 και σημ. 4
 Ἡ Ταξιδευτέρα 132
 Ἡ Τέχνη (περιοδ.) 142 και σημ. 4
 Ἡ τιμὴ και τὸ χρῆμα 146
 Ἡ Τουρκομάχος Ἑλλάς 133
 Ἡ τριλογία τῆς Λεωφόρου 168
 Ἡ φιλολογικὴ μας γλῶσσα (Πολυλᾶ) 47
 Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ 140, 374
 Ἡ Φόνισσα 145, 207, 375
 Ἡ Φυλάδα τοῦ Γαδάρου, βλ. Γαδάρου,
 λύκου και ἀλεπούς διήγησις ώραία
 Ἡ Φυλλάδα τοῦ Μεγ' Ἀλέξανδρου 37,
 66 και σημ. 3, 329· βλ. και Ἀλέξαν-
 δρος ὁ Βασιλεὺς, Βίος Ἀλεξάνδρου,
 Βίος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Διή-
 γησις (τοῦ) Ἀλεξάνδρου
 Ἡ φυλὴ τῶν ἀνθρώπων 206
 Ἡ φωνὴ τῆς γῆς 223
 Ἡ χαμένη ἀνοιξη 168
 Ἡ Χαριτίνη... 134, 137
- Θάνατος παλληκαριοῦ 140, 144 και σημ.
 2, 234
 Θάνατος τοῦ κλέπτου 134
 Θάνος Βλέκας 138, 323
 «Θεία Κωμωδία» 149
 Θησεὺς 141
 Θησηΐς 225
 Θούριος (Κούρτσολα) 118
 Θούριος (Μαρτελάου) 118
 Θούριος (Ρήγα) 116 και σημ. 2, 326
 Θρηνοὶ (γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης) 79-
 82, 186, 226
 Θρηνος και κλαυθμὸς περὶ τῆς Κωνσταν-
 τινουπόλεως 81 και σημ. 2-3
 Θρηνος περὶ Ταμυρλάγγου 226
 Θρηνος τῆς Θεοτόκου 88 και σημ. 3, 314
 Θρηνος τῆς Κρήτης 109
 Θρηνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως 80-81
 και σημ. 1
 Θρηνος τοῦ φαλλίδου τοῦ φτωχοῦ 91 και
 σημ. 2
- Θρηνοὶ τῶν τεσσάρων Πατριαρχείων 81
 Θύελλα και γαλήνη 165
- Ἰαμβοὶ και ἀνάπαιστοι 140
 «Ἰβανόης» 132
 Ἰδοὺ ὁ Ἄνθρωπος (Λασκαράτου) 128,
 324
 Ἰερὰ δόδος (Θεοτοκᾶ) 163
 Ἰερὰ δόδος (Σικελιανοῦ) 149
 Ἰθάκη 302 σημ. (1 τῆς 301)
 Ἰλιάδα 50, 51, 65, 123, 127, 149
 Ἰλιάδος Ραφφώδαι ΚΔ' 65, 310
 Ἰμπέριος και Μαργαρώνα 36, 63, 64,
 209, 220 και σημ. 5 και 6, 221 και
 σημ. 1, 307 και σημ. 3, 310
 Ἰσπανία 163
 Ἰστοὶ ἀράχνης 139
 Ἰστορία ἐνὸς αἰχμαλώτου 163, 233
 Ἰστορία και Ὀνειρο 92 και σημ. 1, 186,
 228, 317
 Ἰστορία παλαιοῦ 88
 Ἰστορία τῆς Σωσσάνης 84 και σημ. 1
 Ἰστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος 171
 Ἰστορία τοῦ Πτωχολέοντος 69-70, 186,
 310-311 και σημ. 1, 322
 Ἰστορία τοῦ ρε' τῆς Σκότζιας μετὰ τὴν ρή-
 γισσα τῆς Ἑγγλιτέρας 41-42, 83
 και σημ. 3
 Ἰστορία τοῦ Ταγιαπιέρα 41, 83 και
 σημ. 3
 Ἰστορία φιλαργυρίας μετὰ τῆς περηφα-
 νίας 186
 Ἰστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων 45
 Ἰστορίες τοῦ Γιάννου Ἐπαχτίτη 146
- Καθρέπτης Γυναικῶν 113
 Κάλβεια μέτρα 151
 Καλλίμαχος και Χρυσορρόη 36, 63, 64,
 201 σημ. 2, 221 και σημ. 1, 307 και
 σημ. 3-4, 311
 Κασσανδρῶνι ἄκτῆ 166
 Κάστρα και Πολιτεῖες τοῦ Μωρηᾶ 163
 41, 83 και σημ. 3

- Κατάδικος* 146 καὶ σημ. 4, 227, 322
Καταλόγια 82, 311 καὶ σημ. 2· βλ καὶ
 Ἐπιτομὴ τῆς ἀγάπης, Ἐκατόλογα,
 Ἐρωτοπαίγνια
Κατζοῦρμπος 40, 98, 99 καὶ σημ. 2,
 100 σημ. 4, 101, 187, 299 σημ. 1,
 318-319 καὶ σημ. 1·
Κατομονομαχία 201 καὶ σημ. 3
Καταστροφῆς 138
Καφενεῖον (Ἐπιτομὴ) (Ἅγιος Κλαύ-
 διος) 168
Κεκαρμένοι 168
Κεφάλια στὴ σειρὰ 165
«Κίχλη» 218, 375-376 καὶ σημ. 1
Κλειστὰ βλέφαρα 139 σημ. 3
Κόδρος 140
Κορακιστικά 45, 131
Κόρινθα καὶ Πίνδαρος 127
Κούρκας ἀρπαγὴ 131
Κρητικὸς Πόλεμος, βλ. *Διήγησις διὰ στί-
 χων τοῦ δειοῦ Κρητικοῦ Πολέμου*
Κρίτων (Πλάτωνος) 117, 127
Κρητικὸν Θέατρον 94-95, 98 καὶ σημ. 1,
 99, 101, 183
Κυπριασσομήλα 164-165
Κυπριακὰ ἐρωτικὰ ποιήματα 40, 57, 84
 καὶ σημ. 4, 85 σημ. 2, 92, 194, 221
 καὶ σημ. 5, 299, 300, 312 καὶ σημ. 3,
 324 καὶ σημ. 1
Κυρὰ Φροσύνη 128
Κυφελίδα 138
Κωμωδία τῶν ψευτογιατρῶν 118 καὶ
 σημ. 1

Λίβιστρος καὶ Ροδάμνη 36, 63-64, 209,
 219 καὶ σημ. 1, 221 καὶ σημ. 1, 227,
 307 καὶ σημ. 5, 312, 321-322 καὶ
 σημ. 1
Λόγια τῆς πλώρης 145
Λογικὴ (Βουλγάρεως) 113, 114
Λόγοι Διδακτικοὶ (Φαλιέρου) 87 καὶ σημ.
 3, 228, 317
*Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν
 υἱὸν* (Δεφαράνα) 84 καὶ σημ. 1

*Λόγος παρηγορητικὸς περὶ δυστυχίας καὶ
 εὐτυχίας* 69, 71 καὶ σημ. 1, 313
*Λόγος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Λεονάρδου Ντελ-
 λαπόρτα...* 87 σημ. 1
Λουμὸς 168
Λουκάς Νοταρᾶς 136
Λουκῆς Λάρας 138, 143, 209, 321
Λυρικά (Κάλβου) 126 καὶ σημ. 1
Λυρικά (Χριστοπούλου) 116-117 καὶ
 σημ. 1, 126 σημ. 1, 329

Μάλτας πολιορκία 93 καὶ σημ. 3, 220
 καὶ σημ. 2
Μαραμποῦ 158, 387
Μαρία Δοξαπατρῆ 62, 138
Μαριάμπας 167
«Μασσαλιώτιδα» 118
Ματωμένα χόματα 167
«Μαχαβαράτα» 129
Μεγάλα χρόνια 146, 371
Μειδιάματα καὶ ἀγωνίες 167
Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς (Χατζι-
 δάκι) 50 καὶ σημ. 1
Μερόπη 138
Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ 54
Μὲ τὸν Μινώταυρο 168
Μὴν ὀμιλεῖτε εἰς τὸν ὄδηγόν 156
Μήτηρ Θεοῦ 149, 377
Μὴ χάνεσαι (ἐφημερίδα) 139
Μικρὰ ταξείδια (Μαρκοῦ) 128
Μορφὲς τῆς ἑλληνικῆς γῆς 163
Μοῦσα θηλάζουσα 135
Μπολιβάρ 156, 372
Μπροσσοῦς 325 καὶ σημ. 5
Μυθιστόρημα 155, 376, 391
Μυστικὴ ζωὴ 164

Νέα Ἐστία (περιοδ.) 147
Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις 116
Νέα Σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου 48
 καὶ σημ. 2, 54, 134
Νηπειοθῆ 150
Νησιώτικες ἱστορίαι 145

- Νικηφόρος Φωκάς* (Δ. Βερναρδάκη) 138
 σημ. 3, 222 και σημ. 2
Νικηφόρος Φωκάς (Προβελεγίου) 141
- Ὁ ἄγγελος στοῦ πηγάδι 166
 Ὁ ἀδελφός 166
 Ὁ ἄρτος τῶν ἀγγέλων 166
 Ὁ Ἀρχαιολόγος 145
 Ὁ ἀτίθασος ποιητής 133
 Ὁ Αἰθίοψ τοῦ Μορέως 62, 132 και
 σημ. 2, 137, 138
 Ὁ ἀφέντης τῆς Βαθέρας 165
 Ὁ Βασίλης ὁ Ἀρβανίτης 164, 325
 Ὁ Βασιλιάς Ἀνήλιαος 142
 Ὁ Βασιλικός 126, 193, 322, 325, 360
 Ὁ Γεροστάθης 138
 Ὁ γιατρός Ἰνεότης 166
 Ὁ Γιούγκερμαν 165 σημ. 1
 Ὁ γογγός ἰεραξ 132
 Ὁ γρασαδόρος και τὰ χειρόγραφα τοῦ
Max Tod 169
 Ὁ Δαίδαλος στήν Κρήτη 149
 Ὁ Διάβολος ἐν Τουρκίᾳ 138
 Ὁ Διόνυσος (περιοδ.) 142, 149 σημ. 1
 Ὁ διθύραμβος τοῦ ρόδου 149
 Ὁδοιπορικόν (Σατωβριάνδου) 193
 Ὁδοστρωτήρας 167
 Ὀδύσεια (Καζαντζάκη) 150, 234, 354
 Ὀδυσσεύς Ἀνδροῦτσας 164
 Ὀδυσσεύς χωρὶς Ἰθάκη 166
 Ὀδύσεια (Ὀμήρου) 50, 127, 149
 Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου 140, 176,
 199, 208, 233 σημ. (2 τῆς 232), 374
 Ὁ ἐξόριστος τοῦ 1831 133, 137
 Ὁ ἐφημεριδοφόβος 131
 Ὁ Ζητιάνος 51 σημ. 2, 145 και σημ. 2,
 214 σημ. 1, 323 και σημ. 3-4, 373
 Ὁ ζωγράφος 137
 Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου 166
 Ὁ θάνατος τῆς τυφλῆς 129
 Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ 149, 206
 Ὁ Θέρεσανδρος 137
 Οἱ γάμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 127
 Οἱ ἔμποροι τῶν ἐθνῶν 145
- Οἱ καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσας 140
 Οἱ Καλλέργαι 136
 Οἰκογένεια 166
 Οἱ κρητικοὶ γάμοι 128, 138
 Οἱ Μαυρόλοκοι 164, 165
 Οἱ νύχτες τοῦ Φήμιου 140
 Οἱ Πανθείοι 165
 Οἱ πρίγκιπες 165
 Οἱ σκλάβοι στὰ δεσμά τους 146 και σημ.
 5, 322
 Οἱ φρουροὶ τῆς Ἀχαΐας 165
 Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης 140,
 375
 Οἱ Ψαλμοὶ τοῦ Δαβὶδ 323
 Ὁ κακὸς δρόμος 147, 205
 Ὁ κάτης και οἱ ποντικοὶ 91 και σημ. 4,
 230, 323 και σημ. 6
 Ὁ Κόκκινος Βράχος 147, 233 σημ. 1
 Ὁ κόκκινος τράγος 326
 Ὁ Κοτζάμπασης τοῦ Καστρούργου 164
 Ὁ Κρητικὸς (Σολωμοῦ) 123, 124, 327,
 377
 Ὁκτάνα 156
 Ὁ κύκλος τῶν τετράστιχων 140
 Ὁ Λάμπρος 123, 216, 377
 Ὁ Λεάνδρος 133, 137
 Ὁ μεσαιὸς τοίχος 168
 Ὁμιλίες 109 και σημ. (3)
 Ὁ Λύχνος (ἐφημ.) 128
 Ὁ Μένιππος (περιοδ.) 134
 Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος 158
 Ὁ Νουμᾶς (περιοδ.) 52, 149 σημ. 1,
 369
 Ὁ Ὀδοιπóρος 133
 Ὁ Ὄρκος 128 και σημ. 1, 216
 Ὁ Παπατρέχας 189, 323 και σημ. 7
 Ὁ παράνομος 168
 Ὁ Πατούχας 146, 323
 Ὁ πεθαμένος και ἡ ἀνάστασις 166
 Ὁ Περιπλανώμενος 133
 Ὁ πετεινὸς 146
 Ὁ πῖθος τῶν Δαναῶν 166
 Ὁ Πιστικὸς βοσκὸς 109, 314 και σημ. 4*
 βλ και *Pastor fido*
 Ὁ ποιητὴς Γιάννης Ρίτσος 171, 181, 375

- Ὁ ποιητής καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὀδύσσειας 171, 181, 373
 Ὁ πόνος τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων 150
 Ὁ Πόρφυρας 124
 Ὅπου ἦν κῆπος 172
 Ὁ Πουολόγος 72, 73, 74, 186, 314 καὶ σημ. 5
 Ὁ πραγματευτής 372
 αὐτὸ πρῶτος καύτης» 116
 Ὁ πύργος τοῦ Ἀκροπόταμου 146
 Ὁ Πωρικολόγος 72, 74, 186, 315
 Ὁρέστεια 51
 αὐτὸ ῥέστης» (Alfieri) 131
 Ὁ Ρωμηὸς (ἔφημ.) 141
 Ὁ Σολωμὸς χωρὶς μεταφυσικὴ 150, 186, 361
 Ὁ Σοπρακόμιτος 165
 Ὁ σοφὸς πρεσβύτερος 70 καὶ σημ. 1
 Ὁ συμβολαιογράφος 132
 Ὁ συνταγματάρχης Λιάπκιν 165 σημ. 1
 Ὅταν ἦμιον δάσκαλος 146, 323
 Ὁ Τάφος 140
 Ὁ τελευταῖος πειρασμὸς 150, 207 214
 Ὁ τετραπέρατος κόσμος 171
 Ὁ Τοξότης (περιοδ.) 134
 Ὁ τραγουδιστὴς τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης 142
 Ὁ Φαλλίδος 328· βλ. καὶ Θρηῆνος τοῦ φαλλίδου τοῦ φτωχοῦ
 Ὁ φιλάργυρος τοῦ Μολιέρου 325 καὶ σημ. 4· βλ. καὶ Ἐξηνταβελώνης
 Ὁ φτωχούλης τοῦ Θεοῦ 150, 214
 Ὁ Φυσιολόγος 72, 317-318
 Ὁ Χάσης 119
 Ὁ Χριστὸς ξανασταυρώνεται 150, 218
 Ὁ Χριστὸς στὴ Ρώμη 149
 Ὁψαρολόγος 72, 74, 313
 Παλιὲς ἀγάπες 145
 Παναθήναια (περιοδ.) 149 σημ. 1
 Πανδώρα (περιοδ.) 132 σημ. 2, 138 καὶ σημ. 2
 Πανόραμα τῆς Ἑλλάδος 132-133
 Παντέρμη Κρήτη 164
 Πανώραια 40, 95, 100 καὶ σημ. 3-4, 101 καὶ σημ. 2, 187, 197, 318 καὶ σημ. 3-4
 Παραμύθια τοῦ Πέτρου 168
 Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή 85 καὶ σημ. 3, 186
 Πέρα ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο 165
 Περὶ γέροντος νὰ μὴν πάρη κορίτσι 84 καὶ σημ. 3
 Περικλέους Ἐπιτάφιος 117
 Περὶ ξενιτείας ποίημα 87 καὶ σημ. 2, 185, 314 καὶ σημ. 1-2
 Περὶ παίδων ἀγωγῆς 41
 Πινακothῆκη τῆς Κολάσεως 129
 Πνευματικὴ Πορεία 171, 363
 Πόθεν ἢ κοινὴ λέξις τραγουδῶ (Ζαμπελίου) 47, 48 σημ. 1, 128
 Πόθεν ἢ μυστικοφοβία τοῦ κ. Σπ. Ζαμπελίου 48 καὶ σημ. 1
 Ποιήματα (Καλαμάρη-Κάλα) 156 σημ. 1
 Ποιήματα (Ἀχ. Παράσχου) 137
 Ποιήματα διάφορα (Τυπάλδου) 127
 Ποιήματα καὶ πεζὰ τινα (Βηλαρᾶ) 117
 Ποιήματα Παλαιὰ καὶ Νέα 141
 Ποιήσεις (Δ. Παπαρρηγοπούλου) 136
 Ποιήσεις (Π. Σούτσου) 133
 Ποιητικὰ ἔργα (Μακρορᾶ) 128
 Ποιητικὰ πρωτόλεια 140
 Ποιοὶ οἱ φίλοι 166
 Πόλεμος τῆς Τρωάδος 35-36, 65 καὶ σημ. 2, 183, 198, 221 καὶ σημ. 2
 Πολιορκία 168
 Πολυξένη 131
 Πούσι 158, 387
 Προδρομικὰ ποιήματα 39, 50 σημ. (3 τῆς 58), 60 καὶ σημ. 2-3, 183, 184, 185, 203, 211, 227, 314-315 καὶ σημ. 1, 326 καὶ σημ. 3· βλ. καὶ Φιλοσοφία τοῦ Κρασοπατέρα
 Προλεγόμενα (Κοραῆ) 46
 Προλεγόμενα (Πολυλᾶ) 47, 127
 Πρόλογος στὴ ζωὴ 149
 Προμηθεὺς Δεσμώτης 129
 Πρῶτη ἀγάπη 146
 Πυραμίδα '67 169

- Ραμπαγᾶς* (περιοδ.) 139
Ρήγας (Προβελεγγίου) 141
Ρίμα θρηνητική εἰς τὸν πικρὸν καὶ ἀκόρεστον Ἄδην (Πικατόρου) 89 καὶ σημ. 3
Ρίμα Παρηγορητική (Φαλιέρου) 87 καὶ σημ. 3, 186, 228, 317
Ριμάδα κόρης καὶ νιοῦ 92 καὶ σημ. 2, 315
Ροδοδάφναι 141
Ρωμοσύνη 219 καὶ σημ. 6
- Σῆμα κινδύνου* 165
Σίβυλλα 159, 206
Σκαραβαῖοι καὶ Τερακότες 142
Σκαραβαῖος ὁ ἱερός 163
Σκλάβοι πολιορκημένοι 150
Σονέττα 208
Σουλιώτες 164
Σπανέας 39, 60, 61 σημ. 1, 183, 184, 221 καὶ σημ. 3, 316
Στάθης 40, 95, 98, 99 καὶ σημ. 3-4, 221, 224, 316 σημ. 1
Στὰ ἴχνη τοῦ ἄγνωστου Θεοῦ 166
Σταύρωση χωρὶς ἀνάσταση 165
Στίχοι (Ν Καμπᾶ) 139
Στίχοι (Σικελιανοῦ) 149
Στίχοι γραμματικοὶ Μιχαὴλ Γλουκᾶ 60 καὶ σημ. 4, 308
Στιχορρήματα διάφορα (Λασκαράτου) 128
Στοιχειομαχία 112
Στὸν ἥσκιο τῆς σικιάς 205
Στὸν ἴσκιο τοῦ πλατάνου 144
Στόνοι 136
Στοῦ γλιτωμοῦ τὸ χάξι 156 σημ. 1
Στοῦ Χατζηφράγκου 165
Στοχασμοὶ αὐτοσχέδιοι περὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης 46
Στράτης Καλοπίχειρος 183
Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα 122, 146
«Στροφέες» (Moréas) 151
Στροφὴ 155, 376
Συζήτου ἐκλογή 136, 216
- Συναξάρι Ἀντρέα Κορδοπάτη* 169
Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου 72, 316 καὶ σημ. 2
Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν καὶ τιμωρῶν ἀρχόντισσων 91 καὶ σημ. 1
Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν 43, 115 καὶ σημ. 1-2, 326 καὶ σημ. 4
- Τὰ δεκατετράστιχα* 140
Τὰ εἶδωλα 50
Τὰ Εὐρισκόμενα (Σολωμοῦ) 47, 127
Τὰ θεῖα δῶρα 142
Τὰ κλειδοκύμβαλα τῆς σιωπῆς 156
Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου 140
Τὰ μηχανάκια 168
Ταξείδια (Κόντογλου) 163
Ταξίδι μὲ τὸν Ἔσπερο 163
«Τὰ Ὀλύμπια» 115 καὶ σημ. 3
Τὰ μυστήρια τῆς Κεφαλονιάς (Λασκαράτου) 128
Ταξιδεύοντας 163
Τὰ παλληκάρια τὰ παλιὰ 146, 371
Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα 179, 366-367
Τὰ στερνὰ τοῦ Μίχαλου 164
Τὰ Σούτσεια 48, 54, 183,
Τὰ τετράδια τοῦ Παύλου Φωτεινοῦ 166
«Τάφοι» (τοῦ Foscolo) 129, 224 καὶ σημ. 3
Τὰ ψάθινα καπέλα 163
Τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ 138
Τερτσίνες 354
Τέχνη Ρητορικῆς 42
Τῆς ἄπιστης γυναικῆς (τραγοῦδι) 136
Τίρι-Λίρι 134
Τὸ Ἄγγειο μὲ τὰ σχήματα 161
Τὸ ἀγριολούλουδο 147
Τὸ Βατερλῶν δὺο γελοίων 167
Τὸ Βῆμα (ἐφημ.) 179
Τὸ βιβλίον τῆς αυτοκράτειρας Ἐλισάβετ 147
Τὸ βιβλίον τῆς χαρᾶς 164
Τὸ βοτάνι τῆς ἀγάπης 144, 219
Τὸ Γυρὶ 165

- Τὸ δάσος μὲ τοὺς πιθήκους 166
 Τὸ δέντρο 164
 Τὸ δικό μας αἷμα 168
 Τὸ ἐγκλημα τοῦ Ψυχικοῦ 147
 Τὸ ἐνύπνιο 166
 Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου (83), 226, 308
     καὶ σημ. 1
 Τὸ κιβώτιο 169
 Τὸ κοινόβιο 168
 Τὸ λάθος 165
 Τὸ μεγάλο διάλειμμα 164
 Τὸ μνημα τῆς γρηᾶς 163
 Τὸ μυθιστόρημα τῆς κυρίας Ἐρσης 166
 Τὸ νούμερο 31 328 163, 224 σημ. 4
 Τὸ ξενιτεμένο πουλί 118
 Τὸ παλιὸ βιολί 171
 Τὸ παλιὸ μας σπίτι 164
 Τὸ Παλληκάριον 137
 Τὸ παράθυρο τοῦ κόσμου 157, 208
 Τὸ Πάσχα τῶν Ἑλλήνων 149
 Τὸ σπίτι μὲ τὸν Κορδαλλὸ 164
 Τὸ πλατὺ ποτάμι 163
 Τὸ σόλο τοῦ Φίγκαρω 167
 Τὸ ταξίδι μου 50, 51, 140, 144, 145,
     188, 329
 Τὸ τέλος τῆς μικρῆς μας πόλης 167
 Τὸ τραγοῦδι τῆς Φιαγκούσας 93 καὶ
     σημ. 2
 Τὸ τρίτο στεφάνι 168
 Τοῦ Κουτρούλη ὁ γάμος 132
 Τὸ φίλημα 127
 Τὸ Φράγμα 167
 Τὸ φύλλο. Τὸ πηγάδι. Τὸ ἀγγέλιασμα
     168, 213, 217, 228
 Τὸ φῶς ποὺ καίει 150, 371
 Τὸ χαῖρε τῆς τραγωδίας 52
 Τὸ Χρονικὸ μῆς Πολιτείας 218
 Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως 39, 61-63,
     186, 198, 219 καὶ σημ. 7, 319 καὶ
     σημ. 4
 Τὸ Χρονικὸν τῶν Τόκκων τῆς Κεφαλληνίας
     63, 225, 320 καὶ σημ. 1
 Τὸ χρυσοῦν μαστίγιον 132
 Τὸ Ψυχασάββατο 360
 Τραβέροσο 158
 Τραγοῦδια τῆς Πατρίδος μου 139
     «Τρικυμία» 127
 Τρισέγγενη 140, 360, 374
 Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί 139
 Ὑμνος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν 140
 Ὑμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν 118, 123,
     125 σημ. 5, 205, 216, 367, 377
 Ὑμνος εἰς τὴν περίφημον Γαλλίαν 118
 Ὑμνος στὴ Μαρία Μαγδαληνῆ 89
 Ὑπεράνθρωπος 146
 Ὑψικάμινος 156
 Φαῖδρα (Προβελεγίου) 141
     «Φαῖδρα» (Σενέκα) 96
     «Φάουστ» 129, 141, 149
 Φαῦστα 138 σημ. 3, 222 σημ. 2
 Φθινοπωρινὴ ἐξοχή 164
 Φθινόπωρο 146
 Φθινόπωρο στὴν Ἰταλία 163
     «Φιλάρφυρος» 45
 Φιλοθέου Πάρεργα 112 καὶ σημ. 1, 113,
     226
 Φιλοσοφία καὶ Τέχνη 171
 Φιλοσοφία τοῦ Κρασοπατέρα 317, 329·
     βλ. καὶ Προδρομικὰ ποιήματα
 Φλώριος καὶ Πλάτσιαφλώρα 36, 63, 64,
     220 καὶ σημ. 1 καὶ 5, 221 καὶ σημ. 1
     καὶ (3), 227, 307 καὶ σημ. 3, 317
 Φοινικιά 140, 373-374
 Φορτονάτος 40, 96, 98, 100 καὶ σημ.
     1-2, 185, 197, 199, 318 καὶ σημ. 1
 Φροσὴν 132
 Φυνικῆς ἀπάνθισμα 43, 115, 116
 Φωτεινὸς 128-129, 321 καὶ σημ. 1, 371
 Φωτερά σκοτάδια 139 σημ. 3
 Φωτιά 167
 Χάι-Κάι καὶ Τάνγκα 158
     «Χαιρετισμοὶ τῆς Θεοτόκου» 88
 Χαλῆτ -Ἐφέντης 138

- Χαμοζωή 164
 Χάρτα - Χάρτες (του Ρήγα) 116, 192
 Χελιδόνες 136
 Χίμαιρα 165 σημ. 1
 Χίος δούλη 134
 Χρησμοί 79, 82 και σημ. 2
 Χρῆστος Μηλιόνης 145
 Χρονικό μιᾶς σταυροφορίας 168
 Χρονικὸν Γαλαξειδίου 113 και σημ. 1,
 183, 188, 326
- Ballata della Pastorella* 94 σημ. 2
Cours de littérature grecque moderne
 131 σημ. 1, 212, 287
Decamerone 83, βλ. και «Δεκαήμερο»
Eroica 163, 198 σημ. 1, 326
Floire et Blanchefleur 64
Gerusalemme Liberata 96, 119 και σημ.
 1, 127, 131, 226
Histoire de la Turquie 135
Il cantare di Fiorio e Biancifiore 64
Il Re Torrismondo 96 και σημ. 3, 97
Istoria d'Apollonio 67
La Calisto 101
- Χρονικὸν Μαχαιρᾶ* 40, 85 σημ. 1, 196,
 203, 313 και σημ. 1
Χρονογραφία Βουστρωνίου 40, 85 σημ. 1
Χωριάτες 165
Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος 41 σημ. 3 49
 και σημ. 2 54, 183
ᾠδαί (Κάλβου) 125-126, 217, 323
ᾠδή εἰς Μοναχὴν 316
ᾠδή εἰς Πλάτωνα (Μουσοῦρου) 77-78
 και σημ. 1
- La morte di Socrate* 127
Le ultime lettere di Jacopo Ortis 133
Lo Isach 102, 228 και σημ. 1, 300
Orbecche 96
Paris et Vienne 105, 106 σημ. (1 τῆς
 105)
Pastor fido 109 και σημ. 5, 314
Pierre de Provence et la belle Maguélon-
ne 64
Précis d'une histoire de la littérature
néohellénique 132
Sol y sombra 163
Sotto voce 150
Uncle Tom's Cabin 135
Zeno 98 και σημ. 2

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝ, ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, ΘΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

- Ἀγγλία 29, 125, 126, 196-199 καὶ σημ.
2, 238
 Ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημνῶν μοναστήρι
(Ζάκυνθος) 62
 Ἀγῶνας, βλ. Ἐπανάσταση τοῦ '21
ἀγωνιστικὴ εὐφορία (στὴν ποίηση) 161
 Ἀθηναϊκὴ Σχολή 57, 117, 128, 129,
130-138
 Ἀθήνα 48, 107, 128, 130, 136, 137, 140,
145, 168, 198
 Ἀθωνιάς Σχολή 113
 Αἰγαῖο 157
 Αἰξωνῆς Γλυφάδας, ναὸς Ἀκαθίστου 100
 αἰολικὴ διάλεκτος 116
 αἰσθητικὴ 27
 — ἀνάλυση 31
 — ἀξιολόγηση 297, 298
 — γενικὴ 181
 — παιδεῖα 298
 αἰσθητικὸς προβληματισμὸς 166
 Ἀκαδημία Ἴόνιος 105 σημ. 1, 126, 183,
245
 «Ἀκαδημία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρα-
τίας τῆς Ρουμανίας» 253
 Ἀκαδημία τῶν Stravaganti (τοῦ Χάνδα-
κα) 105 σημ. (2 τῆς 104)
 Ἀκρίτας Βασίλειος Διγενῆς, βλ. Διγε-
νῆς Ἀκρίτας
 ἀκρίτες 33, 58, 59
 ἀκριτικὰ τραγούδια 34, 37, 58 καὶ σημ.
1, 59 σημ. (3 τῆς 58), 86, 227
 ἀκριτικὴ ποίηση 35, 60
 ἀκριτικὸ ἔπος 34, 35, 58 σημ. 1, 59
 σημ. (3 τῆς 58), 60 καὶ σημ. 1, 184,
188, 190, 194, 202 καὶ σημ. 1, 216,
225 καὶ σημ. 1
 «Ἀκριτικὸς κύκλος» 33, 58, 59 σημ.
(3 τῆς 58), 121
 Ἀλεξάνδρεια 148, 151, 168
 Ἄλπεις 78
 Ἄλωση (Πόλης, Κωνσταντινουπόλεως)
29, 30, 39, 57, 58, 61, 75, 79 καὶ σημ.
3, 80, 82, 86, 226, 229, 343
 Ἀναγέννηση (γραμματῶν - τεχνῶν στὴ
Δύση: γενικὰ) 76 καὶ σημ. 2, 93, 94,
113
 ἀναγέννηση νεοελληνικὴ 186, 192
 ἀναπαραστάσεις τῆς σύγχρονης ζωῆς
(ἀστικῆς καὶ τοῦ ὑπαίθρου) στὴν πεζο-
γραφία 167
 Ἀνατολή 78
 ἀνθολογίες (γενικὰ) 188, 193, 206, 211,
213, 216, 219, 222, 227, 230, 233
259, 341-360
 ἀνθολογίες «λαϊκῆς» 342-343
 ἀνθολογίες χειρόγραφες 342
 ἀνθολόγος 341
 ἀνθρωπιστικὴ καλλιέργεια 53
 ἀντιβασιλεία 133
 ἀντιγραφεῖς κωδίκων 76
 Ἄπαντα νεοελλήνων συγγραφέων 329-
340
 Ἀπομνημόνευμα 30, 121, 122, 344
 «ἀπὸ τὸ συμβολισμὸ στὴ νέα ποίηση» 160
 ἀραβικὲς ἐπιδρομὲς 58
 Ἀρκάδι 128
 Ἀρμούρης 35
 ἀρχαιογνωσία 27
 ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα 77
 ἀρχαῖοι Ἑλληνες συγγραφεῖς 37
 ἀρχαιότητα κλασικὴ 37, 77
 ἀρχαισμὸς 43, 44
 ἀρχαϊσμοὶ (γλωσσικοὶ) 42
 ἀρχαϊστὲς 44
 Ἀσία 112, 150
 ἀττικισμὸς 49 καὶ σημ. 2
 Αὐστραλία 20, 197, 199-200, 238
 Αὐστρία 29, 200-202, 238

- «αυτόματη γραφή» 156
 αφήγημα 29, 145
 άφηγηματικά και πεζογραφικά μέσα 165
 άφηγηματικά μέσα όρθόδοξα 165
 άφηγηματικοί τρόποι άνορθόδοξοι 165·
   βλ και έσωτερικός μονόλογος
- Βατικανή Βιβλιοθήκη (Ρώμη) 111 σημ. 1
 Βέλγιο 202, 238
 Βελεστίνο 115
 Βενετία 40, 41, 66 και σημ. 2, 67, 75,
   77, 78, 83, 84, 85, 96, 102, 103, 106
   σημ. (1 τής 105), 107 σημ. (1 τής
   105), 110, 112
 Βενετίας "Ελληνες λόγιοι 41
 — έλληνικά τυπογραφεΐα 66, 103, 106,
   107, 111-112, 211
 — Κρατικό 'Αρχείο 86
 βενετική Πολιτεία 77
 Βενετοί 57, 85
 βενετοκρατία 129
 Βενετοτουρκικός πόλεμος (1645-1669)
   104
 Βερολίνο 131, 210 ('Ανατολικό)
 Βερολίνου, «Akademie der Wissens-
   chaften der DDR» 241
 βιβλίο, κατά την έποχή τής τουρκοκρα-
   τίας 211
 βιβλίο, στις προβιομηχανικές κοινωνίες
   243
 Βιβλιογραφία Γενική 'Ελληνική 260
 βιβλιογραφία έλληνική 23, 31, 186, 259-
   283
 βιβλιογραφίες (γενικά) 28, 188, 189,
   190, 218, 259-283
 βιβλιογραφίες γενικές 261-267
 βιβλιογραφίες τοπικές 267-272
 βιβλιογραφίες προσώπων 272-283
 Βιβλιοθήκες (γενικά) 58 σημ. 3, 61 σημ.
   (4 τής 60), 61 σημ. 2, 65 σημ. 1, 71,
   78, 80, 91 σημ. 1, 95 και σημ. 1, 96
   και σημ. 6, 99, 100, 105 σημ. 1, 107,
   111 σημ. 1, 127, 215
 βιβλιοθήκες 'Αθηνών 22
 βιβλιοθήκες Θεσσαλονίκης 22
 Βιβλιοθήκη Λαούρδα (Minnesota) 215
 Βιβλιοθήκη τής Βουλής των 'Ελλήνων
   105 σημ. 1, 127
 Βιέννη 43, 75, 115, 116, 195, 311
 Βιέννης 'Αρχείο 192
 — Τύπος - τυπογραφεΐα 192-193
 Βιζύη 143
 βιογραφία 186
 βιογραφία μυθιστορηματική 30, 193
 Βλαχία 112, 115, 131, 132
 Βόσπορος 112
 Βοστώνη 135
 Βουκουρέστι 80, 112, 116, 131, 191
 Βουκουρεστίου 'Αρχαιολογικό Μουσείο
   80
 — Αύθεντική 'Ακαδημία 43
 Βουλή των 'Ελλήνων 127, 129
 «Βουλή των πολιτικών» 90
 Βρετανικό Μουσείο (Λονδίνου) 82· βλ
   και British Museum
 Βρόντη ιδιωτική συλλογή χειρογράφων
   (στη Ρόδο) 65 σημ. 1
 βυζαντινά γράμματα 37
 βυζαντινή 'Ανατολή 61
 — Αύτοκρατορία 29, 33, 37, 58
 βυζαντινολογικές έρευνες 185· βλ. και
   Σπουδές —
 βυζαντινό Κράτος 58, 59
 βυζαντινοί χρόνοι 37, 39, 228
 βυζαντινός πολιτισμός 61
 Βυζάντιο 33, 35, 36, 234
- Γαλλία 29, 78, 128, 202-208, 238-239
 γαλλική 'Εγκυκλοπαίδεια 113
 — έπανάσταση 117, 118
 Γαλλικό 'Ινστιτούτο 'Αθηνών 206· βλ.
   και Institut Français d'Athènes
 γαλλικός κλασικισμός 131
 γαλλική λογιοςύνη 202
 Γάλλοι 118, 132
 Γάλλοι συγγραφείς 112
 Γενεύη 125 σημ. 4, 212

- Γεννάδειος Βιβλιοθήκη 96 σημ. 6, 106
Γένος (= ἔθνος) 35
Γένος τῶν Ἑλλήνων 35
γένος τῶν Ρωμαίων 82
 Γένους ἀφύπνιση 39, 115
 — δουλεία 36, 40, 43, 57, 82, 111, 113, 114, 121
 — φωτισμός 114
 Γέροντα ναυμαχία 122
 Γερμανία 29, 129, 141, 208-211, 239
 γερμανικός ἰδανισμός 124
 Γιέννενα 63, 286 σημ. 2
 γλώσσα ἀγγλική 135
 — ἀρχαία ἑλληνική 42, 43, 44, 76, 78, 114, 184, 381
 — ἀρχαία ἑλληνική κοινή 50
 — ἀρχαίζουσα 112 σημ. 1
 — γαλλική 135
 — δημοτικίζουσα (μεικτή, «αἰρετή») 36, 40, 43; 63, 69, 72, 83, 86, 145
 — δημοτικῶν τραγουδιῶν 122
 — ἑλληνική (γενικά) 27, 28, 33, 60, 123, 183, 212
 — ἰταλική 125
 — κλέφτικη 47
 — κοινή 46
 — κυπριακή (λαϊκή) 40
 — λογία 42, 46, 49, 50, 53, 129, 134, 137, 139, 141
 — μεσαιωνική 184, 215
 γλώσσα νεοελληνική (δημῶδης, δημοτική, λαϊκή, σύγχρονη) 28, 29, 33, 34, 35, 36, 38-56, 57, 60, 62, 65, 72, 80, 110, 112, 114, 115, 116, 123, 125, 127, 129, 132, 134, 137, 139, 141, 142, 144, 145, 184, 191, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 211, 215, 216, 222, 225, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 235, 242, 243, 381
 — ρουμειώτικη 122, 146
 — σανσκριτική 129, 216
 — φιλολογική 46
 γλώσσα τῶν λογοτεχνῶν (σχετικὰ μελετῆματα) 390-391
 γλωσσάρια (καὶ πίνακες λέξεων) 387
 γλώσσας ἑλληνικῆς ἐνότητα 184, 381
 — λογική χρῆση 382
 — νεοελληνικῆς διδασκαλία 49, 202, 203
 γλωσσική ἀνάλυση 382
 — ἔρευνα 31, 381-391
 «Γλωσσική Ἐταιρεία τῶν Ἀθηνῶν» 244
 γλωσσική κωδικοποίηση 31
 — μεσότης 44 βλ. καὶ «μέση ὁδός»
 — παιδεία 172
 γλωσσικὸ ζήτημα 42-56, 207, 219
 γλωσσικός φιλελευθερισμός 44
 Γλωσσολογία 50, 51, 211 σημ. 1
 γλωσσολόγοι νεοελληνιστῆς 194, 205, 209
 «γοητεία τοῦ ἐξωτικοῦ» 158
 γραμματεία 28 σημ. 3
 — ἀρχαία ἑλληνική 41, 53, 127, 305
 — βυζαντινὴ 177, 287, 288, 305
 — ἑλληνική (γενικά) 195
 — ἑπτανησιακὴ 190
 — μεσαιωνικὴ (ἑλληνικὴ) 27, 75, 193
 — πρωτονεοελληνικὴ 287
 γραμματεία νεοελληνικὴ (ἢ καὶ δημῶδης) 19 σημ. 1, 28, 57, 153, 179, 180, 184, 190, 192, 193, 195, 196, 197, 208, 211, 287
 γραμματείας μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς ὄρια 31, 75
 — χαρακτηριστικὰ 31, 75
 — κείμενα 185
 γραμματικὲς νεοελληνικὲς (δημοτικῆς) 40 καὶ σημ. 5, 44, 51 σημ. 3, 52, 76, 77, 116, 118, 184, 204, 205, 206, 209, 216, 222, 229, 260, 387-389
 γραμματολογία 28 σημ. 3, 285
 — νεοελληνικὴ 28
 γραμματολογικὰ ἔργα 182-183, 286
 — θέματα 187
 — κριτήρια ὀρθόδοξα 195
 γραμματολογικὲς ἐργασίες σὲ νεοελληνικὰ κείμενα 187
 — μελέτες σὲ παλαιότερους λογοτέχνες 186

- Δανία 239
 «Δεκαήμερο» 42· βλ. καὶ *Decamerone*
 δεκαπεντασύλλαβος 124, 132, 135, 200·
     βλ. καὶ πολιτικός στίχος
 Δελφικές γιορτές 149
 Δελφοί 233
 Δῆλος 233
 «Δημητρεῖς» 43
 δημοσιογραφία 53
 δημοτικισμὸς 44, 46, 49, 50, 52, 142,
     381
 δημοτικιστὲς 50
 Δημοτικὸ τραγούδι (γενικὰ) 30, 33-34,
     36-37, 47, 58 σημ. 1, 79, 121-122,
     126 σημ. (5 τῆς 125), 127, 128, 129,
     136, 142, 145, 185-186, 190, 191,
     192, 195, 198, 203, 207, 209-210,
     212 καὶ σημ. 1-213, 215, 216 καὶ σημ.
     2, 218, 224 καὶ σημ. 1, 234, 327 καὶ
     σημ. 2-5 342, 377, 381
 — τραγούδια κλέφτικα 121, 122 καὶ
     σημ. 1, 191, 209-210, 218, 365
 — τραγούδια τῆς ξενιτιάς 207
 — παραλογές 37, 86
 δημοτικῶν τραγουδιῶν μορφολογία 212
 Δημοῦ μάχη 122
 διαγωνισμοὶ ποιητικοὶ (πανεπιστημιακοὶ
     κ. ἄ.) 134 καὶ σημ. 2, 139 (Βουτσι-
     ναῖος), 140 (Α' καὶ Β' Φιλαδέλφειος),
     141 (Βουτσιναῖος), 142 (Β' Φιλαδέλ-
     φειος), 183
 Διασπορᾶς Ἑλλήνες λόγιοι 29, 57, 75-
     79, 183, 225
 — ἑλληνισμὸς 110
 — χῶρες 57, 82, 108
 διαφωτισμὸς γαλλικὸς 112, 117, 301
     σημ. 1
 — ἑλληνικὸς - νεοελληνικὸς 36, 42, 113-
     115, 130, 187, 189, 192, 202, 231
 — εὐρωπαϊκὸς 113
 Διγενῆς Ἀκρίτας 35, 59, 197, 200, 216
 δῆγμα 30-31
 διηγήματα 132, 143, 144, 145, 146,
     147, 166, 206 καὶ passim
 — Βιζυηνοῦ 143, 189, 321
     — Θεοτόκη 146-147
     — Κονδυλάκη 323
     — Ξενοπούλου 147
 δικτατορία 1936-1940 53
 δικτατορικὸ καθεστῶς 1967 53
 διορθωτὲς κειμένων 76
 δίστιχα 122
 δοκίμια Ἑπτανησίων γιὰ τὴ γλώσσα 46-
     48
 δοκίμια (γενικὰ) 30, 53, 57, 129, 170,
     172, 180, 181
 δοκιμιογραφία νεοελληνικὴ 170-172, 180
 — συνθετικὴ 179
 δοκιμιογράφοι σύγχρονοι 170-172
 Δραγατσάνι 133
 δράμα (θρησκευτικὸ, ποιμενικὸ, κλπ.)
     94, 132
 Δυστυχία 71
 Δρίσκο Ἡλείου 129
 Δύση 61, 75, 76, 77, 111, 112, 260
 Δύσης πνευματικὰ κέντρα 75
 δυτικὸς πολιτισμὸς 61
 Δωδεκάνησος 267
 δωρικὴ διάλεκτος 116

 «Ἔδρα Ἐλύτη» (Rutgers) 214
 «Ἔδρα Κοραῆ» (Λονδίνο) 197
 «Ἔδρα Γ. Σεφέρη» (Harvard) 214
 «Ἔδρα τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας καὶ Λο-
     γοτεχνίας τοῦ Πανεπιστημίου Βουδα-
     πέστης» 253
 Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος 58 σημ. 3,
     107
 «Ἑθνικὴ Ἐταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν»
     242, 243
 «ἔθνικὴ» ἰδεολογία 211 σημ. 1
 ἔθνικὴ παράδοση 140
 — συνείδηση 35, 36, 115
 (Ἑθνικὴ) Σχολὴ τῶν ζωντανῶν ἀνατολι-
     κῶν γλωσσῶν 203, 204, 205· βλ. καὶ
     École Nationale des Langues Orien-
     tales Vivantes
 ἔθνικὸ συναίσθημα 121
 — φρόνημα 36, 130

- Ἔθνολογία 27
 ἔθνος ἑλληνικὸ 33, 42, 44, 57
 — νεοελληνικὸ 37, 115
 ἔθνους ἰδέα 124
 — ἱστορικὴ ἐνότητα 36
 εἰδύλλιο 94
 «εἰκονογραφῆσεις» τοῦ σύγχρονου ὑποκειμένου στὴ νεοελλ. πεζογραφία 168
 ἐκδόσεις ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, 79
 — δημωδῶν κειμένων 209
 — κριτικὲς νεοελληνικῶν κειμένων 188, 190, 194, 218, 225, 305-320
 — φιλολογικὲς νεοελλ. κειμένων 193, 320-329
 — χρηστικὲς «Ἀπάντων» νεώτερον δημιουργῶν 188
 ἐκδότες ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων 76
 ἐκδοτικὴ τῆς νεοελλ. φιλολογίας 31, 186
 Ἐκκλησία 42, 111
 — Ἀγγλικανικὴ 125
 — Ἀνατολικὴ 76
 — Καθολικὴ 76
 Ἐκκλησιῶν ἔνωση 76
 ἐκπαίδευση (γενικὰ) 52, 53
 Ἐκπαίδευση Μέση 28, 53
 «Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος» 52
 ἔκφραση (γενικὰ) 27, 28, 53
 ἔκφρασμα μέσα νεότροπα 155
 ἔκφρασματικὲς δομὲς τῶν κειμένων 382
 Ἑλβετία 125 καὶ σημ. 4, 128, 212-213
 Ἑλλάδα (ἀρχαία, νεώτερη, σύγχρονη) 36, 129, 131, 133, 175, 178, 197, 203, 217, 223, 226, 228, 231, 233, 237-238
 Ἑλλάς 35
 Ἑλληρ 35
 Ἑλληνες 33, 35, 57
 ἑλληνικὰ γράμματα 75-76 καὶ σημ. 1, 77, 78, 79, 111
 ἑλληνικὲς πολιτισμικὲς ἀξίες 33
 ἑλληνικὴ ἀριστερὰ 161
 «Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Αἰσθητικῆς» 251
 «Ἑλληνικὴ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία» 248
 ἑλληνικὴ μυθικὴ ἰδέα 149
 ἑλληνικὸ πνεῦμα 33
 ἑλληνικὸς λαὸς 33
 «Ἑλληνικὸς Πνευματικὸς Ὅμιλος Κύπρου» 251
 ἑλληνικὸς πολιτισμὸς 33
 «ἑλληνικότητα» 155, 162, 172 (νεοελληνικότητα)
 Ἑλληνισμὸς 33, 156
 — ἀρχαῖος 37
 — βενετοκρατούμενος 29
 — βυζαντινὸς 34, 35, 37
 Ἑλληνισμὸς Νέος 27, 29, 33-38, 61, 114, 189, 190, 192, 193, 209, 215
 — τουρκοκρατούμενος 29, 82, 108, 111
 — τῶν χαμένων πατρίδων 167
 — ὑπόδουλος 39, 122
 — φραγκοκρατούμενος 29, 35, 82
 Ἑλληνισμοῦ Νέου ἀρχές (ἀφετηρία) 34
 ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ 66
 ἑλληνορουμανικὲς (πολιτισμικὲς) σχέσεις 191 καὶ σημ. 4, 230
 Ἑλλήνων νεωτέρων καταγωγῆ 34
 ἔμπνευση 49
 ἐμφύλιος πόλεμος '47-'49 169
 Ἐπανάσταση τοῦ '21 29, 30, 36, 57, 108, 113, 117, 121, 122, 123, 125 καὶ σημ. 3, 130, 131, 133, 146, 212
 ἐπιδράσεις ξένες (γενικὰ) στὴ νεοελλ. λογοτεχνία (ποίησις, πεζογραφία, δοκίμιο κλπ.) 63, 82, 86, 93 καὶ σημ. 6, 130, 147, 155, 171, 197, 207, 213, 230, 232, 299-303
 ἐπικοί ἥρωες 35
 ἐπιστημολογικὲς τάσεις (σύγχρονες) στὴν πεζογραφία 167
 ἐπιστημονικὴ πραγματεία 189
 «ἐπιστημονισμὸς» 185, 298
 ἐπιστολὲς 344
 ἐπιστολογραφία νεοελληνικὴ 30
 ἐπιφυλλιδιογραφία 172
 ἔπος ἀρχαῖο 50
 Ἐπτάνησα -Ἐπτάνησος 48, 57, 82, 97
 σημ. 4, 108, 109, 117, 126, 128, 268, 351

- ἑπτανησιακά μελετήματα 186, 189
 Ἑπτανησιακή Σχολή 57, 124, 126, 128, 130, 137
 — κοινωνία 117
 — λογοτεχνία 192· βλ. καὶ Ἑπτανησιακή Σχολή
 ἑπτανησιακῆς λογοτεχνίας γραμματολογικά προβλήματα 186
 Ἑπτανήσιοι λογοτέχνες 47-48, 123-130, 137, 140, 215, 342
 Ἑπτανήσου ἔνωση 128, 129
 Ἑπτανησίων δοκίμια γιὰ τὴ γλῶσσα, βλ. δοκίμια —
 ἔρασιτεχνισμὸς 172
 ἔρμηνεα τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας 31, 186
 ἔρμηνευτικά βοηθήματα γιὰ σχολικὴ χρῆση 378-380
 ἔρμηνευτικὲς μελέτες νεοελλ. κειμένων 371-377
 ἔρμηνευτικὴ 181
 ἔσωτερικὸς ἀνθρώπινος χῶρος (στὴν ποίηση) 162
 ἔσωτερικὸς μονόλογος, βλ. πεζογραφήματα τοῦ ἔσωτερικοῦ χῶρου
 «Ἐταιρεία Ἑλλήνων Φιλολόγων» (Ἀθῆναι) 249
 «Ἐταιρεία Ἱστορικῶν Σπουδῶν ἐπὶ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ» (Ἀθῆναι) 248
 «Ἐταιρεία Κεφαλληνιακῶν Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν» (Ἀργοστόλι) 247
 «Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν» (Λευκωσία) 248
 «Ἐταιρεία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν» 241
 «Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν» (Θεσσαλονίκη) 248
 «Ἐταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ» (Ἀθῆναι) 248
 «Ἐταιρεία Φωικῶν Μελετῶν» 251
 «Ἐταιρεία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν» 243
 Εὐβοία 272, 353
 εὐθυμογραφία 141
 εὐρωπαϊκά λογοτεχνικά ρεύματα στὴ νεοελλ λογοτεχνία 155, 171
 εὐρωπαϊκὲς ἀπτηχῆσεις στὴ νεοελλ λογοτεχνία 156, 171
 εὐρωπαϊκὴ σκέψη 189
 Εὐρώπη 112, 133, 150, 195
 Εὐφράτης 59
 Εὐτυχία 71
 Ζαγορά Πηλίου 115
 Ζάκυνθος 62, 63, 84, 97 σημ. 4, 109, 117, 118, 123, 126
 Ζυρίχη 125
 ἡγεμόνες κρατῶν Εὐρώπης 76
 ἡγεμονίες παραδουνάβιες (παρίστριες) 29, 112, 131
 «Ἡ Ἑθνικὴ Γλῶσσα» 52
 ἦθη - ἔθιμα τοῦ ἑλλ. λαοῦ 37, 141
 ἠθογραφία νεοελληνικὴ 138, 143-148, 164-165, 218
 ἠθογράφοι 143-148, 164-165
 Ἡνωμένους Πολιτεῖες Ἀμερικῆς 150, 169, 197, 213-215, 239
 Ἡπειρος 129, 269, 351
 θαλάσσια ἀποδημία 158
 Θάσος 233
 θεατρικὰ ἔργα Ξενοπούλου 148
 θέατρο ἀρχαῖο ἑλληνικὸ 37, 51 σημ. 5, 136
 — ἑλληνικὸ Βουκουρεστίου 191 καὶ σημ. 1
 — ἰησοιτικὸ 111
 θέατρο νεοελληνικὸ 28, 29, 30, 57, 62, 94, 118, 119, 126, 131, 132, 133, 136, 138 καὶ σημ. 3, 140, 141, 142, 145, 147, 149, 149-150, 158 καὶ σημ. 2, 178, 187, 201-202, 210, 217 καὶ σημ. 1, 293-294, 324, 331, 339, 354, 360· βλ. καὶ «Κρητικὸ Θέατρο»
 θέατρο σκιῶν, βλ. Καραγκιόζης
 «θεατρολογία» 293
 θεάτρου νεοελληνικοῦ ἱστορίες 293-294
 Θεσσαλία 121, 269

- Θεσσαλονίκη 77, 159, 351
 θούριοι 135
 Θράκη 143, 269, 351
 θρύλοι του έλλ. λαού 37, 141
- ιδανισμός 124, 141, 178
 ιδεολογικά ρεύματα του 19ου αιώνα 187
 ιδεολογικός σκεπτικισμός (στην ποίη-
 ση) 161
 ιδίωμα κρητικό 40, 93
 — κυπριακό 40, 85 και σημ 1
 — Μάνης 206
 — Νάξου 206
 — Χίου 111, 204
- Ίεράπετρα 78
 ιερός λόγος 133
 Ίεροσόλυμα 80, 112, 168
 Ίεροσολύμων Πατριαρχική Βιβλιοθήκη
 80
- Ίησουιτών άγγλικό Κολλέγιο τής Ρώ-
 μης 98 σημ 2
- Ίνστιτούτα νεοελληνικών έρευνών 28,
 175, 208, 211, 216, 227, 230· βλ.
 και Κέντρα νεοελληνικών σπουδών
- Ίνστιτούτο Βαλκανιολογίας τής Ίακαδη-
 μίας Ίπιστημών (Μόσχα) 231
- Ίνστιτούτο έλληνικών, ρωμαϊκών και λα-
 τινικών σπουδών τής Ίακαδημίας Ίπι-
 στημών τής Πράγας 234
- ίντερμέδια (έργων του «Κρητικού Θεά-
 τρου») 96, 99, 101, 188, 214, 221
- ίπποτικά έρωτικά μυθιστορήματα· βλ.
Βυζαντινά ίπποτικά μυθιστορήματα
- Ίσπανία 29
- Ίστορία 27, 28, 33, 60, 170
 ίστορία βυζαντινή 34
 — νεοελληνική 34, 193
 — πολιτισμική 215
 «Ίστορίες τών ζώων» 72
 «Ίστορική και Λαογραφική Ίταιρεία
 τών Θεσσαλών» (Ίθήνα) 247
- Ίστορικής και Ίθνολογικής Ίταιρείας
 Βιβλιοθήκη 95
- ίστορικοί νεοελληνιστές 191-193
- ίστορισμός 27
 — νεοελληνικός 211 σημ 1
- Ίταλία 29, 40, 76, 78, 92 σημ 1, 118,
 123, 124, 128, 133, 137, 215-226,
 239-240
- Ίταλικό Ίνστιτούτο Ίθηνών 216· βλ.
 και Istituto Italiano di Cultura in
 Atene
- Ίωάννινα 118
- καθαρευουσάνοι 50, 51 σημ 1
 καθαρολογισμός 44
 καθαρολόγοι 42
 Κάιρο 168
 «κάλλος τής μορφής» 159
 Καναδάς 215 σημ. 1, 226-227, 240
 Καραγκιόζης 201, 205, 234
 Καρμπονάροι, βλ Carbonari
 Καρύταινα 134
 Κάσου καταστροφή 122
 Καστοριά 113, 116
 κατοχή (1941-1944) 53
 Κάτω Χώρες 29
- Κέντρα νεοελληνικών σπουδών 28, 175
 237-240, 241, 242, 243, 252· βλ. και
 Ίνστιτούτα νεοελληνικών έρευνών
- «Κέντρον Ίρεύνης και Διεθνούς Ίπικου-
 νωνίας» (Κέρκυρα) 245
- Κέρκυρα 42, 44, 106, 117, 123, 126,
 215
- Κεφαλλονιά 63, 95, 97 σημ. 2, 99, 106,
 128, 129
- κλασικισμός 130
- κλασικοί φιλόλογοι νεοελληνιστές 193-
 194
- Κοινότητες έλληνικές έξωτερικού 267-
 268, 291
- κοινωνία νεοελληνική 133, 167
 κοινωνία νεοελληνική (στην πεζογρα-
 φία) 167
- κοινωνικά ρεύματα του 19ου αιώνα 178
- κοινωνική διάσταση στη νεοελλ κριτι-
 κή 178
- κοινωνικός προβληματισμός (σύγχρο-

- νος) στη νεοελληνική φιλολογία 210
 — στην πεζογραφία 168
 — στην ποίηση 162
 Κόρινθος 135
 Κορώνη 85
 κοσμοπολίτικος χαρακτήρας στη νεοελλ.
 πεζογραφία 165 και σημ. 1
 Κουτλουμουσιού μονή ('Αγ. Όρους) 82
 κράτος νεοελληνικό (ἐλεύθερο ἑλλη-
 νικό) 130, 131
 Κρεμόνας Λύκειο 123
 Κρήτη 39-40, 57, 75, 82, 85, 87, 102,
 110, 128, 129, 150, 269-270, 291-292,
 352
 Κρήτης βενετική κυριαρχία 85-86
 — 'Ιστορικό 'Αρχεῖο 93 σημ. 2
 — κατάληψη - πτώση (1669) 30, 75, 108,
 109, 110
 κρητικά ιστορικά τραγούδια (σύγχρο-
 να) 121 σημ. 1
 Κρητική Σχολή 103, 109· βλ. και λογο-
 τεχνία κρητική
 κρητικό δίστιχο 110, 124
 «Κρητικό Θέατρο» 40, 57, 93, 94-103,
 109, 188, 199, 202, 214, 220 και σημ.
 4, 299, 310 και σημ. 3
 Κρητολογικὲς μελέτες 188
 κριτήρια αισθητικά 296
 κριτήρια γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν νεοελλ. φι-
 λολογικῶν σπουδῶν 191
 — γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς νεοελλ. λογοτεχνίας
 27, 35
 — γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἀπαρχῶν
 τῆς νεοελλ. λογοτεχνίας 29-30
 κριτική ἀντιπαλαμική 178, 181
 — ἐλεύθερη 189
 — μαρξιστική 178
 κριτική νεοελληνική 45-49, 127, 140,
 150, 154, 181, 182, 192, 243· βλ. και
 λογοτεχνίας νεοελληνικῆς κριτικῆς
 κριτικὴ σημειωματογραφία 179, 298
 κριτικὰ λογοτεχνικὰ 171, 177-182, 194
 Κύθηρα 117
 Κυκλάδες 270, 352, 356, 359
 κυπριακὴ κατὰστροφή 161
 Κύπρος 40, 57, 62, 80, 82, 84, (151),
 161, 269, 292, 352, 356, 359
 Κύπρου κατάληψη (1571) 75, 84
 κωμειδύλλιο 324
 κωμωδία ζακυνθινὴ 119
 — ἰταλική 98
 — λατινική 98
 κωμωδίες κρητικὲς 94, 98, 99 και σημ.
 2-4, 119
 κωμωδίες (νεοελληνικὲς) 131, 132, 136
 Κωνσταντῆς 35
 Κωνσταντινούπολη (και Πόλη) 36, 77,
 82, 111, 115, 116, 130, 131, 132,
 134, 140
 λαϊκὰ νεοελληνικὰ κείμενα 191, 225
 σημ. 4
 Λαογραφία 27, 60, 190, 191 σημ. 1,
 211 σημ. 1, 228
 Λαογραφία και Λογοτεχνία 191 σημ. 1
 λαογράφοι νεοελληνιστῆς 190-191
 λαὸς ἑλληνικὸς 33
 Λαύρας μονή ('Αγ. Όρους) 70
 Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη (Φλωρεντία) 78,
 βλ. και Biblioteca Laurenziana
 Λειμῶνος μονή (Λέσβου) 73
 Λειψίας, Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη 71
 Λειψίας, Karl-Marx-Universitat 210
 λεξικά βιογραφικὰ 292-293
 λεξικά νεοελληνικὰ (γενικὰ) 41, 44, 216,
 217, 243, 382-387
 λεξιλογικὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῶν κει-
 μένων 382
 Λευκάδα 63, 128
 Λιβόρνου ἑλληνικὴ παροικία 124
 λόγιοι "Ἕλληνες τῆς Διασπορᾶς, βλ. Δια-
 σπορᾶς "Ἕλληνες λόγιοι
 λόγιοι "Ἕλληνες τῆς Βενετίας, βλ. Βενε-
 τίας "Ἕλληνες λόγιοι
 λόγιοι "Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου 39
 λόγιοι τῆς Δύσεως 112
 λόγιοι τοῦ τουρκοκρατούμενου ἑλληνισμοῦ
 112-113, 114

- λογιόσύνη έλληνική τής τουρκοκρατίας 186
 λόγος έντεχνος 126, 154, 170, 341
 — έπιστημονικός 51
 — «λαϊκός» 168
 — πεζός 50, 382
 — ποιητικός 50, 154, 172, 382
 λογοτεχνία 31
 — άγγλική 214
 — βυζαντινή 39, 200, 210 (δημώδης). 234
 — γαλλική 208
 λογοτεχνία κρητική 29, 85-108, 109, 184, 185, 187, 188, 196, 197, 200, 216, 218, 227, 231, 285, 300, 381
 — μεταβυζαντινή 71, 200, 230
 λογοτεχνία νεοελληνική (νέα, νεώτερη, σύγχρονη) 21, 27, 28, 29, 33, 55, 57, 58, 61, 113, 121, 124, 130, 153, 172, 188, 191 σημ. 1, 192, 195, 196, 198, 199, 200, 206, 209, 210, 211 και σημ. 1, 213, 218, 221, 222, 223, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 242, 254, 300, 305, 381
 — προφορική 121
 — τής 'Αναγέννησης 93
 — του Μεσαίωνα 93
 — ύστεροβυζαντινή 71
 λογοτεχνίας νεοελληνικής διδασκαλία 28 σημ. 2, 202, 242
 — είδη 30-31
 — θεωρία 382
 λογοτεχνίας νεοελληνικής 'Ιστορίες 31, 131 και σημ. 1, 132, 187, 217, 218 και σημ. 2, 227, 229, 230, 232, 259, 285-292 (γενικές και τοπικές)
 λογοτεχνίας νεοελληνικής κριτική 31, 295-304
 — λογοτεχνική κριτική 170, 177, 178, 179, 295-297
 — φιλολογική κριτική 297-298
 λογοτεχνίας νεοελληνικής όρια (άρχες - άπαρχές) 29-30 και σημ. 1, 33, 234
 — παλαιότερα κείμενα 299-300
 — περίοδοι 30, 187
 — ύλικά 381
 — χρόνος 33-38
 — χώρος 29, 33-38
 λογοτεχνίες ευρωπαϊκές 181
 λογοτεχνίας ύστεροβυζαντινής κείμενα 381
 — περίοδοι 183, 300
 λογοτεχνική γενιά του '30 155-156, 177, 180, 181, 198, 200, 206, 218, 243
 λογοτεχνική γενιά του '80· βλ. Νέα 'Αθηναϊκή Σχολή
 λογοτεχνική παραγωγή 35, 57-172, 195
 λογοτεχνικό φαινόμενο 381
 Λονδίνο 67, 107, 125, 141, 197
 λυρικά τραγούδια 86
 Μακεδονία 121, 270, 352, 357
 Μαράσειο Διδασκαλείο 52
 Μαρκιανή Βιβλιοθήκη Βενετίας 99, 100, 102, 103
 «μάχη τών φυλλαδίων» 43
 Μεγάλη Βρετανία, βλ. 'Αγγλία
 Μεγάλο Κάστρο 99, 104· βλ. και Χάνδακας
 «μεσαιωνικός» (όρος) 30 σημ. 1
 Μέση 'Ανατολή 168
 Μέσης 'Ανατολής ήθικó και ιστορικó «κλίμα» στή νεοελλ. πεζογραφία 168
 «μέση όδός» 44, 114· βλ. και γλωσσική μεσότης
 Μεσολογγίου πολιορκία 122
 — β' 123
 μεσοπολέμου έποχή 233
 Μεσσήνη ('Ιταλίας) 75, 77
 Μεσσήνης πανεπιστήμιο 77
 μεταβυζαντινή περίοδος τής νεοελλ. φιλολογίας 186
 Μεταμορφώσεως μονή (Μετέωρα) 66 σημ. 2
 μεταπολεμική ζωή 167
 — (πολιτική) ποίηση 231
 μεταπολεμικοί λογοτέχνες 154, 243
 — ποιητές 142-143
 μεταρρύθμιση (γλωσσική - εκπαιδευτική) του 1917 52

- μεταρρύθμιση (εκπαιδευτική) 1964 53
 μεταφράσεις (γενικά) 66, 103, 105 και
 σημ. 1, 108 σημ. 1, 109, 115 και σημ.
 3, 116, 117 και σημ. 3, 118, 123,
 125 και σημ. 5, 126 σημ. 1, 127, 129,
 131, 132, 135, 142 και σημ. 3, 149,
 150, 151, 196, 197, 198, 199, 206,
 209, 210-211, 213, 214, 215, 216,
 217, 218, 219, 221, 224, 226, 227,
 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235,
 311, 331, 344 και *passim*
 μεταφράσεις αρχαίων έλλ. κειμένων 41,
 50, 51 και σημ. 5, 117 και σημ. 3,
 123, 127 και σημ. 3, 129, 131, 142
 και σημ. 3, 149, 151
 — αρχαίων έλλ. κειμένων στα λατινικά
 76, 79
 — θρησκευτικῶν κειμένων 51 και σημ.
 4, 125
 — λατινικῶν κειμένων στα έλληνικά 224
 μεταφράσεις (και μεταφραστές) νεοελλη-
 νικῶν κειμένων σε ξένες γλώσσες 196,
 197, 198, 199 και σημ. 1, 206, 208,
 209, 210 και σημ. 1 - 211, 213, 214
 και σημ. 1, 215 και σημ. 1, 216, 217
 και σημ. 4-7, 218 και σημ. 1, 219,
 221, 226 σημ. 2, 227 και σημ. 1, 228
 και σημ. 2, 230, 231, 232 και σημ.
 1-2, 233, 234, 235 και *passim*
 μεταφυσικές ἀναζητήσεις στην ποίηση
 159, 160
 μεταφυσικές ἢ μυστικιστικές προεκτά-
 σεις στην ποίηση 159
 μετρικά (θέματα) 31, 95, 110, 122, 128,
 129, 183, 187, 199 σημ. 1, 205, 217
 και σημ. 2
 μετρικές νεοελληνικές 393
 μέτρο 28
 μέτρο δημοτικῶν τραγουδιῶν 122 και
 σημ. 2
 Μῆλος 126
 Μικρά Ἀσία 167, 271
 Μιλάνο 75, 77, 216
 μνημεῖα γλωσσικά 28, 44
 μνημεῖα τοῦ (ἐντεχνου) νεοελληνικοῦ λό-
 γου (γραπτοῦ - προφορικοῦ) 28, 29
 Μολδαβία 112
 Μονάχου Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη 95 και
 σημ. 1
 Μονάχου στρατιωτικὴ σχολὴ 131
 Μονεμβασία 78
 μοντερνισμὸς ἑλληνικὸς 156 σημ. 1
 μορφολογία σύγχρονη 382
 Μόσχα 112, 231
 «Μουσικοφιλολογικὸς Σύλλογος Ἄρτης ὁ
 “Σκουφᾶς” 250
 μπαλάντες (βαλλίσματα) 141
 μυθιστόρημα 30, 37, 58, 65, 94, 103,
 105 και σημ. 1, 112, 128, 133, 134,
 135, 137, 138, 143, 144, 145, 146,
 147-148, 150, 163-169, 218, 221, 233
 και σημ. 1, 285
 — ἠθογραφικὸ 143, 144-148, 164-165
 — ἱστορικὸ 128, 137 και σημ. 4 - 138,
 143, 145, 164 και σημ. 1
 — κοινωνικὸ (ἢ κοινωνιστικὸ) 146 και
 σημ. 2
 μυθιστορήματα ἱπποτικὰ ἐρωτικὰ βλ.
 βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα
 μυθιστορήματα Καζαντζάκη 150
 — Ξενοπούλου 147-148
 — Ψυχάρη 144
 μυθιστορημάτων ἔμμετρες διασκευές 65-
 69
 μυθιστορίες 37, 65-69, 106 σημ. (1 τῆς
 105)
 μυθιστοριογραφία στρατευμένη 168
 «μυθιογράφημα» 160
 μῦθοι ἀρχαῖοι 65
 μῦθος τῆς ὀδοπορίας πρὸς τὴν Τύχη 71
 και σημ. 1
 μυστικοὶ 158
 Μυστράς 63
 Νάουσα 122
 νατουραλισμὸς 143, 145
 Ναύπλιο 126, 133, 134, 138
 Νέα Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ 50, 57, 139-148,
 178, 342

- Νέα Ἑλληνικά 28
 Νεαπόλεως Βασίλειο 78
 Νεάπολη 67, 75, 77, 216, 226
 «Νέα Σκηνή» 147
 νεοελληνικά γράμματα 94, 139, 141, 170, 202, 213, 287, 295
 — θέματα 185
 νεοελληνικές φιλολογικές ἔρευνες 186
 νεοελληνική ἔθνικὴ ζωὴ (στὴν πεζογραφία) 164
 νεοελληνική φιλολογικὴ ἐπιστήμη, βλ. φιλολογία νεοελληνική
 νεοελληνικό ἔθνος 33
 «Νεοελληνικό Ἴνστιτούτο τοῦ Γ' Πανεπιστημίου τῆς Λυών» 242
 «Νεοελληνικό Ἴνστιτούτο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόνης» 243
 («νεοελληνικός» (ἄρος) 30 σημ. 1
 νεοελληνικός πολιτικός βίος 37
 νεοελληνιστές (γενικά) 22, 27
 — γαλλόφωνων πανεπιστημίων 242
 — Ἕλληνες 177-194
 — ξένοι 194-235, 300, 302
 νεοκλασικισμός 132
 νεουπερρεαλισμός 160
 Νῆσοι Αἰγαίου 271, 352
 Νικαίας (Nice) Λύκειο 205
 νουβέλα (novella, nouvelle) 30-31
- Ὁθωμανῶν ζυγός 39
 Ὁλλανδία 227-228, 240
 ὁμηρικοί ἥρωες 36
 ὁμοιοκαταληξία 86, 92 σημ. 1, 122
 «Ὁμοσπονδία Λειτουργῶν Μέσης Ἐκπαίδευσως» 248
 Ὁξφόρδη 67, 185, 198
 ὀρθογραφία ἱστορικὴ 44
 Ὁρθοδοξία 61, 161, 166, 172
 ὄρια λογοτεχνίας (καὶ φιλολογίας) νεοελληνικῆς· βλ. λογοτεχνίας (καὶ φιλολογίας) νεοελληνικῆς ὄρια
 Οὐάσιγκτον 131
 Οὐγγαρία 228, 240
 Οὐγγαρίας ἑλληνισμός 230 καὶ σημ. 1
- οὐμανισμός θρησκευτικός 112
 οὐμανιστές Ἴταλοι 77
- Παβίας Πανεπιστήμιο 123
 Παγκόσμιος Πόλεμος Α' 233
 Παγκόσμιος Πόλεμος Β' 154, 164 σημ. 1, 168
 Πάδοβα 75, 111
 Πάδοβας πανεπιστήμιο 78
 παιδεία (ἑλληνικὴ - νεοελληνικὴ) 33, 39, 44, 115, 187, 287
 παλαιογραφικά θέματα 187
 Παλαιολόγιοι χρόνοι 34, 63, 201
 πανεπιστήμια (γενικά) 27, 28, 77, 78, 202, 212, 226 καὶ passim (βλ. καὶ συνέχεια)
 Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν 27, 28, 52, 134, 140, 183, 186, 214
 — Ἀμστερνταμ 227
 — Βασιλείας 212
 — Βέρνης 212
 — Βερολίνου 185
 — Βιέννης 200, 201
 — Βουδαπέστης 228, 229, 230, 253
 — Βρυξελλῶν 202
 — Γενεύης 212
 — Ζυρίχης 212
 — Θεσσαλονίκης 27, 28, 51, 52, 58 σημ. 3, 185
 — Ἰωαννίνων 28
 — Κιέβου 232
 — Κολωνίας 211
 — Κοπεγχάγης 235
 — Κρήτης 28, 202
 — Λειψίας 209
 — Μελβούρνης 200
 — Μιλάνου (κρατικὸ) 221
 — Νεαπόλεως 226
 — Ὁδησσοῦ 184
 — Ὁξφόρδης 193 σημ. 2, 196
 — Οὐτρέχτης 227
 — Παβίας 215
 — Πάδοβας 217, 222
 — Πατέρμου 219, 223

- Πράγας 234
- Ρώμης 225
- Σικάγου 193 σημ. 2
- Στοκχόλμης 233
- Σύδνευ 200
- Τεργέστης 223
- Φριβούργου 212
- Παντοκράτορος μονή ('Αγ. Όρους) 87
- παραδόσεις του έλλ. λαού 37, 141
- παράδοση ανατολική χριστιανική 181
  - βυζαντινή 63, 86
  - δυτικοευρωπαϊκή 300
  - έλληνική (πνευματική) 39, 76, 124, 144, 162, 200, 300
  - ιστορική του Νέου Έλληνισμού 164
  - λαϊκή 141
  - λόγια τής τουρκοκρατίας 189
  - λογοτεχνική 57
  - νεοελληνική πολιτισμική 149, 155, 166, 178
  - προφορική 33, 86
  - τής Όρθοδοξίας 166
- παραδοσιακές αξίες έλλ. πολιτισμού 150
- παραμύθια 191, 196
- «παράσιτοι» αρχαίας κωμωδίας 99
- Πάργα 122
- Παρίσι 125 σημ. 5, 61, 131, 132, 133, 134, 195, 203
- παρνασσισμός γαλλικός 142
- «Παρνασσός» (Φιλολογικός σύλλογος) 48, 49
- Πάτρα 136
- Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως 111
- «Πατριαρχική Όαδημία» 111
- πεζογραφήματα του έσωτερικού χώρου 165-166, 259
- πεζογραφία έσωτερική, βλ. πεζογραφήματα του έσωτερικού χώρου
- πεζογραφία (νεοελληνική, νεώτερη, σύγχρονη) 28, 30, 53, 57, 62, 123, 127, 132, 133, 134, 137-138, 143-148, 163-170, 179, 221, 382
- ριζοσπαστική (κοινωνικά) 167
- πεζογραφία τής γενιάς του '30 200
- «πεζογραφία των προσωπικών βιωμάτων» 167-168
- πεζογραφίας θεματικοί κύκλοι έμπνευσης και ιδεών 160, 163-165, 167, 169
- πεζογράφοι νεοέλληνες 137-138, 143-148, 163-170, 179 και passim
- πεζοτρόγυδο 31 και σημ. 1
- Πελοπόννησος 57, 61, 62, 82, 121, 271, 352, 357, 359
- Πελοποννήσου κατάληψη (από τους Φράγκους) 61, 62
- Πενταμόδι (Κρήτης) 91
- περιοδικά νεοελληνικά (φιλολογικά και λογοτεχνικά) 28, 139, 142 και σημ. 4, 143 και σημ. 1, 175, 243-256 και passim
- «περιρρέουσα ποιητική ατμόσφαιρα» 48
- πετραρχισμός 40, 85 και σημ. (4 τής 84), 85 σημ. 2
- πνευματικότητα ευρωπαϊκή - άναγεννησιακή 181
- ποιήματα (στιχουργήματα) διδακτικά ή παραινετικά 40, 60-61, 73, 74, 86-89, 148
  - έλεγειακά 134
  - έπικά 141, 142
  - έπικολυρικά 128, 134, 137, 140
  - έρωτικά (λυρικά) 40, 82, 83, 86, 92, 116, 117, 118, 134, 137, 148, 149
  - ήθικοδιδασκτικά και άλληγορικά 60-61, 69-71
  - ιστορικά 40, 61, 83, 86, 92-93, 148
  - ιταλικά Σολωμού 129 και σημ. 1
  - πολιτικά 117
  - σατιρικά 40, 60, 73, 74, 86, 89-91, 117, 131, 134
- ποίηση αρχαία έλληνική 136, 349
  - βυζαντινή 347
  - δημοτική 47, 136
  - δραματική 94, 183
  - ήρωική 58
  - κλέφτικη 47
  - κοινωνική 150, 157
  - λυρική 117, 135, 136, 137
  - μεσαιωνική 349

- μεταβυζαντινή 347
- μεταπολεμική 362
- νεοελληνική (νέα, νεώτερη, σύγχρονη) 28, 29, 30, 31, 48, 49, 53, 57, 130-137, 139-143, 154-163, 178, 181, 199, 210, 216, 243, 347, 349, 350, 382
- «παραβολική» 160
- πατριωτική 118, 137
- «πνευματική» ή «ουσιαστική» 159
- προσωπική (έντεχνη) 121
- σατιρική 117, 118, 131, 141, 150
- «συνθετική» 160
- «ποίηση τῆς Θεσσαλονίκης» 159
- ποιητικά κείμενα 382
- ποιητική ἀλλαγὴ 139 καὶ σημ. 1
- παραγωγή 57
- ποιητικοὶ διαγωνισμοί, βλ. διαγωνισμοὶ ποιητικοί
- Πόλεμος 1940-1941 53
- πολιτικὸς στίχος 199 σημ. 1· βλ. καὶ δεκαπεντασύλλαβος
- πολιτισμὸς ἀρχαῖος ἐλληνικὸς 37
- νεοελληνικὸς 233-234
- Πρέβεζα 150
- προβλήματα τῆς ὑπαρξῆς (χρόνος, φθορά, θάνατος) στὴ νεοελλ. ποίηση 160
- προβλήματα τοῦ ὑποκειμένου στὴ νεοελλ. πεζογραφία 168
- Πρόδρομοι 115-117, 190
- πρόλογοι (ἔργων τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου») 221
- προσολωματικοὶ ποιητὲς 115, 117-119, 186
- πρώιμης νεοελληνικῆς περιόδου κείμενα 177
- πρωτονεοελληνικὰ κείμενα 195
- «πρωτονεοελληνική» περίοδος τῆς λογοτεχνίας 187

- Ραβέννα 77
- ρεαλισμὸς 143
- ρεαλισμὸς σοσιαλιστικὸς 303 σημ. (1 τῆς 301)

- Ρέθυμνο 77
- ρεμπέτικο τραγούδι 200
- ρητορική 110
- ρητορικῆς ἐκκλησιαστικῆς κείμενα 42
- ρητορικὸς ἐκκλησιαστικὸς λόγος 42
- Ρόδος 57, 82
- Ρόδου θανατικὸ (πανώλης) 83
- ρομαντικοὶ πεζογράφοι 137-138
- ποιητὲς 130-137
- ρομαντισμὸς ἀγγλικὸς 301 σημ. 1
- γαλλικὸς 128, 130
- ἐλληνικὸς - νεοελληνικὸς 129, 130-138, 139
- τῆς Δύσης (εὐρωπαϊκὸς) 130, 195
- Ρουμανία 230-231, 233 σημ. 1
- ρουμανικὲς Χῶρες 231
- ρουμανικὴ παιδεία 230
- Ρούμηλη 121
- Ρώμη 75, 76, 78, 79, 105 σημ. 1, 226
- Ρώμης Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο 78, 79
- Ἑλληνικὸ Κολλέγιο (Collegio Greco) 91 σημ. 1
- Ἑλληνικὸ Κολλέγιο Ἁγ. Ἀθανασίου 111 σημ. 1

- Σαμοθράκη 233
- σάτιρα πολιτικὴ 134
- σάτιρες 129, 133
- «σημαντικὴ» τῶν κειμένων 382
- σημειωματογραφία, βλ. κριτικὴ σημειωματογραφία
- Σητεία 104, 105 σημ. (2 τῆς 104)
- Σητείας καταστροφή (1508) 93
- Σίφνος 292
- Σκιάθος 145
- Σκόπελος 113
- Σκωτία 183
- Σμύρνη 134, 135
- Σοβιετικὴ Ἑνωσις 231-232
- σονέτα (γενικά) 85 καὶ σημ. 2, 96, 110, 129, 146 καὶ σημ. 3, 189, 192, 333
- Σορβόνη 204 σημ. (2 τῆς 203), 205, 208
- Σουπιάδα 232-233

- Σποράδες 292
 σπουδές βυζαντινές-βυζαντινολογικές 194, 209, 228, 287, 288
 — γλωσσικές-γλωσσολογικές 228, 381, 382
 — νεοελληνικές (φιλολογικές) 20, 22, 28, 182, 196, 197, 199, 200-201, 203, 205, 208, 211, 212, 214, 215, 218
 σημ. 2, 223, 224 και σημ. 4, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 237, 254, 273, 287
 — συγκριτικές φιλολογικές 299
 σπουδών νεοελληνικών (φιλολογικών) ἀφετηρία 182
 σταυροφορίας πνεῦμα (ιδέα) 76, 79
 σταυροφορίες 34, 35, 61, 62, 78 σημ. 2, 79
 Στερεά Ἑλλάς 272, 353, 357
 συγκριτική φιλολογική ἐπιστήμη, βλ. φιλολογία συγκριτική
 συμβολισμός 142, 146, 159, 160
 συμβολιστική πεζογραφία 146
 συνέδρια νεοελληνικῶν σπουδῶν 175, 241-243
 σύνολα ζωῆς δλοκληρωμένα στὴ νεοελλ. πεζογραφία 165
 συντακτικὰ νεοελληνικά 184, 389-390
 συντηρητικοί 51
 συντηρητισμός (στὴ γλώσσα) 42, 43, 114
 «σχολεῖο τοῦ Βόλου» 52
 Σχολὴ Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν Νεαπόλεως 216
 Σχολὴ Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν Ρώμης 225
 «Τὰ Εὐαγγελικά» 51 καὶ σημ. 4
 ταξιδιωτικὰ κείμενα (γενικά) 30, 145, 150, 151, 163
 — Καζαντζάκη 150
 «Τὰ Ὀρεσטיακά» 51 καὶ σημ. 5
 Τεργέστη 75
 Τέχνη 33, 123, 154
 τέχνη ἀρχαία ἑλληνική 37
 — βυζαντινὴ 178
 — ποιητικὴ 178
 τέχνης ἰδέα 124
 Τοῦρκοι 30, 57, 61, 75, 76, 79, 84, 108, 121, 126
 τουρκοκρατία 30, 36, 75, 82, 211, 230
 τραγωδία ἀρχαία 37, 51 καὶ σημ. 5, 52
 τραγωδίες (γενικά) 128, 131, 149, 149-150, 311
 — Καζαντζάκη 149-150
 — Κατσαίτη 109 καὶ σημ. 6, 187, 311
 — κρητικὲς 94, 95, 96, 97, 98, (109)
 Τραπεζόντα (χωρὶς τῆς Σητείας) 105
 σημ. (2 τῆς 104)
 Τραπεζούντα 76
 Τρεβίζο 107 σημ. (1 τῆς 105)
 τρίμετρα ἰαμβικά 183
 τσακωνικὴ διάλεκτος 204
 Τσεχοσλοβακία 20, 233-234
 τυπογραφία καὶ τυπογράφοι (γενικά) 66, 76, 103, 106, 107, 111-112, 191 καὶ σημ. (1)· βλ. καὶ Βενετία ἐλληνικά τυπογραφία, Βιέννης Τύπος - τυπογραφία
 Τύπος τῆς τουρκοκρατίας 192
 Ὑδρα 126
 ὕμνος τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ 212-213
 ὑπαρκτικὴ ἀναζήτηση 159
 ὑπαρξιακὴ ἀγωνία 160
 ὑπαρξισμός 303 σημ. (1 τῆς 301)
 ὑπερραλισμός 156 καὶ σημ. 1-157, 160, 303 σημ. (1 τῆς 301)
 ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου κείμενα 198, 204, 211, 343, 381
 ὕφος 28, 43, 382
 Ὑψηλὴ Πύλη 111
 Φανάρι 111, 112, 130, 134
 Φαναριῶτες 108, 111-113, 130-138, 243
 — στιχουργοὶ 120
 Φανερωμένης ναὸς (Ζάκυνθος) 118

- Φερράρα 75
 Φερράρας - Φλωρεντίας σύνοδος 76
 Φιλελληνισμός ευρωπαϊκός 195, 212
 φιλολογία αρχαία (έλληνική) 193 σημ. 2, 215, 235
 — βυζαντινή 176, 185, 186, 193 σημ. 2, 201, 235
 — γερμανική 129
 φιλολογία (έλληνική) 27, 28, 33, 77, 78, 79, 110, 183, 212
 «φιλολογία θεατρική», βλ. «θεατρολογία»
 — ιταλική 123
 — κλασσική (αρχαία έλληνική) 37, 77, 126, 176
 — μεσαιωνική 229
 φιλολογία νεοελληνική (νέα, νεώτερη, σύγχρονη) 19 σημ. 1, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 37, 57, 126, 176, 182, 184 σημ. 3, 185, 190, 191, 193 και σημ. 2, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 208, 209, 210, 225, 229, 232, 235, 237, 259, 272, 285, 295, 297, 299, 382
 — συγκριτική 189, 192, 204, 230, 299-304
 φιλολογίας νεοελληνικής άπαρχές (άφετηρία) 177, 185
 — διδασκαλία 27
 — ιστορία 229, 293
 — κλάδοι 31, 186
 — κείμενα 183 κέ.
 — μέθοδοι 382
 — μεθοδολογικά προβλήματα 187
 φιλολογική ανάλυση 194
 φιλολογική γενιά του '30 52-53, 206, 243
 — έρευνα τών πηγών 189
 — έρμηνεία 295
 «Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύλλογος» (Φ.Ι.ΛΟ.Σ.) Τρικάλων 251
 φιλοσοφία 27, 33, 53, 110, 126, 141
- Φλαγγινιανό Έλληνομουσείο 110
 Φλωρεντία 75, 76 και σημ. 1, 78, 124, 125
 Φλωρεντίας πανεπιστήμιο (76 σημ. 1), 78, 79, 216
 — σύνοδος 76
 «Φοιτητική Συντροφιά» 52
 Φράγκοι 30, 57, 61, 62,
 φραγκοκρατία 36, 138
 φραγκοχωιώτικα 111
 φυλή έλληνική 124
 φωτισμένος δεσποτισμός 112, 113
- Χάλκη 141
 Χαλκίδας έλωση (1470) 75
 «χαμένη γενιά» 161
 Χάνδακας 89, 91, 93, 98, 105 σημ. (2 τής 104)· βλ. και Μεγάλο Κάστρο
 χειρόγραφα έλληνικά 77, 78
 Χερσόνησος έλληνική 37
 Χιλιανδαρίου μονή ('Αγ. Όρους) 66 σημ. 3
 Χιλή 240
 Χίος 111
 Χίου Σχολή 132
 χορικά έργων του «Κρητικού Θεάτρου» 95, 96 και σημ. 4, 102, 221, 317, 300
 χρηστομάθειες (204), (205), 216, 227, 357, 358
 Χριστιανισμός 172
 χριστιανοσύνη 78
 Χρονικά (γενικά) 344
 χρονογράφημα 30, 146
 Χρόνος 71
 χυδαιστές 44
- ψευδώνυμα φιλολογικά 283
 ψυχογράφημα 143, 145
 ψυχογραφικές μελέτες για νεοέλληνες λογοτέχνες 377-378

- Adelaide College of Advanced Education 200
- Aix-Marseille πανεπιστήμιο 207
- «Akademie der Wissenschaften der DDR» 241
- Amsterdam πανεπιστήμιο 227, 228
- Armidale University of New England 200
- «Association International des Études Byzantines» 235
- «Association pour l'encouragement des études grecques en France» 253
- Bathurst, Mitchell College of Advanced Education 200
- Bayerische Staatsbibliothek (Μόναχο) 95
- Bibliographie Nationale 260
- Biblioteca Laurenziana (Φλωρεντία) 78
- Bibliothèque Nationale (Παρίσι) 61 σημ. (4 τῆς 60), 61 σημ. 2
- Birmingham πανεπιστήμιο 199, 242
- Birmingham University Library 95
- Bologna, πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη 65 σημ. 1
- British Museum 67, 89 σημ. 1, 106 σημ. (1 τῆς 105), 311· βλ. καὶ Βρετανικὸ Μουσείο (Λονδίνου)
- Brussel, Vrije Universiteit 202
- Bruxelles, Université Libre 202
- Budapest, University L. Eötvös 252-253
- Cambridge πανεπιστήμιο 197, 302 σημ. (1 τῆς 301)
- Carbonari 125 καὶ σημ. 2
- Catania 226
- Catania πανεπιστήμιο 219
- Dartmouth College 214
- École Nationale des Langues Orientales Vivantes 203, 241· βλ. καὶ (Ἑθνική) Σχολή τῶν ζωντανῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν
- Fairleigh Dickinson πανεπιστήμιο (Νέα Ἱερσέη) 252
- Gent, Rijksuniversiteit 202
- Göttingen 140
- Harleian Collection 106
- Harvard University 214
- Helsinki πανεπιστήμιο (Φινλανδία) 235
- Institut Français d'Athènes 205· βλ. καὶ Γαλλικὸ Ἴνστιτούτο Ἀθηνῶν 206
- Institut National des Langues et Civilisations Orientales 207
- Istituto Italiano di Cultura in Atene 224· βλ. καὶ Ἴταλικὸ Ἴνστιτούτο Ἀθηνῶν
- Karl-Marx-Universität (Λειψία) 210
- King's College (Λονδίνου) 197, 198
- Laval πανεπιστήμιο (Québec) 227
- Lecce 226
- Lecce πανεπιστήμιο 219
- Leuven, Katholieke Universiteit 202
- Leyden πανεπιστήμιο 227
- Liège, Université 202
- Lincoln College (Ἰοξφόρδη) 58 σημ. 3
- Louvain, Université Catholique 202
- Lund, πανεπιστήμιο (Σουηδία) 233
- Lyon, πανεπιστήμιο 208
- Lyon, Ἴνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν 208
- Malmö, πανεπιστήμιο (Σουηδία) 233
- Melbourne 200
- Minnesota, πανεπιστήμιο 215
- «Modern Greek Studies Association» 235, 241
- Montpellier, Bibliothèque de la Faculté de Médecine 90 σημ. 1
- Montreal, πανεπιστήμιο McGill 226
- Montréal, Université 226
- Palermo, «Accademia di Scienze, Lettere e Arti» 242

- Palermo, «Cattedra di lingua e letteratura neogreca dell'Università» 242
- Palermo, πανεπιστήμιο 216
- Palermo, Σχολή Magistero 218
- Phillipps Thomas (συλλογή 95)
- Pontificio Istituto Orientale (Ρώμη)
225 σημ. 4
- Princeton, πανεπιστήμιο 213
- Québec 227
- Rutgers, πανεπιστήμιο (New Jersey)
214
- «Scriptorium» Βησσαρίωνος (έργαστήριο αντιγραφής κωδικών στη Ρώμη)
76-77
- Sotheby's οίκος (Λονδίνο) 95
- Southern Illinois University 214
- St. Andrews (Σκωτία), πανεπιστήμιο
183
- St Cross College ('Οξφόρδη) 198
- St Omer Κολλέγιο 98 σημ. 2
- Stravaganti 'Ακαδημία, βλ. 'Ακαδημία
τῶν Stravaganti
- Sydney, πανεπιστήμιο 198, 199
- Texas, πανεπιστήμιο 197
- Textkritik 305
- Toronto, πανεπιστήμιο 226

Τ' ἀερινὸν εἶς δέντρο,

1

καί τοι δὲ Βουξιδία, καὶ τὸ καλὸν
 βοειδὲς αὐτὸ τῆς Βίβλος, ἀγαθὸν
 εἶναι πικρὰ καὶ περὶ τὸν
 σμαῖ τῆς γὰρ εἶναι τὸν Μύθος
 εἶναι καλεσθῆναι τὸν εἶναι χροῖμα
 (C), καί τινι, δέντρον καὶ ἴαμα,
 αὐτὸ τὰ βῆναι τὸ δέντρον. ~~εἶναι~~
~~μετὰ δέντρον καὶ εἶναι αὐτὸν~~
~~καὶ τὸν καλεσθῆναι τὸν εἶναι~~
 σπῆν οὐκ εἶναι, εἶναι δέντρον
 καὶ καλεσθῆναι καὶ χροῖμα, εἶναι τὸ εἶναι
 σποχρῶν γὰρ τὸν καλεσθῆναι, καὶ τὸ
 μετὰ δέντρον, εἶναι τὸν δέντρον,
 καὶ τὸν καλεσθῆναι τὸν εἶναι,

Αὐτόγραφο τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη: Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ διηγήματος Τ' ἀερινὸν
 στὸ δέντρο (Βιβλιοθήκη τοῦ Δήμου Ρόδου).

Ὁ Ὀρολόγιον

Ἐλευσίνου ὄργη ἀφ' ἧς ἀπέβη εἰς τὸν Ἰχθυόνα.

Ἐκὼς ἐκινῆσαι, ὅτε κλίβανον, ὅτε σάβην, ὅτε γαστήρας,
^{σαντόν} ὅτε καὶ ἄλλοι, ὅτε καρδίαν, ~~καὶ~~ ἰσοσταθῆσαν, ἀφ' ἧς ἀπέβη.

Παῖς καὶ οὐρανός, σάβη καὶ ὄχθη καὶ, σάβη καὶ γυναικί, ὅτε
ἰσὺς καὶ ἄλλοι, ἀφ' ἧς ἀπέβη, ^{καὶ τὸν εὐδαιμόνιον} ἀφ' ἧς ἀπέβη,
τὸν νότον καὶ ἀφ' ἧς ἀπέβη.

Ταίχιστα ἔκαστος ἀφ' ἧς ἀπέβη, καὶ τὰ σφύρα σφύρα

καὶ δὲ σφύρα σφύρα καὶ τὰ σφύρα καὶ τὰ σφύρα,

ὡς ἐκίβη καὶ σφύρα σφύρα ὅτε σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη,

ὅτε σφύρα ὡς σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη.

ὡς σφύρα καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη.

καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη,

καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη.

καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη,

καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη,

καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη,

καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη,

καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη,

καὶ σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα σφύρα ἀφ' ἧς ἀπέβη.

Αὐτόγραφο τοῦ Κωστή Παλαμά: Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ «Προλόγου» ἀπὸ τῆ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ (Ἄρχειον Ἰδρύματος Παλαμά).

Παλαμᾶς.

Ἠχῆσατε οἱ σάπηγες... καμπάνες βροντερᾶς,
 δουῆσατε σύγκορμη τῆ χώρα, πέρα ὡς πέρα.
 Βογγῆσατε ἴμψανα ποζέμον... οἱ φοβεροὶ
 σωμαῖες, ξεδιπλωθεὶς σὺν ἀέρα!

Ἐ' αὐτὸ τὸ φέρο ἀκούμα ἢ ἔγγαδα! ἔνα
 με δάφνα ἂν ὑμῶντα ὡς τὸ πύγιο κίαντα
 κίαν τὸ πυχμῶντα ὡς τὸ ἔβδομο οὐρανό,
 ποιὸν κρεῖ, ἢ κί ἂν τὸ πῶς ἢ δίκια μου
 γῶσσα;

Μα' ἔσι λαέ, ποὶ τὸ φῶχέ σου τὸ κίαντα,
 Ἥρωσα, τὸ πῶς καὶ τὸ ὑμῶς ὡς τὸ κίαντα

